శ్రీరస్తు.

శ్రీమత్తారకబ్రహ్మరూప శ్రీరామచంద్రచరితానువర్ణ
నంబుని శ్రేయసనిదానంబగుటం జేసి శ్రీమదనవద్యాని
ఖిలవిద్యాభిజ్ఞ సర్వజ్ఞ సార్వభౌముండును - అర్థికల్పత
రువునగు - శ్రీభోజమహారాజుచేతను - నిఖిలసజ్జన
గణహృదయాహ్లాదకరంబగునట్లు గద్యపద్యాత్మకంబుగ
రచియింపంబడిన

భోజచరిత్రాఖ్య కావ్యరత్నంబు

సకలకవికులాగ్రేసర కీర్తిప్రవీణ రామచంద్ర బుధేంద్ర
ప్రణీతంబైన సాహిత్యమంజూషికాఖ్య వ్యాఖ్యాన
సహితంబుగ
కనకాంబాగర్భ శుక్తిముక్తాఫలేన - దంపూరి సుబ్బరా
యశాస్త్రిణాం తనూజేన వెంకటసుబ్బాశాస్త్రిణా.

లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితంబగు నట్లుగ
పరిష్కరింపబడి.

భువనగిరి ॥ రంగయ్యశెట్టిగారి -
జ్ఞానసూర్యోదయమనే స్వకీయముద్రాక్షరశాలయందు
అచ్చువేయించి
- సం॥ నవంబరు నెల - 3 - తేదిన
ప్రసిద్ధిచేయబడెను.

శ్రీరస్తు

అవతరణిక

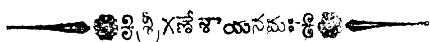
కాపికృపాపరిపూర్ణా రుచిరజటాజూటఘటితశుభ్రాంశుః । మలభూగుహాతటనిలయావిజయతివిజ్ఞానరూపిణీమూర్తిః ॥•॥ స్ఫురదోష్ఠధాంశురజ్యోత్స్నాపిశదీకృతదిక్తటా । మానసేసంతతంశంభోర్వర్తతాంణామూర్తిరస్మనః ॥•॥ ధ్యాయేందీవరచంద్రికాంభగవతీంబాలార్కదీప్త్యుజ్జ్వలాం। కస్తూరీతిలకాళికాంకరతలైఃపాశాంకుశౌబిభ్రతీమ్। చాపంబాణమపిప్రసన్నవదనాంవందేపరాందేవతాం! రాజీవప్రథమానలోచనయుతాంశ్రీరాజరాజేశ్వరీమ్॥• ॥సంపూర్ణావయవైస్సుకోమలతరైస్సద్భూషణైస్సంయుతాం।సిందూరారుణరమ్యమంగళతనుంశ్రీరాజరాజేశ్వరీమ్। వందేయన్మనురాజజాపిపురుషస్సర్వస్వమస్మైస్సురైః। యత్సేవ్యంఘనసాస్మరేత్తదనిశంకష్టంవినాసిద్ధ్యతి॥ •॥ వాణీంశింజత్కంకణపాణింవీణాంక్వణంతీంతామ్। మదిరారుణనయనాబ్జాంముఖజితపూర్ణామృతాంశుమహమీడే॥• ॥జ్యోత్స్నాయితమందస్మితమామృతాయిత ం దేవ్యాః। ముఖకమలంధ్య కర్ణామలంహృత్కమలేసంతతంకలయే ॥ * ॥ ముఖముకులంజితకమలంజిత వేలాసవేదేవ్యాః। కాంతినికాయంకలయేనిర్జితమాయంనిరంతరంమనసి ॥• ॥తరంగితసుమంగళాతులితభాగ్యవన్మంజుళావిశాలసునికేతనావిలసదుచ్చసత్కేతనా। సుచన్నసగరీజయత్యుగుత రాపణాలంకృతాసముద్రతటవిస్తృతాసకలసజ్జనైర్వ్యాస్తుతా॥ • ॥ తత్ర॥• ॥ దంపూర్వ్యన్వయవంశమౌక్తికమణిర్వాగీశపద్ద్యాతలేవిఖ్యాతఃపృథివీసురోవిజయతేశ్రీసుబ్బరాయాభిధః।యత్పత్నీపతిదేవతాచసుమతిఃపద్మాకన్యాంబికాయద్గేహేహరిపూజనంప్రతిదినంయచ్ఛిష్యవర్గోమహాన్॥ • ॥ ఇదానీంతు॥ శ్రీభోజరాజాహ్వాయపండితేంద్రప్రణీతరామాయణచంపుకావ్యమ్। శ్రీరామచంద్రాఖ్యబుధప్రణీతసాహిత్యమంజూషికయావివృత్యా॥ • ॥స్ఫుటాక్షరైర్వ్యాకృతిమధ్యదేశమూలంవిశాలంపరిశోధ్యసాధు। సమ్ముద్రణీకృత్యమనోజ్ఞపత్రేష్వేతత్ప్రశస్తంప్రకటీకృతంహి॥ **

బాలకాండః-

॥ వ్యాఖ్యాన పీఠికా ప్రారంభః ॥

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవరోగిణామ్। నిధయే సర్వవిద్యానాం దక్షిణామూర్తయే నమః ॥౧॥ శ్రీవానందదాశ్రయ గురోశ్చరణస్మరణం మమ । ఉత్సాహశక్తిజం తేజస్తనోతు ముఖపంకజే ॥ ౨ ॥ విఘ్నేశవిధిమార్తండచంద్రేంద్రోపేంద్రవందిత । నమో గణపతే తుభ్యం బ్రహ్మణాం బ్రహ్మణస్పతే ॥ ౩ ॥ సీతాకల్పలతాన్వితం దశరథాంభోరాశిజం సోదరోదారస్కంధమభీష్టదం సుమనసాం శ్రేణీభిరామోదితమ్ । నిత్యం స్వాశ్రితనందనం కిసలయశ్రీపంచశాఖోజ్జ్వలం శ్రీరామామరభూరుహం హృది సదా సేవేఽర్థసంసిద్ధయే॥ ౪॥ సుధాకరసుధాకరాశరదభ్రాస్వరాభాస్వరాంచితక్రమవిపంచికాక్వణనసాదరా సాదరా । విరించినవమోహనాగమవిశారదా శారదా మదీయరసనాంగణే నటతు సర్వదా సర్వదా ॥ ౫॥ యత్పాదాంభోజరేణుం విబుధకనివరాః ప్రాప్యసిద్ధాంజనం వా ప్రజ్ఞాదృష్ట్యా ప్రమీలాం పటుతరతమసా ప్రాప్తవత్యా నిజాంధాః॥ ఆసాద్యోన్మేషమారాన్నిధిమివ కవితాం ప్రాపురుద్యద్గుణాఢ్యాం నిష్ప్రత్యూహం ముదాస్మాంత్స సురవరసుతః పాతు హేరంబదేవః ॥౬ ॥ శ్రీమాన్ తైలింగదేశే సజయతి బుధశ్రేణికోటీరకోటీకోటీమాణిక్యభూతాగణితగుణగణో ఖండలాంచితస్వాంతః । ధీరశ్శాండిల్యగోత్రస్సకలకవికులాహ్లాదిసూక్తిప్రవీణో వీణోదాహార్యవిద్యావివరణనిపుణో రామచంద్రో బుధేంద్రః ॥౭॥ నిత్యం సంభ్రమజృంభితా నటతి యజ్జిహ్వాగ్రవేదీ భారతీ బాలాయం తే కవిపుంగవాస్త్రసభృతో యద్వక్త్రనిర్గచ్ఛనాత్ । భోజక్షోణిభుజా మునా విరచితశ్చంపూప్రబంధోఽధునా వ్యాఖ్యాం తస్య కరోమి మంజులతరాం సాహిత్యమంజూషికామ్ ॥౮॥ వ్యాకుర్వంతి నిబద్ధగౌరవభయాన్నైవ స్ఫుటం యుక్తిభిర్వ్యాతేధ్యాత్మజనప్రతారణపరాః కాన్నైపుణీ వా తతః॥ నైఖర్యావచసాం కవీశహృదయం ప్రఖ్యాపయన్నన్వయద్వారైవాహమిహాఖిలం ప్రవివృణోమ్యుక్తిప్రజోజ్జృంభితమ్- అథ ఖలు తత్రభవాన్విచిత్రసరసకవితాకల్పలతామంజర్యామోదితాశేషవిబుధసమాజోఽనవద్య నిఖిలవిద్యాభిజ్ఞసర్వజ్ఞసార్వభౌమో భోజనామా మహారాజః- సమస్తసద్గుణమణిగణాభిరామస్య తారకబ్రహ్మరూపిణస్తత్రభవతో భగవతః శ్రీరామస్య చరితానువర్ణనం నిశ్రేయసనిదానం నిజాంతరంగే నిర్వర్ణ్య॥*॥ కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే। సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే ఇత్యాద్యాలంకారికవచనశ్ర

త్యాత్- కావ్యస్యానేక శ్రేయస్సాధనతాం- కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితినిషేధ
స్యఅసత్కావ్యవిషయతాంచపశ్యన్ సకలకల్యాణపరాయణం శ్రీరామాయణం-చం
పూప్రబంధాత్మనాచికీర్షుః- చికీర్షితానంతరాయపరిసమాప్తిప్రచయగమనలక్షణ
ఫలసాధనత్వాత్ ||*|| ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖమిత్యాచార్య
దండివాక్యాదాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చతత్రాద్యం లక్ష్మీపూర్వ
కమాశిషంప్రయుఙ్క్తే॥లక్ష్మీమితి॥ ఆదౌలక్ష్మీశబ్దప్రయోగాద్వర్ణగణాదిశుద్ధేరభ్యుచ్చ
యఃతదుక్తం||*||దేవతావాచకాశ్శబ్దాయేచభద్రాదివాచకాః| తేసర్వేనైవనింద్యా
స్స్యుర్లిపితోగణతోపివేతి॥ నిగమాఃవేదాఃతఏవశాఖినోవృక్షాః॥ని॥ వృక్షోమహీరుహ
శ్శాఖీశ్యమరః- వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః- తేషాంశిఖాఉపనిషదస్తాఏవశిఖాఅగ్రాణితిశ్లిష్టరూ

॥ప॥లక్ష్మీంతనోతునితరామితరానపేక్షమంఘ్రిద్వయంనిగ
మశాఖిశిఖాప్రవాళమ్ । హైరంబమంబురుహడంబరచౌర్య
పకం(మాళయశ్చప్రలీయంతే) తాసాంప్రవాళంనవపల్లవం- వేదాంతవేద్యమిత్యర్థః॥

ని॥ శిఖాజ్వాలాకేకిమాళ్యోశ్శిఖాశాఖాగ్రమాత్రిష్వితివైజయంతీ॥ ప్రవాళోవల్లకీదం
డేవిద్రుమేనవపల్లవేఇతినిఘంటుః-అంబునిరోహతీత్యంబురుహంపద్మం- తస్యాడంబ
రఃసౌభాగ్యాతిశయసంరంభః- తస్యచౌర్యేఅపహరణే||*|| బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్
నిఘ్నమాయత్తం- అంబురుహసౌభాగ్యాపహారీత్యర్థః॥ ని|| అధీనోనిఘ్నఆయత్త
ఇత్యమరః- అతఏవసాదృశ్యపర్యవసానాదుపమా - డంబరేత్యత్రడమ్యంతేభీరవోనేనే
తిడంబరః* దమఉపశమే బాదికత్వాత్ డ్వరప్రత్యయఃపృషోదరాదివర్ణవ్యత్యయ
శ్చసుబోధినీకారస్తుడంబవిక్షేపఇతిబాంతోధాతురస్తీత్యాహ-తన్మతేడంబంవిక్షేపం
రాతీతిడంబరః॥ని॥ఆడంబరోస్త్రీసంరంభఇత్యమరశేషశ్చ-విహన్యంతేఏభిరితివిఘ్నాః
ప్రత్యూహాః॥ని॥విఘ్నోంతరాయఃప్రత్యూహఇత్యమరః- ఘఞర్థేకవిధానమితికప్ర
త్యయః- తఏవాద్రయఃపర్వతాఃతేషాంభేదవిదారణేశతధారధురంధరంవజ్రాయుధ
సమానసారం-అశేషవిఘ్నవినాశకమిత్యర్థః-ధూరేవధురా- ఆపంచైవహలంతానామి
తిచనాదాప్- తాంధారయతీతిధురంధరంసంజ్ఞాయాంభృతవృజీత్యాదినాఖచ్ ప్రత్య
యఃఖిత్యనవ్యయస్యేతిహ్రస్వః- అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః-హేరంబస్యేదం
హైరంబంవైనాయకంతస్యేదమిత్యణ్-అంఘ్రిద్వయంచరణయుగ్మం-ఇతరేషునవిద్య
తేఅపేక్షాయస్మిన్కర్మణితద్యథాభవతితథా-ఇతరానపేక్షంభజనీయాంతరనిరపేక్ష
మితరైః॥ఇదంక్రియావిశేషణం-యద్వాంఘ్రిద్వయవిశేషణంతదాసహకార్యాంతరమ

నిరపేక్షస్వాతంత్ర్యేణైవసకలసేవకజనాభీప్సితదానసమర్థమిత్యర్థః-నితరామతిశయేన కిమేత్తిఙవ్యయేత్యాదినా ఆమ్ప్రత్యయః-నః అస్మాకం లక్ష్మీం అశేషాభిలషితార్థసంపత్తిం తనోతు కరోతు సంపాదయత్విత్యర్థః-తనోతేరాశిషి లిఙ్లోటావిత్యాశీరర్థే లోట్. ని॥ శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీశ్శ్రీరివ కథ్యత ఇతి శాశ్వతః-అత్రాశీరలంకారః॥*॥ ఆశీర్నామాభిలషితవస్తునశ్శాసనం మతమితి లక్షణాత్ - అయం చోక్తోపమారూపకవిశేషాభ్యాం తిలతండులవత్పరస్పరనైరపేక్ష్యేణ సంసృజ్యతే - తథా నితరామితరేత్యాది వ్యంజనయుగ్మానాం జకారాదీనాం కేవలానాం చాసకృదావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాస. శబ్దాలంకారః- తదుక్తం విద్యానాథేన ॥*॥ ఏకద్విప్రభృతీనాం తు వ్యంజనానాం యథా భవేత్। ఆవృత్తిర్యత్ర సంబంధవృత్త్యనుప్రాస ఇష్యత ఇతి- అయమేవాలంకారః ప్రాయశో భోజరాజోక్తిషు అనుసంధేయః- విశేషం తు వక్ష్యామః-ఆదౌ ద్యుదేవతాకస్య అంత్యలఘోస్తగణస్య ప్రయోగాచ్ఛుభలాభస్సూచ్యతే ॥ తదుక్తం ॥ తో ద్యౌరంత్యలఘు

నిఘ్నం విఘ్నాద్రిభేదశతధారధురంధరం నః ॥ ౧॥ప్ర॥ ఉ
చ్చైర్గతిర్జగతి సిధ్యతి ధర్మతశ్చే త్తస్య ప్రమా చ వచనైః కృతకే
తరైశ్చేత్ । తేషాం ప్రకాశనదశాపి మహీసురైశ్చే త్తానంత

శ్శుభ ఇతి- లకారస్య భూత్వాత్ బీజప్రచయగమనసిద్ధిః- ప్రాయేణాత్ర ద్రాక్షాపాకః॥*॥ ద్రాక్షాపాకస్స కథితో బహిరంతస్స్ఫురద్రస ఇతి లక్షణాత్ - ఏతదాదిశ్లోకపంచకం వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ఉక్తా వసంతతిలకా తభజా జగౌ గ ఇతి కేదారలక్షణాత్ ॥౧॥ ** ఇదానీం తావన్మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంత ఇత్యాది భగవద్భాష్యకారవచనం ప్రమాణయన్ శిష్టాచారపరిప్రాప్తం విశిష్టదేవతాబ్రాహ్మణనమస్కారరూపం మంగళం నిబధ్నాతి ॥ ఉచ్చైరితి ॥ జగతి జగత్స్విత్యర్థః- ఉచ్చైః ఉన్నతా గతిః గంతవ్యదేశః స్వర్గాద్యున్నతస్థానమిత్యర్థః॥ ని॥ దేశే ప్రాప్యే గతిరితి వైజయంతీ॥ ధర్మతః జ్యోతిష్టోమాదిధర్మాత్ - పంచమ్యాస్తసిః సిధ్యతి చేత్ - నిష్పన్నా భవతి యది - సిధ్యతీతి పదం సర్వత్ర సంబధ్యతే- తస్య ధర్మస్య-ప్రమా యథార్థానుభవః - స్వర్గాదిఫలసాధనత్వజ్ఞానమితి యావత్ - ప్రమాకరణం ప్రమాణమిత్యత్ర యథార్థానుభవః ప్రమేతి ప్రమాశబ్దార్థస్య తార్కికైరుపవర్ణితత్వాత్ - కృతకేతరైః అకృత్రిమైః వచనైః జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యాదివేదవాక్యైః సిధ్యతి చేత్ ॥*॥ నన్వస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేద ఇత్యాదివాక్యాద్వేదానాముత్పత్తిశ్రవణాత్ కథమకృతకత్వమితి చేత్ - అనాదినిధనా

నిత్యావాగుత్సృష్టా స్వయంభువా- ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయ ఇ
తిస్మృతేరకృత్రిమత్వావగమాత్ - ఋచస్సామాని జజ్ఞిర ఇత్యాదిషు హిరణ్యగర్భాద్వేదా
విరావిర్భవ జనేరర్థః- ఏతచ్చ శాస్త్రయోనిత్వాదితి వేదాన్తసూత్రవ్యాఖ్యానావసరేత
త్రభగవద్భిః భాష్యకృద్భిః సమ్యగ్వివేచితం॥ తత్త్రైవానుసంధేయమిత్యలమత్ర శాస్త్ర
విచారేణ॥ తేషాం అకృత్రిమవచనానాం ప్రకాశనదశా- పాఠతోఽర్థతశ్చ స్ఫుటీకరణప్ర
కారశ్చ- మహీసురైః బ్రాహ్మణైరిత్యర్థః॥ని॥ ఆశ్రమోఽస్త్రీ ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదే
వబాడబా ఇత్యమరః- తదనన్తరేణ తాన్మహీసురాన్వినా* అన్తరాన్తరేణయుక్త ఇతి
ద్వితీయా- మత్ప్రణామో మత్కృతనమస్కారః- క్వను కుత్ర వా నిపతేత్ ప్రవర్తేత
ఉత్క్రమేణ పరమశ్రేయో హేతూనాం వేదనిదానానాం బ్రాహ్మణానాం నమస్కార్య
త్వాత్ తేషామేవాయం నమస్కారో విధీయత ఇత్యర్థః॥*॥ తథా చ శ్రుతిః॥*॥ తస్మాద్బ్రా
హ్మణేభ్యో వేదవిద్భ్యో దివే దివే నమస్కుర్యాదితి తతో బ్రాహ్మణా ఏవ నమస్కార్యా ఇ
ష్టదేవతాశ్చ - తదుక్తం భగవతా శ్రీకృష్ణేన మహాభారతే - దైవాధీనం జగత్సర్వం మ
న్త్రాధీనం తు దైవతం। తన్మన్త్రం బ్రాహ్మణాధీనం బ్రాహ్మణో మమ దైవతమితి - అ

రేణ నిపతేత్క్వను మత్ప్రణామః ॥ ౨ ॥ ప॥ గద్యానుబంధర
సమిశ్రితపద్యసూక్తిర్హృద్యా హి వాద్యకలయా కలితేవ గీ
తిః। తస్మాద్దధాతు కవిమార్గజుషాం సుఖాయ చమ్పూప్రబంధ

త్రోత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వం ప్రతి విశేషణత్వాత్ ఏకావళ్యలంకారః- తదుక్తమే
కావళ్యాం॥*॥ యత్ర విశేషణభావః పూర్వపూర్వం ప్రతిక్రమేణైవ భవతి- పరంపర
మేషాలంకృతిరేకావళీ కథితేతి॥ ౨॥ ఇదానీం స్వచికీర్షితనిబంధస్య స్వరూపనిరూపణ
ద్వారా సహృదయానాం ప్రరోచనాముత్పాదయన్ తద్రచనాయాం నిజరసనాయాః
ప్రవృత్తిమాశాస్తే గద్యేతి॥ గద్యాన్యపాదబద్ధాని॥*॥ తదుక్తం॥*॥ అపాదః పదసంతానో
గద్యం పద్యం చతుష్పదమితి- గద్యానామనుబంధేన అనుషంగేణ- యో రస ఆస్వాదస్తేన
మిశ్రితా మిళితా- పద్యసూక్తిః పద్యానాం సమ్యగ్రచనా॥ని॥ ఆస్వాదే బ్రహ్మణి రస ఇతి
శబ్దార్ణవే- వాద్యకలయా వీణావేణుమృదంగాదివాద్యశిల్పేన॥ని॥ కళా శిల్పే విధావపి
ఇతి వైజయన్తీ- కలితా మిశ్రితా- గీతిర్గానవిద్యేవ- హృద్యా మనోజ్ఞా హి- సహృదయహృద
యాహ్లాదినీ ఖల్విత్యర్థః- తస్మాత్ గద్యపద్యమిశ్రితప్రబంధస్య సర్వానందకరత్వాద్ధే
తోః- కవయన్తే రసోల్లాసిశబ్దార్థసంఘటనపరయా వర్ణయన్తీతి కవయః- తన్మార్గ
జుషాం తద్వర్త్మానువర్తినాం- కవితారసాభిజ్ఞానామిత్యర్థః - సుఖాయ హృదయా
నురంజనార్థం- మమేయం మదీయా ||*|| వృద్ధాచ్ఛ ఇతి ఛప్రత్యయః- రసనా జిహ్వా
చమ్పూప్రబంధరచనాం॥ * ॥ గద్యపద్యాత్మకం కావ్యం చమ్పూరిత్యభిధీయత ఇత్యు

క్షలక్షణంకావ్యం చంపూప్రబంధః - తస్యరచనాంనిర్మాణం- దధాతు-విశిష్టప్రబం
రచనాయాంమదీయారసనాప్రవర్తతామిత్యర్థః- చమత్కారకారితయా గద్యప
ద్యాత్మకంకావ్యంకరోమీతితాత్పర్యం- అత్రపూర్వవాక్యే- ఉపమానోపమేయసా
ధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతుర్ణాం ప్రయోగాత్ శ్రౌతీపూర్ణోపమాలంకా
రః॥ *॥స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేన సమ్మతేనచధర్మతః- స్యాదౌపమ్యనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచే
దేకదోపమేతిలక్షణాత్ - సచశబ్దేనానుప్రాసేనచసంసృజ్యతే ॥ ౧ ॥ ననువాల్మీకిరచితే
నైవశ్రీరామాయణేన- సకలజనసంతృప్తేర్జాయమానత్వాత్తవపునః కోయంనూతనప్ర
బంధనిర్మాణప్రయాస ఇత్యాశంక్యసోపపత్తికంతత్ప్రణయనేస్వస్యాధికారంతా
వద్దర్శయతివాల్మీకీతి॥ వల్మీకస్యాపత్యంవావాల్మీకిః॥*॥తదుక్తంబ్రహ్మకైవర్తే॥*॥అ
థాబ్రవీన్మహాతేజాబ్రహ్మలోకపితామహః। వల్మీకప్రభవోయస్మాత్తస్మాద్వాల్మీకిరిత్య
సావితి* అతఇఞ్మితీఞ్- తేనగీతా ఉపవర్ణితాః యేరఘుపుఙ్గవకీర్తిలేశాః పుమాన్గౌరివ
పుఙ్గవోవృషభశ్రేష్ఠః॥ని॥ శ్రేష్ఠార్థేగౌతుపుఙ్గవావితివైజయన్తీ* గోరతద్ధితలుకీతిసమా

రచనాంరసనామదీయా॥ ౩ ॥ ప॥వాల్మీకిగీతరఘుపుఙ్గవకీర్తి
లేశైస్తృప్తింకరోమికథమప్యధునాబుధానామ్। గంగాజ
లైర్భువిభగీరథయత్నకృష్టైఃకింతర్పణం నవిదధాతి జనఃపి
తౄణాం॥ ౪ ॥ప॥ వాచన్ని శౌవ్యభగివా నథనార దస్య

సాంతత్సచ్- రఘుపుంగవస్యరఘుశ్రేష్ఠస్యకీర్తేర్దానశౌర్యాదిగుణసముద్భవాయాః
స్సమాఖ్యాయాః లేశాలవాస్తైః- బ్రహ్మలోకప్రసిద్ధస్యశతకోటివిస్తృతస్య శ్రీరామ
చరితస్య - చతుర్వింశతి సహస్రసంఖ్యాపరిమితగ్రంథేన శ్రీరామాయణేన- కియ
తఏవవర్ణితత్వాత్ - కీర్తిలేశైరిత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం- అధునేదానీం- కథమపిమ
హతాయత్నేన- చంపూప్రబంధనిర్మాణరూపేణేత్యర్థః॥ని॥ జ్ఞాతహేతువివక్షాయామ
ప్యాదికథమవ్యయంకథమాదితథాప్యంతంయత్నే గౌరవబాధయోరిత్యుత్పలమాలా
యాం-బుధానాంతజ్జ్ఞానాం॥ని॥జ్ఞాతృచాంద్రిసురాబుధా ఇతిక్షీరస్వామి-తృప్తింసంతు
ష్టిం-కరోమి-అత్రదృష్టాంతమాహ-భువిభూలోకే-భగీరథేనరాజ్ఞా- యత్నకృష్టైఃప్రయ
త్నేనానీతైః-అశ్వమేధీయాశ్వాన్వేషణసమయేకపిలానలదగ్ధానాంసగరాత్మజానాం
స్వర్లోకప్రాపణాయదుశ్చరతపశ్చర్యాదిబహుతరప్రయత్నేనవియన్మార్గాద్భువంప్రా
పితైరిత్యర్థః- భగీరథప్రయత్నముత్తరత్రవక్ష్యతే- గంగాజలైర్మందాకినీసలిలైః-
నరఃపితౄణాంతర్పణంనివాపాంజలిదానేనసంతృప్తిం - నవిదధాతినకరోతికిం - కరో
త్యేవేత్యర్థః- అతోహమప్యేవంకరోమీతిభావః అత్రవైధర్మ్యేణదృష్టాంతాలంకా
రః ॥*॥ యత్రవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే- సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞైస్స

దృష్టాంతోనిగద్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౪॥ ఇత్థంస్వస్యగ్రంథకరణయోగ్యతాం ప్ర
సంప్రతికథాంప్రస్తౌతి ॥ వాచమితి ॥ ప్రవచసాం ప్రగల్భవచసాం - కవీనాం
దికవీనాం- ప్రథమఃఆద్యః- సకలకవికులగురురిత్యర్థః- సఃప్రసిద్ధః - అత్ర-స
ప్రాపేక్షా ॥ * ॥ తదుక్తంకావ్యప్రకాశే ॥ * ॥ ప్రక్రాంతప్రసిద్ధానుభూతార్థ
య స్తచ్ఛబ్దోయదుపాదానంనాపేక్షతఇతి- తుశబ్దః ఉత్కర్షార్థః - అవ్యయా
నేకార్థత్వాత్- భగవాన్ ॥ * ॥ ఉత్పత్తింనిధనంచైవభూతానామాగతింగతి
త్తిం విద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానిత్యుక్తలక్షణః- ప్రచేతసోపత్యం ప్రాచే
వాల్మీకిః * తస్యాపత్యమిత్యణ్ ॥ని ॥ ప్రాచేతసస్త్వాదికవిఃస్యాన్మైత్రావరుణిశ్చ
వాల్మీకిశ్చేతినిఘంటుః- రమంతేశరీరేంద్రియవిషయోపనీతయా వివేదనయేతినా
రాః- తేషాంసంబంధినారంఅజ్ఞానంద్యతిఖండయతీతి శ్రీరామాయణదివ్యనామసం
నేసేతినారదః ॥ * ॥ తదుక్తంనారదీయే ॥ * ॥ గాయన్నారాయణకథాంసర్వల
భయాపహామ్ । నారదోనాశయన్నేతినృణామజ్ఞానజంతమ ఇతి ॥ * ॥ అథవా ॥
నరతీతినరః ప్రోక్తఃపరమాత్మా సనాతన ఇతినారదీయవచనాత్ - నరఃపరమాత్మా
స్యసంబంధినారంపరమాత్మవిషయకజ్ఞానంతదదాతిఉపదిశతిపరమకారుణికతయ
ముముక్షుభ్యఇతినారదః- తేనాస్యశ్రద్ధేయవచనత్వముక్తమిత్యవధేయం - తస్యనా
దస్యబ్రహ్మనియోగేనసమాగతస్యదేవఋషిప్రవరస్య- వాచంనిశమ్య-కోన్వస్మిన్సా
ప్రతంలోకఇత్యాదినిజప్రశ్నానురూపోత్తరతయా॥ *॥ తమునేవక్ష్యామ్యహంబుద్ధ్వా

ప్రాచేతసః ప్రవచసాం ప్రథమః కవీనామ్ । మాధ్యందినా
యనియమాయమహర్షిసేవ్యాంపుణ్యామవాపతమసాన్తమ

తైర్యుక్తఃశ్రూయతాంనరఇత్యాదిసంక్షిప్తబాలరామాయణోక్తాం-కథాంవాచంశ్రు
త్వా - గురుముఖాచ్ఛ్రోతవ్యమితిన్యాయేనసకలలోకగురోర్నారదస్యముఖాచ్ఛ్ర
ణవిధేర్విహితత్వాదితిభావః ॥ * ॥ నిశమ్యేతిశ్రవణేతథానిశమయత్యపీతిభట్టమ
తత్రనిశామ్యేతిరిదంరూపం - అన్యథానిశమయ్యేతిస్యాత్ అతఏవాహవామనః-నిశ
నిశమయ్యశబ్దౌ ప్రకృతిభేదాత్ ॥ * ॥ నను ॥ * ॥ ఉత్సంగాన్నారదోజజ్ఞె దక్షో
ష్ఠాత్స్వయంభువఇతి - భాగవతప్రసిద్ధంహినారదస్య బ్రహ్మపుత్రత్వం ॥ * ॥ తథా
చ ॥ * ॥ వాల్మీకిరభవద్బ్రహ్మావాణీవాక్తస్యరూపిణీ। చకారరామచరితంపావన
చరితవ్రత ఇతిస్కాందే- పార్వతీం ప్రతిపరమేశ్వరేణోక్తత్వాత్ - బ్రహ్మలోకప్ర
ద్ధంశతకోటివిస్తృతంరామచరితంభూలోకవర్తిచాతుర్వర్ణ్యతాపత్రయవిమోచన
ర్థంసంక్షిప్యరచయితుముక్తస్యపరమకారుణికస్యబ్రహ్మణఏవ- భూమావాంశేనవా
ల్మీకిరూపేణఅవతీర్ణత్వాదస్యప్రష్టృత్వం-నారదస్యోపదేష్టృత్వంచకథముపయుజ
తఇతిచేత్- సమానుషలోకేరూపాంతరేణావతీర్ణస్యతస్య - సంప్రదాయప్రవర్తనాయ

ణాం శిక్షముపయుక్తత్వాదిత్యలమతిప్రపంచేన - మధ్యే యథా మాధ్యందినః - మధ్య శబ్దస్య మధ్యందినాదేశః భావార్థ ప్రత్యయశ్చ స్యాదితి న్యాస[illegible]ః - మధ్యాహ్నవాచి మధ్యందినశబ్దపరఉత్సాదిషు పఠిత ఇత్యన్యే - (*)నతథా చోత్సాదిభ్యోఽఞ్ - మాధ్యందినాయనియమాయ - మధ్యాహ్నికక్రియాం కర్తుమిత్యర్థః - మహర్షిభిః ఋషిప్రవరైస్సేవ్యాం - స్నానసంధ్యావందనాద్యనుష్ఠానార్థమాశ్రయితుం యోగ్యాం - మహర్షిలక్షణంతు ‖ ❀ ‖ తపస్స్వాధ్యాయపరాదాంతాస్సత్యవాచో బహుశ్రుతాః । వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞా ఋషయః పరికీర్తితా ఇతి - మతః పుణ్యాం పావనీం - అత ఏవ తమసామజ్ఞానాం నిహంత్రీం వినాశినీం - స్వసేవాతత్పరాణాం అశేషపాపనివర్తనేన జ్ఞానప్రదాత్రీమిత్యర్థః - తమసాం తమసానదీం ప్రాప - లక్షణయా తత్తీరం ప్రాప్యేత్యర్థః - అత్ర తమసాం తమసామితి వ్యంజనత్రితయస్యావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః - లక్షణంతూక్తమ్ ‖ ❀ ‖ వాదన్నిశమ్య భగవాన ఘతినారాయణాదివ్యాఖ్యాకృదభిమతః పాఠః ‖ ౫ ‖ తత్రేతి ‖ తత్ర తమసాతీరే - పంచశరాయస్య తేన పంచశరేణ స్మరేణ - విద్ధం ప్రహృతం - కామమోహితమితి యావత్ ‖ ని ‖ కామః పంచశరస్స్మర ఇత్యమరః - పంచభిశ

సాహ స్త్రీమ్ ‖ ౫ । X ‖ తత్ర శఙ్ఖన క్రౌఞ్చమి
థునాదేకం - పఞ్చశరవిద్ధమపివ్యాధేనానువిద్ధమ్ । నిధ్యా
యతోబద్ధానుకంపస్య భగవతో వాల్మీకేర్వదనారవిం

దైర్విద్ధమితిగమ్యతే ‖ ని ‖ అరవిందమశోకంచ చూతంచ నవమల్లికా । నీలోత్పలంచ పంచైతే పంచబాణస్య సాయకా ఇత్యమరః - తథాభూతమపి వ్యాధేన లుబ్ధకేన నిహతేనేతియావత్ ‖ ని ‖ వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధకశ్చ స ఇత్యమరః - అనుపశ్చాద్విద్ధం సంప్రహృతం పరమశోచ్యతరమిత్యర్థః (*) విసంప్రహార ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః - క్రౌంచమిథునాత్ - క్రౌంచీ చ క్రౌంచశ్చ క్రౌంచౌ బకవిశేషౌ ‖ ని ‖ క్రుఙ్ క్రౌంచోథ బకః కహ్వ ఇత్యమరః - పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః - తయోర్మిథునాత్ ద్వంద్వాత్ - తన్మిథునాదిత్యర్థః - నిర్ధారణే పంచమీ ‖ ని ‖ స్త్రీపుంసౌ మిథునం ద్వంద్వమిత్యమరః - కంచనవికం పుమాంసం - నిధ్యాయతః పశ్యతః ‖ ని ‖ నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః - అత ఏవ బద్ధానుకంపస్య ఉత్పన్నకరుణస్య - మైత్రీముదితా కరుణా - ఉపేక్షా చేతి చతసృణాం మహచ్చిత్తవృత్తిత్వేన - విద్ధవేదనదర్శనస్య కరుణోత్పాదకత్వాదితి భావః ‖ ని ‖ కృపా దయానుకంపా స్యాదిత్యమరః - భగవతో వాల్మీకేః - పదద్వయం వ్యాఖ్యాతం - వద[illegible]రవిందమివేత్యుపమితసమాసః - నతు వదనమేవారవిందమితి రూపకసమాసః - తథా సత్యరవిందస్య ప్రాధాన్యేన - తస్య స్వరస్వతీనిస్సరణాయోగాత్స

ఛందోమయీ అనుష్టుప్ఛందోనిబద్ధా - ద్వాత్రింశదక్షరానుష్టుబితిఛాందసాః [*] ఛం
దశ్శబ్దాత్ ద్రుస్ఫేమయట్-టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్-కాచిదపూర్వా - ఏవంవక్ష్యమా
ణ ప్రకారా-సరస్వతీవాక్-నిస్ససారనిజప్రయత్నంవినైవనిర్జగామ ॥ ని ॥ గీర్వాగ్-
వాణీసరస్వతీత్యమరః - సృగతావితిధాతోర్లిట్ ॥ ౬ ॥ తామేవసరస్వతీమాహ
మానిషాదేతి॥ హేనిషాద-త్వంశాశ్వతీః సమాః అనంతసంవత్సరాన్ ॥ ని ॥ సంవత్సరోవ
త్సరోబ్దోహాయనోస్త్రీశరత్సమా ఇత్యమరః- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- ప్రతిష్ఠాంస్థి
తిం-మాగమఃమాప్రాప్నుహి-ఙిప్రమేవమరేత్యర్థః (*) గమేర్లుఙిపుషాదిత్వాత్
చ్లేరఙాదేశః నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః వక్తవ్యేపి అర్థాత్తదభావప్రతిషేధః
యద్యస్మాత్ క్రౌంచమిథునాదేకం కామమోహితం క్రీడాతత్పరం - అవధీః హతవానసి
॥ *॥ హతేర్లుఙిహనోవధాదేశః-అయంశాపత్వేన ప్రవృత్తః శ్లోకః - వాల్మీకేర్మహ
ర్షేరీశ్వరానుగ్రహేణ కృత్స్నకావ్యార్థసంగ్రహో నిస్సృతః-సంగ్రహశ్చాయం-మా
నిషాదమాలక్ష్మీః నిషీదతి తిష్ఠతి అస్మిన్నితి మానిషాదః లక్ష్మీనివాసశ్రీరామ - త్వంశాశ్వతీః
సమాఃచిరకాలం- ప్రతిష్ఠామగమః - అఖండితైశ్వర్యానందసంపన్నో విజయీభవే
త్యర్థః - యద్యతః కారణాత్ - క్రౌంచమిథునాత్ -క్రుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావయోరి
తిధాతోః క్రుంచారాక్షసీకైకసీ - తస్యాపత్యం క్రౌంచోరాక్షసః రావణః *తస్యాప

డాచ్ఛందోమయీకాచిదేవంనిస్ససారసరస్వతీ ॥ ౬ ॥ మ
మానిషాదప్రతిష్ఠాన్త్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమాః । యత్క్రౌ-
ఞ్చమిథునాదేకమవధీః కామమోహితమ్ ॥ ౭ ॥ తదనుసమ
యోచితకృత్యంనిర్వర్త్యస్వాశ్రమముపగతవతిభగవతివా

త్యమిత్యన్- తస్యపత్నీక్రౌంచీమండోదరీ - అత్రాపిపూర్వవదేకశేషః - తయోర్మి
థునాదేకంకామమోహితంలోకవిద్విష్టకర్మాణంరావణమవధీః - ఏతేనమహర్షిణా
వాల్మీకినాసంప్రదాయప్రవర్తకేన-లక్ష్మీపతిరూపశ్రీరామస్మరణరూపంమంగళంకా
వ్యాదావవశ్యకర్తవ్యంశిష్టాచారసంకృతమిత్యవగంతవ్యం-ఇత్యేవంసరస్వతీనిస్సా
రేతిపూర్వేణసంబంధః- శ్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభంవృత్తం ॥ ❁ ॥ పంచమంలఘుస
ర్వేషుసప్తమంద్విచతుర్థయోః।గురుషష్ఠంచసర్వేషామేతచ్ఛ్లోకస్యలక్షణమితివచ
నాత్ ॥*॥ మానిషాద ప్రతిష్ఠాంత్వమగమఇత్యత్ర ప్రతిష్ఠాంతు-అమగమఇతిచ్ఛేదః-నవి
ద్యతేమాయస్యేతివిగ్రహః తస్యసంబుద్ధిః హేఅమనిభాగ్య-ఇతినారాయణీయే ॥ ౭ ॥
తదన్వేతి॥ తదనుమానిషాదేత్యాదిఛందోనిబద్ధవాక్ప్రసరణానంతరం-భగవతిపూజ్యేవా
ల్మీకౌ-సమయోచితంమధ్యాహ్నకాలోచితం॥ ని ॥ సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంత

సంవిధ ఇత్యమరః-కృత్యంస్నాన సంధ్యావందనాదికర్మ-నిర్వర్త్య-కృత్వా-స్వాశ్రమం స్వనికేతనం పర్ణశాలాం ప్రతి- గతవతి ప్రవిష్టవతిసతి । ౮ । తతఃకిం ప్రవృత్తమి త్యతఆహ ॥ వాణీతి ॥ అంభోజం నారాయణనాభికమలం-తత్ర భవతీత్యంభోజభూః బ్ర హ్మ ॥ ❁ ॥ తదు క్తంభాగవతె ॥ ❁ ॥ యస్మాన్నాభిజాతాదరవిందకోశాద్బ్రహ్మావిరాసీద్యత ఏషలోక ఇతి-అన్యేభ్యోపిదృశ్యత ఇతిక్విప్-అపరత్రపురుషాంతరేవాల్మీకౌ-కృతోపలం భం విహితానుషంగం-తత్రోపలభ్యమానమిత్యర్థః - వాణ్యాఃమానిషాదేత్యాదివాచః- సరస్వతీదేవ్యాశ్చేతిగమ్యతే- విలాసం లీలామసహమానః అమృష్యమాణ ఇవావిరాసీత్ ప్రాదురభూత్ -నిజపరిగ్రహస్యపురుషాంతరాసక్తింకోవాసహేతేతిభావః-వస్తుతస్తు పరమకారుణికతయా మహర్షేర్వాల్మీకేఃవ్యాధవిద్ధక్రౌంచదర్శనానంతరజనిత శోకాపనోదనార్థం - నిజాజ్ఞయా ప్రథమతోనారదో క్తమేవార్థం పునఃస్వయము ప్యుపదేష్టుంతత్సమక్షంప్రత్యక్షోభూదితితాత్పర్యంయు క్తంచైతదిత్యాహ - అథాంతి- యతల్ప్రతిఃయస్యఅంభోజభువః-కృతిఃక్రియాసక్తిఃకర్త్రీ-అనేకవిధోదేవతిర్యఙ్మ నుష్యాదిభేదేనబహుప్రకారోయఃప్రపంచఃసర్గః - సఇతివ్యాజోపదేశోయస్యసత థోక్తః-యఃఇంద్రజాలవిధిః ॥ ❁ ॥ అదేశకాలాపారోక్ష్యంపరోక్షస్యైవవస్తునః॥య

ల్మీకౌ ॥ ౮ । ౯ ॥ వాణీవిలాసమపరత్రకృతోపలమ్భ
మంభోజభూరసహమానఇవావిరాసీత్ । అథాంతియత్ర్కృ
తిరనేకవిధప్రపఞ్చవ్యాజేంద్రజాలవిధిసాధకపింఛికేవ

త్రాషధాదిభిస్సోయమైంద్రజాలవిధిస్మృతఇత్యు క్తలక్షణః-తస్యసాధకపింఛికేవని ష్పాదకపింఛవిశేషఇవ-ఆభాతిప్రకాశతే- అతఏవతదుక్తంక్రౌంచహననంతద్దర్శ నేనమహర్షేరపిశోకోత్పాదనంతదపనోదార్థంస్వస్యావిర్భావశ్చేతిభావః - పింఛి కేత్యత్ర పింఛైవపింఛికా (*) స్వార్థేకప్రత్యయః-కాత్పూర్వస్యేకారాదేశః - య ద్యపి ॥ ని ॥ పింఛబర్హేనపుంసకఇత్యమరః - తథాపిఅబంతోయంపింఛాశబ్దోపిఘం ట్వంతరేషుదృగ్యః - అథవామహాకవిప్రయోగదర్శనాత్సమాధేయం ॥ * ॥ యథో క్తంకృష్ణకర్ణామృతస్తవేమంగళే ॥ * ॥ నవశిఖిపింఛాలాంఛితమితి-తథాజ్ఞానవాసి ష్ఠకాంబరీకోపాఖ్యానే॥*॥ఇత్యుక్త్వాపింఛికాతేనభ్రామితాప్రసభంసభా-నానావిర చనాభీజంభామేవపరమాత్మనేతి-నిరంకుశాఃఖలుకవయః - సావర్ణపక్షేనాఇత్యలమతి ప్రసంగేన- అత్రపూర్వవాక్యేవాణ్యావాచ్యప్రతీయమానయోర్మ్లేష ఫిత్తికాధ్యావ సాయమూలాతిశయోక్తిర్నిరూప్యతా- అసమానఇతిజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా-ఉత్తరవా క్యేతుప్రపంచేవ్యాజశబ్దేనతత్త్వమపహ్నుత్యేంద్రజాలత్వారోపణాదపహ్నవాలంకా రః॥*॥ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నుతిరితిసర్వస్వహృత్సూత్రం- తదుజ్జీవితాత్తే

జృంభితేత్యుపమా సా చోక్తోత్ప్రేక్షయా పరస్పరనైరపేక్ష్యేణ సంసృజ్యతే - వసంతతిలకావృత్తం లక్షణం తూక్తం ॥ ౯ ॥ తత ఇతి ॥ తతః ప్రాదుర్భావానంతరం - పరమహర్షేణ పితామహోయమేవంభూతే మయి దయయావిరభూదహో కృతార్థతేతి పరమానందభరితేనేత్యర్థః - మహర్షిణా ॥ * ॥ ఊర్ధ్వరేతాస్తపస్యుగ్రో నియతాశీ చ సంయమీ । శాపానుగ్రహయోశ్శక్తస్సత్యసంధో భవేదృషిరితి - ఉక్తలక్షణలక్షితేన ఋషిప్రవరేణ వాల్మీకినా - విధివత్ విధ్యుక్తం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః - అభ్యర్చితః అర్ఘ్యపాద్యాసనాదిభిః పూజితః - పరమే స్థానే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీ బ్రహ్మ కర్తా - పరమే స్థః కేవిరితి కేని ప్రత్యయః షత్వాదికః - తత్పురుషే కృతి బహులమితి సప్తమ్యా అలుక్ స్థానే స్తేణమితి వక్తవ్యాత్ షత్వం - మధ్యమలోకే భూలోకేపి - లోకత్రయపక్షేపి - అస్య మధ్యమత్వాదితి భావః - అపిశబ్దో లోకాంతరప్రత్యాఖ్యాతిం ద్యోతయతి - స్వవృత్తం నిజచరిత్రం ప్రకాశయితుం ప్రఖ్యాపయితుం కిలేత్యలీకే - వస్తుతస్తు మచ్ఛందాదేవేతి భావః భవంతం త్వామేవ - అన్యవ్యవచ్ఛేదార్థమేవకారః - తవైవ యోగ్యత్వాదితి భావః - ఏవకారోయం

౯॥ గ॥ తతః పరమహర్షేణ మహర్షిణా విధివదభ్యర్చితః పరమే
ష్ఠీ - మధ్యమలోకేపి స్వవృత్తం ప్రకాశయితుం కిల - భవన్త
మేవోపతిష్ఠమానయానయా భారత్యా - రామచరితం య
థాశ్రుతం వ్యాక్రియతామితి వ్యాహృత్యాన్తరధాత్ ॥ ౧౦ ॥
వ ॥ అథ సరసిజయోనేరాజ్ఞయా రామవృత్తం కరబదరసమా

భారత్యా వా సంబధ్యతే - ఉపతిష్ఠమానయా - అనువర్తమానయా అనయా - భవన్ముఖాన్నిర్గతయా భారత్యా మానిషాదేత్యాదిసరస్వత్యా - ఈదృశైరేవ శ్లోకైరిత్యర్థః - రామచరితం శ్రీరామచరిత్రం - శ్రుతమనతిక్రమ్య యథాశ్రుతం - నారదముఖతః శ్రుతక్రమానతిక్రమణేనైవేత్యర్థః ॥ని॥ యథాసాదృశ్యయోగ్యత్వవీప్సాస్వనర్థానతిక్రమ ఇతి శబ్దాద్గణే - వ్యాక్రియతాం వ్యాఖ్యాయతామిత్యేవం వ్యాహృత్యోక్త్వా ఉపదిశ్య ॥ని॥ వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః - అంతరధాత్ అదృశ్యోభూత్ - అత్రేదం రామాయణబాలకాండవచనం - మచ్ఛందాదేవ తే బ్రహ్మన్ ప్రవృత్తేయం సరస్వతీ । రామస్య చరితం కృత్స్నం కురుత్వమృషిసత్తమేత్యారభ్య ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ బ్రహ్మ తత్రైవాంతరధీయతేత్యంతమ్ ॥౧౦॥ అథేతి ॥ అథ బ్రహ్మతిరోధానానంతరం ॥ని॥ మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః - మధుమయ్యాః అమృతస్రావిణ్యాః - తాసాం ఫణితీనాం - రసాలంకారోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనావిశేషాణాం - మధుమయేత్యత్ర ॥*॥ స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః - మార్గం పద్ధతిం దర్శయతీతి తాచ్ఛీల్యే ణినిర్నామితి మార్గదర్శి

సకలకవికులగురురిత్యర్థః ॥*॥ దృశేర్ణ్యన్తాత్తాచ్ఛీల్యే ణినిః - మహాంశ్చాసా
ఋషిశ్చమహర్షిః॥*॥ తపోనిర్ధూతపాప్మానో యాథాతథ్యాభిధాయినః। వేదవేదాం
గతత్త్వజ్ఞా ఋషయః పరికీర్తితా ఇత్యుక్తలక్షణఋషిశ్రేష్ఠో వాల్మీకిః - సరసిజందళాని
కారణం యస్య తస్య బ్రహ్మణః ఆజ్ఞయా శ్రీరామచరితం వ్యాక్రియతామిత్యేవంరూపేణ
యోగేన హేతునా - రామవృత్తం శ్రీరామచరితం - ప్రతీచ్య దృష్ట్వా యోగదృష్ట్యా - కర
స్యాః ఫలం బదరం ॥*॥ ఫలేలుక్ - కరేహస్తే యద్బదరం తేన సమానం తత్తుల్యమిత్యర్థః
ఉపమా క్రియావిశేషణం వా - నిశ్శేషమిత్యర్థః - ప్రేక్ష్య దృష్ట్వా - శుభం వక్తౄణాం శ్రోతౄ
ణాం చ కల్యాణకరం - స్వాదు పాఠతో గానతశ్చ మధురం ॥ని॥ త్రిష్విష్టమధురౌ స్వా
దూ ఇత్యమరః - రామస్య అయనం స్థానం వర్ణకత్వేనేత్యన్వర్థసంజ్ఞా రామాయణమిత్యా
ఖ్యా యస్య తత్తథోక్తం॥ ॥పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం - ఉత్తరాయణవత్]
కావ్యం ప్రబన్ధమతనుత అకరోత్ - కవయతే వర్ణయతే ఇతి కవిః తస్య కర్మ కావ్యం
బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ - తస్య పంకజాదివద్యౌగికత్వాత్ రసోల్లసితశబ్దార్థ
సంఘటనాత్మకమేవ నతు కర్మమాత్రం తత్కావ్యం రచితవాన్ ॥*॥ తథా చ శ్రీరామా

నమ్యేత్యదృష్ట్యా ప్రతీచ్య। శుభమతనుత కావ్యం స్వాదు
రామాయణాఖ్యం మధుమయఫణితీనామగ్రదర్శీ మహర్షిః।
౧౧।౪॥ఏనం ప్రబన్ధం ప్రయోక్తుం కస్సమర్థ ఇతి చిన్తాముపగ
తవతి భగవతి వాల్మీకౌ ॥౧౨॥వ॥ ఉపాగతౌ మిళితపరస్పరో

యణౌ*తతః పశ్యతి ధర్మాత్మా తత్సర్వం యోగమాస్థితః। పురా యత్తత్ర నిర్వృత్తం పాణా
వామలకం యథేత్యారభ్య - రఘువంశస్య చరితం చకార భగవానృషిరిత్యన్తం - మా
లినీవృత్తం॥*॥ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥౧౧॥ తదనన్త
రవృత్తాన్తమాహ ॥ ఏనమితి ॥ వాల్మీకౌ ఏనం ప్రబన్ధం శ్రీరామాయణాఖ్యమేతత్కా
వ్యం ప్రయోక్తుమధ్యాపయితుం పఠితుం వా - కః పుమాన్ సమర్థోఽధికారీత్యేవం
రూపాం చిన్తాం పర్యాలోచనముపగతవతి సతి ॥౧౨॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ॥
ఉపాగతావితి॥ మిళితౌ సంగతౌ పరస్పరోపమా అన్యోన్యసాదృశ్యం యయోస్తౌ - యమళ
త్వాత్పరస్పరతుల్యరూపావిత్యర్థః - బహుశ్రుతౌ వేదవేదాంగాదిసకలవిద్యావిశారదౌ
॥శాస్త్రి శ్రవణయోశ్శ్రుతమితి విశ్వః - శ్రుతిమధురేణ శ్రవణానందకరేణ స్వరేణ -
శుత్యారబ్ధానురణనలక్షణేనాన్వితౌ - శ్రావ్యకణ్ఠస్వరసంపన్నావిత్యర్థః - స్వరలక్ష
ణముక్తం సంగీతరత్నాకరే ॥*॥ శ్రుత్యనన్తరభావీ యశ్శబ్దోఽనురణనాత్మకః। స్వతో రం
జయతి శ్రోతృచిత్తం స స్వర ఉచ్యత ఇతి - విచక్షణౌ విద్వాంసౌ॥*॥ కర్తరిల్యు

తిరిస్యాసకారః-అనయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి చకోజః - ఖా జాదేశాభావః-వివిధాని విహు ప్రకారాణి నరేంద్రలక్షణాని ఆజానుబాహుత్వాది రాజచిహ్నాని యయో స్తౌ మహా రాజకుమారత్వాత్ మహాభాగ్యసూచకరాజలక్షణలక్షితా విత్యర్థః-కుశో లవశ్చేతి నామ ధారయత ఇతి కుశలవనామధారిణౌ-కుశైర్లవైశ్చ గర్భక్లేదమార్జనాత్కుశలవా విత్య న్వర్థసంజ్ఞా విత్యర్థః-ఉక్తం చ కాళిదాసేన ॥*॥ స తౌ కుశలవోన్మృష్టగర్భక్లేదౌ త దాఖ్యయా । కవిః కుశలవా వేవ చకార కిల నామత ఇతి-కుశీలవౌ గాయకౌ ॥*॥ పృషోదరాది త్వాత్సాధుః-ఉపాగతౌ చింతాసమకాలమేవ వి శిష్టగుణసంపన్నౌ మైథిలే యౌ కుశీల వౌ సమీపం ప్రాప్తా విత్యర్థః ॥*॥ అస్యాస్తేషాం భవిష్యంత్యాః కార్యసిద్ధేర్హి లక్షణమి తి భావః-అత్రోదాత్తతా నామ గుణః । తదుక్తం విద్యానాథేన ॥*॥ శ్లాఘ్యైర్విశేషణై ర్యో గో యత్ర సా స్యాదుదాత్తతేతి ॥ ❁ ॥ రుచిరా వృత్తం ॥ చతుర్గ్రహైరిహ రుచిరా జభా స్జ గా ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౧౩ ॥ ఏతావితి ॥ ముని ర్మననశీలో వాల్మీకిః ॥ మునిలక్షణం తు ॥*॥ ని వృత్తస్సర్వతత్త్వజ్ఞః కామక్రోధవివర్జితః । ధ్యానస్థో నిష్క్రియో దాంతస్తుల్యమృత్కాం

ఏతౌ మహాబాహుశ్రుతౌ శ్రుతిమధురస్వరాన్వితౌ । విచక్షణౌ విధినరేన్ద్రలక్షణౌ కుశీలవౌ కుశలవనామధారిణౌ ॥ ౧౩ ॥ గ ॥
ఏతౌ మునిః పరిగృహ్య స్వాం కృతిమపాఠయత్ ॥ ౧౪ ॥ గ ॥
తౌ పురిరథ్యాసు గాయమానౌ దృష్ట్వా - రామః ప్రహృష్టమనాః స్వభవనమానీయ భ్రాతృభిః పరివృతః నిజం చరితం గాతుమన్వయుఙ్క్త ॥ ❁ ॥ తతశ్చ ॥ ౧౫ ॥ వ ॥ ఛందోమయీనాం

చనో మునిరితి-ఏతౌ కుశలవౌ - పరిగృహ్య శిష్యత్వేన పరిగృహ్య - స్వాం కృతిం స్వాం స్వకీ యాం కృతిం ॥ ని ॥ స్వాజ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వో స్త్రియాం ధన ఇత్యమరః- కృ తిం శ్రీరామాయణాఖ్యప్రబంధం-అపాఠయదధ్యాపయామాస ॥ ❁ ॥ పరిణ్యాంతాల్ల ఞ్-గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం ॥ ౧౪ ॥ తావితి ॥ ఇత స్తత స్తత్ర తత్ర ప్ర దేశ ఇత్యర్థః- గాయమానౌ గానేనైవ శ్రీరామాయణం పఠంతౌ తౌ కుశీలవౌ కర్మ-పున శ్శబ్దో వాక్యాలంకారే - దృష్ట్వా రామః ప్రహృష్టమనాః రూపగానసంపత్తిభ్యాం సం తుష్టాంతఃకరణస్సన్ - స్వభవనం నిజమందిరమానీయ భృత్యైః ప్రాపయ్య-భ్రాతృభిః లక్ష్మణాదిభిః పరివృతః పరివేష్టితః - నిజం చరితం స్వచరిత్రం గాతుం గానేన పరిక ర్తుం అ న్వయుఙ్క్త అపృచ్ఛత్ - ప్రబంధమేనం పఠతమితి నియోజితవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్ర శ్నే మయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః ॥ తత ఇతి ॥ ❁ ॥ తతః అనుయోగానంతరం తశబ్దో వక్ష్యమాణక్రియాయాం సంబధ్యతే ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

ఛ ॥ ఛందోమయీనామితి ॥ ఛందోమయీనామనుష్టుబాదిఛందోనిబద్ధానాం-వాచాం

నిలయస్యపద్యప్రపంచనిర్మాణచాతుర్యైకనికేతనస్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఛందః పద్యేచవేదే చేతివిశ్వః । * । ఛందశ్శబ్దాన్వయటిప్పణి మునిపుంగవస్యమునిశ్రేష్ఠస్య వాల్మీకేః - అంతేవసంతావంతేవాసినౌశిష్యౌ - ఏతేనఅనయోరఖండితవచనత్వంసూచ్యతే ॥ శని ॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌశిష్యఇత్యమరః - ఏతౌకుమారౌమైథిలేయౌకుశలవౌ - రఘువీరవృత్తం శ్రీరామచరితం - యథాక్రమంరూపదేశానుసారేణైవేత్యర్థః - గాతుంగానేనపఠితుం - ఉపక్రమేతాముపక్రాంతవంతౌ - చశబ్దోయమనుయోగంసముచ్చినోతి - ఏతేనప్రశ్నానంతరమేవఅవిలంబేనప్రారబ్ధగానయోరనయోశ్శ్రీరామస్యచాన్యోన్యస్యాంగైవ వశాత్స్వయమేవోత్పన్నాప్రీతిరితిసూచ్యతే - ఇంద్రోపేంద్రమిశ్రణాదుపజాతివృత్తం ॥ * ॥ స్యాదింద్రవజ్రా యదితౌజగౌగః ॥ ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతోగః ॥ అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజౌపాదౌయదీయావుపజాతయస్తాః - ఇతికేదారేణోక్తత్వాత్ ॥౧౬॥ ఉపక్రమప్రకారమేవాహ ॥ అస్తీతి ॥ జనలోచనానామానందసందాయిషుసమస్తవస్తుసమృద్ధతయాసకలజననయనానందకరేష్విత్యర్థః - కోసలేషూత్తరకోసలేషుజ

నిలయస్యవాచామన్తేవసన్తౌమునిపుఙ్గవస్య । ఏతౌకుమారౌ
రఘువీరవృత్తంయథాక్రమంగాతుముపక్రమేతామ్ ॥ ౧౬ ॥
ప ॥ అస్తిప్రశస్తాజనలోచనానామానందసన్దాయిషుకోసలే
షు ॥ ఆజ్ఞాసముత్సారితదానవానాంరాజ్ఞామయోధ్యేతిపురీ
రఘూణామ్ ॥ ౧౭ ॥ ప ॥ తామావసద్దశరథస్సురవన్దితేనసం
క్రన్దనేనవిహితాసనసంవిభాగః । బృన్దారకారివిజయేషుర

నపదేషు - బహువచనాంతైవదేశవిశేషస్యసంజ్ఞా - ప్రశస్తాప్రఖ్యాతా - ఆజ్ఞయైవసముత్సారితానిరస్తా - దానవాయేషాంతేషాంచండశాసనానామిత్యర్థః - రఘూణాంరఘువంశోద్భవానాంరాజ్ఞాంప్రజానురంజకానాంనృపాణాం - రఘుశబ్దేనయదుశబ్దవత్తదపత్యేలక్షణా - జనపదశబ్దానాంఅతద్రాజత్వాత్ బహుషులుగసంభవాత్ - రఘురాజసంబంధినీత్యర్థః - యోద్ధుమశక్యాఅయోధ్యేతిఅన్వర్థసంజ్ఞాపురీరాజధానీఅస్తి - ఇంద్రవజ్రావృత్తం - లక్షణంతూక్తం ॥ * ॥ సంధాయిష్విత్యపిపాఠః - ఉదాత్తాలంకారః ॥ ౧౭ ॥ తామితి ॥ సురవందితేనసురసేవ్యేన - సంక్రందనేనఇంద్రేణ ॥ ని ॥ సంక్రందనోదుశ్చ్యవనస్తురాషాణ్మేఘవాహనఇత్యమరః - విహితః ఆసనసంవిభాగఃదత్తార్ధాసనఃఇంద్రస్యాపిమాననీయఇత్యర్థః - తథాబృందారకారీణాందానవానాం - విజయేసతి - దానవేషువిజితేషుసత్స్విత్యర్థః - సురలోకేస్వర్గే - లబ్ధానిపరితోషాత్సురైర్దీయమానతయాప్రాప్తానిమందారాణాంమాలాఏవమాల్యానిపారిజాతకుసుమస్రజః తేషాంమధుగన్ధపూరసేనవాసితాసురభితావాసభూమిర్నివాసస్థానంయస్యసతథా

స్తే॥ భూలోకేఽపి స్వర్గసుఖానుభావక ఇత్యర్థః ॥ని ॥ మధుమద్యే పుష్పరస ఇత్యమరః ॥ దశరథో రాజా తామయోధ్యామావసత్ అధివసతిస్మ ॥ ❁ ॥ ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం - తత్రవర్తమానో నిజకార్యనిర్వాహకతయా సురైః పూజ్యమానః - చిరకాలం సామ్రాజ్యశ్రియమనుబభూవేత్యర్థః - అనుప్రాసోలంకారః - వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౭ ॥ అథేతి॥ అథానంతరమస్మిన్దశరథే - అనపత్యతయా అపుత్రకతయా - దూయమానం పరితప్యమానం మానసం యస్య తస్మిన్ ॥ * ॥ నాపుత్రస్య హి లోకోఽస్తి తత్సర్వే పశవో విదురితి అపుత్రస్య గతిర్నాస్తీతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి భావః ॥ * ॥ దూఙ్ పరితాప ఇతి ధాతోః కర్తరి శానచ్ - అతఏవ పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయంత ఇతి పుత్రాస్తదర్థం పుత్రలాభార్థమిత్యర్థః - అర్థేన సహ నిత్యసమాసస్సర్వలింగతా చ వక్తవ్యా - అశ్వమేధం క్రతుం అశ్వమేధయాగం విధాతుం కర్తుం - మంత్రిభిస్సహ మంసచివైస్సాకం మంత్రయమాణే విచారయమాణే సతి - తదా సుమంత్రః కులక్రమాగతో మంత్రిప్రవరః కర్తా - అంగదేశే అంగరాష్ట్రే సంగతః ప్రాప్తః యోఽవగ్రహః వృష్టిప్రతిబంధః - అ

లోకలబ్ధమన్దారమాల్యమధువాసితవాసభూమిః ॥ ౧౮ ॥

అథాస్మిన్ననపత్యతయా దూయమానమానసే పుత్రార్థం క్రతుమశ్వమేధం విధాతుం మన్త్రిభిస్సహ మన్త్రయమాణే దశరథే సుమన్త్రః ప్రహృష్టమనా మహర్షేరఙ్గదేశసఙ్గతావగ్రహనిగ్రహశౌణ్డస్య విభాణ్డకసూనోరవశ్యమృశ్యశృఙ్గస్య ప్రసాదాత్ప్రభవో భవితా కుమారాణామితి సనత్కుమారోదీరితం పురావృత్తమస్మై దశరథాయ కథయామాస ।

వగ్రహావర్షప్రతిబంధ ఇత్యప్రత్యయః ॥ని ॥ వృష్టిర్వర్షం తద్విఘాతేఽవగ్రహావగ్రహౌ సమావిత్యమరః - తస్య నిగ్రహే నివర్తనే శౌండస్య దక్షస్య - నిగ్రహానుగ్రహసమర్థస్యేత్యర్థః ॥ ❁ ॥ సప్తమీశౌండైరితి సమాసః - విభండకసూనోః విభండకాఖ్యమునిపుత్రస్య ఋశ్యశృంగస్య మహర్షేః మహర్షిలక్షణముక్తం - ప్రసాదాదనుగ్రహాత్ ❁ ॥ ప్రభావాదితి పాఠే - సామర్థ్యాత్ అవశ్యం నిశ్చితం కుమారాణాం పుత్రాణాం - ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం ॥ ❁ ॥ ఋదోరప్ భవితా భవిష్యతి - అనద్యతనే లుట్ దశరథస్యేతి శేషః - ఇత్యేవం సనత్కుమారేణ - పరాపరవిదా బ్రహ్మమానసపుత్రేణోదీరితం - బ్రహ్మసభాయాం కథితం - పురావృత్తం పూర్వవృత్తాంతమస్మై దశరథాయ కథయామాస పూర్వమిత్థ్వాకుసారథ్యే స బ్రహ్మసభాం గతస్సుమంత్రస్తత్ర భూలోకకథాప్రస్తావే తత్పరైర్దేవైః పృష్టేన సనత్కుమారేణ - త్రైకాల్యవిదా కథితస్య దశరథవృత్తాంతస్య - మనసి స్థితత్వాత్తదానీమేతత్సర్వం నివేదయామాసేత్యర్థః

౧౯॥స౩౮॥సఃదశరథోపిసుమన్త్రస్యవచనాత్తథ్యవాక్యాద్ధేతోఃశాన్తఃశమంగతఃఆ
ధిఃపుత్రాభావజాతమనోవ్యథాయస్యసతథోక్తస్సన్॥ని॥పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్య
మరః- శాన్తానామ అంగదేశాధీశ్వరస్య రోమపాదనామ్న స్తనయాతయా కుటుం
బినంకుటుంబవన్తం- శాన్తాజానిమిత్యర్థః - అపత్యహానివారణానన్తరంపారితో
షికతయానిజపుత్రికాయాదత్తత్వాదితిభావః-అతఏవసంబంధినంబంధుంరోమపాదస్య
దశరథస్యచసౌహార్దసంబంధసోదరభావస్యవిద్యమానత్వాదితిభావః- మునిమననశీ
లంమునిలక్షణముక్తం - ఋశ్యశృంగమాననీయస్వయమేవేతిశేషః- వసిష్ఠేననిజకులగు
రుణాదిష్టముపదిష్టమశ్వమేధాధ్వరం-సరయూరోధసిసరయ్వాఖ్యనదీతీరే ॥ని॥కూలం
రోధశ్చతీరంచేత్యమరః-విధాయవిధిబోధితక్రమేణకృత్వా-తత్రసరయూరోధస్యేవ
నత్వశ్వమేధ-సహాకర్మణికర్మారంభ.ఇతిశాస్త్రనిషేధాత్ - పుత్రాకామియంపుత్రీ
యాతాంపుత్రోత్పాదనహేతుమిత్యర్థః॥*॥వృద్ధాచ్ఛఇతిఛప్రత్యయః-ఇష్టింయాగం
పుత్రకామేష్టింవిధివత్ విధ్యర్హాంయథాశాస్త్రమిత్యర్థః-
తదర్హమితివతిప్రత్యయః- క్రతుమారభతఉపాక్రమత॥

౧౯॥గ॥సోపిసుమన్త్రవచనాచ్ఛాన్తాధిశ్శాన్తాకుటుంబినమే
నంసంబంధినం-మునిమాననీయవసిష్ఠాదిష్టమశ్వమేధాధ్వరంసర
యూరోధసి విధాయతత్రపుత్రీయామిష్టింవిధివత్క్రతుమా
రభత ॥ ౨౦ ॥ గ ॥తదనుహవిరాహరణాయధరణౌకృతా
వతరణాస్సర్వేగీర్వాణాశ్శతమఖప్రముఖాశ్చతుర్ముఖా

౨౦ ॥ తదన్వితి॥తదన్వారంభానన్తరం-హవిరాహరణాయహవిర్భాగానాహర్తుం -ధ
రణ్యాంకృతావతరణాఃభువంప్రత్యాగతాః - శతమఖప్రముఖాఇన్ద్రాద్యాస్సర్వే
గీర్వాణగణాఃదేవగణాశ్చతుర్ముఖాయబ్రహ్మణేదశముఖస్యరావణస్య - ప్రతాపఃకో
శదండజంతేజః॥ ని ॥ సప్రభావఃప్రతాపశ్చయత్తేజఃకోశదండజమిత్యమరః- సఏవ
గ్రీష్మోష్మాగ్రీష్మర్తుజనితసంతాపస్తేనయత్సంప్లోషణందాహః ॥ ❖ ॥ ప్లుషదాహఇ
తిధాతోర్ల్యుట్ - తదావేద్యవిజ్ఞాప్యతేనసహచతుర్ముఖేనసాకంశృంగస్యవికారఃశా
ర్ఙ్గంధనుర్యస్యతంశార్ఙ్గధన్వానంశ్రీమహావిష్ణుం-శార్ఙ్గశ్చేత్యనజాదేశఃతద్ధితసమాస
త్వాత్శరణంరక్షితారం॥ని॥శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్యమరః-ఇతిమనావినాఅవబుధ్య
మానాఃశరణపదస్యకర్మత్వేపినిపాతేనేతిశబ్దేనాభిహితత్వాన్న ద్వితీయా - తిఙాద్యుప
సంఖ్యానస్యోపలక్షణత్వాత్ - యథాహవామనః ॥ ❖ ॥ నిపాతేనాప్యభిహితేకర్మ
ణినకర్మవిభక్తిఃపరిగణనస్యప్రాయికత్వాదితి - నానావిధాబహుప్రకారాఃప్రస్తు
తాఃతత్కాలోచితాఃస్తుతయఃస్తోత్రాణియేషాంతేతథోక్తాః - యద్వానానావిధంగ

ఖ్యాతథా ప్రస్తుతాః ఉపక్రాన్తాః స్తుతయో యేషాం తే తథోక్తాస్సన్తః - క్షీరాంబురా శింక్షీరార్ణవమాసేదుః శ్రీమహావిష్ణోః క్షీరాబ్ధిశాయిత్వాత్తత్తీరం ప్రాపురిత్యర్థః- అంబురాశిశబ్దస్య రూఢ్యా అర్ణవపరత్వాన్నానార్థాన్తరయోగాపేక్షయా రూఢి ర్బలీయసీతి మీమాంసకాః - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ * ॥ షద్ల్ విశరణగత్య వసాదనేష్వితి ధాతోర్లిట్ ॥ ౨౧ ॥ అ ॥ అథ త్రిభిః కులకేన శ్రీమహావిష్ణుం వర్ణయతి ॥ సంతాపఘ్నమిత్యాది ॥ సకలజగతాం సమస్తలోకానాం సంతాపం తాపత్రయజని తం గ్రీష్మాదిజనితం చ సంజ్వరం హంతి నాశయతీతి సంతాపఘ్నం ॥ ❖ ॥ మోహాహంతే రితికుత్వం - శార్ఙ్గమేవ చాపం ఇంద్రధనుస్తేనాభిరామం మనోజ్ఞం లక్ష్మీరేవ విద్యు ల్లసా దామినీ తయా లసితం లసంతం ॥ ❖ ॥ కర్తరి క్తః - గతిబుద్ధ్యాదిసూత్రే చ కా రాద్వర్తమానార్థత్వాత్ - అతసీ నామ క్షుమాపరపర్యాయో వృక్షవిశేషః ॥ వి ॥ అ తసీ స్యాదుమా క్షుమే త్యమరః - ఆంధ్రభాషాయాం నల్లపువ్వులుగలఅగిసె - తస్యాః గుచ్ఛ స్స్తబకస్య సమానా ఛాయా కాన్తిర్యస్య తాదృశః కాయో దేహో యస్య తమి

> యదశముఖప్రతాపగ్రీష్మోష్మసంప్లోషణమావేద్య తేన సహ
> శరణమితి శార్ఙ్గధన్వానం మన్వానాః నానావిధప్రస్తుతస్తు
> తయః క్షీరాంబురాశిమాసేదుః ॥ తత్ర ॥ ౨౧ ॥ ప ॥ సంతాప
> ఘ్నం సకలజగతాం శార్ఙ్గచాపాభిరామం లక్ష్మీవిద్యుల్లసిత
> మతసీగుచ్ఛసచ్ఛాయకాయమ్ । వైకుంఠాఖ్యం మునిజనమన
> శ్చాతకానాం శరణ్యం కారుణ్యాపస్త్రిదశపరిషత్కాలమే

ఘ్యోపమా ॥ వి ॥ ఛాయాత్వ నాతపే కాంతౌ ఇతి వైజయంతీ ॥ ❖ ॥ సమానస్య ఛందసీ త్యాదిసూత్రే సమానస్యేతి యోగవిభాగాత్సమాసః - ఛాయాదిషు సమానశబ్దస్య సభావః మునయో మననశీలాః తపోధనాస్తేషాం మనాంస్యేవ చాతకాః పక్షివిశేషాః తేషాం శ రణే రక్షణే సాధుం శరణ్యం - సర్వంసహాపతితమంబు న చాతకానామిత్యాదినా తేషాం తదేకశరణత్వాదితి భావః ॥ ❖ ॥ తత్ర సాధురితి యత్ప్రత్యయః అపాం సమూహః ఆపం ॥ * ॥ తస్య సమూహ ఇత్యణ్ - కారుణ్యం దయైవ ఆపం యస్య తం - అథ వా కా రుణ్యమేవ ఆపో యస్య తం - కారుణ్యాపం ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః వికుంఠవిభ వైకుంఠో విష్ణుః ॥ * ॥ స్వార్థే అణ్ప్రత్యయః - స ఇత్యాఖ్యా యస్య తం కాలమేఘం నీలాంబుదం - త్రిదశపరిషత్ బ్రహ్మేంద్రాదిదేవసమాజో దదర్శ - త్రిదశేత్యత్ర తి స్రో దశా అవస్థా బాల్యయౌవనకౌమారాణి జన్మసత్తావృద్ధయో యేషాం తే - యద్వా త్రిద శపరిమాణమేషామితి ॥ * ॥ బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డచ్ అత్రోపమారూపకయోర నుప్రాసస్య చ పరస్పరనైరపేక్ష్యేణ సంసృష్టిః - ఏతదాదిశ్లోకత్రయం మందాక్రాంతా

వృత్తం। మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భౌనతౌతాద్గురూచేదితిలక్షణాత్ ॥౨౨॥
క్షీరేతి॥ పునఃదేహభాసాంనిజశరీరకాంతీనాంప్రరోహైరంకురైః- క్షీరాంభోధేః క్షీర
సముద్రస్య రూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయేనయోగార్థేపి గృహీతేయస్తాదితిభావః-
జఠరమభితఃమధ్యప్రదేశస్యసమంతాదిత్యర్థః - సలిలమభితఇత్యపిపాఠః॥*॥అభితః
పరితఇత్యాదినాద్వితీయా- కాలేచంద్రోదయకాలేఉన్మీలంతివికసంతియానికువలయద
ళానినీలోత్పలపత్రాణితైరద్వైతమభేదంతత్సాదృశ్యమిత్యర్థః- ఆపాదయంతంసం
పాదయంతం - కాలగ్రహణందళానామమ్లానత్వద్యోతనార్థం - నిజదేహకాంతిచ్ఛ
టాభిఃక్షీరార్ణవస్యనీలవర్ణతాంజనయంతమిత్యర్థః - ఏతేనశ్రీమహావిష్ణుదివ్యశ
రీరస్యేంద్రనీలసాదృశ్యంసూచ్యతే ॥తదుక్తం॥ క్షీరమధ్యేక్షిపేన్నీలంక్షీరంచేన్నీలతాం
వ్రజేత్। సఇంద్రనీలోవిజ్ఞేయస్సర్వసౌఖ్యకరశ్శుభఇతి-రత్నశాస్త్రవచనాత్ అత్రవి
వక్షీరస్యస్వధవళిమపరిత్యాగేనాన్యనీలిమస్వీకరణోక్తేస్తద్గుణాలంకారః॥*॥తద్గుణః
స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్- తథాపౌమవద్దుకూలవద్గౌరేసిత

ఘున్దదర్శ ॥౨౨॥ ప॥ క్షీరామ్భోధేర్జఠరమభితోదేహభాసా
మ్ప్రరోహైః కాలోన్మీలత్కువలయదళాద్వైతమాపాద
యన్తమ్। ఆతన్వానంభుజగశయనేకామపిఔమగౌరేనిద్రా
ముద్రాంనిఖిలజగతీరక్షణేజాగరూకామ్ ॥౨౩॥ ప॥ ప్రహ్లా
దస్యవ్యసనమమితందైత్యవర్గస్యదమ్భం స్తమ్భంవక్షస్థలము

ఇత్యుపమా॥ని॥గౌరోరుణేసితేపీతఇతివిశ్వః మరౌ - భుజగశయనేశేషపర్యంకే - నిఖి
లజగతీనాంసకలలోకానాంరక్షణేపాలనే॥ ని ॥ జగతీవిష్టపేభూమ్యామితివిశ్వః - జాగ
రూకాంజాగ్రతీంసావధానామిత్యర్థః - జాగరూకఇత్యూకప్రత్యయః- అతఏవకా
మప్యనిర్వాచ్యాంలోకవిలక్షణత్వాదితిభావః - నిద్రాముద్రాంయోగనిద్రావస్థా
మాతన్వానమనుకుర్వాణం॥*॥తనోతేశ్శానచ్ ॥౨౩॥ అ॥ అథనృసింహావతారం
వర్ణయతిప్రహ్లాదస్యేతి॥అమితమపారంప్రహ్లాదస్యహిరణ్యకశిపుతనయస్యనిజభక్తా
గ్రేసరస్యవ్యసనంసర్పదంశనసముద్రపాతనాదితత్పిత్రాకృతవిపదం ॥ ని ॥వ్యసనం
విపదిభ్రంశఇత్యమరః-తథాదైత్యవర్గస్యహిరణ్యకశిపుముఖాసురనికరస్యదంభం
మాయాడంబరం- స్తంభమయోమయస్తంభంచరిపోర్హిరణ్యకశిపోర్వక్షఃస్థలమప్యురః
స్థలమపిఅపిశబ్దస్సముచ్చయేయౌగపద్యేనైకవారమేవనతుకాలక్రమణేత్యర్థః - భి
త్త్వా విదారయితుంపురుషవపుషానరశరీరేణమిశ్రితేమిళితే - అతఏవవిశ్వదృష్టేఅత్యా
శ్చర్యతయావిశ్వజనాలోకితే - దంష్ట్రాణాందంతవిశేషాణాంరోచిభిఃకాంతిభిఃవిశ

దానిశుభ్రాణిభువనానికుక్షిస్థలోకాయస్యతస్మిన్ - సిమ్హవేషేసిమ్హాకారేరంహసావే
గేనబద్ధశ్రద్ధంవిహితాదరంనరసిమ్హరూపేణావతీర్ణమిత్యర్థః - దదర్శేతిపూర్వేణ
సంబంధః । ఉక్తంచశ్రీభాగవతే । భక్తప్రతిజ్ఞాపరిపాలనాయసర్వాత్మతావ్యాప్తివివ
క్షనాయ। దైత్యేంద్రవక్షోదళనాయవిష్ణుస్తమ్భాన్నృసిమ్హాకృతిరావిరాసీత్ ॥ అత్ర
క్రమికస్యస్తంభాదివిదారణస్య యౌగపద్యా సంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభే
దః । ౨౮ ॥ నారాయణాయేతి॥నారాయణాయపరమాత్మనే - తదుక్తం - నారాయణఃప
రోవ్యక్తాదండమవ్యక్తసంభవమితి - యద్వా నరస్య సంబంధీనినారాణితత్త్వానితా
న్యయనంస్థానంయస్యసనారాయణః- తదుక్తం - నరాజ్జాతానితత్త్వానినారాణీతివిదు
ర్బుధాః -తస్యతాన్యయనంపూర్వంతేననారాయణఃస్మృతఇతి-అథవానారాఆపఃఅ
యనంయస్యతథా॥*॥అతఏవార్ణవేతస్మిన్యత్తదస్యాయనంగతాః -నారాస్తాస్సృ
ష్టికరణాఃతేననారాయణఃస్మృతఇతి - ఆపోనారాఇతిప్రోక్తాఆపోవైనరసూనవః-
తస్యతాస్త్వయనంపూర్వంతేననారాయణఃస్మృతఇత్యాదివా - నారాఇత్యత్రాజాది

పరిపోర్వ్యాగపద్యేనభేత్తుం। బద్ధశ్రద్ధంపురుషవపుషామిశ్రి
తేవిశ్వద్రష్టేదంష్ట్రారోచిర్విశదభువనేరంహసాసిమ్హవే
షే ॥ ౨౮ ॥ ప ॥ నారాయణాయనలినాయతలోచనాయ
నామావశేషితమహాబలివైభవాయ । నానాచరాచరవిధా
యకజన్మదేశనాభీపుటాయపురుషాయనమఃపరస్మై ॥ ౨౯ ॥
గ ॥ఇతిప్రణమ్యోత్థితానేతాన్ స్తుతిరవ ముఖరిత హరిన్ము

ఖాన్విబుధాన్ - ఆపూర్ణవాజీబభాషే -తస్మైనారాయణాయనలినాయతలోచనాయ పుండరీ
కదళాయతాయనామ్నా నామమాత్రేణావశేషితమవశేషవత్కృతంమహద్భూయిష్ఠం
బలివైభవంవైరోచనిసంపద్యేనతస్మై- వామనావతారేబలింపాదేనాక్రమ్యపాతాళే
నిక్షిప్తఇత్యర్థః - నానాబహుప్రకారంచరాచరంస్థావరజంగమాత్మకంజగత్ ॥*॥
చరాచరంస్యాజ్జగదితివిశ్వః - తస్య విధాయకోనిర్మాతా బ్రహ్మతస్యజన్మదేశోజన్మస్థా
నంనాభీపుటంనాభిపద్మకోశంయస్య తస్మై - పరస్మై పురుషాయపరమపురుషాయన
మః॥ *॥ నమఃస్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ - తథాచశ్రీభాగవతే - నతోస్మ్యహంత్వాఖిల
హేతుభూతంనారాయణంపూరుషమాద్యమవ్యయమ్ । యన్నాభిజాతాదరవిందకో
శాద్బ్రహ్మావిరాసీద్యతఏషలోకః - ఇత్యుక్తత్వాత్ - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౨౯॥ ఇ
తీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణప్రణమ్యసాష్టాంగప్రణామంకృత్వా - ఉత్థితాన్ ఉత్థానం
ప్రాప్తాన్ -స్తుతిరవైస్సారతరస్తోత్రధ్వనిభిః-ముఖరితాని ప్రతిధ్వనివశాన్ముఖరీకృతాని

హరితాందిశాంముఖానిప్రదేశాఏవ-వదనానియేషాంతాః-హరిహయప్రముఖానిం ద్రాదీన్ ॥ని॥ జంభభేదీహరి హయఇత్యమరః-ఏతాన్సర్వాన్ప్రాప్తానఖిలానమరానశేషసు రాన్ అరుణారుణమరుణప్రకారంఅత్యంతలోహితమిత్యర్థః-ప్రకారేగుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః-కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్-తాదృగ్యత్తామరసంపద్మంతస్యవిలాస చోరైః తత్తుల్యైరిత్యర్థః-మహాభాగ్యలక్షణసంపన్నస్యాస్యరక్తాంతనయనత్వాది తిభావః-తదుక్తంసాముద్రికశాస్త్రే-పాణిపాదతలేరక్తేనేత్రాంతౌచనఖాస్తథా తాలుజిహ్వాధరోష్ఠంచసప్తరక్తస్సుఖీభవేదితి-లోచనమరీచిసంతానైః దృష్టిప్రభాప రంపరాభిరానందయన్ సంతోషయన్ -అరవిందలోచనః విష్ణుః-అరవిందగ్రహ ణందృష్టినాంసుఖనిమీలత్వద్యోతనార్థం - స్ఫుటంవ్యక్తమభాషత ॥౨౬॥ అపీతి ॥ హేఅమర్త్యాఃఇంద్రాదిదేవాః-వఃయుష్మాకంకుశలమపిక్షేమంకిం॥ ని॥ కుశలం క్షేమమస్త్రియామిత్యమరః-అపిశబ్దః ప్రశ్నే తథావః సాంప్రతమిదానీంశోభనమా

ఖాః హరిహయప్రముఖానఖిలానమరాన రుణారుణతా
మరసవిలాసచోరైర్లోచనమరీచిసంతానైరానందయన్భగ
వానరవిందలోచనస్స్ఫుటమభాషత ॥ ౨౬ ॥ వ ॥ అపికుశల
మమర్త్యాస్స్వాగతంసాంప్రతంవశ్శ్మి తదనుజదంభాకింను
దంభోళీకేళిః । అపిధిషణమనీషానిర్మితానీతి మార్గాస్త్రిదశ
నగరయోగక్షేమకృత్యేక్షమంతే ॥ ౨౭ ॥ గ ॥ ఏవంభగవ
తఃకుశలానుయోగపురస్సరీమమృతాసార సరసాంసరస్వతీ

గతంస్వాగతంసుఖాగమనంకిం కర్తరిక్తఃదంభోళికేళిర్వజ్రాయుధవిలాసః - శమితో విస్తారితోదనుజానాందానవానాందంభఃకపటోపాయోయయాసాతథోక్తా కిన్ను-విధ స్తదానవాకిమిత్యర్థః - తథాధిషణస్యబృహస్పతేమనీషయాబుద్ధ్యా - నిర్మితా రచితాః॥ని॥ బృహస్పతిస్సురాచార్యోగీష్పతిర్ధిషణోగురురిత్యమరః-నీతిమార్గాఃనీతి మార్గపద్ధతయః-త్రిదశనగరస్యామరావత్యాఃయోగక్షేమకృత్యేసంరక్షణకర్మణి - క్ష మంతేపిసమర్థాభవంతికిం- పూర్వవదపిఃప్రశ్నే ॥ ని ॥ గర్హాసముచ్చయప్రశ్నశం కాసంభావనాస్వపీత్యమరః - అలబ్ధలాభోయోగఃలబ్ధస్యపరిపాలనంక్షేమమితివివేకః స్యాదితినిర్వృత్తమ్ ॥ * ॥కృత్యైఇత్యపిపాఠః-కృత్యైనిష్పాదనాయ ॥ ౨౭ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారేణకుశలానుయోగపురస్సరీంకుశలప్రశ్నపూర్వికాం ॥ * ॥ పురో గతోగ్రేసరస్తేనేరితిటప్రత్యయఃటిత్వాత్ జీప్ ॥ ని ॥ ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్య మరః-అమృతాసారేణామృతధారాసంపాతేనసరసాంరుచిరాం ॥ని॥ ధారాసంపాతఆ సారఇత్యమరః-భగవతః ॥ *॥ ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్శ్రియః । జ్ఞాన

వైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా భగోమత ఇత్యుక్తలక్షణషడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నస్యేశ్వర స్యాస్సరస్వతీం వాణీమాకర్ణ్య శ్రుత్వా - సంపూర్ణా మనోరథా యదర్థం తయామాగ తా స్తదేవ భగవానపి పృష్టవాన్ - అతో౽స్మత్కార్యం జాతప్రాయమేవేతి పరిపూర్ణా వాంఛితా సతీ - సుమనసాం సంసద్దేవసమితిః ॥ ని ॥ సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రియాందేవబుధయోః పుమానితి వైజయన్తీ - సభాసమితిసంసద ఇత్యమరః - పరస్మై పుంసే పరమపురుషాయవిజ్ఞాపే - విజ్ఞాపయామాస విజ్ఞాపితవతీ ॥ ౨౮ ॥ అ ॥ కిమితి విజ్ఞాపయామాసేత్యత ఆహ - దేవేతి ॥ హే దేవ ద్యోతమానస్వామిన్ - భవతా మహాత్మనా కృతావలంబానాం - యుష్మదధీనానామిత్యర్థః - అస్మాకమకుశలమశుభం - కథమావిర్భవేదుత్పద్యేత నావిర్భవేదేవేత్యర్థః - తథాపి కించిద్విజ్ఞాపనీయమస్తీత్యాహ ॥ కింత్వితి ॥ యద్యపి సత్సు కార్యవతాం పుంసామలమేవాగ్రతః స్థితిరితి న్యాయేన - త్వాం శరణంగత్వా పురతో౽వస్థానమేవాస్మత్కార్యసాధనం - తథాప్యత్యర్తిశయేన కించిదుచ్యత ఇతి భావః ॥ ౨౯ ॥

మాకర్ణ్య సమ్పూర్ణమనోరథా - సుమనసాం - సంసత్ప
స్సే - పరస్మై - విజ్ఞాపయామాస ॥ ౨౮ ॥ గ ॥ దేవ - కథమకు
శలమావిర్భవేద్భవతాకృతావలంబానామస్మాకం ॥ కింతు ॥
౨౯ ॥ వ ॥ అస్తి ప్రశస్తవిభవైర్విబుధైరలంఘ్యాలంకేతినా
మరజనీచరరాజధానీ । మాణిక్యమందిరభువాం మహసాం
ప్రరోహైస్తేజస్త్రియాయదినదీపదశాం విశంతీ ॥ ౩౦ ॥ వ ॥

టీకా ॥ ప్రశస్తవిభవైః ప్రఖ్యాతవస్తుసంపద్భిరుపలక్షితా - విబుధైరలంఘ్యా లంఘితుమశక్యా - దేవానామప్యసాధ్యేత్యర్థః - మాణిక్యమందిరభువాం మణిమయగృహప్రభవానాం ॥ * ॥ ప్రీత్యాదిషు భాషితపుంస్కమితి పుంవద్భావాదుపజాదేశః మహసాం తేజసాం ॥ ని ॥ తేజో ధామ మహో౽భివిభేత్యమరః - ప్రరోహైరంకురైస్తేజసాం భానుశీతభానుకృశానురూపాణాం ధామ్నాం త్రయాయ దినే౽హ్ని గృహదీపస్యదశామవస్థాం - విస్తేజస్కతామిత్యర్థః ॥ ని ॥ దశావర్తావవస్థాయామితి విశ్వః - విశంతీత్యసంబంధే౽పి సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - లంకేతి నామ లంకేతి ప్రసిద్ధాలంకానామ్నా ప్రసిద్ధేత్యర్థః - రజనీచరాణాం రాక్షసానాం రాజధానీ నగరీ ప్రధాననగరీ అస్తి - రాజానో ధీయంతే౽స్యామితి రాజధానీ కరణాధికరణయోశ్చేత్యధికరణార్థే ల్యుట్ - ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయేవసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ * ॥ ప్రశస్తః విభవః యేషాం తైరితి విబుధవిశేషణత్వేవ్యాఖ్యాంతరం ॥ ౩౦ ॥ ఏనామితి ॥ సాలాస్సర్జవృక్షాస్తద్వదభిరామైరాయతత్వాదిగుణసంపన్నైస్తత్తుల్యైః - భుజైర్వింశతిసంఖ్యాకనిజబాహుభిర్నిర్గతో

యక్షరాజః కుబేరో యస్య స తథోక్తః ॥ ని ॥ సాకేతుసర్జకార్యాస్యైశ్వకర్ణికా ఇత్యమరః
విశ్రవసోపత్యం రావణః ॥ * ॥ తస్యాపత్య మిత్యణ్ ॥ * ॥ విశ్రవసో విశ్రవణర
వణౌ వితి ప్రకృతేర వణాదేశః - పౌరాణికాస్తు రావయతీతి రావణ ఇతి వ్యుత్పాదయంతి-
తదుక్త ముత్తరరామాయణే - యస్మాల్లోకత్రయం చైతద్రావితం భయమాగతమ్ । తస్మా
త్త్వం రావణో నామ నామ్నా వీర భవిష్యతీతి ॥ * ॥ రావణ్యర్ణంత్రాతక్త్రర్ణరిల్యుట్ - రా
వణ ఇతి నామధేయం యస్య స తథోక్తః - హేలయా విలాసేన ఆజ్ఞయా వా అభిభూతాని తి
రస్కృతాని జగంతి యైస్తేషాం ॥ ని ॥ హేలావజ్ఞా విలాసయోరితి విశ్వః రజనీచరాణాం రా
జా చక్రవర్తీ - నగస్య పర్వతస్యేవాకృతిర్యస్య స తథాభూతస్సాలః ప్రాకారో
యస్యాస్తాం - గిరిదుర్గప్రాయప్రాకారావృతత్వాదతిదుర్గమా మిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రా
కారో వరణస్సాల ఇత్యమరః - ఏనాం పూర్వోక్తాం లంకానామ్నా ప్రసిద్ధాం - పురాణన
గరీం పురాతనపురీం చిరాచ్చిరకాలమారభ్య - విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం - అవతి రక్షతి-
అనుప్రాసః ॥ ౩౧ ॥ అ ॥ అథ ద్వాభ్యాం తన్మహిమానం వర్ణయతి ॥ యదిత్యాది ॥ యస్య రావణ

ఏనాం పురాణనగరీం నగాకృతిసాలాం సాలాభిరామభుజనిర్జిత
యక్షరాజః । హేలాభిభూతజగతాం రజనీచరాణాం రాజా
చిరాదవతి రావణనామధేయః ॥ ౩౧ ॥ ప ॥ యద్బాహురా
హురసనాయితశస్త్రధారా దిక్పాలకీర్తిమయచంద్రమ
సం గ్రసంతే । తద్వైరిణాం రణముఖే శరణప్రదాయీ నైవా
స్తి కశ్చిదముమంతకమంతరేణ ॥ ౩౨ ॥ శ ॥ అంభోజసంభవ

స్య బాహవో వింశతిసంఖ్యాకా భుజాః - త ఏవ రాహవో విధుంతుదాః తేషాం రసనాయితాః
రసనవదాచరితాః శస్త్రధారా ఆయుధశ్రేణయః - రసనాయితేత్యత్ర ॥ * ॥ ఆచారక్య
జంతాత్కర్తరి క్తః - దిక్పాలానామింద్రాదిదిగీశ్వరాణాం కీర్తిర్యశో యశోరూపః
తాం ప్రాచుర్యేమయట్ - యశ్చంద్రమాశ్చంద్రః ॥ ని । హిమాంశుశ్చంద్రమాశ్చంద్ర ఇ
త్యమరః - తం గ్రసంతి గిలంతి - రణకోవిదోయం రావణః నిజబాహుబలేన దిక్పాలాన్ని
ర్జిత్య తత్కీర్తిం లుంపతీత్యర్థః - ఏకస్య చంద్రమసః అనేకరాహుసమ్మర్దే కిమవ
స్థాంతరం వక్తవ్యమితి భావః - తథా తస్య వైరిణాం శత్రూణాం రణముఖే రణాగ్రే - అము
మిమమితి హస్తనిర్దేశః - అంతకమంతరేణ యమం వినా ॥ * ॥ అంతరాంతరేణ యు
క్త ఇతి ద్వితీయా - కశ్చిదపి దేవః - శరణప్రదాయీ రక్షణతత్పర ఇత్యర్థః - నాస్త్యే
వ అన్యవ్యవచ్ఛేదార్థమేవకారః - రణపరాయణాన్వైరిణో విజిత్య యమక్షయం న
యతీత్యర్థః - రసనాయితేత్యత్ర ఇవశబ్దలోపాల్లుప్తోపమా - సా చోక్తరూపకేణ సంకీ
ర్యతే ॥ ౩౨ ॥ అ ॥ ఏతాదృశ సామర్థ్యం రావణస్య కుత ఆయాతమిత్యత ఆహ -

అంభోజేతి ॥ ఉపక్రాన్తత్వాదుత్తరత్ర తచ్ఛబ్దస్య విద్యమానత్వాచ్చ యచ్ఛబ్దో ధ్యాహర్తవ్యః - యః రజనీచరచక్రవర్తీ రాక్షససార్వభౌమో రావణః - బహుభిరనేకైస్తపోభిః - పంచాగ్నిమధ్య ఏకపాదావస్థానాదిరూపైరుగ్రతపశ్చర్యాభిః - అముమితి పురోవర్తినిర్దేశః - అంభోజసంభవం బ్రహ్మాణమారాధయన్ సంభావయన్ - శరైర్దురారాపం దుర్లభమనన్యసాధారణమిత్యర్థః - ఈషద్దుస్సుష్విత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః - వరం సురాసురావధ్యత్వరూపమవాప ప్రాప - పూర్వమితి శేషః - తస్మాత్కారణాదశేషభువనమశేషలోకానిత్యర్థః - నిజశాసనస్య నిజాజ్ఞాయాః - లక్షీకరోతి విషయీకరోతి - చండశాసనోऽయం నిజశాసనేనైవాశేషభువనాని శాస్తీత్యర్థః - అభూతతద్భావే చ్విః - అస్య చ్వావితి దీర్ఘః ॥ 33 ॥ తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ తేనేతి ॥ తేన రావణేన - వయం పరాధీనాః పరతన్త్రాః - తత్స్వామికా ఏవేత్యర్థః - భవామః ఇదానీమితి శేషః - వస్తుతస్తు భవత్పరతన్త్రా ఏవేతీవశబ్దార్థః ॥ ని ॥ పరతన్త్రః పరాధీనః పరవాన్నాథవానపీత్యమరః ॥ ౩౪ ॥ పరాధీనత్వమేవ ప్రతిపాదయతి - తథా హీత్యాదినా ॥ సోऽయమితి ॥ సోऽయం రావణః కదాచిత్కస్మింశ్చిత్సమయే - అవరోధవధ్వ

మముం బహుభిస్తపోభిరారాధయన్వరమవాప శరైర్దురా-
పం । తస్మాత్సమస్తభువనం నిజశాసనస్య లక్షీకరోతి రజనీచ-
రచక్రవర్తీ ॥౩౩॥ తేన వయం పరాధీనా ఇవ భవామః॥ ౩౪॥
తథా హి సోऽయం కదాచిత్క్రీడాధరాధరమధిరుహ్య సా-

వరోధజనస్తేన సహ సావరోధవధూజనః - అంతఃపురస్త్రీజనసహచరస్సన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ శుద్ధాన్తశ్చావరోధశ్చేత్యమరః ॥ * ॥ తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః - ప్రాపసర్జనస్యేతి సహభావస్య సత్వం - క్రీడాధరాధరం క్రీడాశైలం - దివావిహారదేశమిత్యర్థః - తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ * ॥ సరితః పులినం వేలా కాంతారారామభూధరాః । లతాగృహాణి చిత్రాణి శయ్యాః సలిలరోచితాః - దివావిహారదేశాస్స్యురితి - ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ చరణాభ్యాం - యానం విహాయ పాదాభ్యామేవ సంచరేత చేత్ - విహరేత యది - ఆగశ్చరణతలసంతాపోత్పాదనరూపోపరాధః ॥ ని ॥ ఆగోపరాధో మంతుశ్చేత్యమరః - ఆగముష్యతి సమాచరేత్ - తథా సతి దండనం కుర్యాదితి భావః - ఇతి మత్వేతి శేషః - ఇతి నైవగమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగే పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః - అనావిష్కృతాతపః అప్రకటీకృతద్యోతః ॥ ని ॥ ప్రకాశో ద్యోత ఆతప ఇత్యమరః - భగవాన్ పూజ్యః - అథవా ఐశ్వర్యాదిషడ్గుణసంపన్నః - మూర్తిత్రయమయత్వాదితి భావః - సహస్రం భానవో మరీచయో యస్య సహస్రభానురపి సూర్యః - సంకుచితభానురుపసంహృతమరీచిరేవ సన్ ॥ ని ॥ భానుః కరో మరీచిః స్త్రీపుంసయోర్దీధితిః స్త్రియామిత్యమరః.

తస్య శ్రీదాశరథేరస్య సానూని ప్రస్థానధః ప్రదేశానిత్యర్థః॥ ని॥ స్నుః ప్రస్థస్సానుర
స్త్రియామిత్యమరః - సంశ్రయతే సాధ్వసవశాత్ ప్రవిలీయమానసతీత్యర్థః॥ లోకత్ర
యప్రకాశకస్యాపి భగవతః కిరణమాలినః ఈదృశ్యవస్థితిమహత్కష్టమాయాతమితిభా
వః నూనమితినిశ్చయే - నతూత్ప్రేక్షాయాం - అతఏవ సహ ప్రభానోస్సానుసమాశ్రయ
ణాసంబంధేపి - తత్సంబంధాభిధానాత్ అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ఏవమ
త్ర తత్ర గద్యత్రయేప్యతిశయోక్త్యనుప్రాసావూహ్యౌ॥ ౩౫॥ అ॥ ఏవంసూర్యావస్థాము
క్త్వా సంప్రతిచంద్రావస్థాంనివేదయతి॥ ఏషఇతి॥ ఏషమృగాంకశ్చంద్రోపి - సకలలో
కాశాస్యోదయతయా శ్లాఘ్యోపీతిభావః - మృగయా ఆఖేటః॥ ని॥ ఆఖేటో మృగయాస్త్రి
యామిత్యమరః - తత్ప్రతయా వా - ఆయాసః ఖేదస్తేన - యా పరిశ్రాంతిః - స్వేదాతిరేకాను
భవః పరిశ్రమః - స్త్రియాంక్తిన్ - తస్యాః విశ్రాంత్యై విశ్రమార్థం - తదపనోదార్థం వా

వరోధవధూజనశ్చరణాభ్యాంసంచరేతచేదాగమిష్యత్యాగ
ఇత్యనావిష్కృతాతపోభయేనభగవాంత్సహస్రభానురపి
సంకుచితభానురేవతత్సానూనినూనంసమాశ్రయతే ॥ ౩౫॥
ఏషమృగాంకోపిమృగయాయాసపరిశ్రాంతివిశ్రాంత్యైస
సంభ్రమంసమజ్జనపరివృతేమజ్జనగృహాభిముఖే దశముఖే - త
త్రత్య విచిత్రతరశాతకుంభ స్తంభాగ్ర ప్రత్యగ్రప్రత్యుప్తస్ఫ
టిక శిలాసాలభంజికాపుంజ కరతల కలితనిజోపలమయకల
శముఖాదచ్ఛాచ్ఛామవిచ్ఛిన్నధారామంబుధారాంనిజక
రాభిమర్శాదాపాదయన్ - తస్య ప్రసాదపిశునానాంశునా

త్యర్థః॥ *॥ శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేర్జాత స్వేదాదిభూమికృదితిలక్షణాత్
సంభ్రమం ససాధ్వసం సత్వరం యథాభవతి తథా - సముద్భిన్నమనుష్కైర్వాణైర్జనైః
పరివృతే పరివేష్టితే - దశముఖే రావణే - మజ్జనగృహాభిముఖే స్నానగృహముంటపం
ప్రవిశతి - తత్ర మజ్జనగృహేభవాస్తత్రత్యాః॥ *॥ అత్యయా త్యప్ విచిత్రతరా
అత్యంతాశ్చర్యకరాశ్చ - యే శాతకుంభ స్తంభాః హిరణ్మయగృహాధార దారువిశేషాః॥
ని॥ హిరణ్యంహేమహాటకం। తపనీయంశాతకుంభమిత్యమరః - తేషామగ్రేషు ఉపరి
ప్రదేశేషు - ప్రత్యగ్రం నూతనంయథాతథా - అత్ర ప్రత్యగ్రగ్రహణం అతిలంబేనని
ష్యందద్యోతనార్థం - ప్రత్యుప్తాః కీలితాః - యాః స్ఫటికశిలాసాలభంజికాపుంజాఃచం
ద్రకాంతమణిప్రతిమాశ్రేణిః - తస్యాః కరతలేషు కలితాస్సంఘటితాః - నిజోపలమయాః
చంద్రకాంతమణివికారాశ్చ యేకలశాః కుంభాః - తేషాం ముఖాత్ ముఖాకారవివరా

న్యాఇత్యర్థః॥ని॥ ఉపలః ప్రస్తరే మణావితి విశ్వః॥ *॥ వికారార్థే మయట్-అచ్ఛాచ్ఛా మచ్ఛప్రకారాణత్యంతనిర్మలామిత్యర్థః॥ *॥ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః-కర్మధారయవద్భావాత్సుపో లుక్-అవిచ్ఛిన్నధారామఖండితసంపాతాం॥ వి॥ ధారాసంపాత ఆసార ఇత్యమరః - అంబుధారాం సలిలధారాం - నిజకరాభిమర్శాత్ స్వకిరణసంపర్కాత్ ఆపాదయన్నుత్పాదయన్ - తస్య రావణస్య ప్రసాదపిశునానామనుగ్రహసూచకానాం॥ని॥ కర్ణేజపస్సూచకస్స్యాత్పిశునో దుర్జనః ఖల ఇత్యమరః॥ శునా ఛాయామితి గణవ్యాఖ్యానే అత ఏవ శునః పూజాయామితి శ్వశుర ఇతి- శోభనా నాసీరా అగ్రేసరా యస్య తేన శునాసీరేణ పురందరేణ-చిరకాంక్షితానాం చిరకాలమారభ్యాభిలషితానాం నతు ప్రాప్తానామితి భావః- ఏతేనాత్యంతదుర్లభత్వం సూచ్యతే॥ ని ॥ వృద్ధశ్రవాశ్శునాసీర ఇత్యమరః - వింశతివిధవీక్షణానాం వింశతిసంఖ్యాకకరుణాకటాక్షవీక్షణానాం-నతు కియతామపీతి భావః - తథాపి క్షణమాత్రం అల్పకాలమేవ పాత్రం యోగ్యం భవతి॥ని॥ మాత్రం కార్త్స్న్యేఽవధారణే। యోగ్యభాజనయోః పాత్రమితి చామరః

సీరచిరకాంక్షితానాం వింశతివిధవీక్షణానాం క్షణమాత్రం
పాత్రం భవతి।౩౮।గ। తేనపౌలస్త్యనందనేన సంక్రందననంద
నాత్స్వమందిరోద్యానమానీతస్య మందారప్రముఖస్య బృం
దారక తరుబృందస్య బందీకృత సుర సుందరీ నయనేందీవ
రద్వంద్వాచ్ఛకరారవింద కలిత కనక కలశాచ్చ మందో
ష్ణంస్యందమానైరంబుభిర్జంబాలితాలవాలస్యాపచేళిమానా
మపికుసుమానాం పతనభయమాశంకమానాగవమానా

శునాసీరచిరకాంక్షితానామిత్యనేన పాకశాసనస్య కారాగృహప్రవేశేన దుఃఖం బ్రహ్మవాక్యేన విమోచనం చ సూచితం భవతి॥౩౮॥ అథ మారుతావస్థాం విజ్ఞాపయతి॥ తేనేతి॥ పౌలస్త్యనందనేన విశ్రవసః పుత్రేణ తేన రావణేన సంక్రందననందనాదింద్రోద్యానాత్ -ఉద్ధృత్యేతి శేషః స్వమందిరోద్యానం నిజగృహారామమానీతస్య ప్రాపితస్య - నిజాశోకవాటికాయాం ప్రత్యారోపితస్యేత్యర్థః- తథా బందీకృతా ఉపగ్రహీకృతాః - కారాగృహనిక్షిప్తా ఇత్యర్థః॥ని॥ ప్రగ్రహోపగ్రహౌ బంద్యామిత్యమరః- తాసాం సురసుందరీణాం దేవతాస్త్రీణాం-నయనేందీవరద్వంద్వాన్నేత్రోత్పలయుగళాచ్చ-కరారవిందేషు తాసామేవ హస్తపద్మేషు-కలితో యః కనకకలశో హిరణ్మయవారికుంభః తస్మాచ్చ- ఉభయత్రాపి జాతావేకవచనం - నయనారవిందద్వంద్వేభ్యః కనకకలశేభ్యశ్చేత్యర్థః - తాసామారామతరుమూలసేకవ్యాపారే నియోజితత్వాదితి భావః- మందోష్ణమీషదుష్ణం య

ధారధా-స్యందమానైః ప్రస్రవద్భిరంబుభిర్బాష్పదకైః కలశైః సక్తైశ్చేత్యర్థః-కల
శోదకానాంశీతలత్వేపి-శోకానలసంతప్తభాష్పోదకమిశ్రణాత్కవోష్ణమిత్యుక్తమిత్య
వగంతవ్యం-జంబాలీకృతాని జంబాలితాని-పంకీకృతానీత్యర్థః ॥ * ॥ తత్రరో
తిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః-తాన్యాలవాలాని జలాధారమూలవలయాని యస్యతస్య ॥ ని
నిషద్వరస్తుజంబాలఇతి-స్యాదాలవాలమావాలమితిచామరః-బృందారప్రముఖస్య
బృందారకతరుబృందస్య పారిజాతాదిసురతరునికరస్య-సంబంధినాంస్వయమేవప
చ్యంతఇతిపచేళిమాని-పతనోన్ముఖానీత్యర్థః ॥ * ॥ కర్మకర్తరిచేళిమద్వాచ్యః-
తేషామపికుసుమానాం-పతనభయమాశంకమానాఅధఃపాతముత్ప్రేక్షమాణాః-తథా
పతితకుసుమానాంపంకలేపెమహాపరాధనిగృహ్ణీయాదితిభావః-పవమానాఃమరుతః-ప
రిస్పందితుంచలితుమపి-కిముతయథేచ్ఛంవిహర్తుమితిభావః-ప్రభవఃసమర్థానభవం
తి॥౩౭॥ అథఅగ్న్యవస్థాంనివేదయతి॥ఏతఇతి॥ గార్హపత్యం-పురోగోగ్రేసరోయేషాం
తేతథోక్తాః-ఏతేపరిదృశ్యమానాఃపావకాః-గార్హపత్యాహవనీయదక్షిణానాల్

స్స ంతతంపరిస్ప ందితుమపి ప్రభవోనభవంతి ॥ ౩౭ ॥ గ॥
ఏతేపి పావకారూఢ శంకావహాం హుతవహాఖ్యాం వహం
తస్తద్గృహే గార్హపత్యపురోగాఃపారోగవధురందధతే॥ కిం
బహునా ॥౩౮॥ గ॥సఏషమాన వాదవమాననమాగమిష్య
తీత్య మన్వానస్తదితరైరవధ్యత్వం చతురాననవరాల్లబ్ధ్వా
సముద్ధతస్సం ప్రతిసం ప్రహారసమాక్రాంతదిగంతదంతా

వళ్యాదిరూపాఅగ్నయోపిరూఢిరశ్వకర్ణాదివదవయవార్థాభావేనసము
దాయప్రసిద్ధిః-తదుక్తమాచార్యైః అసత్స్వవయవార్థేషుయోన్యత్రార్థేప్రయుజ్య
తే।తత్రాసన్యగతిత్వేనసముదాయఃప్రసిధ్యతీతి-తచ్ఛంకావహాంతద్గోచరబుద్ధిజన
నీం-హుతవహాఖ్యాంహుతవహాభిధానంవహంతస్సంతః-పూర్వంహుతంయజమానైః
ర్దీయమానంహవిర్వహంతీతిహుతవహాఇతి-యోగసిద్ధేర్వాఖ్యాతామేవేదానీం-
నిర్విద్విష్టకర్మకారావణ-అధ్వరాణాంవిధ్వంసితత్వాద్ధవిహామలాభేనతాదృక్షం
కావహాం-దధానాఇత్యర్థః-తద్గృహేరావణమందిరెపారోగవధురంమహానసాధ
ష్ఠిధికారంవధతేధారయంతి ॥ ని ॥ సమానౌరసవత్యాంతుపాకస్థానంమహానసే
పౌరోగవస్తదధ్యక్ష ఇత్యమరః॥అ॥సవర్ణజ్ఞస్యభగవతఃపురస్తాత్తిమవస్థాంతరంవిజ్ఞా
పనీయమితిగమయంతికింబహునేత్యాదినా। బహుభిఃకాలయాపనకరైర్వాక్యైరలమి
త్యర్థః ॥ ౩౮ ॥అ॥కింతువక్తవ్యాంశమేవవిజ్ఞాపయామఇత్యతఆహ॥సఇతి॥సఏషరా
వణః-...ఇతిగః-బాధావేకవచనం। అవమాననమవజ్ఞాపరిభవఇత్య

యావత్ ॥ ౩ ॥ రీత్యావమానసావజ్ఞావహేళనమిత్యమరః । ఆగమిష్యతిసమాపత్తేదిత్యేవమ నాగ్వస్తోనవబుధ్యమానః - తేషాంతృణప్రాయత్వాదితిభావః - తదితరైస్సురాసురాదిభిరవధ్యత్వమహింస్యత్వం - చతురాననవరాల్లబ్ధ్వాప్రాప్య - అతఏవసముద్ధతోదర్పోద్రిక్తస్సన్ - సంప్రతీదానీంసంప్రక్రీయతేనేనేతిసంప్రహారోయుద్ధం ॥ ౪ ॥ సంప్రహారాభిసంపాతకలిసంస్ఫోటసంయుగాఇతిపర్యాయేష్వమరః - తత్రసమాక్రాంతాస్సమవరుద్ధాయేదిగంతదంతావళాఐరావతాదిదిగ్గజాః - తేషాందంతారదనాఏవకుంతాః ప్రాసాస్తైర్యానివ్రణానిక్షతాని - తైర్జాతాయేకిణాశుష్కగ్రంథయః ॥ * ॥ తృతీయాతత్కృతేత్యాదినాసమాసః - తైఃస్థపుటితంనిమ్నోన్నతంవక్షఃస్థలమురఃస్థలంయస్యతథోక్తస్సన్ - అతఏవవనవారణోవనగజః - వనగ్రహణంనిర్గళత్వద్యోతనార్థం - స్థలకమలినీంస్థలప్రరూఢపద్మినీమివ - త్రయాణాంలోకానాంసమాహారస్త్రిలోకీ ॥ * ॥ తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారేచేతిసమాసః ॥ * ॥ సంఖ్యాపూర్వోద్విగురితిద్విగుసంజ్ఞా ॥ * ॥ అకారాంతోత్తరపదోద్విగుస్త్రియాంభాష్యతఇతిస్త్రీత్వం

వళదంతకుంతవ్రణకిణస్థపుటితవక్షఃస్థలః - స్థలకమలినీంవ
నవారణఇవ రావణస్త్రిలోకీమభిభవన్భవదీయాఇత్యస్మా
న్నజాతుచిదపికించిదపిజానాతి ॥ ౩౯ ॥ ౫ ॥ అథభగవాన్
కర్ణ్యగీర్వాణగణవాణీమ్ ॥ ౪౦ ॥ ౬ ॥ ఇంద్రనీలాచలోదం
చచ్చంద్రికాధవళస్మితః । వాచమూచేసుధాధారాతి

ద్విగోరితిఙీప్ - ద్విగురితిఏకవచనం - తాంజగత్త్రయీమభిభవన్ - అత్రమస్వీడయన్నిత్యర్థః - అస్మాకంభవదీయాన్ తావకీనాన్ - నిగ్రహానుగ్రహసమర్థస్యభవతఃసంబంధినఇత్యర్థః - జాతుకదాచిదపి - కించిదీషదపినజానాతి - సకలలోకకంటకేనోద్ధాంధేనరావణేనత్వన్మహిమైవనజ్ఞాయతేఅస్మాకంతుకాకథేతిభావః - ఇతివిజ్ఞాపయామాసేతిపూర్వేణసంబంధః ॥ ౩౯ ॥ తతఃకిమతఆహ ॥ అథేతి ॥ అథవిజ్ఞాపనానంతరంభగవాన్విష్ణుః - భగవచ్ఛబ్దోవ్యాఖ్యాతః - గీర్వాణగణస్యేంద్రాదిసురసంఘస్యవాణీంవాదమాకర్ణ్యశ్రుత్వా ॥ ౪౦ ॥ కిమకరోదిత్యతఆహ - ఇంద్రనీలేతి ॥ మధుంసూదయతీతిమధుసూదనోవిష్ణుః ॥ * ॥ కర్తరిల్యుట్ - అత్రమధుగ్రహణంమధ్వాదిమహాదైత్యసంహర్తురస్య - కియాన్ రావణవధఇతిద్యోతయితుమిత్యవగంతవ్యం - ఇంద్రనీలాచలఃఇంద్రనీలపర్వతఃఇంద్రనీలలక్షణముక్తం - తత్రోదంచతీ ఉల్లసంతీయాచంద్రికాకౌముదీ - తద్వద్ధవళంశుభ్రంస్మితంయస్యస్మితపూర్వాభిభాషిత్వాత్కృతమందహాసస్సన్ యథాదుష్టదానవోయంరాక్షసభావాన్ నిగ్రహీష్యామీతిసంతోషం

జ్ఞాతుం న శక్నోతీతి • సావహేళనమందహాసస్సన్నిత్యర్థః • అత్ర మధుసూదనస్యేం ద్రనీలసదృశాంగత్వాద్భాసస్య చ శుభ్రత్వే నకవిసమయసిద్ధత్వాదియముపమా - సుధా ధారామధ్యతస్స్యందినీం - అతఏవ మధురాం మాధుర్యగుణయుక్తాం ॥ * ॥ మధురం రసవద్వాచి స్వాదువ్యపి మధుశ్రుతి ఇయోనమాద్యంతి విబుధాః మధునేవ మధువ్రతా ఇతి వచనాత్ • వాచమూచే ఉక్తవాన్ - శ్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభం వృత్తం - లక్షణం తూక్తం- ఇదముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౧ ॥ ॥ అ ॥ వాచమేవ వివృణోతి ॥ భవతామితి ॥ హే దేవా ఇత్యధ్యాహర్తవ్యం భవతాం యుష్మాకం- అపరాధవిధాయినః ఉపకర్తరీత్యా అపకర్తుస్తస్య పూర్వోక్తస్య యాతుధానస్య రాక్షసస్య రావణస్య ॥ ని ॥ యాతుధానః పుణ్యజన ఇతి పర్యాయేష్వమరః । నిధనం వినాశమధునైవ ఇదానీమేవ - విధాతుం కర్తుం శక్యం యుక్తం ॥ ౨౨ ॥ అ ॥ తర్హి దానమేవ క్రియతామిత్యాశంక్య తత్రోపపత్తిమాహ ॥ సరసిజేతి ॥ కింతు సరసిజాసనస్య బ్రహ్మణః శాసనం సురాసురావధ్యత్వరూపాజ్ఞావచనమపి ॥ ని ॥ శాసనం రాజదత్తోర్వ్యాం లేఖాజ్ఞాశాస్త్రశాస్తిష్వితి విశ్వః । అ

మధురాం మధుసూదనః ॥ ౨౧ ॥ X । భవతామపరాధవిధా
యినో యాతుధానస్య తస్య నిధనమధునైవ విధాతుం శక్యమ్
కింతు । ౨౨ । X । సరసిజాసనశాసనమప్యమోఘీకుర్వన్న
ర్వీతలే పుత్రీయతస్సుత్రామమిత్రస్య దశరథస్య మనోర
థమపి పూరయితుమాదృతమానుషవేషస్సన్నహమేవ తం
హనిష్యామీతి వ్యాహృత్యాంతరధాత్ ॥ ౨౩ ॥ X ॥ తతస్సాప

మోఘీకుర్వన్ బ్రహ్మవరస్యాన్యథాకరణానౌచిత్యాదితి భావః ॥ * ॥ అథూతతద్వాక్యాః ॥ * ॥ అస్య చ్వావితి దీర్ఘః- తథా ఉర్వీతలే భూమండలే- పుత్రానాత్మన ఇచ్ఛతీతి పుత్రీయన్ ॥ * ॥ సుప ఆత్మనః క్యజితి క్యచ్ - సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోరిత్యాదినా సుబ్లుక్ - క్యచి చేతి దీర్ఘః- తస్య పుత్రార్థిన ఇత్యర్థః- సుత్రామమిత్రస్యేంద్రసఖస్య దైత్యవినాశనాఖండితవైభవాభ్యాం తత్సుహృద ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ మిత్రం సుహృది మిత్రోర్క ఇతి వైజయంతీ । దశరథస్య రాజ్ఞః - మనోరథం వాంఛితమపి - పూరయితుం సఫలీకర్తుమాదృతమానుషవేషో గృహీతమానవాకారస్సన్ - అహమేవ తం రావణం హనిష్యామి వినాశయిష్యామి- మదన్యస్య యస్య కస్యచిద్ధననే అసామర్థ్యాదితి భావః - ఇత్యేవం ప్రకారేణ వ్యాహృత్యోక్త్వాంతరధాత్ అదృశ్యోభూత్ ॥ ని ॥ వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః ॥ ౨౩ ॥ తతఇతి ॥ తతః అంతర్ధానానంతరం- సా పూర్వోక్తా - ననిమిషంతీత్యనిమిషాః- పచాద్యచ్ । అనిమేషాణామితి పాఠేన విద్యంతే నిమేషాః పక్ష్మపాతాః యేషాం తేషాం పరిషద్దేవతాసంఘః హృషీకాణామింద్రియాణామీశః హృషీకేశ ఇతి స్వామినా తస్య

భగవత ఆదేశాదుపదేశాత్తం హనిష్యామీత్యాజ్ఞావచనాదేవ - ఉన్మిషితహర్షాః సము త్పన్నానందాః సంతః - చతుర్దశభువనాని భూరాదిచతుర్దశసంఖ్యాకలోకాః - నిర్ధ శనాన్యధ్వావనాని తేష్వపి సంచారసంభవాదితి భావః - అత ఏవ ప్రశమితాః ప్రశాంతాః దుర్దశా దురవస్థా యేషాం తాని తథోక్తాని - బుద్ధ్వా సత్యప్రతిజ్ఞస్య భగవతోఽత్యంతవి శ్వసనీయవచనత్వాత్తథా భవిష్యత్యర్థః ॥ దుగ్ధసాగరాత్ క్షీరాంభోధేః సకాశాత్ - ని రగాన్నిర్జగాము ॥ ౪౪ ॥ తత ఇతి ॥ తతః నిర్గమనానంతరం - పితామహో బ్రహ్మ తానమరానింద్రాదీన్ ప్రాహస్మ బ్రూతే స్మ ఉవాచేత్యర్థః ॥ * ॥ లట్ స్మ ఇతి భూ తార్థే లట్ - బ్రువః పంచానామాదిత ఆహో బ్రువ ఇతి ణలాదేశః బ్రువ ఆహాదే శశ్చ ॥ ౪౫ ॥ తదేవ వివృణోతి ॥ భవంత ఇతి ॥ హే దేవా ఇత్యధ్యాహారః - భవంతః యూ యం తావదిదానీం - అవతరిష్యతః దాశరథిరూపేణోత్పత్స్యతః లక్ష్మీసహాయస్య శ్రీమ హావిష్ణోః - సహాయార్థం సహాయకర్మ కర్తుం ॥ * ॥ గుణవచనత్వాదినా ష్యఞ్ అ ర్థే నసహానిత్యనపుంసః సవర్ణలింగతా చ వక్తవ్యా - అప్సరసః స్వర్వేశ్యాః ॥ ని ॥ స్త్రీ

త్రిపదనిమిషాణాముమ్మిషితహర్షా హృషీకేశాదేశాత్త్రి
దశమితదుర్దశానిర్ధ్వశాననానిచతుర్దశభువనాని బుద్ధ్వా దు
గ్ధసాగరాన్నిరగాత్ ॥ ౪౪ । గ ॥ తతస్తానమరాన్ప్రాహస్మపి
తామహః । ౪౫ । గ ॥ భవంతస్తావదవతరిష్యతో లక్ష్మీస
హాయస్య సాహాయ్యార్థమప్సరఃప్రభృతిషు యువతిషు వాన
రగోపుచ్ఛభల్లూకవేషభృతః ప్రథితప్రభావాః ప్రజాః
ప్రజనయేయురితి । ౪౬ । గ ॥ పురైవ కిల మమ జృంభారం

యాం బహుష్వప్సరసః స్వర్వేశ్యా ఇత్యమరః - తత్ప్రభృతిషు తదాద్యాసు యువతిషు గం ధర్వయక్షాదిస్త్రీషు - యూనస్తిరితి ప్రత్యయః - వానరా మర్కటాః ఋక్షభల్లాః భ ల్లూకాః గోపుచ్ఛా గోలాంగూలాః నీలముఖా దీర్ఘపుచ్ఛాః శ్చ మర్కటభేదాః తద్వేషభృ తః - తద్రూపధారిణః ॥ ని ॥ మర్కటో వానరః కీశో వనౌకా అథ భల్లుకే । ఋక్షాచ్ఛ భల్లభల్లూకా ఇతి చామరః - ప్రథితప్రభావా జగద్విఖ్యాతప్రతాపాః - ప్రజాయంత ఇతి ప్రజాః సంతతిః - పుత్రానిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రజా స్యాత్సంతతౌ జన ఇత్యమరః ॥ * ॥ ఉపసర్గే చ సంజ్ఞాయామితి డప్రత్యయః - ప్రజనయేయురుత్పాదయేయురితి ॥ * ॥ శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః - భవచ్ఛబ్దస్య యుష్మదస్మదన్యతిరిక్తత్వేన శేష త్వాదితి ॥ ౪౬ ॥ పురేతి ॥ కించ పురా పూర్వకాలే సృష్ట్యాదావిత్యర్థః - మమ జృంభా రంభే జృంభణసమయే ॥ ని ॥ జృంభస్తు త్రిషు జృంభణమిత్యమరః - జాంబవాన్నా మ భల్లూకాధిపతిః - సంభూతవాన్కిల ఉత్పన్నః ఖలు సోఽయమిదానీం వర్తతే - సహా

ణకర్మ కరిష్యతీతి భావః ॥ ఇత్యేవమాహ స్మేతి పూర్వేణ సంబంధః ॥ ౧౬ ॥ తత ఇతి ।
తతః బ్రహ్మనిదేశవచనానంతరం - తే పూర్వోక్తా గీర్వాణాః ఇంద్రాదిదేవాస్తథా కు
ర్వన్ - అప్సరఃప్రభృతిషు యువతిషు పుత్రాన్ జనయామాసురిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ అ
థేతి ॥ అథానంతరం - వితానం క్రతుః పుత్రేష్టిరితి యావత్ - తత్ప్రయాజనమ
స్య వైతానికః ॥ ని ॥ క్రతువిస్తారయోరస్త్రీ వితానమిత్యమరః ॥ * ॥ ప్రయోజనమి
తి ఠక్ ॥ తస్మాద్వైశ్వానరాదగ్నేస్సకాశాత్ ॥ ని ॥ అగ్నిర్వైశ్వానరో వహ్నిరిత్యమరః ।
సహేమపాత్రః హిరణ్మయపాత్రపాణిరిత్యర్థః । కశ్చిదద్భుతపూర్వః ప్రజాపతేస్సం
బంధీ ప్రాజాపత్యః - ప్రజాపతినా ప్రేషిత ఇతి యావత్ ॥ * ॥ దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యు
త్తరపదాణ్ణ్య ఇతి ణ్యప్రత్యయః నరః పురుషవిశేషః - ఉత్థాయ నిర్గత్య పుత్రీయతే పుత్రా
నాత్మన ఇచ్ఛతే ॥ * ॥ సుప ఆత్మనః క్యచ్ - దశరథాయ రాజ్ఞే యజమానాయ - అమృత
ప్రాయమమృతకల్పం - పయసా సంస్కృతం పాయసం పరమాన్నం ॥ ని ॥ పరమాన్నం
తు పాయసమిత్యమరః ॥ * ॥ సంస్కృతం భక్షా ఇత్యణ్ - ప్రాయచ్ఛత్ పుత్రీయమాణవిభి

భేసంభూతవానరాణాం బవానితి ॥ ౧౭ ॥ ౫ ॥ తతస్తే గీర్వా
ణాస్తథా కుర్వన్ ॥ ౧౮ ॥ ౫ ॥ అథ వైతానాద్వైశ్వానరా
న్నరః ప్రాజాపత్యస్సహేమపాత్రః కశ్చిదుత్థాయ పు
త్రీయతే దశరథాయ పాయసమమృతప్రాయం ప్రాయ
చ్ఛత్ ॥ ౧౯ ॥ తతః ॥ ౫ ॥ కౌసల్యాయై ప్రథమమదిశద్భూ
పతిః పాయసార్ధం ప్రాదాదర్ధం ప్రణయమధురం కేకయేం

దత్తవాన్ ॥ * ॥ ప్రాఘ్రాధ్మేత్యాదినా దాణో యచ్ఛాదేశః ॥ ౧౯ ॥ తత ఇతి ॥ అ ॥ పాయ
సం తత్క్రమకరోదిత్యత ఆహ ॥ కౌసల్యాయా ఇతి ॥ తతః పాయసప్రదానానంతరం - భూ
పతిర్దశరథః - కోసలస్య రాజ్ఞోపత్యం స్త్రీ కౌసల్యా ॥ * ॥ వృద్ధేత్కోసలజాదా
జ్ఞ్యఙితి ఞ్యఙ్ ప్రత్యయః తస్యై కౌసల్యాయై అగ్రమహిష్యై యజ్ఞశ్చాభితి చాతుకర్మ
ణాయమభిప్రైతి స సంప్రదానమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ ప్రథమమాద్యం పాయ
సస్యార్ధం సమవిభాగం ॥ ని ॥ పుంస్యర్ధోర్ధం సమేంశక ఇత్యమరః ॥ అదిశత్ దత్త
వాన్ - కేకయేంద్రస్య కేకయదేశాధీశ్వరస్య పుత్ర్యై కైకేయ్యై - ప్రణయేన ప్రేమ్ణా మ
ధురం మాధుర్యగుణయుక్తం తస్యాత్యంతప్రేమాస్పదత్వాదితి భావః అర్ధం అవశిష్టభాగం
ప్రదాత్ దత్తవాన్ । తతః కిం తత్రాహ । ఏతే దిత్యా కౌసల్యాకైకేయ్యౌ దశరథస్య
సుమిత్రాయై పాయసాంశప్రదానాత్పర్యాకులచిత్తస్య - పత్యుర్భర్తుర్దశరథస్య ॥ * ॥
పతిస్సమాస ఏవేతి ఘిసంజ్ఞాభావః ॥ * ॥ ఖ్యత్యాత్పరస్యేతి ఙస ఇకారస్య ఉకారః భావం
కథం వా సుమిత్రా లబ్ధపాయసభాగా భవిష్యతీత్యభిప్రాయమాలోచ్య - పరబుద్ధేః ప్ర
త్యక్షత్వాత్ స్వస్మిన్ నిహితమనోయే త్యర్థః - స్వయం స్వేచ్ఛ ఇత్యర్థః - స్వార్ధాంశాభ్యాం
స్వయోః స్వకీయయోః రాజాగ్రతయోర్గర్భయోర్భాగాంశాభ్యాం అర్ధభాగాభ్యాం - సు

మిత్రాంప్రాశనకామాంసఫలమనోరథామకురుతాంకృతవత్యౌ ॥ స్వార్ధభాగౌ
ప్రత్యేకంసామ్యేనద్విధావిభజ్య - ఏకమేకంభాగమాత్మార్థంనిక్షిప్య అవశిష్టభా
గౌసుమిత్రాయైమహీపతిః - పిండాభ్యామల్ప మల్పంతుస్వభాగిన్యై ప్రయచ్ఛతఇతిఉ
క్తాంచదదతురిత్యర్థః - అయంచవిభాగోనరామాయణసంమతఃతత్రచరోరర్ధంకౌస
ల్యాయైఅవశిష్టార్ధార్ధంసుమిత్రాయైశిష్టార్ధంకైకేయ్యైశిష్టంపునస్సుమిత్రాయా
ఇత్యభిధానాత్ - కింతుపురాణాంతరసంవాదోద్రష్టవ్యః ఉక్తంచనరసింహసంహి
తాయాం ॥*॥ తేపిండప్రాశనేకాలేసుమిత్రాయైమహీపతిః-పిండాభ్యామల్పమల్పంతు
స్వసపత్న్యైప్రయచ్ఛతఇతి॥*॥ఉక్తంచకాళిదాసేన ॥ * ॥ అర్చితాతేనకౌసల్యా
ప్రియాకేకయవంశజా।అతస్సంభావితాంతాభ్యాంసుమిత్రామైచ్ఛదీశ్వరః। తేబహుజ్ఞ
స్య చిత్తజ్ఞేపత్న్యౌపత్యుర్మహీక్షితః చరోరర్ధార్ధభాగాభ్యాంతామయోజయతాముభే
ఇతి-ఏవమన్యత్రాపిసతివిరోధే-పురాణాంతరాత్సమాధాతవ్యం-మందాక్రాంతా
వృత్తం-లక్షణంతూక్తం॥౨౦॥ అనంతరకృత్యమాహ॥అవభృథఇతి।అవభృథేదీక్షాంత

ద్రస్య పుత్రైస్త్రిభిః। స తేదేవ్యౌ తరళమనసః పత్యురాలోచ్య
భావం స్వార్థాంశాభ్యాం స్వయమకురుతాం పూర్ణకా
మాంసుమిత్రామ్ ॥ ౨౦ ॥ స ॥ అవభృథవసితేసరయూ
తటాంతే యథాయథముచ్ఛ్రితే జనే।దశరథఃపరిపూర్ణమ
నోరథఃపురమగాత్పురుహూతపురోపమామ్ ॥తతః॥ ౨౧॥
స ॥ అపాటవాత్ - వలవసుంగకానాంమనోజ్ఞకాంతేర్మహి
షీజనస్య।శనైశ్శనైః ప్రోక్షితభూషణాని చ కాశిరేదాహ్య

స్నానాదికృత్యే ॥ ని ॥ దీక్షాంతోవభృథోయజ్ఞఇత్యమరః। అవసితేపరిసమాపితేసతి ॥
* ॥ షోంతకర్మణీతిధాతోఃకర్మకర్తరిక్తః- అథానంతరంజనేయజ్ఞార్థమాగతేజనస
మాజే - సరయూతటాత్ యథాయథంయథాస్వం - స్వకీయదేశమనతిక్రమ్యేత్య
ర్థః ॥ ని ॥ యథాస్వంతుయథాయథమిత్యవ్యయమేవామరః॥ * ॥ యథాస్వేయ
థాయథమితినిపాతనాద్ద్విర్భావోనపుంసకత్వంచ ॥ * ॥ హ్రస్వోనపుంసకే ప్రా
తిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వం - ఉచ్ఛ్రితేప్రస్థితేసతి - స్వ స్వాని యతద్దేశాన్ప్రతిగతవతి
సతీత్యర్థః- తతోదశరథోరాజాపరిపూర్ణమనోరథఃపుత్రప్రాప్త్యుపాయలాభాత్స
ఫలాభిలాషస్సన్ - ఉపమీయతఇత్యుపమా ॥ * ॥ అతశ్చోపసర్గఇత్యాఙ్ పురుహూ
తపురంఉపమోపమానంయస్యాస్తాంపురుహూతపురోపమామితినగరీతుల్యాంపుర
మయోధ్యామగాత్ప్రవివేశ ॥ పురుభూయిష్ఠంహూయతేయజ్ఞేష్వితిపురుహూతఇతివిగ్ర
హః-ద్రుతవిలంబితవృత్తం-ద్రుతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్ ॥ ౨౧ ॥ అథతా

హాంగశోభత్వమిత్యప్రస్తుతి ॥ అపాటవాదితి ॥ మనోజ్ఞాంగభాగావిభాగాణాత్యార్యానేత్
యాపృత్త్వంతమనోహరా కాంతిర్లావణ్యంయస్యతస్య-కృతాభిషేకారాజపత్న్యస్తా
హాప్యకితాఏవజనస్తస్యకౌసల్యాకైకేయీసుమిత్రాణామిత్యర్థః ॥ని॥ కృతాభిషే
కామహిషీత్యమరః - అల్పాన్యంగాన్యంగకానితేషాంహస్తాద్యవయవానాం ॥ * ॥ అ
ల్పార్థేకప్రత్యయః అల్పత్వమత్ర కార్శ్యంగర్భిణీనారీణాంతత్సంభవాదితిభావః
కేవలమత్యంతమపాటవాత్ పటుత్వాభావాద్ధేతోః - ప్రోజ్ఝితానిపరిత్యక్తానిభూష
ణానికంకణాద్యాభరణానియేమతాని - తేషాంస్వస్థానస్థిత్యసంభవాద్భారాయమా
ణత్వాచ్చేతిభావః - దౌహృదలక్షణానిశరీరపాదముఖపాండిమకృష్ణచూచుకత్వాదీనిగ
ర్భచిహ్నాని-శనైశ్శనైర్దినక్రమేణేత్యర్థః - వీప్సాయాంద్విర్భావః - చకారేస
ప్తాని - బభూపురిత్యర్థః - స్వహృదయేనగర్భహృదయేనచద్విహృదయాగర్భిణీ - య
థాహవాహటః ॥ * ॥ మాతృజస్యస్యహృదయంమాతుశ్చహృదయేనతు-సంబంధంతేనగ
ర్భిణ్యానేష్టంశ్రద్ధావమాననమితి - తత్సంబంధిత్వాద్గర్భోదౌహృదమిత్యుచ్యతె - సా
పతద్యోగాద్దౌహృదినీతదుక్తంసంగ్రహే ॥ * ॥ ద్విహృదయాంనారీందౌహృదినీమాచక్ష
తఇతి-ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం ॥ ౫౨ ॥ అథాగ్రమహిష్యాఃకౌసల్యాయాః ప్రాథా

దలక్షణాని ॥౫౨॥ చ ॥ మందమందనవయద్వళిత్రయా గా
ధతాఃపయనాభిగహ్వరా । కోమలేంద్రమహితుశ్శనైర
భూన్మధ్యయష్టిరపి దృష్టిగోచరా ॥ ౫౩ ॥ పున్యగ్రోధ

స్య సమధ్య గౌరవరూపందౌహృదలక్షణంవర్ణయతి ॥ మందమందమిత్యాదిభిః ॥
ః మతెన ॥ మందమందంమంద ప్రకారం ॥ * ॥ ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్వి
ర్భావః ॥ * ॥ కర్మధారయవదుత్తరపదేష్వితికర్మధారయవద్భావాత్సుపోలోపః -
తపయదపగచ్ఛద్వళీనాంమధ్యరేఖాణాంత్రయంయస్యాస్సాతథోక్తా ॥ ని ॥ వళిమధ్య
స్యమరేఖోస్త్రీజీర్ణాత్వగ్విహాదారుష్వతివిశ్వః - గాధత్రాయాంఉత్తానత్వస్యవిషయం
గోచరంనాభిగహ్వరంనాభిరంధ్రంయస్యాస్సా ॥ ని ॥ అథనాభిస్తుజంత్వంగేయస్య
సంజ్ఞా ప్రసాప్తిరిత్యమరః । అత్రపూర్వంనిమ్నదూనరూణాకముదీభాగ్యలక్షణత్వేనసామ
ద్రికశాస్త్రోక్తగాంభీర్యనాభిగహ్వరయోః ఇదానీంగర్భగౌరవాదుపగమఇత్య
వగంతవ్యం - అతఏవకోసలేంద్రస్య మహిష్యాఃకౌసల్యాయాఃసంబంధినీమధ్యయష్టి
ర్మధ్యాపికల్పమద్యమపి - శనైఃకాలక్రమేణ - దృష్టిగోచరాచక్షుర్విషయాఅభూత్ ।
అపిశబ్దాత్కైకేయీసుమిత్రయోరపిమధ్యయష్టిర్దృష్టిపథముపేయుషే - అంగకార్శ్యాదిగ
ర్భలక్షణపాహటః ॥ * ॥ ఊరుమూలాంగిమాకుచయోరార్భాదిరరోదకః । జృంభాప్రసేకస్థల
నంరోమరాజ్యాఃప్రకాశనమితి । రథోద్ధతావృత్తం ॥ రాన్నరావిహరథోద్ధతాల
గావితిలక్షణాత్ ॥ ౫౩ ॥ న్యగ్రోధతిక్తకఃవానికావాన్నవహ్రదమపన్నాఫలితగాసక

వయసాయుతస్య సుస్నాః - కౌసల్యాయాః ॥ * ॥ అంగగాత్రకంకేశశ్చేతివ క్షత్రాశ్చ శరీరే - ఉదరం కుక్షిః ॥ ని ॥ పిచండకుక్షిజఠరోదరతుండమిత్యమరః - త్రుటుః ఇవ కమేణ ప్రయాతౌ ఉపగతాం - న్యగ్రోధసప్రసమతాం వటపత్రసాదృశ్యం ॥ * ॥ వటపత్రసమం స్త్రీణాముదరం పుత్రదాయకమితి సాముద్రికే ॥ ని ॥ న్యగ్రోధో బహుపాద్వట ఇత్యమరః - దశముఖో రావణ ఏవ ఉరగస్సర్పః - దశముఖోరగ ఇతి సర్వత్ర ప్రతీయతే - తేన పీడితానాం దుఃఖితానాం లోకానామితి శేషః - జీవాతవే జీవనౌషధాయ ఘాతకం రావణం నిహత్య తత్పీడితాన్ జీవయితుమిత్యర్థః ॥ ని ॥ జీవాతుర్జీవనౌషధమిత్యమరః - గర్భచ్ఛలేన కుక్షిస్థార్భకవ్యాజేన ॥ ని ॥ గర్భోఽపవరకే ... కుక్షిస్థార్భకే మతః - ఛలం తు స్ఖలితే వ్యాజ ఇతి శబ్దార్ణవవిశ్వప్రకాశౌ - వసతా తిష్ఠతా ప్రథమేన పుంసా - ఆదిపురుషేణ విష్ణునా హేతునా - పునర్భూయోఽప్యంగీచకార - పూర్వం మహాభాగ్యలక్షణతయా విద్యమానే వటపత్రసామ్యే - నిర్భరగర్భభారవశాదిదానీముపగతేఽపి వటపత్రశాయినః శ్రీమహావిష్ణోః నివాసత్వేన - పునస్తత్సామ్యం బభారేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః ॥ * ॥ ఊర్వ్యాది

పత్రసమతాం ద్రుమశీర్షశయ్యాం తామంగీచకార పునరప్యుద
రం కృశాంగ్యాః । జీవాతవే దశముఖోరగపీడితానాం గర్భచ్ఛ
లేన వసతా ప్రథమేన పుంసా ॥ అపి చ ॥ ౨౮ ॥ మధ్యం
తనుత్వాదవిభావ్యమానమాకాశమాసీదసితాయతాక్ష్యాః ।

ద్విదా చేత్యేతి అంగీశబ్దస్య గతిసంజ్ఞాయాం ధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః ॥ విష్ణోర్వటపత్రశాయిత్వం చ స్మృతం ॥ * ॥ శ్రీమద్భాగవతే తృతీయస్కంధే - కపిలదేవహూతిసంవాదే - సత్వం త్వయోర్మధ్యోదరస్య నాథకథన్యాయాస్యోదర విత్తదాసీత్ - విశ్వం యుగాంతే వటపత్రప ఏకః శేతే స్మ మాయాశిశురంఘ్రిపాన ఇతి । అన్యత్ర చ । అంభోధిశాయీ వటపత్రశాయీ శ్రీరంగశాయీ రమతాం మనో మే ఇతి । అత్ర దశముఖోరగేతి రూపకం - గర్భచ్ఛలేనేత్యత్ర గర్భతత్త్వేనాయం గర్భః కింతు సాక్షాద్వటపత్రశాయీతి గర్భస్యాసత్యప్రతిపాదనాచ్ఛలాదిశబ్దైరసత్యప్రతిపాదనలక్షణోఽపహ్నవభేదః - తదుజ్జీవితా చేయం పునర్వటపత్రసామ్యభరణోత్ప్రేక్షా - సా చ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - సా చోక్తరూపకేణ సంసృజ్యతే - వసంతతిలకా వృత్తం ॥ ౨౮ ॥ మధ్యమితి ॥ అసితే ఆయతే చాక్షిణీ యస్యాస్తస్యాః ఉత్పలపత్రాయతాక్ష్యాః కౌసల్యాయాః సంబంధి బహు శ్రీమాన్స్తత్త్వస్యోర్వంగాత్ష్టుచ్ - పిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి జీష్ మధ్యమవలగ్నం విలగ్నం చ ॥ ని ॥ మధ్యమం చావలగ్నం చ మధ్యో (స్త్రీ) త్యమరః ॥ తనుత్వాత్సూక్ష్మత్వాద్ధేతోః - అవిభావ్యమానమజ్ఞాయమానం సదవిద్యమానం సదితి యా

తత - ఆకాశమాసీదాకాశస్య మహాత్ - పూర్వ మితిశేషః - తత్రాకాశవిసమయస్థి
త్యా దితిభావః - గభోదయగభోత్ప త్తౌసత్యాం - ఇదానీమితిశేషః - కార్య్య మా
కాశ భావ నిమిత్తంసామ్యంవిహాయత్యక్త్వాపి - విష్ణోగర్భరూపేణవిద్యమానస్యపదంవి
ష్ణుపదమాకాశంచేతిప్రతీయతే - తదపదేశాత్తద్వా వ్యాత్తస్య వ్యపదేశాద్వా విహాయ
అకాశమాసీదితిసంబంధః ॥ ని ॥ వియద్విష్ణుపదంవాతుపుంస్యా కాశవిహాయసీత్య
మరః - అత్రపూర్వార్థేమధ్యాకాశయోర్భేదేపి - తదేవాసీదిత్య భేదోక్తేర్భేదేఅభే
దరూపాతిశయోక్తిః - తయోశ్చతత్త్వాత్వ్యంగ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః - ఉ
త్తరార్థేతుఆకాశభవననిమిత్తకార్య్యంవిహాయాపితదేవాసీదితివిరోధః - సచవిష్ణుప
దమితిశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్య నుప్రాణితాపదేశశబ్దేనాప
హ్నుత్యాజ్జీవితఇతిసంకరః ॥ ౫౫ ॥ అథ శ్రీవిష్ణురావిరభూదిత్యాహ ॥ తత ఇత్యాదినా ॥
తతః దౌహృదలక్షణ ప్రకాశనానంతరం - గ్రహాణాంసూర్యాదీనాంపంచకే - ఉచ్చే
ముస్థానేషుతిష్ఠతీత్యుచ్చస్థే ॥ * ॥ సుపిష్ఠ ఇతిశః - సూర్యాంగారకగురుశుక్రశనిషు
పంచసుగ్రహేషు - మేషాదిస్వతుంగస్థానసంగతేషుసత్స్వి త్యర్థః - సురగురౌబృహ

గభోదయేవిష్ణుపదాదుదేశాత్ కార్య్యంవిహాయాపివిహా
యవివ । ౫౫ ॥ తతఃఇతి । ఉచ్చస్థే గ్రహ పంచకే సురగు
రౌ సేందౌనవమ్యాంతిథౌ లగ్నే కర్కటకే పునర్వసు యుక్తే

స్వతా - సేందౌ ఇందుయుక్తేసతి - పూషణిసూర్యే ॥ * ॥ విభాషా జిత్యాదితివిభల్యా
దగ్నోహాభావః - మేషంగతేమేషరాశింప్రవిష్టేసతి - పునర్వసుయుతేపునర్వసునక్ష
త్రయుక్తే-నవానాంపూరణీనవమీతస్యాంతత్పూరణీ ఇత్యర్థః ॥ * ॥ తస్య పూరణే
డట్ - నాంతాదసంఖ్యాదేర్మడితిడట్ మడాగమః - తిత్యాత్ జేప్తిథాదినే అత్ర
తిథిశబ్దఃపుల్లింగోగ్రాహ్యః - యథాహామరసింహః ॥ ని ॥ తదాద్యా స్తిథయోద్వయోః
ఇతి కర్కటకే కర్కటకనామ్ని లగ్నే రాశ్యుదయకాలే ॥ ని ॥ రాశీనాముద
యోలగ్నమిత్యమరః - నిఖిలాఃసమస్తాఃపలం మాంసమశ్నంతీతిపలాశాఃరాక్షసాః - తవివ
సమిధః పలాశసమిధశ్చ - అరణిజన్యస్యాగ్నేః నైరాయత్యేనపలాశసమిద్దాహకత్వాది
తిభావః - నిదగ్ధుం దిశాశయితుంభక్షయితుంచ - మేధ్యాత్ప విత్రాః అథవా మేధతి
క్రతుః తం హర్తుం యాగకాలానామ్యాదిత్యర్థః - అకాలోత్థ్యాకారణిరగ్నిమంథనరాయవిశేషస్త
స్యాః ॥ * ॥ మధ్యాదితిపాఠేఅహోరాత్రయోర్మధ్యాత్ మధ్యదేశాదిత్యర్థః ॥ * ॥ పంచమో
విభక్తిఇతిపంచమీ ॥ ని ॥ యూపాగ్రంపత్స్య నిర్మంథ్యదారుణితత్వరణిపర్ణ్యయోరిత్యమరః
అభూతపూర్వమనిద్యమానస్య సద్భావం - సహాతిశయోక్తిరత్రపాతగుణిత్యర్థః సదిద్యతేపరమ

యుక్త్యా తత్సజాతీయం - విజాతీయభేదరహితమిత్యర్థః - ఏకంస్వగతభేదరహితం - అతఏవయదున్యత్కించిత్ - త్రివిధభేదరహితతయా అనిర్వాచ్యం - మహస్తేజః పరంజ్యోతిరితియావత్ బ్రహ్మేత్యర్థః ॥ * ॥ ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మేతిశ్రుతేః - తదేవమహాయాగ్నిరితిశ్లిష్టరూపకం - ఆవిర్భూతంస్వయమేవాభివ్యక్తమభూదితిశేషః - ఏతేనాన్యకృత్య సంబంధరాహిత్యంసూచ్యతే - గర్భవాసాదికమన్యత్సర్వం ప్రాతీతికమేవన పారమార్థికమితిభావః - ఉక్తగుణయుక్తేనుభదినే - శ్రీరామాదిమూర్తిచతుష్టయరూపేణారణ్యాం - పరమాత్మా శ్రీవిష్ణురావిరభూదితిఫలితార్థః - అత్ర సమస్తవస్తువిషయశ్లేషసంకీర్ణసావయవరూపకాలంకారః ॥ * ॥ అత్రేదమనుసంధేయం - అజన్యపభవ్యక్తాంగనాకులీరాః గురుశశిసహితేజౌ కదినాకరాదితుంగాః । వశశశిమనుయుక్తిథింత్రియాంశైస్త్రీసవకవింశతిభిశ్చ తేస్తనీచాః । సూర్యాదీనాంసప్తానాంగ్రహాణాంమేషాదయోరాశయఃశ్లోకోక్తాఃక్రమాదిస్త్రౌచ్చస్థానాని - స్వస్వతుంగాత్సప్తమస్థానానినీచానిఅత్ర ఉచ్చేష్వపిదశమాదయోరాశిత్రింశాంశా - యథాక్రమముచ్చేమపరమోచ్చానీచేమపరమనీచానీతిజాతకశ్లోకార్థః - అత్రాంశ

సేవంగతేప్రాపణే । నిర్దగ్ధుంనిఖిలాఃపలాశసమిధోమేధ్యా
దయోధ్యారణేరావిర్భూతమభూదప్రాపణంవిభవంయత్కిం
చిదేకంమహః । ౧౬ ॥ అపిచ ॥ మఅత రామాభిధానేన

స్త్రీంశోధాకః। ఉక్తాహోనారదః ॥ * ॥ త్రింశద్భాగాత్మకంలగ్నమితితేపిహోర్వచస్థాఃవలంతిసాస్తగానాపిసీచగాః ॥ తదుక్తం - రాజమృగాంకే - స్వోచ్చేభూర్ధంస్వరత్నగర్భం సుహృద్భిఃపాపంద్విమధ్యర్వా భంక్షేచరేంద్రాః - నీచస్థాయీనామాస్తగోధ్యానకిం చిత్పాదాస్యాన్నంస్వత్రిభాగేవదాతితదిత్థమాహ ॥ కపిరుచ్చస్థఇతి ॥ యస్యజన్మకాలే

పంచప్రభృతయోగ్రహాస్స్వోచ్చస్థాః - సదేవతుల్యోభవతీతి - తదుక్తంకల్పలతాయాం - సుఖినఃప్రకృష్టకార్యారాజప్రతిరూపకాశ్చరాజానః - ఏకద్విత్రిచతుర్భిర్జాయంతేతఃపరందివ్యాఇతి - కతిపయమాత్రగ్రహాపంచకఇతి - యద్యప్యుచ్చస్థగ్రహాఃకతిపయాఇతి...స్వోచ్చస్థగతత్వోక్త్యాపునర్మేషంగతేపూషణీతిస్థానవిశేషకథనంపునరుక్తమితి...సమాధేయమిత్యలమతిప్రసంగేన...కీడితంవృత్తం - ...గురవశ్చిన్నమాలినీక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥ ౧౬ ॥ ఏవం...బ్రహ్మణోసన్నత్వేనావిర్భావము...క్తిప్రతిపాదకీర్తాస్త్రయోకముపకారంపమప్రమపివతి - కించిద్వ్యతిరేకాలంకారఇతి - అథమహాపురుషలక్షణాన్యుపవరం...తజాతస్యరిత్యాదిభిస్సంవర్ణయతి - దశరథతో

గనో శ్రీరామః ॥ * ॥ రఘుం తేయాగినోఽనం తేనత్యా నంతేదితాత్మని - ఇతిరామ
పదేనాసౌపర బ్రహ్మాభిధీయత ఇతి శ్రుతేః ॥ * ॥ శరణాధికరణయోరిత్యధికరణార్థే
ఘఞ్ - సనిత్యాభిధానం తేన రామనామ్నా - కవేరాప్తి క్త్రిగౌః గః వాచకః సురభిః మనో
జ్ఞః సురభ్యాః - సురభయః సురభితః స్యుర్నిత్యభిధానాః ॥ ని ॥ సుగంధౌ చ మనోజ్ఞే చ సు
రభిరస్త్రీ చ వ్యలింగవదితి విశ్వః ॥ * ॥ తత్ర రోతి ఇత్యంతాల్లటః శ్రుతా దేశః - శ్రద్ధాభూ
నసామాన్యే వర్తమానప్రత్యయః - తదనంతరమేవ మహర్షిణా వాల్మీకినా శ్రీరామ
చరిత్రస్య నియమేన వర్ణయిష్యమాణత్వాదితి భావః ॥ సి ॥ కారుణ్యాత్ కరుణాహేతోః
* ॥ కారుణ్యం కరుణా ప్రోక్తా ఇత్యమరః - కరుణైవ కారుణ్యమితి విగ్రహః - స్వార్థే ష్య
ఞ్ - రఘూణామన్వయం రఘువంశం అలంచకార అలంకృతవాన్ భూషితవాన్ ప్రకా
శితవానిత్యర్థః - పరమకారుణికోఽయం హరిః శ్రీరామరూపేణ అవతీర్య రఘువంశమ
లంచకారేత్యర్థః - జ్యేష్ఠః శ్రీరామః కౌసల్యాయామజనిష్ఠ ఇతి భావః - పరమకా
రుణికత్వం నమర్త్యం శ్రుతిభావః ॥ స ॥ అలంభూషణపర్యాప్తి శక్తివారణవాచకమిత్యమ
రః - ఏతదాదిశ్లోకద్వయం ప్రయమానుష్టుభం వృత్తమ్ ॥ ౨౭ ॥ అథ భరతాదీనుత్పాద

యన్వేనస్సరభయస్సిరః । అలంచకార కారుణ్యాద్రఘూణామన్వ
యం హరిః ॥ ౨౮ ॥ తమేవమనుజాయన్తే త్రయస్త్రేతా
గ్నితేజసః । అగ్రజస్యానువర్తంతే స్త్రైస్త్రైర్లోకోత్తరైర్గుణైః

త్రయోఽనుజాః ॥ తమితి ॥ త్రేతాగ్నితేజసః ఆహవనీయగార్హపత్యదక్షిణాగ్ని
త్రయం త్రేతాగ్నిః తేజ ఇవ తేజో యేషాం తే తథోక్తాః తేజస్విన ఇత్యర్థః - పర్య
స ఇతి పాఠేప్యయమేవార్థః ఉపమాలంకారః ॥ ని ॥ అగ్నిత్రయమిదం త్రేతేత్యమరః
త్రేతాశబ్దస్యైవ అగ్నిశబ్దప్రతీతేః పునరగ్నిశబ్దః కరికలభ కర్ణావతంస మంజరీరాది
పదవదపగంతవ్యః - ఏక ఏవాగ్నిః త్రిత్వాఖ్యావసీయాదిరూపాణి ఇతః ప్రాప్తః త్రేతా
తదుక్తం ॥ * ॥ ఏక ఏవాపసత్థ్యోగ్నిరగ్న్యాధేయేన కర్మణా సంస్కృతస్త్రీణి రూపాణి
గత స్త్రేతేతి శబ్ద్యత ఇతి - ఆవసథ్యాగ్నిరౌపాసనాగ్నిః స్త్రీత్వం లోకాత్ ॥ * ॥
లింగమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి - పృషోదరాదిత్వాద్వర్ణవ్యత్యయేన ఇకా
రస్థానే ఏకారే సతి త్రేతేతి రూపసిద్ధిః - తథాత్రైస్త్రైః వీప్సాయాం ద్విర్భావః లోకోత్తరైః
లోకోత్తరైః స్త్రైః లోకేష్వసాధారణైరితి యావత్ - గుణైర్విద్యావినయాదిభిస్సౌర్యౌ
దార్యగాంభీర్యాదిభిర్వా - అగ్రజస్యాగ్రజం రామమిత్యర్థః ॥ * ॥ కర్తృకర్మణోః
కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ - లక్ష్మణాసంఘసామాన్యేప్ప షష్ఠీ భగవతో నారాయణస్యానుకరోతీతి
వత్ - అనువర్తంతే అనువర్తయామాసురిత్యర్థః - తదుక్తంగం ద్వాత్రైతీ

॥ తదన్వేతస్యపఠత్వా తితచ్ఛలంతన్ని మేథతి - తస్యవానుకరోతీతి తద్వాన్స్యాద్వృత్తకా
తకాఇతి - త్రయఃకుమారాఃతమేననుత స్యాయుఃష్య శ్రీరామస్య పశ్చాదిత్యర్థః ॥
॥ అ సద్గుణాస్తే తకర్మ ప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా - అజాయన్త జాతాః ॥
౨౮ ॥ భరతఇతి ॥ తేషు త్రిషు కుమారేషు - కేకయస్యరాజ్ఞోపత్యం స్త్రీ కైకేయీ
॥ తస్యాపత్యమిత్యణ్ - కేకయమిత్రయుప్రళయానాంయాదేరియఇతియకారస్యఇయా
దేశః - తస్యాఃవినయేన ప్రశ్రయేణవిశిష్టనీతిసంపత్త్యా వాఉజ్జ్వలఃవినయభూషణఇ
త్యర్థః - భరతోనామతనయఃజాతఇతిశేషః - తథాలక్ష్మణశత్రుఘ్ననామానౌఅన్యౌ
భరతాత్పృథగ్భూతౌ కుమారౌ - సుమిత్రాయాంకృతోదయౌసముత్పన్నౌ ॥ ౨౯ ॥ ఏ
తఇతి ॥ బ్రహ్మక్షేమాయ బ్రాహ్మణపరిపాలనంకర్తుం ॥ ని ॥ బ్రహ్మవిప్రః ప్రజాపతిరిత్య
మరః - దీక్షితాఃసంజాతదీక్షాఃకృతసంకల్పాఇత్యర్థః ॥ ॥ తదస్యసంజాతంతా
రకాదిభ్యఇతచ్ ఇతీతచ్ తారకాదిరాకృతిగణఃచత్వారఃఏతేపూర్వోక్తాఃవీరాఃదా
శరథయాయుద్ధేమహారాఃశ్రీరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నాః - లోకానందఃలోకానాంజన
తానామానందకరఃకార్యకరణసమర్థదోషచారాల్సచాసౌముకుందశ్చతస్య

౨౮ ॥ భరతస్తేషు కైకేయ్యాం తనయో వినయోజ్జ్వలః । అ
న్యౌ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ సుమిత్రాయాం కృతోదయౌ । ౨౯ ॥
ప ॥ ఏతే వర్ధితే పిత్రా బ్రహ్మక్షేమాయ దీక్షితాః । లోకా
నందముకుందస్య - చత్వార ఇవ బాహవః ॥ ౩౦ ॥ గ ॥ అథక

॥ త్వాన్ముకుందఇతివిగ్రహఃతస్య చత్వారోబాహవఃఉక్తవిశేషణవిశిష్టాశ్చతుర్భుజ
స్యేవవృద్ధిరేవవృద్ధింగతాఃపూర్ణోపమాలంకారః ॥ ౩౦ ॥ అథరాక్షసనివారణాట
కస్యపూర్వరంగభూతంవిశ్వామిత్రాగమనంతావదాహ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరంకదా
చిత్కస్మింశ్చిద్దినే - అపరిమేయాఃఅపరిమితాఃయాఃమాయాఃశాంబరీవిద్యాఃవివి
ధకపటవృత్తయఇతియావత్ ॥ ని ॥ స్యాన్మాయాశాంబరీవిద్యేత్యమరః - తాభిర్భ
యానకానిభయంకరాణి ॥ ని ॥ ఘోరంభీమంభయానకమిత్యమరః - యుద్ధసముద్ధ
తానియుద్ధోద్ధతానిచయానిదైత్యబలానిదైత్యసేనాఃతైఃమామవసక్తాదాదా క్రమణా
తాక్రాంతదిశోభయద్రుతైఃబృందారకానకైదేవసైన్యైఃపరివార్యమాణః గిరీశపక్ష
పాతిత్వాన్నోరథోయస్యసతథోక్తః దేవానామపిశరణ్యఇత్యర్థః - అథవాపరిపాల్య
మానఃసంరక్ష్యమాణోరథోయస్యసతథోక్తః - ఏతదాయత్తమస్యజీవనమితిమత్వాతైః
పరిరక్షితస్యందనఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కాందిశీకోభయద్రుతః - అనీకినీబలంసైన్యంచక్రం
చానీకమస్త్రియామితిచఅమరః - వజ్రీరథోదశరథః ॥ ని ॥ పుష్పదంతః పిడకము
మిత్యమరః - తదశ్చర్యాజాతానాంవసిష్ఠస్యథయా బ్రహ్మత్వసంపాదనాత్కారణంవిరతి

తత్ర తీవ్రోపవాసాదితపోనుష్ఠానాజ్జనితానాం ఆశ్చర్యాణామద్భుతానాం ఆయతనమా
స్పదం కారణమిత్యర్థః - చర్యేత్యత్ర ॥ * ॥ గదమదచరేత్యాదినా యత్ప్రత్యయః తథా
పీతజ్వ్యర్థః - త్రిశంకునామకరాజా హరిశ్చంద్రపితా తం యాజయతీతి సదేహస్వర్గ
గమనార్థమితి త్రిశంకుయాజినం ॥ * ॥ యజతేర్ణ్యంతాత్తాచ్ఛీల్యే ణినిః - ఉదా
త్తబంధమివ శ్లోకసంబద్ధకావ్యమివ దర్శితస్వగతః ఛేదః కథావిచ్ఛేదరూపః స్వస్త్యంతరం
యయేనతం - ప్రాకృతవ్యాకరణమివ ప్రకటితః ప్రకాశితః వర్ణవ్యత్యాసః అక్షరవ్య
త్యయః క్షత్రియత్వపరిత్యాగేన బ్రాహ్మణవర్ణస్వీకారరూపవ్యత్యాసశ్చ యేనతం
యథా ఆర్జవ ఇతి సంస్కృతపదస్య అజ్జవ ఇదప్పు ఇతి కర్ణ ఇదప్ప దేశే ఇదప్పంతి
తపదేన వ్యత్యాసాభిధాయినీ ప్రాకృతవ్యాకరణరీతిః ॥ * ॥ వర్ణాః ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ
స్తుతౌ వర్ణం తు వాక్షర ఇత్యమరః - బుధమివ సౌమ్యమివ - సోమసుతం చంద్రసుతం
సోమయాజినంచ - సోమం సునోతీతి సోమసుత్ క్విప్ - భగవంతం పూజ్యం కుశికసుతమపి

దాదిష్వపరిమేయమాయాభయానకయుద్ధసముద్ధతదైత్యబ
లావస్కన్దకాన్దిశీకప్యం దారకానీకపరివార్యమాణరథః కుత్సిర
థః-తపశ్చర్యాజాతానామాశ్చర్యాణామాయతనం నిశ్శబ్ద-
త్రిశంకుయాజినం భగవంతం స్వపక్షప్రబంధమివ దర్శితస్వగతభేదం
ప్రాకృతవ్యాకరణమివ ప్రకటితవర్ణవ్యత్యాసం బుధమి
వ సోమసుతం కుశికసుతమద్రాక్షీదప్రాక్షీచ్చ ॥ ౭౧ ॥ గ ॥
తదనుయథావిధిప్రతికృతసపర్యేణ మర్యాదాతీతమహి
మ్నా మహితేన గాధేతరహృదయేన గాధినందనేన సత్రపరి

త్రాణమితి ప్రతిపాద్య పునరపి తత్తదాశ్రమవృత్తాంతం పప్రచ్ఛ ॥ * ॥ గృ [illegible] ఇదితో వేతినికల్పాదిడభావపక్షే సిచి
వృద్ధిః ॥ * ॥ సపృశ ఇతి నిష్ఠాయాం దేశః సంశ్లేషసంకీర్ణమధ్యమాత్రయమనోన్యస్య
నైరపేక్ష్యాత్స్పృష్టమ్ ॥ ౭౧ ॥ త్రిశంకుయాజనకథాముత్తరత్రవక్ష్యతి తదన్వితి - తద
నుపశ్చాత్కాలాంతరం - విధిమనతిక్రమ్య యథావిధియథాశాస్త్రం ॥ * ॥ అవ్యయం వి
భక్తీత్యాదినావ్యయీభావసమాసః - కృతా దశరథేన విరచితా సపర్యా అర్ఘ్యపాద్యాది
రూపా పూజా యస్య తేన ॥ ని ॥ పూజా నమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమా ఇత్యమ
రః - మర్యాదాతీతమహిమ్నా అపరిమేయమాహాత్మ్యేన - మహితః పూజిత స్తేన గాధేత
రహృదయేన గంభీరచేతసా గాధినందనేన గాధిరాజనందనేన విశ్వామిత్రేణ - సత్రప
రిత్రాణార్థం యజ్ఞసంరక్షణార్థం ॥ స ॥ సత్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞ ఇత్యమరః - ఇత్థం
వక్ష్యమాణప్రకారేణ ॥ * ॥ [illegible] ప్రత్యయః - అభ్యర్థితః యాచితో

ధూర్త-దశరథఇతిశేషః ॥ని॥యాచ్ఞాయామభిమానేచ ప్రార్థనాశబ్దతేబుధైరితిశే

షవః-ప్రథమ మధ్యమయోరితరథాశాయానే మా న్నావరోధయోరితివచనాద్వా ॥౬౧॥ ప్రా

ర్థనా ప్రసారమాహ ॥ రాజన్నితి ॥ హేరాజన్నితిసంబోధనం - యతోరంజనా

త్రాజాస్త్వంఅతోస్మద్ధృదయరంజనముపికరిష్యసీతివిజ్ఞాపయితుమిత్యవగంతవ్యం-భ

వతః స్తనయేనపుత్రరూపేణావతీర్ణేనేత్యర్థః-ఓనయః ప్రశ్రయః తేనాఖిరామేణరఘు

శీయేనఏతేనయుఖోక్తకారిత్వంసూచ్యతే - శరాసనమేవమిత్రం సుహృద్యస్యతేన - ధ

నుర్మాత్రసహాయేనేత్యర్థః - సౌమిత్రిమాత్ర లక్ష్మణఏవపరజనోభృత్యో యస్య వగోణ-

స్యతేన - అనేనపూ తరశబ్దేనపరజనాంతరవ్యవచ్ఛేదకేనాస్యాసహాయశూరత్వంసూచ్య

తే - ఏ వంభూతేన రామేణరక్షస్సంహారకార్థం శ్రీరామరూపేణావతీర్ణేనవిష్ణునా

క్రియమాణాభిధీయమానాక్రతురక్షాయాగపరిపాలనంయస్యేతిధోత్తకస్స - అహమితి

శేషః రక్షోదురితం సుబాహుమారీచాదిరాక్షసరూపవిఘ్నం తత్రక్తంవిఘ్నంవా

త్రాణాయ మిత్రేణాభ్యర్థితోభూత్ ॥ ౬౨ ॥ గా ॥ రాజన్భవత

స్తనయేనవినాయాభిరామేణరామేణశరాసనమాత్రమిత్రే

ణ సౌమిత్రిమాత్రపరిజనేనక్రియమాణక్రతురక్షో రక్షో దు

రిత మిత్యర్థ్యర్థితావభ్యర్థో భవిశ్వామిత్రమహామీతి ౬౩॥

పరా జాక్షస్యక్షీరరుషంహూర్తిభాషితాశ్రుతిమాత్రపుత్రవాత్స

ల్యా ర్తి శిలా స్తనకరణోభూత్ ॥ ౬౪ ॥ ౧ ॥ తతస్తస్మిన్

మహాప్రశాంతేస్యపరిహార్యనిశ్చయేభగవతివిశ్వామిత్రేదశ

రథవాగ్దిగ్ధరచితయాగపాపలక్షణమపహృతం ॥ ని ॥ అరిష్టాదురితరక్షణ

మిత మరః-ఉత్తీర్ణ, తీర్త్వాక్షత్వాభ్యర్థో సర్వర్తిదీక్షంప్రతివిరమఖిలహామిహాం

శామిత్యర్థం ప్రకారేణప్రార్థితోభూదితిపూర్వేణసంబంధః ॥ ని ॥ దీక్షాంతోవ

భృథో యజ్ఞాఖ్యమరః ౬౩ ॥ నికదితి॥కర్ణపరుషంకర్ణకఠోరమిత్యర్థ్వారోక్తం

ముహూర్తః ॥ * ॥ ఊర్ధ్వరేతా స్తపస్వీ ప్రియతాపీనసంయమీ-శాంతాను గ్రహరూత్వ

క్తస్యత్వస ధోభవేత్పరిత్యక్తలక్షణఋషిశ్రేష్ఠస్యవిశ్వామిత్రస్యేదం తత్ ॥ శ్రీ

మః మేషణీయఇత్యేవంరూప వచనమాకర్ణ్య శుశ్రావ - మహర్షిగ్రహణంఅనతిక్రమ

ణీయవచనత్వద్యోతనార్థం ॥ ని ॥భాషితం వచనంవచఇత్యమరః - ఆతిమాత్రపు

త్రవాత్సల్యాతివేలపుత్రస్నేహాదిత్యర్థః ॥ ని ॥ అతివేలభృశాత్యర్థాతిమాత్రో

ద్గాఢనిర్భరమిత్యమరః - సకలాంతఃకరణవిఘటనాహ్వయదురూభవత్ -తద్వచనస్య శ

స్త్రప్రాయత్వాత్తథాత్వ-అత్రముపచనేకల్పనానిరూపణా ప్రాపకాలంకారః ॥ ౬౪ ॥

తథేతి ॥ తత స్తదనంతరం తస్మిన్భగవతి విశ్వామిత్రే - బహుప్రకారైః ॥*॥ అహమే
వగమిష్యామి యోద్ధుం తైః కూటయోధిభిః - రామస్యాస్య న పశ్యామి యమ నేహం యుద్ధయోగ్య
తాం - షష్టిర్వర్షసహస్రాణి జాతస్య మమ కౌశిక - యత్నేనోత్పాదితశ్చాయం న రామం
నేతుమర్హసీత్యాద్య న్తానేకోక్తిభి రిత్యర్థః - అవార్యః నివారయితుమశక్యః నిశ్చయః
శ్రీరామ ప్రేషణరూపో యస్య తస్మిన్ సతి - తదా దశరథః తపనకులస్య సూర్యవంశస్య
హితేన హితకారిణా యోగక్షేమానుసంధానతత్పరేణేత్యర్థః - అతో స్య వచనమవశ్య
మంగీకరణీయమితి భావః - పురోహితేన వసిష్ఠేనైవం వక్ష్యమాణప్రకారేణాభిహితో
నుజ్ఞాపితో భూత్ ॥ ౬౫ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ పర్యాప్తేతి ॥ హే రాజన్నిత్యధ్యాహా
రః - భవాన్ పర్యాప్తం పరిపూర్ణం భాగ్యం బ్రహ్మవర్చసప్రాప్తిరూపం భాగధేయం యస్య
తస్మై ఏతేన దుస్సాధ్యబ్రహ్మవర్చససాధకస్య మహాత్మనో నకిమప్యసాధ్యమస్తీతి సూచ్య
తే - అతః పూజ్యాయేతి భావః - అముష్మై కుశికాత్మజాయ సపర్యాం శ్రీరామప్రదాన

రథ స్తపనకులహితేన పురోహితే నైవ మభిహితో భూత్ । ౬౫ ॥
వ ॥ పర్యాప్తభాగ్యాయ భవానముష్మై కుర్యాత్స పర్యాం
కుశికాత్మజాయ । నిర్యాతుధానాం వసుధాం విధాతుం నిర్యా
తు మరాస్సహ లక్ష్మణేన ॥ ౬౬ ॥ గ ॥ ఏవం వసిష్ఠేన ప్రతిష్ఠా
పితధృతిర్దశరథస్సుత ప్రదానేన కుశికసుత మనోరథమేవ
పూరయామాస ॥ ౬౭ ॥ వ ॥ యోగేనలభ్యో యగపుంసాం

రూపాం పూజాం కుర్యాత్ కురుష్వ భవచ్ఛబ్దయోగే ప్రథమపురుష ఏవ న మధ్యమపురుష
ఇతి భాష్యస్థితత్వాత్ ॥*॥ విధినిమంత్రణామంత్రణాధీష్టసంప్రశ్నప్రార్థనేషు లిఙ్ - అ
తో వసుధాం భువం నిర్గతా యాతుధానా యస్యాస్తాం నిర్యాతుధానాం మరాక్షసాం ॥ ని
ర్యాతుధానః పుణ్యజనో నైరృతో యాతురక్షసీత్యమరః - ఏవం విధాతుం కర్తుం లక్ష్మ
ణేన సహ అయం రామో నిర్యాతు నిర్గచ్ఛతు ॥ ❖ ॥ ప్రాప్తకాలేతి - శ్రీరామస్య రా
క్షససంహారార్థం వనం నిర్గంతుం కాలః ప్రాప్త ఇత్యర్థః - ఇంద్రవజ్రావృత్తం - ఆ టా
నుప్రాసః ॥ ౬౬ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తరీత్యా వసిష్ఠేన ప్రతిష్ఠాపితా పునస్సంస్థా
పితా ధృతిర్ధైర్యం యస్య స తథోక్తః ॥ ని ॥ ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతు
ష్టిషు విశ్వః - దశరథః సుతప్రదానేన శ్రీరామసమర్పణేన - కుశికసుతమనోరథం
విశ్వామిత్రాభిలాషమేవ - పూరయామాస సఫలీచకార - న తత్ప్రదానరూపం
నిజమనోరథమిత్యేవకారార్థః ॥ ౬౭ ॥ యోగేనేతి ॥ యః రామః సంసారాత్ప్రత్య

తతశ్శ్రోత్రాభిరామం ధర్మ్యం పదంబంధం నిత్యం తం చేతోయష్యం తేషాం పుంసాం - వీ
రాం యోగిన్ద్ర రామామిత్యర్థః - యోగేన లభ్యో ధ్యానేన గమ్యః ॥*॥ ఆత్మా వా అ
శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రుతేః ॥ ని ॥ యోగస్య న్యూనతా పా
సంగతియుక్తిష్విత్యమరః - సోయం శ్రీరామః పితుర్నియోగేన నిర్దేశేన - నిత
గేన చేతసా గమ్యతే - కౌశికమన్వగాదనుజగామ - లోకానుగ్రహాదయాళి వశీ
బయుంటీతి భావః ॥ * ॥ ఇతో గాంభీర్యాదిగుణగాంభీర్యవత్త్వాదశ్లోకత్రయం మా
ఛందః ॥ ౬ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే అయం మహామునిః ముని స్త్రీ
విశ్వస్య మిత్రం విశ్వామిత్రః ॥ * ॥ మిత్రే చర్షావితి విశ్వశబ్దస్య దీర్ఘత్వం ఛందసః
శిష్టప్రయోగాత్ - సత్రం పరిత్రాతుం యజ్ఞం పరిపాలయితుం - సౌమిత్రిసహి
తానుగతం రామం నయన్నుపయన్నుపాచఉక్తవాన్ ॥ ౭ ॥ తదేవాహ ॥
శకుదివ్యమహాపేటిష్ఠతీతికస్థానః - అత్రేత్థం పౌరాణికీ కథా - పురా కిల పురంద
సాయుధ్యగవతో విష్ణోరంశావతారః కశ్చిద్దివ్యో రాజాదేవైస్సహాసమయస

సంసారాపేక్షచేతసాము | నియోగేన పితుస్స్వయం రాముఃగకౌ
శికమన్వగాత్ ॥ ౬ ॥ తత్ర సత్రం పరిత్రాతుం వి
శ్వామిత్రో మహామునిః । సౌమిత్రిసహితం రామం నయన్న
యమువోచత ॥ ౭ ॥ బలేతినామ్నా బలేత్యతిబలే
తిచ । విద్యే తే నయిరాముఃస్థవిద్యే తేపిత రామితే ॥ ౮ ॥ ౫ ॥

దేవాసురయుద్ధే దేవసహాయార్థం మహోత్కృష్టరూపధారిణో మహేంద్రస్య కరుణ
నా శిలీలయా నిశాచరమసురకులం నిహత్య కకుత్స్థసంజ్ఞాముపలభతేతి - తస్యాపత్యం
కాకుత్స్థః తస్య సంబుద్ధిః హే కాకుత్స్థ శ్రీరామ - అపసాం బలే అపశ్యక్త్వా - తప
మువచనం విద్యాయోరసులభత్వద్యోతనార్థం - లక్షేప్రాప్తే బలే ఆతిబలా చేతి
ప్రసిద్ధే విద్యే మంత్రౌ - మయి విద్యేతే వర్తేతే తే విద్యే - ముఖ్యం ఇత రామస్యాప
త్యే వా చతతిసంబంధః - ఈ పదిరేశేచేతివాక్యశేషః - అత్ర బలాతిబలేతి త్ర్యమ్బ
యామతిరభిహితం ॥ * ॥ ఉత్సాహబలయోర్వృద్ధిః పరశ్రుతిస్సహితాః - సబ
ల్పహాసాభ్యాం యత స్నాకథతా బలా - యతః పరస్యాష్టిత్య వృద్ధిః - న త్యశక
స్నోపాయేచ హ్యోమోఘత్వం భవేత్సా బలామతా ఇదం చ ద్యావద్వయం సత్కారమాత్ర
రంస్యామః - విష్ణోరశ్ర్ద్వయంస్మృత్వా తామ్రజతనాన్మధుకైటభావితి - తత్ర రామ
కః ॥ * ॥ తృష్ణా పాపేన తే రామ భవిష్యేతే నకో త్రము - బలామతిబలాం చైవ
పఠరామ వేతి ॥ ౬ ౦ ॥ అ ॥ అథ మునిః రామమనోవిశ్వాసార్థం శ్లోకాః కథయ
సాతత్రమునిత్వాహా ॥ తతశ్చేతి ॥ తతః కౌశికోపదేశానంతరం - భగవాన్విశ్వామిత్ర

...హితేతి - దశరథస్య ... తస్య దాశరథేర్దశరథనందనస్య ...
॥ ... యః ... ప్రదేశం జనపదం ... దర్శ్యదర్శనం ...
... కథయామాస ॥ ౨౦ ॥ అ॥ తదేవ వివృణోతి ॥ అస్మిన్నితి ॥ ... పూర్వ ...
... ప్రదేశే - మనోభూః ... పురభిత్ ... పురాంతకస్య - అస్యాన్తకత్వం ...
... పరమేశ్వరస్య ... ఘోరాంతరాశేని ... ఇత్యేతే - ...
... దేవజ్వాలనోగ్నిః ... సద్యః అవిలంబేన ...
... ॥ ౨ ॥ సమాపత ... పపద్ ... భస్మీ ...
... అంగ - శరీరము ... ॥ * ॥ ... నామితి ...
... తస్మాత్ ... జనపదం దేశం - అంగ ఇతి సంజ్ఞా నామధేయం యస్య తం తథోక్తం ... పురా ... ఇతి శేషః - అంగమోచన ... శబ్ద ప్రవృత్తి నిమిత్తం ...
... ॥ ౨ ॥ ... విషయా ...

తతః ప్రతిగృహీతవిద్యస్య దాశరథేః రేక ప్రదేశం ప్రవశ్య ...
భగవాన్ నిష్ఠమకథయత్ ॥ ౨౧ ॥ పు॥ అస్మిన్ పురా పురభిదః
పరమేశ్వరస్య ఘోరాన్తరాశేన యినజ్వలనేన మోభూః । స
ద్యః పపద్య ... దగ్ధం తస్మాదముం జనపదంవి
దురఙ్గసంజ్ఞమ్ ॥ ౨౨ ॥ గ॥ తదను మానసస రః ప్రసృతాం సర
యూమతిక్రమ్య ... ప్రవృద్ధవృద్ధ ...
... పదయోః ...
... పదయో ... పునర ... మబవీత్ ॥ ౨౩ ॥ పు॥

... ॥ ౨౨ ॥ తదన్వితి ॥ తదను తదనంతరం మానససరః ప్రసృతాం మానసాఖ్య ...
... సరయూం ... - వృత్రవధేన ...
... ప్రవృద్ధో వృద్ధింగతో యః ... స్య ...
... ॥ ౨ ॥ ... తస్య ...
... ప్రాప్త ... సం ... మాలిన్య ... - అత ఏవ ...
... దేశవిశేష ...
... దాశరథ్యోః ... - ...
... పూర్వః ... పాద - మాలిన్య ...
... ఇతి సంజ్ఞా ... ॥ ౨౩ ॥ ...
... ॥ ౨ ॥ ... దాశరథ్యోః ...

భర్త్వకీర్ణ తాటకేత్యన్వయః - ద్రుహిణస్య తపసా సమారాధితస్య బ్రహ్మణః ప్రసాదాద నుగ్రహాత్ ॥ ని ॥ ధాతాబ్జయోనిర్ద్రుహిణ ఇత్యమరః - తాటకేత్యాఖ్యా నామ యస్యాస్తా మనుపితాం చిత్సతాం పుత్రికాం లేభే ప్రాపజనయామాసేత్యర్థః - అథ సుందో నామ కశ్చిద్యక్షః ఏనాం తాటకాం పరిణీయోపయమ్య - భార్యాత్వేన స్వీకృత్యేత్యర్థః కిలేతి వార్తాయాం ॥ ని ॥ వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః - తస్యాం భార్యాయాం తా టకాయాం - మారీచ ఇతి నీచం క్షుద్రం మారీచనామానం కంచన తనయమిత్యర్థః - జ నయాంబభూవ ఉత్పాదయామాస ॥ ౨౪ ॥ అ॥ తదనంతరవృత్తాంతమాహ ॥ ఏకదేతి ॥ ఏకదా కస్మిన్నపి సమయే సుందే నిహతే సతి అగస్త్యే సతి శాపః - మారీచః కుంభసంభవః స్త్యం ॥ ని ॥ అగస్త్యః కుంభసంభవ ఇత్యమరః - అభిభూయ పితృవధజనితరోషా త్పరాభూయ తస్య కుంభసంభవస్య శాపాత్ కోపేన ప్రదత్తాం రాక్షసత్వమవాప ప్రాప్తవా న్ ॥ రాక్షసః కౌణపః క్రవ్యాదిత్యమరః - తథా తాటకాపి పురుషాదినీ నరమాంసభో జినీ రాక్షసీ అభూత్ అత్రేదం రామాయణవచనం ॥ * ॥ అగస్త్యః పరమక్రుద్ధస్తాటకా

యక్షస్సుకేతుర్ద్రుహిణప్రసాదాల్లేభే సుతాం కామపి తాటకాఖ్యామ్ । సుందః కిలైనాం పరిణీయ తస్యాం మారీచనీచం జనయాంబభూవ ॥ ౨౪ ॥ గ॥ ఏకదా సుందే నిహతే మా రీచః కుంభసంభవమభిభూయ తస్య శాపాదవాప కౌణప తాం తాటకా చాభూత్పురుషాదినీ ॥ ౨౫ ॥ గ॥ సేయమ బ్జాసనవరసిద్ధసింధురసహస్రప్రాణా ఆత్మజేన సహ జనప దవిప్లవం విదధానా వ్యాపాదనీయా త్వయేతి ॥ ౨౬ ॥ గ॥ రామస్త మాకర్ణ్య స్త్రీవధశంకామకరోత్ ॥ ౨౭ ॥ కించ ॥ గ॥ వైరోచనీం

మపి శప్తవాన్ - పురుషాదీ మహాయక్షీ వికృతా వికృతాననా - ఇదం రూపం విహాయాద్య దా రుణం రూపమాప్నుహీతి ॥ ౨౫ ॥ అ॥ తతః కిమిత్యాశంక్యావశ్యం త్వయేయం హంతవ్యే త్యాహ ॥ సేతి ॥ అబ్జాసనస్య తపః పరితోషితస్య బ్రహ్మణో వరాత్సిద్ధో నిష్పన్నః సింధు రాణాం తేషాం సహస్రస్య ప్రాణః పరాక్రమో యస్యాస్సా - బ్రహ్మవరప్రాప్తమహ సంపన్నేత్యర్థః ॥ ని ॥ సింధురస్సామజః కుంభీతి పర్యాయేష్వమరః - అత ఏవ ఆ నసహజనకపదవిప్లవం నిజాశ్రమదేశోపప్లవం విదధానా కుర్వాణా సేయం తాటకా యా వ్యాపాదనీయా నిహంతవ్యేత్యేవమబ్రవీదితి పూర్వేణ సంబంధః ॥ ౨౬ ॥ రామ స్తం విశ్వామిత్రోక్తతాటకావృత్తాంతం - ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా రామః స్త్రీవధస్య తా డనస్య శంకాం సంధేహం అకరోత్ కృతవాన్ ॥ ౨౭ ॥ అ॥ స్త్రీహత్యాయాః శాస్త్రనిషిద్ధ

త్వాటకావధసంశయం శ్రీరామమనసి విద్యమానం పూర్వవృత్తాంతకథనేన నిరస్యతి ॥ తం జేత్యాదినా ॥ వసూని ధారయతీతి వసుంధరా భూమిః ॥ * ॥ సంజ్ఞాయాం భృతౄవృజి త్యాదినా ఖచ్ ॥ * ॥ అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః - తస్యా పరాభవఉపద్రవాచరణరూపే ధురంధరాం సమర్థాం - తదుపద్రవాచరణతత్పరామిత్యర్థః - ధూర్వహా తాం ధారయతీతి ధురంధరేతి విగ్రహః ప్రక్రియాతుపూర్వవత్ - అతఏవ పురందరేణ పురః శత్రుపురాణి దారయతీతి పురందరః ఇంద్రః ॥ * ॥ పూస్సర్వయోర్దారిసహోరితి ఖచ్ ॥ * ॥ ఖచిహ్రస్వ ఇత్యుపధాహ్రస్వః ॥ * ॥ వాచంయమపురందరౌ చేతిని పాతనాత్ముమాగమః - తేన నిహతాం వ్యాపాదితాం వైరోచనీం విరోచనస్యాపత్యం స్త్రీ వైరోచనీ - తాం విరోచనపుత్రీం ॥ * ॥ * ॥ తస్యాపత్యమిత్యణ్ ॥ * ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్ విశేషణమేతత్ కేయా దాసీ సందేహనివృత్త్యర్థం - మంధరాం చ తథా - జనార్దనేన జామదగ్న్యరూపేణ విష్ణునా - కృతం విరచితమర్దనం విదారణం యస్యాస్తాం - భిన్నశిరస్కామిత్యర్థః - భార్గవజ

వసుంధరాం వసుంధరాం ధురాధ ధురంధరాం పురందరేణ నిహతాం
జనార్దనకృతార్దనాం భార్గవజననీంచ ప్రదర్శ్య - దాశర
థేరమన్దాం సున్దవధూవధవిచికిత్సాముత్సారయామాస
౨౬ ॥ ప । ఆశ్రుతత్వా తవృత్తేన తేన సున్దప్రియావధః

ననీం పరశురామమాతరం రేణుకాం చ ప్రదర్శ్య దృష్టాంతతయా నిర్దిశ్య - దాశరథేః శ్రీరామస్య మందామనల్పాం - సుందవధూవధవిచికిత్సాం తాటకావధగోచరసంశయముత్సారయామాస నిరసితవాన్ ॥ ని । విచికిత్సాతుసంశయ ఇత్యమరః ॥ ౨౬ । ఆశ్రుతఇతి ॥ శ్రుతవృత్తేన ప్రఖ్యాతచరిత్రేణ - అథవా శ్రుతం విశ్వామిత్రముఖాదాకర్ణితం వృత్తం మంధరావధాదిపూర్వవృత్తాంతో యేనతేన తథోక్తేన ॥ ని ॥ వృత్తం పద్యే చరిత్రే త్రిష్వతీతే దృఢవర్తులఇత్యమరః - తేన శ్రీరామేణ సుందప్రియాయాః తాటకాయాః వధః ఆశ్రుతోంగీకృతః ॥ * ॥ ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః - అథతస్య శ్రీరామస్య చాపోధనురపి - శింజారవ గుణధ్వనిః సఇతిఖలుంకపటం తస్మాత్తం తాటకావధమేవ అన్వవదత్ అనుసృత్యోక్తవాన్ - తాటకావధాంగీకారసమనంతరమేవజ్యాటంకారంచకారేత్యర్థః ॥ ని ॥ మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణ ఇత్యమరః - అత్ర ఖలశబ్దేనాయం శింజారవః కింత్వనువాదఇత్యారవస్యాసత్యత్వప్రతిపాదనాదపహ్నవభేదః ॥ * ॥ ఖలాదిశబ్దైనాసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నవ ఇతి సర్వస్వసూత్రమ్ ॥ ౨౭ ॥ అ ॥ తదా తాటకాప్యభ్యుజ్జగామ సుతాయహా ॥ తతాం కాలఇతి ॥

తతాస్తే పిశితాశనవసమయే - పిశితంమాంసమశ్నంతీతిపిశితాశనా రాక్షసాః తేః
షాశస్యపిశునాసూచకః - శ్రీరామవధాశా రాక్షసానాంస్వయం ప్రథమత్వా
భావః- అన్యత్ర పిశితాశనానాం అశనస్యవ్యోజనస్య పిశునా - సమర్థా, యాఅసుగత
నకాలత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదితిభావః॥ ని॥ కర్ణజపస్యా పకస్య పిశునః దుర్జ -, శిలంత
కః - అత్ర పిశునశబ్దవ్యవహారో శ్లిష్టత్వాదప్యఙ్గీకృతః రుధిరకర్దమేనదిగ్ధ
శిలతన్న త్ర రుధిరకర్దమేనకుంకుమాగజాఇతఅరుణరక్తవర్ణా - ఏకపుం ప్రతి
మిళిత్వాదన్యత్ర న్యస్యభావ్యే తిభావః ॥ ని ॥ రుధిరంతు కుంకుమా న్యజాతీకృత
ప్రాపిశితస్య॥ ౫॥ మేదో జనిష్టే పశుతతిసా. భ ఞరక్తమా... దారుణ
యుంకరీపిశత్ర తరాక్షసానాం రక్తాద్యాదన్యత్ర పిశాచాదిసంచారా త్సృతిభావః ॥
క్రూరాంశీతం - శీఘ్రం ఘూరంశీఘ్రం భయానకమిత్యర్థః అభావననహింసకః
వివ్యాధీనేవాయతేసతి - మృత్యోః పురీ యమపురీయమపురియాపతి - స్వ
భావత్వాత్త్వం భాతి పీడనశ్చాపారః॥ తస్యాత్యయేన విపర్యయేన క్రీడత్పుర్యకార్తవ్యం
రక్షః॥ సంకటిసంకులైర్య మధ్యాతనినష్టైః సంకటంసంకులం ॥౫॥ సంప్రధృష్టకట

తమేవాన్వపతత్తస్యా దాప్యకాశ్గారం పచ్ఛలాత్ ॥ ౭౯ ॥ ప ॥
తతాస్తేపిశితాశనాశ్చపిశునాసన్నివకాచిన్ముఖేంధ్యానంత
రసౌరురోధ రుధిరకర్దమాయణాదాయ ణా। స్వాధీనేహాననేపు
రీంపిదధతీమృత్యోస్సదైర్యత్యాత్య యక్రీడత్కరసంఘసం
కటనహోత్సృష్టాబకంతాటనా ॥ ౮౦ ॥ ప॥ అథదాశరథేస్సకర్ణ

కటక్ - మహద్విపులంశృంగాటకంచతుష్పథంయస్యాసాంతథోక్తా ... దధతీ విద
తా ॥ ౫ ॥ దధాతేస్సతిర్యగితశ్చేతిజీప్ ॥ ౫ ॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః ॥ని॥
శాటకచతుష్పథశబ్దయోరర్థః - రాధి శ్రాటకాకామ రామసీతరసాబలేనరంహాసా
ఇత్యరక్షిబలరంహాసోరిత్యమరః- సంధ్యేపసాయంసంధ్యేయమునోఃవిశ్వామిత్రస
ఖ్యానంమార్గంరురోధ-సరుద్ధవతీ సంధ్యాయాలపినైస్తికానాం తాదాత్మ్యని ష్ఠ
యునేన-నిరోధ కృతవ్యసంధవాదియముపమాశ్లేష.సంకీర్ణః- అన్యథా అహరి
స్యంభ్యాముపాసీతేతివిధిబలాదకరణే ప్రాయశ్చిత్తప్రత్యవాయాను త్తేరితిభావః
శ్రుతాలవి క్రీడంత్యత్రేతి ॥ ౫ ॥ ఆశతి ॥ అథానంతరంశాటకాయాగుణాః శబ్దాః సింప
టక్షతియాతత్ - దాశరథేః శ్రీరామస్యకర్ణంశ్రోత్రంఅకశర ॥ ని ॥ కర్ణశబ్ద
శ్రోత్ర మిత్యమరః-మథాయేః ప్రకారేణతస్యాః టకాయాఃజిఘాంసయాహ
మిచ్ఛయా - హంతేస్సన్నంతాత్ యాముప్రత్యయేః టాప్ - ధనుషాపస్య
భాజ్యోతార్థేశిక్షాయాత్ - మార్గంయేః ప్రం- దాశరథేః కర్ణం ప్రావిశత్ - టకావిసంబ

తాటకాని [illegible] దశ్రవణసమకాలమేవ శ్రీరామమోఘాస్త్రాణామవశ్యకర్తవ్యత్వం [illegible] అపి నాసంబంధసంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౧ ॥ [illegible] శబ్దాదిజేం [illegible] ముఖ్య తంతుషు గిర్వాజనుంటే - వి నాదివ [illegible] యాన సుఖంభవః ॥ ౨౧ ॥ తతఇతి॥ తతస్తాటకా - ఖావివిధ విష్ణతి సంగ్రామే సు [illegible] నాశసంహరణ - బద్ధ శ్రద్ధస్య విహితాదరస్య రామబాణస్య - స్వప్రాణానాస్యకీ [illegible] నామాన్ వీరపాన మకల్పయత్ కల్పితవతీ - వీరపానంనామయుద్ధోప క్రమే ఉత్సాహార్థం నాథానాం వీరైః క్రియమాణం పానం - శ్రీరామమోఘబాణవిద్ధా సతీ ప్రాణాన్ జహావిత్యర్థః ॥ సి॥ వీ రపానం తుయత్ పానంవృత్తే భావిని వా రణ ఇత్యమరః - పానాపకర్షణాదివికల్పాశ్ర త్వం - వీరానాం పానం వీరపానమితి క్రహః నాంతో [illegible] వతి - తే - పూర్వవదతి శయోక్తిః ॥ ౨౨ ॥ మునిరితి ॥ మునిర్విశ్వామిత్రః జంభ నామానం రాక్షసం శాస్తీతి జ్ఞ శాసనః ఇంద్రః - కర్తరిల్యుట్ తస్య శాసనాత్ మహాస్త్రైః శ్రీరామాయ అస్త్ర కలాపం దేహి

మవిశత్తాటకాగుణః । యస్తాదనుగుణా స్త్రాణి ప్రాపి శ
త్రుజిఘాంసయా ॥ ౨౧ ॥ తతో ఖావివిసంగ్రామే బద్ధ
శ్రద్ధస్య [illegible] టకా । స్వప్రాణాన్ బాణస్య వీరపాన
మకల్పయత్ ॥ ౨౨ ॥ మునిర్విశ్వాసజ్ఞానిత్తాటకా
మాథినే కా । అస్త్రాణిజంభశాసనాదివిజంభశాసనాత్
౨౩ ॥ [illegible] ంచ నవి [illegible] క్రప [illegible] దేశం
దశనయసన్న ప్రో చన ॥ ౨౪ ॥ [illegible] ప్రా దినమువ దాత్రైబ్రా

[illegible] గాడ్ఢితో - [illegible] మకశ్చి [illegible] పః సః ఉపజ్ఞాయంత [illegible] జ్ఞాని ॥ [illegible] తజ్ఞోపసర్గా ఇతికర్మణ్యప్ప్రత్యయః - [illegible] పజ్ఞానితు [illegible] ర్థః - ఉపజ్ఞోపక్రమంతాత్వాదిత్యానపుంసకత్వం ॥ సి ॥ ఉపజ్ఞోపక్రమంతాత్వ దాదిత్వప్ర [illegible] ముఖత్వ - జ్ఞంభకమాదిర్య [illegible] దిన - అ [illegible] సన్నిమ [illegible] ర్థః - తాటకాం మథ్నాతి [illegible] తాటకామాథిన శ్రీరా మాయ - దదౌ అదాత్ - ఈ [illegible] దేశ [illegible] ర్థః కర్మణా [illegible] సనమితి స్త్ర త్వాద్వృత్తి [illegible] జ్ఞానబహుతీహిః ॥ ౨౩ ॥ [illegible] బ్రహ్మలోకేస [illegible] ప్రత్యాదేశం ప్రత్యాఖ్యానం [illegible] గ్రహః - [illegible] కల్పమితి [illegible] కంచన [illegible] ప్రదేశ విషయ - [illegible] యస్మిన్ దశి [illegible] [illegible] ॥ ౨౪ ॥ అ ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] [illegible] రాగ్యసంచ [illegible] ర్థః - [illegible]

వబ్రహ్మైవనిష్ఠావిశ్రాంతిపదంయేషాంతైః-అథవా- బ్రహ్మణినిష్ఠానియమోయేషాంతైః
నిదిధ్యాసనతత్పరై రిత్యర్థః - అతఏవశమితాఃశాంతింగమితాఃభవఖేదాస్సాంసారి
కక్లేశాయేషాంతైః-తాపత్రయవినిర్ముక్తైరిత్యర్థః- బ్రహ్మభిఃబ్రహ్మర్షిభిఃబ్రహ్మనిష్ఠై
ర్మహద్భిరితిపాఠే-మహద్భిర్మహానుభావైః- ఋషిభిరిత్యర్థః - ప్రతిదినంనిరంతరమితి
యావత్ ॥ *॥అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినావ్యయీభావసమాసః-సాదరంసస్నేహంసేవ్య
మానేఅధిష్ఠీయమానే-అస్మిన్కాననేపుణ్యారణ్యే-వామనోబ్రహ్మచారీఉపేంద్రతయా
వతీర్ణోవామనాయావటుర్విష్ణుః - బలేర్వైరోచనేర్నియమనహేతోఃబలిబంధనార్థమి
త్యర్థః॥*॥షష్ఠీహేతుప్రయోగఇతిషష్ఠీ-ఇష్టదేవతాపూజోపహారాబలయఃతాచసం
తోషతపస్స్వాధ్యాయేశ్వరప్రణిధానానినియమాః - తత్పరస్తదాసక్తస్సన్ చచార-బ్ర
హ్మచర్యనిష్ఠాపారతంత్ర్యేణ ప్రావర్తతేత్యర్థః ॥ ని ॥ బలిఃపూజోపహారేచక
రేదైత్యాంతరేపిసఇతినానార్థరత్నమాలా - ఏతదాదిశ్లోకత్రయంమాలినీవృత్తం
౨౫ । అపహృతేతి॥అపహృతానిరస్తావిబుధానామింద్రాదిబృందారకాణామార్తిఃపీ
డాయేనతస్య ॥ ని ॥ ఆర్తిఃపీడాధనుష్కోట్యో రిత్యమరః - న జాయతఇత్యజోవిష్ణుః

హ్మభిర్బ్రహ్మనిష్ఠైః ప్రశమితభవఖేదైస్సాదరం సేవ్యమా
నే । బలినియమనహేతోర్వామనస్తత్కాననే౽స్మిన్బలినియమ
చరస్సన్బ్రహ్మచారీచచార । ౨౫ । ప॥ అపహృతవిబుధా
ర్తేర్వామనస్యాజమూర్తేరఖిలభువనభిక్షోరాశ్రమానోక
హానామ్ । తతిరియమతినీలావ్యాప్తదిగ్వ్యోమసీమాస్వయ

*॥ అన్యేభ్యోపిదృశ్యతఇతిడప్రత్యయః-తన్మూర్తేఃశ్రీవిష్ణ్వవతారస్యేత్యర్థః-అఖి
లభువనభిక్షోఃపాదత్రయపరిమితభూతలయాచ్ఞాపదేశేనత్రిభువనభిక్షితస్యే
త్యర్థః ॥ * ॥ సనాశంసభిక్షుః - వామనస్యాశ్రమేతపోవనే - యేఅనోకహ
వృక్షాః- అనసఃశకటస్యాకంగతింఘ్నంతీత్యనోకహాఇతివిగ్రహః ॥ ని ॥ అనోకహ
కుటస్సాలఇతివృక్షపర్యాయేష్వమరః- తేషామియంపరిదృశ్యమానా-అతినీలాఅత్యం
శ్యామలాకారా - తథావ్యాప్తాఆవృతాఃదిగ్వ్యోమసీమాఃదిశాంవ్యోమ్నశ్చసీమాః
ర్యంతభువోయయాసా-ఆక్రాంతదిఙ్నభోంతరాళత్వేనాతిసమున్నతేత్యర్థః ॥ ని
సీమసీమేస్త్రియాముభేఇత్యమరః - నాంతపాఠేసీమనఇతినిషేధాన్నస్త్రీత్వం - ఇద
చవిశేషణద్వయంవిభక్తిపరిణామేనవామనేపియోజ్యం-తతిఃశ్రేణిః-స్వయమపి - లోక
త్రిభువనమిత్యర్థః -జాతావేకవచనం - పరిమాతుమియత్తావధారణేనపరిచ్ఛేత్తుం
భ్యుద్యతాసముద్యుక్తేవప్రతిభాతి - పశ్యేతిశేషః ॥ * ॥ సంసర్గజాఃపుణ్యాగుణాభవ
తీతిన్యాయేన -త్రిభువనపరిమాతుస్తత్రభవతోవామనస్యసహవాసవశాత్తద్వత్స

యమపిత థాకర్తుముద్యతేవప్రతీయత ఇత్యర్థః-అత్రోత్ప్రేక్షాతగుణనిమిత్తా - అభ్యుద్యతత్వజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షావ్యంజకసద్భావాద్వాచ్యా॥ ౨౬ ॥ ఇతీతి॥ ఇత్యనేనప్రకారేణ - వివిధాః బహుప్రకారాః రసాః ఆస్వాదా యాసాం తాస్తథోక్తాస్తాభిః - శ్రుతీనాం పంథాః శ్రుతిపథం ॥ * ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః-తస్య మధురాభిః శ్రవణానందకరీభిరిత్యర్థః - పావనీభిః పవిత్రాభిః - కౌశికవ్యాహృతాభిః విశ్వామిత్రకథితాభిః - కథాభిరుపాఖ్యానైర్లక్షితుభేః ॥ * ॥ చిత్తిపూజికథకుంభిచర్చేత్యప్రత్యయః గళితమపగతం గహనకృచ్ఛ్రం కాననసంచారజనితకష్టం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ॥ ని ॥ స్యాత్కష్టం కృచ్ఛ్రమాభీలమిత్యమరః-గచ్ఛతోః దాశరథ్యోః రామలక్ష్మణయోః-తాదృశం తథావిధం అత్యధికమిత్యర్థః ॥*॥ త్యదాదిషు దృశోనాలోచనే కఞ్చేతి కఞ్ ప్రత్యయః ॥*॥ ఆ సర్వనామ్న ఇత్యాత్వం-మార్గదైర్ఘ్యం మార్గాయామః సమమచదివసంకోచమగమదివేత్యుత్ప్రేక్షా-విశ్వామిత్రకథితమధురతరకథాశ్ర

మపి పరిమాతుం లోకమభ్యుద్యతేవ ॥ ౨౬ ॥ ఇతి వివి
ధరసాభిః కౌశికవ్యాహృతాభిశ్శ్రుతిపథమధురాభిః పావ
నీభిః కథాభిః । గళితగహనకృచ్ఛ్రం గచ్ఛతోర్దాశరథ్యోస్సమ
మచదివసద్వ్యస్తాదృశం మార్గదైర్ఘ్యమ్ ॥ ౨౭ ॥ స తత్ర సిద్ధాశ్ర
మం ప్రవిశ్య విశ్వామిత్రస్సత్రమారభత ॥ ౨౮ ॥ తదనంతర
మంతరిక్షాంతరాళాదాపతంతమనంతకానీక భయానకం తం పల
లాశగణమవలోక్య పలాయమానాః కరగళితసమిత్కుశాః
కుశికనందనాంతేవాసినస్ససంభ్రమమభిలషితాహవాయ

పణిక్షాచూహలపారవశ్యాత్ప్రీయానపిమార్గో నేదీయానివ ప్రత్యభాదిత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥ స ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం విశ్వామిత్రః సిద్ధాశ్రమం నిజతపోవనం ప్రవిశ్య - సత్రమారభత క్రతుదీక్షితోభూదిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం సత్రప్రారంభానంతరం-అంతరిక్షాంతరాళాన్నభోవివరాదాపతంతముపసర్పంతం - అంతకానీకభయానకం యమకింకరసేనాభయంకరం-తం ప్రసిద్ధం -పలాశానాం సుబాహుమారీచాదిరాక్షసానాం గణం సమూహమవలోక్య దృష్ట్వా -పలాయమానాః ప్రద్రవమాణాః - అతఏవ కరేభ్యో గళితం ప్రస్తం సమిత్కుశం సమిధః కుశాదర్భాశ్చ యజ్ఞీయా యేషాం తే తథోక్తాః ॥ ని ॥ అస్త్రీ కుశం కుథోదర్భ ఇత్యమరః ॥ * ॥ జాతేరప్రాణినామితి ద్వంద్వైకవద్భావాత్స్వహుత్రీహిః - కుశికసుతాంతేవాసినో విశ్వామిత్రశిష్యాః - అంతే సమీపే వసంతీత్యంతేవాసినః ॥ ని ॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః ॥ * ॥ శయవాసవాసిష్వకాలాదితి లుక్ - అభిలషితాహవాయ సముత్సుకాయేత్యర్థః-రాఘవాయ శ్రీరా

మాయససంభ్రమంసోద్వేగం న్యవేదయతా వ్యజిజ్ఞపత్ ॥ ౨౯ ॥ అ ॥ నివేదనప్ర
కారమేవాహ॥ హృత్వేతి॥ అద్రేశ్శిఖరాణి గిరిశృంగాణి హృత్వా ఆనీయ- తాని శిఖరాణి ప
రితః క్షిప్త్వా సమంతాద్వికీర్య- తథా హసిత్వా అట్టహాసం కృత్వా- క్రుధా క్రోధేన ॥ ని ॥
కోపక్రోధామర్షరోషప్రతిఘా రుట్క్రుధౌ స్త్రియామిత్యమరః- హస్తైః ఘట్టనం కరతలా
స్ఫాలనం కృత్వా- తత ఇతః స్థిత్వా సమంతాద్వ్యవస్థిత్యర్థః- ముహుః నటిత్వా పునః
పునరుత్సాహనాట్యం కృత్వా- ఘ్నంమేదినీమసృజా రక్తేన సిక్త్వా ఆప్లావ్య ॥ ని ॥ ఉర్వ్యాత
నిషేణదినీ మహీ- రుధిరేసృగ్లోహితాస్ర రక్తక్షతజశోణితమిత్యమరః- తథా ఆంత్రకృ
తయా స్రజా ఆంత్రస్రగ్మాలయా- కచాన్ శిరోరుహాన్ బద్ధ్వా సంగ్రథ్య తథా
గ్నేస్సదృశా అగ్నిజ్వాలాకల్పయా దృశా నిజదృష్ట్యా ఖేచరంతీతి ఖేచరాః అంతరిక్షచారి
ణశ్చారణాదయః ॥ * ॥ తత్పురుషే కృతి బహుళమిత్యలుక్- తాన్ దగ్ధ్వా సంతాప్య- నిశిచ
రారాడ్ సోఽది భైరవం ధ్వనంతం భ్రాంతరాగం రుంధంతం త్యావ్యణ్వంతి ఆవ్యాధయః తత్వర్థః-
ఏవం న్యవేదయన్నితి పూర్వేణ సంబంధః- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ॥ ౩౦ ॥ అ ॥ తత్ర
కింజాతమిత్యత ఆహ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే ॥ * ॥ సంక్రాంతేత్యాది ॥ ౧ ॥ తు
ముహంసాయామితి ధాతోః సంపదాదిత్వాత్ క్విప్- గమ్యాదీనామితి వక్తవ్యాత్ అనునాసి

రాఘవాయ న్యవేదయన్ ॥ ౨౯ ॥ వ॥ హృత్వాద్రేశ్శిఖ
రాణి తాని పరితః క్షిప్త్వా హసిత్వా క్రుధా కృత్వా హస్తైః ఘ
ట్టనం తత ఇతః స్థిత్వా నటిత్వా ముహుః । సిక్త్వా ఘ్నం మసృజా
స్రజాంత్రకృతయా బద్ధ్వా కచాన్ ఖేచరాన్ దగ్ధ్వాగ్నేస్సదృ
శా దృశా నిశిచరాడుష్ట్రిరం సౌందివః ॥ ౩౦ ॥ తత్ర ॥ సం

కల్లోలే సేతుగా గమ్భీర దితిరూపం స్థం - తతో నాశాత్ర్యు తత ఇత్యర్థః త్రంతత్రసక్తః
* ॥ సుపీలిరోగాః ఖగాః ... త్యయః - తస్య సంబంధి ... ప్రాంత ... ॥ మాం క్షే
త్రియకులాచారప్రమాదిత్యర్థః- పిప్పలాదః... అశ్వత్థాదయ ... ఫల
యస సమయే తథా విధి విహిత త్వాది విధానః ॥ ని ॥ పిప్పలః పుంజరాశనః - అశ్వత్థే త్వ
మరః- రామభద్రః శ్రీరాముః అస్యోపద్గ్రవణానంతరం ॥ ని ॥ అంతరమవకాశావధిప
రిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్యే ఇత్య మరః ॥ * ॥ సుప్పేతిసమాసః- సంక్రాంతంత
శోబలాత్సంప్రాప్తం వణానంతరం బ్రాహ్మణ్యాయస్య సతపోక్తిః- తస్య గాధిసూనోర్గా
ధిరాజనందనస్య విశ్వామిత్రస్య - సంపర్కేణ సహవాసేన యత్పుణ్యం సుకృతం తత్సాధి
వేతి హేతూత్ప్రేక్షా- పలాశదండేతి ఆషాఢదండధారణే- అన్యత్ ఆదరవాన్ హావిర్యస్స
సతథోక్తః - బ్రాహ్మణస్య పలాశదండధారణవిధానాత్ ॥ * ॥
తస్య చ సంసర్గజాః పుణ్యగుణాభవం పలినా యోగేన సంభావితత్వాచ్చేతి భావః - తథా
పలమూలం సమష్టం లతిపలాశాః మూరవాదిరాష్ట్రసాః తేహాందండేశ్శోటకే - అస్య తథా
జిరవశ్చక్రహస్తు అసీత్- విశ్వామిత్రశిష్యవాక్యా కర్ణనానంతరమేవ స్వా సహ

న్యగ్రోధాదిత్యర్థః-అన్యతమపాణిరిత్యత్ర యద్యపి పాణేరచేతనస్య అన్యతమత్వం చేతన ధర్మత్వాన్న యుజ్యతే-తథాపి తద్వతా శ్రీరామేణ సహాభేదాధ్యవసాయాదౌపచారిక ఇత్య వగన్తవ్యం-నను తేషాం దణ్డాః పలాశా బ్రాహ్మణస్యౌదుంబరః క్షత్రియస్య పైలో వాపి వైశ్యస్యేతి గృహ్యప్రకారేణ క్షత్రియస్యౌదుంబరదణ్డవిధానాత్ అత్ర పిప్పలదణ్డయో గ్య ఇతి కథం కథముపయుక్తమితి చేత్-సత్యం పాలాశబిల్వయోర్గ్రహణం బ్రాహ్మణస్య న్యగ్రోధపలాశయోః క్షత్రియస్య-పీలూదుంబరయోర్వైశ్య ఇత్యాదిస్మృత్యనుసారాత్ పి ప్పలదణ్డయోగ్యత్వోక్తికథనం న విరుధ్యత ఇత్యలమతిప్రసంగేన-అత్ర పిప్పలదణ్డయో గ్యః పలాశదణ్డాః క్షత్రపాణిరితి సర్వతో విరోధస్య-రాక్షసక్షణపరతయా పరిహా రత్వాద్విరోధాభాసాలంకారః॥*॥ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యత ఇతి ల క్షణాత్-సచ శ్లేషోత్థాపితోऽనుప్రాణక ఇతి సంకరః-ఉపజాతివృత్తం ॥ ౯౧ ॥ మా రీచేతి ॥ మారీచ ఇతి సంచయతి రక్షః ఉద్ధతరాక్షసః మహాస్త్రనాదగదేవసిరేణ శ్రీరా

క్రాన్తవనాన్తరాగాధిమానోऽస్యం పకణ్ఠే పుణ్యాదివరాసభ
ద్ర.। యత్రక్రమాత్పిప్పలవణయోగ్యః పలాశదణ్డాగ్రగృహం
లోకరాసీత్ ॥ ౯౧ ॥ మారీచసంచయతి రాక్షసానాం రచయిత్వా
త్రిష్టుభ్రకుశేన రఘునాయకసాయకేన అన్యాపయామాసినిర్హరణే
వనిముగ్నమథం ఉదపేనపుపోషిజలమానుషశివిరాశేషం ।
౯౨ ॥ సుబాహురాక్షసోऽన్యస్త్రిపత్త్రకాకుత్స్థస్యాస్త్రేణా

మేణ సహ యోద్ధుం సమకృత ఇతి సమ్యగ్వ్యక్తే వృథా వాన్నిదమతిత్వమవగన్తవ్యం-అహమా యుంతే శత్రుఘ్నాస్మిన్నిత్యాహవః-యుద్ధం ॥*॥ అపి యుద్ధ ఇత్యాహ్వయతే రాత్ప్రదా ద్ప్రత్యేతే సంప్రహారకః ॥ ని ॥ ఆహవస్సంగరేయాఙ ఇతి విశ్వః-తదారభ్య వ్యస్వ రాన్న ॥*॥ లుప్తేషు పూర్వాదిత్యయోదైశః-రఘునాయకస్య సాయకేన వాయవ్యాస్త్రే ణ-తత్కేనచిత్ తమామతేన-విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమేతత్-మీస్తః ప్రేరితస్సన్ శుష్క-పణాదిత్యర్థః-మధ్యేపయోనిధి పయోనిధేర్మధ్యే ॥*॥ పారేమధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః-తత్ర నిరోగాదేకారాన్తత్వం మధ్యశబ్దస్య-భయేన ప్రకాశసం చారేప్యనన్యప్రహారేదితి భీత్యా-నిమగ్నమూర్తిర్జలాన్తర్హితశరీరస్సన్-జలమాను ష్యజనితమానుషవేషాన్నిర్విశేషమవిశేషం తత్తుల్య ఇత్యర్థః-వేషం ఘుంమిశాం పుపోష పోషితవాన్-తద్వజ్జలాన్నిమధ్యేనిమజ్యాతిష్ఠదిత్యర్థః-వసంతతిలకావృత్తం- ౯.౨ ॥ సుబాహురితి॥ మునినా మఖప్రేతః సంమతః-అహనీన్యస్తో యుద్ధోన్మత్తః- సుబాహుర్నామ రాక్షసః-కాకుత్స్థపత్త్రిణా శ్రీరామేణ ॥ని॥ పత్త్రిణౌ శరపక్షి ణావిత్యమరః-కాకుత్స్థ స శబ్దో వ్యాఖ్యాతః-కృత్తః-భిన్నస్సన్ ॥*॥ కృత్తిశ్ఛే

దన ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః - ప్రేతనాథాతిథి రంతకబంధుః కృతః మారీ ఇత్యర్థః - ప్రే
తనాథాతిథీకృత ఇవ వ్యలితహా తెప్యయమే వార్థః ॥ ౯౩॥ వంశేతి॥ వంశస్య
శావేణు సంభవేన - సత్కులప్రసూతేన చ॥ ని॥ వంశః పృష్ఠాస్థిదేహోర్ధ్వకాష్ఠే
వేణౌ కులే గుణ ఇతి విశ్వః॥ * ॥ స్పృశోనుదకేక్విన్ - హృదయహారిఫలాన్వితేన ఉరో
విదళనకారిబాణాగ్రయుతేన - మనోహరలాభసమృద్ధేన చ ॥ ని ॥ హృదయం మానసో
రసోః - ఫలం బాణాగ్రలాభయోరిత్యుభయత్రాపి విశ్వప్రకాశామరౌ - స్నేహార్ద్రితేన
తైలాదిస్నేహద్రవ్యపరిశోధితేన - సౌహార్దపరిపూర్ణేన చ ॥ ని ॥ స్నేహోస్త్రీ
ద్రవసౌహార్దయోరితి వైజయన్తీ - రామేరితేన శ్రీరామప్రయుక్తేన అభిరామ ఇత్యుదీరితేన
చ రామాభిరీరితేన రత్యర్థం ప్రేరితేన - సున్దరీణాం స్వయమభిలషణీయేనేత్యర్థః॥ని॥ సుం
దరీరమణీరామేత్యమరః - సాయకేన సహ బాణేన సాకం ప్రాణనాయకేన సహ చ గమ్యతే - వి
శితాశనానాం హతశేషరాక్షసానాం - ప్రాణావళిః పంచప్రాణశ్రేణిః - హృదయతః హృ
త్ప్రదేశాత్ - పంచమ్యాస్తసిః - అనురాగిణీ అనురాగవతీ యువతిరివ - సహసా శీఘ్రం -
స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితి శాకటాయనః - నిరగాన్నిర్జగామ - శ్రీరామశరతాడితా

మునీనామనభిప్రేతగప్రేతనాథాతిథిః కృతః ॥ ౯౩ ॥
ప ॥ వంశస్పృశా హృదయహారిఫలాన్వితేన రామేరితేన స
హసా సహసాయకేన। స్నేహార్ద్రితేన నిరగాదనురాగిణీవ
ప్రాణావళిర్హృదయతస్సశితాశనానాం ॥ ౯౪ ॥ ప॥ అ
థనిశిచర మారీచాద్వైతానవిఘ్నమునిరవభృథకృత్యం

రాక్షసాస్తత్క్షణం ప్రాణాంస్తత్యజురిత్యర్థః ॥ * ॥ ఇణో గా లుఙీతి లుఙి గాదేశశ్చ అ
త్ర ప్రాణావళినిర్గమనసాయకనిర్గమనయోః కార్యకారణయోః సహభావినోస్సహభా
వోక్తేః - కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్త్యుపజీవిసహోక్తి
రలంకారః ॥ * ॥ సహార్థేనాన్వయో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః - కల్పితౌపమ్యప
ర్యన్తా సా సహోక్తిరిహేష్యత ఇతి లక్షణాత్ - సాయకవన్నిర్గామిత్వౌపమ్యకల్పన
యా కారణగతానుభావప్రతీతేశ్చమత్కారిరహస్యం - తథా ప్రస్తుతసాయకవిశేష
ణసామ్యాదప్రస్తుతప్రాణనాయకప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ * ॥ విశేషణానాం తౌల్యేన
యత్ర ప్రస్తుతవర్తినామ్ - అప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సా సమాసోక్తిరిష్యత ఇతి లక్షణాత్ -
ఇదం చాలంకారద్వయమన్యోన్యనైరపేక్ష్యేణ సంసృష్టం సద్రాగిణీవేత్యుపమాసాపేక్షి
తత్వాత్తయా సంకీర్యత ఇతి సంక్షేపః - వసన్తతిలకా వృత్తం ॥ ౯౪ ॥ అథేతి ॥ అథా
నన్తరం మునిర్విశ్వామిత్రః - మథ్యత ఇతి మాథః మథ సంకర్షణే - నిశాచరాణాం రాక్ష
సానాం మాథాత్సంహరణాద్ధేతోః - వీతవైతానవిఘ్నో నిరస్తయాగీయాన్తరాయస్సన్

విశ్వహృద్యం విశ్వజనమనోహరం - లోకద్రోహిరాక్షససంహరణపూర్వకత్వా ల్లోకోపకారకత్వాచ్చ సకలసమ్మతమిత్యర్థః - అవభృథకృత్యం దీక్షాంతస్నానాదికర్మ ణి ॥ దీక్షాంతోవభృథో యజ్ఞ ఇత్యమరః - సమాప్య కృత్వా - ఆజౌ యుద్ధే ॥ ని ॥ సమిత్యా జి సమిద్యుద్ధ ఇత్యమరః - జయలక్ష్మ్యా విజయశ్రియా సమేతం సహితం రామం శ్రీరామభ ద్రం - యజనే జనకయజ్ఞే జనితా మూర్తిర్యస్యాస్తయా - తత్రావతీర్ణయేత్యర్థః - అ వ్యాజలక్ష్మ్యా సీతారూపిణ్యా నిజయా శ్రీదేవ్యా యోక్తుం సంఘటయితుమమనుత అబుధ్య త - యాగార్థం జనకేనాహూతో భగవాన్విశ్వామిత్రః - తత్ర ధనుర్భంగపూర్వకం విష్ణు మూర్తేః శ్రీరామస్య సీతాలక్ష్మీవివాహో భవిష్యతీతి మనసి నిశ్చిత్య - లక్ష్మణానుగతం శ్రీరామం నేతుమైచ్ఛదిత్యర్థః - అత్రేదం పురాణవచనం ॥ * ॥ రాఘవత్వే భవత్సీ తా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని అన్యేషు చావతారేషు విష్ణోరేషా నపాయినీతి - మాలినీవృత్తం ॥ ౧౫ ॥ అ ॥ తదను మునిః శ్రీరామం ప్రతి నిజవంశకథాం కథయితుం ప్రారభతేత్యాహ ॥ అ థేతి ॥ అథానంతరం మిథిలాం జనకనగరీం ప్రతి ప్రస్థితః ప్రవృత్తః కౌశికో విశ్వామిత్రః

విశ్వహృద్యం సమాప్య । అపునత జయలక్ష్మ్యా రామమాజౌ
సమేతం యజనజనితమూర్త్యా యోక్తుమవ్యాజలక్ష్మ్యా
౧౫ ॥ అథ మిథిలాం ప్రతి ప్రస్థితో గాధిజః కౌశికః కౌతుకాత్సమిత్రమ
కథయత్ ॥ ౧౬ ॥ ౧ ॥ పురా ఖలు కుశేశయాసనజన్మా కు
శాభిధానో రాజర్షిః కుశాంబప్రముఖైశ్చతుర్భిః కౌశాంబీ
మహోదయధర్మారణ్యగిరివ్రజాఖ్యానాం పురీణాం కర్తృ
భిశ్చతుర్భిః పుత్రైర్బభూవ ॥ ౧౭ ॥ ౨ ॥ కుశనాభస్తు ఘృతాచ్యాం

ాకృత్స్నం శ్రీరామం ప్రతీత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా అకథయదితి ॥ ౧౬ ॥ అ ॥ తదేవ వివృణోతి పురేతి ॥ పురా ఖలు పూర్వకాలే ఖలుశబ్దః కిలార్థకః - వాక్యాలంకారే వా - కుశేశయా సనాత్ - కమలాసనాద్బ్రహ్మణో జన్మ యస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిః ॥ * ॥ అవార్యో బహువ్రీహిర్జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః ॥ ని ॥ శతపత్రం కుశేశయమిత్యమరః - కుశాభిధానః కుశనామా రాజర్షిః రాజోత్తమః - కౌశాంబీమహోదయధర్మారణ్యంగిరి వ్రజశ్చేత్యాఖ్యయా సాంజ్ఞాసాం పురీణాం పట్టణానాం - కర్తృభిః ఉద్దేశక్రమేణ ని ర్మాతృభిః కుశాంబః ప్రముఖ ఆద్యో యేషాం తైః కుశాంబకుశనాభాధూర్తరజసవసునా మభిశ్చతుర్భిః కుమారైః పుత్రైః పుత్రవాన్బభూవ - కుశాంబాదీన్ చతురః పుత్రాన్మహాపౌ రుషశాలినో జనయామాసేత్యర్థః - తత్ర కుశాంబేన నిర్వృత్తా కౌశాంబీత్యన్వర్థసం జ్ఞా ॥ * ॥ తేన నిర్వృత్తమిత్యణ్ ॥ * ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ అన్యత్పురత్రయ మప్యేకైకనామాంకితమిత్యవగంతవ్యం ॥ ౧౭ ॥ తత్ర స్వపితామహస్య కుశనాభస్య వృ త్తాంతమాహ ॥ కుశనాభ ఇతి ॥ కుశనాభస్తు - అవధారణార్థకస్తుశబ్దః - ఘృతాచ్యా

ఘృతసి - కన్యాశతం శతసంఖ్యాకాః కన్యకాః - అజనయత్ ఉత్పాదయామాస ॥ ౯౭ ॥ కన్యా ఇతి ॥ సన్నద్ధయౌవనాః సంపూర్ణతారుణ్యాః కన్యకాః - కామయమానః అభిలషమాణః ఉద్యానవిహారసమయ ఇతి భావః - పవమానో వాయుః - ప్రత్యాఖ్యానాత్ పరం విప్రతిషేధాత్ తమభ్యర్థనాయేతి పరిహారాద్ధేతోః - ఆపన్నమన్యుః ఉత్పన్నక్రోధస్సన్ ॥ ॥ మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః - ఆసాం కుశనాభకన్యకానాం అవయవేషు అనార్జవం కౌటిల్యమతనుత - వక్రపాణిపాదాస్తాశ్చకార్షీదిత్యర్థః - తథా శ్రీరామాయణే ॥*॥ తాసాం తద్వచనం శ్రుత్వా వాయుః పరమకోపనః - ప్రవిశ్య సర్వగాత్రాణి బభఞ్జ భగవాన్ప్రభురితి ॥ ౯౯ ॥ అథేతి ॥ అథానన్తరం విదితో విజ్ఞాతో వృత్తాన్తః కన్యకాఙ్గవైకల్యోత్పాదనరూపో యస్య తేన - తథా క్షమాం శాన్తిమేవ న క్రోధమిత్యేవకారార్థః ॥*॥ క్షితిక్షాన్త్యోః క్షమేత్యమరః - ప్రతిక్రియాం మన్యమానేన - తస్మై వా త్రోచితం నతు రౌద్రమితి యావత్ ఈదృశం భావం తేనేత్యర్థః తేన కుశనాభేన

కన్యాశతమజనయత్ ॥ ౯౮ ॥ స॥ కన్యాస్తాః సన్నద్ధయౌవనాః కామయమానః పవమానః ప్రత్యాఖ్యానాత్ప్రత్యాఖ్యాపన్నమన్యురాసామవయవేష్వనార్జవమతనుత ॥ ౯౯ ॥ అథ విదితవృత్తాన్తేన కుశనాభేన క్షమామేవ ప్రతిక్రియాం మన్యమానేన చూళిసూనవే సోమదేయాయ రాజ్ఞే బ్రహ్మదత్తాయ దత్తాస్తాః ప్రకృతిస్థా బభూవుః ॥ ౧౦౦ ॥ స॥ పునరపి కుశనాభస్తు పుత్రీయన్ ప్రసాదాదస్మత్తాతపాదానుదపాదయత్ ॥ ౧౦౧ ॥ స॥ ఇత్థం దాశరథిః కౌశికోక్తకథాం నిశమ

చూళిసూనవే చూళినామకమునిపుత్రాయ - సోమదేయాయ సోమదాఖ్యగన్ధర్వాఙ్గనాసంభూతాయ - చూళినా సోమదాయాముత్పాదితాయేత్యర్థః ॥*॥ స్త్రీభ్యో ఢక్ - ఇతి ఢక్ - బ్రహ్మదత్తాయ బ్రహ్మదత్తనామ్నే రాజ్ఞే దత్తాః భార్యాత్వేన ప్రతిపాదితాస్సత్యః - తాః కన్యాః ప్రకృతిస్థాః తత్పూర్వావస్థాపూర్వరూపా బభూవుః ॥ ౧౦౦ ॥ పునరితి ॥ కుశనాభస్తు - పునరప్యనఘోఽపి పుత్రీయన్ పుత్రమాత్మన ఇచ్ఛన్ - అస్యాత్మన మితి భావః ॥*॥ సుప ఆత్మనః క్యచ్ - పితుః కుశస్య ఋషేః ప్రసాదాత్ అనుగ్రహాత్ అస్మత్తాతపాదాన్ అస్మత్పితరం గాధిమిత్యర్థః - ఉదపాదయదుత్పాదితవాన్ ॥ ॥ తాతస్తు జనకః పితేత్యమరః - తాతపాదానితి బహువచనం పూజార్థం - గౌరవపాదానితి ॥ ౧౦౧ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ - దాశరథిః శ్రీరామః కౌశికోక్తకథాయాః విశ్వామిత్రోదయోపాఖ్యానస్య నిశమనేనాకర్ణనేన - నిరాయామః ఆయామరహితః - అదీర్ఘ ఇతి యావత్ - యామిన్యాః నిశాయాః యామానుబన్ధః ప్రహరానుబన్ధిర్యస్య సతథోక్తః - కథాశ్రవణజనితకౌతూహలపారవశ్యాత్సంకుచితకల్పితయ

కూనత్రియామ ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥ ద్వౌ యామప్రహరౌ సమావిత్యమరః - తథా బంధూ
క స్తబకవత్ బంధూకపుష్పగుచ్ఛవత్ సుందరం రమణీయం సత్ బంధురం మనోజ్ఞం తేన
సంధ్యారాగేణ సంధ్యారాగవతా అరుణోదయవశాల్లోహితాయమానేనేత్యర్థః ॥ ౯ ॥
బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః - ప్రాచీముఖేన పూర్వదిగ్భాగేన కర్త్రా - శోణీకృ
తేనానురంజితేన - స్వసావర్ణ్యమాసాదితేనేత్యర్థః - అభూతతద్భావే చ్విః ॥ * ॥ అస్య
చ్వావితిదీర్ఘః - శోణ ఇత్యభిధానం నామధానేన ధారయతా ॥ * ॥ తథా తైః కర్త్రు
ఠిశానచ్ - నదేశకాసారఠిశేషేణ - కరణేన శోణాఖ్యపుణ్యప్రవాహజలేనేత్యర్థః -
ప్రాక్స్రోతసో నద్యః ప్రత్యక్స్రోతసో నర్మదాం వినేత్యాహుః ॥ * ॥ శోణస్త
శిపాంపెనదేగ్నార కత్తురగేరాగ ఇత్యభిధానాత్ - ప్రవర్తితప్రత్యూషకృత్యః పిహి
తప్రాతస్స్నానసంధ్యావందనాదినిత్యకర్మతంత్రస్సన్ - కృతనియమేన విరచితానుష్ఠా
నేన - మునినా సహ విశ్వామిత్రేణ సాకం ॥ స ॥ సాకం సత్రా సమం సహేత్యమరః - గం
గాం భాగీరథీముపతిష్ఠమానేన అనుసరతా పథా - గంగాప్రాపకమార్గేణేత్యర్థః -
ప్రాతిష్ఠత ప్రావర్తత ॥ * ॥ సమవప్రవిభ్యః స్థః ఇత్యాత్మనేపదం - పథేత ప్రత్య

ననిరాయాం యామినీయామానుబంధో బంధూకస్తబకసుం
దరబంధురేణ సంధ్యారాగేణ ప్రాచీముఖేన శోణీకృతేన శోణా
ఖ్యేనాంకధానేనానదేన ప్రవర్తితప్రత్యూషకృత్యః - కృతనియ
మేన మునినా సహ గంగాముపతిష్ఠమానేన పథా ప్రాతిష్ఠత ॥
౧౦ - ప ॥ అజానపావనక్షీరాం వ్యసనసాన్ద్రవిధాయినీమ్ । శ్రు

తీతిహాసప్రసృత్యాదిభిః ఉపసంఖ్యానాత్ప్రతీరోపపత్తిః - సమానధావతీతివత్
తత్రాపి పక్షః కిరణాల్వస్య ప్రతీయమానత్వాత్ - గ్రకరణయో రేవత్యర్థే యేతి భాష్యకా
రః - యథా హా కాళిదాసః - పత్యేకేన ప్రవృత్తా ఇతి - బంధూకస్తబకసుందరేత్యత్ర ఉప
మా - శోణీకృతేనేత్యత్ర నదస్య స్వసైన్యం విహాయ ప్రాచీముఖరాగహరణాత్ తద్గు
ణాలంకారః - తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ ॥ ౧౦ - ౧
అజానేతి ॥ సోయం శ్రీరామః అజానపావనం స్వభావతః గంధీరం నీరం యస్యాస్తాం - గం
గాం భాగీరథీం జలమిత్యచనాదిరిభావః - అజానశబ్దః స్వభావే రూఢః - అథ వాజనానాం స
మూహో జానం ॥ * ॥ తస్య సమూహ ఇత్యణ్ - అసమంతాద్భ హిరణ్యంతరేచేత్య
ర్థః - జానం జన సమూహం పావయతీతిపావనా భ్యాం పకః శ్రీకరో లీల అజానపావ
నం యుగం యస్యాస్తాం తథోక్తాం ॥ ౯ ॥ క్షీరం స్యాన్నీరముగ్ధయోరితిరత్నమాలా - వ్యాసై
ర్యమునియమాదిస్థ్రగ్రైర్య ఆనందః తం నిదధాతీతి ప్రహానందవిధాయినీం - తీర్థవిశేష
స్నానియమాదికర్మణాం సశ్రేయస హేతుత్వేన శాస్త్రప్రసిద్ధేః బ్రహ్మానందకరీమిత్య
ర్థః - యదాపషోడశమానంసంపుల్లాసంవిదధాతీతితథోక్తాం - ధర్మాదిభిరన్వర్థికరమి

త్యర్థః-అథవా-వృషాః ఆనందం చ విదధాతీతి తథోక్తాం-సమస్తధర్మనిర్వహణద్వా
రా నిరతిశయానందానుసంధాయినీమిత్యర్థః॥ని॥వృషస్స్యాద్వాసవే ధర్మే సౌరభేయే
చ శుక్లజే-పుంరాశిభేదయోశ్శృంగ్యాం మూషికశ్రేష్ఠగౌరపీతి విశ్వః॥ ని ॥సుకృతేవృ
షభే వృష ఇత్యమరశ్చ-శ్రుతిప్రణయినీం శ్రుతిపరిచితాం వేదప్రతిపాద్యామిత్యర్థః॥
*॥ సితాసితే సరితే యత్ర సంగతే ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధత్వాదితి భావః॥ ని ॥ప్రణ
యస్స్యాత్పరిచయే యాచ్ఞాయాం సౌహృదేపి చేతి యాదవః-అథవా-తరంగసంగతఘు
మఘుమధ్వనిభిః శ్రోత్రానందకరీమిత్యర్థః॥ని॥శ్రుతిః శ్రోత్రే తథామ్నాయే వార్తా
యాం శ్రోత్రకర్మణీతి విశ్వః-అపాం సమూహః ఆపం సమూహార్థేణ్ - తేన గచ్ఛతీత్యా
పగా॥*॥ అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః ఉపపదసమాసః- తాం భాగీరథీం
లక్షణయా తత్కూలమిత్యర్థః-ఆపప్రాప-కథమివ స్థితాం- గాం ధేనుమివ స్థితాం ధే
నుం క్షీరదుగ్ధాం-ఆజానపావనమాజన్మశుద్ధం క్షీరం దుగ్ధం యస్యాస్తాం- వృషస్య వృ
షభస్య ఆనందం విదధాతీతి ప్రసత్త్వాదితి తథోక్తాం-శ్రుతిప్రణయినీం శ్రుతి సఖీం
తత్కల్పామిత్యర్థః॥*॥చత్వారి వాక్పరిమితా పదానీతి శ్రుత్యా వేదవాచో ధేనుత్వే
నిరూపితత్వాదితి భావః-తథా గాం కామధేనుమివ స్థితాం- కీదృశీం కామధేనుం - ఆజా
నపావనక్షీరామితి సమానం-వృషస్య శక్రస్య॥ స ॥ వాసవో వృత్రహా వృషేత్యమరః

తిప్రణయినీం సోయమాపగామాపగామివ

రః-విష్ణోర్వా ఆనందం విదధాతి - వాంఛితార్థదోగ్ధృత్వాదితి తథోక్తాం - శ్రుతిప్రణ
యినీం స్వర్గలోకే కామదుఘ పవిత్ర్యాదిశ్రుతిభిరుదాహరణీయామిత్యర్థః - తథా
గాం భువమివ స్థితాం కీదృశీం భువం - ఆజానపావనక్షీరాం సకలపుణ్యతీర్థాధారా
మిత్యర్థః -యద్వా ఆజానపావనాని స్వతః పవిత్రాణి క్షీరాణి క్షీరత్వేన కలితాని ర
త్నమహౌషధిప్రభృతివస్తూని యస్యాస్తాం ॥*॥ తాః క్షీరపర్ణాముని తి విష్ణుపురాణా
త్ - పూర్వం గోరూపధారిణ్యాస్తస్యాస్తథా దుగ్ధత్వాదితి భావః - అత్రార్థే ప్రమా
ణం శ్రూయతే ॥*॥ దుగ్ధా పునర్దివైర్వసుంధరా-మహౌషధీశ్చ భాస్వంతి రత్నా
ని వివిధాని చ-వత్సశ్చ హిమవానాసీద్దోగ్ధా ధేనుర్మహాగిరిరితి రత్నౌషధిప్రభృతీనామా
జానపావనత్వం స్మృతిసిద్ధం ద్రష్టవ్యం - కామవర్షిత్వాద్వా వృషో విష్ణుః ॥*॥ తేజో
వృషో ధృతిధరస్సర్వశస్త్రభృతాం వర ఇతి సహస్రనామస్తోత్రే తస్యానందం విదధా
తి పత్నీత్వేనేతి- తథోక్తాం ॥*॥ విష్ణుపత్నీం మహీం దేవీమితి శ్రుతేః - శ్రుతిప్ర
ణయినీం॥*॥ మేదినీ దేవీ వసుంధరేత్యాది శ్రుతిప్రతిపాద్యామిత్యర్థః - తథా
గాం భారతీమివ స్థితాం - కీదృశీం భారతీం - ఆజన్మశుద్ధత్వాదాజానపావనా క్షీరసవర్ణ
త్వాత్ క్షీరా - అగ్నిర్జాతవేద ఇత్యాదివర్ణో యం ప్రసంగః - అథవా క్షీరం క్షీర
సావర్ణ్యమస్యా అస్తీతి క్షీరా ॥*॥ అర్శ ఆద్యచ్ప్రత్యయః - ఆజానపావనా చ సా

క్షీరాబ్ధితాం ॥ * ॥ స్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినా ఆజానపావనశబ్దస్య పుంవద్భావః -
సురశ్రేష్ఠత్వాద్ధర్మస్వరూపత్వాద్వా వృషః బ్రహ్మ - తస్యానశ్చంవిజధాతిపత్నీత్వే
నేతితత్ఖ్యాతాం ॥ * ॥ విరించిపత్నీ కమలాసనస్థితా సరస్వతీన్యత్వతువాచిమేసనే
త్యాదివచనాదితిభావః - శ్రుతిప్రణయినం శ్రుతీత్యుపలక్షణం - శ్రుతిస్మృతీతిహా
సపురాణాగమాదిరూపేణపరిణతామిత్యర్థః ॥ ని ॥ గౌర్నాదిత్యేబలీవర్దే క్రతుభే
దమహర్షిభేదయోః - స్త్రీతుస్యాద్దిశిభారత్యాం భూమౌచసురభావపీతికేశవః - తదేవముప
మానేష్వాపనెయెచఅర్థపంచకవాచనాత్ - అర్థపంచకవాద్య విషయశ్చిత్రశ్లే
షః - అత్రశ్లేషస్యానుద్ధవిషయతయా అసంభవేన సర్వాలంకారభాధకత్వాదుపమాప్ర
తిష్ఠాపితః ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషాయమిత్యలంకారసర్వస్వకారః - ఏవంచపూర్ణో
పమాయాంవిషయతత్త్వప్రసంగాత్ శ్లేషప్రతిష్ఠాపితేయముపమైవేత్యన్యే ॥
౧౦౩ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం - భాగీరథీకథాం మందాకిన్యుపాఖ్యానం - శ్రోతుకా
మార్తిం కామోఽభిలాషో యస్య తస్మై ॥ * ॥ తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలో
పః - శ్రీరామాయభగవాన్ ॥ * ॥ ఉత్పత్తించవినాశంచభూతానామాగతింగతిమ్

౧౦౩ । గ । అథభాగీరథీకథాంశ్రోతుకామాయరామాయభ
గవానిదమభాషత ॥ ౧౦౪ ॥ పు ॥ పురారామ మనోరమానామసుమే
రోరభవత్సుతా । గృహమేధీతమె వాసీచ్ఛ్రవన్తీనరాభృ
తామ్ ॥ ౧౦౫ ॥ ప ॥ కన్యాద్వయమముష్యాసీదేకామన్దాకినీత

వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యో భగవానితిత్యుక్తలక్షణో విశ్వామిత్రః - ఇదం
వక్ష్యమాణంగంగావతరణవర్ణనపరంవచనమిత్యర్థః - అభాషతఉక్తవాన్ ॥ ౧౦౪ ॥ శై
లేతు స్త్రీంశతాశ్లోకే రామస్యాగ్నేనభుంవసామందాకిన్యుత్పత్తిప్రకారంవర్ణయితు
మారభతే ॥ పురేత్యాది ॥ పురాపూర్వం - మనోరమానామమనోరమేతి ప్రసిద్ధేత్యర్థః
సుమేరోస్సుతా మేరుకన్యాభవత్ ॥ ని ॥ మేరుస్సుమేరుర్హేమాద్రీ రత్నసానుస్సురాల
యఇత్యమరః - తయా మనోరమయా వపరిగ్రహంతరవ్యుపస్థదార్థః మేవకారః - ధరా
భృతాంచక్రవర్తీ పర్వతసార్వభౌమోహిమవాన్ - గృహమేధీ గృహస్థఆసీత్ - తా
ముపయేమఇత్యర్థః - మేధృసంగమఇతిధాతోః తాచ్ఛీల్యేణినిః - గృహైస్సంగతో
గృహస్థఇత్యర్థః - అథవా ॥ * ॥ ప్రజాపతిరకామయత సోఽశ్వమేధమసృజత - యూపమే ధాయాం
భ్యతే - ఆశాసానామేధపతిభ్యాం మేధమిత్యాది శ్రుతిలోపర్ణనాత్మేధశబ్దోయాగవచనః -
యథాత్వమేవపితృమేధ ఇతివత్ ॥ ని ॥ దారేష్వపిగృహాఇత్యమరః - గృహైః పత్న్యా
సహమేధోయస్యేతిగృహమేధీ - సర్వధనిత్యాదివతపూర్వ్యధారయా పి మత్వర్థీయ ప్ర
త్యయః ॥ ౧౦౫ ॥ కస్యేతి ॥ అముష్యమనోరమాజానేః హిమవతః - కన్యాద్వయమాసీత్

త్వేకస్యైకస్యాం సముత్పన్నే ఇత్యర్థః-తయోః కన్యకయోర్మధ్యే-ఏకా ఆద్యా కన్యా-మన్దాకినీతి నామ్నా ప్రసిద్ధాభూదిత్యర్థః - అన్యా ద్వితీయా కన్యా సా తు భగవతీ ప్రత్యక్షపరమేశ్వరీ - అతః చన్ద్రచూడకుటుమ్బినీ చన్ద్రశేఖరభార్యా ఆసీదిత్యర్థః - భవిష్యదీశ్వరపరిగ్రహాభిప్రాయేణేత్థం సిద్ధపదాభిధానేనోక్తమిత్యవగన్తవ్యం ॥ ని ॥ భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారాః స్యాత్తు కుటుమ్బినీత్యమరః ॥ ౧౦౬ ॥ తామితి ॥ విబుధాః దేవాస్తాం నదీం మన్దాకినీం లబ్ధ్వా - యాచ్ఞాపూర్వకం హిమవతః సకాశాత్ప్రాప్య - నాకలోకం స్వర్గలోకం ॥ ని ॥ ఆకాశే త్రిదివే నాక ఇత్యమరః-అనీనయన్ ప్రాపయామాసుః-అత ఏవ స్వర్ణదీతి ప్రసిద్ధిః - నయతేర్ణౌ చఙి ఉపధాహ్రస్వోభ్యాసదీర్ఘశ్చ నీవహ్యోర్ద్వికర్మకతా-తథా గిరిర్హిమవాన్-తపస్యన్తీం తపశ్చరన్తీం - ఈశ్వరపరిగ్రహలాభార్థమేవేతి భావః ॥ * ॥ కర్మణో రోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరోరిత్యఙ్ప్రత్యయః - గౌరీం పార్వతీం మహతే దేవాయ మహాదేవాయ దదౌ - భార్యాత్వేన దత్తవాన్ ॥ * ॥ కర్మణా యమభిప్రైతి స సమ్ప్రదానమితి సమ్ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ ॥

యోః। అన్యా భగవతీ సా తు చన్ద్రచూడకుటుమ్బినీ॥౧౦౬॥ స॥
తాం నదీం విబుధా లబ్ధ్వా నాకలోకమనీనయన్। తపస్యన్తీం గి
రిర్గౌరీం దేవాయ మహతే దదౌ॥౧౦౭॥ ప॥ శివయోర్యుఞ్జతోర్వీ
ర్యం దృష్ట్వా ధాత్ర్యాం సమర్పితమ్। పావకః ప్రతిజగ్రాహ
దైవతైరనునాథితః॥౧౦౮॥ ప॥ అనపత్యాంస్తథామర్త్యాన్ బ
హుభార్యాం చ మేదినీమ్। అకరోదమ్బికా క్రోధః పుత్రా

౧౦౯ ॥ అ ॥ ఏవం కన్యయోర్వృత్తాన్తం సంక్షేపేణోక్త్వా తత్ర జిహ్వాపేక్షితత్వాన్మన్దాకినీవృత్తాన్తస్యాదౌ తదుపేక్ష్య - సూచీకటాహన్యాయేన గౌరీవృత్తాన్తం తావదాహ॥ శివయోరిత్యాదిపఞ్చభిః ॥ శివా చ శివశ్చ శివౌ తయోః శివయోః పార్వతీపరమేశ్వరయోః ॥ * ॥ పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః - యుఞ్జతోర్మిథునకర్మతత్పరయోస్సతోః - ధాత్ర్యాం భువి - సమర్పితం నిక్షిప్తం - శివేనైవేతి శేషః పార్వతీగర్భసముత్పత్స్యమానమహాభూతప్రభీతైర్దేవైః వీర్యం భువి సముత్సృజేతి ప్రార్థితత్వాదితి భావః-వీర్యం రేతో దృష్ట్వా-దైవతైరిన్ద్రాదిభిర్దేవైరనునాథితః -త్వమేవ గృహాణేతి యాచితస్సన్ ॥ * ॥ నాథృ యాచ్ఞాయామితి ధాతోః కర్మణి క్తః -పావకోఽగ్నిః ప్రతిజగ్రాహ స్వీకృతవాన్ ॥ ౧౦౮ ॥ అనపత్యామితి॥ అథానన్తరం-పుత్రాలాభసముద్భవః పుత్రాప్రాప్తిజనితః-అమ్బికా క్రోధః పార్వతీకోపః -అమర్త్యాన్ దేవాన్ అనపత్యాన్ అపుత్రకాన్ -తథా మేదినీం భువం - బహూనాం రాజ్ఞాం భార్యాం చాకరోత్ కోపవశాత్తథా శశాపేత్యర్థః - తేషాం స్వపుత్రలాభవిఘాతకత్వాదితి భావః-

రామాయణే ॥ * ॥ అథశైలసుతారామా త్రిదశానిదమబ్రవీత్ - సమన్యురశపత్సర్వాన్
క్రోధసంరక్తలోచనా- యస్మాన్నివారితాచైవసంగతా పుత్రకామ్యయా - అపత్యం
స్వేషుదారేషునోత్పాదయితుమర్హథ- ఏవముక్త్వాసురాన్సర్వాన్ శశాపపృథివీమపి
అవనేనేకరూపాత్వం బహుభార్యాభవిష్యసీతి ॥ ౧౦౯ ॥ అథేతి॥అథానంతరం వహ్ని
రగ్నిః - సేనాం నయతీతి సేనానీః సేనానాయకః ॥ ని ॥ సేనానీరగ్నిభూర్గుహ ఇత్యమ
రః - నయతేః క్విప్ - తం సేనాన్యమిచ్ఛద్భిః తారకాసురసంహారార్థమితి భావః - స
బ్రహ్మభిః బ్రహ్మాదిభిస్సురైరుక్తః - జాహ్నవ్యాం సేతన్నిషించేతి వ్యాహృతస్సన్ - అహ్నా
య ఝడితి ॥ ని ॥ ద్రాక్ ఝడిత్యంజసాహ్నాయ ద్రాఙ్మంక్షు సపది ద్రుతమిత్యమరః- ఐశ్వ
రం ఈశ్వరస్య సంబంధి వీర్యం తేజః- జహ్నోరపత్యం స్త్రీ జాహ్నవీ తస్యాం మందాకిన్యాం
న్యషించత్ నిక్షిప్తవాన్ ॥ ౧౧౦ ॥ సేతి॥ సా జాహ్నవ్యపి- సప్తార్చిషా వహ్నినా ॥ని॥ స
ప్తార్చిర్దమునాశ్శుక్ర ఇత్యమరః- క్షిప్తం నిక్షిప్తం తదైశ్వరం తేజః వీర్యం- వోఢుం ధార
యితుమక్షమా అసమర్థా - అతఏవ శ్రాంతా ఖిన్నాసతీ - హిమవత్ప్రాంతకాంతా

లాభసముద్భవః ॥ ౧౦౯ ॥ ప ॥ అథసేనాన్యమిచ్ఛద్భిరుక్త
స్స బ్రహ్మభిస్సురైః । వహ్నిరహ్నాయ జాహ్నవ్యాంన్యషి
చద్వీర్యమైశ్వరమ్ ॥ ౧౧౦ ॥ ప ॥ సాపి సప్తార్చిషాక్షిప్తం తే
జస్తద్వోఢుమక్షమా । హిమవత్ప్రాంతకాంతారే శ్రాంతా
శరవణే జహౌ ॥ ౧౧౧ ॥ ప ॥ తత్రాభూత్కృత్తికాప్రీత్యై
షోఢారూఢముఖాంబుజమ్ । తారకధ్వాంతవిధ్వంసి సద్యష్షా
ణ్మాతురం మహః ॥ ౧౧౨ ॥ ప ॥ త్రైవిధ్యం శ్రూయతాం వత్స

రేరుహిన భూధర నికట కాననే- యచ్ఛరవణం శరప్రచురం వనం తత్ర జహౌ తత్యాజ ॥ * ॥
ప్రతిరంతశ్శరేత్యాదినా వనన కారస్య ణత్వం ॥ ౧౧౧ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర శరవణే- కృ
త్తికానాం స్తన్యప్రదానార్థం దేవైః ప్రేరితానాం షణ్ణాం మాతౄణాం - ప్రీత్యై పరి
తోషార్థం - షోఢా షడ్భిః ప్రకారైః ॥ * ॥ ప్రకారవచనే ధాల్ - ఆరూఢాని ప్రా
దుర్భూతాని- ముఖాంబుజాని వక్త్రకమలాని యస్య తత్తథోక్తం తాసామవైషమ్యేణ స్త
న్యగ్రహణార్థం గృహీత ముఖషట్కమిత్యర్థః- అతఏవ షణ్ణాం మాతౄణామపత్యం
షాణ్మాతురం ॥ ని ॥ షాణ్మాతురశ్శక్తిధర ఇత్యమరః ॥*॥ మాతురుత్సంఖ్యాసంభద్ర
పూర్వాయా ఇత్యణ్ప్రత్యయః ఉకారశ్చాంతాదేశః - తారకస్తారకాసుర ఏవ ధ్వాం
తం తిమిరం - విధ్వంసయతి నాశయతీతి తారకధ్వాంతవిధ్వంసి - మహస్తేజః కుమార
స్వామీత్యర్థః- అభూత్ జాతం ॥ ని ॥ తేజో ధామ మహోఽపి చేత్యమరః- రూపకాలం
కారః ॥ ౧౧౨ ॥ అ ॥ అథ వియద్గంగావతరణం ప్రస్తౌతి ॥ త్రైవిధ్యమితి ॥ హేవత్స

శ్రీరామ ఆకారాతిశయేన సంబోధనమేతత్ - త్రిదివః స్వర్గః ఓకః స్థానం యేషాం తే
త్రిదివౌకసో దేవాః తేషాం సంబన్ధిన్యాః సరితః మన్దాకిన్యా ఇత్యర్థః - అధ్వరే యాగే
యథోక్తం శాస్త్రవిహితం - హూయత ఇతి హవ్యం ఆజ్యాదికమశ్నన్త్యా దేవతాయా ఇవ
అగ్నేరితి వేత్యర్థః - త్రైవిధ్యం త్రిప్రకారత్వం - మయా కథ్యమానమితి శేషః - శ్రూ
యతామాకర్ణ్యతాం - ఆహవనీయగార్హపత్యదక్షిణాగ్నిరూపేణ తస్యాపి త్రైవిధ్య
సంభవాదితి భావః - ఉపమాలంకారః - ఏతేనాత్యన్తపావనత్వాదిగుణయుక్తత్వాఖ్యాతా
స్యాస్సూచ్యతే ॥ ౧౧౩ ॥ అ ॥ తదేవ వివృణోతి ॥ పురీమితి ॥ సావిత్రః సవితృవంశోద్భవః - త
థా కేశినీసుమతిభ్యాం పత్నీభ్యాం - లఙ్ఘితప్రథమాశ్రమః అతిక్రాన్తబ్రహ్మచర్యః గృ
హీతగృహస్థాశ్రమ ఇత్యర్థః - సగరో నామ - నృపో రాజా అయోధ్యాం పురీం అయోధ్యా
ఖ్యాం నగరీం - అధ్యాస్త అధిష్ఠితవాన్ ॥ * ॥ అత శబ్దస్సాంకర్మ్యాతికర్మత్వమ్ ॥ ౧౧౪

సరితస్త్రిదివౌకసామ్ । యథోక్తం హవ్యమశ్నన్త్యా దేవ
తాయా ఇవాధ్వరే ॥ ౧౧౩ ॥ ప ॥ పురీమయోధ్యామధ్యా
స్త సావిత్రస్సగరో నృపః । కేశినీసుమతిభ్యాం చ లఙ్ఘితప్ర
థమాశ్రమః ॥ ౧౧౪ ॥ ప ॥ స పుత్రీయన్ సపత్నీకస్త
పస్తేపే సమాశ్శతమ్ । భృగుః ప్రీతమనాస్తస్మై దదౌ దాయా
దసంపదం ॥ ౧౧౫ ॥ అ సమంజం సుతం లేభే వైదర్భీ కేశినీ
తయోః । షష్టిం పుత్రసహస్రాణాం సుమతిశ్చ యవీయ
సీ ॥ ౧౧౬ ॥ ప ॥ అసమంజస చారిత్రమసం మజమసాహ్య

స ఇతి ॥ సః సగరః పుత్రానాత్మన ఇచ్ఛన్ పుత్రీయన్ ॥ * ॥ సుప ఆత్మనః క్యజితి క్య
చ్ - సహ పత్నీభ్యాం సపత్నీకః సన్ ॥ * ॥ తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహు
వ్రీహిః ॥ * ॥ నద్యృతశ్చేతి కప్ - శతం సమాః శతసంఖ్యాకాన్వత్సరానిత్యర్థః ॥ ని ॥
సంవత్సరో వత్సరోబ్దో హాయనోస్త్రీ శరత్సమా ఇత్యమరః ॥ * ॥ కాలాధ్వనోరత్యన్త
సంయోగే ఇతి ద్వితీయా - తపస్తేపే - తపశ్చరణతత్పరోభూదిత్యర్థః - భృగుర్మహర్షిః ప్రీ
తమనాః తపసా సంతుష్టాన్తఃకరణస్సన్ - తస్మై సగరాయ - దాయాదసంపదం సుతసం
పత్తిం దదౌ దత్తవాన్ - దాయం విభక్తద్రవ్యం అత్తీతి దాయాద ఇతి విగ్రహః ॥ ని ॥ దా
యాదౌ సుతబాంధవావిత్యమరః ॥ ౧౧౫ ॥ అ ॥ పుత్రసంపత్తిమేవాహ ॥ అసమంజమితి ॥
తయోః రాజపత్న్యోర్మధ్యే - విదర్భస్య రాజ్ఞోపత్యం స్త్రీ వైదర్భీ ॥ * ॥ తస్యాపత్యమిత్యణ్
* ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ కేశినీ జ్యేష్ఠపత్నీ - అసమంజం నామ సుతం లేభే ప్రాప -
స్వమనోరథానుసారేణేతి భావః - తథా యవీయసీ కనిష్ఠా - యువశబ్దాదీయసుని ॥ * ॥ యూ

లదూరేత్యాదినాపూర్వగుణయణాదిపరలోపౌ ॥ * ॥ ఉగితశ్చేతిఙీప్ - సుమతిశ్చపుత్రసహస్రాణాంషష్టింషష్టిసహస్రసంఖ్యాకాన్ పుత్రానిత్యర్థః - శేషపూర్వవద్వ్యాఖ్యేయః - తతఃపరితోషితేనమునినాఏకపుత్రపక్షంషష్టిసహస్రసంఖ్యాకపుత్రపక్షంచనిర్దిశ్య నయోఃకస్యాఃకోవాపక్షోభిమత ఇతిపృష్టే-బహుపుత్రపోషణాసమర్థాకేశినీఏకపుత్రమంగీచకార - అన్యాత్వన్యమి శ్రీరామాయణకథాతాత్పర్యసంధయా ౧౧౬ ॥ అసమంజసేతి ॥ సఃసగరఃఅసమంజసచారిత్రంపౌరజనోపద్రవకారిత్వాదసాధుచరిత్రంఅసమంజంకేశినీతనయం - అపోహ్యత్యక్త్వా - గుణగృహ్యేవమహాత్మానోనపక్షపాతిన ఇతిభావః-వక్ష్యతిచ ॥ * ॥సిద్ధార్థోనామమహామాత్యస్తత్పరిత్యాగమబ్రవీత్ - సరయూపాతితానేకప్రజామారణకారణాదితి - ఆరబ్ధహయమేధఃఉపక్రాంతాశ్వమేధస్సన్-తురంగమమశ్వమేధీయాశ్వమముంచతత్యక్తవాన్ ॥ ౧౧౭ ॥ క్రవ్యాదేతి ॥ సోయంహయఃఅశ్వమేధీయాశ్వః - క్రవ్యాదవపుషారాక్షసవేషధారిణా ॥ ని ॥ రాక్షసఃకోణపఃక్రవ్యాదిత్యమరః-హరిణాఇంద్రేణ॥ ని ॥ హరిరాస్వ తారక్ష్య-

సః ।ఆరబ్ధహయమేధసన్నముఃఞ్చతతురంగమం ॥౧౧౭ । ప॥
క్రవ్యాదవపుషా సోఽయమహారిహరిణాహయఃతత స్తన్నష్ట
మన్వేష్టుంసౌమతేయాఃప్రతస్థిరే । ౧౧౮ ॥ ప॥సర్వే సపర్వ
తాముర్వీంఖనన్తస్సగరాత్మజాః।చక్రుర్జర్ఝరితధ్వాన్తాం
నాగలోకంనఖాంశుభిః ౧౧౯ । ప ॥ తపతేతపసాదీప్తేతమః
స్తోమప్రమాథిని। కాపిలేజ్వలనేవీరా లేభిరేశలభోపమాం

చేంద్రేంద్రయమోపేంద్రమరీచిష్వితిశాశ్వతః - అపహృతఅపహృతః - స్వపదభ్రంశభయాదితిభావః - హరతేఃకర్మణిలుఙ్ ॥ * ॥ భావకర్మణోరితిచిణ్ ॥ * ॥ చిణోలుగితిలుక్ - తతస్తదనంతరంనష్టమపహృతంతంఅశ్వమన్వేష్టుంపరిమార్గితుం - సుమత్యాఃఅపత్యానిపుమాంసఃసౌమతేయాః-షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాఃసుమతిపుత్రాః ॥ * ॥ స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్ - ప్రతస్థిరేప్రస్థితాః - పిత్రాజ్ఞయేతిభావః ॥ * ॥ సమవప్రవిభ్యఃస్థఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౧౧౮ ॥ సర్వఇతి॥ సర్వేషష్టిసహస్రసంఖ్యాకాఃసగరాత్మజాస్సగరపుత్రాః-సపర్వతాంసశైలాముర్వీంభువం - ఖనంతఃఅపదారయంతస్సంతః-నఖాంశుభిఃనఖకాంతిభిఃనాగలోకంపాతాళం -జర్ఝరితధ్వాంతంవిధ్వంసితాంధకారంచక్రుః- సర్వామప్యుర్వీంవిచిత్యతత్రాశ్వాలాభాన్నఖైరేవపాతాళపర్యంతంభువమపదారయామాసురిత్యర్థః॥ని॥అధోభువనపాతాళబలిసద్మరసాతలమ్-నాగలోకఇత్యమరః ॥ ౧౧౯ ॥ తఇతి ॥ ఏతేవీరాఃసర్వేసగరకుమారాః-తపసావ్రతనియమోపవాసాదికర్మణాదీప్తేజ్వలితే - అతఏవతమఃస్తోమమంధకారపటలంగాఢ

ష్టావంచ ప్రకర్షేణ మహాత్మా తినాశయతీతి తథోక్తె ॥ * ॥ తాఙ్చీత్యేణినిః · కాపిలేక ఃపిలమహర్షిరూపేణావతీర్ణస్య విష్ణోస్సంబంధిని జ్వలనేకోపాగ్నా - శలభోపమాః శలభసాదృశ్యం లేభిరే ప్రాప్తాః - కపటనాటకపటునా మహేంద్రేణ - పాతాళే కపిలనికటనిబద్ధమశ్వం దృష్ట్వా అశ్వాపహర్తాయం లబ్ధ ఇతి తం బాధయంతస్తే సగరకుమారాః కోపానలేన భస్మీకృతా ఇత్యర్థః ॥ ౧-౨౦ ॥ అసమంజేతి ॥ అథానంతరం సగరః అసమంజస్య కేశినీతనయస్య - సుతమంశుమంతమంశుమన్నామానం పౌత్రం ప్రత్యబ్రవీదువాచ - కిమితి - భవాన్ సప్తిమశ్వమేధీయహయం హృత్వా ఆనీయ ॥ ని ॥ వాజివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః సప్తభిర్గాయత్ర్యాదిభిశ్ఛందోభిః తన్యత ఇతి సప్తతంతుః సప్తతంతవస్సంస్థాయస్యేతి వా సప్తతంతురశ్వమేధక్రతుః ॥ ని ॥ సప్తతంతుర్మఖః క్రతురిత్యమరః ॥ * ॥ సితనిగమేత్యాదినా ఔణాదికస్తుమున్ప్రత్యయః - తం సమాధత్తాం సమాపయత్విత్యర్థః - అన్యథా మహానర్థో భూయాదితి భావః శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమః ౧-౨౧ ॥ స ఇతి ॥ సోపి అంశుమానపి - బిలం పాతాళమహారం గత్వా - తత్ర బిలే

౧-౨౦ ॥ ప ॥ అసమంజసుతం పౌత్రమంశుమన్తమథాబ్రవీత్ । సప్తిం హృత్వా సమాధత్తాం సప్తతన్తుం భవానితి ॥

॥ ౧-౨౧ ॥ ప ॥ సోపి గత్వా బిలం తత్ర దృష్ట్వా భస్మీకృతాన్పితౄన్ । సాశ్రుస్తేభ్యో౽ఞ్జలిం దిత్సుశ్చరన్నైక్షత వృద్ధమం ॥ ౧-౨౨ ॥ ప ॥ మాతులో గరుడస్తేషాం మేనం తత్రైవమబ్రవీత్ । గంగామిహానయాయుష్మన్నేషామేషా గతిః పరా ॥ ౧-౨౩ ॥ ప ॥ తత

భస్మీకృతాన్నిర్దగ్ధాన్ ॥ * ॥ అభూతతద్భావే చ్విః అస్య చ్వావితి దీర్ఘః - పితౄన్ పితృస్థానీయాన్ సామతేయాన్ దృష్ట్వా సాశ్రుః కృతరోదనః - తథా తేభ్యః పితృభ్యో౽ఞ్జలిం తర్పణాంజలిం - దిత్సుర్దాతుమిచ్ఛుస్సన్ ॥ * ॥ దదాతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః సనిమీమేత్యాదినా ఇసాదేశః - అత్రలోపో౽భ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః - చరన్ పర్యటన్ తురంగమమశ్వమేధీయాశ్వం లేభే ప్రాప ॥ ౧-౨౨ ॥ మాతుల ఇతి ॥ తేషాం సామతేయానాం మాతులో మాతృభ్రాతా ॥ ని ॥ మాతుర్భ్రాతా మాతుల ఇత్యమరః - గరుడో గరుత్మాన్ - తత్ర పాతాళేపి ఏనమంశుమంతం ప్రత్యేవముఅనేన ప్రకారేణాబ్రవీత్ - పరమకారుణికత్వాత్ సంబంధవశాచ్చ భాగినేయానాం తరణోపాయముపదిదేశేత్యర్థః - తదేవ వివృణోతి - హే ఆయుష్మన్నిత్యాదరాదామంత్రణం - గంగాం మందాకినీం - ఇహ పాతాళ ఇత్యర్థః - ఆనయ ప్రాపయ - ఏషా గంగా - ఏషాం భస్మీకృతానాం సామతేయానాం పరా గతిః పరలోకప్రాపికేత్యర్థః - తద్వ్యతిరేకేణ కశ్చిత్తరణోపాయో నాస్తీతి భావః ॥ ౧-౨౩ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం సగరో లబ్ధతురంగమః ప్రాప్తాశ్వమేధీయా

శ్చేస్సన్ - అంశుమతా ఆనీతత్వాదితి భావః - తనయానాం వృత్తాన్తం వినాశవార్తాం శ్రుత్వా - అంశుమన్ముఖాదితి శేషః ॥ ని ॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాన్త ఇత్యమరః - సత్రమశ్వమేధయాగం సమాప్య నిర్వర్త్య - పుత్రశోకాత్ పుత్రనాశజనితశోకాద్ధేతోః దివం స్వర్గం గతః ॥ ౧౩౪ ॥ అథేతి ॥ అథానన్తరమయమంశుమాన్ - రాజ్ఞః కర్మ రాజ్యం ॥ * ॥ పురోహితాదిత్వాద్యక్ప్రత్యయః - చిరాయ చిరకాలమిత్యర్థః ॥ ని ॥ చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యమరః - విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమేతత్ పరిపాలయన్ సంరక్షయన్ తతః దిలీపే దిలీపనామ్ని స్వపుత్రే న్యస్తభూభారో నిక్షిప్తభూపాలనకృత్యస్సన్ హిమస్యాలయః స్థానమితి హిమాలయః - తస్మిన్ హిమవత్పర్వతే తపస్తేపే - గఙ్గాయా భూలోకావతరణార్థం తపశ్చచార తత్పరో భూదిత్యర్థః - నను పతికులధుర్యే సూర్యవంశ్యో గృహాయేతి - స్వకులాచారవిపర్యవసితమస్య తపో న గఙ్గానయన ఇతి తాత్పర్యం ॥ ౧౩౫ ॥ దిలీప ఇతి ॥ దిలీపే పి దివం యాతే స్వర్గం గతే సతి - భగీ

స్తనయవృత్తాన్తం శ్రుత్వా లబ్ధతురఙ్గమః । సమాప్య సగర
స్సత్రం పుత్రశోకాద్దివం గతః ॥ ౧౩౪ ॥ ప ॥ అథాంశుమా
నయం రాజ్యం చిరాయ పరిపాలయన్ । దిలీపే న్యస్తభూ
భారస్తపస్తేపే హిమాలయే ॥ ౧౩౫ ॥ ప ॥ దిలీపే పి దివం యా
తే శ్రుత్వా వృత్తం భగీరథః । అమర్త్యసరితం కర్తుం మేనే
మర్త్యతరఙ్గిణీం ॥ ౧౩౬ ॥ ప ॥ తతో గోకర్ణమాసాద్య
తపస్యతి భగీరథే ॥ దేవో దేవాపగాం వోఢుమన్వమంస్త ద
యానిధిః ॥ ౧౩౭ ॥ ప ॥ అక్షవీచీచయచ్ఛన్నదిగన్తగగనాం

రథో దిలీపపుత్రః - వృత్తం పితృతర్పణార్థం సంచరన్తమంశుమన్తం ప్రతి గరుడేనోక్తం వృత్తాన్తమిత్యర్థః - శ్రుత్వా - అమర్త్యసరితం సురనదీం మర్త్యతరఙ్గిణీం మానుషనదీం కర్తుం మేనే - పితృతర్పణార్థం స్వర్ణదీం భువమవతారయితుముద్యోజితవానిత్యర్థః ॥ ౧౩౬ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్తదనన్తరం - భగీరథే గోకర్ణం గోకర్ణాఖ్యసిద్ధక్షేత్రమాసాద్య - తపస్యతి తపశ్చరతి సతి - దేవప్రసాదార్థమితి భావః ॥ * ॥ కర్మణో రోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్యఙ్ - దయానిరవధిపరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా - తస్యా నిధిః దయాసముద్ర ఇత్యర్థః - దేవో గోకర్ణేశ్వరః - దేవాపగాం సురనదీం - వోఢుం శిరసా ధారయితుమన్వమంస్త అఙ్గీకృతవాన్ - అనుదాత్తత్వాదిట్ప్రతిషేధః ॥ ౧౩౭ ॥ అథ గఙ్గావతరణం చతుర్భిః శ్లోకైః కులకేనాహ ॥ అక్షేతి ॥ అథానన్తరం వీచీనాం తరఙ్గపరమ్పరాభిః ఛన్నం ఆచ్ఛాదితం దిగన్తః గగనాన్తరం నభోన్తరాళం చ యస్యాస్సా - శశాఙ్కశ్చన్ద్రవిమలం ఖః తేన సఙ్కీర్ణాని సఙ్గతాని - తారా నక్షత్రాణ్యేవ మౌక్తికాని ముక్తామణయః తైర్దం

తురావ్యాప్తా ॥ * ॥ దంతఉన్నతఉరజిత్యురచ్ ॥ ని ॥ నక్షత్రమృక్షం భం తారా తారకేత్యమరః-రూపకాలఙ్కారః ॥ ౧౭ ॥ తరఙ్గేతి ॥ పునస్తరఙ్గైరాకృష్టాఃఆమూలగ్రప్రవర్తితాఃమే మార్తాణ్డతురఙ్గాఃసూర్యరథాశ్వాః తైరాయాసితఃపునర్నిజమార్గప్రవర్తనక్లేశవాన్కృతఃఅరుణస్సూర్యసారథిర్యస్యాస్సా ॥ ని ॥ సూరసూతోఽరుణోఽనూరురిత్యమరః - తథా ఫేనైః డిణ్డీరమణ్డలైఃఛన్నఃఆచ్ఛాదితఃయఃస్వమాతఙ్గః ఐరావతఃతస్య మార్గణే అన్వేషణే వ్యగ్రస్సంభ్రాన్తో వాసవో యస్యాస్సా ॥ ని ॥ డిణ్డీరోబ్ధికఫఃఫేన ఇత్యమరశేషః - ఐరావతస్య శుభ్రత్వేన వివిచ్య గ్రహీతుమశక్యత్వాదితి భావః - అతఏవ సమాన్యాలఙ్కారః ॥ * ॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వన్తరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ ౧౮ ॥ ఆవిరితి ॥ పునఃఆవిర్భూతాభిః ప్రత్యగ్రాభిః శాఖాశిఖాభిః పల్లవపుష్పాదిభిరభివ్యఞ్జకైరున్నేయమనుమేయం - నన్దనద్రుమాణాం మన్దారాది పురన్దరోద్యానతరూణాం కర్షణం విలేఖనం -యస్యాస్సా - అనుమానప్రకారస్త్వయం మన్దాకినీ ఆకృష్టనన్దనద్రుమా భవితుమర్హతి - తత్పుష్పపల్లవకీలితత్వాత్

తరా ॥ శశాఙ్కశఙ్ఖసంభిన్నతారాముక్తికదన్తురా ॥ ౧౭ ॥
ప ॥ తరఙ్గైః కృష్టమార్తణ్డతురఙ్గాయాసితారుణా । ఫేన
చ్ఛన్నస్వమాతఙ్గమార్గణవ్యగ్రవాసవా ॥ ౧౮ ॥ ఆవి
శ్శాఖాశిఖోన్నేయనన్దనద్రుమకర్షణా । ఏకోదకనభో
మార్గదిఙ్మధ్యదివసేశ్వరా ॥ ౧౯ ॥ ప ॥ ఆవర్తగర్త

యాన్తైవంసా నైవం-యథా గోదావరీతి కేవలవ్యతిరేకీ-అథవా- ఆవిర్భూతాః శాఖాశిఖాభిః శాఖాశిఖాగ్రైరున్నేయం - అభ్యూహనీయం - నన్దనద్రుమాణాం కర్షణమాకర్షణం యస్యాస్సా - ప్రకాణ్డానాం జలనిమగ్నత్వాత్ - సంలక్ష్యమాణశిఖామాత్రత్వాన్నేయ నన్దనద్రుమోత్పాటికేత్యర్థః - తథాపి మోపకః కేవలజలాప్లవో నభోమార్గో యస్యాస్సా - అతఏవ దిఙ్మధ్యోదిగ్భ్రాన్తిమాన్ దివసేశ్వరస్సూర్యో యస్యాస్సా తథోక్తేతి కృతబహువ్రీహ్యర్థే విశేషణమోత్తరో విశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం ॥ * ॥ విశేషణం విశేష్యేణ బహులమితి సమాసః - యద్వా ఏకోదకః కేవలజలప్రాయః యో నభోమార్గస్తస్మిన్ దిఙ్మధ్యోదివసేశ్వరో యస్యాస్సా - అథవా ఏకోదకాః జలప్రచురాః నభోమార్గో దిశశ్చ యస్యాస్సా ఏకోదకనభోమార్గదిక్ - అతఏవ మ్లానో మన్దరశ్మిర్దివసేశ్వరో యస్యాస్సా తథోక్తేతి వ్యస్తసమాసో వా ॥ ౧౯ ॥ ఆవర్తేతి ॥ పునఃఆవర్తాఃఅమ్భసాం భ్రమాః త ఏవ గర్తాః ప్రదరాః - తేషు సంభ్రాన్తాఃపరిభ్రమమాణాఃయే విమానాః వ్యోమయానాని- తేషాం ప్లవవిస్పష్టోన్మజ్జననిమజ్జనే యస్యాస్సా తథోక్తా ।

ని ॥ స్యాదావర్తోఽమ్భసాం భ్రమః - ఘూర్ణ్య మయానం విమానోఽస్త్రీత్యపి చామరః - ఆవర్తా విమానాప ప్లవాః ఉడుపాని తేషాం విప్లవా విశిష్టప్లవనం యస్యాస్సా ॥ ని ॥ ఉడుపం తూప్లవః కోల ఇత్యమరః - తథా నీలజీమూతా నీలమేఘా ఏవ శైవాలాని - తైః కృతాః విరచితా రేఖాః శ్రేణయో యేషాం తాని తథోక్తాని హరిత్తటాని దిక్కూలాని - యస్యాస్సా తథోక్తా - నిజవేగాసహిష్ణుతయా మేఘానాం దిక్కూలనిలయనాచ్ఛ్రేణీభూతమేఘవత్కృతదిగన్తేత్యర్థః ॥ ని ॥ జలనీలీతు శైవాలం శైవలమిత్యమరః - జీవనస్య మూతః పుటబన్ధో జీమూత ఇతి విగ్రహః ॥ * ॥ పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - రూపకాలంకారః ॥ ౧౩౧ ॥ అవలేపేతి ॥ అవలేపో గర్వః స ఏవ భరో భారస్తేనాక్రాన్తా అధిష్ఠితా - మదీయవేగస్య కో వా సోఢేతి సముత్పన్నమహాగర్వేత్యర్థః ॥ ని ॥ అవలేపస్తు గర్వే స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః - సురలోకతరఙ్గిణీ మన్దాకినీ - పార్వతీకాన్తస్య ధూర్జటేః జటా కాన్తారం జటా గహనం తస్య గహ్వరే మహాకుహరే పపాత ప్రాపదిత్యర్థః - భారాక్రాన్తస్య పతనం యుక్తమేవేతి భావః ॥ ౧౩౨ ॥ అలబ్ధేతి ॥ అమరాపగా మం

సమ్యక్సృష్టవిమానప్లవవిప్లవా। నీలజీమూతశైవాలకృతరేఖా
హరిత్తటా ॥ ౧౩౧ ॥ ప॥ అవలేపభరాక్రాన్తా సురలో
కతరఙ్గిణీ। పపాత పార్వతీకాన్తజటాకాన్తారగహ్వరే।
౧౩౨ ॥ ప॥ అలబ్ధనిర్గమా శంభోః కపర్దాదమరాపగా। ద
ధౌ దూర్వాశిఖాలగ్నతుషారకణికోపమాం ॥ ౧౩౩ ॥ ప॥
అదృష్ట్వా తాం నదీం తత్ర తుష్టావ పరమేశ్వరమ్। భగీరథోఽపి విధేః
।క్రౌర్యాత్పరిక్షీణమనోరథః ॥ ౧౩౪ ॥ ప॥ గంగాసప్తా

దాకినీ - శంభోః కపర్దాత్ జటాజూటాత్ ॥ ని ॥ కపర్దోఽస్య జటాజూట ఇత్యమరః - అలబ్ధనిర్గమా అప్రాప్తబహిః ప్రసారా సతీ తద్గర్వనిర్వాపణకృత్యసంరమ్భేణ శంభునా తథా కృతత్వాదితి భావః - దూర్వాశిఖాయాం దూర్వాగ్రే లగ్నా సంసక్తా యా తుషారకణికా హిమబిన్దుస్తదుపమాం తత్సాదృశ్యం దధౌ ధృతవతీ తథాత్యల్పతయా లక్ష్యతేత్యర్థః - కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం సమర్థస్య భగవతః శమ్భోః కిం దుష్కరమితి భావః ని ॥ తుషారస్తుహినం హిమమిత్యమరః - ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౩౩ ॥ అదృష్ట్వేతి ॥ భగీరథః తత్ర ధూర్జటిజటాగహ్వరే - తాం నదీం మన్దాకినీమదృష్ట్వా అనవలోక్య - విధేః క్రౌర్యాత్ దైవప్రాతికూల్యాత్ పరిక్షీణః ప్రణష్టో మనోరథో గఙ్గావతరణరూపో యస్య స తథోక్తస్సన్ - పరమేశ్వరం మహాదేవం తుష్టావ స్తుతవాన్ - గఙ్గాయాః పునర్నిర్గమనార్థమితి భావః ॥ ౧౩౪ ॥ గఙ్గేతి ॥ స్తుత్యా భగీరథకృతస్తోత్రేణ పిం

తునా- ప్రసన్నేన ప్రసాదముధిగతేన తేన పరమేశ్వరేణ-క్షిప్తా ప్రేరితా గంగా-సప్తప్ర
కృతయస్సో త్వాంసియస్యాస్సాతథోక్తా జాతా సతీ - ఏకధారాసంపాతేన హిమవాత్స
ప్రభాతేతిమత్వా సప్తభిః ప్రవాహైః ప్రవృత్తా సతీత్యర్థః - ధరతీతిధరః పర్వతః
హిమవానిత్యర్థః ॥ * ॥ పచాద్యచ్ ॥ ని ॥ అహార్యధరపర్వతా ఇత్యమరః - తస్య
మూర్ధని శిఖరే న్యపతత్ ప్రథమంపపాత - అథబిందుసరసి బిందుసరో నామకాసా
రవిశేషేపి న్యపతత్ - అత్రేదం రామాయణవిరుద్ధం తత్ర గగనాచ్ఛంకరశిరసితతో ధ
రణిమాత్రితేత్యేతావన్మాత్రస్యైవకథనాద్ధిమవన్మూర్ధ్ని పాతస్యాకథనాత్ తథా చస్య
పతత్ హరమూర్ధనీతిపదవిభాగం కృత్వా వ్యాఖ్యానే అసాంగత్యపౌనరుక్త్యదోషాపత్తేః
అతః యథాశ్రుతమేవయుక్తమిత్యుత్పశ్యామః- విరోధపరిహారస్తు ॥ * ॥ శిరశ్శార్వం స
ర్గాత్పశుపతిశిరస్తః క్షితిధరమితిభర్తృహరివచనాత్ - పురాణాంతరాచ్చాపి నేయమిత్య
లమతిప్రసంగేన ॥ * ॥ గంగా సప్తాకృతిర్జాతా నపరం హరమూర్ధని పాతే - గం
గా-హరమూర్ధని పరం - సప్తాకృతిర్న జాతా - అపితు - స్తుత్యా ప్రసన్నేన పరమే

> కృతిర్జాతాన్యపతద్ధరమూర్ధని। తేన స్తుత్యా ప్రసన్నేశక్షిప్తా
> బిందుసరస్యపి ॥ ౧౩౫ ॥ ప॥ తాసు ప్రాచీం గతాస్తిస్రస్తిస్రః ప్రా చేతసీం దిశమ్। అన్యా పితృక్రియోద్యుక్త భగీరథప
> థానుగా॥ ౧౩౬ ॥ ప॥ సైషా భాగీరథీ జహ్నోస్సత్రక్షేత్రం
> సమావృణోత్। తాం స పీత్వా తతశ్శాంతో జహౌ శ్రోత్రే
> ణవర్త్మనా ॥ ౧౩౭ ॥ ప॥ తయా తటిన్యా జాహ్నవ్యా

శ్వరేణ-బిందుసరస్యపి క్షిప్తా సతీ సప్తాకృతిర్జాతా - సప్త జటాయుక్తా ఆకృతిర్యస్యా
స్సా ఇత్యేకత్ర- అన్యత్ర తు సప్తప్రకారా ఆకృతయః స్వరూపాణియస్యాస్సేత్యర్థః
ర్థః-అలంకారస్తు విరోధాభాసః శ్లేషానుప్రాణితః-ఏవముక్తకల్పనేన కోపి దోష ఇతి ప్రతి
భాతి ॥ ౧౩౫ ॥ తాస్వితి॥ తాసు సప్తసు గంగాసు-తిస్రః హ్లాదినీ ప్రభృతయో గంగాః ప్రా
చీం పూర్వదిశం ప్రతిగతాః - తిస్రః సుచక్షుః ప్రభృతయః ప్రాచేతసీం వారుణీం దిశం
ప్రతీచీమిత్యర్థః-గతాః అన్యా అవశిష్టా సప్తమీ గంగా పితృక్రియాయాం పితృతర్పణే
ఉద్యుక్తస్య తత్పరస్య భగీరథస్య పంథాః భగీరథపథః ॥ * ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా స
మాసాంతః-తమనుగచ్ఛతీత్యనుసృత్య యాతీతి తథోక్తా జాతేతి శేషః ॥ ౧౩౬ ॥ సేతి॥ సైషా
భగీరథస్యాపత్యం స్త్రీ భాగీరథీ గంగా - జహ్నోః మునేః సత్రక్షేత్రం యజ్ఞవాటం సమా
వృణోత్ సమంతాదావృతవతీ-తతః ఆవరణానంతరం స జహ్నుః-తాం గంగాం పీత్వా నిజ
సత్రక్షేత్రావరణజనితకోపాన్నిపీయ-తతశ్శాంతః భగీరథకృతస్తుత్యా ప్రసన్నస్సన్
శ్రోత్రేణ వర్త్మనా శ్రోత్రరూపేణ మార్గేణ జహౌ తత్యాజ ॥ ౧౩౭ ॥ ప ॥ తయేతి॥

గీరథః-తయాజహ్నోరపత్యేనజాహ్నవ్యా-ఉత్తరీత్యాతస్యాపిజనకత్వాదిత్థంనిర్దేశః - తటస్యాగంగయా-పితౄన్ కాపిలానలభస్మీకృతాన్ సామతేయాన్ - త్రిదివంస్వర్గం - ప్రాపయత్ అనయత్ - గంగాంపాతాళంనీత్వాభస్మీకృతాన్ పితౄన్ తయా ఆప్లావ్య తత్సంస్కారజనితపు-ణ్యాత్స్వర్గలోకనివాసినశ్చకారేత్యర్థః ॥ * ॥ ఆప్నాతైర్ణశ్వ త్రాత - రరిలజ్ - గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణికర్తుః కర్మత్వం - తతఃపరిపూర్ణమనోరథస్సన్ పురీమయోధ్యాంప్రాపప్రాప్తః ॥ ౧౩౮ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం - ఆకర్ణితా విశ్వామిత్రముఖాచ్ఛ్రుతాభాగీరథ్యాఃకథాఉపాఖ్యానంయేనసతథోక్తోదాశరథిఃశ్రీరామః-తాంసరితంభాగీరథీంవిలంఘ్యతీర్త్వా - తతఃవిశాలాంవిశాలాఖ్యాంపురీంవిలోక్యఇయంపరిదృశ్యమానా పురీ-కస్యరాజ్ఞఃసంబంధినీత్యేవంగాధితనయంవిశ్వామిత్రమపృచ్ఛత్ పృష్టవాన్ - సగాధితనయోప్యేవంవక్ష్యమాణప్రకారేణాప్రోచత్ అకథయత్ ॥ ౧౩౯ ॥ అ ॥ తదేవవివృణోతి ॥ పురేతి ॥ పురాఖలుపూర్వకాలే-ఖలుశబ్దోవాక్యాలంకారే ॥ ని ॥ సిషే.ధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయేఖల్విత్యమరః - సురాశ్చ సురాశ్చసురాసురాః ॥ * ॥ఏషాంచవిరోధఃశాశ్వతికఇతినైకవద్భావః - ఏషాంశా

పయత్ త్రిదివం పితౄన్ । భగీరథః పురీం ప్రాప పరిపూర్ణ

మనోరథః ॥ ౧౩౮ । గ॥అథ దాశరథి రాకర్ణిత భాగీరథీ

కథస్తాం సరితం విలంఘ్య విశాలాం విలోక్య పురీ కస్యే

యమితి గాధినందనమపృచ్ఛత్ । సోప్యేవమప్రోచత్ ।

౧౩౯ । గ॥పురా ఖలు సురాసురాణాం సుధానిమిత్తం మి

థో విరోధే ప్రవృత్తే మాయాం విశ్వమోహినీం విశ్వరూపః

శ్యేతివిష్ణువిరోధః -గోవ్యాఘ్రాదివన్నశాశ్వతికఇత్యాహుః-అథవాసురైస్సంగతాఅసురాఇతిమయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః-ఉత్తరపదలోపశ్చ - నతుసురాశ్చాసురాశ్చేతిద్వంద్వః-అత్రహ్యపిహంచవిరోధశ్శాశ్వతికఇత్యేకవద్భావస్స్యాత్-తేషాంసురాసురాణాందేవదానవానాం - సుధానిమిత్తంసుధాలాభార్థమిత్యర్థః - మిథోవిరోధేఅన్యోన్యవైరేప్రవృత్తేప్రసక్తేసతి-విశ్వరూపఃప్రపంచస్వరూపః-అథవావిశ్వానివిశ్వరక్షణతత్పరాణిరూపాణిమత్స్యకూర్మాద్యవతారాయస్యసవిశ్వరూపఃశ్రీమన్మహావిష్ణుః-విశ్వమోహినీంజగన్మోహనజననీంమాయాంయోషిదాకృతిమిత్యర్థః- ప్రదర్శ్యదర్శయిత్వా - అన్యోన్యవైరాదాధ్యాయపాదసేనదైతేయానింద్రేణఘాతయితుం మాయాయోషిద్రూపేణస్వయమావిర్భూతేత్యర్థః-శతధారపాణినాఇంద్రేణ-దైతేయవిదళనసమర్థసాధనసంపన్నత్వోత్యనార్థంశతధారపాణినేత్యుక్తం-శతధారంపాణౌయస్యేతివిగ్రహః॥ *॥ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతిసప్తమ్యాపరనిపాతః-దిత్యాఃఅపత్యానిపుమాంసోదైతేయాః॥*॥స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్ - తేషాం

నిధనం నాశం కారయామాస-నచైతత్సౌప్తికహస్తేన సర్వమారణం-కింతు కపటనా
టకసూత్రధారోయం నిజమాయావైచిత్ర్యప్రకటనార్థమిత్థం కృతవానిత్యవగంత
వ్య ॥*॥ హృక్రోరన్యతరస్యామిత్యణికర్తుః శతధారపాణేః కర్మత్వవికల్పాత్తృతీయాంతత్వం
౧౪౦ । అ ॥ తతః కిం జాతమిత్యత్రాహ ॥ తేషామితి ॥ తేషాం దైతేయానాం జననీ మా
తా దితిః - అతివేలమన్యుః పుత్రవినాశనాత్సముత్పన్నోత్కటకోపా - అతఏవ శతం
మన్యవః క్రతవో యస్య స శతమన్యుః తం శాతయితుం హింసితుమిత్యాశాసనమిన్ద్రహం
తారమిత్యర్థః ॥*॥ కర్తరి ల్యుట్ ॥ని॥ మన్యుః క్రోధే క్రతౌ దైన్యే ఇత్యుభయత్రాపి వి
శ్వః-కమప్యనివార్యబలం పుత్రం లబ్ధుకామా ప్రాప్తుకామా సతీ ॥*॥ తుం కామమన
సోరపీతి తుమునో మకారలోపః - పత్యుర్భర్తుః ॥*॥ పతిస్సమాస ఏవేతి ఘిసంజ్ఞా
భావః-మారీచస్య మరీచిబ్రహ్మపుత్రస్య కశ్యపస్య వచనాదాజ్ఞావచనాత్కుశప్లవే
శిలాయాం పూర్వస్థానే తపోవనే- సుచిరం బహుకాలం తపశ్చచార వ్రతనియమోప
వాసాదిరూపకర్మాచరణతత్పరా బభూవేత్యర్థః ॥ ౧౪౧ । అ ॥ తదను ఇన్ద్రోపి

ప్రపశ్యైర్దైతేయనిధనం శతధారపాణినా కారయామాస
౧౪౦ ॥ గ ॥ తేషాం జననీ దితిరప్యతివేలమన్యుశ్శతమన్యుశా
సనం కమపి పుత్రం లబ్ధుకామా పత్యుర్మారీచస్య వచనాత్కుశ
ప్లవే సుచిరం తపశ్చచార ॥ ౧౪౧ ॥ గ ॥ తాం కైతవేన శు
శ్రూషమాణశ్శతధారపాణిః పాదకలితశిరఃకచకలాపామా
పన్ననిద్రామపవిత్రేతి నిర్వర్ణ్యావగాహితతదీయజఠరః

స్ఫుటితి క్రియాం చకారేత్యాహ ॥ తాం కైతవేనేతి శతధారపాణిర్వజ్రహస్తః ఇన్ద్రః విశేష
ణం భావికార్యార్థోపయోగార్థమిత్యవగంతవ్యం - శతధారపాణిరిన్ద్రః - కైతవేన
స్వాతిరంధ్రే గర్భం సేత్స్యత్యస్యాభిలాషకపటేన - తాం దితిం - శుశ్రూషమాణః సత్కారా
ర్హోచితైరుపచారైస్సేవమానస్సన్ -పాదయోః పాదస్థానే-కలితాః సంయోజితాః శిరఃకచక
లాపః కేశపాశో యయా తాం ।ని॥ పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరే ఇత్యమ
రః - తథైవాపన్ననిద్రాం ప్రాప్తస్వాపాం - శయ్యాయాం శిరఃస్థానే పాదౌ పాదస్థా
నే శిరః కృత్వా నిద్రాణామిత్యర్థః-ఏతచ్చాస్యా నిషిద్ధమితి భావః-అతఏవ తామపవి
త్రాం అశుచిరితి నిర్వర్ణ్య అవలోక్య ॥ ని ॥ నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణ
మిత్యమరః-అవగాహితతదీయజఠరః ప్రవిష్టతదీయోదరస్సన్ - గర్భం పిండం స
ప్తధా సప్తభిః ప్రకారైః ॥*॥ ప్రకారవచనే థాల్ - నిర్భిద్య విదార్య - నిర్గ
త్య నిర్గతః జఠరాదితి శేషః-అపవిత్రేత్యత్ర అపవిత్రామితి కర్మత్వేన కథ్యే ॥*॥
న్నిద్రాణేనేతి కష్టేనాభిహితత్వాన్నద్వితీయేత్యుక్తం ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం

౧౮-౨ ॥ దితిరపీతి॥ ఇంద్రనిర్గమనానంతరం రాత్రౌ కోయమపిశబ్దః - విదితో విజ్ఞాతః స్వ
న్నయస్యగర్భస్థస్యవృత్తాంతోయస్యాః తనరూపవార్తాయయాసాతథోక్తాసతీ - తానిస
ప్తసప్తసంఖ్యాకాన్యపిఖండానిగర్భశకలాని- ఆఖండలేనేంద్రేణ సప్తమరుతఃవాతా
భిమానినీదేవతాః ఆవహాదీనాంసప్తానాంమరుతాంస్థానపాలానిత్యర్థః కారయి
త్వా - త్రివిష్టపంస్వర్గం ప్రవిష్టా ఆవహాదీనాంనామాని ॥ * ॥ ఆవహః ప్ర
వహశ్చైవ సంవహశ్చోద్వహస్తథా - వివహాఖ్యః పరీవాహః పరావహ ఇతి క్రమాత్ - స
ప్తైతే మారుతస్కంధా మహర్షిభిరుదాహృతాః - ఆవహో ఆవర్తయేద్వాయుః- మేఘో
ల్కాశని వృష్టివిద్యుతః-వతః యేత్స్థాపహస్థాపిత భూమూతలండమండలం -సంవహో
మారుతస్కంధస్తథాశీతాంశుమండలం -వర్తయేదుద్వహశ్చాపితథానక్షత్రమండలం
వ చమోవివహాఖ్యస్తుతథైవగ్రహమండలం-సప్తర్షిచక్రంస్వర్గంగాం షష్ఠః పరివ
హస్తథా -పరావహస్తథావాయుర్వర్తయేద్ధ్రువమండలమితి ॥ ౧౮౩ ॥ అ ॥ అ
స్త్వత్థాకిమిత్యాశంక్యశ్రోత్రసోత్తరమాహ ॥ తతఇతి ॥ తతః దితేః స్వర్గప్రవేశా

సప్తధా గర్భం నిర్భిద్య నిర్జగామ ॥ ౧౮-౨ గ ॥ దితిరపి విదితగర్భ
యవృత్తాంతా తాన్యపి ఖండాన్యాఖండలేన సప్తమరుతః కా
రయిత్వా త్రివిష్టపం ప్రవిష్టా ॥ ౧౮౩ ॥ తతః ॥ ప ॥ అలంబుసా
యామిక్ష్వాకోర్జాతః కశ్చిన్మహీపతిః । విశాలేతి స్వనా
మ్నా నగరీం విశాలాం విదధే పురీమ్ ॥ ౧౮౪ ॥ గ ॥ తదనుతద్వా
స్తవ్యేన సుమతినా-మ్నా నృపతినా కృతాతిథ్యస్సరాజపుత్రో

న్తంతరం ॥ అలంబుసాయామితి॥ ఇక్ష్వాకోః యుష్మద్వంశకూటస్థాత్ రాజ్ఞః - అలంబు
యా అలంబుసాఖ్యాయాంనిజభార్యాయాం - జాతః ఉత్పన్నః కశ్చిన్మహీపతిః - విశా
లో నామరాజా - అత్ర కుశస్థలే స్వస్యనామ్నా విశాల ఇత్యభిధానంతేనైవాంకితా మి
విశేషః -అతఏవ విశాలేతి నామ్నా ప్రసిద్ధాం విశాలాం విస్తృతాం పురీం విదధే నిర్మమే ॥
* ॥ వేశ్మాలక్ష్యంకటచాకవిశాలత్వ ఇత్యయః- విశాలనిర్మితత్వమేవ విశాలాపదప్రవృత్తి
నిమిత్తమిత్యర్థః । ౧౮౪ ॥ తదన్వితి ॥ తదను విశాలా నగరీవృత్తాంతకథనానంతరం
భగవాన్ పూజ్యో విశ్వామిత్రః-తస్యాం విశాలాయాం వసతీతి తద్వాస్తవ్యః -తత్ర వ
సతి ॥ * ॥ వసతేస్తవ్యత్ కర్తరిణిచ్చేతికర్తరితవ్యప్రత్యయో వ్యుత్పన్నః - తేన సుమతిరితి
నామయస్య తేన సుమతినామ్నా నృపతినా రాజ్ఞా కృతాతిథ్యః విహితాతిథిసత్కారః రా
జపుత్రాభ్యాం రామలక్ష్మణాభ్యాం సహ సరాజపుత్రః స్సన్ తత్ర విశాలాయాం - నిశీథి
న్యాం రాత్రిం ॥ ని ॥ నిశాసు తిష్ఠతి రాత్రిరిత్యమరః - నీత్వా గమయిత్వా - మిథిలాం విదేహాన

శరీం ప్రతి ప్రస్థితస్సన్ - ప్రతతపసాముత్తమస్య మహాతపస్విప్రవరస్య గౌతమస్యము
నేరాశ్రమం తపోవనం - సదర్శ్య తస్య గౌతమస్య దారాః భార్యా అహల్యా తస్యా వృ
త్తాంతం తదనుబద్ధాం కథాముపాఖ్యానమిత్థమనేన ప్రకారేణ కథయత్ కథయామాస ॥
౧౮౫ ॥ అ॥ తదేవ వివృణోతి॥ అత్రేతి॥ అత్రాశ్రమే మహేంద్రః అనార్యజుష్టేన అసా
ధుజనాచరితేన - పథా కుత్సితమార్గేణేత్యర్థః - గౌతమస్య ధర్మదారాన్ ధర్మపత్నీమ
హల్యాం॥ ని॥ దారాః పుంసి చ భూమ్నీత్యభిధానాత్ - అగమత్ గ్రామ్యధర్మేణ
సంగతవాన్ ॥ * ॥ గమేర్లుఙి లృదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః - సమునిర్గౌతమశ్చ కు
ధా అహల్యాజారత్వజనిత క్రోధేన - వృషాణం మహేంద్రం ॥ ని॥ వాసవో వృత్రహా వృ
షాకపిరిత్యమరః - నిర్వృషణం విగతాండకోశం ॥ ని ॥ ముష్కోండకోశో వృషణ ఇత్యమ
రః॥ తథా భార్యామహల్యాం చ అదృశ్యాం పూర్వరూపపరిత్యాగేన పాషాణభావమాప
న్నామిత్యర్థః - చకార తథా శాప - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౧౮౬ ॥ అ ॥ శాపాం

భగవాన్విశ్వామిత్రస్తత్ర నిశీధినీం నీత్వా మిథిలాం ప్రతి ప్ర
స్థితః - ప్రతతపసాముత్తమస్య గౌతమస్యాశ్రమం ప్రదర్శ్య
తద్దారానువృత్తాంతం కథామిత్థం కథయత్ ॥ ౧౮౫ ॥ ప॥ అ
త్రాగమద్గౌతమధర్మదారాననార్యజుష్టేన పథా మహేం
ద్రః సచ క్రుధా నిర్వృషణం వృషాణం భార్యామదృశ్యాం చ
మునిశ్చకార ॥ ౧౮౬ ॥ ప॥ వనమేతద్గతే రామే శాపాన్ము
క్తా భవిష్యసి ఇత్యుక్త్వా గౌతమః పత్నీం హిమాద్రిం గతవాన్ స్వయ
యా ॥ ౧౮౭ ॥ ప॥ ఇత్థం విదితవృత్తాంతే దేవతానాం గణే త
దా పితృణాం ప్రాంభవాల్లేభే మేషస్య వృషణం వృషా

తం కథయతి॥ వనమితి॥ రామే శ్రీరామచంద్రే - ఏతద్వనమేతదరణ్యం గతే ప్రాప్తే స
తి - శాపాత్ పాషాణభావనిర్బంధరూపాత్ - ముక్తా భవిష్యసి - శ్రీరామచంద్రపదార
విందరజఃకణస్పర్శేన దేవమచ్ఛపపరిప్రాప్త పాషాణభావావస్థాం విహాయ నిజశ
రీరం ప్రాప్స్యసీత్యర్థః - ఇత్యనేన ప్రకారేణ గౌతమః - పత్నీమహల్యాం ప్రత్యు
క్త్వా - తపసి తపశ్చర్యార్థం - హిమాద్రిం యయౌ ప్రాప ॥ ౧౮౭॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థమ
నేన ప్రకారేణ - దేవతానాం గణే అగ్న్యాదిదేవసంఘే - విదితవృత్తాంతే గౌతమశా
పాదింద్రో నిర్వృషణోభూదితి విజ్ఞాతవృత్తాంతే సతి - తదా తస్మిన్ సమయే - వృషా ఇం
ద్రః - పితృణాం పితృదేవతానాం ప్రాభవాత్ సామర్థ్యాత్ - మేషస్య హవిష్ట్వేన క
ల్పితస్య ఏడకాఖ్యపశువిశేషస్య - వృషణం లేభే ప్రాప - మేషవృషణం భిత్త్వా ఏతద్వృ
షణస్థానే యోజయామాసురిత్యర్థః - అతఏవ మేషవృషణ ఇంద్ర ఇతి లోకవేదయోః

సిద్ధః॥౧౧॥ పుంస్యోరభాగ్యరణోర్ణాయమే షవణ్ణయవిడకఇత్యమరః॥ ౧౪౮॥ తదితి॥ త
త్తస్మాత్కారణాద్గౌతమః - ఏ నసహిమహేంద్రసంభోగజనితపాపాత్ - ముక్తాం
యుక్తాం పద్మరజోమహిమ్నా తిశేషః - ఏనామహల్యాం ప్రతిగృహ్ణాతుపునఃస్వీకరో
తుఇత్యుక్త్వేతిశేషః ఇతిసైషగమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగేవాపౌన
రుక్త్యమిత్యాలంకారికాః - కౌశికోవిశ్వామిత్రః రామేణసాకం-తస్యగౌతమస్యాశ్ర
మంభేజే ప్రాప॥ ౧౪౯॥ దుఃఖఇతి॥ తాదృగ్విధే తాదృశ్ప్రకారే - అనిర్వాచ్యఇత్య
ర్థః-మహత్యనల్పేచ-గౌతమధర్మపత్న్యాఃఅహల్యాయాః -దుఃఖేపాషాణావస్థాజని
తక్లేశే-సుఖేపూర్వరూపప్రాప్తిజనితానందేచవిషయే - రజఏవరజోగుణోరేణుశ్చ -
ఏవకారోవధారణార్థకః - హేతుఃకారణంబభూవ - కుతఃయస్మాత్కారణాత్
గౌతమధర్మపత్నీ-గుణేనగుణరూపేణరజసారజోగుణేనేత్యర్థః-వికృతింగతాపాషా
ణావస్థావికారంప్రాప్తా- తథారామస్య శ్రీరామచంద్రస్య పాదరజసాచరణరేణు
నా-ప్రకృతింపూర్వరూపం- ప్రపేదే శ్రీరామచంద్రచరణారవిందరజస్సంపర్కాత్
పాషాణత్వంవిహాయసజాకృతింప్రాపేత్యర్థః॥సి॥ అథోరజోగుణరేణావారత్న
చేతినానార్థరత్నమాలా-రజఇతికేవలప్రకృతగోచరఃశ్లేషాలంకారః-యద్యపిపూ

౧౦౮। ప॥ తదేనామేనసోముక్తాం ప్రతిగృహ్ణాతుగౌతమః॥
ఇతితస్యాశ్రమంభేజేసాకంరామేణకౌశికః॥ ౧౪౯। ప॥
దుఃఖేసుఖేచరజఏవబభూవహేతుస్తాదృగ్విధేమహతిగౌత
మధర్మపత్న్యాః।యస్మాద్గుణేనరజసావికృతింగతాసాకాకు
త్స్థపాదరజసాప్రకృతింప్రపేదే। ౧౫। ౫॥ తస్మిన్నహల్య

ర్యముద్భాస్యంచకారేత్యుక్తం -నతుపాషాణావస్థాం - తథాపివికృతింగతాప్రకృతింప్ర
పేదేఇత్యనేనపద్మపురాణోక్తపాషాణావస్థాసూచ్యతే-తథాచపాద్మే॥ * ॥ పాతకి త్వ
స్యరామస్య పాదస్పర్శాన్మహాత్మనః- అభూత్సురూపావనితాసమాక్రాంతామహా
లేతి॥ * ॥ గుహేనాప్యుక్తం ॥ * ॥ క్షాళయామితవపాదపంకజేనాథదారుదృష
దోఃకిమంతరం-మానుషీకరణచూర్ణమస్తితేపాదయోరితికథాప్రథీయసీతి॥ * ॥ మహా
నాటకేప్యుక్తం॥ * ॥శిలాకంప ధత్తేశివశివవియుక్తైకరినతామహోనారీచ్ఛాయామ
యతివనితారూపమయతె - వదత్యేవంరామోవికసితముఖీవల్కలమురస్స్థలేధృత్వావి
ధ్వాకచభరముద్ధ్రాదృషివధూః॥ * ॥ అన్యత్రగౌతమేనచ॥ * ॥పదకమలరజోభిర్ము
క్తపాషాణదేహామలభతయదహల్యాంగౌతమోధర్మపత్నీం - త్వయిచరతివిశీర్ణగ్రావ్ణి
వింధ్యాద్రిపాదేకతికతిభవితారస్తాపసాదారవంత ఇతి - వసంతతిలకావృత్తం॥
౧౫౦॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్నాశ్రమే-విశ్వామిత్రఃఅహల్యయాగౌతమేనచ - కృ

తాతిథ్యం విహితాతిథిసత్కారం - సరాజపుత్రశ్శ్రీరామలక్ష్మణసహితస్సన్ - ప్రతి
గృహ్యస్వీకృత్య - మిథిలోపకంఠభువి విదేహనగరాంతికప్రదేశే - జనకస్య యజన
భవనం యజ్ఞశాలామభజత ప్రావిశత్ ॥ ని ॥ విదేహామిథిలాపురీ - ఉపకంఠాంతి
కాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అప్యభితోఽవ్యయమితిచామరః ॥ ౧౫౧ ॥ తదన్వితి ॥ తదన్వయజ్ఞ
శాలాప్రవేశానంతరం - తస్మిన్ విశ్వామిత్రే - జనకేనరాజ్ఞావిధివత్ - విధ్యుక్తంయ
థాతథాసత్కృతమిత్యర్థః ॥ * ॥ తపహ్నమితివతిప్రత్యయః - అభ్యర్చితే పూజితే సతి - ని
మిర్నామరాజావిదేహానాంహాటస్తత్కులపురోధాః తద్వంశపారంపర్యాగతపు
రోహితః పురస్తాదేవరాజ్ఞోహితంధత్తే పురోధా ఇతివిగ్రహః ॥ ని ॥ పురోధాస్తుపురోహి
తఇత్యమరః - శతానందో గౌతమపుత్రః మునిః రఘునందనం శ్రీరామంప్రత్యేవం
వక్ష్యమాణప్రకారేణాభాషత అబ్రవీత్ - విశ్వామిత్రమాహాత్మ్యం వక్తుముపచక్రమ ఇ
త్యర్థః ॥ ౧౫౨ ॥ అ ॥ తదేవవివృణోతి ॥ తిష్ఠన్నితి ॥ అసావయమితిహస్తనిర్దేశః - మునిర్మన
నశీలో విశ్వామిత్రః - క్షత్రార్హవృత్తౌ క్షత్రవర్ణయోగ్యవ్యాపారే - క్షత్రార్హతపస్యక్ష
త్రధర్మయోగ్యవ్యాపారేతిష్ఠన్ వర్తమానస్సన్ - పురేతిశేషః - బ్రహ్మసూనోర్వసిష్ఠ

యాగౌతమేనచకృతమాతిథ్యం విశ్వామిత్రస్సరాజపుత్రః
ప్రతిగృహ్యమిథిలోపకంఠభువిజనకయజనభవనమభజత
౧౫౧ ॥ న ॥ తదనుజనకేనవిధివదభ్యర్చితేతస్మిన్మునౌపు
రోధాశ్శతానందో రఘునందనమేవమభాషత ॥ ౧౫౨ ॥ అ ॥
తిష్ఠన్ క్షత్రార్హవృత్తౌ మునిరగమదసావాశ్రమం బ్రహ్మ

స్య - శ్రీకరంతపోవనమగమత్ ప్రాప - ఆఖేటకయాత్రాగహామితిశేషః - అథతత్రా
శ్రమే - నిరవధినిర్మర్యాదం - షడ్రసోపేతం చతుర్విధమృష్టాన్నపానాదిసమృద్ధతయానిర్వ
క్తుమశక్యమిత్యర్థః - ఆతిథ్యమతిథిసత్కారం - లబ్ధ్వా ప్రాప్య వసిష్ఠకృతమితిశేషః
తతస్సురభేః కామధేనోః ॥ ని ॥ సురభిర్గవిచస్త్రియామిత్యమరః - ప్రాభవాత్సామ
ర్థ్యాదిత్యేవమవేత్యజ్ఞాత్వా - సాసురభిస్తేనవిశ్వామిత్రేణప్రార్థితామహ్యమియదీ
యతామితివసిష్ఠముద్దిశ్యయాచితాభూత్ - తదనుయాచ్ఞానంతరం - మునివరేముని
శ్రేష్ఠే వసిష్ఠే - నాభ్యుపేతే ధేనుం దాతుమనంగీకృతవతి సతీత్యర్థః - నఞర్థస్యసమ
ర్థస్యసుప్సుపేతిసమాసః - క్రోశంతీమార్తస్వరంకుర్వంతీం తాంధేనుంచకర్షబలాత్కా
రేణనీతవాన్ - తతః ప్రచురబలయుక్తా అత్యంతబలిష్ఠయా తయాధేన్వైవ - కాందిశీకో
భయద్రుతోఽభూత - మహాబలసంపన్నకామధేనువిదళితచతురంగబలస్సన్ పలా
యితోఽభూదిత్యర్థః ॥ ని ॥ కాందిశీకో భయద్రుత ఇత్యమరః - తస్యైవేత్యత్రాపి వశాదో
వసిష్ఠస్యవచ్ఛేదార్థకః - రాజాతపోబలేననవధ్య ఇతి తేనోపేక్షితత్వాదితిభావః ।
* ॥ ఇతి శ్రీరామాయణే - కిష్కింధాకాండే ॥ * ॥ గ్రంథస్య పద్మస్య శేషస్య

శతశతపోనిష్ఠాదిత్యర్థః ॥ ౧౫౫ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం - సావిత్రః సవిత
వంశోద్భవః క్షత్రియః క్షత్రకులప్రసూతః ॥ * ॥ ఉభౌ త్రాధ్వ ఇతిషు ప్రత్యయః - విశే
షణద్వయేనాపి కృషీతాపంశ్యాగత్వంసూచ్యతే - త్రిశంకూ రాజా సశరీరః శరీరసహి
తస్సన్నేవ - స్వర్గసిద్ధిం స్వర్గలోకప్రాప్తిం - అభ్యర్థయమానః సశరీరపివాహం స్వర్గం
యాస్యామీతి యాచమానస్సన్నిత్యర్థః - వసిష్ఠేన గురుణా ప్రత్యాఖ్యాతః - సశరీర
స్వర్గగమనమశక్యమితి నిరాకృతః - తథా నిర్బంధకుపితైర్మహాత్మభిః గురుపుత్రై
రహం సశరీర ఏవ స్వర్గం ప్రాపణీయ ఇతి పునఃపునర్యాచ్ఞానిర్బంధజనితకోపద్రవసం
జాతకోపైర్మహాత్మభిః అదీర్ఘ్యహంతైః తస్య వసిష్ఠస్య పుత్రైర్దత్తశ్చండాలభావో
యస్య సతథోక్తః చండాలో భవేతి శప్తస్సన్నిత్యర్థః - తమేనం విశ్వామిత్రం తపస్వం
తం - శరణమభజత తత్ప్రతిపక్షతయా అయం మాం స్వర్గం ప్రాపయిష్యతీతి శరణాగతో
భూదిత్యర్థః ॥ ౧౫౬ ॥ అ ॥ తతః కిమత ఆహ ॥ అసావితి । అసౌ విశ్వామిత్రో వి
తస్య త్రిశంకోర్మనోరథపరిపూర్తయే - సశరీరస్వర్గప్రాప్తిరూపమనోరథం పరిపూర్త్య

౧౫౫ । ౫॥ అథ సావిత్రః క్షత్రియస్త్రిశంకుస్సశరీరః స్వర్గ
సిద్ధిమభ్యర్థయమానో వసిష్ఠేన ప్రత్యాఖ్యాతస్తస్య పు
త్రైర్మహాత్మయాగాదిభిర్నిర్బంధకుపితైర్దత్తచండాలభా
వస్తమేనం శరణం భజత ॥ ౧౫౬ । ౫॥ అసావపి తన్మనోరథ
పరిపూర్తయే క్రతుమేకం ప్రాక్రమత । ౧౫౭ । ౫॥
సత్రసమాగతేషు బ్రాహ్మణేషు జుగుప్సయా త్రిశంకోరనా
గతాన్ వసిష్ఠపుత్రానయం శాపేన శ్వభక్షానకరోత్
౧౫౮ । ౫॥ తతః క్రతుభుజాం వర్గేఽపి స్వభాగాదనవతిసే

యితుమిత్యర్థః - ఏకం క్రతుం ప్రాక్రమత కంచిద్యాగం ప్రారబ్ధవానిత్యర్థః ॥ ౧౫౭ ॥
సత్రేతి । త్రిశంకోస్సంబంధిని తత్ర తస్మిన్ క్రతౌ - బ్రాహ్మణేషు బ్రహ్మర్షిషు సమాగతే
షు విశ్వామిత్రయాదుపాగతేషు సత్సు - త్రిశంకోర్నృపాల్ ॥ * ॥ జుగుప్సా విరా
మేత్యాదినా ఉచమీ - జుగుప్సయా శాఖాంతరం ప్రవిష్టః - జాతిభ్రష్టస్తత్పరివంథిన
శరణం గతత్వం చండాలోయం యజమానః - క్షత్రియశ్చ యాజకస్తస్మాత్త్ర గమనమనుచి
తమిత్యుత్పన్న మనస్సంకోచేనేత్యర్థః - అనాగతాన సంప్రాప్తాన్ - వసిష్ఠస్య పు
త్రాన్ - అయం విశ్వామిత్రః - శాపేన శ్వభక్షానకరోత్ - యతోఽస్మదుపక్రాంతయా
గం ప్రతీక్ష్యయానసమాగతాస్త ఇమే వసిష్ఠస్య పుత్రాః శ్వమాంసభక్షాః సంత్వితి శ
శాపేత్యర్థః ॥ ౧౫౮ ॥ తత ఇతి ॥ తత స్తదనంతరం - క్రతుం భుంజత ఇతి క్రతుభు
జః - తేషామింద్రాదిదేవానాం వర్గే - సంఘేఽపి - స్వభాగాదనవతిసే జుగుప్సయైవ అన
వతరతి సతి - పావితా నాగాత్ కృతో ముమితి శేషః ॥ ॥ ౧౫౯ ॥ అయమితి ॥ ముహూర్త్యామహా

ఉత్తస్యేతి - రాజానో వానరేంద్రప్రతిచారికైస్సంకులః - తాదృశకోంస్యాదృష్టా ప్రకీర్ణా నోపేసాం ప్రియం వదేత్ - దేవమానుషరూపేణచరంత్యేతేమహీతలఇతి ॥ * ॥ ప్రస్థరావృత్తం తదుక్తం కేదారేణ ॥ * ॥ మ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియ తియుతా ప్రస్థరాకీర్తితేయమితి ॥ ౧౩ ॥ అ॥ ఏవంభూతోపిపునరుద్ధాధర్షోవప్ర వృత్త ఇత్యాహ॥బహుశ ఇతి॥బహుశః బహువారం॥ * ॥బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాద న్యతరస్యామితిశస్ ప్రత్యయః - తస్యాః కామధేనోర్బలాత్ శక్తేః కితస్యభయసం భ్రాంతస్య ॥ * ॥ చకితం భయసంభ్రమమిత్యభిధానాత్ - తపసాతపోబలేన అధిగ తాః ప్రాప్తా వివిధా బహుప్రకారాశ్చ ఆయుధనిగమాధనుర్వేదాద్యస్త్రవిద్యా యేనత స్య - అతఏవసురభినిమిత్తం కామధేనుప్రాప్త్యర్థం - భూయః పునరపి సమారబ్ధస మరస్యఉపక్రాంతయుద్ధస్య - విశ్వామిత్రస్యేతిశేషః - దివ్యాస్త్రపరంపరామనుసహ స్రశీర్ణాం - బ్రహ్మదండేన బ్రహ్మతేజోమయేనదండేన - నిరుంధతీ నివారయన్తీ జా

సమానో రాతిష్ఠంతత్ర లబ్ధ్వా నిరవధి సురభేః ప్రాభవాది
త్యవేత్యసా తేన ప్రాథితా భూత్తదను మునివరేణాభ్యసే
తే చ కర్మ కోశం తీంతాంత యేవ ప్రచుర బలజుషా కాందిశీకో
బభూవ ॥ ౧౩ ॥ గ ॥ బహుశస్తద్బలచకితస్య తపసాధిగ
తవివిధాయుధనిగమస్య భూయోపి సురభినిమిత్తం సమారబ్ధ
సమరస్య దివ్యాస్త్రపరంపరాం బ్రహ్మదండేన నిరుంధన్న
రుంధతీజానిరవతస్థే ॥ ౧౪ ॥ గ ॥ తతోయం జాతవ్యళీకః క్షా
త్రాత్తేజసః పరం బ్రాహ్మ్యమేవ మహో మహీయ ఇతి ని
శ్చిత్య తన్నిష్ఠయైవ తీవ్రం తరం గతపశ్చచార ॥

హీమురత్వనిత్యర్థః - అరుంధత్యేవజాయా యస్య అరుంధతీజానిర్బహువ్రీహిః ॥ * ॥ జా యాయా నిజితి నిజాదేశః - అవతస్థే స్థితవానిత్యర్థః ॥ * ॥ సమవప్రవిభ్యః స్థ ఇత్యాత్మనేపదం ॥ ౧౪ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం - అయం విశ్వామిత్రః జాతవ్య ళీకః క్షత్రియబలేన సముత్పన్నాప్రీతిస్సన్ ॥ ని ॥ అళీకం త్వప్రియే నృత ఇత్యమరః - అ త ఏవ ఉత్పన్నదుఃఖః ॥ ని ॥ వ్యళీకమనృతే దుఃఖే ఇతి వైజయంతీ - తత ఏవ క్షాత్రాత్ క్ష త్రసంబంధినః తేజసః బలాత్ ॥ ని ॥ తేజః ప్రభావే దీప్తౌ చ బల ఇతి మురః - పరముత్కృష్టం బ్రాహ్మ్యం బ్రహ్మసంబంధ్యేవ మహః తేజః - మహీయో మహత్తరం ప్రశస్తమితి యావత్ - ఇతి నిశ్చిత్య నిర్ధార్య ॥ * ॥ తథా శ్రీరామాయణే ॥ * ॥ ధిగ్బలం క్షత్రియబ లం బ్రహ్మతేజోబలం బలం - ఏకేన బ్రహ్మదండేన సర్వాస్త్రాణి హతాని మే ఇతి - తన్నిష్ఠయా బ్రహ్మతేజః ప్రాప్త్యర్థం - దక్షిణస్యాం దిశి - తీవ్రతరముగ్రం తపశ్చచార

మహాత్మాయం విశ్వామిత్రః తపసాం ప్రభావాత్ తపస్సామర్థ్యాత్ - త్రిశంకుం దివం స్వ
ర్గం - ఆరోపయామాస ఆరోపితవాన్ ॥ * ॥ గురుహేళనం త్వాల్లిట్ గురుణా స్మరత
స్యామితి పరాకారః కరిబుద్ధిత్యాదినా అధికర్తుః శౌకర్మత్వం - కీదృశం త్రిశంకుం - నీలమం
రం వాసో యస్యేతి యస్య తం - ఏకత్ర చండాలాకృతిధారిత్వాదన్యత్ర మేఘావరణజని
తాంధకారావృతత్వాచ్చేతి భావః ॥ ని ॥ అంబరం వాససి వ్యోమ్నీతి విశ్వః - తథా నిహ్నుత
త ఆచ్ఛాదితః రాజవేషో నృపనైపథ్యం చంద్రప్రకాశశ్చ యస్య తం ॥ ని ॥ రాజా ప్రభౌ న
పే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోరితి విశ్వః - అత ఏవ వహన్ నిశీథాత్ ప్రావృట్కా
లార్ధరాత్రాదవిశేషో విశేషరహితో వేషో యస్య తం - అర్ధరాత్రతుల్యాకారమిత్య
ర్థః ॥ ని ॥ స్త్రియాం ప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షా ఇతి - అర్ధరాత్ర
నిశీథౌ ద్వావితి చామరః - శ్లేషాలంకారః - ఇంద్రవజ్రావృత్తం ॥
౧౬౦ ॥ అపాతయదితి ॥ తతస్తదనంతరం - శతం మన్యవః క్రతవో యస్య శతమన్యురిం
ద్రః - సంజాతమన్యుః చండాలం కిమితి స్వర్గమారోపితవానితి సముత్పన్నక్రోధస్సన్ ॥

స ॥ అయం మహాత్మా తపసాం ప్రభావాదారోపయామాస
దివం త్రిశంకుమ్ । నీలాంబరం నిహ్నుతరాజవేషం వర్షానిశీథా
దవిశేషవేషమ్ ॥ ౧౬౦ ॥ స ॥ అపాతయత్స్వర్గముపాశ్రయం
తం సంజాతమన్యుశ్శతమన్యురేనమ్ । తతో బలం బ్యాస్య ని
యోగశబ్దం లేభే త్రిశంకుర్గగనే ప్రతిష్ఠామ్ ॥ ౧౬౧ ॥ గ ॥
తతో గీర్వాణగణప్రార్థనయా పరిత్యక్తభువనాంతరని

ర్మాణస్పృహస్తైర్నేత్రకృతౌ క్రుద్ధీత్యర్థః - స్వర్గముపాశ్రయంతం ప్రవిశంతమేనం త్రిశం
కుమపాతయత్ పాతయామాస - తతోనంతరం త్రిశంకుః పతమాన ఇతి శేషః - అ
స్య మహాత్మనో విశ్వామిత్రస్య - నియోగశబ్దం తిష్ఠ తిష్ఠేత్యాజ్ఞారూపాలం
బనయష్టివిశేషం - అవలంబ్య ఆశ్రిత్య - గగనే ప్రతిష్ఠాం స్థితిం లేభే ప్రాప - ఏవ
స్మిన్ యోగాబలం చేన అంతరిక్షే స్థితో భూదిత్యర్థః - మహాత్మానః కిం వా కర్తుం న శక్ను
వంతీతి భావః - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౧౬౧ ॥ తతఇతి ॥ తతః త్రిశంకోర్గగనప్రతిష్ఠాపనానం
తరం - గీర్వాణగణప్రార్థనయా పురందరాదిబృందారకబృందయాచ్ఞయా - పరిత్యక్తా
విస్పృష్టం భువనాంతరనిర్మాణకర్మ స్వర్గాద్యంతరరచనైకకర్మ యేన తత్ తం - తత్రదక్షి
ణస్యాం దిశి తపః ప్రత్యూహాః స్తపోవిఘ్నాః ॥ ని ॥ విఘ్నోంతరాయః ప్రత్యూహ ఇ
త్యమరః - ప్రత్యుద్భూతస్సంజాత ఇతి పశ్చిమాయాం దిశి - పుష్కరేతీర్థవిశేషే - పు
ష్కలం సమగ్రం తపశ్చరంతం మునిం విశ్వామిత్రం - అంబరీషస్య మహారాజస్య యజ్ఞ
పశునా శేనమిత్రే - ప్రాణభిక్షార్థం ప్రాణస్థితిం నామ ప్రార్థకర్మణో ప్రజానిత

జరితనితాంతశ్రాన్తం-అవశ్యకర్తవ్యకర్మవిశేషః-తదర్థం బహ్వీభిర్గోభిః క్రీ
తసంఖ్యాకాభిరిత్యర్థః ॥ * ॥ ఓతో గుణవచనాదితి జీప్ - గోభిర్మూల్యభూతాభిః
క్రీత్వా విక్రీయ-పరపశుత్వం నీయమానః తత్ప్రాయశ్చిత్తస్య నరపశోరిత్యర్థః తేన స
విధిబాధితత్వాదితి భావః-తావత్తదానీం-ఋచికస్య ఋచికనామ్నః కస్యచిద్దరిద్రబ్రా
హ్మణస్య-శునశ్శేఫః శునశ్శేఫనామా శున ఇవ శేఫో యస్యేతి విగ్రహః ॥ * ॥ శేఫపుచ్ఛలాఙ్గూ
లేషు శునస్సంజ్ఞాయామితి విక్-మధ్యమపుత్రః-శునఃపుచ్ఛశ్శునోలాంగూల ఇత్యాద్యతృతీయపుత్రా
పేక్షయా మధ్యమోయం పుత్రః-మధ్యే భవో మధ్యమః ॥ * ॥ మధ్యాన్మ ఇతి మప్ప్రత్యయః
పితా జ్యేష్ఠమవిక్రేయం మాతా చాపి కనీయసం - విక్రీతం మధ్యమం మన్యే రాజపుత్ర
నయస్వమామితి శ్రీరామాయణే - తేనైవ ఉక్తత్వాత్ శరణముపయాచతం శునశ్శేఫం పు
త్రప్రదానసంరక్షణం కుర్వితి ప్రార్థితవానిత్యర్థః - నను ఋచికోయం బ్రాహ్మణః త
త్కథం స్వదగ్ధోదరపూరణాయ సర్వథా స్వపుత్రప్రదానరూపం పాపం కృతవాన్ -
కించ - ఆత్మా వై పుత్రనామాసీతి శ్రుతేః-పుత్రస్యాత్మరూపత్వాత్ ఆత్మహంతృత్వదోష

గ్నాం ణకర్మాణం-తత్రతపః ప్రత్యూహాః క్రతుత్యుద్భూతఇతి పశ్చి
మాయాం దిశి పుష్కరే పుష్కలం తపశ్చరంతమముగ్రం బరీష
యజ్ఞపశునాశప్రాయశ్చిత్తార్థం బహ్వీభిర్గోభిః క్రీత్వా
నరపశుత్వాం నీయమానస్తావదృచికస్య మధ్యమపుత్రస్య
నశ్శేఫశ్శరణమయాచత ॥ ౧౬ ॥ స॥ అయం భగవాన్
గసయపి వినయోనరతేరు మేనమున్ముఖః పరాప్ముఖే భ్యస్తే
భ్యోహవిష్యం దాదిభ్యశ్శేపేనవనహత్వతనయదశాం దత్వా

సంగాచ్చేదితి చేత్-సత్యం-బుభుక్షితస్యాస్య తాదృగ్వివేకాభావాత్వాదుక్తంచ ॥ * ॥
త్యజేత్ క్షుధార్తా మహిళా పుత్రం భుక్తే సుధాత్ క్షుధాతః జగత్సర్వం దశబుభుక్షితః కిం
నకరోతి పాపం క్షీణా నరా నిష్కరుణా భవంతి-ఇత్యలమ్ ॥ * ॥ అస్య గోదరస
ద్భిః సంకర్షణత్వం ప్రతిపాదితమ్-అతస్తథా కృతవానిత్యవగమితప్రసంగే ॥ ౧౬ ॥ అ
తతః కిం కృతవానిత్యత్రాహ ॥ అయమితి ॥ అయమితి భగవాన్నిర్దేశః-భగవాం
స్తపస్త్వింద్రవినాశచేతయః కలత్రకః కౌశికః విశ్వామిత్రః-నిజతనయవినియమేన స్వపుత్రప్రత్య
ర్పణేన-పరశునశ్శేఫం గమయితుం పాలయితుమనః ॥ * ॥ సగర్వాం ముఖస్మృద్ధస్య
త్యాగం తస్యాన్య ౦-తత్కాలంలభేత్ర, పైకశ్శేషరత్నాకరకరత్నాకరాకారత్రి
ప్రకాశ నిజతనయార్పణా ప్యనేకమభావనిర్మాణరాజ్ఞో దయం కృతవన్నుసత
త్తనః-పరాఙ్ముఖేభ్యః నినియమానేన గుణాదిప్రత్యేకం పాలేభ్యః హవిష్యం అతిస్నే
హాతిశయాదస్య క్రూరంత్రిభ్యః-తేభ్యః నిజతనయేభ్యః-శాపేనవనిష్టతనయకాం

త్వరతకౌశికస్థాం॰ తత్వా వసిష్ఠతనయాఇ తత్వతూంసభాశనోభవంత్యే తిరకాపేత్య
త్యః॥ని॥ పశావంత్రవస్థాయామితివిత్వః గాథాద్వయప్రీతాభ్యాం - గాథయా
రింద్రోపేంద్రప్రసాదక సూక్తివిశేష. ఋగ్ద్వయేన శునశ్శేఫః తేన - ప్రీతాభ్యాం
సంతుష్టాభ్యామింద్రోపేంద్రాభ్యాం యాగాధిష్ఠానదేవతాభ్యాం - అంబరీషం శునశ్శే
ఫం చేత్యుభౌ పరిపూర్ణమనోరథౌ సంపూర్ణాభిలాషౌ కారయామాస - ఇంద్రోపేంద్ర
సంతోషోత్పాదనపూర్వకం యజ్ఞస్య సాంగత్వాపాదనేన అంబరీషమనోరథం ప్రాణపరి
త్రాణేన శునశ్శేఫమనోరథం చ పూరయామాసేత్యర్థః॥ ౧౬-౩ ॥ తత ఇతి॥ తతస్తదన
తరం తపస్యంతం తపః కుర్వాణం తపోనిష్ఠమిత్యర్థః। ఏనం విశ్వామిత్రం మేనకాయా
మేనకాఖ్యాయా అప్సరసస్సంగతః సంగాత్ ॥ * ॥ పంచమ్యాస్తసిః - తపోభంగస్త
పోవిఘ్నః తత్ర చిరం బహుకాలం అంగీచకార అనుససార - మేనకాసంభోగకాత్ప
ర్యేణ చిరకాలమయం పరిత్యక్తనియమో భూదిత్యర్థః ॥ ౧౬-౪ ॥ పశ్చాదితి। పశ్చా
త్తదనంతరమయం విశ్వామిత్రః - ప్రశ్చాత్తాపేన కిమేతదసదాచరితమంగీకృతమిత్య

గాథాద్వయప్రీతాభ్యామింద్రోపేంద్రాభ్యామంబరీ
షం చ శునశ్శేఫం చ పరిపూర్ణమనోరథౌ కారయామాస
౧౬-౩ ॥ ౪ ॥ తతస్తపస్యంతమేనం మేనకాసంగతస్తపోభంగ
శ్చిరమంగీచకార । ౧౬-౪ ॥ ౪ ॥ పశ్చాత్పశ్చాత్తాపాభిభూతో
యముత్తరే భూభృతి కౌశికీతీరే ఘోరం తపశ్చచార । ౧౬-౫ ।
౪ ॥ తత్ర జంభారిప్రహితాం రంభాం శైలీభవేతి శప్త్వా పూ
ర్వస్యాం దిశి నిరస్తనిశ్వాసం తపశ్చరత్యముష్మిన్నాశ్మనాత

సంతాపేనాభిభూతః ఆక్రాంతస్సన్నుత్తరే ఉత్తరస్మిన్ భూభృతి హిమవత్పర్వతే ॥ * ॥
పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వేతి కల్పే స్మిన్నాదేశాభావః - కౌశిక్యాస్తత్రత్యాయాః
స్వభగిన్యా నద్యాస్తీరే - ఘోరమత్యుగ్రం తపశ్చచార - తథా చ శ్రీమద్రామాయణే ॥ * ॥
కౌశికీ పరమోదారా ప్రవృత్తా చ మహానదీ - దివ్యా పుణ్యోదకా రమ్యా హిమవంతము
పాశ్రితా - లోకస్య హితకామ్యార్థం ప్రవృత్తా భగినీ మమ ఇతి శ్రీరామం ప్రతి స్వేనై
వోక్తం । ౧౬-౫ । తత్రేతి ॥ తత్ర హిమవత్పర్వతే - జంభాఖ్యదైత్యద్వేషి
ణా ఇంద్రేణ - ప్రహితాం తపోవిఘ్నార్థం ప్రేషితాం రంభామప్సరసః॥సి॥ స్త్రియాం
బహుష్వప్సరసస్స్వర్వేశ్యా ఊర్వశీముఖాః - ఊర్వశీ మేనకా రంభా ఘృతాచీ తిలోత్త
మేత్యమరః - శైలీ శిలారూపా భవేతి శప్త్వా - శాపేన పాషాణావస్థాం దత్త్వేత్యర్థః - పూ
ర్వస్యాం దిశి ప్రాచ్యాం నిరస్తనిశ్వాసం నిరుద్ధప్రాణసంచారం యథా తథా రేచకపూర
కకుంభకలక్షణప్రాణాయామసహితమిత్యర్థః - అముష్మిన్విశ్వామిత్రే తపశ్చరతి

ముహుర్హ్యాగ్రత పోనిహ పరతంత్రేస తి-తపోగ్నేస్తపోరూప వహ్నేరూష్మణా సంతాప జనకజ్వాలయా-ఉద్విగ్ని తానిహ్వలితాయే అసురాదేవా ప్రేష్ఠాంసభాతత్సభః-స్వ యసంభ్రాంతాఖిలగీర్వాణ సహిత స్సన్నిత్యర్థః ॥ * ॥ రాజా హస్సభిర్యష్టః-తా మరసా సనోబ్రహ్మ-సన్నిధా య సన్నిహితో భూత్వా-జితేంద్రియ త్వాద్విషయ ప్రవృత్తిప్రతిరోధనశక్తేంద్రియగ్రామత్వాద్ధేతోః బ్రహ్మగ్గరసిజాతః వసిష్ఠోపిత్వ-త్పృత్తిపశ్యపిధవంత మేవం బ్రహ్మర్షిరసీతవ్యాహారతువదతు-॥ మదనుగ్రహేణేతి శేషః-తత్రైవతవమనసిబి ద్యత ఇతిభావః-ఇతీత్థమశావత॥ ౧౬౬ ॥ అ ॥ తతః కింత త్రాహ ॥ అసావితి ॥ అసౌ విశ్వామిత్రః వసిష్ఠస్యనిర్దేశా న్నిరూపణాద్బ్రహ్మర్షిత్వం-ద్వైజన్మసిఉత్పత్తికర్మభ్యాంయస్యసద్విజన్మా బ్రాహ్మణః ఉపనయనాత్ప్రాగ్రాదుపనయనరూపసంస్కారాద్బ్రహ్మవర్చసంయుక్తః బ్రహ్మతే జోవిశ-అవిందతఅలభత ॥*॥ బ్రహ్మహత్యాభ్యాం వర్చ సఇతిఅచ్ప్రత్యయః అత్రయ తాశబ్దఃఇవార్థకః-ఇవవద్వాయథా శబ్దాఇతిదండ్యాచార్యానుశాసనాత అతఏవోప

శో గ్నేరుద్విగ్నితామురసఖస్సోమురసాపన స్సన్నిధాయజి
తేంద్రియత్వాద్బ్రహ్మర్షిరసివసిష్ఠోప్యేవం వ్యాహరతు
శ్చవంతమిత్యభాషత ॥ ౧౬౬ ॥ పా॥ అసౌవసిష్ఠనిర్దేశా
ద్బ్రహ్మర్షిత్వమవిందత। యస్తోపనయసంస్కారాద్ద్వి
జన్మాబ్రహ్మవర్చసమ్ ॥ ౧౬౭ ॥ పా॥ ఇతి జనకపురోధ శ్లా
ఘితోగాధిసూనుస్సహనృపతనయాభ్యాంశర్వరీంతత్ర

నీ ॥ ౧౬౮ ॥ ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ-జనకస్యపురోధసా పురోహితేనశతానం దేన-శ్లాఘితః ప్రశంసితః-గాధిసూనుర్విశ్వామిత్రః-నృపతనయాభ్యాంసహ త్రి తామఃత్మతాభ్యాం సాకం-తత్రయజ్ఞశాలాయాం-శర్వరీం రాత్రిం నీత్వాగమయిత్వాస కలిజదయితాయశ్చాంధకారాయభాఽదసాయభంపోమయాయ-సంధ్యాత్రయపవిత్ర తేంగాయ గాదివేదత్రయమయత్వాద్దితిభావః ॥ * ॥ తథాచ శ్రుతిః ॥ * ॥ ఋగ్భిః పూర్వాహ్ణేదివిదేవఈయతే-యజుర్వేదేతిష్ఠతిమధ్యేఅహ్నః సామవేదేనాస్తమయేమహీ యతఇతి-జ్యోతిషసూర్యాయ-పుష్పదర్భాగ్రగర్భం పుష్ప దర్భాంకురమిశ్ర-తథా భూతస్సైవశాస్త్రచోదితత్వాదితిభావః-ఉక్తంచజ్ఞానవాసిష్ఠే ॥ * ॥ దత్వాన్ఘ్యం కిరణమయం ప్రణమ్య ప్రదక్షిణైః-విష్ణుమూర్తిద్విజో వాక్యైరంభోగమివచాతక ఇతి ॥ అర్ఘ్యార్థం పూజార్థంద్రవ్యమర్ఘ్యంజలాంజలిః ॥ * ॥ పాదార్ఘ్యాభ్యాంచేతియ ప్రత్యయః ॥ ౨ ॥ మూర్ధ్నైకభూతాదిభ్యాగతః-షట్సుత్రిషట్కష్యద్యర్ఘ్యార్థఇత్యాచారః-వి

పత్కృత్యర్హం యథాశాస్త్రమిత్యర్థః ॥ * ॥ తపసామితి వర్తిత్రోత్యయః-ఆహితపత్ర తపసాం - అత్ర శ్రుతిః ॥ * ॥ తదుహాప్యాపి తేబ్రహ్మవాదినః పూర్వాభిముఖాస్సంధ్యాయాం గాయత్ర్యాభిమన్త్రితా ఆప ఊర్ధ్వం విక్షిపంతి తా ఏతా ఆపో వజ్రీభూత్వా తాని రక్షాంసి మందేహారుణే ద్వీపే ప్రక్షిపంతీతి- మాలినీవృత్తం ॥ ౧౭ ॥ తదన్వితి ॥ తదనన్తరం అర్ఘ్యప్రదానానన్తరం - విశ్వామిత్రః రామలక్ష్మణయోః కర్మణోః పరీక్షణకౌతుకాద్విలోకనకౌతూహలాద్ధేతోః ॥ ని ॥ కౌతూహలం కౌతుకంచ కుతుకంచ కుతూహలమిత్యమరః-అనవరతపతితేన నిరన్తరప్రసృతేన-వికచకువలయానాం ముకుళిత నీలోత్పలానాం-నిచయేన సమూహేన - ఉపచీయమానా ప్రవర్ధమానా - యా మేచకమరీచిః శ్యామలకాన్తిః ॥ ని ॥ కృష్ణే నీలాసితశ్యామకాలశ్యామలమేచకా ఇత్యమరః తస్యాః మలిమ్లుచేన పాటచ్చరేణ తిరస్కారణేనేతియావత్ - తద్వన్నీలవర్ణేనేత్యర్థః-అతఏవ్రావమా ॥ ని ॥ ప్రతిరోధిపరాస్కన్దిపాటచ్చరమలిమ్లుచా ఇత్యమరః - పౌరనారీణాం పురసుందరీణాం- లోచనరోచిషా నయనకాన్త్యా - కపచితః సంవర్తితః నరపతేః పన్థాః

నీత్వా। విధివదదిశదర్ఘ్యం పుష్పనభాగ్రగభం సర సిజద
యితాయజ్యోతిషే భాం నసాయ। ౧౭॥ గ॥ సద నుజనకరా
జధానీం రామలక్ష్మణపరీక్షణకౌతుకాద నవరత పతితే నవికచ
కువలయనిచయోపచీయమాన మేచక మరీచిమలిమ్లుచేనపౌ
రనారీలోచనరోచిషాకవచితనరపతి పథాం జనకరాజధానీం
విశ్వామిత్రః ప్రవిశ్య నగరకథనయా పిదమభాషత । ౧౮ ।
గ॥ అస్యాం ఖలు నగర్యామారబ్ధయజ్ఞస్య రాజ్ఞో జనకస్య

రఘపతిసఖః - రాజమార్గోఽయస్యాస్త్రాం ॥ * ॥ ముహూర్తాత్యాదినాసమాసాంతః - రాజానోఽధియంతేస్యా మితిరాజధానీ - జనకస్య రాజధానీ జనకరాజధానీ మిథిలానగరీతాం ॥ * ॥ కరణాధికరణయోశ్చేత్యధికరణార్థేల్యుట్ప్రత్యయః - ప్రవిశ్యజనకతనయాం శ్రీరామలక్ష్మణౌ ప్రతీదం వచనమభాషత ॥ ౧౮ ॥ ఆ॥ నదేవాహ॥ అస్యామితి॥ అస్యాం నగర్యాం మిథిలాయాం - ఖలుశబ్దః ప్రసిద్ధార్థకః - భగవతీపూజ్యా - రత్నానిముణిగానార్క్యేయుస్యాస్సారత్న గర్భాభూస్తథా ॥ ని ॥ జగతీరత్నగర్భాచేత్యమరః - ఆరబ్ధయజ్ఞస్య ప్రారంభితసవనస్య - రాజ్ఞః హలముఖకర్షణేన యజ్ఞభూమిం శోధయత ఇత్యర్థః - భాగధేయాద్భాగ్యాద్ధేతోః ॥ ని ॥ దైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యంస్త్రీనియతిర్విధిరిత్యమరః-సీతాలాంగలపద్ధతి స్తజ్జన్యత్వాత్సీతేత్యన్వర్థసంజ్ఞా ॥ ని ॥ సీతాలాంగలపద్ధతిరిత్యమరః - సీతేతినామధేయస్య నామ్నా భాజనం పాత్రం ॥ * ॥ నామరూపభాగేభ్యః స్వార్థేధేయప్రత్యయ ఇత్యుత్పత్త్యా భాగధేయప్రత్యయః - కన్యా

తత్త్వం శ్రేష్ఠం కన్యకామిత్యర్థః - అజీజనత్ జనయామాస రత్నగర్భాయాస్తస్యాః
రత్నజననం యుక్తమేవేతి భావః ॥ * ॥ జనేర్ణిచి లుఙి చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః అభ్యాసదీర్ఘ
శ్చ ॥ ని ॥ రత్నం శ్రేష్ఠే మణావితి విశ్వః ॥ * ॥ జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్న
మభిధీయత ఇత్యభిధానాత్ ॥ ౧౭౦ ॥ అస్యా ఇతి ॥ అస్యాః పురో మిథిలానగర్యాః - అ
పరం ఇతోఽన్యన్మాహాత్మ్యం మహానుభావత్వం - కిం వర్ణనీయమస్తి న కించిదస్తీత్యర్థః
కుతః యతః యస్యాస్తాదృక్కారణాత్ ॥ ౧౭౧ ॥ దేవ్యా ఇతి ॥ యస్యా దేవ్యా భూదేవ్యాః - ఉ
దకాని ధీయంతేఽస్మిన్నిత్యుదధిః సముద్రః ॥ * ॥ ఉదకశబ్దస్యోదః సంజ్ఞాయామిత్యు
దకశబ్దస్య ఉదాదేశః - వసనం వస్త్రం - తథా హాటకాద్రిస్స్వర్ణాచలః ॥ ని ॥ స్వర్ణం
సువర్ణం కనకం హిరణ్యం హేమ హాటకమిత్యమరః - అల్పం పీఠం పీఠీ - సైవ పీఠికా ఉపవేశ
నపీఠం ॥ * ॥ గౌరాదిత్వాత్ జీష్ తతః స్వార్థే కః కేణ ఇతి హ్రస్వః - తథా సగర
తనయానాం కపిలానలదగ్ధానాం స్వర్గమార్గైకబంధుః ముఖ్యసుహృత్ స్వర్లోకప్రాప
కేత్యర్థః - సింధుస్సరిత్ మందాకినీ యావత్ - హారో ముక్తాకలాపః ॥ ని ॥ దేశేన

భాగధేయాత్సీతా నామధేయభాజనమజీజనత్ - న్యాగరత్నం
రత్నగర్భా భగవతీ ॥ ౧౭౦ ॥ ౫ ॥ అస్యాః పురః కిము పరం
మాహాత్మ్యం యతః ॥ ౧౭౧ ॥ ౫ ॥ దేవ్యా యస్యా వసన
ముదధిః పీఠికా హాటకాద్రిర్హారస్సింధుస్సరిత నయుస్స్వర్గ
మార్గైకబంధుః క్రీడాశైలః ప్రథమపురుషక్రోడదంష్ట్రా

విశేషస్సింధుర్నా సరితి స్త్రియామిత్యమరః - తథా ప్రథమపురుషః పురాణపురుషః
విష్ణుః స చాసౌ క్రోడో వరాహశ్చ తస్య దంష్ట్రా దంతవిశేషశ్చ - క్రీడాశైలో విహారాచ
లః - సర్వత్రాభూదితి శేషః - తస్యాస్సీతాయాః సుసీతాజనన్యాః భూదేవ్యాః - జగతి
ప్రత్యర్థః - మిథిలాం పరిచిన్వతయా వర్తమానాం మిథిలానగరీం - సూతికాగృహం సూతి
కాగృహమాహుః బ్రువంతి - యత ఏవముపరితోయానుభావాయా భూదేవ్యా మిథిలాం సూ
తికాగేహం కథయంత్యతోఽస్యా మాహాత్మ్యం కిమన్యద్వక్తవ్యమస్తీత్యర్థః ॥ * ॥ బ్రువ
ఇత్యాహ బ్రూవామిత్యాదినా ణలాదేశః బ్రువ ఆహాదేశశ్చ అత్రోపధ్యాయ విషయోపరంజక
త్వే నవసనత్వాదిరూపణాత్సమస్తవస్తువిషయరూపకాలంకారః ॥ * ॥ ఆరోపవిషయ
స్యాస్య దతిరోహితరూపిణః - ఉపరంజకమారోప్యమాణం తద్రూపకం మతమితిలక్ష
ణాత్ - తత్ర తథాప్యస్యాం మిథిలాయాం సాగరాంబరాదిను తయా మహీయస్యా భూ
దేవ్యా అధియత్వ కథనాదధికప్రశంసోఽలంకారః ॥ తదుక్తం ॥ * ॥ ఆధారాధేయయోరా
నానురూప్యే భావోఽధికో మత ఇతి - అయం చోత్తరరూపకానుప్రాణిత ఇతి సంకరః

మందాక్రాంతావృత్తం ॥ ౧౭-౨ ॥ తత్రేతి॥ తత్ర మిథిలాయాం-సీతోత్పత్తిసమయేజ నకోరాజాపితాచ ॥ ని ॥ తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః - సీతాయావివాహార్థంమను జైరింద్రాదిభిరపికిము తాన్యైరితిభావః - దుష్కరంకతుమశక్యం ॥ * ॥ ఈషదు స్సుషిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః - ధనుషఃహరకోదండస్య - ఆరోపణంఅవనమనం పణంమూల్యంకల్పయామాస యోవాకోవాఇదంధను రారోపయ తితస్మైఇయంకన్యా దీయతే నత్వన్యస్మైఇతిప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః-ఇదమభాషతేతిపూర్వేణసంబంధః॥ని॥ పణో ద్యూతా దిషూత్సృష్టే భృతౌమూల్యేధనేపి చేత్యమరః॥౧౭౩॥ తతఇతి॥ తతః సీతావృత్తాంతకథనానంతరం-మహర్షిర్విశ్వామిత్రః-ఋషిలక్షణము క్తంసుధర్మా సదృశీందేవసభాసమాం ॥ ని ॥ స్యాత్సుధర్మా దేవసభేత్యమరః - జనకరాజస్య సభా మాస్థానంప్రపేదే ప్రాప-తథాచాపవిలోకలోలౌధనుర్దర్శనలాలసౌ॥ని॥ లోలుపో లోలుభోలోలంపటోలాలసశ్చసఇతియాదవః - కుతఃచాపాభ్యాం సహసచాపకౌ

చతస్యాస్స్రుతామాతుర్గగ తిమిథిలాంస్మూతి కాగేహామాహుః ॥
౧౭-౨ ॥ ప ॥ తత్ర సీతావివాహార్థమమరైరపిదుష్కరం ॥
జనకఃకల్పయామాసధనురారోపణంపణం ॥ ౧౭౩ ॥ ప ॥ త
తోమహర్షిర్జనకస్యరాజ్ఞస్సభాంసుధర్మాసదృశీంప్రపేదే ॥
తౌచాప తుర్శ్చపవిలోకలోలౌస చాపకౌ కోసలరాజపు
త్రౌ ॥ ౧౭౪ ॥ గ ॥ తత్రవిధివదభ్యర్చితఃకథితదశరథతనయ
వృత్తాంతఃకౌశికః-కౌశికప్రముఖైరమరైరస్మత్కులమహా

న్సౌ-ఇతిధనుర్విద్యావిశారదత్వంసూచ్యతే ॥ * ॥ తేనసహేత్యాదినాబహుప్రీహిః శేషాద్విభాషేతికప్ప్రత్యయః-తౌకోసలరాజపుత్రౌ రామలక్ష్మణౌచ-విలేనమహాకు లీనత్వాదిసకలగుణసంపత్తిస్సూచ్యతే - ఆపతుఃప్రాప్తవంతౌ-ఉపజాతివృత్తం - లక్ష ణంతూక్తం ॥ ౧౭౪ ॥ తత్రేతి॥ తత్ర సభాయాం - కుశవంశసంభూతత్వాత్ కౌశి కోవిశ్వామిత్రః ॥ * ॥ కుశవంశసంభూతత్వాత్కౌశికం రఘునందనఇతిశ్రీరామాయ ణే-విధివద్యథాశాస్త్రమభ్యర్చితఃపూజితః - రాజ్ఞేతి శేషః - తథాకథితఃఉపవర్ణిత ః దశరథస్యవృత్తాంతోవంశప్రశంసాదివృత్తిర్యేనసతథోక్తస్సన్ ॥ ని॥ వార్తాప్ర వృత్తిర్వృత్తాంతఇత్యమరః - తథాకౌశికప్రముఖైర్మహేంద్రాదిభిరమరైః॥ని మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిషుకౌశికఇత్యమరః-అస్మత్కులమహత్తరేత స్తత్వంశశ్రేష్ఠేదేవరాతేరాజ్ఞి-విన్యస్తంవిన్యస్తంవిశేషతోవిశేషాకారేణ-సీతాయాః స్వలాభార్థంవివాహమూల్యార్థం-తదారోపణస్యైవసీతాప్రదానమూల్యత్వాది

తిభావః ॥ ని ॥ శులో(క్రా-స్త్రీ) స్త్రీధనేపి చేత్యమరః - మయా రక్షితం గుణమిదం ధనురితిక్ష షః ఇత్యుక్త్వా ఇతి నైవగమ్యమానార్థత్వాన్న ప్రయోగః - జనకేన ప్రసక్తస్య చా పస్యారోపణాయ అపనేమనాయ - రామమాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస నన్వేవంశ్రవణేన ధనుష్ప్రా పరాతేన్యాసభూతతయా నిక్షిప్తమితి రామాయణాదౌ ప్రతీయతే-అస్మిం చ్రాదిభిరపి కథ మేతత్సంగచ్ఛత ఇతి చేత్ - నదేవేత్యాధనుషి దత్సేతదాసేనైవైతద్వైస్య న్ని తద్ధం గత్వా స్వయం గృహీతుం తైరస్యపత్యేస్యదేవరాతస్య దేహి [illegible] తస్య కాలస్య హా స్పేదత్తవానితి న కో పి విరోధః ॥ ౧౭ ॥ తత ఆవేశాదంబరం ॥ రామ ఇతి ॥ రామో బాహుబలం ని జభుజబలం వివృణ్వతి ప్రకటయతి సతి-ధనుర్వంశే కేవలం ధనూరూపవేణుదండేపి గుణా రోపణం మౌర్వీయోజనం తౌర్యాత్యర్పణం చ మాభూత్ నాసీత్-అత్ర మాఙోసంభవాత్త్వా న్మా జీలు జితి లుఙాశీరర్థత్వాత్ వకారః కిం త్వాత్మనా స్వేన తిలకే సంజాతమిత్యేవ కృత ఇత్యర్థః-అత్ర స్వస్యాపర్ణత్వాదితి భావః ॥ * ॥ తదస్య సంజాతం తారకాది భ్య ఇతజితి చిత్యయః - తారకాదిరాకృతిగణః - [illegible]

> తత్రైదేవ రాతే - నిక్షిప్తమపి శేషతస్య రాజ్ఞోల్హాగంమయా రక్షితమిదమితి - జనకేన ప్రదిష్ట స్య చాప స్యారోపణాయ రామమాదిదేశ ॥ ౧౭ ॥
>
> ప ॥ తతః ॥ రామే బాహుబలం వివృణ్వతి ధనుర్వంశే గుణారోపణం మాభూత్ కేవలమాత్మనా తిలకితేవం శేషైనైకతనే । ఆకృష్టమతిరాంతదేవ సపది స్ఫీతారావో పక్రమతం భంగ స్తస్య నాదేవ లంకేశభూజాంతదో స్తంభ పం భస్యచ ॥ ౧౮ ॥

ప ॥ రామాకృష్టేన భగ్నేపి శ్యాకృ శేసూర్య్య దులేపి ॥ ని ॥ వంశో వేణౌ దులేపి చేతి విశ్వః - గుణారోపణం అభూదితి లోకస్య శౌర్యాదిగుణసమర్ప ణమభూదితి పరిహారాన్తరో ధ్వాభాసః - ఇతర వంశస్త్ర తద్ధనుషి నారోపితత్వాత్సూర్య్యవంశావతంసేన శ్రీరామేణారోపితత్వాత్ [illegible] మహతీ ప్రతిష్ఠా సంపాదితేత్యర్థః ॥ నీ ॥ మౌర్వ్యాం ద్రవ్యాశ్రితే సత్త్వశౌర్యసంధ్యా దికేగుణ ఇత్యుభయత్రాప్యమరః - కించ తద్ధనుర్దేవ సత రాముణైకేన క్షణప్తం మాభూత్ కింతు పరమత్యంతం దృఢం శీఘ్రం - సీతారామనోత్సాహ స్యాకృష్టమభూత్ - ధనురాకర్ష ణస్య వతన్మ నస్సమాకర్షణ హేతుత్వాదితి భావః-తథా తస్య దేవధనుషో భంగో విఘ్నోమాభూత్ - కింతు తు తద్భుజాంతదో స్తంభం దంభస్య దోర్దండదర్పస్య బలాదం బరస్యచ ॥ ని ॥ సంభ స్తుత్వై తవేకలౌ- ఇతి విశ్వః - భంగో భూ సత్ భగ్నం ధనుఃపృష్ఠం రాజ్ఞా నో నిర్భావితబిభుజగర్వాబభూవురిత్య ర్థః - శౌర్యం-చ [illegible] ॥ ౧౮ ॥ రామేతి ॥ రామాకర్షణేన శ్రీరాముకృష్ణేన ఆకర్షణేన - ధనుష్కోటిం [illegible]

స్యకంతస్మాత్స్వవతీతితథోక్తైస - తథారోచసీద్యావాభూమీరుణద్ధావృణోతీతిరోదో రుధా ॥ * ॥ అన్యేభ్యోపిదృశ్యతఇతిక్విప్ సర్వవ్యాపి నేత్యర్థః ॥ని॥ ద్యావాభూమీచ రోదసీత్యమరః - ధ్వానేనధ్వనినాక త్రాః - పృష్టామరో త్రిస్థాయేత్యుక్తాః క్రియాః - అత్రజాతివాదినాత్ త్రశబ్దేనతజ్జన్యాః క్రియాలక్ష్యంతేతేషాంయశవివసితత్వ ద కులంహంస శ్రేణీతిరూపకంతస్మిన్విషయే ॥ ని ॥ హంసాస్తుశ్వేతగరుతఇత్యమరః - జీవ నస్య జలస్య మూతఃపుటబంధో జీమూతో మేఘః ॥ * ॥ మూతబంధనేప్పుపొసరాది త్వాత్సాధుః ॥ ని ॥ జీమూతౌ మేఘపర్వ తావిత్య భిధానాత్ జీమూతనాదోజలధర గర్జితేనేనాచరితంజీమూతనాదాయితంతస్య తన్ని వారకత్వా దితిభావః ॥ * ॥ క ర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చ - తతఃభావే క్తఃఅస్యశ్బ్దస్యధాతుకరూగ్గృద్ఘ ఇతిదీర్ఘఃఏవము త్తర త్రా పినాజ్యం - తథావీరశ్రసౌనీరలక్ష్మ్యాః - ప్రథమప్రవేశసమయే ప్రథమప్రవేశ కాలే ని॥సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరః - పుణ్యాహఘోషః పుణ్యస్తుశ్రా

భువా ధ్వానేనరోదోరుధాద్య ష్టతస్త్రయ శస్సితచ్ఛానకుల
జీమూతనా దాయితం ॥ వీరశ్రీప్రథ మప్రవేశసమ యేప్రు
ణ్యాహఘోషాయితంసీతాయాః కిలమాన సేపరిణయేమాం
గల్యతూర్యాయితం ॥ ౧౭౭ ॥ వ ॥ నవఃకరిన కనకణాఘ్రు
ణిలేచాప జన్మాఃకఠో ద్దిశాంద్విరదస్సింకృతైఃకృతహరిస్థితి
స్వాగతః ॥ జగద్భయగుణకోతుకోచ్ఛలిత రామకీర్త్యంగ
నాప్రయాణపటహధ్వనిః ప్రససయ తిస్మతారధ్వనిః ॥ ౧౭౮ ॥

X ॥ తత్ప్రసన్న రథస్పైలాపరిణయసమీహిత నిర్ణయ జనకప్రహి
తేనసర్వజనేనాచరితంపుణ్యాహఘోషాయితంపుణ్యాంచతదహశ్చపుణ్యాహంతిథిరిత్యేవం సమాసః ॥ * ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్ - పుణ్యాసుదినాభ్యామహ్న ఇతిక్లీబ త్వం - తథా సీతాయాస్సంఖిల్యాఃమానసేమనసిప్రథ గ్ఘోషఇత్యర్థః - పరిణయేవివాహ విషయేమాంగల్యతూర్యేణమాంగల్యార్థంతూర్యధ్వనినేనాచరితంమాంగల్యతూర్యా యితంకిలేతిసంభావనాయాం ॥ ని ॥ వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః - ఉత్ప్రేక్షాలం కారః - వృత్తంపూర్వవత్ ॥ ౧౭౭ ॥ నవ ॥ కరిదన్తకనకాచ్చాధాకర్షణాద్ధేతోః ఘ్రుణి తఃభగ్నః ఇయశ్చాపఃతస్మాజ్జన్మయస్యసతథోక్తఇతివ్యధికరణబహువ్రీహిః ॥ * ॥ అవ గ్యోబహువ్రీహిః - వ్యధికరణోజన్మాద్యుత్తరపదఇతివామనః - కఠోరఃదిశ్ఘుందిశాం ద్విరదఘుంకృతైర్దిగ్గజఘుంకారైః హరిభిః స్వభయజనితైరేవేతిభావఃకృతోవిహితః హరిత్స్థితిస్వాగతోదిగీశ్వరకృతశోభనాగమనప్రశ్నోయస్యసతథోక్తః అతఏవేనది గంతవ్యాపీత్యర్థః - నవఃఅభూతపూర్వః - తారధ్వనిరుచ్చధ్వనిః జగద్భయగుణకౌతుక

తల్లోకసంచారకౌతూహలాద్ధేతోః - ఉచ్చలితా ప్రవృత్తా రామస్యకీర్తిరేవాంగనేతి రూపకం - తస్యాః ప్రయాణపటహధ్వనిం యాత్రారంభభేరీభాంకారం - ప్రథయతి స్మ ప్రకటయతిస్మ తామ్రాతృవమివాపేత్యర్థః - అత్రధనుర్భంగజనితధ్వనౌ పటహధ్వనిత్వారోపణాద్రూపకాలంకారః - తథాన్యనిష్ఠేముఖేంకృతేష్వన్యకర్తృకస్యాగతత్వరూపణాద్వ్యధికరణరూపమిత్యనయోర్నైరపేక్ష్యేత్సంసృష్టిః - పృథ్వీవృత్తం ॥ జహాజ స య లా వ సు గ్ర హ య తి స్మ పృ థ్వీ గు రు రి తి ల క్ష ణా త్ ॥ * ॥ ౧౭౮ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రతస్మిన్ సమయే - దశరథః సీతాపరిణయే సీతావివాహే - విహితనిర్ణయేన కృతనిశ్చయేన ॥ ని ॥ సమౌ నిర్ణయనిశ్చయావిత్యమరః - జనకేన ప్రహితాః ప్రేషితా యే దూతాః ప్రేష్యాః తై రాహూతస్సన్ - పురోహితాభ్యుపగమాద్వసిష్ఠాంగీకారాత్ ॥ ని ॥ అంగీకారోభ్యుపగమ ఇత్యమరః - మిథిలాముపాగమత్ ॥ ౧౭౯ ॥ తమేవదశరథం వర్ణయతి ॥ యదితి ॥ యస్య దశరథస్యకీర్తిః దానవోత్త్రోచ్ఛ్వాసమాఖ్యాసురవధూనాం దేవతాస్త్రీణాం సంగీతగోష్ఠిః సంగీతప్రస్తావః - తస్యాముఖంప్రా

తదూతాహూతస్సన్పురోహితాభ్యుపగమాన్మిథిలాముపా
గమత్ ॥ ౧౭౯ ॥ ప ॥ యత్కీర్తిస్తిలకాయతే సురవధూ
సంగీతగోష్ఠీముఖే యేనాద్యః పితృమాన్పుమాన్వసుమతీ
యేనైవ రాజన్వతీ । ఇంద్రస్సంగరసంకటేషు విజహౌ వీర
స్యయస్యోన్ముఖప్రేంఖత్స్యందనకేతనాంబరదశాసందర్శ
నాద్దుర్దశామ్ ॥ ౧౮౦ ॥ ప ॥ జనకస్స్వకనీయాం సమాజావహః

కంఠః సఏవముఖం వక్త్రమితి శ్లిష్టరూపకం - తస్మిన్ ॥ ని ॥ ముఖంప్రధానే ప్రారంభే వక్త్ర ఇతి నానార్థరత్నమాలా - తిలకాయతే తిలకో భూషణవిశేషః స ఇవాచరతి - సురవధూనామపి గేయాంతరాపేక్షయా ప్రథమత ఏవ వర్ణనవిషయో భవతీత్యర్థః ॥ * ॥ కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చేతి క్యఙ్ - అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః ॥ ని ॥ తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకః - ద్వితీయం చతురీయం చ న స్త్రియామిత్యమరః - తథా యేన దశరథేన - ఆద్యః పుమాన్ పురాణపురుషో విష్ణుః పితా అస్యాస్తీతి పితృమాన్ భూదితి శేషః - శ్రీరామరూపేణాస్య తద్గర్భసంభూతత్వాదితి భావః - ఏతేనాస్య మహాసుభాగ్యసంపత్తిస్సూచ్యతే - యేనదశరథేనావ్యనేత్యేవకారార్థః - వసుమతీ పృథివీ - సురాజా అస్యా అస్తీతి రాజన్వతీ సురాజ్ఞీ అభూత్ ॥ ని ॥ సురాజ్ఞి దేశే రాజన్వాన్ ఇత్యమరః ॥ * ॥ రాజన్వాంత్సౌరాజ్యనిపాతనాత్సాధుః ॥ * ॥ సంగరస్సుతజిత్ తథా యస్య వీరస్య దశరథస్యోన్ముఖం అభిముఖం యథా తథా - ప్రేంఖంత్యో వాయువశాచ్చలంత్యః యాః స్యందన

శ్రితసాంబరదశాః రథనిబద్ధధ్వజపతాకాంచలానితాసాం సందర్శనాత్సమ్యగ్దర్శనాద్ధేతోః ॥ని॥ వస్త్ర్యవస్థాంశుకాంశే మదశేతి రత్నమాలా - ఇంద్రతీతింద్రః ॥ * ॥ ఇదిప రమైశ్వర్యే - పరమైశ్వర్యసంపన్నః పాకశాసనః - ఉపేంద్రేత్యాదినా ఔణాదికోర ప్రత్యయః - సంగరసంకటేషు దేవాసురయుద్ధసంమర్దేషు ॥ ని ॥ అథ ప్రతిజ్ఞాజిసం విదాపత్సు సంగర ఇత్యమరః - దుర్దశాం దురవస్థాం విజహౌ తత్యాజ - ఇంద్రస్యాప్యాశ్ర స్యపౌరుషఇతి భావః - సోయం దశరథః మిథిలామగమదితి పూర్వేణ సంబంధః - తిలకాయత ఇత్యత్రలుప్తోపమా - సాచోక్తరూపకేణ సంకీర్యతే - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం ॥౧౮౦॥

జనక ఇతి ॥ జనకో రాజా స్వస్య కనీయాంసం అనుజమిత్యర్థః ॥ ని ॥ జఘన్యజే స్యుః క నిష్ఠయవీయావరజానుజా ఇత్యమరః ॥ * ॥ యువాల్పయోః కనన్యతరస్యామితి వికల్పాత్ కనాదేశః - తథా యుధి యుద్ధే సుధన్వానం నామ రాజానం హత్వా సాంకాశ్యాం సాంకాశ్యాఖ్యసుధన్వపట్టణే - స్థాపితం ప్రతిష్ఠితం - కుశధ్వజమాజుహావ తత్పుత్రికయోరపి వివాహముపాయాత్ సంకల్పమాకారయామాసేత్యర్థః ॥ ౧౮౧ ॥ తదన్వితి ॥ తద నుతదనంతరం - తాభ్యాం జనకకుశధ్వజాభ్యాం - అర్చితః యథార్హం పూజితస్సపురో

వకుశధ్వజమ్ । హత్వాయుధిసుధన్వానం సాంకాశ్యే స్థాపి తం పురే । ౧౮౧ । ౫ । తదను తాభ్యామభ్యర్చిత స్సపు రోహితో దశరథస్తత్ర పుత్రాణాం గోదానమంగళం నిర్వర్త యామాస ॥ ౧౮౨ । ౬ ॥ జగ్రాహ జనకాత్సీతాం తాతాదే శేన రాఘవః । ఆమ్నాయశాసనేనార్చ్యాం యజమానాది

హితస్స వసిష్ఠో దశరథస్తత్ర తస్మింత్సమయే - పుత్రాణాం శ్రీరామాదీనాం ...కు మారాణాం - గోదానమేవ మంగళం నిర్వర్తయామాస - వివాహదీక్షాంగత్వేన కృతవాని త్యర్థః ॥ని ॥ గౌర్నాదిత్యే బలీవర్దే క్రతుభేదర్షిభేదయోః స్త్రీతు స్యాద్దిశి భారత్యాం భూమౌ చ సురభావపి - నృస్త్రియోః స్వర్గవజ్రాశ్మదృగ్బాణలోమస్వితి కేశవః - గావో లోమాని కేశా - దీయంతే ఖండ్యంతే ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోదానం నామ బ్రాహ్మణాదీనాం షోడశాదిషు వర్షేషు కర్తవ్యం కేశాంతాఖ్యం కర్మోచ్యతే - తదుక్తం మనునా ॥ * ॥ కే శాంతః షోడశే వర్షే బ్రాహ్మణస్య విధీయతే - రాజన్యబంధో ర్ద్వావింశే వైశ్యస్య ద్వ్యధికే తత ఇతి ॥ * ॥ వేదానధీత్య వేదౌ వా వేదం వాపి యథా క్రమం - అవిప్లుత బ్రహ్మచర్యో గృహస్థాశ్రమమావసేదితి । ౧౮౨ ॥ జగ్రాహేతి ॥ రఘోర్గోత్రాపత్యం పుమాన్ రాఘవః శ్రీరామః తాతస్య పితుర్దశరథస్య ఆదేశేన ఆజ్ఞయా ॥ ని ॥ తాతస్తు జనకః పితేత్యమరః జనకాత్ధాతుః సీతాం అనలో హుతాశనః ఆమ్నాయశాసనేన శ్రుతిచోదనయా - యజమానాద్య జనశీలాద్గృహస్థాత్ ॥ * ॥ యజతేః తాచ్ఛీల్యే శానచ్ -

అన్యేషు గిరిషు నాగమః - అర్వాంచీనామాదిస్త్రియామివ - జగ్రాహ గృహీత
వాన్ పరిణీతవానిత్యర్థః - బింబప్రతిబింబభావేన ఉపమాలంకారః - ఆశ్చర్యమే
తత్ స్థితదాశ్చర్యమద్భుతం ॥ ౧౯౩ ॥ అ ॥ కింతదిత్యత ఆహ ॥ గుణమితి ॥ రామభ
ద్రః శ్రీరామః - అత్ర భద్రశబ్దప్రయోగః సకలకల్యాణస్వరూపత్వాత్ వివాహకర్మ
దీక్షితత్వాచ్చేత్యవగంతవ్యం ॥ ని ॥ స్వః శ్రేయసం శివం భద్రం కల్యాణం మంగళం శుభ
మిత్యమరః - కుశికతనయవాక్యాద్విశ్వామిత్రనియోగవచనాత్ - ననిమిషంతీత్యనిమి
షా దేవాః ॥ * ॥ పచాద్యచ్ - తేషాం చాపే మూర్తత్వాన్నిక్షేపణార్హా ఇతిభావః - కం
చిదేకం గుణం మౌర్వీం విద్యాదిష్వేకతమం గుణం చేతి గమ్యతే - ఆరోప్య నిక్షిప్య - సీతాము
ద్గృహీత్ గృహీతవాన్ - తదను సీతాగ్రహణానంతరం - తస్య శ్రీరామస్య అనుపశ్చాజ్జన్మ
యస్యాసావనుజన్మా లక్ష్మణోపి - మైథిలేంద్రస్య జనకస్య చిత్తే అమూర్తత్వాన్నిక్షేపణాన
ర్హా ఇతిభావః - నిహితాః పరస్పరయోగం విన్యవనిక్షిప్తాః బహవో నేకే గుణాః విద్యావిన
యాదయో మార్దవశ్చ యేన సతథోక్తస్సన్ - ఊర్మిళాం జనకస్యౌరసీం కన్యాముద్గృహీ
త్ ఉక్తరీత్యా - శ్రీరామస్య సీతాగ్రహణం యుక్తం లక్ష్మణస్యోర్మిళాగ్రహణమేవ ఆశ్చ)

వానలః। ఆశ్చర్యమేతత్ ॥ ౧౯౩ ॥ ప ॥ గుణమనిమిషచా
పే కంచిదారోప్య సీతాం కుశికతనయవాక్యాద్గృహీ ద్రా
మభద్రః। తదను తదనుజన్మా మైథిలేంద్రస్య పుత్రీం నిహితబహు
గుణస్సన్నూర్మిళాం లక్ష్మణోపి ॥ ౧౯౪ ॥ ప ॥ తతో భరతశ
త్రుఘ్నౌ కుశధ్వజనియోగతః। మాండవీ శ్రుతకీర్తిభ్యాం ము

ర్యమిత్యర్థః - దురారోపహరచాపారోపణాదమానుషవీర్యవత్తాం నిరీక్ష్య - జనకః
శ్రీరామాయ సీతాం వీర్యశుల్కాం దదౌ సీర్యవినయాదిసకలసద్గుణసంపన్నత
యా యోగ్యతామాలోచ్య లక్ష్మణాయ ఊర్మిళామితి పరమార్థః - నాత్రపున తత్ర
మవివాహదోషః భిన్నోదరత్వాత్తేషాం ॥ * ॥ పితృవ్యపుత్రసాపత్న్యపరనారీసు
తేషు చ - వివాహోపనయజ్ఞాదౌ నభవేత్సోదరాపదీ ॥ ని ॥ గుణో ప్రధానేరూ
పాదౌ మౌర్వ్యాం సూదేవృకోదరే - స్తంభసత్వాదిసంధ్యాదివిద్యాదివినయాదిష్వితివి
శ్వః - అత్ర ఉపమానాత్ శ్రీరామాదుపమేయస్య లక్ష్మణస్యాధిక్యప్రతీతేః వ్యతి
రేకాలంకారః ॥ * ॥ ఉపమానాద్యదన్యస్యవ్యతిరేకస్స ఉచ్యత ఇతిలక్షణాత్ - స
చోక్తశ్లేషానుప్రాణిత ఇతి సంకరః ॥ మాలినీవృత్తం ॥ ౧౯౪ ॥ తత ఇతి ॥ తతః రామ
లక్ష్మణవివాహానంతరం - భరతశత్రుఘ్నౌ - కుశధ్వజస్య జనకానుజస్య - నియోగ
తః నిర్దేశాత్ పంచమ్యాస్తసిః - నియోజితౌ ఇతిపాఠే కుశధ్వజేన నియోజితౌ మదీయం క
న్యాద్వయం యథాయోగ్యం ప్రతిగృహ్ణీతామితి నియుక్తౌ సంతౌ - మాండవీ శ్రుతకీ

రీభార్యాం గృహమేధినౌ గృహస్థావభూతాం - మాండవీ శ్రుతకీర్త్యాఖ్యే కుశధ్వజపుత్ర్యౌ క్రమేణ భరతశత్రుఘ్నౌ పరిణీతవంతావిత్యర్థః - గృహైర్దారైర్మేధంతే సంగచ్ఛేతే ఇతి గృహమేధినౌ ॥ ౯ ॥ దారేష్వపి గృహాఇత్యమరః - జాయాభాగృహిణీ గృహాఇతిహలాయుధశ్చ ॥ * ॥ మేధృ సంగమ ఇతి ధాతోర్ణినిః ॥ ౧౮౫ ॥ అథేతి ॥ అథతనయవివాహానంతరం - దశరథః కృతవివాహైర్విహితపరిణయైః వోఢా సంగతైరిత్యర్థః - తనయైస్సహ రామాదిభిస్సాకం - విదేహేభ్యః జనపదేభ్యః ॥ * ॥ పంచమీవిభక్తిరితిపంచమీ - ప్రతినివర్తమానః నిజరాజధానీం ప్రత్యావర్తమానస్సన్ సంవర్తసమయే ప్రళయకాలే ॥ ౯ ॥ సంవర్తః ప్రళయఃకల్పఇత్యమరః - సముజ్జృంభితోజాజ్వల్యమానోయోహుతవహోఽగ్నిస్తత్సదృశస్సమానోరోషః కోపోయస్య తం - అతఏవభీషణోభయంకరోదుర్వారోనివారితుమశక్యశ్చపరాక్రమః భుజబలంయస్యతం - భీషణేత్యత్ర ॥ * ॥ భీష్మోభీషణోభయఇతిషట్ - తథాక్షత్రవర్గస్యక్షత్రియనివహస్య - గర్వసర్వంకషా అహంకారనిరాసకాయాపరశ్వథధారా ॥

భీషణో భయానకోభూతాం గృహమేధినౌ ॥ ౧౮౫ ॥ ౪॥ అథదశరథస్తనయైస్సహకృతవివాహైర్విదేహేభ్యః ప్రతినివర్తమానస్సంవర్తసమయసముజ్జృంభితహుతవహసదృశరోషం - భీషణభుజావీరపరాక్రమం క్షత్రవర్గగర్వసర్వంకషపరశ్వథధారాధీనరుధిరధారాకల్పితపితృతర్పణం - దర్పవతామగ్రేసరముగ్రప్రతాపినం తపస్సముచితవల్కలవాససముపవాససా

॥ ౯ ॥ స్వధితిః కుఠారస్స్వధితిః పరశుశ్చ పరశ్వధ ఇత్యమరః - తదధీనాతదాయత్తా తన్నిష్పాదితేతియావత్ - యారుధిరధారారక్తప్రవాహస్తయాకల్పితమనుష్ఠితంపితృతర్పణంయేనతంతథోక్తం - సప్రతిజ్ఞం త్రిస్సప్తకృత్వః క్షత్రియాన్నిజకుఠారేణనిహత్యతదీయరుధిరేణపితృనివాపాంజలింకృతవంతమిత్యర్థః - సర్వంకషేత్యత్ర ॥ * ॥ సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకషఇతిఖచ్ప్రత్యయః - అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - దర్పవతామహంకారవతామగ్రేసరమతిమదోద్ధతమిత్యర్థః - ఉగ్రప్రతాపినంఅజ్ఞాదండప్రతిజ్ఞాదండాభ్యాంప్రచండప్రతాపమిత్యర్థః - యద్యపినకర్మధారయాన్మత్వర్థీయ ఇతికర్మధారయాన్మత్వర్థీయప్రత్యయోనోపపద్యతేతథాప్యనుద్వేగకరత్వాత్సర్వధనీసర్వకేశీత్యాదివన్మత్వర్థీయోనిర్దోషఏవ్యః - తథాతపస్సముచితంతపశ్చర్యానుకూలంవల్కలంవృక్షత్వక్తన్నిర్మితవస్త్రం వసానమాచ్ఛాదయంతం ॥ * ॥ వసఆచ్ఛాదనఇతిధాతోశ్శానచ్ తథాపివాసనోపవాసాదిషు ప్రియతపఃప్రభృతిసంస్కారవశాదనతిపరిముషితాఅత్యంతానపహ్నుతాయుద్ధశ్రద్ధాయుద్ధోత్సాహోయస్యతం ॥ * ॥ శైవంధనుర్హస్తేదండంత్రంకోపాదన్య

శరాదపీతివచనాదితిభావః- మునింమననశీలంభార్గవంభృగువంశోద్భవంరామంజామదగ్న్యం-మధ్యేమార్గం ॥ * ॥ పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః - తత్సన్నియోగాదేకారాంతత్వంగమధ్యశబ్దస్య - అద్రాక్షీత్ దృష్టవాన్ ॥ * ॥ దృశేర్లుఙిఇరితోవేతివికల్పాదఙభావపక్షేసిచివృద్ధిఃసదృశేరితిక్సాదేశాభావః ॥ ౧౮౬ ॥ అప్రాక్షీదితి ॥ తస్యభార్గవస్యనిరీక్షణాదేవనతువ్యాహారాదిత్యేవకారార్థః- ప్రక్షీణహర్షోపివిహతానందోపి-మహర్షిభిస్సహవసిష్ఠాదిమహర్షిభిస్సాకం - సపర్యాంపూజాం ॥ సి॥ పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమాఇత్యమరః-విధాయకృత్వా-అవశ్యకర్తవ్యత్వాత్-లోచితత్వాచ్చేతిభావః-హేఆర్యశీలసత్స్వభావసంపన్నేతిభయభక్తిభ్యామామంత్రణం-కుశలమితికాకుః - ఇత్యప్రాక్షీత్ పృష్టవాన్ ॥ * ॥ బ్రాహ్మణంకుశలంపృచ్ఛేత్క్షత్రబంధుమనామయమితిస్మరణాత్ - దర్శనసముచ్చయార్థకశ్చశబ్దః ॥ ని ॥ ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః ॥ ౧౮౭ ॥ అ ॥ తతఃకిమిత్యతఆహ ॥ అథేతి ॥ అథకుశలప్రశ్నానంతరం-భృగుపతిర్భార్గవరామఃప్రసన్నాంప్రసాదగుణసం

వశాదనతిపరి ముషిత యుద్ధశ్రద్ధం- మద్ధ్యేమార్గంభార్గవంమునింరామమద్రాక్షీత్ ॥ ౧౮౬ ॥ గ ॥ అప్రాక్షీచ్చతన్నిరీక్షణాదేవప్రక్షీణహర్షోపి మహర్షిభిస్సమం విధాయసపర్యామార్యశీలకుశలమితి ॥ ౧౮౭ ॥ ప ॥ అథదశరథవాణీంతామశృణ్వన్ప్రసన్నాంభృగుపతిరిదమూచే ప్రశితంరామభద్రమ్ అవజిగమిషురాసంజీర్ణ చాపాత్తకీర్తేరవిదితపరశోస్తేదర్పదంకార్ముకేస్మిన్ ॥ ౧౮౮ ॥ వ ॥ ఆదాయతత్సగుణమాశువిధాయతత్రసంధాయబాణమవధాయతపోధనత్వమ్ । తజ్జీవిత

తన్నాంత్రాప్యామిత్యర్థః - తాంపూర్వోక్తాందశరథస్యవాణీంవచనమశృణ్వన్-అనాదరాదనాకర్ణయన్ - ప్రశితంబ్రాహ్మణోయమితివినయప్రహ్వం - రామభద్రంప్రతీదంవచనమూచేఉక్తవాన్ - కింతద్వచనమతఆహ - అవిదితేతి - జీర్ణచాపేనశిథిలహరచాపారోపణేనహేతునా - ఆత్తకీర్తేస్సంప్రాప్తయశసఇతిసావహేళనవచనం తథా-అవిదితపరశోరజ్ఞాతనిజాయుధప్రభావస్యేతిభయోత్పాదనవచనంయేనపరశునాత్రిస్సప్తకృత్వఃక్షత్రియావిదారితాఇతిభావః - తేతవదోర్దండభుజదర్పమస్మిన్నేవక్షణే-కార్ముకేకర్మణిప్రభవతీతికార్ముకం ॥ * ॥ కర్మణఉకఞితిఉకఞ్ప్రత్యయః-తస్మిన్నవజిగమిషుఃజ్ఞాతుమిచ్ఛుః ఆసంభవం ॥ * ॥ గమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - శిథిలతరహరచాపస్యకింనమనేనభంగేనవా - మదీయచాపారోపణేనత్వదీయభుజబలజ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుక్తవానిత్యర్థః - మాలినీవృత్తం ॥ ౧౮౮ ॥ అ ॥ తతఃశ్రీరామఃకిమకార్షీదిత్యతఆహ ॥ ఆదాయేతి ॥ మనసఈషీమనీషి - వివేకసంపన్న

షఠం ధాత్వాదిత్యాత్మపరరూపం। ప్రిభత్యాదిత్వాన్మత్వర్థీయఇనిః తాభ్యాం। తద్భ్యర్థక॰తాపూర్వతమా తాయక్త్వ హిత్వా। అథవా భ్రంసగుణం సజ్జం విధాయక్త్వ త్వా ॥ని॥ పార్థివత్యాగం జనిగుణఇత్యుపరః। తత్రోత్తాస్త్వ ॥। శరం బాణం సంధాయ ఉపాయుత్వా। తత్ స్త్రో ధనతద్గుణం ధాయ అయం గచ్ఛే తాస్త్ర గణః అనథ్యత్తిసభా ॥ రే, త్యర్థః। అతిపనతర్థ వితస్యాగాత్ వరాయ్ హా గ ధారణ ప్రతిత్యర్థః ॥ * ॥ తద్భక్తర్యతాః కృతిసత్త్వ తస్యై। దయమానం తాచ్ఛీల్యే వదయాత్మపరం మనోయస్యసతథోక్తస్సన్। సంభూతో ఘోరసమ రాక్షస మృష్టి తదారుణరూపోద్వరతా మనిరతో భూత్ ॥ * ॥ జాగత్వా విధాయ త్వాదినా పంచమా। ఉక్తరీత్యా చాపారోపణాద్యాదం పరమపత్కృత తా గత ప్రాప్తాదోహ। తత్ర ఇతి న్యాయేనయుక్తంతత్ తదానిత్యర్థః। పతి యు క్తా యు క విశాగతత్వరః పేతిపోవిజ ధు జబలపుపత్యం తిథి భా వః। వ సంతతిలకావృత్తం ॥ ౧౮ ॥ తాంవితి ॥ కించేతిచార్థః। భృగువంశే భృగుముని వంశే సంభవః తారత గో యమో స్తానజ్జత్వాదిత్యర్థః। యత్వా భృగువంశే ఈ లప్రహ తజపెణౌ భృగుముని

[illegible] దయమానమనానా[illegible] భూగ ఘోరసమాగా[illegible] రరా

మరామః ॥౧౮॥ ప॥ తావుభౌ చ భృగువంశసంభవౌ చాపసం

ధజమదగ్నిసంభవౌ । బ్రహ్మభావమవలంబ్య కేవలం రాఘ

వార్ణిగుణౌ బభూవతుః ॥ ౧౯ ॥ ప॥ యు[illegible] పత్యా విప్రగుణయో

ర్వా పభార్గవరామయోః । ఋజుతావక్రతాం ప్రాపవక్ర

తేవ సంభవః ఉత్పత్తిర్యయోస్తౌ ॥ ని ॥ భృగుర్వైత్యగురౌశంభౌ జమదగ్ని ప్రభావ హోరీతినానార్థరత్నమాలా। తౌ భార్గవౌ రాఘవౌ చాపసంధజమదగ్నిసంభవౌ ధనుర్యష్టిజౌ మదగ్నేశ్చ। కేవలమత్యంత ప్రభ్వాభావం అపరోపణాత్ప్రయుక్తం మూ ర్వం యోవనతత్వం చావలంబ్య। రాఘవే తాన్ప్రతి నిష్ఠ పార్థగుణాః పార్త్వ సాధు త్వంచ యయోస్తౌ। యద్వా రాఘవే తర్ని తి గుణః పరాక్రమః సత్వగుణశ్చ యయోస్తౌ తౌ బభూవతుః ఏకత్రైస్యారోపణస్యమహాపరాక్రమసూచకత్వాదన్యత్ర విద్యద్వ పారత్వేన తత్ర సత్వగుణసమర్పకత్వాచ్చేతి భావః। అత్ర చాపసంధజమగ్నిసంభవ గుణాః కేవలప్రకృత తయారేవ ప్రభ్వాభావావలంబనరూప సమానధర్మేణౌపమ్యస్యగ మ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృత తగోచర తుల్యయోగితాలంకారః ॥ * ॥ త్ర స్తుతా నాం తథా న్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సా మతా తుల్య యో గితేతి లక్షణాత్। స చో క్తిసహాంగేశ సంకీర్యతే। రథోద్ధతావృత్తం ॥ * ॥ రాన్నా వితి హరథోద్ధతా లగౌ వితి లక్షణాత్ ॥ ౧౯ ॥ యుగపతితి ॥ యుగపదేకదా ప్రా ప్త

సవ్యాఖ్యానే - చమ్పూరామాయణే,

ఋజుతామార్జవసాధుత్వం చ యయోః స్తయోః చాపభార్గవ రామయోః - చాపభార్గవయో
స్తయోరితి చ పాఠః - ఋజుతా ఆర్జవం వక్రతాం నమ్రత్వమాసాద్య - తథా వక్రతా కౌటిల్య
మార్జవం ప్రాప - అహో! తద్గుణజిహ్మతా మథితాభ్యాం చాపభార్గవాభ్యాం సజ్యత్వాద్ధనుషః పూర్ణ ప్రా
భూతాద్ధనుర్గుణ సందత్తమిదం మమాంకితం కర్తు శక్తో మాత్సర్యం పరిత్యజ్య సాధు
త్వగ్రహణాద్వక్రత్వ భార్గవః ఋజురాసీదితి వాక్యార్థః - అత్ర ప్రాప్తగుణపదార్థస్య
విశేషణగత్యా ఋజుతా వక్రత యోరితరేతరభావప్రాప్తిం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థ
హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥*॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదా
హృతమితిలక్షణాత్ - తథా ధనుర్గుణప్రాప్త్యనంతరకాలీనత్వేపి భార్గవగుణప్రాప్తేః యు
గపదిత్యేకకాలీనత్వోక్త్యా తదసంబంధేపి సంబంధాభిధానాదసంబంధే సంబంధరూ
పాతిశయోక్తిః - సాహచర్యతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధ కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయ
నిబంధనేతి రహస్యం - తథా ఋజుతా వక్రతాం వక్రతా చార్జవం ప్రాపేతిస్ఫురతో విరో
ధస్యోక్తరీత్యా సమాధానాద్విరోధాభాసశ్చేతి సంకరః ॥ ౯౧ ॥ తత ఇతి ॥ తత స్తదనం
తరం - రాఘవ స్తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - అ మో

ఘేనాచరితార్జవం ॥ ౯౧ ॥ గ ॥ తత స్తత్క్షణమమోఘేన రాఘవ
శరేణ భార్గవస్య స్వర్గతిం రురోధ స్థానే హి తత్ ॥ ౯౨ ॥ ప ॥ మా
నంజనేన పురుషే మహతి ప్రయుక్త మాగః పరం తదనురూపఫ
లం ప్రసూతే । కృత్వా రఘూద్వహగతౌ తు నమంతరాయం

ఘునా వ్యర్థేన శరేణ - భార్గవస్య రఘునందనస్య రామస్య - స్వర్గతి స్వర్లోకగ
మనం రురోధ బబంధేత్యర్థః ॥ వ ॥ స్వర్వ్యయ స్వర్గ నాక ఇత్యమరః - దేశోపాయ
గమనగతి రితి వైజయంతీ - స్థానే హి తత్ - తద్గతినిరోధనం - స్థానే హియుక్తమేవ ॥ ని ॥
యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే ఇత్యమరః ॥ ౯౨ ॥ తత్ర హేతుమిత్యాహ ॥ మానమితి ॥
జనేన మహతి పురుషే మహానుభావే విషయే - ప్రయుక్తం కృతం లఘు గోపరాధః ॥ స ॥ ఆ
గోపరాధో మంతుశ్చేత్యమరః - పరమత్యధికం తస్యాగసః అనురూపం అనుగుణం
ఫలం ప్రసూతే జనయతి - మానమితిపదస్తువిచారత్వాన్న్యాయముత్ప్రేక్షా లంకారః -
కుతః యద్యస్మాత్ కారణాత్ - భార్గవం - ఉద్వహతీత్యుద్వహో రఘూణాముద్వహో
రఘునందనః ॥ ని ॥ తస్యాస్సుతో కాపత్యే చ ప్రసవో ద్వహనందనా ఇత్యమరః ॥ *
సంధిగృహీత్వా తినాపకాన్య చ - తస్య గతౌ విషయే - క్షణం క్షణమాత్రమంత రాయం
విఘ్నం విరోధమిత్యయాతత్ - కృత్వాపి పరగతే - స్వర్లోకప్రాప్తే - విహితిం హానిం ప్రవృత్తి
సంపాప - ఇహ కామముక్తస్య ఆత్మనోస్వరస్యేకరకోచ్ఛేదం ప్రవృత్తస్య సంహారలోకసంచారతాప్యాత్

క్రౌమృష్టకగళనిరోధమేవాంగీచకారభార్గవః - అత్ర స్తన్నిరోధమేవ శ్రీరామశ్చకా
రేత్యర్థః - విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసాలంకారః - సామా
న్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాంనిర్దిష్టప్రకృతసమర్థనమర్థాంతరన్యాస
ఇతిసలక్షణసూత్రం ॥ ౧౫౩ ॥ అథేతి ॥ అథజామదగ్న్యస్యపరలోకగతి
హత్యనంతరందశరథిః-సంక్రాంతయా ప్రతిఫలితయాజామదగ్న్యస్యపత్యంపుమాన్ జా
మదగ్న్యః ॥ * ॥ గర్గాదిభ్యోయఞ్ తస్యభార్గవరామస్యశక్తిసంపదాసామర్థ్యసంప
న్నః-సంపన్నంసమృద్ధంఅవతారాంతరసంక్రమణనియమాత్వంప్రతిపన్న
వైష్ణవతేజఃపరిపూర్ణమిత్యర్థః - పరిబృహంతీతిపరిబృఢాః ప్రభవః ॥ ॥
బృహేర్నాన్తర్భావితణ్యర్థాత్ పత్యయః - తే ప్రభౌపరిబృఢఇతినకారహకారయోర్లోపోని
పాతకర్మణ్యర్థ్వ చసిపాత్యతే పన్నగపరిబృఢస్యభుజగేంద్రస్యభోగః కాయః
తద్వత్ప్రశాంతభుజాభ్యామభిరామంమనోహరమ్ ॥ ని ॥ భోగస్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహే
శ్చఫణకాయయోరిత్యమరః-రామం శ్రీరామభద్రం-అవిరళంగాఢమాలింగ్యఆశ్లిష్య-త

యద్భార్గవం పరిగతేవిహాయం ప్రపేదే ॥ ౧౫౩ ॥ గ॥ అథ
సంక్రాంతయా జామదగ్న్యశక్తిసంపదా సంపన్నం పన్న
గపరిబృఢభోగిభుజాభిరామం రామమవిరళమాలింగ్య-దశ
రథః పరాఘ్రాయదశరథః సపరిఘయోవ సరిసరేపరి సరంధ్యా
సరయూ సరితాను విద్ధయో ధ్యాతిసదా రాకదాలకాం
త్యాదరమాలోకయంతీనాం పౌరపురంధ్రీణాం నీరంధ్రితగ

వాక్షామూర్ధ్ని శిరసి-ఉపాఘ్రాయఅఘ్రాణంకృత్వా-కృచ్ఛ్రనిగతంపుత్రంపితాశిరసి
ఘ్రాతీతిశాస్త్రాచారప్రసిద్ధిః-పరిఘయోఃకటణస్యవలయాకారేణాభ్యాంజలంధాత
మగ్న-విశేషేణవేత్యుత్సేక్షః - పరిసరపర్యంతభువి ॥ ని ॥ పర్యంతభూఃపరిసరఇ
త్యమరః - పరిసరత్యాప్రవహంత్యాసరయ్వాసరితాసరయ్వాఖ్యయానద్యాఅభ
విద్ధామావేష్టితాంఅయోధ్యాం నిజరాజధానీంనగరీం - త్వవరూకాదారకాన
శ్రీరామాదికుమారాన్ సాదరంసస్నేహమాలోకయంతీనాంపౌరపురంధ్రీణాంసంబం
ధిభిస్తథానీరంధ్రితగవాక్షైర్నిరంతరగవాక్షమార్గైః ॥ ని॥ వాతాయనంగవాక్షఇ
త్యమరః - సౌందర్యవంచితతాపింఛైఃసౌభాగ్యజితతమాలకుసుమైస్తత్సదృశైరి
త్యర్థః - అతఏవోపమాలంకారః ॥ ని ॥ కాలస్కంధస్తమాలస్స్యత్తాపింఛోపీత్య
మరః - తాపింఛస్యపుష్పం తాపింఛం ॥ * ॥ పుష్పమూలేషుబహులమితిలుక్ - కటా
క్షైరపాంగావలోకనైర్యద్వాయద్గతాగత విశ్రాంతిర్వైచిత్ర్యేణవివర్తనం - తార
కాయాఃకనీనికాయాస్సంకథా ... [illegible]

ఛత్త్రం తదప్యాధారకత్వేఽపి ఛాతపత్త్రాయమాణం ॥ ని ॥ పిఞ్ఛబర్హాణాం సమూహః శబ్దార్థః
పింఛాతపత్త్రం శబ్దాదాధారస్య కృష్ణం తాల్లటక్షేనజాదేశః ॥ * ॥ అనేను గిరిమా గా
గమః - తథాపూర్తం ధవళాతపత్త్రం శ్వేతచ్ఛత్త్రం యస్య స ... కృష్ణ ప్రకృ వేశ వని
ష్ఠానా - అత్రాతపత్త్రస్య స్వధవళిమ్న పరిత్యాగేన కటాక్షనిరిముక్తికరణాత్ వ్యక్తేస్త
దుణాలంకారః - తేన చోక్తోపమానిరూఢేన ధవళాతప త స్య వం
ఛాతపత్త్రత్వముక్తం ప్రత్యక్షత ఇతి ప్రతీయతాం సంకరః ॥ * ॥
౯౯ ॥ లజ్జేతి ॥ లజ్జావశాల్లజ్జాయత్తత్వాద్ధేతోః ప్రకారం తాం దిత్యర్థః ॥ ని ॥
తతః అయతిక్రాయాం చేత్యర్థః - అవిశదాఽస్పష్టాం స్వరవిక్రియామస్మద్ధస్తాయా
స్తాంతాభిః నితేనముగ్ధావస్థాసూచ్యతే - ఉదయద్యౌవనాం ముగ్ధాలజ్జాకీర్తిః ముగ్ధేత్యల
ఘులాత్ - తాభిర్వధూభిర్నిబిడాభిర్వృద్ధాభిః ॥ స ॥ - ధూమాః యాః ప్రాప్తయౌవనాః త్వం
అతివేలమత్యర్థం మధ్యాహ్నే ప్రతిహారా చతురశ్చితుస్వంభ్యాం
మహాత్మస్య దశరథస్య తనయాః శ్రీరామాదయః ... కారుణ్య ... యావనసం
గతిదరాయా చతురానిపుణః వినోదకర ఇత్యావత్ ॥ ని ॥ ... న్యస్య ...

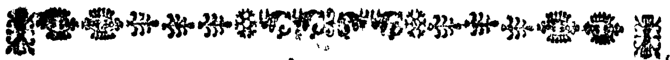
తాస్తేః కిటా సౌందర్యం ... పంచ ... ఛాగిప
ప్రత్యాయమానధవళాతపత్త్రలక్ష్మీ వేః ॥ ౯౯ ॥ ప ॥ లజ్జా
వశాద విశదస్వరవిక్రియాభి సాభివధూభిరతివేలము పా
స్తసేవ్యాః । ఇక్ష్వాకునాథతనయాన్ప్రియమోరసానాం

తథాంగతియుక్తస్తథాన్యపురః - రసానాం గానానాం ప్రకటుత్వ గారరసస్థితే వేసేత
వాణాసవధూనాం తరుణాం చ సుకాణాం రాజకుమారాణాం శ్రీరామాదీనాం సం
భోగశృంగారః ప్రవృత్త ఇత్యర్థః ॥ నవరసాస్త్వలంకారశాస్త్రే ప్రతిపాదితాః శృంగారవీర
కరుణారౌద్రహాస్యభయానకాః బీభత్సాద్భుతశాంతాఖ్యాగనాఃపూర్వైరుదాహృతా
ఇతి - తత్ర శృంగారో ద్వివిధః - సంభోగో విప్రలంభశ్చేతి - తదుక్తం శృంగార లక్ష -
ణః సంభోగో విప్రలంభ శృంగారశ్చ ద్విధా మతః - సంయుక్తయోస్తు సంభోగో విప్రలం
భో వియుక్తయోః - విప్రలంభశ్చతుర్ధా పూర్వరాగ మాన ప్రవాస కరుణాత్మకః - పూర్వరాగమా
నాఖ్యప్రవాసపేక్షకరుణాత్మనా - ప్రాగసంగతయోర్యూనోః రాగో దర్శనాదినా పూర్వరాగః ...
స్యాత్ ప్రాక్సంగతయోః రోషస్తు మానః - అత్ర ... సముదాయ ...
సావలంబనదోషానాశయితా యక్షరోగస్పర్శ ... సంభోగశృంగా
రః - రతిర్నామ సంభోగవిషయ ఇచ్ఛావిశేషః - తదుక్తం యూనోరన్యోన్యవిషయా స్థాయి
నీచ్ఛా రతిః స్మృతేతి - సంభోగశ్చ యూనోరన్యోన్యానురక్తయోః దర్శనాలింగనా
దికం - తదుక్తం - దర్శనస్పర్శనాలాపసంభాషణాదయః స్త్రీపుంసయోరాస్వాద ॥

...సంశ్లేషసంశ్లేషః వరస్య కరిషు...ణః - ఉపచార స్తథాన. దశా...కం...కర్మ
...తద్విష...చ్ఛా...శేష...స్య ప్రూ...పర పర్యాయః - ప్ర...మనో వృ
త్తి...రిత్యర్థః - ...క్త...స పస్య శ్వర్య సుఖ...శేష గుణయుక్త...
నవయౌవన...ఘు...ప్ర...తే...శ్లిష్ట...పయోః - నారీపురుష...స్తుల్య...
స్వర...భావనా - స్వ...హ్వయా...త్తిర...విధీయత ఇత్యలము ప్రసంగేన -
...ప...వ త్రిం ॥ ౧౯౪ ॥ ...యే ॥ ...ప త్రా గ్రథీ...నిశిత బుద్ధిరిత్యర్థః -
సు...విద్యా...క ర్తాం. శేష...యది...ద్రా మేప...త్రయా గ్ర...వేదీ ॥ స ॥ ఇతి
...స్త్రియ...యా...నా...దృష్ట్వా...పం...చ...విద్యా జ్ఞా...తయే
...యా రాజపుత్ర్యా...న...॥ * ॥ సుతో...గ్ర...జ...యుక్తో మహాతుః
పుత్ర...క్త...తిరుహా...శబ్ద...పు...దే...త్రూ...ప్రీతి పరమానందం
...పేద...ఉప మాలంకారః ॥ ౦ ॥ ...వ్య...గ్ని...ఖ్యా...
పూర్వకం...దసనా...కథయతి ॥ ఇతి...ది ॥ ...సమా...ప్త...

తాం...యాగ...తుర...తుస...షే వే ॥ ౧౯౫ ॥ ప...ద్య...యే
ఏ త్రైయాద్య స్త్యా దర్భప గ్రా గ్రథీ...ధీ । రాజపుత్ర్యా త
యా రామః ప్రాపే దే ప్రీతిముత్తమామ్ ॥ ❀ ॥ ఇతి శ్రీవిదర్భరా
జవిరచితే-చంపూరామాయణే- బాలకాండస్సమాప్తః ❀❀

...రాజా దశ...రా...భోజః - తేన...రచితే ప్రణీతే ఇతి కవినా...కథనం - ...
...పద్యాత్మకం...కావ్యం చంపూరితి...యతే...క్తల...పూ...
రామస్య...చంపూ రామాయణం - తస్మిన్ తి...
కథనం - ...స్పష్ట ॥ * ॥ ...శ్రీమత్పరమయోగి...ప్రబంధమానసే...
...ధరా...ఘు...చరణా...దా...
పారస్వతేనా...ఖండ...ప్రచండ...ప్ర...ండమండలేశ్వర...మహాయ...
...తావతం...స...నాన్వయ...పారావార...జాత...
...స్యా...ప్రము...ఖిలవిద్యా...సర్వజ్ఞ...ధా...స్య...డ...
...జేన...గాంభీ...రత్నాకర సుధాకరేణ శ్రీ రామచంద్రబుధేంద్రేణ -
విరచితాయాం-చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యా
యాం-బాలకాండస్సమాప్తః ॥ * ॥ రామచంద్రార్యరచితా రామచంద్రప...
బాలకాండస్య సంపూర్ణా వ్యాఖ్యామంజూషికా శుభా - ❀❀❀❀❀❀❀❀❀
❀❀❀❀❀❀ శ్రీరామార్పణమస్తు ❀❀❀❀❀❀

శ్రీరస్తు

శ్రీశారదాంబాయై నమః

సవ్యాఖ్యానే - చమ్పూరామాయణే -

౧ ॥ అ ॥ అథ శ్రీమదయోధ్యాకాండం వ్యాఖ్యాయతే ॥ గచ్ఛతేతి ॥ భుజాబలాత్ భుజ భుజశక్తేః ॥ ని ॥ బలం శక్తౌ బలో రామ ఇతి శాశ్వతః - భుజస్వప్రాబల్యాత్ ప్రాప్తిః - శ్రీ తా యాం రఘునాయకస్య మహితఖ్యాతాం భుజాయాముపేతి ప్రయోగశ్చ - భూభుజాం రాజ్ఞాం అసులభాం దుర్లభాం అనన్యసాధారణామిత్యర్థః ॥ * ॥ నిర్వృతిం సుఖం ॥ ని ॥ నిర్వాణం నిర్వృతిస్సుఖమితి పర్యాయః - గచ్ఛతా ప్రాప్ను వతా అనుభవతా యావత్ - గుణవత్పుత్రలాభేన జఘజబలస ... ఫల ... - దశరథేన - భరతలక్ష్మణానుజౌ భరతశత్రుఘ్నౌ - శత్రుఘ్నస్య ... త్వే హేతుస్సైయ త్వాత్ భరతానుజత్వం శ్రీలక్ష్మణస్య శ్రీరామానుజత్వమిత్యుభయస్యాపి సమత్వాత్ స్వా ... వః - యుధాజితః యుధాజిన్నామ్నః - మాతులస్య మాతృభ్రాతుః - తన్నగరే వేతి వాచః ॥ ని ॥ మాతృభ్రాతా తు మాతుల ఇత్యమరః - నగరే కేకయస్య పురే - అశ్వప

శ్రీగణాధిపతయే నమః

అథాయోధ్యాకాండప్రారంభః

గచ్ఛతా దశరథేన నిర్వృతిం భూభుజామసులభాం భుజాబలాత్ ।

మాతులస్య నగరే యుధాజితః స్థాపితౌ భరతలక్ష్మణానుజౌ ॥

తి పురే స్థాపితౌ - ప్రతిష్ఠాపితౌ - దౌహిత్రదిదృక్షోర్వృద్ధస్య కేకయస్యాజ్ఞయా - తే ... నయనార్థమాగతవతి యుధాజితి - రాజ్ఞా ... సహ ప్రేషితావిత్యర్థః - శ్రీరా మాయణే అయోధ్యాకాండప్రారంభే - గచ్ఛతా మాతులకులం ... వ్యపదేశ - ప్రకరణ తః ప్రయుక్తం గచ్ఛతేతి పదం వాల్మీకినా - తదేతదుపజీవ్య ప్రాపితం గౌచారతయా ... తాత్పర్యకారితయా వా ప్రయుక్తమిత్యనుసంధేయం - ఏవముత్తరత్రాపి తత్త త్కాండాద్యశ్లోకాంతర్గతత్తత్కాండాదౌ ప్రయుక్తమిత్యవగంతవ్యం - రఘోర్గతా వృత్తం తావన్నరా విహరతో ... ॥ ౨ ॥ అ ॥ తదనంతరం రాజా శ్రీరామాభిషేక కర్తుముద్యుక్తవానిత్యాహ ॥ అథేతి ॥ అథ భరతశత్రుఘ్నయోర్మాతులనగరప్రతిష్ఠా పనానంతరం - దశరథః స్వతః స్వభావాదేవ - త్రయాణాం జగతాం సమాహారః త్రిజగత్ ॥ ని ॥ తద్ధితార్థేత్యాదినా ద్విగుః - తస్య పతిః త్రిలోకాధీశస్య తం పుత్రం ...

త్వే త్రయూపే తావతీనాం రామ శ్రీరామనామాంకితం బీజముక్త్య ర్థః - స్వవిషయా స్వస్యపరిపాల్యత్వేన గోచరా - యా మహీ భూ స్తస్యా స్త్రేతాన ల్యాం మహ్యాం నిత్యర్థః - ని॥ మాత్రం కాత్స్న్యే ధారణ ఇత్యమరః - మాం కృత్స్నాం నిఖిలాం ధారయితవాని త్యర్థః - అర్థాన్నిర్ధారణం మహీరితి తద్విజ్ఞాః కథంభూత ఇత్యత భువనస్య భరణే త్రైలోక్యోద్వహనే ॥ భువనం సలిలే లోక ఇత్యజయ్యః - కల్యాం సమర్థాం కల్యాణ ధరం స్వ స్థానం ॥ కల్యాణమహోదయే స్వర్గే కల్యాణం మంగళే చ విశ్వః - అంతరాత్మా ప్యూహ్యమిత్యాస్తే స్వగృహపటలీ నిజగృహనివహః ॥ * ॥ గౌరవ ద్వాత్ జితస్య ధురంధరః తి ధుర్యః ధురంధరః ॥ * ॥ ధురో యద్ధకావిత్య ప్రత్యయః - సచాశా స్తంభస్తంభ విధాతుమనా ఇవ త్రైకాలమపేత్య త్ర స్తంభ మిత్ర రామ మనోరథ పీఠ మనో మకారలోపః - శ్రీరా మస్య పరిమిత మహీ పతిక రణం ధారణాసు మేరోర్గృహ ధారదారువిశేష కరణ నిర్ధారణ ప్రాయ ని వేత్య త్ర ... - యథా చ పిశిష్ట విధాన మేరుస్తంభ విధాన యోగ్యా ర్థాయోర్ద్వితీయోర్దృష్టే కత్వాప సంభవా త్స గృహ లఘుతా యామసంభవద్వ స్తుశ

॥ప॥ అకరోచ్చ తం పుత్రం రామ స్వాగస్త్యే జగత్పతిం స్వవిషయ
మహీపాలా స్త్రైకేతుం గపతింవిన ధ్యాన తిష్ఠ భువన భరణే కల్యాం క
ల్యాణమాధరమాధరాత్స్వ గృహపటలీ మగ్న స్తంభ విధా
తుమనా ఇవ ॥ ౩ ॥ గ ॥ తదనంతరమసౌ సమ్యఙ్మంత్ర్య మం

త్రిభిస్సహ పౌరస్థ్య జ్ఞానస్సృద్ధ శ్రీపతిః పురోధస్య మహాంత్స మా
హూయ సమాది దేశ ॥ ౪ ॥ గ ॥ విదితమేవ భవతాం శివ తాతి మే

ఖంధవా క్వార్థాస్య శ్రీ దర్శనా శ్లేషో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారే అలంకారధ్వనిః - శ
మాయ వృష్టాంతోధ్వనితో వాక్య భేదేన ప్రతిబింబకగణోపేతస్యోత్థానాత్ ॥ * ॥
అత్రమవాక్యార్థే నా క్యార్థసమారోపాత్ పాల్యే కవాక్య తాయాం అభావ ఇ
త్యలంకారసర్వస్వకారః - హరిణీవృత్తం ॥ * ॥ భవతి హంతి న్నా ప్రస్తాగోరసాం
బాధితిష్ఠతి అలంకారాత్ ॥ ౩ ॥ తదితి ॥ తదనంతరం పునివిధానానంతరం - అథ దశర
థః మంత్రిభిస్సహ మంత్రప్రముఖైః అమాత్యైస్సహేత్యర్థః - సహార్థ విపర్యయా యాం
తృతీయా - అత్ర విపవినాపి సహార్థే భవతీతి క్రాకా - సంమంత్ర్య సమ్యగాలోచ్య
వృద్ధ శ్రీపతిః పురోధాః పురోహితో బృహస్పతి స్తస్య మా విద్యా బుధ్యాధిగ
గుణైః స్తుత్యా ... - ఉపమాలంకారః - పురోధాః పౌరాః తే చ తే వృద్ధాశ్చ తా
న్వయో వృద్ధాని ... సమాహూయ మంత్ర్య - సమాదిదేశ ఉక్తవా నిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ ఆ ॥
మూ తేషాం ... ఉపాస్య ... ॥ విదితమితి ॥ శివతాతిః శివంకరీ కల్యాణ నామేవే

స్వర్గః ॥ ౨౫ ॥ [illegible] కరత్నదుర్గ [illegible] బుద్ధిందధానాః [illegible]
[illegible] మృద్ధిత [illegible] సుపథా [illegible] కమార్గే [illegible] ప్రస్తుత
[illegible] ప్రభు [illegible] పత్రే [illegible] ॥ * ॥ [illegible] ప్రత్యు [illegible] ॥ ౬
[illegible] ప్రశస్త్యాదిః [illegible] సత్వ [illegible] ప్రా
[illegible] ప్రాణినాం [illegible] సకలభూత [illegible] - నతు
[illegible] ప్రాణినామితి ॥ * ॥ [illegible] మిత్యర్థః - [illegible]
[illegible] - నతు [illegible] ప్రా [illegible] రాజ [illegible]
[illegible] సంభావిత [illegible] నతు కేవలా [illegible] రా ॥ * ॥ [illegible]
[illegible] - [illegible] సంమార్జన [illegible] ప్రమాణేన్యాప్త [illegible]
[illegible] రాః - ఇత్థంభూతాః [illegible] - ఇదానీం [illegible] ప్రాయ సంబా
[illegible] - సర్వేషు [illegible] పూర్వపురుషాః ఇక్ష్వాకుప్రభృతయః [illegible]
[illegible] - [illegible] సుఖము పేత్య దేవభూయం దేవత్వం - [illegible]

వగ్రుతిం దధానాన్స్వ పత్రి సంచరమాణౌ ప్రాణినాం ద
యమానమానసౌమానవనాయకే స్వమార్గజాగరూకౌ జ సో
తతాప సమ్మార్జనతరాప గాంధిర్వృత్తము పేస్య దేవభూ
యం గతాస్స్వవేనః పూర్వజౌ పురుషావితి ॥ ౫ ॥ ౧ ॥ తస్మాద
ప్యాఖ్యర తేషామేవ నుకీ షామనుసరమాణౌ దేవతా వంతింకా
లం పరిపాలితాం కిలాన కిలాః ప్రజాః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ తమహానను
త్రిపద్ పాలనక్రియామిమాం మదీయామనుభవంతో

[illegible] - [illegible] ప్రాప్తాః ఇత్యేతదస్య [illegible] మేవ భవద్విజ్ఞాపిత [illegible] వేత. [illegible]
[illegible] పని [illegible] సంగత [illegible] ॥
[illegible] బుద్ధి [illegible] ॥ * ॥ [illegible] వర్తమాన [illegible] విశేష [illegible]
[illegible] రికరాల [illegible] ॥ * ॥ [illegible] ప్రా [illegible] విశేష [illegible]
౫ ॥ తస్మాదితి ॥ తస్మాత్ [illegible] - తేషామస్మత్పూర్వపురుషాణాం సంబంధి
[illegible] ॥ ౬ ॥ బుద్ధిర్మనీషా [illegible] సరణి [illegible]
[illegible] - [illegible] పితురాచార [illegible]
[illegible] బుద్ధి [illegible] ప్రవత [illegible] అత్ర ప్రస్తావమనీషా
అన్యత్ర [illegible] సంభవాత్ [illegible] దేవ [illegible] సంభవ [illegible]
[illegible] కాలం [illegible] కాలం [illegible] ॥
కాలా [illegible] సంయోగ [illegible] - సకలాః ప్రజాః పరిపాలితాః [illegible] - స

స్త్రైణసారేణ సంరక్షితాః ఖలు ॥ ని ॥ వార్తా సంభాషయోః కిలేత్యమరః ॥ ౬ ॥ అ ॥ నతు వార్తామాత్రమేవ కింతు భవంతోఽప్యత్ర ప్రమాణమిత్యాహ ॥ ప్రమాణమితి ॥ అత్రాస్మిన్నర్థే - ఇమాం ప్రవర్తమానాం మదీయాం - పరిపాలనక్రియాం ప్రజాసంరక్షణకృత్యం - అనుభవంతః ప్రత్యక్షమనుసందధానాః భవంతో యూయమేవ - ప్రమాణం సను సాక్షిణః ఖల్విత్యర్థః - కిం ప్రమాణాంతరోపన్యాసేనేత్యేవకారార్థః - నన్విత్యామంత్రణే ॥ ౭ ॥ అ ॥ అస్తు తర్హి తతః కింతత్రాహ ॥ భవతామితి ॥ భవతామభ్యుపగమానాం భవద్భిరంగీకృతానామిత్యర్థః ॥ ని ॥ అంగీకారోఽభ్యుపగమ ఇత్యమరః - నిగమానాం నీతిశాస్త్రాణాం - ప్రతీపగామినీం ప్రతికూలవర్తినీం పదవీం మార్గం లోకో జనః కశ్చిదపీతి శేషః ॥ ని ॥ లోకస్తు భువనే జన ఇత్యమరః - న ప్రత్యేతి నానువర్తతే ఖలు - యుష్మదుపదిష్టనీతిమార్గమేవానుసరతీత్యర్థః - తస్మాత్కారణాత్కించిత్ప్రయోజనం అభ్యర్థనీయం యాచనీయం ద్రష్టవ్యమితి యావత్ - అస్తి ॥ ౮ ॥ అ ॥ కిం తదభ్యర్థనీయమిత్యత ఆహ ॥ మమేతి ॥ సురనరగీతఖ్యాతిభిః దేవమానుషాభిష్టుతప్రతిష్ఠైః హేతిభిరాయు

ననుభవంత ఏవ ॥ ౭ ॥ గ ॥ భవతామభ్యుపగమానాం నిగ
మానాం ప్రతీపగామినీం పదవీం న ప్రత్యేతి ఖలు లోకః - తద
స్తి కించిదభ్యర్థనీయం ॥ ౮ ॥ ప ॥ మమ సురనరగీతఖ్యాతిభిర్హే
తిభిర్వా దివి భువి చ సమానప్రక్రమైర్విక్రమైర్వా । నియ
తమపరిహార్యా యా జరా సా మదంగే వికచకమలషండే చం
ద్రికేవావిరాసీత్ ॥ ౯ ॥ గ ॥ తస్మాత్పనుస్తక్షతవర్గగర్వపా
టనపరిష్ఠధారాపరశ్వథభరణభీషణవేషభార్గవభంగాదప

క్షైరార్తే ॥ ని ॥ హేతిర్జ్వాలాంశురాయుధమితి వైజయంతీ - హేతిశ్శస్త్రేఽపి స్త్రియా మిత్యాపి స్త్రియా రితి కేశవశ్చ - తథా దివి భువి చ స్వర్గమర్త్యలోకయోః - సమానప్రక్రమైః తుల్యప్రారంభైః లోకద్వయేఽప్యప్రతిహతప్రసారైరిత్యర్థః - విక్రమైః శౌర్యైర్వా - యా జరా పలితాదిరూపా జీర్ణావస్థా ॥ ని ॥ పలితం జరసా శౌక్ల్యం కేశాదౌ విస్రసా జరేత్యమరః - నియతం నిశ్చితమపరిహార్యా పరిహర్తుమశక్యా ఆయుధశక్త్యాదినా దుష్పరిహరేత్యర్థః - సా జరా మదంగే మదీయశరీరే - వికచకమలషండే ప్రఫుల్లాంబుజకదంబే - చంద్రికా కౌముదీవావిరాసీత్ ప్రాదురభూత్ - యథా చంద్రికా కమలసంకోచమ్లానతాదిహేతుః తథా మదీయాంగసంకోచతాదిహేతుర్జరా సముత్పన్నాభూదిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఖండాదిసమజ్ఞాదికదంబే షండమస్త్రియామిత్యమరః ॥ ని ॥ చంద్రికా కౌముదీ జ్యోత్స్నేతి చామరః - ఉపమాలంకారః - మాలినీవృత్తం ॥ ౯ ॥ తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ తస్మాదితి ॥ తస్మాజ్జరావిర్భావాద్ధేతోః - సమస్తక్షత్రవర్గస్య కార్తవీర్యాదేశ్శేషమ్

త్రియనివహస్య - గర్వహాటనేనఅహంకారవిదళనేనహరిష్ఠాఃఉరుతరామహత్త్రవేలింగాః
॥ * ॥ ప్రియస్థిరేత్యాదినాఉరుశబ్దస్యవరాదేశః - తాదృశీధారాయస్య సతథోక్తః
పరశ్వధఃకుఠారఃతస్యభరణేనధారణేనభీషణోభయంకరోవేషోనైపథ్యంయస్యసత
థోక్తస్యభార్గవస్యజామదగ్న్యస్యభంగేనగర్వనిర్వాపణేనఅపరిచ్ఛిన్నతరమితిగం
భీరంయచ్ఛౌర్యంతేనశాల్యతేఅభీక్ష్ణ్యనేతితథోక్తే ॥ * ॥ బహుళమాభీక్ష్ణ్యఇతిణినిః సౌ
జన్యభాజనేసుజనతైవకనికేతనే-జనానురాగనిలయేసకలప్రాణిలోకప్రేమాస్పదే - ని
ర్మత్సరేపరోత్కర్షాసహనంమత్సరః-తద్రహితే-అనసూయఇత్యర్థః - వత్సలేసర్వ
తస్నిగ్ధే-వత్సఃస్నేహఃసోస్యాస్తీతివత్సలః ॥ ని ॥ స్నిగ్ధస్తువత్సలఇత్యమరః-వత్సాంసా
భ్యాంకామబలఇతిలచ్ప్రత్యయః - అస్మిన్ వత్సేపితాదృశసకలసద్గుణసంపన్నే శ్రీరామే - చిర
కాలమారభ్య ధార్యమాణమాహ్యమానంవిశ్వంబిభర్తీతివిశ్వంభరా ॥ * ॥ సంజ్ఞా
యాంభృతౄవృజీత్యాదినాఖచ్ప్రత్యయేముమాగమః - విశ్వంభరాభారమశేష
ప్రజాపరిపాలనవ్యాపారం-నివేశ్యనిక్షిప్యాతైః స్తత్రభవద్భిరనుమతః తపోవనాశ్రయా
ర్థమనుజ్ఞాతస్సన్ - అనార్యవిశ్రాంతిసుఖమఖండవిశ్రమానందమనుభవితుమనుసంధా

రిచ్ఛిన్నతరశౌర్యశాలిని సౌజన్యభాజనేజనానురాగనిలయే
నిర్మత్సరేవత్సలేవత్సేస్మిన్విశ్వ విశ్వంభరా భారంచిరకాల
ధార్యమాణమారైరనుమతస్సన్నవార్య విశ్రాంతి సుఖ
మనుభవితుమభిలషామీతి ॥ ౧౦ ॥ గ ॥ తతస్తేప్రావృషే
ణ్యపయోవాహవ్యూహస్తనితనినదాకర్ణనసముద్గీర్ణనిరతి
శయాహ్లాదసంసర్గనిర్గళనిర్గళత్కేకాలాపినఃకలాపినఇవ

తుష్కలహామిచ్ఛామిత్యేవమాదిదేశేతిపూర్వేణసంబంధః ॥ ౧౧ ॥ అ ॥ తతఃకింజాతమి
త్యత్రఆహ ॥ తతఇతి ॥ తతఃఆదేశానంతరం - ప్రావృషిభవః ప్రావృషేణ్యోవార్షికః ॥ * ॥
ప్రావృషఏణ్యఇతిఏణ్యప్రత్యయః - తాదృశోయఃపయోవాహవ్యూహోజలధరపటలం
తస్యస్తనితంగర్జితమేవనాదోధ్వనిః ॥ ని ॥ స్తనితంగర్జితంమేఘనిర్ఘోషేరసితా
దిచేత్యమరః - తస్యాకర్ణనేనశ్రవణేనసముద్గీర్ణస్సముత్పన్నఇత్యర్థః - గాఢ
త్వాద్గ్రామ్యత్వం - ప్రత్యుతోత్కర్షావహమేవ - యథాహదండీ ॥ క ॥ నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణ
వాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం - అతిసుందరమన్యత్రగ్రామ్యకక్ష్యాంవిగాహతఇ
తి - తథాభూతోనిరతిశయాహ్లాదఃపరమానందఃతస్యసంసర్గేణావేశేననిర్గళశబ్దః
ప్రతిబంధ యథాతథానిర్గళంతోనిర్గచ్ఛంతోయాఃకేకాఃస్వవాణ్యస్తాః - ఆలపం
తితాచ్ఛీల్యేనహూజంతీతితథోక్తాః - కేకావాణీమయూరస్యేత్యమరః - కలాపినోబర్హిణఃమయూరాఇవేత్యుపమా - జనాః
శ్రోతారఃప్రమదభరఃహర్షసముత్పన్నాః - ప్రమదసంమదౌహర్షఇత్యప్రత్యయాంతో

నిపాతః - యః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః ॥ ని ॥ కోలాహలః కలకల ఇత్యమరః - తేన ము ఖరితాని ముఖరీకృతాని వాచాలీకృతానీత్యర్థః ॥ * ॥ తత్ర-రోమోత్థితాన్యంతాత్ర-ః ర్మణీ కృతః- తాని దిఙ్ముఖాని దిగంతరాణి తాన్యేవ ముఖాని వదనాని యేషాం తే తథోక్తా బభూవురి తి శ్లిష్టరూపకము క్తోపమయా సంకీర్యతే- శ్రీరామాభిషేకవార్తాశ్రవణజనితానందాతి శయోల్లసితకోలాహలేనాశేషదిగంతరాణి ప్రతిధ్వనిం చక్రురిత్యర్థః ॥ * ॥ ౧౧ ॥

ఆనందేతి ॥ ఆనందబాష్పవిసరః ఆనందాశ్రుపూరః - ప్రజానాం జనానాం వద నేషు ముఖే - అరవిందే పద్మే మకరందః పుష్పరస ఇవేత్యుపమా- ఆవిర్బభూవ ప్రాదురాసీత్ * ॥ ని ॥ మకరందః పుష్పరస ఇత్యమరః ॥ కిం కుర్వన్నివ అభిషేకదినే పట్టాభిషేకది వసే భావి శ్రియం భావినీం - రామస్య కాంతిం శోభావిశేషం చక్షుర్నేత్రాణీత్యర్థః ప్రసా ర్య సంశోధ్య - ఆదరేణ ప్రేమ్ణా దిదృక్షుః ద్రష్టుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా - యద్వా లోకేన చక్షుః ప్ర

జనాః ప్రముదభవకలకలరవముఖరితదిఙ్ముఖా బభూ
వుః ॥ ౧౧ ॥ వ ॥ ఆనందబాష్పవిసరో వదనే ప్రజానా
మావిర్బభూవ మకరంద ఇవారవిందే । రామస్య కాంతిమభిషే
కదినే భవిత్రీం ప్రసార్య చక్షురివ వీక్షితుమాద
రేణ ॥ ౧౨ ॥ గ ॥ రాజాపి తేషాం సంపత్స్యమానమహో
త్సవోత్సుకజనసమ్మర్దజనిష్యమాణరజోరాజిపాతపరిజి
హీర్షయేవ రోమాంచప్రపంచేన కంచుకితాంగానాం ప్రమా
ణాతిరిక్తాం ప్రీతిం ప్రపన్నానాం హర్షప్రకర్షేణ ద్విగుణీకృత

దర్శనపూర్వకం ప్రష్టవ్యం ప్రపశ్యంతి - తథా తా అపి జనాః విశిష్టశ్రీరామశరీర కాంతిం ప్రష్టుకామాః ప్రతిష్ఠాపయితుమివానందాశ్రూణి ప్రవర్తయామాసురితి తా త్పర్యార్థః- ఉక్తాలంకారయోరన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః-వసంతతిలకావృ త్తం ॥ ౧౨ ॥ రాజేతి ॥ రాజా దశరథోఽపి- సంపత్స్యమానః ప్రత్యాసన్నతయా సంభ విష్యమాణః యో మహోత్సవః మహానుత్సవః శ్రీరామపట్టాభిషేకరూపవ్యాపారః ఉక్తంచ భావప్రకాశే- ఉత్సవే హర్షమిత్యేవ ఉత్సవః పరికీర్తిత ఇతి తేనోత్సుకాః కా లాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యసంపన్నాః ప్రసితోత్సుకాభ్యామిత్యాదినా తృతీయాసమాసః యే జనాః తేషాం సమ్మర్దేన సంఘర్షేణ జనిష్యమాణః ఉత్పత్స్యమానో యో రజోరాజి పాతః ధూళినికురుంబపతనం- తస్య పరిజిహీర్షయా పరిహర్తుమిచ్ఛయేవేత్యుత్ప్రే క్షా ఉత్పన్నస్య ప్రతీకారాదనర్థస్యోత్పత్తిప్రతిబంధ ఏవ వరమితిన్యాయేన ప్రా గేవ రజస్సంశ్లేషపరిహారణోపాయచికీర్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షార్థః ॥ * ॥ పరిపూ ర్ణోద్ధరతేస్సన్నంతాత్ క్తిన్ ప్రత్యయే టాప్ - రోమాంచప్రపంచేన రోమహ

హర్షణవ్యాప్త్యా ॥ ని ॥ రోమాంచో రోమహర్షణమిత్యమరః - కంచుకితాని కంచుక
వత్కృతాని నిర్మితానీత్యర్థః - తాన్యంగాని యేషాం తేషాం ॥*॥ కంచుకశబ్దాత్ తత్క
రోతీతిణ్యంతాత్ కర్మణి క్తః - తతః ప్రమాణాతీతాం ప్రీతిమపరిచ్ఛిన్నానందం ప్రప
న్నానాం తేషాం జనానాం - హర్షప్రకర్షేణ ఇష్టలాభజన్యో మనఃప్రసాదో హర్షః
తస్య ప్రకర్షేణాతిశయేన హేతునా - ద్వ్యాగుణావావృత్తిర్యస్య స ద్విగుణః ॥ని॥ గుణస్త్వా
వృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ - ద్విగుణీకృతః ద్విరావృత్తః
పూర్వవత్ కర్మణి క్తః. తమానందమిష్టానుష్ఠానానుభవజన్యసుఖం రాజ్యాభిషేకస్య ప్ర
జాహర్షమూలత్వాత్ తదుపబృంహితానందాతిరేకమిత్యర్థః - అంతర్నియమ్యాంత
రంగే నిరుధ్య - సుమంత్రప్రముఖాన్ సుమంత్రాదీన్ మంత్రిముఖ్యానమాత్యప్రవరాన్ ప్ర
త్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణాచచక్షే ఉవాచేత్యర్థః - అత్ర ప్రతిహర్షానందశబ్దా
నాం వృత్తిభేదాద్భేదో పనేయః ॥ ౧౩ ॥ అ॥ ఆఖ్యానప్రకారమేవాహ ॥ అస్మానితి ॥ అ
నాశ్రితః అనధిష్ఠితః తపోవనభూమిభాగః పుణ్యారణ్యభూప్రదేశః యైస్తాన్ జాతకో
త్కాన్ అస్వీకృతవానప్రస్థాశ్రమానిత్యర్థః - కిం చ మార్గేణ సతి శాస్త్రపథే త్యా

మానందమంతర్నియమ్య సుమంత్రప్రముఖాన్మంత్రిము
ఖ్యానేవమాచచక్షే ॥ ౧౩ ॥ వ॥ అస్మాననాశ్రితతపోవ

నభూమిభాగానున్ముచ్య మార్గపరిపాలనజాగరూకాన్ । అ
మ్లానసౌర్ధ్యమచిరాదవలంబ్య రామమేవంవిధః కథముదేతి

పరిపాలనే ప్రజాసంరక్షణే జాగరూకాన్ సావధానాన్ విశేషణద్వయేనాస్య పరిత్యా
జ్యత్వం సూచ్యతే ఏవంవిధానస్మాన్ నః బహువచనమత్రాత్మసంభావనయా అథ వా
త్మాభిప్రాయేణ వా ద్రష్టవ్యం - ఉన్ముచ్య త్యక్త్వా అమ్లానమక్షీణం సౌర్ధ్యం ముగ్ధాత్మా
యస్య తమనతిప్రౌఢమిత్యర్థః - త్రిజగత్పతేః సకలకార్యధురంధరస్య శ్రీరామస్య
తత్త్వతః అత్యంతప్రౌఢిమసంపన్నభావేప్యాదరాతిశయాదిత్థం నిర్దిష్టమిత్యనుసంధే
యం - రామమచిరాత్ శీఘ్రమేవావలంబ్యాశ్రిత్య - ఏవంవిధః ఇత్థంభూతః ప్రకారో నిర్వా
చ్య ఇతి యావత్ - జనానురాగః ప్రజాభిలాషవిశేషః - కథం కుతో వా ఉదేతి ఉత్పద్యతే
ఏతదత్యంతాశ్చర్యమిత్యర్థః - మమ ప్రవృత్తైః పరంతత్రాపి ప్రజాః న స్వ
పరతంత్రా ఇతి భావః - ఏతచ్చ - అన్యత్ర జయమస్య చేత్ పుత్రాదిచ్ఛేత్ పరాజయమితి
న్యాయేన రాజ్ఞోఽభిమతమేవేతి రహస్యం - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౧౪ ॥ తత ఇతి ॥ తే
సుమంత్రప్రముఖమంత్రిణోఽపి నియమితోన్నీవారితః నిజః స్వకీయః మనోరథః శ్రీరా
మాభిషేకకరణరూపో యస్య తస్మై యద్వా నియమితః ప్రజానురాగస్య శ్రీరామే ప్ర
వృత్తత్వాత్ సంకోచితః నిజమనోరథో రాజ్యాభిలాషో యస్య - దశరథాయ సవినయం

సప్రశ్రయం యథాతథా - ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాసుః ॥ ౧౫ ॥
అ॥ విజ్ఞాపనమేవాహ ॥ దేవ ఇతి ॥ దేవే త్యాక్షిత్వయి ॥ స ॥ దేవ నస్సురేఘునే రాజ్ఞీ తివి శ్వాః
సిత్తే. ప్రజాపరిపాలనదక్షతయా వర్తమానే సత్యపి - లోకో జనః తే తవ తనయం రామభద్రం
స్వయం చోదనాం వినైవ - భజతు సేవతు సమాశ్రయత్విత్యర్థః - నామేతి సంభావనా
యాం - అస్మిన్నర్థే కిం చిత్రమాశ్చర్యం న కించిదపీత్యర్థః - కుత ఏతదిత్యాశంక్య దృష్టాం
తమాహ - చంద్రమితి - తృషితః పిపాసితః చకోరః చంద్రికాపాయీ పక్షివిశేషః
చకోరశ్చంద్రికాపాయీత్యుక్తత్వాత్ - చంద్రం వినా చంద్రం విహాయేత్యర్థః ॥ * ॥
పృథగ్వినేత్యాదినా వికల్పాద్ద్వితీయా - తదుపలంభనస్య చంద్రోత్పత్తేః - హేతుభూతం
కారణభూతం - క్షీరాణ్యుదకాని యస్య తం క్షీరోదం క్షీరసముద్రం ॥ * ॥ ఉదక
స్యోద సంజ్ఞాయామిత్యుదకశబ్దస్యోదాదేశః - ఆశ్రయతి సేవతే కిం - నాశ్రయత్యేవేత్య
ర్థః - అత ఏవ తన్న చిత్రమితి వైధర్మ్యేణ దృష్టాంతాలంకారః ॥ * ॥ బింబానుబింబ

జనానురాగః ॥ ౧౪ ॥ గ ॥ తే పిని యమిత నిజ మనోర
థాయ సహిన యమేవం వ్యజిజ్ఞపత్ ॥ ౧౫ ॥ ప ॥ దేవ త్వస్థితే
పి తనయం తవ రామభద్రం లోకస్స్వయం భజతు నామ కిమ
త్ర చిత్రమ్ । చంద్రం వినాత ఉపలంభన హేతుభూతం క్షీ
రోదమాశ్రయతి కిం తృషితశ్చకోరః ॥ ౧౬ ॥ గ ॥ తదనంత
రం తత్త్వ రేతత్పర స్తత్త్వవిదాం వరిష్ఠస్య వసిష్ఠస్య శాసనాదభి
షేకోపకరణాహరణాయ సామాత్యాః పౌరవర్గాః ॥ ౧౭ ॥ ప ॥
ఆహూయ రామం వినయాభిరామమావిః ప్రమోదః ప్రభు

న్యాయేన నిర్దేశో ధర్మధర్మిణోః - గృహస్థాం తాలం పృథిజ్ఞేయా ... వా వాక్యార్థః సం
ప్రహేతి - విద్యాచక్రవర్తిలక్షణాత్ - వృత్తం తు పూర్వవత్ ॥ ౧౬ ॥ తదనం
తరమితి ॥ తదనంతరం రాజమంత్రిసంభాషణానంతరకాలే - తత్త్వవిదాం మార్గ
రహస్యవేత్తౄణాం - వరిష్ఠస్య శ్రేష్ఠస్య వసిష్ఠస్య మహర్షేః - శాసనాదాజ్ఞా
వచనాత్ అభిషేకోపకరణానాం పుణ్యతీర్థపరిపూరితకనకకలశధవళాతపత్ర
చామరాదిరాజ్యాభిషేకసాధనానాం - ఆహరణాయ తాన్యాహర్తుమిత్యర్థః ॥ * ॥
తత్పర ఆస్తిక స్యాత్ ॥ * ॥ తత్ప్రే ప్రసిత్తాసక్తావిత్యమరః - సామాత్యాః మంత్రిస
హితాః - పౌరవర్గాః నాగరికసమూహాః - తత్ర తత్పరాం చకార ॥
౧౭ ॥ అనంతరవృత్తాంతమాహ ॥ ఆహూయేతి ॥ ప్రభుర్దశరథః - వినయేన ప్రశ్రయేణ
అభిరామం రమణీయం రామమాహూయ, ఆవిః ప్రమోదః సముత్పన్నానందస్సన్ ఏవం వ
క్ష్యమాణప్రకారేణ ఉవాచ ఉక్తవాన్ - తదేవాహ - అహ్నాయ శుభం - తిష్యే పుష్యనక్షత్ర

ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ శ్వస్త్వితి సిద్ధిమ్యావిత్యమరః - పుష్యస్య సర్వార్థసాధకత్వతిశాస్త్రే
త్సకలకార్యసిద్ధిసాధకత్వేన ప్రశస్తత్వాదితి భావః - దివసేశ్వపి వేత్యర్థః - తథా రా
మాయణే దశరథవచనం- శ్వ ఏవ పుష్యే భవితా శ్వోభిషించతు మే సుత ఇతి తదో త్తమాంగే
శిరసి ॥ స ॥ ఉత్తమాంగం శిరశ్శీర్షమిత్యమరః - మకుటం మహారాజ్యలక్షణం కనకకో
టీరం- నిధాతుం నిక్షేప్తుం యతిష్యే యత్నం కరిష్యే - స్వాభావికశాస్త్రాభ్యాం జనితత్వేన
ద్వివిధస్యాపి వినయస్య త్వయి విద్యమానత్వాద్రాజ్యాసనం త్వాం కరిష్యామీత్యర్థః - అ
త్ర కామందకః - వినయప్రగ్రహో న్యస్తై సర్వైస్తత్ర పతిస్సుతాః - అవినీతకుమారం
హి కులమాశు విశీర్యతే - వినీతకుమారసంపుత్రం యౌవరాజ్యే భిషేచయేదిత్యాచ ఇతి సం
బంధః- ఉపజాతివృత్తం ॥ ౧౭ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం- దశరథస్య మనోరథం- రామ
స్యాభిషేకకరణసంకల్పం- కౌసల్యాయై నిజజనన్యై నివేద్య విజ్ఞాప్య స్వభవనం స్వమం
దిరముపగతస్య ప్రాప్తస్య రామస్య భగవాన్పూజ్యో వసిష్ఠః సంజాతకౌతుకః - ఇదా
నీం కల్యాణం కృతార్థ ఇత్యర్థః - యతశ్శ్రీరామాభిషేకప్రక్రియాయాస్తేన తాత్ప

రేవ మూచే। తవోత్తమాంగే మకుటం విధాతుమహ్నే యతి
ష్యే దివసే యతిష్యే॥౧౭॥ అథ దశరథమనోరథం కౌసల్యా
యై నివేద్య స్వభవనముపగతస్య రామస్య భగవాన్వసిష్ఠస్సం
జాతకౌతుకః కౌతుకమంగళం నివర్తయామాస॥౧౮॥ప॥ఆ
పూరయన్మంగళతూర్యఘోషైరాశావకాశావల్లభీకరాళాః
ఉజ్జృంభితః కోపి గిరాంభూమిరున్నస్తకః పౌరజనప్రమోదః
తత్ర ॥ ౨౦ ॥ ప॥ సూమే వాహాయిని. శిచరపలోన్నాల నేమా

త్యేతస్య భవామితిసముత్పన్నహర్షస్సన్ - కౌతుకం హస్తసూత్రబంధనరూపం మంగ
ళం మంగళాచారం- నివర్తయామాస చకారేత్యర్థః - షష్ఠీ పాణిగ్రహణాత్పూర్వమేవ
కర్తవ్యత్వేన శాస్త్రబోధితత్వాదితి భావః ॥ స ॥ కౌతుకం మంగళే హర్షే హస్తసూత్రే
కుతూహలే ఇత్యభియత్రాపి శాశ్వతః ॥ ౧౯ ॥ ఆపూరయన్నితి ॥ మంగళతూర్య ఘో
షైః మంగళార్థం వాద్యధ్వనిభిః - ఆశాసు దిక్షు యే వకాశానాం కరిణీనాం వల్లభాస్తేషాం దిగ్గ
జానాం కణ- రాళాః కరణాః సంఘట్టనవిఘట్టనజనితధ్వనిః ॥ ని ॥ వశా స్త్రీ కరిణీ చ
స్త్ర్యిత్యమరః- ఆపూరయన్ విస్తారయన్ - మోదః సూతపూర్వః- అత ఏవ గిరాం భూమిః
వాచామగోచరః ఇయత్తయా సంతతయా వాపవక్తుమశక్య ఇత్యర్థః- ఉన్నస్తకః ఉన్నతశిరాః
మహానిత్యర్థః- అథవా ఉన్నస్తకః ఉల్లంఘితశిరస్కః అతిప్రభూత ఇత్యర్థః - పౌరజనా
నాం ప్రమోద ఆనందః- ఉజ్జృంభితః ఉత్కటోభూదిత్యర్థః- అత్ర తూర్యఘోషాణాం దిగ్గ
జకర్ణతాళపూరణాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః
- ఇంద్రవజ్రావృత్తం ॥ తత్ర తస్మిన్ప్రమోదోజ్జృంభణసమయ ఇత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥

యామేవేతి॥యాంమంథరాంపివకారోన్యవ్యవచ్ఛేదార్థకఃనిశిచరాణాంరావణాదిరా
క్షసానాంకులోన్మూలనేవంశనాశనేగణవిధ్వంసనేవా ॥ ని ॥ సహితీయగణేగేహేగోత్రే
పికథితంకులమితివిశ్వః-మూలహేతుమాద్యకారణమాహుఃబ్రువతేజనాఇతిశేషః॥*॥
బ్రువత్యా పంచానామిత్యాదినాణలాదేశో బ్రువఆహాదేశశ్చ తద్ధర్మో భాద్విపరీత
బుద్ధ్యాకైకేయ్యారామేవనంప్రవ్రాజితేతతస్సీతాపహరణేసతి శ్రీరామేణరావణా
దిసంహారస్యప్రకృతత్వాదితిభావః-తథాప్రకృత్యాకుటిలంస్వభావేనవక్రం॥*॥
ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయేతితృతీయాసమాసః-యస్యామంథరాయాశ్చిత్తంగాత్రమి
త్రంతస్యాపిపశరీరసదృశంబభూవ-యథాతద్గాత్రంస్వభావవక్రంతథాచిత్తమప్యా
సీదిత్యర్థః॥ ఆకారసదృశప్రజ్ఞేతివచనాత్ప్రాయేణప్రజ్ఞాయాఆకారసదృశత్వని
యమాదితిభావః-సామంథరామంథరాభిధానాకైకేయీగృహవాసినీ-కాసరీవనమ
హిషీవ॥ని॥ లులాయోమహిషోవాహద్విషత్కాసరసైరిభాఇత్యమరః॥*॥జాతేర
స్త్రీవిషయాదయోపధాదితిజీష్-శిశిరంచలత్సరసంమధురంచేతివిశేషణత్రయంరపిమి
థోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షయాం॥*॥విశేషణంవిశేష్యేణబహులమితిసమాసః-అ

లహేతుం యస్యాశ్చిత్తంప్రకృతి కుటిలంగాత్ర మిత్రం బభూ
వ। అంభోజిన్యాశ్శిశిర సర సం కాసరీవాచ్ఛమంభః కైకే
య్యాస్స్వహృదయమదయంమంథరానిర్మమంథ ॥౨౧॥పా॥
అలఘుచలితజంఘావాతనిష్పేషదోషాదశనిరివకఠోర

చ్ఛంనిర్మలంపిత్తద్విశేషణద్వయంహృదయేపియోజ్యం-అంభోజిన్యాఃసరస్యాఃఅంభఇవ
కైకేయ్యాహృదయం-అదయందయారహితంయథాతథానిర్మమంథఆలోడయామాస-
యథాతన్నసఃశ్రీరామాభిషేకవిఘాతప్రవణంస్యాత్తథా-నిజచిత్తగాత్రకుటిలై
రేవవాక్యైఃప్రలోభయామాసేత్యర్థః-మనోవాక్కాయకర్మసుకుటిలాయాస్త
స్యాఃకికపటంనాటయితుమశక్యమితిభావః-పూర్ణోపమాలంకారః-మందాక్రాం
తావృత్తం॥౨౧॥అలఘ్వితి॥ అలఘులఅమందం-చలితఃప్రవృత్తోజంఘావాత
ఇత్యపివిశేషణస్యాత్మాంబువర్గమిశ్రితోమహానూరుతఃతేనయోనిష్పేషఃసంఘర్షణంతస్మి
ఃదోషస్తస్మాద్ధేతోఃజంఘావాతాత్మనిపిశేషస్యాదపిసూక్ష్మంబువర్గణఇతినాసాఫలగత్వ
మూలాశీతలాంభోదపజ్ఞాశిశిరజలపపటలేకఠోరస్తీక్ష్ణఃఅశనిఃఅంభోళిరివఅపహృ
తంవిధ్వంసితంజనానాంసౌఖ్యంశ్రీరామాభిషేకమహోత్సవజనితానందోయేనతస్మా
త్మంథరాయాభేదవాక్యాత్-రాజేదానీంశ్రీరామమభిషేక్తుముద్యుక్తస్తత్త్వంశ్రీ
రామస్యప్రవ్రాజనంభరతస్యాభిషేకంచపూర్వదత్తవరద్వయేనార్థయేత్యర్థః-యథా
మహానసర్థఃస్యాదిత్యుపదేశవచనాదిత్యర్థః॥ని॥భేదోపజాపావిత్యమరః

భరతజనన్యాం భరతస్య మాతరి కైకేయ్యామపి - దౌర్జన్యం శ్రీరామాభిషేకవిఘాతు
కత్వరూపమసాధుత్వమాసీత్ - ప్రాదురభూదిత్యర్థః - భరతజనన్యామిత్యనేన భరతే
సౌజన్యం సుప్రసిద్ధమేవ - తథా చ తజ్జనన్యా అపి తథాత్వముపపద్యతే కారణగుణపూర్వ
కత్వాత్కార్యగుణానాం - అతస్సౌజన్యయుక్తాయామప్యస్యాం దౌర్జన్యమాసీదితి విరోధ
సూచనాయ మపిశబ్దః - ఏతేన మన్థరాయా వచనస్య తాదృక్ప్రాబల్యం త్వాదృక పాటవం
సూచ్యతే హన్తేతి విషాదే ॥ ని ॥ హన్త హర్షేఽనుకమ్పాయాం వాక్యారమ్భవిషాదయో
రిత్యమరః - అలంకారస్తు పూర్వవత్ మాలినీవృత్తం ॥ తథా శ్రీరామాయణే కైకేయీం
ప్రతి మన్థరావాక్యం ॥ * ॥ తవ దేవాసురే యుద్ధే సహ రాజర్షిభిః పతిః - అగచ్ఛత్త్వా
ముపాదాయ దేవరాజస్య సాహ్యకృత్ ఇత్యారభ్య - తౌ వరౌ యాచ భర్తారం భ
రతస్యాభిషేచనం - ప్రవ్రాజనం చ రామస్య త్వం వర్షాణి చతుర్దశేత్యన్తం
॥ అ ॥ తతః కైకేయీ కిమకరోదిత్యాశంకాయామాహ ॥ సేతి ॥ మన్థరేత్యభిధానం నా
మ యస్యాస్సా తథోక్తా యా పిశాచికా మహాభూతగ్రహః స్వార్థే కః - కేతి ప్రశ్నః

క్ష్మాతలాంభోదపఙ్క్తౌ అపహృతజనతాసౌఖ్యాన్మన్థరాఖ్యేన వా
త్యాదపి భరతజనన్యాం హన్త దౌర్జన్యమాసీత్ ॥ ౨౨ । ౧ ॥
సైషా మన్థరాభిధానపిశాచికావేశపరవశనిజాశయా పూర్వం

దణ్డకేషు జయన్తపురవాస్తవ్యశంబరాసురసంగరసంగత
వేదనాపనోదనార్థమాత్మనే వితీర్ణం వరాయ దశరథాయ వ

తస్యా ఆవేశేన ఆవిష్టేన ఆక్రమణేనేతి యావత్ - పరవశః పరతన్త్రః వివేకశూన్య ఇ
త్యర్థః - నిజాశయః స్వకీయాన్తఃకరణం యస్యాస్సా తథోక్తా - సైషా కైకేయీ పూర్వం
పూర్వకాలే దణ్డకేషు వైజయన్తమితి ఖ్యాతం పురం తద్వాస్తవ్యస్తత్రవసన్ ॥ * ॥ వసతే
స్తవ్యత్ప్రత్యయే కర్తరి తవ్యప్రత్యయో వృద్ధిశ్చ - యశ్శంబరాసురః శంబరాఖ్యో
మహాదైత్యః తస్య సంగరే యుద్ధే సంగతా ప్రాప్తా యా వేదనా అసురశస్త్రక్షతిజనితక్లే

శం ॥ ని ॥ ఆదేపివేదనేత్యమరః - తదపనోదనం తన్నివారణం అర్థః ప్రయోజనం యస్య త
త్తథోక్తం భావితమిత్యర్థః ॥ ని ॥ అర్థోఽభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః -
ఆత్మనే స్వస్మై వితీర్ణం తాదృగ్రణసంకటాదపసార్య తత్రత్యబాధాయా నివర్తితత్వా
త్పారితోషికతయా దత్తమిత్యర్థః - వరయోర్ద్వయం ద్వౌ వరావిత్యర్థః ॥ ని ॥ దేవాద్వృ
తే వరః శ్రేష్ఠ ఇత్యమరః - వరాయ భర్త్రే దశరథాయ - క్రియాగ్రహణమపి కర్తవ్యమితి
సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - న్యవేదయత్ జ్ఞాపయామాస తథా రామాయణే ॥ * ॥ స్మర రా
జ్ఞః పురావృత్తం తస్మిన్దేవాసురే రణే - తత్ర త్వామచ్యావయచ్ఛత్రుస్తవ జీవితమన్తరా

తత్రచాపిమయాదేవయత్త్వంసమభిరక్షితః - జాగ్రత్యాయతమానాయాస్తతో మేప్ర
ద్వౌవరౌ - తౌతుదత్తౌవరౌదేవ నిక్షేపంమృగయామ్యహం - తవైవపృథివీపాలస
కాశేసత్యసంగరేతి॥ ౨౩॥ అవిజ్ఞాపితస్యవరద్వయస్యవినియోగప్రకారమేవాహ॥
యోరితి॥ తయోర్వరయోర్మధ్యేఏకస్యవరస్యసంరంభస్సంభ్రమఃప్రవృత్తిరితియా
త్ - సంరంభస్సంభ్రమేకోపఇతిశబ్దార్ణవః - భరతస్యాభిషేచనంరాజ్యాభిషేకః
అన్యస్యవరస్యసంరంభః-వన్యవృత్త్యామునివృత్త్యాజటావల్కలధారణకందమూల
లాశనరూపవ్యాపారేణేత్యర్థః - ఉపజాపబుద్ధిజనకవృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదార్థ
ఏవకారః - రామస్యవనేదండకావనే - వర్తనంవృత్తిరవస్థానమితియావత్ పూర్వం
రామస్యైవదత్తౌవరావిదానీంభరతాభిషేకరామవివాసనరూపేణదాతవ్యావిత్యుక్త
మిత్యర్థః తథాచరామాయణం। నవపంచచవర్షాణిదండకారణ్యమాశ్రితః-చీరాజి
నజటాధారీరామోభవతుతాపసః - భరతోభజతామద్యయౌవరాజ్యమకంటకమితి
॥౨౪॥ తదానీంకింజాతమిత్యాహ॥తస్మిన్నితి॥తస్మిన్ క్షణేతత్కాలే॥ని॥నిర్వ్యాపార

రద్రాయంన్యవేదయత్॥ ౨౩ ॥ ప ॥ తయోరేకస్యసంరం
భోభరతస్యాభిషేచనమ్। అన్యస్యవన్యవృత్త్యైవవనేరా
మస్యవర్తనమ్॥ ౨౪॥ ప॥ తస్మిన్ క్షణేవరయుగంచిరతప్తనా
రాచవేధపరుషం శ్రవసీవిదార్య। సత్యప్రహాణచకి
తస్యనృపస్యకామమూరీచకారహృదయేపుటపాకరీ

స్థితౌకాలవిశేషోత్సవయోః క్షణఇత్యమరః - చిరంచిరకాలంతప్తః అగ్నిసంతప్తః అ
యఃపిండవత్తాయోక్తవర్ణోయోనారాచః శలాకాకారలోహాస్త్రవిశేషః తస్యవేధస్సం
ప్రహారస్తద్వత్పరుషంకఠోరందుస్సహమితియావత్ - వరయుగంకర్తృ - సత్యస్యసూ
నృతభాషిత్వస్యప్రహాణంప్రచ్యుతిః॥*॥కృత్యచకితత్వం-తస్మాచ్చకితస్యభయసం

భ్రాంతస్యనృపస్యరాజ్ఞోదశరథస్యశ్రవసీదార్యశ్రోత్రేవిభిద్యబాహ్యేంద్రియ
ద్వారాఅంతరింద్రియస్యార్థగ్రాహకత్వాదితిభావః॥ ని॥ కర్ణశబ్దగ్రహౌశ్రోత్రం
శ్రుతిస్త్రీశ్రవణంశ్రవఇత్యమరః హృదయేతస్యైవమనసేపుటపాకరీతింమూషికా
సంపుటమధ్యేసువర్ణాదికంనిగూఢంనిక్షిప్యఅగ్నినాసంతాపనంపుటపాకః-తస్యరీ
తింతత్సదృశీంపరిపాటీమిత్యర్థః - అతఏవనిదర్శనా - కామమత్యంతంఊరీచకారాం
గీచకార - ప్రతిశ్రుతస్యాశ్రవణేఅగ్రహణేనాసత్యనిష్ఠవోభవేదితిశ్రుత్యాగృహీత
త్వాచ్చతప్తనారాచదుస్సహంవరయుగంద్వారభూతశ్రవణవిదారపూర్వకంరా
జ్ఞోంతరంగంప్రవిశ్య - తంసిరుచ్ఛ్వాసంతాపయామాసేత్యర్థః॥ని॥ఊరీకృత్యమురరీ

రీకృతమంగీకృతమాత్రం తం ప్రతిజ్ఞాత మిత్యర్థః ॥ * ॥ ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతి
సంజ్ఞాయాం కుగతి ప్రాదయ ఇతి సమాసః - వసంత తిలకా వృత్తం । ౨౫ । తనయే
తి॥ అథానంతరం - తనయవిరహవార్తామాత్రేణ శ్రీ రామవియోగవృత్తాంతాకర్ణనే
నైవ సంతప్యమానాద్దహ్యమానాత్ విరహాపవసతికః భవిష్యతి వా న జ్ఞాయత ఇతి మాత్ర
శబ్దార్థః - దశరథస్య చిత్తాద్ధృదయాత్ ॥ * ॥ ధ్రువమపాయే పాదానమిత్యపాదా
నత్వాత్పంచమీ - చేతనా సంజ్ఞా జీవనశక్తిః దవహుతవహస్య వనవహ్నేః రోచిర్జ్వాలయా
తీవ్రశిఖయా రోచిః జ్వాలయా వా ॥ ని ॥ వనే చ వనవహ్నౌ చ దవో దావ ఇతీరిత ఇతి శాశ్వ
తః - లేహ్యమానాదాస్వాద్యమానాదితి యావత్ గహనగుల్మాత్ గహనకుంజాత్ ఉజ్జి
హానా నిర్గమనశీలా - ఓహాఙ్ గతావితి ధాతోశ్శానచ్ మృగీకురంగీవ ॥ * ॥ జాతేరస్త్రీ
విషయాదయోపధాదితి ఙీష్ - ఝడిత్యంజసా ॥ని॥ ద్రాగ్ఝడిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరః - ని
ర్జగామ నిరగాత్ - శ్రీరామవిరహవార్తాం శ్రుత్వా అతిమాత్రం పుత్రవత్సలో రాజా

తిమ్ । ౨౫ । ప ॥ తనయ విరహవార్తామాత్రసంతప్యమా
నాదథ దశరథచిత్తాచ్చేతనా నిర్జగామ । దవహుతవహరో
చిర్జ్వాలయా లేహ్యమానాజ్ఝడితి గహనగుల్మాదుజ్జిహానా
మృగీవ ॥ ౨౬ ॥ గ ॥ అథ దశరథః కథమపి లబ్ధసంజ్ఞః కై కే
యీమిదమభాషత ॥ ౨౭ ॥ ప ॥ రామః కామముపాశ్రయిష్య
తి వనం త్యక్త్వా ధృతం కౌతుకం లోకస్త్యక్ష్యతి కౌతుకం చిర
ధృతం తస్యాభిషేకే కథం । ధర్మాపాయభయేన వత్స వి ర

సపది మూర్ఛామాగచ్ఛదిత్యర్థః - పూర్ణోపమాలంకారః - మాలినీవృత్తం ॥
౨౬ । అథేతి॥ అథ చేతనానిర్గమనానంతరం - దశరథః కథమపి కృచ్ఛ్రేణ లబ్ధసం
జ్ఞః ప్రాప్తచేతనస్సన్ - కైకేయీం ప్రతి ఇదం వచనమభాషత అవోచత । ౨౭ ।
తత్ప్రకారమేవాహ ॥ రామ ఇతి ॥ రామః ధృతం రాజ్యాభిషేకాంగత్వేనాము
క్తం కౌతుకం హస్తసూత్రం - త్యక్త్వా లీలయైవ విసృజ్య - కామమత్యంతం అప్రతిబంధ
త్వర్థః - వనముపాశ్రయిష్యతి ప్రవేక్ష్యతి - ధర్మాచారతత్పరత్వాదనాయాసేనైవ ప్ర
వ్రజిష్యతీత్యర్థః - తథా లోకో జనః తస్య శ్రీరామస్యాభిషేకవిషయే - చిరధృతం చిర
కాలమారభ్య సంభృతం కౌతుకం హర్షం కథంకథంచిత్ త్యక్ష్యతి - దుస్త్యజమప్యతి
కృచ్ఛ్రేణ విసృక్ష్యతీత్యర్థః - తథా ధర్మస్యాంగీకృతపరిపాలనరూపసుకృతస్యాపా
యాద్వినాశాద్భయం తేన వత్స విరహం రామవియోగం వక్ష్యామి - ధారయిష్యామి అ
హమితి శేషః ॥ * ॥ వహప్రాపణ ఇతి ధాతోర్లృట్ - కిం ప్రతివచ సంవక్ష్యా

ఘ్యూలపిష్యామివ క్షుమవకాశాభావాదితిభావః - అత్ర ॥ * ॥ వదవ్యక్తాయాంవాచీ
త్యస్మాద్ధాతోర్లృట్ అథవావత్స్యామివత్స్యామీతివహనార్థోద్విరుక్తోయంశబ్దః - పు
నఃపునఃధారయిష్యామీత్యర్థః ॥ * ॥ చాపలేద్వే భవత ఇతిద్విరుక్తిః - సంభ్రమే
ణ ప్రవృత్తిశ్చాపలమితికాశికా - అతిదుస్సహపుత్రవిరహవేదనాజనితోద్వేగాత్సం
భ్రమః - కింతుహేజాయేహేభార్యే - తవయావత్కల్పంకల్పాంతపర్యంతమిత్యర్థః - యావ
దవధారణఇత్యవ్యయీభావః - ఆర్తిజననీపీడాకరీమర్మభేదినీతియావత్ ॥ ని ॥ ఆర్తిఃపీ
డాధనుష్కోట్యోరిత్యమరః - అకీర్తిః శ్రీరామాభిషేకవిఘ్నాచరణజన్యాపఖ్యాతిః జాయే
త ప్రాదుర్భవేత్ ॥ * ॥ జనేర్లిఙితఙ్ - యథాతథావాస్మాకంనిర్వాహోభవిష్యతి
జాయాత్వేవసంభావితాయాస్తవైవమహానర్థః ॥ * ॥ సంభావితస్యచాకీర్తిర్మరణా
దతిరిచ్యత ఇతిగీతాయాంభగవతాఉక్తత్వాదితిభావః - వృత్త్యనుప్రాసః - శార్దూల
విక్రీడితంవృత్తం ॥ ౭౮ ॥ వత్సమితి ॥ హేకఠోరహృదయేకఠినచిత్తేయతఃస్వప్నే
పిదుస్సహంశ్రీరామవిరహంసాధ్యత్వంబోధయసి - అతస్త్వద్ధృదయస్యకఠోరత్వం

హంవత్స్యామివత్స్యామికింయావత్కల్పమకీర్తిరార్తిజననీజా
యేతజాయేతవ ॥ ౭౮ । ప ॥ వత్సంకఠోరహృదయేనయనాభి
రామం రామం వినానఖలుతిష్ఠతిజీవితం మే । ధాతుర్బలాదు
పయమస్త్వయిజాతపూర్వేకైకేయిమాముపయమంనయ
తీతిమన్యే ॥ ౭౯ । ౧ ॥ తదనుని జమనోరథైకపరిపూరణకృ

కింకర్తవ్యమితీత్యేతత్సంబోధనంనయనాభిరామంనేత్రానందకరంవత్సంబాలంతనయం
బాలవిరహాసహిష్ణుత్వద్యోతనార్థమేతద్విశేషణద్వయం ॥ ని ॥ వత్సోనాకుటజేవ
షేతిర్తక్తేతనయాదికఇతివైజయంతీ - రామంవినారామంవిహాయేత్యర్థః ॥ * ॥
పృథగ్వినేత్యాదినాపంచమ్యభావపక్షేద్వితీయా - మేమమజీవితంజీవనంనతిష్ఠతిఖలును
నిశ్చితంమరిష్యామీత్యర్థః - అతఃహేకైకేయిఅత్రయద్యపిభార్యానామగ్రహ
ణంశాస్త్రనిషిద్ధం - తథాపిభార్యేయంచండీతివ్యవహర్తుంయుజ్యతఇత్యేవమామంత్రి
తమిత్యవధేయం - ధాతుర్బలాద్విధిబలాత్ త్వయివిషయేపూర్వంజాతఃజాతపూర్వః
సుప్సుపేతిసమాసః - ఉపయమోవివాహః యమసమీపంచధ్వన్యతే ॥ ని ॥ వివాహో
పయమౌసమావిత్యమరః - మాంయమస్యాంతకస్యసమీపముపయమం - అవ్యయంవిభక్తి
త్యాదినావ్యయీభావః - నయతిప్రాపయతీత్యేవంమన్యేబుధ్యామి - ఉపయమస్యఉపయ
మప్రాపకత్వాయుక్తమతోమమాప్యేవంమరణముపయుజ్యతఇత్యర్థః - లోకేలక్షణ
వతీనాంకన్యకానాంపరిణయోభర్తృజీవనాయభవతీ - ఈదృగపలక్షణదుర్భాగాయా
స్తవపరిణయస్తుమమమరణాయభవతీతిభావః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౭౯ ॥ తదన్వితి ॥

తదనుదశరథభాషణానంతరం-నిజమనోరథైకస్య భరతాభిషేచనరామప్రవ్రాజనరూపస్యాఖిలాషస్యైవ పరిపూరణేనిష్పాదనే-అత్రమనోరథైకశబ్దయోశ్శివభాగవతవత్సమాసః-అథవాఏకపరిపూరణేముఖ్యపరిపూరణే॥ని॥ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాఇత్యమరః-కృతాదరావిహితాస్థా-కైకేయీసోపహాసంసోల్లుంఠనసహితమవాదీత్ ఉవాచ ॥ని॥ సోల్లుంఠనంతుసోత్ప్రాసంసోపహాసాస్సమాస్త్రయఇతిహలాయుధః ॥ ౩౦ ॥అ॥ ఉక్తప్రకారమేవపరివృణోతి॥సత్యేతి॥అపత్యసంగతఃపుత్రమోహాద్ధేతోః॥ *॥పంచమ్యాస్తసిః- సంగతఃప్రాప్తంసత్యవిప్లవంసత్యవాక్యప్రచ్యుతిం-భృశమత్యంతమపశ్యతఃఆనాలోచయతఃఈషదప్యననుసందధతఇత్యర్థః-తవఆశ్రుతస్యవరద్వయందాస్యామీతిప్రతిజ్ఞాతవచనస్య ॥ ని ॥ అంగీకృతమాశ్రుతంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః-విఫలత్వం - నైష్ఫల్యమస్తిచేత్ తర్హితిశ్రుతంవిఫలంభవతియదీత్యర్థః- అఇత్యుపహాసేవిసర్గాంతోనిపాతః- శ్రుతస్యసత్యంవదధర్మంచరస్వాధ్యాయన్మాప్రమదః-అంగీకృతంసుకృతినఃపరిపాలయంతీత్యాదిధర్మశాస్త్రస్య ॥ ని ॥ శ్రుతంశాస్త్రావధృతయోరిత్యమ

లాదరా కైకేయీసోపహాసమవాదీత్, ॥ ౩౦ ॥ ప ॥ సత్య
విప్లవమపత్యసంగతఃసంగతం భృశమపశ్యత స్తవ ।ఆశ్రుత
స్యవిఫలత్వమస్తిచేదాస్థితస్యరచితోయమంజలిః॥౩౧॥ప॥
కింనాగత స్తే శ్రవసోస్స కాశమరిందమస్సత్యవతాంపురో

రః - అయమంజలిః ప్రణామః ॥ ని ॥ తౌయుతావంజలిఃపుమానిత్యమరః ॥ * ॥ రచితఃవిహితః-శాసనాచ్ఛాస్త్రమితివ్యుత్పత్త్యాదురథస్యప్రవృత్తిప్రతిషేధకత్వేనప్రసిద్ధంశాస్త్రం.ఈదృక్ఛాస్త్రజ్ఞస్యాపిభవతోయద్యేవంప్రవృత్తిస్స్యాత్తర్హితస్యకించిత్కరత్వాత్తస్మైనమస్కారోమిత్యర్థః - తస్మాచ్ఛాస్త్రంప్రమాణంతేకార్యాకార్యవ్యవస్థితావిత్యాదిభగవద్వచనాచ్ఛాస్త్రమనుసరతాత్వయాప్రతిశ్రుతనిర్వాహోవశ్యంకర్తవ్యః - నాన్యథాశ్రేయఇతితాత్పర్యం - భక్తిశ్రద్ధాదరబంధురాంతఃకరణతయా-విధీయమానోనమస్కారఃప్రసిద్ధః-తథోపహాసాదావపినమస్కారస్సంభవతి- తథాప్రయుక్తంపూర్వైః - బిందుద్వంద్వతరంగితాగ్రసరణిఃకర్తాశిరోబిందుకంకర్మేతిక్రమశిక్షితాన్వయకలాయేకేపితేభ్యోంజలిః - యేతుగ్రంథసహస్రశాణకషణత్రుట్యత్కలంకైర్గిరాముల్లాసైఃకవయంతిశిల్పిణకవిస్తేష్వేవసన్నహ్యతీతి ॥ రథోద్ధతావృత్తం॥రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్ ॥ ౩౧ ॥ అ॥ ప్రతిశ్రుతమవశ్యంకర్తవ్యమితిపురాతనరాజవృత్తాంతంద్రష్టాంతయతి ॥ కిమిత్యాదినా ॥ సత్యవతాంపురోగఃసత్యసంధాగ్రగణ్యః-అతఏవనానామినమూనిఃషంసంవదద్యమానమామిషీభూతం॥*॥

అభూతతద్భావే చ్వి-కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః - శ్యేనస్య శ్యేనభూమి శా ధా ల
ణ ఇదం ద్రవ్యమమిషీభూతః మాంసఖండీభూతః॥ ని ॥ పిశితం తరసం మాంసం పలలం క్ర
వ్యమామిషమిత్యమరః - యద్వా భోగ్యవస్తుభూతః ॥ ని ॥ ఆమిషం భోగ్యవస్తుని ఇతి
కేశవః. యః కపోతపోతః కపోతడింభవేషధారీ యమః ॥ ని ॥ పోతః పాకోర్భకో డింభ
ఇత్యమరః-తస్య జీవాతవే జీవనౌషధార్థం తము పజీవయితుమిత్యర్థః ॥ ని ॥
జీవాతుర్జీవనౌషధమిత్యమరః॥*॥ తాదర్థ్యే చతుర్థీ-వక్తవ్యా-శస్త్రనికృత్తగాత్రః ఖ
డ్గవిదళితశరీరః-అరీన్ దమయతీత్యరిందమః శిబిచక్రవర్త్యపరనామా. త్వాదృశో
మహారాజః ॥*॥ సంజ్ఞాయాంభృతృవృజిత్యాదినా ఖచ్ అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమశ్చ-
తేత వ - శ్రవసోస్స కాశం శ్రోత్రపథం-నాగతః కిం త్వయా న శ్రుతః కిమిత్యర్థః - శ్రు
తశ్చేత్తథైవం వక్తుమర్హసీతి భావః - పురా కిలేంద్రయమౌ శిబిసత్యసంధతాయాం విశ
దమానౌ తత్పరీక్షార్థం శ్యేనకపోతౌ భూత్వా తత్ర సంకేతపూర్వకం శ్యేనేనోపద్రుతస్త
మాత్మనో నాటయన్ కపోతో యాగదీక్షితం శిబిం శరణం జగామ-సోపి శ్యేనేన మదామి
షీభూతోయం దేయ ఇతి పృష్టశ్శరణాగతపరిత్యాగే దోషస్స్మరణాత్తత్పరిమాణ స్వశరీ

గః। శ్యేనామిషీభూతకపోతపోతజీవాతవే శస్త్రనికృత్తగా
త్రః॥ కించ॥ ౩౨। అభ్యర్థ్య కస్మైచిదుపాశ్రితాయ
విలోచనే స్వే। అపూరయత్కశ్చిదలర్క

రమాంసపిండదానేనైవ విమోచయితుకామః - కపోతం తులాయామారోప్య స్వమాం
సశకలదానేనైతవేన భారాయమాణకపోతవిప్రలబ్ధః ప్రతిజ్ఞాభంగభయాదశేషశరీ
రం నికృత్తవానితి పౌరాణికీ కథాత్రానుసంధేయా-పఠంతి చాత్రేమం శ్లోకం ॥ కర్ణస్త్వ
చం శిబిర్మాంసం ప్రాణాన్ జీమూతవాహనః- దదౌ దధీచిరస్థీని కిమదేయం మహాత్మనా
మితి॥ వృత్తముపజాతిః॥ ౩౨॥ నను బహూనామనుగ్రాహ్యోయ్యమితి లోకప్రసిద్ధేస్సైక
నదృష్టాంతేన కించ రితార్థతేత్యాహ॥ కించేతి॥ సైకపివాయం దృష్టాంతః కిం తు రాజాం
తరమపి విద్యత ఇత్యర్థః తమేవాహ॥ అభ్యర్థ్యేతి॥ ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః॥ ని॥ ధీరో మనీషి
జ్ఞః ప్రాజ్ఞ ఇత్యమరః॥ *॥ ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేణ్ప్రత్యయః -అథవా ప్రజ్ఞాస్యాస్తీతి
ప్రాజ్ఞః ॥ * ॥ ప్రజ్ఞా శ్రద్ధార్చా వృత్తిభ్యో ణ ఇతి ణ ప్రత్యయః - ప్రథితప్రభావః
ప్రఖ్యాతతేజాః ॥ ని ॥ స ప్రతాపః ప్రభావశ్చ యత్తేజః కోశదండజమిత్యమరః-
అలర్కసంజ్ఞః అలర్కనామా కశ్చిద్రాజా॥ని॥ సంజ్ఞా నామని గాయత్ర్యాం చేత
నాయాం రవిస్త్రియామితి విశ్వః - ఉపాశ్రితాయ నేత్రయాచనార్థమతిథిభావేన ప్రణ్యా

తమాశ్రిత్యేత్యర్థః- కస్మైచిదజ్ఞాతకులగోత్రాయ - నతుపరిచితాయ-విశేషంశ్రో
త్రియత్వేవివిప్రాయబ్రాహ్మణాయవేదవేదాంగపారగాయ ॥ * ॥ కర్మణాయమభిప్రై
తిసస్సంప్రదానమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - అభ్యర్చ్య పూజయిత్వా నత్వవజ్ఞాయే
త్యర్థః-అన్యథా ॥ *॥అసత్కృతమవజ్ఞాతంతత్తామసముదాహృతమితిగీతాయాం
భగవదుక్తరీత్యా-అప్రఖ్యాపనీయత్వాస్యాదితిభావః ॥ని॥ స్వేస్వకీయేస్వోజ్ఞాతావాత్మ
నిస్వాంత్రిమూర్తిమయఇత్యుమరః-విలోచనేనత్రే-ద్వితీయాద్వివచనమేతత్ నతుయత్తి
చ్ఛిన్నగిత్యర్థః-వితీర్య-త్వా-ప్రతిజ్ఞా-సత్యసంధతా-అపూరయత్పరిపూరయామా
స-సమృద్ధిః తవానిత్యర్థః- సత్యసంధతాసర్వాపోణకీర్తిః సంపాదనలభ్యరారాజా
జ్ఞానాత్మక్లేశంగణయంతీతిభావః- తవతుసైవంవిధక్లేశ స్సన్నాదా శ్రుతంప. పాలనీయ
మితిశ్లోకద్వయస్యతాత్పర్యం-వృత్తంపూర్వవత్-శైబ్యః శ్యేనకపోతాయస్వమాంసం
కుక్షిణౌదదౌ-అలర్కశ్చక్షుషదత్వాజగామగతిముత్తమాం- తథాచ - సంశ్రుత్యశైబ్య
శ్యేనాయస్వాంతనుంజగతీపతిః - ప్రదాయపక్షిణేరాజాజగామగతిముత్తమాం - త
థాహ్యలర్కఃప్రేజప్య బ్రాహ్మణేవేదపారగే-యాచమానస్వకేనేత్రేఉద్ధృత్యావిమనాద

పజ్ఞః ప్రాజ్ఞః ప్రతిజ్ఞాం ప్రథిత ప్రభావః ॥ ౩౩ ॥ ప ॥ అ
సురసమరవేళాజాత బాధావనా నేవరయుగమదిశ స్త్వం
ప్రీతిపూర్వం యయా మే । అశిథిలగుణబంధా స్సత్య సంధా

తావిత్యేతచ్ఛ్లోకద్వయస్యాపిమూలం ॥ ౩౩ ॥ అ ॥యద్యేవమపిప్రతిశ్రుతంనపరిపాల్యేత
తర్హి సత్యసంధసమానస్కంధగర్వాణాంరూపానర్థస్సమాపతేదిత్యాహ ॥ అసురేతి॥ అ
సురసమరవేళాయాంశంబరాసురయుద్ధసమయేజాతాసముత్పన్నాయాబాధాఅసురశ
స్త్రక్షతిజనితవేదనా-తస్యాఅవసానేఅంతే- సంగ్రామాదన్యత్రోపసరణేనతద్బాధా
యానివర్తితత్వాదితిభావః-త్వంయయాగిరావాచా - మేమహ్యంవరగౌర్వ్యంయుగ
ళం ॥ని ॥యుగ్మంతుయుగళంయుగమిత్యమరః- ప్రీతిపూర్వంబాధానివర్తనజనితసంతో
షపూర్వకంయథాతథాఅదిశఃదత్తవానసిపారితోషికతయావరద్వయందాస్యామీతి
యాంగిరముక్తవానసీత్యర్థః - తాంగిరమశిథిలః అవిచ్ఛిన్నః గుణబంధః దానదాక్షి
ణ్యాదిగుణానువృత్తిర్యేషాంతేసద్గుణసంపాదనధురీకరణతత్పరా ఇత్యర్థః- సత్యసం
ధావిశేషతః సత్యప్రతిజ్ఞాః-శిలాక్షరవిన్యాసతుల్యవచనా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ సంధావి
షాప్రతిజ్ఞాయాంచేత్యమరః- నరేంద్రాః రాజానః ॥ ని ॥ నరేంద్రః పార్థివేరాజ్ఞివిష
వైద్యేపిచస్మృతఇతివై జయంతీ-తాంగిరంజలలిపిరితిజలాక్షరవిన్యాసరూపేతి ॥ ని॥
విషితాక్షరవిన్యాసేతిపిరిభిరుక్తేస్త్రియామిత్యమరః-కామమత్యంతంసంగిరంతామ

ఉపారతా॥ * ॥ సంభావనాయాం లోట్ - దశరథవచనం జలలిపివత్ప్రతిష్ఠిత మితి సత్య
సంధకృతం గర్హణం సంభవిష్యతీత్యర్థః - సత్యసంధనరేంద్రవిరచితాద్వాక్యాత్ప్ర
తిష్ఠాభంగప్రయుక్తగర్హణాదన్యః కో వానర్థపదార్థోఽస్తి సంభావితానామితి భావః
జలలిపేః కర్తృత్వేపి నిపాతేనాభిహితత్వాన్న ద్వితీయేత్యుక్తం అత్ర గిరో జలలిపిత్వరూప
ణాదూ ౹పకాలంకారః - మాలినీవృత్తం ॥ ౩౪ ॥ కింబహునా మన్మనోరథాపరిపూరణే
స్వస్యాః మరణం నిశ్చితమిత్యాహ ॥ సత్యేతి ॥ గిరం వరయుగం దాస్యామీత్యేవం రూపాం
వాచం సత్యేనోద్య ఇతి సత్యోద్యా యథార్థవాచ్యాం ॥ * ॥ వదస్సుపి క్యప్చేతి వదే
క్యప్ ఉపపదమితి సమాసః - ఇహేదానీం నిర్వహస్వ సమర్థయస్వ వా - ఉత మా వా మా
నిర్వహస్వ - సత్యోద్యాం మృషోద్యాం వా కురుష్వేత్యర్థః నాత్ర మమాభినివేశ ఇతి భావః
కింతు భువి లోకే రామమాతుః కౌసల్యాయాః సన్మానంభాజమాతృత్వప్రయుక్తసత్కా
రం న సహే యన్నక్షమిష్యే సోఢుం న శక్నుయామిత్యర్థః ॥ * ॥ సహేలిః జీతిలిజ్ రామస
న్మానస్య సహ్యత్వేపి సపత్నీసన్మానస్య హ్యాసహ్యత్వేన దుస్సహత్వాదితి భావః - అతః

నరేంద్రాజలలిపిరితి కామం సంగిరం తాం గిరం తామ్ ॥ ౩౪ ॥ వా॥
సత్యోద్యాం గిరమిహ నిర్వహస్వ మా వా సన్మానంభువి న స
హేయ రామమాతుః । సంస్థాస్యే విషముపభుజ్య పశ్యత స్తే స
న్నాహం త్యజసి న చేత్ప్రవర్తమానమ్ ॥ ౩౫ ॥ గ ॥ ఏవం
వాదినీం మే నాం భూయోపి భూపతి రవదత్ ॥ ౩౬ ॥ గ ॥ అ
యి కఠిన హృదయే కిముక్తముక్తలోకమర్యాదః యా ద

ప్రవర్తమానం సంపద్యమానం - సన్నాహం రామాభిషేకసంభారం - న త్యజసి చేత్ న
వి సృజసి యది తే తవ పశ్యత స్తతః పశ్యంతం త్వామనాదృత్యేత్యర్థః ॥ * ॥ షష్ఠీ చానా
దర ఇతి షష్ఠీ - విషముపభుజ్య గరళమభ్యవహృత్య ॥ ని ॥ క్ష్వేళస్తు గరళం విషమిత్యమరః
సంస్థాస్యే మరిష్యే హీనజీవనాద్వరం మరణమేవేతి భావః ॥ ని ॥ సంస్థాధారే స్థితౌ మృ
తావిత్యమరః - సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం - అత్ర రామాయణశ్లోకః ॥ * ॥ తత్ప్ర
తిశ్రుత్య ధర్మేణ న చేద్దాస్యసి మే వరం - అద్యైవ హి ప్రహాస్యామి జీవితం త్వద్విమానితే
తి అహం హి విషమద్యైవ పీత్వా పి హితవాగ్రతః - పశ్యత స్తే మరిష్యామి రామో యద్యభి
షిచ్యత ఇతి - ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥ మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి లక్షణా
త్ ॥ ౩౫ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవం వాదినీం మే నాం కైకేయీం - భూయః పునరపి భూపతిర్దశరథః - అ
వదత్ ఉవాచ ॥ ౩౬ ॥ తదేవాహ ॥ అయీతి ॥ కఠినహృదయే కఠినచిత్తే - పునః పునరనుచి
తమాదరార్థావ్యయస్యేదం సంబోధనం - ఉన్మత్తాపరిత్యక్తాలోకమర్యాదా - యతీ

పతిన్యాయరూపాయయాతయా-సమతిక్రాంతకులవధూసమాచారయేత్యర్థః-దయాపే
తయాదయాహీనయాక్రూరయేతియావత్-త్వయాకిం కుత్సితవచనముక్తంబహ్వానర్థమూల
త్వాత్సత్యాద్యామిత్యాదికుత్సితవచనంవక్తుమనుచితమిత్యర్థః ॥ ని ॥ కుత్సాప్రశ్న
వితర్కేషుహ్యాక్షేపేకింశబ్దఇష్యతేఇతిశాశ్వతః ॥ ౩౭ ॥ అనర్థానేహవా ॥ నేతి ॥ హే
అనార్యేదుశ్శీలే-అతఏవత్వమిహలోకేశీలవతీషుసద్వృత్తిసంపన్నాసుసాధ్వీష్వేవత్య
ర్థః ॥ ని ॥ శీలంస్వభావేసద్వృత్తావిత్యమరః - గణ్యాగణనీయానైవాభవఃనైవా
సి ॥ * ॥ భువోలఙ్ పరోపతాపేప్యాత్మనశ్శ్రియఅభావేనభషితేపిలశునేవ్యాధిన
నివృత్తః త్రపత్రభ్రంశేసుఖాప్రాప్తిరిత్యాదివత్ ఉభయభ్రష్టాసీత్యర్థః - తథాసరా
మః పితృమతాంజీవత్పితృకాణాంరాజన్యానాంమధ్యే-గణనాంసంఖ్యాంనైవాభజత్
నప్రాప్నోత్ - పిశాచికయేవత్వయాకాంతస్యమమాకించిత్కరత్వాత్పితృకర్త
వ్యాభిషేకాదిసన్మానాసిద్ధేరితిభావః - తథాహమప్యాత్మజైర్యానిసుఖానితానినై
వాపంవార్ధకేపుత్రకృతోపచారాదిజనితసౌఖ్యానినైవప్రాప్నవమిత్యర్థః -
రామప్రవ్రాజనేనమహాదుఃఖపూర్వకమరణస్యావశ్యంభావిత్వాదితిభావః - సర్వ

యాపేతయాత్వయా ॥ ౩౭ ॥ ప ॥ నైవాభవస్స్వమి
హశీలవతీషుగణ్యా నైవాభజత్పితృమతాంగణనాం సరా
మః । నైవాపమాత్మజసుఖాన్యహమప్యనార్యే నైవాపమం

తై ఏవకారోవధారణార్థకః ॥ * ॥ ఆప్నోతేర్లుఙ్ పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః తథాభర
తేనమేమహ్యంనివాపఃపితృతర్పణం ॥ ని ॥ పితృదానంనివాపస్స్యాదిత్యమరః -
తస్యసంబంధినైవాపం ॥ * ॥ సంబంధార్థేఽణ్ -అంబుఉదకం - నప్రదేయంనదాత
వ్యం-భరతస్యార్యత్వేప్యనార్యాయాస్తవదుర్గర్భసంభూతత్వాత్ -సద్బీజాన్య
పిసస్యానిమాహ్యేయుః క్షేత్రదోషతః ఇతిన్యాయేనఅయోగ్యతయామహౌర్ధ్వదైహిక
క్రియానకర్తవ్యేత్యర్థః - భవన్మరణభయాద్రామేప్రవ్రాజితేఆత్మనోపిమరణం
సునిశ్చితమేవేతిభావః-అత్రప్రేతస్యనివాపోదకంఇష్టమేవతథాపినదేయమితినిషే
ధితత్వాదనిష్టవిధేరివేష్టనిషేధస్యాప్యనుపపద్యమానతయా- ఆభాసత్వాత్తేననిజ
మరణమాక్షిప్యతఇత్యాక్షేపాలంకారః - ఉక్తంచవిద్యానాథేన ॥ * ॥ సమానార్థ
తయానిష్టవిధ్యాభాసోప్యాక్షేపఇత్యుపగమ్యతేయథా చేష్టనిషేధస్యాప్యనుపపద్య
మానతయాఆభాసత్వం-తథాఅనిష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానతయాఆభాసత్వమితిరామా
భిషేకవిఘాతేపి పుత్రస్యరాజ్యలాభః స్యాదితిలోభేనశీలవతీగ
ణ్యత్వాభావాద్యనర్థాంగీకారత్వేపి స్వస్యవైధవ్యం స్వపుత్రస్యపితృకర్మాచ
రణానర్హత్వంచైత్యైహికాముష్మికవిరుద్ధమనర్థద్వయంస్యాదితివామత్వాత్స్మాదభినివే

శాద్విగత్తా భవిష్యతీతిమన్వానేన రాజ్ఞా - భరతనిబాహనంబంధాపనిషేధోపన్యాసేన నిజ నిధనం సూచితమితి పరమరహస్యం - అత్ర రామాయణశ్లోకః ॥ రామః కారయితా వ్యోమే మృతస్య సలిలక్రియాం - సపుత్రయా త్వయా నైవ కర్తవ్యా సలిలక్రియేతి - యద్వా భరతేన నైవాపమంబు - మేన ప్రదేయమితి కాకుః ప్రదేయమేవేత్యర్థః - రామప్రవ్రజనోత్తరక్షణమేవ నిజమరణస్యావశ్యంభావిత్వాత్ తత్సన్నిధ్యాభావేన భరత ఏవమమూర్ధన్యైహిక క్రియాం చరణలత్పరోభవిష్యతీతి భావః - సంతతిలకావృత్తం ॥ ౩౭ ॥ వక్తవ్యాంతరం విద్యత ఇత్యాహ ॥ కించేతి ॥ హే కైకేయి తస్య రామస్య దివ్యాంబరధారిణ ఇతిభావః - తారవీణాంతరు సంబంధినీనాం ॥ * ॥ సంబంధార్థేన - టిష్ఠాంఇత్యాదినా షష్ఠీ - త్వచాం సంబంధి కించన కించిత్ వల్కలాదికమిత్యర్థః ॥ ని ॥ త్వక్ స్త్రీ వల్కం వల్కలమస్త్రియామిత్యమరః - వాసోపవస్త్రం - భవతుతథా ధన్యాః శ్రీరామస్య నివాసత్వేన సఫలజనాన్యః - ఛాయా ప్రధానా ద్రుమావృక్షాః నాయా ద్రుమాః సమేరుతరవః ॥ * ॥ శాక

బుభరతేన స ప్రదేయమ్ ॥ ౩౮ ॥ కించ ॥ స ॥ వాసస్త్వ
చాం భవతు కించన తారవీణాం ఛాయాద్రుమాశ్చ భవనాని
భవంతు ధన్యాః । కైకేయి తస్య శయనాని కథం భవేయుః స్వ
చ్ఛే తసోపి కఠినానిశిలాతలాని ॥ ౩౯ ॥ స ॥ ఏం భర్త్రా
భర్త్సితా స్వా ర్త్ర చిత్రా మహాభాగా దేవమంథరా క్రాంతస్వ

హాధీనా వాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపిసమాసః ॥ ని ॥ ఛాయావృక్షేన మేరుస్స్యాదితిశబ్దార్ణవః - నీరంధ్రద్రుమా వా - భవనాని గృహాః భవంతు దివ్యభవనసంచారిణ ఇతిభావః. కింతు - త్వచ్ఛేతసః తవహృదయాదపి కఠినానికరోరాణి త్వచ్ఛేత ఏవాతికఠినం తతోప్యతికఠినత్వేపి తేషాం యోగ్యతా కింవక్తవ్యేతిభావః - శిలాతలాని శిలాప్రదేశాః శయనాని శయ్యాః కథం భవేయుః - వల్కల ఛాయాద్రుమైర్యథా కథంచిదేవ యాత్రా భవిష్యతి కింతు శిరీష పుష్పాధిక సౌకుమార్య సంపన్న శరీరస్య హంసతూలికా తల్పస్యాపోచితస్య కఠినతర శిలాతలాన్యేవ శయనాని భవితుం నార్హంతీత్యర్థః ॥ * ॥ ఏతదేవ మమ హృదయం నికృంతతీతి భావః - వృత్తం తు పూర్వవత్ ॥ ౩౯ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తరీత్యా భర్త్సితా తాచ్ఛీల్యే నేతి భర్త్రా తేన ప్రాణేశ్వరేణ దశరథేన ॥ * ॥ భృజ స్తాచ్ఛీల్యేత్యజ్ భర్త్సితా అపవాదితాపి ॥ ని ॥ భర్త్సనంత్వపవాదనమిత్యమరః-
[illegible]

స్యాస్య ॥ ని ॥ వృత్తిర్వర్తనజీవనయోరిత్యమరః - ఏషా కైకేయీ రాకా చంద్రే పూర్ణిమా చంద్రే ॥ ని ॥ పూర్ణే రాకా నిశాకర ఇత్యమరః - అబాధం మేఘావరణాదిప్రతిబంధరహితం యథా తథా - రాజమానే ప్రకాశమానే సత్యపి వీరుధ్వన్మ్లానా లతా చ్ఛాదితా ॥ ని ॥ లతా ప్రతానినీ వీరుదిత్యమరః - చంద్రకాంతస్థలీ చంద్రకాంతమణి భూమిరివ ॥ * ॥ జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్ద్రేష - ఆర్ద్రచిత్తా స్నేహార్ద్రహృదయా రామాభిషేక మహోత్సవాభి నివేశపరాఙ్ముఖీభూయావత్ - మాభూత్ నాసీత్ సహి దుష్టాక్రాంతాః ప్రయత్నేనాపి ప్రకృతిం ప్రతిపద్యంత ఇతి భావః ॥ * ॥ అత్ర మాజౌన ఇత్యర్థాత్ తత్వాస్యా తిలుప్తో నాశరక్షః ఇత్యుపకారః - అత్ర సత్య పిన్వా తత్వకారణేనిత్తస్యార్ద్రభావరూపకార్యాసుదయాత్ విశేషోక్తిరలంకారః ॥ * ॥ తత్రాను గార్ద్రమనసత్తిఃవిశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ - తథా మంథరాక్రాంత వృత్తిత్వస్య విశేషణగత్యాని ఆర్ద్రభావాభావం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః - తథా చ చంద్రకాంత

స్థలీ । గతా కాచంద్రే రాజమానేప్యబాధం వీరుధ్వన్మ్లానచం
ద్రకాంతస్థలీవ ॥ ౪౦ ॥ గ ॥ తదను ముహూర్తమాత్రమపి
రామముఖావలోకనసుఖమనుబుభూషుః । కుమారమానయే
తి దశరథస్సుమంత్రమాదిదేశ ॥ ౪౧ ॥ గ ॥ తేన సత్వరం రా
జభవనం ప్రవేశితో రామః కృతప్రణామః పితరమయథా
భూతముఖవిలాసమారాదాలక్ష్య చకితః కిమిదమితి కైకే

స్థలీవేత్యత్రోపమితి త్రయాణామన్యోన్యసాపేక్షితత్వాత్సంకరః - శాలినీ వృత్తం - శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోబ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥ తదన్వితి ॥ తదను కైకేయీ చిత్తస్యార్ద్రభావానంతరం - ముహూర్తమాత్రం క్షణమాత్రం ఘటికాద్వయమపి వా - ననుసంతరం శ్రీరామవిరహస్యావశ్యంభావిత్వాదితి భావః - ఏతేన కైకేయ్యా అనివార్యనిశ్చయత్వమధర్మభీరో రాజ్ఞో రామప్రవ్రజనవినిశ్చితత్వం చ సూచ్యత ఇత్యవగంతవ్యం ॥ ని ॥ ముహూర్తోల్పల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయేపి చేతి విశ్వః - రామముఖావలోకనేన యత్సుఖమానందస్తదనుబుభూషుః అనుభవితుమిచ్ఛుః - శ్రీరామందిదృక్షుస్సన్నిత్యర్థః - భువస్సన్నంతాత్సనాశంసభిక్ష ఉః - దశరథః - కుమారం రామమానయ సమీపం ప్రాపయేతి - సుమంత్రం నామ మంత్రిణమాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస ॥ ౪౧ ॥ తేనేతి ॥ తేన సుమంత్రేణ సత్వరమవిలంబితం - రాజ్ఞో విలంబాసహిష్ణుత్వాదితి భావః ॥ ని ॥ సత్వరం చపలం తూర్ణమవిలంబితమా

క్షశిక్షితః- రామఃకృతప్రణామఃకృతాభివాదనస్సన్ అయథాభూతఃపృష్టస్సన్ పూ
ర్వాపేక్షయావిలక్షణముఖవికాసోపలక్షితశ్రీర్యస్యతంపితరం దశరథ మూరాత్సముపే||
ని|| ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః- ఆలక్ష్యదృష్ట్వా-చకితఃభయసంభ్రాన్తస్సన్ ఇదం
రాజ్ఞోముఖవికాసరాహిత్యం-కింమత్తోవాజాతమిత్యర్థః - ఇత్యేవంకైకేయీముపస్వ
యముక్తఅపృచ్ఛత|| * ||ప్రశ్నేనుయోగఃపృచ్ఛా చేత్యమరః || ౧౧ || నే|| తతఃసాహా
యాంహాహాభిప్రాయాంమస్సంకల్పేలియాయత్ || ని || ఆశయస్స్యాదభిప్రాయే మానసా
ధారయోరపీతివిశ్వః - సాకైకేయ్యపిప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యువాచ - శ్రీరామ ప్రశ్న
స్యోత్తరందదావిత్యర్థః || * || పదేతి-జేనివివృద్ధిః || ౧౩ || తదేవవివృణోతి || ద
న్నేతి|| పూర్వస్వామి- తేతవ- తాతఃపితా|| ని|| తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః- సంప్రతి
దానీం-ప్రతిశ్రుతంపూర్వంప్రతిజ్ఞాతంయద్వరద్వయంతస్యనిర్వాహణేసంభ్రమే - వర
ద్వయంసమనంతరంస్వయమేవపరిహరిష్యతి- ప్రవీణోనిపుణఃతస్మాదితిశేషఃఅనుకూలా
స్సన్నిత్యర్థః || ని || ప్రవీణేనిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్ణాతశిక్షితా ఇత్యమరః - అతఏవసానుశ

యామన్వయాచత || ౧౨ || స|| సాపి పాపాతిపాపా ప్రత్య
వాదీత్ || ౧౩ || స || పత్నిప్రతిశ్రుతిపరస్వ యమనర్థయంతా
ప్రవీణేతరః - తాతస్తేసంప్రతినానుశేయుక్తస్సనయాపాత్సలాత్
స్నేహాత్ వ్యత్యాసత్రాసాచ్చ గాధమగాధేశోకసాగరేమ
జ్జతి || ౧౪ || స|| వరద్వయంతాపత్రిపరసనిష్కృత్యైనవ
నేపతేనసహవనేరపసంభరతస్యేతి || ౧౫ || స || రామస్త

యస్సమనస్సంతాపస్సన్ - రంధ్రేశబ్దేధానువహయోర్దీర్ఘద్వేషోనుతాపయోరిత్యమ
రః- తనయేత్వయివాత్సల్యాత్ స్నేహాత్ || ని || శ్రీయూన్స్నిగ్ధస్తుపత్సల ఇత్యమరః- త
థాసత్యవ్యత్యాసఃభరతాభిషేకాకరణప్రయుక్తసత్యవిపర్యాసఃతత్త్రాసాత్తస్మాద్యా
చ్చహేతోరగాధగంభీరేదుస్తరఇత్యర్థః-శోకసాగరేదుఃఖార్ణవే- గాధంభృశంబసం
ధావితోమ్మజ్జనమిత్యర్థః || ని || ప్రగాఢంభృశకృచ్ఛ్రయోరిత్యమరః - మజ్జతినిమ
గ్నోభవతీత్యేవంప్రత్యవాదీదితిపూర్వేణసంబంధః|| ౧౪ || కింతద్వరద్వయమిత్యా
శంకాయామాహ|| వరేతి|| వరద్వయంవరయుగళం- తావద్భ్రాతుర్వ్యాధారణాధనకః||
ని||యావత్తావచ్చసాకల్యేవధౌమానేవధారణఇత్యమరః-తవనవతఃమనిష్కృత్యాతా
పసవృత్త్యైపవివకారోభేదబుద్ధిజనకవృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదార్థకః- వనేదండకారణ్యేవ
ర్తనంచతుర్దశవత్సరావస్థానం- తథాభరతస్యఅవనేరవనంభూరక్షణంచ|| * || అ
వరక్షణేకర్తరిల్యుట్- తవవనవాసపితోవరః- భరతస్యభూపరిపాలనమపరశ్చేత్యర్థః-

ఇతివాక్యసమాప్తిః-అథవా ఇతి చ ప్రత్యవాయీదితి సంబంధః-యద్వా ఇతి పదద్వయం తా
వత్ పదద్వయం ఖల్విత్యన్వయః ॥ ౪౫ ॥ రామ ఇతి ॥ రామస్తద్వరద్వయమాకర్ణ్య స
విశేషం ప్రశ్రుత్వా ప్రముదితహృదయః- ధీరోదాత్తతయా నిర్వికారమంతస్సంస్తభ్య స తు
ష్టాంతఃకరణస్స ధీరోదాత్తలక్షణం తు ॥ * ॥ మహాసత్త్వోఽతిగంభీరః క్షమావానవికత్థ
నః- సువశాచలవద్ధీరో ధీరోదాత్తస్సుసంమత ఇతి- ఏతేన నైర్గుణ్యముక్తం పునస్సోఽనిర్వి
కారత్వం ధైర్యం సత్త్వపి హేతుష్విత్యరసికాః-అత ఏవ కృతాంజలిర్విరచితకరసంపు
టో భక్తివినయవిధేయతాలక్షణమేతత్ - ఏనాం కైకేయీం ప్రవివ్యజిజ్ఞ సత్ విజ్ఞాప
యామాస ॥ ౪౬ ॥ తదేవాహ ॥ భీత ఇతి ॥ హేఽంబ మాతః ॥ ని ॥ అంబామాతా చ బా
లా స్యాదిత్యమరః ॥ * ॥ అంబార్థ నద్యోర్హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః అత్ర సాపత్న్య
మాతృత్వేపి సాంప్రతికతిరోధాచరణతత్పరత్వేపి భర్తృప్రాతికూల్యపరాయణత్వేపి
స్వయం నిర్వికారత్వాదేవ మాతృత్వం మాతృవదవగంతవ్యం-భరతతస్త్వత్పుత్రః- భూభర
తః భూభారాత్ నతు వృథా భూభారాత్ ॥ * ॥ పంచమ్యాస్తసిః ॥ * ॥ స్త్రీలాథా

దాకర్ణ్య ప్రముదితహృ... కృతాంజలిరేనాం ప్రతి వ్యజిజ్ఞ
పత్ ॥ ౪౬ ॥ స ॥ భీతో భూభారతః కిమంబ భరతః కిం వా సనా
త్పావనాత్త్రస్తోఽహం సగరాన్వయ ... సుతస్త్రాతః సుతః శ్లో
చతి । దివ్యాయుస్సరితో నివాసపరకాల్లప్స్యం ప్రతిజ్ఞామి
మామావాభ్యాం ... పూరయిష్యతి సచేత్పుత్రః కథం స్యాదయ

నాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ-భీతః భయవిహ్వలితః కిం స ఏతపి వేత్యర్థః
తథాహం రామః పావయతీతి పావనాత్పవిత్రతాహేతోః-నతు నైరర్థక్యాపాదకాత్-
పూఞ్ పవనే కర్తరి ల్యుట్ - పనాత్ తపోవనాత్ - పూర్వపక్షే పంచమ్యా త్రస్తోఽహం కిం
న త్రస్త ఏవేత్యర్థః ॥ ని ॥ చతుర్దశవర్షాంతాసామత్కిస్సాక్షాత్సంభయమిత్యమరః-
అతస్సగరస్య సగరచక్రవర్తినః అన్వవాయస్య కులస్య కకుదః శ్రేష్ఠః అథవా సగరా
న్వవాయానాం రాజ్ఞాం శ్రేష్ఠః ॥ ని ॥ వంశోఽన్వవాయస్సంతాన ఇతి పర్యాయేష్వమ
రః - కకుద్వత్కకుదౌ శ్రేష్ఠేప్యృషాంగే రాజలక్ష్మణి ఇతి విశ్వప్రకాశః - అత్ర సగరాన్వ
వాయగ్రహణం సర్వేపి సగరకులోద్భవా భగీరథాదయో రాజానః దుస్తరప్రతిజ్ఞాపా
రావారపారీణా ఏవ-అతస్తత్కులశ్రేష్ఠస్యాస్య-అదృష్టప్రతిజ్ఞాకులావ్యవతరణం కిం ఇతి
తి సూచనార్థమిత్యవగంతవ్యం ముతోస్మత్పితా మాతృశపుత్రజనకః దశరథః సుతోహం
శోకశోచతి శీఘ్నవృతిరసుతో పిశోచిత వ్యమిత్యర్థః - శోకకారణయో రుభయోరప్య

సృతరస్యాభావా దితిభావః - తత్కృత ఇత్యాశంక్యాహ - దివిభవా దివ్యాతస్యా
స్సరితోవియద్గంగాయాః-నివాపకరణాత్పితృతర్పణాంజలివిధానాత్ [illegible] త్వమ
హారాజభగీరథకర్తృకాదితిభావః ॥ ని ॥ నివాపః పితృతర్పణ [illegible] స్మిన్న
ల్పం నతత్సమాం నతతోప్యధికాం వేత్యర్థః ॥ * ॥ వోతోగుణవచనాదితి ఙీష్ - ఇమాం
ప్రతిజ్ఞాం వరద్వయరూపాం-అయమస్తు తాతః-ఆవాభ్యాం సచ అహంచ ఆవాం తాభ్యాం
సాధనభూతాభ్యాం భరతేనమయాచేత్యర్థః ॥ * ॥ త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమితి సర్వగ్ర
హణాదత్యదాదినాభరతేనసహాస్మద స్త్యదాదిత్వాదేకశేషః ॥ * ॥ యువావౌద్వివచన
ఇత్యావాదేశః- యుష్మదస్మదోరనాదేశ ఇత్యాకారాంతాదేశశ్చ - నాథిపూరయిష్యతి
చేత్ - ననిర్వహిష్యతిచేత్ కథంకుతః పుత్రప్రశస్తపుత్రవాన్ ॥ * ॥ ప్రశంసాయామి
నిః- స్యాత్ భవేత్ నస్యాదేవ పున్నామ్నోనరకాత్త్రాయత ఇతివ్యుత్పత్త్యా అనన్యసా
ధారణనిరయోద్ధరణైకసూత్రాణాం పుత్రాణామస్మాకం జననే బ
హుక్లేశభాగిన్యోస్య రాజ్ఞస్సత్యపూర్వరాజస్యనిర్వ్యూఢప్రతిజ్ఞాశేషయా అల్పతరా
యా అస్యానిర్వహణాభావే ఇతో వాసః పుత్రశబ్దవాచ్యతా ఇతోయం వా పుత్ర

యామ్ ॥ ౨౮ ॥ వ ॥ వనభువితనుమాత్రత్రాణమాజ్ఞాపితం మే
సకలభువనభారః స్థాపితో వత్స మూర్ధ్ని । తదిహ సుకరతా
యామావయోస్తర్కితాయాం మయిపతతి గరీయానంబ తేప

పాంత్యాస్యత్తస్మాదావాభ్యామేతదవశ్యమంగీక్రియతే తానాపి నశోచితవ్యమిత్యర్థః-
శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౨౮ ॥ వనమితి ॥ హేఅంబ మేమహ్యం- వనభువికాంతారసీ
మ్ని - తనుమాత్రస్యమామకదేహస్యైకస్యైవత్రాణం రక్షణమల్పభారభరణమిత్యర్థః-
ఆజ్ఞాపితమాదిష్టం మహ్యైతత్సుకరమితిభావః- కింతువత్సో బాలః భారోద్వహనాసమర్థ
ఇతియావత్ -తస్యభరతస్యస్వగర్భసంభూతస్యమూర్ధ్ని శిరసి సకలభువనభారః అశేష
భూభారః గురుతరత్వాద్దుర్వహ ఇత్యర్థః స్థాపితో నిక్షిప్తః ॥ ని ॥ భువనం విష్టపే లోకే స
లిలేపీతి విశ్వః తత్తస్మాత్కారణాదిహ అస్మత్కార్యద్వయేవిషయే-ఆవయోః
భరతస్యమమచేత్యర్థః - సుకరతాయాం సౌకర్యే తర్కితాయాం ఆలోచితాయాం స
త్యాం- గరీయాన్ గురుతరః-గురుశబ్దాదియసుని-ప్రియస్థిరేత్యాదినాగురోఃగరాదేశః-
తేతవపక్షపాతః ఆదరః-మయిపతతి ప్రసరతి స్వతనయే భరతే సపత్నీనందనే మయిచా
దరానాదరాభ్యాం సుఖాసుఖసంపాదక రాజ్యాభిషేకవనవాసవిధానార్థం-ప్రయత్నః
కృతః సోయం విచార్యమాణే విపరీతో జాతః - అతస్తదేవదుఃఖకరణప్రవృత్తౌ మత్కటా

భావన్యాయఃప్రాయం ॥ సుఖార్థంచందనలేపేవాతోద్రేకప్రసంగకల్పంచాభూది త్యర్థః - అతఏవవిషమాలంకారః - విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వాభవేత్ విరూపఘటనాసాస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్ ॥ మాలినీవృత్తం ॥ ౨౨ ॥ అ ॥ ఆస్తాంతావదుక్తిరచనాసునిశ్చితం వక్తవ్యాంతరమస్తీత్యాహ ॥ కించేతి ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ తాత ఇతి ॥ తాతోస్మత్పితాస్య వా చాస్వముఖోచ్చారితేన నియోగవచనేన భవద్వచస్యైవ భరతాభిషేకమభినందయతో మమ స్వవచనేన చేత్కిముక్తవ్యమితి భావః- హృద్యం మనోహరం వత్సయోర్భయోర వృత్తలాలనీయస్యభరతస్యాభిషేకోమాత్రాభిషేకస్యైవోత్సవః-ఉత్సవాస్తేహ పక్షామిత్యేష ఉత్సవఃపరికీర్తిత ఇత్యుక్తలక్షణః స ఏవ మంగళం కల్యాణం- మేనుష్యం వ్యవహారతోభ్యుక్తేవకథయిత్వేతియావత్ ॥ సి ॥ వ్యాహృతరక్తిర్లపితమిత్యమరః - మయాత్పిత్రస్యదత్తస్య ప్రణామసంజ్ఞస్య నమస్కారాఖ్యస్య- పూర్ణపాత్రస్య-ఉత్సవాదిషు దేయవస్తునః పాత్రం గృహ్యతేనాసీత్కింనజాతః కిమితి కాకుః - తాతేనభరతాభిషేకః క్రియత ఇతివక్తవ్యం- మయా చాంగీకారపూ

తుపాతః ॥ కించ ॥ ౨౩ ॥ వ ॥ తాతస్య వాచా వ్యవహృ
త్యహృద్యం వత్సాభిషేకోత్సవమంగళం మే । ప్రణామసంజ్ఞ
స్య మయార్పితస్య కింపూర్ణపాత్రస్య న పాత్రమాసీ
త్ ॥ ౨౪ ॥ గ ॥ తత్క్షణమనుశోకాకులంత ఇవ పర్వతస్సర్వతఃపరి
తదవదహనఇవవనస్పతిర్దిశిపస్పతిపతద్భ్రంశఃఘుర ఇవనహు

ష్యకంసముత్క్షిప్తమిత్యంచేత్యర్థః- సత్యసంధస్యస్వస్యస్వముఖోచ్చారణేకస్సంకోచః తతోనిస్సంకోచంవదత్వితి తాత్పర్యం ఉత్సవాదిషుయద్దేయం పూర్ణపాత్రంతదుచ్యత ఇత్యభియుక్తాః ॥ ని ॥ యోగ్యభాజనయోః పాత్ర మిత్యమరః - అత్రనాసీత్కిమితికాకువారాజ్ఞోయోగ్యతాపాదనద్వారా రామస్యభరతాభిషేకాంగీకరణమాక్షిప్యత ఇతి గుణీభూతవ్యంగ్యం ॥ తదుక్తం ॥ అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం - సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరమితి - వృత్తముపజాతిః ॥ ౨౪ ॥ తత్క్షణమితి ॥ తస్మిన్క్షణే రామస్యభరతాభిషేకాంగీకరణసమయ ఇత్యర్థః ॥ * ॥ అత్యంతసంమోహేద్విలీయా-పఙ్క్తిరథోదశరథః ॥ ని ॥ పఙ్క్తిశ్ఛందోపిదశమమిత్యమరః అశనిహతోవజ్రవిదారితఃపర్వతఇవ- సర్వతస్సమంతాత్పరీతదవదహనోవ్యాప్తదవాగ్నిః- వనస్పతిర్వృక్షఇవ ॥ ని ॥ వనస్పతిర్వృక్షమాత్రేవినాపుష్పైఃఫలద్రుమఇతివిశ్వః-దివిషస్స్వర్గస్యపతిర్వనస్పతిరింద్రః ॥ ని ॥ శతమన్యుర్దివస్పతిరితిచామరః- పస్తాః

పతిపుత్రేత్యాదినా అలుక్ ఇతస్స్వాదిత్వాత్ విసర్జనీయస్య సత్వం - తస్య పదాత్ భ్రంశేన ప్రచ్యుతత్వాద్విధురః విశ్లిష్టః ‖ ని ‖ విధురః ప్రత్యవేతే స్యాత్కృష్టవిశ్లిష్టయోరపీతి వైజయంతీ - సహసా యయాతిరపి చ నిస్సంజ్ఞో విచేతనస్సన్ పపాత రామవిరహాసహిష్ణుత్వాన్మూర్ఛిత ఇత్యర్థః - పురా కిల నహుషః కుతశ్చిత్పుణ్యోదయాత్ స్వర్గే ఇంద్రత్వం ప్రాప్య - తత్ర నిజాహంకారమమకారప్రకోపితేన కుంభసంభవేన భుజంగో భవేతి శప్తః - స్వర్గాత్ పదాత్ భ్రష్టః తతో భువి పపాతేతి పౌరాణికీ కథా - వక్ష్యతి చాగస్త్యకాండే - ఉపమాలంకారః ‖ ౫౦ ‖ తత ఇతి ‖ తత స్తదనంతరం - స్వాం కైకేయీం పితుర్దశరథస్య నిదేశమాజ్ఞాం - ఆచారవిదా హి ఇతి రామమాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస ‖ ౫౧ ‖ తతో రామః కిమకార్షీదిత్యత ఆహ ‖ స ఇతి ‖ సోఽయం కైకేయ్యాజ్ఞప్తస్సవిషః - మహాయశాః కీర్తిసంపన్నో రామః - మాతుః కైకేయ్యా ఆజ్ఞాం వనవాసాయ ప్రవ్రజేత్యేవంరూ

పః పపాత నిస్సంజ్ఞః దశరథః ‖ ౫౧ ‖ X ‖ తతస్స్వామపి కృని
దేశం సుపిచారమాచరతి రాజా మాదిదేశ ‖ ౫౧ సపనః ‖ స ‖
మాతురాజ్ఞాం మహాన్ స్రగ్ధ్వా మాలామివ మహాయశాః ‖ వ
నాయ రామోఽప్యగాత్ జగత్త్రాణాయ చ ‖ ౫౨ ‖ X ‖
అసౌ సమాసాద్య సద్యః కౌసల్యాసదనమభిషేకప్రతిబంధం
కైకేయీనిర్బంధమాత్మనశ్చ వనవాసం ప్రస్థానానంతరం
తస్యై న్యవేదయత్ ‖ ౫౩ ‖ X ‖ సైతదాకర్ణ్య విదీర్ణహృద
యా - విషదిగ్ధముఖశిలీముఖవిద్ధశ్రవణయుగళేవ సహసా నిప

పశ్చాత్ స్రజం మాలాం పుష్పస్రజమివ మహాత్మా వహన్ శిరసా ధారయన్నిత్యాదరోక్తిః - వనాయ దండకావనం ప్రతీత్యర్థః ‖ * ‖ క్రియార్థోపపదేత్యాదినా చతుర్థీ - తథా జగత్త్రాణాయ జగద్రక్షణాయ చ ప్రవ్రాజ జగామ వనం ప్రతిగంతుమైచ్ఛదిత్యర్థః - వనవాసే దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాభ్యాం లోకనిర్వాహస్య జాయమానత్వాజ్జగత్త్రాణాయ చేత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం - ఉపమాలంకారః ‖ ౫౨ ‖ అసావితి ‖ అసౌ రామః - సద్యః అవిలంబేన - కౌసల్యాసదనం నిజమాతృగృహం ఆసాద్య ప్రవిశ్య - అభిషేకస్య నిజరాజ్యాభిషేకస్య ప్రతిబంధం అంతరాయభూతం కైకేయ్యా నిర్బంధం సంకటం - వరద్వయాఖ్యపాశేన రాజానం నిర్బంధ్య భరతస్యాభిషేకప్రవర్తనరూపాభినివేశమిత్యర్థః - తథా ఆత్మనో వనవాసం చ ప్రస్థానానంతరం నను స్వాగారానంతరకాలే - తస్యై కౌసల్యాయై న్యవేదయత్ కథితవానిత్యర్థః ‖ ౫౩ ‖

సైతదితి॥ సా కౌసల్యా ఏవం రామవనవాసవచనమాకర్ణ్య శ్రుత్వా - విదీర్ణహృదయా విద
శితాంతరంగా సతీ - తస్య వజ్రప్రహారప్రాయత్వాదితిభావః - శిలీశల్యం ముఖే యస్య
శిలీముఖం విషదిగ్ధం విషరూషితం ముఖమగ్రభాగో యస్య సతథోక్తో యశ్శిలీముఖో బా
ణః ॥ ని ॥ ముఖం స్యాదగ్రభాగేపి - అభిబాణౌ శిలీముఖౌ ఇత్యుభయత్రాప్యమరః-
తేన విద్ధం సంప్రహృతం శ్రవణయుగళం కర్ణయుగ్మం యస్యాస్సా తథోక్తైనేత్యుత్ప్రేక్షా
తయా చైతద్వచనస్య విశిష్టబాణవదత్యంతదుస్సహత్వం సూచ్యతే సహసా శీఘ్రం॥ * ॥
స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితి జ్ఞాతకటాఙ్గనః నిపత్య భువి పతిత్వా - స్థాతుమశక్యత్వాదితిభా
వః- విలలాప పరిదేవనవతీ॥ ని॥ విలాపః పరిదేవనమిత్యమరః॥ ౪౮॥ అ॥ తదేవాహ॥
రేఖేతి ॥ రేఖా ఏవ రథాంగాని చక్రాణి చ సరసీరుహాణి చ శంఖాశ్చ రథాంగాద్యాకా
రరేఖా ఇత్యర్థః- లేఖితాని యస్య తస్మిన్ సాముద్రికశాస్త్రోక్తమహాభాగ్యసంపత్తిసూచ
కతయా తాదృగ్లక్షణలక్షిత ఇత్యర్థః- తయాణాం గతాం భూమ్యాం చ స్వర్గలోకానాం- స్వ
ర్గమర్త్యపాతాళానాం వా- ఉపలక్షణమేతత్ అశేషలోకానామిత్యర్థః - క్షేమంకరోతి

త్యువిలలాప ॥ ౪౯ ॥ స ॥ రేఖారథాంగసరసీరుహశంఖచిహ్నే
క్షేమంకరే తవ కరే జగతాం త్రయాణామ్ । కాంతారకం
దఖనకం రచయేతి మాస మాముక్తవాన్ప్ర
తిసరం భగవాన్వసిష్ఠః ॥ ౫౦ ॥ ౧ ॥ పత్రత్రాణి ప్రౌఢి ప్రరతి మాత్రప్ర
వృద్ధమనుష్యశ్శతమనుష్యసమాసహస్రజం ప్రశ్నేవసుకథయుత్ ॥

తి క్షేమంకరే శుభకరే ॥ * ॥ క్షేమప్రియమద్రిణాస్త్వశివే త్రిష్వితిదిత్యాదినామమా
గమః- తవ కరే హస్తే॥ని॥ పాణిర్హస్తాంశపశికరా ఇత్యమరః- కాంతారే అరణ్యే కందానా
మభ్యవహారోచితానాం మూలవిశేషాణాం ఖననముపదారణం ॥ ని ॥ కాంతారం వ
ర్త్మ దుర్గమమిత్యమరః- రచయ విధేహి జీవనోపాయార్థమితి భావః - ఇతి మత్వేతి శే
షః భగవాన్ ॥ * ॥ ఉత్పత్తించ వినాశంచ భూతానామాగతిం గతిం - వేత్తి విద్యా
మవిద్యాంచ సవాచ్యో భగవానిత్యుక్తలక్షణః - వసిష్ఠః ప్రతిసరం హస్తసూత్రం
ఆముక్తవాన్ నిబద్ధవాన్ - నూనం - అన్యథా కథమేవం భవేదితి భావః ॥ ని ॥ నాచ
మాజఘనే హస్తసూత్రే ప్రతిసరోస్త్రియామిత్యమరః - అత్ర రాజ్యాభిషేకం గత్వే
నాముక్తస్య ప్రతిసరస్య కందఖననార్థత్వేనోత్ప్రేక్షితత్వాదుత్ప్రేక్షా - సా చ నూనమి
తి వ్యంజకసద్భావాద్వాచ్యా ॥ * ॥ యత్రాన్యధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపకల్పితం
ప్రకృతం హి భవేత్ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౫౧ ॥ అ ॥ అ

క్రాంతే రామాభిషేకవిఘాతమసహమానో నిరూఢాభిమానో లక్ష్మణస్తామవదచ్చ ఇత్యా
హ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర కౌసల్యావిలాపసమయే - సుమిత్రాయాః అపత్యం సౌమిత్రిర్లక్ష్మ
ణః ॥ * ॥ బహ్వాదిభ్యశ్చేతీష్ ప్రత్యయః - అతిమాత్ర ప్రవృద్ధమన్యుః శ్రీరామ
వనవాసకథాయాః శ్రోతుమశక్యత్వాదత్యంతప్రవృద్ధకోపస్సన్ - శతమన్యుసమా
నం భోగైశ్వర్యాది సంపత్త్యా ఇంద్రతుల్యమిత్యుపమా - అగ్రజం జ్యేష్ఠభ్రాతరం శ్రీ
రామం ప్రత్యేనం - వక్ష్యమాణరీత్యా అకథయదవోచత్ ॥ ౫౮ ॥ అ ॥ తత్ప్రకార
మేవ నిరూపయతి ॥ ఆర్యేతి ॥ హేఆర్య పూజ్య - ఇదమేతదకార్యం అయుక్తం తవైతన్మా
ప్రపద్యత ఇత్యర్థః ॥ ౫౯ ॥ అ ॥ కిమిదమిత్యత ఆహ ॥ లోకేతి ॥ లోకగర్హ్య కాన్తాయా
ఉన్మార్గకార్యకరణశీలత్వాల్లోకనింద్యాయాః ॥ ని ॥ కుత్సానిందా చ గర్హణ ఇత్యమ
రః - కైకేయ్యాః వచసా విప్రలాపేన - రజసా రజోగుణేన చ ॥ ని॥ రజో రజోగుణే ధూ
ళౌ పరాగార్తవయోరపీతి శాశ్వతః - జరసా వార్ధకావస్థయా చ జరాయాః జరసన్య
తరస్యామితి జరాశబ్దస్య జరసాదేశః - సమాక్రాంతస్వాంతతయా సమభిభూతాంతఃక

౫౮ ॥ గ ॥ ఆర్యేన కార్యమిదమ్ ॥ ౫౯ ॥ గ ॥ లోకగర్హ్య
కాన్తాయాః కైకేయ్యాః వచసా రజసా జరసా చ సమాక్రాం
తస్వాంతస్యాకృత్యాకృత్యవివేకమూఢస్య రాజ్ఞః ప్రజ్ఞా
శైథిల్యాన్నిస్సృతేన వచసా సంత్యజ్య రాజ్యమటవీపర్య
టనం విధాతుమ్ ॥ ౬౦ ॥ గ ॥ కింతుభ్యమనభ్యర్థమానా

రణతయా - హేతునా ॥ ని ॥ స్వాంతం హృన్మానసం మన ఇత్యమరః - కృత్యాకృత్యవివేక
మూఢస్య కార్యాకార్యవివేకశూన్యస్య - ఉక్తత్రితయమధ్యే ఏకైకమప్యనర్థాయ
భవతి మేళనే తు కిము వక్తవ్యమితి భావః - రాజ్ఞః ప్రజ్ఞాశైథిల్యాద్బుద్ధిమాంద్యాత్ - నిస్సృ
తేన వచసా నిర్గతేనానర్థకవాక్యేన రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనాత్మకం రాజకృత్యం -
సంత్యజ్య విహాయ - అటవీపర్యటనమరణ్యసంచారం - విధాతుం కర్తుమకార్యమితి పూ
ర్వేణ సంబంధః ॥ ౬౦ ॥ అ ॥ నను భవతు యథా తథా వా శ్రేయస్కామేన పుంసా గురుని
దేశోవశ్యం కర్తవ్యః - అన్యథా నిషేధస్మరణాదిత్యాశంక్య తత్ర యుక్తిం వక్తి ॥ కింత్వి
తి ॥ కింతు తతః కిముచ్యతే చేదిత్యర్థః - అనభ్యర్థమానాయ అయాచమానాయ పునః పు
నర్యాచ్ఞానిర్బంధేనానుపద్రవకారిణ ఇత్యర్థః - అభ్యర్థమానాయైవ దత్తం పున
ర్న గ్రాహ్యం - అనభ్యర్థమానాయ చేత్కిము వక్తవ్యమితి భావః ॥ * ॥ అత్రైతమర్థాయ
తేరర్థాయాం చేయాచ్ఞావరోధన ఇతి వచనాత్ - తుభ్యం భవతే - కర్మణాయమభిప్రైతి స
సంప్రదానమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - పిత్రా పృథ్వీ భూమిర్దత్తా ననువితీర్ణా ఖలు - అతః

ప్రగృహీతాయాః పునరగ్రహణే నతథాపి ప్రతిగ్రహపరిత్యాగదోషః - తస్యాపి నస్వ
యం దత్తాపహరణదోషః తస్మాదుభయతారకత్వాత్త్వయా పునరవశ్యం ప్రతిగ్రా
హ్యేతి తాత్పర్యం ॥ ౪౯ ॥ అ ॥ సనుత థాపి సమయం ధర్మః పురుషార్థవ్యాహృతిరో
ఋత్వాదిలి సమంతవ్యం ॥ * ॥ క్షత్రియస్య పరో ధర్మః ప్రజానామేవ పాలనమితి మను
వచనాత్ - వస్తుతః ధర్మమార్గభ్రంశేపి సమ్యక్ప్రజాపరిపాలన తత్పరస్య పురుషస్య
మోక్షసాధకత్వాదిత్యాహ ॥ క్షత్రేతి ॥ సమీచీనస్సమర్థః - క్షత్రధర్మః క్షత్రియకు
లాచారోపిత స్తుస్వభావ వధారణార్థకోయమపి శబ్దః ధర్మాదనపేతో ధర్మ్యః ॥ * ॥
ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేత ఇతి యత్ప్రత్యయః తస్మాత్పథో మార్గాత్ - రాగద్వే
విరామాత్యాది నాపంచమాణ ప్రమాద్యాపి ప్రమాదం ప్రాప్యాపి ధర్మమార్గాన పహి
తోభూత్వాపీత్యర్థః - వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయః ఆశ్రమాః బ్రహ్మచర్యాదయః - తేషాం
రక్షణతః పరిపాలనాద్ధేతోః ప్రాయేణ భూమ్నా ॥ ని ॥ ప్రాయోభూమ్న్యంతగమనయో
రిత్యమరః - పురుషం నితరాం శ్రేయో నిశ్శ్రేయసం ॥ * ॥ అచతురాదినా సూత్రేణా
చ్ప్రత్యయాంతో నిపాతితః - తస్మిన్ సకల పురుషార్థధ్యేయేని యోజయేత్ ప్ర

యః ప్రశ్నమమేవ క్షాత్త్రప్రశస్తానమనుస్మృత్య ॥ ౫౯ ॥ గ ॥ క్ష
త్త్రధర్మోపి ధర్మ్యాత్పథః ప్రమాద్యాపి వర్ణాశ్రమరక్షణాత్
సమీచీనః ప్రాయేణ పురుషం నిశ్శ్రేయసే నియోజయే
త్ ॥ ౬౦ ॥ గ ॥ నియతం నియతిబలమతిలంఘ్య పౌరుషమేవధీ

పతేయేత్ - మోక్షాధికారిణం కుర్యాదిత్యర్థః - పతత్ప్రిత్యాకరణాద్ధర్మమార్గ
మాదేనవైగుణ్యపస్వధర్మత్వాత్సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనాత్మకస్య క్షత్రధర్మస్య - మునిజ
నోచితాటవీపర్యటనరూపపరధర్మానుష్ఠానాపేక్షయా శ్రేష్ఠత్వాన్నిశ్శ్రేయస్కరత్వం
సంభవతి - శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్ - స్వధర్మే నిధనం శ్రే
యః పరధర్మో భయావహ ఇతి భగవద్వచనాదితి భావః ॥ ౬౦ ॥ అథ దైవబలోల్లంఘనేనాపి
పౌరుషస్య పురుషార్థ సమర్థన సామర్థ్యసంభవాత్ క్షత్రధర్మనిర్వాహకః పురుషకార ఏ
వ సమాశ్రయణీయ ఇత్యాహ ॥ నియతమితి ॥ పురుషస్య కర్మ పౌరుషం పురుషకార ఏవ ॥ ని ॥
పౌరుషం పురుషస్యోక్తే భావే కర్మణి తేజసీతి విశ్వః ॥ * ॥ యువాదిత్వాదణ్ - అవధారణా
ర్థోయమేవకారః - నియతం నిశ్చితం యథాతథా - నియతిబలం దైవబలం ॥ ని ॥ నియతిర్ని
యమే దైవ ఇతి విశ్వః - అతిలంఘ్యాతిక్రమ్య - ధీరస్య ధైర్యశాలినః పుంసః - పురుషార్థాన్ ధ
ర్మార్థకామమోక్ష చతుర్విధపురుషార్థాన్ సమర్థయేన్నిర్వహేత్ - స్వశక్త్యా
పౌరుషనిర్వాహనైర్యవ పురుషార్థలాభః సత్త్వస్వస్య - అతః పురుషకార ఏవ సమాశ్రయ

నీయఇతి భావః ॥౬౧॥ అ॥ ఇత్థంస్వమతముపన్యస్యాన్యఫలితమాహ మాభూదితి॥ హేఆ
ర్యభాజ్యశౌర్యజలధే అపారశౌర్య సంపన్నేత్యర్థః - త్వత్పదపద్మయోర్భవచ్చర
ణారవిందయోః కాంతారసంచారతః అరణ్యసంచారాత్ అరుణిమా ఆరుణ్యం మాభూత్వ
మితియావత్ ॥ * ॥ వృగద్భృశాదిభ్యశ్చ్వితిచ కారాదిమనిచ్ మాభూన్మాస్తు-మాఙిలుఙి
త్యాశిషిలుఙ్ కింతుజ్యాకర్షణాత్ మౌర్వ్యాకర్షణాత్ ॥ ని ॥ మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణ
ఇత్యమరః- సౌమమపాణౌహస్తేపి వపాటలిమారక్తిమా॥ని॥ శ్వేతరక్తస్తుపాటలః ఇత్యమరః
పూర్వవదిమనిచ్ - మనాగీషత్ ప్రసరతు ప్రవర్తతాం తథాభవాన్ కైకేయ్యాపరిభూ
తస్యవిమోహితస్య తాతస్యపితుర్వచనే విషయే- నమ్రః ప్రహ్వః విధేయ ఇతియావత్
మాస్మభూత్ మాభూయాదిత్యర్థః- స్త్రైణవచనస్యానాదరణీయత్వాదితి భావః ॥ * ॥
స్మోత్తరేలఙ్చేతిచ కారాదాశిరర్థేలుఙ్ నమాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః శేషే ప్రథమ
ఇతి ప్రథమపురుషత్వం కింతు॥ కించిదీషన్మాత్ర మకరణమదీయం ॥ * ॥ తపక మను కావే
కవచః ఇతివదుపాదానే శః - ధనుః పద్మాసత్ ... తాం స్త్రీపరతంత్రస్యపితుర్వచనే
యంత్రితః తయోః కాంతారసంచారతత్పరో నభవతి మమౌర్వ్యాకర్షణాద్భావ్యతం

రస్యపురుషార్థాన్ సమర్థయోః ॥ ౬౧॥ స॥ మాభూత్త్వత్ప
దపద్మయోరరుణిమా కాంతారసంచారతః పాణౌ పాటలి
మా మనాక్ప్రసరతు జ్యాకర్షణాద్దేవ మే । కైకేయీపరి
భూతతాతవచనే నమ్రో భవాన్మాస్మభూత్ ...
మౌర్యశౌర్యజలధే సంబంధసర్వస్వతాం ॥ ౬౨ ॥ గ ॥ ఏవ

మనీయం ధను రాయమ్య ... ప్రయోగేణ కార్యాకార్యవిచారవిధుర ఏతత్ప్రసంగేతు
పితరం హనిష్యామీత్యర్థః- తథాచ రామాయణం॥*॥ ప్రోత్సాహితోయం కైకేయ్యా
సంతుష్టోయదినః పితా- అమిత్రభూతో నిఃసంకం వధ్యతాం బధ్యతామితి- తథాస్మృతి
శ్చ॥*॥ గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః- ఉత్పథప్రతిపన్నస్య కార్యం
భవతిశాసనమితి- లక్ష్మణస్యధీరోద్ధతత్వాదిత్థముక్తవానిత్యనుసంధేయం - లక్ష్మణంతు-
॥దర్పమాత్సర్యభూయిష్ఠశ్చండవృత్తివికత్థనః - మాయావీసులభక్రోధస్సధీరోద్ధత ఉ
చ్యత ఇతి- అత్రసామ్రాజ్యకత్వేన ప్రాప్తయోః శ్రీరామపాదపద్మహస్తాగ్రయోః కుపాటలి
మ్నోః- శ్రీరామపాదపద్మారుణిమాసంకంకోరోక్త్యాకర్షయిత్వా సాపౌ నియమనాదే
కః పరిసంఖ్యాలంకారః - తథోత్తరార్ధే శ్రీరామధనుర్నమ్రత్వయోః ప్రాప్తయోః
శ్రీరామనమ్రత్వం వజనయిత్వా ధనుషి నియమనాదపర ఇతిపరిసంఖ్యాపేక్షితత్వా
త్సంకరః-ఏకస్యవస్తునః ప్రాప్తావనేకత్రైకదాయదా-ఏకత్రనియమస్సాహిపరిసం
ఖ్యానిగద్యత ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౬౨॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యా ఆదశోణంవదంతం॥ *

వదవ్యక్తాయాం వాచీత్యస్మాద్ధాతోశ్శానచ్ - లక్ష్మణం రామస్సాంత్వయన్ సామ వాక్యైరుపలాలయన్ ॥ టీ॥ సామసాంత్వముభే సమ ఇత్యమరః - అవోచత ॥ ౬౩ ॥ అ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ వత్సేతి ॥ హేవత్సలక్ష్మణేత్యాదరేణామంత్రణం సవితృవంశజాతానాం సూర్యవంశోద్భవానాం రాజ్ఞాం పితృనిదేశః పితృనియోగ ఏవ సర్వకర్మసు సకలకార్యేషు దేశికః ఆచార్యః ఉపదేష్టేతి యావత్ - సూర్యవంశోద్భవాస్సర్వేపి గుర్వాజ్ఞాపరిపాలనతత్పరా ఏవేత్యర్థః - అతో నాస్మాకమిదం విరుద్ధమితి భావః ॥ ౬౪ ॥ అ ॥ సకేవలమస్మాకమియం మర్యాదా కింతు పూర్వేషామన్యేషామపీత్యాహ ॥ బహవ ఇతి ॥ కండుర్నామ మహర్షిః - రేణుకాయాః అపత్యం రైణుకేయః జామదగ్న్యః రామః ॥ * ॥ స్త్రీభ్యోఢక్ - పూరుర్యయాతినందనః ప్రభృతిగ్రహణాత్సగరపుత్రాదయః - కండుశ్చ రైణుకేయశ్చ పూరుశ్చేతి ద్వంద్వః తే ప్రభృతిరాదిర్యేషాం తే తథోక్తాః - బహవః అనేకే పూర్వే మహాత్మానః - పితృనిదేశే పిత్రాజ్ఞాయాం - గౌరవాదాదరాతిశయాద్గోహత్యామపి నతు యస్య కస్యచిజ్జంతోర్హత్యాం ॥ * ॥ హనస్త చేతి హంతేర్భావే క్యప్

మాచక్షాణం లక్ష్మణం రామస్సాంత్వయన్నవోచత్ ॥ ౬౩ ॥ గ ॥
వత్స సవితృవంశజాతానాం రాజ్ఞాం పితృనిదేశ ఏవదే
శికస్సర్వకర్మసు ॥ ౬౪ ॥ గ ॥ బహవః ఖలు పితృనిదేశగౌ
రవాద్గోహత్యామపి మాతృవధమపి తారుణ్యవినిమయమ
పి కండురైణుకేయపూరుప్రభృతయః కుర్వాణా నిర్విచారం

తచ్చారశ్చాంతాదేశః స్త్రీత్వం లోకాత్ - తథా మాతృవధమపి న తు యస్యాః కస్యాశ్చిత్స్త్రియో వధం - తథా తారుణ్యస్య యావనస్య వినిమయో బుద్ధిపూర్వక పరివృత్తిః తమపి న తు యస్య కస్యచిద్ద్రవ్యస్య వినిమయం అత్యంతాకృత్యవినియోజక ఏవ పితృనిదేశో నలంఘనీయః - ఇయతా వనవాసమాత్రవినియోజకస్తు కిం వక్తవ్యమిత్యపిశబ్దత్రయార్థః - నిర్విచారం విచారరహితం యథా తథా ధర్మశాస్త్రనిషిద్ధం గోహత్యాది మహాపాతకం కథంకారం కర్తుముపయుక్తం స్యాదితి శంకాశూన్యమిత్యర్థః - కుర్వాణాః ఆచరితవంతః ॥ * ॥ కరోతేస్తాచ్ఛీల్యే శానచ్ - తేనాచరణేన ఆచారవతాం సదాచారసంపన్నానాం అగ్రం నయంతీత్యగ్రణ్యః శ్రేష్ఠాః ॥ * ॥ సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ ॥ * ॥ అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతేర్ణో వక్తవ్య ఇతి ణత్వం - ఇత్యేవం గణ్యంతే సంఖ్యాయంతే ప్రశస్యంతే ఖల్విత్యర్థః - పితృనిదేశం గురుమాకుర్వతామీదృగకార్యకరణమేవ ప్రశంసాహేతురభూత్కిముత వనవాసాదికార్యకరణమితి భావః ॥ ౬౫ ॥ అ ॥ తమేవార్థం నిగమయతి ॥ తస్మాదితి ॥ యస్మాత్పితృనియోగోవశ్యమనుష్ఠేయస్తస్మాత్,

కారణాదిత్యర్థః - అవశ్యంనిశ్చితం - పితుర్వశ్యోవశంగత ఏవసన్ నతువిముఖ ఇ
త్యేవకారార్థః - వశంగత ఇతియత్ప్రత్యయః - గహనమరణ్యమవగాహేప్రవిశేశ్చ
త్యవోచతేతిపూర్వేణసంబంధః - అత్రరామాయణం || * || ఋషిణాచ పితుర్వా
క్యంకుర్వతావ్రతచారిణా - గౌర్హతాకండునాధర్మంజానతాపివిపశ్చితా - జామ
దగ్న్యేనరామేణరేణుకాజననీస్వయం - కృత్తాపరశునాఽరణ్యేపితుర్వచనకారణాత్ -
అస్మాకంతుకులేపూర్వం సగరస్యాజ్ఞయాపితుః - ఖనద్భిస్సాగరైర్భూమి మవాప్తస్సు
మహాన్వధ ఇతి - పూరుస్తునరామాయణేసంగృహీతః - తస్యేయంకథామహాభారతాదౌ
కథితా - పూర్వంశుక్రశాపవశాదసమయ సంప్రాప్తదుస్సహ జరాభార విహ్వలేనపి
త్రాయయాతినానియుక్తఃపూరుస్స్వతారుణ్యంతస్మైదత్వాతజ్జరాంస్వయంగృహీతవా
నితి - అత్రగోహత్యాద్యుద్దిష్టక్రమేణకండ్వాదీనాముద్దేశాత్క్రమాపరనామా - యథా
సంఖ్యాలంకారః || * || ఉద్దిష్టానాంపదార్థానాంపూర్వంపశ్చాద్యథాక్రమం
ఉద్దేశోనుభవేద్యత్రతద్యథాసంఖ్యముచ్యత ఇతిలక్షణాత్ || ౨౨ || తత్రేతి || తత్రై

తేనాచారవతానుగ్రగణ్యా ఇతిగణ్యంతే || ౨౩ || గతస్మాద
వశ్యం పశ్య ఏవపితుర్నగాం హేగహనమితి || ౨౪ || గ || త
త్రవిస్మృతపుత్రవాత్సల్యాకౌసల్యా తేన సహాంగంతు మభి
లషంతీకృతప్రణామేన రామేణ సవినయ మేవ మభిహి
తా || ౨౫ || ప || కాంతారభాజిమయికేకయరాజపుత్ర్యాః
కార్కశ్య కంఠగళిత యాదళి తస్యవాచా | తాతస్య శోకద

స్మిః - స సమయే విస్మృతపుత్రవాత్సల్యాసమధిక పుత్రస్నేహాకౌసల్యా - తేనసహపుత్రేణ
సాకం - గంతుంవనంప్రతీతిశేషః - అభిలషంతీ - కామయమానాసతీ - కృతప్రణామేనవిహి
తనమస్కారేణరామేణ - సవినయంసప్రశ్రయం - ఏవంవక్ష్యమాణరీత్యా - అభిహి
తాఉక్తా || ౨౫ || అ || తత్ప్రకారమేవాహ || కాంతారేతి || హేమాతఃమయికాంతార
భాజిఅరణ్యంగతేసతి - కేకయరాజపుత్ర్యాఃక్షత్రియతనయాయాఃకైకేయ్యాః - అ
తఃపౌత్రయుక్తమేవ కరిష్యతీతిభావ - కార్కశ్యేనక్రౌర్యేణ || ని || కర్కశంకఠి
నంక్రూరమిత్యమరః - కంఠగళితయాఉత్పన్నయావాచాశస్త్రధారాకల్పయేత్యర్థః -
దళితస్యవిదారితస్యపీడితస్యేత్యర్థః - తాతస్యాస్మత్పితుఃసంబంధిశోకదవాన్లఘితం
మద్విరహజనితశోకానలేనపీడితంసంతప్తమిమియావత్ - శరీరంత్వయాకదాచిత్ క్ష
ణమాత్రమపీత్యర్థః - నోపేక్షణీయం నాదరణీయం - మరవధారణార్థకః - కిం
తుతత్త్వాల్లాలనోపచారైస్సర్వదాభరితోషణీయమిత్యర్థః - వాక్యస్తపిత

శనమేవ దుస్సహం తత్రాపి శోకానల సంతాపశ్చేత్యేతదుపత్తవ్యం - నఖప్రణోపరి ముసలఘాతప్రాయత్వాదితి భావః- మయ్యేకైవ వచనం ప్రతిగమ్యతే- పతిదేవతయాత్వయా తు తదుపచారతాత్పర్యేణ గృహ ఏవ స్థాతవ్యమితి భావః - వసంతతిలకావృత్తం ౧౮ || తత ఇతి || తతస్తదనంతరం - సా కౌసల్యా - తనయస్య రామస్య స్వస్త్యయనాయ మాంగల్యసంపాదనార్థమిత్యర్థః - సమస్తదేవతాకీర్తనపురస్సరం ఇంద్రాదిసకలదేవతాస్తుతిపూర్వకాం || * || పురోగ్రతోగ్రేకేషు సర్తేరితిట ప్రత్యయే టిడ్ఢాణజిత్యాదినా జీప్- ఆశిషమాచచక్షే చతస్రః ||*|| యన్మంగళం సహస్రాక్షే సర్వదేవనమస్కృతే - వృత్రనాశే సమభవత్తత్తే భవతు మంగళమిత్యాద్యాశీర్వాదం చకారేత్యర్థః || ౧౯ || తదన్వితి || తదను తస్యాః కృత్యానంతరం రామస్తాం కౌసల్యామభివంద్య నమస్కృత్య నిష్క్రాంతః-తస్యా గృహాన్నిర్గతస్సన్ ప్రక్రాంతమార్గం నైపథ్యమభిప్రేతదేశాయ స్యాస్తస్యాస్సీతాయాః ప్రాసాదం సదనమాససాద వివేశ || ౨౦ || తతః శ్రీరామః

హాసగ్లపితం శరీరం మాతుస్స్వ మాసహసా తన్నాం కమపేక్షణీయమ్ || ౧౮ || ౪ || తతస్స్వతనయస్య స్వస్త్యయనాయ సమస్తదేవతాసంకీర్తనపురస్సరమాశిషమాచచక్షే || ౧౯ || ౫ || తదను రామస్తామభివంద్య నిష్క్రాంతః ప్రక్రాంతనైపథ్యాయాస్సీతాయాః ప్రాసాదమాససాద || ౨౦ || ౬ || కల్యాణవాదసుఖితాం సహసైవ కాంతాం కాంతారచారకథయా కలుషీచకార | అంభోదముదితాం విపినేషు మయూరీం.

ఉపకరోదిత్యాహ || కల్యాణేతి || కల్యాణవాదేన రాజ్యాభిషేకమంగళకథనేన సుఖితాం సంజాతసుఖాం || * || తారకాదిత్వాదితచ్ - తాం కాంతాం ప్రియతమాం సీతాం- కాంతారచారకథయా అరణ్యసంచారవార్తయా- విపినే అరణ్యే అంభోదనాదేన జలదగర్జితేన ముదితామానందితాం మయూరీమతిశయేన రాతీతి మయూరీతాం మయూరాంగనాం పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః || * || జాతేరస్త్రీవిషయాదితి ఙీప్ - ధనుర్ధ్వనినా ధనుష్టంకారేణ - పుళిందో వ్యాధ ఇవ సంత్రాసయన్ భీషయన్ సహసా సద్య ఏవ కలుషీచకార సంక్షోభయామాస - కైకేయీవచననియంత్రితేన రాజ్ఞా నియుక్తోహం వనం ప్రతిగమిష్యామీత్యేవ రూపవచనేన విమనీచకారేత్యర్థః - ఉపమాలంకారః - సాత్ర నీచోపమాశంకా - ధర్మిప్రాధాన్యకథనేనైవ తద్భావోత్పత్తేః కింత్వత్ర సంత్రాసనమాత్ర ఏవ కవివిశ్రాంతిరన్యథాతి ప్రసంగాదిత్యలం - వృత్తం పూర్వ

వత్ ॥ ౨౧ ॥ తతః కిమత ఆహ ॥ అయమితి ॥ అయం శ్రీరామః అనుగంతుమనుస
తుణా ముప క్రాంతాం కృతాదరాం ఏనాం సీతాం ప్రతి అకథయదవోచత్ ॥ ౨౨ ॥
తదేవాహ ॥ ప్రియ ఇతి ॥ ప్రీణాతీతి ప్రియా ॥ * ॥ ఇగుపధేతి కప్రత్య
యః ఆకారాంతత్వాట్టాప్ హే ప్రియే జనకనందిని జనకరాజపుత్రి ॥ * ॥ కృత్య
ల్యుటో బహులమితి బాహులకే గ్రహణ సామర్థ్యాన్నంద్యాదిత్వాల్ల్యుట్ప్రత్యయః - ఇ
త్వాత్ జీప్ ఏతత్సంబోధనమ్ అయం కాంతారసంచార క్లేశానర్హతాద్యోతనార్థః ౧
ప్రకృత్యా పేశలాం చారుతరాం ॥ ని ॥ చారౌ దక్షే చ పేశల ఇత్యమరః - అత ఏవ శిరీష పుష్ప
దీవ్యం శిరీషపుష్పవన్మృదులాం అత ఏవ శిత్థం భూతాం సుఖోపచారోచితామిత్యర్థః -
రవలసుంశరీరం - గృహీతం ధృతం యుద్ధదేగణ త్రికం యరం గనికపుం బత్రిక ప్రదేశః -
వృకాహి జిఘ్రుషితజంతోస్త్రికప్రదేశ మేవ ప్రథమం గృహ్ణంతీతి ప్రసిద్ధిః ॥ ని ॥ పృష్ఠ
వంశాధరే త్రికమిత్యమరః - తత్ర విసారిణో వ్యనిస్సరంతో యే ... నానాసిరాః నానావిధ

సంత్రాసయన్నథ మధ్యే నినాపులిందః ॥ ౨౧ ॥ X ॥ అ
యమేనాం నగం కుశముపక్రాంతా మకథయత్ ॥ ౨౨ ॥ X ॥ ప్రి
యే జనకనందిని ప్రస్మృతిష్వేవ లానిమాద్యశింకథం గ్లపయితుం స
హేత వశిరీష పృథ్వీంతనుమ్ । గృహీత హారిణే గణ త్రికవి
హారి నానాసిరాః తతరిత శోణితారుణన్య కానన నేకాన
నే ॥ ౨౩ ॥ X ॥ తదనునానావిధప్రయత్నైనాన్యమనున్నిస్సవ
నుజిగమిషా శ్లైథిల్యా యాం మైథిల్యాం లక్ష్మ నేపి అనవ
లానుగమనస్య వనాయే వాసిస్థా యుయుక్షాయా ఘాపణ

నాద్యః ॥ ని ॥ నాడీ తు ధమనీ సిరేత్యమరః । తాభ్యః అక్షత మవిచ్ఛిన్నం యథా తథా - యథా
తాసాం క్షతేభ్యో వ్రణేభ్యః క్షరితం పరిస్రుతం యచ్ఛోణితమసృక్ తేనా రుణాని
వృకాణామీహామృగాణాం ఆననాని యస్మిన్ తస్మిన్ హింస్రప్రచురతయా ఘోరం తథ
యంకర ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కోకస్త్వీహామృగో వృక ఇత్యమరః - కానన ఏవాటవ్యాం - గ్లపి
యితుం పరిక్లేశయితుం కథం సహేకుతో వా మృష్యేన కథం చిదపి సహ ఇత్యర్థః - ఏవ
మకథయదితి పూర్వేణ సంబంధః - పృథ్వీవృత్తం లక్షణం తూక్తం ॥ ౨౩ ॥ తదన్వితి ॥ తదను తద
నంతరం - మైథిల్యాం జానక్యాం నానావిధేన - హితబుధ్యాఖిలువచో మయేతదభిధీయ
తే - సదా సుఖం న జానామి దుఃఖమేవ సదా వనమిత్యాది రామాయణోక్త ప్రకారేణాపి
యత్నేన బహుప్రకారైరప్యపాయైరిత్యర్థః - అనున్నిష్పదనుపదయత్ - అనుజిగమిషా శ్లైథి
ల్యమనుగమనేచ్ఛా దౌర్బల్యం యస్యాస్సన్యామనివృత్తానుసరణేచ్ఛాయాం సత్యామిత్య

ర్థః- తథా లక్ష్మణేనాప్యనవస్థితానుగమనవ్యవసాయే - అనివర్తితానుయాత్రోద్యోగే
సతి అనవసితేత్యత్ర ॥ * ॥ షోంతకర్మణీతి ధాతోః కర్మకర్తరి క్తః అతో నఞ్సమాసః
తతః వాసిష్ఠాయ వసిష్ఠపుత్రాయ ॥ * ॥ తస్యాపత్యమిత్యణ్ సుజ్ఞాయ సుయజ్ఞనా
మ్నే అచార్యాయ అశేషం భూషణం భూషణజాతం కనకరత్నమయ కేయూరాంగదకుం
డలాద్యశేషభూషణానీత్యర్థః- శత్రూన్ జయతీతి శత్రుంజయః ॥ * ॥ సంజ్ఞాయాం భృ
తృవృజిత్యాదినా ఖశ్ప్రత్యయః అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః స ఇత్యాహ్వయాయ
స్యతం శత్రుంజయనామ్నా ప్రసిద్ధమిత్యర్థః - మాతులేన దత్తం మత్తహస్తినం మత్తే
భం చ నాగసహస్రేణ సహ - గజసహస్రేణ సాకం ॥ ని ॥ గృహేభాశ్చ హి గజా నాగా ఇతి వై
జయంతీ ॥ * ॥ వితీర్య దత్వా - తథా అగస్త్యకౌశికాభ్యాం కుంభసంభవ విశ్వామిత్రా
భ్యాం చ మహార్ఘాణ్యతిమూల్యాని ॥ ని ॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః - రత్నాని
మణికాంచనాదీని శ్రేష్ఠవస్తూని చ ॥ నీ ॥ రత్నం శ్రేష్ఠమణావపీతి విశ్వః - వితీర్య తద
మరనిర్జరారీణాం దేవద్విషాం దైత్యానాం వీర్యం ప్రభావం సామర్థ్యం వా ముష్ణతి

మశేషం నాగసహస్రేణ సహ శత్రుంజయాహ్వయం మాతు
లదత్తం మత్తహస్తినమగస్త్య కౌశికాభ్యాం చ వితీర్య మహా
ర్ఘాణి రత్నాని తదమరనిర్జరారివీర్యముషి ధనుషీ నిరపాయత్రా
ణకర్మణీ వర్మణీ నిర్మర్యాదశిలీముఖకృతానుషంగౌ నిషంగౌ ని
ర్వర్తితవీరపాణౌ కృపాణౌ వరుణేన జనకసదసి మే దత్తమేత

దుపహరేతి తథోక్తే ॥ ని ॥ అమరా నిర్జరా దేవాః - వీర్యం శుక్రే ప్రభావే చ తేజ
స్సామర్థ్యయోరపీత్యమరశాశ్వతౌ - ధనుషీ చ నిరపాయం నిరాతంకం త్రాణకర్మర
క్షణకృత్యం యయోస్తే తథోక్తే వర్మణీ కంచుకే ॥ ని ॥ తనుత్రం వర్మ కంచుకమి
త్యమరః- తథా నిర్మర్యాదా అసంఖ్యేయా యే శిలీముఖా బాణాః తైః కృతః అనుషంగో
ఽనుబంధో యయోస్తౌ అక్షయసాయకావిత్యర్థః ॥ నిషంగౌ తూణీరౌ చ ॥ ని ॥ తూ
ణోపాసంగతూణీరనిషంగా ఇషుధిర్ద్వయోరిత్యమరః - నిర్వర్తితం నిష్పాదితం వీరపా
ణం రణసమాప్త్యనంతరకర్తవ్యమధుపానం యాభ్యాం తౌ శత్రుసంహారకావిత్యర్థః ॥
ని ॥ వీరపాణంతు యత్పానం వృత్తే భావిని వా రణ ఇత్యమరః - కృపాణౌ ఖడ్గౌ చేత్యేతత్స
ర్వం నపుంసకమనపుంసకేనేత్యేకశేషః - జనకసదసి జనకయజ్ఞసభాయాం వరుణే
న మే మహ్యం దత్తమాయుధజాతమస్త్రకలాపం తదాయ గృహీత్వా మాం అనుగచ్ఛ అను
సరేతి లక్ష్మణమన్వగృహీత్ అనుగృహీతవాన్ ఆజ్ఞాపితవానిత్యర్థః - తథా శ్రీరా
మాయణం- యే దదౌ రాజ్ఞో దదౌ దివ్యే మహాత్మా వరుణస్స్వయం- జనకస్య మహాయజ్ఞే ధను

క్షితే- ప్రదర్శయ- ఉభే చకవచేదివ్యేరూణీచాకుయసాయకౌ-ఆదిత్యావివతౌచోభౌ ఖడ్గౌహేమపరిష్కృతౌ - సత్కృత్యనిహితం సర్వమేతదాచార్యసద్మని - సత్వమాయుధమాదాయక్షిప్రమాప్రజలక్ష్మణేతి - అత్రైకేవ్యాఖ్యాతారః కించిదాశంక్యప్రమాదధుః - తత్ప్రకారస్తు - నను జనకయజ్ఞే ధనురాది ప్రదానస్యాశ్రవణాత్ కథమప్రసిద్ధే తదనువాదః క్రియతే - సత్యమేతత్ - భగవతో వాల్మీకేరియం శైలీప్రస్తుతార్థ ప్రతిపాదన పారవశ్యాత్ యత్రవక్తవ్య మర్థం తత్రానుక్త్వా ఉత్తరత్రకేనచిద్వ్యాజేన ప్రసిద్ధమను వదతీతి - యథా బాలకాండే నాభిహితం మణిబంధనం॥ * ॥ మణిరత్నమిదందత్తం వైదేహ్యాశ్వశురేణమ ఇతిసుందరకాండేఽభిహితవాన్ - అయోధ్యాకాండేవక్తవ్యం- కాకాసురవృత్తాంతం॥*॥సపిత్రాచ పరిత్యక్తోయస్సురైశ్చమహర్షిభిరిత్యాదిసుందరకాండేఽక్తానితి-అత స్తదనుసారి ణాత్రభవతాభోజేనా పితథైవోక్తత్వాన్నవిరోధమితి మంతవ్యం ॥ ౨౪ ॥ తతఃకిమిత్యతఆహ॥ సీతాపీతి ॥ చార్థోపిశబ్దః నిజాభరణ జాతం రత్నకేయూరాం గదర

తస్తుదమాయుధజాతమాదాయ నాప నుగచ్ఛతి సౌమిత్రి
మన్వగృహీత్ ॥ ౨౪ ॥ X ॥ సీతాపినిజాభరణజాతంబ్రహ్మ
జ్ఞానత్రైవ్యస్యదాత్ ।తతస్సౌమిత్రిరపిస్వానేనేసహ నేనసంబి
శౌకసల్యాత్రిసముపాధ్యాయమతోషయత్ ॥ ౨౫ ॥ X ॥
తత్రసకుటుంబాయత్రిజటాభి ధానాయనిర్ధనాయ ద్విజా
తయేస్వహస్తక్షిప్తదండపతిత దేశావధికం గోధనం పక

శనాది స్వకీయభూషణకలాపం సు యజ్ఞస్యపత్నై వ్యభార్యాయైన్యదాత్ దత్తవాన్- మహాప్రభాః శ్రీరామస్యాచార్య సంభావనం తత్పత్న్యాస్సీతాయాః స్త్రత్పత్నీ సంభావనం యుక్తమిత్యర్థః - తతః సౌమిత్రి ర్లక్ష్మణోసిస్వాయత్తేన ॥ ని ॥ అర్థేనోనిఘ్న ఆయత్తఇత్యమరః - ధనేనరత్నకాంచనాదిరూపేణద్రవ్యేణ - కౌసల్యాశ్రితం కౌసల్యాయాః ప్రత్యేకం పురోహిత మిత్యర్థః - కంచి త్తైత్తిరీయాచార్యంబ్రాహ్మణమతోషయత్ - స్వకీయద్రవ్యప్రదానేన సంభావయామాసేత్యర్థః - ఏతేనసౌమిత్రేర్నిజజననన్యపేక్షయాకౌసల్యాయామేవాత్యంతాదరస్సూచ్యతే॥ ౨౬ ॥ తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్సమయే - రఘుపతిః సకుటుంబాయకుటుంబసహితాయపత్నీపుత్రసహితాయేత్యర్థః - త్రిజటఇత్యభిధానంనామధేయంయస్యతస్మై-ఉంఛవృత్తయేకస్మైచిద్ద్విజాతయేస్వహస్తేనత్రిజటహస్తేనవిక్షిప్తః-పరిక్షిప్తదండేనయావత్తావదవాప్స్యసీతి బ్రాహ్మణానాం గోగ్రహణ చాపల్య ప్రదర్శనార్థ ముదీరిత శ్రీరామ వచన

పశ్చాత్ప్రతోయో దండః తస్య పతితదేశః - సఏవావధిర్మర్యాదా యస్య తథోక్తం తావద్దేశస్థమిత్యర్థః - గోధనం గోవ్రజంచ ॥ ని ॥ గోకులంతు గోధనం స్యాద్గవాం వ్రజ ఇత్యమరః - తత్రాకపింజలోనామబ్రాహ్మణ ఆదిర్యేషాం తేతథోక్తా స్తేభ్యోద్విజాతిభ్యః - కరకలాపదండయూణవస్త్రాదిభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ వివిధానినానా రూపాణివిత్తాని గోరత్నాంబరయానాదీనిద్రవ్యాణి ॥ ని ॥ ద్రవ్యం విత్తం స్వాపతేయమిత్యమరః - వితతార విశ్రాణితవాన్ ॥ ని ॥ విశ్రాణనం వితరణమిత్యమరః ॥ ౭౮ ॥ తతఇతి ॥ తతః విశ్రాణనానంతరం తే - సీతారామలక్ష్మణాః - నిశ్వాసైః కేవలం ఘూర్ణనిస్తైః స్పర్శనిమషయాంపత్తైశ్చలింతిపలయానాని అధరకిసలయాంస్యుః పల్లవా యాసాంతాః స్తథోక్తాః తాః పౌరనారీణాం వపూంషిమనాంసిచ - అస్రసలిలాసారేణాశ్రుజలధారాసంపాతేన ॥ ని ॥ అస్రమశ్రూణిశోణితమితివిశ్వః - శోకపావకేన శోకదహనేన చ సిక్త్వాదగ్ధ్వ క్రమేణ సంతాప్యచ - వపూంష్యస్రసలిలాసారేణసిక్త్వామనాం

పింజలాదిభ్యోద్విజాతిభ్యశ్చ రఘుపతిర్విత్తానివివిధానివిత
తార ॥ ౭౮ ॥ గ ॥ తతస్తేపౌరనారీణాంనిశ్వాసజంఝాని
లచలదధరకిసలయానామస్రసలిలాసారేణశోకపావకేన
చవపూంషిమనాంసిచసిక్త్వా దగ్ధ్వా చ నిషిద్ధపరిజనానుగ
మనతయాప్రకాశితప్రవాససిద్ధాంతాశ్శుద్ధాంతాన్నిశ్చ
క్రముః ॥ తత్ర ॥ ౭౯ ॥ వ ॥ సీతాపురాగగనచారిభిరప్య
దృష్టానాభూదియంసకలమానవనేత్రపాత్రమ్ । ఇత్యా

పిశోకపావకేనదగ్ధ్వాచేతియథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః తథోక్తేవలం విపాదయూత్వాద్యిత్యర్థః - నిషిద్ధపరిజనానుగమనతయాపి కాంతికత్వాన్నివారితభృత్యానుయాత్రతయాహేతునా - ప్రకాశితః ప్రకటీకృతః ప్రవాససిద్ధాంతో వనవాసరాద్ధాంతోయైస్తే తథోక్తాస్సంతః - శుద్ధాంతాదంతఃపురాన్నిశ్చక్రముర్నిర్జగ్ముః తత్రని ర్గమనసమయే ॥ ౭౯ ॥ సీతేతి ॥ సీతాపురాపూర్వంగగనచారిభిః ఖేచరైరపికిముతాన్యైరితిభావః - అదృష్టానావలోకితా మహారాజపరిగ్రహత్వాదితిభావః - ఇయంసీతాసకలమానవనేత్రపాత్రంసమస్తజనదృగ్గోచరామాభూత్ మాస్తు ॥ * ॥ మాజీలుజీత్యాదినాఆశీరర్థేలుఙ్ నమాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః ఇత్యేవమాకలయ్యవిచార్య - కలిః కామధేనుః విధత్తే ఇతివిధాతా యుక్తాయుక్తసమాధానతత్పరోబ్రహ్మ బాష్పోదయేన అశ్రూత్పాదనేనశరీరభాజాంప్రాణినాంనయనానినేత్రాణిపిదధే ఆచ్ఛాదితవాన్ - నియతంనిశ్చితమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం - శ్రీరామప్రవాససమసమయమానానావమానసజాతోపేదేవాగంరురఘురిత్యర్థః

ని॥ అపిధానశిరోధానపిధానచ్ఛాదనానిచేత్యమరః ॥ * ॥ వష్టివాగురిరల్లోపమవా ప్యోరుపసర్గయోరిత్యపేరకారలోపః॥ ౨౮ ॥ తత స్తదనంతరం॥రుద్ధేతి॥మైథిలీసీతా- రుద్ధాబహుప్రయత్నేననివారితాపి- యాంతంవనంప్రతిగచ్ఛంతం ॥ * ॥ యాతేశ్శతృ ప్రత్యయః - అనుగచ్ఛత్యనుసరతీతితథావత్సోనుజఃలక్ష్మణోపికదాచనమునమాత్రము పీత్యర్థః- యాంనజహాతినత్యజతిసోప్యనుగచ్ఛతీత్యర్థః- ఇత్యనేనప్రకారేణైతయో స్సీతాలక్ష్మణయోరనుగతిమనుయాత్రాం- ప్రతిబోధ్యవిజ్ఞాప్య - దశరథాయేతిశేషః- గంతుంవనంప్రతియాతుం- రామఃభూయఃపునరపి- రాజసదనందశరథగృహంప్రవివే శ- సర్వత్రతదాజ్ఞాయాఏవప్రాధాన్యాదితిభావః॥ ౨౯ ॥ తస్మిన్నితి॥తస్మిన్ శ్రీరామే సుమంత్రేణమంత్రివృద్ధేన - విజ్ఞాప్యరామోయంభవద్దర్శనార్థంసమాగత ఇతివిజ్ఞా పనంకృత్వా-ఇత్థంభూతస్యసహరస్యరాజధర్మత్వాదితిభావః- ప్రపన్నేపిస్థిరీకృతే

కలయ్యానియతంపదధేపిధాతా బాష్పోదకేన యః నానాకీర్ణ

భాజామ్ ॥ ౨౮ ॥ తతః ॥ స ॥ రుద్ధాపియాంతమనుగచ్ఛతి

మైథిలీమాంవత్సో జహాతినకదాచనలక్ష్మణోపి । ఇత్యే త

యోరనుగతింప్రతిబోధ్యగంతుంభూయోపి రాజభవనంప్ర

వివేశ రామః । ౨౯ । ౫ ॥ తస్మిన్సుమంత్రేణకృతజ్ఞాప్య ప్రద

ర్శితే- భూపతిర్భూతాపిష్టఇవకష్టరాన్న పత్య - సదారస్స

దారతపరిదేవ నోత్కం తాంస్వయంస్య కరోత్ ॥౩౦॥

౫ ॥ తదాసుమంత్రః కైకేయీ మాబ్రవీత ॥ ౩౧ ॥ ౬ ॥

దేవిపిం మరామాభి షేకసమున్మిషితాహ్లాదాంకురంప్ర

సతిభూపతిఃరాజాభూతావిష్టఃపిశాచాక్రాంతఇవ॥ నై॥ భూతంక్ష్మాదౌపిశాచాదౌన్యా యేసత్యోపమానయోరితివిశ్వః- విష్టరాదాసనాత్॥ * ॥ వృసీఆసనయోర్విష్టరఇతిని పాతనాద్ధ్రువమపాయోపాదానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ - నిపత్యశోకవేగస్యసో ఢుమశక్యత్వాన్మూర్ఛయాభువిపతిత్వేత్యర్థః - సదా అవిచ్ఛిన్నాక్రందనావిశేషణమే తత్-రచితపరిదేవనఃకృతవిలాపస్సన్-సదారఃకౌసల్యాసహితఃస్వయమపిపనోత్కం తాంవనవాసౌత్సుక్యం- వనోత్కంఠాంమతిమితిపాఠేవనగమనోత్సుకాంబుద్ధిమకరో త్ ॥ ౩౦ ॥ తదేతి॥ తదాతస్మిన్సమయే- సుమంత్రఃకైకేయీంసుబ్రవీత్ అపోపన్॥ ౩౧॥ అ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥దేవీతి॥హేదేవికైకేయి-రామాభిషేకేణశ్రీరామరా జ్యాభిషేకోత్సవేన - సమ్యగ్జలసేకేనచసమున్మిషితస్సముత్పన్నోయ ఆహ్లాదాంకురః ఆనందకందళ ఇతిరూపకం - తస్యాశగ్రహాత్ప్రతిబంధకాత్ ఆగ్రహాదభినివేశాత్.

జుగుప్సానిరాసేత్యాదినా పంచమీ- విరమ విరతా భవ- తాదృగాగ్రహం పరిత్యజేత్యర్థః॥ *॥ వ్యాఙ్పరిభ్య ఇతి పరస్మైపదం ॥ ౧౨ ॥ అ ॥ పునస్తస్యాదాక్షిణ్యపరిత్యాగార్థం తన్మాతృగోచరమితిహాసమాహ॥ పురేతి॥ పురా పూర్వకాలే ఖలు శబ్దో వాక్యాలంకారే - వరదస్య వరప్రదాతుః - కస్యచిద్యోగినః ప్రసాదాదనుగ్రహాత్ - అవగతసకలప్రాణిభాషణతయా - విజ్ఞాతసకలజంతువచనతయా - హేతునా - పర్యంకపర్యంతే శయనసమీపే - పరిసరంతీనాం ప్రసర్పంతీనాం - పిపీలికానాం భూవివరసంచారిసూక్ష్మజంతువిశేషాణాం ఆలాపే భాషణే విషయే - కృతహాసం కిమేతేఽజ్ఞానజంతవః సమాలపంతీతి హసితవంతం తవ పితరం కేకయం- హసనకారణం హాసహేతుం- పృష్టవత్యేనాపి హేతునాయం సపరిహాసలీలజిజ్ఞాసయా అసూయయేత్యర్థః తద్వివరణం హసనకారణకథనం పత్యుర్భర్తుర్మరణమిత్యవేత్య జ్ఞాత్వాపి- తద్వచనాదేవేతి భావః - భూయసో బహు

హఠాద్గ్రహాత్ ॥ ౧౨ ॥ గ ॥ పురా ఖలు వరదప్రసాదాదవ
గతసకలప్రాణిభాషణతయా పర్యంకపర్యంతపరిసర్పత్పి
పీలికాలాపే కృతహాసం తవ పితరం హాసనకారణం పృష్టవతీ త
ద్వివరణం పత్యుర్మరణకారణమిత్యవేత్యాపి భూయసో నిర్బం
ధాత్కుపితేన రాజ్ఞావజ్ఞాతాయాః మాతుస్త్వైవిధాం మానుకు
ర్వ్విధా ఇతి ॥ ౧౩ ॥ ప ॥ కృతాసమంజసనిర్యాసం సగరం కేక
యాత్మజా । నిదర్శనత్వే నిర్దిశ్య నిరబధ్నాన్నిజం పతిమ్ ॥ ౧౪ ॥
తత్ర ॥ ప ॥ సిద్ధార్థకో మహామాత్యస్తత్పరిత్యాగమబ్ర

వీత్ ॥*॥ బహ్వాలోకసోఽభూచ్చ బహోరాలిరితి భూరాదేశః- బహ్వాలోకపశ్చ - నిర్బంధాత్ప్రియాసకరణాద్ధేతోః - కుపితేన క్రుద్ధేన రాజ్ఞా కేకయేన - అవజ్ఞాతాయాః అవమానితాయాః స్తేతవ - మాతుర్విధాం ప్రకారం॥ ని॥ విధా విధౌ ప్రకారే చేత్యమరః మానుకుర్వ్విధాః నానుకురుష్వేత్యర్థః - భర్తృప్రాతికూల్యాచరణేన మాతృవద్విగర్హణీయా మాభూరిత్యర్థః ॥*॥ కరోతేర్లిఙ్ థాస్ - ఇత్యబ్రవీదితి పూర్వేణ సంబంధః ॥ ౧౩॥ అ॥ సుమంత్రవచనం శ్రుత్వాపి కిమకార్షీదిత్యత ఆహ॥ కృతేతి॥ కేకయాత్మజా కైకేయీ - కృతః విహితః అసమంజనామ్నః పుత్రస్య నిర్యాసః పరిత్యాగః యేన తం - అసమంజాఖ్యపుత్రత్యాగినమిత్యర్థః - సగరం రాజానం నిదర్శనత్వే దృష్టాంతత్వే నిర్దిశ్య సగరవత్త్వమపి పుత్రం పరిత్యజేతి నిరూప్యేత్యర్థః - నిజం పతిం స్వభర్తారం నిరబధ్నాన్నిరుత్తరం చకారేత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ అ ॥ అత్రాంతరే కైకేయీవచనమసహమానః కశ్చిదమాత్య

వృద్ధః ప్రత్యవోచదిత్యాహ॥ తత్రేతి॥ తత్ర కైకేయీనిర్బంధవాక్యసమయే- సిద్ధార్థకః సిద్ధార్థకనామా మహామాత్యస్సుమంత్రాదన్యోఽమాత్యప్రవరః॥*॥ అమా సహ భవతీత్యమాత్యః శుభాశుభకార్యేషు సదా సహవర్తత ఇత్యమాత్యః॥*॥ అవ్యయాత్త్యప్ సరయూపాతితానాం సరయూనదీనిక్షిప్తానామనేకప్రజానాం బహుజనానాం - మరణమేవ కారణం నిమిత్తం- తస్మాత్ - తత్పరిత్యాగం తస్యాసమంజస్య పరిత్యాగం నిర్వ్యాసమబ్రవీత్ - అసమంజసచరిత్రత్వాదసమంజస్య త్యాగః - సమంజసః సకలసద్గుణాభిరామస్య శ్రీరామస్య తు పరిత్యాగః కథం సమంజస ఇతి భావః ॥ ౧౪ ॥ అ ॥ ఇత్థం బహూపాలంభపూర్వం వాక్యనిశ్చయమవబుధ్య రాజా రామమేవ మువాచేత్యాహ ॥ అథేతి ॥ అథామాత్యోక్త్యనంతరం - దశరథేన రామః సపరిచ్ఛదః సపరివారస్సన్నేవ గచ్ఛ ప్రజేత్యేవం నిర్దిష్టో నియుక్తస్సన్ - పరిచ్ఛాద్యతే అనేనేతి పరిచ్ఛద ఇతి విగ్రహః ॥ * ॥ పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః ఘురుపసర్గస్యేతి హ్రస్వః - ఖనిత్రపిటకౌ ఖనిత్రమవదారణం - ఖననసాధనం కుద్దాలాదికమిత్యర్థః - పిటకః కందమూల

పీత్ ॥ సరయూపాతితానేకప్రజామరణకారణాత్ ॥౧౫॥
అథ దశరథేన రామస్సపరిచ్ఛద ఉపగచ్ఛేతి నిర్దిష్టః - కేవ
లం ఖనిత్రపిటకౌ వల్కలయుగళం చ ప్రార్థయన్ ॥ ౧౬ ॥
ప ॥ సుఖోచితానాం సువ్యక్తం దివ్యలావణ్యసంపదామ్ ॥ త్ర
యాణామపి కైకేయీ వల్కలాన్యుదపాహరత్ ॥ ౧౭ ॥

ఫలాద్యాహరణయోగ్యః కండోలః తావేవ పలం తావేవ ॥ ని ॥ ఖనిత్రమవదారణం కండోలపిటకావితి చామరః - కేవలశబ్దస్త్వవధారణార్థకః - తథా వల్కలయుగళం వల్కలవస్త్రయుగ్మం చ - ప్రార్థయత అయాచత - త్యక్తసంగస్య మమ పరిచ్ఛేదేన కార్యం కిం- అపి తు మమ నిజనోచితం వల్కలఖనిత్రపిటకమాత్రమేవ దాతవ్యమితి ప్రార్థితవానిత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ అ ॥ అత్రాంతరే శ్రీరామవివాసనదీక్షితా కైకేయీ విలంబాసహిష్ణుతయా ద్రుతతరం వల్కలాన్యాజహారేత్యాహ॥ సుఖోచితానామితి॥ కైకేయీ సుఖోచితానాం సుఖార్హాణాం - సువ్యక్తం స్ఫుటం యథా తథా దివి భవం దివ్యం శ్రేష్ఠం॥*॥ తత్ర భవ ఇతి భవార్థే యత్ప్రత్యయః లావణ్యం శరీరసౌందర్యాది - సంపత్ లక్ష్మీశ్చ యేషాం తే తథోక్తాస్తేషాం సకలగుణసంపన్నానామిత్యర్థః- త్రయాణాం సీతారామలక్ష్మణానామపి నైక నైవ రామస్యేత్యపిశబ్దార్థః - వల్కలాని చీరాణి - ఉపాహరత్ పరిదధ్వమితి ప్రాదాదిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ అథేతి ॥ అథ వల్కలాహరణానం

తతః రఘుకులనాథః రఘువంశశ్రేష్ఠః శ్రీరామః మధ్యే భవా మధ్యమా ॥ * ॥ మధ్యా త్స ఇతి మత్వం ప్రాచ సా అంబా చ తస్యా మధ్యమాంబాయాః కైకేయ్యాః నియోగాదాజ్ఞా వశాత్ మంగళార్హే రాజ్యాభిషేకకల్యాణోచితే - గుణవతి మార్దవాది గుణసంపన్నే తం తువినిర్మితే వా పరిధానే అధోంశుకే ॥ ని ॥ అంతరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుక మిత్యమరః - నిరాశః నిస్స్పృహస్సన్ - కుచతటే అధికుచతటం- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీ భావః - తత్ర వల్గంతః ప్లవంతః యే జానకీబాష్పాః సీతానేత్రాంబూని తైస్సేకాత్ కఠిన తరకుచతటపతనోత్పతనాద్బాష్పబిందూనాం తత్ర సంక్రమణాదితి భావః - ఏతేన జాన క్యాశ్చ భర్తురత్యంతసాన్నిధ్యం వల్కలధారణాసహిష్ణుత్వం చ సూచ్యతే ॥ ని ॥ బాష్పనే త్రాంబుధూమయోరిత్యభిధానాత్ - అపగతః ఖరభావః కార్కశ్యం యస్య తత్ సంప్రా ప్తమార్దవం సంధారణానుకూలమిత్యర్థః - వల్కలం పర్యధత్త పరిధృతవాన్ - అత్ర కేచిత్ రాజ్ఞః కైకేయ్యాస్త్రీత్వేఽపి మహిషీ - మధ్యమాశబ్దప్రయోగస్తు మధ్యమా ఛందో వశాత్ ప్రసిద్ధత్వాన్న తు మధ్యే భవత్వాత్ - అర్జునస్య కుంతీసుతమధ్యమప్రయోగవదితి వ దంతి తే తదవిచారరమణీయం - బకబంధప్రయోగసప్రాయత్వాత్ - కింబహ్నప్రామాది

వ ॥ అథ రఘుకులనాథో మధ్యమాంబానియోగాన్మునివరపరి
ధానే మంగళార్హే నిరాశః । అధికుచతటవల్గజ్జానకీబాష్ప
సేకాదపగతఖరభావం వల్కలం పర్యధత్త ॥ ౯౨ ॥ ౫ ॥ త
త్ర చిత్రీయంతస్సర్వే నిర్వికారపదం లక్ష్మీకమిత్వా కుకు
లాధ్యక్షమధ్యక్షయంతి స్మైషామేవశోకశంకుకీలితమానసా

త్ప్రకరణాగాణామేవ తాదృశ్య మాధానత్వాత్ - కింతు స్వర్గపాతాళయోర్మధ్యే భవ త్వాన్మధ్యలోకస్య యథా మధ్యమలోకప్రయోగః - తథా కౌసల్యాసుమిత్రయోర్మధ్యే భవత్వాన్మధ్యమేయమితి యుక్తముత్పశ్యామః - ఏతదభిప్రాయేణైవ సర్వజ్ఞో భోజోఽపి మధ్యమాంబానియోగాదితి ప్రయుక్తవానిత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా - మాలినీవృ త్తం ॥ ౯౨ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ కాలే శ్రీరామవల్కలధారణసమయే - సర్వే అశేషా యే జనాః - చిత్రీయంతః ఆశ్చర్యం కుర్వంతః ॥ * ॥ నమోవరివశ్చిత్రఙః క్య జిత్యత్ర చిత్రఙ ఆశ్చర్య ఇతి క్యచ్ - నిర్వికారాధీరోదాత్తత్వాద్వికారరహితా ప్రస న్నా లక్ష్మీర్ముఖశోభా యస్య తం ॥*॥ శైషికః కప్ప్రత్యయః - ఇక్ష్వాకుకులాధ్యక్షం ఇ క్ష్వాకుకులశ్రేష్ఠం - శ్రీరామమధ్యక్షం ప్రత్యక్షం కుర్వంతః అధ్యక్షయంతః పశ్యంత ఇత్యర్థః ॥ * ॥ అధ్యక్షశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః - శోకఏవశంకుః తేన శోకశల్యేన కీలితమానసానాం విద్ధహృదయానాం తేషామేవ జనానాం మానసేషు ము హ్యమానసేష్వితి వా తేమానసేషు హృదయేషు ॥ ని ॥ భిత్తంతు జేత్రో హృదయం స్వాంతం

ష్ప్యస్నానసంభ్రమ ఇత్యమరః - పారంపర్యేణ అవిచ్ఛేదేన - వికారః వైవర్ణ్యం వై
క్లబ్యంచ - అస్ఫురత్ - వల్కలవసానం శ్రీరామం దృష్ట్వా సర్వే జనా వివర్ణవదనా వికల
మనసశ్చ బభూవురిత్యర్థః - నిర్వికారదర్శనేన వికారోత్పత్తిశ్చిత్రమితి భావః ॥[illegible]॥
అ॥ తదానీం సర్వసాధారణ్యాద్వసిష్ఠస్యోత్పన్నం వికారమన్యథా యోజయతి కింత్వితి
తదేవాహ ॥ స ఇతి ॥ దాశరథౌ శ్రీరామే ॥*॥ అత ఇష్టే సవల్కలే - ద్రుమత్వక్కృతాకారవా
సోధారిణి సతీత్యర్థః - విషాదాత్ ఖేదాత్ - వసిష్ఠః ఆమీలితాక్షః ద్రష్టుమశక్తత
ఈషన్నిమీలితనయనః ॥*॥ బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్షచ్ అభూదితియచ్ తే
న్నిమీలాక్షత్వమేవ మహర్షేః ఋషిశ్రేష్ఠస్య వసిష్ఠస్య - మహర్షిలక్షణముక్తం - తా
పత్న్యయా ధార్త్యపిలోకితస్య శ్రీరామతత్త్వదర్శనస్య - భావేక్తిః - కరణం సాధనం జా
తం - ఆమీలితనయనానాం ఋషీణాం తత్త్వదర్శనసంభవప్రసిద్ధేః - మహర్షేరయము
ష్యామీలితనయనత్వం తారకబ్రహ్మణః శ్రీరామస్య తత్త్వావబోధకత్వేనోపకారక
మభూదిత్యర్థః - తత్త్వానుసంధానసమయే సంయమినామర్ధోన్మీలితనయనత్వం యోగశా
స్త్రసిద్ధం - కేవలనిమీలనేన నిద్రాస్స్యాత్ - కేవలోన్మీలనేన విషయదర్శనేన చిత్తవిక్షేపస్స్యాది

నామానసే హు పారంపర్యేణాస్ఫురద్వికారః ॥ [illegible] ॥

వ ॥ సవల్కలే దాశరథౌ విషాదాదామీలితాక్షోఽభవద్భూ
ద్వసిష్ఠః । తేజేవజాతం కరణం మహర్షేః కాషత్త్రయా ధా
ర్త్యపిలోకితస్య ॥ ౧౦౦ ॥ వ ॥ అస్యపీతాంబరత్యాగేకించా
లావిక్రియా పురా । ఇతి ప్రత్యగ్విశాం శ్రేష్ఠో వసిష్ఠో నాతివి

దితి - అత్ర విషాదకృతామీలనస్య తత్త్వానుసంధానపరత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రే
క్ష్యం జకాప్రయోగాద్గమ్యా - వృత్తముపజాతిః ॥౧౦౦॥ అ॥ అతివిషన్నవ్యధితోఽభూదిత్యా
హ ॥ అస్యేతి ॥ అస్య శ్రీరామస్య - పీతాంబరత్యాగేకాంచనాంబరవిసర్జనేన సతి - పీతాం
బరం త్యక్త్వా వల్కలం ధారణే సతీత్యర్థః - అపురా అపూర్వా పీతాంబరధారణసమయే
అనుపలభ్యమానేత్యర్థః ॥*॥ పూర్వాన్వయబాధినో నిపాతాత్పురానేన్ద్వాన్వయసహః - విక్రి
యా వికారః జాతా ఉత్పన్నా కిం న జాతైవేత్యర్థః - స్వతో నిర్వ్రికియాణామలంకారానలం
కారయోరకించిత్కరత్వాదితి భావః - ఇత్యాలోచ్యేతి శేషః - ప్రత్యగ్విశామంత
ర్ముఖానాం జ్ఞానినామిత్యర్థః - శ్రేష్ఠః ప్రశస్యః ॥ * ॥ ప్రశస్యస్యశ్ర ఇతి శ్రాదే
శః - వసిష్ఠః నాతివివ్యథే - అత్యంతవ్యథాం న ప్రాప - లౌకికానువృత్త్యా కించిద్వ్యథాం
ప్రాప్యైవేత్యతిశబ్దార్థః - పీతాంబరం త్యక్త్వా వల్కలం ధృతవతః శ్రీరామస్య బాహ్యా
భ్యంతరవికారరాహిత్యేన విశుద్ధచిత్తస్వభావమనుసంధాయ నశుశోచేత్యర్థః - ఉక్తం
చ జ్ఞానవాసిష్ఠే ॥*॥ యో నిత్యమధ్యాత్మమయో నిత్యమంతర్ముఖస్సుఖీ - నిత్యం చిదనుసంధా

ధానస్యసశోకేన బాధ్యత ఇతి॥ ౯౧॥ స ఇతి॥ సోయమరుణసారథికులగురుః అరుణో
నూరు స్సారథిర్యస్యారుణసారథిః సూర్యః॥ ని॥ సూరసూతోరుణోనూరు రిత్యమరః-
తస్యకులం వంశః తస్యగురురాచార్యో వసిష్ఠః మైథిలీ వల్కలధారణమరుణత్ న్యవార
యత్ అస్యాస్సుకుమార్యా రాజకుమార్యా - నేదృగ్వసనధారణం యోగ్య మితి నివారిత
వానిత్యర్థః॥*॥ రుధిర్గజిరుధాదిభ్యః శ్నమితి శ్నమ్ శ్నసోరల్లోప ఇత్యకారలోపే సం
యోగాంతలోపః - రషాభ్యామిత్యాదినాణత్వం - అత్ర లక్ష్మణవల్కలధారణాకథనేపి
శ్రీరామస్య తద్ధారణ కథనాత్సీతాయాశ్చ తన్నిషేధాత్సోపి ధృతవానేవేత్యనుసంధే
యం॥ ౯౨॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే - ప్రయాణాయ వనవాసయాత్రార్థం-
ప్రణిపతంతీం నమస్కుర్వాణాం - స్నుషాం శ్రీరామవధూం సీతాం॥ ని॥ సమాః స్ను
షాజనీవధ్వ ఇత్యమరః - ఆశ్లిష్యాలింగ్య- ప్రస్నుతం సముత్పన్నం పుత్రే శ్రీరామే ఇవ
వాత్సల్యం స్నేహోయాయస్యాస్సా తథోక్తా స్నుషాయామపి సుతనిర్విశేషం స్నేహవతీ

స్యధే ॥ ౯౧ ॥ గ ॥ సోయం మైథిలీవల్కలధారణమరుణ
సారథికులగురుః ॥ ౯౨ ॥ గ ॥ తత్ర ప్రయాణాయ ప్రణి
పతంతీంస్నుషామాలింగ్య- ప్రస్నుతపుత్రవాత్సల్యా కౌస
ల్యా బాష్పగద్గదమవదత్ ॥ ౯౩ ॥ వ ॥ ఘర్మే నిదాఘకిరణ
స్యకరైః కఠోరైః కాంతారవర్త్మసు పదీషు నఖంపచాసు। త్వాం
వీక్ష్య సంస్ఖలపదాం వనదేవతాభిర్నిందిష్యతే నియతమేవ ని
మేషహానిః ॥ ౯౪ ॥ గ ॥ అథ మైథిలీనాథస్య లక్ష్మణః

త్యర్థః- కౌసల్యా బాష్పైర్గద్గదం అవిస్పష్టం వచస్సమవదత్ అవోచత్॥ ౯౩॥ అ॥ తత్ప్ర
కారమేవ వివృణోతి॥ ఘర్మ ఇతి॥ ఘర్మే గ్రీష్మర్తౌ- నిదాఘకిరణస్యోష్ణాంశోః- కఠోరైః
తీక్ష్ణైః కరైః కిరణైః- నఖాన్పచంతి సంతాపయంతీతి నఖంపచాసు॥*॥ మితనఖే చేతి ఖ
శ్ ముమాగమః - కాంతారమధ్యపదవీషు గహనాంతరాళమార్గేషు - సంస్ఖలపదాం పరి
స్ఖలితపాదవిన్యాసాం- పదవీనామత్యంతసంతప్తత్వాత్ పరిక్లిష్టసంచారామిత్యర్థః-
త్వాం వీక్ష్య దృష్ట్వా- వనదేవతాభిర్వనాభిమానినీభిర్దేవతాభిరిత్యర్థః- నిమేషహానిః
స్వకీయనిర్నిమేషత్వం నిందిష్యతే గర్హిష్యత ఏవ - నిర్నిమేషత్వాదస్మాభిర్దృశ్యసుకు
మారీపరిక్లేశావిచ్ఛిన్నదర్శనజనితసంతాపోనుభూయతే - సనిమేషత్వేతు నైవం స్యా
ద్ధి- కష్టం బ్రహ్మణాకిమేతత్కృతమిత్యుపలభిష్యత ఇత్యర్థః- నియతమిత్యుత్ప్రే
క్షాయాం వసంతతిలకావృత్తం॥ ౯౪॥ అథేతి॥ అథానంతరం- మైథిలీనాథః సీతాప

అః (శ్రీరామః - మైథిలీ గ్రహణం తయా చ సహితస్సన్నితి సూచనార్థం సలక్ష్మణః లక్ష్మణ సహితస్సన్ - సప్రదక్షిణం ప్రదక్షిణ ప్రక్రమపూర్వకమిత్యర్థః - రాజానం దశరథం - జనన్య ఏవ జనః తం చ కౌసల్యాదిజననీశ్చేత్యర్థః - ప్రణమ్య నమస్కృత్య ప్రతిషిద్ధప్రతిహారః చక్రః నివారిత ద్వార్థ ఏవ హస్సన్ అనుసరతో ద్వారపాలకాన్నివారయన్నిత్యర్థః - నిశ్చక్రామ నిర్జగామ అంతఃపురాదితి శేషః ॥ ని॥ ద్వారి ద్వార్స్థే ప్రతీహార ఇత్యమరః॥ ౯౪॥ అ ॥ తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ రథ ఇతి॥ దశరథాజ్ఞాపరతంత్రేణ రామ ప్రయాణార్థం రథమానయేతి దశరథనియుక్తేనేత్యర్థః - సుమంత్రేణ రథో ద్వారి ద్వారప్రదేశే సమానీతః - సంప్రాపితః॥ ని॥ (స్త్రీ) ద్వార్ద్వారం ప్రతీహార ఇత్యమరః॥అ॥ తదానీమౌత్సుక్యాత్ప్రథమం సీతైవ రథమారురోహేత్యాహ॥ ప్రారబ్ధేతి॥ సీతా ప్రారబ్ధయాత్రస్య ప్రక్రాంత ప్రయాణస్య వనం ప్రతిజిగమిషోరిత్యర్థః - రఘూద్వహస్య రఘునందనస్య - అగ్రసరీ సతీ - ఇదం చ వాక్యాంతరస్థమప్యన్వయసౌకర్యార్థం

స ప్రదక్షిణం రాజానం జననీజనం చ ప్రణమ్య ప్రతిషిద్ధప్రతిహారశ్చ క్రో నిశ్చక్రామ॥ ౯౫ ॥ ౫ ॥ రథో దశరథాజ్ఞాపరతంత్రేణ సుమంత్రేణ ద్వారి సమానీతః॥ ౯౬ ॥ ప ॥ ప్రారబ్ధయాత్రస్య రఘూద్వహస్య ప్రాగేవ సీతా రథమారురోహ । అనీల రథ్యం రథమారురుక్షోర్వా ప్రభోరగ్రసరీ ప్రభేవ॥ ౯౭ ॥ ౫ ॥ దాశరథీ చ తం రథమారురుహతుః ॥ ౯౮ । ౫ ॥ యథా యథా రాఘవ రాజధానీం విహాయ సీతా విపినోత్సు

కత్రానుషంజనీయం- అన్యథా ॥ *॥ అన్యారాదితర ర్త ఇత్యాదినా పంచమ్యాః స్యాత్ ప్రాక్ - ప్రథమమేవ - రథమారురోహ ఆరూఢవతీ - కథమివ రథం వహంతీతి రథ్యాః॥ *॥ తద్వహతి రథయుగ ప్రాసంగమితి యత్ప్రత్యయః - ఆనీలా ఈషన్నీలా హరిద్వర్ణా ఇత్యర్థః - రథ్యా రథవోఢారః అశ్వా యస్య తం రథం ఆరురుక్షో రారోఢుమిచ్ఛోః॥ *॥ రుహేస్సన్నంతాదు ప్రత్యయః - అస్యాం ప్రభోరహర్పతేస్సూర్యస్య అగ్రసరతీత్యగ్రసరీ పురస్సరీ ॥ * ॥ పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేరితి ట ప్రత్యయః - టిత్వాత్ జీప్ ప్రభాదీప్తిరివేతి శ్రౌతీపూర్ణోపమా - తయా చ సీతా రామయోరత్యంతావినాభూతరూపం వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ఇంద్రవజ్రావృత్తం ॥౯౭॥ దాశరథీ ఇతి॥ దాశరథీ రామలక్ష్మణౌ చ - తం రథమారురుహతుః - ఆరూఢవంతౌ ॥ ౯౮॥ యథేతి॥ సీతా యథా యథా యేన యేన ప్రకారేణ॥ *॥ వీప్సాయాం ద్విర్భావః - రాఘవ రాజధానీమయోధ్యాం - విహాయ త్యక్త్వా - విపినోత్సుకా వనవాసయాత్రోత్కంఠితా భూత్ -

తథాతథాతేనతేన ప్రకారేణఘూర్ణద్భిర్వ్యాఘాతః - రాక్షసరాజ్యలక్ష్మీః రావణసా మ్రాజ్యశ్రీః లంకాం వినాలంకాం విహాయేత్యర్థః ॥ * ॥ పృథగ్వినేత్యాదినాపాతి కద్వితీయా - యాతుం కామా యస్యాస్సా యాతుకామా గన్తుమనాః ॥ * ॥ తుంకా మమనసోరపీతి తుము మకారలోపః - అజాయత జాతా - తద్వనవాసమూలత్వా త్తదపసరణస్యేతి భావః ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౯౯ ॥ ఆబాలేతి ॥ ఏషాపురీ - అయో ధ్యా - బాలాశ్చ వృద్ధాశ్చ బాలవృద్ధాస్తాననివ్యాప్య ఆబాలవృద్ధం - అభివిధావవ్యయీ భావః - రామభద్రం ప్రియాంతం శ్రీరామమనుగచ్ఛతి అనుసృత్యగచ్ఛతి - తత్తస్మాత్కా రణాదిహజగతి అహం నిర్గుణా అననుసరణాద్గుణహీనా - మాస్యాంఖలు నభవేయం కిమి తి శంకః స్యామేవేత్యర్థః - భక్త్యాగౌరవేణ సంగధర్మేణవా - మదనుసరణస్యక ర్తవ్యత్వాదితి భావః - ఇతి మత్వేతి శేషః ధరాభూః - ఆదరాత్ప్రేమవశాత్ నిజతనుం స్వకీ

కాభూత్ । తథాతథాజాయత యాతుకామా లంకాం వినా
రాక్షసరాజ్యలక్ష్మీః ॥ ౯౯ ॥ ప ॥ ఆబాలవృద్ధమనుగచ్ఛతి
రామభద్రమేషాపురీ తదిహ మా ఖలు నిర్గుణాస్యామ్ । ఇత్యా
దరాదివధరా బహుధావిధాయ ధూళీచ్ఛలాన్నిజతనుం త
మనుప్రతస్థే ॥ ౧౦౦ ॥ ప ॥ నృపసుఖవిముఖేన స్వేన కాన్తే
న సాకం మహితరిపువిధిపాకాత్కాననాయ వ్రజన్త్యామ్ । అ
కుశలమితి మత్వా నూనమస్యాం ధాత్రీ పతిజనముఖబాష్పం
పాంసుభిః పర్యహార్షీత్ ॥ ౧౦౧ ॥ ప ॥ రామానుసారరసని

యమూర్తిం - ధూళీచ్ఛలాద్రజోవ్యాజాత్ బహుధావిధాయ బహుప్రకారం కృత్వా త మను శ్రీరామస్య పశ్చాదిత్యర్థః ॥ ని ॥ పశ్చాత్సాదృశ్యయోరన్విత్యమరః ॥ * ॥ అను ర్లక్షణ ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వం కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయేతి ద్వితీయా - పురత ఇతి శేషః తస్యపురస్తాత్ప్రతస్థే జగామేతి క్రియా - స్వరూపోత్ప్రేక్షావాచ్యా - వ్యంజకస ద్భావాత్ సాచ ధూళీఛలాదితి ఛలశబ్దేనా సత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవోజ్జీవితేతి సం కరః ॥ * ॥ సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౧౦౦ ॥ నృ పేతి ॥ నృపసుఖవిముఖేన రాజభోగవిరక్తేన స్వేన స్వకీయేన కాన్తేన సాకం - ప్రాణ నాథేన శ్రీరామేణ సహ ॥ ని ॥ జీవితేశః ప్రాణనాథః కాంతో రమణవల్లభావితి ప్రతాప మార్తాండః - మహితరిపుపుత్రికాయాం విధిపాకాద్దైవవిపర్యాసాత్ - కాననాయవ నాయ ॥ * ॥ క్రియార్థోపపదస్యకర్మణి స్థానిన ఇతి చతుర్థీ - వ్రజన్త్యాం గచ్ఛన్త్యాం

క్యాం సత్యాం - ధాత్రీవసుమతీ జననీచ ॥ ని॥ ధాత్రీ జననస్యామలకీ వసుమత్యుప
మాతృష్వితి విశ్వప్రకాశః - అకుశలమమంగళమితిమత్వా - పరిజనముఖే ముఖ్యత్యజ
సవదనేషు రోషాబాష్పః నేత్రాంబు- ఆస్వాయదాగ్రాసాంసుభిః పరాగ్మైః - పర్యుపాశీతాల్
పరివృతవతీ॥ *॥ పరివృూర్వాద్ధరతేర్లుజిని చివృద్ధిః - నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం - మా
లినీవృత్తం ॥ ౧౦౧ ॥ రామేతి ॥ రామస్యాపసరణే - యోగసో రాగ స్త్రైస నిర్గతః పౌ
రవగణః పురజననివహో యస్యాస్సా ॥ ని॥ గుణే రాగేంద్రవేరస ఇత్యమరః - అతఏవ
సంస్థానమాత్రా అవశిష్టైః యావశిష్టాః - సతుతత్తదనుగుణసంభ్రమోజ్ఝితా ఇత్య
ర్థః తేగృహాః చత్వరాణి అంగణాని రాజమార్గాశ్చ యస్యాస్సా॥ ని॥ అంగణం చత్వరాజి
ర ఇత్యమరః - రఘుపుంగవానాం రాజధానీ ప్రధాననగరీ॥ ని॥ ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రా
జధానీతి కథ్యత ఇతి ప్రతాపమార్తాండః - నిర్ముక్తః త్యక్తః భోగః కాయో యయాసా త
థోక్తా- యాంభుజగత్వక్ నిర్మోక పట్టికేవ- క్షణేన లక్ష్మీనిష్పారా సూన్యేతియావత్ -బ

గత పౌరవర్గా సంస్థానమాత్రస్య హంచత్వరరాజమా
ర్గా । నిర్ముక్తభోగభుజగత్వగివక్షణేన లక్ష్మీబభూవ రఘు
పుంగవరాజధానీ॥ ౧౦౨ ॥ గ ॥ అథదశరథస్సాంతఃపురజనః
పురాన్నిర్గత్య గత్యంతరాభావాత్తమేవ రామమనుచిరమా
లోకయన్నాలోకపథమతిక్రాంతే సుమంత్రాక్రాంతస్యం
దనే రఘునందనే - స్యందమాన బాష్పప్రవాహో మోహ
ముపగమ్య భూమ్యాం పపాత ॥ ౧౦౩ ॥ గ ॥ తతః పరిజనకృ
తాశ్వాసాల్లబ్ధ సంజ్ఞా యరాజ్ఞా కౌసల్యా సదన మారోప

భూచ॥ని॥ భోగస్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః । ఉపమాలంకా
రః- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౦౨॥ అథేతి॥ అథ శ్రీరామనిర్గమనానంతరం- దశరథః సాం
తః పురజనః సావరోధవధూకస్సన్- పురాదయోధ్యానగరాత్ నిర్గత్య- గమ్యత ఇతి గతిః
గంతవ్యదేశః అన్యాగతిః గత్యంతరం సుప్సుపేతి సమాసః- తస్యాభావాద సంభవాత్ ॥ని॥
దేశోపాయగమే గతిరితి వైజయంతీ- తం రామమేవ అనుచిరం బహుకాలమాలోకయన్-
తతః సుమంత్రేణసారథినా - ఆక్రాంతోధిష్ఠితః- స్యందనో రథోయస్యతస్మిన్ ॥ని॥
శతాంగస్స్యందనో రథ ఇత్యమరః • రఘునందనే ఆలోకపథం దర్శనమార్గం॥ని॥ ఆ
లోకౌ దర్శనోద్యోతావిత్యమరః॥*॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః- అతిక్రాంతే అతీ
త్యగతే సతి- స్యందమాన బాష్పప్రవాహో విగళదశ్రుపూరస్సన్- మోహంమూర్ఛా ము
పగమ్య- భూమ్యాం పపాత॥౧౦౩॥అ॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ॥ తత ఇతి॥ తత స్తదనంత

తం - పరిజనైః స్వైరకజనైః కృతః విహితః యః ఆశ్వాసః మూర్ఛాపగమోచితోపచారః తస్మాద్ధేతోః- లబ్ధసంజ్ఞాయ పునః ప్రాప్తచేతనాయ - రాజ్ఞే దశరథాయ ॥ * ॥ రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి చతుర్థీ - కౌసల్యాయాః సదనం గృహం- అశోచత నివాసార్హతయా ఇష్టతమత్వాత్ తద్గృహం ప్రవివేశేత్యర్థః ఏతేన రాజ్ఞః పూర్వం కైకేయీగృహమేవ నియతనివాస ఇతి సూచ్యతే ॥ ౧౦౪ ॥ అ ॥ తతః శ్రీరామవృత్తాంతమాహ ॥ అథేతి ॥ దాశరథిః శ్రీరామోపి అన్యోన్యం ప్రతి శ్రేష్ఠోహమిత్యభిమానో హమహమికా ॥ ని ॥ అహమహమికా తు సా స్యాత్పరస్పరం యో భవేదహంకార ఇత్యమరః - అహమితి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయాన్నిపాతితం- తస్య వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః ॥ * ॥ సంజ్ఞాయాం కప్ ప్రత్యయః - తయా అహం ప్రథమిక యేత్యర్థః - మూర్ఛన్ సంమిలన్ ॥ * ॥ యో మహాజనౌఘః బహుజనసంఘః - తేన దురవగాహతయా దుష్ప్రవేశతయా మందాయమానో మందీభవన్ స్యందనవేగో యస్య స తథోక్తస్సన్ - మోహస్తమ ఇవ మోహ ఇవ తమశ్చేత్యుపమితసమాసః - తేన మోహాంధకారేణ సకలజనానామశేషజ

త॥ ౧౦౪ ॥ ౫ ॥ అథ దాశరథిరహమహమికయా సమ్మూర్ఛ
న్మహాజనౌఘదురవగాహతయా మందాయమానస్యందన
వేగస్సకలజనవివేకకోకనదం ముకుళయన్మోహతమసా త
మసాతటముపాగమచ్చరమగిరితటమపి సహస్రదీధితిః
౧౦౫ ॥ ప ॥ ఆవిః ప్రలాపమటవీం భజతో జనస్య కాకుత్స్థపా
దవిరహాసహమానసస్య । ఆస్తీర్ణపర్ణశయనాన్యభవన్

నానాం - వివేకః కోకనదం రక్తోత్పలమివ స ఇవ చ కోకనదం ॥ ని ॥ రక్తోత్పలం కోకనదమిత్యమరః - ముకుళయన్ సంకోచయన్ - విశేషణమేతత్పూర్వేష్వపి యోజ్యం - తమసా నామ నదీ తస్యాస్తటముపాగమత్ ప్రాప - తథా సహస్రదీధితిః సూర్యోపి చరమగిరితటమస్తాచలమాటమగమదితి సంబంధః - అత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్దాశరథిసహస్రదీధిత్యోర్ముకుళయన్నితి సమానధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాద్దీపకం ॥ * ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచ సామాన్యే తుల్యధర్మతః । ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ - తచ్చోపమయా సంకీర్యతే ॥ ౧౦౫ ॥ ఆవిరితి ॥ ఆవిః ప్రలాపమావిర్భవత్పరిదేవనం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా- అటవీం భజతః ప్రవిశతః- కాకుత్స్థపాదవిరహాసహస్య శ్రీరామచరణారవిందవియోగస్య నసహతీత్యసహిష్ణు ॥ * ॥ పచాద్యచ్ తన్మానసం యస్య తస్య - ఆస్తీర్ణాన్యాస్తృతాని యాని పర్ణాని తాన్యేవ శయనాని శయ్యాః యేషు తాని- తమసాతటభూరుహాణాం తమసానదీతీరవృక్షాణాం

మూలస్థలానిమూలప్రదేశాః - గృహాణిమందిరాణ్యథవా - తేషువిశ్రమురిత్యర్థః
యద్యపి ॥ ని ॥ గృహాఃపుంసిచభూమ్న్యేవేత్యమరః - తథాపినపుంసకత్వే కవిరేవప్ర
మాణం - అత్రమూలస్థలేషుగృహత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః ॥ ౧౦౭ ॥ అథేతి ॥
అథానంతరం - దాశరథిఃశ్రీరామః - నిశీథే అర్ధరాత్రే ॥ ని ॥ అర్ధరాత్రనిశీథౌద్వా
విత్యమరః సుమంత్రేణసహసమ్మంత్ర్య నిద్రాణానిమాన్పౌరాన్విలోక్య గమిష్యామీ
త్యాలోచ్య - వంచితజనసంహతిఃప్రతారితానుగతపౌరవర్గస్సన్ - వినతానందన
మతిక్రాంతోతి వినతానందనః - తేనవైనతేయాధిక జవేనేత్యర్థః ॥ * ॥ అత్యా
దయఃక్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయేతిసమాసః - స్యందనేనరథేనకరణేనవేదశ్రుతిశ్చగో
మతీచనిష్యందికాచేతినామానియస్యతత్తథోక్తంయన్నదీత్రయంతేన - పరిష్కృ
తాంవేదశ్రుతిగోమతీనిష్యందికాఖ్యాభిస్తిసృభిర్నదీభిర్భూషితామిత్యర్థః ॥ * ॥ సంప
ర్యుపేభ్యః కరోతేర్భూషణ ఇతిసుడాగమః - తథా ఇక్ష్వాకవేరాజ్ఞేమనునాపిత్రాదై

గృహాణిమూలస్థలానిశమసౌతటభూరుహాణామ్ ॥ ౧౦౭ ॥ గృ ॥

అథనిశీథే దాశరథిస్సుమంత్రేణసంమంత్ర్య వంచిత జనసం
హతిరతివినతానందనేనస్యందనేన వేదశ్రుతిగోమతీనిష్యంది
కానామనదీత్రయపరిష్కృతామిక్ష్వాకవేమనునాదత్తాం
వసుమతీమతీత్య - వివిధవనగహనవీరుత్తృణపటలపి
హితరథతురంగఖురముద్రయాపదవ్యా - గంగాతరంగసం

స్పృష్టమనునాదత్తాంవసుమతీంభూమిం-కోసలదేశమిత్యర్థః-అతీత్యాతిక్రమ్య-ఏతే
నాస్యరాజ్యలక్ష్మ్యాంతృణీకారస్సూచ్యతే- వివిధానినానాప్రకారాణివనానిసంచార
యోగ్యానిగహనానిదుష్ప్రవేశాన్యరణ్యానితేషు - వీరుధాంలతానాంతృణానాంచప
టలేనజాలేన - పిహితా ఆచ్ఛాదితా - అనుపలభ్యమానేతియావత్ - రథతు
రగఖురముద్రారథాశ్వఖురన్యాసోయస్యాంతయాపదవ్యామార్గేణ ॥ * ॥
తృతీయావిధానే ॥ * ॥ ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానాత్తృతీయోపపత్తిః - గం
గాయాఃభూతలవాహిన్యామందాకిన్యాఃతరంగైరూర్మిభిఃసంగతంసంశ్లిష్టంమూలంయ
స్యతంగంగాతీరరుహమిత్యర్థః - ఏతేనాత్యంతపవిత్రతాసూచ్యతే - తథాగగనగం
గయా ఆకాశగంగయా ఆలింగితమాశ్లిష్టం - శృంగమగ్రభాగోయస్య తమిత్యన్య
త్వాతిశయోక్తిః - శృంగిబేరపురస్యగుహనగరస్యాలంకారమాభరణభూతంశోభాక
రమిత్యర్థః - ఇంగుదీపాదపంతాపసతరుముపాగమత్ - తన్మూలప్రదేశమాశ్రి

యదిత్యర్థః॥ ని ॥ ఇంగుదీ తాపసతరురిత్యమరః ॥ తత స్తదనంతరం ॥ ౧౦౭ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ నిషాదా వనగోచరా జాత్యంతరా స్తేషామధిపో రాజా గుహః - అనేకజన్మరచితైః జన్మాంతర సహస్రాచరితై రిత్యర్థః - శుభైః కర్మభిః వ్రతనియమోపవాసాది సత్కృతై ర్లక్షైతుభిర్వర్ణశ్యం సాక్షాత్కరణీయం - రామం దృష్ట్వా - తథా మాతుః కైకేయ్యాః వరద్వయాత్పూర్వోక్తాద్వరయుగ్మాద్ధేతోః- ఉపగతాం ప్రాప్తాం వైఖానసానాం వానప్రస్థానాం సంబంధినీం వైఖానసీం ॥ * ॥ తస్యేదమిత్యణ్ । టిడ్ఢాణజిత్యాదినా ఙీప్ - వృత్తిం చ జటావల్కలధారణ కందమూలాద్యశన వనవాసవ్యాపారం చేత్యర్థః॥ ని ॥ వైఖానసో వనేవాసీ వానప్రస్థశ్చ తాపస ఇతి యాదవః- శ్రుత్వా అత్యుజ్జృంభితాభ్యాం అత్యుత్కటాభ్యాం హర్షశోకాభ్యామానందవిషాదాభ్యాం జనితైః శ్రీరామదర్శనాత్ హర్షః - వనవాసశ్రవణాచ్ఛోక ఇతి చ వివేకః- అత ఏవ శీతాశీతగు

గతమూలం-గగనగంగాలింగితశృంగం శృంగిబేరపురాలంకా
రమింగుదీపాదపమువాగమత్ ॥ తత్ర ॥ ౧౦౭ ॥ ప ॥ దృష్ట్వా రా
మమనేకజన్మరచితై ర్దృశ్యం శుభైః కర్మభి శ్శ్రుత్వా మా
తృవరద్వయాదుపగతాం వృత్తిం చ వైఖానసీమ్ । అత్యుజ్జృం
భితహర్షశోకజనితై ర్బాష్పైర్విషాదాన్వితై శ్శీతాశీతగుణా
న్వితై రవిరతై స్సంపృక్తవక్త్రోభవత్ ॥ ౧౦౮ ॥ గ ॥ సోయం
ప్రియసుహృద్గుహస్సమాసాద్య - కృతాంజలిరంజసా రఘు

తాభ్యాం శీతోష్ణగుణాభ్యామన్వితై స్సమవేతైః - హర్షజత్వాచ్ఛీతగుణాన్వితత్వం శోకజత్వాదశీతగుణాన్వితత్వమితి వివేకః-అవిరతై స్సాంద్రై ర్బాష్పైరశ్రుభిః-సంపృక్తవక్త్రః పరిక్లిన్న వదనః - అభవత్ - శ్రీరామదర్శన వనవాస శ్రవణ జనితానందవిషాదాభ్యాం శీతాశీతగుణాన్వితాన్యశ్రూణ్యవర్తయదిత్యర్థః - అత ఏవ యథాక్రమమన్వయాత్క్రమాపరనామా యథాసంఖ్యాలంకారః- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥౧౦౮॥

స ఇతి ॥ సోయం ప్రియసుహృత్ ప్రియమిత్రం ॥ * ॥ సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతః- గుహస్సమాసాద్య సమీపమాగత్య-కృతాంజలిర్విరచితకరసంపుటస్స వినయలక్షణమేతత్ - అంజసా యాథార్థ్యేన- నత్వోపచారికతయేత్యర్థః॥ని॥తత్త్వే త్వద్ధాంజసా ద్వయమిత్యమరః - రఘునాథం శ్రీరామమనువాధిత వాగ్యాచితవాన్ ప్రార్థితవానిత్యర్థః ॥ * ॥ నాథృ యాచ్ఞాయామితి ధాతోః క్తవతు ప్రత్యయః ॥

౧౦౯ ॥ అ॥ తత్ర ప్రమాకారమేవ వివరిష్యన్నాదౌ తావత్ స్వవినయమావిష్కరోతి॥ దేవేతి ॥ హేదేవస్వామిన్ - పితృనియోగ శ్రవణంపిత్రాజ్ఞాపగతం తమంతఃకరణం - యస్యతంతథోక్తమపిఅనివార్యనిశ్చయమపీత్యర్థః - భవంతం ప్రతివిజ్ఞాపయితుంవక్తవ్యార్థంకథయితుం - అజ్ఞానానామవివేకినాంజానపదానాం జనపదవాసినాంప్రాకృతానాంరీతిశ్శైలీయస్యాస్సాతథోక్తా - పామరసాధారణీత్యర్థః - భారతీసరస్వతీ - మాంముఖరయతిముఖంవాగస్యాస్తీతిముఖరోనిరంతరభాషీ ॥ * ॥ నఞముఖకుంజేభ్యోరోవక్తవ్యఇతిరప్రత్యయః॥ని॥ దుర్ముఖేముఖరాబద్ధముఖావిత్యమరః - తతస్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లట్ - ముఖరీకరోతివ్యాహారయతీత్యర్థః - అతోవిజ్ఞాపయామీతభావః ॥ ౧౧౦ ॥ అ ॥ సంప్రతియద్విజ్ఞాపనీయంతదాహ అస్తీతి ॥ అనివార్యవీర్యోద్భటా అనతిక్రమణీయపరాక్రమోజ్జృంభితా భటా వీరయోధాయస్మిన్ సతథోక్తోయోదుర్గవర్గః గిరిదుర్గాదిగుప్తస్థాననివహః తేనయుక్తంసంగతం - దుర్గేత్వ

నాథమనునాథితవాన్ ॥ ౧౦౯ ॥ గ॥ దేవపితృనియోగప్ర
వణాంతఃకరణమపి భవంతం విజ్ఞాపయితుమజ్ఞానజానపద
రీతిర్భారతీమాంముఖరయతి ॥ ౧౧౦॥ గ॥ అస్త్యేతదనివా
ర్యవీర్యోద్భటభటదుర్గవర్గయుక్తమనుపక్తభోగ్య జాత
మంథరం మంథరాహృదయతోదావహమస్మదీయంరాజ్యమ్
౧౧౧॥ గ॥ తదిదమనిదంప్రథమంప్రవృత్తంపరిగృహ్యాకించి
దనుగృహ్యాచపరిజనసౌభాగ్యభాజనమముంజనం స్వ

త్రదుఃఖేనగమ్యతేత్రేతివిగ్రహః ॥ * ॥ సుమరోరధికరణేస్వేతిగమేడః - ఇత్థంభూతస్యైవరాజ్ఞామాశ్రయణీయత్వాదితిభావః। తథాహమనుః ॥ * ॥ ధనుర్దుర్గంమహీదుర్గమబ్దుర్గంవార్క్షమేవచ । నృదుర్గంగిరిదుర్గంవా సమాశ్రిత్య వసేత్పురే ఇతి - తథాఅనుపక్తమనపాయియద్భోగ్యజాతం స్రక్చందనాదిభోగార్హవస్తువిశేషసమృద్ధిః - తేనమంథరంనిర్భరంపరిపూర్ణమిత్యర్థః - ఏవంభూతస్యైవోపాదేయత్వాదితిభావః - తథామంథరాయాః యుష్మద్రాజ్యాభిషేకవిఘాతకారిణ్యాః కైకేయీదాస్యాః హృదయతోదావహంమనోవ్యథాకరం - ఏతద్విఘటనేతస్యా అనథికారాదితిభావః - అస్మదీయమస్మత్సంబంధి ॥*॥ త్యదాదీనిచేతివృద్ధసంజ్ఞాయాంవృద్ధాచ్ఛః - ఏతద్రాజ్యమయందేశ ఇత్యర్థః - అస్తీవర్తతే ॥ ౧౧౧ ॥ అస్తుప్రస్తుతేకింతత్రాహ తదితి ॥ హేరామభద్ర - ఇదంప్రథమంయస్యతదిదంప్రథమం - తన్నభవతీత్య

నైదం ప్రథమం ఆసూతనమిత్యర్థః - తద్వృత్తం వ్యాహారో యస్య తత్తథోక్తం - పూర్వం యదాకదాచిదపీద్ధ్వజ్ఞ్మహారాజపరిపాలితత్వాదితిభావః - ఏతత్పూర్వోక్తప్రకారమిదమేతద్రాజ్యం పరిగృహ్యాస్వీకృత్యతథా - అముంజనంమామి త్యర్థః - పరిజనస్యభృత్యవర్గస్యసౌభాగ్యమర్హం యద్భాగ్యం భాగధేయం తస్యభాజనం పాత్రం - కించిదీషత్ పూర్ణానుగ్రహస్యానర్హత్వాదితివినయోక్తిః - అనుగృహ్యభృత్య త్వేననియుజ్యేత్యర్థః - తథా తాతాదేశం మునివృత్త్యా వనమాశ్రయేత్యేవంరూపంపి తృనియోగమిత్యర్థః - స్వయమముంచ సన్నపరిత్యజన్నేవ - విస్మయనీయః ఆశ్చర్యకరో మహాభావ స్తపస్సామర్థ్యం యస్య తత్తాదృశం మునిబృందం యస్మిన్ తస్మిన్ - గంగాతీర త్వేనాప్యత్యంతపుణ్యక్షేత్రత్వాన్నిరంతరమహాతపోనిష్ఠనివహాధిష్ఠిత ఇత్యర్థః - ఏ తేన సహవాసయోగ్యసంపన్నతయా నివాసార్హతా సూచ్యతే - అస్మిన్ దేశే జనపదే - మందాకినీసందర్శనేన హేతునా - మందాయమానా మందీభవంతీ జననీజనవిరహాదుద్ధ తా మాతృవర్గవిశ్లేషజనితవిషాదో యస్య స తథోక్తస్సన్ - లోకజననీత్వాద్గంగా

యమముం చ సన్నేవ తాతాదేశం - దేశేస్మిన్విస్మయనీయాను
భావమునిబృందే - మందాకినీసందర్శనేన మందాయమాన
జననీజన వియోగదుదశశ్చతుర్దశ దశరథ కథితా స్సమా
స్సమాపయతు భవానితి ॥ ౧౧౩ ॥ వ॥ తస్మిన్నిత్థం ప్రార్థ
నాభాజి సఖ్యౌ ప్రత్యాచఖ్యౌ రామభద్రః ప్రియోక్త్యా

యా ఇతి భావః - తేన మాతౄణామత్యంతపవిత్రతా సూచ్యతే - దశరథేన కథితాః నిర్దిష్టా శ్చతుర్దశసంఖ్యాకాస్సమాః వత్సరాన్ - సమాపయతు అతివాహయతు - ఇత్యనునాథి తవానితి పూర్వేణ సంబంధః ॥ * ॥ సంపూర్వాదాప్నోతేః ప్రార్థనాయాం లోట్ - శే షే ప్రథమః ॥ ని ॥ సంవత్సరో వత్సరోబ్దో హాయనోస్త్రీ శరత్సమా ఇత్యమరః ॥ ౧౧౩ ॥ తస్మిన్నితి ॥ సఖ్యా మిత్రే - తస్మిన్ గుహే - ఇత్థమనేన ప్రకారేణ - ప్రార్థనాభాజి ప్రార్థనాంకుర్వతి సతి - రామభద్రః ప్రియోక్త్యా ప్రియవచనేన - అన్యథా తస్య మ నః క్లేశస్స్యాదితి భావః - ప్రత్యాచఖ్యౌ ప్రత్యాఖ్యాతవాన్ తత్ప్రార్థనాం నిరాకృత వానిత్యర్థః ॥ కిమితి ॥ మాతుర్వాక్యాత్ కైకేయీనియోగవచనాత్ - అత్ర మాతృ గ్రహణం పితుర్నిర్దోషత్వప్రకాశనార్థం - వల్కలేనావృతం మునివేషధారీత్య ర్థః - మమ - గాత్రం శరీరం - పౌత్రప్రక్రియాం తన్త్రిగోచితప్రకారం - రా జవేషమిత్యర్థః - గృహీతుమితి శేషః నాహతి యోగ్యం న భవతీత్యర్థః ॥ * ॥ గృహీ తం న పరిత్యజేదితి న్యాయాద్గృహీతపరిత్యాగస్య అనుచితత్వాదితి భావః - ఇతి ప్రత్యా

చేత్యావిశిష్టపూర్వేణసంబంధఃశాలినీవృత్తమ్॥౧౧౩॥ తతఇతి॥ తతఃప్రత్యాఖ్యానానంత
రం- తదనురోధేనగుహానువర్తనేన - రోధస్తరోర్గంగానదీతటరుహస్యకస్యచిద్వృక్ష
స్యేత్యర్థః-అధస్తాదధఃప్రదేశే- సుమన్త్రేణనియన్త్రితరథ్యనియమితరథాశ్వేసతి-దా
శరథ్యోఃరామలక్ష్మణయోఃమధుపర్కఃమధుగుడాదిమధురపదార్థమిశ్రితంపూజ్యా
నాందేయద్రవ్యంతేనసహాసమధుపర్కం - ఆతిథ్యమతిథిసత్కారంకర్తుమివేతిఫలో
త్ప్రేక్షా అరవిందబృందాదబ్జషండాత్ స్యందమానంప్రస్రవంతం -మకరందబిందుసం
దోహంపుష్పరసశీకరనికురుంబం వహతీతితథోక్తేవాహినీతరంగమరుతి గంగాతరంగ
మారుతే-మందమందంమందప్రకారం॥*॥ ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః-కర్మధా
రయవద్భావాత్సుపోలుక్- ఏతేనశైత్యమాంద్యసౌరభ్యసంపత్తిరుక్తా- వాతిప్రసరతి
సతి॥*॥ వాతేశ్శతృప్రత్యయఃవహతీతిపాఠేవహతి ప్రవర్తమానేసతి- తదాకాకుత్స్థ
స్యశ్రీరామస్య- అత్రైకవచనగ్రహణంతస్యైవప్రాధాన్యాదిత్యవగంతవ్యం-కానన

మాతుర్వాక్యాద్వల్కలేనావృతంమేగాత్రంతౄత్రప్రక్రి
యాంనాపహాతీతి॥ ౧౧౩॥ X॥తతస్తదనురోధేనరోధస్తరోర
ధస్తాత్సుమంత్రేనియంత్రితరథ్యేదాశరథ్యోరాతిథ్యంసమ
ధుపర్కంకర్తుమివమందమందమరవిందబృందస్యందమానమ
కరందబిందుసందోహవాహినీతరంగమరుతి- వాతి- కాననగ
మనావస్థాంకాకుత్స్థస్యప్రేక్షితుమక్షమాయామివక్ష్మాభృ
తిచరమేతిరోహితాయామహ్నామధిదేవతాయాంసంధ్యాం

గమనావస్థామరణ్యయాత్రాదుర్దశాం- ప్రేక్షితుంద్రష్టుమక్షమాయామసహమానా
యామివేత్యుత్ప్రేక్షా-అహ్నామధిదేవతాయామహఃపతౌ- చరమక్ష్మాభృతిఅస్తాచలే॥
ని॥ అస్తస్తుచరమక్ష్మాభృదిత్యమరః- తిరోహితాయామంతర్హితాయాంసత్యాం-
సూర్యేస్తంగతేసతీత్యర్థః- రామశ్చరమాంపశ్చిమాంసంధ్యాముపాస్య సాయంసం
ధ్యావందనంకృత్వేత్యర్థః- తస్యాంపూర్వోక్తాయాంతరుమూలభువి ఇంగుదీవృక్షా
ధఃప్రదేశే- లక్ష్మణేనకల్పితంరచితంపర్ణతల్పంపర్ణమయశయ్యాం ॥ ని ॥ తల్పంశ
య్యాట్టదారేష్విత్యమరః- అధజతప్రాపత్ - తత్రసంవివేశేత్యర్థః - అత్రసకల
లోకవంద్యమానచరణారవిందస్యాపిభగవతః శ్రీరామస్యసంధ్యావందనాచరణంలో
కేసంప్రదాయప్రవర్తనార్థమిత్యవగంతవ్యం ॥ తదుక్తంభగవద్గీతాసు ॥*॥
యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరోజనః। సయత్ప్రమాణంకురుతేలోకస్తదనువర్తత

తి॥ అథవా ॥ * ॥ అహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదిసకలశాస్త్రాభిజ్ఞస్య సమస్తధర్మాచరణతత్పరస్య లీలావిగ్రహధారిణః శ్రీరామస్యాయురారోగ్యాదిసకలశ్రేయః ప్రదత్వాత్సంధ్యావందనం యుక్తమేవేతి ద్రష్టవ్యం ॥ * ॥ తథాచ మహాభారతే॥ *॥ పితామహాః పితృగణాః స్రష్టా త్రిమూర్తిం తాముత్సృజ్జహ। సా ప్రాతస్స్వాయమాగత్య సంధ్యారూపేణ వర్తతే। ఏతాం సంధ్యాం యతాత్మానో యేతు దీర్ఘముపాసతే। దీర్ఘాయుషో భవిష్యంతి నీరుజః పాండునందనేతి ॥ ౧౧౪ ॥ రామ ఇతి ॥ రామో విదేహసుతయా వైదేహ్యా సహేత్యర్థః - అత్ర సహార్థాప్రయోగేపి తదర్థగమ్యతాయాం వృద్ధోయూనేతి సూత్రాదేవ ప్రయోగాత్సహార్థానామప్రయోగేపి సహాయుక్తే ప్రధాన ఇతి సహార్థే తృతీయా - లక్ష్మణ ఏవ సౌవిదల్లః కంచుకీ దౌవారికో యస్య తత్ సౌమిత్రికృతసంరక్షణమిత్యర్థః ॥ ని ॥ సౌవిదల్లాః కంచుకిన ఇత్యమరః- తరుమూలం వృక్షాధః ప్రదేశ ఇతి సంజ్ఞా యస్య తం - తద్రూపమిత్యర్థః-

చరమాం రామస్స్వయముపాస్యతస్యాం తరుమూలభువి - లక్ష్మణ
కల్పితం పర్ణతల్ప మభజత ॥ ౧౧౪ ॥ ప॥ రామో విదేహసు
తయా తరుమూలసంజ్ఞమంతఃపురం పిశతి లక్ష్మణసౌవిదల్లమ్ ।
నిధ్యాయ తం నియమితామిత బాష్పవృష్టిర్నిద్రాం నిరస్య
నిషసాద నిషాదనాథః ॥ ౧౧౫ ॥ గ॥ వ్యతీతాయాం విభావ
ర్యామర్యమ్ణి - మరీచిమాలాహారిణి పూర్వోర్వీధరమూర్ధని
విరచిత జటాబంధౌ దాశరథీ - భాగీరథీకచ్ఛ మగచ్ఛతామ్

అంతఃపురం శుద్ధాంతం- ప్రవిశతి ప్రవిష్టవతి సతి - నిషాదనాథో గుహః - తం తథాభూతం భూతలశాయినం శ్రీరామం నిధ్యాయ దృష్ట్వా॥ ని ॥ నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః - నియమితా అంతర్నిరుద్ధా అమితబాష్పవృష్టిరవిచ్ఛిన్నాశ్రుసంపాతో యేన స తథోక్తస్సన్ - శ్రీరామదుర్దశాదర్శనేన కంచిత్కాలం కృతరోదన ఇత్యర్థః- నిద్రాం నిరస్య త్యక్త్వా - నిషాదలక్ష్మణసల్లాపతాత్పర్యేణ జాగ్రదేవ తత్రోపవిష్టవానిత్యర్థః- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౧౫॥ వ్యతీతాయామితి॥ విభావర్యాం రజన్యాం॥ని॥ విభావరీతమస్విన్యౌ రజనీయామినీ తమీత్యమరః - వ్యతీతాయాం ప్రభాతాయాం సత్యాం- పూర్వోర్వీధరమూర్ధని ఉదయాచలశిఖరే॥ని॥ ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః- అర్యమ్ణి సూర్యే- మరీచిమాలాహారిణి తేజఃపుంజధారిణి అభ్యుదితే సతి

సంయాభ్యాం తౌ - సీతయా సహ భాగీరథీకచ్ఛం గంగాతీరమగచ్ఛతాం ప్రాప్తవంతౌ ॥
ని॥ జలప్రాయమనూపం స్యాత్పుంసి కచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః ॥౧౧౬॥ తత్రేతి॥ తత్ర భా
గీరథీకచ్ఛే - రామః ప్రహృష్టచేతాః - తద్దర్శనేనాత్యంతసంతుష్టాంతఃకరణస్సన్ సీతా
మువాచ హృష్టావోచత్ ॥౧౧౭॥ అ॥ తదేవాహ॥ మేధ్యేతి॥ మేధ్యః పవిత్రః యద్వా॥*॥ ప్రజా
పతిరశ్వమేధమసృజత । గోమేధాయాలభ్యతే - ఆశాసానా మేధపతిభ్యాం మేధమి
త్యాదిశ్రుతౌ దర్శనాన్మేధశబ్దో యాగవచనః - యథా త్వమేవ పితృమేధ ఇతివత్ । ని॥
మేధః క్రతౌ మతౌ మేధేతి విశ్వః - తథా చ మేధే సాధుర్మేధ్యః ॥*॥ తత్ర సాధు
రితి యత్ప్రత్యయః - అథవా మేధార్హో మేధ్యః ॥*॥ తదర్హమితి యత్ప్రత్యయః -
స చాసావశ్వశ్చ అశ్వమేధీయాశ్వ ఇత్యర్థః - తస్య మార్గపరిమార్గణేనార్తానాం స్వేషణే -
సంభవః ఉత్పత్తిర్యస్య తస్య - కపిలకోపమహాజ్వరస్య కపిలమునిక్రోధరూపమహామయ
స్య - దివ్యౌషధీమసాధారణౌషధీభూతాం - తదుపశాంతికరీమిత్యర్థః - తథా
తాతానుతర్పణేనాస్మత్పూర్వపితృసంతర్పణేన - పచేళిమం పరిపక్వం భాగధే

౧౧౬ ॥ గ ॥ తత్ర రామః ప్రహృష్టచేతాస్సీతామువాచ హృష్ట
౧౧౭ ॥ గ ॥ మేధ్యాశ్వమార్గణపరిమార్గణసంభవస్య ది
వ్యౌషధిం కపిలకోపమహాజ్వరస్య । తాతానుతర్పణపచేళి
మభాగధేయాం భాగీరథీం భగవతీం శరణం భజామః ॥౧౧౮॥
గ ॥ తదనంతరం రామస్సాంత్వవచనవారితసుమంత్రస్స

యం భాగ్యం యస్యాస్తాం - పరోపకారాచరణోపయోగిత్వైకజన్మసాఫల్యసం
భవాదితి భావః - పచేళిమేత్యత్ర॥*॥ కర్మకర్తరి కేళిమర్ప్రత్యయః -
భగవతీం పూజ్యాం భాగీరథీం గంగాం శరణం భజామః ప్రాప్నుమః - యతోస్మత్కు
లమహత్తరేణ భగీరథేనేంద్రపరిముషితాశ్వమేధీయాశ్వాన్వేషణసమయే కా
పిలానలదగ్ధానాం పితౄణాం స్వలోకప్రాపణాయావతారితా కార్యసిద్ధిం కృతవతీ
అతో భాగీరథీనామ్నా ఇయం వ్యవహ్రియతే - తస్మాదస్మాకమపి శరణాగతానాం కా
ర్యసిద్ధిం కరిష్యతీతి తద్భజనం యుక్తమేవేతి భావః - స్పష్టోత్ర రూపకాలంకారః - వ
సంతతిలకావృత్తం ॥ ౧౧౮ ॥ తదితి॥ తదనంతరం భాగీరథీభజనానంతరం - రా
మః సాంత్వవచనైః ప్రియోక్తిభిరేవ వారితః త్వం పునరయోధ్యాం ప్రతియాహీతి నివర్తి
తః సుమంత్రో యేన స తథోక్తః - అత్ర సాంత్వగ్రహణం తన్మనఃఖేదనిరాసార్థమి
త్యవగంతవ్యం - సహ సౌమిత్రిస్సలక్ష్మణస్సన్ మంగళాని॥*॥ పుత్రో దశరథస్యాయం

మహారాజస్య ధీమతః । నిదేశంపాలయత్వేనం గంగేత్వదభిరక్షిత ఇత్యాది శ్రీరామాయణోక్తకల్యాణానీత్యర్థః- ప్రార్థయమానయా యాచమానయా ॥ * ॥ యాచ్ఞాయామభియాచేచ ప్రార్థనా శత్యతే బుధై రిత్యభిధానాత్ - తయా అనుసృతయా మైథిల్యా సహజానక్యాసాకం - గుహేననీతాం భృత్యద్వారా ప్రాపితామిత్యర్థః నావంతరీమారురోహాధిష్ఠితవాన్ ॥ ని ॥ స్త్రియాంనౌ స్తరణి స్తరీత్యమరః ॥ ౧౧౯ ॥ స ఇతి ॥ యోనావమారురోహ సఏషరామః నిషాదాధిపతేర్గుహస్యాపి సుమంత్రానుసరణనిషేధసముచ్చయార్థకోయమపిశబ్దః- అనుగమనమనుసరణంనిషిధ్యత్వయానసమ్యక్ష త్రిః ప్రదర్శితా అతస్త్వమత్రైవవసేతినివార్య - తూర్ణంక్షిప్రమేవవిలంబెంతరాయస్యాద్యదితిభయాదితిభావః- వితీర్ణసురసరిత్పారఃవిలంఘితగంగాప్రవాహస్సన్ నిస్తీర్ణేతి చపాఠః। సంపూర్ణసస్యేవ్రీహ్యాదిసకలసస్యసమృద్ధ ఇత్యర్థః- వత్స ఇత్యభిధానమాఖ్యాయస్యతస్మిన్ జనపదేదేశే॥ని। నీవృజ్జనపదౌదేశవిషయావిత్యమరః- కృతపదః ప్రవిష్ట ఇ

సౌమిత్రిర్మంగళాని ప్రార్థయమానయాతయామైథిల్యా
సహగుహేన నీతాంనావమారురోహ॥ ౧౧౯ ॥ గ ॥ సప
పనిషిధ్యనిషాదాధిపతేరనుగమన మపితూర్ణ మేవ వితీర్ణసుర
సరిత్పారస్సంపూర్ణసస్యే వత్సాభిధానేజనపదే - కృత
పదశ్చలలక్ష్యవేధనచతురశ్చతురోమృగాన్ హత్వాకుత్రచి
ద్వనస్పతిమూలేనిశామనైషీత్ ॥ ౧౨౦ ॥ గ ॥ అన్యేద్యు
ర్వన్యేనపథాప్రయాతాస్తేప్రయాగే ప్రత్యాయమాన

త్యర్థః చలలక్ష్యవేధనచతురశ్చంచలశరవ్యసంప్రహారనిపుణఃఅతఏవచతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ మృగాన్ వరాహాదీన్- నిహత్య ప్రహృత్య-క్షత్రధర్మత్వేనానిషిద్ధత్వాదితిభావః-కుత్రచిత్కస్మింశ్చి ద్వనస్పతిమూలేవృక్షమూలే ప్రదేశే- నిశాంరాత్రిమనైషీత్ వ్యగమయత్ మత్స్యాభిధాన ఇతిప్రామాదికః పాఠః।ఉక్తంచ శ్రీరామాయణే । తతస్సమృద్ధాన్ శుభసస్య శాలినః క్షణేన వత్సాన్ముదితానుపాగమత్ । తౌతత్రహత్వాచతురోమహామృగాన్ వరాహమృశ్యం పృషతంమహారురుమిత్యాది ॥ ౧౨౦ ॥ అన్యేద్యురితి॥ అన్యేద్యురన్యస్మిన్ దినే ॥ * ॥ సద్య ఇత్యాదినానిపాతితఃఅవ్యయం ॥ ని ॥ అద్యాత్రాహ్న్యథపూర్వేఽహ్నీత్యాదౌ పూర్వోత్తరాపరాత్ । తథాధరాన్యాన్యతరేతరాత్పూర్వేద్యురాదయఇత్యమరః - తేసీతారామలక్ష్మణాః- వనేభవోవన్యస్తేనపథాఅరణ్యవర్త్మనా- ప్రయాతాఃప్రస్థితాస్సంతః - ప్రయాగే ప్రయాగాఖ్యపుణ్యక్షేత్రే- ప్రత్యాయ

మాసూచ్యాభృష్యవాన॥ ॥ * ॥ తనూతేర్యకిలటక్యానచియమునాగమః - తనూతేర్యకీతిత
సునాసికస్యవైలిక్షక ఆకారః హోమధూమ ప్రాగ్భారో హోమ ధూమ సమూహో
యస్మిన్ తం - హవ్యగంధిధూమానుమేయమిత్యర్థః ప్రాగ్భారశబ్ద స్సమూహేర్థః
భరద్వాజాశ్రమం భరద్వాజాఖ్యమహర్షేస్తపోవనం శ్రయంతః ఆశ్రయంతస్సంతః॥
అమందహర్షంనిజాగమనాదమందః హర్షః ఆనందో యస్యతం - మహర్షింఋషిశ్రే
ష్ఠంతంభరద్వాజం- అభివాద్య నమస్కృత్యచ - రామస్స్వయంతారకబ్రహ్మపిక్షత్రి
యరూపేణావతీర్ణత్వాద్యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠ ఇత్యాదిస్మరణాత్ క్షత్రియమర్యాదాం
ప్రవర్తితవానితి సూచితం-అనేనమహర్షిణా ఆదిష్టం యద్వర్త్మ చిత్రకూటమార్గస్తేన-
వికర్తనస్య సూర్యస్యాపత్యం వైకర్తనీయమునానదీ॥*॥ తస్యాపత్యమిత్యణ్ టిడ్ఢాణ
ఞిత్యాదినాఙీప్ । తస్యాః పూరః ప్రవాహ ఏవ ఉపప్లవమాపదంమార్గనిరోధకత్వాది
తిభావః॥ ని॥ కాళిందీ సూర్య తనయా యమునా శమనస్వసేత్యమరః । జైణవేనవేణు

హోమాను ధూమ ప్రాగ్భారంభరద్వాజాశ్రమం - శ్ర
యతః పశ్చాదభివాద్య తమమందహర్షం మహర్షిమనేనా
దిష్టవర్త్మ నా వైకర్తనీపూరోపప్లవం - ప్లవేన జైణవేనని స్తీర్య
శమధన జనసంన్నిధానశమితశాత్రవసకలసత్త్వ చరిత్ర విచి
త్రం - చిత్రకూటాచలమభజత్ ॥ ౧౨౧ ॥ ౫ ॥ అనుజరచిత
పర్ణాగారహృద్యాసుమాద్యత్పరభృతగళచంచత్పంచమై

మయేనప్లవేనోడుపేన ॥ ని ॥ ఉడుపంతు ప్లవః కోల ఇత్యమరః - నిస్తీర్య తీర్త్వాశమో
పైరాగ్యాదినానిర్వికారచిత్తత్వం సఏవధనం యేషాం తేశమధనామహర్షయస్తప
వజనాః తేషాంసంనిధానేన సాన్నిధ్యేన శమితశాత్రవాణి ప్రశాంతవైరాణియానిస
కలసత్త్వానిగోవ్యాఘ్రాదిసమస్తజంతవః తేషాం చరిత్రేణాన్యోన్యసాహచర్యరూపేణ
విచిత్రమాశ్చర్యకరంనిర్వైరదేశత్వాన్నిరాసాహర్ మిత్యర్థః - చిత్రకూటంనామపర్వ
తమభజత్ ప్రాపః ॥ ౧౨౧ ॥ అనుజేతి ॥ అనుజరచితపర్ణాగారహృద్యాసుసౌమిత్రి
నిర్మితపర్ణశాలామనోహరాసు - తథామాద్యత్పరభృతానాంమత్తకోకిలానాంగళేషు
కంఠకుహరేషుచంచంతః ప్రసరంతో యే పంచమాః స్వరవిశేషాస్తైః పికః కూజతిపంచ
మమిత్యభిధానాత్ - వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యమరః - అంచితాసుమనోహ
రాసు - అంచేః పూజాయామితిమిడాగమః - చిత్రకూటస్యస్థలీష్వకృత్రిమభూమిషు॥*॥
జానపదీత్యాదినా అకృత్రిమార్థేఙీప్ - రామః జనకదుహితృయోగాత్ జానకీసాంగ

త్యర్ధతో: ॥ ని ॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః - జాత
ముత్పన్నం సాకేతే అయోధ్యాయాం యత్సౌఖ్యమానందః తత్సదృశం సౌఖ్యం యస్య స
తథోక్తస్సన్నితి నిదర్శనాలంకారః-చిరం బహుకాలమరమత అక్రీడత్ ॥ని॥ సాకేతం స్యా
దయోధ్యాయాం కోసలానందినీ తథేతి యాదవః ॥ ౧-౨-౨ ॥ అథేతి ॥ అథ చిత్రకూటభజ
నానంతరం వనవాసే క్లేశభూయిష్ఠే వనసంచారే నైరస్యాత్ ద్వేషాదపి నామ అస్మత్సహ
వాసానురాగాభావేపీత్యపిశబ్దార్థః - నామేతి సంభావనాయాం ॥ని॥ నామ ప్రకాశసం
భావ్యకుత్సాభ్యుపగమేషు చేతి విశ్వః-రామః మాం సమాహ్వయేత్ -ఆకారయేదిత్యేవం
భూతయా ప్రత్యాశయా ప్రత్యాకాంక్షయా-పరతంత్రః పరాధీనః తావద్గంగాబహిస్స
స్థిత్యర్థః- సుమంత్రః గుహసకాశే గుహనికటే కానిచిదహాని ద్విత్రాణి దినానీత్యర్థః
...రామాయణం-తత స్సాయాహ్నసమయే తృతీయేహని సారథిరితి-నీత్వా గమయిత్వా

రంచితాసు । జనకదుహితృయోగాజ్జాతసాకేతసౌఖ్య శ్చి
రమరమత రామశ్చిత్రకూటస్థలీషు ॥ ౧-౨-౨ ॥ గ ॥ అథవనే
వసవాసనైరస్యాదపి నామ రామః పున ర్మామాహ్వయేదితి ప్ర
త్యాశయా పరతంత్రస్సుమంత్రః కానిచిదహాని గుహసకా
శే నీత్వా-నిరాశ స్తతః ప్రతినివృత్తో నివృత్తోత్సవామయోధ్యా
మాసాద్య నిర్దాశరథిరయం సమాగత ఇతి శోకాతిరేకాతుర
పౌరజనజనితదీనాక్రందమందీభూతనేమిఘోషాదవరుహ్య
రథాద్దశరథప్రయాణోన్ముఖప్రాణం ప్రాణంసీత్ ॥ ౧-౨-౩

తత స్తదనంతరం నిరాశః వ్యర్థప్రతిజ్ఞస్య కుతో నైరస్యం కుతః పునరాహ్వానమిత్యా
కారరహితస్సన్ ప్రతినివృత్తః ప్రత్యావృత్తః - నివృత్తోత్సవాం నిరానందామిత్యర్థః -
అయోధ్యాం సమాసాద్య ప్రాప్య- నిర్దాశరథిః దాశరథిరహితః పునరయం సమాగత ఇ
తి హేతోః యశ్శోకాతిరేకః విషాదాతిశయ స్తేనాతురైః విహ్వలైః పౌరజనైః జనితః
ఉత్పాదితః యో దీనాక్రందః ఆర్తఘోష స్తేన మందీభూతో మందీకృతో నేమిఘోషశ్చ
క్రధారాధ్వనిర్యస్య తస్మాదిత్యాక్రందాతిశయోక్తిః ॥ని॥ చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరిత్య
మరః- రథాదవరుహ్య ప్రయాణోన్ముఖా ఉత్క్రమణోద్యుక్తాః ప్రాణాః యస్య తం పు
త్రవియోగవేదనాసహిష్ణుత్వేన ఆసన్నమరణమిత్యర్థః- దశరథం ప్రాణంసీత్ ప్రణతవా
న్ నమేర్లుఙ్ యమరమనమాతాం సక్చేతి సగాగమః - చకారాదిడాగమశ్చ ఇట ఈటీతి
సిచో లుక్ నేటీతి ప్రతిషేధాద్వృద్ధ్యభావః - అదభ్యాసవ్యవాయేపీతి ణత్వం ॥ ౧-౨-౩ ॥

ఏతదితి॥ ఏతద్దర్శనేన సుమన్త్రస్య కేవలస్యాలోకనేనేత్యర్థః - విసంజ్ఞో విచేతనః మూర్ఛిత ఇతియావత్ - అథ కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం కైకేయ్యా అనభిమతతయా బహిర్భూతత్వాదితి భావః- సమాశ్వాసితః యథా ససంజ్ఞస్స్యాత్తథోపలాలితస్సన్నిత్యర్థః దశరథః రామేణ కథం కేన ప్రకారేణ ప్రయాతం ప్రస్థితం భావే క్తః - నతు దుఃఖేన ప్రయాతం కిమిత్యర్థః- తథా మైథిల్యా కథం కయా రీత్యా కథితముక్తం- నతు నిర్వేదేన కథితం కిమిత్యర్థః- తథా సౌమిత్రిః కింవృత్తః కథంభూతవ్యాపారః- అనువర్తనతత్పరో వా ఉత న వేత్యర్థః- ఇత్యేవం ముహుర్ముహుః పునః పునః వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః- అశ్రుకుంఠితకంఠః బాష్పగద్గదవచనస్సన్ సుమంత్రమన్వయుఙ్క్త- అపృచ్ఛత్ ॥౧౧॥ ప్రశ్నోనుయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః - ససుమన్త్రోపి రాజ్ఞే దశరథాయ వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపితవాన్ - ౧౨॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ దేవేతి॥ హే దేవ రాజన్ కథం కుతో వా బ్రవీమి కథయామి ప్రత్యుత్తరమితి శేషః- కుతః యతః అహం కఠినహృదయో నిర్దయచిత్తః - అరణ్యే రామం విహాయ పునరాగతత్వాత్తస్య తాదృగ్వృత్తాకథనవ్యాలోలరసనత్వాచ్చేతి భావః

X॥ ఏతద్దర్శనేన విసంజ్ఞో దశరథః కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం
సమాశ్వాసితః-కథం ప్రయాతం రామేణ కథం కథితం మైథిల్యా
కింవృత్తస్సౌమిత్రిరితి- ముహుర్ముహురశ్రుకుంఠితకంఠస్సు
మంత్రమన్వయుఙ్క్త- సోపి రాజ్ఞే వ్యజిజ్ఞపత్ ।౧౨॥ దేవక
థం బ్రవీమి కఠినహృదయో హం కుతః ॥ ౧౩॥ ప॥ సేవారసా

౧౪॥ అ॥ ఏవమాత్మానం వినింద్య సంప్రతి ప్రశ్నత్రయస్య క్రమేణోత్తరమా ॥ సేవేతి॥ హే దేవ తవ సుతౌ త్వత్పుత్రౌ రామలక్ష్మణౌ సేవారసేన భజనానురాగేణ అనుగతాః అనుసృతాః యే పౌరాః పురవాసినో జనాస్తేషాం మనోరథస్యానువర్తనరూపాభిలాషస్య తథా- రథస్య స్యందనస్య చ దూరే విప్రకృష్టే వర్తమానౌ- తమసాతీరే నిద్రాణానాం పౌరాణాం నిసృష్టత్వా ద్వనవాసతత్పరాణామస్మాకం కిమనేన రథేనేతి పరిత్యక్తత్వాచ్చేతి భావః- భాగీరథీతటే యద్వనం తత్ర విదేహదుహితుర్వైదేహ్యాః నవసౌవిదల్లా నూతనకంచుకినా- భూత్వా తత్పరిరక్షణతత్పరౌ సంభూయేత్యర్థః- ఏతత్త్సౌవిదల్లస్యైవం ప్రథమత్వాజ్జాగరూకత్వద్యోతనార్థత్వాన్నవత్వం ద్రష్టవ్యం- పంథానం గచ్ఛత ఇతి పథికౌ సంచారిణావితి యావత్ ॥*॥ పథస్థన్నితి తస్య ప్రియత్యః- అభూతాం- అత్ర పూర్వార్ధే మనోరథరథయోః కేవలప్రకృతగోదూరీకృతత్వతుల్యధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా- ఉత్తరార్థే తు దాశరథ్యోర్నవసౌవిదల్లత్వరూపణాద్రూపకాలంకార ఇత్యనయోరన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః- వసంతతిలకావృత్తం॥

౧౨౮॥ వక్తవ్యాన్తరమప్యస్తీత్యాహ॥ కించేతి॥ తదేవాహ॥ దేవేతి॥ హే దేవ- అరుం ధతీపతిర్వసిష్ఠః అభిషేకోత్సవే రాజ్యాభిషేకమహోత్సవే - తస్య త్వత్తనయస్య యుష్మత్పుత్రస్య రామస్య కుంతలభరం చికురనికురుంబం॥ నీ॥ చికురః కుంతలో వాల ఇత్యమరః- స్వధేనూద్భవైః స్వస్య యా ధేనుః కామధేనుః తదుద్భవైః తత్సంభూతైః అత్యంతశ్లాఘ్యైరిత్యర్థః - క్షీరైః స్నేక్తుమార్ద్రీకర్తుం - తదానీం గోక్షీరాభిషేకస్య శాస్త్రవిహితత్వాదితిభావః- అలం శక్తో నాభూత్ వైపర్త్యాపత్తిభయాదితిభావః॥*॥ అలమితి పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు కుమ్ముక॥ నీ॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః- సపిష కుంతలభరః- మైథిలసుతాయాః సీతాయాః బాష్పోదకోత్పాదకైః అశ్రుజలోత్పత్తిహేతుభిః- నిషాదాహృతైః గుహపరిజనానీతైః - న్యగ్రోధక్షీరైః వటవృక్షోద్భవైః॥ ని॥ న్యగ్రోధో బహుపాద్వట ఇత్యమరః- క్షీరైః జటాః రచయితుం గ్రంథయితుం- శక్తః ఆ

నుగతాపారమమోరథస్య దూరేరథస్య చ సుతో తవ వర్త్మ
నా। భూత్వాపి దేహమహితుర్న వశావిదల్లా భాగీరథీతటవ
నేపథి కాననభూతామ్॥ ౧౨౮॥ కించ॥ దేవత్వత్తనయస్య
కుంతలభరం క్షీరైః స్వధేనూద్భవైః స్నేక్తుం నాలమరుంధతీప
తిరభూత్తస్యాభిషేకోత్సవే। సిక్తో హంత స ఏష మైథిలసుతా
బాష్పోదకోత్పాదకైర్న్యగ్రోధక్షీరైః జటా రచయితుం
క్షీరైర్నిషాదాహృతైః॥ ౧౨౯ ॥ ప॥ తస్యా విదేహమహి
తుః పదయోర్న శేఫులాలోంపి నాస్య రుణిమా సహసాబ

భ్రీకృతః- హంతేతిఖేదే- అత్రారుంధతీపతేః కామధేనుక్షీరాభిషేకశక్తత్వేపి తదశక్తత్వోక్తేః- సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- తయా చ కుంతలభరస్య తాదృగ్గావనీయకం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ ౧౨౯॥ తస్యా ఇతి॥ వన్యే పథి- కాంతారమార్గే- ప్రియతమేన భర్త్రా శ్రీరామేణ సహ వ్రజంత్యాః గచ్ఛంత్యాస్తస్యాః విదేహదుహితుర్వైదేహ్యాః పదయోశ్చరణయోర్న శేఫులాలోంవినా అలక్తకద్రవ్యాభావేపీత్యర్థః॥*॥ పృథగ్వినేత్యాదినా ద్వితీయా- అరుణిమా లౌహిత్యం వర్ణదృఢాదిభ్యః ష్యఞ్ చేతి చకారాదిమనిచ్ - సహసా శీఘ్రం- బభూవ ప్రాదుర్బభూవ - ప్రకృతికోమలత్వాచ్చరణనఖేష్వరుణ్యమరణ్యసంచారేణావిరభూదిత్యర్థః - వక్త్రే ముఖేతు- కదాపి కదాచిదపి వైవర్ణ్యం కాంతిహైన్యం నావిరభవత్ న ప్రాదురభూత్ పూర్వవదేవ వక్త్రముశోభతేత్యర్థః- ప్రియతమసాహచర్యాదితిభావః - తద్వచనం తు కిమపి

కథనాద్విభావనాలంకారః-తథా కాంతారసంచారరూపకారణసద్భావేపినైవణ్యా
రూపకార్యా సుత్పత్తికథనా ద్విశేషోక్తిరిత్య నయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సం స్పృష్టిః
స్పష్టా- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౨౮॥ సీతేతి॥ ధన్వీధనుర్ధరః॥*॥ ప్రేహ్యాదిత్వాదినిః-
లక్ష్మణః వనవర్త్మని-కాంతారమార్గే - నిశాసు రాత్రిషు- సీతాయుతేస్సీతాసమేతస్య
శ్రీరామస్యేత్యర్థః- కిసలయైః పల్లవైః తల్పం శయ్యాం-పరికల్ప్య నిర్మాయ-సుఖశయ
నార్థమితిభావః - తథాసత్త్వదమనాయ దుష్టజంతూన్ దమయితు మిత్యర్థః॥ నీ॥
సత్త్వమస్త్రీతుజంతుష్విత్యమరః- దృష్టింసంచార్యదిక్షుప్రసార్య- పుణ్యలభ్యాత్ పు
ణ్యైర్వ్రతోపవాసాదిసుకృతవిశేషైర్లభ్యాత్ప్రాప్యాత్ -తదంఘ్రిభజనాత్తస్యశ్రీరా
మస్యాంఘ్రిభజనాచ్చరణసేవాదివేతిశేషోతూత్ప్రేక్షా - అస్వప్నోనిర్నిద్రఃజాగరూ
కఏవేతియావత్ - దేవశ్చేతిగమ్యతే - ఏవకారః క్షణమాత్రనిద్రాసంబంధమపివ్యవ

భూప । వన్యైఃపథిప్రియతమేనసహార్ద్రజంత్వావైర్పర్ణ్యమూ
పిరభవన్నకదాపివక్త్రే ॥ ౧౨౮ ॥ ప॥సీతాపతేఃకిసలయైః
పరికల్ప్యతల్పంసంచార్యసత్త్వ దమనాయనిశాసుదృష్టిమ్
ధన్వీతదంఘ్రిభజనాదిసుపుణ్యలభ్యాదస్వప్నఏవవనవర్త్మ
నిలక్ష్మణోభూత్ ॥ ౧౨౯ ॥ X ॥ ఏవంసుమంత్రనివేదిత
పుత్రచరిత్రశ్చరమగిరిశిఖరజుషినిగమవపుషిజ్యోతిషిహృ
దయలగ్నశోకశల్యాంకౌసల్యాంసమాశ్వాస్యనరపతిరిత్థ
మకథయత్ ॥ ౧౩౦ ॥ X ॥ పురాఖలు - సరయూరోధసి

చ్ఛిన్నత్తి- అభూత్ జాతః - మహాత్మనఃపత్రభవతః శ్రీరామస్య పాదసేవాయాందేవ
భూయ ప్రాపకత్వా దితిభావః - అస్వప్న ఇత్యత్ర అభిధాయాః ప్రస్తుతైకగోచర
త్వాద్దేవవిషయశబ్దశక్తిమూలోధ్వనిః-సచోత్ప్రేక్షానిర్వాహకత్వాద్వ్యాపసిద్ధ్యంగం॥
౧౨౯॥ ఏవమితి॥ఏవముక్తరీత్యాసుమంత్రేణనివేదితంనిజ్ఞాపితం - పుత్రయోః రామ
లక్ష్మణయోఃచరిత్రంవ్యాపారోయస్య సతథోక్తః - సుమంత్రముఖాదాకర్ణితపుత్ర
స్నుషావృత్తాంత ఇత్యర్థః-నరపతిర్దశరథః- నిగమవపుషిత్రయీతనౌ-జ్యోతిషిసూ
ర్యే- చరమగిరిశిఖరజుషిఅస్తాచలకూటభాజిఅస్తంగతేసతీత్యర్థః- హృదయలగ్నం
శోకఏవశల్యం శంకుఃయస్యాస్తాందురంతశోకాక్రాంతాంతఃకరణామిత్యర్థః- కౌ
సల్యాంసమాశ్వాస్యతత్కాలోచితైర్వచనైఃఉపలాల్య - ఇత్థంవక్ష్యమాణరీత్యాఅక
థయదవోచత్ ॥ ౧౩౦ ॥ అ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ పురేతి ॥ పురాపూర్వకాలేఖ

౧-౭౬॥ శక్త్యంతరమప్యస్తీత్యాహ॥ కించేతి॥ తదేవాహ॥ దేవేతి॥ హేదేవ-అరుం
ధతీపతిర్వసిష్ఠః అభిషేకోత్సవే రాజ్యాభిషేక మహోత్సవే - తస్యత్వత్తనయస్యయు
ష్మత్పుత్రస్య రామస్య కుంతలభరం చికురనికురుంబం॥ నీ॥ చికురః కుంతలో వాలఇత్యమ
రః- స్వధేనూద్భవైః స్వస్యయా ధేనుః కామధేనుః తదుద్భవైస్తత్సంభూతైః అత్యంతశ్లా
ఘ్యైరిత్యర్థః - క్షీరైః స్నేక్తుమార్ద్రీకర్తుం - తదానీం గోక్షీరాభిషేకస్య శాస్త్రవిహిత
త్వాదితిభావః- అలంశక్తో నాభూత్ వైపర్యాప్తస్తథయాదితిభావః॥*॥ అలమితిపర్యాప్తి
వచనేష్వలమర్థేషుకుముచ్ ॥నీ॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః-
తమిమం కుంతలభరః- మైథిలసుతాయాః సీతాయాః బాష్పోదకోత్పాదకైరశ్రుజలోత్పత్తి
హేతుభిః- నిషాదాహృతైః గుహపరిజనానీతైః - న్యగ్రోధక్షీరైర్వటవృక్షోద్భవైః॥ నీ॥
న్యగ్రోధో బహుపాద్వట ఇత్యమరః- క్షీరైః జటాః రచయితుం గ్రంథయితుం- సిక్తః ఆ

ముగతాపారమనోరథస్య దూరేరథస్య చసుతోతవవర్తమా
నా । భూత్వాపి దేహమహితుర్న వసోవిదల్లో భాగీరథీతటవ
నేపథి కావభూతామ్ ॥ ౧-౭౬ ॥ కించ ॥ దేవత్వత్తనయస్య
కుంతలభరం క్షీరైః స్వధేనూద్భవైస్సేక్తుం నాలమరుంధతీప
తిరభూత్తస్యాభిషేకోత్సవే । సిక్తోహంతస ఏష మైథిలసుతా
బాష్పోదకోత్పాదకైర్న్యగ్రోధక్షీరైర్జటారచయితుం
క్రూరైర్నిషాదాహృతైః ॥ ౧-౭౭ ॥ స॥ తస్యావిదేహదుహి
తుః పదయోర్నఖేములాఘవం వినాప్య రుణిమా సహసాబ

క్తిర్కృతః- హంతేతిఖేదే- అత్రారుంధతీపతేః కామధేనుక్షీరాభిషేకశక్త్యేపితదశక్త
తోక్తేః- సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- తయాచ కుంతలభరస్యతాదృగ్రామ
కేశకంఠ్యవ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥ ౧-౭౭ ॥ తస్యాఇ
తి॥ వన్యేపథి- కాంతారమార్గే- ప్రియతమేన భర్త్రా శ్రీరామేణసహవ్రజంత్యాః గ
చ్ఛంత్యాస్తస్యాః విదేహదుహితుర్వైదేహ్యాః పదయోశ్చరణయోర్నఖేములాఘవం వినాపి
అలక్తకద్రవ్యాభావేపీత్యర్థః॥*॥ పృథగ్విన్నేత్యాదినాద్వితీయా- అరుణిమా లౌహిత్యం
వర్ణదృఢాదిభ్యష్యఞ్చేతిచకారాదిమనిచ్-సహసాశీఘ్రం-బభూవ ప్రాదుర్బభూవ-పల్ల
వకోమలత్వాచ్చరణనఖేష్వారుణ్యమరణ్యసంచారేణావిరభూదిత్యర్థః - వక్త్రేము
ఖేతు-కదాపికదాచిదపి వైవర్ణ్యం కాంతిహైన్యం నావిరభవత్ నప్రాదురభూత్ పూర్వవ
దేవవక్త్రముఖశోభతేత్యర్థః- ప్రియతమసాహచర్యాదితిభావః - తద్వదనంతుకిమపిన
క్రాంతమితివాక్యశేషః - అత్రలాఘవరూపకారణంవినాప్యరుణిమారూపకార్యోత్పత్తి

కథనాద్విభావనాలంకారః-తథాకాంతారసంచారరూపకారణసద్భావేపినైవణ్యా రూపకార్యానుత్పత్తికథనాద్విశేషోక్తిరిత్యనయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః సృష్టా- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౨౭॥ సీతేతి॥ ధన్వీధనుర్ధరః॥*॥ ప్రీహ్యదిత్వాదినిః- లక్ష్మణః వనవర్త్మని కాంతారమార్గే - నిశాసు రాత్రిషు- సీతాయుతేస్సీతాసమేతస్య శ్రీరామస్యేత్యర్థః- కిసలయైః పల్లవైః తల్పం శయ్యాం- పరికల్ప్యనిర్మాయ-సుఖశయనార్థమితిభావః - తథాసత్త్వదమనాయ దుష్టజంతూన్ దమయితు మిత్యర్థః॥ ని॥ సత్త్వమస్త్రీతుజంతుష్విత్యమరః- దృష్టింసంచార్యదిక్షుప్రసార్య- పుణ్యలభ్యాత్ పుణ్యైర్వ్రతోపవాసాదిసుకృతవిశేషైర్లభ్యాత్స్వప్రాప్యాత్ -తదంఘ్రిభజనాత్తస్యశ్రీరామస్యాంఘ్రిభజనాచ్చరణసేవాదివేతిశేషః తూత్ప్రేక్షే - అస్వప్నో నిర్నిద్రః జాగరూకఏవేతియావత్ - దేవశ్చేతిగమ్యతే - ఏవకారః క్షణమాత్రనిద్రాసంబంధమపివ్యవ

భూవ । వన్యైః పథి ప్రియతమేన సహ వ్రజంత్యా వైవర్ణ్యమా
విరభవన్న కదాపి వక్త్రే ॥ ౧౨౮ ॥ ప ॥ సీతాపతేః కిసలయైః
పరికల్ప్య తల్పం సంచార్య సత్త్వదమనాయ నిశాసు దృష్టిమ్
ధన్వీ తదంఘ్రిభజనాదివ పుణ్యలభ్యాదస్వప్న ఏవ వనవర్త్మ
నిలక్ష్మణోభూత్ ॥ ౧౨౯ ॥ X ॥ ఏవం సుమంత్రనివేదిత
పుత్రచరిత్రశ్చరమగిరిశిఖరజుషి నిగమవపుషి జ్యోతిషి హృ
దయలగ్నశోకశల్యాం కౌసల్యాం సమాశ్వాస్య నరపతిరథ
మకథయత్ ॥ ౧౩౦ ॥ గ ॥ పురా ఖలు - సరయూరోధసి

చ్ఛినత్తి- అభూత్ జాతః - మహాత్మనః తత్రభవతః శ్రీరామస్య పాదసేవాయాం దేవభూయ ప్రాపకత్వాదితిభావః - అస్వప్న ఇత్యత్ర అభిధాయాః ప్రస్తుతైకగోచరత్వాద్దేవవిషయశబ్దశక్తిమూలోధ్వనిః-సచోత్ప్రేక్షానిర్వాహకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం॥ ౧౨౯॥ ఏవమితి॥ఏవముక్తరీత్యా సుమంత్రేణనివేదితం విజ్ఞాపితం - పుత్రయోః రామలక్ష్మణయోః చరిత్రం వ్యాపారో యస్య సతథోక్తః - సుమంత్రముఖాదాకర్ణితపుత్రస్నుషావృత్తాంత ఇత్యర్థః-నరపతిర్దశరథః- నిగమవపుషి త్రయీతనౌ-జ్యోతిషి సూర్యే- చరమగిరిశిఖరజుషి అస్తాచలకూటభాజి అస్తంగతే సతీత్యర్థః- హృదయలగ్నం శోకఏవశల్యం శంకుః యస్యాస్తాందురంతశోకాక్రాంతాంతఃకరణామిత్యర్థః- కౌసల్యాంసమాశ్వాస్యతత్కాలోచితైర్వచనైః ఉపలాల్య- ఇత్థంవక్ష్యమాణరీత్యా అకథయదవోచత్ ॥ ౧౩౦ ॥ అ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ పురేతి ॥ పురా పూర్వకాలేఖ

లుశబ్దోహా ర్యాం కారే - వివిధతరునివహేన నానావిధవృక్షసందోహేనపిహితదివ స్సతౌ చ్ఛన్నితసూర్యే- సూర్యతేజసోప్యనవకాశప్రదఇతీతరూపాణాం సాంద్రత్వాతిశ యోక్తిః- సరయూరోధసిసరయూనదీతీరే- మృగయాస్పృహయా ఆఖేటకేచ్ఛయా- కమపిసమయంపశ్యన్ శ్వాపదం ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ సమయాన్యథాచార కాలసిద్ధాం తసంపిదఇత్యమరః ॥ ౨ ॥ కాలాఖ్యనూరత్యంతసంరాగ ఇతిద్వితీయా - అగమమ గచ్ఛం॥ తతఃకిమతఆహ॥ తత్రేతి॥ తత్రసరయూరోధసి॥ ౧౩౧॥ తోయేతి ॥ తోయదా దానేనమందకగ్రహణేన - సనాదంసబృంహితం పుష్కరంశుండాగ్రంయస్య సతథోక్తో యోగజస్య ఇతిభ్రాంత్యాభ్రమేణ ॥ న ॥ పుష్కరంకరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండ ముఖేజ లఇత్యమరః - శబ్దవేధన విద్యాశబ్దానుసారేణలక్ష్యసంప్రహారాభిజ్ఞేనేత్యర్థః - మ యా సరయ్వాం నద్యాంపాథః ఉదకం ॥ ని॥ కబంధముదకంపాథఇత్యమరః - హరణ్ పిత్రర్థంకమండలునాసశబ్దంసంగృహ్ణన్ కశ్చనతపస్వీమునిపుత్రఃశరేణవిద్ధః సంప్ర

పిధత్సు నిపానంపిహితదిక్ష్వతౌవృగయాస్పృహయా
స్థపిసమయాంగమ న్నత్ర ॥ ౧౩౧॥ ప ॥ తోయాదానస్థనా
దప్రత్యయం రగ భ్రాంత్యాతపస్వీ మయావిద్ధఃశబ్దవే
ధసమర్థాన్సరయ్వాం హరణ్ । తత్పితో జరదంధ
సౌపసప్య రంక్తుంచితించిన్వతోశ్చా పోను య్యాపతద్భ
వానపి పుత్ర పుత్రేప్రణశ్యేదితి ॥ ౧౩౨ ॥ ప ॥ అహం

వ్రతః - తతఃకిమత ఆహ - తదితి ॥ జరంతౌ జరాజీర్ణౌ చ తావంధౌచతయోః ని॥ జరాజీర్ణోజరన్నపీత్యమరః - విశేషణయోరపి మిథో విశేషణ విశేష్య భావ వివ క్షాయాం ॥ * ॥ విశేషణం విశేష్యేణబహులమితి సమాసః - అత ఏవానుపృష్ఠం పుత్రమనుసృత్య మరణం కర్మణాం - చితిమగ్నిదీప్తకాష్ఠసంచయం చిన్వతోః ప్రా ర్థయతోః - నచాత్రాత్మఘాతదోషః ॥ * ॥ అనుష్ఠానాసమర్థస్య వానప్రస్థస్య జీర్యతః - భృగ్వగ్నిజలసంపాతైర్మరణం ప్రవిధీయత ఇతిస్మరణాత్ - తస్య తప స్వినఃపిత్రోర్మాతాపిత్రోః ॥ * ॥ పితామాత్రేత్యేకశేషః- శాపఃమయ్యాపతత్ప పాత - అగజీర్ణతాశనివ దితిభావః ॥ కిమితి ॥ భవాన్త్వపిసుత ప్రేష్ఠాపుత్ర స్నేహేనప్రణశ్యేత్ మ్రియేతేతిశేషః ప్రథమఇతిప్రసంగః- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥ ౧౩౨ ॥ శరవిద్ధస్తపస్వీకింజాత ఇత్యత ఆహ ॥ అహమితి ॥ అహంవైశ్యస్యవ నిజఃశూద్రాయాం శూద్రజాతీయాంగనాయాం॥ ని॥ శూద్రాతజ్జాతిరంగనేత్యమరః॥ * ॥ శూద్రాయామపహృష్వర్ణాజ్జాతిరిత్యుక్తత్వాన్నజీవ - జాతః కరణః - నచాప

దైవశ్యోప్యస్మీత్యర్థః - వైశ్యాత్కరణశ్శూద్రాయామితి యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ని ॥ శూద్రావిశోస్తుకరణ ఇత్యమరశ్చ - తస్మాత్కారణాత్ బ్రహ్మహత్యా న సంభవేత్ కుతో బ్రహ్మహత్యేతి భావః - ఇతి మాం ప్రత్యుక్త్వా - దుర్గతః శరసంప్రహారకదుఃఖసమాక్రాంతః మునిః - స్వర్గతః స్వర్లోకంగతః ॥ ని ॥ స్వరవ్యయం స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయాః ఇత్యమరః - తథాచ శ్రీరామాయణే ॥ * ॥ బ్రహ్మహత్యాకృతం పాపం హృదయాదపనీయతాం । నద్విజాతిరహం రాజన్ మాభూత్తే మనసో వ్యథా । శూద్రాయామస్మి వైశ్యేన జాతో జానపదాధిపేతి ॥ ౧౩౩ ॥ తదితి ॥ తస్మాత్ మునిశాపకారణాత్ - అవశ్యంనిశ్చితం - మృత్యోరంతకస్య వశో వశంగత ఏవాస్మి - నాత్ర సందేహ ఇత్యేవకారార్థః - ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - స్మృతిపథగతః స్మరణగోచరోఽపాయో యస్య తథోక్తస్సన్నేవ - రామమనుశోచన్నేవేత్యర్థః - విరరామ నిర్వచనోఽభూత్ కంఠగతప్రాణోఽభూదిత్యర్థః ॥ * ॥ వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం ॥ ౧౩౪ ॥ ము

వైశ్యస్య శూద్రాయాం జాతస్తస్మాన్న సంభవేత్ । బ్రహ్మ
హత్యేతి మాముక్త్వా స్వర్గతో దుర్గతో మునిః ॥ ౧౩౩ ॥
తదవశ్యం వశ్యోప వాస్మి మృత్యోస్స్మృతిపథం గతః । సక
విరరామ ॥ ౧౩౪ ॥ వ ॥ మునిశాపకృతోద్విగ్నస్తప్తో నిష్ప్ర
తిక్రియః । తతో దశరథాయాసీద్దశమీ సా దశా తదా ॥
౧౩౫ ॥ వ ॥ నాక్రాంతత్రిదివః పూర్వైర్యస్య యశసాం కాంతా

నీతి ॥ తతో విరామానంతరం - మునిశాపేనోక్తరూపేణ కృతోద్వేగస్యాస్య తథోక్తా మునిశాపజనితేత్యర్థః - నిష్ప్రతిక్రియా ప్రతిక్రియారహితా ఉపాయాంతరాపరిహార్యేత్యర్థః - విపత్తిరాపత్ - దశరథాయ దశానాం పూరణీ దశమీ ॥ * ॥ తస్య పూరణేడడితి డట్ - నాంతాదసంఖ్యాదేర్మడితి డటో మడాగమః - టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - తాం దశమీం దశానాం మరణావస్థాం - దిదేశేవ తత్రసతీ - అమోఘమునిశాపానుసారేణైవాయం మమారేత్యర్థః - మన్మథావస్థాస్వస్యా దశమత్వాదిత్యనిర్దేశః ॥ తదుక్తం ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పో జాగరః కృశతారతిః - హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశేతి దశరూపకే ॥ ౧౩౫ ॥ నేతి ॥ అత్ర యద్యపీత్యధ్యాహృత్య సర్వత్రానుబధ్యతే - యద్యపి విచార్యమాణే పూర్వైశ్శత్రుభిః - త్రిదివః స్వర్గో నాక్రాంతః - నాస్పృష్టః - తథా యద్యపి సుమనసాం దేవానాం ॥ ని ॥ సుమనసః పుష్పమాలత్యోస్స్త్రియాం దివేబుధరోగాః పుమానితి వైజయంతీ - కాంతాః నబందీకృతాః నోపగృహీతాః శత్రుభిరితి శే

షః ॥ ప్రగ్రహోపగ్రహౌ బంద్యా మిత్యమరః- తథా యద్యపి పురుహూతశాసనధరైః
ఇంద్రాజ్ఞాకరైర్దూతైః - సాకేత బాహ్యం గణం అయోధ్యా పురబహిశ్చత్వరం ॥ ని॥
స్యాత్సాకేత మయోధ్యాయా మిత్యమరః - నాకీర్ణంన సంకీర్ణం ఇంద్రాజ్ఞయా నిజా
వస్థానాద్ధరామాగతైర్దేవదూతైర్న సంకులమిత్యర్థః- తథా యద్యపి భూతలపరిత్రాణా
య భూమండలసంరక్షణార్థం - సచివా మంత్రిణో నాదిష్టా నాజ్ఞప్తాః రాజ్ఞో దేశాంతర
గమనే భూభారస్య సచివేషు నిక్షిప్య త్వాదితి భావః- తథాపీతి శేషః - అస్మాదశరథః శో
కవశాత్పుత్రవిరహజనితశోకాయత్తత్వాద్ధేతోః ॥ ని॥ వశ ఆయత్తతాయాం చేత్యమ
రః- వాహనే రథేఽప్యాస్థామాదరం- నవహన్న గృహ్ణన్నేవ వాహనం విహాయైవేత్యర్థః- నా
కం స్వర్గం॥ ని॥ ఆకాశే త్రిదివే నాక ఇత్యమరః - అగాత్ప్రాప- పూర్వం త్రిదివస్య
పరాక్రమాదినిమిత్తసంభవే తత్రగచ్ఛతి- ఇదానీంతు తాదృశ్యభిత్రాభావే ప్య గాదిత్యా
శ్చర్యమిత్యర్థః- అత ఏవ విభావనాలంకారః - పుత్రశోకాతురతయా స్థూలశరీరం వి

నబంధీకృతానాకీర్ణం పురుహూత శాసనధరైస్సాకేత
బాహ్యాంగణమ్ । నాదిష్టాస్సచివాశ్చ భూతలపరిత్రాణాయ
యద్యప్యసౌ నాకం శోకవశాద్గాఢశరథో నాస్థాం వహ
న్వాహనే ॥ ౧౩౬ ॥ గ ॥ అథ దశరథ ప్రశంసామాంసలైః
కైకేయీనిందాకందళితైః రామగుణకీర్తనగుంఫితైరవరోధ
వధూజనపరిదేవనైర్వై ముఖరితేష్వ దిఙ్ముఖేషు ॥ ౧౩౭ ॥ వ ॥ అ
భూదరాజకం మ్లానసద్గుణం గగనాంగణమ్ । అలోక్యేవత

హాయ సూక్ష్మశరీరేణ స్వర్లోకం జగామేతి తాత్పర్యం - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥౧౩౬
అథేతి॥ అథ రాజ్ఞః స్వర్లోకగమనానంతరం- దశరథస్య ప్రశంసయా మహారాజోఽయం
సత్యసంధః స్వర్లోకం గత ఇత్యాద్యుపశ్లోకేన మాంసలైః ప్రచురైస్తద్భూయిష్ఠైరిత్యర్థః॥
నిఘ్నాదిత్వాన్మత్వర్థీయోలచ్ప్రత్యయః- కైకేయ్యాః నిందయా పాపిష్ఠయానయా రా
మః ప్రవ్రాజితే తద్విరహశోకాతురో రాజా కాలధర్మం గత ఇత్యాదిగర్హణేన కందళితైః
సముద్భూతైః రామస్య గుణకీర్తనేన గుర్వాజ్ఞాపరతంత్రః సత్యధర్మపరాయణోఽయం
మునివ్రతచారీ వనంగత ఇత్యాదిగుణవర్ణనేన గుంఫితై రావర్తితైః అవరోధవధూజన
పరిదేవనరవైః రంతః పురస్త్రీజనవిలాపాక్రందైః - దిఙ్ముఖేషు హరిదంతరాళేషు వద
నేషు చేతి గమ్యతే- ముఖరితేషు వాచాలితేషు ప్రతిధ్వనితేషు సత్స్విత్యర్థః ॥ ౧౩౭ ॥ త
తః కింజాతమిత్యత ఆహ॥ అభూదితి॥ తదా తస్మిన్ సమయే- నవిద్యతే రాజా చంద్రోయ
స్య సతథోక్తః- కృష్ణపక్షరాత్రిత్వాచ్చంద్రరహితమిత్యర్థః ॥ * ॥ - వై షికకష్ట్ర

త్యయః-అతఏవమ్లానః తేజోహీనస్సద్గణో నక్షత్రమండలంయస్యతత్తథోక్తంగగనాం గణంనభస్స్థలమాలోక్యదృష్ట్వేవేత్యుత్ప్రేక్షా- అశేషంకృత్స్నంమహీతలంభూమండలంచ- అరాజకోదశరథరహితః అతఏవమ్లానస్సద్గణః సాధుజననివహోయస్యతత్తథోక్తంసత్ శాంతంస్తిమితమభూత్ ॥ * ॥ హాహాంతేత్యాదినానిపాతః - చంద్రరాహిత్యేనగగనం యథాతేజోహీన నక్షత్రకంభవతి తథాదశరథ మహారాజ రాహిత్యేన భూతలమపిఖిన్న సాధుజన మభూదిత్యర్థః ॥ ని ॥ రాజా ప్రభౌనృపేచంద్రే యక్షేక్షత్రయశక్రయో రితివిశ్వః ॥ ని ॥ సత్ సత్యే విదుషి శ్రేష్ఠేసాధౌ భవతి చ త్రిషు - సత్ క్లీబమృతఇతినానార్థరత్నమాలాయాం - అత్రోత్ప్రేక్షాశ్లేషయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ౧౩౬ ॥ తత ఇతి ॥ తతః పరిదేవనానంతరం ప్రభాతే ప్రాతఃకాలే - సచివామంత్రిణః ॥ ని ॥ మంత్రీధీసచివోఽమాత్య ఇత్యమరః - వసిష్ఠస్య వచసా భరతాగమనపర్యంతమేతచ్ఛరీరం రక్షంత్వితినియోగవచనేన - క్షితిపతేః పరేతస్య దశరథస్య- త

దాశాంతమశేషంచమహీతలమ్ ॥ ౧౩౬ ॥ X ॥ తతః ప్రభాతే
వసిష్ఠవచసాసచివాస్తైలద్రోణ్యాంనిక్షిప్యక్షితిపతేస్తనుం
క్షిప్రమేవ భరతమకథితదశరథకథా ప్రవాసయతేతిదూ
తాన్ కేకయేషుప్రేషయామాసుః ॥ ౧౩౭ ॥ X ॥ తేపిజితప
వనజవన వాజిసంకోచితపథాః తురగపతి పురేదుస్స్వప్న దూ

మంకళేబరం - తైలద్రోణ్యాంతైలపూరిత కాష్ఠాంబువాహిన్యాం - నిక్షిప్య ఉచ్ఛూనత్వాదినావైరూప్యాభావార్థమితిభావః ॥ ని ॥ ద్రోణీకాష్ఠాంబువాహినీత్యమరః- అకథితదశరథకథా అనివేదితదశరథవృత్తాంతాస్సంతఏవ- అన్యథాకార్యవిఘాతాపత్తేరితిభావః - భరతంక్షిప్రమవిలంబితమేవ- ఆనయతప్రాపయత ఇత్యాదిశ్యేతిశేషః- దూతాన్ సందేశహారిణః - కేకయేషుదేశేషు ప్రేషయామాసుః ప్రహితవంతః॥ స్యాత్సందేశహరోదూత ఇత్యమరః ॥ ౧౩౭॥ తేపీతి ॥ తేపిదూతాశ్చ జితపవనాః పవనాధికవేగాః - జవనా జవశీలాశ్చ ॥ * ॥ జుచంక్రమేత్యాదినాయుచ్ - యే వాజినోశ్వాస్తైస్సంకోచితస్సంకోచంప్రాపితఇవపంథా యేషాంతే తథోక్తాస్సంతః- తాదృగశ్వవేగవశాత్సంకుచితతయా ప్రతీయమాన మార్గదైర్ఘ్యా ఇత్యర్థః - తురగపతేరశ్వపతేః కేకయస్య పురేపట్టణేదుస్స్వప్నేనస్వపితుర్దురవస్థాశంసిస్వప్నేన ఘూయమానం పరితప్యమానంమానసంయస్యతం- తాదృశంభరతమభిసంధ్యాసమ

స్కృత్య - గురోర్వసిష్ఠస్య నియోగం శీఘ్రమాగన్తవ్య మిత్యేవంరూపామాజ్ఞాం - వ్యజ్ఞపన్ విజ్ఞాపయామాసుః ॥ ౧౮౦ ॥ సోయమితి॥ సోయం భరతః - మాతామహేన మాతుః పిత్రా కేకయేన - యథాజితా మాతులేన చానుజ్ఞాతః - కతిపయైరేవదివసైః కైశ్చిదేవాహోభిః మాతులగృహనిర్గమనదిన మారభ్యాష్టమేదిన ఇత్యర్థః - తథారామాయణే - అద్యమే సప్తమీరాత్రిశ్చ్యుతస్యార్యక వేశ్మన ఇతి। కైకేయీం ప్రతిభరత వచనం - అనిమిత్తసంపాతేన దుర్నిమిత్తపరంపరయా సాతంకస్సభయసంభ్రమస్సన్ - సాకేతమయోధ్యామాససాద ప్రాప ॥ ౧౮౧ ॥ అతీతి॥ పరితమ్రాంతః పరివేష్టితమ్రాంతో భరతః - పురాభావమనతిక్రమ్య యథాపురం యథాపూర్వం ॥ * ॥ యథా ౽ సాదృశ్యే ౽ వ్యయీభావః ॥*॥ సనపుంసకమితినపుంసకత్వం ॥ * ॥ హ్రస్వోనపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వం - తన్నభవతీత్యయథాపురం తతశ్చారశబ్దేన సుప్సుపేతి సమాసః - అయథాపురః చారః ప్రచారః పరిపాటీ యస్య సతథోక్తః - పౌరాణాం చారః ఆచారః

యమానమానసంభరత మభివంద్య గురోర్నియోగం వ్యజిజ్ఞపన్ ॥ ౧౮౦ ॥ గ॥ సోయం మాతామహేన యథాజితా చానుజ్ఞాతః కతిపయైరేవదినైరనిమిత్తసంపాతేనసాతంకస్సాకేతమాససాద ॥ ౧౮౧ ॥ ప ॥ అతిచకితమతిః ప్రైక్షతపశ్యన్నపురమయథాపుర చారపౌర చారమ్ । స్వపితృభరతఃపరిత్రమ్రాన్తః పితృభవనం పితృకాననాదనూనమ్ ॥ ౧౮౨॥ ప ॥ సపితరమన

ప్రవృత్తిర్యస్య తస్మిన్ సతథోక్తం శ్రీరామవనవాస రాజవిపత్తిభ్యాం విషణ్ణజన సంకులమిత్యర్థః - పురమయోధ్యాం - పురానికటఏవ - పశ్యన్నవలోకయన్ ॥ ని॥ స్యాత్ప్రబంధేచిరాతీతేనికటాగామికేపురేత్యమరః - అతఏవాతిచకితమతిరత్యంతభయసంభ్రాంతాంతః కరణస్సన్ - పితృకాననాత్ శ్మశానాదనూనమనన్యూనం భూతాక్రోశభూయిష్ఠత్వాత్తత్కల్పమిత్యర్థః - పితుర్దశరథస్య భవనం గృహం న్యవిశత ప్రవిష్టవాన్ ॥ ని ॥ శ్మశానంస్యాత్పితృవనమిత్యమరః - పుష్పితాగ్రావృత్తం - అయుజినయుగరేఫతో యకారో యుజి చనజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥౧౮౨॥ సఇతి ॥ సభరతః - తత్ర భవనే పితరం దశరథమనవేక్ష్య దృష్ట్వా - మాతుః కైకేయ్యాస్సదనగతో గృహం ప్రవిష్టస్సన్ - తాం మాతరం ప్రణిపత్యగురుజనాదరతత్పరత్వాన్నమస్కృత్య - మమపితాదశరథః క్వనుకుత్రగతవానిత్యపృచ్ఛత్ పృష్టవాన్ - అథ సైషా కైకేయీ భరతాయ భరతం ప్రతీత్యర్థః - క్రియాగ్రహణమపికర్తవ్యం

ష్యమితిసం ప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ - పరుషతరమత్యంతకఠినకఠోరంయథాతథా వాచమూచేఉక్తవతీం వృత్తంపూర్వవత్ ॥ ౧౪౩ ॥ అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ వనచర ఇతి॥ రామభద్రఃమైథిలీలక్ష్మణాభ్యాంసాకం- పితృవిధింపితృనిదేశంగం - అనురోద్ధుమనువర్తితుం - వనచరోమునిరివ ప్రస్థితోగతఃమునివేషధారీసన్ త్వంగచ్ఛేతిపిత్రాజ్ఞప్తస్సన్ ఆరణ్యంగతఇత్యర్థః - తదనుతదనంతరమస్తోతవపితాదశరథః - కాలధర్మం మరణం అనుయాతోసంగతఃమృత ఇత్యర్థః॥ ని ॥ స్వాత్మంచతా కాలదమన ఇత్యాది పర్యాయేష్వమరః అత స్త్వంనిస్సపత్నాంనిష్కంటకాంధరిత్రీం - యథేచ్ఛంస్వేచ్ఛదమనుభవతత్సేవేత్యర్థః- మాలినీవృత్తం ॥౧౪౪॥ మయూరీతి॥ కేకయాత్మజాకైకేయీ- ధారత్వాదుక్తరూపయావాచా-భరతంమయూరీబర్హిణీ॥*॥ జాతిర

వేత్యాసత్ర మాతుస్సుదసగతః ప్రణిపత్యా త్మానప్యచ్ఛత్ । స్వ
నృపమగతోవార్తా పితేతిస్యైషామహమహారం భరతాయావాచ
మూచే ॥ ౧౪౩ ॥స॥ వనచరస్సాకంమైథిలీలక్ష్మణాభ్యాం
పితృవిధిమనురోద్ధుంప్రస్థితోరామభద్రః । తదనుగతపితా
సౌ కాలధర్మానుయాతస్త్వమనుభవయథేచ్ఛంనిస్సప
త్నాంధరిత్రీమ్ ॥ ౧౪౪ ॥స॥ మయూరీవమహానాగంకేకయా
కేకయాత్మజా । ధారిత్వాభరతంచక్రే పరిక్షుభితమానసమ్
౧౪౫ ॥ గ ॥ తదనుభరతశ్చిరతరంవిలప్య విలుప్య మానవివే
కః కైకేయీమకథయత్ ॥ ౧౪౬ ॥స॥ పరిణతిపరుషాణాం

స్త్రీవిషయాదగమాపథాదిః జీవ - కేకయాస్వవాక్యా॥ ని॥ కేకావాణీమయూరస్యే త్యమరః- మహానాగంమహాభుజంగమిచ - పరిక్షుభితమానసంక్షుభితహృదయంచక్రే॥ని॥ మయూరోబర్హిణోబర్హీ నీలకంఠోభుజంగభుగిత్యభిధానాన్మయూర్యాస్తద్విరోధిత్వాదితిజ్ఞానః - పూర్ణోపమాలంకారః ॥ ౧౪౫ ॥ తదితి॥ తదనుకైకేయీవచనానంతరంభరతశ్చిరతరంబహుకాలంవిలప్యపితృభ్రాతృఉద్దేశేనపరిదేవనం కృత్వేత్యర్థః- విలుప్యమానాలోపం ప్రాప్నువన్ వివేకోయస్య సతథోక్తః- పితృమరణభ్రాతృప్రవ్రజనశ్రవణాభ్యాం బుద్ధిస్ఫురణాభావాత్కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారరహిత ఇత్యర్థః- కైకేయీమకథయదవోచత్ ॥ ౧౪౬ ॥ తదేవవివృణోతి॥ పరిణతీత్యాదినా॥ హేకైకేయి పరిణతిపరుషాణాంపర్యంతదుర్దశాను సంధాయకానాంపాప్మనామేవంవిధానాం

పానాం ॥ ని ॥ అ(స్త్రీ)పంకం పుమాన్పాప్మేత్యమరః- సంనిపాతా త్సంభూతాద్ధేతోస్స్వా త ద్భూభూతా త్త్వం చతుర్ణాం శ్రీరామాదీనామస్మాకం - అంబా మాతా న భవసీహాన జాయసే ఖలు ఈదృక్పాపిష్ఠా త్త్వమస్మాకమంబా భవితుం నార్హసీత్యర్థః - (త త్తస్మాత్కారణాత్ ఇహ అస్మిన్ లోకే తనయవత్యః పుత్రవత్యః (స్త్రి)యః తద్భూభూతానామేవ పరిజ్ఞాన సంభవాదితి భావః- త్వాం శ్రుతిపుటయోః శ్రోత్రగోళకయోః రచితా విహితా ఆర్తిః పీడాయయా-సా తథోక్తా తస్యాః శ్రోత్రయోరత్యంత ఖేదకారిణ్యా ఇత్యర్థః - అకీర్తే ర్దుష్కీర్తేస్సవిత్రీం జననీం- త్వామత్యంతం సల్లపిష్యంతి హాహా చారేయం కిమేతదకృత్యమకరోత్ యతో దుర్నివారాపకీర్తిమూలమభూదిత్యన్యోన్యస్య సంభాషణం కరిష్యంతీత్యర్థః॥ ని॥ సల్లాపో భాషణం మిథ ఇత్యమరః - సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యత ఇతి భగవద్వచనాదితి భావః - అత్ర కైకేయ్యా నిజమాతృత్వమపహ్నుత్య అకీర్తిమాతృత్వస్యారోపాద పహ్నవభేదః - ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయం మాలినీవృత్తం ॥ ౧౮౬ ॥ తదితి॥ తదను తదనంతరం తస్మాత్ కైకేయీవదనాదాకృష్టా అపసారితా దృష్టిర్యస్య స తథోక్తః-

పాప్మనాం సన్నిపాతాన్మహిభవసి చతుర్ణాం న త్వమ
స్మాకమంబా । తదిహ తనయవత్యస్సల్లపిష్యంతి కామం శ్రు
తిపుటరచితార్తేస్త్వాం సవిత్రీమకీర్తేః ॥ ౧౮౬ ॥ ౫ ॥ తదను
తన్ముఖాదాకృష్టదృష్టిరనుజమిదమవాదీత్ ॥ ౧౮౭ ॥ ప ॥
అవిరళమినవంశం దగ్ధుమాశ్రిత్య తాపం జనమనసి కిరంత్యాం

ఈదృగపకారకారిణ్యా ముఖం కిమవలోకనీయమితి జుగుప్సయా తదపనీతచక్షుస్సన్నిత్యర్థః - అనుజం శత్రుఘ్నం ప్రతీదం వచనమవాదీదవోచత్ ॥ ౧౮౭ ॥ తదేవ వివృణోతి॥ అవిరళమితి॥ భాతీతి భవత్యాం పూజ్యాయాం ॥*॥ భాతేర్డవతురిత్యౌణాదికో డవతుప్రత్యయః ఉగితశ్చేతి ఙీప్ - సత్యాం - సాధ్వ్యామస్యాం కైకేయ్యామితి సోల్లుంఠనోక్తిః ॥ ని ॥ సతీసాధ్వీ పతివ్రతేత్యమరః- అవిరళం సాంద్రం ప్రవృద్ధమితియావత్ - అవికలమితి పాఠే వైకల్యరహితమక్షతమిత్యర్థః- ఇనవంశం సూర్యవంశం వేణువనం చ గమ్యతే- దగ్ధుం నాశయితుం భస్మీకర్తుం చ- ఆశ్రిత్యాధిష్ఠాయ- జనానాం మనసి హృదయే- తాపం సంతాపమౌష్ణ్యం చ- కిరంత్యాం విక్షిపంత్యాం ప్రవర్తయంత్యాం సత్యామిత్యర్థః- వంశవినాశకారిణ్యాస్తస్యాస్స్వజనమనస్సంతాపహేతుత్వాదితి భావః- సవనేష్వనుసవనం ప్రాతరాదిసవనత్రయేష్వపీత్యర్థః- విభక్త్యర్థే వ్యయీభావః- ఆహుతైస్సుకృతిభిర్యజమానైః- పూజ్యమానాదేవతా పావక ఇత్యర్థః- ఇదానీమస్మిన్నవసర

ఆశ్రయం కాష్ఠ గుల్మాదికమశ్నాతీత్యాశ్రయాశః స ఇత్యభిధానం నామధేయం క
థం వహతి ప్రాప్నోతి న వోఢవ్య మిత్యర్థః - సతి ప్రతిపక్షే స్వప్రతిష్ఠాయా అనిర్వా
హత్వాదితి భావః ॥ ని ॥ ఆశ్రయాశో బృహద్భానుః కృశానుః పావకోఽనల ఇత్యమరః - హుం
త అప్రచ్యుతస్యాస్మద్వంశస్యాయం ప్రచ్యుతిం సంపాదితవతీతి ఖేద ఇత్యర్థః - అత్రోప
మేయస్యాధిక్య కథనాపేక్ష యోపమానస్య పావకస్యాశ్రయాశాభిధాన వహనా
త్తైపాత్ప్రతీపాలంకారః - యత్రోపమానస్య క్షేపః కైముత్యేన కథ్యతే - య
ద్వోపమేయభావోఽత్ర ప్రతీపః స్యాదలంకృతిరితి లక్షణాత్ ॥ ౧౪౯ ॥ అ ॥ పుత్ర
పీడనమతి దుస్సహ దుఃఖకారణమితి దర్శయితుమితి హేసమాహ ॥ అవిరతేతి ॥ అ
విరతా అవిచ్ఛిన్నా మధ్యాహ్న పర్యంత మితి యావత్ - తయా కృష్యా కర్షణేన
శ్రాంతం గ్లానం నిఖిలం వత్సం తనయా బలీవర్దావిత్యర్థః - జాతావేక వచనం స్వ
వంశ్యత్వాద్వత్సత్వేన నిర్దేశః ॥ ని ॥ వత్సో నాకుటజే వర్షే తర్ణకే తనయాదిక ఇతి
వైజయంతీ - ఆలోక్య దృష్ట్వా సమం తుల్యం జాయంత ఇతి సమజాః పుత్రాః తేషాం శతా

హంతసత్త్వాం భవత్యామ్। అనుసవనమపాపై ర్దేవతాపూజ్య
మానా వహంతి కథమిదానీమాశ్రయాశాభిధానమ్॥౧౪౯॥ప॥
అవిరతకృషితాం తం వత్సమాలోక్య ధేనోరపి సమజశతానాం
మాతురస్రం బభూవ। తదిహ తనయశోకం సంతరేదేకపుత్రా

నాం - మాతుః అనేక పుత్రజనన్యా అపీత్యర్థః - ధేనోః కామధేనోః గగన స్థాయా ఇతి
శేషః అస్రమశ్రు - బభూవ తనయ క్లేశజనిత శోక వశాద్రుదితవతీత్యర్థః ॥ ని ॥ రో
దనం చాస్రమశ్రు చేత్యమరః - తత్తస్మాత్కారణాదేకః శ్రీరామః పుత్రో యస్యా
స్సా తథోక్తా ఏకపుత్రా కోసలేంద్రస్య పుత్రీ కౌసల్యా - ఇహాస్మిన్ లోకే ఇదానీం తన
యశోకం పుత్రవిరహజనితశోకం అతిదుస్తరమితి భావః - కథం కేనోపాయేన సంతరేత్
తరితుం శక్నుయాత్ న కేనాపి సంతరేదేవేత్యర్థః - కథయ బ్రూహీతి విషాదాభినయ
వచనం - బహుపుత్రసంపన్నాపి స్వర్లోకనివాసిన్యపి కామధేనురపి సాక్షాదనాత్మజస్యా
పి వత్సస్య క్లేశమసహమానా శోచితవతీ ఏవం భూతా కౌసల్యా శోచిష్యతీతి కిముత వక్తవ్య
మిత్యర్థః - తథా శ్రీరామాయణం - యస్యాః పుత్రసహస్రాణి సాపి శోచతి కామధు
క్ - కిం పునర్యా వినా రామం కౌసల్యా వర్తయిష్యతి - ఏకపుత్రా చ సాధ్వీ చ వివత్సేయం
త్వయా కృతేతి ॥ అత్ర కామధేన్వపేక్షయా అసారాయాః కౌసల్యాయాః శోకసంతార

నాశకర్తృత్వస్యకైముత్యన్యాయేనకథితత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః-ఏకస్యవస్తునోభా వాద్యత్రవస్త్వన్యథాపతేత్ - కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియేతి లక్షణాత్ ॥ ౧౪౦ ॥ అపిబదితి॥ఇయంకైకేయీభుజగీచ ప్రతీయతేనరేంద్రరాజ్ఞిదశరథేవిషవైద్యేచ॥ ని॥ నరేంద్రో వార్త్తికేరాజ్ఞి విషవైద్యేచకథ్యత ఇతివిశ్వః- కాలయోగాత్కాలవశాత్ నవిద్యతేమంత్ర ఉపాయచింతనం భుజగస్తంభన కరమంత్రశ్చయస్యతస్మిన్ అమంత్రే - పూర్వం మంత్రసంపన్నత్వేపికాలవశాత్తద్విహీనే సతీత్యర్థః - వరయుగమేవరసనేతాభ్యాం- తదీయంనరేంద్రసంబంధినం॥ *॥ త్యదాదీనిచేతివృద్ధసంజ్ఞాయాం వృద్ధాచ్ఛ ఇతిఛ ప్రత్యయః - ప్రాణవాయుమపి బత్ పీతవతీవరయుగాపదేశేననరేంద్రంనిహతవతీత్యర్థః- పాఘ్రాధ్మేత్యాదినాపిబాదేశః అదః అముష్యాః కైకేయ్యాః- నగరాదపసృత్యఅపనగరం అయోధ్యానగరంవర్జయి

కథయకథమిదానీంకోసలేంద్రస్యపుత్రీ॥౧౫౦ ॥ప॥ అపిబది
యమమంత్రేకాలయోగాన్నరేంద్రేవరయుగరసనాభ్యాం
ప్రాణవాయుంతదీయమ్। అపనగరమముష్యా వర్తనంయు
క్తరూపంపితృవనవసుమత్యాంక్వాపివల్మీకవత్యామ్॥ ౧౫౧॥
ప ॥ ఏషానికృష్టమతిరాత్మగుణోచితేషువంశేషుసత్సుబహు
ధాపిశితాశనానామ్। మాకందశాలినివనేవిషవల్లరీవ

త్యేత్యర్థః ॥ * ॥ అపపరిబహిరంచవః పంచమ్యా ఇత్యవ్యయీభావసమాసః అవ్యయీభావశ్చేతినపుంసకత్వం - వల్మీకవత్యాంభుజగీనివాసోచితవామలూరుప్రచురాయాం ॥ ని ॥ వామలూరుశ్చ నాకుశ్చవల్మీకంపున్నపుంసకమిత్యమరః - క్వాపికస్యాంచిత్ పితృవనవసుమత్యాంశ్మశానభువివర్తనమవస్థానంయుక్తరూపంప్రాశస్త్యేనయుక్తం- ప్రశంసాయాంరూపప్ ఈదృక్క్రూరసమాచారేయంనగరాన్నిర్వాసనీయేత్యర్థః- అత్రవరయుగేరసనాత్వరూపణాత్కైకేయ్యాభుజగీత్వప్రతీతేఃశ్లేషసంకీర్ణైకదేశవర్తిసావయవరూపకం యథాపూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థంప్రతిహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమిత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౧౫౧ ॥ ఏషేతి॥ నికృష్టమతిర్నీచబుద్ధిరేషాకైకేయీ - ఆత్మగుణోచితేషునిజమర్యాదానుగుణేషు - పిశితాశనానాం రాక్షసానాం వంశేషు బహుధాబహుప్రకారేణ

స్వత్సు విద్యమానేషు సత్సు - మాకందైశ్చూతవృక్షైశ్శాలతే భిక్షమితి మాకందశాలిని॥
*॥ బహుశమాభిక్ష్ణ్యఇతిణినిః - తస్మిన్ వనేఉద్యానేవిషవల్లరీవిషమంజరీవ ॥ ని॥ వల్ల
రీమంజరీసమే ఇత్యమరః - కేకయస్య రాజ్ఞఃకులే సకలలోకశ్లాఘ్య మహారాజ
వంశ ఇత్యర్థః - కథంకుతః ఆవిరాసీత్ - ఉదితాభూత్ తాదృశ్మహారాజకులేఅ
స్యాఉత్పత్తిరనుచితేత్యర్థః- ఉపమాలంకారః- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౫౨ ॥ జ
ననీతి॥ వీరఃదేయదానాదిషువీర్యశాలీ-ధర్మవిద్ధర్మజ్ఞః- సఃభరతః మేమమజననీమాతా
జనానాంనీత్యామర్యాదయా విహీనేత్యుక్త్వేతిశేషః - సానుజస్స శత్రుఘ్నస్సన్ నిర
యాత్ రలగోరభేదాన్నిలయాత్ కైకేయీంగృహాత్ ;నిరయాన్నరకాదివ॥ ని॥ స్యా
న్నారకస్తునరకోనిరయోదుర్గతిః (స్త్రి)యాంమిత్యమరః - నిరయాత్ నిరగాత్ ॥ * ॥
నిర్ పూర్వాదయగతావితిధాతోర్లఙ్ - ఉపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౫౩ ॥ త
త్రేతి॥ తత్రతస్మిన్ సమయే భరతస్సామాత్యస్సమంత్రివర్గస్సన్ సముపేత్యసగాపమా

హంతకేకయకులేకథమావిరాసీత్ ॥ ౧౫౨ ॥ స ॥ జననీతి
విహీనామేజననీతిసధర్మవిత్ ॥ నిరయాన్నిరయాద్వ్వరో
నిరయాదివసానుజః ॥ ౧౫౩ ॥ తత్ర సామాత్యస్సముపేత్యప
త్యుశ్చితాధిరోహణమభిలషంతీంకౌసల్యాంభరతశ్శపథశతై
ర్ని వార్య వసిష్ఠాదిష్టేనపథాదశరథాయస దాయాగశీలా
య- యాయజూకాభి (ప్రే)తం (ప్రే) తకృత్యమకరోత్ ॥ ౧౫౪

గత్యకౌసల్యాయాఇతిశేషః - పత్యుఃభర్తుర్దశరథస్య - చితాధిరోహణమనుగమనమభి
లషంతీంకామయమానాం॥ శ్లో॥ ఆర్తార్తేముదితేహృష్టాప్రోషితేమలినాకృశా। మృతేమ్రి
యేతయానారీసా (స్త్రీ) జ్ఞేయాపతివ్రతేతిస్మృత్యాతస్యపతివ్రతాధర్మత్వాదితిభావః.
కౌసల్యాంశపథశతైః* కృత్యశాస్త్రానుగాబుద్ధిర్మాభూత్తస్యకదాచనసత్యసంధస్య
తాంశ్రేష్ఠాయస్యార్యోనుమతేగత ఇత్యాదిశ్రీరామాయణోక్తానేకశపథైరిత్యర్థః-ని
వార్య;చితాధిరోహణాభినివేశాన్నివర్త్య వసిష్ఠేననిజకులాచార్యేణ మహర్షిణాదిష్టే
నపథాఅంత్యేష్టిమార్గేణ- సదాయాగశీలాయ- దశరథాయ- యాయజూకఃఅశ్వమే
ధాదిబహుయజ్ఞకర్తా॥ని॥ఇజ్యాశీలోయాయజూక ఇత్యమరః-యజజపదశాంయఙ్ఞఇతి
యజితేర్యఙంతాదూకప్రత్యయః - తస్యాభిప్రేతమభిమతం- ప్రేతకృత్యందహనాదిపిత్యృ
తసంస్కారమకరోత్ ॥ ని ॥ మృతఃప్రేతః॥పరాసుశ్చేతివైజయంతీ ॥ ౧౫౪ ॥ తతః

కింజాతమిత్యత ఆహ॥ తాత ఇతి॥ కృతమనేనకృతీకుశలః కృతకృత్య ఇత్యర్థః ॥ *॥ ఇష్టాదిభ్యశ్చేతి ఇనస్ప్రత్యయః భరతః తాతేపితరిదశరథే పితృవనం శ్మశానం యాతే గతేసతి పరలోకగామినిసతీత్యర్థః- తథా తేన ప్రకారేణ స్వయం భ్రాతృవనం శ్రీరామాధిష్ఠితం దండకావనమిత్యర్థః- యాతుం గంతుం ప్రాంజలిః కృతాంజలిస్సన్ ॥ * ॥ కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః ప్రకృతీ రమాత్యాన్ ॥ ని ॥ ప్రకృతి స్సహజే యోనావమాత్యే పరమాత్మనీతి విశ్వః - ప్రార్థయామాస యాచితవాన్ ॥ ౧౫ ॥ తదనంతరం వృత్తాంతమాహ॥ అథేతి॥ భరతః అనునీతః వసిష్ఠసుమంత్రాదిభిః ప్రార్థితస్సన్ తాభ్యాం మాతృత్వేన ప్రసిద్ధాభ్యాం కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం కైకేయ్యా అనాదరాభిభూతత్వాదితి భావః - తథాంతఃపురజనేన అన్యేన రాజావరోధవధూజనేనచ సాకం భవనం గృహం అభజత ప్రవివేశ॥౧౬॥ అథేతి॥ అథ గృహప్రవేశానంతరం విధిమనతిక్రమ్య యథావిధి యథాశాస్త్రం॥ *॥ యథాసాదృశ్య ఇత్యవ్యయీభావః - ఊర్ధ్వం దేహాదూర్ధ్వదైహికమ్ ॥

ప ॥ తాతే పితృవనం యాతే యాతుం భ్రాతృవనం తథా । భ
రరతః ప్రార్థయామాస ప్రాంజలిః ప్రకృతీః కృతీ॥ ౧౫ ॥
X ॥ అథ తాభ్యాం కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యామంతఃపురజనే
న చ సాకమనునీతో భరతో భవనమభజత ॥౧౬॥ X ॥ అథ
యథావిధివిహితౌర్ధ్వదైహికం గమితచతుర్దశదివసం దివస
కరకులహితేన పురోహితేన నగరవృద్ధైశ్చ సార్ధం ॥

త్వర్ధ్వదైహికం పరలోకక్రియాం ॥ ని ॥ మృతార్థం తదహర్దానంత్రిషుస్యాదౌర్ధ్వదైహికమిత్యమరః ॥ *॥ ఊర్ధ్వదేహాచ్చేతి వక్తవ్యాత్ఠక్- అనుశతికాదేరాకృతిగణత్వాదుభయపదవృద్ధిః- విహితమాచరితమౌర్ధ్వదైహికం యేన తం తథోక్తం - గమితానీతాశ్చతుర్దశసంఖ్యాకా దివసా యేన తం భరతం - అమాసహవసంతీత్యమాత్యాః మంత్రిణః- అవ్యయాత్త్యప్ దివసకరకులహితేన- పురోహితేన వసిష్ఠేన తథా నగరే పట్టణే యే వృద్ధా జ్ఞానవిద్యావయోవృద్ధాః తైశ్చ సార్థం సముపేత్య సమీపమాగత్య మకుటస్య రాజచిహ్నస్య కోటీరస్య భరణాయ ప్రార్థయామాసుః యాచితవంతః- మూర్ధాభిషిక్తో భూత్వా భువం పరిపాలయేత్యనునీతవంత ఇత్యర్థః-నను క్షత్రియస్య షోడశాహానీతి షోడశాహాశౌచసద్భావాత్ కథం చతుర్దశదివసమిత్యుచ్యత ఇతి చేత్సత్యం॥*॥ క్షత్రియస్తు ద్వాదశాహానస్వకర్మనిరతశ్శుచిరిత్యాది విశేషశాస్త్రానుసారేణ ద్వాదశాహానాశౌచనివృత్తౌ

ద్వాదశేఽహని శ్రాద్ధం కృతవానితి మంతవ్యం - చతుర్దశ దివసమితి తు ప్రస్తావ త్వా
దవిరోధః తథా చ రామాయణం ॥ * ॥ తతో దశాహేఽతిగతే కృతశౌచో నృ
పాత్మజః - ద్వాదశేఽహని సంప్రాప్తే శ్రాద్ధకర్మాణ్యకారయత్ ॥ తథా॥ తతః ప్రభాత
సమయే దివసేఽథ చతుర్దశే । సమేత్య రాజ్యకర్తారో భరతం వాక్యమబ్రువన్నితి ॥ * ॥
తతః ప్రభాతసమయే దివసేఽథ త్రయోదశే । విలలాప మహాబాహుర్భరతశ్శోకమూ
ర్ఛితః ఇతి- త్రయోదశేఽహ్ని భరతస్య శోకవిహ్వలత్వేన ప్రసాధయితుమయుక్తత్వా
ద్దివసేఽథ చతుర్దశే ఇతి శ్రీరామాయణే ఉక్తం - అత్ర తు గమిత చతుర్దశ దివసమిత్యే
నేన చతుర్దశస్యాప్యహ్నో గమితత్వాత్పంచదశేఽహ్నీత్యాయాతం- తథా చ శ్రీరామా
యణవిరోధ ఇతి చేత్ - సత్యం యద్యప్యవిరోధో దుర్వారః- తథాపి యథాకథంచిదుపాంత్య
న్యాయేన చతుర్దశదివస ఏవ పరిణమయితవ్యం- యద్వా గమిత ఇత్యత్ర వర్తమానార్థే
క్తప్రత్యయే క్రియమాణే గమితో గమ్యమానః నీయమాన ఇతి యావత్ - చతుర్దశదివసో

సముపేత్య ముకుటస్య భరణాయ ప్రార్థయా
మాసుః ॥ ౧౫౭ ॥ X ॥ తతస్తాన్నిర్బంధతో
భరతః ప్రత్యవాదీత్ ॥ ౧౫౮ ॥ ప ॥ బహుభిరిహ కిము
క్తైః స్పష్టముక్తస్సౌమిత్రివృత్తిర్మకుటమపి వహేయం యుష్మదా
జ్ఞాహి పూజ్యా । మమ పరమవకాశః పర్ణశాలానుకూలః
క్వచిదపి విపులాయాం నాస్తి చేద్దండకాయామ్ ॥ ౧౫౯ ॥ X ॥

యేన తమితి చతుర్దశ దివస ఏవ పర్యవస్యతీతి దానకోఽపి విరోధ ఇత్యలమతిప్రసంగేన॥
౧౫౭ ॥ తతః ప్రార్థనానంతరం- నిర్బంధతః మకుటభరణార్థం నిర్బంధం కుర్వతః తానమా
త్యాన్ ప్రత్యవాదీత్ ఉవాచ ॥ ౧౫౮ ॥ తదేవాహ॥ బహుభిరితి॥ ఇహేదానీం-బహుభిర
నేకైరుక్తైః ఉక్తిభిర్వాక్యైః- కిం న కించిదపీత్యర్థః- వృథా కాలక్షేపావహత్వాదితి భా
వః - కింతు వ్యక్తావిస్పష్టా సౌమిత్రేర్లక్ష్మణస్య వృత్తిర్వర్తనం శ్రీరామకైంకర్యరూ
పం యేన స తథోక్తస్సన్ మకుటమపి వహేయం ధారయేయం రాజ్యాధిపత్యమంగీకు
ర్యామిత్యర్థః- అపిశబ్దస్సంభావనాయాం - కుతః యుష్మాకమాప్తానాం భవతామాజ్ఞా ని
యోగః పూజ్యా హి మాననీయా ఖలు అవశ్యకర్తవ్యేత్యర్థః కథం చేత్ విపులాయాం విస్తృ
తాయాం దండకాయాం క్వచిత్కుత్రచిదపి- మమ పర్ణశాలానుకూలః పర్ణశాలానిర్మాణా
నుగుణః తావన్మాత్రక ఇత్యర్థః- అవకాశోఽంతరం పరమత్యంతమల్పం- నాస్తి చేత్ తథా వ
హేయమితి సంబంధః అతో లక్ష్మణవత్ శ్రీరామకైంకర్యతత్పరేణైవ మయా భావ్యతే న
తు మకుటభరణాధరేణేతి తాత్పర్యం ॥ ౧౫౯ ॥ ఇతి ॥ ఇత్యనేన ప్రకారేణ త్వాన్ శ్రీరామ

సేవోత్సుకం శ్రీరామకైంకర్యోత్కణ్ఠితం మనశ్చిత్తం యస్య సతథోక్తస్సన్ నిశ్చక్రామ నిర్జగామ- గృహాదితిశేషః॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ భరతనిర్గమనసమయే॥ ౧౬౦॥ అనుపథీతి॥ అనుపథి అకపటం అగాధమితియావత్ - క్రియావిశేషణమేతత్ ॥ ని॥ కపటోస్త్రీవ్యాజదమ్భోపధయఇత్యమరః - సత్పథే శ్రీరామాభిషేకాచరణరూపసాధుమార్గే- అన్యత్ర సతాం నక్షత్రాణాం పన్థాస్తస్మిన్నాకాశే ॥*॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాన్తః- పాంసవో దోషాఅస్యాస్సన్తీతి పాంసులా ॥ని॥ స్వైరిణీపాంసులా చ స్యాదిత్యమరః॥*॥ సిధ్మాదిత్వాల్లచ్ప్రత్యయః- తస్యాభావస్తత్త్వం తద్విఘాతకరణరూపదోషకారిత్వమిత్యర్థః ॥ * ॥ త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి పుంవద్భావోవక్తవ్యః - అన్యత్ర పాంసవః పరాగాః అస్య సన్తీతి పాంసులత్వం రచయిత్వా ప్రకటయిత్వా ఆసాద్య చ- అతఏవ సుజననయనసౌఖ్యప్రాతికూల్యం సజ్జననేత్రోత్సవవిఘాతం అన్యత్ర సుష్ఠుజనానాం నయనసౌఖ్యస్య నేత్రసుఖస్థితేః ప్రాతికూల్యం విరోధం చ కృత్వా ఉద్ఘూర్ణమానా పరిభ్ర

ఇత్యుక్త్వా శ్రీరామసేవోత్సుకమనా నిశ్చక్రామ॥ తత్ర ॥
౧౬౦॥ ప ॥ అనుపథి రచయిత్వా సత్పథే పాంసులత్వం సుజన
నయనసౌఖ్య ప్రాతికూల్యం చకృ త్వా । నరపతిగృహ
మధ్యాత్తూర్ణముద్ఘూర్ణమానా కుటిలగతిరుపస్థాన్మన్థ
రానామవాత్యా ॥ ౧౬౧ ॥ ప ॥ కేశహస్తం స్వహస్తేనగృ

మన్తీ పక్షేత్రోన్మత్తత్వాదన్యత్ర స్వాభావ్యాచ్చేతి భావః- కుటిలగతిర్వక్రగతిః-పక్షే వక్రమబ్జత్వాదన్యత్ర తాదృక్చక్రచంక్రమణశీలత్వాచ్చేతి భావః మన్థరానామ మన్థరేతి ప్రసిద్ధా వాత్యా వాతసంహతిః॥ * ॥ పాశాదిభ్యోయ ఇతియత్ ప్రత్యయః నరపతిగృహమధ్యాత్ - రాజభవనాన్తరాత్ తూర్ణం క్షిప్రముదస్థాదుత్థితవతీ నిర్గతవతీత్యర్థః - ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యే తస్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్ అత్ర ప్రకృతాప్రకృతగతః శ్లేషాలంకారః ॥ * ॥ ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తం చేచ్ఛబ్దమాత్ర సాధర్మ్యం - శ్లేషోయం శిష్టశ్వం సత్వత్రాద్యద్వయేనాటత్యఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧౬౧॥ కేశహస్తఇతి॥ తతస్తదనన్తరం - క్రుద్ధం తద్దర్శనాత్కోపోద్రిక్తం అతఏవ స్వహస్తేన నిజకరేణ కేశహస్తం మన్థరాకేశకలాపం॥ ని॥ పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పర ఇత్యమరః - గృహీత్వా తస్యాః మన్థరాయాః శపథ ఉద్యతముద్యక్తం శుద్ధ

స్త్వపి స్త్రియా వధేన స్త్రీహత్యాదోషశ్చ న ప్రసజ్యేతేతి తద్వధ్యత్వం సనే విహీంతా గ్రహణమి త్యర్థః - రామానుజస్య భరతస్య లక్ష్మణస్య వా- అనుజం శత్రుఘ్నం కౌసల్యా వారయా మాస కిమనేన క్షుద్రదాసీనిగ్రహేణేతి- తన్నిగ్రహం ధాభినివేశాన్నివారితవతీత్యర్థః - శ తేనాస్యాస్సాధ్వీజనోచితదయా సౌశీల్యాదిగుణసంపత్తిస్సూచితేతి మంతవ్యం॥౧౬౨

తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే- భరతస్యాంతఃపుర ఏవ కౌసల్యాద్యంతఃపురస్త్రీసహి తస్సన్నేవ- శిల్పవర్గేణ ఖనకవర్ధకీవృక్షతక్షకప్రముఖశిల్పినివహేన- సమీక్ష్య కృతా గర్తపాషాణగుల్మాదినిరసనేన ఋజూకృతా సరణిర్మార్గో యస్య సతథోక్తస్సన్ పుర తః పురస్తాత్ ప్రసృతానాం ప్రవృత్తానాం నరాణాం గజానాం రథానాం తురగాణాం చ- చరణైః పాదైః క్షుణ్ణమవదారితం యత్క్షోణీతలం తస్మాత్ సముత్కీర్ణేన సముత్థితేన శ కునికురుంబేణ పాంసుభరేణ అంబరగం గామాకాశగం గాం జంబాలయన్ - జంబాలి

హిత్వా తత్సౌధోద్యతమ్ । కౌసల్యావారయామాస క్రుద్ధం
రామానుజానుజమ్ । ౧౬౨ । ౫ ॥ తత్ర సాంతఃపుర ఏవ పు
రాన్నిర్గత్య శిల్పివర్గసమీక్ష్య తసరణిర్పురతః ప్రసృతన
రగజరథ తురగచరణ క్షుణ్ణక్షోణీత లస ముత్కీర్ణేన శ
కునికురుంబేణ జంబాలయన్నంబరగం గాం గంగాం చ సుమం
త్రభణిత గుణనివహం గుహానుమత్యా నిస్తీర్య దూరాదేవాశ్ర
మద్వారేణ నివేశిత బలభారో భరద్వాజాభివందనమకరోత్ ।

వతీం కుర్వన్ పంకిలయన్నిత్యసంబంధసంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥ ని॥ నిషద్వరస్తు జం బాలః పంకోస్త్రీ శాదకర్దమావిత్యమరః - జంబాలశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శ త్రాదేశః - తథా సుమంత్రేణ భణితో వర్ణితః గుణనివహస్సౌశీల్యసౌహార్దాదిసద్గుణ సంపత్తిర్యస్య తథోక్తస్య గుహస్య నిషాదనాథస్యానుమత్యాంగీకారేణ- గంగాం భూత లవాహినీం చ- నిస్తీర్య తీర్త్వా అత్రాస్మాభిః క్రియమాణమతిథిసత్కారం పరిగృహ్యైవ నగంతవ్యమితి ప్రార్థయమానం గుహం సాంత్వవచనైః ప్రసాద్య తదనుమత్యైవ తేన సహైవ గంగాం సంతీర్యేత్యర్థః· దూరాద్దూరత ఏవ విప్రకృష్టదేశ ఏవ- మహర్షేరముష్మాద యభయాదితి భావః॥*॥ దూరాంతికార్థేభ్యో ద్వితీయా చేతి చకారాత్పంచమీ ఆశ్రమద్వా రే తపోవనప్రతీహారప్రదేశే- నివేశితబలభారస్సంస్థాపితసేనానివహస్సన్ మహర్షే

శ్రమపీడాభయాత్తో క్రోశాదేవ విసృష్టసైన్య ఇత్యర్థః- తథా శ్రీరామాయణం॥ శ్లో॥ భరద్వాజాశ్రమం దృష్ట్వా క్రోశాదేవ నరర్షభః। బలం సర్వమవస్థాప్య జగామ సపురోహిత ఇతి- అథ భరద్వాజస్య మునేరభివాదనం పాదవందనమకరోత్ ॥ ౧౬౩ ॥ సఇతి॥ సోయం ముని ర్మననశీలః- భరద్వాజః ప్రీతమనాస్తదాగమనాత్సంతుష్టాంతఃకరణస్సన్- భరతం జననీజనమపి కౌసల్యాది భరతమాతృజనంచ ప్రత్యేకం వివిక్తమాలోక్య దయాదృష్ట్యానుగృహ్యేత్యర్థః- సేనాం భరతచమూమప్యాహూయ ఆనీయ తామితస్సేనేతి భరతమాజ్ఞాప్య- తద్భృత్యముఖేనాకారయిత్వేత్యర్థః యథోచితం యథార్హమాతిథ్యమతిథిసత్కారం అకురుత కృతవాన్॥ ౧౬౪॥ తత్ప్రకారమేవ వర్ణయతి॥ తథేతి॥ భ్రుకుట్యా భ్రూభంగమాత్రేణైవ హేతునా ఈషదసమాప్తా భటా భటకల్పాః కింకరప్రాయా ఇతి యావత్ ॥ * ॥ ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశీయరావితి కల్పప్ ప్రత్యయః-

౧౬౩॥౪॥ సోయం ప్రీతమనా మునిర్భరద్వాజో భరతం జననీ
జనమపి ప్రత్యేకమాలోక్య సేనామప్యాహూయ యథోచి
తమాతిథ్యమకురుత॥ ౧౬౪ ॥ తథాతిథ్యం చక్రే భరతబలభా
జాం తనుభృతాం భరద్వాజస్సోయం భ్రుకుటిభటకల్పాఖిలసు
రః। తపస్తప్త్వా ఘోరం దివి సుమనసస్తత్ఫలభుజో యథా

తే అఖిలసురా అఖిలదేవా యస్య స తథోక్తః- లోకత్రయేప్యస్యాసాధ్యం న కించిదస్తీతి భావః- అత ఏవ సోయం భరద్వాజః భరతస్య బలభాజాం చమూచరాణాం ॥ * ॥ భజోణ్విః- తనుభృతాం శరీరిణాం- తథా తేన ప్రకారేణ ఆతిథ్యం అర్ఘ్యం గన్ధస్నానవాసోగంధమాల్యాలంకారమృష్టాన్నపానాద్యతిథిసత్కారం చక్రే చకార ॥ * ॥ అతిథేర్ఢ్య ఇతి తాదర్థ్యే ఢ్యప్రత్యయః - కథం చకారేత్యత ఆహ॥ ఘోరం దుష్కరం తపః వ్రతోపవాసాదిరూపం తప్త్వా కృత్వా- సుమనసో దేవాస్సంతః అత ఏవ దివి స్వర్గే తత్ఫలభుజస్తస్య తపసః ఫలభుజః రంభాసంభోగాదిఫలభోక్తారః పురుషాః మునికృతం భరద్వాజేన విహితం తేషాం భరతచమూచరాణాం తోషమానందం క్షణం క్షణమాత్రం యథాభిలషేయుః క్షణమాత్రమపీదృక్పరితోషోస్మాకం సంభవేద్యది తర్హి కృతార్థా భవేమేతి యథా వాంఛేయుస్తథా చకారేత్యర్థః - సర్వేపి చమూచరా మునికృతాతిథ్యవశాత్స్వర్గసుఖాదప్యధికం సుఖమనుబభూవురిత్యర్థః - అత్ర స్వర్గిణాం తత్పరితోషవాఞ్ఛాభిలష

ణాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః ॥ శిఖరిణీవృత్తం ॥ రసై రుద్రైశ్ఛి
న్నాయమనసభలగా శిఖరిణీతి లక్షణాత్ ॥ ౧౬౫ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యనేన ప్రకారేణ
తద్దినం మునిదర్శనదివసం దినశతకల్పం శ్రీరామదర్శనోత్సుక్యాద్బహుదినతుల్యమి
త్యర్థః - తత్ర భరద్వాజాశ్రమే నీత్వా గమయిత్వా అథ మునేః నిదేశేన భరద్వా
జాజ్ఞయా సర్వే భరతాదయశ్చిత్రకూటస్య పర్వతస్య - వనోద్దేశం వనప్రదేశమభి
లక్ష్య ప్రవిష్టవంతః ॥ ౧౬౬ ॥ తత్రేతి ॥ భరతః తత్ర వనోద్దేశే ఏవ సన్యస్తసైన్యస్థాపితా
నీకస్సన్ శ్రీరామమనస్యన్యథా ప్రతీత్యనుదయార్థమితి భావః - తథా గుహేన స
హ గుహేన మార్గవేదినా నిషాదాధిపేన సాకం - తత ఇతః ప్రదేశే రామమన్విష్యన్ గ
యన్ వయాయత ఇతి హవ్యమాజ్యాదితద్గంధోస్యాస్తీతి తథోక్తేన హవ్యగంధినా గంధవ
హేన వాయునా ధూమగంధేన హోమధూమసౌరభ్యేణ చ దూరాద్విప్రకృష్టదేశ ఏవవి

తేషాంతపోవనమభిలక్షయామాస నిర్వృతం ॥౧౬౫ ॥౫॥ ఇ
తి తద్దినం దినశతకల్పం తత్ర నీత్వా - మునేర్నిదేశేన సర్వే చి
త్రకూటవనోద్దేశమభిజగ్ముః ॥౧౬౬ ॥౫॥ తత్ర సన్యస్తసైన్య
స్తత ఇతో గుహేన సహ రామమన్విష్యన్ హవ్యగంధినాగం
ధవహేన ధూమగంధేన దూరాదేవవిభావ్యమానమచల
మృగగణం - అదృశ్యరూపాభిర్వనదేవతాభిరవకీర్యమాణబ

భావ్యమానమనుమీయమానం- అచలాః నిర్భయదేశత్వాదపలాయమానా మృగగణాః హ
రిణాదిమృగయూథాః యస్మింస్తం- అదృశ్యరూపాభిరంతర్హితాకారాభిర్వనదేవతాభి
ర్వనాభిమానినీభిర్దేవతాభిః -అవకీర్యమాణాని విక్షిప్యమాణాని బలికుసుమాని పూజోప
హారపుష్పాణి యస్మింస్తం వనదేవతానాముపహారణీయమిత్యర్థః ॥ని॥ కరోపహారయోః
పుంసి బలిరిత్యమరః- అశేషాస్సమస్తా యే పిశితాశనాః క్రవ్యాదాస్త ఏవ పిశాచాభూతగ్ర
హవిశేషాస్తేషాముచ్చాటనమంత్రవదాచరన్నుచ్చాటనమంత్రాయమాణో యో లక్ష్మణ
చాపఘోషః సౌమిత్రిధనుష్టంకారః తద్భవణస్య తదాకర్ణనస్య సముచితో యోగ్య
స్సాన్నిధ్యప్రదేశః- ప్రాంతభూమిర్యస్య తం నిరంతరలక్ష్మణచాపఘోషఘుమఘుమా
యమానసమీపదేశమిత్యర్థః- నూతనపరికల్పితాః శ్రీరామసహవాసేన కృతార్థత్వ
సంపాదనార్థం ప్రత్యగ్రం నిర్మితాస్తాస్సుపర్ణశాలాస్సు వసంతీతి వాస్తవ్యా పనం

తః ॥ * ॥ వసేస్తవ్యత్కర్తరిణిచ్చేతికర్తరితవ్య ప్రత్యయోవృద్ధిశ్చ - వైఖానసా స్తపోవిశేషలబ్ధ సంజ్ఞాస్తాపసవిశేషాః - యద్వా బ్రహ్మణోనఖజాతా వైఖానసాః ॥ * ॥ యేనఖాస్తే వైఖానసా ఇతిశ్రుతేః - యద్వా విఖనసమునినా ప్రోక్తం సూత్రమధికృత్యతన్మార్గానుసారిణో వైఖానసాః - నూతనపరికల్పితపర్ణశాలావాస్తవ్యాశ్చతే వైఖానస కుటుంబినో వానప్రస్థానాం సారికాశ్చతైర్నిబిరీసః నిబిడో భూభాగో భూప్రదేశోయస్యతం ॥ ని ॥ నిబిడం నిబిరీసం చదృఢం గాఢం ప్రచక్షత ఇతి నైఘంటుః ॥ * ॥ నేర్బిడబిరీసచావితి నిశ్శబ్దాద్బిరీసచ్ప్రత్యయః - నిబిడతేతి సారొస్పష్టార్థః - అనోకహానాం వృక్షాణాం శాఖాసు లంబమానాని స్రంసమానసంస్థానకాని వల్కలానిచీరవసనాన్యజినాని కృష్ణాజినానిచ యస్మింస్తం - తథా అమరతరుశాఖాభ్యః కల్పవృక్షశాఖాభ్యః అపచితైర్వ్యలూనైః - అభినవపల్లవభంగశబలైః బాలప్రవాళశకలమిశ్రణకర్బురవర్ణైః

లికుసుమమశేషపిశితాశనపిశాచోచ్చాటనమంత్రపదా
చరణలక్ష్మణచాపఘోషశ్రవణసముచితసామీప్యప్రదేశం
నూతనపరికల్పితపర్ణశాలావాస్తవ్యవైఖానసకుటుంబినిబి
రీసభూభాగం- అనోకహశాఖావలంబమానవల్కలాజినమ
మరతరుశాఖాపచితైరంబరచరపతిపృతనాగణకరకిసలయవి
ముక్తైః అభినవపల్లవభంగశబలైరవిరలైఃకుసుమనికరైరభ్య
ర్చ్యమానజానకీనివాసతరుమూలవేదికమాలక్ష్యమాణఖ

ని॥ చిత్రంకిర్మీరకల్మాషశబలైతాశ్చకర్బురే ఇత్యమరః - అంబరచరపతేః సిద్ధగంధర్వాదిఖేచరాధీశ్వరస్యేంద్రస్యయః పృతనాగణః సైన్యనివహః తస్య కరకిసలయవిముక్తైః పాణిపల్లవవికీర్ణైః అవిరలైః సాంద్రైః - కుసుమనికరైః పుష్పనికురుంబైః అభ్యర్చ్యమానా సంపూజ్యమానా జానకీనివాసతరుమూలవేదికా సీతానికేతనవృక్షాధః ప్రదేశవితర్దికాయస్మింస్తం ॥ ని ॥ స్యాద్వితర్దిస్తువేదికేత్యమరః - ఆలక్ష్యమాణం పరిదృశ్యమానం ఖడ్గకార్ముకనిషంగం యస్మింస్తం - అతిథిజనానాం సపర్యాయాం పర్యుత్సుకేన ప్రోత్సాహేన సౌమిత్రిణా - సమాహృతైరానీతైః కందమూలఫలైః కల్పితస్స వృద్ధః ఏకదేశోయస్యతం - కందావర్తులమూలపిండాః - మూలానిదీర్ఘాకారాణీతి వివేకః - అవినాభూతాః - నిరంతరానువృత్తాః జనకదుహితృచరణనళినవిన్యాసా జానకీపాదపద్మముద్రాః

యస్మింస్తం- అపహసితం పరిహసితం ధిక్కృతమితియావత్- తత్సాకేతరామణీయకమయోధ్యాపురసౌభాగ్యం యేన తం ॥ * ॥ యోపథాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్ - రామాశ్రమం శ్రీరామనివాసస్థానం సంభ్రమేణ సంతోషజనితవేగేన సహితం యస్మింస్తత్కర్మణి తద్యథాభవతి తథా ససంభ్రమం- అభజత్ ప్రాప - అత్ర సాకేతరామణీయకస్యాపహసితత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః ॥ ౧౬౭ ॥ అథేతి ॥ ఆశ్రమభజనానంతరం - శాంతేరావాసం శమైకనికేతనం అకృతసుకృతానామనాచరితపుణ్యకర్మణాం జనానామసులభం దుష్ప్రాపం- నవాంభోదశ్యామం నీలమేఘకోమలాంగం- నళిననయనం పుండరీకాక్షం వల్కలధరం వల్కలవస్త్రధారిణం జటాజూటపీడాపీడః శేఖరో యస్య తం ॥ ని ॥ శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః - భుజగపతేరాదిశేషస్య భోగః కాయః స ఏవ ఉపమా సామ్యం యయోస్తౌ తాదృశౌ భుజౌ యస్య తం ప్ర

ద్ధ కార్ముకనిషంగమతిథి జనసపర్యా పర్యుత్సుకసౌమిత్రిస
మాహృతకందమూలఫలకల్పితైకదేశ మవినాభూతజనక దు
హితృచరణనలినవిన్యా సమపహసితసాకేత రామణీయకం
రామాశ్రమం భరతస్స సంభ్రమమభజత ॥ ౧౬౭ ॥ ప ॥
అథావాసం శాంతేరకృతసుకృతానామసులభం నవాంభోద
శ్యామం నళిననయనం వల్కలధరమ్ ॥ జటాజూటాపీడం భుజ
గపతిభోగోపమభుజం దదర్శ శ్రీమంతం విపినభువి సీతాస
హావరమ్ ॥ ౧౬౮ ॥ ప ॥ తత స్తస్యోపాంతే జనకయజనాధీ

త్తాయతపీవరబాహుమిత్యర్థః- శ్రీమంతం సహజశోభాసంపన్నం- నిత్యయోగే మతుప్ సీతాసహచరం జానకీసమేతం శ్రీరామం- విపినభువి కాంతారసీమ్ని దదర్శ ॥ ఏతదాది శిఖరిణీవృత్తం ॥ ౧౬౮ ॥ తత ఇతి ॥ తతః శ్రీరామదర్శనానంతరం- తస్య శ్రీరామస్యోపాంతే పార్శ్వప్రదేశే - నవాం నూతనాం రజనికరరేఖాం చంద్రకళామివస్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా- భూలోకగతాయాశ్చంద్రకళాయా అప్రసిద్ధత్వాన్నోపమా- జనకస్యరాజ్ఞో యజనాధీనం యజ్ఞాయత్తం- జననం జన్మ యస్యాస్తాం- హలముఖకృష్టజనకయజ్ఞక్షేత్ర సముత్పన్నామిత్యర్థః ॥ ని ॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః - తథా పుణ్యాత్పవిత్రాత్ పదకమలముద్రాపరిచయాత్ నిజపాదపద్మవిన్యాససంస్థానాద్ధేతోః అరణ్యానాం విపినానాం ॥ ని ॥ అటవ్యరణ్యం విపినమిత్యమరః - అవికలం దశంగయథాతథా అయో

థ్యాసధ్రీచీమయోధ్యాసహచరీం- తత్సదృశీమిత్యర్థః - అతఏవోపమాలంకారః- అవస్థాం దశాం విదధతీం సంపాదయంతీమిత్యర్థః - యత్రనిజసంచారస్తస్యై స్త్రియాయోధ్యాపురస్య బ్రహ్మచారిత్వాదితిభావః॥ * ॥ దధాతేశ్శతర్యుగితశ్చేతిజీప్- నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః - వైదేహీం జానకీం - వవందే నమశ్చకార శ్రీరామస్య దర్శనం సీతాయాశ్చ వందనం చేతి వైతచ్చోద్యముద్భావనీయం శ్రీరామాపేక్షయా పితత్వాన్న్యూనం పరమపతివ్రతాయాంతస్యామేవాత్యంతాదరసంభవాదితిభావః - సధ్రీచీత్యత్ర సహాంచతీతి సధ్రీచీ* ఋత్విగిత్యాదినాక్విన్ ప్రత్యయః- సహస్య సధ్రిరితి సహశబ్దస్య సధ్ర్యాదేశః॥ *॥ అనిదితామిత్యాదినా నకారలోపః అచ ఇత్యకారలోపే చౌవితిదీర్ఘః॥ * ॥ అంచతేరుగితశ్చేతిజీప్ - ఉక్తాలంకారయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః ॥ ౧౬॥ స్వతస్సిద్ధమితి॥ ఇతరదురవాపం భ్రాత్రంతరదుష్ప్రాపం భిన్నోదరదుర్లభమిత్యర్థః- రామానుజ ఇతిపదం శబ్దః యస్మిన్ లక్ష్మణే సుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సాపత్న్యమాతృజన

నజన నాంవ వందే వైదేహీం రజని కరరేఖామివనవామ్ । అ
రణ్యానాం పుణ్యాత్ప దక మలము ద్రాపరిచ యాదయో
ధ్యా సధ్రీచీ మవి కల మవస్థాం విదధతీమ్ ॥ ౧౬ ॥ స ॥
స్వతస్సిద్ధం యస్మిన్నితరదురవాపం విజయతే సుమిత్రాపుత్ర
త్వాదపి జగతి రామానుజపదమ్ । యదీయాంఘ్రిద్వంద్వ ప్రతి
నిధిభవేదంబుజయుగం నిశీథేనిర్నిద్రం యదితమపి సాధ్వావ

త్వేనభిన్నోదరత్వాదపీత్యర్థః - కౌసల్యాగర్భసంభూతత్వాభావేపీత్యపిశబ్దార్థః - తథాత్వే రామానుజపదం స్వతస్సిద్ధత్వస్యావివాదఏవేతిభావః- యద్వాసుమిత్రాయా అపుత్రత్వాదీషత్పుత్రత్వాత్ అస్యసుమిత్రాగర్భసంభూతత్వమాత్రమేవ - పుత్రలాభఫలస్యతు కౌసల్యాగామిత్వాదితిభావః- అత్రాపిరవధారణార్థకః- అథవా సుమిత్రయు కృత్రిమసుప్త్యాత్ ఆపుత్రఈషత్పుత్రః పుత్రకల్ప ఇత్యర్థః- పితృసమో జ్యేష్ఠ ఇతిన్యాయస్యాత్రైవప్రసిద్ధత్వాదితిభావః - సుమిత్రశ్చాసావాపుత్రశ్చేతి విశేషణసమాసః తస్యభావస్తత్త్వాత్ - అన్యస్యైతాదృశత్వాభావాదపిశబ్దార్థః- యద్వాసుమిత్రాపుత్రత్వాత్ సుమిత్రాపుత్రత్వం విహాయేత్యర్థః ॥ * ॥ ల్యబ్లోపే కర్మణ్యపిపంచమీ అత్రాపిరేవకారార్థకః స్వతస్సిద్ధం నినర్గసిద్ధం సత్ జగతిలోకే- విజయతేసర్వోత్కర్షేణవర్తతే- పుణ్యైశ్వర్యశోభిత్యభవత్ ఇతిన్యాయాదితిభావః- విషయాభ్యాం జేరితి ఆత్మనేపదం

తథా అంబుజయుగం అరవిందయుగ్మం - కర్తృ నిశీథే అర్ధరాత్రే ॥ ని॥ అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వావిత్యమరః - నిర్నిద్రం యది ప్రఫుల్లం చేత్ - యస్య లక్ష్మణస్య సంబంధి యదీయం తచ్చ తత్ అక్షిద్వంద్వం నేత్రయుగళం చ తస్య ప్రతినిధి ఉపమా సంభవేత్ - స్యాత్ నాప్యుపమానం కించిత్పశ్యామ ఇతి భావః - ఏతేన లక్ష్మణస్య సర్వత్ర నిద్రారాహిత్యం సూచ్యతే - తం లక్ష్మణమపి సః భరతః సాశ్రూదకృతప్రత్యుత్థీ చకార అపశ్యదిత్యర్థః - కరోతేర్లుఙి నిచః కిత్త్వాన్న గుణః - హ్రస్వాదంగాదితి సలోపః - అత్రాంబుజయుగస్య నిర్నిద్రనిశీథత్వాసంబంధేపి తత్సంభావనయా సంబంధకథనాదతిశయోక్తిః తదేతత్పుష్పం ప్రశాఖోపహితం యది స్యాదిత్యాద్యుదాహృత్యాలంకారసర్వస్వకారః స్పష్టీచకార ॥ ౧౭౦

తదనంతరమితి ॥ అత్ర రామం భరత ఇతి చ పదద్వయమధ్యాహర్తవ్యం తదనంతరం శ్రీరామసీతాలక్ష్మణదర్శనానంతరం పృథుతరోత్యంతబహుళః గ్రీష్మోష్మా గ్రీష్మర్తుజనితసంతాపో యస్మిన్ తస్మిన్ దుస్సహసంతాపకారిణీత్యర్థః - మరుపథే ఊషరస్థలవత్మని నిర్జలదేశ ఇతి యావత్ ॥ ౭ ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః - దైవాద్భాగ్యవశాత్ ॥

కృతసః ॥ ౧౭౦ ॥ ౫ ॥ తదనంతరం మరుపథేషు పృథుతరగ్రీష్మోష్మణి దైవాత్కృతోపలంభమంభోరుహతటాకం సుధాసారపూరితాపం భూరితాపస్తృష్ణ ఇవ కృష్ణసారస్స రభసం సముపేత్య పాదయోర్నిపత్య చిరం రుదన్ దశరథకథాం కథయిత్వా । మైథిలీసహితాయ సలక్ష్మణాయ రామాయ శోకమూర్ఛాం ప్రాయచ్ఛత్ ॥ ౧౭౧ ॥ ౬ ॥ రామజనని ॥

దైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యమిత్యమరః - కృతోపలంభముపలబ్ధం ప్రాప్తమిత్యర్థః - సుధాయా అమృతస్య సార ఇవ సార ఉత్కృష్టాంశో యాసాం తాః పూరితాః పరిపూర్ణాశ్చ కర్తరి క్తః ఆపో యస్మిన్ తత్ - అమృతప్రాయపయఃపరిపూర్ణమిత్యర్థః - ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః - అంభోరుహతటాకం పద్మసరోవిశేషం - భూరితాపః బహుళసంతాపః - అతఏవ సతృష్ణః పిపాసాతురః కృష్ణసారో హరిణవిశేష ఇవేత్యుపమా - భరతః సరభసం సవేగం యథా తథా ॥ ని॥ రభసో వేగహర్షయోరిత్యమరః - రామం సముపేత్య ప్రాప్య పాదయోర్నిపత్య చిరం రుదన్ రోదనం కుర్వన్ - దశరథస్య కథాం పరలోకయాత్రారూపాం వార్తాం కథయిత్వా - మైథిలీసహితాయ సలక్ష్మణాయ రామాయ శోకేన యా మూర్ఛా తాం ప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్ భరతముఖాత్ దశర

కపరలోకయాత్రాం శ్రుత్వాసీతారామలక్ష్మణాః శోకవశాన్మూర్ఛాం ప్రాపురిత్యర్థః॥ పాథఃస్థిత్యాదినాదాశోయచ్ఛాదేశః ॥ ౧౭౧ ॥ తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ వేలే ॥ ఏతేషాం శ్రీరామాదీనాం సంబంధిని ఏతస్మిన్ పూర్వోక్తే శోక ఉదన్వాన్ నివేత్యుప మితిసమాసః - అగస్త్యాయితమిత్యుపమాలింగాత్ తస్మిన్ శోకోదన్వతి దుఃఖసాగరే॥ ॥ ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతనాత్సాధుః - వేలోల్లంఘనం మాలాతివర్తనం మర్యాదా తిక్రమణం చ ॥ ని॥ అబ్ధ్యంబువికృతౌ వేలా కాలమర్యాదయోరపీత్యమరః- తన్వతి కుర్వ తిఉద్వేలే సతీత్యర్థః-ఆత్మవేదినా ఆత్మతత్త్వజ్ఞేన శోకాపనయకోవిదేనేత్యర్థః- వ సిష్ఠేన మహర్షిణా అగస్త్యేనే వాచరితమగస్త్యాయితం కుంభసంభవోంభోధిమివ వసి ష్ఠస్తదీయశోకసంరంభం స్తంభితవానిత్యర్థః ॥*॥ కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతి క్యఙ్ ॥*॥ అ కృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః - తతో భావే క్తః- ఉపమాలంకారః ॥౧౭౨॥ త

విజనోపి తత్ర నిపత్య సుచిరమరోదీత్ ॥ ౧౭౧ ॥ వేలోల్లంఘన
మేతేషాం శోకోదన్వతి తన్వతి ॥ అగస్త్యాయిత మేతస్మిన్ వసిష్ఠే
నాత్మవేదినా ॥ ౧౭౨ ॥ X॥ తతః ప్రతిపద్య సంజ్ఞా మనుజ్ఞ
యా గురోరమరసరితి విరచితసముచితనివాపకృత్యం ప్రణిప
త్య రామం ప్రతినివర్తయితుం భరతః ప్రావర్తత ॥ ౧౭౩॥
X॥ వికర్తనకులస్య యదనుకూలం గుణగణస్య యదనుగుణం

తజ్జనః॥ తతస్తదనంతరం సంజ్ఞాం చేతనాం ప్రతిపద్య ప్రాప్య ప్రతిబుధ్యేత్యర్థః ॥ ని॥ సంజ్ఞా నామని గాయత్ర్యాం చేతనాయాం రవిస్త్రియామితి విశ్వః - గురోరనుజ్ఞయా వ సిష్ఠనిదేశేన- అమరసరితి గంగాయాం- విరచితం రచితం సముచితం న్యాయ్యం వ్యంత త్యాలోచితం వా- నివాపకృత్యం పితృతర్పణకర్మ యేన తం॥*॥ ఇదం భుంక్ష్వ మహారాజ ప్రీతో యదశనా వయం- యదన్నః పురుషో భవతి తదన్నా స్తస్య దేవతా ఇతి- శ్రీరామా యణోక్తరీత్యా- తదానీం సంభవద్భిః పదార్థైర్నిర్వర్తితపితృయజ్ఞమిత్యర్థః-రామం ప్రణిపత్య నమస్కృత్య భరతః ప్రతినివర్తయితుం వనవాసాత్ప్రత్యావర్తయితుం ప్రా వర్తత ప్రవృత్తోభూత్ శ్రీరామం ప్రతినివర్తనార్థం విజ్ఞాపయితుముపాక్రమతేత్య ర్థః ॥ ౧౭౩ ॥ తత్ప్రకారమేవ వివృణోతి ॥ వికర్తనేతి ॥ తత్రానుకూలాది శబ్దానాం

ప్రాయశస్తావదేకార్థకత్వం - తథాపికించిద్వ్యాఖ్యాయతే- వికర్తనకులస్యార్క-
వంశస్య ॥ ని ॥ వికర్తనార్కమార్తాండ ఇత్యమరః - యత్ యాదృగితిసర్వత్రయ-
చ్ఛబ్దార్థః అనుకూలం సమ్మతం గుణగణస్య విద్యావినయాదిసంపత్తేః యదనుగుణమను-
వృత్తం యశోరూపస్య ప్రశస్తయశసః॥ *॥ ప్రశంసాయాం రూపప్ ప్రశంసావచనై-
శ్చేతిసమాసః- యదనురూపమర్హం- సమాచారస్య సమ్యగాచారస్య యత్సముచితం న్యా-
య్యం- ప్రాచీనభాగ్యస్య పురాతనపుణ్యస్య యత్ యోగ్యం యుక్తం- లోకగర్హణాయ లో-
కాపవాదాయ యదనర్హమయోగ్యం లోకనిందానివర్తకం యాదృగిత్యర్థః- శ్రుతస్య
శాస్త్రస్య యత్సదృశం సమానమవిరుద్ధమిత్యర్థః॥ని॥ శ్రుతం శాస్త్రావధృతయోరిత్య-
మరః తాదృశం- తాదృక్ప్రకారమేవవిధేయప్రాధాన్యాత్పుల్లింగనిర్దేశః ఆశయమభిప్రా-
యం॥ని॥ ఆశయః స్యాదభిప్రాయే మానసాధారయోరపీతివిశ్వః- ప్రకాశయంతీ ప్రకట-
యంతీ విజ్ఞాపనా ప్రార్థనా- భరతస్య ఉపజ్ఞా యత ఇత్యుపజ్ఞా భరతేనైవాదౌ జ్ఞాతేత్య-

యశోరూపస్య యదనురూపం సమాచారస్య యత్సముచితం
ప్రాచీనభాగ్యస్య యద్యోగ్యం లోకగర్హణాయ యదన
ర్హం - శ్రుతస్య యత్సదృశం తాదృశమాశయం ప్రకా
శయంతీ భరతోపజ్ఞా విజ్ఞాపనా ॥ ౧౭౪ ॥ ×॥ తత్క్ష
ణంతుణప్రభాభంగురలక్ష్మీసమావేశలక్షణితక్షోణీపతిశ

ర్థః ॥ * ॥ ఆతశ్చోపసర్గే- ఇతి కర్మణ్యఙ్ప్రత్యయః- కర్తరిషష్ఠ్యాసమాసే ఉపజ్ఞోప-
క్రమమిత్యాదినా నపుంసకత్వేపి విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగతా ॥ ని ॥ ఉపజ్ఞోప-
క్రమాం తాంశ్చ తదాదిత్వ ప్రకాశన ఇత్యమరః - మహాకులీనత్వాదిగుణసంపన్నత్వ-
స్య యథాయుక్తం స్యాత్తథా భరతో విజ్ఞాపితవానితి ఫలితార్థః- శ్రీరామప్రతినివర్త-
నార్థం అనన్యసాధారణీం విజ్ఞాపనాం కృతవానితి తాత్పర్యం ॥ ౧౭౪ ॥ తతః కిం
జాతమిత్యత ఆహ ॥ తత్క్షణమితి ॥ తస్మిన్నేవ క్షణే తత్క్షణం ॥ * ॥ అత్యంతసంయో-
గే ద్వితీయా- క్షణం ప్రభా ద్యుతిర్యస్యాస్సా క్షణప్రభా విద్యుత్ తద్వద్భంగురా భంగశీ-
లా అతిచంచలేత్యర్థః॥ *॥ భంజభాసమిదో ఘురచ్- తస్యాలక్ష్మ్యాః రాజ్యశ్రియాః
సమావేశస్య సంప్రాప్తేః లక్షణిచిహ్నే తథా క్షోణీపతిశతైరనేకక్షోణిపతిభిః ధృతంచ
తదుజ్ఝితం త్యక్తం చేతిస్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలసమాసః - తస్మిన్ విశేషణద్వయే-
నాపి హేయత్వం సూచ్యతే మకుటే కోటీరే విఘటితా శంకత్యక్తస్పృహం భరతస్యా

త్తమాంగం శిరః॥ ని॥ ఉత్తమాంగం శిరశ్శీర్షమిత్యమరః - అత ఏవ సాదరం సగౌరవం ప్రణిపత్య నమస్కృత్య యువాం పాదుకాభ్యాం భవదీయాభ్యాం పరిష్కురుతం మామలంకురుతం - నహి మే తద్వ్యతిరేకేణ మకుటమలంకార ఇతి భావః ॥ * ॥ సంపర్యుపేభ్యః కరోతౌ భూషణ ఇతి సుట్ - కరోతేర్లోణ్మధ్యమపురుషద్వివచనం - ఇత్యేవం రఘువరచరణౌ రఘునాయకపాదౌ - స్వయమేవోత్తమాంగమేవ ప్రార్థ్య యాచయిత్వా - ప్రతిశ్రయితుం నిజప్రార్థనామంగీకర్తుం ॥ ని ॥ అంగీకారోభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాధయ ఇత్యమరః - స్థండిలే భూతలే శేతే వ్రతవశాదితి స్థండిలశాయీ ॥ ని ॥ యస్స్థండిలే వ్రతవశాచ్ఛేతే స్థండిలశాయ్యసావిత్యమరః ॥ * ॥ స్థండిలశాయీ వ్రతఇతిణినిః - తస్య యచ్చరితమాచరణం స్థండిలశాయిత్వరూపం తద్బిభారేవేత్యుత్ప్రేక్షా - యథా కశ్చిద్వ్రతీ స్వేష్టదేవతాయా యా పదనుగ్రహమర్థయనే వ్రతనియమాదితాత్పర్యేణావతిష్ఠతే - తథా భరతస్యోత్తమాంగమపి శ్రీరామచరణనికటే పాదుకాదానరూపానుగ్రహపర్యంతం నిపత్య తిష్ఠదిత్యుత్ప్రేక్షార్థః ॥ ౧౭౫ ॥ తతశ్శ్రీరామః కిముకరోదిత్యత ఆహ॥

తధ్ర తోర్గ్రు తేపఃఘుసెవిఘటితాశం సాదరం ప్రణిపత్య మాం
పాదుకాభ్యాం పరిష్కురుతం యువామితి రఘువరచరణౌ
స్వయమేవ ప్రార్థ్య ప్రతిశ్రయితుం స్థండిలశాయి చరిత
మివ బిభార భరతస్యోత్తమాంగమ్॥ ౧౭౫ ॥ స ॥ త్వయా మ
యా చ కర్తవ్యస్సత్యవాచః పితుర్విధిః ఇతి ప్ర
త్యాదిశద్రామో భారతీమపి భారతీమ్ ॥ ౧౭౬ ॥ గ ॥

త్వయేతి॥ సత్యవాచస్సత్యవచనస్య పితుర్దశరథస్య విధిః చతుర్దశవత్సరావధికభూపరిపాలనవనవాసనియోగ ఇత్యర్థః త్వయా మయా చ పుత్రాభ్యామావాభ్యామిత్యర్థః - కర్తవ్యః అవశ్యం విధేయః అన్యథా దోషస్మరణాదితి భావః - ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - భారతీం భరతసంబంధినీమపి - భారతీం ప్రార్థనావాచం ప్రత్యాదిశత్ప్రత్యాఖ్యాతవాన్ - పుత్రస్య పిత్రాజ్ఞోల్లంఘనమనుచితమతోవశ్యం మయా నియతకాలం వనే వస్తవ్యం త్వయా చ ప్రజాపరిపాలనతత్పరేణ భవితవ్యమితి నిరాకృతవానిత్యర్థః - తాదృగ్వినయాదిసద్గుణసంపన్నస్య భరతస్యైవ ప్రార్థనాం ప్రత్యాఖ్యాతవాన్ కిముతాన్యస్యేతి కిం వక్తవ్యం - అస్య సత్యప్రతిజ్ఞాపరిపాలకత్వమపీత్యపిశబ్దార్థః ॥ ౧౭౬ ॥ అథ కిం తత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే ॥ జాబాలీతి ॥ అత్ర రామాయణం - ఆశ్వాసయంతం భరతం జాబాలిర్బ్రాహ్మణోత్తమః - ఉవాచ రా

ఖంధర్మజ్ఞంధర్మాపేతమిదంవచః- సాధురాఘవమాభూత్తేబుద్ధిరేవంనిరర్థకా- ప్రాకృతస్యనరస్యేవహ్యార్యబుద్ధేస్తపస్వినః - కఃకస్యపురుషోబంధుఃకిమాప్తంకస్యకేనచిత్ - యదేకోజాయతేజంతురేక ఏవవినశ్యతి- తస్మాన్మాతాపితాచేతిరామసజ్జేతయోనరః- ఉన్మత్తఇతివిజ్ఞేయోనాస్తికశ్చిద్ధికస్యచిదిత్యేవంభూతాయాంజాబాలేర్మహర్షేః ప్రార్థనాయాంయాచ్ఞాయామపివ్యర్థాయామనంగీకృతాయాంసత్యాంజాబాలివచనేపినిరాకృతేసతీత్యర్థః- మహర్షేరపివచనంనాంగీకృతంకిముతాన్యస్యేత్యపిశబ్దార్థః- భరతప్రార్థనానంగీకారసముచ్చయార్థకోవా ॥౧౭౭॥ భరతఇతి॥ తదనుజాబాలి ప్రార్థనానంతరం - లాభవిదామధికఫల ప్రాప్తవ్యవహారపరిజ్ఞాతౄణాం *॥ విదజ్ఞానార్థాత్సంపదాదిత్వాత్క్విప్ వరః శ్రేష్ఠః ॥ ని ॥ ద్వైవాద్వ్రతేవరః శ్రేష్ఠఇత్యమరః- భరతఃప్రార్థ్య ॥ * ॥ అధిరోహార్యపాదాభ్యాం పాదుకేహేమభూషితే। ఏతేహిసర్వలోకస్య యోగక్షేమంవిధాస్యత ఇతిరామాయణోక్తరీత్యాయాచ

౧౭౭॥ X॥తత్రజాబాలి ప్రార్థనాయామపివ్యర్థాయామ్॥౧౭౮॥ప॥భరతస్తదను ప్రార్థ్యలేభేలాభవిదాంవరః।కాకుత్స్థపాదుకాకారం మహార్ఘం ముకుటద్వయమ్

చయిత్వాకాకుత్స్థస్యశ్రీరామస్యపాదుకాకారంమహార్ఘమమూల్యం ॥ ని॥ మూల్యేపూజావిధావర్ఘ ఇత్యర్థః- ముకుటద్వయంకోటీరయుగళంలేభే ప్రాప- కిమేతేనాపకర్షావహేనరాజలక్షణకోటీరేణేతిపరిహృతోత్కృష్టావహంన్యస్తకాలంకారోత్తమపాదుకాద్వయంస్వీకృతవానిత్యర్థః- ధర్మిష్ఠంజ్యేష్ఠంపరిత్యజ్యరాజ్యపరిపాలనమపూజ్యమితిమత్వాతదీయపాదుకాద్వయపురస్కారేణరాజ్యంకర్తుంతద్ద్వయంసంగృహీతవానితిభావః-ఆత్మలాభవిద్వరపదార్థస్యవిశేషణగత్యాముకుటద్వయప్రాప్తిపదార్థహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః- హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్ ॥౧౭౮॥ అనంతరవృత్తాంతమాహ॥ సఇతి॥ సఏషభరతస్సానుజస్సశత్రుఘ్నస్సన్-భ్రాతృశాసనాచ్ఛ్రీరామనియోగాత్ అయోధ్యాం ప్రాయాత్ప్రాపత్ -తథారామస్సలక్ష్మణస్సన్ పితృనియోగాత్పితృశాసనాత్ అటవీందండకారణ్యంయయౌయథాశ్రీరామస్యపిత్రాజ్ఞాపరిపాలనీయత్వేనగరిష్ఠా-తథాభరతస్య భ్రాత్రా

ష్ఠేత్యర్థః- ఏతేన భరతస్య పిత్రాజ్ఞాపేక్షయా పిత్రాజ్ఞైవ గరీయసీతి సూచ్యతే||౧౭౯||

విలంఘ్యేతి|| భరతః ధృతవల్కలస్సన్ జ్యేష్ఠే భ్రాతరి వల్కలధారిణి సతి మమ సమీచీన వస్త్రధారణమయుక్తమితి పరిధృతవల్కలవసన ఇత్యర్థః- వివిధాన్నానావిధాన్ దేశాన్ భరద్వాజాశ్రమాదిప్రదేశాన్ జనపదాన్వా- విలంఘ్యాతిక్రమ్య తతః స్వం స్వకీయం విషయం కోసలదేశముపాశ్రిత్య విషయే రాజార్హే భోగే- విముఖో నిరాస్థో భవన్ భ్రాతృవత్కందమూలఫలాహారేణ శరీరమాత్రాతత్పరోభూదిత్యర్థః - అత్రాయం ధ్వనిః- భరతో నామ కశ్చన మునిః వివిధాన్ తిర్యఙ్మనుష్యాది రూపేణ బహుప్రకారాన్ దిశ్యంత ఇతి దేశాన్ శరీరాణి విలంఘ్య తత్తత్కర్మానుసారేణ తత్తచ్ఛరీరోపాధ్యవచ్ఛిన్నతయా యావత్కర్మానుభవం స్థిత్వా తత్తత్కర్మక్షయే తాని సర్వాణ్యతిక్రమ్యేత్యర్థః- ధృతవల్కలః చరమశరీరావచ్ఛిన్న దశాయాం వైరాగ్యాద్వల్కలధారీ సన్ స్వం స్వహృదయాకాశాంతస్థవిషయం జ్ఞేయతయా నిర్దిష్టం చిదానందాత్మకం బ్రహ్మోపాశ్రి

౧౭౮||ప||సఏష పౌనుజః ప్రాయాదయోధ్యాం భ్రాతృశా

సనాత్ |అటవీం పితృసందేశాద్యయా రామస్సలక్ష్మణః||౧౭౯

ప||విలంఘ్య వివిధాన్ దేశాన్ భరతోధృతవల్కలః | విషయం

త్యకుతశ్చిద్భాగ్యోదయాద్ధ్యానగోచరం కృత్వా విషయే తుచ్ఛే సాంసారికసుఖే విముఖః విరక్తో భవన్ - అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థే నియంత్రణాద ప్రకృతమునిగోచర శబ్దమూలోయం ధ్వనిరితి సంక్షేపః||౧౮౦||తత ఇతి||తతస్తదనంతరమయం భరతః- యావద్యావత్పర్యంతం ఆర్యస్య శ్రీరామస్య ప్రత్యాగమనం ప్రత్యావృత్తిః తావత్తావత్పర్యంతం అయోధ్యాం నగరీం- అధిశిశ్ఙ్స్థాసాం కర్తేతి కర్మత్వం- నాధ్యాస్యే నాధితిష్ఠామి సతి వనవాసి విజ్యేష్ఠే తత్ర రాజ్యం కర్తుమనర్హత్వాదితి భావః- తథా తస్మిన్ శ్రీరామే అవధిం చతుర్దశవత్సరాత్మకమర్యాదామతిక్రమ్యోల్లంఘ్య చిరాయతి యది శీఘ్రం నాయాతి చేదిత్యర్థః- సద్యః అవిలంబేనైవ ఆశ్రయమశ్నాతీత్యాశ్రయాశమనలం ఆశ్రిత్యాపి ప్రాణాన్ నందయిష్యామి సంతోషయిష్యామి తదనంతర విరహస్యాగ్నిప్రవేశాదప్యత్యంతదుస్సహత్వాదితి భావః ప్రాణపరితోష కోషాయాంతరాత్యంతాభావస్సూచ

కోయమపిశబ్దః ఇతి ప్రతిజ్ఞయేతి శేషః ॥ నందిగ్రామ ఇతి సంజ్ఞా నామధేయం యస్య తం ఆశ్రయం - నివాసం అశిశ్రయత్ ఆశ్రితవాన్ తత్రార్యపాదుకయోః రాజ్యాభిషేకం కృత్వా - తత్పరతంత్రతయా రాజ్యం పరిపాలయన్ అతిష్ఠదిత్యర్థః ॥*॥ శ్రయతేర్ణిజి శ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙితి చఙ్ - చఙిచేతి ద్విత్వం నను - అసూర్యా నామ తే లోకా అంధేన తమసా వృతాః - తాన్ లోకాన్ ప్రేత్య గచ్ఛంతి యే చాత్మహనో జనా ఇతి శ్రుతేః ఆత్మహంతౄణాం మహానర్థశ్రవణాద్ధర్మశాస్త్ర రహస్యాభిజ్ఞోయం భరతః కథమా శ్రయాశాశ్రయణరూప ప్రతిజ్ఞాం కృతవానితి చేత్సత్యం - ఏవం కథయతి భగవతీ శ్రుతిః - తథాప్యాతురస్య భరతస్యాత్యంత సౌభ్రాత్ర ప్రదర్శనార్థకత్వాదిత్థం ప్రతిజ్ఞేతి వేదితవ్యం ॥ ౧౮-౧ ॥ దాశరథిరితి ॥ దాశరథిః శ్రీరామోపి శమధనజనైర్మహషి

స్వముపాశ్రిత్యపీషయోఃముఖోభవత్ ॥ ౧౮-౦ ॥x॥ తతశ్చ
యం యావదార్యస్య ప్రత్యాగమనం తావదయోధ్యాం నా
ధ్యాస్యే - తస్మిన్నవధిమతిక్రమ్య చిరాయతి యది సద్యః ఆ
శ్రయాశమాశ్రిత్యాపి ప్రాణాన్నందయిష్యామీతి నంది గ్రా
మసంజ్ఞమాశ్రమమశిశ్రయత్ ॥ ౧౮-౧ ॥x॥ దాశరథిరపి
శమధనజనకథిత నిశిచరగణకదన పరిహరణాయగహ

భిః కథితం నివేదితం నిశిచరగణరచితం రాక్షసనివహకృతం యత్కదనమాశ్రమోపప్లవరూపం తస్య పరిహరణాయ నిరసనార్థం మహోపద్రవకారి రాక్షససంహరణేన మహర్షీన్ స్వస్థాన్ కర్తుమిత్యర్థః - గహనజఠరం కాంతారాంతరాళం అవజగాహే ప్రవివేశ ॥ ౧౮-౨ ॥ విస్తీర్ణేతి ॥ రామః వీతోపగతోఽభీతి ప్రరోహో భయాం విభావో యేషాం తైః ప్రసన్నత్వాదిగుణదర్శనజనిత విస్రంభాదనుత్పన్నభయైరిత్యర్థః - అతఏవ విస్తీర్ణాన్ నాత్యుత్సుక్యాద్విస్తారితాన్యక్షీణి యేషాం తైః ॥ * ॥ బహు ద్రీహశాష శ్ర వృష్ణోః స్వాంగాత్ష చ్ - తథాదర్భాణాం గ్రాసేకబలేపి అకృతరుచిభిరవిహితాదరైః శ్రీరామదివ్యమూర్తిదర్శనవ్యాసంగాన్నిజదేహయాత్రాయామనాసక్తైరహో...

త్యర్థః - విపినహరిణైః అరణ్యమృగవిశేషైః సస్పృహం సాభిలాషం యథాతథా వీక్షమాణః అవలోక్యమానస్సన్ శ్రుతిభవపద్మభవప్రముఖానామప్యగోచరో భగవాన్ సీతాలక్ష్మణోపేతః శ్రీరామః పంగూ పరిగంగాప్రవాహవదస్మాకం పురతః ప్రాదురాసీదితి సకలజగన్మోహనదివ్యమంగళవిగ్రహదర్శనానందవిచ్ఛేదభయేన నిమేషరహితైర్నేత్రైర్విశిష్టమృగాదిభిరపి సవిస్మయం పరిదృశ్యమాన ఇత్యర్థః. తిరశ్చామేవాయం విలోకనీయః కిముతాన్యేషామితి భావః - ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ మహితం పూజ్యం అత్రేః అత్రినామ్నో మహర్షేః ఋషిశ్రేష్ఠస్య- స్థానమాశ్రమం ప్రాప్య ప్రముదితధియః నిజాగమనాత్సంతుష్టాంతఃకరణస్య అస్య అత్రిమహర్షేస్సంబంధినీం ప్రేమపర్యాం ప్రీతిపూర్వికాం సపర్యామతిథిపూజాం జగ్రాహ స్వీకృతవాన్ యథార్హాతిథిసత్కారాచర

నజరఠమవజగాహే॥ ౧౮-౨॥ స॥ విస్తీర్ణాక్షైర్విపినహ
రిణైర్వీతభీతిప్రరోహైర్దర్భగ్రాసేష్వకృతరుచిభిస్స
స్పృహం వీక్షమాణః। రామః ప్రాప్య ప్రకృతమహితం స్థా
నమత్రేర్మహర్షేర్జగ్రాహాస్య ప్రముదితధియః ప్రేమ
పర్యాం సపర్యామ్॥ ౧౮-౩॥ గ॥ అనసూయాభిధానా సీతా

ణతత్పరేణ మహర్షిజాయా ఆదరాత్సహ సంభావితాం పూజాం గృహీతవానిత్యర్థః॥ నా॥ పూజా నమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమా ఇత్యమరః - సకలలోకపూజ్యస్యాప్యస్య భగవతో రఘునందనస్య మహర్షిపూజ్యత్వం యుక్తమేవేతి భావః॥ ౧౮-౩॥ తతః శ్రమత ఆహ॥ అనసూయేతి॥ అనసూయేత్యభిధానమాఖ్యా యస్యాస్సా తథోక్తా తస్య మహర్షేరత్రేః పత్నీ భార్యా - సీతాం శ్రీరామధర్మపత్నీమపి స్వభూషణైః స్వకీయాలంకారైః అతోషయత్ అమోదయత్ వస్త్రమాల్యాదిదానేన సంభావయామాసేత్యర్థః. సాధ్వీ మణేః ధీస్సాధ్వీ మణితోషణం యుక్తమితి భావః - తథా రామాయణం ॥ * ॥ ఇదం దివ్యం వరం మాల్యం వస్త్రమాభరణాని చ। అంగరాగం చ వైదేహి మహార్హం చ విలేపనం - మయా దత్తమిదం సీతే తవ గాత్రాణి శోభయే ఇతి ॥ ౧౮-౪॥ ఖండ

ణాయేతి ॥ రాఘవః రఘువంశోద్భవః శ్రీరామః వసుధైవవధూః భార్యా తత్త్వత స్త
స్య శ్రీమహావిష్ణుత్వేన భూపతిత్వా దితిభావః - తస్యా మనఏవ పుండరీకం సితాంభోజం
ని ॥ పుండరీకం సీతాంభోజమిత్యమరః - తస్యా తుహినత్విషాం హిమకరాణాం చంద్రా
ణామితియావత్ చంద్రవత్తదుల్లాసనిరసనహేతుభూతానామిత్యర్థః - అధర్మాచ
రణతత్పరత్వే నమనస్సంతాపకారిత్వా దితిభావః - నచానేక చంద్ర గ్రహణం దోషా
య విశేష్యబాహుళ్యే నోపచరితత్వా దిత్యుక్తం విద్యానాథేన ॥ * ॥ ప్రోద్యన్ముక్తా
ఘతారాప్రకరపరివృతస్సర్వ ధూర్వక్త్ర చంద్రేతి - ద్విషాం రాక్షసానాం ఖండనాయ
సంహరణార్థం వస్తుతః స్వయం దుష్టరాక్షసశిక్షణార్థ మవతీర్ణత్వా త్తేషాం చావ
శ్యముపలాలనీయాయాం వసుధారూపనిజభార్యాయాం మానసోల్లాసనిరాసనకృత్యకా
రిత్వాచ్చేతిభావః - చండభానుస్సూర్యో మేఘమండలమభ్రబృందమివ దండకావనము

మప్యస్య మహర్షేః పత్నీ స్వభూషణైరతోషయత్ ॥ ౧౮౫॥
ప॥ ఖండనాయవసుధావధూమనః పుండరీకతుహినత్విషాం ద్వి
షామ్- దండ కావనమవాపరాఘవశ్చండభానురివ మేఘమం

వాప తత్సమీపం జగామేత్యర్థః - రూపకోపమయోస్సంసృష్టిః స్పష్టా శబ్దస్త్వనుప్రా
సః చమత్కారకారితయా సంప్రదాయశుద్ధిద్యోతకతయా చ శ్రీరామాయణాయోధ్యా
కాండాంతిమశ్లోకతురీయపాదాంతిమోపమామాత్రాప్యంతే ప్రయుక్తవానిత్యనుసం
ధేయం - తథాచ శ్రీరామాయణం - ఇతీవ తైః ప్రాంజలిభిస్తపస్విభిర్ద్విజైః కృతస్వస్త్య
యనః పరంతపః - వనం సభార్యః ప్రవివేశ రాఘవః సలక్ష్మణస్సూర్య ఇవాభ్రమండల
మితి - రథోద్ధతావృత్తం ॥ రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగావితి లక్షణాత్ ॥ * ॥ ఇతి శ్రీమ
త్పరమయోగీంద్ర బృందమానసేందిందిర సందోహమందానందలాభాభినందితరఘునం
దనచరణారవింద మకరందాస్వాదనకండళిత సారస్వతేనా ఖండతపః ప్రచండము

నిత్రపుకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్య- పంచనాన్వయసుధా

కరావారపారిజాతస్యధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసా

రసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కొండోపండితవర్యస్య తనూజేనగంగాంబికాగర్భరత్నాకర

జలమ్॥౧౮౬॥ఇతి శ్రీ విదర్భరాజవిరచితే- శ్రీమతి చంపూరా

మాయణే-అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః.

సుధాకరేణ- రామచంద్రబుధేంద్రేణవిరచితాయాం - చంపూరామాయణవ్యాఖ్యా

యాం - సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాం-అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః

శ్రీరామచంద్రార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

సవ్యాఖ్యానే చంపూరామాయణే- ఆరణ్యకాండః.

అథశ్రీమదరణ్యకాండో వ్యాఖ్యాయతే ప్రవిశ్యేతి॥ తదనుదండకావనసమీపప్రాప్త్యనంతరంమహాబలసమన్వితః అప్రమేయపరాక్రమశాలీత్యర్థః ఏతేన అవిసంవాదితయా సకలరాక్షసశిక్షణదక్షత్వంసూచ్యతే-అన్యత్రమహాబలో వాయుః తేనసమన్వితః తత్ప్రేరితఇత్యర్థః-చలితస్యసంచలతో నీలశైలస్యఇంద్రనీలాచలస్యేవచ్ఛవిరివచ్ఛవిర్యస్యసతథోక్తః-సమానమేతత్-ఏతేనాత్యంతాశ్చర్యకరత్వంమహౌన్నత్యంచసూచ్యతే-మైథిలీవల్లభఃసీతాపతిః శ్రీరామః-మహద్విపులంవిపినందండకారణ్యం ప్రవిశ్య శరైర్బాణైః శరైశ్చ॥ని॥శరోదధ్యాద్యగ్రసారేబాణేకాండేత్రకాంతరేశరంతునీరఇతినానార్థరత్న

శ్రీరామాయనమః

ఆరణ్యకాండప్రారంభః

ప్రవిశ్య విపినం మహత్తదను మైథిలీవల్లభోమహాబలస
మన్వితశ్చలితనీలశైలచ్ఛవిః। నిశాచరదవానలప్రశమంవి
ధాతుంశరైశ్చ చారసశరాసనస్స్ఫురవ ద్వేతటిత్వానివ॥

మూలా - నిశాచరారాక్షసాఃదవానలావనవహ్నయ ఇవేత్యుపమితసమాసః - తటిత్వానివేతిస్పష్టోపమాలింగాత్ - తేషాం ప్రశమనం వినాశకముపశమనంచ విధాతుంకర్తుంసశరాసనోధనుర్ధరస్సన్ అన్యత్రసేంద్రచాపఃసురపథేఆకాశే ॥ * ॥ ఋఖప్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః- తటితోస్యసంతీతితటిత్వాన్ మేఘఇవ- తసౌమత్వర్థీయ ఇతిభసంజ్ఞాయాం పదకార్యంనభవతి - కింతుఝయాదుతుపో మకారస్య వకారః - తసౌమత్వర్థ ఇతిభసంజ్ఞాయామేక సంజ్ఞాధికారేణాపదత్వాన్న జస్త్వం-చచారవిజహారేత్యర్థః- అత్రోత్తరార్ధే శ్లేషానుప్రాణితోయముపమాలంకారః- స్పష్టః-చలితనీలశైలేత్యత్రనీలశైలస్యచలనాసంభవాత్ - ఇయమభూతోపమేత్యాచార్యదండిప్రభృతయోబభణుః అత ఏవాప నిదస్యోపమానత్వాయోగాదుత్ప్రేక్షేత్యాహు

నికాలంకారికాః సర్వే వర్ణయన్తి - పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వం యది విచేష్టితదైవోపమేత్యలం - పృథ్వీవృత్తం లక్షణం తూక్తం - అత్ర శ్రీరామాయణారణ్యకాణ్డాద్యపద్యాద్య పదం ప్రయుక్తమిత్యవగన్తవ్యం - తచ్చ ప్రవిశ్య తు మహారణ్యమితి ॥౧॥ తదన్వితి ॥ కండూర్నామ నఖాద్యుల్లేఖనాపనేయస్త్వగ్రోగవిశేషః సా ఏషామస్తీతి కణ్డూలాః ॥*॥ సిధ్మాదిత్వాల్లచ్ - శుణ్డాస్తుణ్డా ఏషాం సన్తీతి శుణ్డాలాః ॥ * ॥ ప్రాణిస్థాదాతో లజన్యతరస్యామితి మత్వర్థీయో లచ్ప్రత్యయః - శేషాన్తపక్షే శమికుటిశుణ్డాదిభ్యో ర ఇతి ర ప్రత్యయః - కణ్డూలాః యే వరశుణ్డాలకపోలాః మత్తేభగణ్డస్థలాని తేషాం కషణేన సంఘర్షణేన విషమితాః వికలీకృతాః అమితాః అసంఖ్యాతాశ్చ విటపాః శాఖా యస్య సతథోక్తః ॥ ని ॥ విటపః పల్లవే షిద్గవిస్తారే స్తంబశాఖయోరితి విశ్వః - తాదృశో యస్సాలషణ్డ స్సర్జకతరునివహః తస్మాన్నిర్యాతః నిర్గతః నిర్యాసగన్ధో మజ్జావిశేషామోదో యేషాం తే తథోక్తానపి ఆత్తగన్ధాన్ పునః స్వీకృతామోదాన్ అభిభూతామోదానితి చ గ

౧. ॥ గ ॥ తదను కణ్డూలవరశుణ్డాలకపోలకషణవిషమితా
మితవిటపసాలషణ్డనిర్యాతనిర్యాసగన్ధానప్యాత్తగన్ధా
న్విదధానై రాహుతిగన్ధైరనుమీయమానానవినాభూతజ
లాశయానాశ్రమభాగానభితశ్చరతో రాతిథ్యప్రశమితమా

ష్యతే - విదధానైః నిర్యాసగన్ధవిధురత్వేపి పునః స్వాభివ్యాప్త్యా బహుళతరగన్ధసంపన్నాన్కుర్వాణైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ సాలే తు సర్జకార్శ్యాశ్వకర్ణకాస్సస్యసంవరః - ఆత్తగన్ధోభిభూతస్స్యాదితి చామరః - ఆహుతిగన్ధైః హూయమానహవిరాద్యామోదైః స్తైతుభిః ॥ ని ॥ గన్ధో గన్ధక ఆమోదే లేశే సంబన్ధగర్వయోరితి విశ్వః - అనుమీయమానాన భ్యూహ్యమానాన్ దూరాదేవేతి శేషః - ఇమే ఋష్యాశ్రమభాగా భవితుమర్హన్తి ఆహుతిగన్ధవత్వాత్ యన్నైవం ప్రతిపన్నాశ్రమవత్ ఇత్యనుమితివిషయాక్రియమాణానిత్యర్థః - అవినాభూతాః సర్వతః ప్రతిపన్నాః జలాశయాః హ్రదాదయో యేషు తాన్ ఆశ్రమహారిణ ఇత్యర్థః - ఆశ్రమభాగాన్ అభితః తపోవనానాం సమన్తాత్ ॥ * ॥ అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా - చరతోః స్వచ్ఛచారతత్పరయోః ఆతిథ్యేన మునివిరచితాతిథిసత్కారేణ ॥*॥ అతిథేర్ణ్య ఇతి ణ్య ప్రత్యయః - శమితః శాన్తిం గమితః మార్గశ్రమోధ్వగమనప్రయుక్తఖేదో యయోస్తయోః శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేరితి లక్షణం - రామలక్ష్మణయోః దాశరథ్యోః అధ్వానం మార్గం విరాధ ఇత్యభిధానం నామ యస్య స తథోక్తో యాతుధానో రాక్షసః రురోధ నిరుద్ధవాన్ ॥ ని ॥ యాతుధానః పుణ్యజనో నైరృతో యాతు

కురతుసీత్యమరః ||౨|| సఇతి|| రోషేణసహజామర్షేణభీషణోభయంకరఃవేషోయస్య సతథోక్తః- నంద్యాదిత్వాల్లుృట్- త్రిశిఖశిఖయాత్రిశూలాగ్రేణ అవతంసితానిప్రోతానివివిధమృగశవశతహృదయానిశతసంఖ్యాకసింహాదినానావిధమృగమృతశరీరవక్షః ప్రదేశాయస్య సతథోక్తఃభక్షణార్థం శూలాగ్రప్రోతసింహాద్యనేక మృగనివహ ఇత్యర్థః- తథారామాయణం - త్రీన్ సింహాన్ చతురోవ్యాఘ్రాన్ ద్వౌవృకౌపృషతాం దశసవిషాణంవసాదిగ్ధంగజస్యచశిరోమహత్ | అవసజ్యాయసేశూలే నినదంతంమహాస్వనమితిశతహ్రదాయాస్తనయఃసఏషఃసోయంవిరాధః - సీతాముపజహారఅపహృతవాన్ దాశరథీ రామలక్ష్మణౌప్రతివ్యాజహారోవాచచ|| ని|| వ్యాహరదుక్తిగల్పితమిత్యమరః||౩|| వ్యాహరప్రకారమేవాహకావితి || యువానౌతరుణౌయువాంభవంతౌ- కౌకస్మిన్ వంశేజాతావిత్యర్థఃకుతఃకస్మాద్దేశాదాగతౌకుతస్త్య- అవ్యయాత్త్యప్-వాం

ర్గ్రశ్రమయో రామలక్ష్మణయోరధ్వానంసహసారురోధవిరా

ధాభిధానో యాతుధానః||౨||X||సంపషరోషభీషణవేష(స్త్రి)

శిఖశిఖావతంసితవివిధమృగశ వశతహృదయశ్చతప్ర(హ్రా) దాతన

యస్సీ తాముపజహారవ్యా జహార దాశ రథీచ ||౩||X|| కౌయు

వాంయువానౌకుతస్త్యావామాచారవత్ప్రతిభాతి వామాచా

రఃచీరంవపుషిజటాశ్శిరసికరేచండకోదండః - క్వా యమాక

ల్పకఃక్వచనకల్పలతాకల్పేయమనల్పాభరణాతరుణీతి||౪ ||X||

యువయోఃయుష్మదస్మదోఃషష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావామితివామాదేశః-ఆచారఃప్రవృత్తిఃవామాచారవద్వక్రాచారవదతిరమ్యాచారవదితిపరమార్థః ||ని|| వామస్తువక్రేరమ్యేస్యాత్ సవ్యేవామస్థితేపిచేతిశబ్దార్ణవే- తేనతుల్యం క్రియాచేద్వతిరితివతిప్రత్యయఃప్రతిభాతిపరిస్ఫురతి- కుతఃవపుషిదేహేచీరంవల్కలం- శిరసిజటాఃకరేచచండఃప్రకాశమానఃకోదండోధనుర్యస్యసతథోక్తః - అయంపరిదృశ్యమానఃఆకల్పఃజటావల్కలశరచాపాసిధారణరూపోవేషః- ఆకల్పవేషౌనేపథ్య మిత్యభిధానాత్ - క్వకల్పలతాకల్పాకల్పవల్లీసదృశీసకలమనోరథపూరణీత్యర్థః - ఈషదసమాప్తౌకల్పబ్దేశ్యదేశీయరఇతికల్పప్రత్యయఃఅనల్పాభరణాసకలాభరణభూషితాఇయమేషాతరుణీసుందరీ-క్వచనమునివేషధారణ(స్త్రీ)సాహచర్యయోరత్యంతవిరుద్ధత్వాదితిభావః- కౌఇతివ్యాజహారేతిసంబంధః|| ౪|| దాశరథిరితి|| దాశరథిఃశ్రీరామోపికథితఃఉక్తఃనిజా

స్వయం నిజవంశో యేన స తథోక్తస్సన్ ఇక్ష్వాకువంశప్రభవత్వాదినిజకథాం కథయి
త్వేత్యర్థః- విరాధస్యాంకే కటప్రదేశే ఇతి యావత్ - వేపమానాం భయసంభ్రాం
తతయా కంపమానాం విదేహదుహితరం వైదేహీం విలోక్య అత ఏవ సకోపస్సామర్షస్సన్
సౌమిత్రిణా సాకం లక్ష్మణేన సహ రక్షోవక్షసి విరాధోరః స్థలే శిలీశల్యం ముఖే యేషాం తే
శిలీముఖా బాణాస్తాన్ నిచఖాన నిఖాతితవాన్ - సప్తభిర్బాణైః రక్షోవక్షో విదారయా
మాసేత్యర్థః ॥ * ॥ ధనుషా జ్యాగుణవతా సప్తబాణాన్ముమోచ హేతి శ్రీరామాయణే॥
ని॥ అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః ॥ ౫ ॥ తతః కిం తత్రాహ॥ విశిఖ ఇతి॥ విధాతృవరో
బ్రహ్మవర ఏవ వర్మ కంచుకం యస్య తస్మిన్ అభేద్యకవచ ఇత్యర్థః॥ని॥ తనుత్రం వర్మ కం
చుకమిత్యమరః- అత ఏవ తస్మిన్ విరాధే విషయే విశిఖే రామబాణేష్విత్యర్థః- జాతావేక
వచనం- అత ఏవ శిలీముఖానితి న బహువచనవిరోధః - విగతాః శిఖా అగ్రాణి యస్య త
స్మిన్ అకించిత్కరేషు సత్స్విత్యర్థః- రక్షః విరాధః- సీతాం విక్షిప్య విహాయ- రఘూద్వ

దాశరథిరపి కథితనిజాన్వయో విరాధాంకే వేపమానాం వి
దేహదుహితరం విలోక్య - సకోపస్సౌమిత్రిణా సాకం రక్షోవ
క్షసి శిలీముఖాన్నిచఖాన॥ ౫॥ ప॥ విశిఖే విశిఖే తస్మిన్విధా
తృవరవర్మణి । సీతాం విక్షిప్య చిక్షేప శూలం రక్షో రఘూద్వ
హౌ ॥ ౬ ॥ ప ॥ తదను శూలమఖండయదంజసా శితశిఖం ర
ఘునాయకసాయకః । నియతమేవ విరాధవిరోధినాం హృ
దయశూలమపి త్రిదివౌకసామ్ ॥ ౭ ॥ గ ॥ విరాధోఽపి క్రు
ధా సరభసమభిపత్య స్కంధే నిధాయ రామలక్ష్మణౌ గతిని

హౌ రఘునాయకే విషయే - శూలం చిక్షేప ప్రయుయోజ ॥౬॥ తదన్వితి॥ తదను తదనంత
రం రఘునాయకస్య సాయకో బాణః - శితశిఖం తీక్ష్ణాగ్రం శూలం- విరాధప్రయుక్తం త్రి
శూలం అంజసా శీఘ్రమఖండయదచ్ఛినత్ - తథా విరాధవిరోధినాం విరాధోపద్రుతానా
మిత్యర్థః- త్రిదివః స్వర్గః ఓకః స్థానం యేషాం తేషాం దేవానాం - నియతం నిత్యాను
స్యూతం ఏవకారస్త్వయోగవ్యవచ్ఛేదార్థకః - హృదయశూలం హృచ్ఛల్యమప్య
ఖండయత్ - శ్రీరామబాణఖండితం విరాధశూలం నిరీక్ష్య దేవా విశల్యాంతఃకరణా బభూ
వురిత్యర్థః- అత్ర ద్వయోశ్శూలయోః ప్రకృతయోరేవ ఖండనక్రియారూపసామ్యౌప
మ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా- ద్రుతవిలంబితం ॥*॥
ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌ భరావితి లక్షణాత్ ॥ ౭॥ విరాధ ఇతి॥ విరాధోఽపి క్రుధా శూలఖం
డనజనితక్రోధేన సరభసం సవేగం॥ని॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః- అభిపత్యాభ్యుపగ

గమ్యగతినిరోధాపరాధపరిహారాయనిజాగమనప్రతిబంధనిరాకరణార్థం రామల క్ష్మణౌస్కంధే అంసయోరిత్యర్థః-నిధాయారోప్య హిమకరాహిమకరౌచంద్రసూర్యౌ ప్రస్థేసానోః॥ని॥ స్కంధః ప్రస్థస్సానుర(స్త్రి)యామిత్యమరః-వహన్ ధారయమాణోవిం ధ్యోవింధ్యాచలఇవ ప్రతస్థేచచార ॥ * ॥ సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం- అత్ర వింధ్యస్యమేరుస్పర్ధయా చంద్రసూర్యగతినిరోధకౌన్నత్యసంభవేపి ప్రస్థానాసం భవాత్ ఉత్ప్రేక్షా॥ ౮ ॥ తత్రతస్మిన్ సమయే రామః విరాధస్య వధేహింసాయాం ము ద్యుక్తం సన్నద్ధం సౌమిత్రిమభిదధఉవాచ॥ ౯॥ తదేవాహ॥ యేతి॥ హేలక్ష్మణయాతు దైవ- తుశబ్దస్త్వవధారణార్థకః నోస్మాకం సంబంధినీపదవీమార్గః యస్యాజ్జిగమి షితాపదవీత్యర్థః- సైషైవఅస్యయాతునోరక్షసశ్చపదవీ- నైరృతోయాతురక్షసీ త్యమరః-అస్త్వేవంకింతత్రాహ - ఇదంరక్షః తయాపదవ్యైవయాతుంకామోయ స్యతత్ యాతుకామంగంతుకామం॥*॥ తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలో

రోధాపరాధపరిహారాయ హిమకరాహిమకరౌ ప్రస్థేవహ
న్వింధ్య ఇవప్రతస్థే॥ ౮॥ రామస్తత్ర సౌమిత్రింవిరాధవ
ధోద్యుక్తమభిదధే ॥౯ ॥ప॥ యాతునః పదవీ సైషా యాతున
శ్చాస్యలక్ష్మణ। యాతు కామంతయైవేదంయాతు కామంన
హన్యతామ్ । ౧౦ ॥ ప ॥ అయికబళయ మామమువి

పః- అతః కామంయథేచ్ఛంయాతుగచ్ఛతు॥*॥ యాతేర్లోట్- నహన్యతాంనవధ్యతాం దుర్గమేఅస్మిన్ కాంతారమార్గే అస్మద్వహనతాత్పర్యేణోపకారకత్వాత్ అయం నహంతవ్యఇత్యర్థః- నహ్యస్మాభిః అస్మాత్ క్షుద్రరక్షఃకీటకాత్ భేతవ్యం కింతుకతిప యోద్వహనేన సుఖంగత్వా అనంతరమముం నిహన్యామః - అతోయథేచ్ఛంగచ్ఛ త్వితిభావః-ఏతేనాస్యఅత్యంతధైర్యసంపత్తిస్సూచ్యతే-మనసోనిర్వికారిత్వంధైర్యం సత్స్వపిహేతుష్వితి రసికాః- అత్రశ్రీరామస్యకాంతారసుఖసంచారేకాకతాళీ యన్యాయేనాన్యస్యార్థస్యరక్షోవహనస్యకారణత్వకథనాత్సమాధిరలంకారః- కా రణాంతరయోగాత్కార్యస్యసుకరత్వంసమాధిరితిసూత్రం ॥౧౦ ॥ అయీతి॥ అ యిహేరాక్షస- మాంకబళయభక్షయ - ఆసూరామలక్ష్మణౌవిముంచత్యజ ॥ * ॥ శే ముచాదీనామితినుమ్-ఇత్యుక్తేర్నుమితిశేషః-స్వాపేక్షయాపితరోరత్యంతప్రేమాతిశయత్వ స్యసంభవాదితిభావః - అతికరుణమతిదీనంరుదతీంరోదనంకుర్వాణాంసీతామవేక్ష్య

దృష్ట్వేతి॥ ఉభౌ రామలక్ష్మణౌ అరం క్షిప్రం॥ ని॥ లఘుక్షిప్రమరం ద్రుతమిత్యమరః - అసిభ్యాం ఖడ్గాభ్యామేనం పిశితభుజం క్రవ్యాదం విరాధం భుజావేవ భారః తేన హీనం రహితం అరచయతా మకురుతాం - లక్ష్మణస్సవ్య బాహుం రామో దక్షిణం చచ్ఛేదేత్యర్థః- తథా శ్రీరామాయణం ॥ * ॥ తస్య రౌద్రస్య సౌమిత్రిస్సవ్యం బాహుం బభంజహ - రామోపి దక్షిణం బాహుం తరసా తస్య రక్షస ఇతి - పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥ ౧౧॥ తత ఇతి ॥ తతో భుజచ్ఛేదానంతరం తీక్ష్ణతర ప్రహరణేన గాఢతర ప్రహారేణ గవాక్షవత్కృతం గవాక్షితం ఛిద్రితం ॥ * ॥ తత్కరోతీతిణ్యం తాత్కర్మణి క్తః - తద్వక్షః ఉరః స్థలం యస్య తేన తథోక్తేన ॥ * ॥ తైషికస్య కపోతైషికత్వాన్న కపతేన రక్షసా విరాధేన ప్రాణేషు న పరిత్యక్తేషు సత్సు తస్మిన్న మృతే సతీత్యర్థః ॥ * ॥ నఇత్యర్థస్య

ముంచేత్యతికరుణం రుదతీమవేక్ష్య సీతామ్ । అరమరచయతా
ముభావసిభ్యాం పిశితభుజం భుజభారహీనమేనమ్॥ ౧౧॥ గ॥
తతస్తేన తీక్ష్ణతరప్రహరణగవాక్షిత వక్షసాపి రక్షసాన పరి
త్యక్తేషు ప్రాణేషు పరాక్రమావిషయపరాక్రమాయాం
ప్రాక్రమేతామేతౌ తదంగగళిత రుధిర ధారాసేకేనస

నశబ్దస్యానుప్రవేశే ఇతి సమాసః ఏతౌ రామలక్ష్మణౌ పరాక్రమస్య భుజబలస్యావిషయః అగోచరః పరాక్రమః శౌర్యం యస్యాస్సా - తస్యాం అశక్యాయామిత్యర్థః- తథా తస్య విరాధస్యాంగేభ్యోవయవేభ్యో గళితయా పరిస్రవంత్యా రుధిరధారయా రక్తప్రవాహేణ యస్సేక అప్లవస్తేన- ఖననక్షమాయాం అవదారణయోగ్యాయాం కాననక్షమాయాం కాంతారక్షిత్యాం॥ ని॥ క్షితిక్షాంత్యోః క్షమాయుక్తే క్షమం శక్తే హితే త్రిష్విత్యమరః - రాక్షసశవస్య రాక్షసకుణపస్య ఉచితమనురూపం యాదృశాం తాదృశీ గతిరితి వచనాదితి భావః - రాక్షసానాం ప్రేతానాం గర్తప్రక్షేపణస్య ధర్మత్వాదితి భావః- తేనైవోక్తం శ్రీరామాయణే- శ్రీరామం ప్రతి ॥ * ॥ రక్షసాం గతసత్త్వానామేష ధర్మస్సనాతనః - అవటే యే నిధీయంతే తేషాం లోకాస్సనాతనా ఇతి- అతివికంకటమత్యంతవిశాలం॥ని॥ విశంకటం పృథు బృహద్విశాలం పృథులం మహదిత్యమరః - అవటం గర్తం ॥ ని॥ గర్తావటౌ భువిశ్వభ్రే ఇత్యమరః - ఉత్పాదయితుం రచయితుం ప్రాక్రమేతా

తాం ఉపక్రాంతవంతౌ ॥ ౧౨ ॥ తత్క్షణమేవేతి ॥ తత్క్షణమేవ తస్మిన్నేవక్షణేగతే రచనాసమయఏవేత్యర్థః - అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - క్షణదాచరఃవిరాధోపి- సంజాతాస్మృత్యారూఢా ప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వానుభూతస్వ వృత్తాంతప రామశోణయ స్యతథోక్తస్సన్ - రామాయవ్య జిజ్ఞిపత్ విజ్ఞాపయామాస - నిజవృత్తాంతమితిశేషః- క్రియాగ్రహణమపికర్తవ్యమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ ॥ ౧౩ ॥ తత్ప్రకారమేవవి వృణోతి ఆత్మన ఇతి ॥ ఆత్మనఃస్వస్యేతిసర్వత్రసంబధ్యతే- గంధర్వాణాందేవయోనివి శేషాణాందేవగాయకానాంకులేవంశేసంభవముత్పత్తిం-తథారంభాయాఃవైశ్రవణ స్నుషాయాఃపరిరంభణారంభసంరంభం ఆలింగనోద్యోగసంభ్రమంచ-తథాతచ్ఛ్ర వణేనరంభాపరిరంభణారంభసంరంభాకర్ణనేనకుపితఃక్రుద్ధోవైశ్రవణఃకుబేరఃతేనైవద త్తామితిసృష్టాం- విశ్రవసోపత్యం వైశ్రవణ ఇతివిగ్రహః ॥ * ॥ తస్యాపత్యమిత్యణ్

క్షిననతుమాయాం కాననతుమాయాం రాక్షసశవోచితమవ
టమతివిశంకట ముత్పాదయితుమ్ ॥ ౧౨ ॥ గ ॥ తత్క్షణమేవ
క్షణదాచరోపిసంజాతప్రత్యభిజ్ఞోరామాయవ్య జిజ్ఞపత్
౧౩ ॥ గ ॥ ఆత్మనోగంధర్వకులసంభవరంభాపరిరంభణారం
భసంరంభంతచ్ఛ్రవణకుపితవైశ్రవణదత్తాంరక్షోరూ
పిణీంశాపవ్యాపదంతస్యాస్తథావిధమవసానంచ ॥ ౧౪ ॥ ప ॥

విశ్రవసోవిశ్రవణరవణావితి ప్రకృతేర్విశ్రవణాదేశః ॥ ని ॥ కిన్నరేశోవైశ్రవణఇత్యమరః - రక్షోరూపిణీంరాక్షసరూపదాయినీమిత్యర్థః - శాపవ్యాపదంశాపరూపమహావిపత్తించ - తస్యాశ్శాపవ్యాపదస్తథావిధం తాదృక్ప్రకారం వనవాససంచారతత్పరేణ శ్రీరామేణశ్వభ్రప్రక్షేపణరూపమిత్యర్థః అవసానమంతం చవ్యజిజ్ఞపదితిసంబంధః - అత్రేదంరామాయణవచనం ॥ * ॥ అభిశాపాదహంఘోరాం ప్రవిష్టోరాక్షసీంతనుం - తుంబురుర్నామగంధర్వఃశప్తోవైశ్రవణేనహ ॥ * ॥ ప్రసాద్యమానశ్చమయాసోబ్రవీన్మాంమహాయశాః - యదాదాశరథీరామస్త్వాంవధిష్యతిసంయుగే ॥ * ॥ తదా ప్రకృతిమాపన్నో భవాన్ స్వర్గంగమిష్యతి- ఇతివైశ్రవణోరాజారంభాసక్తమువాచహేతి ॥ ౧౪ ॥ రక్ష ఇతి॥ రక్షోవధఃరాక్షససంహారః ప్రకృతఃప్రక్రాంతః - రామేణేతిశేషః - ఇత్యేతద్వచనమిత్యర్థః - గాయకపదంగంధ

ర్వస్థానంగమితః ప్రాపితః అయంవిరాధ ఏవస్వర్గాయ స్వర్గలోకవాసిభ్య ఇత్య
ర్థః - శంసేత్ - స్వర్లోకగతమముం దృష్ట్వా దేవాః ప్రక్రాంతో రాక్షసవధ ఇతిజా
నీయురిత్యర్థః - తథాస్య విరాధస్య వపుర్మృతశరీరం కర్తృ - నాగాలయాయ
పాతాళలోకవాసిభ్య ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ అధోభువనపాతాళబలిసద్మరసాతలం - నా
గలోక ఇత్యమరః - రక్షోవధః ప్రవృత్త ఇతివదేత్ కథయేత్ - భూలోకేతు ప్రసిద్ధ
మేవేతిభావః - ఇతిమత్వేతిశేషః - సరామః - ఇమభిర్బాణైః ప్రహతం ప్రకర్షేణహ
తంతద్విరాధవపుః - శ్వభ్రగర్తే - అక్షిపత్ క్షిప్తవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - పాతాళప
ర్యంతగంభీరేగర్తే తద్వపుర్నిపాతితవానిత్యర్థః ॥౧౪॥ తదన్వితి ॥ తదను విరా
ధవధానంతరం - రఘుపతిః శ్రీరామః - నాకలోకభజనాయ స్వర్లోకనివాసార్థం -
పురుహూతేనేంద్రేణ - సమాహూతస్య తాపకంతపఃఫలితం అతఃస్వర్లోకంభజేత్యా

రక్షోవధః ప్రకృత ఇత్యయమేవశంసేత్స్వర్గాయ గాయక
పదంగమితో విరాధః । నాగాలయాయ యవపురస్య పదేదితీవ
శ్వభ్రే త్వదక్షిపదిషుప్రహతం స రామః ॥ ౧౫॥ గ॥ తదను నా
కలోకభజనాయపురుహూతేన సమాహూతస్య భగవతశ్శ
రభంగస్యాశ్రమపదం రఘుపతి రభజత ॥౧౬॥ప॥ తత్ర ॥ దశ
శతనయనేపివీక్ష్యమాణేదశరథ పుత్రసిషేవిషైవజాతా ।
మనసిజశరభంగకారివృత్తేర్మనసిమునేశ్శరభంగనామ్నః

కారితస్యేత్యర్థః - సమస్తమునిజన సమభిలషణీయ సాన్నిధ్యేనేంద్రేణస్వయంస
మాహూతత్వాత్ కిం తస్యమాహాత్మ్యం కథనీయమితిభావః - భగవతఃపూజ్యస్యశర
భంగస్య శరభంగనామ్నో మునేరాశ్రమపదంతపోవనస్థానమభజత ప్రాప ॥ తత్ర ॥
తస్మిన్ ॥ ౧౬ ॥ దశేతి ॥ దశశతానినయనానియస్యతస్మిన్ సహస్రాక్షే - వీక్ష్యమా
ణేదృశ్యమానేసత్యపి - అలభ్యదర్శనేదేవేంద్రేదృష్టేసత్యపీత్యపిశబ్దార్థః - మనసి
జశరాణాంమన్మథబాణానాం భంగంకరోతీతి తద్భంగకారిణీవృత్తిర్వర్తనం యస్యత
థోక్తస్య - జితేంద్రియస్యేత్యర్థః - భంగకారీత్యత్ర ॥*॥ స్త్రియాః పుంవదిత్యాది
నాపుంవద్భావః - శరభంగ ఇతినామభజతీతితథోక్తస్యమునేః ॥ * ॥ నివృత్తసర్వ
తత్త్వజ్ఞః కామక్రోధాదివర్జితః - ధ్యానస్థోనిష్క్రియోదాంతః తుల్యమృత్కాంచ
నోమునిరిత్యుక్తలక్షణస్య శరభంగమునేర్మనసి - దశరథపుత్రనిషేవిషైవ శ్రీరా
మభజనేచ్ఛైవ ॥ *॥ సేవతేస్సన్నంతాత్ స్త్రియామ ప్రత్యయేటాప్ - జాతాస

ముత్పన్నా నిరతిశయనిర్మలనిత్యానందస్వరూపస్య భక్తజనపారిజాతస్య భగవతః
శ్రీరామస్య భజనానందం విహాయ స్వర్లోకేన కిమపి భోక్తవ్యమస్తి అత స్తత్సేవాం కృ
త్వా స్వలోకం గమిష్యామీతి ఇంద్రం ప్రేషితవానిత్యర్థః - అతఏవ ఇంద్రవా
క్యముల్లంఘ్యాపి శ్రీరామభజనమస్యాయుక్తమితి భావః - పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥౧౭॥
స ఇతి ॥ స మునిశ్శరభంగః - ఆశ్రమే తిష్ఠతీత్యాశ్రమస్థం నిజభాగ్యవశాదాశ్రమం
ప్రత్యాగతమిత్యర్థః ॥*॥ సుపిస్థ ఇతి కప్రత్యయః - కాకుత్స్థం కకుత్స్థాన్వయే వర్తి
నం శ్రీరామమాతిథ్యేనాతిథిసత్కారేణ సమారాధ్య సమ్యక్పూజయిత్వా - తస్య
శ్రీరామస్య సాన్నిధ్యేన సన్నిధానేన శుద్ధాం పవిత్రామాత్మతనుం నిజశరీరం - మంత్రే
ణ ఋగ్యజుస్సామాదినా మంత్రవాదేన పూతాం పవిత్రామాహుతిమాజ్యాహుతిమివే
త్యుపమా - అతనుః అమందః ఊష్మా యస్య తస్మిన్ జాజ్వల్యమాన ఇత్యర్థః - తనూనపా

జః ॥౪॥ ౧౭ ॥ స మునిరాశ్రమస్థం కాకుత్స్థమాతిథ్యేన సమా
రాధ్య తత్సాన్నిధ్య శుద్ధాం మంత్రపూతామాహుతిమివా
త్మతనుమతనూష్మణి తనూనపాతి పాతయిత్వా శాశ్వతం ప
దమాశ్రితవాన్ ॥ ౧౮ ॥ తతస్తీక్ష్ణతపసస్సుతీక్ష్ణస్య నిదేశేన
దేశాత్తస్మాదుచ్ఛలితసలిలనిధిపానసంభావితజీవనాభావ
శంకయా శరణాశ్రయణాలంబమాననీలాంబుదకుటుం
బసందేహావహేన నానాలోకహానివహేనపి హితాభోగమ

తి జాతవేదసి ॥ ని ॥ జాతవేదాస్తనూనపాదిత్యమరః - పాతయిత్వా నిక్షిప్య - శాశ్వ
తం పదం బ్రహ్మస్థానమాశ్రితవాన్ - ముక్తోభూదిత్యర్థః - ఆత్మా వారే ద్రష్టవ్యః
మంతవ్యశ్శ్రోతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదిశ్రుత్యా పరమాత్మరూప శ్రీరామదర్శన
స్య మోక్షహేతుత్వాత్ ముక్తిః యుక్తైవేతి భావః ॥*॥ వృద్ధశ్చాచక్రియాలుప్తః ప్రత్యా
ఖ్యాతభిషక్క్రియః - ఆత్మానం ఘాతయేద్యస్తు భృగ్వగ్న్యనశనాంబుభిరితి వచనాత్
శరభంగస్యాన్యాయ్యోపి వాగ్ని ప్రవేశ ఇతి మంతవ్యం ॥ ౧౮ ॥ తత ఇతి ॥ తతశ్శరభం
గమోక్షానంతరం - రామః - తీక్ష్ణం నిశితం తపః వ్రతోపవాసాదిరూపం యస్య తథోక్త
స్య సుతీక్ష్ణస్య మునేర్నిదేశేనాజ్ఞయా - ఏతేన సుతీక్ష్ణసందర్శనమపి కృతమితి సూచితం
తస్మాద్దేశాత్ సుతీక్ష్ణాశ్రమప్రదేశాత్ ॥*॥ పంచమీ విభక్తిరితి పంచమీ - ఉచ్ఛలితః
ప్రస్థితస్సన్ - సలిలనిధిపానేన సముద్రాచమనేన సంభావితా సంప్రతి పన్నాయా

జీవనాభావశంకా జీవనస్యోదకస్య జీవికాయాశ్చేతి గమ్యతే- అభావశంకా అభావో త్ప్రేక్షితయా హేతునా - శరణాశ్రయణాయ శరణంగంతుమిత్యర్థః - లంబమానం స్రంసమానం యన్నీలాంబుదకుటుంబం నీలమేఘనికురుంబం తదితి సందేహావహేన సంశయప్రదేన - నానానోకహనివహేన నానావిధవృక్షషండేన - పిహితాభోగమాచ్ఛాదితదేశవిస్తారం ॥ * ॥ వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యపేరకారలోపః ॥ ని ॥ అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనానిచేత్యమరః - అగస్త్యమునేరాశ్రమం ససంభ్రమమాససాద ప్రాప - అకథయదితి - మైథిలీం ప్రత్యకథయదుక్తవాంశ్చ - మనోవినోదార్థమాఖ్యాయికాః కథయితుమారబ్ధవానితి భావః- అత్రానోకహనివహవిశిష్టనీలాంబుదసందేహవత్వోత్ప్రేక్షణాత్ సందేహోజ్జీవినీగుణనిమిత్తా జాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షేతి సంకరః- సందేహశబ్దస్య భ్రాంతిపరత్వేన భ్రాంతి

గస్త్యాశ్రమం రామస్ససంభ్రమమాససాద-అకథయచ్చ మై
థిలీం ॥ ప ॥ ౧౯ ॥ తస్యేదమాశ్రమపదం సరసీరుహాక్షి
సంఖ్యావిహీనమహిమైకనికేతనస్య । భర్తా సమస్తసరితాం
కుపితస్య యస్య హస్తారవిందమకరందదశామవాప ॥ ౨౦ ॥ ప ॥
ఇహసమదగజేంద్రన్యస్తహస్తాతిభారాత్పృథివియమితశా
ఖస్సల్లకీవృక్షపః ॥ అభినయతి నికామం సంగతోచ్ఛ్రాయ
హానిర్మునికరకర పా తామ్న్యగ్న వింధ్యాద్రిముద్రామ్ ॥

మదలంకార ఇతి వివేకః ॥ ౧౯ ॥ కథనప్రకారమేవాహ ॥ తస్యేత్యాదిచతుర్భిః ॥ హే సరసీరుహాక్షి పద్మలోచనే మైథిలి - ఇదమేతత్పరిదృశ్యమానం - సంఖ్యావిహీనమహిమైకనికేతస్య అగణీయమాహాత్మ్యముఖ్యనిలయస్య మునేరాశ్రమపదం ఆశ్రమస్థానం- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దాకాంక్షాయామాహ- సమస్తసరితాం భర్తా- సముద్రః - కుపితస్య క్రుద్ధస్య యస్య మునేరగస్త్యస్య హస్త ఏవ అరవిందం తత్ర మకరందదశాం పుష్పరసావస్థామవాప- ఈదృఙ్మాహాత్మ్యసంపన్నోయం మునిరితి భావః - రూపకాలంకారః - తథా పరిచ్ఛిన్నే మునిహస్తే అపరిచ్ఛిన్నస్య సముద్రస్యాధేయత్వకథనాత్ అధికప్రభేదోలంకారః ॥ * ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోధికో మత ఇతి లక్షణాత్ ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౨౦ ॥ ఇహేతి ॥ ఇహాస్మిన్ పథి ఆశ్రమమార్గే - సమదగజేంద్రేణ మత్తమహా మతంగజేన న్యస్తో విశ్రమార్థం

వల్లవభేషు తాథకాంబానిషు పత్రయోపాహస్తోనిజతుండః సవివాతీభారో భారాతిశయ వన్య
ద్ధతోః-నియమితశాఖో భుగ్న శాఖః - అత ఏవనితామమత్యంతం సంగతా ప్రాప్తా
ఉద్భ్రాయమానిరాన్నత్యభంగో యస్యసతథోక్తః-ఉత్కృష్టశ్రీయః ఉచ్ఛ్రాయః తా
తి ॥ ❀ ॥ ఘుణం తేనోపనగాన్యసమానోపస్పష్టాభిఘ్రేయః - శ్రేణీభువో
నువన - తతిని యమాత్ ప్రయాయం తరిదృశ్యమానః - సల్లకీచాసౌవృక్షశ్చ తివిశేషణ
సమాసః గజభక్ష్యో వృక్షవిశేషః - అత్ర వృక్షశబ్దస్య సామాన్యవాచకత్వాన్న
పౌనరుక్త్యం చూతవృక్ష ఇత్యాదివత్ ॥ నగంధిని గజభక్ష్యే తే సుమహాసురభీరసా
ముహేరణాకుందరుకీ సల్లకీ ప్రాదినీతి చేత్యమరః - సల్లకీ స్యాద్గజప్రియేతి హలాయుధశ్చ
మునివరస్యాగస్త్యస్య మహాముసేః కరపాతాత్ హస్తేన నియమనాద్ధేతోః భుగ్నస్య
వనతస్య వింధ్యాద్రేః ముద్రాం పరిపాటిమభినయతి నాటయత్యనుకరోతి ప్రకటయతీ
త్యర్థః ఎతన్ని నియమితవింధ్యాద్రిముద్రానుకరణమేతన్నస్యాశ్రమస్థవృక్షస్య
యుక్తమితి భావః - పురా కిల మేరుస్పర్ధయా ప్రవర్ధమానం సూర్యమార్గనిరోధినం

౨౧ ప॥ తస్మిన్నపోపపథ్యయోపవదనం వి గాహ్యార్గం తుమతుమ
తయాజరకేలురద్భిః ।వన్యైర్వజైరజగరాః పిశితాశనేభ్యో

వింధ్యాచలం త్రిదశాభ్యర్థితో గస్త్యః స్వహస్తేన నియమితవానితి పౌరాణికీ కథా -అ
ద్రా భినయతే స్వాద్వృశ్యపర్యాయసానాదుపమా - తథాముద్రా మిత్యత్ర తత్పద్యశీం ము
ద్రా ముతిపాద్వృశ్యస్యాధ్యాహాత్ అసంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాలంకారఇ
త్యనయోస్సంసృష్టిః-మాలినీవృత్తం ॥ ౨౧ ॥ తస్మిన్నితి॥తస్మిన్నాశ్రమే అజగ
రాస్తిలిస్సపరనామానకిముహా గాన్స్వ్ర విశేషాః కతారః- తీక్ష్ణస్య దజగర
ఇత్యమరః- మహాపథి మహామార్గే ఇతి భ్రాంత్యా - అత ఏవ భ్రాంతిమదలంకా
రః- యానం నిజశక్తి నిహారాద్విగాహ్య ప్రవిశ్య విగాళితుం ప్రవ రాగంతు మతుము
తయా లనమథనతయా సంకటత్వాదితి భావః-జరకేరుషీగోళకేలునద్భి వనతకామ
నైవనేభవైశనైర్యగజైః-పిశితాశనేభ్యః క్రవ్యాదేభ్యః నాతా పిదానవదశాం
వాతాపి నామకదానవావస్థాం-ఉపదేశయంత్యుపదేశం కారయంతి-ఉపమా ॥ ❀ ॥
ఉతపూర్వాదిశతేణ్యాంత్వాత్ ట్-పూర్వమహామునియమహాత్మనో గస్త్యస్యోదరేవాతా
పి నామదానవః పశసౌనవిలురక జీర్ణః భూతలో యస్మాత్కికైతవాచరణైః నభ
వితవ్యమితిబోధయంతీత్యర్థః-అత్రో గాథాసంబంధేపితత్సంబంధకథనాదతిశ

ఉక్తిభేదః-సచపూర్వోక్తార్థాంతిదుణాసాపేక్షితత్వాత్పంక్తిర్యతే - అత్ర శ్రీరా మాయణవచనం॥ శ్లో॥ అగస్త్యపీతఘాదై శ్రాప్రార్థితోయం మహర్షిభిః ॥ అనుభా యకీలప్రాద్దేభక్షితస్సముద్రః ఇతి-వచనంతిలకావ్యాఖ్యా ॥ ఆశ్చర్యాంతరమపివి ద్యత ఇత్యాహ॥ శ్రీచేతి ॥ ౨౨ ॥ తదేవాహ॥ చులుకేతి ॥ మేఘనామేఘాః-చులు కగతసముద్రస్యదక్షిణకరతలస్థ సాగరస్య అస్వాదనేపానసమయ ఇత్యర్థః-ముక్షి కోత్సారరీత్యాముక్షికానిరాకరణప్రక్రియయా-కుంభయోనేరగస్త్యస్య ॥ని॥ అగ స్త్యఃకుంభసంభవ ఇత్యమరః-ఇతరకరేణ వ్యాహస్తేన నిరస్తాః నిరాకృతాః జాతా ఇతిశేషః-తేఘనాఃగగనగతివిహీనాఃనిరాకరణజనితదౌర్బల్యాత్ నభోమార్గసం చారసామర్థ్యరహితాస్సంతఃపల్వలాంతే అల్పసరోమధ్యే ॥ని॥ వేశంతఃపల్వలం చాల్పసరఇత్యమరః-విపినమహిషవేషైః అరణ్యమహిషరూపధారిభిః కేవలమత్యం

వాతాపిదానవదశాముపదేశయంతి॥ కించ ॥ ౨౨ ॥ ప॥ చులు
కగతసముద్రాస్వాదనే సంభయోనేరితరకరనిరస్తాముక్షి
కోత్సారరీత్యా । గగనగతివిహీనా మేఘనాః పల్వలాంతే
విపినమహిషవేషైః కేవలం తేవలంతే ॥ ౨౩ ॥ గ ॥ ఏవంవి
పినవిలోకనవిస్మితమతిస్తముటజనికటమాసాద్య రామశ్శిష్యైః
ప్రవేశితస్సకలలోకవంద్యమానచరణారవింద శ్శరదిందుసం
భవమివ బృందారకైర్మునిబృందారకైశ్చ పరివృతంకోప

తం-పంచలం తేసంచలంతే వన్యమహిషవ్యాజేనవిలుఠంతీత్యర్థః - అత్ర వేషశ బ్దేన మహిషత్వమపహ్నుత్యవిశిష్టఘనత్వప్రతిపాదనాత్ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షాన్వంజ రూగాద్యమ్యా - మాలినీవృత్తం ॥ ౨౩ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారేణ-విపినశా విలోకనేనతపోవనదర్శనేనవిస్మితా విస్మయంప్రాప్తామతిర్యస్య సతథోక్తః-రామస్త స్యాగస్త్యస్య మునేరుటజనికట పర్ణశాలాభ్యర్ణం ॥ని॥ పర్ణశాలోటజో స్త్రి యామిత్యమరః-ఆసాద్య ప్రాప్య-శిష్యైర్మునేరంతేవాసిభిః శ్రీ రామోయంముని సందర్శనాకాంక్షితయా సమాగత స్తస్మై నివేదయంత్వితిలక్ష్మణవాక్యే నమునయేని వేద్యతదనుమత్యాపునరాగతైరిత్యర్థః- ప్రవేశితోముని సమీపం ప్రాపితస్సక లలోకైః అశేషభువనస్థజనేనవంద్యమానే సేవమానే యస్యాసౌ చరణారవిందే పాదప ద్మేయస్యతం ॥ని॥ లోకస్తుభువనేజన ఇత్యమరః-బృందారకైః దేవతైః తథామునిబృం

ఖార్యైర్మునిముఖ్యైః స్సర్వైః పరివృతం పరివేష్టితం· సతతం సురమునిసేవ్యమిత్యర్థః ॥
ని॥ బృందారకాద్దైవతాని పుంసి వా దేవతాః స్త్రియాం· బృందారకౌ రూపిముఖ్యా ఇ
త్యుభయత్రాప్యమరః - అత ఏవారవిందసంభవం బ్రహ్మాణమివ స్థితమిత్యు· తమాత
ఘాతోపహుంకారేణ నిజరోషజనితహుంకారేణ గతః ఆహుంకారో యస్య తస్మై· గు
జంగభావేన శఠవిటభావేన దూషితాయా వలిత్రాయాః· సహుషాయ యయాతిజనకాయ
రాజ్ఞే· దత్తః భుజంగభావః సర్పత్వం యేన తస్మై ॥*॥ భుజంగో విటసర్పయోరిత్యుభయ
త్రాప్యభిధానాత్ - పురా కిల నహుషో రాజా క్రతుశతప్రభావాత్ సశరీరస్స్వర్గం ప్రా
ప్యత త్రైవిద్రస్య శచీజారత్వార్థం· యానమధిరుహ్యాగచ్ఛన్ సాహంకారస్సన్ స
సప్తర్షిభిః గచ్ఛన్ తమగస్త్యో హుంకారకారితాత్ సర్పో భవేతి శప్త ఇతి పౌరాణి
కాః కథాః కథయంతి· ఖగ ఉద్యంతి శిఖాగాః పక్షిణః తేషాం ఉపరి గతి నిరోధగమన ప్రతిబంధ
కల్పం సమర్థం వైపుల్యం విశాలత్వం ఇయరోస్తయోః దుర్ధర పగాహం దుష్ప్రవేశం మహావ

హుంకారనిరహంకారాయ నహుషాయ భుజంగభావదూషి
తాయ దత్తభుజంగభావం ఖగగతి నిరోధకల్ప వైపుల్యయో
ర్దుర్వగాహ మహావనయోర్వింధ్యశైల సింధురాజయో
రగాధతాగాధతా తస్కరకరోదరముదరజాత జాతవేదో
విపిరత వాతాపిదానవావలేప లోపం లోపాముద్రావల్ల

భం మహర్షి కాననం అంగాధజలంచ యయోస్తయోః ॥ ని॥ వనే సలిల కాననమిత్యుభయత్రా
ప్యమరః· వింధ్యశైలసింధురాజయోః వింధ్యాచలసముద్రయోస్సంబంధిన్యా యే గాధ
తాగాధతే ఔన్నత్యగాంభీర్యే తయోస్తస్కరమపలోపకం కరోదరం కరోహస్తః ఉద
రం పక్షిశ్చ యస్య తం తథోక్తం· కరతలనియమితవింధ్యాత్ - కుక్షినిక్షిప్తసము
ద్రాత్ప్రచ్ఛైతి భావః· అసాధారణసాముద్రైక్యకనికేతనమిత్యర్థః· అత్ర వింధ్యస్యగా
ధతా సముద్రస్య అగాధతేతి చ యథాక్రమమన్వయాత్ · పనెక్ష త్రశ్లేషసంస్పృష్ట
యథా సంఖ్యాలంకారః· తథా ఉదరజాతవేదసా జాఠరాగ్నినా విరచితో విహితః
వాతాపిదానవావలేపలోపో వాతాపినామకదానవగర్వనిర్వాపణం యేన తం తథో
క్తం ॥ ని ॥ అవలేపస్తు గర్వస్స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః· లోపాముద్రాయాః వ
ల్లభం దయితం ॥ని॥ మైత్రావరుణిః కస్యైవ లోపాముద్రా సధర్మిణీత్యమరః ॥ ॥
వల్లభో దయితే ధ్యక్షే ఇతి విశ్వః· సకలానామశేషాణాం సరితాం నదీనాం పతిః వచః

శేషముద్రితస్య నిశ్శేషీకరణే నిరవశేషతాపాదనే బాడబం బడబానలం- పూర్వం నిఃశో దరస్య సాముద్ర్యస్య వర్ణనమిదానీం స్వస్యైతి న ప్రాశస్త్యం అత్ర ముఖే బాడబత్వరూ పణాత్ రూపకం తేన ప్రసిద్ధం బడబానలస్యైత చ్ఛోషకమిత్యపూర్వత్వరూపం వస్తు వ్య జ్యతే- బాడబస్త్రీషు స్యాత్ బ్రాహ్మణోత్తమం॥ ని॥ బాడబో బడబానలః ॥ ఆశ్రమాస్త్రీ ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ బాడబాఇతి చామరః - అహస్తసమస్తాశం నిరస్తాశేషతృష్ణ మపి ఉపగతదక్షిణాశం ప్రాప్తదక్షిణాయావద్రవ్యాభిలాషమితి విరోధః అధిష్ఠితయామ్యా దిశమితి పరిహారాద్విరోధాభాసోలఙ్కారః॥ ని ॥ ఆశాదిగతితృష్ణయోరిత్యుభయత్రా పి వైజయన్తీ- ఉక్తం చ బ్రహ్మాణ్డపురాణే ।[illegible]॥ అగస్త్యో దక్షిణామాశామాశ్రిత్య న భసిస్థితః- వరుణస్యాత్మజో యోగీ విన్ధ్యవాతాపిమర్దన ఇతి- తథావృష్టైశ్చాతానం కృ శ్చైః కాయానం జన్మయస్య తం- సకలధర్మసేతునావతారతయా మహానుభావ మిత్య ర్థః - వృషభాణ్డజన్మానమితి చ ప్రతీయతే - తథాపి కుమ్భజన్మానం తు ప్రకటం

భం సకలసరిత్పతిభనిశ్శేషీకరణబాడబం బాడబప్రశస్తము
పాస్తసమస్తాశమప్యుపగతదక్షిణాశం వృష్టికృతానజన్మా
నమపి సంభజన్మానం భగవన్తమగస్త్యమపశ్యత్ ॥ ౨౮ ॥ ప్ర
భామివ వార్ధ్రింతమసాం సహస్రాం బ్రాహ్మీం దధానం నియమే
న లక్ష్మీమ్ । తపోనిధిం శౌర్యనిధిః ప్రశస్తస్స్వనామసంకీర్త్య

భాగ్యతమితి విరోధః- ఊర్వశీదర్శనాత్ ప్రస్కన్నస్య మిత్రావరుణతేజసః కుమ్భే ఉ త్పన్నత్వాత్ తత్సంభవత్వేనాస్యాస్త్యగస్త్యాపరిహారాత్ పూర్వవదలఙ్కారః- మహత త్వేకాపద్యోత్పత్తిస్థానం ప్రయోజకమితి భావః- భగవాన్ తం షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నం అగస్త్యమపశ్యత్ ॥౧॥ ముక్తైః వృష్టిభేదః ॥౨॥ ఏకతానోనన్యవృత్తిరేకాగ్రైకాయ నావపీతి చామరః॥ ౨౮ ॥ అ॥ తతః శ్రీరామః కిమకార్షీదిత్యాశంక్యాహ॥ ప్రభామితి ॥ ఆర్కీమర్కసంబన్ధినీం - ప్రభాం దీప్తిమివ - తమసామజ్ఞానజనితమోహానాం అం ధకారాణాం చ నిహన్త్రీం విధ్వంసయిత్రీం ॥ [illegible] ॥ కర్తృకర్మణోః కృతి కర్మణి షష్ఠీ - బ్రాహ్మీం లక్ష్మీం బ్రహ్మతేజ ఇతి యావత్ నియమేన పైతే లఘుశ్చే నగిష్ఠాసాగతం ప్రస్తావసమిత్కుశాద్యాగం తుకసాధననిష్పాదకశ్రీదృష్టిర్వా హేతునా గధానం ధారయన్తం ॥ ని ॥ నియమస్తు సయాత్ కర్మనిత్యమాగన్తుసాధనమిత్యమరః- తప సాం ప్రకాశనసాధనహితమితి మేధావ్యాఖ్యాకనధనాపస్యనిధింసాధానం అగస్త్యం- శౌర్యనిధి

ధురీణః సుశౌర్యసంపన్న ఇత్యపి ప్రసన్నః నిర్మలాంతఃకరణ ఇతి చ విశేషణద్వయేన దుష్టనిగ్
హశిష్టానుగ్రహసామర్థ్యోక్తిః రామః స్వనామసంకీర్తనేన నామ శ్రీరామశర్మాహం
భో అభివాదయ ఇతి నిజనామోచ్చారణపూర్వకం సముచ్చారేత్యర్థః జ్యాయసాం నమ
స్కారే తథా శాస్త్రాచారాదితి భావః ॥*॥ అభివాదపరం విప్రం జ్యాయాంసమభివాదయేత్
అసౌ నామాహమస్మీతి స్వనామ పరికీర్తయేదితి మనుస్మరణాత్ । అత్ర శ్లేషసంకీర్ణో
పమా । వృత్తముపజాతిః ॥ ౨౫ ॥ తతస్త్వితి ॥ తతః నమస్కారానంతరం రామ ఇత్యక్షాహా
రః పరమహర్షిణా సాక్షాత్పరబ్రహ్మరూపోఽయం శ్రీరామః మద్దర్శనాయ దేశమాగత్య
స్వయం ప్రత్యక్షోభూత్తత్వతనమస్కారశ్చాభూదిత్యుత్పన్నసంమోదానందతుందిలాంతఃక
రణేనేత్యర్థః మహర్షిణాగస్త్యేన ప్రణీతాభిః స్వయం మహర్షిత్వాత్ తస్య చ పవి
త్రత్వాద్రాజపుత్రత్వాచ్చ విరచితాభిరాశీర్భిస్సహ ఆశీర్వాదైస్సాకం సురశాసనశ

స నామ రామః ॥ ౨౬ ॥ తతస్స పరమహర్షిణా మహర్షిణా
ప్రణీతాభిరాశీర్భిస్సహ సురశాసనశరాసనం సరసిజాస
నాస్త్రం సౌత్రామణం తూణీరయుగ్మం రుక్మమయకోశం ఖ
డ్గం చ ప్రగృహ్య తదాజ్ఞయా గోదావర్యాస్తటనికటప్రకటి
తాం పంచవటీమసేవత ॥ ౨౭ ॥ తత్ర విస్తృతపత్రద్వం
ద్వమప్రతిద్వంద్వమతిశౌర్యావస్థాప్రత్యయం కృతాపరో

శాసనం వైష్ణవచాపం । సరసిజాసనాస్త్రం బ్రహ్మాస్త్రం సుత్రామ్ణ ఇదం సౌత్రామణం
ఐంద్రం తూణీరయుగ్మం అక్షయసాయకతూణీయుగళం తథా రుక్మమయకోశం హిరణ్మ
యపిధానం ఖడ్గం చ ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య ॥*॥ కోశోఽస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానేఽర్థౌఘది
వ్యయోరిత్యమరః । తదాజ్ఞయా తస్యాగస్త్యస్య నిదేశేన । గోదావర్యాః తటనికటే రోధ
స్సమీపే ప్రకటితాం ప్రసిద్ధాం పంచానాం వటానాం సమాహారః పంచవటీ తాం త
దుపలక్షితత్వాత్తదాఖ్యయా ప్రఖ్యాతం కంచిదాశ్రమమిత్యర్థః । అస్త్వవటేసినాస్థ
ముభజత । పంచవటీత్యత్ర తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః ॥*॥ సంఖ్యాపూర్వో ద్విగురితి
ద్విగుసంజ్ఞా । అకారాంతోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియాం భాష్యత ఇతి స్త్రీత్వం ॥*॥ ద్వి
గోరితి ఙీప్ ॥ ౨౭ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర పంచవట్యాం శ్రీరామః విస్తృతం విశాలం పక్షద్వం
ద్వం గరుత్మద్యుగ్మం యస్య తత్ ॥*॥ పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిషు ఇత్యమరః

అప్రతిద్వంద్వమద్వితీయమానప్రతిభటం జగదేకవీరమిత్యర్థః. అతశ్శౌర్యావస్థాయాః సమ్య-
క్శౌర్యమర్యాదాయాః ప్రత్యయమధీనం. లోకోత్తరశౌర్యసీమానమిత్యర్థః॥ని॥ ప్ర-
త్యయాధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః. అప్రతిద్వంద్వశౌర్యావస్థాప్రత్యయ-
మితి పాఠే అప్రతిద్వంద్వాయా నిరుపమాయాశ్శౌర్యావస్థాయాః ప్రత్యయం ఖ్యాతిమపరో-
క్షం అపరోక్షతాగోచరం. ప్రత్యక్షం తాదృశం గరుడమివ స్థితమిత్యుపమా॥ని॥ గరు-
త్మాన్ గరుడస్తార్క్ష్య ఇత్యమరః. మహీంధరతీతి మహీధ్రః॥*॥ మూలవిభుజాదిత్వా-
త్కప్రత్యయః. యథాహ వామనః- మహీధ్రాదయో మూలవిభుజాదౌ ద్రష్టవ్యా ఇత్యాది
తి. మహామహీధ్రకల్పం మహాపర్వతసన్నిభం. ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ప్రత్యయః। గృధ్రా-
ణాం రాజానం గృధ్రరాజం జటాయుషం ॥*॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్. అద్రా-
క్షీదపశ్యత్॥*॥ దృశేర్లుఙి సిచి వృద్ధిః॥ ౭౭ ॥ పానేనేతి॥ ఏషోయం మైనాకః పర్వతః సిద్ధ-
వత్కృత్య నిర్దేశో త్ర తథా ప్రతీయమానత్వాదిత్యవగంతవ్యం. పానేన మునికర్తృకపా-

స్థితమివ తాదృశం మహామహీధ్రకల్పం గృధ్రరాజమద్రా-

క్షీత్ ॥ ౭౭ ॥ ప ॥ పానేనహీనజలమబ్ధిమపాస్యమానం

మైనాకవన్మునిమాశ్రయతీతి జాతామ్। శంకామిమాం రఘు-

పతేః కథితాత్మసంగః స్వస్థాతమిత్ర మహమిత్యహ జటాయు

నక్రియయా హేతునా. హీనజలం జలరహితం నష్టప్రాయమిత్యర్థః. అబ్ధినద్యుద్రప-
హాన్యత్వేనాపాస్యమానం. పూర్వం పక్షచ్ఛేదోద్యతపురందరభయాత్ త్రాయమాణత్వాదితి భా-
వః. యథాహ కాళిదాసః- మైనాకమంభోనిధిబద్ధసఖ్యమితి. మునిమగస్త్యమాశ్రయత్య-
నుసరతీతి స్వాశ్రయభూతగరిణస్సాశ్రయణీయత్వాదితి భావః. నూనమిత్యుత్ప్రేక్ష-
యామిత్యేవం ప్రకారేణ. జాతాముత్పన్నామిమాం రఘుపతేః శ్రీరామస్య శంకాం విత-
ర్కం॥ని॥ శంకా వితర్కభయయోరితి శాశ్వతః. జటాయుః కథితాత్మవంశః వినతాయాం
కశ్యపాజ్జాతస్యారుణస్య గరుడాగ్రజస్య తనయోహం శ్యేనీగర్భసంభవః సంపాతేరను-
జ ఇత్యాద్యుపవర్ణితనిజాన్వయవృత్తాంతస్సన్ అహం త్వత్తాతస్య దశరథస్య మిత్రం
సుహృత్ ॥ని॥ మిత్రం సుహృది మిత్రోర్కః ఇతి శాశ్వతః. ఇత్యుక్త్వేతి శేషః. అశ్రావయదితి
శేషః. శ్రీరామముక్తసంశయహరమిత్యర్థః॥*॥ తథా రామాయణం ॥*

త్త్వం పుత్రౌ వినతాయాస్తు గరుడోఽరుణ ఏవ చ· తస్మాజ్జాతోఽహమరుణాత్సంపాతిశ్చ మమా గ్రజః· జటాయురితి మాం విద్ధి శ్యేనీపుత్రమరిందమేతి - అత్ర కవిసంమతసామ్యాద్యర్థమేవాన్న తే జటాయుషి పైనాకసందేహాదయస్తత్సర్వత్రైవ పరిహృతత్వాత్ - నిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః- అత్ర శంకా శకునస్య భ్రాంతిపరత్వే భ్రాంతిమదలంకారః· సచోత్ప్రేక్షయాంగేన సంకీర్యతే· వసంతతిలకావృత్తం ||౨౮|| రామ ఇతి|| రామస్తు రామోఽపి· కాశ్యపసంభూతం కశ్యపస్య పౌత్రమిత్యర్థః· సంపాతేరనుజగతం జటాయుషం· దశరథమివ పశ్యన్ పితురతివృత్తాత్త్వాత్తమివ బహుమన్యమానస్సన్- అనుజరచితపర్ణశాలో లక్ష్మణనిర్మితోటజస్సన్ - పంచవట్యాం కందిత్సమయయా కియంతం కాలం· గమయామాస యాపయామాస||౨౯||అ||అథ శూర్పణఖాగమనం వక్తుం తత్కాలోద్దీపకం హేమంతం వర్ణయతి||అథేత్యాదినా|| అథ పంచవట్యాం కియత్కాలయా

యుః||౨౯||గ|| రామస్తు దశరథమివ తం పశ్యన్ కాశ్యపసంభూ
తం సంపాతేరనుజమనుజరచితపర్ణశాలః పంచవట్యాం కం
చిత్సమయం గమయామాస || ౨౯ ||గ|| అథ కదాచిత్ ప్ర
చీయమానమనోభవవైభవః పాకకపిశకలమమంజరీ పుంజ
పింజరీభూతకేదారప్రపంచః పంచబాణరణప్రయాణోచి
తవీరపాణవత్ప్రస్ఫుటపాత్రగృహ్యావశ్యాయబిందుసందో
హశ్చంద్రాతపనిరానందతాం చందనానులేపే నిర్గ్లపయ

సానంతరం-కదాచిత్కస్మింశ్చిత్సమయే శరత్కాలావసాన ఇత్యర్థః- హేమంతసమయస్సముజ్జృంభతేత్యన్వయః- కీదృశో హేమంతసమయ ఇత్యాకాంక్షాయాం తమేవ విశినష్టి- ఉపచీయమానః ప్రవర్ధమానః||*|| వినోదైః కతరాన్ శానచ్ - మనోభవవైభవః మన్మథప్రభావః కామోత్సవో వా యస్మిన్ సతథోక్తః ఉద్దీపకత్వాదితి భావః పాకేన పక్వావస్థయా కపిశాః పిశంగ్యో యాః కలమమంజర్యః శాలివిశేషకణిశగుచ్ఛాః తాసాం పుంజైః కదంబకైః పింజరీభూతః కేదారప్రపంచః వ్రీహిక్షేత్రవిస్తారః యస్మిన్ సతథోక్తః- తత్ర తేషాం పచేలిమత్వసంభవాదితి భావః- అపింజరః పింజరస్సంపద్యమానః పింజరీభూతః||*||అభూతతద్భావే చ్విః ||*|| అస్యచ్వావితి దీర్ఘః||*||కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః||సి|| శాలయం కలమాద్యాశ్చ కణిశం సస్యమంజరీతి చామరః- పంచబాణస్య మారమహావీరస్య రణప్రయాణే జైత్రయాత్రాప్రారంభే ఉచితమనురూపం యద్వీరపాణం

వీరాణామవశ్యం కర్తవ్యం మధుపానం తేషాం తథాచారాదితి భావః ॥౫॥ వీరపాణం శ్రే-
యత్పానం వృత్తే భావి నివారణ ఇత్యమరః తేన తుల్యం తద్వతిరితి తద్గతార్థే- ఉపమా ॥*॥
తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతి ప్రత్యయః ॥*॥ తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయ సం-
జ్ఞా- పత్రపుటాని తరుపలాశసంపుటాని తాన్యేవ పాత్రాణి చషకాః ఇతి రూపకం తేషు
దృశ్యః సంలక్ష్యమాణః అవశ్యాయబిందుసందోహః నీహారశీకరనికురుంబం యస్మిన్ స
తథోక్తః ॥౭॥ అవశ్యాయస్తు నీహారస్తుషారస్తుహినం హిమమిత్యమరః- తథా చంద్రాతపే
చంద్రికాయాం నిరానందతాం ప్రీతిరాహిత్యం- చందనానులేపే పటీరచర్చాయాం ని-
రాలుపతాం నిరపేక్షతాం చంద్రశాలాయాం శిరోగృహే ॥౮॥ చంద్రశాలా శిరోగృహ-
మిత్యమరః- నిరాశతాం అభిలాషరాహిత్యం- చంద్రోపలస్థలే చంద్రకాంతమణిపట్టి-
కే ॥౯॥ ఉపలః ప్రస్తరే మణావితి విశ్వః- నిరాస్థతాం మానసక్తిరాహిత్యం వాతాయనసేవనేగ

తాం- చంద్రశాలాయాం నిరాశతాం - చంద్రోపలస్థలే ని-
రాస్థతాం - వాతాయనసేవనే నిరుత్సుకతాం - వాపీపూ-
రోపకంఠే నిరుత్కంఠతాం - వాసరావసానే నిరాదరతాం
వారివిహారే నిరాకాంక్షతాం ముక్తామాలాయాముపేక్ష-
తాముపవనభజనే వ్యుద్విగ్నతాం చ జనానాం జనయన్
గంభీరాభోగగర్భగృహస్య చ ఘనసారాచితభిత్తేరన్తర-
రస్ఫురణీపటలస్య చ శశోదరలోమమృదుకంబళస్య చ కా-

గవాక్షమార్గానువర్తనే ॥౧౦॥ వాతాయనం గవాక్షః స్యాదిత్యమరః- నిరుత్సుకతాముపరి-
తోషతాం వాపీనాం దీర్ఘికాణాం పూరానాం ఉదపానానాం చోపకంఠే తీరసంచారే ని-
రుత్కంఠతాం నిరుల్లాసతాం వాసరావసానే సాయంకాలే అనాదరతామపేక్షతాం- వా-
రివిహారే జలక్రీడాయాం నిరాకాంక్షతాం నిస్పృహత్వం- ముక్తామాలాయాం కువలయ-
దామ్ని ఉపేక్షతాముదాసీనతాం ఉపవనభజనే ఉద్యానవనసేవనే వ్యుద్విగ్నతాం నిరు-
త్సాహతాం జనానాం జనయన్ ఉత్పాదయన్ కాలాంతరోపయోగినాం చంద్రాతపాది-
శీతలోపచారాణాం తదానీమనుపయుక్తత్వేన అనపేక్షత్వాత్తేషు నిరానందత్వాదిజననమి-
త్యర్థః- అత్ర చంద్రాతపనిరానందత్వాదీనాం కేవలప్రకృతానామేవోత్పాదనక్రియా-
రూపధర్మసంబంధేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్- కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగి-
తా- తదుక్తం ॥*॥ ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః- ఔపమ్యం గమ్యతే

ష్ఠేయత్ర పాఠ్యత్వాతుల్యయోగితేతిలక్షణాత్-తథాగంభీరః తుషారవాతాదిదుష్ప్రవే
శగాంభీర్యయుక్తః ఆభోగో విస్తారో యస్య సః తథోక్తం యద్వర్భాగృహమాబాసాగారం॥
౯॥గర్భాగారం వాసగృహమిత్యమరః-తస్య చ ఘనసంనీరంధ్రతయాతథాత్వం ఇష్టతాభి
శ్చిత్రాదిభిః త్రిభిః ఉద్యంతస్యార్యస్య శీతబాధాభావతః తత్త్వంతస్యాభ్యుపయోగిత్వా
దితిభావః॥౧౦॥ భిత్తిః స్త్రీ కుడ్యమేడూకమిత్యమరః ॥శ్లో॥ ఇష్టకైః పిష్టామాలానాంచిత
యాంభారం పిప్పతిప్రాంశ్వః-అశ్వస్సుఃశితనుఃసుఘటితఇతియావత్-తప్పతిరప్యరణీపట
లస్య త్రపతిసీఠాసికరస్య॥౧౧॥ శ్లో॥ ఛందభ్రం క్షితం తనుత్రపతిసీరాయుతనిశాంస్యాత్రిరస్య
రణిపసేలితామరః॥ శ్లో॥ పరసోన్యతరస్యామితి సత్వం-శీశస్యక్లృగఃశేషస్య సిపరేకు
షీత్రదేశేయానిరోమఃపిత్తో ములతనూరుహానితన్నిమిత్తం యస్య పదకంబళిం-అథవా
తస్య స్పృచుయాప్రాంబళీంబఖసంస్పర్శేతి రోళంతస్యచశీతం నైవపిదీర్యతే-ప్రియ
తమాంఖింగనంపంఛాళిమిచారుచర్యాదితిపదనాదితిభావః-కాలాగరుధూమస్యకృ

లాగరుధూమస్య చ కాన్తి రాంగరాగస్య చసిధూమా మాంగా
రిభ రితహంతకాయంత్రస్య చ సుభగం కేరం కేఽణకే ఽయ
మానతుషారధూళీస్నాం ప వాసరస్స రసీరుహాదాం వూపవ
స్తుహీన ప్రంతలంసి శాధరంఛళిమారిభూంతి దంపేక్ష్యత్త్వ ప్ర

స్తాగరుధూమస్య చ॥౧౨॥ కాష్ఠం రాంగరాగస్యదుందుమిపి లేపస్య కాశ్మీరజాదేరసౌరభ్య త్ర
లేపోపేమపరతాసాశుసిమాంతిటో మాంసలితస్య దోషనపతీతిప్వనతిదా సీమపేయం
త్వాదతిభావః॥౧౩॥ కుంకుమం ఘుసృణం పుణ్యం ప్రోక్తం లోహితచందనం కాశ్మీరజన్మవి
స్పృద్ధిః కాలేయం జాంగలంస్మృతమితిహలాయుధః-సిధూమామాంగారైః ధూమరహి
తాంగారైః భరితం ఫ్రాణేయుద్ధ సంతతకాయంత్రం అంగారేశీకటమయంత్రం
తస్య చ॥౧౪॥ అంగారేభాని కాంగారశకటీపికాసంజ్ఞపీత్యమరః-సిధూమాముగ్రాహాణాం
తత్రయోరను వ్యజకత్వాధమత్యపగంతత్వం సుభగం ఉపర్యత్ర సేనముభం-శళాంగృ
కరం-గర్భాగారాదినాం క్లేత్యక్షేశనివర్తనత్వేనోపయోగిత్వా త్తిర్భిన్నస్రవాసాధ
త్వసంపాదకఇత్యర్థః॥ శ్లో॥ ఛత్వముభగస్సాతఫలంసిగ్వాంధప్రియమపి స్వర్యశ్చేప్సి
కృపకరణేత్యన్నిశిత్యనన్యత్వయః॥ శ్లో॥ అపద్విషదిత్యాదినాముమానసః-అత్రాపి
పూర్వవద్గర్భాగృహాదిసంప్రత్యక్తానామేవ సాభాగ్యం-లాభరూపధయా సౌమాంఛ
నౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రత్యక్తగోచరత్వం యోగితా-తథా లేఖకో

యదూనా రేణుకణవదాచరంతః అతిసూక్ష్మాకారా ఇత్యర్థః - ఆచారక్యజంతాల్లటః శానజాదేశః - తాదృశాః మేరుపాదాః నీహారా స్తుహినధూళయః వశాగా ఇతి రూపకం తా భిధూళీసరాధూమ్రాః బాణాసురాదివసాః యస్య సతథోక్తః ॥౬॥ క్లీబే దివసవాసరావిత్యమరః - సరసీరుహాణాం దావపావకోదయాగ్నిః కుమారకుమారలేశతద్గ్వ్యాంసకరత్వాదితి భావః ॥౭॥ వనే వనపస్య ఛాయా బావశ్చ ఇష్యత ఇతి శాశ్వతః - కుసుమేనేవ ప్రణిహితాని ప్రణవత్ప్రణితాని స్ఫుటితానీత్యర్థః ॥సూ॥ ప్రణశబ్దాత్ప్ర రోహేణ్యాంతాత్ప్ర ముణిక్తః - తాదృశాని యానలాసికానాం పణ్యస్త్రీణాం ముఖరమణీనా వ్యధరోష్ఠపల్లవాని తేషాం దూరీభూతం దూరతో పాస్తం దంశకృత్యం దంశక్షత క్రియా యస్మిన్ సతథోక్తః - స్ఫుతః స్ఫుటితానాం దంశకృత్యాసహత్వాదితి భావః - దంశకృత్య ఇతి పాఠే దూరీభూతం దూరతః పరిహృతం దంశకృత్యం వేణునాద క్రియా యస్మిన్ - స్ఫుటితానాం మధురాణాం వేణుపూరణాసమర్థత్వాదితి భావః - కులవధూజనాధరపుటానాం దంశకృత్యాసౌచిత్యా

క్షీణతారుణ్యపణ్యాంగనాంగవత్ప్రయాతసౌభాగ్య
ప్రపాసన్నివేశస్తాలవృంతవిశ్రాంతకాలః కామినీస్తనభ
రగిరిదుర్గసీమ్ని నిర్భయనిలీననిదాఘభావో దివాభీతవాం
తస్య పవనతిభయంకరవివాకరశ్చకోరకకరస్య పవనతిరస్క
రంకరసుధాకరః కాదంబకదంబస్య పవనప్రియంకరకుముదా

లాసికాగ్రహణం ద్రష్టవ్యం ॥౯॥ నర్తకీ లాసికీ సమేత్యమరః - ప్రక్షీణతారుణ్యాపణ్యాంగనాంగవత్ వృద్ధవేశ్యాః యద్వదిత్యుపమా ప్రయాతసౌభాగ్యోపగతరామణీయకః ప్రపాసన్నివేశం పానీయశాలికాసంస్థానం యస్మిన్ సతథోక్తః - టానాం పాంథానాం చాసపేక్షితత్వాత్ప్రసాధనాభావేన వృద్ధపణ్యాంగనాంగానాం ప్రపాసన్నివేశానాం చ అపగతరామణీయకత్వం ద్రష్టవ్యం ॥౧౦॥ ప్రపాపానీయశాలికేత్యమరః - ఘర్మేక విధానం - తాలవృంతానాం వ్యజనానాం - విశ్రాంతికాలో విశ్రమసమయః - గ్రీష్మకాలవిగతస్తతో వ్యాధూననజనితానందసంభవాదితి భావః ॥౧౧॥ వ్యజనం తాళవృంతకమిత్యమరః - కామినీనాం తరుణీనాం స్తనభరః కుచభార ఏవ గిరిదుర్గః సీమా గిరిదుర్గప్రావంతత్ర నిర్భయం నిరాతంకం యథా తథా నిలీనో సగూఢతయా ప్రవర్తమానో నిదాఘభావః ఉష్ణత్వం యస్మిన్ సతథోక్తః - తదానీం కామినీకుచభారేషు అత్యంతౌష్ణ్యస్య విద్యమానత్వాత్ - ఇయం యుక్తిః యోగమ్యా రూపకసంకీర్ణా - ఏతేన హేమంతనిదాఘయోః సేతృజేతృభావః వ్యజ్యతే ॥౧౨॥ నిదాఘో గ్రీష్మకాలే స్యాదుష్ణస్వేదాంబునోరపి

ఘువస్సత్త్వాస్సర్వథాతాః ప్రాయచేష్టాస్తజన్మస్థితివిశ్వ ప్రకాశాసురా· దివాకీర్తప్రాత స్యాదివాహానిభయశీలస్యఘూకనికరస్యాపి॥ని॥ దివాంధః కౌశికో ఘూక ఇత్యమరః - అనతిభయంకరః మందప్రకాశత్వాదీషద్భయంకరః సూర్యః యస్మిన్ సః ॥ శ్లో ॥ హేఘతిణ భయేష్వర్క ఇత్ ఇతి క్వచిఅరుద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః · చకోరనికరస్యాపి చంద్రికాపాయిపక్షివిశేషనివహస్యాపి॥ని॥ చకోరశ్చంద్రికాపాయీత్యభిధానాత్ - అనతిక్షేమంకరః నీహారావరణేన మందరశ్మిత్వాదీషత్ప్రీతికరః సుధాకరశ్చంద్రః యస్మిన్ సః· క్షేమ ప్రియమంద్రేశ్చ్వేక్షిణ్యేక్షి ఇతి ముమాగమః- కాదంబనంబస్యాపి కలహంసనికురుంబస్యాపి॥ని॥ కాదంబః కలహంసస్స్యాదిత్యమరః- అనతిప్రియంకరాః పద్మోల్లాసహేత్వాదీషత్ప్రియజనకాః కమలాకరాస్సరాంసి యస్మిన్ సః- ప్రియంకరేత్యత్రాపూర్వవత్ ఖచ్ప్రత్యయముమాగమౌ· శీతబాధయా కరయుగళస్య హస్తయుగ్మస్య స్వస్తికం స్వస్తి

కరః కృతకరయుగళస్వస్తికబంధతయా నీహారాతంక శంక
యాహృదయకమలమివ గోపాయంతమశ్రాంతదంతవీణా
వ్యాపారేణ వేపమానాధరపుటతయా శీతికాపిశాచికానిర్ధా
రణాయనిపుణమంత్రజపమివకుర్వంతమవిరళపులకపాళీ
కబళితకళేబరతయాసకరుణవిధివితీర్ణరోమకంబళకృతావ
గుంఠనమివబిభ్రాణమటంతందుర్గతవర్గం ఘృణాకదాచిదపిక

కాకారస్సన్నివేశవిశేషః- వ్యత్యస్తహస్తకస్వస్తికస్థానభేదః- తద్రూపో యో బంధః యస్యాః- శీతబాధాసహితనకంబళాద్యాచ్ఛాదనాభావాదురసి విరచితో యేన సతథోక్తః- శీతబాధయా వ్యత్యస్తహస్తాచ్ఛాదితోరస్థల ఇత్యర్థః- తస్య భావస్తత్తా యాహేతునా- నీహారాతంకా తుహినోపద్రవాయా శంకా భీతిః తయా॥ని॥ శంకావితర్కభయయోరితి యాదవః- హృదయకమలం హృత్పద్మం గోపాయంతం రక్షంతమివేత్యుత్ప్రేక్షా- గుప్తూధూపవిచ్ఛిపణిపనిభ్య ఆయ ఇత్యాయప్రత్యయః- దంతాఏవవీణావల్లకీవాద్యవిశేషః- శైత్యజనితసాటకంపవశేన ధ్వననశీలత్వాత్ అశ్రాంతం నిరంతరం యో దంతవీణాయా వ్యాపారః చలనరూపక్రియావిశేషః- తేన వేపమానాధరపుటతయా కంపమానాధరోష్ఠతయా హేతో- శీతికాయాః శైత్యబాధాయాః పిశాచ్యాశ్చ నిర్హరణాయ తా నిరాకర్తుముచ్చాటయితుం చేత్యర్థః- నిపుణం సమర్థం మంత్రజపం మంత్రోచ్చారణంకు

ర్వంతమితి వేత్యుత్ప్రేక్షా అవిరళపులకపాణ్యా సాంద్రరోమాంచ ప్రపంచేన కబళితం గ్ర స్తం [illegible] దిశమిత్యుత్ప్రేక్ష్యతే కేటరం శరీరం యస్యతత్తయా హేతునా స కరుణేన త యా [illegible] నా బ్రహ్మణా [illegible] తం [illegible] మకరంద [illegible] నక్షత్రాంగ [illegible] త్యుత్ప్రేక్షా [illegible] వ్య [illegible] దరిగ్రసమూహం ॥ ౫ ॥ దరి [illegible] కారుణ్యం కరుణా [illegible] లక్ష్మీః ॥ శ్లో ॥ [illegible] లక్ష్మీః [illegible] ప్రీయేత్యమరః-నాళోక్షర [illegible] వతీ సత్యు [illegible] త్వ [illegible] ॥ శ్లో ॥ [illegible] ॥ శ్లో ॥ [illegible] ప్రయుక్త్యా [illegible]

మరాళానాం లోకైర్నవవిశకలస్నేహసానూయ ఇవ తదీయానాం వాస [illegible]
రస [illegible] పత్రకోశం వినాశయ [illegible] గగనమంగజ [illegible] రోత్థిత
శశికళానిక [illegible] రైరతి [illegible] తపత్ర [illegible] గగనాంగ
నాంగ ప్రవత్స్యద [illegible] తీక్ష్ణమహోహిమ [illegible] కరైరథ
[illegible] కరణాని సీమంతయ [illegible] హిమ [illegible]

[illegible] భవంతి [illegible] ॥ శ్లో ॥ [illegible] ప్రతికోప ఇతి చతుర్థీ-సానూయస్సేర్ష్య [illegible] వేత్యుత్ప్రేక్షా-[illegible] పత్రకోశం [illegible] ॥ [illegible] వాహన [illegible] దివ్య [illegible] ఇదం [illegible] కమల [illegible] సంబంధియదా వాన [illegible] ॥ ని. [illegible] మరసమిత్యమరః-తద్వినాశ [illegible] ప్రతి [illegible] కమలాయాః ప్రతీకార [illegible] తదీయా [illegible] ప్రతీకారత్ [illegible] ॥ శ్లో ॥ బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారే [illegible] ప్రత్యనీకం [illegible] తదుచ్యతే ॥ [illegible] ఇతి సంకరః-[illegible] విశేషః-తథా గగనమేవ [illegible] ॥ ని ॥ [illegible] శ్రీ [illegible]

యశ్శీకరకణిరోజలబిందుసందోహైః తారాకారైస్సాంద్రైశ్శైత్యరూపకసంకీర్ణతాం ప్రా
ప్యోత్పత్తిప్రాగేవ ॥౨॥ భృశం శంకరిహాస్త్రే తాద్యశాండశము క్షేజలజత్వమితః। అత్ర పు
ష్కరశబ్దేనైవ కరప్రతీతే పునః కరగ్రహణం కరిలభకర్ణాదిపాదివద్ద్రష్టవ్యం ।అ
తిపరుషస్మరశరశాపేన అత్యంతకఠోరము స్మథబాణకృతసంజ్వరేణ ప్రతప్తం నతప్తం
యద్గగనమేఘమంగనాతస్యాః అంగంశరీరంతస్మాత్ప్రవర్షసంప్రవమానః యస్స్వేదః ఘ
ర్మాంబుకణగణః తత్పృక్తైః తత్సదృశైరిత్యర్థః ప్రాభూతోపమా । గగనస్యాంగస్యే
తరస్యాంగప్రసిద్ధత్వాదిత్యుక్తం ।*। ప్రాక్ద్యుశ్శైత్యాస్సఇతి తాదృశః। అమూల్తస్యాంగగన
స్యేవపస్మరశరసంతప్తత్వం కేయం తాన్యస్యేవత్యాత్స్వమితిభావః। అతుహిననిరుద్ధశైః
అవిచ్ఛిన్నతుపారాసారైః అధ్వగాంతఃశరకాని పాంథహృదయాని సీమంతయన్విదార
యన్ హేమంతసమయః హేమంతకాలః సముజ్జృంభితవిజృంభితో భూత్ ॥౩౦॥ యత్ర
త్రే ఇ॥ యత్ర యస్మిన్ హేమంతే విరహావస్థానాప్రియవిరహాగాఢ్నా క్లాంతాః సీడి
భృశం ॥౩౦॥ యత్ర క్రాంతా న పశ్యంతి క్లాంతా విరహదీనాః ।౨।
శావన న వేళాం చ వేలాం చ వ్యసనాంబుధేః ॥౩౧॥ గ॥ తత్ర ప
ర్ణశాలామధ్యాసీనం తస్మిన్నగ్రజముపససాద శూర్ప
ణాః కాంతాః స్త్రియః। నిశావసానవేళాం రజనీవిరామకాలం। వ్యసనాంబుధేః దుఃఖసా
గరస్య వేలాం కూలం చ। న పశ్యంతి మస్సహావిరహావేగా వశాన్ తథా అనవధి
కత్వేన ప్రతీయమానత్వాదితి భావః ॥౩౧॥ అధ్యాంబువిస్తృతౌ వేలా కాలమర్యాదయోరపి
త్యమరః। అత్ర వేలశబ్దోరుభయారపి ప్రకృతయోః కేవాదర్శనక్రియారూపధర్మసామ్య
నౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాత్ - కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥౩౧॥ గ॥
తత్ర హేమంతే। శూర్పం శోణితభాజనం సంఖాః దుంషణతీతి భాతోః। శూర్పణశోణితభాజ
నేనయష్ట్యాదినత్యక్తా యాః నఖయోః యాఖినపయతీతి శూర్పణఖా యద్వా శూర్పాకారా
ణినఖానియస్యాస్సా శూర్పణఖా నామతరాక్షసీ రావణస్వసా ।*॥ శూర్పస్యేదార్పస్యజ్ఞా
యామగఇతిణత్వం ।*॥ నఖముఖాత్సంజ్ఞాయామితి నఙ్ఙీస్।-పణశాలామధ్యాస్యధ్యా
త్యర్థః। అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వం। అధ్యాసీనమిత్యత్ర ।*॥ కిందా సణ్వతి
కారః। లక్ష్మణాగ్రజం రామముపససాద ప్రాప। కామాతురేతి భావః। తానితాన్య

కరణదక్షత్వాల్లక్ష్మణగ్రహణం ద్రష్టవ్యం ॥౩౭॥ తస్మిన్నితి॥ ప్రలయాదాగతం ప్రాలే యం॥*॥ తత ఆగత ఇత్యణ్ ॥❁॥ కేకయమిత్రయుప్రలయానాం యాదేరియ ఇతియశబ్ద స్యేయాదేశః-ప్రాలేయధారాభిర్హిమాసారైః కబలితః ఆవేష్టితః గగనాభోగో గగన విస్తారః దిక్చక్రవాళం దిఙ్మండలం చ యేన తస్మిన్ తథోక్తే ॥*॥ చక్రవాళం తు మండల మిత్యమరః-అ ఏవ ఉజ్జృంభితోష్ణ ప్రవృద్ధోష్ణ స్తనతటం కుచమండలం యాసాం తా భిర్దయితాభిర్వధూభిః హీనా విహీనా వియుక్తా విరహిణ ఇత్యర్థః-తేషాం సంహారకా లే ప్రళయకాలే-అథవా-తేషాం సంహారే సంహరణక్రియాయాం కాలే కృతాంతరూ పే॥*॥ కృతాంతో యమసేహసోః కాల ఇత్యమరః-హానంతీం రహసంతీం చ హసంతీం వామలో చనామ్-హేమంతే యేన సేవంతే తేన రాద్దైవవంచితా ఇతివచనాత్- విరహిజనమారక ఇత్యర్థః-తస్మిన్ కాలే హేమంతసమయే-కామేనాంధా వివేకదృష్టిశూన్యేత్యర్థః॥*॥ సా పూర్వోక్తా రాత్రుసీమా పణిపా ॥❁॥ జాతైరస్త్రీవిషయాదయో పధా వితి జీష్-అ

ణాఖా॥౩౮॥ తస్మిన్నుజ్జృంభితోష్ణస్తనతటదయితాహీన
సంహారకాలే కాలే ప్రాలేయధారాకబలితగగనాభోగదిక్చ
క్రవాళే । కామాంధా రాత్రిసీమా పతిమతిమతనోన్మైథిలీ
ప్రాణనాథే లక్ష్మీలీలారవిందే నవపిశితధియం తన్వతీ శ్యేనకేవ

ఖ్యాః లీలారవిందే హస్తపద్మే-లీలయా కరధృత కమలే వా నవపిశితధియం నూతనమాం సబుద్ధిం తన్వతీ కుర్వతీ-శ్యేనకా ప్రాప్తుమిచ్ఛతీత్యర్థః॥*॥ పిశితం తరసం మాం సమిత్యమరః-నవగ్రహణాజ్జుగుప్సితాభావో న నాథతామిత్యవగంతవ్యం-శ్యేనికేవ శ్యేనాం గనేవ-పత్రిణాం స్త్రీవిశేషః-శ్యేనో గృధ్రజాతీయః కపింజలాదిషు ద్రుతగ్రాహీ పక్షివిశేషః॥*॥ జాతేరస్త్రీవిషయాదితి జీష్-తతః స్వార్థే కః॥❁॥ కేణ ఇతి హ్రస్వః మై థిలీప్రాణనాథే సీతావల్లభే శ్రీరామే-ఏతేనాన్యసంభోగాభావం స్త్రైణత్వ రాత్ర్యం తా భా వః సూచ్యతే-పతిమతిం పతిరయం స్వభర్తేతి బుద్ధిమతనోత్ అకరోత్ పతిత్వేనావృ ణోదిత్యర్థః- శ్యేనికా లీలారవిందే మాంసబుద్ధిమివ శూర్పణఖాపి శ్రీరామే ప్రియత మబుద్ధిం చకారేత్యర్థః-అథవా-రాత్రిసీ-శ్యేనికా లక్ష్మీలీలారవిందే నవపిశితధియమి వ మైథిలీప్రాణనాథే పతిమతిం తన్వతీ విదధానా సతీ-అతనోద్వారణమితి శేషః-త్వం మే పతిర్భవేతి శ్రీరామమవృణోదిత్యర్థః-ఉపమాలంకారః-నచాత్ర విందే శ్యేనికాయాః

పిశితభ్రాంత్యుదయకథనాద్భ్రాంతిమతాంగేన సంకీర్యతే. స గృధ్రాద్యుక్తం. లక్షణం తూక్తం||౩౩|| తత ఇతి|| తతః పతిత్వేన వరణానంతరం. ఇమం హే నం జనం మామిత్యర్థః. తప్యాఖ్యం డికమహిమాతి శబ్దద్యోతనార్థమిదం శబ్దేన నిర్దేశః. జానకీజనకమహారాజపుత్రీ జాయా యస్య జానకీజానిః సీతాపతిః||*|| జాయాయా నిఙ్ తిఙాదేశః. ఈదృక్సౌభాగ్యశాలినీ మహాకులప్రసూతేయం సన్నిహితా మమ భార్యా నిసర్గతోహం చైకపత్నీవ్రతశీలః తస్మాన్న మత్త్వద్వరణయుక్తమితి భావః. ఇతి జానీహి జానకీపతిమవబుద్ధ్యస్వేతి ప్రతీతికోర్థః. పరమార్థస్తు దశరథనందనరూపేణ జననాజ్జనం దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనార్థం రాజపుత్రత్వేనావతీర్ణమిత్యర్థః. ఇమం మాం జానీహి సీతారూపిణ్యా లక్ష్మ్యాః పతిః శ్రీమహావిష్ణుః. తథా చ రాక్షససంహర్తుర్విష్ణోః న రాక్షసీవరణం యుక్తమితి భావః. ఇతి జానీహి|| తతః కిమిత్యాశంక్యాహ ||*|| గురుణాపి సమం హాస్యం కర్తవ్యం కుటిలం వినేత్యాదిన్యాయేన భ్రాతృవిషయమపి పరిహాసం ప్రయుంక్తే. జయకారా

౩౩||౫|| తతస్స జానకీజానిరితి జానీహి జనమిమం మమా
నుజమిమమనుజభుజబలమబాలమబలావియుక్తం యుక్తమా
శ్రయితుం తవేతి ప్రత్యాఖ్యాతా రామేణ సా సౌమిత్రిము

పాలక్ష్మణవిషయత్వేన ప్రవృత్త్యాభాసప్రత్యాయకైర్హాస్యోక్త్యైణ నివృత్తిప్రతిపాదకైశ్శ్లిష్టశబ్దైః ప్రలోభనార్థముత్తరమనుభాషతే మమేత్యాదినా. మమానుజం సోదరం. స తు యదీశం చన సౌశీల్యసౌందర్యాదిభిర్మత్తుల్యమిత్యర్థః. మనుజానతిక్రాంతమతిమనుజం||*|| అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయేతి సమాసః. తద్భుజబలం యస్య తం మానుషబాహుపరాక్రమశాలినమిత్యర్థః. అబాలం తరుణం రతిక్షమమితి యావత్. అబలావియుక్తమనూఢభార్యమసన్నిహితభార్యం వా అతో భార్యాపేక్షిణమిత్యర్థః. సా చ త్వమేవ భవిష్యసీతి భావః. ఈదృశం లక్ష్మణమాశ్రయితుం భార్యాత్వేనానువర్తితుం తవ యుక్తమనురూపమితి పరిహాసానుకూలః ప్రతీతికార్థః. అంతరార్థస్తు మమానుజం ధర్మశీలత్వాదినా మత్సమం బ్రహ్మచారిణమిత్యర్థః. అతిమనుజః పురుషోత్తమో విష్ణురితి యావత్. తస్యేవ భుజబలం యస్య తం విష్ణుతుల్యపరాక్రమమిత్యర్థః. బాలః అవివేకీ స న భవతీత్యబాలః తం వివేకినమిత్యర్థః. అబలావియుక్తం. పరదారపరిగ్రహాదిశూన్యం ఏకపత్నీవ్రతమిత్యర్థః. ఆశ్రయితుం యుక్తమితి కాకుః. న యుక్తమిత్యర్థః

ఇత్యేవం ప్రకారేణ రామేణ ప్రత్యాఖ్యాతా ప్రత్యుక్తా నిరాకృతా వా సా శూర్పణఖా సౌమిత్రిముపేత్య తాత్పర్యానభిజ్ఞతయా శ్రీరామవచనం ప్రమాణీకృత్యేవమన్యానాముం బుద్ధిరియం లక్ష్మణసమీపం గత్వేత్యర్థః - మనీషితమనతిక్రమ్య యథామనీషితం యా వదభిలాషమిత్యర్థః - అభాషత మాం పరిగృహాణేత్యేవోచత ‖*‖ యథా సాదృశ్య ఇత్య వ్యయీభావః - యథా సాదృశ్యేపీత్యస్యార్థః పదార్థానతివృత్తిష్విత్యభిధానాత్ ‖౩౪‖ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ ‖ తేనేతి ‖ భద్రే హే కల్యాణి అరణ్యస్య క్షేత్రస్య తస్య శ్రీరామస్య యత్త్వయా ప్రథమం వృత్తస్యేత్యర్థః - అహం దాసో భృత్యః - అతః [illegible] దాసభార్యాయాస్తే తుచ్ఛలక్షణసూతాయాః ఆర్యాయా ఇతియావత్ నార్యాః వధ్వాః ‖ నారీ సీమన్తినీ వధూరిత్యమరః - దాసభార్యాపదం భృత్యభార్యాస్థానం తథాభూతత్వమిత్యర్థః ‖ [illegible] ‖ అనవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మీప్రియస్తుష్విత్యమరః - అనార్యం నను అయుక్తం ఖలు దాన

పేత్యయథామనీషితమభాషత ‖ ౩౪ ‖ గ‖ తేనాపి భద్రే
తస్యార్యస్య దాసోఽహం దాసభార్యా భవసు నార్యం నను
నార్యాః కులజాతాయాస్తస్మాత్తమేవ భజేథాః ‖ ౩౫ ‖ గ‖

అక్రూరే సత్త్వం భయానక కాననసంచారాచతురాం విదే
హా రాజపుత్రీం విలోకయ తత్ర భవతీ మే వాసోపరిగృహాన్య

భార్యాభూత్వా దాసీభావం గంతుమసాంప్రతమిత్యర్థః - తస్మాత్ అకారణాత్ తమాగ్రజం శ్రీరామమేవ భజేథాః హాఽన్యాయాః ఆర్యాయా ఆర్యభజనం యుక్తమిత్యభిప్రాయః - దాస్త్రాథానువిసద్ధలక్షణాయా [illegible] వేపహే [illegible] గళశబ్దప్రయోగ ఏవ [illegible] భద్రే జాతే సర్వభద్రం జాతమిత్యాదిష్వపి మాగద్ద్రష్టవ్యం అరణ్యస్య క్షేత్రస్య శ్రీరామస్య భార్యా త్వమేవ భవిష్యసీతి భావః - ఉద్యత్ [illegible] లక్ష్మణామా శ్రియం తుం భార్యాత్వేనానువర్తితుం యుక్తమనురూపమితి పరిహాసానుకూలః పాఠి అథోఽర్థః సర్వసు సర్వసార్వభౌమస్య తస్య ప్రసిద్ధస్య శ్రీమహావిష్ణురూపిణో హం దాసః భక్తః - శ్రీవిష్ణురూపశ్రీరామభక్తత్వేన అత్యంత పావన ఇత్యర్థః అతః కులజాతాయాః నార్యాః భవత్యాః దాసస్య శ్రీవిష్ణుభక్తస్య భార్యాయాః [illegible] దోళికారోహణవాంఛితేవ దిత్యర్థః తస్మాత్ విష్ణురూపం రామమేవ భజేథాః శరణం గచ్ఛేః - యః శ్రీమృగవకారిణీత్వం ముక్తాభవిష్యసీత్యర్థః ‖ ౩౫ ‖ అక్రూరేతి ‖ అథ

గురుణాపి సమంహాస్య మిత్యాదిన్యాయేన లక్ష్మణః శ్రీరామసీతాయాముపి పరిహాసం ప్రయుక్తే - కింతు అక్రూరసత్వామదృఢచిత్తాం అతఏవ భయానకేభయంకరేకానసే సంచారాచతురాం సంచరణాశక్తాం - యద్వా సంచారేణాచతురాంవిహ్వలాం వనవాసప్రతిబంధభూతామిత్యర్థః - విదేహరాజపుత్రీంనతుసదేహరాజపుత్రీంఅతఏవకృశాంగీమిత్యర్థః - అనుదరాకన్యాఅలవణాయవాగూరిత్యాదిభాష్యకారవచనాదీషదర్థవాచినఞర్థకోయం విశబ్దః నిపాతనావ్యయానామనేకార్థత్వాద్విదేహశబ్దోయంరాజవిశేషణం రాజపుత్రీవిశేషణంవా- త్వంతునోక్తత్రయవిశేషణవిశిష్టేతిభావః- ఈదృశీంసీతామపహాయత్యక్త్వా - తత్రభవతీంపూజ్యాంత్వామేవేత్యర్థః ‖ * ‖ ఇతరేభ్యోపిదృశ్యత ఇతిప్రాగ్దిశీయస్త్రల్ప్రత్యయః - సుప్సుపేతిసమాసః ‖ * ‖ ఉగితశ్చేతిఙీప్- త్రిషుతత్రభవాన్పూజ్యస్తథైవాత్రభవానపీతి యాదవః - అసౌ శ్రీరామః - పరిగ్రహిష్యతిస్వీకరిష్యతీతి ప్రతీతికోర్థః - వస్తుతస్తుఅక్రూరసత్వాం ప్రసన్నహృదయాంవిశిష్టకాననసంచారేణాచతురాం పీడితాంసుకు

ఇతి లక్ష్మణేనాభిహితా వీతమతిస్త్వా తదీయం వచనమనుహ
తమనుమత ‖ ౩౬ ‖ స‖ దశరథాత్మజయుగ్మనిరీక్షణక్షణస
మాకులబుద్ధిరియం తథా | ఉభయకూలసమాస్థితశాద్వలభ్ర

మరీమిత్యర్థః - యద్వాత్వం చారభీరుమిత్యర్థః-భీరుత్వన్తైశ్వకులస్త్రీధర్మత్వాదితిభావః - విదేహరాజపుత్రీం జనకమహారాజకన్యకాం మహాకులప్రసూతాం విశిష్టదేహరాజపుత్రీంచ - అతఏవతత్రభవతీంబహుమాననీయాం సీతామేతాదృశసకలగుణసంపన్నత్వేనాపరిత్యాగార్హామిత్యర్థః - విహాయ - కఠోరహృదయాంకులవధూధర్మపరిత్యాగేన ఆతతాయితయాకాననస్వైరసంచారశ్రేష్ఠాంరాక్షసీత్వేనాకులజాతాం వికృతాకారాంచ అతఏవతత్రభవతీం విరుద్ధలక్షణతయా అపూజ్యాంపరిత్యాగార్హాంత్వాంపరిగ్రహీష్యత్యేవేతి కాకుః - నపరిగ్రహీష్యత్యేవేత్యర్థః ఇత్యేవంప్రకారేణ తేనలక్ష్మణేనాభిహితా ప్రత్యుక్తాసతీ - వీతమతిః పరిహాసాశయానభిజ్ఞతయానష్టబుద్ధిస్సాశూర్పణఖా తదీయంలక్ష్మణోక్తంవచనం అనుమతమనుకూలం అమనుత అబుధ్యత- తత్ర వీతమతిపదార్థస్య విశేషణగత్యామననశబ్దార్థంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః ‖ ౩౬ ‖ తతస్సాకిమకరోదిత్యత ఆహ ‖ దశరథేతి ‖ దశరథాత్మజయుగ్మస్యరామలక్ష్మణయోర్నిరీక్షణక్షణేనదశర

స్నాత్సవేన సమాకులాః సంభ్రమబుద్ధిర్యస్యాస్సా అనయోః కతరం భజామీతి డోలా యమానమానసేత్యర్థః॥ ని॥ నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః- ఇయం శూర్పణఖా - ఉభే చ తే కూలే చ ఉభయకూలే - అత్రోభాదుదాత్తో నిత్యమితి పృథక్సూత్రగ్రహణాదేవ నిత్యత్వే సిద్ధే పునర్నిత్యత్వగ్రహణసామర్థ్యాద్వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగ ఏవ సాధురిత్యనుసంధేయం - యథాహ కైయ్యటః- అత్రోభాదుదాత్తో నిత్యమితి నిత్యగ్రహణస్యేదం ప్రయోజనం వృత్తివిషయే ఉభశబ్దప్రయోగో మాభూత్ - ఉభయశబ్దస్యైవ యథా స్యాదిత్యుభయపుత్ర ఇత్యాది భవత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం మదీయ శృంగారనాటకే - తయోః పూర్వోత్తర నదీతీరయోస్సమం రుల్యం యథా తథా స్థితౌ శాద్వలౌ శష్పశ్యామదేశౌ శాదాశ్శష్పాణ్యనయోర్దేశయోస్సంతీతి శాద్వలావితి విగ్రహః॥ ని॥ శాద్వలశ్శాదహరిత ఇత్యమరః॥ ని॥ శాదః కర్దమశష్పయోరితి విశ్వశ్చ ॥ * ॥ నడశాదాడ్డ్వలజితి వలచ్ప్రత్యయః - తయోర్ద్వైభ్రమః కుత్ర వా గచ్ఛామీతి చిత్తసంభ్రమః - తేన హేతునా గతాగతాభ్యాం యాతాయాతాభ్యాం ఖిన్నా ఖేదం ప్రాప్తా యా గవీ గౌః ధేనుః ॥ * గోరతద్ధితలుకీతి సమాసాంతష్టచ్ టిత్వాత్ ఙీప్

మగతాగతఖిన్నగవీదశామ్ ॥ ౩౭ ॥ వ॥ వృషస్యంతీ వృష
స్కంధం రాఘవం రావణానుజా । భూయశ్శూర్పణఖా భజే

త స్యాదశామవస్థాం దధౌ ధృతవతీ॥ ని ॥ దశావర్తావవస్థాయామితి విశ్వః - రామలక్ష్మణయోరన్యతరప్రాప్త్యశాందోళనేన పరమఖిద్యతేత్యర్థః - అత్రాన్యధర్మస్యాన్యత్రాసంభవాత్తత్సదృశీం దశామితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాలంకారః - తదుక్తం॥ *॥ అసంభవద్వస్తుయోగాదుపమానోపమేయయోః- ప్రతిబింబక్రియాగమ్యా యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనేతి లక్షణాత్ ॥ ౩౭ ॥ వృషస్యంతీ ॥ వృషః పుమాన్ ॥ ని ॥ వృషస్స్యాద్వాసవే ధర్మే సౌరభేయే చ శుక్రజే - పుంరాశిభేదయోశ్శృంగ్యాం మూషకశ్రేష్ఠయోరపీతి విశ్వః - వృషం పురుషమాత్మనః ఇచ్ఛతీతి వృషస్యంతీ కాముకీ ॥ ని॥ వృషస్యంతీ తు కాముకీత్యమరః ॥ * ॥ సుప ఆత్మనః క్యజితి క్యచ్ - అశ్వక్షీరవృషలవణానామాత్మప్రీతౌ క్యచీత్యసుగాగమః- అశ్వవృషయోర్మైథునేచ్ఛాయామితి వక్తవ్యమిత్యర్థనియమః - తతః శతృప్రత్యయః ॥ * ॥ ఉగితశ్చేతి ఙీప్ - రావణానుజా రావణస్వసా శూర్పణఖా - శూర్పకర్ణంబరాపరనామా కశ్చిదసురః - తస్యారాతిస్తేన బాధితా పీడితా సతీ - జగన్మోహనదివ్యసంగ్రహవిగ్రహ

శ్రీరామదర్శనజనిత మదనాతురా సతీత్యర్థః - వృషస్య వృషభస్య స్కంధా వివ స్కంధౌ భుజశిఖరేయస్యతం- స్కంధౌన్నత్యస్య మహాపురుషలక్షణత్వా దితిభావః. రాఘవంశ్రీరామం- భూయఃపునరపి- భజేత్రాప॥ ౩౮॥ తదన్వితి॥ తదనుభజనానంతరమియంశూర్పణఖా - జనకదుహితుర్జానక్యాస్సంబంధి అనితరయువతీయోగ్యంఅన న్యవధూసాధారణంభాగ్యం శ్రీరామపత్నీత్వ రూపంభాగధేయం- తథా రామస్యరూప రామణీయకం ఆకార సౌందర్యంచ ॥ని॥ రూపంస్వభావే సౌందర్యే ఆకారశ్లోకయోరపీతివిశ్వః ॥ * ॥ రూపధాస్తురూపోత్తమాద్యణ్ - యద్వాకుండలముక్తాహారనూపురాంగదాదిచతుర్విధభూషణాభావేపిభూషిత వదవభాసమాన ఆకారవిశేషారూపం- తదుక్తం - భావప్రకాశే ॥ * ॥ ఆవేధ్యారోప్యనిక్షేప్యభూషణైర్యైరభూషితం- యద్భూషితమివాభాతి తద్రూపమితికథ్యత ఇతి - అంగాన్యభూషితాన్యేవ ప్రేక్షణీయైర్విభూషణైః - యేనభూషితవద్భాతి వితద్రూపమితికథ్యత ఇతి - తస్య రామణీయకం రమణీయత్వంచ- నిరూప్య నిరీక్ష్య - పునశ్శబ్దోవాక్యాలంకారే - ఏవంపత్యురూ

శూర్ప కారాతిబాధితా ॥ ౩౮॥ ౪॥ తదనుజనక దుహితుర
నితరయువతీయోగ్యం భాగ్యం రామస్య రూపరామణీయకం
చనిరూప్య పునరియమేవమచింతయత్ ॥ ప ॥ ౩౯ ॥ లావ
ణ్యాంబునిధేరముష్య దయితా మేనామివైనంజనంకస్మాన్నా

నప్రకారేణాచింతయత్ చింతితవతీ॥ ౩౯॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ లావణ్యమితి॥ అస్మదన్వయగురోరస్మత్కులశ్రేష్ఠస్య అస్మత్కులకూటస్థస్యపులస్త్యస్యేత్యర్థః॥ని॥ గురుస్త్రిగీష్పతౌశ్రేష్ఠఇతివిశ్వః- ఉత్పత్తిభూజన్మస్థానంసాఽౌజ్జనక ఇతియావత్ - తథాచాస్మత్పితామహత్వేనాస్మాకంహితాచరణతత్పరేణభవితవ్య మితిభావః - పద్మభూర్బ్రహ్మైలవణ్యైవలావణ్యంకాంతివిశేషః ॥ * ॥ చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః ॥ని॥ లవణోరసరక్షోబ్ధిభేదేము లవణాదిష్వితి విశ్వః - యద్వా ముక్తాఫలేషుఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా - ప్రతిభాతియదంగేషుతల్లావణ్య మిహోచ్యత ఇతిభూషాలఃః- తదంబునిధేఃఅపరిచ్ఛిన్నలావణ్యసంపన్నస్యేత్యర్థః - అముష్యశ్రీరామస్యదయితాంభార్యామేనాంసీతామివఏనంజనంమామిత్యర్థః - కస్మాద్ధేతోఃనాస్రాక్షీత్ న సృష్టవాన్ప్రపితామహత్వసంబంధాదిత్థమేవ స్రష్టవ్యా - తథామామకాంగనస్సృష్టవాన్కు హకోవిధాతేత్యర్థః-ఏవంచేదియమివాహామస్యస్య లావణ్యాంభోధేఃభార్యాభూత్వాధన్యతాం ప్రాప్నుయామితిభావః - కిమనయా అకాండచింతయేతి

స్వమనసి స్వయమేవ నిషేధతి ॥ ఆస్తామితి ॥ ఏతత్పృజనవిషయక చింతన మాస్తాం తిష్ఠతు గతజలసేతుబంధన ప్రాయేణానేనకిమిత్యర్థః - కింత్వరణ్యే వాసరసికే వనవాసతత్పరే రాజ్యస్త్రీసంభోగాదినిస్పృహ ఇత్యర్థః ॥ * ॥ అత ఇనిరసావితిరసశబ్దాత్స్వార్థేయప్రత్యయః ... మేనిమిత్తే మేత్యేతద్విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం మమత్వాద్వాచ్ఛింతా ద్రహితోనిమగ్నః తస్మిన్ వైరాగ్యసంపన్న ఇత్యర్థః - అస్మిన్ శ్రీరామే - కాననచంద్రికాసమదశామరణ్యచంద్రికా ప్రాయామనుపభోగానుపభోగితయా నిష్ఫలామిత్యర్థః - ఇమామేతాదృశాంకాంతింలావణ్యసంపత్తింకింకిమర్థం - నిమిత్తమేనిర్మితవాన్ - అరణ్యచంద్రికావన్నిరర్థకత్వాదీదృక్కాంతినిర్మాణమయుక్తమిత్యర్థః - ప్రాయశ ఏతాదృశానుపయుక్తనిర్మాణైవాయంవిధాతేతిభావః హా ఇతిఖేదే - కష్టంబ్రహ్మణః ఏతాదృశకాంతినిర్మాణ ప్రయాసవైఫల్యాత్కష్టం ... మిత్యర్థః - అథ ఈదృక్పురుషాలాభాత్స్వస్యాఃకష్టమిత్యర్థః - ఏవమచింతయదితిసం

సజదస్మదన్వయగురోరుత్పత్తిభూః పద్మభూః । ఆస్తామేత
దరణ్యవాసరసికే హా కష్ట మస్మిన్నిమాంకాంతింకాననచం
ద్రికాసదృశాంకింనిర్మిమే నిర్మమే ॥ ౩ ॥ ౪౦ ॥ సీతామా
హర్తుకామామనులభపిపయప్రార్థనోద్గ్రకామాంసౌ
మిత్రిశ్శస్త్రపాణిర్దశముఖభగినీం తామనార్యాంనివార్య।

బంధః ॥ ౪౦ ॥ తతఃకింజాతంతత్రాహ - సీతామితి ॥ సీతామాహర్తుంకామోయస్యాస్తాం రామలక్ష్మణకృతావమానజనిత క్రోధాత్సీతా గ్రహణేచ్ఛయాభ్యుద్గచ్ఛంతీ మిత్యర్థః ॥ * ॥ తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలోపః - అనులభో దుర్లభో యోవిషయః శ్రీరామసంభోగరూపార్థః - తస్యప్రార్థనాయామంతత్వాత్ ప్రియాచ్ఛాయామున్ద్గామోబహుశః - కామోభిలాషోయస్యాస్తాంమూర్ఖతయాత్యంతాలభ్యలాభాకాంక్షిణీ మిత్యర్థః ॥ ని ॥ కామోభిలాష స్తృష్ణేత్యమరః - అతఏవానార్యాందుర్బుద్ధి మలీంతాం పూర్వోక్తాందశముఖ భగినీంరావణానుజాం - సౌమిత్రిర్లక్ష్మణః - శస్త్రంపాణౌయస్యసఃశస్త్రపాణిఃఖడ్గహస్తస్సన్ - సప్తమ్యుపమానే త్యాదినాబహువ్రీహిః ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవత ఇతివక్తవ్యాత్పాణేర్బహుస్యోత్తరనిపాతః - నివార్యనిరుధ్య - అలభ్యవస్తువాంఛా విశేషః కామః - తథ

ఖావాత్మనః ప్రజ్వలనం క్రోధః - తదాత్మకానాం తన్మయీనాం - అహమధికో౽హమధి
క ఇత్యన్యోన్యం ప్రతియోగాభిమానో౽సావహమహమికా ॥ ని ॥ అహమహమికాతుసా
స్యాత్పరస్పరం యో భవత్యహంకార ఇత్యమరః - అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్య
యం - నిపాతితం - తస్యవీప్సాయాం ద్విరుక్తిః - సంజ్ఞాయాం కన్ప్రత్యయః - పృషో
దరాదిత్వాదితి సుభూతిచంద్రః - తయా అహమహమికయా హేతునా ప్రేంఖితాం పరి
లుఠతాం - నాసావివరయోస్సంకుచితత్వేన సంకటత్వాదితిభావః - ఆయతానాందీ
ర్ఘాణాం - తస్యాః శూర్పణఖాయాః శ్వాసానిలానాం నిశ్వాససమారుతానాం - తరసా
బలేన రంహసావా ॥ ని ॥ తరసీబలరంహసోరిత్యభిధానాత్ - మార్గస్య విస్తారకృత్యం
విస్తారక్రియాం - అకురుత కృతవాన్ - సంకుచితమార్గే తద్విస్తారకృత్యస్యయుక్తత్వా
దితిభావః - శ్రీరామాజ్ఞయా ఖడ్గేన తన్నాసికాం చిచ్ఛేదేత్యర్థః - తస్యాస్తథైవ ప్రా
యశ్చిత్తత్వాదితిభావః - ఏతేన కర్ణచ్ఛేదో౽పిలక్ష్యతే - తథాచ శ్రీరామాయణం ॥ * ॥
ఇత్యుక్త్వాలక్ష్మణస్తస్యాః క్రుద్ధో రామస్య పశ్యతః - ఉద్ధృత్య ఖడ్గం చిచ్ఛేద కర్ణ

కామక్రోధాత్మకానామహమహమికయా ప్రేంఖితానామా
యతానాం తస్యాశ్శ్వాసానిలానామకురుత తరసా మార్గ
విస్తారకృత్యమ్ ॥ ౪౧ ॥ గ॥ తతస్తస్యా నికృత్తకర్ణనాసికా
యాః కనీయస్యాః పరిభవం వదనే వచనే చ దృష్ట్వా శ్రుత్వాచ

నాసం మహాబల ఇతి - అత్రనాసికాచ్ఛేదన రూపకారణ ప్రస్తుతేస్తైవ మార్గవిస్తార
రూపస్వకార్యేణ గమ్యత ఇతి పర్యాయోక్తిరలంకారః ॥ * ॥ కారణం గమ్యతే యత్ర
ప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ - ప్రస్తుతత్వేన సంబంధం తత్పర్యాయోక్తిరిష్యత ఇతి
లక్షణాత్ ॥ ౪౧ ॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం జనస్థానం నామ దండకారణ్యమధ్యభూ
ప్రదేశః - తత్రవర్తితుం శీలమస్యాస్తీతి జనస్థానవర్తీ - తదధిప ఇత్యర్థః ॥ * ॥
తాచ్ఛీల్యేణిని ప్రత్యయః - సమరముఖే రణాగ్రే ముఖరః సింహనాదాడంబరతత్పరః - ర
ణశూర ఇత్యర్థః - ఖరో నామ రాక్షసాధిపతిః - నికృత్తం ఛిన్నం కర్ణనాసికం యస్యా
స్తస్యాః తథాభూతాయాః - కనీయస్యాః - అనుజాయాస్తస్యాః శూర్పణఖాయాః - ప
రిభవం కర్ణనాసికాచ్ఛేదనరూపం భంగం - వదనే వచనే చ దృష్ట్వా శ్రుత్వాచ - వదనే దృ
ష్ట్వా వచనే శ్రుత్వా ఇతి యథాక్రమమన్వయః - యథాసంఖ్యాలంకారః - తదనంత
రమేవ శూర్పణఖయా తత్సమీపం గత్వా ప్రత్యక్షం స్వముఖభంగం ప్రదర్శ్య శ్రీ

రామలక్ష్మణకథాయితాః కథితత్వాదితి భావః - వచన ఇత్యత్ర ॥ * ॥ అహాదానేవక్త్రే పృథికరణవివక్షాయాం సత్తనిా - రామలక్ష్మణౌ జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛుస్సన్ ॥*॥ గృహేస్సన్నంతాదు ప్రత్యయః - చతుర్దశ సంఖ్యాకాః శాఖాః వ్యూహాః యస్య తత్తథోక్తం- స్వాయంచతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకరాక్షసాధిపతిత్వాద్దేకైకసహస్రకల్పితైకైకవ్యూహమిత్యర్థః - అతఏవచతుర్దశాధ్యక్షైః చతుర్దశసంఖ్యాకసేనానాయకైః రక్షితంపరిపాలితం • ఏకైకవ్యూహస్యైకైకనాయకేనభావ్యత్వాదితిభావః రక్షోబలం రాక్షససైన్యం - ప్రేషయామాస - ప్రహితవాన్ ॥ ౮౨ ॥ అథేతి॥ అథానంతరం దాశరథిః శ్రీరామః అపసర్పభూతయా చార సమయావస్థానం ప్రాప్తయేత్యర్థః ॥ ని ॥ అపసర్పశ్చరః స్పశః- యుక్తేక్ష్మాదావృతే భూతం ప్రాణ్యతీతే సమే త్రిష్వితి చామరః • శూర్పణఖయా - దర్శితా నివేదితా సరణిర్మార్గో యస్య

జనస్థానవర్తిసహోదరముఖీముఖరః ఖరశ్చతుర్దశ సహస్రసంఖ్యాకశాఖం చతుర్దశాధ్యక్షరక్షితం రక్షోబలం రామలక్ష్మణౌ జిఘృక్షుః ప్రేషయామాస॥ ౮౨॥ ౫॥ అథ దాశరథినా రీత్యా రక్షోగణముపసర్పన్తముపసర్ప భూతయా శూర్పణఖయా దర్శితసరణిరరణిరివమథనాత్పూర్వమనావిష్కృతతేజః ప్రసరస్సీతారక్షణే లక్ష్మణమాదిశ్య యాతుధానవధం తథావిధ మకరోత్ ॥ ౮౩ ॥ ౫ ॥ యథా తపోధననిధనకరం కరనిషూదం బమిదంపసుపష భాషణస్ప్ర హాయమాభుతాలు

తం- అతఏవ ఉపసర్పన్తం సమీపం ప్రత్యాగచ్ఛన్తం రక్షోగణం రాక్షససైన్యం నిరీక్ష్య మథనాత్పూర్వమరణిరగ్నినిర్మన్థనదార్వివ ॥ ని ॥ యాపాగ్రంతమర్నిర్మన్థ్యదారుణి త్వరణిర్ద్వయోరిత్యమరః - అనావిష్కృతః అప్రకటితః తేజఃప్రసరః -ప్రభావస్ఫూర్తిరనలప్రకాశశ్చ యస్య సః నిర్మన్థనదారుణ్యగ్నివన్నిగూఢప్రతాప ఇత్యర్థః - శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥ ని ॥ తేజోనలే ప్రభావేహ్ని జ్యోతిష్యప్యుష్ణరేతసీతి వైజయంతీ- లక్ష్మణంసీతారక్షణే ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య స్వయమసహాయశూరత్వాత్తాదృక్సంకటేవధూనాంరక్షణీయత్వాచ్చేతి భావః- తథావిధం తాదృక్ప్రకారం- యాతుధానవధం రాక్షససంహారణమకరోత్ ॥ ని॥ యాతుధానః పుణ్యజన ఇత్యమరః॥ ౮౩ ॥ కీదృశ్విధం రాక్షసవధమకరోదిత్యత ఆహ ॥ యథేతి॥ యథా యేన ప్రకారేణ- ఇనమ

తత్ తపోధననిధనం మునిహింసాం కరోతీతి తథోక్తం కరనికురుంబం హస్తదంబకం॥ ని॥ నికురుంబం కదంబక మిత్యమరః - ఇదం పరుషభాషణాయ కరోద్యతనాయ స్పృహయాళుస్పృహావత్ - స్పృహాయతేరదంతాచ్చురాదిత్వాచ్చిస్పృహిగృహిత్యాదినా ఆళుచ్ ప్రత్యయః అతోలోపస్యస్థానివత్త్వాన్న లఘూపధాగుణః - తాలుజాతం కాకుదనివహః॥ ని॥ తాలుతుకాకుదమిత్యమరః - ఇదం పరదారాణాం పరస్త్రీణాం నిరీక్షణే సస్పృహావలోకనే నిరపత్రపం నిర్లజ్జం॥ ని॥ లజ్జాసాపత్రపాన్యత ఇత్యమరః - నేత్రబృందం నయనసమూహః - ఇదం తాపసావసథేషు తపస్వినివాసేషు చారణే సంచారే చతురం నిపుణం చరణయుగళమిత్యేవం ప్రకారేణ నిశితతరైరతితీక్ష్ణైర్నిజశరైః స్వకీయబాణైశ్శకలీకృతాని ఖండితాని యాని నిశిచరశరీరాణి రాక్షసకళేబరాణి తేషాం వయవాన్ పూర్వోక్తకర ప్రభృత్యంగాన్యాహృత్య - ప్రత్యుటజం ప్రతిపర్ణశాలం అవ్యయం ॥ * ॥ విభక్తీత్యాదినావీప్సాయామవ్యయీభావః ॥ ని ॥ పర్ణశాలో

జాత మిదం పరదారనిరీక్షణనిరపత్రపం నేత్రబృంద మిదం

తాపసావసథచారణచతురం చరణయుగళ మిదమితి నిశితత

రనిజశరశకలీకృతనిశిచరశరీరావయవానాహృత్య ప్రత్యు

టజం ప్రదర్శయద్భిస్తపోధనాధ్వశుద్ధిం విదధ్వమితి గృధ్రరా

జనిదేశాదివ దేశాంతరాదాపతద్భిః కంకకాకప్రాచీకప్రా

టజో స్త్రియామిత్యమరః - ప్రదర్శయద్భిః ప్రత్యక్షీకుర్వద్భిః - తేషామసందార్థమితిభావః - వ్యంజకాభావాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా తపోధనాధ్వశుద్ధిం ఆశ్రమమార్గశోధనం విదధ్వం రాక్షసశవభక్షణేన కురుధ్వమిత్యేవం భూతాత్ గృధ్రరాజస్య జటాయుషో నిదేశాదాజ్ఞావచనాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా - అన్యోదేశో దేశాంతరం తస్మాత్ త్విషయేభ్య ఇత్యర్థః ॥ * ॥ సుప్సుపేతిసమాసః॥ ని ॥ నీవృజ్జనపదౌ దేశవిషయౌ ఇత్యమరః - ఆపతద్భిరాగచ్ఛద్భిః - కంకకాకప్రాచీకప్రాఘైః కంకాః లోహపృష్ఠాపరనామకాః పక్షివిశేషాః ॥ ని ॥ లోహపృష్ఠస్తుకంకస్స్యా దిత్యమరః ॥ ని ॥ కంకో వృద్ధో లోహపృష్ఠ ఇతి వైజయంతీచ - కాకాః ధ్వాంక్షాః ప్రాచీకాః - మాంసభుజః పక్షివిశేషాః తత్ప్రాఘైః తద్ప్రాయైస్తైస్తద్రూపైర్వా ॥ ని ॥ ప్రాయోభూమ్న్యంతగమనే మృత్యౌ బాహుళ్యాన శనేషు నేత్యేకాక్షరః - ప్రాచీకశబ్దః పక్షివాచకో నిఘంట్వాంతరేషు

గ్యః యద్వా ॥ ని ॥ ప్రాచీకోల్కాపిపీలికేతి స్త్రీలింగ విశేష్యేష్వమరః - తత్రమధు
మక్షికాః ప్రాచికా ఇతితద్వ్యాఖ్యాతారః- తథాకంకకాకాః ప్రాచికా ఇవనీరం
ధ్రత్వసామ్యాత్తత్ప్రాయైస్తత్ప్రచురైః పతద్భిరండజైః॥ ని ॥ పతత్రిపత్రిపతగపత
త్పత్రరథాండజాఇత్యమరః - ఆకాశమంతరిక్షం అనవకాశమవకాశరహితంనీరం
ధ్రమితియావత్ - అభూత్ తథావిధంయాతుధాన వధమకరోదితిసంబంధః ॥ ౨౧ ॥
తత ఇతి ॥ తతః రాక్షస బలవధానంతరం - త్రిశిరసి త్రిశిరోనామ రాక్షస సేనానాయ
కే- నికృత్తం రామబాణచ్ఛిన్నంశిరోయస్య తస్మిన్ తథోక్తేసతి- తథాదూషణేదూషణా
ఖ్యసేనాధిపతిపతౌ ప్రేత్యమృత్వాపిజీవద్దశాయాంకింవక్తవ్యమితిభావః - విస్రగం
ధోస్యాస్తీతివిస్రగంధినా ఆమగంధినా॥ ని ॥ విస్రంస్యాదామగంధియదిత్యమరః ॥ * ॥
అతఇనిఠనావితిమత్వర్థీయఇనిప్రత్యయః- అథవావిస్రమామగంధివస్తుతస్యేవగంత
ధోయస్యతథోక్తేనేత్యుపమానపూర్వపదోబహువ్రీహిః॥ * ॥ ఉపమానాచ్చేతిగంధ
స్యేకారోంతాదేశః - శరీరాత్ శరవిదళిత నిజగాత్రాత్ స్రుతేనస్రవతావసాస్రో
తసా - హృన్మేదఃప్రవాహేన ॥ ని ॥ హృన్మేదస్తువపావసేత్యమరః - క్రియమాణమా

ల్యైః పతద్భిరనవకాశమభూదాకాశమ్॥ గ॥ ౨౨॥ తతో ని
కృత్తశిరసిత్రిశిరసివిస్రగంధినాశరీరస్రుతవసాస్రోతసా ప్రే
త్యాపిక్రియమాణాశ్రమదూషణేదూషణేచరోషభీషణవీక్ష
ణః ఖరో రాఘవమాహవాయాహ్వయత్॥ గ॥ ౨౩ ॥ తత్ర వి

శ్రమ దూషణం తపోవన బీభత్సం యేన తస్మిన్ తథోక్తే - తస్మిన్నపి నిహతే సతీత్య
ర్థః - రోషభీషణాభ్యాం క్రోధావేశభయంకరాభ్యాం వీక్షణాభ్యాం నేత్రాభ్యాం ఖర
స్తీక్ష్ణః దుర్దర్శః ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ తిగ్మంతీక్ష్ణం ఖరంతద్వదిత్యమరః- ఖరో రాక్షసః-
ఆహవాయ ఆహవార్థం - యుద్ధమిత్యర్థః రాఘవం - శ్రీరామమాహ్వయత్ స్పర్థ
యాహూతవాన్ నిహతైరేభీరాక్షసైః శ్లాఘామాంజిత్వా ఖలుతవకృతకృత్యతేత్యా
త్మనోసహాయశూరత్వగర్వాదాకారితవానిత్యర్థః॥ * ॥ హ్వేయతేర్లుజి స్పర్ధయా
మాజఇత్యాత్మనేపదం - లిపిసిచిహ్వశ్చేత్యాత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితిచ్లేరఙాదేశః
తత్రాయంపరమార్థః స్ఫురతి - తత్ప్రకారమేవాహ - శ్రీరామోయంసాక్షాద్విష్ణ్వ
వతారః- తదేతేననిహతానాంనిశ్చితానసుపరమపదప్రాప్తిఃఏవంచసత్యేతావతోరా
క్షసాన్నిహత్యహతశేషమేకమముంకింహనిష్యామీతియద్యుపేక్షేతతర్హితదేతన్మమా
నిష్టంస్యాత్ - తస్మాత్ ॥*॥ ఆహూతోననివర్తేతద్యూతాదపిరణాదపీతి- క్షత్రియధర్మ

త్వేనాహ్వానే సతి పునర్న నివర్తేతే తథా చ మమేష్టసిద్ధిస్స్యాదితి మత్వా హూతవానితి॥
౨౫॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే విపశ్చితో విద్వాంసః సందిగ్ధార్థనిర్ధారకా ఇ
తి యావత్ - తైరపి కిముతాన్యైరితి భావః - అనిశ్చీయమానావనిర్ధార్యమాణౌ జయా
పజయౌ అన్యతరవిషయౌ యస్మింస్తత్తథోక్తం అన్యోన్యం తుల్యబలతయా నిర్ధారి
తుమశక్యత్వాదితి భావః - న విద్యతే నిమేషో యేషాం తైరనిమేషైః సురైరితి యావత్ తై
రపి కిముతాన్యైస్సనిమేషైరితి భావః - అననుసంధీయమానావవిభావ్యమానౌ శరా
ణాం రామఖరబాణానాం సంధానమోక్షౌ పూర్వోత్తరయోజనవిసర్గౌ యస్మింస్తత్తథోక్తం-
తథాతి క్షిప్రహస్తత్వాదితి భావః - పూర్వం భూతం భూతపూర్వం॥ * ॥ సుప్సుపేతి సమా
సః - తతో నఞ్ సమాసః నిరుపమమిత్యర్థః - ద్వం ద్వం సహాయ శూరయోర్యు
ద్ధం ద్వంద్వయుద్ధమభూత్ - శ్రీరామఖరయోరితి భావః - అత్ర జయపరాజయయోర్ని

పశ్చిద్భిరప్యనిశ్చీయమానజయాపజయమనిమేషైరప్యనను
సంధీయమానశరసంధానమోక్షమభూదభూతపూర్వం
ద్వంద్వయుద్ధమ్॥ ౨౬॥ తతః ఖరో గృహీతకోదండస్సకృద
నుభూయమానన మనోన్నమనాయాసస్సమరసమాపనచ
తురం చతురాననాస్త్రసంధానదశార్హం దాశార్హం శరా
సనం గ్రాహయితు కామ ఇవ రామహస్తాత్ప్రక్తనంచా

శ్చయసంబంధేపి తథా శరసంధానమోక్షయోరనుసంధీయమానత్వసంబంధేప్య సం
బంధాభిధానాత్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్త్యోశ్చ పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృ
ష్టిః॥ ౨౬॥ తత ఇతి॥ తతః ద్వంద్వయుద్ధానంతరం గృహీతకోదండశ్చాపపాణిః ఖరః
సకృదేకవారమనుభూయమానః అనుభవగోచరీక్రియమాణః నమనోన్నమనాయాసః
జ్యాకర్షణప్రయాసః శరసంధానమోక్షప్రయాసో వా యేన స తథోక్తస్సన్ అసకృ
చ్ఛరసంధానమోక్షప్రయాసేపి క్షిప్రహస్తత్వాత్తథాభూత ఇవ ప్రతీయమాన ఇతి
వేగాతిశయోక్తిః - సమరసమాపనే రణసమాప్తికరణే చతురం నిపుణం క్షిప్రమేవ రిపు
మారకత్వాదితి భావః - చతురాననాస్త్రసంధానదశార్హాణాం బ్రహ్మాస్త్రసంధానక్రి
యాయోగ్యం తేనైవ స్వశిరసశ్ఛేత్స్యమానత్వాదితి భావః - దశార్హస్య సంబంధి దా
శార్హం వైష్ణవం - పూర్వమగస్త్యదత్తం శరాసనం చాపం గ్రాహయితుం గ్రహణం కా
రయితుం కామో యస్య స తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - రామేణేతి శేషః - ఉత్తరత్ర

తస్మై స్వప్రగ్రహోపస్య హాణత్వా దితిభావః ॥ * ॥ ప్రగృహ్ణ్యానంతా త్తుముక్ తతః తం కామమనస్సోరపీతితుము సూమ కారలోపః - రామహస్తాత్సకాశాత్ప్రాక్తనం పురాతనం పూర్వ ధృతమిత్యర్థః - సాయంచిరమిత్యాదినాట్యు ప్రత్యయ స్తుడాగమశ్చ చాపంశరైరపజహార అపహృతవాన్ నిజహస్తలాఘవం ప్రదర్శయన్ శ్రీరామ చాపం ముష్టి ప్రదేశే అఖండయదిత్యర్థః - తథాచ శ్రీరామాయణే ॥ * ॥ తతోస్య సశరంచాపంముష్టిదేశే మహాత్మనః - ఖరశ్చిచ్ఛేద రామస్య దర్శయన్ హస్తలాఘవమితి॥ ౮౭ ॥ సఇతి ॥ సః శ్రీరామోపికోప పావకేన చాప ఖండన జనిత కోపాగ్ని నాయితాంపకవత్కృతం యాపవతితం శోపీకృతమిత్యర్థః ॥ * ॥ తత్కరోపలితాన్యాం తాత్క్రమణాణిక్తః - తదాననం యస్యసతథోక్తస్సన్ కుంభసంభవదత్తమగస్త్యమునిదత్తం ధనుర్వైష్ణవం చాపం ఆదత్త గృహీతవాన్ ॥ ని ॥ అగస్త్యః కుంభసంభవ ఇత్యమరః ॥ ౮౮ ॥ ఖరేతి ॥ ఖరకిరణాన్వయశేఖరేణ సూర్యవంశావతంసేన యద్వా ఖరకిరణాన్వయానాం సూర్యవంశజరాజన్యానాం శేఖరేణ శిఖామణినా ॥ ని ॥ శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమ

వంశస్త్రైరపజహార ॥ ౮౭ ॥ స॥ సోపికోపపావకేనయావకితా
ననః కుంభసంభవదత్తం ధనురాదత్త ॥ ౮౮ ॥ ప ॥ ఖరపరు
షిశరాసనే గృహీతే ఖరకిరణాన్వయశేఖరేణ తేన । ఖరరఘు

రః - తేన శ్రీరామేణ ఖరాణి నిబిడాని పరూంషి పర్వాణి యస్య తస్మిన్ దుష్ప్రధర్షణ ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ గ్రంథిర్నా పర్వ పరుషీత్యమరః - శరాసనే వైష్ణవధనుషి గృహీతే స్వీకృతేసతి - ఖరరఘువరయోః ఖరాసుర శ్రీరామయోః - ఖరనఖరా యుధయోః రాసభసింహయోరివ ॥ ని ॥ రాసభాగర్దభాః ఖరా ఇత్యమరః - క్షణేనాల్ప కాలేన - రణం సమరం ॥ ని ॥ అస్త్రియాం సమరానీకరణా ఇత్యమరః - సమాస్తమ భూదితిశేషః - గర్దభసింహయోర్యా వదంతరం తావత్ ఖరరాఘవయోర అభ్యుప మాత్యర్థః - శ్రీరామేణ వైష్ణవ ధనుర్గృహీత్వా తత్రేంద్రదత్తమహాస్త్ర సంధానేనతు ప్రమేవఖరవధోపికృత ఇత్యర్థః - సచ ప్రకృతః ప్రకృతేనైవ స్వకార్యేణగమ్యత ఇతిపర్యాయోక్తము క్తోప మయోసం సృజ్యతే - ఇంద్రశరేణ ఖరవధ - రామాయణ వచనం॥ * ॥ ధనుర్దత్తం మఘువతా సుర జ్యేష్ఠేన ధీమతా - సందధేచ సధర్మాత్మా మోచ చఖరం ప్రతి ॥ సవృత్త ఇవ వజ్రేణ ఛిన్నేన నముచిర్యథా - పురోవేంద్రాశని

హతోనిపపాత హతఃఖర ఇతి - కేచిత్తుఖరసఖరాయుధయోరిపేత్యాత్త॥ ని ॥ సుదు
ష్కరణాయుధ ఇత్యభిధానాత్ - తీక్ష్ణనుష్కూట యోరిపేతికథయంతి - తదత్యంతా
రమణీయం - శ్రీరామేహీనోపమాదిదోష ప్రసంగాదిత్యలం ॥ ౨౯ ॥ ఖరేతి ॥ దం
డకారణ్య భాగేదండకావన ప్రదేశే - ఖరవధేనఖరాసురసంహారేణ పరిశుద్ధేపరి
పూతే - నిర్బాధసతీత్యర్థః - అతఏవమునిభిస్తద్విషయ వాసిభిఃతాపసైరభిహితా
నాంనిర్బాధస్థితిలాభ జనితానందాతిరేకోక్తానాం - తాపసీనాంతథావిధానాము
పోషణానామిత్యర్థః - ఆశిషాంస్వస్తివచసాం ॥ ని ॥ స్వస్త్యాశిషః శ్రేయః పుణ్యాదావి
త్యమరః - మంథరాకైకేయీదాసీ - సైవస్వకీయైర్గుణైఃకైకేయీ దుర్మంత్ర
బోధన శ్రీరామరాజ్యాభిషేకవిఘాతకవనవాస ప్రేరణత్వాదిభిఃస్వయము పరము
పాత్రమాద్యభాజనమభూత్ - దైవానుకూలేకింనామనభవాయ ప్రభవతీతిన్యాయే

సరామో రణంప్రాప్త ఖరసఖరాయుధయోరిపక్షణేన॥ ౨౯
ప ॥ ఖరవధపరిశుద్ధే దండకారణ్యభాగేమునిభిరభిహితా
నామాశిషాంతాపసీనామ్ । స్వయముపరముపాత్రం సైన్య
గుణైర్మంథరాభూత్తదపిమనుతేంసస్సానుజశ్శౌర్యరా
శిః ॥ తథాహి ॥ ౩౦ ॥ ప ॥ ప్రాజ్ఞ్యమంథరేతిమహీమహితోపిర
ద్వ్యాయాతిథమణ్యస్య ధిత ఖరాపతి భారతేతి । కాకుత్

సదైవానుకూలేఅగుణమపిసగుణంభవతి - యతోఽపిశుద్ధాచరణపత్వరాపిమంథరాము
న్యాశీర్వాదానాము పాత్రంనాభూత్ - కింతు ప్రథమపాత్రమిత్యేతచ్చిత్రమిత్య
ర్థః - తస్యాఏవోత్తరోత్తరమునివిరోధిరాక్షసనాశనిదానత్వాదితిభావః ॥ ని ॥ యో
గ్యభాజనయోఃపాత్రమిత్యమరః - తదపితదనంతరంశౌర్యరాశిరతిశౌర్య శాలీత్యర్థః -
సానుజస్సలక్ష్మణః - మనుకులేందుస్సైవస్వ తనుసంతానోల్లాసకరః శ్రీరామః -
సైవగుణైశ్శౌర్యాద్యౌదార్య మునిజనక్షేమంకరత్వాదిభిశ్చరమపాత్రమభూదితిసంబం
ధః - మంథరాపూర్వే నాయం సమాగత్యాప్యస్మాకంనిరుపద్రవంచకారేతి సానందంము
నయః శ్రీరామస్యాశిషం ప్రయుంజతేస్మేత్యర్థః - అత్రశౌర్యరాశిరితిశౌర్యతద్వతో
రభేదోక్తేర్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిః - తథామంథరాయాః అపరమపాత్రత్వాసం
బంధేపితత్సంబంధోక్తేరసంబంధేసంబంధ రూపాతిశయోక్తిరిత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥
౩౦ ॥ ననుసాధ్వీ బ్రాహ్మణసహాంతారంసకల సద్గుణాభిరామం శ్రీరాఘవంవిహాయఅమా
న్యాయాఃమంథరాయాః - కథంమునిజనాశీర్వాదాపరమపాత్రత్వ మితిశవిరాశంక్య
దైవానుకూలస్సనంహార ఏవేయంపూర్వంకింతు త్రిలోకకంటకరావణాది సంహారేపి

చేతి మనసి కృత్వా తద్యుక్తమేవేత్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ తదేవ వివృణోతి ॥ ప్రాగితి॥ ప్రాక్ప్రథమం మంథరేతి - తతః మహిషీ కైకేయీతి- తదను వరద్వయీ పూర్వదత్తవరద్వయమితి - అనంతరం ధర్మవ్యయవ్యథితస్య ధర్మచ్యుతినిపీడితస్య భూపతేర్దశరథస్య భారతీ రామవనవాస ప్రేరక వాక్యమితి - కాకుత్స్థకానన కథా శ్రీరామ వనవాసవార్తేతి చ- ఏవం పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తర ప్రేరకత్వేన ప్రసిద్ధా మంథరాదయ ఇత్యర్థః- పౌలస్త్యేన లోకకంటకేన రావణేన హీనం రహితం యద్భువనత్రయం త్రైలోక్యం తస్య భాగ్యపఙ్క్తేః నిర్బాధస్థితిహేతుభూతభాగధేయ శ్రేణ్యాః -సంజ్ఞా నామధేయాని వర్తంతే - అతో మంథరాయా అచరమపాత్రత్వం యుక్తమితి భావః వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౪౧ ॥ అథ శూర్పణఖాయా లంకాగమనవృత్తాంతమాహ॥ అథేతి - అథ ఖర ప్రముఖ రాక్షస సంహారానంతరం - శూర్పణఖా - లంకాపురం రావణ రాజధానీమపి - జనస్థానం ఖరాసురదేశమివ విజనం జనరహితం స్థానం యస్య తత్త

స్థకాననకథేతి చ సంతి సంజ్ఞాః పౌలస్త్యహీనభువనత్రయభా
గ్యపఙ్క్తేః ॥ ౪౧ ॥ ౪ ॥ అథ శూర్పణఖా లంకాపురమపి జన
స్థానమివ విజనస్థానం కాకుత్స్థేన కారయితుం దశకంఠోప
కంఠే కృత్యేవ విపత్య రామలక్ష్మణయోర్యాథాతథ్యం వైదే
హ్యా దేహసౌందర్యం ఖరప్రముఖైస్సాకమనీకస్య చతుర్దశ
సహస్ర సంఖ్యాకస్య పంచతాకరణ కారణభూతాం మాం త్వాప

థోక్తం- శూన్యమిత్యర్థః - కాకుత్స్థేన శ్రీరామేణ కారయితుం విధ్వంసయితుమివేత్యర్థః - అత ఏవ ఫలోత్ప్రేక్షాగమ్యోపమయాంగేన సంకీర్ణా - సీతాహరణోపదేశాదినా తథా భవిష్యమాణత్వాదితి భావః ॥ * ॥ కరోతేర్ణ్యంతాత్తుమున్ ॥*॥ హృక్రోరన్యతరస్యామిత్యణికర్తుః కర్మత్వవికల్పాత్ప్రత్యకరణయోస్తృతీయేతి తృతీయా - దశకంఠోపకంఠే రావణసమీపే- కృత్యేవ మరణాధిదేవతేవ ॥ని॥ కృత్యా క్రియాదేవతయోః స్త్రియాం భేద్యే ధనాదిభిరిత్యమరః ॥ * ॥ కృఞశ్చేతి చకారాత్ క్యప్- నిపత్య భువి పతిత్వా- రామలక్ష్మణయోర్యాథాతథ్యం యథాతథాభావమనతిక్రమ్య యథాతథం - యథారూపమితి యావత్ ॥ని॥ యథార్థం తు యథాతథమిత్యమరః- యథార్థేఽవ్యయీభావః॥ *- స నపుంసకమితి నపుంసకత్వం ॥ * ॥ హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం తస్య భావః యాథాతథ్యం బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ భావే ష్యఞ్ ప్రత్యయః - ఞిత్త్వాదాదివృద్ధిః ॥ * ॥ దీర్ఘబాహుర్విశాలాక్షః

చీరకృష్ణాజినాంబరః - కందర్పసమరూపశ్చ రామో దశరథాత్మజ ఇత్యాది శ్రీరామలక్ష్మణతత్త్వ స్వరూపమిత్యర్థః - తథా వైదేహ్యా దేహసౌందర్యమస్యానానతిరిక్తావయవసన్నివేశప్రయుక్తజగన్మోహనదివ్యమంగళవిగ్రహరామణీయకమిత్యర్థః తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ అంగప్రత్యంగకానాం యస్సన్నివేశో యథోచితం - సంశ్లిష్టసంధిబంధం యత్సౌందర్యమితి చోచ్యత ఇతి- తథా ఖరప్రముఖైస్సాకం ఖరదూషణ త్రిశిరః ప్రభృతిభిస్సహ ॥ ని ॥ సాకం సత్రా సమం సహేత్యమరః - చతురధికా దశ చతుర్దశ సహస్రాణి యస్యాం సా తథోక్తా సంఖ్యా యస్య తస్తథోక్తస్య - అనీకస్య రాక్షససైన్యస్య ॥ ని ॥ అనీకం తు రణే సైన్య ఇతి విశ్వః - పంచతా కరణమరణకర్మణి కారణభూతాం కారణత్వేన పర్యవసితాం ॥ ని ॥ స్యాత్పంచతా కాలధర్మో దిష్టాంతః ప్రలయో ఽత్యయః - అంతో నాశో ద్వయోర్మృత్యుర్మరణం నిధనో ఽ(స్త్రి)యామిత్యమరః- ఆత్మావజ్ఞాం కర్ణనాసికాచ్ఛేదనరూపనిజావమాననాం చ - విజ్ఞాపయామాస విజ్ఞాపితవతీ - సీతారామకథా కథనేన రావణస్య కామక్రోధోద్దీపయా మానేత్య

జ్ఞాం చ విజ్ఞాపయామాస ॥ ౫౨ ॥ స దండకాఖ్యాం కృతదం
డకాఖ్యాం స్వసారమేనాం ప్రథితస్వసారః। నిశామ్య రామస్య

ర్థః॥ ని॥ రీఢావమాననావజ్ఞేత్యమరః॥ ౫౨ ॥ తతో రావణః కిం కృతవానిత్యత ఆహ॥ సఇతి" ప్రథితః సకలలోకప్రఖ్యాతః స్వసారః స్వకీయభుజబలం యస్య స తథోక్తః॥ని॥ సారో బలే స్థిరాంశే చేత్యమరః - రాక్షసచక్రవర్తీ రాక్షససార్వభౌమస్స రావణః- దండకాఖ్యాం దండకారణ్యే కృతో లక్ష్మణేన విరచితో దండః కర్ణనాసికాచ్ఛేదనరూపశాసనం యస్య స తథోక్తః - కాయో దేహో యస్యాః స్తామితి బహువ్రీహిగర్భబహువ్రీహిః ॥ ని ॥ దండో(స్త్రీ)శాసనే రాజ్ఞాం హింసాయాం లగుడేపి చ - మర్యాదాయాం సైన్యభేద ఇతి వైజయంతీ ॥ ని ॥ కాయో దేహః క్లీబపుంసోరిత్యమరః- ఏనాం స్వసారం భగినీం శూర్పణఖాం నిశామ్య దృష్ట్వా - శమోదర్శన ఇత్యత్ర శమోదర్శనార్థే అమిత్వాస్థ ౧స్వా దేశాభావః - తథా రామస్య వృత్తం పూర్వోక్తరూపచరితం నిశమ్య శ్రుత్వా- తస్మాదేవ విశేషః - నిశమ్య తీతి శ్రవణే తథా నిశమయ్యేత్యపీతి భట్టమల్లః- అత్ర నిశామ్యేతి ఇదం రూపమన్యథా నిశమయ్యేతి స్యాత్ - అత ఏవాహ వామనః - నిశమ్య నిశమయ్య శబ్దౌ ప్రకృతిభేదాదితి - రుషం చక్రే మత్పరాక్రమానభిజ్ఞతయా వనగోచ

రోయం రామః కియత్కార్యం కృతవానితి చుకోపేత్యర్థః - వృత్తముపజాతిః ఉపేంద్రవజ్రా ॥ ౫౩ ॥ తత ఇతి ॥ తతః రోషానంతరం - జనస్థానే ఖరాలయే - అష్టరాక్షసాన్ప్రస్థాప్య తత్పరిపాలనార్థం ప్రేషయిత్వా - నష్టనీతిః హీనతనయః - అమార్గవర్తీత్యర్థః - అయం రావణః - తాటకాయాః అపత్యం తాటకేయో మారీచః ॥ * ॥ స్త్రీభ్యో ఢక్ - ఢక్యేయాదేశః - తత్ర మాయో హాటకమృగః మాయాకల్పిత హిరణ్మయ హరిణః ॥ ని ॥ హిరణ్యం హేమహాటకమిత్యమరః - హాటకస్య హాటకమయో వా మృగో హాటకమృగ ఇతి విగ్రహః - షష్ఠ్యా వివక్షితార్థాలాభే సతి మయడాదిగ్రహణాభావేప్య దోషః - తం పురస్కృత్య పురోధాయ - సీతాహ్వాం సీతాభిధానాం హరిణీం మృగీం గృహీతుం - నిచార్యేతి శేషః - యథా లోకే లుబ్ధకః కంచన మృగం పురస్కృత్య వనం గత్వా తద్విప్రలబ్ధం మృగాంతరం గృహీతుమిచ్ఛతి తద్వదిత్యర్థః - తస్య మారీచస్యావసథం స్థానం ఆససాద ఆవివేశ ॥ ని ॥ స్థానావసథవాస్తు చేత్యమరః - అత్ర ఖరం జనస్థానం ప్రతి రాక్షసప్రేరణం సీతాపహరణాత్పూర్వముక్తం - శ్రీరామాయణే తు - తదనంతరమిత్యేవం

నిశమ్య వృత్తం స క్రోధం రాక్షసచక్రవర్తీ ॥ ౫౩ ॥ తతః ప్ర
స్థాప్య జనస్థానే రాక్షసాన్నష్టనీతిరయం తాటకేయ హాటక
మృగం పురస్కృత్య సీతాహ్వాం హరిణీం గృహీతుం తస్యావసథ
మాససాద ॥ ౫౪ ॥ మారీచో వ్యాకర్ణితరావణస్తతః ప్రయత్నశ
తైరప్యనివార్యమాణే తస్మిన్ సుబాహుమేవ బహుమన్యమానో

పౌర్వాపర్యవిపర్యయనిబంధనో నిరోధః - పురాణాంతరాత్సమాధేయః - తాటకేయహాటకమృగమిత్యత్ర రూపకశంకా న కార్యా - తస్యారోపహేతుత్వాత్ మారీచే తు హాటకమృగత్వస్యాగమసిద్ధేరనారోప్యమాణత్వాదితి ॥ ౫౪ ॥ మారీచ ఇతి ॥ మారీచో వ్యాకర్ణితం శ్రుతం రావణస్య మతం సీతాపహరణరూపం చికీర్షితం యేన స తథోక్తస్సన్ - తస్మిన్ రావణే ప్రయత్నశతైరపి ॥ * ॥ అపి రామేణ సంక్రుద్ధః కుర్యాల్లోకాన రాక్షసాన్ - అపి తే జీవితాంతాయ నోత్పన్నా జనకాత్మజా - ఇత్యాదిశ్రీరామాయణోక్తబహుప్రయత్నైరిత్యర్థః - అనివార్యమాణే నివారయితుమశక్యే సతి - తద్వినాశకాలస్య ప్రత్యాసన్నత్వాదితి భావః - సుబాహుం సుబాహునామానం స్వభ్రాతరమేవ యో హి విశ్వామిత్రాధ్వరే శ్రీరామేణ నిహత ఇతి భావః - బహుమన్యమానః సుబాహుః పూర్వమేవ ఆత్మనో మరణ ఇదానీమేతాదృశ నిబంధం ధోన

స్యాత్ - అతఃసవిపథస్య ఇత్యవబుధ్య మూన స్సన్నిత్యర్థః - గత్యంతరాభావాత్తద్వి
పరీతబుద్ధినివర్తనే ఆత్మవిమోచనేవా ఉపాయాంతరాభావాత్ ॥ * ॥ దేశోపాయగమ
గతిరిత్యవైజయంతీ - అభ్యర్థనామంగీకృత్యతతఃజాతరూపమయః కాంచనవికారః -
వికారార్థేమయట్ - యోమృగస్తద్రూపంతదాకారంగృహీత్వాస్వీకృత్య - రాక్ష
సానాంకామరూపత్వాద్యాతనక మృగభూమికాంధృత్వేత్యర్థః ॥ ని ॥ చామీ
కరంజాతరూపంమహారజతకాంచనఇత్యమరః - సీతాలిపంచయితుంప్రలోభయి
తుంపంచవటీమవగాహత అసేవతప్రవివేశేత్యర్థః - పంచవటీవ్యాఖ్యాతా ॥౫౫॥
దశముఖఇతి ॥ దశముఖో రావణః జలధరాణాంమేఘానాంపంథాః జలధరపథఃఅంత
రిక్షం ॥ * ॥ ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతఅకారప్రత్యయః ॥ ని ॥ తారాపథోం
తరిక్షంచమేఘద్వారంమహాబిలమిత్యమరః - తత్రస్థాపితోనిక్షిప్తోరథో యేనసతథో
క్తః - నిజక పటాప్రకాశార్థమితిభావః - దాశరథివిఘటనే రామలక్ష్మణవి

గత్యంతరాభావాత్తదభ్యర్థనామంగీకృత్య జాతరూపమయ
మృగరూపంగృహీత్వా సీతాంపంచయితుం పంచవటీమవగా
హత ॥ ౫ ॥ ౫౫ ॥ దశముఖోపిజలధరపథస్థాపితరథః దాశ
రథివిఘటనేకృతాస్థస్తస్థౌ ॥ ౫౬ ॥ ప ॥ విపినమవజగాహే
రాక్షసానాంకరోటీర సకృదసకృదావిర్బాష్పమాలోక్యశో

యోజనైకృతాస్థో నిహితాదరః తదేకాగ్రచిత్తస్సన్నిత్యర్థః - తస్థౌస్థితవాన్ ॥ ౫౬॥
విపినమితి ॥ అథానంతరమేషన్యంకుః కనక మృగరూపోమారీచః ॥ ని ॥ న్యంకు కురంగ
రురుపలస్థాయాంశిష్యేణాసేమునామృగఇతినానార్థరత్నమాలా ॥ ని ॥ కృష్ణసారరురు
న్యంకురిత్యమరశ్చ - రాక్షసానాంఖరాదీనాంకరోటీః శిరోస్థీని - కపాలానీతియావత్
ని ॥ శిరోస్థినికరోటి (స్త్రీ) కపాలఃకర్పరస్సమావిత్యమరవైజయంత్యౌ - అసకృదసకృ
త్ పునఃపునఃబహువారమిత్యర్థః - ఆవిర్బాష్పయాంద్విఘాతవః - ఆవిర్భావంప్రాదుర్భూ
తబాష్పదశ్రుజలం యథాతథా ॥ ని ॥ బాష్పోశ్రుణ్యూష్మణోరితివైజయంతీ - ఆలో
క్యదృష్ట్వా - శోచన్ హాకష్టంజనస్థానవాసినోరాక్షసాఃఖలునిహతాః స్సర్వేపిబాంధవా
స్తదేవమిమాః - కరోట్యఃపరిలుఠంత్యో దృశ్యంతేస్వాత్మనోపి అస్మిందేశే మరణంని
శ్చితమితిమనసివిషీదంస్సన్నిత్యర్థః - తథాపత్రనవిపినమాగేన - అంకుశానాంసై
శిత్యసామ్యాత్తృణప్రాయాణాం ॥ ని ॥ అంకుశో (స్త్రీ) సృణిర్ద్వయోరిత్యమరః - కు

కాననాం దర్భాణాం సంబన్ధీని॥ ని ॥ అస్త్రీ కుశం కుథో దర్భః ఇత్యమరః - అతఏవ పథికానాం పాంథానాం చరణానాం పాదతలాని లునాతీతి పథికచరణలావీని ॥ * ॥ కర్మణ్యణ్ - అంకురే అంకురేష్విత్యర్థః - కృతరుచిః కృతాభిలాష ఇవ పశ్యతాం స్వకపట ప్రకాశనార్థం మృగజాతిధర్మమనువర్తమాన ఇవేత్యర్థః - వస్తుతస్తు నతథేతి భావః - విపినం పంచవటీనికటారణ్యం - అవజగాహే ప్రవివేశ - వైదేహ్యాః లోచనగోచరీభవితుమితి భావః - మాలినీవృత్తం ॥ ౫౭ ॥ తదన్వితి॥ తదను మృగప్రవేశానంతరం - రామః జనకపుత్ర్యాః జానక్యాః యాచ్ఞయా ॥ * ॥ ఆర్యపుత్రాభిరామోఽసౌ మృగో హరతి మే మనః - ఆనయైనం మహాబాహో క్రీడార్థం నో భవిష్యతీత్యాది-ప్రార్థనయా హేతునా తం హరిణం మాయాకనకమృగం - జిఘృక్షుః గ్రహీతుమిచ్ఛుస్సన్ ॥ * ॥ గ్రహేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః - నలోకావ్యయేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః చాపమాదాయ అనుజగాహే అనుసృత్య జగామ - తథా మృత్యురంతక

చర్। కృతరుచిరివ పత్త్రాణ్యంకుశానాం కుశానాం పథికచరణలావీన్యంకురేన్యంకురేషు॥ ౫౭॥ ప ॥ తదను జనకపుత్ర్యా యాచ్ఞయా తం జిఘృక్షుర్హరిణమనుజగాహే చాపమాదాయ రామః। సమయ ఇతి చ భేజే వక్త్రమాతత్య మృత్యుః కుశికసుతమఖాజౌ భ్రష్టమేనం జిఘాంసుః॥ ౫౮ ॥ ప॥ ఆక్రుశ్య దూరముటజాదథ దర్శితాశః క్రవ్యాశ ఏష రఘునాథశరేణ

శ్చ - సమయః అయమేవ కబళనావసర ఇతి మత్వేతి శేషః - వక్త్రమాతత్య వ్యాదాయ - కుశికసుతమఖాజౌ విశ్వామిత్రాధ్వరసమయప్రవృత్తయుద్ధే॥ ని॥ సమిత్యాజిసమిద్యుధ ఇత్యమరః - భ్రష్టం గళితం - శ్రీరామబాణేన సముద్రమధ్యే జీవత ఏవ తస్య ప్రవేశితత్వాదితి భావః - ఏనం మారీచం మాయామృగం జిఘాంసుః హంతుమిచ్ఛుస్సన్ ॥*॥ హంతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః - పూర్వవత్ షష్ఠీప్రతిషేధః భజే తదంతికం ప్రాపేత్యర్థః। శ్రీరామజిఘృక్షితస్య తస్యావశ్యంభావిమరణకత్వాదితి భావః అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః - వృత్తం పూర్వవత్ ॥ ౫౮ ॥ ఆక్రుశ్యేతి॥ అథానంతరమేషః పూర్వోక్తః - క్రవ్యం మాంసమశ్నాతీతి క్రవ్యాశః మాయామృగరూపో మారీచః ॥ * ॥ కర్మణ్యణ్॥ ని॥ పలలం క్రవ్యమామిషమిత్యమరః - దర్శితా ఉత్పాదితా ఆశా గ్రహణకాంక్షా యేన సతథోక్తస్సన్ - హస్తలభ్య

పత్సునః పునర్మార్యయాసన్నిహితత్వాదితిభావః - శ్రీరామకుటజాత్పర్ణశాలాయాస్సకాశాత్ దూరంవిప్రకృష్టం ఆకృష్యోత్తరోత్తరాశోత్పాదనేనదూరంనీత్వేత్యర్థః ॥ * ॥ ప్రలోభయిత్వా వైదేహీంయథేష్టం గంతుమర్హసీతి - రావణస్య కృతసంకేతస్యతథా భూతత్వాదితిభావః - అథరఘునాథస్య శ్రీరామస్యశరేణబాణేనవిద్ధః ప్రలోభనేన దూరాకర్షణజనితకోపాతసంప్రహృతస్సన్ - హతోఽస్మీత్యుత్థోభవాఖ్యాత్యేవంరూపేణరామవచసాసదృశేన రామవచోనిభేన - నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః - అతఏవ ॥ ని ॥ స్యురుత్తరపదేత్వమీ - నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయఇత్యమరః - ఆర్తస్వరేణసహహాసీతేహాలక్ష్మణేతిదీనాక్రందనేనసాకం- ఏవంచేత్సీతారామంప్రతిలక్ష్మణంప్రేషయేత్తచ్ఛూన్యే పర్ణశాలాభ్యంతరేసీతాంరావణోపహరేదితికపటోపాయాదితిభావః - కార్తస్వరమయీహిరణ్మయీఏణతనుర్మృగశరీరంయస్యకార్తస్వరైణతనుస్తస్యభావస్తత్తాతాంవిజహౌతత్యాజ॥ని॥

విద్ధః। కార్తస్వరైణతను తాంవిజహౌ హతోఽస్మీత్యార్త
స్వరేణసహరామవచోనిభేన ॥ ౪౯ ॥ ౫ ॥ ఏతదాకర్ణ్య
విదీర్ణహృదయాహృదయదయితప్రేష్ణాకాతర్యాకాతర్యా
వః జానానా జానకీ జానీహి భ్రాతరమితిసౌమిత్రిమాదిదేశ

హిరణ్యంహేమహాటకం - రుక్మంకార్తస్వరంజాంబూనదమష్టాపదోస్త్రియామిత్యమరః - దీనాక్రందనపూర్వకంకృత్రిమమృగశరీరంపరిత్యజ్యపూర్వరూపంధృతవానిత్యర్థః - తథాచరామాయణం ॥ * ॥ మ్రియమాణస్తుమారీచోజహౌతాంకృత్రిమాంతనుం - శ్రుత్వాతుచ్ఛమతీరక్షోదధ్యౌయేనతులక్ష్మణం- ఇహప్రస్థాపయేత్సీతాశూన్యేతాంరావణోహరేత్ - సంప్రాప్తకాలమాజ్ఞాయచకారచతతస్స్వరం - సదృశంరాఘవస్యైవహాసీతేలక్ష్మణేతిచ - మృగరూపంతుతత్త్యక్త్వారాక్షసంరూపమాత్మనః - చక్రేససుమహాకాయోమారీచోజీవితంత్యజన్నితి అత్రార్తస్వరేణసహదేహత్యాగకథనాత్సహోక్తిరలంకారః- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - సహోక్తిస్తుసహార్థస్యబలాదేకార్థవాచకఇతి॥ ౪౯ ॥ ఏతదితి॥ఏతత్ పూర్వోక్తరామవచనసదృశమార్తవచనంజానక్యాకర్ణ్యశ్రుత్వాహృదయదయితేమనోవల్లభేప్రేష్ఠేశ్వరఇతియావత్- శ్రీరామేప్రేష్ఠాన్నేహేనహేతునా ॥ ని ॥ ప్రేమానాప్రియతాహార్దంప్రేమస్నేహఇత్యమరః విదీర్ణహృదయావిదళితాంతరంగా - అతఏవకాతర్యాకాతర్యంనిర్ధైర్యంవిధేయం

కృత్యమజానానా అనవబుధ్యమానా - ఇతికర్తవ్యతామూఢాసతీత్యర్థః ॥ * ॥ జ్ఞా అవబోధనే ఇత్యస్మాద్ధాతోః - జ్ఞాజనోర్జా ఇతిజాదేశః - భ్రాతరం శ్రీరామం జానీహి పరామృశేత్యేవం ప్రకారేణ సౌమిత్రిమాదిదేశ - రాక్షసేభ్యో రామస్య విపత్తిమాశంక్య తథా మాజ్ఞాపయామాసేత్యర్థః - తథా రామాయణం ॥ * ॥ అర్తస్వరం తు తం భర్తుర్విజ్ఞాయ సదృశం వనే - ఉవాచ వచనం సీతా గచ్ఛ జానీహి రాఘవమిత్యాది ॥ ౭౦ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్సనిదేశానంతరం చ - సౌమిత్రేర్వ్యపూర్వ్యజానకి - ఇదమాదిష్టమయమాదేశః - భావే క్తః - న కార్యం సకర్తవ్యం - భ్రాతరం జానీహీత్యేవమాజ్ఞప్తం పునస్సముక్తమిత్యర్థః - కుతః దిష్టదోషాత్ - విపర్యాసాత్ ॥ ని ॥ కాలోదిష్టోప్యనేహాపీత్యమరః - అథవా దిష్టదోషాద్దైవప్రాతికూల్యాత్ ॥ ని ॥ దైవం దిష్టం భాగధేయమిత్యమరః - మిథ్యా ప్రతీతిర్విపర్యయజ్ఞానం - అరామసంబంధిన్యార్తస్వరే తత్సంబంధిత్వేన భ్రాంతిరిత్యర్థః - భవతీం త్వాం పరమధికం పరిభవతి తిరస్కరోతి - లోకే చా

౭౦ ॥ గ ॥ తతశ్చార్యే నకార్య మిదమాదిష్టం దిష్టదోషాన్మి
థ్యాప్రతీతిః పరం పరిభవతి భవతీమ్॥ ౭౧ ॥ గ ॥ త్రిభువనైకధ
నుర్ధరస్య శౌర్యరాశేరార్యస్య కశ్శ్రద్ధీత కోణపఘుణాద్విప
త్తాం విపత్తిమితి ప్రణిపత్య ప్రత్యాచక్షాణం లక్ష్మణం హ్యవద

తదకృదోషాచ్ఛ్రైత్తరజతప్రతిపత్తివత్తథాపి అతస్మింస్తద్గ్రహణం ఉత్పన్న భూయతః పరం భ్రాంతాసీత్యర్థః ॥ ౭౧ ॥ ననుత్వయాప్యయమార్తస్వరః ప్రత్యక్షమనుభూతః - స చ రామస్య విపత్తిమంతరా నోపపద్యతే అతః కథం మమ భ్రాంతత్వమిత్యాశంక్యనైతద్విశ్వసితుం యోగ్యమిత్యాహ - త్రిభువనేతి - త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం - తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారసమాసః - పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి స్త్రీలింగతాప్రతిషేధః ॥ ని ॥ పాత్రాద్యదంతైరేకార్థో ద్విగుర్లక్ష్యానుసారత ఇత్యమరః - తస్మిన్నేకధనుర్ధరస్య జగదేకధానుష్కస్యేత్యస్త్రబలసంపన్నతోక్తిః - ఆర్యస్య ఆశ్చర్యమహౌదార్యసంపన్నస్యేతి శారీరబలసంపన్నత్వోక్తిః - ఏవంవిధస్యార్యస్య మహాత్మనశ్శ్రీరామస్య - కోణపా రాక్షసాస్తే ఘుణాః కీటవిశేషా ఇవ తన్నిమిత్తాం తన్మూలాం - యద్వా మృగభూమికయా ప్రచ్ఛన్నమప్యమునిజబుద్ధ్యా రాక్షసం నిశ్చిత్యాహ - కోణపో రాక్షసో మారీచః సః ఘుణ ఇవ తన్నిమిత్తాం తన్మూలాం ॥ ని ॥ రాక్షసః కోణపః

క్రవ్యాదిత్యనురః - విపత్తింప్రాణసంకటంకః వివేకీ శ్రద్దధీతవిశ్వసేత్ - నశ్రద్దధీతైవేత్యర్థః॥ శ్లో॥ పన్నగాసురగంధర్వదేవదానవరాక్షసైః - అశక్యస్తవవైదేహి భర్తా జేతుంన సంశయ ఇతి - శ్రీరామాయణే ప్యుక్తత్వాదితిభావః ॥ * ॥ శ్రోత్రంత రోరుపసర్గాభవత్వవృత్తిర్బాహ్యేత్యత్రశ్రచ్ఛబ్దస్య పూర్వనిపాతః - ఇత్యేవంప్రకారేణప్రణిపత్య నమస్కృత్య ప్రత్యావదంతంప్రత్యాలపంతంలక్ష్మణం - హృదయతోదకారిణ్యామనూహ్యథోత్పాదికయా వాణ్యా వాచా ॥ * ॥ అనార్యాకరుణారంభనృశంసకులపాంసన - అహంతవప్రియంమన్యే రామస్యవ్యసనంమహదిత్యాద్యారభ్య - నత్వహంరాఘవాదన్యంపదాపిపురుషంస్పృశే ఇత్యంతేనశ్రీరామాయణోక్తప్రకారయేత్యర్థః - నోహంనప్రియసిపత్న్యాశంకాంజనితచిత్తస్తైకత్యేనిహ్వలావిక్లబాసతీ - సాజానకీ - బహుభాయిష్టం - అతజ్ఞయదభర్త్సయత్ - అనిందయదితియావత్ - తజ్ఞయతేఃపరస్మైపదంకవిప్రయోగాత్సిద్ధం - తర్జయతేరనుదాత్తత్వే పితస్యానుదాత్తత

యుత్తోక్తకారిణ్యా వాణ్యా మోహహా హా లాన్సాబహ్వత ర్గ
యత్ ॥ ౨౨ ॥ ౫ ॥ తాంయోపిలక్ష్మణః ప్రాంజలిస్సంవసిష్ఠా
మీతిమేవమభాషత ॥ స ॥ ౨౩ ॥ సుముఖి సుమమిత్రా
స్త్యంవాయుపాసే స్తనభజిత పార్యంమాన్యసంపర్కాసో
క్షిప్రమ్॥ సకథికథితోక్తాదాన్య ర్హారంయోమపక్షేంస్నే సిసిసి

శ్చిత్తేజ్ఞోక్షితత్కారణేన - అనుదాత్తనిమిత్తస్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదమితి - అతవనతర్జయతిభర్త్సయతిచేత్యపిప్రత్యేత ఇతిభట్టమల్లః ॥ ౨౨ ॥ అ॥ తామేతాంసీతావాణీమసహమానోలక్ష్మణః పునరువాచేత్యాహ ॥ భూయఇతి॥ భూయః పునరపి - లక్ష్మణః - పరుషభాషిణీంకణాక్షరోరాలాపినీం - ప్రజాపతింభాత్పభార్యాం సీతామేవంపశ్యమాణరీత్యా అభాషత అవోచత॥ ని ॥ ప్రజాపతిభార్యాత్మజాయేత్యపురః ॥ ౨౩ ॥ లక్ష్మణవాక్యమేవవివృణోతి ॥ సుముఖీతి ॥ హేసుముఖిమధురభాషిణి జానకి - స్వాంగాదిత్యాదినాఙీప్ - యద్వస్మాత్కారణాత్త్వంమమసత్యంయథార్థం అకపటమితియావత్ - సుమిత్రాసుమిత్రాయూపిణ్యాంబామాతా అసీః అభూః - సువచనోపలాలనాదినానిజజననీజాతాసీరిత్యర్థః - తస్మాత్కారణాదవితర్క్యంనిశ్శంకం మాతృసంపర్కేణమాతృసాన్నిధ్యేనయత్సౌఖ్యం మానసం స్తంభజం ప్రాప్నవం - అన్వభూవమిత్యర్థః - ఏతావత్పర్యంతమితి శేషః - మాతృత్వే తవతత్స హవాసస్సాంఖ్యానుభవస్యయుక్తత్వాదితిభావః - సపదీదానీంతు - వినిపిహాకాద్వైర ప్రాతిమాన్యా

ద్ధతోః॥ ని॥ విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః - విపినమధ్యే అరణ్యమధ్యే - త్వం దురుక్తిం కర్ణకఠోరవచనం వ్యాహరంతీ ఆలపంతీ సతీ॥ ని ॥ వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః- మధ్యమాంబా కైకేయ్యపి జాతాసి - న కేవలం సువచనేన సుమిత్రేవ - కింతు దుర్వచనేన కైకేయ్యపి జాతేతి కృత్వా ఉభయథాపి త్వం మమాంబైవ భవసి - అతః పుత్రే మయి కాన్యశంకా కార్యేతి భావః - మధ్యమాంబా వ్యాఖ్యాతా- మాలినీవృత్తం ॥ ౭౮ ॥ ఇతీతి॥ ఇత్యేవముక్త్వా లక్ష్మణే భ్రాతృసమీపం శ్రీరామనికటం ప్రతిగచ్ఛతీతి తద్గామిని సతి- తత్క్షణమేవ తస్మిన్నేవక్షణే- విలంబే కార్యవిఘాతాదితి భావః ॥ * ॥ అత్యంతసంరోగే ద్వితీయా- రంధ్రమపహరణోచితసమయమన్విష్య తేకాంక్షత ఇతి రంధ్రాన్వేషీ దశకంధరో రావణః - స్యందనం శతాంగం॥ ని॥ శతాంగస్స్యందనో రథ ఇత్యమరః - విహాయస్త్యక్త్వా- విహాయస ఆకాశమండలాదవతీర్య అవరుహ్య॥ ని॥ పుంస్యాకాశ విహాయసీత్యమరః - నిజాంతఃకరణే నిజమానసే స్వమాంతం అత్యుత్కట

నమధ్యే మధ్యమాంబాపి జాతా॥౭౮॥గ॥ ఇత్యుక్త్వా భ్రాతృ
సమీపగామిని లక్ష్మణే తత్క్షణమేవ రంధ్రాన్వేషీ దశకంధర
స్స్యందనం విహాయ విహాయస్స్థలాదవతీర్య నిజాంతఃకరణస్య
రాగం బహిః ప్రకటయన్నివ కపటసన్యాసివేషః పర్ణ
శాలాభ్యర్ణమాసదత్ ॥ప॥ ౭౯ ॥ రామాశ్రమాద్విగతలక్ష్మ
ణసన్నిధానాత్సీతాం జహార చపలః పిశితాశనేంద్రః। స్వా

త్వాన్నిగచ్ఛంతమిత్యర్థః - రాగమనురాగం లౌహిత్యంచ ॥ ని ॥ రాగోనురక్తా మాత్సర్యే క్లేశాదౌ లోహితాదిషు ఇతి విశ్వః బహిర్బాహ్యేపి ప్రకటయన్ ప్రకాశయన్ని వస్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - సాచ రాగయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్సంకరః - కపటసన్యాసివేషః మాయాభిక్షువేషధారీ సన్ - స ద్వ్యపివతస్యా అనుద్వేగార్థమితి భావః - పర్ణశాలాభ్యర్ణం సీతానివాస పర్ణశాలోపకంఠం- ఆసదత్ ప్రాప॥ * ॥ సదేర్లుఙి పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః॥ ని॥ ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అప్యభితోవ్యయమిత్యమరః ॥ ౭౯ ॥ రామేతి॥ చపలశ్చంచలః అనియతచిత్త ఇత్యర్థః- పిశితాశనేంద్రః రాక్షసచక్రవర్తీ రావణః- విగతం లక్ష్మణస్య సన్నిధానం సాన్నిధ్యం యస్య తస్మాత్ - లక్ష్మణరహితాదిత్యర్థః- రామాశ్రమాత్ శ్రీరామనివాసాత్ ॥ * ॥ ధ్రువమపాయేపాదానమిత్యపాదానత్వా

త్పంచవటీ - సీతాంజహార అపహృతవాన్ - సాధారణపదమాత్రాంత్యే తిభావః - కథమి
వ - నిరస్తజనాత్ అర్చకాదిజనశూన్యాత్ దేవాలయాత్ దేవతాయతనాత్ - పూర్వవ
త్పంచవటీ - నవోత్పలమయీం నూతనేందీవరవికారాం - తద్గ్రథితామిత్యర్థః -
నవగ్రహణముగ్ధానతాద్యోతనార్థం - వికారార్థే మయట్ శీప్ - మాలాం స్రజం ప
లలభ్రమేణ సకాలఖండాంత్రిభ్రాంత్యా అన్యథాపలలశబ్దస్య కేవలమాంస పరత్వే
తస్య రక్తవర్ణత్వేన నీలోత్పలమాలాయాం తద్భ్రాంత్యనుదయాత్ - అలర్కః సాప
స్మారశునక ఇవేత్యుపమా - అలర్కస్య మాలాపహరణేయోలాభస్స ఏవ సీతాపహర్తుః
రావణస్యాపీత్యుపమార్థః॥ ని॥ శునకో భషకశ్శ్వా స్యాదలర్కస్తు సయోగిత ఇత్యమ
రః అత్రకశ్చిద్రహస్యోపదేశః కథితః - శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాతృభిః - యద్యపిల
క్ష్మీరూపా సీతా విష్ణురూపరామస్య మృగాన్వేషణసమయే రామ ఏవ తిరోహితా తథాపి
తస్మిన్సమయే దేవైః స్వకార్యార్థం శ్రీరామానుమత్యా మాయయా నిర్మితా సీతా త

లాంనవోత్పలమయీం పలలభ్రమేణ దేవాలయాదివనిర
స్తజనాదలర్కః ॥ ప॥ ౬౬ ॥ హానాథత్వం చిరాయ సీతేతిబ
హుశో వ్యాక్రుశ్య బాష్పావిలంచతుర్దిశముఖీం ముంచతీంద
శరథస్యాద్యామవేక్ష్యస్నుషాం రే రే రాక్షసమావహమాం

ప్రస్థితా - తాం రావణో జహారేతి - అన్యథా రామస్య వియోగాంగీకారేణ క్షణమా
త్రమపి విశ్లేషాభావప్రతిపాదకం విష్ణోరేషానపాయనీతి వాక్యమప్రమాణం స్యాత్ - నను
క్షణమాత్రవిశ్లేషస్యానంగీకారే వివాహాత్పూర్వం సంబంధాభావః కథమితిచేన్న - స
ర్వదా స్వస్మిన్ విద్యమానాయా ఏవ సీతాయాః లోకవ్యవహారమనుసరన్ జనకస్యగృ
హే ఆవిర్భావం పరికల్ప్య వివాహాదిలీలాకరణాత్ - అన్వేషణవిలాపనాద్యనుకరణమా
త్రం - తచ్చ స్త్రీసంగినామియమవస్థేతి ప్రఖ్యాపనార్థం - అతఏవోక్తం - శ్రీభాగవతే -
స్త్రీసంగినామితిగతిం ప్రథయంశ్చచారేతి - రావణకుంభకర్ణయోః పూర్వం వరప్రదా
నాదేవ స్వవధ్యత్వేసిద్ధే యద్యపి ప్రకారాంతరేణాపి తయోర్వధస్సంభవతి తథాపి మా
యారూపసీతాం కల్పయిత్వా తదపహరణాపరాధేన రావణహననాదికథా ప్రపతనా
నేనలోకం పవిత్రీకర్తుం పరదారాపహర్తురేవం వినాశ ఇతి జ్ఞాపనార్థం చేత్య
లమతికథయా - వసంతతిలకావృత్తం॥ ౬౬ ॥ తదితి - జాతమిత్యత్రఅప - హేతిశాది

నాథ ప్రాణేశ్వర శ్రీరామ - క్వను త్రనిరాయసి విలంబసే - యేనైతాదృశ్యవస్థాసం ప్రాప్తేతిభావః - ఇత్యనేన ప్రకారేణ బహుశః బహువారం ॥ * ॥ బహ్వల్పార్థా-చ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామితి శస్ప్రత్యయః - వ్యాక్రుశ్య ఉచ్చైరాక్రంద్య-బాష్పావిలమశ్రుకలుషం చక్షుః దిక్షు దిగంతరేషు విముంచతీం ప్రసారయంతీం - శ్రీరామాగమనాశయేతి భావః - దశరథస్యాద్యాం స్నుషాం జ్యేష్ఠపుత్రకళత్రత్వాత్ జ్యేష్ఠస్నుషాం ఆవేష్య దృష్ట్వా - రేరే ఇతి ప్రకృతే భర్త్సనే చాపలాద్ద్విరుక్తోయంశబ్దో హీనసంబోధనవాచీ ॥ ని ॥ హీనసంబోధనే తు రే ఇత్యమరః ॥ * ॥ చాపలే ద్వే భవత ఇతి ద్విరుక్తిః - సంభ్రమేణ ప్రవృత్తిశ్చాపలమితి కాశికోపదేశాచ్చ సంభ్రమః - అత్ర స్వరితమామ్రేడితమిత్యాదినా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్య స్వరః ప్లుతః సాహసమనిచ్ఛతావిభాషావక్తవ్య ఇతి వార్తికః ప్రతిషేధః - శాస్త్రాత్యాగస్సాహసమితి హరదత్తః - రాక్షసేతి తస్య నామాప్యుచ్చరితుమనుచితమిత్యామంత్రితమితి మంతవ్యం - సీ

ప్రరుదతీం ముంచేతి గృధ్రాధిపో రుధ్వా ధ్వా
న మనల్పకోపమకరోదగ్రేపణం రావణస్
ప ॥ ౬౭ ॥ సమభూత్సమయే తస్మిన్ సమరం సమరంహసోః
మిథో మథనసంక్రుద్ధగృధ్రరాక్షసరాజయోః ॥ ప ॥ ౬౮ ॥

తాపహరణసాహసం మా కుర్విత్యర్థః - ప్రరుదతీం ప్రకర్షేణ క్రోశంతీం వధూం స్నుషాం ముంచ త్యజ మా ప్రతిరుధ ఇతి వా పాఠః - తత్పక్షే నిరోధం మా కుర్విత్యర్థః ॥ ని ॥ వధూః స్నుషా జనీ వధ్వ ఇత్యమరః - అత్ర దశరథస్యాత్మప్రియసుహృద్భావేన భ్రాతృత్వాత్తత్స్నుషాయామపి స్వస్నుషాత్వాద్వధూగ్రహణం ద్రష్టవ్యం - ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - గృధ్రాధిపో జటాయుః - అగ్రేవణం వన పురోభాగ ఇత్యర్థః ॥ * ॥ వనం పురగామిశ్రకాసిధ్రకాశాంకాకోటరాగ్రేభ్య ఇతి వనకారస్య ణత్వం - అధ్వానం మార్గం రుద్ధ్వా నిరుధ్య - రావణం ప్రత్యనల్పకోపమధిక క్రోధమకరోత్ - అనుచితకారిణం రావణం విజిత్య సీతాం మోచయితుముద్యుక్తవానిత్యర్థః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం ॥ ౬౭ ॥ సమభూదితి - తస్మిన్ సమయే సీతాపహరణకాలే - సమరంహసోః తుల్యవేగయోః - అతఏవ మిథో మథనేన పరస్పరప్రహారేణ సంక్రుద్ధౌ సమ్యక్కుపితౌ గృధ్రరాక్షసరాజౌ జటాయురావణౌ తయోస్సమం యుద్ధం సమభూత్ స

ష్యత్ప్రవృత్తమిత్యర్థః॥ ౬౮॥ తతః కిం తత్రాహ - దశముఖేతి సశకుంతః పక్షిజటా
యుః॥ ని॥ శకుంతపక్షిశకునిశకుంత ఇత్యమరః శక్తయః ఆయుధవిశేషాః ప్రాస్యంత ఇ
తి ప్రాసాః కుంతాపరపర్యాయాః క్షేపణీయా ఆయుధవిశేషాః - తదుక్తం - వృత్తికా
రేణ - కర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామిత్యత్ర ప్రాస్యంత ఇతి ప్రాసా ఇతి - బాణా ఇష
వః అస్యంతే అనేనేతి బాణాసః కార్ముకం ॥ * ॥ కమణ్యాణ్ ॥ ని ॥ ధనుశ్చాపౌ
ధన్వశరాసనకోదండకార్ముకం - ఇష్వాస ఇత్యమరః - ఖడ్గశ్చంద్రహాసః ॥ ని ॥ ఖ
డ్గేతు నిస్త్రింశచంద్రహాసాసిరిష్టయ ఇత్యమరః - త్రిశిఖం త్రిశూలం విశిఖా బాణాః॥ ని॥
పృషత్క బాణవిశిఖా ఇత్యమరః - తూణ్యౌ తూణీరౌ ॥ ని ॥ తూణోపాసంగతూణీర
నిషంగా ఇషుధిర్ద్వయోః - తూణ్యామిత్యమరః - పాశాః రజ్జ్వపరపర్యాయాః ఆకర్ష
ణసాధనాయుధవిశేషాః కుంతాః ప్రాసాః ప్రసిద్ధాః॥ ని॥ ప్రాసస్తు కుంత ఇత్యమరః - ఏ
తే రావణప్రయుక్తా ఆయుధవిశేషాః - గరుద్భ్యాం పక్షాభ్యాం ముఖహతాః పరాహతా

దశముఖరథహరాశ్వధ్వస్తరథ్యం విసూతం శిథిలతరవరూథం శీ
ర్ణచక్రం సచక్రే । గరుదభిహతశక్తిప్రాసబాణాసఖడ్గత్రి
శిఖవిశిఖతూణీపాశకుంతశ్చ సంతః ॥ ప ॥ ౬౯॥ రాక్షసాసి
క్షతః క్షిప్రం సపాతపతతాంవరః । మైథిలీపక్షపాతేన పక్షపా

యస్య సతథోక్తస్సన్ ॥ ని ॥ గరుత్పక్షచ్ఛదాః పత్రమిత్యమరః - దశముఖ రథం రా
వణస్యస్యందనం - ఆశుక్షిప్రం - ధ్వస్తావినాశితా రథ్యా రథవోఢారోశ్వా యస్యతం॥ ని॥
రథ్యోవోఢా రథస్యయ ఇత్యమరః ॥ * ॥ తద్వహతి రథయుగప్రాసంగమితియత్ప్రత్య
యః - విగతస్సూతస్సారథిర్యస్య విసూతం॥ ని॥ సూతః క్షత్తా చ సారథిరిత్యమరః - శి
థిలతరోత్యంతవిశ్లిష్టో వరూథో రథగుప్తిర్యస్యతం॥ ని ॥ రథగుప్తిర్వరూథో నేత్యమరః -
శీర్ణవిచ్ఛిన్నే చక్రే రథాంగే యస్యతం తథోక్తం - చక్రే కృతవాన్ - సీతావిమోచనాభి
నివేశతయాయాచపచ్చక్షభత్సంచకారేత్యర్థః ॥ మాలినీవృత్తం॥ ౬౯॥ తతః కిం త
త్రాహ రాక్షసేతి॥ సః పతతాంవరః అండజమండలేశ్వరో జటాయుః - మైథిల్యాం పక్ష
పాతేన ఆసక్తివిశేషేణ హేతునా - రాక్షసాసిక్షతః రావణచంద్రహాసనికలితస్సన్ - పక్ష
పాతం గరుద్భంగమవాప్య క్షిప్రం సపాత - పక్షపాతతత్పరాణాం పక్షపాతప్రాప్తిర్యుక్తై
వేతి భావః - అసినిర్భిన్నపక్షో భువి న్యపతదిత్యర్థః॥ ని ॥ పక్షః పార్శ్వ గరుత్సాధ్యసహా

యబలభిత్తిష్విత్తిపై జయంతీ- తథా రామాయణమ్ ॥ * ॥ సచ్ఛిన్నపక్షస్సహసా రక్షసా
రౌద్రకర్మణా - నిపాతహతో గృధ్రో ధరణ్యామల్పజీవిత ఇతి ॥ ౭౦ ॥ తత్క్షణమి
తి॥ తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే జటాయునిపాతానంతరక్షణ ఇత్యర్థః - అన్యరథాధిరూ
ఢేన రథాంతరాధిష్ఠితేన - పూర్వరథస్య జటాయుషా విధ్వస్తత్వాదితి భావః- రావణేన
భూయః పునరపి - నీయమానా అపహ్రియమాణా జానకీ - శృంగసంగతం శిఖరోపవిష్టం
ప్లవంగానాం సుగ్రీవాదికపీనాం పంచకం యస్య తస్మిన్ తథోక్తే ॥ ని ॥ కపిప్లవంగప్లవ
గశాఖామృగవలీముఖా ఇత్యమరః - అత ఏవ పంచచూడాః శిఖాః యస్య తస్మిన్ ॥ ని॥
శిఖాచూడా కేశపాశ ఇత్యమరః - భూధరకుమారః రాజకుమార ఇవస్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా
రాజకుమారస్య పంచచూడత్వాసంభవాత్ - యద్యుపనయనకాలీనత్వ వివక్షి-
త చౌడ ఉపమైవేతి వివేకః - కస్మింశ్చిత్ భూధరే పర్వతే- ఋశ్యమూక ఇత్యర్థః - సు

తతు నాప్యసః ॥ ౪ ॥ ౭౦ ॥ తత్క్షణమన్యరథాధిరూఢేన రా
వణేన భూయోపి నీయమానా జానకీ శృంగసంగతప్లవంగపం
చకే పంచచూడ ఇవ భూధరకుమారకే కస్మింశ్చిత్ భూధరే
సుగ్రీవసాత్కృతదశగ్రీవప్రతాపానలసదృశం వాలినాశ
పిశునముల్కాపాతప్రతిమం గాఢసాహాయ్యకప్రో
త్సాహనాయ పుత్రమభిపతత్పతంగబింబశంకాపహం కనకపి

గ్రీవసాత్కృతః బ్రహ్మణా సుగ్రీవాధీనః కృతః ॥ * ॥ దెయేత్రా చేత్యత్ర చకారా
త్సాతి ప్రత్యయః- తథాభూతో యో దశగ్రీవప్రతాపానలః రావణప్రతాపాగ్నిస్తత్స
దృశం తత్తుల్యం అత్ర రావణప్రతాపానలస్య సుగ్రీవసాత్కృతత్వేన స్వతస్సిద్ధత్వాసం
భవాదుపమోత్ప్రేక్షయోస్సందేహస్సంకరః - వాలివినాశస్య పిశునస్సూచకో యో
ముహోల్కాపాతః - తత్ప్రతిమం తత్సదృశమిత్యుత్ప్రేక్షా పూర్వవత్సందేహస్సంకరః-
ఉత్తరత్ర ఏతత్ప్రత్యక్షీకరణతత్పర సుగ్రీవప్రత్యాయితేన శ్రీరామేణ తథా కరిష్యమా
ణత్వాదితి భావః ॥ ని ॥ కర్ణేజపస్సూచకస్స్యాత్పిశున ఇత్యమరః - రామస్య యత్సా
హాయ్యకం సహాయకర్మ - యోపధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్ - తత్ర ప్రోత్సాహనాయ
ప్రేరణార్థం పుత్రం సుగ్రీవం ప్రత్యభిపతతః అభ్యాగచ్ఛతః పతంగస్య యద్బింబం మం
డలం ॥ ని ॥ పతంగౌ పక్షిసూర్యౌ చేత్యమరః- తచ్ఛంకాపహం తత్సందేహజనకం

తప్త ౧౦ గౌరవర్ణం శాతకుంభ స్త్రావేతాలంకారా - తథాపనాం గతిం అన్య పకనాసంభ
వాత్ అథానో పహాత్ప్తే ౧ ఇవానుకత్వ దాదిత్య క్రంతడేతదుజ్జ్వలమ స్త్రాలంకారద్య
యుమినిన శనః - కనకేశనకవద్వా పీతంగం కపిశంయత్ - తేయం॥౨॥గా శేయం
క్షౌమికోశోత్థమిత్య వురః - తస్యాః యుంగ ద్రూపంయయు త్తరీయం సంధ్యా నంతేనా తగితం
నిబద్ధం॥ ౨॥ సంధ్యా సము త్తరీయ చేత్య వురః - అ ఖరగజాలంకారనూపురా న్నా
భరణకలాపం అపాతయత్ - రావణేననీయమానా మామిమివాసరాః శ్రీరామాయుక
థనేయితి మత్వాపాతయామాసేత్యర్థః॥ ౭౧ । సదితి తత్ప్రతనమపీతస్య కాంచ
జాలస్య పతనమపిస్య తేజ పతనమివని శ్రమా పనిపాతమివ నాలక్షయత్ నపర్య
యన్ నకలయత్న్ని తిపాఠేప్య యమేవార్థః - తాసాం ధర్మా దిప్తాభాః॥ * నక్ష
త్రస్య నభస్య సుద్యు తేరివ మా సః - నయాధి జ్ఞో నీ తినిపుణః॥ ౨ ॥ పక్షిణోర
ధాన్త్రి జ్ఞవిజ్ఞనిజ్ఞాతకీకీ శారినగ్ర పురః - సనథవతీవ నయాధిజ్ఞః కుర్వ నీణ ఇవన్య
అ యజ్ఞత్ర తిపాఠే - నయంబౌనాతీతినయజ్ఞః - సనథవతీత్య నయజ్ఞః - అ ద్రూనో న

శంకే కాశేయా తరీయాం నగన నా భగ జాలమా పా నయత్
౭౧ । ౫ ॥ తత్ప్రతనమపిస్య తేజః పనన మివాలక్షయత్ లంకా
లంకారభూతా గాశోకవని కాం మై థిలీసాన యదనయా భిక్షోద

పసగేణ కఇతిక ప్రత్యయః - నతిం గుసధాత్వాదినా కప్ ప్రత్య యః - అతపవాహ భగవా
నాత్యాయనః - అ కారాదనుపసగాత్ర్ గో పపదో భవతీతి ప్రతిపిధసేవా
తిణకత్యార్తానేకాష్యకారేణ గజబధుదాహృత్యార్థ తత్స్య సమర్థనా త్తగోద
ప్య మాసః - అనయజ్ఞః నీతిగా స్త్రా ౧ చారత్రాన్యఇత్యర్థః - వత్ శ్రీపురాణః స్త్రా తీ
నీలసీతాం - లంకాయాః అ లంకార భూతాం - లంకా లంకార భూతాం అలం
కారోపమితాం - తత్వా ౧ యానిత్యర్థః॥ ౨॥ భూతం రుక్మా ధాపకాచాపౌన్యాస్యేస
తోప్య పమానదూరితి విశ్వః - అశోకవని కాం నిజకహారోచితో ద్యా నవనికాం అ నయ
త్ - త్ర ప్రవిష్ఠే ష్వరానిత్య ర్థః - దుశతితావ న్య యతేద్విజ కను కత్వం అ తరా
మాయణం॥ * ॥ హ్రియమాణామువైదేహీం కంది శాన్త తమ పశ్య గీ - దదర్శ గిరిశ్రృం
గస్థాన్ పంచవానరయూథపాన్ - తేషాం మధ్యే నిశాల కీకానేయం కనక ప్రభం - ఉ
త్తరీయం వరారోహా శుభాన్యాభరణానిచ - ముమాచ యది రామాయ శం సేయురితి భా
మినీ - ప స్త్రే ౧ ముత్సృజ్యతన్మధ్యే వినిక్షిప్తం సుభూషణం - సంభ్రాన్త స్తుదశ గ్రీవ స్త

శ్రీ— మద్వచనబుద్ధ్వానిత్యాది । ౭౨ ॥ అశోకేతి ॥ అశోకవనికాళ త్రీ - రాక్ష సీభిః నిగూఢనసంగోపనార్థం రావణనియుక్తరాక్షసస్త్రీభిః పరివేష్టితాం పరివృతాం సీతాం - మారుతస్యాపత్యం పుమాన్ మారుతిః హనూమాన్ ॥ * ॥ అత ఇత్యాదీన్ త స్య వాలే లాంగూలే యోఽగ్నిస్సుందరకాండే వక్ష్యమాణరూపః తస్య స్తంభనేన నిరోధనేన హేతునా రోగ్యాం శక్తామిత్యర్థః - ఓషధింలతావిశేషమివ - లేఖ ప్రావేశిత్యుక్తేర త్వా - సీతాన్వేషణసమయే లంకాం ప్రవిష్టో హనూమాన్ సీతామాలోక్య నిజాగమనజ్ఞా పనార్థం అశోకవనికాం భక్త్వా న్ పిత్ర నియుక్తేనేంద్రజితా నిబధ్యానీతః నాలేప స్తైరస్సంవేష్ట్యాగ్నినా ప్రజ్వాలితోఽపై దేహీనివాసతయా కామశోకవనికామంతరేణ కృత్వా స్వర్ణలంకాం దదాహేతి సుందరకాండే వక్ష్యతి । ౭౩ ॥ అనంతరవృత్తాంతమా హ ॥ కాకుత్స్థ ఇతి ॥ కాకుత్స్థో రఘునాయకోఽపి రక్షసామధిపతేః రావణస్య వాక్ప్రర ణారచనం స్తైరవాగురామృగబంధినీ రజ్జునిర్మితజాలవిశేషః తయా వశోపయాఽఽవే ష్టితే అనృతేనియమిత ఇత్యర్థః ॥ స ॥ వాగురామృగబంధినీత్యమరః - హాటకస్య వికారో

శుగ్రీవః ॥ ౭౨ । ప ॥ అశోకవనికాలేఖే రాక్షసీసరివేష్టితా
మ్ । సీతాం మారుతివాలాగ్ని స్తంభనా హోర మివౌషధీమ్ ॥
౭౩ । ప ॥ కాకుత్స్థస్స్వర్ణరక్షసామధిపతేర్వాగాగురావే
ష్టితే కృత్వా హాటకతాటకేయహరిణే శార్దూలవిక్రీడితమ్ ।

హాటకమయస్తాటకేయో మారీచ స్తస్మిన్ హరిణే మృగే - శార్దూలవిక్రీడితం శార్దూలోవ్యాఘ్రః ॥ ని ॥ శార్దూలద్వీపినౌ వ్యాఘ్ర ఇత్యమరః - తస్య విక్రీ తవద్విక్రీడితం కృత్వా - శార్దూలవన్నిహత్యేత్యర్థః - అథానంతరమాగచ్ఛన్ త త్రాగమనసమయే - అనుజేన లక్ష్మణేన గదితాం యుక్తాం - వార్తాం దీనాక్రందనశ్రవ ణవిషణ్ణసీతానిష్ఠురవచనప్రేరితో హా మాగతోఽస్మీత్యేవంరూపవృత్తాంతమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః - ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా - తత స్తదనంతరం - సీ తాయాస్సంగమే సమాగమే లాలసోత్యంతాభిలాషస్సన్ - విజనేవ నేత్రద్వి పత్తేరవ శ్యంభావిత్వా దితి భావః - తదుటజం తస్యాస్సీతాయాః ఉటజపర్ణశాలాం ప్రతి - త ఏవ వాచ్ఛేదః - రామో భ్రుతం శీఘ్రం . ప్రతస్థే చచాల - అత్ర శిన్నవాక్యస్థ త్వాత్ కాకుత్స్థ రామశబ్దయోర్న పౌనరుక్త్యం - యద్వా కాకుత్స్థ ఇతి కకుత్స్థ వంశోద్భ వ ఇతి విశేషణత్వేన వా యోజనా . అత్ర వాగ్తాటకేయయోర్వాగురాహరిణరూపణే న కాకుత్స్థే మృగయుత్వప్రతీతేః ఏకదేశవర్తిరూపకం - తచ్చ శార్దూలవిక్రీడితమి

త్వత్రతత్పద్మకంవిక్రీడనమితిసాదృశ్యాత్ చేతోహరసంభవద్వస్తుసంబంధయావనిదర్శన యాసాపేక్షితత్వాత్సంకీర్ణతే-శార్దూలవిక్రీడితమిత్యత్రాపాస్యాపివృత్తస్యశార్దూలవిక్రీడితత్వాత్-కవేశ్చాతుర్యమనుసంధేయం ॥ * ॥ మార్యాశ్చైవమాసజాస్తతాస్స గురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥
౨౪ ॥ అయమితి ॥ అయం శ్రీరామః కథం కథంభూతస్సన్ స్యాత్ భవేత్ ప్రియతమారహితపర్ణశాలాం దృష్ట్వేతి శేషః - ఇతిమత్వేత్యర్థః - బాష్పాణాం అశ్రూణాం గర్భోయస్మింకర్మణి తద్యథాభవతి తథా - వనదేవతాభిరాలోక్య మానోద్విశ్య మానస్సన్ - తాసామపిశోచనీయ ఇతిభావః - రామః కేవలాం సీతారాహిత్యేన శూన్యాం పర్ణశాలామటజం విలోకయన్ - అతఏవ వినష్టచేతాః గోప్యత్వాన్నహాస్సన్ - విలలాపపరిదేవయామాస ॥ విలాపః పరిదేవనమిత్యమరః ॥ * ॥ మహాత్మగురుదేవానామశ్రుపాతః క్షితౌయది ॥ దేశభ్రంశో మహాదుఃఖం మరణంచభవేద్ధ్రువమితి - క్షితౌ దేవతాశ్రుపాతనిషేధదర్శనాత్ శ్రీరామస్యాశ్రుప్రసూవమహద్దుఃఖప్రాప్తిసూచకోథ తంగావ్యగర్భమిత్యుక్తం

ఆగచ్ఛన్ననుజేనతత్రగదితామాకర్ణ్యవార్తాంతతస్సీ
తాసంగమలాలసస్తటజం రామః ప్రతస్థే ద్రుతం ॥ ౨౪ ॥
ప॥ అయంకథంస్యాదితిబాష్పగర్భమాలోక్యమానో వన
దేవతాభిః । విలోకయన్ కేవలపర్ణశాలాంవినష్టచేతావి
లలాపరామః ॥ ౨౫ ॥ ప॥ హాకష్టమత్రనహిసాకిమిదంప్ర

త్తముపజాతిః ॥ ౨౫ ॥ విలాపప్రకారమేవాహ పంచభిః ॥ హాకష్టమితి ॥ హేతిఖేదే-కష్టంకృచ్ఛ్రం ప్రాప్తమితిశేషః - కుతః - అత్రాస్యాం పర్ణశాలాయాం సా సీతా నహినాస్తిఖలు ॥ * ॥ అస్తిర్భవతిపరః ప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతిభావ్యతా రవచనాత్ భవతీతిలటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా - ఇదమేతత్సీతాభావరూపంకార్యంకిం ప్రవృత్తం కేనకారణేన సంజాతమిత్యర్థః - తథాపిహాస్మిన్ ప్రదేశే చటులాం పాదముద్రాం వికటితాం పాదవిన్యాసానిత్యర్థః ఆలోకయామి పశ్యామి కిమేతదిత్యర్థః - ఇత్యేవముక్త్వా స్వయం కథంచిగ్విధోత్పాత్ర ॥ కుతే ॥ మామితి ॥ అగ్నిహోత్రమృగమనాత్పూర్వహితత్వాయవిహారిణ్యాంవిత్యసీతారోషవతీమపి తేన వస్తుతస్తు నతథాపరమప్రేమాస్పదేమయి కోపాభావాదితిభావః - కరుమహ్య మేహముహూర్తం క్షణమాత్రం ఘటికాద్వితయం వా ॥ ముహూర్తమల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయేపిచేతివిశ్వః - అంతర్హితా అంతర్ధానంగతా - నామనమిత్యుపేప్రయోగోలోకేపికాంతాః కాంతేస్యాభిముఖాదారాసంగతేతరితా

శిరోమణిరంజనయా చిత్రచిన్నగూఢతయా కంచిత్కాలం రత్నమంటిత ద్వవితర్కయన్ అర్థః ॥ చంపకతిలకాన్వస్తి ॥ ౧౮ ॥ ఏవ మాత్వా కారణవిలిప్య సంప్రతి సీతా మంత్రితిల ॥ వ్యాఖ్యా ॥ హే సరళబుద్ధే జాబుద్ధేసుముఖి సుందరానసే జానకీతి సంబోధనద్వ యేనసైవం విప్రలంభ స్వయా కథంచిత ఇతి సూచ్యతే త్వదభిలషిత పూర్వాంత వచభి లషితం అరణ్యే మృగసహస్ర చారణం మనోరథః చిత్రమృగాహరణరూప మనోరథో నాత త్యాజ్యా ... పూరణే హే తుమాగం చితః విప్రలబ్ధః పచారిత ఃవ్యా మోహిత ఇతి యావత్ అహం మోహభాజా స్త్రైణానామిత్యర్థః - ప్రజానాం జనానాం ॥ న ॥ ప్రజాస్యాత్సంతతౌ జన ఇత్యమరః - చరమో ంతిమో నభవతీత్యచరమః అద్యః అగ్రేస రస్మి ఇత్యర్థః - పంచవట్యా మచరం సంచరితవానస్మి - పతావత్పర్యం తంత్వ న్నయాచన్యాత్త్వన్మనోరథపరిపూరణతత్పరతయా వ్యవహృతవానస్మీత్యర్థః - తత్త్స్మా కారణాదిహ మహారణ్యే రోషస్యైష కాలో న రోషం కర్తుమయం సమయో న భవతీత్య

వృత్తమాలోక్య యామిచ తులామిహ పాకముద్రాం ।
భూయాంపీత్య నాసమగ్ర హీతమృగం ముహుర్యోగ మంతిహీన
తాతరుష్టరోషవతి పసీతా ॥ ౧౮ ॥ వ ॥ త్వదభిలషిత పూర్వాంత
వంచితః పంచవట్యా మచరముచరమోహం మోహభాజాం
ప్రజానాం । తదిహ సరళబుద్ధే నైషరోషస్య కాలస్సుముఖి
సుముఖం కిం నోఢసీ తాపి యోగం ॥ ౧౯ ॥ వ ॥ యద్యస్తి

ర్థః - సత్య పిరోష హేతావిద్యగ్న శమాస సంత మైత స్య మాధాయాను హత్యైవై వ తత్త్యత్వా తిథాపః - అస్తువా యం రోష ౩ లః - సుమవిరహ సహిష్ణుత్వాద్వా త్వన్మైత్రీ కర్తుమయుక్తమిత్యాహ - హే సుముఖి సుముఖంచయత్త్వత్ప్రాసైవ సోల్లాసమితి భావః - సాథః క్షతః సీతయా స్తవం యోగః విరహాయే సతత్తోఫ్ కిం సీతావిరహసహిష్ణుభవతి కింన భవత్యేవేత్యర్థః అతస్స ర్వథా రోషం పరిత్యజ్య సన్నిధేయమితి భావః - అత్ర సీతేత్యన్యాపదేశగ్రహణముఖ డిత ప్రేయా స్వత్త్వద్యో తనార్థం - మాలినీవృత్తం ॥ ౨౫ ॥ తథాప్యపూర్వమృగాహరణేయదిలాభిలాష స్తదానైన తుచ్ఛే సమాయామృగేణ కిమితోప్యత్యంతశ్లాఘ్యమానేనమృగేణేత్యాహ ॥ యది సీ హేమృగా ... నయ వేశానక -అపూర్వమృగే అసాధారణమృగే కౌతుకం కుతూ హలం అభిలాష ఇతి యావత్ ॥ న ॥ కౌతూహలం కౌతుకం చ కుతుకం చ కుతూహలమిత్య మరః - అస్తియది భవతి తేచేత్ - భవేతి శేషః - తర్హి చంద్రస్య యుంచాం ప్రపతం

ప్రనిష్ఠ ఇత్యర్థః ॥ * ॥ తస్యేదమిత్యణ్ - తం హారిణం హారామ్యాసయామి - యస్మా
హారిష్యామీత్యర్థః - వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః - అతః మమ సన్ని
ధేహి సన్నిహితా భవ - మత్సమీపం ప్రత్యాగచ్ఛేత్యర్థః - అతః మయా హ్రియమా
ణేనం పినం చాంద్రమేణం హారిణం యావద్వ్యావత్పర్యన్తం న విముంచసి తావత్
తాదిత్యాద్యథః - తావత్ త్వమస్య గౌరాంకశ్చిహ్నం యస్య మృగాంకశ్చంద్రః తస్య
తం శేన త్వదీయ వపనేన తులాం సాదృశ్యం దధాతు ధారయతు - సంభావనాయాం లోట్
తదనంతర మిదానీం తావత్ సాదృశ్య ధారణ కర్త్రీ వనా స్తీత్యర్థః - అత్ర తులాం ద
ధాత్వితి సంభావితార్థోక్త్యా వమాలయా చోపమానాదుపమేయస్యాధిక్య ప్రతీత్యా వ్యతిరే
కోవ్యతిరేకో వ్యంగ్య ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః - అత్రోత్తర లావణ్యం సంపన్న
తవన్ముఖావలోకనాభావేమమ కథం సిద్ధ్యాహాహ తత్ఫలితార్థః - వక్త్రతులామిత్యత్ర
తులాశ్రైరతులో పమాభ్యామిత్యత్ర సాదృశ్య పంక్తి యస్త్యైవ తులాశబ్దస్య ప్రవృత్తి

కౌతుకమపూర్వమ్మాగేహ్య గాఢ్చాంద్రంహారామిహారిణం

మమసన్నిధేహి । యావన్న ముంచసి మృగవ్యాప్తమేణ

మేనంతావదథాతుతపవక్త్రతులాంమృగాంక ॥ ౨౮ ॥ స

ప్రాణాచేజ్జనకతనయాకిన్నుతిష్ఠతిమహ్యం హింసిస్ర స్వ

తైవ్వర్ణఖలునిహతారక్షసిత్వానపృథ్వీ ।గోదావర్యాంపులిన

తాదత్ర సాదృశ్యవాచిత్వాత్తద్యోగేపితృతీయాసమాసః - వస తతిలతావృత్తం ॥ ౨౮ ॥
హ్రుత ఓం సన్నిహితాయాస్సస్మ్యా శంసశ్చనోతి ॥ స ప్రాణేతి ॥ జనకస్యతన
యాజనకీ విశిష్టపితృజన్యత్వాత్పరమసాధ్వీత్యర్థః - సప్రాణా చేత సజీవితాయ
ది - మహ్యమత్యం తవిరహాసహిష్ణవ ఇతిభావః - నతిష్ఠతి కిం ఆత్మానం ప్రకాశయంతీ
నవర్తతే కిం - వత్తే త్తైవేత్యర్థః - అతో న ప్రాణసహితేతి - తిష్ఠతేరిఙ్
ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనే పదం - తర్హి వ్యాఘ్రాదిభిః భక్షితా
కిం నేత్యాహ - హింస్రైస్సత్త్వైర్వ్యాఘ్రాదిభిః క్రూర జంతుభిః ॥ ని ॥ శరారుభిర్ఘా
తుకో హింస్ర ఇత్యమరః - న ఖలు హతా ఖలు నహింసితా ఖలు - కుతః - పృథ్వీభూః రక్ష
సిత్వారుక్షి రక్షిణ్యాం నభవతీత్యర్థః - అథా చేత్ క్వసిత్వా భవేదేవేతి శేషః - తర్హి
గోదావరీతీరే విహారార్థం గత ఇతి కిం తాభూతా తామితి భవతీత్యాహ - గోదావర్యామిత

తుఙ్గాయాః గోదావరీతీర ఇత్యర్థః - గోదావర్యా ఇతివక్ష్యంతత్వాత్ తస్యాః పులినేషు సై కతేషు విశ్రాంతం విహరం ॥ ౧ ॥ తోయాస్థితం [illegible] సైకతం [illegible] యథు త్వమ శః - రామేణ ప్రియతమేన మయా [illegible] సా [illegible] ర్యుత్ నవిధ ధ్యాత్ - యుక్తం - ప్రియతమేన హితవిహారస్య [illegible] నాం [illegible] ఇత్యాదిభావః - కింతుసాజానకీసహ [illegible] సత్వప్రకారేణ ॥ * ॥ [illegible] నక్తంచరక జనాత్ [illegible] సకత్వ [illegible] నస్థా - యుక్తమేతద్విచారణం సంగతమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ స [illegible] నాశ [illegible] సంతి [illegible] తస్సం [illegible] కారం [illegible] క్రాం త్ర [illegible] కాంతరేతి ॥ జానకీ - [illegible] కాంతర ప్రణయి నం [illegible] పత్యుః పి తరం దశరథం ప్రణం తుం [illegible] పితృపదేశ స్వైతి త్వం [illegible] వత్సరాత్మకత యానియుక్తః [illegible] మతిలం [illegible] తాం [illegible] పయిత్వైవేత్యర్థః - తదానీం సా [illegible] వత్సరస్య [illegible] త్వాదితి భా

విహృత్య తం రామ [illegible] సమర్థ్యా [illegible] నక్తంచరకి జనా
త్సర్వ ధా నంస్థితా [illegible] ॥ [illegible] కాంతర ప్రణయి నం [illegible]
రం ప్రణంతుమాజ్ఞప్తకాలకుశలం [illegible] యని ప్రయయాసి । [illegible]
[illegible] యసాధ్వి తస్మై సౌమిత్రిరేవభరతేసి వ
ధాతురాజ్యం ॥ ౧౧ ॥ [illegible] - విలప్య పిపినేదయి తాం [illegible]

[illegible] ప్రయాసి [illegible] - యత్ [illegible] పర [illegible] తాయాః [illegible] పతి [illegible] త్య [illegible] పురగ [illegible] పిత్ర [illegible] ప్రణామ [illegible] చేదిత్యర్థః - [illegible] పతివ్రత - అతో [illegible] సహి [illegible] సీతి భావః ॥ ౧ ॥ సతీసాధ్వీపతివ్రతేత్యమరః - తస్మై [illegible] రాయ - [illegible] ప్రియ [illegible] [illegible] నక [illegible] నివేద్య - [illegible] సమా [illegible] ప్రవేశయోరిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ [illegible] రాకార [illegible] ఇత్యమరః - [illegible] నాశ [illegible] త్మనో [illegible] ఇతి భావః - తథా - రాజ్యస్య [illegible] సౌమిత్ర [illegible] భరతే రాజ్యం [illegible] సతీ [illegible] తత్ప [illegible] త్మ [illegible] యుక్త ఇతి భరతం [illegible] పరిపాలన [illegible] సౌమ్య [illegible] ఇతి భావః - వ [illegible] ॥ ౧౧ ॥ [illegible] మిత్రమితి ॥ [illegible] సేన [illegible] కారేణ [illegible] పరిదే [illegible] త్వా - రామ [illegible] పి నే [illegible] యి [illegible] సీతాం విచిన్వ [illegible] త్వ [illegible] దిత్యర్థః -

తథాలక్ష్మణస్యభ విహ్వాన్మహానాభూదేవేత్యర్థః తద్దుఃఖస్యేత్కరదుఃఖత్వాదితిభావః-కి
తు తాన్ప్రతివిధాప్ర రోయ స్తాంఇత్థమితి కర్తుం క్రోతుం వా అశక్యమిత్యర్థః త
థా తాం తా మపి కథాం శ్రీరామవిలాపప్రకార వాక్యప్రబంధం స్వనాచాని జక రా
క్యాద్యకథయా కాఖ్యసకృతసపర్ణాణయక కరాగచే తాః కతినహృదయం నిదర్శయతితి యా
తే పన్క్తి కాజన్మయస్యసతథోక్తస్స చాసౌ మునిశ్చ స ఏవ వాల్మీకి రేవత్యుతమానకాత్ - స
కలలోకానందకరసమస్తసద్గుణాభిరామస్యాత్ర భవతః శ్రీరామస్యతాదృగ్విషాద్ద వి
క్లబ్యాభివ్యంజకవిలాపకథాకథనానివిద్యాన్నిపీతతయాసపిబాష్పార్ద్రత్వసంభవన్మయాతి
త్యర్థః-వేలవటి ప్రానామస్యా కంకధం ధృతిమత్త్వమితిభావః - వృత్తిం పూర్వవత్ ॥
౮౧ ॥ ఏతదితి ॥ తత స్తదనంతరం ప్రారభ్యమాణానుపక్రమ్యమాణం ప్రయాణం తత
లక్ష్మిత్యా ప్రాణాన్త్యాస్త్యనుత క్రమణశీలానిత్యర్థః-ప్రాణాః జటాయు రవష్టభ్యస౦
స్తభ్య-నిరుధ్యేత్యర్థః-శ్రీరామాయవాచాకథనార్థమితిభావః-తతశ్చప్రదేశేమ

స్వర్గగామోనన్ప్రతిహృతిమాన్మహీలక్ష్మణస్య | తావృగ్విధా
పాలక ంకథయిత్వా వాచావల్మీకజన్మయునిరేవకఠోరచే
తాః ॥ ౮౧ ॥ ౫ ॥ తతః ప్రారభ్య మాణప్రయాణాన్ ప్రాణా
నవష్టభ్య జటాయుస్తత్ర తిః క్రియమాణసీతాన్వేషణం రా
మం లక్ష్మణమాలక్ష్యయన్నవ్యోచత్ ॥ ౮౩ ॥ ౬ ॥ ఆయుష్మన్నాం ఖ
డ్గ క్షతపక్షం క్షితితలేనిక్షిప్య క్ష్మప్రమథ్యజహార జానకీం రా
వణోత్ర ॥ ౮౦ ॥ ౭ ॥ స్వయమపి శరభంగస్వీకృతాంభంగహీనాం
సపటగిరిమవాప్తస్సంహృతాయుర్జటాయుః । నయనసలిల

క్రియమాణసీతాన్వేషణంసీతామన్విష్యంతమిత్యర్థః - సలక్ష్మణం సామి త్రిసహితం॥
రామమాలక్ష్యతత్పశ్యన్నేవమవోచదుక్తవాన్ ॥ * ॥ బహుష వచేర్వాలు తేవ
తతాం త్యనాగచేగుణః ॥ ౮౩ ॥ కిమిత్యవోచ తేనాహ ॥ అయుష్మన్నితి ॥ హే
ఆయుష్మన్ ప్రశంసాయాం మతుప్ సకలలోకహితాచరణతత్పరతయాసఫలజీవనేత్య
ర్థః -ఖడ్గనిక్షతపక్షంచంద్రహాసవిదళితపక్షమూలం॥ని॥ సీ పక్షతిః పక్షమూలమి
త్యమరః - మాం క్షితితలేనిక్షిప్యపరిపాత్యతామాం విహాయేత్యర్థః వా పూర్వకంభూమౌపాత
యిత్వేత్యర్థః-రావణః యే మం దుతం జానకీం మైథిలీమపహరాపహృతవానిత్యా
వతేతిపూర్వేణసంబంధః-తథాచ రామాయణం॥ * ॥పరిశాంతస్య మే పక్షౌ ఛిత్వాఖ
డ్గేన రావణః -సీతామాదాయవైదేహీం ముత్పాత విహాయసమితి ॥ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀
౮౪ ॥ తతః కింజాతం తత్రాహ -స్వయమితి ॥ జటాయుః సహసా వ్యవ-శ్రీరా

మస్య సీతాపహరణవార్తాం కథ న సహ యతి వేత్యర్థః - సంహృతాయుస్య కజీవి
తస్య - స్వయమపి శరభంగేణ మునినా స్వీకృతాం ప్రాప్తాం - శరభంగమునా వృత్తాం
శాశ్వతీమిత్యర్థః - గతిం వైకుంఠస్థానమవాప్తః ప్రాప్తస్య - నిజభాగ్యోదయేన స
హత్ప్రప్యాలాపస. శ్రీరామస్య దివ్యమంగళవిగ్రహసాక్షాత్కారాత్ స రథం గమస్తు
తస్య సన్నిత్యర్థః - నయనసలిలమిశ్రం బాష్పోదకమిశ్రితం పితృసఖిత్వేన తస్యాపి
తర్పణార్హత్వాదితి భావః - రామహస్తేన దత్తం - దశరథస్య దురాపం
దుర్లభం - అసాన్నిధ్యాదితి భావః - నైవాపం పితృతర్పణసంబంధి ॥ ని ॥ పితౄణాం
సంనిధాపస్యాదిత్యమరః - అంభః ప్రాప - పితృనిషేక శేష తస్యార్థే హి కం రా
మస్యాకారేత్యర్థః - ఉక్తం చ రామాయణే ॥ * ॥ అతో గోదావరీం గత్వా స నదీం నర
వ్యాఘ్రౌ - ఉదకం చక్రతుస్తస్మై గృధ్రరాజాయ తావుభౌ ఇతి - స నుత రశ్చ కమార
మధికారాదగ్నిసంస్కారానన్తరం త్వచ్ఛ ఉత్తమలోకాభావేన కథమస్య ముక్తిరయు
క్తత్వమితి చేన్న ॥ * ॥ మయా త్వం సమనుజ్ఞాతశ్శాశ్వతీం ముక్తిమాప్నుహి శ్రీరామాయ
ణోక్తత్వాద స్మైవాస్య ముక్తిః - తదుక్తం నృసింహపురాణే ॥ * ॥ మ తద్రూపతే మర

మిత్రం రామహస్తేన దత్తం దశరథమరణాపం ప్రాపదైవాపు
సంభ్రమః ॥ ౮౫ ॥ అథ దక్షిణాగర్భ్యాం ప్రతిప్రస్థితే కాకుత్స్థే
రాక్షసీ చిదయోముఖీనామసౌమిత్రిముఖభయాయతదీంచిత

మయస్యాస్త్వయా ప్రాప్తం ద్విజోత్తమ - తస్మాన్మమ పసాదేన విష్ణులోకమవా
ప్స్యసీతి - సుగిరోహానుమానిశ్శిగజోగ్ర్యోవణిక్ప థఇ ఈము క్షమధ్య పరిగణనాన్న
జటాయుషోమ క్తిప్రాప్తిః సిద్ధేత్యవగమ్యత ఇత్యుపరమ్యతే - మాలినీవృత్తం ॥ ౮౪॥
అథేతి ॥ అథ జటాయుషు - క్త్యనంతరం - కాకుత్స్థే శ్రీరామే - మహాదరణ్యమారణ్యా
నీ ॥ ని ॥ మహారణ్యమరణ్యానీత్యమరః ॥ * ॥ ఇం ద్రవరుణేత్యాదినా జీష్ - అను
గాగమశ్చ - దక్షిణాదక్షిణదిగవస్థితా సా చ సా అరణ్యానీ చ తాం ప్రతి ప్రస్థితే చలితే స
తి - జటాయుషా తద్దిగవస్థితేన రావణేన సీతాపహరణస్య కృతాః విదితా ఇవ - అయోము
ఖీనామ అయోముఖీ తినామ్నా ప్రసిద్ధా కాచిద్రాక్షసీ - సౌమిత్రిం లక్ష్మణం అభిభూయ
విహారం స్వీయపతిత్వేనాసమాలంబతలక్ష్మణమిత్యాద్యుక్తప్రకారేణాక్షిప్య
నదీయేన సౌమిత్రిసంబంధినా - శస్త్రేణఖడ్గేన - శూర్పణఖాయా రావణభగిన్యాః
యథాస్థితిః ముఖాంగకరణా సనిష్పత్తిః తస్య శంసిద్ధిసుతిని దర్శనా - అలభత ప్రాప
శూర్పణఖేవలక్ష్మణఖడ్గసికృత్తకర్ణనాసికాబభూవేత్యర్థః - ఉపలక్షణమేతత్ విశ

త్తస్తనౌచ బభూవ - తథాచోక్తం - శ్రీరామాయణే ॥ * ॥ ఏవముక్తస్తుకుపితః ఖడ్గ
ముద్యమ్య లక్ష్మణః - కర్ణనాసే స్తనౌ తస్యాః నిచకర్తారిసూదన ఇతి ॥ ౭౬ ॥ తత
ఇతి॥ తతః అయోముఖీకర్ణనాసికాస్తనచ్ఛేదనానంతరం క్రౌంచారణ్యస్యసరణ్యా
మార్గేణ॥ ని॥ అయనం వర్త్మ మార్గాధ్వపంథానః పదవీ సృతిః సరణిరిత్యమరః - అ
త్రతృతీయాపత్తిర్వ్యాఖ్యాతా - ప్రయాతౌ ప్రస్థితౌ ఏతౌ రామలక్ష్మణౌ - కర్మ - స్థూ
లశిరసస్తన్నామ్నో మహర్షేః ఋషిశ్రేష్ఠస్య శాపోత్థోగ్రణపతాం రాక్షసత్వం ప్ర
పన్నః ప్రాప్తః - యథార్థనామా అన్వర్థాభిధానః కబంధః రాక్షసః - పన్నగప
తేః కుండలీశ్వరస్యభోగః కాయస్తత్సన్నిభాభ్యాం భయంకరాభ్యాం భుజాభ్యాం - బ
బంధ రురోధేత్యర్థః - వస్తుతస్తు శ్రీరామస్య సాన్నిధ్యేచ్ఛోః శేషాంశాయితత్వాల్లక్ష్మణ
స్య శేషావతారత్వాచ్చ తదుభౌ [illegible] బంధోనదు [illegible] పన్నగ
పతిభోగభీషణాభ్యాం బాహుభ్యాం [illegible] ఉక్తమిత్యనుసంధేయం [illegible]
కాయాకస్యశిరసోబంధో [illegible] కబంధః [illegible]

[illegible] ॥ ౭౬ ॥ తతః క్రౌంచార
ణ్యాసరణ్యా ప్రయాతౌ తౌ మహర్షేః స్థూలశిరసః శాపా
త్పన్నరూపతాం ప్రపన్నః పన్నగపతిభోగభీషణాభ్యాం భుజా
భ్యాం బబంధ యథార్థనామా కబంధః ॥ ౭౭ ॥ ౫॥ తదనంత
రమనశ్రుపాతేషు రాక్షసీనేత్రేషు సదోత్పాదితతరవారి

కబంధం సలిలప్రోక్తమపమూర్ధకళేబరం - కబంధోస్త్రీ క్రియాయుక్తమప
మూర్ధకళేబరమితి విశ్వామరౌ - ప్రకృతేపీంద్ర వజ్రాధిఘాతాద్వక్షోవిభుగ్నశిర
స్తయా కబంధత్వాద్యథార్థనామత్వమస్యేతిభావః - తథాచ రామాయణే ॥ * ॥ ల
క్ష్మణం ప్రతికబంధవాక్యం ॥ * ॥ పురామమ మహాబాహో మహాబలపరాక్రమ - రూ
పమాసీన్మహాచింత్యం త్రిషులోకేషు విశ్రుతం - తతః స్థూలశిరానామ మహర్షిః కుపి
తో మయా - విచిన్వన్వివిధం వన్యం రూపేణానేన ధర్షితః - తేనాహముక్తః ప్రేక్ష్య
వం ఘోరశాపాభిధాయినా - ఏతదేవ నృశంసం తే రూపమస్తు విగర్హితం ॥ ఇంద్ర
కోపాదిదం రూపం ప్రాప్తమేవం రణాజిర ఇతి ॥ ౭౭ ॥ తదనంతరమితి ॥ తదనంతరం ని
రోధానంతరం - అనశ్రుపాత్రేష్వబాష్పస్యాన్యేషు నిజభర్తృమహిమ్నా కదాపి శోకా
ద్యుపహత్యభావాదనాస్పదీకృతా శ్రుగంధేష్విత్యర్థః ॥ ని ॥ యోగ్యభాజనయోః పాత్ర
మిత్యమరః - రాక్షసీనేత్రేషు రాక్షసానాం గణానయనేషు సదా సర్వదా ఉత్పాదితతరా

త్యతిశయేనోత్పాదితాని ॥ * ॥ ద్విరచన విభజ్యేత్యాదినా తరప్ప్రత్యయః - తా
ని వారీణి బాష్పోదకాని యాభ్యాం తౌ తాభ్యాం రాక్షసఖండనేన శోకోత్పాదకత్వాన్ని
రంతరరాక్షసీనేత్రజలోత్పాదకాభ్యా మిత్యర్థః - రామలక్ష్మణయో స్తరవారిభ్యాంఖ
డ్గాభ్యాం ॥ ని॥ తరవారిర్మండలాగ్రః ఖడ్గకౌక్షేయకౌ సమావిత్యమరః - కబంధబాహు
యుగళం- కదళీమివలూత్వా కదళీ లావమలూయత అచ్ఛిద్యత- కదళీకాండ మివానా
యాసేనాఖండ్యతేత్యర్థః- కదళీలావవదిత్యపపాఠః ॥ * ॥ ఉపమానే కర్మణి చేతిణము
ల్ప్రత్యయః - కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ ఇతిలూఇణనుప్రయోగః - నిశ్శంకకు
శలౌ శ్రీరామలక్ష్మణౌ నిజాసిభ్యాం కబంధస్య దక్షిణసవ్యబాహూ చిచ్ఛిదతురిత్యర్థః అ
త్రకరణయోరపి తరవార్యోః కర్తృత్వవ్యపదేశ స్తయోరఖండితకార్యోద్యోతనార్థం ॥ *
తథాచ రామాయణమ్ ॥ * ॥ దక్షిణో దక్షిణం బాహుమసక్తమసినా తతః । చిచ్ఛేద
రామోవేగేన సవ్యం వీర స్తు లక్ష్మణ ఇతి ॥ ౬౮ ॥ తదనస్వితి॥ దనుబాహుచ్ఛేదానంత
రం - దనువంశోద్భవత్వాద్దనుః సచాసౌ కబంధశ్చేతి విశేషణసమాసః - యద్వా దను

భ్యాం రామలక్ష్మణయో స్తరవారిభ్యాం కబంధబాహుయుగ
ళం కదళీలావమలూయత ॥ ౬౮ ॥ ప॥ తదను దనుకబంధే నాదరా
దర్థితౌ తౌ గిరితటభువి దేహం దేహతు స్తస్య భీమమ్। అథ దహ
దథశాపాపాయ తుష్టస్స రామం తపన తనయమైత్ర్యై

తిత్యస్య పూర్వేణాన్వయః తథా - శ్రీరామాయణే అరణ్యకాండే ॥ * ॥ ఏవముక్తస్తు రామే
ణ వాక్యం దనురనుత్తమమితి - దనోస్స కాశాత్తత్త్వేన ప్రభావంతే మహాత్మన ఇతిశ
బరీం ప్రతివాక్యంచ - తథా దనుర్న్నామ స్త్రియః పుత్రశ్శాపాద్రాక్షసతాంగత ఇతి -
కిష్కింధాకాండే చోక్తత్వాత్తథా చ - దనునామాచాసౌ కబంధశ్చ దనుకబంధ ఇతి
శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపసమాసః - శాకపార్థివాదిరాకృతిగణః - తే
న దనుకబంధేన ఆదరాద్గౌరవాత్ అర్థితౌ ॥ * ॥ మిత్రంచైవోపదేష్ట్యామి యువా
భ్యాం సంస్కృతోగ్నినేతి యాచితౌ - తౌ రామలక్ష్మణౌ - గిరితటభువి
గిరిప్రదరసీమ్ని ॥ * ॥ గిరిప్రదరమాసాద్య పావకం విససర్జతురితి రామాయణాత్ -
భీమం భయంకరం - తస్య కబంధస్య దేహం కళేబరం - దేహతుర్భస్మీచక్రతుః ॥ * ॥
దహభస్మీకరణ ఇతి ధాతోర్లిట్ - అతఏకహల్మధ్యేనాదేశాదే ర్లిటీత్యేత్వాభ్యాస
లోపౌ - అథ దహనానంతరం శాపాపాయేన ముని ప్రయుక్తశాపాంతేన తుష్టస్సోషంగత
స్సన్ కబంధః కామం సంప్రత్యకథయత్ - అనోదత్ ॥ కమితి॥ తపనతనయమైత్ర్యా సుగ్రీ

వస్నేహేన - మైథిలీం సీతాం - ప్రాప్స్యసీతి లభస్వేతి - ఉక్తంచ ॥ శ్రీరామాయణే ॥ * ॥ శ్రూయతాం రామ వక్ష్యామి సుగ్రీవో నామ వానర ఇత్యారభ్య - స తే సహాయో మిత్రంచ సీతాయాః పరిమార్గణే ఇత్యన్తేన - మైత్రీత్యత్ర ॥ * ॥ బ్రాహ్మణాదిత్వాద్గుణ వచనేత్యాదినా ష్యఞ్ ప్రత్యయః - షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్ సచమాతరిషి చ్చేతిషిత్వా దేవసిద్ధే మాతామహశబ్దస్య గౌరాదిషు పాఠేనా నిత్యత్వజ్ఞాపనాద్వైకల్పికః - అతఏవా హవామనః - ష్యఞ్ షిత్ప్రకరణాదీకారో బహుళమితి స్త్రీనపుంసకయోర్భావక్రియయో ర్యోః ష్యఞ్ క్వచిచ్చ వుఞ్ జౌచిత్యమౌచితీ మైత్ర్యం ॥ ని ॥ మైత్రీపుష్ప్యగుదాహృత మిత్యమరః - మాలినీవృత్తం ॥ ౭౯ ॥ అస్మిన్ సర్గే ॥ తస్మిన్ కబన్ధే - ఋశ్యమూక మార్గం సుగ్రీవాధిష్ఠితఋశ్యమూకాఖ్యపర్వతవర్త్మ - ఉపదిశ్య నివేద్య - స్వర్గం గతే సతి - మతంగస్య మహర్షేరాశ్రమేచ సతితాచ్ఛీల్యేన విమతంగాశ్రమవాసిన్యా ॥ త్యాచ్ఛీల్యే ణినిః - తపస్విన్యా వ్రతోపవాసాదితపోనిష్ఠయా ॥ * ॥ అస్మాయా

థిలీం ప్రాప్స్యసీతి ॥ ౪ ॥ ౭౯ ॥ తస్మిన్ ఋశ్యమూకమా
ర్గముపదిశ్య స్వర్గం గతే చ తం గాశ్రమవాసిన్యా తపస్విన్యా శబ
ర్యా కృతాం సపర్యాం ప్రతిగృహ్య రామస్తదనుజ్ఞయా మనో
జ్ఞవివిధవిహగకూజితం మృగగణవిహరణమనోహరంగహ
నపదముపగాహ్య వ్యాకోచకుశేశయపరిచయకషాయైర్వ
న దేవతాలతాడోలానుకూలైః కూలాయతలీలాపరవశవ

శే ధాత్ప్రసజో నినిరితి వినిప్రత్యయః - శబర్యా శబరస్త్రియా మతంగశిష్యయా కయా చిద్విరక్తరమణ్యా కృతాం విహితాం సపర్యామర్ఘ్యపాద్యాదిరూప పూజాం ॥ ని ॥ పూజా నమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమా ఇత్యమరః - రామః ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య - నిరంతరభక్తిపరతంత్రత్వాచ్ఛబర్యాస్తద్విరచితాయా అపి పూజాయా మహాత్మ్యేనాభక్తవత్సలస్య శ్రీరామస్య గ్రాహ్యత్వాదితి భావః - తతః - తదనుజ్ఞయా తస్యా శ్శబర్యాః అనుజ్ఞయా నియోగేన - మనోజ్ఞాని మనోహరాణి వివిధాని అనేకప్రకారాణి విహగకూజితాని శుకశారికాదిపక్షిరుతాని యస్మింస్తత్తథోక్తం - మృగగణానాం హరిణచమరచమర్యాదిమృగయూథానాం విహరణేన స్వైరసంచారేణ మనోహరం హృదయానందకరం - గహనపదమరణ్యస్థానముపగాహ్య ప్రవిశ్య అథ - వ్యాకోచకుశేశయపరిచయేన సంఫుల్లకమలపరిశీలనేన కషాయైస్సురభ్యసంపన్నైః ॥ ని ॥ ప్రఫుల్లోత్ఫుల్లసంఫుల్లవ్యాకోశవికచస్ఫుటాః - సహస్రపత్త్రం కమలం శతపత్త్రం కుశేశయమితి

చామరః ॥ ని ॥ రాగద్రవ్యే కషాయో (స్త్రీ) నిర్యాసే సౌరభే రసే ఇతి యాదవః - వనదే వతానాం యా లతాడోలాః లతారూపప్రేంఖోళికాః తాసామనుకూలైరనుగుణైః స్వ ప్రయత్నం వినైవ పతతస్తత్పాలన హేతుత్వాదితిభావః - కూలేషం పారోధసీ ఆయత లీలా పరవశాః అవిచ్ఛిన్న క్రీడాపరతన్త్రాః తిర్యగ్గత ప్రసరరూపస్యాపారతన్త్ర్య దా ఇత్యర్థః - యేవశానాం కరిణీనాం వల్లభా మత్తమతంగజాస్తేషాం మదాంబుదా నోదకం సంబంధ్యస్యబద్ధం తీతి తథోక్తైః - మదగంధ సంబంధబంధురైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ వశా (స్త్రీ) కరిణీవంధ్యాల్యమరః - శంబరారాతిశరధిసదృశాని పంచబాణతూణీర సరూ పాణీత్యర్థః - యాని తటరుహసహకార శిఖరాణి తైరిరుపాతి సౌరభరసాలా క్రమం జగ్యః అత్ర శిఖర శబ్దేన తద్గతమంజర్యో లక్ష్యంతే ॥ ని ॥ శిఖరం శైలవృక్షాగ్ర శిఖాపుల కకోటిష్వితి విశ్వః - తేభ్యో విసరత్ స్రంసమానోయ ఆసవాసారో మకరందధారాసం పాతః తస్యశీకరాకణా ఏవ శేఖరా అవతంసాః యేషాం తైస్తథోక్తైః - మాకరదం మక

వశావల్లభమదాంబుచుంబిభిశ్శంబరారాతిశరధిసదృశతటరు
హసహకారశిఖరప్రసర దాసవాసారశీకరశేఖరైర్వివిధల
తాలాసికాలాస్యోపదేశ దేశికాయమానైః కాయమానసమా
నాభోగలతాగృహకేళీలుబ్ధ లుబ్ధకపురంధ్రీ శిథిలధమ్మిల్లమ
ల్లికాగంధమాంసలైర్మల్లికాతుపతుపత్యోభయోదిభూతపా
థః పాథేయైస్తటపవనపవనైరనుకంప్యమానః సంపామభజత॥

రందబిందు సదోహసుందరైరిత్యర్థః ॥ని॥ ఆమ్రశ్చూతో రసాలోసౌ సహకారోతి సౌరభః - శీకరోంబుకణాః స్మృత ఇతిచామరః- వివిధా నానాప్రకారాః లతాః మల్లికా మాలత్యాది స్తబకాస్తా ఏవ లాసికాః నర్తక్య ఇతిరూపకం - తాసాం లాస్యోపదేశేనా ట్యక్రియాసంశిక్షణే దేశికాః గురవ ఇవాచరంతో దేశికాయమానాస్తైః - నాట్యవి ద్యాచార్యా ఇవ తాసాం నర్తనప్రవర్తకైరిత్యర్థః ॥ * ॥ ఆచారక్యజంతాల్లటశ్శా నజాదేశః- అత్ర వివిధ లతాచలనేన మారుతానాం దేశికాయమానత్వోత్ప్రేక్షణా (త్క్రి)యానిమిత్తా జాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ని॥ నర్తకీలాసికే సమే - తాండవం నటనం నాట్యం లాస్యం నృత్తం చ నర్తనమితిచామరః-కాయమితం మానం ప్రమాణం యస్య కాయమానః అంగణాదౌ స్తంభాదినిర్మిత పురుష ప్రమాణోన్నతో మంటప విశేషః తత్స మానస్తత్సదృశః ఆభోగో విస్తారో యేషాం తేషు లతాగృహేషు లతానికాన మయనికేతనే షు కేళీలుబ్ధానాం క్రీడాగృధ్నూనాం లుబ్ధకపురంధ్రీణాం పుళిందసుందరీణాం యోశిథిలధ

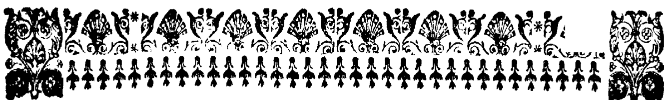
మ్మిల్లాః విశ్లథకచభారాః తేషు యాః మల్లికాః తృణశూల్యకుసుమాని తాసాం గంధేన సౌర
భ్యేణ మాంసలైః పరిపూర్ణైః ॥ ని ॥ కబరీ కేశపాశో ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచా ఇత్యమ
రః ॥ ని॥ మల్లీతు మల్లికా తృణశూల్య రూపా రీతిగతత్నకూటాయాం - మల్లికాక్షా మలినచం
చుచరణా హంసవిశేషాః ॥ ని ॥ రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లోహితైస్సితాః - మలి
నైర్మల్లికాక్షా ఇత్యమరః - తేషాం పక్షవిక్షోభేన గరుదభిఘాతేన క్షోదీభూతం చూర్ణీ
భూతం నీహారాకారేణ శకలీకృతమిత్యర్థః - తాదృశం యత్పాథ ఉదకం తదేవ పాథే
యం కబళం యేషాం తైః తత్సమాకృతైరిత్యర్థః ॥ ని॥ కబంధముదకం పాథ ఇత్యమరః-
క్షోదీభూతమిత్యత్ర అక్షోదః క్షోదః సంపద్యమానం క్షోదీభూతమితివిగ్రహః ॥ * ॥ అ
భూతతద్భావే చ్విః ॥ * ॥ కుగతి ప్రాదయ ఇతి సమాసః - పాథేయమిత్యత్ర పథిసా
ధు పాథేయం ॥ * ॥ పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞితి ఢఞ్ ప్రత్యయః - ఏవం తైస్త్వ
మాంద్య సౌరభ్యసంపన్నైః స్తటవనపవనైస్తీరకాంతారమారుతైః - అనుకంప్య

ఇతి శ్రీః దర్భరాజ విరచితే - శ్రీమతి చంపూరామాయణే
అరణ్యకాండస్సమాప్తః ॥ ***********************

మానోద్ధూమాయమానస్రక్ - విరహిణాం వేదనోద్దీపకత్వాదితి భావః - పంపాం నామ
పుష్కరిణీం అభజత తీరం ప్రాపేత్యర్థః ॥ * ॥ ఇతి శ్రీమద్గమరామాగిరి బ్రహ్మానందమా
నసేందీవరసందోహచంద్రానందలాభాభివందిత రఘునందనచరణారవింద మకరందా
స్వాదనకందళితనారస్వతేనాఖండితపఃప్రచండముని ప్రకాండమండలేశ్వర శాండిల్య
మహా... శాంతం పస్సంచనాన్వయ సుధాపారావారపారిజాతస్య ధన్వం తరస్య
పతారాంతిరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాపారసత్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కొండోపం
డితవర్యస్యతనూజేన గంగాంబికాగర్భ రత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రే
ణ విరచితాయాం చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సాహిత్యమంజూషికాఖ్యాయా
మారణ్యకాండస్సమాప్తః - *******************************

శ్లో॥ రామచంద్రాఖ్యరచితా రామచంద్రపదార్పితా । అరణ్యకాండ
వ్యాఖ్యాసా పూర్ణా మంజూషికాభిధా-

శ్రీరస్తు.

శ్రీ శారదాంబాయైనమః.

సవ్యాఖ్యానే - వమ్పూ రామాయణేకిష్కింధాకాండప్రారంభః.

అథకిష్కింధాకాండో వ్యాఖ్యాయతే ॥ సతామితి ॥ సవిరాధఖరత్రిశిరోదూషణకబంధాదీనామయత్నసంహరణేన ప్రసిద్ధపరాక్రమయుక్తః అతఏవ లోకనివిష్టకీర్తిః జగద్విఖ్యాతయశస్సంపన్నః రఘూణాం ప్రవరో రఘుషు ముఖ్యః సతాం సాధూనాం బుద్ధిం చిత్తవృత్తిమివ ప్రసన్నాం నిర్మలాం ఏకత్ర స్వాభావ్యాదన్యత్ర రాగాద్యనుపహతత్వాచ్చేతి భావః. తాం చికీర్షితరావణవధోపయోగిసుగ్రీవాధిష్ఠితఋశ్యమూ

సతాం సతాం బుద్ధిమివ ప్రసన్నాం పంపాం వియోగజ్వరజా
తకంపః । విలోకయన్ లోకనివిష్టకీర్తిః ఆర్తిం రఘూణాం ప్ర
వరః ప్రపేదే ॥౧॥ తతస్తస్యాస్తటవనే నానానోకహానివహాంపరి

కసమీపవర్తినీం పంపాం విలోకయన్ పశ్యన్ అతఏవ వియోగేన సీతావిరహశోకాతిశయేన యో జ్వరః సంతాపః ఇంద్రియక్షోభ ఇతియావత్ - తేన జాతః ఉత్పన్నః కంపో గాత్రవేపథుర్యస్య సతథోక్తస్సన్ ఆర్తిం మదనపీడాం ప్రపేదే ప్రాప - తస్యాః ప్రసన్నత్వేపి విరహిణాముద్దీపకత్వాత్పరమయం వ్యథామనుబభూవేత్యర్థః ॥ ని॥ ఆర్తిః పీడా ధనుష్కోట్యోరిత్యమరః. అత్ర బుద్ధిమివేత్యేకం పదం ఇవేన సహ నిత్యసమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతి వక్తవ్యాదతఏవ సమాసగాత్రాతీ ఘ్రాణోపమావృత్తముపజాతిః - అత్రాదౌ ॥ * ॥ స తాం పుష్కరిణీం గత్వా పద్మోత్పలఝషాకులాం - రామస్సౌమిత్రిసహితో విలలాపాకులేంద్రియ ఇతి॥ శ్రీరామాయణ కిష్కింధాకాండాగ్రపద్యాదిమపద ప్రయోగేన చాతుర్యం దర్శితం కవినేత్యనుసంధేయం॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం నానావిధానామనోకహానాం చూతచాంపేయాదితరు విశేషాణాం నివహేన నికురుంబేణ పరిష్కృతే భూషితే ॥ * ॥ సంపర్యూహే

త్యాః కరోతీ భూషణ ఇతి సుదాగమః - తస్యాః పంపాయాః స్తటవనే పరిసరవర్తికాననే నిభృతేతరమనిభృతమతిచపలం భ్రమణం యాత్సుక్యప్రయుక్తసంభ్రమో యస్య తథోక్తైః యః పరభృతవ్రాతః పికనికరః ॥ని॥ వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యపీత్యమరః - తస్య చంచూమయ్యా త్రోటీరూపా అత్ర చంచూశబ్దేన కరోపిత్యుతే తత్త్రైవ సస్వరావిర్భావాత్ ॥ని॥ చంచుస్త్రోటిరుభే స్త్రియామిత్యమరః - తాం ద్రూప్యేనయట్ ॥ స్త్రియాం పుంవదిన్యాదినా పుంవద్భావః - తాదృశీయా విపంచీ వీణా ॥ ని॥ విపంచీ వల్లకీ వీణేతి వైజయంతీ - వీణా తు వల్లకీ - విపంచీత్యమరశ్చ - తస్యా స్సకాశాత్సముదంచితా స్సముత్పన్నా యే పంచమాః పంచమాఖ్యాః స్వరవిశేషాః ॥ ని ॥ పికః కూజతి పంచమమిత్యభిధానాత్ తైరంచితా మనోజ్ఞా ॥ * ॥ అంచేః పూజాయామితి వీడాగమః - తథా సంతతం నిరంతరం ఆకుంచితం శరసంధానార్థమవనమితం పంచశరశరాసనం మన్మథకార్ముకం తేన వంచితో నివారితః పథికజనానాం విరహిణాం సం

పుష్పితే నిభృతేతరభ్రమణపరభృతవ్రాతవంచూమయవి
పంచీసముదంచితపంచమాంచితాసంతతాకుంచితపంచశరశ
రాసనవంచితపథికజనసంచారప్రపంచాప్రమదచలదలచం
చరీకకులకంచుకితమాధవీవిభూతిరుదజృంభత ॥౨॥ ప॥ య
త్రకాంతైర్వియుక్తానాంయుక్తానామపిసుభ్రువామ్। డోలా

చార ప్రపంచః యాతాయాతప్రచారో యస్యాం సా - తథా ప్రమదం మకరందలాభాత్ప్రమత్తం యచ్చంచరీకకులం రోలంబనికురుంబం తేన కంచుకితాః కంచుకవత్ప్రతాః ఆవేష్టితా ఇత్యర్థః ॥ * ॥ తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః - తా మాధవ్యోతిముక్తలతాః యస్యాం సా ॥ ని ॥ ఇందిందిరశ్చంచరీకో రోలంబో భ్రమరశ్చ సః - అతిముక్తః పుండ్రకస్స్యాద్వాసంతీమాధవీలతేతి చామరః - యద్వా మధోర్వసంతస్యేయం మాధవీ ॥ ని ॥ మధుర్వసంతే చైత్రేధాతి విశ్వః ॥ * ॥ తస్యేదమిత్యణ్ టిడ్ఢాణఞిత్యాది నా జీప్ విభూతి స్సంపదుదజృంభత ఉజ్జృంభితవతీ ॥ ని ॥ భూతిర్భస్మని సంపదీత్యమరః ॥౨॥ యత్రేతి ॥ యత్ర యస్మిన్ వసంతసమయే కాంతైః ప్రియతమైర్వియుక్తానాం కాంతైర్యుక్తానామపి సుభ్రువాం సుందరీణాం మనాంసి హృదయాని చ వపూంషి శరీరాణి చ డోలాకర్మ డోలాలీలాం వితన్వంతి కుర్వంతి ॥ విరహిణీనాం మనాంసి ప్రియవియోగవేదనయా డోలాయమానాని భవంతి ప్రియసంగతానాం వపూంషి తు వసంతోత్సవే ప్రవృత్తైస్సాకం డోలాఖేలనలాభాత్ప్రాప్తఖేలనజనితసుఖమనుభవంతీత్య

ర్థః - అత్రవిషయతా క్రమమన్వయాత్క్రియాపరనామా యథాసంఖ్యాలంకారః- తథా మనసాం పుష్పాణాం వర్ణ్యతయా ప్రకృతానామేవ తదోలం కర్మత్వితత్వనక్రియారూపధర్మ సంబంధేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితేయం చోక్తాలంకారేణాంగేన సంకీర్యతే ॥ ౩ ॥ కరతలైరితి ॥ యద్దినేయుస్య వసంతస్య దినేష్విత్యర్థః - విలోలవిలోచనాశ్చంచలాక్ష్యః కరతలైర్నిజహస్తప్రచేశైర్వనేషూద్యానవనేషు సుమనసాం పుష్పాణాం ॥ ని ॥ (స్త్రీ) సుమనసః పుష్పమిత్యమరః- అపచీయత ఇత్యపచాయం లవనం ఉపస్పృష్టోఘఞ్ ॥ ఫేతి వాక్యారంభే - ఈక్షణైర్దృష్టిభిః జనేషు మనసామపచీయత ఇత్యపచయముపహారమాకర్షణమితి యావత్ ॥ ని ॥ అపహారస్త్వపచయ ఇత్యమరః విరచయంతి వితన్వంతి ఆలంకారౌ పూర్వవదున్నేయౌ ద్రుతవిలంబితవృత్తం ॥ * ॥ ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌ భరావితి లక్షణాత్ ॥ ర ॥

కర్మసితస్వ న్తిమనాంసి చపపూ్రాంశ్ గ ॥ ౩ ॥ ప ॥ కరతలైర
పచాయమథైకుశైర పచయం చవనేషు జనేషు చ ॥ సుమన
సాం మనసామపియద్ది నేరచయన్తిలోలవిలోచనాః ॥ ర ॥
౫ ॥ తస్మిన్న సమశరసమర సమయే సన్నాం సముయాపర్య
టనపర్యాకులహృదయోహృదయితాంహా దిశత్సు లక్ష్మ
లక్ష్మణమిత్థమభాషత ॥ ౫ ॥ ప ॥ అథౌసిద్ధౌషధిరివహితా శేలీ
కాలేయస్యాపన్నే త్రేతాయాం జనసముయిత్రి యాన్నే ప

తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్న సమశరసమర సమయే పంచబాణరణకాలే ... సమయ ఇత్యర్థః - పంపాం సమయా పంపాయాస్సమీపే ॥ ని ॥ సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యేస్యస్య యేమతా వితిహలాయుధః- అధితః పరితస్సమయానికషాహాప్రతియోగేష్వపిదృశ్యే ఇతి ద్వితీయా - పర్యటనసంచరణ పర్యాకులహృదయః వ్యాకులాంతఃకరణః శ్రీరామః హృదయదయితాం సీతాం హృది లక్షయన్ నిరంతరభావనయా హృదయే విలోకయన్ లక్ష్మణం ప్రతి ఇత్థమనేన ప్రకారేణాభాషత అవోచత్ ॥ ౫ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ అథావితి ॥ అత్రయత్తదోర్నిత్యసంబంధాదుత్తరవాక్యే తచ్ఛబ్దస్య విద్యమానత్వాద్యచ్ఛబ్దోధ్యాహర్తవ్యః యాసీతా సేమమ తు ఆధౌ మానసవ్యథాయాం సత్యాం ॥ ని ॥ పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః- ఆధిగ్రహణేన తజ్జన్యశారీరామయోపలక్ష్యతే - సిద్ధౌషధిరివసంజీవన్యాద్యౌషధివిశేష ఇవ హితా పథ్యా ఆరోగ్యకరీత్యర్థః - తాదాత్మ్యకోపచారాచ్చరణహితా

పదేశాదినా ఆధింనిరస్య తజ్జనితవ్యాధేరపి నివర్తకత్వాదితిభావః- తదుక్తం జ్ఞానదా
నిష్ఠే * ఆధిజావ్యాధయస్తత్ర ద్రవ్యమంత్రశుభక్రమైః - చికిత్సనాది శాస్త్రోక్తై
ర్నశ్యంతి తత్వం చవేత్సితదితి - కేళికాలే క్రీడాసమయే వయస్యాసఖీ అనపాయినీ
త్యర్థః ॥ ని ॥ ఆళిస్సఖీవయస్యా చేత్యమరః - తథా త్రేతాయజనసమయే త్రే
తాయాః ఆహవనీయాద్యగ్నిత్రయస్య యజనసమయే హవిరాది ద్రవ్యదానపూ
జాకాలే ॥ ని ॥ త్రేతాత్వగ్నిత్రయేయుగ ఇత్యమరః - త్రేతాశబ్దో వ్యాఖ్యాతో
బాలకాండే - త్రయస్త్రేతాగ్నితేజస ఇత్యత్ర పత్నీసహధర్మిణీ పత్యురనయాయ
జ్ఞస్సంపద్యత ఇతిపత్నీతి విగ్రహః ॥ ని ॥ పత్నీపాణిగృహీతీచ ద్వితీయా సహధర్మి
ణీత్యమరః - యుద్ధే క్షత్రియాణ్యే వక్షత్రియకులోద్భవైవ తస్మాత్ క్షత్రియయుక్తధర్మోప
దేశకత్వాదైవేత్యర్థః - పలాయనాద్యుపదేశవ్యవచ్ఛేదకోయమేవకారః ॥ * ॥ ఆ
ర్యక్షత్రియాభ్యాం చేతిస్వార్థేఙీప్ - ఆనుగాగమశ్చ తథా దేవానా మిష్టదేవానాం
ద్విజానాం వసిష్ఠాది బ్రాహ్మణానాం పితౄణాం దశరథకౌసల్యాదీనాంచ సమారాధనే

యుద్ధే । శిష్యా దేవద్విజపితృసమారాధనే బన్ధురార్తా సీతా
సా మే శిశిరితమహాకాననే కాననజాతా ॥ ౬ ॥ ప ॥ మలయగిరి
చరోయంపస్మథాధోరణాజ్ఞాముదితపథికవర్గో మారుతవ్యా
క్షేపాస్త్రీవిరచయతిమదీయే శైత్యసౌరభ్యమాంద్యైర్వ్యస్త్రివిధ

పూజాయాం విషయే శిష్యా అంతేవాసినీ- భయభక్తిశ్రద్ధాపూర్వకము చితోపచార
కరణతత్పరేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః - తథా ఆర్తౌ ఆ
గంతుకపీడాయాం సత్యాం బంధుః ప్రియసుహృత్ - హితోపాయోపదేశాదినా తన్ని
రసననిపుణేత్యర్థః - జాతేతి సర్వత్రానుషజ్యతే సా సీతా మే శిశిరితం స్వసాహచర్యే
ణ పూర్వం శిశిరీకృతం యన్మహాకాననం మహారణ్యం తస్మిన్ - కాననజాతా కాపినాభూ
త్ - ఆధ్యాదిషు పూర్వం తత్తదానుగుణ్యేన తథా తథా జాతా ఇదానీం త్వస్మిన్మహార
ణ్యే న కాపి జాతేతి మహత్కష్టమాపన్నమిత్యర్థః- ఈదృగ్గుణగణశాలిన్యాః సీతాయాః
విరహే కథం మమ నిర్వాహ ఇతి భావః - సిద్ధౌషధిరివేత్యుపమా స్పష్టా అన్యత్ర రూపక
మిత్యనయోస్సంసృష్టిః - మందాక్రాంతావృత్తం ॥ ౬ ॥ మలయేతి ॥ మలయగిరిచ
రో మలయాచలవర్తీ ఏకత్ర దాక్షిణాత్యత్వాదన్యత్ర తత్సవత్వా [illegible] తదుక్తం
హిమవద్వింధ్యమలయా గజానాం ప్రభవా నగా ఇతి - తథా మన్మథ వి [illegible]
స్తిపకః తస్యాజ్ఞయా నిరాగేన ముదితో వ్యాకులితో మదితశ్చ పథికవ [illegible]
నివహో యేన సతథోక్తః - ఏకత్రోద్దీపకత్వాదన్యత్ర నిరంకుశత్వాచ్చేతి భావః ॥ని

ఆధోరణాహస్తిపకాహస్త్యారోహానిషాదిన ఇత్యమరః - అయం ప్రవర్తమానఃమా రుత ఏవ వ్యాళహస్తీదుష్టగజః ॥ ని ॥ వ్యాళ దుష్టగజే సర్ప ఇత్యభిధానాత్ ॥ వ్యాళశబ్దేనైవ హస్తి ప్రతీతౌ పునర్హస్తిగ్రహణంకరికలభకరేణువత్సాదివ ద్రష్టవ్యం- కైత్యసౌరభ్యమాన్ద్యైః త్రివిధస్త్రిప్రకారోయోమదో దానోదకంపరప్రహరణ శీతుభూతదర్పోవా తేన సమ్మూర్ఛితస్సంపూర్ణస్సన్ శైత్యాదిగుణత్రితయరూపమదోన్మత్తఇత్యర్థః- సదీయమానసేవ ప్రలీలాముత్ఖాతకేళింవిరచయతీతనోతి - అత్యంత శైత్యపాదకపేవనోత్పాదనేనమన్మనోవిదారణంకరోతీత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉత్ఖాత కేళిశ్శృంగాద్యైర్వప్రక్రీడానిగద్యత ఇతిశబ్దార్ణవే హస్తిమాత్రస్యైవ వప్రక్రీడా దుస్సహః - తస్యతు పునరాధోరణాజ్ఞప్తత్వందుష్టత్వంత్రివిధమదసమ్మూర్ఛితత్వంచ యదిత చ్చాతిముచ కర్తవ్యమితిభావః - మారుతేశ్శైత్యాదిగుణ వర్ణనం కవిసమయసిద్ధత్వాదితి ద్రష్టవ్యం - అత్రమారుతే వ్యాళహస్తిత్వరూపణాన్మన్మథస్యాధోరణ రూపణంగమ్యత

మదసమ్మూర్ఛితో నాగ సేవప్రలీలామ్ ॥ ౭ ॥ ౫॥ తతోదుస్సహంకర
హాకృశానుభావకృశానుభావంభావస్థ తుణమివ తుణలక్ష్మ
ణవచన ధార్య మాణధైర్యం రాఘవమగ్రతస్సుగ్రీవోపిలో
క్యవాలిప్రహితాపసర్పణియాను దూరమపసర్పతు ॥ ౮ ॥ సతుస
మ్మన్త్ర్యామాత్యైభిస్తయోరాశయమవజిగమిషుః ప్రభంజనా

ఇత్యేకదేశవర్తి సావయవ రూపకం - మాలినీవృత్తం ॥ ౭ ॥ తతఇతి ॥ తతఃభాషణానంతరం దుస్సహస్సోఢుమశక్యః రామోవిరహకృశానోర్విరహానలస్య భావశ్చేష్టావ్యాపారఇతియావత్ తేన కృశః క్షీణః అనుభావస్సామర్థ్యం చిత్తస్యాస్థైర్యం యస్యతంతథోక్తం ॥ ని ॥ కృశానుఃపావకోనలఇత్యమరః- అనుగతోభావోనుభావఇతిఘుజంతేన ప్రాదిసమాసఃనతూపసృష్టాద్ఘఞ్ ప్రత్యయః - శ్రేణీభువోనుపసర్గే ఇత్యనుపసర్గాద్భవతేర్ఘఞ్ విధానాత్ అతఏవకాశికాయాం - కథంప్రభావోరాజ్ఞాంప్రకృష్టోభాగఇతిప్రాదిసమాస ఇతిచాద్యపరిహారో - భావసంధుక్షణంస్వభావాను సంధానంపునః ప్రకృతిప్రాపణమితియావత్ ॥ * ॥ ధుక్షేర్ల్యుట్ - తత్రవిచక్షణానినిపుణానిలక్ష్మణవచనాని తైర్ధార్యమాణంధారణవిషయీక్రియమాణంధైర్యంచిత్తస్థైర్యం యేనతంతథోక్తం * సంస్తంభ రామభద్రం లేమాశుచః పురుషర్షభ - నేదృశానాంమతిర్మందా భవత్యకలుషాత్మనామితి శ్రీరామాయణేలక్ష్మణోక్తవచనాలంబితధైర్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ ధావస్సత్తా ప్రభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మస్వితమరః- రాఘవం శ్రీరామమగ్ర

తతః పురోభాగే సుగ్రీవోవిలోక్య దృష్ట్వా వాలినా ప్రహితః వృత్తాంత పరిజ్ఞానార్థం ప్రేషితః యోపసర్పోగూఢచారస్స ఇతిధియా తద్భ్రాంత్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ అపసర్ప శ్చరస్స్పశః- చారశ్చగూఢపురుషఇత్యమరః - సుదూరమతివ ప్రకృష్టమపససర్ప అప సృతవాన్ - పూర్వాధిష్ఠితస్థలం పరిత్యజ్య స్థలాంతరం జగామేత్యర్థః ॥ సఇతి ॥ స తుసోపి సుగ్రీవః షాడ్గుణ్య చింతనం మంత్రః స ఏషామ స్తీతిమంత్రిణః తైః రథామా త్యైస్స హ ॥ ని ॥ మంత్రీధీసచివోమాత్య ఇత్యమరః - అత్ర సహాది శబ్దాప్రయోగేపి తదర్థాగ మ్యతాయాం వృద్ధోయూనేతిజ్ఞాపనాత్తృతీయా సమ్మంత్ర్యసమ్యగ్విచార్యతయోః రా మలక్ష్మణయోః ఆశయమభిప్రాయం అవజిగమిషుః అవగంతుమిచ్ఛుః - జ్ఞాసుస్సన్నిత్య ర్థః అవపూర్వాద్గమేస్సన్ ంతాదు ప్రత్యయః - ప్రథమం జనాత్మజం పవమానతన యం హనూమంతం ప్రాహిణోత్ప్రేషితవాన్ తత్సనిపాపమితిశేషః - తస్యైవమహాబు ద్ధిసంపన్నత్వేన దూత్యేప్రేషణీయత్వాదితి భావః ॥ ౯ ॥ అ ॥ సోపి శ్రీరామం ప్రతిజగామే త్యాహ ॥ తపనేతి ॥ యః హనూమాన్ విద్యయా సకలశాస్త్రాభ్యాసేన జన్మనా ఉత్పత్త్యా

త్మజం ప్రాహిణోత్ ॥ ౯ ॥ ప ॥ తపనపవనయోర్ద్వయోః ప్రాప్త
వాన్ పుత్రభావం శతమఖకృత వాలివినాద్యయా జన్మనా చ ॥ ౧ ॥
తుదశముఖకీర్తిస్తోమసోమస్యపక్షశ్చరమ ఇహహనూమాన్ ప్రాం

చనేతునాతపనపవనయోస్సూర్యపవమానయోః పుత్రభావం పుత్రత్వం ప్రాప్తవాన్ గతవాన్ ॥ * ॥ మార్తండస్తత్ర భవాన్ త్రభగవాన్ తిమిరాపహః - తేజసోస్య మదీ యస్యదదామిశతికాంకలాం - యదాచశాస్త్రాణ్య ధ్యేతుం శక్తిరస్య భవిష్యతి - త దాస్యశాస్త్రం దాస్యామియేనవాగ్మీభవిష్యతి- భవితాత్రిషులోకేషునకశ్చిచ్ఛాస్త్ర దర్శనఇతి- ఉత్తరకాండే భగవతస్సూర్యాల్లబ్ధవరత్వకథనాత్తత్సకాశాత్సకలశా స్త్రాధ్యయనేన సూర్యపుత్రత్వం ప్రాప్తవాన్ - శిష్యస్యోపాధ్యాయపుత్రత్వంచో క్తం శ్రీరామాయణే వాలినం ప్రతి శ్రీరామవాక్యం ॥ * ॥ జ్యేష్ఠభ్రాతాపితా వాపియశ్చ వి ద్యాం ప్రయచ్ఛతి- త్రయస్తేపితరోజ్ఞేయా ధర్మేచపథివర్తినఇతి - ధర్మశ్చేదత్ర కారణమితిపాఠాంతరం - జనితాచోపనేతాచ యశ్చవిద్యాం ప్రయచ్ఛతి- అన్నదా తాభయత్రాతా పంచైతేపితరస్స్మృతా ఇతి - తథా - తత్ర రాజా ప్రశస్తస్యకేసరీ నామవై పితా - యస్యభార్యాబభూవేష్టాహ్యంజనేతిపరిశ్రుతా- జనయామాసతస్యాం

వై వాయురాత్మజముత్తమమితి - తత్రైవోక్తత్వాజ్జన్మనా వాయుపుత్రత్వంచ ప్రాప్త మిత్యనుసంధేయం - అత ఏవ యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - తథాశ తమఖేనేంద్రేణకృతా విరచితా పాళిరంకః వామహనుభంగరూపోయస్య సతథోక్తః - బాల్యేఽశుథార్తస్యఫలమోహాత్పూర్వం గృహీతుకామస్యాస్యేంద్ర వజ్రాభిఘాతేన గిరిపతనస్యైవహనుభంగస్యజాతత్వాదితిభావః॥ని॥పాళి(స్త్రీ) ర్యశ్ర్యంకపఙ్క్తిష్విత్యమరః ఏతేనబాల్య ఏవేంద్ర వజ్ర ప్రహార సహనశక్తస్యాస్య కింవక్తవ్యంశక్తిసంపన్నత్వమితిసూచ్యతే - తథాచోక్తగుణవిశిష్టతయాఽస్యైవ దూతత్వం యుక్తమిత్యవగమ్యతే - యథాహ కామందకః - ప్రగల్భస్స్మృతిమాన్వాగ్మీ శస్త్రే శాస్త్రే చనిష్ఠితః - అభ్యస్తకర్మా నృపతేర్దూతో భవితుమర్హతీతి దశముఖస్యరావణస్యకీర్తిస్తోమోయశోమండలంసఏవసోమశ్చంద్రః తస్యతనూమాన్ మూర్తిమాన్ ॥ని॥ (స్త్రీ) యాంమూర్తిస్తనుస్తనూరిత్యమరః - చరమః పశ్చిమః కృష్ణపక్ష ఇవస్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - కాలక్రమేణాస్యతత్క్షయకరత్వాదితిభావః - సతుసోఽపిహనూమాన్ శరాదీనాంచేతిదీర్ఘః - రామం

పరామృశంహనూమాన్ ॥౧౦॥గ॥ సఏవస్స్వీకృతభిక్షువేషస్స
వినయమేతౌవాచంబభాషే ॥౧౧॥ భవన్తౌకతరౌకాన్తాకారౌకా
న్తారంకథమిదమవాతరతాం ॥ ౧౨ ॥ విచిత్రతరజిష్ణుకోదణ్డ

ప్రాప ఉక్తాలంకారరూపస్సంసృష్టిః మాలినీవృత్తం ॥ ౧౦ ॥ సఇతి॥ స్వీకృతభిక్షువేషః స్వీకృతసన్న్యాసివేషః స ఏవః హనూమాన్ చారాణాం తథైవాచారాదితిభావః॥ * ॥ భిక్షురూపం తతో భేజే శఠబుద్ధితయాకపిరితి శ్రీమద్రామాయణే - సవినయం సప్రశ్రయం ఏతౌ రామలక్ష్మణౌ వాచం బభాషే ఉవాచ అత్ర మహాపుణ్యస్య పరమభాగవతాగ్రగణ్యస్య హనూమతోఽపరూపాంతరస్వీకరణే కిముతాతి క్రూరస్య దుర్వినీతస్య రావణస్య సీతాపహరణసమయ ఇత్యనుసంధేయం ॥ ౧౧ ॥ భాషణప్రకారమేవాహభవంతావిత్యాదినా॥ కాంతాకారౌ మనోహరరూపౌ ॥ని॥ కాంతం మనోహరం రుచ్యమిత్యమరః - భవంతావిదమేతద్దుష్ప్రవేశమిత్యర్థః - కాంతారం కాననం॥ ని॥ గహనం కాననం వనం - కాంతారమిత్యమరః - కథం కేన హేతునా అవాతరతాం అవతీర్ణవంతౌ ప్రవిష్టవంతావిత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ విచిత్రతరేతి ॥ కించ విచిత్రతరాభ్యామత్యంతాశ్చర్యకరాభ్యాంజిష్ణుకోదండాభ్యాం జైత్రచాపాభ్యాం తథావిచిత్రతరేణాసానాశనాః సంపూర్ణాభ్యాంవతి చిత్రేణ జిష్ణుకోదండేనేంద్రధనుషాచ మండితౌ మ

ఽభిభూషణ ఇతిధాతోః కర్మణి క్తః ॥ ని ॥ జిష్ణుశ్శక్రే ధనంజయే జైత్రే చేతి విశ్వః- తథాప్యస్యదినస్య సుదినత్వాత్ యుష్మద్దర్శనాన్నైష ఉచ్ఛన్నత్వాభావేన చ సుదినత్వాద్ధేతోః భవంతౌ యువాం జీమూతౌ మేఘౌ న భవత ఇత్యర్థః- తథాచేన్మేఘుచ్ఛన్నత్వాద్దుర్దినమిత్యభిధానాద్దుర్దినత్వమేవస్యాదితిభావః॥ ని॥ జీమూతౌ మేఘపర్వతావిత్యమరః - జీమూతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః ॥ ౧౩ ॥ జటేతి॥ కించ జటావల్కలైర్గ్రథితైశ్చ వల్కలవసనైః- శిఖాత్వగ్భిశ్చ యుతౌ సహితావపి ॥ ని ॥ శాఖాశాలే శిఖాజటే- త్వక్ (స్త్రీ) వల్కం వల్కలమ (స్త్రి)యామిత్యమరః - జంగమత్వాత్సంచారశీలత్వాచ్చ భవంతౌ కల్పవృక్షౌ న భవతః తథాత్వే స్థావరత్వం స్యాదితిభావః ॥ ౧౪ ॥ తమోపహేతి॥ కించ తమోపహాలోకేన అజ్ఞాననిరాసకదర్శనేన తిర్ధ్వాంతవిధ్వంసకదర్శనేన కలితౌ యుక్తౌ॥ ని॥ రాహౌ ధ్వాంతే గుణే తమః- ఆలోకౌ దర్శనోద్యోతావితిచామరః- తథాపి యోగపద్యభాస్వరయోః యుగపత్ప్రకాశనశీలయోః యువయోస్సాన్నిధ్యాత్స

ముద్దిష్టావపి దినస్యాస్య సుదినత్వాద్భవన్తౌ న జీమూతౌ ॥ ౧౩ ॥ జ
టావల్కలయుతావపి జఙ్గమత్వాద్భవన్తౌ న కల్పతరూ ॥ ౧౪ ॥
తమోపహాలోకకలితావపి యౌగపద్యభాస్వరతేజస్సాన్ని
ధ్యాద్భవన్తౌ న పుష్పవన్తౌ ॥ ౧౫ ॥ కు॥ [illegible] సం
భూతం సౌరభ్యమిహ భాసతే । తపోవేషేఽపి [illegible] ం యువ

న్నిధానాద్ధేతోః భవంతౌ పుష్పవంతౌ దివాకరనిశాకరౌ న భవతః తథాత్వే యౌగపద్యభాస్వరసాన్నిధ్యమేవ నస్యాదితిభావః- అతః కౌ యువామితి వాక్యశేషః - స్ఫోటిభాసపిసరసీవరజితివరచ్ పుష్పం వికాసః అనయోరస్తీతి పుష్పవంతౌ వివిధిగతౌ॥ ని॥ ఏకయోక్త్యా పుష్పవంతౌ దివాకరనిశాకరావిత్యమరః అత్ర స్థానత్రయే శ్లేషమూలకజీమూతత్వాదినా సందిహ్యానుదినత్వాదిహేతుభిర్నిషేధేపి నిశ్చయపర్యవసానాభావాచ్ఛ్లేషసమూహితవిరోధానుప్రాణితశుద్ధవిషయస్సందేహాలంకారః ॥ * ॥ విషయోవిషయో యా యత్ర సాదృశ్యాత్కవిసమ్మతా- సందేహగోచరాస్యాత్ తాం సందేహాలంకృతి(స్త్రి) ధేతిలక్షణాత్ ॥ ౧౫॥ కుశేతి॥ కుశస్తంబే దర్భకాండేఽపి శబ్దోవిరోధసూచకః- అత్రయదాకదాపి సౌరభ్యానుదయాదితిభావః - సంభూతం సముత్పన్నం సౌరభ్యమామోద ఇవతపోవేషేజటావల్కలధారణరూపతపస్విసముచితవేషేపీత్యర్థః- యువానౌచతౌ యోగినౌ చతయోర్వ్యపయోగినోః తరుణతపస్వినోః యువయోర్భవతోస్సాందర్శ్యం

ఛాదనీయ కంథా సతి ప్రకాశతే భవతోరివ తపస్విషు సౌందర్యావభాసనం న కుత్రాపి దృష్టచరమతోఽయ నామపూర్వ తపస్వినావిత్యాశయః - అత్రకుశ స్తంబస్యపవిత్రత్వాదిధర్మైః ప్రశస్తత్వేపి హేమ్న ఇవతస్యకదాపి సారభ్యా సంభవాద భూతోపమేయంతయా చపరమపవిత్రత్వనిరుపమసౌందర్యసంపన్నత్వాదివ స్తువ్యజ్యతె ॥౧౬॥

అథమహాత్మానికపటమనుచిత మితిమత్వా స్వాశయం ప్రకాశయన్నాహ ॥ యుష్మదితి॥ యుష్మద్వార్తాంతఃసైవసుధా అమృతంతస్యాస్వాదేలుబ్ధయోర్గృధ్నోః యుష్మన్ముఖాద్భవదీయ వార్తాకర్ణనలోలుపయోరిత్యర్థః శ్రోత్రయోర్మదీయకర్ణయో స్సుఖమానందం కమేవ మమజిహ్వా రసనా ॥ ని ॥ రసజ్ఞా రసనా జిహ్వేత్యమరః - స్వయమేవ గృహీతుమనుభవితుం ప్రహ్వా నమ్రా సతీ ప్రవర్తతే యుష్మచ్ఛ్రీముఖాత్ భవదీయ వార్తా మనాకర్ణ్య వమహత్త్వం దర్శనజనితప్రభావవశాదనామే వత్వాంవక్తుం ప్రవృత్తోస్మీత్యర్థః ॥౧౭॥ కశ్చిదితి॥ సుగ్రీవ ఇతి

సౌభాగ్యవయోగినోః ॥ ౧౬ ॥ ప ॥ యుష్మద్వార్తాసుధా
స్వాదలుబ్ధయోః శ్రోత్రయో స్సుఖమ్ । స్వయమేవగృహీ
తుం మే జిహ్వా ప్రహ్వా ప్రవర్తతే ॥ ౧౭ ॥ X ॥ కశ్చిదస్తిస
మస్తవానరపతి స్సుగ్రీవ ఇతి ॥౧౮॥ తేన భ్రాత్రా భయాదృశ్య
మూకముపాశ్రితేన యువాభ్యాం సహ సంసఖ్య మిచ్ఛతా ప్రే
షితం హనూమదభిధానం భిక్షురూపచ్ఛన్నం వానరమి

నామ్నా ప్రసిద్ధః కశ్చిత్సమస్తవానరపతిః సర్వకపీశ్వరః అస్తి వర్తతే॥౧౮॥ అస్తుతతః కింతత్రాహ॥ తేనేతి॥ భ్రాత్రా తు వాలినో భయాద్ధేతోః ఋశ్యమూకమృశ్యమూకాఖ్యం గిరిముపాశ్రితే నాధిష్ఠితేన మతంగశాపాత్తస్య తత్రాగంతుమశక్యత్వాదితి భావః అతఏవ యువాభ్యాం సహ సంభవద్భ్యాం సాకం సఖ్యం మైత్రీమిచ్ఛతా కాంక్షతా తేన సుగ్రీవేణ ప్రేషితం వృత్తాంతపరిజ్ఞానార్థం ప్రహితమత ఏవ భిక్షురూపేణ సన్న్యాసివేషేణ ఛన్నం గుప్తమిమమేనం ఆంజనేయమంజనాగర్భసంభూతం - స్త్రీభ్యో ఢక్ - ప్రభంజనాద్వాయోర్నిషేక్తుః పవమానాత్ జాతం సముత్పన్నం ॥ ని ॥ నభస్వద్వాతపవన పవమాన ప్రభంజనా ఇత్యమరః - హనూమానిత్యభిధానం యస్యతంతథోక్తం హనూమదభిధానం

హానరం జానీతమవధారయతమిత్యాభాష ఇతి సంబంధః ॥ ౧౮ ॥ తత ఇతి॥ తతస్త
దనంతరం కర్ణయుగళే సుధావర్షి స్వాభిలషితార్థవేదకత్వాత్ శ్రవణానందకర
మిత్యర్థః - తదీయం హనూమత్సంబంధి వచనమాకర్ణ్య దేవర్షిప్రతిమః స్వమా
హాత్మ్యవృద్ధ్యా దేవర్షిసదృశో మహానుభావ ఇత్యర్థః దాశరథిః శ్రీరామః సానుజ ఇతి శే
షః - తం హనూమంతముపాశ్లిష్యాలింగ్యేత్యర్థః ॥ * ॥ పృష్ఠమారోప్య తౌ వీరౌ జగా
మ కపికుంజర ఇతి శ్రీరామాయణవచనాదితి భావః - తద్దర్శితేన హనూమన్నిర్దిష్టేన ప
థా మార్గేణ గత్వేతి శేషః - పవనతనయేన సాకం సుగ్రీవేణ సహ విరచిత భువన సౌఖ్య
ముత్పాదిత నిఖిలలోకానందం తస్య సకలలోకకంటక రావణసంహారమూలత్వాదితి భా
వః సఖ్యం మైత్రీం ॥*॥ సఖ్యుర్య ఇతి యత్ ప్రత్యయః - అగ్నిస్సాక్షీ సాక్షాద్ద్రష్టా యస్మిన్క
ర్మణి తద్యథా తథా అగ్నిసాక్షికమకరోత్ - సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి పాణినిసూ

హాంజనమాక్షినేయం ప్రభఞ్జనసఞ్జాతం జానీతమితి ॥ ౧౯ ॥
తతస్తదీయం వచనమాకర్ణ్య కర్ణయుగళసుధావర్షి దే
వర్షిప్రతిమో దాశరథిస్తముపాశ్లిష్య తద్దర్శితేన పథా వి
రచితభువన సౌఖ్యం సఖ్యం పవనతనయేన సాకమగ్నిసాక్షిక
మకరోత్ ॥ ౨౦ ॥ ప ॥ యోగం వితన్వతి హనూమతి రా
ఘవస్య వైవస్వతేన హరిణా సమవర్తినా చ । మేనే విధిర్ఘట

త్రాదిని ప్రత్యయః - తతస్స్వార్థికః కప్రత్యయః ॥ * ॥ స్వరక్షణే స్వాశక్తస్య కో హేతుః
పరరక్షణ ఇతి న్యాయేనాన్యోన్యావరుద్ధిగ్నజాతా అవశ్యంభావినః శాపస్య బ్రహ్మణో
పి నివర్తయితుమశక్యత్వాదితి భావః - తథా చ రామాయణం ॥ * ॥ తతోఽగ్నిం
దీప్యమానం తౌ చక్రతుశ్చ ప్రదక్షిణం - సుగ్రీవో రాఘవశ్చైవ వయస్యత్వముపాగ
తావితి ॥ ౨౦ ॥ యోగమితి ॥ హనూమతి ఆంజనేయే - రాఘవస్య వివస్వతః సూర్యస్యా
పత్యేన వైవస్వతేన ॥ * ॥ తస్యాపత్యమిత్యణ్ సమం వర్తితుం శీలమస్యాస్తీతి సమవ
ర్తీ నా సర్వదా వివాహ్యైవ వర్తనశీలేనేత్యర్థః - తాచ్ఛీల్యే ణినిః - హరిణా కపినా
సుగ్రీవేణ యోగం సంగతిం వితన్వతి కుర్వతి సతి ॥ ని ॥ యోగస్సన్నహనోపాయ
ధ్యాన సంగతియుక్తిష్విత్యమరః - విధిర్దైవం చ ॥ ని ॥ విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః -

ఇంద్రపుత్రం కపిం వాలినమిత్యర్థః - వైవస్వతేన సూర్యతనయేన సమవర్తినా సాప్రా
ణినాం కర్మానురూపదండప్రవర్తనశీలేనేత్యర్థః - హరిణాయమేన ఘటయితుం
మేనే శ్రీరామసుగ్రీవసఖ్యాత్ మృత్యుః ప్రత్యాసన్నో వాలిన ఇతి ఫలితార్థః ॥ ని॥ శ్రా
ద్ధదేవో వైవస్వతోంతకః ॥ * ॥ సమవర్తీ పరేతరాట్ ॥ * ॥ యమానిలేంద్రచం
ద్రార్క విష్ణుసింహాంశువాజిషు - శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నాకపిలే త్రిష్వితి చామరః.
అత్ర నిధిరీద్రుక్షవనాసంబంధేపి తత్సంబంధకథనాదతిశయోక్తిభేదః - తథా ద్వితీ
యపాదస్య చతుర్థేన సంయమనాత్సందష్టయమకశ్శబ్దాలంకారః - వసంతతిలకా
వృత్తం ॥ ౨౧ ॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం - తత్క్షణసంభూతస్సఖ్యకరణక్షణవి
షసంజాతః విస్రంభో విశ్వాసో యస్య తస్మై తత్సమాగమస్య సద్య ఏవ ప్రత్యయజనక
త్వాదితి భావః ॥ ని ॥ సమౌ విస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః- ప్రతిశ్రుతః ప్రతిజ్ఞాతో వాలి
వధో యేన తస్మై భవద్ద్వేషిణం వాలినం హత్వా తారయా సహ త్వాం ద్రష్టవ్యం తుభ్యం

యుక్తం కపీన్ద్ర పుత్రం వైవస్వతేన హరిణా సమవర్తినాథ

౨౧ ॥ X॥ తతస్తత్క్షణసంభూతవిస్రమ్భాయ ప్రతిశ్రుతవా
లివధాయ కథితేని గస్సకదరాయ దాశరథయే సుగ్రీవోదశగ్రీ
వనీయమానసీతాపాతితాని కానిచిదాభరణాన్యదర్శయత్ ॥
౨౨ ॥ స॥ ప్రత్యర్పితానాం కపిపుఙ్గవేన రామస్స్వకాన్తా
ధృతభూషణానామ్ ॥ సంస్కారహేన్వాత్పరిభూసరాణాం

దాస్యామీతి కృత ప్రతిజ్ఞాయేత్యర్థః ॥ ని ॥ అంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమ
రః - కథితా ఉక్తా నిజాస్వీయా మన్మథదశా సీతావిరహప్రయుక్తమన్మథావస్థా యే
న తస్మై - ప్రియతమావియోగేనాహమేవం విషణ్ణో జాతస్త్వయా వశ్యం తదన్వే
షణార్థం ప్రయత్నః కర్తవ్య ఇత్యావేదితాత్మీయవేదనాయేత్యర్థః ॥ ని ॥ దశావా
ర్తావస్థాయామితి విశ్వః - దాశరథయే శ్రీరామాయ సుగ్రీవః దశగ్రీవేణ రావణేన
నీయమానయా హ్రియమాణయా సీతయా పాతితాని త్యక్తాని కానిచిత్కియంత్యాభ
రణాని భూషణాని స్వదర్శయద్దర్శయామాస ॥ ౨౨॥ ప్రత్యర్పితానామితి॥ రామః
కపిపుంగవేన కపిశ్రేష్ఠేన సుగ్రీవేణ - ప్రత్యర్పితానాం తథా సంస్కారహాన్యాత్
క్షాళనశోధనాభావాత్పరిధూసరాణాం పరితో మలినానాం - స్వకాంతా ధృతభూష
ణానాం బాష్పజలైర్నిజనేత్రాంబుభిః ప్రక్షాళనం పరిశోధనం నిర్మలభావమితియా

వత్ - చకారతానీమాని ఖలు తదీయాని భూషణానీతి పునః పునః పశ్యన్న శ్రాన్తిము మాచేత్యర్థః - అత్ర పౌనఃపున్యేన కరణాసంబంధపితత్వం బంధోక్తైరతిశయోక్తిః - త యోశ్చ తస్య తాదృశీ ప్రియతమావిషయ ప్రేమాతిభూమిరితివస్తు వ్యజ్యతే - ఇంద్రవ జ్రావృత్తం ॥ ౨౩ ॥ తత ఇతి॥ తతో భూషణదర్శనజనిత శోకానంతరం - సౌమి త్రిఫణితైర్మహాత్మన స్తస్యైవం శోకలాలసత్వం యుక్తమిత్యాద్యుపలాలన వాక్యై ర్న్యనిర్బంధ స్తేన సంధుక్షితం సందీపితం ధైర్యం యస్య తేన లక్ష్మణవాక్య వశాత్పు నః ప్రకృతిమాపన్నేనేత్యర్థః - రామేణ భానుసూనుస్సుగ్రీవః వాలివైరకారణమను యుక్తః పృష్టస్సన్ ॥ * ॥ అనుపూర్వాద్యుజేః కర్మణి క్తః ॥ ని ॥ ప్రశ్నోఽనుయోగః పృచ్ఛేత్యమరః - అతఏవ దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం - ఇత్థముకథయత్ కథయామాస ॥ ౨౪ ॥ అ ॥ తత్ప్రకారమేవ వివృణోతి ॥ పురాఖిల్విత్యాదినా ॥ పురాపూర్వ

ప్రకోష్ఠసంబాష్పజలైశ్చకార ॥ ౨౩ ॥ గ ॥ తత్ర సౌమిత్రిఫణి
తనిర్బన్ధసన్ధుక్షితధైర్యేణ రామేణానుయుక్తో వాలివైరకార
ణం భానుసూనురిత్థమకథయత్ ॥ ౨౪ ॥ గ ॥ పురాఖలు నిఖిలరి
పుకులతిమిరనిచయమరీచిమాలినం వాలినం మాయావీ నామ
దానవః పశ్చిమస్మభైర్హ్యాతా యుద్ధాయ రుద్ధ్వా తచ్ఛలచలి
తధృతి రురగనగరకుహరం గాహతే ॥ ౨౫ ॥ గ ॥ తదను గుహాం గా
హమానేన మానశాలినా హేమమాలినా వాలినా బిలముఖపా

కాలే ఖలు శబ్దో వాక్యాలంకారే - నిఖిలరిపుకుల మశేషశత్రుమండలమేవ తిమిరని చయోంధకారపటలం తస్య మరీచిమాలినం సూర్యం సకలశత్రుకులసంహారిణమిత్య ర్థః - వాలినం దుందుభేర్భ్రాతా జ్యేష్ఠః మాయావీతి యథార్థనామ్నా ప్రసిద్ధః ॥ * ॥ అస్మాయామేధా స్రజో వినిరితి మత్వర్థీయో వినిప్రత్యయః - కశ్చన కోపి దానవః యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం - రుద్ధ్వా నిరుధ్య తస్య వాలినో బలేన పరాక్రమేణ చలితా భ్రష్టా ధృతిర్ధైర్యం యస్య స తథోక్తస్సన్ - ఉరగనగరకుహరం పాతాళగుహాం ఆగా హత ప్రావిశత్ ॥ ౨౫ ॥ తదన్వితి ॥ తదను తదనంతరం గుహాం దానవ ప్రవిష్టకుహ రం గాహమానేన ప్రవిశతా కుతః - మానశాలినా పర విదారణాభిమానధనేన నతు య థాకథంచిజ్జీవనతత్పరేణేత్యర్థః - హేమమాలా ఇంద్రదత్తకనకమాలికాస్యాస్తీతి హేమమాలినా ॥ * ॥ వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః - వాలినా బిలముఖపాలనాయ గుహాద్వా

తసంరక్షణాయదానవాంతరాప్రవేశార్థమిత్యర్థః - నిహతఃనియుక్తః అహమితిశే
షఃతస్యవాలినఃఉత్థానవేళాంపునరాగమనసమయంపరిపాలయన్ తదాచిరకాలేవ్య
తీతేసాగ్రసంవత్సరే సతీత్యర్థః ॥ * ॥ తస్య ప్రవిష్టస్య బిలంసాగ్రస్సం వత్సరోగ
తఇతిరామాయణాత్ - తతఃఫేనేనసూక్ష్మతరబుద్బుదమండలే నసహ్యవం ఖనీభూతం
యస్మాంసంపిశితంతేనవిస్పృతంవ్యాప్తం అసృక్సారంరక్తప్రవాహం అవేక్ష్యదృష్ట్వా
మేమమభ్రాతావాలీనిహతఇతినిరచినవంనిర్ధారితవాం - తాదృగసృగ్దర్శనేన తథా

భ్రాంతోస్మీత్యర్థః॥౨౬॥ తదన్వితి॥ తదనునిర్ధారణానంతరంవిపులోపలేనవిస్తృ
తశిలాఫలకేనమహత్తరశిలానికరేణవా-పిహితమాచ్ఛాదితం బిలముఖం గుహాద్వారం
యేనసతథోక్తస్సన్ దానవస్యపునర్నిర్గమనాభావార్థమితిభావః ॥ ని ॥ అపిధానతి
రోధానపిధానాచ్ఛాదనానిచేత్యమరః - వష్టిభాగురిరల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయో

లనాయనిహతస్తస్యోత్థానవేళాంపరిపాలయన్నహంచిరకా
లేవ్యతీతేఫేనవద్వ్యసమానంసపిష్టతమసృక్సారమవేక్ష్య భ్రా
తా మేనిహత ఇతినిరచినవమ్ ॥ ౨౬ ॥ X ॥ తదనువిపులోపల
పటల పిహితబిలముఖస్తస్మైదత్వాస్వ యముదశ్రు రుదకం
నైవాపమాపంశోకాత్ స్వగ్ధకిష్కిన్ధామ్ ॥ ౨౭ ॥ X ॥ అథప్ర
థితవృత్తాంతైరమాత్యైరభిషేచితేమయి వాలీమాయావి

రిత్య పేరకారలోపః - స్వయముదశ్రురుద్గత బాష్పస్సన్ తస్మైవాలినేనైవాపముద
కంపితృతర్పణజలందత్వాశోకేనభ్రాతృనిధనజనితవిషాదేన అంధః ఇతికర్తవ్యతా
మూఢస్సన్ కిష్కింధాం వాలిపాలిత నగరం అవాపం ప్రాప్నవం ప్రవిష్టవానస్మీ
త్యర్థః ॥ ౨౭ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం విదితోవిజ్ఞాపితో వృత్తాంతః వాలివినాశ
రూపవార్తాయేషాంతైరమాత్యైమయిం త్రిభిఃమయి అభిషేచితేరాజ్యాభిషిక్తేసతిస
వాలీమాయావినందానవంనిహత్యసంహృత్యఖరతరాభ్యామతిశయేనకఠినాభ్యాంభు
జపరిఘాభ్యాంనిజభుజార్గళాభ్యాంవిఘుట్టితంవిదారితంబిలపద నపిధానంగుహాద్వారా
చ్ఛాదనశిలాఫలకంయస్యసతథోక్తస్సన్ తరసా-రంహసారసాతలాత్పాతాళకుహరా
త్పురంకిష్కింధానగరీం ప్రవిష్టఃతదాతిరుష్టః బిలమధ్యేయందానవేన నిహతస్స్యా
దితితస్ముఖమాచ్ఛాద్య స్వయమజానన్నివాగత్యరాజ్య సుఖమనుభవత్యేష ద్రోహీత్య
త్యంతరోషాక్రాంతచిత్తసన్నిత్యర్థః - ప్రభ్రష్టాశయమే తద్దర్శనాద్విసష్టబుద్ధిమి

తికర్తవ్యతాశూన్య మిత్యర్థః - అతఏవబహుశోబహువారం ప్రణిపతంతమజ్ఞానా దేవంకృతమతోమదపరాధం క్షమస్వేతి పునఃపునః పాదయోర్నిపతంత మిత్యర్థః- త థాప్రతిపాదితం సమ్యక్కనితం యథాతథ్యం యథార్థ్యం యేనతంతథోక్తం రక్త ప్రవాహదర్శనేనతదీయ నిధనమాశంక్య దానవోయం పునర్నిర్గమ నాకుమతయా బిలమధ్యమరత్నిశితస్సుఖమాచ్ఛాద్యా గతోస్మీనతు ద్రోహేణేతి కథితవ స్తుగతి మిత్య ర్థః - యథాతథ్యమరణ్యకాండే వ్యాఖ్యాతం రామలక్ష్మణయోరార్యాథార్థ్యమిత్య త్ర- నిరాగసంవ స్తుతోనిరపరాధమపి ॥ ని ॥ ఆగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః అముం జనం - మామిత్యర్థః - నగరాన్నిష్కాస్యథా నగరాత్ నిరకాసయత్ నిష్కాసిత వాన్ నిరాసయదితిపాఠేప్య యమేవార్థః ॥ ౨౭ ॥ తదన్వితి ॥ తదనునిష్కాస నానంతరంతదనుధావనాత్ తస్యవాలినః కర్మణః అనుధావనాదనుసృత్య ధావనా త్ ॥ * ॥ భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్య పాదానత్వాత్పంచమీ - కాందిశీక

> నంనిహత్య ఖరతరభుజపరిఘవిఘట్టితబిలవదనపిధాన ప్రస్తర
> ప్రాకారప్రాతలాత్పురం ప్రవిష్టోతీవరుష్టః ప్రభ్రష్టారోయం బహు
> శఃప్రణిపతన్తం ప్రతిపాదితయాథాతథ్యమముం జనం నిరా
> గసమపిసగరాన్నిరకాసయత్ ॥ ౨౭ ॥ తదనుతదనుధావనా
> త్కాన్దిశీకస్య మమపర్వతేష్వస్మత్తోభయాసఙ్ఖ్యారకారణతా
> కణ్యాతామ్ ॥ ౨౮ ॥ పురైకదావాలిసమతనుభుజబలమం ఖి

స్య భయద్రుతస్య ॥ ని ॥ కాందిశీకోభయద్రుత ఇత్యమరః - మమాస్మిన్పర్వతేబు శ్యమూకేనాస్తిమత్తోభయమత్రేత్య కుతోభయః వాలిభయశంకాశూన్య ఇత్యర్థః ॥ * ॥ మయూరవ్యంసకాదిష్వచోచ్చనీచోచ్చపరాచోచ్చా పచాహిచనాకుతోభయా దితితత్పురుషే నిపాతనాత్సాధుః - సచాసౌ సంచారశ్చ తస్య కారణం హేతురాక ర్ణ్యతాంశ్రూయతాం* *

౨౮ ॥ తదేవవివృణోతి ॥ పురేతి ॥ పురాపూర్వకాలే ఏకదాఏకస్మిన్దినే అతనుభుజ బలమనల్పబాహుపరాక్రమశాలినం అతఏవాఖిలకులాచలానాం మహేంద్రాదిస ప్త కులపర్వతానాంచలనేవిలోలతాపాదనేచతురంశక్తమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ మహేంద్రోమల యస్సహ్యశ్శుక్తిమానృక్షపర్వతః- వింధ్యశ్చపారియాత్రశ్చ సప్తైతేకులపర్వతా ఇత్యా దివిష్ణుపురాణవచనం - తథాచతుర్ణామర్ణవానాం లంఘనమతిక్రమణ మిత్యుత్తరప దసమాసః - తత్రజంఘాలం జంఘావేగవంతం అతిజవమిత్యర్థః ॥ ని ॥ జంఘాలోతిజ

వస్తుల్యావిత్యమరః - ప్రాణిస్థాద్ధాతోర్ల జన్యతరస్యామితిమత్వర్థీయో లచ్ప్రత్యయః - వాలినం లులాయకాయో మహిషాకృతిః ॥ ని ॥ లులాయో మహిషో వాహద్విషదిత్యమరః - దుందుభిర్నామ దుందుభిరితి ప్రసిద్ధః - బృందారకారిః సురరిపుః కశ్చిద్దానవ ఇత్యర్థః - పరిభూయ తిరస్కృత్య ॥ ని ॥ అనాదరః పరిభవః పరీభావస్తిరస్క్రియేత్యమరః - సమరే యుధి సమతిష్ఠత సంస్థితః మృతః - వాలినా నిహతోభూదిత్యర్థః ॥ ని ॥ సంస్థాచారే స్థితౌ మృతావిత్యమరః - సంపూర్వాత్తిష్ఠతే మకారశాఖాల్లుఙ్ ॥ * ॥ సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం ॥ ౩౦ ॥ తదన్వితి ॥ తదను నిహతస్య మృతస్య తస్య దుందుభేశ్శరీరం వాలీబలావలేపేన నిజభుజబలగర్వేణ హేతునా ॥ ని ॥ అవలేపస్తు గర్వే స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః - సకలలోకవిలయే జగత్ప్రళయే విలోలః విశేషేణ చంచలః ॥ ని ॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః - లలితో వికసితః వ్యాపనశీలః ఇతి యావత్ ॥ * ॥ లలవికాస ఇతి ధాతోః కర్తరి క్తః - అతులబలః నిరుపమశక్తి

లకులాచలచలనచతురంచతురర్ణవలఙ్ఘనజఙ్ఘాలం దున్దుభిర్నా
మబృందారకారిర్లులాయకాయః పరిభూయ సమరే సమతిష్ఠ
త్ ॥ ౩౦ ॥ గ ॥ తదను నిహతస్య తస్య శరీరం వాలీబలావలేపేన
సకలలోకవిలయవిలోలలలితాతులబలపవనచలితలఘుతూల
లీలయా మతఙ్గాశ్రమపటీతటౌ క్షిప్రమక్షిపత్ ॥ ౩౧ ॥ వ ॥ తత్ర
వాలికరనున్నసపది తద్దున్దుభిప్రభవరక్తబిన్దుభిః । పాటలం

శ్చయః పవనః ప్రళయకాలప్రచండమారుత ఇత్యర్థః - తేన చలితముద్ధూతం యల్లఘుతూలం తస్య లీలయా తత్సదృశలీలయేతి నిదర్శనా - మతంగస్య మహర్షేరాశ్రమపటీతౌ తపోవనసీమ్ని క్షిప్రం ద్రుతం అక్షిపత్ప్రేరయామాస నిపాతయామాసేత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ క్షేపణసమయే వాలినః కరాభ్యాం నున్నః ప్రేరితః సుదవిదేత్యాదినా నిష్ఠాతకారస్య నకారః అత ఏవ నిష్పతన్ని గచ్ఛన్ యో దుందుభిర్దుందుభికాయః తత్ప్రభవైస్తదుత్పన్నైః రక్తబిందుభిశ్శోణితపృషతైః మునేర్మతంగస్య సంబంధిత్వప్రసిద్ధం వనం తపోవనం పాటలం రక్తవర్ణమభవత్ తథా తస్య మునేర్వక్త్రం వదనమపి రోషేణ నిజతపోవనమలినీకరణజనితకోపేన రూషితం అవలిప్తం సత్ పాటలమభవత్ కోయం మదీయతపోవనస్య కాలుష్యమాపాదితవానితి మునిర్భ్రుకుటీ క్రోధావిష్టోభూదిత్యర్థః - అత్ర మునిపవనరక్తయోః ప్రకృతయోరేవ పాటలత్వసంబంధావగమస్య గమ్యత్వాచ్చ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా

రథోద్ధతావృత్తం ॥ ౩౨ ॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరంమతంగస్యవాలిన్యేవతత్ప్ర తమితినిజతపోబలేనవిజ్ఞాతపతో మతంగమహామునేః శాపబలాత్ - ఇహానేనా ప్రవేష్టవ్యం ప్రవిష్టస్యవధో భవేదిత్యేవంరూపరామాయణోక్తశాపవశాదిత్యర్థః - ఋశ్యమూకమవాలివశ్యం వాలినః ప్రవేష్టుమశక్య మిత్యర్థః - విమృశ్యాలోచ్య అస్మిన్ ఋశ్యమూకేమయిపురనివాసేనపట్టణవాసేన యత్సుఖం జాతంతద్విస్మృతం యేనస స్మిన్ తథోక్తఇతినిధేయవిశేషణంరాజ్యసుఖాదప్యధికసుఖానుభవితరీత్యర్థః - సుచిరంబహుకాలంనివసతివర్తమానే సతి ॥ ౩౩ ॥ అయమితి॥ హేదేవస్వామిన్ - తపః పోహార్థవిజ్ఞానేనతత్త్వనిర్ధారణధీఃసానిత్యమస్యాస్తీతిధీమాన్ ॥ * ॥ నిత్యయోగేమతుప్ - అయమితిహస్తనిర్దేశః హనూమాన్ రిపుః వాలి ప్రహితో యం యః కశ్చనశత్రురితిమత్వేతిశేషః - భవతస్త్వత్తోపిమత్సఖ్యార్థం సమాగతాదపీత్యపి శబ్దార్థః-

తదభవన్మునేర్వసంతస్యవక్త్రమపిరోషదూషితమ్॥ ౩౨ ॥

గ ॥ తతోమతంగశాపబలాదవాలివశ్యమృశ్యమూకంవిమృ
శ్యాస్మిన్ విస్మృతపురనివాససుఖే మయిసుచిరంనివసతి
సతి ॥ ౩౩ ॥ ప ॥ అయమనుశయి దేవం దేవ ధీమాన్ హనూ
మాన్ రిపురితిభవతోపి త్రస్తమస్తౌజసం మామ్ । దవహు
తవహధూమస్తోమ ఇత్యంబువాహాచ్చకితమివమయూరం
మారుతో వారిశీతః ॥ ౩౪ ॥ గ ॥ శ్రుత్వా తు రామశ్శో

త్రస్తంభీతమస్తౌజసంనష్టతేజస్కంమామేవమనేన ప్రకారేణయుష్మత్ప్రవృత్తిపరామర్శపూర్వకసఖ్యానుసంధానరూపేణేత్యర్థః - అనునయత్ అతోషయత్ కథమివ వారిశీతః సలిలసంపర్కశీతలః మారుతః వాయుః దవహుతవహస్యదవానలస్య ధూమస్తోమో ధూమపటలమితిమత్వా అంబువాహాజ్జలధరాత్ ఆత్మోల్లాసకరాదేవేతిభావః చకితంభయసంభ్రాంతంమత్యామతిశయేనరాతీతిమయూరంబర్హిణమివ॥ ని॥ మయూరోబర్హిణోబర్హీత్యమరః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - అత్ర భ్రాంతి పూర్ణోపమా సాచాంబువాహే ధూమస్తోమభ్రమాద్భ్రాంతి మతాంగేన సంకీర్యతే - మాలినీవృత్తం ॥ ౩౪ ॥ శ్రుత్వేతి॥ రామశ్శోకోదగ్రాంశోకబహులాం సుగ్రీవగిరం శ్రుత్వానంతరంహేమహాభాగప్లవగమండలసార్వభౌమయద్యేవంత్వదుక్తప్రకార ఏవనిశ్చయశ్చే దిత్యర్థః - మాభైషీః భయపరవశో మాభూః సుతరాం సుమశిలీముఖ ఏవ॥ ని॥ అలి

శాఖా వలీముఖా విత్యమరః - తస్య వలీముఖస్య కపేః వాలినః ॥ని॥ కపిప్లవంగప్లవగశా
ఖామృగవలీముఖా ఇత్యమరః - అనూనాత్ప్రాణాన్ ॥ని॥ పుంసి భూమ్న్యసవః ప్రా
ణా ఇత్యమరః - కాలక్షేపం కాలవిడంబనం అపాస్యత్యక్త్వా క్షిప్రమేవేత్యర్థః - పా
స్యతి హనిష్యతి ఇత్యేవముక్త్వా తత్ప్రత్యయార్థం విశ్వాసోత్పాదనార్థం ॥ని॥ ప్ర
త్యయాధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః - పాదాంగుష్ఠేన ప్రేరితో దశయోజన
పర్యంతం క్షిప్తో దుందుభికళేబరమేవ భరో యేన స తథోక్తః స్వః పూర్వం వాలీ నిజభుజా
భ్యాం యావత్ప్రబలముద్ధృత్యేదం కళేబరముత్క్షిప్తవాన్ తదేతత్పాదాంగుష్ఠేన సంక్షి
ప్తం చేత్తస్మాదప్యధికబలోఽయమితి మయి విశ్వాసోఽస్య భవేదిత్యాశయేన తథా కృతవాని
త్యర్థః - తతః తత్ప్రయుక్తేన పాదాంగుష్ఠేన దుందుభికళేబరప్రేరణరూపకృత్యేనా
పశ్యత్ప్రస్య పూర్వం మేదోమాంసాదినా అతిభారవదిదమిదానీం తు కేవలాస్థిప్రాయ

కోదగ్రాం సుగ్రీవగిరస్తథ యద్వేంచు మహాభాగమహాక్షేపర్మ
మశిలీముఖ ఏవవలీముఖస్య తస్యాన్ కాలక్షేపమపా
స్యపాస్యతీత్యుక్త్వా తత్ప్రత్యయార్థం పాదాంగుష్ఠే
న ప్రేరిత దుందుభికళేబరభరస్తత్కర్మణా పశ్యత్పస్యత
స్యసుగ్రీవస్య ప్రార్థనయా సప్తభువనస్తంభ సంభావన
యాకిల సప్తధాధాత్ర్యం ప్రస్థమాన పరిణాహారో
హాన్ సప్తసాలాన్ విధేయయాతు ధానకులవధవిధాయకేన
సాయకేన వివ్యాధ ॥ ౩౭ ॥౧॥ సోఽయం సాయకో నికటగిరికట

కతపివతత్ప్రేరణేన కథం మమ విశ్వాసో భవేదిత్య ప్రతుష్టస్యేత్యర్థః - సుగ్రీవస్య ప్రా
ర్థనయా యాంచ్ఞయా హేతునా సప్తానాం భువనానాం లోకానాం స్తంభసంభావన
యా ఆధారస్తంభకరణేచ్ఛయా కిలేత్యలీకేవ స్తుత స్తుస్వభావ ఏవేతి భావః - అత ఏవో
త్ప్రేక్షా సప్తధా సప్త ప్రకారైః ॥ * ॥ ప్రకారవచనే థాల్ - ధాత్రా బ్రహ్మణా ప్రవ
ర్ధ్యమానా ఉపచీయమానా పరిణాహ ఆరోహశ్చ విశాలతోచ్ఛ్రాయో యేషాం తాన్ అతివి
శాలానత్యుంకషాంశ్చేతి భావః ॥ని॥ పరిణాహో విశాలతా - నగాద్యారోహ ఉచ్ఛ్రా
య ఇతి చామరః - సప్తసప్తసంఖ్యాకాన్ సాలాన్ సర్జకతరూన్ అవిధేయయా తు
ధానకులవధవిధాయకేన దుర్వినీతరాక్షసగర్వవినాశకేన సాయకేన బాణేన వివ్యాధ ని
ర్బిభేదేత్యర్థః ॥ ౩౭ ॥ స ఇతి ॥ సోఽయం సాయకః యేన సాలాన్ బిభేద సోఽయమిత్యర్థః -

నికటగిరికటకంసమీపస్థపర్వతనితంబమపిపాటయామాస॥ ని॥ కటకో(స్త్రీ)నితంబో ద్రేరిత్యమరః - దుందుభికాయ ప్రేరణ మాత్రేణాయం మాంసవిశ్వసితవాన్ - కింతు నిజవాన రస్యాభావ్యే సమత్వ్రి భావం జ్ఞాతు మశక్నువన్నే వసప్తసాల నిర్భేదనం యాచితవాన్ - తథాచ తావన్మాత్రభేదనేమమకియద్ధస్తలాఘవమిత్య భినివేశవతా శ్రీరామేణతస్యతథాప్రయుక్తత్వాదితిభావః - తథాచ శ్రీరామాయణం - సవిసృష్టో బలవతా బాణస్స్వర్ణపరిష్కృతః - భిత్త్వాసాలాన్ గిరిప్రస్థ్యంసప్తభూమింవివేశ హేతి ॥ ౩౬ ॥ నిర్భిన్నేతి ॥ యథాయేన ప్రకారేణ హంనిర్భిన్నాః విదారితాః సాలకటకాస్సప్తసాలగిరినితంబాయేనసతథోక్తాస్మి - తథాతేన ప్రకారేణత్వం పౌలస్త్యస్యరావణస్యసాలకటకంపురప్రాకారనితంబప్రదేశం॥ని ॥ (ప్రా)కారవృక్ష గుల్మాస్సాలస్సాలస్సర్జతరుస్మృతః - కటకంవలయేసానౌరాజధానీనితంబయోరిత్యు భయత్రాపివిశ్వః - యుధియుద్ధేపాటయవిదారయేత్యేవం ప్రకారేణ సశిలీముఖో రామబాణః శిలాదళన జాతరవేణహపాణ విదారణజనితధ్వ నినాతస్మై వలీముఖపదా

కమపిపాటయామాస ॥ ౩౬ ॥ ప॥ నిర్భిన్నసాలకటకో
స్మి యథాతథాత్వం పౌలస్త్యసాలకటకం యుధిపాటయేతి ।
ఊచేశిలాదళన జాతరవేణసానంత స్మై వలీముఖవరాయశి
-లీముఖస్సః ॥ ౩౭ ॥ X ॥ తతస్తత్ప్రత్యయాదాహూతేసపు
రుహూతతనయేనసార్ధంతస్య తలాతలయుద్ధేప్రవృద్ధేసు

యసుగ్రీవాయఊచేఉక్తవాన్ - నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాంతాదృగ్రామబాణసామ ర్థ్యంనిరీక్ష్య సుగ్రీవోవాలినంనిహనిష్యత్య యమితివిశ్వసితవానిత్యర్థః - వసంత తిలకావృత్తం ॥ ౩౭ ॥ తతఇతి ॥ తతస్సాలవిదారణానంతరం - తత్ప్రత్యయాత్సా లవిదళనరూపవిశ్వాసాదాహూతేన యుద్ధార్థమాకారితేన పురుహూత తనయేనసా ర్థంవాలినాసహ - తస్యసుగ్రీవస్య- తలైశ్చతలైశ్చ ప్రహృత్యేదంయుద్ధంప్రవృత్త మితితలాతలం ॥ * ॥ తత్రతేనేదమితిసరూపమితిసమాసః - అన్యేషామపిదృశ్యత ఇతి దీర్ఘః - సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వాదిచ్కర్మవ్యతిహార ఇతినేత్వం తచ్చతద్యుద్ధం చతస్మిన్ ముష్టియుద్ధ ఇత్యర్థః - ప్రవృద్ధేబహుళేసతి సుజనభుజగనగనాగైదమం తరం రూపతః ఆకృతివశాద్వివేక్తుంవివిచ్యవక్తుమశక్తయా అసమర్థతయా హేతునా సదసి సభాయాం వాచం యచ్ఛతీతి వాచంయమః మౌనీ ॥ ని ॥ తపస్వీతా పసః పారికాంక్షీ వాచంయమోమునిరిత్యమరః ॥ * ॥ వాచియమో వ్రత ఇతిఖ

శ్చ ఇత్యయః ॥*॥ వాచంయమపురందరాచేతనిపాతనాన్మమాగమః - తస్యథావ స్తత్వా
ర్తాంనిర్వచ న్త్వమిత్యర్థః - ఉపేతః ప్రాప్తః వాచో౽స్యసంతీతి వాగ్మీ వావదూకః ॥ ని ॥
వాచోయు క్తిపటుర్వాగ్మీ వావదూకోఽతివ క్తరీత్యమరః * వాచోవాగ్మి నిరితిగ్మినిప్రత్య
యః - సఇవేత్యుపమా - దాశరథిః శ్రీరామఃతయోర్వాలిసుగ్రీవయోరపి సంబంధినో
వేషకర్మణోః హారాద్యాభరణజనితశోభా చేష్టితయోర్భేదమంతర మనవగచ్ఛన్న
జానన్నము క్తశరః అప్రయుక్తబాణోఽభూత్ - యథా వాగ్మీతుల్యరూపత్వాత్సుజనదు
ర్జనయోర్భేదమజానన్నయమేష ఇతివక్తుంనశక్నోతితథా శ్రీరామోపితయోస్తుల్యవేష
కర్మత్వాత్తత్స్వరూపభేదమజానానోఽనుకూలఘాతభయాచ్ఛరం ప్రయోక్తుమశక్నువం
స్తూష్ణీముదాస్తేస్మేత్యర్థః ॥ ౩౭ ॥ తతఃకిమిత్యత ఆహ సుగ్రీవ ఇతి ॥ సుగ్రీవ స్తుతుశ
బ్దోఽప్యర్థకః సహత ఇత్యసహః * పచాద్యచ్ వాలిబలస్యవాలిపరాక్రమస్య అసహత

జనమార్గ సమౌ ర్ఘ్నౌ దంరూప తోఽపి విశేష్టమః ఋషితయా సదసి
వాచంయమ తాము పేత ఇవ వాగ్మీ తయోరపి వేషకర్మణో
ర్భేదమనవగచ్ఛన్న ము క్తశరో భూద్దాశరథిః ॥ ౩౭ ॥ గ॥ సు
గ్రీవ స్తువాలిబలాసహతయాలబ్ధదైన్యో వదాన్య ఇవరామ
మార్గణాపాతమార్గే చక్షుర్విక్షిపన్న పగతధృతిస్సుదూ
రమపాసరత్ ॥ ౩౮ ॥ గ॥ తమేనమృశ్య మూకేమూకవ త్ర
పయానిషణ్ణంవిషణ్ణ హృదయంహృదయాళు రాలోక్య త్రై

యాఽశుమతయా - లబ్ధదైన్యః ప్రాప్తదీనభావః - నిహ్వాలస్సన్నిత్యర్థః వదాన్యో బహు
ప్రదఇవ ॥ ని ॥ స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్రద ఇత్యమరః - రామమా
ర్గణాపాతమార్గే శ్రీరామసాయకాగమనమార్గే అర్థిజనాగమనమార్గేచేతిశ్లేష
సంకీర్ణయముపమా ॥ ని ॥ మార్గణౌ సాయకార్థినావితినిఘంటుః - చక్షుర్విక్షిపన్ దృ
ష్టింప్రసారయన్ తదాగమనాశయేనేతిభావః - తతః అపగతధృతిర్నిరస్తధైర్యస్సన్
సుదూరమతివిప్రకృష్టదేశమపాసరదపసృతవాన్పలాయితవానిత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥ త
తఃకిమత ఆహ ॥ తమితి ॥ త్రపయాపరాజితలజ్జయాహేతునా - ఋశ్యమూకే ఋ
శ్యమూకగిరౌభాషణశ్రవణాశిక్షితో మూకఃతేనతుల్యంతద్వత్ నిర్వాచ ఇవేత్యర్థః ॥
ని ॥ మూకస్త్వవక్తుంశ్రోతుమశిక్షిత ఇత్యమరః - తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితి వతిప్ర
త్యయః - నిషణ్ణముపవిష్టం - విషణ్ణహృదయంవిషాదాక్రాంతచిత్తం ॥ * ॥ విషా

దశ్యేతపోథంగతేపాయాభావచింతనైరితిలక్షణం। తమేవతిసుగ్రీవం విలోక్య దయాళుః కారుణికః పరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛురిత్యర్థః ॥ ని ॥ స్యాద్దయాళుః కారుణిక ఇత్యమరః। తథా త్రిగుణాలోకాస్త్రైలోక్యం ॥ ❁ ॥ చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః। తత్రైక ధన్వీ జగదేకధానుష్క ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ ధన్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః ॥ ❁ ॥ త్రిహస్య దిత్యాదిభిః విశేషణద్వయేనాస్య స్వకార్యనిర్వహణదక్షత్వం సూచ్యతే। స రామః తద్భే దం తయోర్వాలిసుగ్రీవయోర్భేదమంతరం అవగంతుం కామో జ్ఞాతుమిచ్ఛుస్సన్ ॥ ❁ ॥ తుం కామమనసోరపీతి తుమునో మకారలోపః। కామపి కాంచిత్ అభిజ్ఞాయత ఇత్యభి జ్ఞానం లక్షణం। తథాభూతా చ సా మాలా చ తామభిజ్ఞానమాలాం భేదప్రత్యాయికాం గజ పుష్పమాలామిత్యర్థః। గజపుష్పీ నాగపుష్పీ నామ లతా। ఉక్తం చ శ్రీరామాయణే ॥ శ్లో ॥ తతో గిరితటే జాతాముత్పాట్య కుసుమాయుతాం లక్ష్మణో గజపుష్పీం తాం తస్య కంఠే వ్యసర్జయదితి। నచైవం శ్రీరామస్యాత్రకర్తృత్వవిరోధః। ప్రయోజకకర్తరి తథా

లోకైకధన్వీ రామస్తద్భేదమవగంతుకామస్సకామప్యభిజ్ఞానమా
లాం సుగ్రీవగ్రీవాయాం బాణనివారణనిపుణాం సన్నద్ధామివ బ
ద్ధ్వా భూయోపి వాలినా మహాహవాయాహ్వయేతి తమాదిదేశ ॥
౧౦ ॥ ౧౧ ॥ పునరప్యవాప్య కిష్కింధాం పర్జన్య ఇవ గర్జతి స్మ సు
త్రామపుత్రస్తారాభిహితాం హితోక్తిమతిక్రమ్య దురతిక్రమ

త్వాత్ప్రచారాదితి। సుగ్రీవగ్రీవాయాం బాణనివారణే శరనిపాతనివర్తనే నిపుణాం సమ ర్థాం సన్నద్ధామివేత్యుత్ప్రేక్షా। బద్ధ్వా ఆసజ్య భూయః పునరపి వాలినా మహాహవాయ ఆ హవం కర్తుం। ఆహ్వయ ఆకారయేతి తం సుగ్రీవమాదిదేశ ఆజ్ఞాపితవాన్ ॥ ౧౦ ॥ పునరి తి ॥ తస్మిన్ సుగ్రీవే పునః భూయోపి కిష్కింధామవాప్య పర్జన్యో మేఘ ఇవ గర్జతి గ ర్జనం కుర్వతి సతి సుత్రామపుత్రో వాలీ తారయా నిజభార్యయా అభిహితాముక్తాం ఉ క్తాం హితోక్తిం హితవచనం ॥ ❁ ॥ సహాయమహం మన్యే సుగ్రీవం తమిహాగతం। అవష్టబ్ధ సహాయశ్చ యమాశ్రిత్యైష గర్జతీత్యాది శ్రీరామాయణోక్తరూపామిత్యర్థః। అతిక్ర మోల్లంఘ్య నియతేః దైవస్య ॥ ని ॥ నియతిర్నియమే దైవ ఇతి శాశ్వతః। దురతిక్రమతయా దురుల్లంఘ్యతయా హేతునా అతిక్రమణం కర్తుమశక్యత్వేత్యర్థః। సమారబ్ధసమ రః ప్రక్రాంతయుద్ధః పుత్రకథాదాశరథేః శ్రీరామస్య నిశితతరోతితీక్ష్ణః సచాసౌ శరశ్చ తేన శకలితం విదళితం నిజం స్వీయం విశాలం పృథులం వక్షఃస్థలమురః ప్రదేశో యస్య సత

థోక్తస్య-శితశరభిన్నవపాతస్య పతదిత్యర్థః॥౭౧॥అథేతి॥అథ పతనానంతరం విదితో విజ్ఞాపితః వృత్తాంతో వాలివధరూపవార్తా యస్యాస్సా తథోక్తా-అత ఏవ సంతతాశ్రుపిష్యందేన నిరంతరబాష్పసంపాతేన కలుషితతరే అత్యంతం దూషితే తారకే కనీనికే యస్యాస్సా॥ తారకా కనీనికే ఇత్యమరః-తారా వాలిపత్నీ నగరాదాగత్య పురా న్నిర్గత్య వారీం గజబంధనస్థానే॥ వారీ తు గజబంధినీత్యమరః-వారితం నిబద్ధం వారణం యూథపతిం గజయూథనాథమివ స్థితమిత్యర్థః-ఉపమాలంకారః॥ యూథనాథస్తు యూథప ఇత్యమరః-అత ఏవ నిర్భయాభ్యాం భయరహితాభ్యాం యథాతథా నిరీక్షమాణః అవలోక్యమానః సుగ్రీవో యస్య తం-ఉద్గ్రీవం ఉద్గ్రీవమాత్త ప్రహృత్య ప్రేక్షణార్థమున్నమితకంధరం-తథా ధృత్వా తుముష్టుమనముద్గంధ్యేత ప్రహారవేదనయా ఇంద్రియాపాటవాభావాదితి భావః-అత ఏవ క్షమాతలే పతితం పత్యస్తం కుశరయా గళం సోణి ప్రదేశయా స్మయన్వితం తథోక్తం-తదవష్టంభేన స్థితమిత్యర్థః॥ ॥ పాణి స్తుకుర్వ

తపనీయతేజస్సమారబ్ధసమరోద్దామశరఘ్నేన నిశితతరశరకలితసంజ
నిశాలవత్కుస్థలః క్షితితలేఽపపాతః ॥౭౧॥ అథ విదితవృత్తాన్తా శ్రు
నిష్యన్దకలుషితతరతారా తారా నగరాన్నిర్గత్య వారీవారితమి
వ వారణయూథనాథం నిర్భయాభ్యాం నిరీక్ష్యమాణసుగ్రీవముద్గ్రీవ
ముత్తానయుమం క్షమాతలార్పితశర్వరయుగళం గళదసృక్ప్ర
సరశారశరీరం శరాసనశిఖాన్యస్తహస్తేన సన్నికర్షస్థితేన కాకుత్స్థ

రఇత్యమరః-గళదసృక్ప్రసరేణ స్యందమానశోణితాభివ్యాప్త్యా శారం కృష్ణరక్తసితవర్ణాయుక్తం శరీరం యస్య తం॥ కృష్ణరక్తసితే శారః ఇతి యాదవః-అథ వా శారసంపృక్తం శరీరం యస్య తం॥ శరం భాః కరభశ్యారస్సంపృక్తం ఖచితస్వరూ ఇతి హలాయుధః తథా శరాసనశిఖరే చాపకోట్యాం న్యస్తః స్థాపితః హస్తో యస్య తేన తథోక్తేన ధానుష్కానాం తథా ఆచారాదితి భావః-సన్నికర్షస్థితేన సమీపవర్తినా కాకుత్స్థేన శ్రీరామేణ సహ ప్రకృతవల్లాపం విహితసంభాషణం॥శ్లో॥ పరం బుద్ధ్వా వధం కృత్వా కోసుప్రాప్త వ్యయా గుణః॥ యదహం యుద్ధసంరబ్ధస్త్వత్కృతే నిధనం గత ఇత్యాదిరామాయణోక్తసంభాషణకర్తృకమిత్యర్థః॥స॥ సల్లాపో భాషణం మిథ ఇత్యమరః-తథా అపేతాడంబరం అపగతసంరంభం కల్లోలాద్యభావేన స్తిమితమిత్యర్థః॥ని॥ ఆడంబరో స్త్రీ సంరంభ ఇత్యమరః-ఆడంబరశబ్దో వ్యాఖ్యాతః-అంబరహాడంబరచౌర్యమిత్యత్ర-
బుద్ధిం సముద్రమివ తథా స్తోమ్మఖము స్తంగచ్ఛం మి క్షిః-యూథమాలినస్సూ

త్యమివస్థితమిత్యుపమాద్వయం॥ వాలినమాలింగ్యాశ్లిష్యస్వాంకోత్తంసితం సుజాత్యంగ
నిష్టప్తం తస్య వాలిన ఉత్తమాంగం శిరో యస్యాస్సా తథోక్తా సతీ॥ ని॥ ఉత్సంగ దిన్నాయా
రంక్వ॥ ఉత్తమాంగం శిరశ్శ్లిష్టమితి చామరః॥ రఘునాథం శ్రీరామం ప్రతి ఇత్థం వక్ష్య
మాణ ప్రకారేణ అకథయదవోచత్ ॥౨౨॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ కారుణ్యమిత్యాదినా
శ్లోకపంచకేన॥ హే మనుకులనాథ మనువంశనాయక మహాకులీనేత్యర్థః॥ తాదృశస్యాపి
మనువంశస్య త్వయైవ సనాథత్వమతస్త్వన్మాహాత్మ్యం కిం వర్ణనీయమితి భావః॥ తథా
హే రమ్యకీర్తే రమణీయకీర్తిసంపన్న శ్రీరామ॥ శీతాంశోశ్చంద్రస్య సహజం నైస
ర్గికం మూర్తిహారి పరోపతాపశాంతికరం విశేషణద్వయమేతత్కారుణ్యే పి యోజ్యం॥ శై
త్యం శిశిరత్వమివ తవ నిరవధి నిర్మర్యాదమియత్తావచ్ఛిన్నం పరిమాణశూన్యమిత్యర్థః॥
యత్కారుణ్యం కరుణా ☸ స్యాధారమ్య ప్రసిద్ధం లోకవిఖ్యాతమభూదితి శేషః॥ ని॥
కారుణ్యం కరుణా ఘృణేత్యమరః॥ సర్వం సమగ్రం తత్కారుణ్యం మత్పాపాన్మదీయదు
ష్కృతాద్ధేతోః పతివిపత్తేః పత్నీదురదృష్టహేతుకత్వాదితి భావః॥ త్వయా కథం కుతః

స్థైనకృతసల్లాపమపేతాడమ్బరమివామ్బునిధిమస్తోన్మిషమివ
మయూఖమాలినం వాలినమాలిఙ్గ్య స్వాఙ్కోత్తంసితదుత్తమా
ఙ్గా రఘునాథమిత్థమకథయత్ ॥౨౨॥ స॥ కారుణ్యం నిరవధి యత్తవ
ప్రసిద్ధం శీతాంశోస్సహజమివాతిహారి శైత్యమ్। తత్సర్వం మను
కులనాథ రమ్యకీర్తే మత్పాపాత్కథయ కథం త్వయా నిరస్తమ్॥౨౩

నిరస్తం త్యక్తం కథయ అభిధేహి నిరపరాధోయం కుతో ప్రాణేశ్వరస్త్వయా అకారుణిత్వే
నేవ కథం నిష్కారణం నిహత ఇతి భావః॥ ప్రహర్షిణీవృత్తమ్ ॥౨౩॥ ఏవం సాధారణ్యే
నోపాలంభ్య సంప్రతి స్వస్యా అప్యుపహతిం ప్రార్థయతే॥ ఏవంవిధ ఇతి॥ హే తాటకా
రే తాటకాంతక రఘుపుంగవ రఘుశ్రేష్ఠ శ్రీరామ ప్రియతమప్రాణేశ్వరే॥ ఏవంవిధ
ఉద్యత్కృపాకారే మ్యుపేక్షత్యపీత్యర్థః॥ పునః పతిజీవాము సికయా తత్ప్రాణం మాం రాక్షసీతి
రాక్షసీ ప్రాయేతి సాధు సమ్యక్ బుద్ధ్వా జ్ఞాత్వా ప్రియతమవిపత్తిసహావత్వవ్య రాక్షసీ
లక్షణత్వాదితి భావః॥ మయి అత్ర ప్రకారేణ రాక్షస్యాం ప్రతి ఇదానీం బాణం ఖిత్తుం
చమూం ప్రహరేత్యర్థః॥ తాటకాంతకస్య తవ రాక్షసీసంహరణముచితమేవేతి భావః॥
నను తాటకాం స్త్రీం హనన్నేవ పరోపద్రవశాంతిరూపం ఫలం లబ్ధం త్వత్ప్రహారణాత్కిం
ఫలమిత్యత ఆహ॥ శ్రేయ ఇతి॥ దయితేన సహ సంగమం కరోతీతి దయితసంగమకారిణా
ప్రాణేశ్వరేణ మాలయా జయ ఇత్యర్థః॥ తేన రఘుహత్యే యశోముపాలభ్యుదయః పుణ్యాలవా

ష్యతీతి శేషః॥ ❀ ॥ మృతే త్వయి ఏతయా నారీ సా విజ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మరణాత్ తదా
యం ధర్మ ఏవ తథా చ తాదృశధర్మప్రవర్తకస్య తవ సుకృతం కిం వర్ణనీయమితి భా
వః॥ స॥ స్యాద్ధర్మమస్త్రియాం పుణ్యశ్రేయసీ సుకృతం వృష ఇత్యమరః. ఏతదారభ్య
శ్లోకచతుష్టయపర్యన్తం వసన్తతిలకావృత్తమ్॥ ౨౨॥ తథాపి కిం సా మహ్యం నరో
చత ఇత్యాశఙ్క్య తత్రోత్తరమాహ॥ సాధారణీతి॥ హే సత్యవాదిన్ యథార్థభాష
ణశీల అత్ర త్వయా సత్యమేవ నగ్యథా పరిపాలనీయమితి భావః॥ ❀ ॥ తాం చీత్యేతేషు -షే
తత్కృతాం తాం జ్ఞాం మృగయా ఆక్షేటః॥ ని ॥ ఆచ్ఛోదనం మృగవ్యం స్యాదాక్షేటో మృగయా
స్త్రియామిత్యమరః- సాధారణీ సకలసమ్మతా ॥ ❀ ॥ మృగయా మాం దయనభూభృతాం చ మ్మ
తామితి తస్యాస్యాయ్యత్వాదితి భావః- అగ్నిం ద్రస్సాధారణాదణ్వక్తవ్య ఇతి వికల్పాత్ప
క్షే జీప్- ఇత్యేవం పూర్వం పురాత్వన్ముఖత్వన్ముఖే నైవ జనసంసది జనసమూహే- నత్వ సా
ష్కమిత్యర్థః- తాం యాం తి రాజర్షయశ్చాత్ర మృగయాం ధర్మకోవిదా ఇతి కథితే
త్యర్థః- తత్రస్థాం తా- రణాదిహాహానిం శాఖామృగిం వానరీం ॥..................

ప॥ ఏవం విధే ప్రియతమేప్యనపేతజీవాం మాం రాక్షసీతి రఘుపు
ఙ్గవ పాతకీ త్వా। బాణం విముఞ్చ మయి సంప్రతి తాటకారే శ్రే
యో మహద్ధి యతసంయమకారిణా స్త్రీ ॥ ౨౨॥ స॥ సాధారణీతి భృ
తాం మృగయే పూర్వముక్తాత్వయైవ జనసంసది సత్యవాదిన్ ।
శాఖామృగీం కదిహ వారయసే మాం కోనామ రామ మృగయా
ర్థయతే మృగీణామ్ ॥ ౨౪॥ పా॥ సంప్రత్యపూర్వమముత్ర త్వయా న్ను రేష
❀ ॥ జాతే రక్షసి యద్యాదరో పథాదితి జీప్- మాంశరేణ బాణేన మారయ పిదారయ ప్ర
హైస్వ్రయా జయేత్యర్థః- యుక్తం చైతదిత్యాహ- అంతరం స్యతి హే రామకోనామకో వా
మృగాన్యాతీతి మృగయః మృగసంహరణశీలః॥ ✳ ॥ మృగయ్వాదయశ్చేత్యాణాదికః కుప్ర
త్యయాంతో నిపాతః- మృగీణాం మృగాంగనానాం దయతే పయాం కురుతే దయయా మృ
గాంగనాః కో వా మృగయురుపేక్షత ఇత్యర్థః- అతస్త్వం సత్యవచనానుసారేణావశ్యం
మాం ప్రహరేతి భావః- దయాక్రియాం ప్రతికర్మత్వేప అసుకరోతి భగవతో నారాయణ
స్యత స్యమానుకరోతీత్యాదివత్సంబంధమాత్రవివక్షాయాం- మృగీణామితి షష్ఠీ చనవికు
ర్వతే ✳ యథాహ భార్గవిః- స్వాలక్ష్మీగుణవకుతే యయా పరేషామితి- తథా శ్రీహర్షేణ చ-
సాధూనాముపకర్తుం లక్ష్మీం ద్రష్టుం విహాయసా గంతుం నకుతూహలితస్య మనశ్చరితం
చ మహాత్మనాం శ్రోతుమితి॥ ౨౫॥ ౨॥ స॥ ప్రతివాలి ప్రహరణప్రయుక్తాభిమానోపి న కా

శ్యతీత్యాహ॥ సంత్రస్యేతి॥ హేరామ విషయం తవ బంధుస్సుహృత్ సుగ్రీవః। పూర్వమ కుతోభయస్త్వ వాలినః భీతః శత్రూణాం భయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమ్యాస్త సిః। సంత్రస్య సంత్రాసం ప్రాప్య యథా యేన ప్రకారేణ నాస్తి కుతోపి భయమస్మిన్నిత్య కుతోభయం వాలిభయశంకాశూన్యమిత్యర్థః। మయా రమ్యం సకాదిమునిశాపనా త్ప్రాప్యభూరిత్యుక్తం ఋశ్యమూకమద్రిం గిరిదుర్గమిత్యర్థః। భేజే ప్రాప్తవత్ తథాయం మమ భర్తా ప్రాణేశ్వరోహ్యల్పేపి అకుతోభయస్త్వత్తః సుగ్రీవాద్వా సంత్రస్య శరైస్త్వత్ బాణైరభేద్యం భేత్తుమశక్యమితి కాఠిన్యాతిశయోక్తిః। అకుతోభయమిత్యర్థః। మదీయ హృదయం మామకమానసమితి ఛలం కపటం యస్య తత్ తథోక్తమద్రిదుర్గం ప్రాప్తః త్వ ద్విష్టః అతో మద్ధృదయప్రహరణే తద్గతస్యాపి ప్రహరణసంభవాత్ త్వయాహమభిమానో య న్యతేతి భావః। మృతోపి మద్ధృదయాదనపేతో మత్ప్రాణేశ్వర ఇతి ఫలితార్థః। అత్ర ఛల శబ్దేన హృదయస్యాపహ్నుత్యాద్రిత్వేనాసత్యత్వప్రతిపాదనాదపహ్నవాలంకారః ॥ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నవ ఇతి సర్వస్వసూత్రం॥ ౨౬॥ కించ తత్ర

భేజే యథాద్రిమకుతోభయమృశ్యమూకమ్। భర్తా మమాయమపి
రామశరైరభేద్యం ప్రాప్తో మదీయహృదయచ్ఛలమద్రిదుర్గమ్॥
౨౬॥ నాహం సుకేతుతనయా న చ సప్తసాలవాలీ న చ త్రిభువనప్ర
థితప్రభావః। తాన్యస్మి వజ్రహృదయా నిశితైరభేద్యా ధన్వీ కథం భ

కరణాభావే తవ ధన్విత్వప్రసిద్ధిరపి న సిద్ధ్యేదిత్యాహ॥ నేతి॥ అహం సుకేతుతనయా తా టకా న భవామీత్యర్థః॥ శ్లో॥ యక్షస్సుకేతుర్దుర్గ్రాహిణః ప్రసాదాద్భేసుతాం కామ పితా టకాఖ్యామిత్యుక్తం బాలకాండే। తథా సప్తానాం సాలానాం సమాహారస్సప్తసా లీ సాలతరుశ్రేణిశ్చ న భవామి। అత్ర పంచవటీవత్ప్రక్రియా। తథా త్రిభువనప్రథి తప్రభావః సకలలోకవిఖ్యాతప్రతాపశ్శాలీత్యర్థః। వాలిచ న భవామి యద్యేవం త హి త్వయా మామపి ప్రహర్తా స్యామితి భావః। అత్ర వాలినో విశేషణోపాదానాన్న్యాయ క్తగ్రహణదోషః తస్య మహత్త్వప్రతిపాదనాయ స్వభావోక్త్యర్థత్వాత్। తదుక్తం ర సాకరే॥ శ్లో॥ వ్యర్థత్వాద్దిరసోత్కర్షే భావోక్తౌ దోషవారణే విశేషణం విశేష్యస్య న్యాయ్య యుక్తగుణగ్రహా ఇతి గుణో విశేషణాంకితు వజ్రహృదయా వజ్రవత్కఠోరం హృదయం అతఏవ నిశితైర్బాణైరభేద్యా భేత్తుమశక్యా తారాస్మి అతః హేరాఘవ మామేతాదృశీమ విద్ధ్వా అసంహృత్య కథం ధన్వీ న భవసి న భవస్యేవేత్యర్థః। వేధ్యావేదనేకస్సమ న్యో భవేదతో మామనువేధ్యాం నిహత్య ఆత్మనో ధన్విత్వప్రథాం దృఢీకురుష్వేత్యర్థః॥

౪౭॥ ఇత్థముపాలంభేపి తూష్ణీంతిష్ఠంతం రఘుద్విషోత్తంసం ప్రత్యాహ ఏతేష్వితి॥ గర్భేశ్వరాణాం గర్భాదారభ్యైశ్వరాణాం జన్మప్రభృత్యైశ్వర్యసంపన్నానామిత్యర్థః. క్షితిపతితనయానాం రాజకుమారాణాం నిరవధి నిర్మర్యాదం మహత్తరమిత్యర్థః. ఔద్ధత్యమవిచారముగ్ధత్వం॥ ని॥ ముగ్ధస్సుందరమూఢయోరితి విశ్వః. శౌర్యేణతుల్యం శౌర్యవదిత్యర్థః॥ * ॥ తేనతుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః. జన్మసిద్ధం కిము స్వభావసిద్ధం కిం హంతేతి విషాదే॥ ని॥ హంత హర్షే అనుకంపాయాం వాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః. కుతశ్చిద్యస్మాత్కారణాత్ హే రఘువర రఘునాయక నిరపాయే నిరాతంకే ఇతి హృదయవిశేషణం. కపీంద్రవిశేషణం వా మమ హృది హృదయదేశే కపీంద్రశాలిని వసతా మానసే తిష్ఠతి సతి అముష్మిన్నపి క్రవ్యాయ చాపం పాణౌ యస్య సచాపపాణిస్తేన భవతా పునః ప్రహర్తుమితి భావః. వపుష్యుపమానేత్యాదినా బహువ్రీహిః॥ ❀ ॥ ప్రహారణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి వక్తవ్యాత్ పాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః. తిష్ఠసే ఆత్మానం సంప్రకాశయసీత్యర్థః. తస్మాదసాధ్యసాధనే ప్రవృత్తత్వాత్ త్వత్తోపి రాజపుత్రస్య శౌర్యం న స్థా

వసి గాఘునః మాంముక్త్వా ॥౪౭॥ ఏతేష్వక్షితిపతనయానాం హన్తగ
ర్భేశ్వరాణాం కిమశరవధిమౌద్ధత్యం శౌర్యవజ్జన్మసిద్ధమ్। మమహృ
దినిరపాయే వసతామానసేపి క్రౌర్యఘువరయదముష్మింస్తిష్ఠసే చాప
పాణిః ॥౪౮॥ గ॥ ఏవంవిప్రలాపకారాయితా గృధ్రరాజాయాస్తా

త్త్వమాజన్మసిద్ధమితి భావః. సర్వదా మదీయహృదయవిదారణం కర్తవ్యమితి ప్రలాపవాక్యసముదాయార్థః॥ * ॥ తిష్ఠతేలిట్ ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనేపదం. అత్రాస్వాభావిక శ్రీరామావస్థానస్య నిజహృదయస్థవాలిప్రహారణత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః. మాలినీవృత్తం ॥౪౮॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తప్రకారేణ విలపంత్యాః పరిదేవయంత్యాః పరాశ్రయాశరణత్వేన రాయిణ్యాః అస్రధారాబాష్పసంపాతాయస్యాః వ్యాప్తాయాః ప్రలాపం రుదంత్యా ఇత్యర్థః. తారాయాస్సంబంధిభిరక్షైరవిచ్ఛిన్నైరితి సర్వత్ర సంబధ్యతే. పరిదేవనరవైర్విలాపాక్రందైర్బాష్పాంబుకణాభ్యుక్షైరస్రబిందుపాతైశ్శిక్షాపానిర్గతైర్నిశ్వాసమారుతైశ్చమూర్ఛితోజ్జీవకోపచారప్రాయైరితి భావః. కృతాశ్వాసః పునరుజ్జీవిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. లబ్ధసంజ్ఞః ఉత్తరవిపాకశాలీ ఏసిజనందనంఆత్మజమంగదం రఘునందనే శ్రీరామాయ॥ ❀ ॥ అధికరణవివక్షాయాం సప్తమీ. సమర్ప్య బాలోయమత్యాదరణీయ ఇతి తంపుత్రమ్మిత్యర్థః. తథా రామాయణం ॥ ❀ ॥ బాల శ్చాకృతబుద్ధిశ్చ ఏకపుత్రశ్చ మే ప్రియః। తారేయో రామ భవతా రక్షణీయో మహాబల

లః-సుగ్రీవే చాంగదే చైవ నిధత్స్వ ఇతి ముక్తమామితిః తథాంగసంగినీం తంత్ర ప్రాలంబి
నీం-కాంచనకామపి- కాంచనస్రజం హేమమాలామింద్రదత్తామిత్యర్థః శోకావనత
గ్రీవాయ భ్రాతృనిధనకారిత్వ ప్రయుక్తశోకావనతకంధరాయ సుగ్రీవాయ
దత్వా తత్కంధరాయామాసజ్యేత్యర్థః ॥ * ॥ ఇమాంచ మాలామాధత్స్వ దివ్యాం
సుగ్రీవ కాంచనీమిత్యాది రామాయణే-నిజభుజబలేన స్వకీయబాహుపరాక్రమేణ ప్ర
శాంతా వినిహతాః అసురా యస్య సతథోక్తః మహావీర ఇత్యర్థః-అయం వాలీ కాంతాసు
రుతాత్రాత ప్రాణోభూత్ మృతోభవదిత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ వాలిమర
ణసమయే-హేతి ఖేదే ॥ ని ॥ అహహేత్యద్భుతే ఖేద ఇత్యమరః- సకలభువనబహుమతబా
హుబల అశేషలోకశ్లాఘనీయభుజశక్తిసంపన్న-తథా గోలభనామా మహోగః ధర్వో దేవ
యోనివిశేషస్స ఏవ సింధురః గజస్తస్య పంచతాకరణ పంచాననః నిధనవిధానసింహేతి

రాయాం హరి దేవనరవైర్యైః బాష్పౌఘ్రకణాభ్యుక్షితేక్షణైస్సహిత్వా
సానిలైశ్చ కృతాశ్వాస ఇవ లబ్ధసంజ్ఞో వాలీ జనం జనం రఘునంద
నేన మర్యాదమజ్జ స్మిం కాంచనకాంచ్య స్రజం శోకావనత
గ్రీవాయ సుగ్రీవాయ దత్వా నిజభుజబలప్రశాంతా సురోయం
ప్రశాంతాసురభూత్ ॥ ౨౯ ॥ తత్ర ॥ గ ॥ హా సకలభువనబహుమత బా
హుబల గోలభగంధర్వసింధుర పంచతాకరణ పంచానన దశముఖభు
జభుజంగభోగసరోధాహితుండికాయితవాలవలయ వాలిన్ కథం
గతోసీతి బాష్పావిలముఖా వలీముఖాస్తస్య రామాజ్ఞయా యథావి
ప్రేతం ప్రేతకృత్యం సర్వం నిర్వర్తయామాసుః ॥ ౩౦ ॥ గ ॥ తతో

శ్లిష్టపరంపరరూపకం-తద్వినాశకేత్యర్థః ॥ సి ॥ సింహో మృగేంద్రః పంచాస్య ఇత్యమ
రః-తథా దశముఖభుజా రావణబాహవ ఏవ భుజంగభోగాస్సర్పకాయాః ॥ ని ॥ భోగస్సు
ఖే స్త్ర్యాదిభృత్యావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యమరః- తేషాం నిరోధాసియంత్రితో హి
తుండికో వ్యాళగ్రాహీ తద్వదాచరితమహితుండికాయితం వాలవలయం లాంగూలమం
డలం యస్య సతథోక్తః ఇతి సంబోధనత్రయం అతిరూపకోపమయోస్సంకరః ॥ సి ॥ విష
వైద్యో జాంగలికో వ్యాళగ్రాహ్యహితుండిక ఇత్యమరః-కథం గతోసి ఏతాదృశవీర్యసం
పన్నః కుతో మృతోసీతి బాష్పావిలముఖాః అశ్రుపరివృతాననాః వలీముఖా వానరాః
రామాజ్ఞయా తస్య వాలినః అక్నిప్రేతమనతిక్రమ్య యథావిప్రేతం యథార్హమిత్యర్థః

త్యరకృత్యం దహనాదిప్రేతసంస్కారం సర్వం నిర్వర్తయామాసుశ్చక్రురిత్యర్థః ||౫౦
తత ఇతి। తతస్తదనంతరం జాంబవత్ప్రముఖాః జాంబవదాదయః వలీముఖగణా వానర
సంఘాః దాశరథినిదేశాచ్ఛ్రీరామాజ్ఞావచనాత్ సుగ్రీవం కాంచనకలశోదకైశ్శాతకుం
భసంభృతతీర్థజలైరభ్యషించన్ వానరసామ్రాజ్యాభిషిక్తం చక్రురిత్యర్థః ||౫౧||
అభిషిక్త ఇతి ॥ సుగ్రీవే తు శబ్దోऽవధారణార్థకః సుగ్రీవ ఏవేత్యర్థః॥ ప॥ తుహ్యాద్యే
వేవధారణ ఇత్యమరః. రామ ఏవ శ్యామపయోముక్ నీలమేఘస్తేనాభిషిక్తే సతి మేఘా
జలదాః తన్మహీం తస్య సుగ్రీవస్య మహీం మహిషీం రాజ్ఞీమివ - అభిషిక్తుం
స్థితాః ప్రవృత్తాః శ్రీరామజలదేన కేవలసుగ్రీవాభిషేకే కృతే జలదానాం
తన్మహిష్యభిషేకప్రవృత్తిర్యుక్తైవేతి భావః - వర్షాః సమయస్సంప్రాప్త ఇ
తి ఫలితార్థః. రూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ||౫౨ ॥ ఆర్యేతి॥ హే అక్షస్వామిన్ శ్రీరా
మం శరది శరత్కాలే ఆర్యాయాస్సీతాయాః అన్వేషణగవేషణా కార్యా కర్తవ్యా- త

జాంబవత్ప్రముఖా వలీముఖగణా దాశరథేర్నిదేశాత్సుగ్రీవం కాంచ
నకలశోదకైరభ్యషించన్ ||౫౧||ప॥ అభిషిక్తే తు సుగ్రీవే రామశ్యా
మపయోముచా। అభిషేక్తుం స్థితా మేఘాస్తన్మహీం మహిషీమివ॥
౫౨॥ప॥ ఆర్యార్యేన్వేషణాకార్యా శరదీత్యుక్తంవిదా। కపీంద్రే
ణార్థితో రామః కిష్కింధావర్తనప్రభౌ ||౫౩|| ప॥ నయోగ్యానగ

నానీం కార్యసాకల్యాదితి భావః - ఇత్యేవముక్తసంవిదా విజ్ఞప్తప్రతిజ్ఞానేన॥ ప॥ సంవి
దాగూః ప్రతిజ్ఞానమిత్యమరః - కపీంద్రేణ సుగ్రీవేణ కారుణికః శ్రీరామః కిష్కింధావ
ర్తనం ప్రతి కిష్కింధాప్రవేశముద్దిశ్యార్థితో యాచితః ॥౫౩|| నతః కింతత్రాహ॥
నేతి॥ నగరప్రాప్తిః పట్టణప్రవేశః యోగ్యా అర్హా న సంభవతి- పితృనిదేశపరిపాలనా
ర్థం వనవాసినో మమ పట్టణప్రవేశానర్హత్వాదితి భావః- తథా చ శ్రీరామాయణం॥
❁॥ చతుర్దశ సమాస్సౌమ్య గ్రామం వా యది వా పురం- న ప్రవేక్ష్యే మిహానువర్ణ పితు
ర్నిదేశపాలక ఇతీత్యేవం రాఘవేణోక్తవతి సతి- సుగ్రీవప్రార్థనా విధురతసార్థ
నయా సమా సదృశీ అభూత్ - యథా భరతప్రార్థనయా శ్రీరామః అయోధ్యాం న ప్ర
విష్టవాన్ - తథా సుగ్రీవప్రార్థనయా కిష్కింధామపి ప్రవిష్టవానిత్యర్థః - ఉపమా
లంకారః - తథా చ భరతస్య సుగ్రీవస్య సామ్యం శ్రీరామస్య దృఢవ్రతత్వం చ గమ్యతే ।

౫౮॥అథవర్షర్తుం వర్ణయతి॥దత్తేత్యాదినా॥౬౦॥అర్జునవిలాసః పార్థకృత
శోల్లాసః అన్యత్ర కకుభతరుపుష్పవికసనం చ యేన తథోక్తేన॥ని॥అర్జునాః కకుభోపా
ర్థాః వా తేషాం వీర్యమయూరమయూరీత్యమరః ధార్తరాష్ట్రాన్నిర్లుంచ్య చరణహంసవిశే
షాః అన్యత్ర ధృతరాష్ట్రాపత్యాని దుర్యోధనాదీని నిరస్తతా నిరాకృతా॥ని॥రాజ
హంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లోహితైః సితాః మలినైర్మల్లికాఖ్యాస్స్యుర్ధార్తరాష్ట్రా
స్సితేతరా ఇత్యమరః తేన ప్రక్రాంతేన ప్రసిద్ధేన వా జీమూతకాలేన వర్షాకాలేన యేన
దేవకీనందనేన శ్రీకృష్ణేనేవాచరితం దేవకీనందనాయితం ఉక్తరీత్యా శ్రీకృష్ణకల్పో
వర్షాకాలమయః ప్రవృత్త ఇత్యర్థః॥౬౦॥కతురాః కృష్ణాలోకస్య అత్యంతాస్సర్వథా తుక
రూపాదీర్ఘాః ఇతి దీర్ఘాః ఉతోభావే క్తః జీమూతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః శ్లిష్టవిశేషణేయముప
మాశ్లేషో వామనభేదాత్ ॥౬౧॥ అస్మాకమితి॥ అస్మాకం రూపలక్ష్మీః ఆకారశోభాం
అత్యంతాస్యసితచేహభాసా ఇంద్రనీలసచ్ఛాయయేతి భావః అసకృత్ బహువారము

రత్యప్రీతిరిత్యుక్తవతి రాఘవే। సుగ్రీవప్రార్థనాపాస్య సిద్ధ్యరత
ప్రార్థనాంగమాం॥౫౮॥ ప॥దత్తార్జునవిలాసేన ధార్తరాష్ట్రా
న్నిరస్యతా। తేనజీమూతకాలేన దేవకీనందనాయితమ్॥౬౦॥అస్మా
కంరూపలక్ష్మీమసకృత్ప్రహరత్యాతతాకాన్స్యాతదాస్తాంభకారం
నమ్రకేన్సుంకిమాః నగణయన్వాలిన ద్రాగ్ఘనః॥ఇత్థంమత్వేవ
వైరంరఘుపతిఘనఘటాం రాఘవస్యాహవోత్థామాశామాశాశ్చరు
ధ్వాన్తనిర్మిషమహాసింహనాదాన్వితేను:॥తత్ర॥౬౧॥ప॥పవి

హాసతి అపహాసం కరోతి తదపహాసనమూర్తిం తిష్ఠతు కిం తు నోఽస్మాకం భర్తారం స్వా
మినం సురేంద్రం దేవరాజం కిను పికించిదపి న గణయన్ నలఘుః కుర్వన్నిత్యర్థః॥౬౧॥న
ఇత్యర్థస్యనశ్వస్యసుఘ్నపేతి సమానః వాలినం తత్పుత్రమితి భావః ద్రాక్ప్రతమ
విచార్యేత్యర్థః జఘానహింసితవాన్ ॥ని॥ ద్రాష్టం ఘనపదిధ్రుతమిత్యమరః ఇ
త్థమనేనప్రకారేణ వైరం విరోధం మత్వా రఘుపతిః శ్రీరఘుఘనఘటాః మేఘబృం
దాన్యాహవోత్థాం యుద్ధసముత్థితాం రాఘవస్యాశాం కాంచ్యానుత్సాహమితి యా
క్ ఆశాదిశశ్చ॥ని॥ఆశాదిగతితృష్ణయోరితిరత్నమాలా రుధ్వాన్నిరుధ్య వర్షాకాలమయేజై
త్రయాత్రాయా అనవయుక్తత్వాదితి భావః ధ్వనిత గర్జితవ్యాజేన మహాసింహనాదా
న్వితేనుశ్చక్రురితి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా స్రగ్ధరావృత్తం లక్షణం తూక్తం॥తత్రేతి॥త
త్రతస్మిన్ సమయే ॥౬౨॥ ఉపచితేతి॥ ఉపచిత జీవధారాః ప్రవృద్ధోదకసంపాతాః ఆ

న్యత్రోపచితాః జీవనధారాః దానోదకధారాః యైస్తైస్తథోక్తైః నిరంతరదానశీలైః ఇత్యర్థః - సర్వాణ్యుదకపూర్వాణి దానానీత్యుదకధారాపూర్వకత్వాత్సర్వేషాం దానానామితి భావః - అథవా ఉపచితా ధర్మాచరణాదినా వర్ధితా జీవనధారా ఆయుర్దైర్ఘ్యం యైస్తైస్తథోక్తైః - తథా నత్పథభాజః ఆకాశమార్గసంచారిణః అన్యత్ర స్నార్గావలమ్బనః - నిరస్తసంతాపాః సర్వాపితపరితాపాః అన్యత్ర నిరస్తా ఆశ్రితజనమనఃపరితాపాః తథా పౌరస్త్యమహాబలాకులితాః పౌరస్త్యైః పూర్వదిగ్భవైః ప్రాచ్యైః అగ్రత ఉత్పన్న ఇత్యర్థః || ❖ || జటిలాః పురస్తాత్పురస్య గిత్యాక్కృత్య యః - తాదృశో గోమహాబలో వాయుస్తైరాకులితాః ఉద్ధృతాః - అన్యత్ర గలరుధిరభేదాత్ పౌలస్త్యస్య రావణస్య మహాబలేన ప్రభూతదోర్దర్పరాక్రమేణ ఆకులితాః విహ్వలీకృతాః నవమేఘాః నూతనజలధరాః దివ్యాకాశే భూపా రాజాన ఇవ జాతా ఇతి శేషః - శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా - ఆర్యావృత్తమ్ || ౫౭ || తేనేతి || తేన జీమూతకాలేన హేతునా కిలే

తజీవనధారాస్తత్పథభాజో నిరస్తసన్తాపాః || భూపా ఇవ నవమే
ఘాః పౌరస్త్యమహాబలాకులితాః || ౫౭ || ౫ || తేన కిల రఘుపతిరతిమా
త్రప్రవృద్ధస్య మన్మతమస్య శరాసనశారతరతారావథాం ఘనర
వముఖరితహరిన్ముఖాభోగం కదమ్బవనపవనాకమ్పితగాడమ్బ
రకాదమ్బకుటుమ్బామమ్బుదకదమ్బకబలితామ్బరాం శిలీన్ధ్ర
సంబన్ధబన్ధురవసుంధరాం కచకుటజనిచయకవచితమహారణ్యాం

తిసంభావనాయాం సంభావితే నజీమూతకాలేనేత్యర్థః || ని || వాతారసంభావ్య రూః శి
లేత్యమరః - రఘుపతిః శ్రీరామః అతిమాత్రం నిర్భరం ప్రవృద్ధో వృద్ధిం గతః మన్యుః
క్రోధో యస్య తథోక్తస్సన్ ఉద్దీపకత్వాజ్జైత్రయాత్రాప్రతిబన్ధకత్వాచ్చ క్రుద్ధ
స్సన్నిత్యర్థః || ని || మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః - శతమన్యుశరాసనేశక్రధను
షా శారతరోత్యంతశబలవర్ణః తారావథః ఆకాశం యస్యాం తాం తథోక్తాం - ఘనర
వైః ఘనగర్జితైః ముఖరితాః ప్రతిధ్వనితాః హరిన్ముఖాభోగా దిగన్తకుహరా య
స్యాం తాం తథోక్తాం - కదమ్బవనపవనాకమ్పేన నీపవనవాయుసంచారేణ నిరాడమ్బ
రాః నిర్విహారాడమ్బరవిధురాణి కాదమ్బకుటుమ్బాని కలహంససమిథునాని యస్యాం తాం ||
ని || ధూలీకదమ్బనీపప్రియకకదమ్బాశ్చ హరిప్రియే - కాదమ్బః కలహంసస్స్యాదితి చామరః
అమ్బుదకదమ్బేన మేఘబృన్దేన కబలితం గ్రసితం మాచ్ఛాదితమితి యావత్ అమ్బరమాకా
శం యస్యాం తాం - శిలీన్ధ్రసమ్బన్ధేన కన్దలీకుసుమసంగత్యా బన్ధురా మనోహరా వ

వసుంధరా భూః। యస్యాం తాం వసూని ధారయతీతి వసుంధరా ॥ ❀ ॥ సంజ్ఞాయాం భృతృవృ
జితాద్యదినా ఖశ్ప్రత్యయే ముమాగమః ॥ ౫ ॥ కందళ్యాం చ శిలీంధ్రస్యాప్యుదితి శష్పాణవే।
వికచకుటజనిచయైర్వికసితగిరిమల్లికాకుసుమనికురుంబైః క్షవచితాన్యాచ్ఛాదితాని
మహీశరణ్యాని యస్యాం తాం ॥ ౫ ॥ కుటజో గిరిమల్లికేతి హలాయుధః ప్రావృషి భవాం
ప్రావృషేణ్యాం ॥ ❀ ॥ ప్రావృష ఏణ్య ప్రత్యయః । ప్రక్రియాం పరిపాటీం ప్రేక్షమా
ణస్సన్ లక్ష్మణమిదం వక్ష్యమాణవచనమభాషతాపోచత ॥ ౫౮ ॥ తత్ప్రకారమేవ వి
వృణోతి అయమిత్యాది శ్లోకషట్కేన ॥ అయం వర్తమానః కాలో వర్షాసమయః కా
లప్రమథసగళాభైః మృత్యుంజయకంఠసచ్ఛాయైర్వారిపూరితత్వాదతినీలైరిత్యర్థః ।
నీ ॥ కాలో మృత్యౌ మహాకాయే నవమయేయమ కృష్ణయోరితి విశ్వః । మతః అభినవైర్యాత
సైర్జలధరైః శరణైః అహంయూనామహంకారిణాం తారుణ్యమదగర్వితానాం జేయం మ
న్యానామిత్యర్థః ॥ ౫ ॥ అహంయుస్స్యాదహంకారీత్యమరః ॥ ❀ ॥ అహంశుభమోర్యుని

ప్రావృషేణ్యాం ప్రక్రియాం ప్రేక్షమాణో లక్ష్మణమిదమభాష
త ॥ ౫౮ ॥ అయం కాలః కాలప్రమథనగళాభైరభినవైరహంయూ
నాం యూనామపహరతి ధైర్యం జలధరైః ॥ స్మరాధారాధారాపరిచి
తజడావాతాస్సహసా న స్వాన్తస్స్వాన్తః కథమివ వియోగః పరిణ
మేత్ ॥ ౫౯ ॥ ప ॥ మహాసమరసూచకః ప్రతిదిశం మనోజన్మనో మ

తియున్ప్రత్యయః । యూనాం తరుణానాం ధైర్యం ధీరత్వం నిర్వికారచిత్తత్వమితి యావత్
అపహరతి విలోపయతి । పరుశ్శీప్రతాణాం తః కరణాన్ క్రూరో వేత్యర్థః । మనసో నిర్వికార
త్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుష్వితి రసికాః । తథా స్మరాధారా మన్మథోద్దీపకా ఇత్యర్థః ।
ధారాపరిచయజడా వారిసంపర్కశీతలాః నభస్వంతః ప్రావృడ్వాతాః ॥ ౫ ॥ నభస్వ
ద్వాతపవనపవమానప్రభంజనా ఇత్యమరః ॥ సహసా అకస్మాదతివేగే వేత్యర్థః । సహ
సేత్యాకస్మికావిమర్శయోరితి గణవ్యాఖ్యానే స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితి శాకటాయ
నః । వాంతి ప్రసరంతి । అతః స్వాంతః సుస్వరూపః అతిదృఢ ఇతి యావత్ ॥ ౫ ॥ అంతోస్త్రి
యసితే మృత్యౌ స్వరూపే నిశ్చయాంతికే ఇతి వైజయంతీ । అథవా స్వాంతో దురంతః దుఃస్స
హ ఇతి యావత్ వియోగో విరహః ఖేదః కథమివ కుత్రాపి వా ఇవ శబ్దో వాక్యాలంకారే । పరిణ
మేత్ పరిపాకం గచ్ఛేత్ అతిప్రాంతో భవేదితి యావత్ । న పరిణమేదేవేత్యర్థః । స
ర్వ్యాకుద్దీపనసామగ్ర్యాం తస్య దుస్తరత్వాదితి భావః । ఛేకానుప్రాసోలంకారః ॥ ❀ ॥
భవేదవ్యవధానేన వృయోర్వ్యంజనయుగ్మయోః । ఆవృత్తిర్యత్ర సబుధైః ఛేకానుప్రా

ణాఇష్యత ఇతిలక్షణాత్ శిఖరిణీవృత్తం॥౧౯॥ మహాసమరేతి॥ ప్రతిదిశం దిశిదిశి మనోజ్ఞ
స్సనో మన్మథస్య జగదేకవీరస్యేతి భావః- మహాసమరసూచకో మహారణఢక్కాపటహః మయూ
రగళకాహళీకలకలః మయూరగళాః నీలకంఠకణ్ఠా ఏవ కాహళ్యో వాద్యవిశేషాస్తాసాం
కలకలః కోలాహలః కైకాడవార్డంబర ఇతి యావత్- సముజ్జృంభతే విజృంభితో భవతి
॥ కాహళీత భృశకుష్యూయోః వాద్యభాండవిశేషేతు కాహళీః కాహళః కల ఇతి వి
॥ కోలాహలః కలకల ఇత్యమరశ్చ- స్ఫుటితి సముజ్జృంభతఇత్యత ఆహ- పయోదమలినే
దినే వాషికాకాలవాసరేష్విత్యర్థః- పథికవిప్రయోగవ్యథాం దుస్సహావిరహవేదనాం న
రేషు పురుషేషు ముఖ్య- వనితాసు స్త్రీషు కామముఖ్య- కేనరాః కాననతాః దధతి ధారయతి
త్వాం తేతి విహరతి- తేషాం తాసాంచ సంహారకాలస్య సంప్రాప్తత్వాదిప్రాదఇత్యర్థః ఇ
త్యేవం సముజ్జృంభత ఇతి సంబంధః- కేయూర్ధ్వకాఇతి కూజనంతి కేకాధుయూరవాణీ
మయూరశకంఠాః- కేకావాణీ మయూరస్యేతి- తాదృశం వాణీం పథికోవిభజ్యనదవని

మయూరగళకాహళీకలకలస్సముజ్జృమ్భతే। పయోదమలినే దినే ప
థికవిప్రయోగవ్యథాంనరేషు వనితాసు వాదధతి హన్తకేకా ఇ
తి ॥౨౦॥ ప॥ అమ్భోధరోదరవినిర్గతవారిధారాసంపదమాం
సలసమీరసమీర్యమాణైః। ఆమోదవీచిచణైః కుటజప్రసూనైరా
కాశమేతదవకాశవిహీనమాసీత్ ॥౨౧॥ ప॥ ఘనశ్యామలపత్రస్య

థావాచకత్వేనోత్ప్రేక్షా ఉత్ప్రేక్షాలంకారః- సదనరేషు కేవనితాసు కా ఇతిచ యథా
ఖ్యాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారేణాంగేన సంకీర్యతే- పృథ్వీవృత్తం ॥౨౦॥
అంభోధరేతి ॥ అంభోధరోదరేభ్యో జలధరగర్భగహ్వరేభ్యో వినిర్గతా వినిస్సృతా
యా వారిధారాస్తాభిస్సహ ప్రసమరేణ సంగ్రామకరణేమాంసలో బలవాన్ వారిధారా
విభేదకతయా ప్రవృత్త ఇత్యర్థః- మాంసంబలమస్యాస్తీతి మాంసల ఇతి విగ్రహః ॥*॥ వి
ధ్యాదిభ్యస్తత్వర్థీయాలచ్ప్రత్యయః మాంసలవాన్మాంసలో మాంసల ఇతి వృత్తికారః ॥౧॥ బలవా
న్మాంసలో మాంసల ఇత్యమరశ్చ తేన సమీరణేన వాయునా సమీర్యమాణైరామోదవీచీనాం
గంధపరంపరాణాం నిచయస్సమూహో యేషాం తైరవిచ్ఛిన్నగంధబ్రహ్మైరిత్యర్థః ॥
ఆమోదో గంధహర్షయోరితి విశ్వః- కుటజప్రసూనైర్గిరిమల్లికాకుసుమైః ॥౧॥ ఇ
యా తరుర్గిరిమల్లికా వత్సకో గిరిమల్లికేత్యమరః- ఏతత్పరిదృశ్యమానమభ్రమాకాశం
నభః- అవకాశవిహీనం నిర్భరం ప్రాపాసీత్- అత్రాకాశస్యావకాశహీనత్వాసంబంధే
సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః- వసన్తతిలకావృత్తం ॥౨౧॥ ఘనేతి॥ ధారాకృష్ట

ఘంగతాః ప్రస్తా వారిధారాః రోదోంతరాళే దాదాయమానతయా ప్రవృత్తా ఉదకధా రాః. ఘనానాం ఘనా ఇవ శ్యామలపత్త్రాణి నీలపలాశాని యస్య తస్య అన్యత్ర ఘనవచ్ఛ్యా మలాని అథవా ఘనాని సాంద్రాణి శ్యామలాని పత్త్రాణి యస్య తత్తథోక్తస్య వ్యోమ్న ఆకాశస్యైవ న్యగ్రోధశాఖినో వటవృక్షస్య|| ని||న్యగ్రోధో బహుపాద్వట ఇత్యమరః. ప్రరోహాః జటా ఇవ లక్ష్యంతే న్యక్ష్యంతే తథా వారిధారాణాం ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రరోహ త్వోత్ప్రేక్షా రూపకానుప్రాణితేతి సంకరః. అత్ర ఇవశబ్ద ఉత్ప్రేక్షాయాం. ఇవేతిపద స్థోపమోత్ప్రేక్షా వాక్యాలంకారేష్వితి గణవ్యాఖ్యానే ||౬-౭|| అంభ ఇతి|| హే సౌమిత్రే ల క్ష్మణ. ఇహ ప్రావృట్కాలే ఆంభపూరేణ పయః ప్రవాహేన సుష్ఠు సంపూర్ణాః సుసం పూర్ణాః తటే తిష్ఠంతీతి తటస్థాః నాంతీర రుహాణాం కదంబకుటజాదివృక్షాణాం పుష్పా ణ్యాసు సంతీతి తటస్థతరుపుష్పిణీః వాయువశాన్నిపతితపుష్పవ్యాప్తా ఇత్యర్థః తథా దినే ప్రతిదినం దీప్యాయాం ద్వితీయా. ప్రవృద్ధాః ప్రవృద్ధిం గతా నదీశ్చ పశ్య అత్రాయం శ్లోకః అంభః పూరసుసంపూర్ణా మదనరసాతిరేకవతీరిత్యర్థః. తటశబ్దేనాత్ర నిక

వ్యోమన్యగ్రోధశాఖినః | ప్రరోహా ఇవ లక్ష్యన్తే వారిధారాధ
రాంగదాః ||౬-౭|| అంభఃపూరసుసంపూర్ణాస్తటస్థతరుపుష్పి
ణీః| నదీః పశ్య హ సౌమిత్రే ప్రవృద్ధాశ్చ దినే దినే||౮-౯||పశ్యామ్భో
ధివాహానే సలిలేన సాకమాపీతమార్వాగ్నిశిఖాకలాపమ్|తస్త్వోదరా
వారిధరావమత్త విద్యుల్లతోన్మేషమిషేణ నూనమ్||౧౦|౧|| తటస్థం

టం ప్రతీయతే తటస్థా నికటస్థా అనపాయిన ఇతి యావత్ తేతరవః తరువన్నితాః స్త్రియా యా సాంతాస్తథోక్తాః అతఏవ పుష్పిణీర్యౌవనవతీరితి బహువ్రీహిగర్భం విశేషణ నమా సః. అతః ప్రవృద్ధాః కేళిలాభాద్వృద్ధిం గతాః నదీః స్త్రియః పశ్యేతి||౮-౯|| అంభోధీతి|| అంభోధిః సాగరః సముద్రః జలపాన సమయే సలిలేన సాకమాపీతం నిపీయమానం ఔర్వాగ్నిశి ఖాకలాపం జడబానలజ్వాలాజాలకమ్ ||ని|| ఔర్వస్తు బాడబో బడబానలః ఇత్యమరః. వారిధరా మేఘా నస్తోదరాన్స్వం తత్తత్కుక్షికుహరాస్వంతః. విద్యుల్లతోన్మేషమిషేణ. తటి ల్లతాస్ఫురణవ్యాజేన వమంత్యుద్గిరంతి బహిర్నిర్గమయంతీత్యర్థః. అత్ర లాలాదిసిరస వాచి నాథము నశబ్దేనోపచారాన్నిర్గమనమాత్రముచ్యత ఇతి చాదుత్వాతిశయః కదు క్ష.ధ. డ్డీనా||ని|| నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం అతిసుందరమన్య త్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహత ఇతి పూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం సా చ మిషశబ్దేన విద్యుల్లతో న్మేష మిషశ్చెత్యాపహ్నుత్యపాశ్రయాత్ప్రతిపాదనాత్ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ||౧౦-౧||అథ

జైత్రయాత్రోపయోగిశరత్కాలస్సంప్రాప్తఇతివక్తుంవపాండుపగమంపవర్ణయతి॥ ఇత్థమితిఇత్థముక్తప్రకారేణప్రవృత్తేషుఘనదినేషుమేఘాలితదివసేషువార్షికవా సరేష్విత్యర్థః-దాశరథినాశ్రీరామేణకథమపిగరీయసాప్రయత్నేనాత్యంతప్రయా సేనేత్యర్థః-నీతేషుగమితేషుసత్సు-అతఏవతదాకారకాంతింతస్యశ్రీరామస్యాకా రకాంతింశరీరశోభాంవిరహజనితపాండురప్రభామిత్యర్థః-గమితంప్రాపితమివేత్యు త్ప్రేక్షా-సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీతిన్యాయాదితిభావః-శనైశ్శనైర్దినక్రమేణ వీప్సాయాంద్విర్భావః-మేఘమండలంపాండురంధవళవర్ణమభూత్॥ని॥ వళక్షోధవ ళోర్జునః-హరిణఃపాండురఃపాండురిత్యమరః॥౬౫॥తస్యేతి॥తదాతస్యశ్రీరామస్య చాపవ్యాహారవేళాయాంశరాసనోద్యోగకాలే-నసన్నిధాతవ్యంసన్నిధానస్థాతవ్యం నప్రత్యక్షీభవితవ్యమితీయావత్-మయాధ్యాహారకాలేస్వవ్యాహారస్యాయుక్తత్వాది తిభావః-ఇతికిలఇతిమత్వేత్యర్థః-కిలేత్యలీకేవస్తుతస్తునతథేతిభావః ఏవముత్తరత్రా

ప్రవృత్తేషుఘనదినేషుదాశరథినాకథమపినీతేషుతదాకారకాన్తిం
గమితమివశనైశ్శనైర్మేఘమండలంపాండురమభూత్॥౬౫॥త
స్యాపవ్యాహారవేళాయాంనసన్నిధాతవ్యమిత్యస్తరికోదణ్డ
స్థితికిలపాకశాసనశరాసనస్య॥౬౬॥ఘనఘటాఘోషస్సమ
యోభవితేతికిలప్యుపరతమిదృశటఘనఘటాజనితంస్తనితమ్॥శ్వ
సితమరుద్భిరస్యవిజితఃకిలశాన్తిమగాత్పరివీతకేతకీకుటజనీపవ
నపవనః॥౬౭॥పత్రాపోపనాస్తినటనాత్కృతలోకహాస్యావస్థాసు

వివ్యాక్యేయ-అపివాయోత్ప్రేక్షా-అంతర్యామిదాకాశాత్తత్ప్రకాశాత్పాకశాసనశరాసన మింద్రధను-అంతర్హితమపగతంఅదృశ్యతాంగతమిత్యర్థః॥౬౬॥ఘనేతి॥ఘన ఘటీచాపఘోషస్యశ్రీరామధనుష్టంకారస్యసమయఃకాలః భవితాభవిష్యతిప్ర త్యాసన్నఇత్యర్థః-భవోలుట్ఇతికిలఏవమత్వేత్యుత్ప్రేక్షా- ఉద్భటముజ్జృంభితం ఘనఘటాజనితంమేఘబృందసముద్భూతంస్తనితంగర్జితంవ్యుపరతంవినివృత్తం ప్రశాంతమభూదిత్యర్థః-తథాస్యవిరహిణఃశ్రీరామస్యశ్వసితమరుద్భిర్నిశ్వాసమా రుతైఃఅతిబహుళతయాప్రవర్తమానైరితిశేషః॥జితఃకిలనిర్జితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-పరివీ తానిపరిశీలితానికేతకీకుటజనీపవనానికేతకీనాంకుటజానాంగిరిమల్లికానాంనీపా నాంకదంబానాంచవనానియేనసతథోక్తః-పవనోవాయుశ్శాంతిముగాదుపశాంతోభూ త్-వృత్తమనుష్టుప్॥౬౭॥తాపేతి॥స్ఫురత్ప్రావృడ్వనటనర్తకీ॥స్త్రియాం

ప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షాః ఇత్యమరః. తాపోపశాంతిస్సంతాపోపశమనమే
వనటనం నాట్యం తస్మాద్ధేతోః ||౩|| తాండవం నటనం నాట్యమిత్యమరః. కృతకిష్టత్వా
దితః లోకానాం జనానాం ప్రేక్షకాణాంచ హర్షః ఆనందో యయా సా తథోక్తా సతీర
జ్యంతేస్మిన్నటా ఇతి రంగో నాట్యస్థానం ||౩|| రంగౌతు స్థానరాగౌ చేతి వైజయంతీ. తస్య
తలం ప్రదేశః గగనమేవ రంగతలం తస్మాత్ప్రియా తా ఆగతా భూదితి శేషః. తథా సర్వ
మశేషమంభోదపివ వాద్యం వీణావేణుమృదంగాదిసర్వాణ్యప్యంభోదవాద్యానీత్యర్థః
అచిరేణ సహసా శశామ శాంతిం జగామ. తథాహి తైః విస్మృత ఏవ ప్రదీపాదీనాం జ్వాలాశ్చ
సహసా క్షిప్రమేవ నిర్వాపితాః ప్రశాంతా ఇత్యర్థః. ఏవం సమస్తవస్తువర్తి సా[illegible]య
వరూపకం. వస్తుతస్తు రూపకోపమయోస్సాధక బాధకప్రమాణాభావాత్సందేహాలంకా
రః. వసంతతిలకావృత్తం ||౩౭|| క్రమేణేతి సకలమశేషం వాహినీజాతం నదీప్రవాహాః క
ర్తృణాం సర్వా అపి నద్య ఇత్యర్థః. భావినీ భవిష్యంతీం| * || భవిష్యత్సగమ్యే స య ఇతి భవిష్య
ద్భ్రణిని. వానరవాహినీ పూర్తిః కపిసేనా నదీపూరణమిం. అసహమానమప్యపశ్యమాణం

గగనం జ్జలతాడితాత్ప్రియాతా | అమ్భోదవాద్యమచిరేణ శశామ స
ర్వం నిర్వాపితాశ్చ సహసైవ తటిత్ప్రదీపాః ||౩౭|| క్రమేణ వా
హినీజాతం సకలం భావినీం వానరవాహినీపూర్తిమసహమానమి
వ తన్మానమభిజత ||౩౮|| తథా దుర్దినాపాయే జ్యోత్స్నాయామపి
రాజహంసనిశ్శంకసంచారో భవిష్యతీమతాన్నిష్కంటకభూమ్యాను

మివేత్యుత్ప్రేక్షా వాహినీజాతస్య వాహిన్యంతరపూర్త్యసహనం యుక్తమేవేతి భావః.
క్రమేణ దినక్రమేణ తన్మానం తనుత్వమభజత ||౩|| సేనానద్యోశ్చ వాహినీ హితి వైజయం
తీ||౩౮|| తథేతి| తథా దుర్దినానాం మేఘచ్ఛన్నదివసానాం రావణకృతాంతక దుష్టదివ
సానాంచ అపాయే అపగమే సతి ఏకత్ర శరదాగమవశాదన్యత్ర శ్రీరామవిక్రాంతివశా
చ్చేతి భావః|| నిమేఘచ్ఛన్నేహ్ని దుర్దినమిత్యమరః. లంకాయాం రావణపుర్యామపి
సాతంకసంచారభూతాగ్యాయామపీతి భావః. రాజహంసయోశ్చంద్రసూర్యయోస్తథా
రాజహంసానాం శ్రీరామాది రాజశ్రేష్ఠానాం కలహంసానాం చేతి గమ్యతే నిశ్శంకసం
చారః నిర్భయప్రవృత్తిః నిసాతంకః హరశ్చ || రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్ష త్రి
యశక్రయోః. భానుహంసస్సహస్రాంశురితి విశ్వప్రకాశామరౌ|| రాజహంసో
నృపశ్రేష్ఠే కాదంబకలహంసయోరిత్యన్యత్ర విశ్వః. భవిష్యతీపిమత్వాకిలేత్యుత్ప్రే
క్షా భూమ్యామపి రాజహంసనిశ్శంకసంచారః కలహంసనిరాంకః హరః జ త్రస్త

నిరాఘాటధైర్యయా త్రాతసమజనినం జాతస్య ॥ * ॥ జనేష్వితరేలుక్ ॥ * ॥ దీపజనే
త్యాదినా ఙ్లేశ్చాదేశః ॥ ౭౦ ॥ ఏవమిత్యేవముక్తప్రకారేణ ప్రోషితజనానాం ప్రవసి
తజనానాం విరహిణామితియావత్ - శేముషీం ప్రజ్ఞాం ధైర్యం ముష్ణాతి విలోపయతీతి
ప్రోషితజనశేముషీముషి ॥ * ॥ ముషస్తేయే క్విప్ ॥ * ॥ బుద్ధిర్మనీషాధిషణాధీః ప్రజ్ఞాశే
ముషీమతిరిత్యమరః - ప్రావృషి వర్షర్తౌ ప్రోషితాయామపగతాయాం సత్యామపి ॥
౭౧ ॥ రీతః కిం తత్రాహ ॥ రామేతి ॥ రామక్షిప్తా రామప్రయుక్తా యే పృషత్కా బాణాః ॥
* ॥ పృషత్కబాణవిశిఖా అజిహ్మగఖగాశుగా ఇత్యమరః - తైర్భిన్నం విదారితం యద్ధృ
దయం చిత్తం వక్షశ్చ ॥ * ॥ హృదయం జీవితే చిత్తే వక్షస్యాజీవభావయోరితి శబ్దార్ణవః - త
స్య ఛిద్రం రంధ్రమేవ ప్రణాళీ జలనిర్గమనమార్గః ॥ * ॥ ప్రణాళీ పయసః పదవ్యామి
త్యమరః - తయా గళన్నిర్గచ్ఛన్ మైత్రీసాంద్రస్సఖ్యస్థిరాంశో యస్య సః తథోక్తః - అతివి
పులఘనానిసాన్ద్రశకలాని చ విచ్ఛిన్నానామకేళిపరతంత్రతయాపస్తత్ర సఖ్య సంబన్ధ

పి సముజ్జ్వలరాజహంసనిశ్శబ్దసఙ్గ్రామ్రః ॥ ౭౦ ॥ ప్రోషితాయా
మపి ప్రోషితజనశేముషీముషి ప్రావృషి ॥ ౭౧ ॥ రామక్షిప్తపృషత్క
భిన్నహృదయచ్ఛిద్రప్రణాలీశ్రవన్మైత్రీసాన్ద్రఘనప్రసక్తరుధి
రం నిర్వోఢుమపత్యమేవ సుగ్రీవే చిరసంశ్రితాం శమయితుం రా
గానలం తాదృశీం కిష్కిన్ధాం ద్రుతమాప కోపకలుషో రామాజ్ఞ
యా లక్ష్మణః ॥ ౭౨ ॥ గ ॥ తతస్సౌమిత్రిరతిరుష్టః ప్రవిష్ట ఇత్యన్వయేన

ధ ఇత్యర్థః - మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా ॥ * ॥ సారో బలే స్థిరాంశే చేత్యమరః - అతశ్చ ప్రతిశ్రవః
సీతాన్వేషణాంగీకారస్స ఏవ భగ్నస్తమపి కిము తాన్యదితి భావః ॥ * ॥ అంగీకారోభ్యుపగ
మప్రతిశ్రవసమాధయ ఇత్యమరః - నిర్వోఢుం సమర్థయితుమపత్యమేవ అశక్తేస్సుగ్రీవే చి
రసంస్థితాం చిరకాలమారభ్యవర్తమానాం తాదృశీమనిర్వాచ్యాం రాగేణ స్నేహసం
భోగానల్యాయా ఉంథతా అవివేకితా తాం శమయితుం నిర్వాపయితుం స్త్రీసంగతూరాం
నిర్వర్త్య ప్రస్తుతకార్యే ప్రవర్తయితుమిత్యర్థః - కోపకలుషః రోషాక్రాంతచిత్తః స్త
బ్ధహృదయః లక్ష్మణః రామాజ్ఞయా కిష్కిన్ధాం ద్రుతమవాప ॥ శార్దూలవిక్రీడితం
వృత్తం ॥ ౭౨ ॥ తత ఇతి ॥ తత్ర తస్మిన్సమయే సౌమిత్రిర్లక్ష్మణః అతిరుష్టోత్యంతరోషావిష్ట
స్సన్ ప్రవిష్టః కిష్కిన్ధాం ప్రత్యాగత ఇత్యంగదేన విజ్ఞాపితోపి అవనంగసంగరసంగత
పరితరమాత్రతిరణసంప్రాప్తఖేదాద్ధేతోః - శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేరితిలక్షణం - అజా

తజ్జాగరోత్పన్నప్రబోధః సుగ్రీవః తస్య రోషావేశవతో లక్ష్మణస్య దర్శనాత్సాధ్వ
స్తాభ్యః సాధ్వసం తేన సంచలితానాం సంభ్రాంతానాం సకలానాం సమస్తానాం ప్లవ
గబలానాం వానరసేనానాం కిలకిలాయితేన కిలకిలధ్వన్యాచరణేన మహతా నాదేనేత్యర్థః
కరణశబ్దైః - ప్రబుద్ధో బోధః ప్రాప్తవాన్ ప్లవః ప్రభావశ్చేతి నామదనీయయోస్తయోస్సచి
వయోరర్థం త్రిణోః ప్రభావేన ఉద్వేగవతః కవచనసామర్థ్యేన ప్రకృతిం పూర్వావ
స్థాం ప్రపేదే (ప్రాప - తథా చ రామాయణం)॥ స॥ సోయం రోషపరీతాత్మా ద్వారి తిష్ఠతి వీర్యవా
న్ । వానరాస్త్వాం నరపతే చక్షుషా ప్రదహన్నివ తస్య మూర్ధ్నా ప్రణమ్య త్వం
సపుత్రస్సహబంధుభిః - గచ్ఛ శీఘ్రం మహాభాగ రోషో హ్యస్య నివర్త్యతామితి ౭౩॥ త
స్మిన్నితి॥ తస్మిన్ తథా ప్రకృతిమాపన్నే సుగ్రీవే రాఘవస్య ప్రాణప్రియసఖస్యాపి ల
క్ష్మణస్య శ్రీరామస్యాపి రోషస్తస్యాకారణం నిరూపయతి ॥*॥ న మే దుర్వ్యాహృతం
కించిన్నాపి మే దురనుష్ఠితమ్॥ లక్ష్మణో రాఘవభ్రాతా క్రుద్ధః కిమితి చింతయే - ఇత్యాది

విజ్ఞాపితోప్యసఙ్గసజ్జరసజ్జపరిశ్రమాదజాతజాగరస్సుగ్రీవస్త
ద్ధ్వనజాతత్రాససంచలితపకంప్లవంగబలకిలకిలాయితేన ప్ర
బుద్ధస్సచివయోః ప్లక్షప్రభావనామ్నోః ప్రభావేన ప్రకృతిం ప్రపే
దే ॥ ౭౩॥ గ॥ తతస్తస్మిన్ సుగ్రీవే గాఢముపరోధస్య కారణం నిరూప
యతి సతి సద్య ఏవ ముఖరితదిఙ్ముఖోభూల్లక్ష్మణస్య జ్యాఘోషః॥
౭౪॥ స॥ తత్రాసనం స్తమపాస్య పతిః కపీనాం త్రాససమ్ప్రవ

రామాయణోక్తరీత్యా పర్యాలోచయతి సతీత్యర్థః - ముఖరితహరిన్ముఖః ప్రతినాదిత
దిగంతరాళో లక్ష్మణజ్యాఘోషో గుణధ్వనిరభూత్ నిజాగమనజ్ఞాపనార్థం లక్ష్మణో
ధనుష్టంకారం చకారేత్యర్థః ॥ ౭౪ ॥ అత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ సమయే కపీనాం పతిస్సు
గ్రీవః ప్రస్తుతం శీఘ్రమాసనం సింహాసనం అపాస్య త్యక్త్వా ఆసనాదుత్థాయేత్యర్థః ఘ
నచాపఘోషాన్మహాకార్ముకధ్వనేః ప్రమవదనః అవనతాననస్సన్ త్రాసవిధాయి
కథమివ సంతాపనాశపిశునాత్ - గ్రీష్మాదిజనితసంజ్వరోపశాంతిసూచకాదితి విశేష
ణం చాపఘోషేపి యోజ్యం తరుణాభ్రఘోషాత్ నూతనమేఘగర్జితాత్ భూరిభూయి
ష్ఠం యథా తథా సంతోషమానందవిఘూర్ణితాం భజన్ ప్రాప్నువన్ శిఖివిశేషణం - సు
గ్రీవేపి యోజ్యం - భుజంగస్సర్ప ఇవ ॥వి॥ సర్పః పృదాకుర్భుజగో భుజంగ ఇత్యమరః॥ అ
త్ర తరుణాభ్రఘోషస్య నీలకంఠోల్లాసకత్వాత్ తేషాం చ నీలకంఠో భుజంగభుగిత్య
భిధానాత్ - భుజంగభుక్త్వాచ్చ భుజంగత్రాసహేతుత్వమవగంతవ్యం ఉపమాలంకా

రః. వనగోచరేభ్యాన్యుక్తమ్ ॥ ౨౫ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర నిత్యానసముద్యే ప్రతిశ్రుతం ప్రతి జ్ఞాతం యత్కార్యం సీతాన్వేషణరూపకృత్యం తస్య ॥ ౩ ॥ గోక్త్వ తమా శ్రుతం ప్రతిజ్ఞాత మిత్యనుగతః. ప్రోత్సాహనాయ ప్రవణనాథం కుపితేన విలంబాత్ ప్రేషిత ప్రా ప్రా రా ఘేణ. విమలలక్ష్మణః ప్రేషితం ప్రహితః ఇత్యుక్తేనేతి శేషః - మారుతిపాహనా సతో ధా ర్యమాణం ధారణపిపయా క్రియమాణ ధైర్యం యస్య సతథోక్తః. మారుతివచనాత్సన లబ్ధధైర్యస్సన్నిత్యర్థః. సుగ్రీవస్సుమిత్రాసాంత్వయితుం సామవచనైః కుటిలయి తుం ॥ ॥ సామ సాంత్వముపేక్షేన మేం ఇత్యమరః - తారాం సీజవధూం ప్రేషితవాన్ ప్రథ మం స్వసైన్యవదశనే భవత్కోపాద్భీతో భవిష్యతి స్త్రీదర్శనే నైవముపముక్త్వా తాం ప్రహితవానిత్యర్థః. తథా రామాయణే ॥ * ॥ తత్ర శనకరుణాత్కోపాత్త్యాసన్నకోపంకరి ష్యతి । న హి స్త్రీషు మహాత్మానః క్వచిత్కుర్వంతి దారుణమిత్యాది ॥ ౨౮ ॥ ప్ర ॥ ౧౨ ॥ ద్రాక్ అంజసా వారుణీభజనేన సురాసేవనేన సహ్యతమాచ్ఛాదితం రాజ్ఞః సుగ్రీవ

దనో ఘనచాప ఘోషాత్ । స స్తోష మోక్షు సి భూరిభ జః భుజఙ్గ
స్స్నాపనాశపిశున్నాత్తరుణాభ్రఘోషాత్ ॥ ౨౯ ॥ ౪ ॥ తత్ర ప్రశ్రు
తేత్యస్య ప్రోత్సాహనాయ కుపితేన భ్రాతా ప్రేషితః మారుతి
నా ధార్యమాణధైర్యః సుగ్రీవస్సామిత్రిం సాంత్వయితుం తారాం
ప్రేషితవాన్ ॥ ౨౮ ॥ ప ॥ సు గన్ధవారుణీభజనః హృతరాజతేజోని
షా ... రయుపసా స్త్వరమోపి రమ్ । పూర్వాశయా వికసిత
త్పథగాజిమిత్రే - త్య నిశాన్త సమముస్యవితా స్తమాసీత ॥ ౨౭

శ్చ తేజః ప్రతాపో యస్య తత్తథోక్తం అన్యత్ర వారుణీభజనేన ప్రతీచీనగత్యా నిహ్నుత మంతర్హితం రాజతేజో యస్య ... ప్రకాశో యస్య తత్ ॥ సి ॥ సురా ప్రత్యక్ వారుణీత్య మరః. రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే ఇత్యభిధానప్రకాశః. శిషాణి తాం గతా తారా సుగ్రీవపత్నీ యస్మాత్తథోక్తం అన్యత్ర అంగతనక్షత్రం - ఉపశాంతో నివృత్తస్తమో వికారో మోహవిక్రియా అస్య తాదృశకారణ్యాప్తిర్యస్మిన్ తత్తథోక్తం - అన్యత్ర సుగ్రీవ స్య నిశాంతం గృహం కర్తృ ॥ సి ॥ నిశాంతగృహాశాంతగౌరిభిః శ్వః - నత్వథఖాజినక్షత్ర గణవతి నిశాకాశమార్గసంచారిణీ చ సౌధం పవ్యాదిలక్ష్మణై ॥ ॥ అరే. చతస్రంసు హ్యదిమిత్రో కఃఇతివిశ్వః పూర్వాశయా పూర్వప్రతిజ్ఞాతార్థనాంశయా హేతునా పూర్వదిశా చ వికసితేత్ర విశతి - నత్యం యథార్థం యస్య తత్తథోక్తం మిత్రే సూర్యే సతి నిశాయా రజన్యా అం తోపసానం తత్సదృశం తత్తుల్యం ప్రభాతకల్పమిత్యర్థః. ఆసీత్ శిష్టవిశేషణేయముప

టీ॥ ౨౭॥ సేతి॥ సాతుసైవ రామానుజం దరీ॥ని॥ సుందరీ రమణీ రామేత్యమరః యత్ప్రాప్తి ష్వత్ర సుకా ఇతి న్యాయాన్నిజగుణసంపత్తా లక్ష్మణప్రసాదనపాటనాతిశయద్యోతనార్థం రామేత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం రామానుజలక్ష్మణ రాఘవప్రణగ్రాహిత్వప్రకట నార్థమిత్థం నిర్దేశం - అసాద్య ప్రాప్యపవనం రామానుజ ప్రత్యాచచక్షే ఉక్తవతీ॥ ౨౮॥ తత్ప్రాకారమేవాహ ॥ప్రాచీనమితి॥ కేంద్రతనయా ద్వాలినః తముత్పన్నమత ఏవ వనే గతస్య త్రాతుస్తత్సంచరతః ॥ ॥ వా త్రి శేత్యాదినా శ్యన ప్రత్యయః సుగ్రీ వస్య ప్రాచీనం పురాతనం వ్యసనం విపత్ ॥ వ్యసనం చివదిత్ర శేదోషేణామజకో పజ ఇత్యమరః ఖగ సోఽత్ర రామరాజ్యస్య శ్రీరామస్య సబంధినా పాలచ్ఛిదా సత్తా పాలవిదారిణా బాణేన నిరాకృతం నిర్ధూతం వాలిసంహారాత్తద్వ్యసనం నిరాకృతమిత్య ర్థః అద్య ధాన్యం తు ఇంద్రముపగత ఉపేంద్రః ఇంద్రానుజః స జాతః తస్య తనయా త ప్రస్యపున్న రూపేణావతీర్ణత్వాదితి భావః సంచ అగనిం నాదగోవిశిఖాబాణాయ

గ॥ సా రామ్యా రామానుజమాసాద్యచైనమువాచ హ ॥ ౨౮ ॥ ప॥

ప్రాచీనం వ్యసనం పురస్త్రితనయా జాతం వనే ప్రాప్యతన్

శ్రీరామస్య నిరాకృతం ఖరిపో ర్బాణేన సాలచ్ఛిదా । అద్యాస్య వ్యస

నం తపస్య విశిఖా దాసీదుపేంద్రాత్మజాత్సౌమిత్రే తదపి ప్రశా

న్తమ్మభవజ్జ్యాఘోషమాత్రేణ నః ॥ ౨౯ ॥ గ॥ తదనన్తరం తారా సా

త్త్వవచనప్రశాన్తకోపేన సౌమిత్రిణా సాకం తపనతనయస్య విన

వ్యతస్మాన్మహానర్థాన్ మహావిరాదితి భావః - అన్యత్పూర్వఃకిలలక్షణం వ్యసనం స్త్రీవ్యసన మిత్యర్థః - అసీత్ హే సౌమిత్రే తద్వ్యసనమపి జ్యాఘోషమాత్రేణ గుణధ్వనిమాత్రేణ ప్రశాన్తం నివృత్తిమభవత్ ఇంద్రపుత్రకృత వ్యసనం త్వద్బాహుత్రాణనిరస్తం ఇంద్రా నుజపుత్ర కృతవ్యసనం తు త్వయా నిరస్తమితి క్రమాయం యుక్త ఇతి భావః - భవదీయచాప ఘోషశ్రవణోత్తరక్షణ ఏవ నివృత్తి కామతంత్రస్సుగ్రీవో యుష్మత్పాదపరిచర్యాపరతంత్రయా వర్తతే అతస్త్వయా మహారాజపుత్రేణ న కోపితవ్యమితి ఫలితార్థః - అత్ర శ్రీరామస్య శరేణ వ్యసన నిరాసకత్వముక్తం చాప ఘోషమాత్రేణేతి వ్యతిరే కో వ్యజ్యతే - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం ॥ ౨౯ ॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం తారా యాస్సాంత్వవాక్యేన ఉక్తరూప సామవచనేన హేతునా ప్రశాన్తకోపేన సవ్రీళేన సౌమిత్రిణా సాకం లక్ష్మణేన సహ - తపనతనయః సుగ్రీవః భువి నయం భయభక్తి ప్రదస్తు కపినయనహితం యథాతథా - దాశరథిం శ్రీరామం అతిశ్యాధిగన్తుం ప్రాంజలిః

కృతాంజలిస్సన్ వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాస ॥౭౦॥ దేవేతి ॥ హే దేవ స్వామిన్ శ్రీరా
మ అఖిలకులాచలనిలయం కుహరం ద్రోణ్యాద్యశేషకులపర్వతనికేతనం కపిబలమపి సుతే
న హనూమతా ఆహూతమపి కపులోమజాం శచీం అపహరతీతి పులోమజాపహారిణం ॥ని॥
పులోమజా శచీ ఇన్ద్రాణీత్యమరః-అను హ్లాదం నామ దానవం పురుషాధమం ఇన్ద్రజనేతుః
పుత్రం-రావణం సీతాపహారిణమితి శేషః-రణే నిహనిష్యతి నాశయిష్యతీతి వ్యజిజ్ఞపదితి
సమ్బన్ధః-అత్రేన్ద్రేణాపేక్షితాం పులోమజాం తత్పితుః పులోమ్నా సమ్మత్యా అనుహ్లా
దో జహార ఇన్ద్రస్సన్ మతారం పులోమానమపహృత్య గమనుహ్లాదం చ నిహత్య తత్తాం
ప్రత్యానీతవానితి పౌరాణికీ కథా అత్రానుసన్ధేయా తత ఇదనన్తరం ॥౭౧॥ కకుభీతి ॥
వానరేన్ద్రస్సుగ్రీవః తామపహృతాం మైథిలీం సీతాం విచేతుమన్వేష్టుం కులిశపాణే
రిన్ద్రస్య కకుభి శేవసూర్యేణ కృభ్నతి ద్యోతయతీతి కకుభి తస్యాం ప్రాచ్యామిత్యర్థః

యస్యాం శ్రిత్య దాశరథిం ప్రాంజలిర్వ్యజిజ్ఞపత్ ॥౭౪॥ దేవసక
లభువనకులాచలనిలయమ ైలతనయే నాహం తం పురుషాధమ
ఇవ పులోమజాపహారిణమనుహ్లాదం రావణం రణే నిహనిష్యసీ ॥౭౧
॥ కకుభి కులిశపాణేర్మైథిలీం తాం విచేతుం వినతమథ దిశా
యాం మారుతం ప్రేరితభర్తుః । వరుణదిశి సుషేణం యాతు రాజా
ప్రతీచ్యాం హరిశతబలిం చ ప్రాహిణోద్వానరేన్ద్రః ॥౭౫॥ ౫ ॥
సోఽదనుదినేష్వశేషు చిన్తేషు మాసాతిపాతనాసహాయాని యతను
దగ్రీకండసుగ్రీవ ఇతి సర్వరఘునాథదిగన్తతరోష్ఠి పితేషు చ ప్లవంగ

వనేచరం వినతాఖ్యం-వానరసేనాధిపతిం అథేతి వాక్యసంఘే అనన్తరం ప్రేషితభర్తు
ర్యమస్య దిశాయాం దక్షిణస్యాం దిశీత్యర్థః-ఏవం చైవహలంతానాం యథా వాచా నిశా
దిశేతి వచనాత్టాప్ - మారుతిం హనూమన్తం చ అత్ర యువరాజస్యాంగదస్య ప్రాధా
న్యేపి కార్యసాధకత్వాత్ మారుతిగ్రహణమితి మన్తవ్యం-తథా వరుణస్య దిశి ప్రతీచ్యాం
సుషేణం స్వశ్వశురం తథా చ రామాయణం ॥ అథ ప్రస్థాప్య చ కాకుత్స్థసుగ్రీవో దక్షిణాం
దిశం అత్రిర్మైన సంఘాతం సుషేణం వానరతలం తారాయాః పితరం రాజా శ్వశు
రం భీమవిక్రమమితి-తథా యక్షరాజేనాంచితాయాం కుబేరాధిష్ఠితాయాం హరితి ఉత్త
రస్యాం దిశీత్యర్థః-శతవలిం శతబలినామానం వానరనాయకం చ ప్రాహిణోత్ప్రేష
యామాస-వానరేన్ద్రస్సుగ్రీవః ॥౭౫॥ తదన్విత్తి ॥ తదను వానరప్రేషణానన్తరం-శేషు దిగ్విభా
గేషు గమనమార్గేషు గతేషు సత్సు . మాసావధికాలస్యాతిక్రమణస్యాపి మహానహో

మః ప్రేషణమయే రామాయణశ్లోకః ॥ * ఊర్ధ్వం యాసాం సువర్ణవ్యాపనన్యగ్రోధభవే
ణ ... న్న మేత్యేకమానయా తస్యావధిః కృతత్వాదితి భావః ॥ సూ ॥ సహ తేజః పచాద్యచ్ మతః ని
యతం నిశ్చితం దిగ్ధ దండశ్చండశాసనః నిఘంటుః .... *
దండో స్త్రీశాసనే రాజ్ఞీతి వైజయంతీ - సుగ్రీవ ఇతి మత్వా ఇతరదిగంతర ప్రేషితేషు దక్షి
ణదిగ్వర్జితదిక్త్రయ ప్రహితేషు ప్లవంగబలేషు వినత ప్రముఖ వానరసైన్యేషు సత్వ
రం తూర్ణం ప్రతినివృత్తేషు అనధిగతసీతావృత్తాంతతయా ప్రత్యాగతేషు సత్సు పి
తృపతిహరితి దక్షిణస్యాం దిశి ప్రేషితాః మారుతి జాంబవదంగద నల నీలాః ప్రభృతి శే
షాం తేతథోక్తాః ప్రభృతిగ్రహణాద్గజగవాక్షగవయాదయోఽపి గృహ్యంతే తేఽపి వానరో
త్తమాః అలబ్ధసీతోపలబ్ధయః అప్రాప్తమైథిలీలాభాస్సంతః తనయవినాశేన సంజాతక్రో
ధేన కుపితస్య క్రుద్ధస్య కండు నామ్నో మహర్షేః శాపేన నిశ్శేషితా విధ్వంసితా
శ్చరాచరా జంగమస్థావరాః మృగపక్షివృక్షగుల్మాదయో యస్మిన్ తత్తథోక్తం ॥ తథా

బలేషు ప్రతినివృత్తేషు పితృపతిహరితి ప్రేషితా మారుతి జాంబవ
దంగదనలనీలప్రభృతయోఽలబ్ధసీతోపలబ్ధయస్తనయవినాశకుపిత
కండుశాపనిశ్శేషితచరాచరం పరిచితచారవాంతరం కాంతార
కాంతారాకస్మింశ్చిద్గహనాంతరే అసురమేకం నిరీక్ష్య రక్షఃపరిబుద్ధ్యా
యుద్ధసన్నద్ధా బభూవుః ॥ రా ౩ ॥ .... *
ప ॥ నిశిచరపరిత్యావేత్య గోషాదశనినిపాతనిభేన తాడనేన ॥ అసుర

చ రామాయణం ॥ ❀ ॥ కండు నామ మహాభాగః సత్యవాదీ తపోధనః । మహర్షేః పర
మామర్షీ నియమైర్దుష్ప్రధర్షణః - తస్య తస్మిన్ వనే పుత్రో బాలకో దశవార్షికః
ప్రణష్టో జీవితాంతాయ క్రుద్ధస్తత్ర మహామునిః ॥ తేన ధర్మాత్మనా శప్తం కృత్స్నం తత్ర
మహద్వనం - అశరణ్యం దురాధర్షం మృగపక్షివివర్జితమితి పరిచితచారం ప్రవృత్త
ప్రాణిసంచారం తచ్ఛరణ్యం గహ్వరాంతరం నికటప్రదేశశ్చ తస్మిన్ విద్యతే యస్మిన్ తత్తథోక్త
మత్యంతదుర్గమమిత్యర్థః ॥ ప్రాంతరం దూరశూన్యోఽధ్వేత్యమరః - తత్కాంతా
రం విపినం క్రాంత్వాతిక్రమ్య కస్మింశ్చిద్గహనాంతరే తత్ర చిదరణ్యే ఏకమసురం సమీక్ష్య
రక్షఃపతీ రావణ ఇతి బుద్ధ్వా జ్ఞాత్వా యుద్ధసన్నద్ధాస్సమనంతరమాహవం తో బభూవుః ॥
రా ౩ ॥ నిశిచరేతి ॥ వాలిసూనురంగదః నిశిచరపతీ రావణ ఇత్యవేత్య జ్ఞాత్వా తమితి శేషః రో
షాత్ సీతాపహరణరూపాకృత్యకరణజనితకోపాద్ధేతోః - అశనినిపాతనిభేన ఘో
రప్రహారసదృశేన తాడనేన ముష్టిఘాతేన అసురేశ్వరో హతం ఆసురహతః ॥ ❀ ॥ చతుర్థీ

దర్శనాత్తాదినా నశనాత్ సురాణామహితం చాసురం దైత్యం ప్రహ్వత్య సుగ్రీవహ్యాసుర హితమేవ చకారేతి విరోధః. పరిహారస్తు అహితమపి చేతనం ప్రహ్వత్య సురాణాం హితం సుఖం చకారేతి పరిహారార్థోపాదానం ప్రాణితోవిరోధాభాసోలంకారః ॥ ౮౪ ॥ ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాసః ఇవ్యతే ఇతి దీక్షితాః - పుష్పితాగ్రావృత్తం తారేతి ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం - తారా తారేయః అపత్యం తారేయః-అంగదః ॥ ౮౫ ॥ నైఋత్యాం తదక్షవచనాత్సరయూ గవాక్షాం ద్వేతోః-తత్ర శ్రీప్రత్ర విచిత్యాన్విష్య కటగిరిసానుమమీపన్న గిరిప్రదేశకతప్రతిష్ఠో స్వాస్వ నుసయూః గహనసంచారజంతుశ్రమాతిరేకాత్ప్రతిత్ర సుఖం తీర్థార్థః ॥ ౮౬ ॥ అధికారే పరిత్వచ్ఛిత్యాయుః-అత ఏవ సానుశయాః స్వం తాపాః ॥ దేగనుశయాద్వేషేపత్నా త్రాహా మంచధారిణివిశ్వాః-నానరాః సలిలేష్వాశయావా భయాపిపాసయాత్యర్థః-జలచరపతంగానాం హంసకారండవాదిజలపక్షివిశేషాణాం పంసోత్పతనైః ప్రదీపోడ్డీనగతివిశేషైః అనుమీయమానమభ్యాశ

హితమముం ప్రహ్వాత్ దైత్యం సురహితమేవ చకార వాలిసూనుః॥
౮౪॥ తతస్తారేయవచనాత్తత్రజ్ఞో వివిత్యుః కటగిరిసానుశయాః
స్వానుశయాస్పృశింశ్శయా జలచరపత్రజ్ఞపతనోత్పతనానుమీయ
మానపల్వలం పయఃకిమపి సుమహముపగమ్య తత్ర కాంచనకా
ఞ్చనమయం సుయమాగిర్మితం హితతపో ఞ్ఞాన్మైమగాం
గన్త్రమైత్రహిణ్ణే వితీర్ణం మేరుసావర్ణేః దుహిత్రా స్వయం
ప్రభయా కృతావసథం దేశమవిశన్ ॥ ౮౫ ॥ తతఃకృతాతి

మానం యాత్పల్వలం సరప్రస్థోపశయమాత్ర యమంతర్ధా సారమిత్యర్థః-కిమపి కిం చిత్కుహరం భూవివరగర్భం మహగాహ్య ప్రవిశ్య కాంచనకమపి కాంచనమయం హిరణ్మయం మయాస్వాన్య శిల్పినో మాయయా నిర్మిత్రశిల్ప్య సిమిర్మితం రచితం-తథా హిత తపోధి గామ్యైకృతం సో హ్మాయైతస్మిన్నేవ సేపూర్ణ్వం హేమయా మయానవపోభం గత్వవిహితత్వాదతిభావం-హేమాయై హేమాఖ్యాయైసురాంగనాయై అప్సరసే ప్రహిణ్ణేవ న్యత్త గిరిశాంతాపితేనవిధాత్రా వితీర్ణం దత్తం స్వయం ప్రభయా తదాఖ్యయా మేరుసావర్ణేర్దుహిత్రా పుత్రికయా కృతావసనం విహితరక్షణం పనోదేశం అవిశన్ప్రవి ష్టవంతః-హేమాయాః ప్రియసఖిత్వాన్మేరుసావర్ణేర్దుహిత్రేసావనం దత్తవతీత్యను సంధేయం ౫౦ సర్గ శ్రీరామాయణే ॥ ౮౬ ॥ దుహితా మేరుసావర్ణేరహంతస్యాస్స్వయంప్రభా ఇదం రక్షామి భవనం హేమాయా భవనోత్తమం హేమా ప్రియసఖీ హేమాన్య తగ్గిరి శా

శదాంతయాదిత్త్వరాచాస్త్రిగమోబిభవనో తమువిలి ||౧౫|| శత ఇతి || తతః ప్రవేశాన౦
తరం-కృతాతిథ్యాయాః అతిథిసత్కారేణోపచరంతి స్మేత్యర్థః-స్వయంప్రభా
యాః ప్రభావేన సామర్థ్యేన నిలాత్ నిర్గతానాం నిగతానాం వనమయా తపాతాంవధి
కాలాతిక్రమణాద్ధేతోః-దండ్యం తేషాం కృత్యం తేషాం సేనానాం-సుగ్రీవస్య తు తీక్ష్ణః
దండః అగమిష్యతి కాలాతిక్రమణేన అస్మాకం చండశాసనస్సుగ్రీవో దండయిష్యతీత్య
ర్థః-ఇతి మత్వా వికృష్యం చ కాలం ప్రకృత్యైక్యమితి యావత్-ఉపేత్య సంగతా ఆనో
గదేన సంజాతమనోవ్యాధినా ||౧౬|| రోగవ్యాధిగదామయా ఇత్యమరః అథ పవనతనయస్య
హనూమతః వచనం తత్కాలోచితవాక్యం తత్పూర్వకం యేన తద్విశ్వాసేన ప్రత్యానీతాః పు
నస్సముద్రతీరం ప్రాప్తాః శాఖామృగాః ప్రాయోపవేశాయ స్థానేన సహితో స్థితేన అంగదేన సహ-ప్రాయోపవే
శనాయ దక్షిణాం దిశముద్దిశ్య సంకల్పోపవేశన ||౧౭|| ప్రా
యోపవేశం కృతవన్తః ఇత్యమరః-తేషు ప్రాయోపవిష్టేషు ||*|| ఉపవిష్టానా
మిత్యాదిశ్లోకేషు ప్రత్యయాంతో నిపాతః-తద గృధ్రసుగ్రీవదండాపేక్షయా మరణమేవ

ధ్యాయతాస్స్వయంప్రభాయాః ప్రభావేన బిలాదుత్తీర్ణానాం సమ
యాతిపాతాదాపతితస్య సుగ్రీవదండభయాత్ కృతము పేత్య సంగతమ
నో గదేనాఙ్గదేన సహ తత్రైవ వనప్రత్యయప్రణీతప్రకృతినా
సహ ప్రాయోపవేశము పేయుషాం ప్లవంగానాం పరిదేవనక
థా వృత్తాంతే జటాయుషో వధసంకీర్తనమ్ నిశమ్య విన్ధ్యాద్రిమహోత్సాహం

వరమితిమునీనాం తామిత్యర్థః ఉత్కంచరమాయనె ||*|| ఉపన్యస్య
ధ్యప్రహ్లాదనాస్సురుపార్శ్వే దమనా గ్రేమదర్షే ఉద కీర్తనమాశ్రితాః || ము
ముఖం వో హరిశ్రేష్ఠా పత్రము మిత్యస్య హేతి-ప్లవంగానాం జాంబవదాదివా
నరశ్రేష్ఠానాం పరిదేవనం శ్రావణ గే ||*|| ౦ మస్యవనవాసం చక్షుయ దశరథ
స్య చ-జనస్థానవధం చైవ వధం చైవ జటాయుషః ఇత్యాదిపిలాపగోష్ఠీ ప్రస్తావే జటా
యుషో నిధనం తద్గుణం నిశమ్య శ్రుత్వా విన్ధ్యరంధ్రాద్విన్ధ్యపర్వతకందరాత్-విహిత
సంపాతిః కృతనిగమః తత్పరామర్శార్థం వినిష్క్రాంత ఇత్యర్థః సంపాతిర్నామ
గృధ్రః జటాయుభ్రాతా తాన్వానరాన్ వక్ష్యమాణప్రకారేణ వాదీదవోచత్
తథా చ రామాయణే ||*|| సంపాతిర్నామ నామ్నా తు చిరజీవీ విహంగమః భ్రాతా
జటాయుషశ్శ్రీమాన్ ప్రఖ్యాతబలపౌరుషః-కందరాదభినిష్క్రమ్య సవిన్ధ్యస్య మహాగి
రేః ఉపవిష్టాన్ హరీన్ దృష్ట్వా హృష్టాత్మా గిరమబ్రవీదితి ||౧౮|| ఇతి ||౧౯||

క్షతబలే అప్రతిహతపరాక్రమేపి వత్సే అనుజే జటాయుషి పాపంనిధనమభిధాయ్యే త్యాయమమశ్రవసీకర్ణౌ॥౨॥ కర్ణాః శబ్దగ్రహః శ్రోత్రం శ్రుతిస్త్రీ శ్రవణం శ్రవఇత్యమరః-దహంతఃభస్మీకుర్వంతఃమయూఖం తేకస్మాద్ధేతోః-దహనాద్ధేతోః-పురాపూర్వంసూర్యమండలప్రత్యుద్గమనకాలఇత్యర్థః-కిరణైఃనిజగభస్తిభిఃదాహితంపక్షయుగ్మంగరుద్యుగళం యేనతత్-తిగ్మాంశుంచండభానుముష్ణవచసాతతోస్య తీక్ష్ణవచనేనేత్యర్థః-శిశిరీకురుధ్వశిశిరీకురుధ్వ-పక్షదహనజనితదుఃఖాదప్యతిరిచ్యతే-యుష్మద్వచనజనితదుఃఖమితి భావః-సంపాతేస్సూర్యకిరణదగ్ధపక్షతయా వింధ్యపతనాదికథా శ్రీరామాయణేనుసంధేయా-అత్ర తిగ్మాంశోశ్శిశిరీకరణాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః-వసంతతిలకావృత్తం॥౨౭॥ తతఇతి॥ తతస్తదనంతరంతైర్వానరైః ప్రస్థాపితప్రవృత్తిరాదితఆరభ్యకథితవృత్తాంతః ॥ని॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృ

తతస్సంపాతినా మా గృధ్రరాజస్తానేవమవాదీత్ ॥౨౬॥ వ॥ కే
యూయమక్షతబలేప్యభిధాయపాపం వత్సే జటాయుషిమమశ్ర
వసీదహన్తః కస్మాత్సూర్యకిరణదాహితపక్షయుగ్మం తిగ్మాంశుముష్ణ
వచసాశిశిరీకురుధ్వం ॥౨౭॥ తతస్తైః ప్రస్థాపితప్రవృత్తిస్సంపాతిః
ప్రోషితాయుషే జటాయుషే నివాపాంజలింనిర్వర్త్య పురాక
దాచిదామిషాన్వేషణాయ ప్రేషితేన సుపార్శ్వనామ్నా సమాఖ్యా
ప్రఖ్యాతంమహేంద్రమహీధ్రరంధ్రాన్నిర్గతదశవదననీయమాన జానకీపరి
జానానసూక్ష్మచక్షుః పునరప్యవోచత్ ॥౨౮॥....

త్తాంతఇత్యమరః-సంపాతిః ప్రోషితాయుషే మృతాయజటాయుషే నివాపాంజలింతర్పణాంజలిం నిర్వర్త్య కృత్వేత్యర్థః॥ని॥ నివాపః పితృతర్పణమిత్యమరః-పురాపూర్వం కదాచిత్కస్మింశ్చిత్సమయే-ఆమిషాన్వేషణాయ క్రవ్యవిచయనాయ ఆహారానయనాయేత్యర్థః-ప్రేషితేన ప్రహితేన సుపార్శ్వనామ్నా నిజసుతేన స్వతనయేన సమాఖ్యాతంకథితం మహేంద్రమహీధ్రస్య మహేంద్రాఖ్యకులపర్వతస్య మహీధ్రశబ్దో వ్యాఖ్యాతఅరణ్యకాండే మహీధ్రకల్పంగృధ్రరాజమిత్యత్ర-రంధ్రాద్బిలాత్ వినిర్గతేన దశవదనేన రావణేన నీయమానాయాః అపహ్రియమాణాయాః జానక్యాః పరిదేవనం ఆలాపం జానానో అవబుధ్యమానః మనస్యనుసంధాన ఇత్యర్థః॥ ౨౮॥ జ్ఞా అవబోధన ఇత్యస్మాత్ శానచ్-సూక్ష్మచక్షుః సూక్ష్మదృష్టిః పూర్వోత్తరానుసంధానకుశల ఇత్యర్థః-సంపాతిః పునరప్యవోచత్ ॥౨౮॥.....................

తదేవాహ । అలమితి॥ కాపురేణ్యణభయవిహ్వలత్వేనఅలంకాతర్యంనకర్తవ్యమిత్య
ర్థః॥ ని॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః - కుతఃడిశవదనసీతా
రావణాపహృతాసీతాలంకాభిధానాంయాతుధానరాజధానీంరాక్షసనగరీం అధి
వసతిఅనిలిద్గతత్ర త్వా స్తుత్యర్థః॥ ❀ ॥సూ॥ ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతికమర్థత్వంతత స్త
త్ర లంకాంప్రతీత్యర్థః - భవంతోగచ్ఛంతు ❀ శేషేప్రథమ ఇతిప్రథమః॥౮౭॥
తస్మిన్సన్దేశే- ప్రత్యయాంతరంగమ్యతఇత్యాహ। కించేతి॥తదేవవివృణోతి ॥ దివాకరే
తి॥ దివాకరేణసూర్యేణయ ప్లోషఃపక్షదాహఃతస్మాద్భవతీతిప్లోషభవాం మహతీం
పీడాం స తాపమితియావత్ - నిశాకరోనామ నిశాకర ఇతినామ్నా ప్రసిద్ధఃచంద్ర
శ్చప్రతీయతే మునిఃఅతితాం నాగరిదర్శనిరస్యర్షయదా సీతాస్వేషణార్థంవానరా
ఆగచ్ఛేయుస్తదా తవపక్షద్వయంపునః ప్రరూఢంభవేదిత్యాదివచన ప్రత్యయైర్నిరా
రాకృష్వా- దివాకరకృతసంతాపస్యనిశాకరనివర్తనసంయుక్తమేతేతభావః- హేఅ
హోఽస్యదైర్యాఅపరిహార్యస్యదైన్యసంపన్నావానరాఃఅతోఽదైర్యత్యాగోయుష్మాకంన
గ ॥ అలంకాతర్యేణలంకాభిధానాంయాతుధానరాజధానీ
మధివసతిసీతాదశవదనసీతాతత్రగచ్ఛంతుభవంతః॥ కించ॥
౮౮॥వ॥ దివాకరప్లోషభవాంమహతీంనిశాకరో నామము
నిర్నిరస్యన్ । జగాదనఃకార్యమహార్యధైర్యాః తు పునస్తాం
ద్రక్ష్యథరామపత్నీమ్॥౮౦॥ వ ॥ ఇతిబ్రువాణఃకృతసౌహృ
దస్తంసంపాతిమాపృచ్ఛ్యపరాపరజ్ఞమ్ । ప్రవృద్ధహర్షాః
ప్రథితప్రభావాః ప్రతస్థిరేవానరయూథనాథాః॥౮౧॥ వ॥
యుక్తఇతిభావః- వఃయుష్మాకంకార్యంజగాదఉవాచ॥ యథాచరావణేన్ద్రయోధ్యాయామ
తిప్రేషితాస్తత్ర రామదూతాః ప్లవంగమాః । ఆఖ్యేయారామమహిషీత్వయాతేభ్యో
భ్యోవిహంగమేతి॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ రామపత్నీంసీతాంపునర్నాల్పకాలేనద్ర
క్ష్యథప్రేక్ష్యథసత్యవచసోమునేర్వచనంనానృతంభవిష్యతీతిభావః ॥ ఉపేంద్రవ
జ్రావృత్తమ్॥౮౦॥ఇతీతి॥ ఇత్యనేనప్రకారేణబ్రువాణంకథయంతంకృతసౌహృదంవి
రచితసఖ్యంపరాపరజ్ఞంపూర్వోత్తరవర్యాలోచనచతురమిత్యర్థః- తంప్రసిద్ధం
సంపాతిమాపృచ్ఛ్యవయంసాధయామ ఇతిపృష్ట్వాప్రథితప్రభావాః ప్రఖ్యాతబలపౌ
రుషాఃవానరయూథనాథాఃఅంగదాదివానరశ్రేష్ఠాః - ప్రవృద్ధహర్షాఃజానకీవృ
త్తాంతశ్రవణలాభానందసంభరితాస్సంతఃప్రతస్థిరేప్రస్థితాః❀సమవప్ర
విభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదం॥వృత్తముపజాతిః॥౮౧॥ పర్యాప్తేతి॥ పర్యాప్తఃపరిపూర్ణః
ప్రమదోహర్షోయస్మాత్తంపరిపూర్ణానందకరమిత్యర్థః❀ప్రముదసంప దా

హార్షణ ఇతి నిపాతనాత్సాధుః - సంధానం సంపాతికథనమార్గణం యేషాం ప్రాప్త
వతాం లబ్ధప్రవృత్తతయా సంతుష్టాంతఃకరణానామిత్యర్థః - తథా దశముఖమార్గణ
మార్గణాయ రావణపదవ్యన్వేషణార్థం పాథేయీకృతం సంబళీకృతం కపిరాజశా
సనం సుగ్రీవాజ్ఞా యైస్తేషాం తీక్ష్ణదండో యం సుగ్రీవ ఇతి తదాజ్ఞా జీవనేన రావణగత్య
న్వేషిణామిత్యర్థః ॥ ని ॥ పాథేయం సంబళం మతమితి యాదవః - కపీనాం వానరాణాం
పాథోధిస్సముద్రః నయనపథాతిథిర్నేత్రమార్గగోచరో బభూవ - అత్ర కపిరాజశా
సనే పాథేయత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః ॥ ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥ ౯౭ ॥ సుత్రామే
తి ॥ వలీముఖానాం గణైః వానరయూథైః - సుత్రామపుత్రారేర్వాలిమథనస్య శ్రీరామ
స్య శిలీముఖానాం బాణానాం అమోఘానామితి భావః - అపారస్య స్తరస్య అహం నిస్తే
స్సముద్రస్య చ స్మృత్వా అమోఘాన్ శ్రీరామబాణాన్ సముద్రం పారిధించ మనస్యను
సంధాయేత్యర్థః ఉభయత్రాపి ❖ అధిగర్జయేషాం కమణీభిషిక్తి - సా చ శేషా
ధికారాచ్ఛేషత్వవివక్షాయామేవ - కర్మత్వవివక్షాయాం తు ద్వితీయా భవతీతి వేదితవ్యం

పర్యాప్తప్రమదముపేయుషాం కపీనాం సంధానం దశముఖ
మార్గణమార్గణాయ । పాథేయీకృతకపిరాజశాసనానాం
పాథోధిర్నయనపథాతిథిర్బభూవ ॥ ౯౭ ॥ సుత్రామపుత్రా
రిశిలీముఖానాం స్మృత్వా గణః స్త్రవలీముఖానామ్ । అపా
మపారస్య నిధేశ్చ పశ్చాదవాఙ్ముఖోऽవస్త్రమవాఙ్ముఖో భూ
త్ ॥ ౯౮ ॥ ౧ ॥ తదను వానరసేనామేనామవార్యమాణకాత
ప్ర ర్యమిత్థమువదదంగదః ॥ ౯౯ ॥ ప ॥ కిము తీభ జహమానం వానరా

జనస్సకం అవాఙ్ముఖో వనతపగసస్సక - వక్తుమాశయ కథయితుం నవి
మానం యత్ప వాచో ముఖే యస్యాసౌ వాఙ్ముఖో భూత్ మూకో భూత్ శ్రీరామబాణానా మ
చిత్ మోఘత్వం పాథోనిధేరపి స్తరత్వం చానుసంధాయ కిమత్ర కర్తవ్యమస్తీతి కర్త
వ్యతావిమూఢ్యేన నిరుత్తరో భూదిత్యర్థః ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౯౮ ॥ తదన్వితి ॥ తదను
తదనంతరం అవార్యమాణం అపరిహార్యమాణం కాతర్యం భయవిభ్రాంతత్వం య
స్యాస్తాం ఏనాం పూర్వోక్తాం వానరసేనాం ప్రత్యంగదః ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా - అవద
త్ అబ్రవీత్ ॥ ౯౯ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ కిమితి ॥ హే మానహీనా అభిమానశూన్యా వా
నరాః - ప్రాణసంకటేపి మానో న పరిత్యాజ్య ఇతి బోధయితుమేవ మామంత్రిత
మితి ద్రష్టవ్యం - సగరరచితకుల్యోల్లంఘనే సగరనిఖాతకుల్యప్రాయసాగరతరణే
కుంఠితాశాః భగ్నోత్సాహాస్సంతః కిమితి కస్మాద్ధేతోః మానం నిరుత్తరతాం భజథ ప్రా
ప్నుథ నన్వైతదయుక్తమితి భావః - కుతః కలశభవ లేహ్యం అగస్త్యస్యాగ్రస్యం నభవతీత్య
కలశభవలేహ్యం కిం జబాడబాద్రైబడబానలప్రభృతిభిః అవ్యశక్యదగ్ధలానలావి

ధిరిపిచగృహ్యంతే॥ ని॥ బాడబో బడబానల ఇత్యమరః. దుశ్శమం శమయితుమశక్యం * ఈషద్దరిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః. అనవధిమమర్యాదం శతసహస్రాదియోజనపరిమాణగభీరమిత్యర్థః. ప్రసిద్ధసాగరస్తునైవంభూతఇతిభావః. అయశోబ్ధిమవకీర్తిసాగరం తరీతుముల్లంఘయితుం * వాతోత్కళితిదిఘ్నః. సమర్థాశ్శక్తాః కిం నసమర్థాఏవేత్యర్థః. సాగరమిమం సుతరాం యది న లంఘయేయుస్తర్హ్యమస్తర్గో దుష్కీర్తిసాగరః ప్రసక్తో భవేదిత్యర్థః. తథాచ గీతాయాం॥ శ్లో॥ సంభావితస్యచాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యత ఇతి న్యాయాస్పర్శాస్సనర్థాస్స్వక్త. తస్మాత్సర్వథైవ సాగరోల్లంఘన ఏవ పునరుత్సాహః కర్తవ్య ఇతి భావః. అత్ర ప్రసిద్ధసాగరాదుపమానాదుపమేయస్యాయశస్సాగరస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః. మాలినీవృత్తం॥ ౯౫॥

తత ఇతి॥ తతః అంగదవచనానంతరం. వానరయూథపేషు గజగవయగవాక్షాదివానరయూథనాథేషు॥ ని॥ యూథనాథస్తుయూథప ఇత్యమరః. పారావారస్య సముద్రస్య పారీణతాయాం పారంగత్వే సముద్రపారోల్లంఘన ఇత్యర్థః॥ ని॥ సముద్రోబ్ధిరకూపా

మానహీనాస్సగర రచితకూలోల్లంఘనే కుంఠితాశాః। అత
లశభవతేహ్యం దుశ్శమం బాడబాగ్నే రనవధిమయశోబ్ధిం
కింసమర్థాస్తరీతుమ్॥ ౯౫॥ గ॥ తతః పారావారస్య పారీణ
తాయామాత్మశక్తేరియత్తాం ప్రత్యేకం కథయత్సు వానర
యూథపేషు నిర్దిశ్యాంజనేయం ప్రభంజనసంజాతం జాంబ
వానిత్థమభిహితవాన్॥ ౯౬॥ వ॥ హే వీరా యూథనాథాః పరి

రః పారావార ఇత్యమరః. ప్రత్యేకమేకైకస్మిన్నిత్యర్థః* విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః. ఆత్మశక్తేః స్వసామర్థ్యస్యేయత్తామేతావత్త్వం దశవింశతిత్రింశదాదియోజనోల్లంఘనవిషయాం స్వస్వప్లవనశక్తిమిత్యర్థః. తథాచ రామాయణే॥ శ్లో॥ ఆబభాషే గజస్తత్ర ప్లవేయం దశయోజనమిత్యాది. కథయత్సు సత్సు జాంబవాన్ ప్రభంజనసంజాతం పవనతనయం పిత్రావదత్యంతజవనద్యోతనార్థమేతద్విశేషణం. ఆంజనేయమంజనాగర్భసంభూతం హనూమంతం తేత్రాతిశయద్యోతనార్థమేతన్నిర్దిశ్యాభిహితవానను॥ శ్లో॥ భూతలే సాగరే వాపి శైలేషూపవనేషుచ। పాతాళస్యాపి వా మధ్యే న మమాచ్ఛిద్యతే గతిరితి పూర్వం సుగ్రీవసన్నిధౌ గజాదివానరయూథపైః స్వస్వశక్తిః ప్రఖ్యాపితేత్యాదిదానీం ప్లవేయం దశయోజనమిత్యాదినా పునః కిమర్థం స్వస్వప్లవనశక్తిన్యూనతాముక్తవంత ఇతి చేత్సత్యం అధికశక్తియుక్తా అప్యేతే రావణాధిష్ఠితలంకాప్రవేశ సీతాన్వేషణం దుష్కరమితిమత్వా తాదృశకార్యసాధకస్య మహాధీరస్య హనుమతః ప్రోత్సాహనార్థం న్యూనోక్తవంత ఇతి సర్వం సమంజసం ॥

౯౬॥ ఉక్తప్రకారమేవాహ॥ హేవీరా ఇతి॥ హే వీరాః శూరాః యూథనాథాః యూథ
శ్రేష్ఠాః యూయం చాహం చ వయం తేషామస్మాకం * త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమి
త్యేకశేషః - ఏతస్య జలధేస్తరణే లంఘనే శక్తిస్సామర్థ్యం తావతీ ఇయతీ గతయోజ
నాదిమాత్రవిషయేత్యర్థః - ఇత్యేవం ప్రకారేణ పరిణతిపరుషః ఫలకాలవిరసః వి
షాదశ్చేతోభఙ్గః ఖేద ఇతి యావత్ ॥శ్లో॥ విషాదశ్చేతసో భఙ్గ ఉపాయాభావచిన్త
నైరితి లక్షణాత్ - కస్మాద్ధేతోః కార్యే కర్తవ్యే ఆసీత్ నాయం కార్య ఇత్యర్థః - అ
థవా - కార్యే కృత్యవస్తుని విషయే పరిణతిపరుష ఇత్యాదియోజనా - కుతః అయమేష ఇతి
హస్తనిర్దేశః - అనిలసుతః హనూమాన్ అనిలవదేవ తరస్వీతి భావః - రాజ్ఞస్సుగ్రీవ
స్య ప్రతిజ్ఞాం ॥శ్లో॥ ఊర్ధ్వం మాసాన్న వస్తవ్యం వసన్వధ్యో భవిష్యతీత్యేవంరూపాం ॥
అథవా ॥శ్లో॥ యశ్చ మాసాన్నివృత్తోఽగ్రే దృష్టా సీతేతి వక్ష్యతి । మత్తుల్యవిభవో భో
గైస్సుఖం స విహరిష్యతీత్యేవంరూపాం వా ప్రతిజ్ఞాం వా చ స్మృత్వా - లంఘనాయ సము
ద్రతరణాయోన్ముఖోఽభిముఖశ్చేదుద్యుక్తస్స్యాద్యదీత్యర్థః - తర్హి ఏష పయసామాస్ప

ణతిపరుషః కార్యే ఆసీద్విషాదః కస్మాదస్మాకమేతజ్జలనిధితర
ణే శక్తిరేతావతీతి । స్మృత్వా రాజ్ఞః ప్రతిజ్ఞామనిలసు
తో లంఘనాయోన్ముఖశ్చేత్ ఖేదః ప్రాదుర్భవేత్కిం కథ
య తవ పయసామాస్పదే గోష్పదే వా ॥ ౯౭ ॥ ప ॥ ఉదపతదుప
భోక్తుం మణ్డలం చణ్డభానోః పరిణతఫలబుద్ధ్యా బాలభావే
ఽపి యోఽయమ్ । తదను కులిశపాతక్షుణ్ణగణ్డాయ తస్మై వరమదిశ

దే సాగరే - ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతనాత్సుడాగమః - గోష్పదే గోపాదన్యా
సే వా ఖేదోఽన్తరం ప్రాదుర్భవేదుత న్వేతి కిం స ప్రాదుర్భవేదేవేత్యర్థః - కథయ త
యద్యత్ర ప్రత్యుక్తిర్ద్యేత తర్హి కథయేత్యర్థః - మహాత్మనోఽస్య యది తీర్థాస్యా
త్తదా గోష్పదమివ సాగరోఽపి సుతర ఇతి భావః - అత్ర సాగరగోష్పదయోశ్ఛేదసంబంధే
ప్యసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః - స్రగ్ధరావృత్తమ్॥ ౯౭॥ ఉదపతదితి॥ సః ప్రసిద్ధో
యం హనూమాన్ బాలభావేఽపి బాల్యేఽపి - పరిణతఫలబుద్ధ్యా పరిపక్వఫలభ్రాంత్యా చం
డభానోస్సూర్యస్య మండలముపభోక్తుమభ్యవహర్తుముదపతదుత్పతితవాన్ తదను తదు
త్పతనానంతరం - కులిశపాతేన ఇంద్రప్రయుక్తవజ్రాభిఘాతేన క్షుణ్ణగండాయ భ
గ్నహనుప్రదేశాయ - తస్మై హనుమతే విధాతా బ్రహ్మా - వాయోరేతత్పితుస్తుష్ట్యై ప
రితోషార్థం - తదానీం తనయప్రహరణకోపాద్వాయునా - స్వసంచారసంకోచేన
త్రైలోక్యసంతాపస్య విహితత్వాదితి భావః - అమేయమసదృశం - వరం కాంక్షితక
న్యాయురక్షయ్యత్వమజయ్యత్వం బ్రహ్మాస్త్రనారాయణాస్త్రపాశుపతాస్త్రప్ర

భృశంధీరధైర్యస్యం చ అతిశయిత్వాత్ ॥ ౫ ॥ దేవాద్యప్రేవరశ్రేష్ఠ ఇత్యవతరతి- బాల్య ఏవ బహుయోజనోత్పతనపటుస్యాస్య విరస్యదానీంద్రియ దేహచ్యుతయోజనవిస్తీర్ణార్ణవలంఘనమితిభావః- తథాచ రామాయణం ॥ శ్లో ॥ ప్రసాదితే చ పవనే బ్రహ్మా తుభ్యంవరం గదా । అశస్త్రవధ్యతాం తాత సమరే సత్యవిక్రమ ఇతి- అత్ర బాల్యేనభోలంఘనజంఘాలస్యాస్యేదానీం సాగరతరణేయదిదైన్యం తాపూర్వికయా ధార్వాంతరస్యాపతనాగభావప్తిరలంకారః - తంభాపూర్వికయా ధార్వాంతరాధ్యారోపత్వసమర్థనాపత్తిరితిసర్వస్వసూత్రం- మాలినీవృత్తం ॥ ౬ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమత్రప్రకారేణ పరాపరవిదా పూర్వోత్తరకార్యపర్యాలోచనపటుత్వేనేత్యర్థః- జాంబవతా సంధుక్షితం సముద్దీపితం ప్రభవం సామర్థ్యం యస్య సతథోక్తః- అసౌ మారుతిః త్రిగావిక్రమాయస్యత్రివిక్రమః బలిమఖసవామనస్వరూపో విష్ణుః తస్యేవాంగైర్విక్రమం ప్రక్రమం ప్రతాపం తాన్యగాద్విద్ధిమితత్యర్థః-అత్రనిదర్శనాలంకారః- ఉపేయిషా ప్రాప్తవతా స్వవపుషా నిజశరీరేణ వృద్ధిం కృత్వా ప్రవృద్ధశరీరస్సన్నిత్యర్థః- అద్రితటం మహేంద్రశైలసానుమారురోహ ॥ ౭ ॥ తటమితి ప్రాప్తేవత్యవతరతి-ఆసన్నా

దమే యం వాయుత్ప్రైవిధాతా ॥ ౮ ॥ ఇత్థం జాంబవతా

పరాపరవిదా సంధుక్షితప్రాభవః ప్రత్యాసన్నవృద్ధిముపేయు

షా స్వవపుషా త్రైవిక్రమం ప్రక్రమమ్। ఆరుహ్యాద్రితటం

యథోచితమసౌ సమ్మాన్య సైన్యాధిపాన్నాసన్నా గ్రథసన్న

నాహంతరితుం వారాంనిధిం మారుతిః॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋

ఇతి శ్రీవిదర్భరాజవిరచితే- శ్రీమతి చంపూరామాయణే

కిష్కింధాకాండస్సమాప్తః.

స్వసమీపస్థాన్ సైన్యాధిపానంగదజాంబవదాదిసేనాధిపతీన్ - యథోచితం యథార్హం సమ్మాన్య బహూకృత్య- అథానంతరం వారాంనిధిం సముద్రం తరితుం లంఘయితుం వికల్పాన్న దీర్ఘతః- సన్నాహసన్నాహం కృతవాన్- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృంగయూసేందిందిరసందోహ మందానందలాధాని సందిత రఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసారస్వతేనాఖండతపః ప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వర శాండిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్య వంశాన్వయసుధాపారావారపారిజాతస్య ధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య-కొండో పండితవర్యస్య సూనే నసగంగాం విభాగభరతాంకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితాయాం చంపూరా

మాయణవ్యాఖ్యాయాం సాహిత్యమంజూషికా సమాఖ్యాయాం

కిష్కింధాకాండస్సమాప్తః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః,

సవ్యాఖ్యానే-చంపూరామాయణే-సుందరకాండః.

అథ శ్రీమత్సుందరకాండో వ్యాఖ్యాయతే॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం ఖగేంద్రస్య గరుడస్య వేగోజవస్తేనాయస్య సతథోక్త ఇత్యుపమా- అత ఏవ ప్రథమానః పృథుతరో వేగోయస్య సతథోక్తః॥ని॥ ప్రథమానం పృథు ప్రథమిత్యభిధానాత్ - హనూమాన్ దశకంఠనీతాం రావణేనాపహృతాం సీతాం విచేతుమన్వేష్టుం చారణానాం సిద్ధచారణగంధర్వాదీనాం పథి సురవర్త్మని గంతుమితి శేషః- మహేంద్రశైలస్య ప్రస్థాత్సాను ప్రదేశాత్॥ని॥ స్నుః ప్రస్థస్సానుగ స్త్రియామిత్యమరః - ఉదస్థాదుత్థితవాన్ * ఉత్పూర్వాత్ స్థాగతినివృత్తావితి ధాతోర్లుఙ్ - ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యస్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్॥ శ్లో॥ తతో రావణనీతాయాస్సీతాయాశ్శత్రుకర్శనః। ఇయేషపదమ

ప॥ తతో హనూమాన్దశకంఠనీతాం సీతాం విచేతుం పథి చా
రణానామ్। మహేంద్రశైలస్య ఖగేంద్రవేగః ప్రస్థాదుదస్థా
త్ప్రథమానవేగః॥౧॥ గ॥ తదానీముదన్వదుల్లంఘనగృధ్నుతర
నిహితచరణతలనిష్పీడనం సోఢుమక్షమః క్ష్మాభృదేష నిశ్శే
షనిస్సరన్నిర్ఝరౌఘతయా నిరంతరనిష్పతద్బాష్పవర్ష

న్వేష్టుం చారణాచరితే పథీతి శ్రీరామాయణసుందరకాండాద్య పద్యమత్రానుసంధాయ కవినాచమత్కృతమిత్యనుసంధేయం-వృత్తముపజాతిః॥౧॥ తదానీమితి॥ తదానీముత్థానసమయే-ఉదకమస్యాస్తీత్యుదన్వానుదధిః॥ని॥ ఉదన్వానుదధిస్సింధురిత్యమరః॥ ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతనాత్సాధుః - తస్యోల్లంఘనే అతిక్రమణే విషయే గృధ్నుతరమతిగాఢం యథాతథా నిహితాభ్యాం చరణతలాభ్యాం యన్నిష్పీడనం తత్సోఢుమక్షమః అసమర్థః-ఏష క్ష్మాభృన్మహేంద్రపర్వతః॥ని॥ మహీధ్రశ్శిఖరిక్ష్మాభృదహార్యధరపర్వతా ఇత్యమరః - నిశ్శేషం నిరవశేషం యథాతథా నిస్సరన్నిర్గచ్ఛన్ నిర్ఝరౌఘః ప్రవాహనివహోయస్య సతథోక్తతయా- హేతౌ తృతీయా ఏవముత్తరత్రాపి॥ని॥ ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః- నిరంతరమవిచ్ఛిన్నం విరామరహితం వా నిష్పతన్నిర్గచ్ఛద్బాష్పవర్షమశ్రువృష్టిర్యస్య సతథోక్త ఇవ- తథాతత ఇతస్తత ప్రవితత జీమూతతయా వితీర్ణమేఘసంపత్తయా॥ని॥ ఘనజీమూతముదిరేత్యమరః-పారిప్లవస్తరళః అత ఏవ శిథిలో విశ్లిష్టః ధమ్మిల్లకనిచయోయస్య సతథోక్తః-విశ్ల

ధశిఖాబంధ ఇవేత్యర్థః॥ ని॥ పారిప్లవం తు తరళం। ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచా ఇత్యమరః-
సంత్రస్యమానస్సంత్రాసం ప్రాప్నువానః కుంజరయూథః గజనివహో యస్యాస్స
తథోక్తతయా సంజాతస్సముత్పన్నః శ్వయథుశ్శోఫః శోథో యస్యాస్సతథోక్త ఇవ॥ ని॥
శోథస్తు శ్వయథుశ్శోఫ ఇత్యమరః- సాధ్వసేన భియా ధావమానానాం పలాయమానా
నాం హరిణగణానాం మృగయూథానాం -యే చరణాః పాదాస్తేషాం ఖురతరం ఖురకోటిభిర
తినిశితశఫాగ్రైః॥ ని॥ శఫం క్లీబే ఖురః పుమానిత్యమరః- పాటనేన విదారణేన ఉద్ధూతాయా
ధాతుధూళిపాళ్యస్సిందూరాదిధాతురజఃపుంజాస్తాభిః పాటలితాన్యరుణితాని వికటక
టకాని నిమ్నోన్నతనితంబదేశా యస్య స తథోక్తతయా॥ ని॥ కటకోస్త్రీ నితంబోద్రేరిత్య
మరః- క్షరితశోణితః నిస్రుతరక్త ఇవ- తత్క్షణే తస్మిన్నుత్పతనసమయే ప్రబుద్ధైర్బోధం
ప్రాప్తైః కంఠీరవైస్సింహైః॥ ని॥ కంఠీరవో గజరిపురిత్యమరః- ముఖరితాః వాచాలితాః
కందరా గుహా యస్య స తథోక్తతయా॥ ని॥ దరీ తు కందరో వా స్త్రీత్యమరః- కృతాక్రం

ఇవ తత ఇతో వితతజీమూతబృందతయా పారిప్లవశిథిలధమ్మి
ల్ల ఇవ సంత్రాస్యమానకుంజరయూథతయా సంజాతశ్వయ
థురివ సాధ్వసధావమానహరిణగణచరణఖరతరఖురకోటి
పాటనోద్ధూత ధాతుధూళీపాళీపాటలితవికటకటకతయా
క్షరితశోణిత ఇవ తత్క్షణప్రబుద్ధకంఠీరవముఖరితకందరత
యాకృతాక్రంద ఇవ పరిసరగహ్వరనిబిరీసనిస్సరత్సరీసృపత
యా నిగళితాంత్రమాల ఇవ ఘూర్ణమానతరువిటపకోటి
పాటితజలదబృందస్యందితశీకరకోరకితాకారతయా సము

ద్గో విహితాక్రోశ ఇవ ముఖరితశబ్దో వ్యాఖ్యాతః పరిసరగహ్వరేభ్యః పర్యంతకందరే
భ్యః నిబిరీసం నిబిడం నిస్సృతాః నిర్గతాః ప్రాణభయేన నిస్సృతా ఇతి యావత్-
సరీసృపాః వ్యాళాః యస్య స తథోక్తతయా - నిగళితాంత్రమాలా బహిర్నిర్గతాంత్ర
నాడీసంతతిరివ॥ ని॥ నిబిడం నిబిరీసం చ దృఢం గాఢం ప్రచక్షత ఇతి వైజయంతీ * నే
ర్బిడజ్నిబిరీసచౌ విలినిశబ్దాద్బిరీసచ్ ప్రత్యయః॥ ని॥ చక్రీ వ్యాళస్సరీసృప ఇత్యమ
రః-ఘూర్ణమానానాం పరిభ్రమమాణానాం తరూణాం విటపకోటిభిశ్శాఖాగ్రైస్తాడితా
ద్విదళితాజ్జలదబృందాత్స్యందితైః ప్రస్రుతైః శీకరనికరైర్జలబిందుసందోహైః॥
ని॥ శీకరోంబుకణాః స్మృతా ఇతి నిఘంటుః- కోరకితస్సంజాతకోరకః ఆకారో మూర్తి
ర్యస్య స తథోక్తతయా॥ ని॥ విటపః పల్లవే షిద్గే విస్తారే స్తంబశాఖయోరితి విశ్వః- సముప
జాతస్వేదస్సంజాతఘర్మోదక ఇవ స్ఫటికతటేషు స్ఫటికమయసానుషు యే ఉపలాస్త ఏవ
ప్రస్తరాః కాఠిన్యాతిశయద్యోతనాయ స్ఫటికగ్రహణం॥ ని॥ ఉపలః ప్రస్తరే సుతౌ

విత్యమరః - తేషు పవనేన ఉచ్ఛలితానాం విదీర్ణానాం కీచకానాం వేణువిశేషాణాం సుషిరేషు రన్ధ్రేషు సమ్మూర్ఛన్తః ప్రవిశన్తః యే పవనాస్తైరేవ పూత్కారైః పరిపూరితం గగనం యస్య స తథోక్తస్తయా ॥ ని ॥ వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనన్త్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః - ప్రవర్ధమానః సమేధమానః ఊర్ధ్వశ్వాసో యస్య స తథోక్త ఇవేతి సర్వత్రోత్ప్రేక్షా - వచసామవిషయం వక్తుమశక్యం దౌస్థ్యం దురవస్థత్వం ॥ ని ॥ దురవస్థా తు దౌస్థ్యం స్యాదిత్యమరశేషః - అభజత ప్రాప ॥ ౨ ॥ కృత్వేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ త్సుసమయే మారుతేః సూనోః లంఘనేన ఉత్తరణే నోత్థితః ఉత్పన్నో ఘోరః యో వేగస్తస్మాదుద్ధతో రయః యాత్రాం కృత్వా అనుసృత్య గత్వేత్యర్థః - తతః అనుయాత్రానన్తరం పర్యాయాత్ క్రమాత్ - మధ్యేవారినిధి సముద్రమధ్యే * పారేమధ్యేషష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః పతితానాం మహేన్ద్రపర్వతస్య గహనే ప్రచ్ఛన్నే వర్తమానానాం క్షోణీరుహాణాం వృక్షాణాం తతిః

పజాతస్వేదకణవత్ స్ఫుటకటతటోపలపతన దళితకీచకసుషిర స
మ్మూర్ఛత్పవనపూత్కారపూరితగగనతయా ప్రవర్ధమా
నోర్ధ్వశ్వాస ఇవ వచసామవిషయం దౌస్థ్యమభజత ॥ ౨ ॥

ప ॥ కృత్వా మారుతిలంఘనోత్థితరయా తత్రానుయా
త్రాం తతః పర్యాయాత్పతితా మహేన్ద్రగహనక్షోణీరు
హాణాం తతిః । మధ్యేవారినిధి ప్రకాశితశిఖా సేతోః కృతే భా
వినస్సూత్రన్యాసనిఖాతశంకునివహభ్రాన్తిం పయోనీర
ధౌ ॥ ౩ ॥ గ ॥ పక్షాభిఘాతరయరేచితవీచిమాలాత్ప్రాణోఽనిధేః
పవననన్దనవిశ్రమాయ । ఉత్తుంగశృంగకలకిలితనాకలోకో
మైనాకభూభృదుదజృంభత సంభ్రమేణ ॥ ౪ ॥ గ ॥ తత్రేయాం

....ః ప్రకాశితాః ప్రకటీభూతాః శిఖాః అగ్రాణి యస్యాస్సా ఆభాభూతా సతీ భావిన
కరిష్యమాణస్య సేతోః కృతే నిమిత్తం సూత్రన్యాసేన నిఖాతానాం శంకూనాం నివహాస్త
భ్రాన్తిం పయోధౌ సింధౌ - దధౌ ధృతవతీ ॥ ని ॥ స్థాణుర స్త్రీ ధ్రువశ్శంకురిత్యమరః
ఉత్ప్రేక్షాలంకారః - శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం ॥ ౩ ॥ పక్షేతి ॥ పక్షయోరభిఘాతరయ
ణాభిఘాతవేగేన రేచితా నిరస్తా వీచిమాలా యస్య తస్మాత్ప్రాణో నిధేస్సముద్రాత్సకా
త్ పవననన్దనస్య హనూమతః విశ్రమాయ ఉత్తుంగశృంగకలకిలితనాకలోక ఉన్న
శిఖరనివహవ్యాప్తస్వర్గలోకో మైనాకో నామ భూభృత్ మైనాకాద్రిః సంభ్రమే
వేగేనోదజృంభత వసన్తతిలకావృత్తం ॥ ౪ ॥ తతః కిము ఇత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తస్మి
న్సమయే - యాత్రాయాః సముద్రలంఘనప్రయాణస్య ప్రత్యూహో విఘ్నః ప్రత్యూహ

తః ప్రత్యుద్గత ఇతి పర్యాలోచ్యతం మైనాకం వక్షుసా వక్షఃస్థలే నాధః పాతయిత్వా ప్రయాంతం వేగేన గచ్ఛంతమేనం హనూమంతం సాంత్వయన్ సామవచనై రుపలాలయన్ స ఏషః సోయం హిరణ్యనాభో హిరణ్యప్రధానో మైనాకో బభాషే ఉవాచ॥౪॥ నాభిః ప్రధానే ఇతి విశ్వః - అచ్ప్రత్యయస్య వపూర్వాత్ సామలోమ్న ఇత్యత్ర జంతరయోగవిభాగాత్ సమాసాంతో చ్ప్రత్యయః॥౫॥ ఉక్తప్రకారమేవ విశదయతి॥ సాగరేణేతి॥ హే మారుతే కృతం జానాతీతి కృతజ్ఞేన - ఆతోనుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః॥శ్లో॥ అహమిక్ష్వాకునాథేన సగరేణ వివర్ధితః। ఇక్ష్వాకుసచివశ్చాయం తన్నార్హత్యవసీదితు మితి శ్రీరామాయణోక్తరీత్యా ఉపకారజ్ఞేనేత్యర్థః - కుతః సాగరేణ సగరనిర్మితేన సముద్రేణ - తవ అధ్వశ్రాంతి శాంతమే అధ్వశ్రమాపనోదనార్థం అద్యేదానీం ప్రేరితః ప్రచోదితః - ప్రేషిత ఇతి పాఠే - ప్రహితః అస్మి - అతః హే సౌమ్య సాధో విశ్రామార్థం శ్రమమపనీయ - మయీతి శేషః - గమ్యతాం॥౬॥ అ॥ స హి సముద్రప్రేషణపూర్వా

త్రాప్రత్యూహః ప్రత్యుద్భూత ఇతి వక్షసా తమధః పాతయిత్వా ప్రయాంతమేనం సాంత్వయన్ స ఏష హిరణ్యనాభో బభాషే॥౫॥ ప॥ సాగరేణ కృతజ్ఞేన తవాధ్వశ్రాంతి శాంతయే మారుతే ప్రేరితోస్మ్యద్య సౌమ్య విశ్రామ్య గమ్యతామ్॥౬॥ ప॥ త్వత్పిత్రాహం పరిత్రాతః పూర్వం పర్వత భేదినః। తస్మాన్నాస్మి విపక్షోద్య స పక్షు ఇతి మాం భజ॥ ౭ ॥ ౫ ॥ ఏవం ప్రార్థయమానమేనం సమ్మాన్య కార్యగత్యా గతవతి హనూమతి॥౮॥ ప॥ అవలోక్య హిరణ్యనాభమభ్యావలమానంవ

త్ర నిమిత్తం కింతు సుహృత్సంబంధాదపి మదాగమన ముపపద్యత ఇత్యాహ॥ త్వదితి॥ హే మారుతే త్వత్పిత్రా మారుతేన పూర్వమహం పర్వతభేదినః పర్వతపక్షచ్ఛేదిన ఇంద్రాత్ పరిత్రాతః పరిరక్షితః త్వత్పితృసహాయేనాహం నిర్బంధవిముక్తోస్మీత్యర్థః * క్షిత్రా ధార్తానాం భయహేతురిత్యపాదానాత్పంచమీ - తస్మాత్కారణాద్విపక్షశ్శత్రుః పక్షరహితశ్చ నాస్మి - అద్యాస్మిన్నవసరే సపక్షః సుహృత్పక్షసహితశ్చేతి మత్వా మాం భజ విశ్రమార్థం మయి నివసేత్యర్థః॥౭॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యా ప్రార్థయమానం యాచమానమేనం మైనాకం సంమాన్య మానయిత్వా * యథా రామవినిర్ముక్తశ్శరః శ్వసనవిక్రమః। గచ్ఛేత్తద్వద్గమిష్యామి లంకాం రావణపాలితామితి రామాయణోక్తరీత్యా ప్రతిజ్ఞాయా విహతత్వాత్ కార్యకాలస్యాత్యయుక్తత్వాచ్చ ఇహాంతరే మయా న స్థాతవ్యమితి సమాధాయేత్యర్థః - కార్యగత్యా స్వామికార్యవశేన - హనూమతి గతవతి సతి॥౮॥ తతః కిం జాతం తత్రాహ॥ అవలోక్యేతి॥ పలమానాజ్ఞాగలన

శీలాన్ ముష్ణాతి విదారయతీతి తథోక్తం వజ్రం దంభోళిర్యస్య స తథోక్తః- యద్వా వబ
యోరేకత్వస్మరణాత్ బలస్య బలాఖ్యాసురస్య మానసంగర్వం॥ని॥ గర్వోఽభిమానోఽహం
కార ఇత్యమరః- ముష్ణాతి నాశయతీతి తథోక్తం వజ్రం యస్య స తథోక్తః శతమన్యుః
శతక్రతురబ్ధావలమానం హిరణ్యనాభమవలోక్య లక్ష్యం లబ్ధ్వాపీత్యర్థః- పవమానాత్మజ
సేవనాద్ధేతోరముష్మిన్మైనాకే విషయే- అపేతమన్యుః విగతమన్యురాసీత్- శ్రీరామ
కార్యార్థం ప్రవృత్తస్య సేవనాయ ప్రవృత్తత్వాద్వైరము విగణయ్యోపశాంతకోపో
భూదిత్యర్థః॥౯॥ తదను ఇతి॥ తదనుమైనాకనిగమనానంతరం పురా యథాయథాపు
రం పూర్వవదిత్యర్థః- యథా సాదృశ్య ఇత్యవ్యయీభావే హ్రస్వో నపుంసకే ప్రా
తిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం- లంకాపురం రావణరాజధానీం ప్రతి ప్రధావతో వేగేన గ
చ్ఛతో హనూమతస్సరణిం మార్గం (అరుణసారథేరనూరోః సారథేస్సూర్యస్య ॥ని। సూర
సూతోఽరుణోఽనూరురిత్యమరః- పదవీం వింధ్య ఇవ సురసానామ ద్విరసనజననీ సర్పమా
తా రంహసా తరసా॥ ని ॥ రంహస్తరసీ తు రయస్యద ఇత్యమరః- వదనం వ్యాదాయ శత

లమానసమాధిక ప్రః । శతమన్యురపేతమన్యురాసీత్పవమా
నాత్మజసేవనాదముష్మిన్॥౯॥ గ॥ తదను యథాపురం లంకా
పురం ప్రతి ప్రధావతో హనుమతస్సరణిమరుణసార
థేః పదవీం వింధ్య ఇవ వదనం వ్యాదాయ ద్విరసనజననీ రంహ
సా సురసా॥ ౧౦॥ ప॥ ఉజ్జృంభితస్య తరసా సురసాం విజేతుం
పాదౌ పయోధికలితౌ పవమానసూనోః। అస్యోత్తమాంగమ
భవద్గగనప్రవంతీవీచీచయస్ఖలితశీకరమాలభారి॥౧౧॥ ప॥త

యోజనపరిమితం వ్యస్తం కృత్వా అరుణస్తురోఽతిత్యర్థః- రు ఆవరణ ఇతి ధాతోః క్లజ్॥
౧౦॥ తతః కిమత ఆహ॥ ఉజ్జృంభితస్యేతి॥ తరసా వేగేన సురసాం విజేతుముజ్జృంభి
తస్య ప్రవృద్ధస్య అస్య పవమానసూనోః హనూమతః- పాదౌ పయోధికలితౌ సముద్ర
సంగతౌ అభూతాం- తథోత్తమాంగం శిరస్తు॥ని॥ ఉత్తమాంగం శిరశ్శీర్షమిత్యమరః-
గగనప్రవంత్యాః గగనాపగాయాః మందాకిన్యాః వీచీచయేభ్యస్తరంగపరంపరాభ్యః
స్ఖలితానాం విగళితానాం శీకరాణాం అంబుకణానాం మాలాః ప్రజా బిభర్తీతి తథోక్త
మభవత్- సురసావక్త్రాధికం నిజవపుర్యథా స్యాత్తథాయం నిజసామర్థ్యాద్వ్యవ
ర్ధతేత్యర్థః॥ని॥ స్రవంతీ నిమ్నగాపగా- శీకరోంబుకణాః స్మృతా ఇతి చామరః - ఇ
ష్టకైషికామాలానాం చితతూలభారిష్వితి మాలాశబ్దస్య హ్రస్వత్వం- అత్ర హనూమదు
త్తమాంగస్య గగనస్రవంతీశీకరమాలభాగిత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరసంబంధే
సంబంధరూపాతిశయోక్తిః- వసంతతిలకావృత్తం॥౧౧॥ తనుమితి॥ తదా తస్మింత్సమ

యే- తాదృగ్రూపధారణేన ప్రసిద్ధప్రభావః- హనుమాన్ తదా నిజశరీరం తనూకృత్య
అంగుష్ఠమాత్రం కృత్వా- శీఘ్రప్రవేశనిర్గమనసామర్థ్యార్థమితిభావః- తదీయే సు
రసా సంబంధినిజఠరే కుక్షికుహరే ప్రవేశం కృత్వా ప్రవిశ్య తత స్తదనంతరం వినిష్క్రా
మ్య వదనపిధానాత్ పూర్వమేవ నిర్గత్య త్రయో విక్రమాః పాదన్యాసాః యస్య బలిబం
ధనోద్యుక్తస్యే త్యర్థః- చక్రం సుదర్శనం పాణౌ యస్య చక్రపాణేర్వామనావ
తారస్య విష్ణోః సప్తమ్యుపమానేత్యాదినా బహువ్రీహిః- ప్రహరణార్థేభ్యః ప
రే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి సప్తమ్యాః పరనిపాతః- ప్రక్రమం తత్సదృశప్రకారమి
త్యర్థః- అత ఏవ నిదర్శనా- చక్రీ బలిబంధనోద్యుక్తో వామనః యథా ప్రవృద్ధో
భూత్వా పునః ప్రకృతిస్థో భూ త్తథాయమపి తాదృగ్రూపో బభూవేత్యర్థః- తథా చ రా
మాయణం॥ శ్లో॥ తద్దృష్ట్వా వ్యాదితం త్వాస్యం వాయుపుత్త్రస్సుబుద్ధిమాన్। స సంక్షిప్యా
త్మనః కాయం బభూవాంగుష్ఠమాత్రకః ॥ సో౽భిపత్యాథ తద్వక్త్రం నిష్పత్య చ మహాజ
వః। అంతరిక్షే స్థితః శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీదితి- వృత్తము పజాతిః॥౧౨॥ అనంతర

సుంతనూకృత్య తదా హనుమాన్ కృత్వావగాహం జఠరే తదీయే। తతో వినిష్క్రమ్య స చక్రపాణేస్త్రివిక్రమప్రక్రమమేవ చక్రే॥ ౧౨॥ ప॥ భూయో౽పి సో౽యం రఘునాథమాతశ్ఛిచ్ఛేద గచ్ఛన్నఖరైః ఖరాగ్రైః। నృసింహరంహాః పథి సింహికాంగం ఛాయానిరోధాదుపపన్నమన్యుః॥౧౩॥ గ॥ తదను పారావారస్య పారే లంబశిఖరిణి లంబమానః ప్రతనుతరవపుర్లంకాపురోత్తరగోపురద్వారమాసాద్య నితాంతచింతా

వృత్తాంతమాహ॥ భూయ ఇతి॥ సో౽యం సురసావిజయప్రసిద్ధపరాక్రమసంపన్నః- ర
ఘునాథదూతో హనూమాన్ భూయః పునరపి గచ్ఛన్ పథి నభోమార్గే ఛాయానిరోధాదనాత
పనిగ్రహాద్ధేతోః॥ ని॥ ఛాయా త్వనాతపే కాంతావిత్వై జయంతీ - ఉపపన్నమన్యుః
ప్రాప్తక్రోధః అత ఏవ నృసింహస్యేవ రంహ ఇవ రంహో వేగో యస్య స తథోక్తస్సన్నిత్యు
పమా- సింహికాయాస్సింహికాఖ్యాయాః ఛాయాగ్రహస్య రాహుమాతురంగం కళేబ
రం- ఖరాగ్రైః నిశితముఖైః నఖరైః నిర్జనఖైః॥ ని॥ నఖస్స్యాన్నఖరో౽స్త్రియామిత్య
మరః- చిచ్ఛేద విదదార - యథా- నృసింహో హిరణ్యకశిపుగాత్రం తథాయమపి సింహి
కాంగం చిచ్ఛేదేత్యర్థః॥ తత స్తస్యా నఖైస్తీక్ష్ణైర్మర్మాణ్యుత్కృత్య వానరః। ఉత్పపా
తాథ వేగేన మనస్సంపాతవిక్రమ ఇతి రామాయణవచనం- వృత్తం తు పూర్వవత్॥౧౩॥
తదన్వితి॥ తదను సింహికాంగభేదనానంతరం- అపారం పారమస్య దుస్తరత్వా త్పారా
వారస్సముద్రః- పవయోరభేదః॥ తస్య పారే పరతీరే - లంబశిఖరిణి లంబాఖ్యగిరౌ-
లంబమానశిఖరిణీత్య పాఠః॥ శ్లో॥ స లంబశిఖరే లంబే లంబమానపయోధర ఇతి రామాయ

నోక్తత్వాత్ - యద్వాలంబపర్వతస్యైవలంబమాన ఇతినామాంతరం- లంబమా
నః ప్రవిష్టస్సన్ ప్రతనుతరవపురత్యంతసూక్ష్మశరీరస్సన్ - పక్షేషాం ప్రకాశార్థ
మితిభావః-లంకాపురస్యోత్తరగోపురద్వారముత్తరపురద్వారం యద్యపి॥సి॥పురద్వా
రంతు గోపురమిత్యమరః- తథాపికరికలభకర్ణావతంసాదివత్పౌనరుక్త్యం ద్రష్ట
వ్యం-ఆసాద్యప్రాప్యలంకేయం కేనమార్గేణ సుప్రవేశేతి జ్ఞాతుమితిభావః- నితాం
తమత్యంతం చింతా ఏవ తంతుసంతానాని సూత్రసంతతయస్తైస్సందానితం బద్ధం అం
తఃకరణం యస్య సతథోక్తోభూత్ -దురంతచింతాక్రాంతాంతరంగోబభూవేత్యర్థః॥
ని॥బద్ధే సందానితం మూతమిత్యమరః॥౧౪॥ చింతాప్రకారమేవాహ॥వానరేతి॥ వాన
రసేనా అతరాయం సురసా ప్రగ్రహణాదిరూపం విఘ్నం వితన్వంతం కుర్వాణం దుస్తరమి
త్యర్థః- ఇమమేనమపి స్త్రీణాముదన్వంతం సముద్రం కథంకుతోవాతరేత్ లంఘ
యేత్ - తరితుమశక్యోయముదధిరితిభావః - యథాకథంచిత్సాగరం తరతు నామ -

తంతుసంతానసందానితాంతఃకరణోభూత్ ॥౧౪॥గ॥ వాన
రసేనాకథంతరే విఘ్నమంతరాయం వితన్వంతముదన్వంతం తం
తరతు నామ కథమపయాతు యాతుధానరాజధానీమిమాం స
ర్వథాపి వితథమనోరథో దాశరథిర్మోఘీకృతార్ణవలంఘనః
కేవలమహమభవం జీవతి వా న వేతి జానామి జానకీమితి త్ర
తత్ర భగవతీం సీతామవజిగమిషురాంజనేయః ప్రచ్ఛన్నసం
చారహేతోరస్తమయం గభస్తిమాలినః కేవలమభిలలాష ॥
౧౫॥గ॥తదను శాతముఖస్యాగస్త్యసన్నిధౌ నిష్టప్తచాపస్య ప్ర

యాతుధానానాం రాక్షసానాం రాజధానీం త్రికూటస్థితామిమాం లంకాం కథముపయా
తు కథం ప్రాప్నుయాత్ -సర్వథా ప్రాప్తుమశక్యేత్యర్థః-సర్వథా సర్వప్రయత్నేన
పర్యాలోచనాయాం త్రియమాణాయాం సత్యాం దాశరథిః శ్రీరామః వితథమనోరథః
వ్యర్థసంకల్ప ఏవ - అహమపి కేవలమత్యంతం మోఘీకృతం విఫలీకృతం అర్ణవ
లంఘనం యేన స తాదృశోభవమభూవం-జానకీసందర్శనార్థమాగతోస్మి బహుప్ర
యత్నేన-జానకీ జీవతి వా న వా జానకీం న జానామీత్యేవం బహుధా సంచింత్య వృథాచిం
తయాలం ప్రయోజనమితి నిశ్చిత్య ధైర్యమవష్టభ్య తత్ర తత్ర పురే వనేషు చ భగవతీం మ
హానుభావాం సీతామాంజనేయో హనూమానవజిగమిషుః అవగంతుమిచ్ఛన్ ప్రచ్ఛ
న్నేన రహస్యేన సంచారహేతోః సంచారనిమిత్తం - గభస్తిమాలినః సూర్యస్యాస్తమ
యం కేవలమస్తమయమేవ అభిలలాష చకమే * లష కాంతావితి ధాతోర్లిట్॥౧౫॥
తదన్వితి॥ తదను హనూమచ్చింతానంతరం శాతముఖస్య శతముఖసంబంధినః-తస్యేద

మిత్యర్థః - అగస్త్యస్యసన్నిధానేనిక్షిప్తస్యచాపస్య వైష్ణవస్యధనుషః ప్రయోజనవేళా కార్యావసరః ప్రత్యాసీదతీసమాగతేతిప్రచేతసేవరుణాయకథయితుమివభగవతిమహాత్మనిభాస్వతిసూర్యేప్రతీచీందిశంప్రవిశతిప్రాప్తవతిసతి॥౧౬॥గగనతలమితి॥ ఇదంగగనతలమాకాశమండలం అపరమహీధరకటకేష్వస్తాచలనితంబేషుయానికాంతారాణిఅరణ్యానితత్సముద్భవస్యతత్సంజాతస్యదావపావకస్యదవాగ్నేశ్శిఖాశ్రేణీభిర్జ్వాలాజాలైశ్శోణితంకురుణీకృతంకిము - అథవానమీపంనికటంప్రతిసమాపతన్నాగచ్ఛన్త్యాఃపతంగస్సూర్యః॥ని॥ పతంగఃపక్షిసూర్యయోరిత్యమరః - తస్యరశ్మీనాంకిరణానాంప్రగ్రహాణామివితిచగమ్యతే - దృఢతరవేష్టనేనఅతిగాఢసంవలనేననిష్ఠ్యూతోనిర్గతోనలోగ్నిర్యేషాంతానియానితటతపనోపలజాలానితటవర్తి సూర్యకాంతమణినికరాస్తైర్భృశముల్లసద్భిస్సంస్ఫురద్భిర్జ్వాలాపటలైరర్చిఃపుంజైరాపాటలితమానసంతాపరుణితంకిం ఆహోస్విద్యద్వా॥ని॥ ఆహోఉతాహోకిము

త్యాసీదతిప్రయోజనవేళేతిప్రచేతసేకథయితుమివప్రతీ
చీందిశంప్రవిశతిభగవతిభాస్వతి॥౧౬॥గ॥గగనతలమిదమప
రమహీధరకటకకాంతారసముద్భవదావపావకశిఖాశ్రేణీ
భిఃకిముశోణితమథవాసమీపమాపతత్పతంగరశ్మిదృఢతరవే
ష్టననిష్ఠ్యూతానలతటతపనోపలజాలసముల్లసజ్జ్వాలాపటలైః
కిమాపాటలితమాహోస్విదభ్యాగతాయమిత్రాయమ
హార్ఘమర్ఘ్యంప్రదాతుంప్రముదితచేతసాప్రచేతసాతూ
ర్ణమర్ణవోదరోద్గీర్యమాణమాణిక్యకిరణైఃకిమరుణితమా

తనికల్పేకింకిమూతచ - స్విత్ప్రశ్నేచవితర్కేచేత్యుభయత్రాప్యమరః - ఆగతాయనిజనివాసంప్రాప్తాయమిత్రాయసూర్యాయసుహృదేచ॥ని॥ మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్క ఇతివిశ్వః - మహార్ఘమమూల్యంఅర్ఘార్థంపూజార్థంద్రవ్యమర్ఘ్యం - పాద్యార్ఘ్యాభ్యాంచేతియత్ప్రత్యయః॥ని॥ మూల్యేపూజావిధావర్ఘఃపటుత్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థ ఇతిచామరః - ప్రదాతుంప్రముదితచేతసాసంతుష్టాంతఃకరణేనప్రచేతసావరుణేనతూర్ణంమిత్రాగమనజనితసంభ్రమాత్సత్వరంఅర్ణవోదరాత్సముద్రమధ్యాదుద్గీర్యమాణాన్యుద్గీర్యమాణానియానిమాణిక్యానితేషాంకిరణైరరుణితంకిం - అత్రనిష్ఠ్యూతోద్గీర్యమాణశబ్దయోఃగౌణార్థత్వాన్నగ్రామ్యత్వం - కింతుసౌందర్యావహత్వమేవేత్యుక్తంప్రాక్ - ఆహోస్విత్తారాపథతరంగిణీసలిలమాకాశగంగోదకమపి॥ని॥ తారాపథోంతరిక్షంచేత్యమరః - రసయితుమాస్వాదయితుంపాతుమితియావత్॥ని॥ రసోగంధరసేస్వాదఇతివైజయంతీ ఉజ్జృంభితస్యోద్గతస్యచరమసాగ

రౌర్వాగ్నేః పశ్చిమసముద్రవర్తిబడబానలస్య॥ని॥ ఔర్వస్తు బాడబో బడబానల ఇత్య మరః - అర్చిఃపుంజేన జ్వాలాజాలేన ఇహేదానీం రంజితం అరుణీకృతం కిమిత్యనేన ప్రకారేణ సకలజనస్య సర్వేషాం జనానామిత్యర్థః- సందేహసందోహం సంశయాతి శయం సంధధానే సముత్పాదయతి - సంధ్యారాగే సముదంచితే సముజ్జృంభితే సతి అత్ర గగనతలస్య నిర్ధారితానేకహేతునిమిత్తారుణిమ్నో త్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షా- తదుజ్జీవితశ్చాయం సందేహ ఇతి సంక్షేపః- తథా సరసీరుహశ్రేణిషు అంభోజరాజిషు గృహస్థాంతర్గృహశ్రేణిష్వితి చ గమ్యతే- పత్రపుటాన్యేవ కవాటాన్యరరాణి తాని పిధానాని ఛాదనాని యాసాం తాసు ముకుళితాసు సతీష్విత్యర్థః॥ని॥ కవాటమరరం తుల్యే అపిధానతిరోధాన పిధానచ్ఛాదనాని చేత్యమరః * వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపః - అత ఏవ మధువ్రతా భృంగా ఏవ బ్రహ్మచారిణ ఇతి రూపకం- తేషు ప్రతికుముదభవనం కుముదరూపభవనేష్విత్యర్థః - వీప్సాయామవ్యయీ

హేలాస్విత్తారాపథతరంగిణీసలిలమపి గ్రసయితుముజ్జృంభి
తస్య చరమసాగరౌర్వాగ్నేరర్చిఃపుంజేన కిమనురంజితమితి స
కలజనస్య సందేహసందోహం సందధానే సంధ్యారాగే సము
దంచితే సరసీరుహశ్రేణీషు పత్రపుటకవాటపిధానాసు ప్ర
తికుముదభవనం మకరందభిక్షామటత్సు మధువ్రతద్విజేషు వి
కచకువలయకలికాకషణకషాయేషు సాయంతనవాయు
షు తత ఇతస్సంచరత్సు తిమిరేషు కాలాగరుధూమస్తోమశ్యా
మలితేషు దిక్పాలపురగోపురవ్యూహేషు ప్రతి కమలాకరం

భావః - మకరందభిక్షాముద్దిశ్య అటత్సు పుష్పరసరూపభిక్షాటనతత్పరేషు సత్స్విత్యర్థః- అప్రత్యాఖ్యాయినమ స్త్రీభిక్షీతేత్యుపదేశాత్ కవాటపినద్ధగృహాన్వహాయాన్యత్ర భిక్షాటనస్యాయుక్తత్వాదితి భావః - సూర్యాస్తమయే మధువ్రతానాం ముకుళితసరసీరుహపరిత్యాగేన వికసితకైరవసంచారసంభవాదియముత్ప్రేక్షా గమ్యమానా రూపకసంకీర్ణా- తథా సాయంతనాస్సాయంభవాస్సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుప్రత్యయస్తుడాగమశ్చ- తే చ తే వాయవశ్చ తేషు వికచకువలయకలికాకషణేన వికసితకోరకసంఘర్షణేన కషాయేషు సురభిషు సత్సు॥ని॥ కలికా కోరకః పుమాన్ - రాగద్రవ్యే కషాయో స్త్రీ నిర్యాసే సౌరభే రసే ఇత్యమరయాదవౌ - తిమిరేష్వంధకారేషు తత ఇతస్సంచరత్సు వ్యాప్రియమాణేషు సత్సు తథా దిక్పాలపురాణామింద్రాద్యష్టదిక్పతిపట్టణానాం గోపురవ్యూహేషు పురద్వారసన్నివేశేషు కాలాగరుధూమస్తోమేన అధివాసనార్థం పరికల్పితకృష్ణాగరుధూమపటలేన శ్యామలితేషు మేచకీకృతేషు సత్సు - తథా

ప్రతికమలాకరంకమలాకరేష్విత్యర్థః రథాంగవిహంగానాంచక్రవాకపక్షిణాం॥
ని॥ కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకోరథాంగాహ్వయనామకఇత్యమరః-విశ్లేషవేదనా యా
విరహవేదనాయాః పూర్వరంగే ప్రారంభభూతే దీనక్రేంకారే దీనాక్రందితే క్రేమి
త్యనుకరణశబ్దః ప్రేంఖితే సముత్పన్నే సతి - తథా గగనమతంగజే ఆకాశగజ ఇతి
రూపకం నక్షత్రమాలయా తారకాశ్రేణ్యా నక్షత్రవింశతిహా తృకహారావళ్యాచ అలం
కృతే భూషితే సతి॥ని॥ సైవనక్షత్రమాలా స్యాత్సప్తవింశతిమౌక్తికైరిత్యమరః ॥౧౨॥
అతశ్చాంద్రోదయోభూదిత్యాహ॥ ఆవిర్బభూవేతి॥ మోంధకారాఖ్యవతమాలకాంతా
రం తాపింఛకాననం తస్య కంఠారః పరశురితి శ్లిష్టపరంపరితరూపకం ధ్వాంతవిధ్వంస
క ఇత్యర్థః॥ని॥ కాలస్కంధస్తమాలః స్యాత్తాపింఛ ఇత్యమరః - శృంగారస్య శృంగా
రాఖ్యస్య రసస్య జీవితః జీవనభూతః తాటస్థ్యేనోద్దీపకత్వాత్తదుజ్జీవక ఇత్యర్థః ॥
తదుక్తం॥శ్లో॥మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా ఇతి - శశలాంఛనః చం
ద్రః-పూర్వాద్రేరుదయపర్వతస్య॥ని॥ ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః-శృంగే శిఖ

ప్రేంఖితే విశ్లేషవేదనాపూర్వగంగేరథాంగవిహంగ దీన
క్రేంకారేనక్షత్రమాలాలంకృతేగగనతజ్జజే॥౧౨॥ప॥ఆ
విర్బభూవపూర్వాద్రేః శృంగే శృంగారజీవితః। తమస్తమాల
కాంతారకుఠారశ్శశలాంఛనః॥౧౩॥ ప॥ తతస్తారాసముపా
రుద్ధారేజిరేగగనాజిరే। శైవాలచయసంఛన్నాస్సరసీవబి
సాంకురాః॥౧౪॥ ప॥తస్మిన్ప్రదోషసమయేసహసాహనూ

శే ఆవిర్బభూవ ఉదజృంభత॥౧౩॥తదితి॥గగనాజిరే గగనాంగణే॥ని॥ అంగణంచ
రాజిర ఇత్యమరః - తమసా అంధకారేణ రుద్ధాశ్ఛన్నాస్తత్కరాశ్చంద్రకిరణాస్సర
సికాసారే॥ని॥కాసారస్సరసీసర ఇత్యమరః - శైవాలచయసంఛన్నాశ్శైవలజాలా
చ్ఛాదితాబిసాంకురా మృణాళకిసలయా ఇవ॥ని॥ జలనీలీతుశైవాలశైవలేధకుముద్వ
తీ। మృణాళంబిసమితిచామరః - రేజిరే చకాశిరే * రాజృదీప్తావితిధాతోర్లిట్ ॥
౧౪॥తస్మిన్నితి॥తస్మిన్ప్రదోషసమయే రజనీముఖవేళాయాం॥ని॥ ప్రదోషోరజనీముఖ
మిత్యమరః - లంకాప్రవేశ ఏవ నవః నవీనః నాటకసూత్రధారో నాటకప్రవర్తకః
ప్రగల్భనటో హనూమాన్ అత్ర నవశబ్దగ్రహణం లంకాపురస్య పురుషాంతరాప్ర
విష్టచరత్వసూచనార్థమిత్యవగంతవ్యం-శత్రోః రావణస్య సంబంధినీం కీర్తిఘటాం
యశోబృందమేవ యవనికాం ప్రతిసీరామపనీయాపసార్య తత్కృత్యేవనయస్యైత
న్మూలత్వాదితి భావః॥ని॥బృందం జాలం చక్రవాళం-జాలకం పేటకాచ్ఛటేతి వైజయం
తీ॥ని॥ప్రతిసీరా యవనికేత్యమరః- సుమనసాం దేవానాం సామాజిక విబుధానాంచ

పరితోషణాయ హృదయరంజనార్థమిత్యర్థః॥ ని॥ సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రీ దేవబుధయోః పుమానితి వైజయంతీ-సహసా శీఘ్రమావిర్బభూవ-లంకాపురమధ్యదేశప్రవేశాయ ప్రవృత్త ఇత్యర్థః- సూత్రం చతుర్విధాభినయాత్మకనాటకసూచనాం ధారయతీతి సూత్రధారః॥ ని॥ సూత్రం తు సూచకే గ్రంథభేదే తంతువ్యవస్థయోరితి నానార్థరత్నమాలా - సూత్రధారలక్షణం తు - ఆసూత్రయన్గుణాన్నేతుః కవేరపి చ వస్తునః। రంగప్రసాధనప్రౌఢః సూత్రధార ఇహోదిత ఇతి- అయం తు ద్విప్రకారః ఏకః పూర్వరంగవిధాయకః ఇతరస్తు నటాపరపర్యాయః సూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనప్రయోజక ఇతి కేచిత్॥ తదుక్తం॥ శ్లో॥ ప్రయుజ్య రంగం నిష్క్రాంతే సూత్రధారే సహానుగే। తాదృశః ప్రవిశేదన్యః సూత్రధారగుణాకృతిరితి-అత్ర సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకాలంకారః-వసంతతిలకావృత్తం॥ ౨౦॥ తత్కాల ఇతి॥ తత్కాలే పురప్రవేశసమయే - మారుతిః హనూమానాత్మనా సహ స్వేన సాకం-విగ్రహం కలహం విధాతుం కర్తుం గృహీతో యువతివిగ్రహో యయా తాం స్త్రీరూపధారిణీమిత్యర్థః -ప్రా

మ్రాక్కీర్తిచ్ఛటాయవనికామపనీయ తోత్రైః। ఆవిర్బభూ
వ సుమనఃపరితోషణాయ లంకాప్రవేశనవనాటకసూత్రధా
రః॥ ౨౦ ॥ గ॥ తత్కాలే లంకాధిదేవతామాత్మనా సహ విగ్ర
హం విధాతుం గృహీతయువతీవిగ్రహాం మార్గప్రచారస్యా
ర్గలీభూయ భూయసా తర్జయంతీం నిర్జిత్య తతస్తయా నా
నరరచితావజ్ఞోపజ్ఞం నిజనిలయవిలయం సరసిజాసన శాసనా

తదేవ మార్గప్రసారస్య మార్గసంచారస్య అర్గలీభూయ విష్కంభతాం ప్రాప్య గమనప్రతిబంధినీ భూత్వేత్యర్థః॥ ని॥ తద్విష్కంభేఽర్గలం న నేత్యమరః - భూయసా బాహుల్యేన తర్జయంతీం భర్త్సయంతీం తర్జయతేః పరస్మైపదత్వం - తర్జయన్నివ కేతుభిరిత్యాదౌ కాళిదాసాదిప్రయోగదర్శనాత్సిద్ధం-తర్జయతేరనుదాత్తేత్త్వేపి చక్షిఙో జిత్కరణేనానుదాత్తత్త్వప్రయుక్తాత్మనేపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదమితి- అత ఏవ తర్జయతి భర్త్సయతి చేత్యపి దృశ్యత ఇతి భట్టమల్లః- లంకాధిదేవతాం లంకాధిష్ఠానదేవతాం-నిర్జిత్య ముష్టినా తేన జిత్వా॥ శ్లో॥ ముష్టినాభిజఘానైనాం హనూమాన్ క్రోధమూర్ఛిత ఇతి రామాయణవచనాత్ - అథ సరసిజాసనశాసనాత్ బ్రహ్మనియోగవశాత్ ఉపజ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞా ఆద్యజ్ఞానం॥ ని॥ ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్యాదిత్యమరః- కర్మణ్యఙ్ప్రత్యయః - వానరేణ రచితా విహితా యా అవజ్ఞా అవధీరణా సా ఉపజ్ఞా ఆద్యజ్ఞానం యస్య తం తథోక్తం వానరకృతావధీరణం తవ యదా స్యాత్తదా లంకాయా వినాశ ఇత్యాదౌ జ్ఞాతమిత్యర్థః- నిజనిలయవిలయం నిజనికేతననాశం ఆవేదయం

త్యా॥ ✽ ॥ఇదం చ తత్త్వం శృణు మే బ్రువంత్యా వైహారిశ్వర-న్యాయం న్యాయం భువా దత్తం
వరదానం యథా మమ-యదా త్వాం వానరః కశ్చిద్విక్రమాద్వశమానయేత్-తదా త్వ
యా హి విజ్ఞేయం రక్షసాం భయమాగతమిత్యాదిరామాయణోక్తరీత్యా కథయంత్యేత్యర్థః
తయా లంకాధిదేవతయా విహితానుజ్ఞః కృతాంగీకారస్సన్-లంకాయామవిక్రమే
ణాప్రతిహతమేవ హ్యాభిగం వివేశ న స్వ... గమ్యమానైర్ బుద్ధిచక్రవర్తినో రాక్షససా
ర్వభౌమస్య రావణస్య ప్రాసాదం హర్మ్యం ఆససాద ప్రాప॥తత్ర శక్తిస్స్వాయ సాహా
పాదనసమయే॥ ✽ ॥౨౧॥ ఏషేతి॥ఏషేయం రక్షశ్చమూరక్షితా రాక్షససేనాభిగుప్తా
రాక్షససార్వభౌమనగరీ రావణరాజధానీ-తథాకథమేత త్తస్య రావణస్య సంబంధి ధ
నిం శిఖరం హిరణ్మయశృంగం ఆభ్రావళిం బిభ్రాణం బిభ్రత్-మేఘపర్యంతోన్నత
మిత్యర్థః॥ ✽ ॥ భృశముచ్చసదనం గృహం-తథా విశిష్టధనపతేర్ధనపతిం విజితేస్త

దా వేదయన్త్యపి హితానుమతిర్న్యగుర్లజ్జాయామవేకమే
వమ్మైథిలిం వివిశ్వన్నైర్బుద్ధిచక్రవర్తినః ప్రాసాదమాససా
ద॥తత్ర॥౨౧.వ॥ఏషా రాక్షససార్వభౌమనగరీ రక్షశ్చమూరక్షి
తా తస్యాం సదనం సువర్ణశిఖరం బిభ్రాణమభ్రావళిమ్ప్రతత్స
ప్యవమాపృతం ధనపతేర్గిత్యాదనారుతేస్తస్యాపర్ణయదిన్దుదీప
కిరణప్రద్యోతితాశాసిశా॥౨౨.వ.ఆదిత్య ఇతి కృతకృత్య ఏవ భవితా

త్యర్థః-ల్యబ్లోపేకర్మణ్యధికరణే వచనమిదాచ్య ఆహృత్యమపహృత-పుష్పకాఖ్య
మ్పకాఖ్యం విమానమిత్యనేన ప్రకారేణ అచిరాత్ శ్రీరామకార్యప్రవృత్తత్వ జనిత
ప్రీతివశాత్ మారుతేర్హనూమతః తస్యైవ దీపస్తస్య కిరణైః ప్రద్యోతితాః ప్రకాశి
తాః ఆశాదిశో యయా సా తన్నో తారాసితా రాత్రిరదర్శయదదర్శయామాస యథా కశ్చిత్
స్మై చిదభ్యాగతాయ రాత్రౌ దీవప్రభయా సర్వం ద్రష్టవ్యం ప్రదర్శయతి తద్వదిత్యా
శీత్యర్థః-చంద్రోదయవశాద్దిక్పాకాశే నతిమారుతిస్సర్వం నిర్వర్ణయామాసేతి ఫలి
తోర్థః॥అత్ర నిశాయాః ప్రదర్శకత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదతిశయో
క్తిభేదః-సచైకదేశవర్తిరూపకేణసంకీర్యతే-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥౨౦॥ అథ
సాహాయ్యం ప్రవదమారుతేస్సాహాయ్యకతత్పరో భూదిత్యుత్ప్రేక్షతే -అపి చేతి-కించేత్య
ర్థః-తత్ప్రకారమేవాహ॥ఆదిత్య ఇతి॥ఆదిత్యస్సూర్యః కస్త్రాసితావతేః శ్రీరాఘవస్య పి
తేనక్షణమాత్రమపి ద్వారహానసహిష్ణుర్వా సహ్యతే ఈదృశమిత్థంభూతం సీతాన్వేషణ
రూపమిత్యర్థః॥సాహాయ్యం సహాయకర్మ సహాయకారిత్వమితియావత్ ॥ ✽ ప్రాప్త

తాదిత్యాద్భ్యుక్ చిరచయ్య కృతాః ॥ ❀ ॥ లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - అతులాంని రుపమాంకీర్తిం ఖ్యాతిం అదిత్సునా ఆదాతుమిచ్ఛునా శఙ్కజిఘృక్షుణేత్యర్థః ॥ ❀ ॥ ద దాతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః - సూనునా పుత్రేణ సుగ్రీవేణ కృతకృత్యః కృతార్థో భవితా భవిష్యత్యేవ భవతెల్లుట్ - ఇతి తమాలోచ్య కిం మత్వా కిమిత్యర్థః - తథా తస్మిన్సమయే న్యాయతః పరాం ఖ్యాతిం గ్రహీతుం సంపాదయితుం లంకాయాం రఘునాథదూతస్య హనూమతస్సర్గో మార్గే చంద్రేణ దీపాయితం దీపేనేవాచరితం తద్వత్సర్వం హనూమతే ప్రదర్శితమిత్యర్థః - అహో నాత్రత్ర కాశతత్త్వేన తుల్యరూపా రావణోరన్యతరస్య ఖ్యాతిసంభవే ఏయా తుష్టిం ప్రాప్తుం నోక్షయుజ్యత ఇతి మత్వా చంద్రేణాప్యేవమాచరితమిత్యుత్ప్రేక్షితత్వాదుత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ❀ ॥ దీపశబ్దాదాచారక్విబన్తాద్భూతేక్తః - వృత్తం తు పూర్వవత్ ॥ ౨౩ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవమేవోక్తప్రకారేణైవ మారుతిః పర్యటన్ సంచరన్ సీతాన్వేషణార్థమితి భావః - న విద్యాతే స్వప్నో నిద్రా యేషాం తే

సేతావదేరీవృశంసాహాయ్యం పరిచయ్య కీర్తిం మతులాం మహాదిత్సు
నాంసూనునా । ఇత్యాలోచ్య తదా కిల స్వయమపి ఖ్యాతిం గ్రహీతుం
పరాం లఙ్కాయాం రఘునాథదూతసరణౌ చన్ద్రేణ దీపాయితమ్ ॥
౨౩ ॥ ౧ ॥ ఏవమేవ పర్యటన్ స్వప్నహీనం వశీ సౌందర్యము ద్రా నిద్రా
యాపృతశయ్యాశయ్యాగృహీకృతసంవేశం వేశయువతీజనపరివృత

అస్వప్నాః దేవాః ॥ ని ॥ ఆదిత్యా ఋభవో స్వప్నా ఇత్యమరః తేషాం యాః సుందర్యః తాసాం సౌందర్యముద్రాం రామణీయకపరాం కాష్ఠాం నిద్రయా నిద్రాపస్థయా పృతిశయ్యా అతిక్రమ్య జాగ్రద్దశయా తు కిం వక్తవ్యమితి భావః - శయ్యాగృహే శయనమందిరే కృతసంవేశం విహితస్వాపం నిద్రాణమిత్యర్థః ॥ - ॥ స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాపస్స్వప్నస్సంవేశ ఇత్యపీత్యమరః - వేశయువతీపరివృతం వేశ్యాజనపరివేష్టితం ॥ ని ॥ తచ్ఛాఖానగరం వేశో వశ్యాజనసమాశ్రయ ఇత్యమరః - అవరోధవధూజనం మందోదర్యాద్యంతఃపురస్త్రీజనం చ ॥ ని ॥ శుద్ధాన్తశ్చావరోధశ్చేత్యమరః - అవిరోధనమప్రతిఘః తేన నిరీక్ష్య దృష్ట్వా తత్ర అ- తః పుత్రే వితథమనోరథః సీతాదర్శనాలాభాద్వ్యర్థమనోరథః అత ఏవ విరచితాః బహువిధాః నానారూపాశ్చ చింతా ప్రకారా విచారపరిపాట్యో యేన స తథోక్తః ❀ కిన్ను సీతాథవైదేహీ మైథిలీ జనకాత్మజా - ఉపతిష్ఠేత వివశా రావణం దుష్టచారిణమిత్యాది శ్రీరామాయణోక్త నానావిధచింతాక్రాంతాంతఃకరణ ఇత్యర్థః - అత ఏవ ప్రకాశాదవఘ్నతన్నగలంఘిరప్రకారస్సన్నిత్యర్థః - అశోకవనికాయామపి తా

పనాంతః పురోధితస్త్ర దూరావనేపి స్మైథిలీం సీతామన్వేష్టుం విచేతుం ఇష్టదేవతానాంచ మరుత్ప్రాద్యభీష్టదేవతానాం ప్రణతిం నమస్కారమతనుత అకార్షీత్ । ప్రారబ్ధకార్యసిద్ధ్యర్థమిష్టదేవతానమస్కారం చకారేత్యర్థః । తథా రామాయణం । శ్రీ సూక్తి రుద్రాం ॥ స్తథాదిత్యానశ్వినౌ మరుతోపి చ । నమస్కృత్వా గమిష్యామి రక్షసాం శోకవర్ధన ఇతి ॥ ౧౪ ॥ అసావితి ॥ అసౌ హనూమాన్ జనకనందిన్యాః జానకీం । తతస్తాం వి త్వా మృగయన్ । అపగతః అన్యథా గన్తుం మోహమార్గాంతరసంచారః సంసారమార్గ విభ్రాంతిర్యస్య సతథోక్తస్య విశేషణమేతచ్చ మధ్యనేపి యోజ్యం । తత్కాలే తుణ మాత్రేణ అశోకవనికామగాత్ప్రాప । పక్షే అథమివ । మహాత్మా తదన్వయం ముముక్షుత్వా ద్వాంఛితాద్రహితో నిరహోసిస్పృహః । శమో వైరాగ్యాదినా నిర్వికారచిత్తత్వం సంపన్నః । యస్య శమనో వైరాగ్య సరిపన్నో ముని రిత్యర్థః । పదాంగతిం యుక్తమఖిల

మవరోధవధూజనమప్య విరోధేన నిరీక్ష్య తత్ర వితథమనోరథో మారుతిర్వి రచితబహువిధచిన్తాప్రకారః ప్రాకారాదవప్లుతస్స న్నశోకవనికాయామపి మైథిలీమన్వేష్టుమిష్టదేవతాప్రణతిమత నుత ॥ ౧౪ ॥ ప ॥ అసౌ జనకనందినీం తతఇతో విచిన్వన్ తుణాదశోక వనికామగాదపగతన్యమార్గభ్రమః । పరామఖిలవస్గతింశను ధనోయథా నిర్మనుస్త్రయీమఖిలకిల్బిషప్రశమనైకదివ్యౌషధీమ్ ॥

౧౫ ॥ గ ॥ తత స్తస్యాం నాగపున్నాగ తాలహిన్తాలతమాలకృతమాల సరళవకుళవంజులతిలకామలకకుటజలికుచకేతకతకోలాజ్యో షధాంచ్ఛర అఖిలకిల్బిషప్రశమనేనకలపాపవినాశే ఏకదివ్యౌషధీం సమస్తపాప క్షయకరీమిత్యర్థః । త్రయీం యథా వేదత్రయమివస్థితామన్యాంచ శేషపర్యవస్యతి ॥ త్యాయేన త్రయ్యాతో వరుణాగిత్యాద్భుష్ట ప్రతిపాదకోపనిషద్వాద్యామి వేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఇతి వేదాన్తత్రయీవ్యాఖ్యాకృతః । ఉపదహాయద్ధాశబ్దా ఇతిదండాచార్యానుశాసనా దుపమాలంకారః । సచత్రయ్యా మోక్షధిత్వరూపణా ప్రాప్తకాలంకారేణాంగేనస కృతే । పృథ్వీవృత్తం ॥ ౧౫ ॥ తత ఇతి ॥ తత్ర నందనవనే ॥ నాగాః నాగదంతకాః ॥ [illegible] ॥ ఫలాస్తృణరాజాఖ్యాః । క్రమకాః । శ్రీతాళాః । తమాలాః [illegible] ॥ సరళాః । దేవదారవః । శేషాః । వకుళాః । కేసరాః । వంజుల [illegible] ఆమ్లాః । తిలకాః । కుటజాః । గిరిమల్లికాః । లికుచ [illegible] జాలపంకశోధకబీజకా । విశేషాః । కోలానిరోశఫలాని । గ్రంథయ

లానికోచ కాః లవంగాని దేవకుసుమాని నిశంకతాః ప్ర చాన్యత్రాః కేతక్యః పృణ ప్ర

సువిశేషాః ప్రసిద్ధాః కదంబాః నీపాః ఉదుంబరాః జమ్బూఫలాః కపిత్థాః దధిఫలాః అశ్వత్థాః

ప్లక్షలదలాః కురవకాః కరక్కసురంటకాః మరువకాః పిచుమందకాః సమీరణా వా మాకంద

స్త్యాతి విశేషాః క్షుద్రాః సహకారాః నీలపుష్పాః చందనాః మలయజాః స్యందనాః సినీ

వాః పున్నాగాః హేమపుష్పకాః చాంపేయాః నాగకేసరాః పనసాః కంటకఫలాః వేళసా

సీ చాద్రాః మలింశాః కింశుకాః పాటలాః ఫలేరుహాః కుష్ఠకా వారసాలాశ్చ తాః ప్రియా

శకాః రాజాదనాని చేత్యేతేషాం వృక్ష విశేషాణాం ద్వంద్వః విశేషమభిధానమమరకో

శాదౌ ద్రష్టవ్యం. ఏకశాఖాశ్రితై రేతత్పుష్పైరత్నైశ్చ బహుభిరన్యైః కనకనిభైః

స్పృష్టాః పరివృతాయా వనపుష్పాణాం యాం తస్యా అశోకవనికాయాం పరిభ్రమణ

సీతాదర్శనార్థమిత స్తతస్సంచరణ అభ్రంకష ఇత్యభ్రంకష అత్యున్నతాః ॥

లలవంగాశోకవకుళకేతకకదంబోదుంబరకపిత్థాశ్వత్థసరవకమరు

వకమాకందకదంబైస్తుకచందనస్యందనచంపకచామ్పేయ పనస

వేతసఫలాశపాటలముష్కకప్రియాళుప్రాగ్భౌరనేకైరనేక

కాననిపహైః పరివృతాయాం పరిభ్రమన్నభ్రంకష వికటవిటపని

ఘిటితగగనప్రపంచాం కాంచనకాంచనమయీం శింశుపాముదరు

రోహ ॥ ప ॥ తత్ర తత్పత్రసంఛన్నశాఖః పుత్రో నభస్వతః న్యగ్రో

ధశాఖాంతరితస్సన్నాదర్శనదశాంప్రాప్తౌ ॥ ౧౭ ॥ పునర్విభూతవనదివ

స్సహితైర్నీచ్చైస్సంస్థాపితాం మాలాం దేవకులాదినామిషథ

॥ సర్వతూనాలాభ్ర తిరస్కృతశాఖిముఖాగమః తైర్వివిటపైః శాఖావిస్తారైర్వి

వృద్ధగగనప్రపంచాం ఆచ్ఛాదితగగనాభోగామిత్యతిశయోక్తిః - కాంచనమయీం

హిరణ్మయీం స్తా ॥ శా ద్రూ ర్వ్యపయిటజిపశింశుపాముగరుతరుమారురోహ అగ్రాక్ష

వాః యద్ధః ప్రశేకవజానకీనిదానస్థానమితిభావః ॥ ని ॥ పిప్పలాగరుశింశుపా ఇత్య

మరః ॥ ౧౭ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తస్యాం శింశుపాయాం నభస్వతః పుత్రః పవనతనయః హను

మాన్ తత్పత్రసంఛన్నః తస్యాః శింశుపాయాః పత్రసంఛన్నః దళాచ్ఛాదిత

గాత్రః సన్ తస్య న్యగ్రోధదళస్య శింశుపాపత్రచ్ఛాయానాం జనా

నసి కింశ్చిద్దృశ్యేత్యర్థః అశ్వత్థపత్రాకారాణ్యత్ర పత్రాణి లీయాతీ

కన్యకాంత ప్రాణదయా అన్యస్యాం సంభవాత్తస్య వృక్షస్య శాఖాభిః శాఖాంశ్చ

న్యసంభాషణం కపిశ్రేష్ఠో దదర్శ నానాలంకారాః ॥ ౧౭ ॥ ......

తత స్తదధస్తాత్ప్రతామపశ్యదిత్యాహ॥మల్లీమితి॥ ప్లేచ్ఛేనయవనేన మూతవనాత్పహాకా
శో ద్యానాదుద్ధృత్యేతిశేషః స్నేహవశేనసింహబుండికావనేసంస్థాపితాం గతశోభాం ము
ల్లింధిచికిలాలతామివ॥ని॥మల్లీవిచికిలాశీతభీరుస్స్యప్పపత్రికేత్యభిధానరత్నమాలా
వథాచుసాభునకేనఆమ్రమపథియామాంసభ్రాంత్యాదేవకులాద్దేవాలయాత్ - ఆకృష్యేతి
శేషః॥ని॥సజాతీయగణేగోత్రేగృహేపికథితంకులమితివిశ్వః- శ్మశానేపిత్రువనేతేష్ఠాం
మాలాంప్రజమివశోచ్యామిత్యర్థః- నక్తంచరేణరావణేనబలాత్ అశ్రుపతస్తాపోవ
నాత్ ఆనహృత్యేతిశేషః స్వభవనమానీతాం ప్రాపితాం- అతఏవావసిత వేషరచనాం
అపగతనెపథ్యశీలాం దేవీంసీతాం- తదాతస్మింత్సమయేమారుతిరాలోకయదపశ్యత్ -
అనేకైర్వేయముపమా- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥౨౮॥ పునరితి॥పునర్భూయోపిత
యః హనూమాన్ ఏనామాలోక్యపివంవక్ష్యమాణప్రకారాంచింతాం విచారంతతాన
చకార॥౨౯॥తత్ప్రకారమేవాహ॥జ్యోత్స్నామితి॥శిశిరాత్ర్యాశీతభానుశ్చంద్ర
యాతిష్ఠాం శ్యానేశునా॥తేవీమాంశ్రమతస్తదాస్వభవనేనక్తం
చరేణచ్ఛలాదానీతామపనీతవేషరచనామాలోకయన్మారుతిః॥
౨౮॥౯॥పునర్ధయమేనాం పూర్ణేన్దోక్ష్యంచిన్తాంతతాన॥౨౯॥ప॥
జ్యోత్స్నాంవినాపివిలసేన్న శశీతభానుశ్ఛాయాంవినాపివిల
సేద్దినవశ్వరోపి॥ఏనాంవినారఘుపతిఃపరిగృహ్యధైర్యంసప్రా
ణానవవసతీ. విచిత్రమేతత్ ॥

౩౦॥౭॥ఏనాంచిన్తయ హనూమతాకథమపిశీథసమయేగతెని
జ్యోత్స్నాంవినాచంద్రికాంవిహాయాపిజగత్యంతాశీతాభూత్వామపీతిభావః- విలసేత్ - విలా
సంప్రాప్నుయాత్ - తథాదినేశ్వరోపిసూర్యోపిఛాయాంవినాఛాయానామ్నీంనిజభా
ర్యాంకాంతింవిహాయేత్యర్థః- విలసేత్ నైతచ్చిత్రమితిభావః ॥౭॥ ఛాయాత్వనాతపే
కాంతౌప్రతిబింబార్కజాయ్యయోరితివైజయంతీ- కింతుఏనాంవినాఇత్థంభూతయాసీత
యావియుక్తస్సన్ రఘుపతిః శ్రీరామః ధైర్యంపునస్సైర్యంపరిగృహ్య అవలంబ్యఘనస్తో
నిర్వికారత్వంధైర్యంసప్రాణానపిసహాయతిరసికాః- సప్రాణస్సజీవఏవవసతీతియత్
ఏతత్ప్రాణనంచిత్రమాశ్చర్యమితిసీతాద్వశరూపలావణ్యసంపన్నాంవిహాయజీవనమా
త్రమపిప్రాణధారణంతు మశక్యత్వాదితిభావః - అత్రశీతభానుదివసేశ్వర
జ్యోత్స్నాఛాయావినాభావేనవిలసనాసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదసంబం
ధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౩౦॥ఏవమితి॥ఏవముక్తరీత్యా

తాహమూమతానిశీథసమయే అర్ధరాత్రకాలే గతే గమితే సతి ॥ అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వావిత్యమరః ॥ తథా నిశీథినీనాథే చన్ద్రేపి చరమగిరిశిఖరోపకణ్ఠసేవామాత్రక్షమే గనమిహాసవృత్తి: ఉత్కణ్ఠయా జాత అఖిలమహాజే అస్తోన్ముఖే సతీత్యర్థః దశకణ్ఠస్తు రాత్రిశేషేణ స్వాపావశిష్టాంశేన స్మరశరప్రహారేణ మన్మథబాణవేధేన చ కలుషీకృతాని అరుణీకృతాని అక్షీణి లోచనాని యస్య సతథోక్తః ॥ బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాఙ్గాత్ షచ్ ఇత్యనేన షచ్ప్రత్యయః తథా కలుషీకృతానికలితాని అక్షాణి ఇన్ద్రియాణి యస్య సతథోక్తః తథా సరసహరిచన్దనచర్చయా సరసహరిచన్దనలేపనేన చ ॥ ని ॥ గుణే రాగేద్రవే రస ఇత్యమరః జానకీవిరహనేచ్ఛయా చ ప్రకటీకృతః ప్రకాశితః రాగో మాహాత్మ్యమనురాగశ్చ యస్య సతథోక్తః ॥ రాగోనురక్తౌ మాత్సర్యే క్లేశాదౌ లోహితాదిష్వితి ఇత్యమరః తథా పరివర్తితా ఉపరిస్థితా వైకక్షకమాలా ఉరసి తిర్యక్ స్కన్ధాదిప్రసారిత పుష్పమాలా యయా చ ॥ ని ॥ వైకక్షకం తు తద్యత్ తిర్యక్ క్షిప్తమురసీత్యమరః తథా

క్షితిధినాథేపి చరమగిరిశిఖరోపకణ్ఠసేవామాత్రక్షమే సదశకణ్ఠస్తు

నిద్రాశేషేణ స్మరశరప్రహారేణ చ కలుషీకృతాక్షస్సరసహరిచన్

దనచర్చయా జానకీవిరహనేచ్ఛయా చ ప్రకటితరాగః పరివర్తిత

వైకక్షకమాలయా మకుటతటరత్నప్రభయా చ తిరస్కృతనక్ష

త్రమాలశ్శనైశ్శనైరపి కదశకవనికామ్ ॥ ౩౧ ॥ రజనిచరమభా

మకుటరత్నప్రభయా కోటీరకోటిలగ్నమణిదీప్త్యా చ తిరస్కృతా న్యక్కృతా నక్షత్రమాలా సప్తవింశతిమౌక్తికమాలా తారకాపఙ్క్తిశ్చ యేన సతథోక్తస్సన్ ఏకత్ర ప్రకృత్యా అన్యత్ర కాన్తిప్రసారాచ్చేతి భావః ॥ సైవ నక్షత్రమాలా స్యాత్ సప్తవింశతిమౌక్తికైరిత్యమరః ॥ శనైశ్శనైః మన్దమన్దం నానావిధవిభ్రమం గమనకారమిత్యర్థః ॥ అశోకవనికాం ప్రవిష్టవాన్ ॥ ౩౧ ॥ రజనీతి ॥ రజనిచరమభాగే రాత్రి పశ్చిమయామే అర్ధరాత్ర ఇత్యర్థః ॥ నారసీమన్తినీనాం నారీణాం ॥ ని ॥ నారీసీమన్తినీ వధూరిత్యమరః కరతలకలితాభిః హస్తతలధృతాభిః దీపికాభిః దీపమాలాభిః దీపితదిశి ప్రదీపితదిశం ప్రకాశితదిశం దీప్త్యాయా ద్విగుణితమోహాన్ధకారో మోహాన్ధకారో పరిస్ఫుటం పరిశోధితం జ్ఞాతమితి భావః తన్మధ్యే పఙ్క్తిరూపేణ తత్సదృశకాన్తిమత్వేన ఆభరణప్రభయా వర్తమానప్రభావ లఙ్కాహ్లాదయమానో భూపాలః ప్రవివేశ శోభాలోకాత్ కరధృతమూర్తిభిః పరిస్ఫుట తోరణాగసమిత్యన్తరం యథా సన్ధ్యాకాలాదినకరకరాధిష్ఠితం తస్యాదిశ్యం శశాఙ్కమణ్డలసౌధాగారం ప్రవిశతితత్తద్వదిత్యర్థః దీపికాధరవారనారీపరివృతో

స్థితో రావణః పరమమోహావిష్టహృదయస్తదానీమశోకవనికాం ప్రవిష్ట ఇతి ఫలితార్థః.
అత్ర జానకీసంగతిస్తేనానాత్వేన ప్రసిద్ధస్య రావణహృదయతమః ప్రవేశస్య దీపికానామ
జానీపరిశోధకహేతుకత్వేనోత్ప్రేక్షితత్వాదుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా. సాచ
తమసః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనురూపకానప్రాణితయాని
ర్వ్యూఢేతి సంకరః॥ ౩౭॥ తతః కింతత్రాహ॥ సోయమితి॥ మదేన దర్పేణ ధంపి శేర శూ
న్యం హృదయం యస్య సః తథోక్తః. అత ఏవ హతనీతి నష్టనయః విస్పృసీత ఇతి యావత్. త
థాపాపాని పరదారాభిమర్శనాదిరూపకల్మషాణి యస్య సంతీతి పాప. దురాచార ఇత్యర్థః.
... అద్య ... త్వయా కోసో యం రావణః సీమంతినీసాధారణ ... దితి మత్వేతి శేషః నను
నిజకులనిర్మూలనమూలభూతాం జానాతీతి భావః రఘువీరపత్నీం శ్రీరామధర్మభా
ర్యాం వారణేంద్రో మత్తగజః మూలాదారభ్య అమూలం ॥*॥ అజ్ఞస్యార్థాధీనత్వాద్ధ్వని
త్యవ్యయీభావః రతిః పల్లవితశబ్దేన సుప్పేతి సమాసః అమూలపల్లవితాస్సంజాతపల్లవా
తారకాదిత్వాదితచ్. కోమలాభినవాచ సల్లకీగజప్రియలతా విశేషః సేతి మత్వేతి శే
గేవారసీమన్తినీనాం కరతలకలితా భిన్దిపాలాపసూనైః దిశిదిశి పరి
మృష్టం యత్ర మస్తత్సమస్తహృదయమవజగాహే కేవలం రావణ
స్య॥౩౮॥ సోయం మదాన్ధహృదయో రఘువీరపత్నీం సీమన్తినీతి
హతనీతిరవాప పాపః। ఆమూల పల్లవితకోమలసల్లకీతి వైతాన పావ
కశిఖామివ వారణేంద్రః॥ ౩౯॥ ఏతన్నశేషేణ వేషమంతనులతా
మైథిలీకాపురుషవిషయవచనపాగింపక్యేణపిదీర్ఘ మంజహృద
షః॥౪౦॥ సల్లకీస్యాద్గజప్రియేతి హలాయుధః విశానస్యాయంగ్ని వైతానో యజ్ఞీయః॥౪౦॥ వితా
నో యజ్ఞవిస్తారో లాభేతక్రతుకర్మణోరితి విశ్వః సచాసౌపావకశ్చేతిస్యశిఖాం జ్వాలామి
వ ఆప్రాప. ఉపమాలంకారః అత్ర రఘువీరశబ్దేన శ్రీరామవీర్యాత్పీతా పాతివ్ర
త్యాస్మిజనయా చ్ఛాపస్యానన్యమృత్యుత్వం సూచితమిత్యవగంతవ్యం॥ ౩౭॥ ఏతదితి
ఏతద్దశ ... నేన ఏతస్య రావణశర్మణః దర్శనేనావలోకనేన వేషమానాంగివేషమానాతిను
తాగాత్రవల్లీయస్యాస్సాతథోక్తా మైథిలీ. కుత్సితః పురుషః కాపురుషః ... పురుష
... శల్పాత్కు ... శబ్దస్య ... దేశః తస్య విషయాణి గోచరాణి దుర్జనోచితానీతి యావత్
తాదృశాని యాని వచనాని కర్ణకటోరదుర్భాషణాని తేషాం పారంపర్యేణ పర
పరయా॥ ౪౧॥ మాందృష్ట్వానాగనాసోరుగూహమానాస్తనోదరం ఊరుభ్యాముదరం బాహ్వ
భ్యాం ... మచ్ఛసి॥ కామయే త్వాం విశాలాక్షి బహుమన్యస్వమాం ప్రియే ఇత్యా

శ్రీరామాయణోత్కరీత్యా। అవాచ్యవచనప్రహేళికయేత్యర్థః - విదీర్యమాణహృదయా
విశీర్యమాణాంతఃకరణా నత్వేహృదయదయితస్య ప్రాణేశ్వరస్య శ్రీరామస్యాశయేన సా
ద్వాస్వజిష్ణుష్ఠౌరూపాభిప్రాయే ప్రత్యయాద్వైశ్వా సాధ్వతోః అముం రావణం ప్రత్యేవ
సతువ్యక్తంతరం ప్రతీత్యర్థః । తృణమంతరతః మధ్యే కృత్వా స్థాయిత్వా స్థితా వర్త
మానా సతీ ప్రత్యభాషత - ప్రత్యువాచ - రావణస్య సాక్షాత్సంభాషణానర్హత్వాత్ తృణ
వ్యవధానకరణం ద్రష్టవ్యం - యద్వా యథా శ్రీరామస్తృణేనైవ కాకాసురం నిరసిత
వాన్ తథా తేనైవ తృణేన త్వామపి నిరసిష్యతీతి జ్ఞాపనార్థం బాహువశు సమానస్యతవేదం
తృణమేవ భోజ్యమితి బుద్ధ్యా వా - తృణం శనేన శ్రీరామపాదగతం కుప తే ఇతి బుద్ధ్యా వా - అ
త్యుత్ప్రశంసాపరస్య తవైశ్వర్యమేతత్తృణసదృశమితి బుద్ధ్యా వా - జగదేకవీరస్య శ్రీరా
మస్యాపరాధాచరణేన భవాన్ సానుబంధో వినశిష్యతీతి తృణం ఛిత్త్వా నివేదనార్థం
వా - తృణమంతరతః కృత్వా ప్రత్యుత్తరం దత్తవతీత్యర్థః ॥ ౩౭ ॥ తత్ర కారమేవాహ
అయీత్యాదినా ॥ అయీత్యామంత్రణే నతస్య నామాపుర్యచ్చరితం మునమహామునిస్త్రు సద్ద
శీత ఇత్యవగంతవ్యం సకలాః సమస్తా యే సమాచారాః తిత్తిర్వణాః శ్రుత్యాదితాన్సమ్య
గాచారాః తేషాం ప్రతిష్ఠాయాం నిష్ఠః ప్రతిష్ఠాతాత్పర్యం యస్య స తథోక్తః - సమస్తస

యావ్యాదయదయితాశయప్రత్యూహాదను మేపత్యణమనస్తత్
కృత్వా స్థితా ప్రత్యభాషత ॥ ౩౮ ॥ ౫ ॥ అయి సకలసమాచారప్ర
తిష్ఠానిష్ఠః పరమేష్ఠిననుకులగురుర్భవత పంకజత్రరక్షత్ర వం
జనయతహి గోత్రజానామ్ ॥ ౩౯ ॥ ౫ ॥ సాయోంప చవచపరస

దాచారనిర్వహణధురీణ ఇత్యర్థః । పరమస్థానే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీ బ్రహ్మా పరమస్థః కనిరితిక్త
ని ప్రత్యయః కాదికస్తత్పురుషే కృతి బహులమిత్యలుక్ స్థాస్థితి స్యాణామితి వత్వం ౨ వా
ల్ షత్వం - భవతస్తవ కులగురుః సకులస్వామినస్సు- వంశప్రవర్తకః ఖల్విత్యర్థః -
బ్రహ్మణోనప్తృత్వాత్త్వం మహాకులప్రసూత ఏవ జాతోసీతి భావః - అస్తు తతః కింత
త్రాహ ॥ వరేతి ॥ వరకళత్రేషు వరదారేషు రతిరనురాగో యస్య స తథోక్తః భవనితి శే
షః ॥ ॥ రతిస్స్మరప్రియాయాంచ రాగేపి సురతేపచేతి విశ్వః - గోత్రజానాంత్వద్వంశోద్భ
వానాం ॥ ॥ గోత్రం వంశేపి నామ శైల ఇతి భాగురిః - అపత్రపాం లజ్జాం జనయతి ఉత్పా
దయతి - హిరవధారణే - శేషః ప్రథమః త్వదీయజుగుప్సితకర్మవశాత్ - త్వద్వంశ్యాః లజ్జితా
భవంతీత్యర్థః - సదాచారప్రతిష్ఠానిష్ఠపరమేష్ఠివంశజేన త్వయా తన్నిష్ఠే నైవ వర్తిత
వ్యం నత్వేవం భూతదురాచారేణ సదాచారాణాం త్వద్గోత్రజాతానాం లజ్జాజననేన భా

వితవ్యమితిభావః॥౯॥కళత్రం శ్రోణిభార్యయోః. లజ్జాసాపత్రపాన్యత్రేతిచామరః॥ అ॥తథాచకిము త్రేతికర్తవ్యమిత్యాశంక్యమమగాపదిశ్యమానమేతద్ధితంతవాపశ్యతి తత్ర వ్యంతథాచ శ్రేయోఽర్థవిష్యతీత్యాహ॥భూయఇతి ॥ అముంజనమిత్యాత్మనిర్దేశః మామిత్యర్థః. పురుషబుద్ధిరేవమయుక్తత్వాన్నతుస్త్రీబుద్ధిరితిజ్ఞాపనార్థమిత్థంనిర్దేశః. చపలీపరిసరంపంచవటీపర్యంతభువః॥౯॥పర్యంతం భూః పరిసరఇత్యమరః. అనుకూలప్రభంజనః అనుకూలవాయురివపరిభ్రష్టాం ప్రతికూలవాయువశాదయాగతాంనావంకూలోపకంఠం తీరప్రాంతమివేత్యనేకేవేయమూపమా. భూయః పునరపినయే ధాయది ప్రాపయేథాశ్చేన్నయతేర్ద్వికర్మకః. తర్హి మదీయో జీవితేశో మత్ప్రాణేశ్వరః శ్రీరామః పరమదయాళురితిభావః॥౯॥జీవితేశోయమోకాంతఇతివిశ్వః. తవాపి దారాపహరణరూపాపరాధకర్తురపి సంబంధసామాన్యేనష్టిత్యక్తప్రాక్ నియతం నిశ్చితం దయతేదయాంకరిష్యతి. మహాపరాధీదురాచారోయం హంతవ్య ఇతినమారయిష్యతీత్యర్థః. ఇవతామానసామీప్యేవతామాన ప్రత్యయః. ఇత్థంశరణాగతం

రమముంజనమనుకూలప్రభంజన ఇవానుకూలః కూలోపకంఠే ప
రిభ్రష్టాం నావమివ యది నయేథాస్తర్హి తవాపి దయతే నియతం మ
దీయో జీవితేశస్సాత్త్వాం జీవితేశోఽపి త్వయి దయాలుర్భవేత్ ॥౩౬॥

౯॥దాశరథేరజయ్యాయా మైత్ర్యాః పాత్రమపి భవితాసి కిం తు

గతేష్వయి కాకాసురవద్దయాం కరిష్యతి దాక్షిణ్యగుణగణావరతంత్రత్వాద్దయా ళవోనపూర్వాపరాధపరతంత్ర ఇతిభావః. అతస్సాత్త్వాం జీవితేశః ప్రత్యయంతకోఽపిత్వయి పయే దయాశుదయా వాన్యవేన్నమారయేదిత్యర్థః. శ్రీరామదయాపాత్రస్య కథం మరణమితిభావః॥౩౬॥నచైవంమత్స్వామినత్వర్థజీవనప్రాణత్రాణమాత్రమేవఫలం పితు సకలలోకశ్లాఘనీయ శ్రీరామమైత్రీపాత్రమపి భవిష్యసీత్యాహ॥ దాశరథేరితి॥ దాశరథేః శ్రీరామస్య సంబంధిన్యాః అజయ్యాయా జేతుమశక్యాయా అపరిహార్యాయా వర్జీవనభావిన్యా ఇతియావత్ ॥౯॥జరోర్యాయశ్శక్యేతేజేతుంజేయాజేతవ్య మాత్రేతి ఇత్యమరః. తుయ్యజయ్యాశక్యార్థ ఇతినిపాతనాత్సాధుః. మైత్ర్యాస్సఖ్యస్య మైత్రీవాక్యాతాపాత్రం యోగ్యో భవితాసి భవిష్యసి అభ్యుచ్చయశ్చాయం లాభస్తవభవితేతి భావః॥౯॥యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః. వివక్షేదండమాహ॥కింత్వితి॥ కింతుమదు క్తాదన్యథాకరణ ఇత్యర్థః. ఖరప్రముఖనిశాచరబలస్యకోశయుక్తఖరాసురప్రభృతిరాక్షససేనాయాః మథనసమయేవిధ్వంసనకాలే రుచిరంయథాతథాసుచిరేతిప్రాప్త

అతిచిరకాలమార్గణలగ్నయా స్నిగ్ధయా సాంద్రవసయా మేదురకోదోవిశేషేణ పంకి లం పంకవత్ ॥ పిచ్ఛాదిత్వాదిలచ్ - ముఖమగ్రం వదనం చ యస్య తం తథోక్తమార్యపు త్రస్య శ్రీరామస్య శిలీముఖం బాణం అలిం చేతి ప్రతీయతే భవన్తమన్తరేణ త్వాం వి నా అన్తరాన్తరేణయుక్తే ఇతి ద్వితీయా నిజహృదయాత్ స్వకీయవక్షఃస్థలాత్ గలితాని స్రుతాయా రుధిరధారాతయా ప్రక్షాలయితుం శోధయితుం కశ్మలక్షపిత శ్రద్ధాంకురా త్ - తావృక్ శిలీముఖస్యేవ స్వస్యాపి శ్రద్ధావాన్ తాన్యో ఇత్యర్థః - మదుక్తాన్యథాకరణే శ్రీరామః ఖరదూషణబాణేన త్వదీయపక్షో విదారితః స్యాదితి భావః - శ్రద్ధన్తో గుణవచన గణపఠ్యైత్వాచ్చేతి శ్రద్ధస్య పూర్వనిపాతః॥ ౩౬ ॥ ౮ ॥ అస్తాం తావత్ శ్రీరామబాణ వార్తా లక్ష్మణబాణానాం త్వయి నిపతతాం కో వా నివారయితేత్యాహ ॥ అథ వేతి సమరే జనస్థానే యత్ప్రవృత్తం ఖరాదిరాక్షసమారణం రణం తస్మాదారభ్య తతః ప్రభృతీ త్యర్థః - అన్యాదారభ్య తరతరాఇత్య త్రారభ్యార్థయోగేపి తవచనాత్పఞ్చమీ - అ

ఖరప్రముఖనిశిచరబలమథనసముదీర్ణరుధిరలగ్న సాంద్రవసాపం
కిలముఖమార్యపుత్రస్య శిలీముఖం భవన్తమన్తరేణ కశ్మలక్షపితని
జహృదయగలితరుధిరధారయా ప్రక్షాలయితుమ్॥ ౩౬ ॥ ౧ ॥ అథ
వా జనస్థానసమరోదారస్య సమరాభావావగ్రహస్పృహితానాం
సౌమిత్రిపత్త్రిచాతకానాం శోణితామ్బుపారణాన్తవాసనయా
శ్చ్యోతదుష్ణస్నానముత్కోపం నివారయితుమ్ ॥ ౩౮ ॥ ౨ ॥ అథ నిశిచరనాథపు

తవివక్షయా ఆత్మానం తస్యాః ప్రభృత్యవగ్రహయణేతి భాష్యకారప్రయోగాదేవ ప్రభృ తిశబ్దయోగాత్పఞ్చమీతి కయ్యటః సమరాభావ ఏవావగ్రహో వృష్టిప్రతిబన్ధ ఇతి రూ పకం ॥ వృష్టిర్వర్షం తద్విఘాతేవగ్రహావగ్రహౌసమావిత్యమరః తేన స్పృహితానాం సౌమిత్రిపత్త్రిణాం లక్ష్మణబాణానామేవ చాతకానాం పక్షివిశేషాణాం ॥ ఆ ॥ చాతకోస్తో కకస్సారంగ ఇత్యమరః ॥ శోణితాంబుపారణాంతద్వార్త్తయా పానంతవాసనయా ఉత్ప తృష్ణా తాభావ రూపతుర్గ్రాయాదితహీనం నివారయితుం కస్సమర్థః - సకోపితాగ్నిః ఆ మోఘానాం లక్ష్మణబాణానాం గతిం ప్రహర్తుం నివారయితుం న శక్తః - అత స్త్వద్బాణాఖి ల్యవర్ణ్య నిరం పాస్యగతితి భావః ॥ ౧ ॥ అథేతి ॥ అథ జానకీనాయకానన్తరం పంచానాం అ కపిం వాదీనాం బాణానాం సమాహారః పంచబాణీ త్రిలోకీవదత్ర ప్రక్రియా తయా విభి న్నం విదారితం అత్యన్తం ఘోనమిత్యర్థః - ఏకబాణభిన్నస్యైవ తావత్స్థానస్తం నశక్య తే పంచబాణభిన్నస్య తు కిం వక్తవ్య మితిభావః నిశిచరనాథం రావణం జనకసు

తాయాః పితా పితృ స్థానాం తాపాంశు ధ్యా కాదపి వాణీ వాక్ స ప్రా వచ్ తామా గ ధన్యా
ధరాయంస తాము పివాణీ మక్ష్యాణాదిత్యర్థః. అస్మోత్తెలి గ జ్ హారవ ధారణ॥ నిశిహిచ
తా వవ ధారణ శిక్త్య మరః. తత్ర ద్పృష్టాంత మాహ ॥ జన మితి ॥ ఉపనత మృత్యుమా కన్న మర
ణం ఆగత ప్రపంచవ స్త్రాణపంచ ముఖేన అహినా నవ దష్టాం జనం హ్యా తవిషా దేఃవిష
దోష పతిహారణ సూయా అపేక్ష్యర్థః. ఒవ తే శ్మ క్తి స్వా పత్య ం ఃశ తికిన్నుస ప్రతిశ
త్యే వేత్యర్థః. దృష్టాంతా లంకారః ॥ ౩౯ ॥ అత్ర వాక్య ద్వయే బింబ ప్రతిబింబ తయా ద్య
తే. సామాన్య థమోక్షా వాక్యై ర్జ్యై స్వదృష్టాంతో నిగద్యతఇతి లక్షణాత్ ॥ ౩౯ ॥ ఏవమితి॥ ఏ
వము క్తరూపం. జనక దుహితుస్సీ తాయాః అ వధీరణాఘణితి ము పమాన నావచన మూక
శ్యాం కొరుపరాజ్ఞ్యఖః కో పవిశ్వాలో దశముఖం తామభిత స్తస్యాస్సీ తాయాస్స మంతా
దిత్యర్థః ॥ ౪౦ ॥ అభితః పరితఇత్యాది నాద్వితీయా నివసంతీర్వ్యర్ధమానాః అరక్షణం స్సం
రక్షణం ప్రరామసమాసా మిత్యారక్షిత్య ః ప్రయాజనమితితః జ్వరతః స్త్రీయాయాః

ఇక్ష్వాకాణాం విభిన్నం నహి జనకసుతాయాః ప్రాప్య దేశాంపి వాణీ । జ
నమ పనతమ్ మృత్యు పశ్చ వక్త్రా హిదష్ట్వా విశతి పృతవిషా దేరోష
శ్చాః కిన్ను శక్తిః ॥ ౩౯ ॥ ౪ ॥ ఏవం జనకదుహితురవధీరణా ఘణితమూంక
శ్య క్రోధన రాజ్ఞ్య ఖో దశముఖ స్తామభితో నివస స్త్రీగార క్షక
రాక్షసీ రుద్ధిశ్య భవత్యశ్చ తుభీరపృ స్వాహైరే నాము వశ్యంత
శ్యాం సురుధ్వమియమననుకూలా కేదిమాం గహతాశం ప్రాకర్ష
నాయమాపేన సంగసయతేత్యాదిశ్య నిశాన్తై ప్రత్యాసన్నే నిశాన్త

పుంవదిత్యాది నాపుంవద్భావః తాశ్చతాః రాక్షస్యశ్చ తాఉద్దిశ్య. భాంతీతి భవత్యః అ
ఘటితఘటనా సైపుణ్యసంపన్నత్వేన ప్రశస్తాః రాక్షస్యః ॥ ౪౧ ॥ భావేడ వతుర
త్యాదికో ఉపతు ప్రత్యయః. ఈగితస్సతి జీవ. యామయం చతుర్భిరప్యుపాయై స్సామ
దాన భేద దండ రూపై శ్చతుర్భిరుపాయై రప్యేనాం సీతా మవశ్యం నియతం వశ్యాం వశం
గతఇతియత్ప్రత్యయః కురుధ్వం యేన కేనాప్యుపాయేన వశం కురుధ్వమిత్యర్థః అథయం
సీతా అననుకూలా అత్ర శగా చేత్ తహి తాం హతా శాంనష్టబుద్ధి మిమాం సీతాం ప్రాతరశ నా
య ప్రాతః కాలభోజనార్థం మహానసం పాకస్థానం ॥ నీ ॥ నయతా నారసవత్యాం తుపా
క స్థానం మహాన సమిత్యమరః. నయత ప్రాపయత. ఏతన్మాం సం వికృత్య పచనార్థమితి
భావః. నయతేర్ద్వికర్మకః ఇత్యేవమాదిశ్యాజ్ఞాప్యనిశాంతే నిశావసానే ప్రభాత ఇత్య
ర్థః. ప్రత్యాసన్నే సమీపవర్తిని స్మృతినిశాంతం గృహాంతేః ప్రవివేశ ప్రవిష్ట

నీ॥ నిశాంతం గృహం శాన్తయోరితి యాదవః ॥ ౪౦ ॥ తదన్వితి॥ తదను రావణగృహప్రవేశా
నంతరం-క్షణదాచరీణాం త్రిజటాప్రభృత్యారక్షికరాక్షసీనాం పిశాచీనాం భీష
ణాసిభయంకరాణి వీక్షణాని విలోకనాని యస్మిన్ తత్తథోక్తం తస్మాద్దోషోన్మేష
ణాత్॥ ❀॥ పత్యం రాక్షసేన్ద్రస్య భార్యా భవ యశస్వినీత్యాదిదుర్వచనోచ్చారణా
త్ తథా వాగేవ దోషారాత్రిస్తస్యా ఉన్మేషణాదావిర్భావాద్ధేతోః॥ ని॥ దోషారాత్రి
ముఖే రాత్రౌ వ త్రౌ నవ్యయమిష్యత ఇత్యభిధానాత్-ముకుళీకృతం సంకుచితం
హృదయమేవ పుండరీకం అంభోజం యస్యాస్సా తథోక్తా రాక్షసీపరుషభాషణవశాన్ని
ఖిన్నహృదయేత్యర్థః॥ ని॥ పుండరీకం సితాంభోజమిత్యమరః-శ్లేషసంకీర్ణో౽త్ర
రూపకాలంకారః॥ కించ-పుండరీకయూథో వ్యాఘ్రసమూహః॥ ని॥ వ్యాఘ్రేపి పుండరీ
కో ఇత్యమరః-తేన పరివృతాయా ఉపనిబద్ధాయాస్సారంగాంగనాయా హరిణాంగనా
యాః యా భంగీ పరిపాటిః తామంగీకుర్వాణా అనువర్తమానా ప్రాణప్రయాణపర్యం

మేవ ప్రవివేశ ॥ ౪౦ ॥ గ॥ తదను క్షణదాచరీణాం భీషణవీక్షణవా
గ్దోషోన్మేషణముకుళితహృదయపుండరీకా పుండరీకయూథపరి
వృతసారంగాంగనాభంగీమంగీకుర్వాణా గీర్వాణతరుణీవ శాపబలా
ద్వసుధాం ప్రపన్నా జనకనందినీ చిన్తామేవమకరోత్ ॥ ౪౧ ॥ ప॥
నూనమవిదితవృత్తాన్తే జటాయుషి గతాయుషి। మామిహస్థామా
ర్యపుత్రః కిం నాధిగతవాన్ ప్రభుః ॥ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

తామవస్థాం ప్రాప్నువానేత్యర్థః-ఉపమా-కరోతేస్తాచ్ఛీల్యే శానచ్ తథా శాపబలాద్వసు
ధాం ప్రపన్నా భూలోకం ప్రాప్తా గీర్వాణతరుణీ సురసుందరీవ స్థితా జనకనందినీ వి
వక్ష్యమాణరూపాం చింతామకరోత్ ॥ ౪౧ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ నూనమితి॥ విదితః
జ్ఞాతః వృత్తాన్తో మదపహారవార్తా యేన తస్మిన్ జటాయుషి గతాయుషి మృతే సతి.
ఆర్యపుత్రః శ్రీరామః - ఇహ తిష్ఠతీతి ఇహస్థామత్ర లంకాయాం స్థితాం ఇహశబ్దాద
వ్యయాత్సుపి స్థ ఇతి స్థప్రత్యయః- మామనధిగతవాన్ కిం అజ్ఞాతవాన్ కిం నూనం -అన్య
థా కథమయం నాత్రాగచ్ఛేదితి భావః ॥ ౪౨ ॥ ఆహో స్విదితి॥ ఆహో స్విత్ యద్వా- క్ర
వ్యాశినాం మాయయా రాక్షసవంచనాశక్త్యా విపర్యస్తప్రకృతేః విపరీతభావస్య పూర్వవిల
క్షణామవస్థాం ప్రాపితస్యేత్యర్థః తాదృశస్య శ్రీరామస్య అనాస్థా అనాదరస్సం
జాయతే కిం సముత్పద్యతే కిం మయి ఇతి శేషః॥

౪౩ ||అథవేతి పద్యాంతరే - తదేవాహ || నేతి || దురాత్మా దుష్టాశయః రావణః మాం కేవలం మామేవ - నాహరత్ నహృతవాన్ - కింతు నిసర్గసిద్ధాం స్వభావసిద్ధాం రామస్య కృపాం పరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛారూపాం దయాం చ అహరత్ కయా మాయయా వ హృతవానిత్యర్థః - న సుఃఖమేతన్నిర్ణేయత ఇత్యాశంక్య తత్ర యుక్తిం వక్తి ఇదమేతత్కృపాహరణం న చేత్తర్హి - సంశ్రితేష్వాశ్రితేషు వత్సలః స్నిగ్ధః నిరంతరాశ్రితరక్షణతత్పర ఇత్యర్థః || ని || శ్రీమాన్ స్నిగ్ధః స్తుతవత్సల ఇత్యమరః || మూ || వత్సాంసాభ్యాం కామబల ఇతి లచ్ప్రత్యయః - జగదేకవీరః నిగ్రహానుగ్రహసమర్థ ఇత్యర్థః - సః శ్రీరామః తూష్ణీం భవేత్ - ఉపేక్షాపరతంత్రో జాయేత కిం న భవేదేవేత్యర్థః కృపాహరణాభావే కథమిత్థం నమర్థస్యాస్య ఆశ్రితేషు తూష్ణీంభావ ఇతి భావః - అత్ర కృపాహరణాసంబంధే పి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం || ౪౪ || ఇతమతి || ఇత్థమనేన ప్రకారేణ విలప్య పరిదేవనం కృత్వా - రఘుపుంగవం శ్రీరామమేవ సంతతం నిరంతరం చింతయంతీ మ

౪౨ || గ || ఆహోస్విత్తద్వ్యాదమాయయాపి పర్యస్తప్రకృతేః కాకుత్స్థస్య కిమనాస్థా సంజాయతే || అథవా ||౪౩|| పా || న కేవలం మామహరద్దురాత్మా కృపాం చ రామస్య నిసర్గసిద్ధామ్ | ఇదం న చేత్సంశ్రితవత్సలః కిం భవేత్స తూష్ణీం జగదేకవీరః ||౪౪|| గ || ఇత్థం విలప్య రఘుపుంగవమేవ సంతతం చిన్తయన్తీ కృచ్ఛ్రాన్మూర్ఛామగమత్ ||౪౫|| ఉ || నిశాచరీభిస్తాం నిరవద్యశీలాం నిర్భర్త్సయన్తీస్త్రిజటా భృతం

పసిభావయంతీ సతీ - కృచ్ఛ్రాత్ప్రాణసంకటాత్ మూర్ఛాం మోహమగమత్ శ్రీరామసంవేదనేన రావణభర్త్సనానుసంధానేన చ విసంజ్ఞాభూదిత్యర్థః ||౪౫|| తతః కింతత్రాహ నిశాచరీరితి || అనవద్యశీలాం నిర్దుష్టస్వభావాం అవద్యపణ్యేత్యాది నానిపాతః తాం సీతాం నిర్భర్త్సయంతీః పరితర్జయంతీః భర్త్సయంతీః పరస్మై పదత్వం ప్రాఖ్యాతం - నిశాచరీః రాక్షసీః నిర్భృత - బిక్కలం నివార్య నిషిధ్య - త్రిజటా నామ కాచిద్వృద్ధరాక్షసీ సీతావత్సపాతినీ ఆత్మస్వప్నలోకస్య దేవ నిబహస్య ఉత్సవం హర్షజనకం - శ్రీరామాభ్యుదయసూచకత్వాదితి భావః || ❀ || ఉత్సా తేహర్షణమిత్యేష ఉత్సవః పరికీర్తిత ఇతి రసాకరే - ఆత్మదృష్టం ఆత్మనానుభూతం స్వకం దుస్స్వప్నం రావణవినాశసూచకత్వాద్దుష్టం స్వప్నం జగాద ఉక్తవతీ - తథా చ రామాయణం || ❀ || స్వప్నో హ్యద్య మయా దృష్టో దారుణో రోమహర్షణః | రాక్షసానామభావాయ భర్తురస్యా జయాయ చ

త్యాది-వృత్తయుపజాతిః॥ నకేవలం స్వప్నం ప్రకథితవతీ త్రిజటా కింతు సీతాయా అ
లంబనభూతా చాభూదిత్యాహ-కించేతి-కించేత్యర్థః॥౪౬॥అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥
ఉపప్లుతి॥ ఉపప్లువృత్తస్య అంతికాశ్రయవృత్తస్య తద్భావస్య శ్రీరామస్యేత్యర్థః
॥ స్యాదుపఘ్నోంతికాశ్రయ ఇత్యమరః-ఉపఘ్న ఉపాశ్రయ ఇతి నిపాతః పరోక్షభా
వాదసాన్నిధ్యాద్ధేతోః పృథ్వ్యాం భువముపేత్య సుచిరం అతిదీర్ఘకాలమారభ్యేత్యర్థః- లు
ఠంత్యా వివర్తమానాయాః కించన కంధర స్త్రిణాం రాక్షసీనాం ముఖైః పరుషవచ
నైః కర్శితాయాః కాతరాం ప్రాప్తాయాః నిపీడితాయా ఇతి యావత్ -తథా న కంధ
రస్త్రిణాం త్రిధిల్యాభ్యకట్టపికేషాణా ముఖైః వదనైః కర్శితాయాః నతితాయాః న
కంధరస్త్రీశబ్దః శిథిలీ భావకత్వేన నిఘంట్వంతరేషు ప్రసిద్ధః సీతాయాః వివలతాయాః
త్రిజటా జటాః ఫాపునరుద్గావాంటభవేత్యర్థః॥ ఆస్టేల్ ॥ స॥ స్కంధతాఖాకాలేశఫాడి

నివార్య | అస్వప్నలోకోత్సవమాత్మదృష్టం దుస్స్వప్నమేకం త్రిజటా
జగాద॥ కించ॥ ౪౬॥ ప॥ ఉపప్లువృత్తస్య పరోక్షభావాదుపేత్య పృ
థ్వీం సుచిరంలుఠంత్యాః। నకంధరస్త్రిముఖకర్శితాయాస్త్రీతాల
తాయాస్త్రిజటాజటాభూత్ ॥౪౭॥ ॥తదనంతరమాత్మత్యాగా
యస్పృహయంత్యాం మైథిల్యాం మారుతిరియమనుపేక్షణీయా
తపస్వినీతి మత్వాంతికం తాం పరిగృహ్య వేదీయానస్య బభూ
వ॥ తతః ॥ ౪౮ ॥ ప॥ దేవ్యా దశాననవచోమయవజ్రదీర్ణక

ర్ణేత్యమరః -శ్రీరామవిజయప్రాదకశుభనిమిత్తకథనేన సీతామాశ్వాసయామాసేత్యర్థ
శ్లేషసంకీర్ణోయం రూపకాలంకారః॥ ఉపజాతివృత్తం ॥౪౭॥ తదనంతరమితి॥తద
నంతరం త్రిజటాస్వప్న కథనానంతరం - మైథిల్యాం సీతాయామాత్మత్యాగాయ దేహ
త్యాగాయ॥వి॥ అత్ర తివేధృతౌ దేహ ఇత్యభిధానాత్ -స్పృహయంత్యాం ఈప్సిత ఇతి సంప్రదాన
త్వాచ్చతుర్థీ-స్పృహయంత్యా మభిలషంత్యాం రాక్షసీవిరచితోపద్రవాసహిష్ణు
త్వాదితి భావః మారుతిర్హనుమానియం తపస్వినీశోచ్యా॥ స॥ శోచ్యే పిచ తపస్వినీత్యమరః-
అనుపేక్షణీయా అనాదరణీయా నభిలంభకరణేన హాంననీయేతి యావత్ ఇతి మత్వేతి శేషః-
వీతిమయుంచంతీంనీతియ ప్రామిత్యర్థః ॥ ॥ తేయుచ్చాదీన్నామితియుమాగమః ఛింతామే
తత్సంముఖీభావవిచారం పరిగృహ్య కృత్వా - అస్యాః మైథిల్యాః వేదీయాన్ అంతికవర్తీ బ
భూవ అంతికసాధయూరన్నదసా ఘాభతినేనా దేశః-తతో నేదిష్ఠత్వానంతరం ॥౪౮॥ దే
వ్యాఇతి॥ అయం హనుమాన్ దశాననస్య రావణస్య వచోమయం వాగ్రూపం యద్వజ్రమా

యుద్ధం తేన దీర్ఘరూపః విదారితరూపః కర్ణరూపారంతరేయాని వ్రణాని తేషాం
రోపణం కిత్యాయాం భైషజాని ఔషధాని॥ని॥ భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః తథా అ
న్వయేన వంశేన సంగతాని రాజా దశరథో నామ రఘుకులజరాజాని త్యాదివంశ త్ర
యగస్థాపూర్వకాణీత్యర్థః రామాభికీర్తనాని శ్రీరామనామ సంకీర్తనాన్యేవ మధూ
న్యమృతాని దేవ్యాస్సీతాయా విస్రంభే సాధనం విశ్వాసోత్పాదనాధనమిత్యర్థః॥ని॥
సమావిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః - అథవా సమానిత్యసమానస్సర్వలింగతావచః క్ష
త్యాశనైరవ్యగ్రంన్యషించత్ క్షతానిత్యర్థః - రూపకాలంకారః సంతతిలకా
వృత్తం ౪౮ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం శ్రీరామకీర్తనానంతరం - జనకతనయా కీ
తాన సమంతాద్దిక్షువిదిక్షు చేత్యర్థః ప్రసారితనయనా ఏతత్ప్రయుక్తమితి ప్రవ
త్తితస్మృష్టిస్వతీత స్యాం నేదిష్ఠాయామిత్యర్థః - శాఖాయాం శిశుపాః అపేక్షితమితి శేషః
శాఖామృగం వానరముద్వీక్ష్య దుస్స్వప్నబుద్ధ్యా దుష్టస్వప్నోయమితి భ్రాంత్యా న్వప్న
కాంతం తత్ర వ్రణవిరోపణభేషజాని । విస్రంభకథామయమన్వ
యసంగతాని రామాభికీర్తనమధూని చ నైర్ఋత్యపించత్ ||౪౮||
గ॥ తదనంతరం సముత్తాప్సారితనయనా జనకతనయా తస్యాం శా
ఖాయాం శాఖామృగముద్వీక్ష్య దుస్స్వప్నబుద్ధ్యా చ । తస్యా దయా
సలక్ష్మణాయ రామాయ భర్త్రే భద్రమాశంసమానా జనమిమం
దురాపస్యాపం స్వప్నః కథమాప్నుయాదితి విచింత్య మాయయా స
మాయాత నైర్ఋత ఇతి బుద్ధ్యా తస్మాన్మారుతపుత్రాత్త్రా
సానరదర్శనస్యాశుభసూచకత్వేన శాస్త్రసిద్ధత్వాదితి భావః - తథా రామాయణే ||౪౯||
స్వప్నేప్యయం మయా వికృతో ద్యద్య శాఖామృగశ్శాస్త్రగణైర్నిషిద్ధ ఇతి చకితహృదయా
భయసంభ్రాంతా స్తత్కరణా అతఏవ సలక్ష్మణాయ లక్ష్మణసహితాయ తేన సహేతి తు
ల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః వోపసర్జనస్యేతి సహశబ్దస్య సత్వం - భర్త్రే ప్రాణేశ్వరా
య శ్రీరామాయ - చతుర్థీ చాశిష్యాయుష్యేత్యాదినా చతుర్థీ - భద్రం కుశలమాశంస
మానా స్వస్త్యస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయేతి కల్యాణాశంసనం కుర్వానేత్యర్థః ॥ని॥ స్వ
స్త్యాశీః శివం భద్రం కల్యాణం మంగళం శుభమిత్యమరః - అజ్ఞాప్రాప్యం సతేశ్వాన
చ్ తతో దురావస్యా శందుష్ప్రాపం ని స్రం॥ని॥ స్యాన్ని ప్రాశయనం ప్యాపఇత్యమరః - ని
తేన జాగరాఖ్యా చతుర్థీ మదనావస్థా సూచ్యతే ॥ తదుక్తం॥ దృక్ మనః సంగనం కల్పనా
గరః కృశతారతిః హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశేతి - ఇహమిద్రగత
హ్రావవ్యం జనమిత్యాత్మనిదేశః స్వప్నస్యప్న దర్శనం తు తో వాలభ్యయాత్వంగ

చ్ఛేత్ నాత్మనో యాదేవేత్యర్థః-తన్మాంతకీయకత్వాత్తస్యేతి భావః-తథా చ రామాయ
ణం॥*॥ స్వప్నోఽపి నాయం నహి మేఽస్తి నిద్రా శోకేన దుఃఖేన చ పీడితాయాః ఇత్యనేనప్రకా
రేణ విచింత్యాలోచ్య మాయయా వానరభూమికయా సమాయాతః పునరాగతోఽయం నై
ఋతో రావణ ఇతి బుద్ధ్యా తద్గోచరభ్రాంత్యేత్యర్థః-తస్మాత్తథాభూతాన్మారుతపు
త్రాత్ తత్రత్రాసవిధాయ॥*॥ భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ॥
౫౦॥ తతః కిం తత్రాహ॥ స ఇతి॥ సః ఆంజనేయోఽపి సమవతీర్య శాఖాయాః స్కంధాదవ
రుహ్య-వచనవైచిత్ర్యాత్ తత్కాలోచితనిజవచనరచనావిశేషచాతుర్యాజ్జనకపుత్రీం
జానకీం ప్రత్యాయయితుం సమాశ్వాసయితుం ప్రత్యాయయన్నితి శత్రంతపాఠే ఆంజనేయవి
శేషణం సమాశ్వాసయన్నిత్యర్థః॥వి॥ ప్రత్యయాధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విస్సో
మరః-కృతాంజలిర్విరచితకరసంపుటస్సన్ వినయలక్షణమేతత్ వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపిత
వాన్ ॥౫౧॥ అ॥ విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ॥ కల్యాణీతి॥ హే కల్యాణి శోభనే జానకి ఏతేన
సౌభాగ్యాభిధాయకేన సంబోధనేన శ్రీరామస్య కులం సూచ్యతే॥*॥ గౌరాదిత్వాత్ జీ

ష ॥౫౦॥ మ॥ సోఽపి సమవతీర్య వచనైశ్చిత్రైర్జనకపుత్రీం ప్ర
త్యాయయన్నాంజనేయః కృతాంజలిర్వ్యజిజ్ఞపత్ ॥౫౧॥ మ॥ క
ల్యాణి త్వద్వియోగేన తీవ్రవేగేన తామ్యతః। రాఘవేంద్రస్య దూ
తం మాం మన్యథా మా స్మ మన్యథాః ॥౫౨॥ మ॥ త్వయా సహ ప్రస్థిత
చిత్తవృత్తిర్విభావరీకోకసమానధర్మా। వచో బ్రవీన్మైథిలి మస్మ

తే-తీవ్రవేగేన చండరయేణ దుర్నిరోధేనేత్యర్థః॥వి॥ తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం తీవ్రం చండము
ష్ణం పటున్ముర ఇతి హలాయుధః॥ త్వద్వియోగేన త్వద్విరహేణ హేతునా తామ్యతో గ్లా
యతః క్లిశ్యత ఇత్యర్థః-ఏతేన వ్యాపారాంతరానభిజ్ఞత్వం కామకార్యేతి సూచ్యతే- రా
ఘవేంద్రస్య రఘునాయకస్య దూతం సందేశహరం ॥వి॥ స్యాత్సందేశహరో దూత ఇత్య
మరః-మాం అన్యథా ప్రకారాంతరేణ మా స్మ మన్యథాః న విజానీయా ఇత్యర్థః ॥ ❁ ॥
స్మోత్తరే లఙ్ చేతి చ-కారాదాశీరర్థే లుఙ్-న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమాభావః ॥౫౨॥
త్వయేతి॥ హే మైథిలి త్వయా సహ ప్రస్థితా ప్రయాతా చిత్తవృత్తిర్యస్య స తథోక్తః-
త్వదేకాయత్తచిత్త ఇత్యర్థః - అత ఏవ విభావర్యాం రజన్యాం యః కోకశ్చక్రవాకస్త
స్య సమానో ధర్మో యస్య స తథోక్తః- అతివిరహాతుర ఇత్యర్థః॥వి॥ కోకశ్చక్రశ్చ
క్రవాక ఇత్యమరః॥ ❁ ॥ ధమాదనిచ్ కేవలాదిత్యనిచ్ -కోసలానాం జనపదానాం
రాజా కోసలరాజో దశరథస్తస్య పుత్రః శ్రీరామో మన్ముఖేన మద్ద్వారా త్వాం పృష్ట

లమేవ కౌశలం సాధర్మేణ వచః క్షేమవచనం అబ్రవీదహో శక్ ||హా|| బ్రూహీలుఙ్ బ్రూః శాసిత్యాదినాద్వికర్మకత్వం. అకథితంచేతి సీతాయాః కర్మత్వం ఉపజాతివృత్తం||౫౩||అథ ప్రత్యయదార్ఢ్యాయ లక్ష్మణవార్తామప్యాహ ||అపిచేతి||తదేవవివృణోతి||శిరసేతి||హేకల్యాణి సుమిత్రాయా అపత్యం పుమాంత్సౌమిత్రిర్లక్ష్మణః ||❁|| బాహ్వాదిభ్యశ్చేతి ఇఞ్ ప్రత్యయః శిరసామూర్ధ్నా కృతవ అభివాదనం నమస్కారం కరోతీతి కృతవాన్ - అథ సుగ్రీవసఖ్యమపి జాతమితి సూచయన్నాహ||అపృచ్ఛదితి|| సః ప్రసిద్ధః వనౌకసామధిపోపి చ వానరేశ్వరస్సుగ్రీవశ్చ||౫౪|| ముకటో వానరః కీశో వనౌకా ఇత్యమరః - త్వాం భద్రం కుశలమపృచ్ఛత్ పృష్టవాన్ ||❁|| సుహృద్యిత్యాద్వికర్మకత్వం||౫౪||ఏవమితి||ఏవముక్తప్రకారేణ అభిహితయా ఉక్తయా అతఏవ సంభూతవిస్రంభతయా సంజాతవిశ్వాసతయా హేతునా||౫౫|| సమౌ విస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః - భయాదపేతతా అపగతసాధ్వసనిత్యర్థః||❁||అపేతాపోఢేత్యాదినా పంచమీతయా

క్షేమం త్వాం కౌశలం కోసలరాజపుత్ర ||అపిచ ||౫౩|| ప||శిరసా తవ సౌమిత్రిః కరోద్భివాదనమ్|| పృచ్ఛత్యపి భద్రం త్వామధిపశ్చ వనౌకసామ్ ||౫౪||గ||ఏవమభిహితయా సంభూతవిస్రబ్ధతయా భయాపేతయా తావదనుయుక్తః పవనతనయో వాలిమరణకారణం సుగ్రీవసఖ్యమాఖ్యాయ ప్రాచేతసచేతఇవ సంతతసన్నిహితరామనామముంగళమంగులీయకమస్యై ప్రాయచ్ఛత్ ||౫౫||

ప||సౌఖ్యావహాస్య పవనాత్మజనీయమాన రామాఙ్గులీయక విలోకి

సీతయా తావత్తదానీమనుయుక్తః కథం సుగ్రీవసఖ్యం జాతమిత్యాదిపృష్టస్సన్ ||ని||ప్రశ్నేనుయోగః పృచ్ఛా చేత్యమరః - పవనతనయో హనూమాన్ వాలిమరణకారణం సుగ్రీవస్యైకతరః సఖ్యం మైత్రీం సఖ్యుర్య ఇతియప్రత్యయః ఆఖ్యాయ సమ్యక్కథయిత్వా ప్రాచేతసచేతఇవ వాల్మీకిమనఇవేత్యుపమా సంతతసన్నిహితేన నిరంతరసన్నికృష్టేన రామనామ్నా ముంగళం కల్యాణరూపం విలిఖితశ్రీరామనామవర్ణావళీశోభితమిత్యర్థః ||అంగుళీయకం శ్రీరామప్రేషితామభిజ్ఞానముద్రికాం. అస్యై సీతాయై ప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్ ||❁||ప్రాఙ్మాద్ధేత్యాదినా ధాతోర్యచ్ఛాదేశః||౫౫||సౌఖ్యేతి ||జనకాత్మజాయాస్సీతాయాః పాణిగ్రహోత్సవదినం వివాహమహోత్సవదివసః కర్తృ సౌఖ్యావహస్య పరమానందకరస్య పవనాత్మజేన హనూమతా నీయమానమానీతం యత్ప్రాదాయాంగుళీయక శ్రీరామాభిజ్ఞానాంగుళిముద్రికా తద్విలోకనవానరస్యేతస్యాః

శానదివస్య శతతమీం శతస్య పూరణే ||సూ|| తస్య పూరణే డట్ నిత్యం శతాదిమాసా ర్ధమాససంవత్సరాచ్చేతి డట్ తమడాగమః టిత్వాత్ ఙీప్ కలాం శకలం ||సి|| కలా స్యాన్మూలరై వృద్ధౌ శిల్పాదావంశమాత్రకే షోడశాంశేపి చంద్రస్యేతి విశ్వః | భువి న త్వం యథార్థం నైవ భేజే న ప్రాప్నోత్ ఏవం తతోపి సహస్రగుణాధికానందజనకత్వాదస్యేతి భావః . అత్ర క లాధజన సంబంధస్య సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః వసంతతిలకా వృత్తం||౨౬|| తత ఇతి|| త తః అంగులీయకప్రదానానంతరం. జానకీ స్నిగ్ధా మహర్షా నిరతిశయానందా సతీ . తం హనుమంతం బభాషే ఉవాచ ||౨౭|| అ|| భాషణప్రకారమేవాహ ||మహాభాగేతి || హే మహాభాగ వరహితాచరణభాగ్యసంపన్న సర్వథా సర్వప్రకారేణ అస్య దురాత్మనః పా పిష్ఠస్య రావణస్య మృత్యుః అంతకః ప్రత్యాసీదతి ప్రత్యాసన్నో భవతి తత్ప్రత్యాసాద నం తథా నిశ్చితమిత్యర్థః. నహ్యేతస్మదభ్యూహనమాత్రం కింత్వాప్తముఖాచ్ఛ్రుతమ పీత్యాహ ||ఏవమితి|| ఏవముక్తప్రకారేణ అనలేత్యభిధానం యస్యాస్తయా తథాస్య

కనవాసరస్య సత్యం కలాం శతతమీం భువి నైవ భేజే పాణిగ్ర
హోత్సవదినం జనకాత్మజాయాః ||౨౬|| తతస్తం జానకీ స్నిగ్ధా
మహర్షా బభాషే ||౨౭|| మహాభాగ సర్వథాస్య దురాత్మనః ప్ర
త్యాసీదతి మృత్యు రేవమనలాభిధానయా విభీషణదుహిత్రా స్వ
మాత్రా స్వమాత్రా ప్రేషితయా భాషితం చాయమప్యనార్య
శీలస్తురీయముపాయమంతరేణ న మామార్యపుత్రస్య సమర్ప
యిష్యతి నియతమహమపి మాసాదూర్ధ్వం న శక్నుయాం స్వ

మాత్రా నిజజనన్యా అన్నత్పక్షహాతిన్యా సరమయా ప్రేషితయా ఏతద్వార్తాకథనా ర్థం ప్రహితయా విభీషణదుహిత్రా విభీషణపుత్రికయా భాషితం చ కథితమపి అత్రః అ నార్యశీలస్తు శ్చభావో యం రావణోపి చతురియం చతుర్థం . చతురశ్ఛయతావాద్యక్ష రలోపశ్చేతి ఛప్రత్యయః ఆద్యక్షరలోపశ్చ ఉపాయమంతరేణ దండోపాయం వినేత్యర్థః అంతరాంతరేణ యుక్తే ఇతి ద్వితీయా మామార్యపుత్రస్య రాజపుత్రస్య శ్రీరామస్య - ఆ ర్యపుత్రేతి రాజపుత్రాణామభిధానం ఆర్యో బ్రాహ్మణకుమారయోః రాజా చేతి నిపాత నాత్ - న సమర్పయిష్యతి న దాస్యతి - దండోప్యయమవిలంబేనైవ ప్రయోక్తవ్య ఇత్యా హ ||నియతమితి|| అహమపి నియతం నిశ్చితం మాసాదూర్ధ్వం ఏవమాసస్యోపరిష్టాదిత్య ర్థః - శ్రవణాదీనాం ప్రాణాన్ ధారయితుం నిరోద్ధుం . శకధృషేత్యాదినా తుము న్ తన్న యది న శక్నుయాం శక్తా న భవేయమతఊర్ధ్వం జీవితం త్యక్ష్యామీత్యర్థః ఇతి బభా

౬ ఇతి సంబంధః ॥ తథా చ రామాయణం ॥ శ్లో ॥ ధారయిష్యామి మాసం తు జీవితం శత్రుసూదన । మాసాదూర్ధ్వం న జీవిష్యే త్వయా హీనా నృపాత్మజేతి ॥ ౫౮ ॥ ఏతదితి ॥ ఏతత్సీతావచనమాకర్ణ్య శ్రుత్వా మారుతిః హనూమాన్ - హే మహానుభావే మహాసామర్థ్యసంపన్నే సామర్థ్యమత్ర పరమపాతివ్రత్యసామర్థ్యమితి ద్రష్టవ్యం - మాభైషీః భయం మా ప్రాప్నుహి భవంతీం పూజ్యాం త్వాం వహన్నేవ స్కంధే ధారయన్నేవ తూర్ణమ్ ఉల్లంఘితసాగరః ఉత్తీర్ణసముద్రస్సన్ రఘువరస్య శ్రీరామస్య చరణసరసిజసమీపం పాదకమలసమీపముపయాస్యామి ప్రాప్స్యామి మామసమర్థం న సమర్థం మన్యస్వేత్యభిహితవానువాచ అపి చేత్యర్థః ॥ ౫౯ ॥ మహామహీధ్రేతి ॥ సోయం హనూమాన్ స్వసామర్థ్యపరిజ్ఞానాయ మహతా మహీధ్రేణ గిరిణా సదృశీం సమానాం వృద్ధిముపేయివాన్ ప్రాప్తవాన్ ॥ ని ॥ మహీధ్రశిఖరిక్ష్మాభృదిత్యమరః - యయా

కార్కృపణా ధారయిష్యే మితి ॥ ౫౮ ॥ ఏతదాకర్ణ్య మారుతిర్మహానుభావే మాభైషీర్భవంతీం వహన్నేవ తూర్ణముల్లంఘితసాగరో రఘువరచరణసరసిజసమీపముపయాస్యామి మామసమర్థం న సమర్థయేథా ఇత్యభిహితవాన్ ॥ ౫౯ ॥ కించ ॥ ప ॥ మహామహీధ్రసదృశీం సోయం వృద్ధిముపేయివాన్ । యయా నూనమపాంరాశిః కుల్యాతుల్యాం దశాం దధౌ ॥ ౬౦ ॥ ప ॥ అథ తమువాచ సా జనకరాజసుతా ముదితా కిముత వదుష్కరం చరణలంఘితవారినిధేః । అపి తు మయా సహ ప్లవగపుంగవ యాస్యసి చేన్నియతమపాయినీ పరిణమేద్భవతః పదవీ ॥ అన్యథా ॥ ౬౧ ॥ వ ॥ పాతివ్రత్యహుతాశనేన

దేహవృద్ధ్యా అపాంరాశిః సముద్రః - కుల్యాతుల్యామల్పీకృతసరిత్సమానాం దశామ్ అవస్థాం దధౌ ధృతవాన్ ॥ ని ॥ కుల్యాల్పాకృత్రిమా సరిదిత్యమరః ॥ హనూమద్దేహాపేక్షయా సముద్రోల్పశ్చైవ ప్రతీయత ఇతి భావః ॥ ౬౦ ॥ అథేతి ॥ అథ హనూమద్దేహవృద్ధిదర్శనానంతరం - జనకరాజసుతా సీతా ముదితా సంతుష్టా సతీ - తమాంజనేయమువాచ - హే ఆంజనేయ - చరణాభ్యాం లంఘితస్తీర్ణః వారినిధిస్సముద్రో యస్య తవ దుష్కరం తు దుశ్శక్యం కార్యం కిం - కిమపి కించిదపి నాస్తీత్యర్థః - అపి తు కింతు - హే ప్లవగపుంగవ వానరోత్తమ మయా సహ త్వం యాస్యసి గమిష్యసి చేద్భవతః ఇయం పదవీ మార్గః - అపాయినీ విదుష్టపరిణామేద్భవేత్ - సంకటయుక్తా భవిష్యతి - అన్యథా కిం చేత్యర్థః ॥ ౬౧ ॥ పాతివ్ర

ద్భస్మీభూతం కుర్యాం కరోమి-యది తర్హి-దాశరథేః శ్రీరామస్య శరస్య బాణస్య అ
త్యోచితా స్వానురూపా పారణా భుక్తిః న స్యాదితి యావత్-న భవేత్ స్యాత్ సత్యం య
థార్థం నాత్ర సందేహ ఇత్యర్థః. శ్రీరామబాణేనైవ రావణ హననం కర్తవ్యమితి
భావః. శ్రీరామస్య ప్రతిజ్ఞా భవనాత్స్వచ్ఛమస్మై తన్న యుజ్యత ఇతి॥ పక్షాంతరమాహ-
కించేతి॥ కించ యదేతస్మాత్రస్మైవ న భవతీత్యర్థః- ఏతస్య దాశరథేర్యశో దానత్యోత్రో
త్స్నావానత్సనాఖ్యాత దేవనిశాపతిశ్చంద్రో పీతిరూపకం- ప్రమ్లాన కాంతిః ప్రక్షీణ
శోభో భవేత్-స్వసామర్థ్యేనైవ సీతా రావణం వినాశితవతీ రామస్త్వశక్త ఏవ జాతః
కిమిత్యపకీర్తిస్సంభవిష్యతీత్యర్థః॥ అతః హే భ్రాతరిత్యాదరేణామంత్రణం రఘుప
తౌ రఘునాయకే శాసితరావణవిధ్వంసితరావణేన శ్రీరామేణ రావణవిధ్వంసితే సతీత్య
ర్థః-మమ యాత్రా ప్రతి ప్రయాణం శ్రేయస్కీ ప్రశస్యా శ్రేష్ఠేతి యావత్॥ ❀॥ ప్ర
శస్యస్య శ్ర ఇతి శ్రాదేశః అతో మయైవమాగతుం న యుజ్యతే శ్రీరామోయథాశ్కీ

> యది తత్కుర్యామహం భస్మసాత్త్వం దాశరథేశ్శరస్య న భవేదా
> త్యోచితా పారణా। కించైతస్య యశోనిశాధతిరపి ప్రమ్లానకాంతి
> ర్భవేద్భ్రాతస్త్వం సితరావణో రఘుపతౌ యాత్రా మమ శ్రే
> యసీ॥౬౨॥౪॥ ఏవం వ్యాహృతః పవనసుతస్సీతాం వినీతాం పునరా
> బభాషే॥౬౩॥ ప్రమాయామృగేణ తవ మైథిలి వంచితాయాః శ్యా
> మామృగేణ పునరాగతిరిత్యయుక్తమ్। ఏషా కథాపి భువనే వితతా
> యది స్యాత్ క నామ రామధనుషః ప్రథితా ప్రశస్తిః॥........❀

ప్రకామగచ్ఛత్విత్యథాక్యయా ప్రోక్త్వా సహితవ్య ఇతి భావః॥ కర్తృవాక్యస్సంసృష్టిః-శా
ర్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్॥ ౬౨॥ ఏవమితి॥ ఏవముక్తేన ప్రకారేణ-వ్యాహృతః
ఉక్తస్సన్ ఏక్యర్థత్యేకః పవనసుతో హనూమాన్ వినీతాం వినయయుక్తాం సీతాం పు
న అబభాషే ఉక్తవాన్ ....❀

౬౩॥ తదేవాహ॥ మాయేతి॥ హే మైథిలి మాయామృగేణ కనకమృగేణ వంచితాయాః ప్ర
తారితాయాః విప్రలబ్ధాయా ఇతి యావత్-తవ మహానుభావాయా ఇతి భావః శాఖామృగే
ణ వానరేణ పునరాగతిః ప్రత్యాగమనమిత్యేతదయుక్తమనుచితం వంచనేనాపహరణం
పునస్స్వకోచేనాగమనం చేత్యేతత్సంభావితాయాస్తవ నయుక్తమితి భావః-రాజ్ఞ్యాః పు
నరాజనగరే ప్రవేశః ప్రసంగయుక్తమితి భావః కించ ఏషా ఉక్తా కథా వార్తాపి-భువనే జ
గతి॥ ... సంభువనం జగదిత్యమరః. వితతా విస్తృతా ప్రచురా స్యాద్యది తర్హి రామ

ధనుషః శ్రీరామచాపస్య జగత్త్రయప్రసిద్ధస్యేతి భావః. కాసామకామా ప్రశస్తిః పరని
రాసకత్వప్రయుక్తఖ్యాతిః ప్రథితా ప్రసిద్ధా స్యాదితి శేషః నస్యాదేవేత్యర్థః. అత
స్త్వయాల్పకాలక్లేశసహిష్ణుతయా ప్రస్థాతవ్యం శ్రీరామేణ పునరాగత్య రావణం జి
త్వా త్వం ప్రత్యానేతవ్యా చేత్యయమేవ రాద్ధాంత ఇతి భావః. వసంతతిలకావృత్తమ్॥
౬౭॥ అథ సీతాం ప్రశంసాపూర్వకం నిగమయన్నాహ॥ కిమితి॥ బహునా కిం కాలయాపన
కరైరనేకైర్వచనైరలమిత్యర్థః. సత ఇత్యేతత్పూర్వకమిదమేవ చింతితం పర్యాలోచి
తం సముచితత్వేనైతదేవ విచారితమిత్యర్థః॥ ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాదిస
మాప్తిష్విత్యమరః కిమేతదిత్యత ఆహ॥ యదిత్యాదినా రాఘవస్య రఘువంశోద్భవస్య శ్రీ
రామస్య గృహిణ్యా ధర్మపత్న్యాః యదర్హం యుక్తం తదేవ నిశ్చితం నిర్ణీతం. ఈదృ
శస్య అనిర్వాచ్యస్యేత్యర్థః. సమాచారస్య పాతివ్రత్యధర్మస్య యత్సదృశం తుల్యం
తదేవ ప్రకాశితమభివ్యంజితం. రావణాపరాధప్రక్రియాయాః యదనుగుణం అనురూ

> ౬౮ ॥ గ॥ కింబహునేత్యేతదేవ చింతితం యదర్హం రాఘవగృహి
> ణ్యాస్తదేవ నిశ్చితం యత్సదృశమీదృశస్య సమాచారస్య తదేవ ప్ర
> కాశితం యదనుగుణం రావణాపరాధప్రక్రియాయాస్తదేవాను
> మోదితం యదనుకూలం కులవధూశీలస్య తదేవ కథితం యదుచి
> తం క్షత్రియాణీవాణీప్రక్రమస్య తదేవోపక్రాంతమితి బహుశః
> ప్రశస్య సర్వథా రామలక్ష్మణౌ లంకామిమాం ప్రాప్తావితి జానకి

పం. తదేవానుమోదితం అభ్యుపగతం. కులవధూశీలస్య కులస్త్రీస్వభావస్య యదనుకూ
లం సమ్మతం తదేవ కథితముక్తం. క్షత్రియాణీ క్షత్రకులోద్భవా. ఆర్యక్షత్రియాభ్యాం
చేతి జీప్ అనుగాగమశ్చేత్యస్య వాణీప్రక్రమస్య వచనపరిపాట్యాః యదుచితం తదేవో
పక్రాంతమారబ్ధం. ఇత్యేవం బహుశః బహువారం ప్రశస్య ప్రస్తూయ. హే జానకి సర్వ
థా సర్వప్రకారేణ. ప్రకారవచనే థాల్ రామలక్ష్మణౌ లంకామిమాం ప్రాప్తౌ ప్రవి
ష్టావితి అవబుధ్యస్వ. తథా ఇమం జనం మామిత్యర్థః. ప్రస్థాతుం పునర్గంతుం పూ
రణశబ్దవదుపసర్గేణ ధాత్వర్థస్య బాధః అత ఏవ॥ ని॥ ప్రస్థానం గ... గమమిత్యమరః.
అనుజానీహి ఆజ్ఞాపయ అథ చ పునః ప్రష్టవ్యం కించిదవశిష్టం విద్యత ఇత్యాహ॥ కించేతి॥
తదేవాహ కాకుత్స్థేనేతి॥ కాకుత్స్థేన కకుత్స్థవంశోద్భవేన శ్రీరామేణ. విదితపూర్వం
పూర్వవిజ్ఞాపితమిత్యర్థః సుష్ఠు పేశలేతి సమాసః. కిమపి కించిత్ ఇంగితం ఆజ్ఞాపకవస్తు ఈ ...

తాం ప్రతిపాద్య తాం ఇత్యాబభాష ఇతి సంబంధః ||౬౪|| తతః కిం జాతం తత్రాహ || సేతి ||
సా సీతా - తుశబ్దో వ్యర్థః - దీర్ఘం నిశ్వస్య వక్తవ్యార్థాన్ స్మరణబీజోద్బోధక చింతాను
భావం సంపాదయన్తీయేత్యర్థః - నిశ్చిత్య తదుక్తం - సద్యశాదృష్టచింతా ద్యాస్స్మృతిబీజ
స్యబోధకా ఇతి - అథ ప్రత్యభిజ్ఞానాఖ్యాయికామాహ పురేతి || పురా పూర్వం - ఖలు శ
బ్దో వాక్యాలంకారే - తరుణతరైరత్యంతతరుణైః తరుభిః వృక్షైః రమణీయతయా సుందర
యా హేతునా - అథవా తరుణతరాన్తరవో యస్మింత తథోక్తం అతఏవ రమణీయం చత
స్వభావస్తతాతయా మందీభవన్నందనవైభవం ఇంద్రోద్యానసౌభాగ్యాతిశయో యస్మాత్ తస్మిన్ తథోక్త ఇత్యతిశయోక్తిః - చిత్రకూటకటకవనే చిత్రకూటాచలతటపిసే
రఘునందనో పథానీకృత ఉపబర్హీకృతః అంకః ఉత్సంగో యస్యాస్తస్యాః ||ని || ఉపధా
న రూప బర్హణమిత్యమరః - మమ పయోధరపరిసరేకుచప్రాంతే ఖరతరనఖరాగ్రైః అ
తిసశితనఖముఖైః విరచితం కృతం విదారణం ఖండనం యేన తం తథోక్తం - ధారాధర ఇతి

జానీహ్యనుజానీహి మాం జనం ప్రస్థాతుం కించ కాకుత్స్థే శుద్దిత
పూర్వమభిజ్ఞానం కిమపి దీయతామితి ||౬౫||౫|| పాతు దీర్ఘం వివి
శ్వస్య నిశ్చిత్య పురా ఖలు చిత్రకూటవనతరుణతరతరురమణీయత
యామందీభవన్నందనవైభవే రఘునందనేనోపధానీకృతాంగా
యామమపయోధర పరిసరే ఖరతరనఖరాగ్ర విరచితవిదారణం
ధారాధరనామానం కాకం రఘుపతిర్వ్యలోకయత్ ||౬౬|| ప||కు
శరూపము శేశయా సనాస్త్రం విజహౌ వాసవివాయసే సవీరః | అ

నామయస్యతం కాకం కాకాసురం రఘుపతిః శ్రీరామః వ్యలోకయత్ అపశ్యత్ ||౬౬||
అ|| తతః కిమకరోదిత్యత ఆహ || కుశేతి || సః వీరః శ్రీరామః వాసవస్యాపత్యం పుమాన్ వా
సవిః ||❀|| అత ఇఞ్ సచాసౌ వాయసశ్చ నతస్మిన్ ఇంద్రపుత్రే కాకాసురే - కుశరూపకు
శేశయా సహాస్త్రం దర్భరూపం బ్రహ్మాస్త్రం విజహౌ ప్రాయుంక్త - అథ బ్రహ్మాస్త్రగానంత
రం - సః కాకః నగరస్థాపన్నః చిరకాలజీవీ కాకః - తస్య శ్రీరామస్య కృపయా దయయా హ
తముష్టిమాత్రం యస్య సతథోక్తస్సన్ - యథార్థసంజ్ఞాం చిరంజీవతీతి చిరజీవీ ఇత్య
న్వర్థనామధేయం దధౌ - ఏతదభిజ్ఞానం శ్రీరామాయ కథయేతి వాక్యశేషః - సోయం బ్ర
హ్మాస్త్రావధృతస్సన్ శరణ్యాంతరాభావాత్తమేవ పరమకారుణికం శ్రీరామం శరణంగ
త్వా పునస్తత్కృపయా అమోఘాయ బ్రహ్మాస్త్రాయ నేత్రమేకం దత్వా ముక్తోభూదిత్య
ర్థః ||ని|| చిరజీవీ చెకద పితృకాననిః పికవర్ధన ఇత్యమరః - తథా రామాయణే || ❀ || సా

దర్భం సంస్తరాద్గృహ్య బ్రహ్మాస్త్రేణ హ్యయోజయత్ - ప్రదీప్త ఇవ కాలాగ్నిర్జజ్వా లాభిముఖో ద్విజం - స తం ప్రదీప్తం చిక్షేప దర్భం తం వాయసం ప్రతి - తతస్తం వాయసం దర్భస్సోఽంబరేఽనుజగామ హేతి - ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥ ౬౭ ॥ ఇత్థం వాచకరూపమభిజ్ఞానం దత్వా సద ప్రతివస్తురూపం దాతుం ప్రావర్తతేత్యాహ ॥ సేతి ॥ సైషా సీతా పరిచితకథాస్మరణేన పూర్వానుభూతవృత్తాంతస్మృత్యా ద్విగుణితా ద్విరావృత్తా దుదగ్రా దురవస్థా యస్యాస్సా తథోక్తా సతీ - కేశపినద్ధం చికురాచ్ఛాదితం ॥ ని ॥ అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనాని చేత్యమరః ॥ ❁ ॥ వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః ఇత్యపరశారలోపః - నవ్యాలేకమణిక్తః అపరమన్యత్ ఇదం వక్ష్యమాణం చూడామణిమిత్యర్థః - ఉన్ముచ్య విసృజ్య ॥ ౬౮ ॥ చూడామణిమితి ॥ కృశాని రహవేదనవశాత్ కార్శ్యవస్థాపన్నాని అంగాని యస్యాస్సా కృశాంగీతన్వీ సీతా ॥ ❁ ॥ అంగగాత్రకంఠేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమితి జీప్ - దశాస్యాత్ రావణాత్ యః సంత్రాసః భీతిః తేన పుంజితః పిండీభూ

ధృతత్త్రపహ్నాహ్యతాతీమాత్రశ్చి రజీవీసదధో యథార్థ సంజ్ఞామ్ ॥ ౬౮ ॥ సైషా పరిచితకథాస్మరణద్విగుణితదుర్దశా కేశపినద్ధమపరమిదమున్ముచ్య ॥ ౬౯ ॥ చూడామణిం కపివరస్య దదౌ దశాస్యసంత్రాసపుంజితరుషాగ్నిదశం కృశాంగీ । ఆదాయ తత్త్వ ఇతి పూర్వమసౌ ప్రతస్థే మాణిక్యగర్భవదనోరగతుల్యబా

తో రోషాగ్నిః కోపాగ్నిః తస్య దశేవ దశా అవస్థా యస్య తం తథోక్తం ॥ ❁ ॥ రుష్ట్రహాలంతాద్వికల్పాట్టాప్ అత్రోత్ప్రేక్షోపమా ప్రాణితాని దర్శనాత్ - చూడామణిః శిరోరత్నం కపివరస్య వాసరోత్తమస్య హనూమతః దదౌ శ్రీరామాయ ఏతమర్పయ దశేతి దత్తవతీ అత్ర కపివరస్యేతి సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ ॥ ❁ ॥ యతః కర్మణా యమభిప్రైతి స సంప్రదానమితి సంప్రదానసంజ్ఞా న భవతి - స్వనివృత్తిపరస్వత్వరూపస్యాభావాత్ న హి స్వీయం ధనమస్మైదీయతే కింతు ప్రత్యభిజ్ఞానప్రదర్శనమాత్రేణ మణిదానవ్యపదేశః తథా చ న స్వేవమపి రజకస్య వస్త్రం దదాతిష్విత్యత్రాపి ప్రాప్నోతీతి చోద్యముద్భావ్య నైతదస్తి - దానం హి నామ పూజ్యానుగ్రహకామ్యయా ద్రవ్యపరిత్యాగః పరస్వత్వాపాదనం చ నితచ్ఛేహనాస్తీతి స్యానకారేణోక్తం న ను - భాష్యకారము తే ఏకు చతుర్థ్యర్వభావ్యం తథా చ కైయటకారైః కైశ్చిదన్వర్థసంజ్ఞావిధానాద్దదాతి విషయ ఏవ సంప్రదానసంజ్ఞేత్యభ్యుపగతం - దానం చ స్వస్వత్వనివృత్తిపరస్వత్వా

వృత్తిపర్యంతేతి ప్రత్యాఖ్యాతముభయముక్తం అన్యత్ర భాష్యకారేణ సంజ్ఞాభ్యావగ
మాత్-తథాచ క్రియాగ్రహణస్యగత్యర్థకర్మణి విహితస్యసూత్రస్యచ ప్రత్యాఖ్యా
నంకృతంతథాన్వత్వనివృత్త్యభావవద్దాతేః ప్రయోగోదృశ్యతేన మోదాప్రయమలిద్ధా
ద్యాదితిఖండికోపాధ్యాయస్యచ పేటికాందవాలీతిచ నప్రసంచము పవాదిత్వాదితి
అతఃకపివరఃతత్ప్రణతిపూర్వంతస్యాస్సీతాయాః నమస్కారపూర్వకమాదాయస్వీకృ
త్యమణిమితిశేషః-మాణిక్యంగర్భేయస్యతన్మాణిక్యగర్భంపదసంప్రత్యయస్య తేన
తథోక్తేనఉరగేణసర్పేణతుల్యాఃసదృశాఃబాహుర్యస్యసఃతథోక్తస్సన్ - ప్రతస్థేప్రస్థిత
వాన్ ఉపమాఅస్యాశ్చపూర్వోక్తాలంకారేణసంసృష్టిః-వసంతతిలకావృత్తం॥౬౯॥
తతఃప్రస్థానానంతరం ప్రభంజనాత్మజో వాయుసూనుః కృతకృత్యః కృతార్థస్సన్
నిర్గత్యసీతాసాన్నిధ్యాన్నిష్క్రమ్య నిజాగమనంనిశాచరపతేః రావణస్య ప్రకా
శయితుంప్రకటయితుమశోకవనికాంబభంజ మమర్దేత్యుత్పాటయామాసేత్యర్థః॥
౭౦ ||తదేవాహ|| స్వేతి||స్వకృత్యైః నిజచంక్రమణక్రియాభిః శాఖానాం ద్రుమా

హుః ||౬౯||గ|| తతఃకృతకృత్యఏష నిశాచరపతేః ప్రకాశయిష్యన్ని
జాగమనమశోకవనికాంబభంజప్రభంజనాత్మజః ||౭౦||స||స్వకృ
త్యైశ్శాఖానామవనతిమతీవ ప్రకటయన్నమార్గేణ భ్రామ్య
న్పరికలితభంగస్సుమనసామ్। ద్విజానాంసత్రాసంశ్రుతమధు
రవాచాంవిరచయన్నయంలజ్జోద్యానేదశవదనలీలామతనుత॥

టీ॥ అతివాత్యంతమవనతింభుగ్నత్వం ప్రకటయన్ ప్రవర్తయన్-అన్యత్ర స్వకృ
త్యైః నిజవ్యాపారైః శాఖానాంవేదభేదానాం అతివావనతిం సమ్యగ్వివేచనం ప్ర
కటయన్ స్ఫుటీకుర్వన్॥ ని॥ శాఖావేదప్రభేదేషు బాహౌవం ప్రేద్రుమాంగయోరి
త్యుభయత్రాపియాదవః-తథాఅమార్గేణఅన్యమార్గేణ భ్రామ్యన్ సంచరన్ అ
న్యత్ర లోకవిరుద్ధమార్గేణవర్తమానః॥ ॥శాఖాప్రశాఖాదినావికల్పాత్ కన్ప్రత్య
యః-సుమనసాంపుష్పాణాంఅన్యత్ర దేవానాంచ పరికలితభంగో విరచితవ్యాయామ
ఇత్యర్థః॥సు॥సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రియాం దేవబుధయోః పుమానిత్యుభయత్రాపి
వైజయంతీ-తథాశ్రుతిమధురవాచాంశ్రోత్రానందకరవాచాంద్విజానాంఅండజానాం
అన్యత్ర శ్రుతిమధురవాచామామ్నాయమనోహరవచనానాంద్విజానాంవిప్రా
ణాంసంత్రాసంభయంవిరచయన్ కుర్వన్॥ని॥ శ్రుతిః శ్రోత్రే తథామ్నాయే
దంతవిప్రాండజాద్విజాఇత్యుభయత్రాపివిశ్వప్రకాశానుసారాత్ - అయంహనూమాన్

లంకోద్యానే అశోకవనికాయాం· దశవదనలీలాం రావణవిభ్రమముద్దిశ్య అత్ర అస్య త్రాసంభవాత్ తత్సదృశీం లీలామితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపా నిదర్శనా· సా చోక్తశ్లేషానుప్రాణితేతి సంకరః· శిఖరిణీవృత్తమ్ ॥౨౧॥ తదన్వితి॥ తదను అశోకవనికాభంగానంతరం సరభసం సవేగం ॥ని॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః· ఆరక్షః వనపరిపాలకం ప్రాజనుస్త్వరయైకః ॥❁॥ ప్రాజనమితి తద్వచా సారక్షో గణశ్చ అశోకవనపరిపాలకరాక్షసనివహా ఇత్యర్థః· తేన నివేదితం జ్ఞాపితం యత్ప్రముదావనకదనం వానరకృతాశోకవనభంగః ॥ని॥ స్యాదేతదేవ ప్రమదావనమంతఃపురోచితమిత్యమరః ॥❁॥ వద్యాపోన్యతరస్యామితి హ్రస్వః తేన హేతునా కుపితేన క్రుద్ధేన దశవదనేన రావణేన ప్రేషితాన్ ప్రహితాన్· పిత్ర్యపతికింకరభయంకరాన్ కింకరాన్ అశీతిసహస్ర సంఖ్యాకాన్ నిజకింకరానిత్యర్థః ।తథా చ రామాయణం ॥❁॥ తేషామశీతిసాహస్రం కింకరాణాం తరస్వినామితి ॥❁॥ మేఘపంక్తిభయే ముక్య గేళు

౨౧॥ గ॥ తేనానుసరభసమారక్షకరక్షోగణనివేదితప్రముదావ
నకదనప్రకుపితదశవదనప్రేషితాన్ పిత్ర్యపతికింకరభయం
కరాన్ కింకరాన్ ప్రహస్తపుత్రేణ జంబుమాలినా సహ ని
హత్య చైత్యతోరణముపగతవతి హనూమతి ॥౨౨॥ గ॥ పునరపిని
శమితామితనిశిచరగణమారణో రావణస్స చివాన్పఞ్చ స
ప్తాపసప రాక్ర మాన్ప్రహసనప్రముఖాన్వలీముఖం జీవ

శోయమాగమః· ప్రహస్తపుత్రేణ ప్రహస్తాఖ్యమంత్రిప్రవరతనయేన జంబుమాలినా సహ నిహత్య మారయిత్వా హనూమతి చైత్యతోరణం ప్రాసాదద్వారోపరితనభాగముపగతవతి అధిగతవతి సతి ॥౨౨॥ పునరితి॥ పునర్భూయోపి నిశమితం హతశేషైః శ్రావితం

అమితనిశిచరగణమారణం అశీతిసహస్రసంఖ్యాకరాక్షసనివహానాం మారణం యస్య తథోక్తస్సన్ రావణః పంచానన పరాక్రమాన్· సింహతుల్యబలాన్ ప్రహసనప్రముఖాన్ ప్రహసనాదీన్· పంచ సచివాన్ మంత్రిసుతాన్· వలీముఖం వానరం జీవగ్రాహం గృహీత్వా ॥❁॥ జీవతీతి జీవః ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః· జీవంతం గృహీత్వా జీవగ్రాహం గృహ్ణాత్విత్యర్థః దూతవధస్య శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్· జీవతస్తస్య విలోకనకౌతుకాద్వేతి భావః ॥❁॥ సమూలేత్యాదినా ణముల్ప్రత్యయః కషాదిత్వాదనుప్రయోగః ఇత్యుక్తత్వాత్ శేషః ప్రహిణోత్ ప్రేషితవాన్ ॥❁॥ హాగతావితి ధాతోః హి

సుమిత్రానుతత్వం ॥౭౨॥ తత్రేతి॥ తత్ర చైత్య తోరణే-తానపి పంచ షణ్ విహగాన్ తోరణపరి ఘేణ తోరణస్థార్గలేన పంచతాం మరణం నీత్వా నిహత్యేత్యర్థః । ముహుర్ముహుః పునః పునః అహం దాశరథిదూత ఇత్యేవమాత్మానముద్ఘోషయంతం॥ ౭౩ ॥ దాసోహం కో సలేంద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణ ఇతి వారం వారమాత్మానం ప్రఖ్యాపయంతమిత్య ర్థః । హనూమంతం నియంతుం నిగ్రహీతుం నిఖిలరక్షసాం నియంతా సకల రాక్షస సా ర్వభౌమః - రావణః - అభ్యక్షం పురోవర్తినం సమర్థం వా అక్షకుమారం ఆత్మీయం నిజత నూజమధ్యక్షీకృత్య ప్రాహిణోదిత్యర్థః ॥ ౭౪ ॥ రక్ష ఇతి॥ రక్షస్సంఘట్టనేన రాక్షససమ వాయేనైవ వక్షస్సంఘట్టనేన వక్షస్స్థలసంఘర్షణేన చూర్ణీకృతాః త్రోటి తాః కనకకలశా భిత్తయః శాలాశ్చ యస్మిన్ తత్ తథోక్తం చైత్యం ప్రాసాదస్తదుద్ధయా తదుత్పన్నయా ధూళ్యా పరాగేణ-అకాలే అనియతకాలే-సంధ్యా

గ్రాహం గృహీత్వమితి ప్రాహిణోత్ ॥౭౩॥ తత్ర తానపి
తోరణపరిఘేణ పంచ పంచత్వం నీత్వా ముహుర్ముహు
ర్దాశరథిదూతోహమిత్యాత్మానముద్ఘోషయంతం హనూమం
తం నియంతుం నియంతా నిఖిలరక్షసామధ్యక్షమక్షకుమా
రమక్షిపత్ ॥౭౪॥ రక్షస్సంఘట్టచూర్ణీకృతకనకమయ
క్ష్మాచైత్యోత్థధూళ్యా వక్త్రాణామకాలే రణశిరసి మరు
ద్యద్వీరలక్ష్మీమేతః రక్షశ్శూరాక్ష శారాంకితతలఫలకే
క్షేపణీయాం హనూమానక్షక్రీడాం విధాతుం దశముఖనగ

రాంగణే ఆకాశం అరుణయన్ అరుణీకుర్వన్నిత్యర్థః ॥౭౫॥ రుణశబ్దాత్ త్కరోతీతి ణిచ్యం తాల్లట శత్రాదేశః - అత ఏవ వీరలక్ష్మ్యా విజయశ్రియా సహితో హనూమాన్ - రక్షశ్శూరాక్షశయా ఇత్యాఖ్యయా సాత్తా తథోక్తా శూరాః అక్షాః ప కరణాని యస్యాం తాం మితిబహువ్రీహిః - క్వచిదపచయవివక్షాయాం - శారశబ్దస్య స్త్రీ లింగ ప్రయోగః ॥ శారీ స్యాదక్షకాష్టాదివివక్షాపచయేయదీత్యభిధానాత్ క్షేతతలమేవ ఫలకం తస్మిన్ క్షేపణీయాం ప్రవర్తనీయాం - అక్షక్రీడాం అక్షకుమార సంహరణకేళిం - అక్షద్యూతకేళిం చ - దశముఖనగరీచత్వరేలంకాపురప్రాంగణే విధా తుం కర్తుం - సంస్తీర్ణరేణ్వాం కృతవాన్ - రక్షశ్శూరాక్ష శారాంకితతలఫలకే క్షేపణీ యాం నితిపాఠే - రక్షశ్శూరా ఇత్యాఖ్యా యేషాం తాన్ శూరానక్షాన్ కరణాని అంకితతలఫలకే క్షేపణీయాం నిక్షేపణీయామితి విధాయేతి శేషః ॥ అన్యత్సమానం - అత్ర శారశబ్దస్య ఆకా

ఖాంతత్వేన పుల్లింగతా యాంకవిశేష ప్రయోగః ॥౭॥ పుణ్యో హైమమ్లాబాహూ ఔముస్తు దేవనా పాశకాశ్చ తేఇత్యమరః. శ్లేష సంకీర్ణో యంరూపకాలంకారః. ప్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౭౫॥ తత్తుణమితి॥ తత్తుణం తస్మిన్నే వతుణే క్షణదాచ రాణాంరాక్షసానాంమిషతాం పశ్యతాం మేవసతాం మిషతః క్షణదాచరాసనాదృత్యేత్యర్థః ॥ ॥ షష్ఠీచానాదరఇతి షష్ఠీ. కంగేరణరంగేసిష్పపకృత్యం అక్షవినాశకృత్యం నిష్పాదితం నిర్వర్తితం యేనస తథోక్తః. తథా ఉత్పాటిత స్తంభ జాతేన సముత్పాటిత స్తంభసంభూతేన జాతవేదసా అగ్నినా. సంభ్రమణజనితాగ్నినేత్యర్థః. చైత్యప్రాసాదం చైత్యగోపురం. దగ్ధ్వా సమీరసుతో హనూమాన్ . భూయః పునరప్యుపాశ్రితతోరణః సమధిరూఢతోరణాంతరో బభూవ. పూర్వతోరణస్య దగ్ధత్వాత్ తోరణాంతరసమాశ్రితత్వం తత్ర ద్రష్టవ్యం తథా చ రామాయణం ॥ ॥ ప్రాసాదస్య మహాంతస్య స్తంభం హేమపరిష్కృతమ్. ఉత్పాటయిత్వా వేగేన హనుమాన్ పవనాత్మజః. తతస్తం భ్రామయామాస శతధారం మహాబలః. తత్ర చాగ్నిస్సముద్భవత్ప్రాసాదం చాప్యదహ్యతేతి. ఏతద్వృత్తాంతమత్రకు

ర్వతశ్చ తత్వరేతత్పరేపా॥౭౫॥ గ॥తత్ క్షణం క్షణదాచరాణాం
మిషతామేవనిష్పాదితరంగనిష్పపకృత్యశ్చైత్యప్రాసా
దముత్పాటితస్తమ్భజాతజాతవేదసాదగ్ధ్వా భూయోఽప్యు
పాశ్రితతోరణస్సమీరణసుతో బభూవ ఏవమపివృత్తాంతంశ్రు
త్వాకుపితస్యనిశాచరపతేర్వ్యగపదేవనిపేతుః పుత్రైపుత్రా
మజితసమితిహేతోర్వింశతిదృష్టయః॥ ౭౬॥ ప॥ అగమిషభువ

నారవినాశ బాతానామపి శ్రుత్వాకుపితస్యనిశాచరపతేః రావణస్య. వింశతిదృష్టయోవిశతివింశతిసంఖ్యాకా అపిదృశః సమితిహేతోః యుద్ధార్థమిత్యర్థః ॥ ॥ సమిత్యాజిసమి ద్యుధఇత్యమరః. షష్ఠీహేతు ప్రయోగఇతిషష్ఠీ. పుత్రే నిజతనూజే సుత్రామజితి ఇంద్రజితి. యుగపదేకవారమేవనిపేతుః ప్రసస్రుః ఇత్యేవ మేవ అన్య సాతనేసమర్థో నాన్య ఇతిగౌరవాదరాభ్యాం మేకద్వైక్షణనిఖిలాభిరపిదృష్టిభిః రావణః పుత్రమింద్రజితమద్రాక్షీదిత్యర్థః ॥౭౬॥ తతః కింతత్రాహ॥ అనిమిషేతి॥ నవిద్యంతే నిమేషాణియేషాం తే అనిమిషాః దేవాః ॥ ॥ ఇగుపధలక్షణః క ప్రత్యయః. తేషాం భువనే స్వర్లోకే వాప్యస్మిన్నంతరిక్షే భువర్లోకే వా భూతలే వా. సమరముపగతం రణోన్ముఖం త్వాం వీక్షితుం ద్రష్టుం. యదాధ్యాంతుకింవక్తవ్యమిత్యర్థః. కస్సమర్థః కః శక్తః ఇవకోపీత్యర్థః భూర్భువస్స్వర్లోకేషు నరచారణసురాణాం సర్వేషామపిజగదేకవీరేణత్వయా ప్రతి

తత్ర్యాదితి భావః-ఇత్యేవం భూతేన మతివచనేన స్తుతివాక్యేన మేఘనాదమింద్రజితం శ్లా
ఘయన్ ప్రశంసయన్ రాక్షసేంద్రో రావణః ప్లవంగం వానరమిహ త్రయ
ప్రాఖియ ఇత్యుక్త్వేతి శేషః- ప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్॥ మాలినీవృత్తమ్॥ ౨౬॥ నేతు
ము॥ నిశాచరపతేః రావణస్య-శోకరసం విషాదం నేతుం ప్రాపయితుం తథా రక్షసాం
చమూం రాక్షససేనాం శమయితుం-తథా తస్య రావణస్య అంతఃపురం రోహితః అవరోధ
శుద్ధాంతః తాసాం మృగాక్షీణాం నారీణాం రోదనమిత్యర్థః॥ ॥ వృథగ్విన ఇత్యాదినా తృతీయా వివ
ల్పాత్పక్షే ద్వితీయా రోదనం అశ్రు మోచనం రచయితుం కర్తుం-తథా సూర్యాచంద్
ద్రమసోః దివాకరనిశాకరయోః అహూరాత్రం స్వకరప్రసారణేన జగచ్ఛోధకరయో
రితి భావః- దేవతాద్వంద్వే చేతి దీర్ఘః - ప్రవేశవికలాం ప్రవేశరహితాం రావణభ
యాత్ప్రవేష్టుమశక్తామిత్యర్థః లంకాపురీమగ్నిజ్వాలానలేన శుద్ధాం ప్రవి

నేవాహ్యస్మిన్వా భూతలే వా సమరముపగతం త్వాం విజేతుం
కస్సమర్థః। ఇతి నుతివచనైః శ్లాఘయన్మేఘనాదం ప్లవగ
మిహనమే ప్రాహిణోద్రాక్షసేంద్రః ॥౨౬॥ నేతుం
శోకరసం నిశాచరపతేర్హంతుం చమూం రక్షసాం తత్యాంతః
పురమోహితాం రచయితుం మానస్విని రోదనమ్। సూర్యా
చంద్రమసోః ప్రవేశవికలాం లంకాపురీమగ్నినా శుద్ధాం కర్తు
మనుద్యవానసజితా జాతోరణస్తోరణే ॥౨౭॥ సంగ్రామ
మదిరా సేత స్మిన్ జహర్ష శరవర్షిణా। బహీనా మేఘనాదేన

ప్రకతురాం చేత్యర్థః-అయుష్యహనూమతః వాసవజితా ఇంద్రజితా సహాతో
రణసైత్యాశరిత్ర సద్వారతోరణః జాతః-అవశ్యం భావినో రణస్య బ్రహ్మశాపినివార
యితుమశక్యత్వాదితి భావః-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ॥౨౭॥ సంగ్రామేతి॥ శ
రాః ప్రాణాః శశాణీనీరాణి దవషట్ తిష్ఠతోః॥ ౧॥ శరోవత్యాద్యగ్ర పాతేబాణ
కాంక్షత్వ కాంతత్తే-శరణీర్దేచేతి నానార్థరత్నమాలా-తస్మిన్స్వాపర్యంతసంగ్రామ
మదిరాపానం మేఘమ్భృత్సమిథతస్మిన్॥ ౧॥ మేఘమ్భృత్యాదుద్దరసమిత్యమరః మేఘనా
దేవపరిజనాన్యగతేస్తేషు బహీనాకు యస్సారవధ॥ ౧॥ మయూరోబర్హిణో బర్హీత్యమరః
మేఘనాదేన ఇంద్రజితా గర్జితమ్ మేఘనాదేనజహర్షేత్యుత్తా పు-బ్రహ్మాస్త్రతుల్యవీర
మిత్యుగ్రాగలా భావితి భావః-తథిమయుత్సత్యనంతరపేషు వమేఘపత్పాదనశీలత్వా స్మేఘ
శాపదిత్యేకత మంత్రిష్ఠే సత్క్రీడేయమనుపమా॥ ***************

టీ॥ తదన్విత। తదను తదనంతరం యాతుధానబలప్రధాననిధనేనా ఉపసేనానాయక వినాశేన ప్రవృద్ధః కుపితః దశకంధరాత్మజః ఇంద్రజిత్ వివిధాయుధైః తథ్యం నానావిధాస్త్రైర్వ్యర్థీకృతాం విమృశ్య జ్ఞాత్వా విజయశ్రియా వీరలక్ష్మ్యా హేతునా సంగతకంఠం సంగతకర్ణ్యం విజయశ్రియా సంగతకంఠం ప్రాప్తసంబంధమితి వా॥ వి॥ కంఠో కంఠశ్చ ఆమోదితే శే సంబంధగవర్గయోరిత్యుభయత్రాపి విశ్వప్రకాశః కంధవహనందనం మారుతిం శితాం ఛందాస్త్రేణ చతుర్ముఖాస్త్రేణ బబంధ అయమవధ్య ఇతి మత్వా నిగృహీతవానిత్యర్థః। తథా చ రామాయణం। ❁॥ అవధ్యోయమితి జ్ఞాత్వా తమస్త్రేణాస్త్రతత్వవిత్ నిజగ్రాహ మహాబాహుర్మారుతాత్మజమింద్రజిదితి ॥౮౦॥ తేనేతి। తేన దివ్యాస్త్రేణ బ్రహ్మాస్త్రేణ వివశశరీరం పరవశగాత్రం హనూమంతం పిశితాశనాః రాక్షసాః శణవల్కలైః వల్కలవిశేషరచితరజ్జుభిరిత్యర్థః। ఆంధ్రభాషాయాం జనపనార

మేఘనాదేన మారుతిః ॥౭౯॥ గ॥ తదను యాతుధానబలప్ర
ధాననిధనప్రవృద్ధో వివిధాయుధైస్తథ్యం విమృశ్య విజయశ్రీ
సంగతకంఠం కంధవహనందనం శితాస్త్రేణ బబంధ దశ
కంధరాత్మజః ॥౮౦॥ గ॥ తేన దివ్యాస్త్రేణ వివశశరీరమేనం పిశి
తాశనాశ్శణవల్కలైర్బబంధుః ॥.................................❁
శ్లో॥ ప॥ సమారుతేస్తైః కృతపాశబంధో భవద్బంధన
మోక్షహేతుః । పురా పులస్త్యాన్వయపాంసనేన బందీకృతా
నాం సురసుందరీణామ్ ॥౮౧॥ గ॥ తదనంతరమితర వానవహ
స్తయుగలం బబంధుః ॥ ❁॥ తతస్తే రాక్షసా దృష్ట్వా నిర్విచేష్టమరిందమమ్। బబంధుశ్శణవల్కైశ్చ ద్రుమచీరైశ్చ సంహతైరితి శ్రీరామాయణవచనం। నను ఇంద్రాద్యవధ్యస మహాబలవతో హనూమతః కథం రాక్షసకృతబంధనమితి చేత్సత్యం। పితామహవరదానా నుసంధానాత్ రావణదర్శనకుతూహలతయా స్వయమేవ నిబద్ధ ఇత్యలమతి ప్రసంగేన ॥౮౧॥ సమితి। సః తైః యుతః హనూమాన్ కృతపాశబంధః కృతః రాక్షసరజ్జుకృతబంధ ఇత్యర్థః। ❁॥ అవజ్ఞోర్థే బహువ్రీహిః జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః। మాఘ తే హనూమతః బంధః పురా పూర్వం పులస్త్యాన్వయపాంసనేన కులన్యబ్రహ్మకులదూషకేన రావణేన బందీకృతానాం ఉపగ్రహీకృతానాం కారాగృహబద్ధానామిత్యర్థః॥ వి॥ ప్రగ్రహోపగ్రహౌ బంద్యామిత్యమరః। సురసుందరీణాం దేవతాస్త్రీణాం బంధవిమోక్షహేతు ర్నిరంతరనిరోధనకారణమభవత్। లంకాదాహాదినా దత్తస్త్రీభావనశ్యాత్ తాత్వా

దితిజవః॰ వృత్తముపజాతిః॥౮౨॥ తదనంతరమితి॥ తదనంతరం బంధనానంతరం హనూ
మాన్ ఇతరహానస్య అన్యకృతబంధనస్య అసహతయా అ
సహిష్ణుతయా నిహ్నుత తస్య తిరోహితసామర్థ్యస్య దివ్యాస్త్రస్య బ్రహ్మాస్త్రస్య ప్రభా
వం సామర్థ్యం విభావయన్ పర్యాలోచయన్॰ విభావరీచరపతితనూజః ఇంద్రజిత్
పవనతనయం హనూమంతం॰ నిజపితృసమీపం రావణనికటం ॰ ఉపనినాయ ప్రాపిత
వాన్॰ దివ్యాస్త్రస్యేతరసంబంధాసహిష్ణుత్వముక్తం॰ శ్రీరామాయణే ॥*॥ సబద్ధస్తేన
వల్కేన విముక్తోస్త్రేణ వీర్యవాన్ ॰ అస్త్రబంధస్స చాన్యం హి న బంధమనువర్తత ఇతి॥
౮౩॥ సఇతి॥ సోయం హనూమాన్॰ అంధకారేః అంధకాసురసంహారస్య శివస్య లీలాద్రిః
క్రీడాశైలః కైలాసః తస్య తోలనేన ఉచ్చాలనేన పరీక్షితం పరిశోధితం బాహువీర్యం భుజ
శక్తిర్యస్య తం అప్రమేయబాహుపరాక్రమశాలినమిత్యర్థః॰ కించ బందీకృతానాం

తయా నిహ్నుతస్య దివ్యాస్త్రస్య ప్రభావం విభావయన్విభా
వరీచరపతితనయః పవనతనయం నిజపితృసమీపముపనినా
య॥౮౩॥ సోయం దశకంధరమంధకారిలీలాద్రితో
లనపరీక్షితబాహువీర్యమ్ । బందీకృతేంద్రపురవారవధూ
కరాగ్రవ్యాధూతచామరమరుచ్చలితోత్తరీయమ్ ॥౮౪॥
౮౫॥ ఆపాటలాధరపుటాంతవిరాజమానదంష్ట్రామయూఖప్రస
రశారశరీరకాంతిమ్। సంధ్యాంబుదాంతరితమధ్యసుధామ

ఇంద్రపురవారవధూనాం అప్సరసాం కరాగ్రైర్వ్యాధూతానాం చామరాణాం ప్రకీ
ర్ణకానాం మరుతా చలితముత్తరీయం సంవ్యానం యస్య తం తథోక్తమితి స్వభావోక్తిః॥
*॥ స్వభావోక్తిస్తు డింభాదేః స్వక్రియారూపవర్ణనమితి లక్షణాత్॥సి॥ చామరంతు ప్రకీర్ణ
కం॰ సంవ్యానముత్తరీయం చేత్యమరః॰ దశకంధరం రావణం దదర్శ ఇతః ప్రభృతి శ్లోకపం
చకేన సంబంధః॰ వసంతతిలకావృత్తమ్॥౮౪॥ అథ త్రిభిః దశకంధరం విశినష్టి॥ ఆపాటలేత్యాదినా॥
ఆపాటలస్య సమంతాద్రక్తవర్ణస్య అధరపుటస్య అధరదళస్య అంతే అంతికే విరాజ
మానం ప్రకాశమానం యద్దంష్ట్రాణాం దంతవిశేషాణాం మయూఖజాలస్య ప్రసరేణ ప్ర
సారేణ శారః కృష్ణవర్ణారక్తః శబలః శరీరకాంతిః దేహశోభా యస్య సః॥సి॥ కృష్ణరక్త
సితశ్శార ఇతి యాదవః॰ అతఏవ సంధ్యాంబుదేన సంధ్యాకాలమేఘేన సంధ్యారాగ
రక్తాంబుదస్య రక్తవర్ణద్యోతనార్థం అంతరితం తిరోహితం మధ్యం యస్యాస్సా
తథోక్తా యా సుధాంశుమయూఖరేఖా చంద్రరేఖా తయా అభిరామం సుందరం వాసవనీలశై

ఙ్గం ద్రనీలాచలమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా ||౧౫|| సంగ్రామేతి॥ పునస్సంగ్రామకేళిషు
రణవిహారేషు పరిఘట్టనేన వ్యాఘాతేన భగ్నాశ్చకలితాః అతఏవ మగ్నాః సలీనాశ్చ
యే దిగ్గజదంతాః దిగ్గజదశనాః తైః కృతాః విరచితాః ముద్రాః చిహ్నాని యస్య తత్తథో
క్తం. భుజాన్తరాళం వక్షఃస్థలం యస్య తం. అతఏవ ఛాయాత్మనా ప్రతిబింబరూపేణ॥ని
ఛాయాత్మనాతపేశాం తౌ ప్రతిశ్రి . పార్శ్వజాయయోరితి వైజయంతీ. ప్రతితరంగంతరం
గతరంగే విరాజమానేన శీతాంశుమండలేన చంద్రబింబేన సనాథం సహకృతమంబురా
శిమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా||౧౬|| నిశ్శ్రేయసేతి॥ నితరాం శ్రేయో నిశ్శ్రేయసః ముక్తిః||౧||ముక్తిః
కైవల్యనిర్వాణ శ్రేయోనిశ్శ్రేయసామృతమిత్యమరః||❀||అపవర్గాదిసూత్రేణ అజంతని
పాతః తస్య ప్రణయినీం ప్రార్థకాం ప్రాపికామిత్యర్థః పదవీం మార్గం నిరోద్ధుమావరితుం
అత్తఘూర్ణం సమాలీనమంతరం. త్రయాణాం లోకానాం సమాహారస్త్రైలోక్యం త్రిభువనం||❀||చాతుర్వర్ణ్యా

శఙ్ఖరేఖాశిఖరాంకమివ వాసవనీలశైలమ్||౧౫|| ప్ర॥ సం
గ్రామకేళిపరిఘట్టనభగ్నమగ్న దిగ్దంతిదంతకృతముద్రభు
జాంతరాళమ్। ఛాయాత్మనా ప్రతితరంగవిరాజమానశీతా
శుమండలసనాథమివాంబురాశిమ్ ॥ ౧౬ ॥ ప్ర॥ నిశ్శ్రేయ
సప్రణయినీం పదవీం నిరోద్ధుం త్రైలోక్యపాపపరిపాకమి

దిత్యాత్తస్వదేహమ్ష్యత్ తత్రయాని పాపాని తేషాం పరిపాకం పరిపక్వమివస్థితమిత్యు
త్ప్రేక్షా. తథా సూర్యేందుపావకానాం మహాంసి తేజాంసి ॥౧౭॥ తేజోధామమహామణీతి
త్యమరః. తమోబలేన తమస్సామర్థ్యేన అంధకారస్యేవేతి భావః యథేచ్ఛం స్వచ్ఛందం
జిత్వా ఆక్షిప్య కంఠబంధం అంధకారం ధ్వాంతమివస్థితమిత్యుపాత్తగుణనిమిత్తస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా. పూర్వోత్ప్రేక్షయా సంసృజ్యతే ॥౧౮॥ సఇతి॥ సపిశితాశనేంద్రరావ
ణోపి. సమీరపుత్రం వాయునందనం ప్లవంగం హనూమంతమభివీక్ష్య అభిముఖం దృష్ట్వా
విస్మయమానః ఆశ్చర్యం ప్రాప్నువాన్ హృదయం యస్య సతథోక్తస్సన్. కైలాసశై
లచలనం కైలాసపర్వతోద్ధరణం తదేవాగః అపరాధః॥ని॥ ఆగోపరాధో మంతుశ్చేత్య
మరః తస్మిన్ - శాపదాయీ నకేవలం ముఖే ద్ధా కైలోద్ధరణమాత్రమపి తు యస్మాత్
త్వం వానరరూపతయా మాముపహసితవానసి తస్మాత్ త్వం వానరైనైవ తింగమిత్యుపే
త్యేవం రూపశాపప్రదాతేత్యర్థః॥ నందీశ్వరః శివపార్షదః॥ని॥ భృంగిభృంగిరిటిస్తుం
డునందినానందికేశ్వరఇత్యమరః. స్వయం సాక్షాదుపాగతః వానరరూపేణ సమాగత ఇ
త్యేవం ప్రకారేణ అమంస్త అన్వత. తథా చ రామాయణం ||❀|| కిమేష భగవాన్నందీభ

తేజ్వాసాదివాగతః॥ యేనకస్తోక్షః కైలాసేరుయా సంచలితేపురేతి ॥౨౬॥ తతఇతి॥ తత స్తదనంతరం ప్రహస్తేన రావణమంత్రిణా విహితవివిధాసనయోగః వితథిత పౌరాంధ ప్రశ్నః॥౨౭॥ ప్రశ్నేనయుగః పృష్టో చేత్యమరః కుత్ర త్వంకుతో వా సమాగతః యేనవా ప్రేషిత ఇత్యాదిపృష్టస్సన్నిత్యర్థః మారుతిః రావణం ప్రత్యభాషత అహో అతల్ వితేశపు ష్టారం ప్రహస్తముల్లంఘ్య కృతజ్ఞో నిత్యవగమ్యతే ॥౨౮॥ భాషణ ప్రకారమేవాహ ॥ అయ మిత్యాదినా ॥ అయమహామహార్హంతితిః అహర్పతిః సూర్యః అహరాదీనాం పత్యాదిమహా రేఫరేఫావం దేశః తత్కులతిలకస్య తద్వంశభూషణస్య మహామలిన స్యేత్యర్థః - సత్య సంధస్య సత్యప్రతిజ్ఞస్య ॥౩౦॥ సంధా సధా ప్రతిజ్ఞాయాం చేతి వైజయంతీ - అతఏవ పితు ర్దాశరథస్య నియోగేన ఆజ్ఞయా సముపగత వనవాసనిరతస్య ప్రాప్తవనసంచార తత్ప రస్య గుర్వాజ్ఞాపరిపాలకస్యేత్యర్థః తచ్ఛూర్పణఖారాతి బాధితయా మదనపీడితయా

ఛాత్త్రరూపమ్ మహార్హ్యం దుష్పావకమహో. నితపోబలేన జిత్వా
యత్తేషమఖిలం క్షిప్త్వా స్వకారమ్ ॥ ౨౮ ॥ ప॥ పోపి. స్థపంగమ
ఏ పీత్యసమీరపుత్రం బిత్రీయమాణహృదయః పిశితాశ నేం
ద్రః॥ కైలాసశైలచలనాగసి కౌతుదాయీ సంపీశ్వరస్య
మహాగత ఇత్యమంస్త॥౨౮॥గ॥ తతః ప్రహస్తేన విహితవివిధా
సనయోగః ప్రత్యభాషత రావణం మారుతిః॥౨౯॥గ॥ అయమ
హాంపతికులతిలకస్య సత్యసంధస్య పితృనియోగనమ వ త
న వాసనిరతస్య శూర్పణఖారాతి బాధితశూర్పణఖా ప్రాప్తవై

శూర్పణఖయా ప్రాప్తం యద్వైరూప్యం లక్ష్మణకృతకర్ణనాసాచ్ఛేదరూప విరూపి తం తస్మాత్కుద్ధం తికోపం ప్రాప్య వంతియా ఖర ప్రముఖ నిశిచరబలాని ఖరాసుర ప్రభృతిరాక్షససైన్యాని తాన్యేవ పలాతజాలాని నిష్ఫలప్రహారాశయః॥౩౧॥ పలాలో స్త్రీవ నిష్ఫలతా ఇత్యమరః తేషాం కల్పాంతానలం ప్రళయకాలాగ్నిరూపం శిలీముఖా బాణా యస్యేతి శ్లిష్టపరంపరితరూపకం భగినీ వైరూప్యజనితకోపాభియాతఖరాదిరాక్షస విధ్వంసస్యేత్యర్థః - శూర్పణఖారాతి బాధితశూర్పణఖా ప్రాప్తవైరూప్యస్యేతి పాఠే శూర్పణఖారాతి బాధితశూర్పణఖయా ప్రాప్తం వైరూప్యం యస్మాత్తస్యేతి పృథగ్విశే షణం ఇదం చ తదీయ హృదయతోదనార్థమిత్యవగంతవ్యం - తథాకపటహరిణసం యామమృగస్య హనన సమయే సంహరతా లేపరిముషితానాం చౌర్యేణ అపహృతా నాం దారాణాం భార్యాయాః సీతాయాః అన్వేషణే పదయుగళ గతాలేతద్వ్యసయేవ

సంజాతం సముత్పన్నం సుగ్రీవస్య సఖ్యం మైత్రీ యస్య స తథోక్తస్య - ఏతేనైతస్య మోఘాఘాటనం శ్రీరామస్య సహాయనం పన్నత్వం సూచితమిత్యవగంతవ్యం-తథా సముద్ఘాతః సముత్పాటితః వాల్యేవ కంటకః సూచ్యాకారద్రుమాంగవిశేషః-యేన స తథోక్తస్య-ఏతేన త్వన్నియంతృవాలిసంహారకస్య త్వదీయసంహారణమీషత్కరమితి సూచితం॥ శ॥ వేణౌ ద్రుమాంగే రోమాంచే తూద్రశత్రౌ చ కంటక ఇతి విశ్వః-దుర్వృత్తానాం దుర్మార్గవర్తినాం శత్రూణాం క్షత్రియాణాం కంటకం ఉపలంపగో వానప ఏవ కంటకం వనం తేజు విపినమిత్యమరః-అథ వనసారథిః దవానలస్య దుర్వినీతక్షత్రియకులవినాశకస్యేత్యర్థః॥ స॥ వంశో వేణౌ కులే వర్గే ఇతి యాదవః-తపోధనః తపశ్శాలీ స్య జామదగ్న్యస్య జమదగ్నిపుత్రస్య పరశురామస్య॥ శ॥ గర్గాదిత్వాద్యఞ్ గర్గాదిరాకృతిగణః-తస్య యుద్ధభుజబలం తస్యావలేపో దర్పః॥ స॥ దర్పోఽవలేప ఇత్యమరః తస్య లోపే

రూప్యకోపహృష్ట ప్రముఖనిశిచరబలం పలాలజ్వాలకల్పాంతానల
కల్పశిలీముఖస్య కపటహరిణహనన సమయాపహరిముషితదారా
న్వేషణ సంజాతసుగ్రీవసఖ్యస్య సముద్ఘాతవాలికంటకస్య
దుర్వృత్తక్షత్రవంశవన దవనసారథేస్తపోనిధేర్జామదగ్న్య
స్య భుజబలావలేపలోప హేతోః శ్రీమతో దాశరథేర్మహాత
స్సీతామార్గమార్గణాయ దిశిదిశి పవనప్రేషితానాం వా
నరాణామేకతమస్సముద్రలంఘనజంఘాలస్తన్నగర ప్రమ
దవనసీమని రఘువరథస్తన్నారాత్ ప్రణమ్య ప్రతిష్ఠాసుస్తదీయ

నాశే హేతుః కారణం తస్యేత్యర్థః-ఏతేన పరశురామభుజబలనివారకస్యాస్య త్వద్విద్విషతిభుజబలనివారణం తృణప్రాయమితి సూచితం శ్రీమతస్సకలగుణసంపత్తిమతః-అథవా రాజ్యలక్ష్మీసమృద్ధస్య వీరలక్ష్మీసమేతస్య వాసరుపమ కాంతిసంపన్నస్య వా సీతాలక్ష్మీపతేర్వా॥ శ॥ శోభాసంపత్తి పద్మాసు లక్ష్మీశ్రీరివ కథ్యత ఇతి శాశ్వతః-దాశరథేః దశరథమహారాజతనయస్య శ్రీరామస్య-దూతః దాసః సందేశహరః॥ స॥ స్యాత్సందేశహరో దూత ఇత్యమరః-కించ సీతామార్గస్య మార్గణాయ అన్వేషణాయ దిశి దిశి ప్రతిదిశం షీఘ్రాయాం ద్విభాగాః-పవనతనయ ప్రేషితానాం సుగ్రీవప్రహితానాం వానరాణామేకతమః అన్యతమః-సర్వేపి వానరాస్తుల్యాః ముదధికాశ్చ తదేకేనైవమయాపి తాదృశకార్యం కృతం తేవర్యామిః తాశ్చేత్కిం భవిష్యతీవాసజ్ఞాయత ఇతి భావః-సముద్రలంఘనేజంఘాలః అతిజవః సభూమాగేణ దృఢస్థితికారణ ఇత్యర్థః ఎతే

నమమకిందిరసాధ్యం నాస్తీతి సూచితం ॥ జఘ్నాలోతిజవస్తుల్యావిత్యమరః - తవనగరే లంకాయాం యత్ప్రమదవనం అశోకవనం తత్ప్రభృతి తత్ప్రదేశే రఘువరధర్మదారాః శ్రీరామధర్మభార్యా ॥ భార్యా జాయా తు పుంభూమ్ని దారా ఇత్యమరః - ప్రణమ్య నమస్కృత్య ప్రతిష్ఠాసుః ప్రస్థాతుమిచ్ఛన్ ॥ ౫౯ ॥ తిష్ఠతే స్సన్నంతాదు ప్రత్యయః మదీయస్యాగమనం మమ లంకాపురప్రవేశమిత్యర్థః - భవతః ప్రకాశయితుం ప్రకటయితుం ప్రమథితం ప్రకర్షేణ భగ్నః అశోకవనికానోకసివహః ప్రమదవనవృక్షసమూహో యేన సః ధ్రువః - త్వాశ్శతేన కుతూహలేన కేవలం భవద్వనలోకనకుతూహలేనైవ న త్వసమర్థతాకృత్యర్థః - నైరృతాః రాక్షసాః ఏవ లూతాః తన్తువాయాః కీటవిశేషాః ॥ లూతా స్త్రీ తన్తువాయోర్ణనాభమర్కటకాః సమా ఇత్యమరః తాసాం తన్తవః నాళికాశ్చ ... తత్ప్రభృతియా త్వాదిస్థం నిశేషః - నైరృతనసంబంధనతంతను ... ఏన సత

మార్గమసంభవతః ప్రకాశయితుం ప్రమథ్యాశోకవనికానో
కహానిహ స్వైరం న సతూహలేన కేవలేన నుభూత నై
ఋతలూతాతంతువనస్తవ పరిసరమాసాగరమ్ ॥ ౬౦ ॥

॥ వ ॥ ఆనాకలోకప్రకటీకృతపచ్చరిత్రస్య శ్రోపరు
ధ్యరఘువంశపతేః కళత్రమ్ । వైతానవేదిజనితోద్ధవ
పవమానబంధుం వస్త్రేణ బద్ధుమవినీతకృతం యతేథాః ॥

ధో స్త్రస్య - తవ పరిసరం ప్రాంతదేశం ఉపాసరం ప్రాప్తోస్మీత్యర్థః ॥ స॥ పర్యంతభూః పరిసర ఇత్యమరః ॥ ౬౦ ॥ ఆనాకేతి ఆనాకలోకం స్వర్గలోకపర్యంతం ఉపలక్షణమేతత్ సకలలోకేష్విత్యర్థః ॥ స॥ ఆకాశే త్రిదివే నాక ఇత్యమరః - ప్రకటీకృతం ప్రఖ్యాపితం సచ్చరిత్రం సాధుసమాచారో యస్య తస్య ధోస్త్రం రఘువంశపతేః రఘుకులనాయకస్య శ్రీరామస్య కళత్రం భార్యాం ధృష్ట్యామితి భావః - అత్ర లంకాయాం దురాగ్రహస్థలమితి భావః - ఉపరుధ్య నిరుధ్య హే అవినీత దుర్వినీత ఆస్త్రీకోపాదిపాచారతత్పరత్వాదితి భావః - వైతానవేద్యాం యాగీయపరిష్కృతభూమౌ జనితం ఉత్పన్నం ॥ ని॥ వేదిః పరిష్కృతా భూమిరిత్యమరః ॥ పవమానబంధుమగ్నిం వస్త్రేణ బద్ధుం బంధనం కర్తుం కథం యతేథాః యత్నం కృతవానసి - నయతేథా ఏవేత్యర్థః - అసంగతత్వాదితి భావః - అతః పరమపతివ్రతాం సీతాం శ్రీరామాయ ప్రత్యర్పయ కుశలీ భవ అన్యథా మహానర్థః స్యాదితి తాత్పర్యార్థః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౬౧ ॥ వక్తవ్యాంతరం వివృణ్వత ఇత్యాహ ॥ కిం

చేతి॥ అపి చేత్యర్థః ॥ ౯౧ ॥ క్షిప్రమితి ॥ హే పౌలస్త్య రావణ సౌమిత్రిపత్రిక్షతం ల
క్ష్మణశరవిదారితం త్వద్గాత్రం పరితః త్వచ్ఛరీరస్య సమంతాదిత్యర్థః ॥ ❁ ॥ అభి
తః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా - పిశితాశయా సహ సత్వరయా క్షిప్రం ఖే తీవ్రం పతంతీతి ప
తత్రిణో నిపతత్కంకాదిపతత్రిసమూహః పత్రచ్ఛవీమాతపత్రశోభాం మాగమత్ ప్రాప్ను
యాత్ ॥ ❁ ॥ మా జీలుఙ్ ఙిత్యాక్షిషి లుఙ్ పుంసా ఇత్యాక్షేపే జాదేశః ఇ భ్రాత్స్వ త్వత్కృతే త్వ
న్నిమిత్తం ద్రాక్ శీఘ్రం పౌలస్త్యస్య వంశస్య విలయే నిశ్శేషతో నాశే మూలతో హా
నావిత్యర్థః - సంభావితే సతి - కాంతానాం స్త్రీణాం నయనాంతవాంతసలి
లం త్వశ్రుజలం నివాపోదకం పితృతర్పణోదకం మా భూత్ త్వద్వంశస్య సర్వనాశతో వి
లయే తర్పణప్రదాతురభావాత్ తద్దేశతర్పణజలం మాస్త్విత్యర్థః పూర్వవల్లుఙ్ మదు
క్తాన్యథాకరణ ఏవం భవిష్యతీతి భావః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ॥ ౯౨ ॥ బద్ధేతి ॥ హే

కించ ॥ ౯౧ ॥ క్షిప్రం తే పిశితాశ యా రణముఖే సౌ
మిత్రిపత్రిక్షతం త్వద్గాత్రం పరితః పతత్రిపరిషచ్ఛత్రచ్ఛవీం
మాగమత్ । ద్రాక్ పౌలస్త్యస్య వంశవిలయే సంభావితే
త్వత్కృతే కాంతానాం నయనాంతవాంతసలిలం మా భూన్ని
వాపోదకమ్ ॥ ౯౨ ॥ ప ॥ బద్ధాదరోపి పరదారపరిగ్రహే
త్వమైక్ష్వాకునాయకకళత్రమనార్య మాగాః ॥ వాతాశ
నోపి కిం వినతాసుతస్య శ్వాసానిలాయ భుజగస్స్పృ
హయాలుతాలుః ॥ ౯౩ ॥ ప ॥ బాహుచందనసమంగకోట

అనార్యమాధ ఏవ వేశమాన్యేత్యర్థః - త్వం పరదారపరిగ్రహే పరస్త్రీసంగమే బద్ధాద
రోపి హే తాపసోపి - ఇక్ష్వాకునాయకకళత్రం శ్రీరామభార్యాం మాగాః మా ప్రాప్నుహి
అన్యథా వినిపాతస్స్యాదితి భావః ॥ ❁ ॥ మా జీలుఙ్ నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషే
ధః - కుతః అహ ఏవ వాతాశనో వాయుభక్షక ఇతి భుజగః సర్పః వినతాసుతస్య నాగాం
తకస్య గరుడస్య శ్వాసానిలాయ శ్వాసమారుతాశనాథమిత్యర్థః ॥ ❁ ॥ స్పృహేరీ
ప్సిత ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - స్పృహయాలుస్స్పృహావత్ తాలు కాకుదం యస్య
సతథోక్తః భవతి కిమితి శేషః న భవత్యేవేత్యర్థః అత ఈదృశాకార్యకరణే ప్రయత్నం
మా కార్షీరితి భావః - స్పృహయతేరదంతత్వాచ్చురాదిణిచి స్పృహి గృహీత్యాదినా
ఆలుచ్ప్రత్యయః - అతోలోపస్య స్థానివత్త్వాన్న లఘూపధాగుణః ॥ తాలు కాకుదమి
త్యమరః - స్పృహాంతాలంకారః వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౯౩ ॥ బాహ్వేతి ॥ బాహూ రేశచ్చ

పతః శటీర ప్రభుః తస్య నిషఙ్గః ఆముధిరివ కోటరం నిష్కుటాః ॥ ని॥ నిష్కుటాః కోటరం వా నేత్యమరః- తస్మాదుద్ధృతః ఆకృష్టః రఘుపతేశ్శరఏవ ఉరగః- హే అవినీత దుర్వ్వినీత శావకం త్వదీయం ॥ ❀ ॥ తవ కమమకా వేకవచనమితి తవకాదేశః- ప్రాణ ఏవ వాయుః తం కాలయాపనం కాలవిలమ్బం అపాస్య త్యక్త్వా- ఉప పిబేత్యర్థః- పాస్యతి అపహరిష్యతి సముద్ర స్తవ స్తునతి- సావయవరూపకం రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ❀ ॥ రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగావితిలక్షణాత్ ॥ నిగదయతి కిం బహునేతి ॥ ౯౮ ॥ అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ మాయేతి॥ సమర ఏవ నాటకం రూపకవిశేషః తస్య సూత్రధారే తత్ప్రవర్తకే ఇత్యర్థః - సూత్రధారశబ్దో వ్యాఖ్యాతః మాయామృగేత్యత్ర ప్రాక్ తు హనాటకహరిణో- తథా భవతః ప్రతికూలం సమయాప్తం వాలం లాఙ్గూలం యస్య తస్మిన్ శాఖామృగే వాలినిబర్హ ప్రోద్యమస్య పరీక్షితవ్యవసాయస్య అమోఘస్యేత్యర్థః- ఏతేన త్వద్వినాశమీషత్కరమితి

రాదుద్ధృతో రఘుపతేశ్శరోరగః ॥ ప్రాణవాయుమవినీత తావ
కం కాలయాపనమపాస్య పాస్యతి ॥ కిం బహునా ॥ ౯౮ ॥ ప ॥
మాయామృగే సమరనాటకసూత్రధారే శాఖామృగే చ భవ
తః ప్రతికూలవాలే । దృష్టోద్యమస్య రఘునాయకసాయక
స్యాముక్త్వా ప్రణాముకవచం కవచం కిమస్యాత్ ॥ ౯౯ ॥ ప ॥ ఏవం వి
శమ్య కుపితః పిశితాశనేన్ద్రః ప్రాణానముష్య హరతేతి భ
టాననవాదీత్ । ఆజ్ఞానశుద్ధమతిరత్ర విభీషణస్తం దూతో న వ

ధ్యత ఇతి- రఘునాయకసాయకస్య శ్రీరామబాణస్య ప్రణామమనమస్కార ఏవ కవచము రక్షకః తమ్ముక్త్వా త్యక్త్వేత్యర్థః- ప్రణామపూర్వకం సీతాం శ్రీరామాయ సమర్ప్య శరణ్యం తం శరణం గత్వా ప్రాణత్రాణం కురుష్వేత్యభిప్రాయః ॥ వి॥ ఉరశ్ఛదః కఙ్కటకో జాగరః కవచో స్త్రియామిత్యమరః- వసన్తతిలకావృత్తమ్ ॥ ౯౯ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారం వచనమిత్యర్థః- నిశమ్య శ్రుత్వా కుపితః క్రుద్ధః పిశితాశనేన్ద్రో రావణః అముష్య ప్రాణాన్ హరత- ఏనం వానరం మారయన్త్విత్యర్థః ఇత్యేవం భటాన్ కిఙ్కరాన్ వాదీత్ ఆజ్ఞాపితవాన్ ॥ తతః కిం తత్రాహ ॥ ఆ॥ తత్ర ఆజ్ఞానశుద్ధమతిః స్వభావపరిశుద్ధబుద్ధిః విభీషణో రావణానుజస్తం రావణం దూతో న వధ్యః ఇత్యాహ బాణ న భవతీతి శాస్త్రీయ రాజ్ఞాః స్వవచనేన రుద్ధ నివారయామాస ॥ ❀ ॥ తథా చ రామాయణే ॥ ❀ ॥ రాజధర్మవిరుద్ధం చ లోకవృత్తేశ్చ గర్హితం- తవ చాసదృశం వీర కపేరస్య ప్రమాపణమితి- వృత్తం పూర్వవత్ ॥ ....

౯౬॥ రావణ ఇతి। రావణోఽపి విభీషణస్య భాషణం శాస్త్రోపహితత్వం భజనం అంగీకృత్య ప్ల
వంగమానాం వానరాణామంగేష్వవయవేషు లాంగూలమేవ వాలమేవ వరం శ్రేష్ఠం ప్రి
యమితి యావత్॥ ని ॥ దైవాద్వ్యక్తే వరః శ్రేష్ఠ ఇత్యమరః. అతః కార్పాసవాససా కా
ర్పాసతంతునిర్మితవస్త్రేణేత్యర్థః. శీఘ్రప్రజ్వలనార్థం కార్పాసగ్రహణం ద్ర
ష్టవ్యం సంవీతం ఆవేష్టితం తదేతల్లాంగూలం వహ్నిసాత్కృత్య అగ్నిహోత్రాధీనం కృ
త్వాగ్నిం ప్రజ్వాల్యేత్యర్థః॥ని॥ అగ్నిర్వైశ్వానరో వహ్నిర్వీతిహోత్రో ధనంజయ
ఇత్యమరః ॥ ❀ ॥ దేయత్రా చేతి చకారాత్ సర్వత్ర ప్రత్యయః. చత్వరే చత్వరే ప్రతిచత్వరం
ప్రతివీథిమిత్యర్థః. వీప్సాయాం ద్విర్భావః. ఘోషాన్ చౌర్యేణ అశోకవనికాభంగకా
రీ వానరోయం లబ్ధః నిబద్ధః వధ్యత ఇత్యాదిఘోషానుద్ఘోష్య సప్రహారం సస్తాడనం
నగరీం పరితః నగరస్య సమంతాదిత్యర్థః ॥ ❀ ॥ అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా సం
చారయత భ్రామయతేత్యనేన ప్రకారేణ రాక్షసానాదిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస తత స్తేషు

ధ్య ఇతి శాస్త్రిగిరా రురోధ ॥ ౯౬ ॥ గ॥ రావణోఽపి విభీష
ణభాషణమంగీకృత్య ప్లవంగమానామంగేషు లాంగూలమేవ
వరం తదేతత్కార్పాసవాసస్సంవీతం వహ్నిసాత్కృత్య
చత్వరే చత్వరే ఘోషానుద్ఘోష్య సప్రహారం నగరీం పరితస్సం
చారయతేతి రాక్షసానాదిదేశ॥ తేషు తథా కుర్వాణేషు ౯
ప॥ నిర్ణయావిషయమస్య వాలతః కర్ణికారనికురుంబక
బుర్వరః। నిర్ణామేవగణభాగ్యసంచయాదుత్థిమేవ భగవాను
షర్బుధః ॥ ౯౭ ॥ గ ॥ ఏతద్వృత్తాంతమాకర్ణ్య కరాతిసీగ

రాక్షసేషు తథా రావణోక్తప్రకారేణ కుర్వాణేషు విదధానేషు. హనూమల్లాంగూలం
కార్పాసవాసోభిరావేష్ట్య అగ్నిసాత్కుర్వత్సు సత్సు కరోతేస్తాచ్ఛీల్యే శానచ్ ॥ ౯౮ ॥
నిర్ణయేతి॥ కర్ణికారనికురుంబవత్ కనకపుష్పప్రసూనసమూహవత్ బభ్రుః కర్బురః బభ్రువ
ర్ణః పితేన సుఖస్పర్శత్వం సూచ్యతే ॥ ❀ ॥ కర్ణికారః కంచుకారకః కోశః కనకపుష్ప
కః పీతపుష్పః కింకరాతః పీతభద్రో భృంగుద్రుమ ఇతి ప్రతాపమార్తండః భగవా
న్ హుతాశః ఉషసి బుధ్యత ఇతి ఉషర్బుధః జ్వలనః. ఆహారాదీనాం ఇత్యాదినా ద్విరేఫాదేశః
నిర్ణామేవ గణానాం దేవసంఘానాం భాగ్యసంచయాత్ భాగధేయసహితదేశాత్ తోః
లంకాదాహే తేషాం ఆనందసంభవాదితి భావః. అస్య హనూమతః వాలతో లాంగూలే స
స్త్యేత్యర్థః. నిర్ణయావిషయావిమర్శాద్యథా తథా. తీక్ష్ణేన ప్రజ్వాల

అత్రానుప్రాసాలంకారః రథోద్ధతావృత్తం ||౯౮|| తతః కిమిత్యత ఆహ || ఏతదితి || అత్ర
హి రాక్షసైః శైశిరగర్వోదీర్ణాః గిరో ద్రింయథా తథా వర్ణితం కథితం ఏతద్వృత్తాం
తం హనూమల్లాంగూలప్రజ్వలనవార్తాం ఆకర్ణ్య దూయమానమానసా సంతప్యమా
నాంతఃకరణా జానకీ హుతాశనం అగ్నిం ఉపస్థాయ ఉపాస్య హనూమతః శీతలః అథా
హ శీతో భవేత్యేవం ప్రకారేణ ప్రాంజలిః ప్రణతా సతీ ప్రార్థయత అభ్యర్థితవతీ||
౯౯ || తథా చ రామాయణే || శ్లో || మంగళాభిముఖీ తస్య సా తదాసీన్మహాకపేః ఉపతస్థే వి
శాలాక్షీ ప్రయతా హవ్యవాహనమితి ||౯౯|| ఘోరస్యేతి || ఘోరస్య దారుణస్య రాఘ
వకళత్రతపోమయాగ్నేః సీతావాక్ప్రత్యగ్రపావకస్య క్షణమాత్రేణేత్యర్థః శం
ధనం వా హ్యగ్నిబాధరహితమభావం సభూయా || శ్లో || మా జిబుజిత్యాశీషి లుఙ్ ఇత్యనే
న ప్రకారేణ అవశ్యమత్యాదహనః సీతయా ఉపాసితోగ్నిః శైత్యం విశత్య విస్తార్య పవ

నగతో దీనాననా తమాకర్ణ్య దూయమానమానసా
జానకీ హుతాశనముపస్థాయ శీతో భవ హనూమత ఇతి ప్రా
ఞ్జలిః ప్రార్థయత ||౯౯|| ఘోరస్య రాఘవకళత్రత
పోమయాగ్నేర్ముఖావమిధనమహం చణమిత్యవేత్య | శై
త్యం విశత్య పవమానసూనోర్గాత్రే లాంగ్రసీమ్ని మణి
దీప ఇవావతస్థే ||౧౦౦ || తతః సుఖేన తేన యోపి పురమిదం
సకలం నిఃశంకమాలోకయంతస్తాం సౌధశిఖరమేవ
పుష్పమాలా యామినీచరగణపరిచితతోరణ
పరిఘమనభారంభ | శ్లో || సీతాభిధానకమలాంప్రభవే ప్ర

ధానసూనో హనూమతః వాలాగ్రసీమ్ని లాంగూలాగ్రభాగే మణిదీప ఇవ అవతస్థే స్థిత
వాన్ తదనంతాపకత్వేనాతిష్ఠదిత్యర్థః ఉపమాలంకారః వసంతతిలకావృత్తం ||
౧౦౦ || తదన్వితి || తదను వాలప్రజ్వలనానంతరం పవనతనయో హనూమాన్ పినద్ధం రా
త్రౌ ఇదమేతత్పురం లంకాపట్టణం సువ్యక్తం స్ఫుటం యథా తథా ఆలోకయం ఖలు దృష్టవాన
స్తు కిలతస్మాత్ స్వక్షక్తేన భావాగ్నేర్ధూమో అనిలాగ్నిః స్వామీ సాక్షాద్ద్రష్టా యస్మిన్న
గుణీతద్యథా తథా దాహకపూర్వమేవ ప్రథమః || * || సా ... స్తరిణః జ్ఞాయామితి
కిని ప్రత్యయః ఖలు క్త్వా పురం కాంచట్టణం ఆలోకయామి ఆలోక ఇష్యే తత
మానసామీప్యే తత్ర మాన ప్రత్యయః ఇతి మత్వేతి శేషః యామినీచరగణం బంధక
రాక్షసగణం పరిచితతోరణ పరిఘం పూర్వమేవ రాక్షసానాం జఘ్నే తవాగాత్తైస్సైవ

ష్ఠితే ఘనేత్యర్థః। జఘాన వినాశితవానిత్యర్థః॥౧౦౧॥ సీతేతి॥ వేధాః బ్రహ్మా సీతేత్యభి
ధానం యస్యాస్సా చ సా కమలా చ తాం సీతారూపిణీం లక్ష్మీం। * రాఘవత్వేఽభవత్సీ
తా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని ఇతి విష్ణుపురాణవచనాత్. ప్రభవే శ్రీరామరూపిణే విష్ణవే ప్రదా
తుం క్షుభితాని క్షోభం ప్రాప్తాని యాని సైన్యాని రాక్షససేనాః తైరేవ తరంగైః ఊర్మిభిః
భీమం భయంకరం లంకైవ అర్ణవః తం రజ్జురేవ భుజగరాజభోగః వాసుకికాయః తే
నావృతేన వేష్టితేన పవనాత్మజేనైవ మందరేణ మంథనాచలేన మమంథ కిల ఆలోడ
యామాసేత్యుత్ప్రేక్షా। సా చ సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకేణ సంకీర్యతే
మంథానం మందరం కృత్వా నేత్రం కృత్వా చ వాసుకిమితి విష్ణుపురాణే * * * * *
౧౦౨॥ అథేతి॥ అథానంతరం లంకాయాం దహ్యమానాయాం భస్మీభవంత్యాం సత్యాం
౧౦౩॥ రక్ష ఇతి॥ రక్షః స్త్రీణాం రాక్షసాంగనానాం వదనాన్యేవ అరవిందాని తేషాం ర
జనీం తత్సంకోచకారిమిత్యర్థః। విశ్వం విభర్తీతి విశ్వంభరా భూమిః॥ * ॥ సంజ్ఞాయాం

దాసుం లజ్జాం ... క్షుభితసైన్యతరంగభీమమ్। వేధా
మమంథకిలరజ్జుభుజంగరాజభోగావృతేన పవనాత్మజమంద
రేణ॥౧౦౨॥ వా॥ దహ్యమానాయాం లంకాయామ్॥
౧౦౩॥ వ॥ రక్షస్త్రీవదనారవిందరజనీం విశ్వంభరా
బహిర్ణిశేవసారమ్య దశాంకశానన ... కాంక్ష
మ్యమ్। వైధవ్యోచితవేషనిశ్చితమహో లంకా వధూస్త్రీజ
టాం వైదేహ్యాస్త్రిజటాసమాం సమకిరద్ధూమ్యాం హనూ

మ్యత్ప్రజిత్యాదినా ... రాక్షసైవ బహిర్ణిశేవ యూథికా స్యాః పక్షా
న్తరం ... కారిణీమిత్యర్థః। దశాననయశ ఏవ శారద బహుళహంసః తస్య శా
రదంబినీం మేఘమాలా తన్నిరాసకరిణీమిత్యర్థః॥ నిశా దంబహుళహంసస్య శా
రదంబినీమేఘమాలా చేతి చామరః। తథా వైధవ్యస్య విధవాత్వస్యోచితః అనుగుణః యో
వేషః వైధవ్యం తత్ర నిశ్చితం మనో యస్యాస్సా లంకా సా చ సా లంకా చ సైవ వధూటీ వీరవ
ధూః తస్యాః జటాం గ్రథితకేశపాశరూపాం ... మేవ రావణసంహారస్య జాయమా
నత్వాదితి భావః॥ * ॥ స్నుషా జాయా వధూటీ స్యాద్వధూరథ సువాసినీ ఇత్యమరః
జః వైదేహ్యాస్త్రిజటాసమాం త్రిజటాకల్పాం తథా ఆశ్వాసకరీమిత్యర్థః। ధూమ్యాం
ధూమసంహతిం పాశాదిభ్యో య ఇతి యప్రత్యయః। హనూమాన్ దివి అంతరిక్షే సమకిరత్
ప్రవర్తయామాసేత్యర్థః। కిరతిరయం కీర్యమాణకర్మకః యథా రజః కిరతి మారుత

తిపత్రభిత్కారిణోపి యథా జగతీరుహాః బహవః కుసుమైరితి వ్యజ్యతే చ. తథా నానా మర్థాభేదాత్కారకప్రత్యయభేదః. అత్ర శ్లిష్టపరంపరితరూపకాలంకారః శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం. పునస్తామేవ వర్ణయతి ॥ అపి చేతి ॥ కించేత్యర్థః ॥ ౧౦౪ ॥ అ ॥ తత్ప్ర కారమేవాహ ఏతదితి ద్వాభ్యాం. ఏతస్య హనూమతః విక్రమవీక్షణేన పరాక్రమావలోకనేన జనితాముత్పన్నామానందబాష్పోద్గతిం ఆనందాశ్రుప్రసారం. రక్షోనాథభయాత్ రావణభయాత్ ఏతత్పరిజ్ఞాతే రావణః అస్మాకం పీడయిష్యతీతి సాధ్వసవశాదిత్యర్థః. పిధాతుమాచ్ఛాదయితుం మనో యేషాం తేషాం ॥ * ॥ తుంకామమనసోరపీతి తుమునో మకారలోపః. విద్యాధరాణాం నభశ్చరాణాం దేవయోనివిశేషాణాం ॥ సి ॥ విద్యాధరోఽప్సరోయక్షేత్యమరః ముదా సంతోషేణ. వ్యాజవ్యాహృతయే రావణవిపత్తికథనాయ యథా పరిణమేత్ పరిణతిం ప్రాప్నుయాత్ రావణస్య మహతీ విపత్సంప్రాప్తా తస్మాన్న భేతవ్యమితి కథయితుం యథా పర్యాప్నుయాదిత్యర్థః. యద్వా వ్యాజవ్యాహృతయే అప

మార్జని ॥ అపి చ ॥ ౧౦౪ ॥ ప ॥ ఏతద్విక్రమవీక్షణేన జనితా
మానందబాష్పోద్గతిం రక్షోనాథభయాత్పిధాతుమనసాం
విద్యాధరాణాం ముదా ॥ వ్యాజవ్యాహృతయే యథా పరి
ణమేద్ధూమ్యా తథోజ్జృంభతే స్వర్లోకేపి కళిన్దశైలతనయా
కల్లోలశఙ్కావహా ॥ ౧౦౫ ॥ ప ॥ అకానీరాంశుకశ్రీస్తన
నుసురకతాబద్ధకీపీవిభూతిః కస్తూరీపఙ్కభంగీ తుణమథవిక

దేశప్రకాశనాయ ॥ ని ॥ వ్యాజోపదేశో లక్ష్యం చేత్యమరః. యథా పరిణమేదేతేషామభూదయూ ధూమ్యావర్ణాతానత్వస్యతో భూదితి ప్రత్యాయయితుం స్వయం యథా పర్యవసితా భవేదిత్యర్థః. అథవా వ్యాజవ్యాహృతయే వ్యపదేశకథనాయ యథా పరిణమేత్ అస్మాకం నేత్రేషు ధూమ్యాప్రసారాత్ అశ్రూదయః న త్వానందాదితి కథయితుం యథోపయుజ్యాదిత్యర్థః. తథా ధూమ్యా ఉజ్జృంభత అవధారితస్వర్లోకపర్యంతం వ్యాప్తేత్యర్థః. కీదృశీ ధూమ్యా స్వర్లోకే స్వర్గలోకేపి కళిందశైలతనయాకల్లోలశంకావహా కాళిందీసముత్తుంగతరంగభ్రాంతిజననీ. అత్ర స్వతస్సిద్ధస్య ధూమ్యానిజృంభణస్య వ్యాజవ్యాహృతిపరిణామపరత్వేనోత్ప్రేక్షా సా చ కల్లోలశంకావహేతి భ్రాంతిమతా సంకరపేత్యుత్సంసృజ్యతే. వృత్తం పూర్వవత్ ॥ ౧౦౫ ॥ అదావితి ॥ సకలముఖనగరీదాహసంభూతధూమ్యాలంకారదహనసంభూతధూమసంహతిః తదానీం తస్మిన్కాలే దివి వకాంతాః కాపామిలిరూపకం అఘునాని చ ముచాశ్చకట్యకంఠాశ్చ నేత్రాణి చేతి

త్వందద్వః తత్త్వాని యత్ర దేశే సన్తీత్యర్థః. అత్ర యద్యపి ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావేన భావ్యం. తథాపి మహావిభాషయా వికల్పో ద్రష్టవ్యః. యద్వా దర్శితానాం జఘనాదీనాం తత్తద్దేశవర్తిత్వేన సాదృశ్యాత్ప్రాణ్యంగత్వాభావాన్నైకవద్భావః. ఆదౌ ప్రథమం తేషాం తేషాం మాత్రమిత్యర్థః. ఏతచ్చ సర్వత్ర సంబధ్యతే. అనంతరం తదనపాయాదిభి వః. నీలాంశుకస్య నీలాంబరస్య శ్రీరివ శ్రీర్యస్యాస్సా తథోక్తా జాతా తదను తదనంతరం మరకతాబద్ధా గారుత్మతమణిఖచితా || ని || గారుత్మతం మరకతమిత్యమరః. నీవీభూతైః తైః నానాసంపత్తిర్యస్యాస్సా తథోక్తా జాతా తతః కస్తూరీపంకస్య మృగమదకర్దమస్యేవ భంగీపరిపాటీ యస్యాస్సా తాదృశీ జాతా. అథానంతరం వికచేందీవరస్రజః ప్రఫుల్లనీలోత్పలమాలికాయాః సపత్నీ సదృశీ జాతా. జ్ఞాతిసోదర బంధ్వాదిశబ్దాస్సదృశవాచకా ఇత్యాహుః. పశ్చాదనంతరం స్నిగ్ధాంజనస్య మృదితకజ్జలస్య ఆభేవ ఆభా యస్యాస్సా తథోక్తా జాతేతి సర్వత్రోపమా. అత్ర జఘనకుచేత్యాద్యుద్దేశక్రమానుసారేణ

వేణీరప్రాక్స్వపత్నీ | పశ్చాత్స్నిగ్ధాంజనాభా జఘనకుచత
టీకణ్ఠనేత్రేషు జాతా దిక్కాన్తానాం తదానీం దశముఖనగరీ
దాహసంభూతధూమ్యా || ౧౦౭ || ప || హా తాత హా జనని
హా సుత హా సహాయ హా పౌత్ర హా ప్రియసఖి క్వాసి హా హ
తోఽస్మి | ఇత్యాదిపౌరపరిదేవనభారవాగ్భిరాపూరి రావణ
పురీశిఖినా పరీతా || ౧౦౮ || ప || స్ఫూర్జత్స్వర్వారకసుందరీజ

ననీలాంశుకశ్రీరిత్యనంతరం కస్తూరీపంకభంగీత్యుద్దేశకర్తృత్వే తథానుక్తత్వాత్సక్షభాజేన క్రమాత్ర వివక్షితః అన్యత్ర క్రమసంభవాత్పునరలంకారః సభోక్తా చ మారూపో క్షేత్రంగాంగిభావేన సంకీర్యత ఇతి సంక్షేపః. స్రగ్ధరావృత్తమ్ || ౧౦౭ || హా తాతేతి || హేతి సర్వత్ర విషాదే || ని || హా విషాదశుగార్తిష్విత్యమరః. హా తాత జనక || ని || తాతస్తు జనకః పితేత్యమరః. హా జనని మాతః హా సుత పుత్రక. హా సహాయ సహచర హా సోదరేతి వా హా పౌత్ర హా ప్రియసఖి ప్రియభార్యే క్వాసి కుత్ర వా గతాసి ఇతి శేషః. తథా హా హతోఽస్మి నష్టోఽస్మి ఇత్యాదిరేవమాదిః పౌరపరిదేవనభారైః పురజనవిలాపాతిశయైః యాసు తాభిర్వాగ్భిః ఆక్రోశవచనైః శిఖినా అగ్నినా పరీతా వ్యాప్తా రావణపురీ లంకాపురీ. ఆపూరి ఆసమంతాత్పూరితా అపూరి ఆప్యాయనే ఇత్యస్మాత్కర్మణి లుఙ్. చిణ్ భావకర్మణోరితి చిణ్. వసంతతిలకావృత్తమ్ || ౧౦౮ || స్ఫూర్జదితి || స్ఫూర్జద్వాలానలోద్యచ్ఛిఖాసైః. బృందారకసుందరీజనస్య సురసుందరీబృందస్య ముఖే వదనాగ్రభాగే నీరాజనం ఆరాత్రికం క్రియమాణ

తంనీరాజనత్వేన పరిణతమిత్యర్థః-అత్ర సురసుందరీణాం కల్యాణకాలః సంప్రాప్త ఇతిసూచనార్థమిదం నిర్దేశః ఇతిమంతవ్యం-తథాహ్యనేన మేఘో మేఘరహితేపి గగనే సౌదామినీ సంహతిః విద్యుల్లతా శ్రేణీ విరచితా తథాత్వేన పరిణతమిత్యర్థః-అశక్యకరణోపి రావణవధః ఏవమేవ సంభవిష్యతీతిసూచనార్థమిత్థం నిర్దేశః - తేహాలానలోద్యత్కణాః హనూమల్లాంగూలాగ్నిసముద్గతస్ఫులింగాః- ద్విత్రాణి ద్విత్రాణి సంఖ్యయా ద్వ్యాసన్నేత్యాదినా బహువ్రీహిః॥ ❀ ॥బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాదితిడచ్ప్రత్యయః-సమాసాంతః-తాన్యపివానరాణి తాన్యప్యపి వానరేష్విత్యర్థః॥౧౬॥ హా తుచ్ఛేదివసవాసరావిత్యమరః-అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా అంబుధౌ నిర్వాణం శాంతింనగతాన ప్రాప్తాన్యంతః॥ ❀ ॥నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః-ఔర్వానలజ్వాలాడంబరం బడబాగ్నికీలాసంభ్రమం దధిరే చక్రుః-క్షిప్రమేవ కలరాక్షస

సముత్థితే నీరాజనం కిర్తం తస్మిన్ ఘనగగనేపి దైర్విరచితాః స్మ
దామినీసంహతాః । కేద్విత్రాణ్యపి వానరేంద్రస్గణాని ర్వా
ణమార్వానలజ్వాలాడంబరమంబుధౌ విదధిరే వాలాన
లోద్యత్కణాః ॥ ౧౬ ॥ ప ॥ ఆదీప్యమానపవనాత్తజవా
లసంగాదంగారశేషవిభవామవలోక్య లంకామ్ । వ్యో
మ్నిస్థితా నిశిచరాన్స్వగృహాణి నూనం నిర్వాపయన్త్యివ
నేత్రభవైః పయోభిః । ౧౭ । ప ॥ చక్రే శక్రజిదగ్రజ

-సంహారాభిద్యోతకత్వైపరీత్యవృత్తిసూచనార్థమిత్థం నిర్దేశ ఇతి మంతవ్యం - అత్రాగ్నికణానాం నీరాజనీమాణిక్యాద్యసంబంధేపి తత్సంబంధకథనాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్॥౧౬॥ఆదీప్యమానేతి॥ ఆదీప్యమానో జాజ్వల్యమానః యః పవనాత్తజవాలః తస్య సంగాత్సంపర్కాద్ధేతోః అంగారఏవశేషః-శిష్టాంశో యస్య సః తథోక్తో విభవస్సమృద్ధిర్యస్యాస్తాం తాం [illegible] దగ్ధామిత్యర్థః లంకామవలోక్య వ్యోమ్ని అంతరిక్షే స్థితాః నిశిచరాః రాక్షసాః- స్వగృహాణి దహ్యమానాని మందిరాణి యద్యపి [illegible] గృహాః [illegible] సిచభూమ్న్యేవేత్యమరః- తథాపి మహావిస్రయోగబాహుళ్యాదత్ర [illegible] ద్రష్టవ్యః- నేత్రభవైః పయోభిః బాష్పోదకైః నూనం నిశ్చితం నిర్వాపయంతి స్మ శమయంత ఇవ అలక్ష్యంత ఇతి శేషః-ఉత్ప్రేక్షాలంకారః॥ యథా దహ్యమానం గృహాదికమున్నతదేశవర్తిజలైః ప్రశమయంతి తద్వదిత్యుత్ప్రేక్షార్థః- వసంతతిలకావృత్తం ॥౧౭॥ చక్రేతి॥ [illegible] గణో శాసనివహా-శక్రజిదా

జ్ఞయాజ్ఞాం ద్రజిన్నిదేశేన దేవలక్షితః నతు సాక్షాత్స్వతంత్రైచ కారః తత్ర మహాతేజా దాచ రక్షితిభుజా రాక్షససార్వభౌమేన రావణేన యుక్తోపి సాక్షాత్సహితోపి తతుమశక్తః ఇతి సమర్థః భవేత్ న శక్నుయాదిత్యర్థః - త్రపేక్షయా అత్ర సామర్థ్యాస్తిత్వ బలిష్ఠ త్వాదితిభావః ||౫|| సంభావనాయాంలిఙ్ ఏవం న త్వర్చింపియస్యసప్తార్చిః అగ్ని శ్చహనూమతా పరిచితః ప్రవర్తితః ! స కథం వాయుథా లంకామధాక్షీత్ దదాహేత థా తత్పిత్రా హనూమజ్జనకేన వాయునాయుతస్సహితోపి దాహక్రియాయాం దహనశ్చ త్యేపటుః సమర్థః న భవేత్ వాయుపరిచయాపేక్షయా తత్పుత్రపరిచయస్య అత్యం తజ్జృంభణహేతుత్వాదితి భావః వాయుసహకార్యాదప్యధికం లంకాం దదాహేతి పరమా ర్థః అత్ర పూర్వవాక్యే రావణసహితస్య రాక్షసగణస్య ఇంద్రజిదాజ్ఞాకృతతమ్మకర ణసామర్థ్యాసంబంధేపి సంభావనయా తదసంబంధాభిధానాత్సంబంధేప్యసంబంధ రూపాతిశయోక్తిః ఉత్తరవాక్యే వాయుసఖస్య సప్తార్చిషః హనూమత్పరిచయసంబం

యారణముఖ్యేయత్ర రక్షోగణాస్తత్ర రంజనీచరంతీతి
భృత్వాయుక్తోత్యశక్తోభవేత్ || సప్తార్చిశ్చహనూమతా
పరిచితోలఙ్కామధాక్షీద్యథా తత్పిత్రా మరుతాయుతోపి
నతథాదాహక్రియాయాంపటుః || ౧౧౦ || ప || తస్మిన్
హనూమదరణిప్రభవే హుతాశే శుద్ధిం విధాయపతిమేవస

తదాహ కృత్యకరణపాటవసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః - అనయోర్దృష్టాంతదార్ష్టాంతిక తయా సాపేక్షత్వాత్సంకరః శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం ||౧౧౦|| తస్మిన్నితి || రణకౌతు కూహలేన యుద్ధక్రీడాసముత్సుకేన లంకేశ్వరేణ రావణేన బాహుబలాత్ భుజపరా క్రమాత్ అపహృతా సీతా సురరాజలక్ష్మీరింద్రసామ్రాజ్యశ్రీః తస్మిన్ హనూమానేవ అ రణిః అగ్నిమంథనదారువిశేషః నిర్మథ్యదారుణీత్వరణీద్వయోరిత్యమరః - స ప్రభ వః కారణం యస్య తస్మిన్ తత్సముత్పాదిత ఇత్యర్థః హుతమశ్నాతీతి హుతాశనే అగ్నౌ క ర్మిణి శుద్ధిం సంస్కారం విధాయ పాపిష్ఠరావణసంపర్కజనితపాపం విశోధ్య త్యర్థః - పతిం నిజభర్తారమింద్రమేవ సమేతుం సంగంతుమైచ్ఛత్ ఇచ్ఛతిస్మ యథా సీ తచ్చిత్కారణాత్ కాచన సాధ్వీ కుత్రచిదపవిత్రస్థలే స్థిత్వా పరిణామకాలే సంస్కార పరిశుద్ధా సతీ పునర్నిజభర్తారమేవ జిగమిషతి తద్వదిత్యర్థః ||౫|| ఇచ్ఛతేర్లఙ్ ఆ డజాదీనామిత్యాడాగమః ఆటశ్చేతి వృద్ధిః - అత్ర సురరాజలక్ష్మ్యాః ఈదృశీచ్ఛాసంబం ధేపి తత్సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః ఏతేన రావణస్య వినిపాతఆసన్న ఇతి సూచ్యతే ||వసంత

తిలకావృత్తం॥౧౧౧॥సగమయతి॥వాచామితి॥ఇదానీమస్మిన్నవసరే సంప్రాప్తరోచిత కాలఇత్యర్థః ॥వాచామితి విస్తరేణాలం వచనప్రపఞ్చేనత్రథనేవాగతి బద్ధ ఇతిఘుట్ ప్రతిథ. సేరూపాలబిత్యర్థఃఅతిశివ॥వ॥విస్తారోవిగ్రహోవ్యాసస్సతుశబ్దస్య విస్తరఇత్యమరః-కి మునకిమపీత్యర్థః ॥ కింతుఅయం తాకుత్పదూతః హనూమానుపేత్యఆగత్య-రావణబాహు గుప్తాం దుష్ప్రవేశామిత్యర్థః ॥ లంకాంపురీం కృత్వాంతర్దుర్గన్యాయమకింకరాణామి త్యర్థః॥స॥కృత్వాంతౌయమసిద్ధాంతావిత్యమరః- సుఖప్రవేశాంసుఖేన ప్రవేష్టుంశ క్యాంచ క్రతువాహ్యతసిథనగంధానాంలంకాపురస్థయాతుధానానాం నిధనంభిథా యా ద్వారాపూర్వమనాభావితప్రవేశాయమకింకరాణాం స్వసామర్థ్యేన ప్రవేశయా మాసేత్యర్థః-ఏతేనఉత్తరత్రాప్యేతేషాంనిరాఘాటనంచారత్వంసూచ్యతే-వృత్తము పజాతిః॥౧౧౨॥పౌలస్త్యేతి॥మారుతిఃహనూమాన్ేవయాయజూకఃయజకతా॥వ॥ఇ జ్యాశీలోయాయజూకఇత్యమరః॥ ॥యజజపదశాంయఙ్ ఇతియజతేర్యఙ ॥

మేతుమైచ్ఛత్ ॥ లక్ష్మీం స్వైరంరణకేళికుతూహలేన బా హాబలాదపహృతాం సురరాజలక్ష్మీః ॥౧౧౧॥ వ ॥ వాచామి త్యాదింకిమువిస్తరేణ లఙ్కా- పురీం రావణబాహుగుప్తామ్ కామంసత్ సదూతోయముపేత్యదక్షః కృత్వాత స్తస్యాః సుఖ ప్రవేశమ్ ॥౧౧౨॥ వ ॥ పౌలస్త్యపాతకైః సమాగమ్యజా యమాన మేనఃపునానఇవమారుతిర్యాయజూకః। సర్వతీర్థా త్తుప్తివిజయోన్నిజవాలవహ్నౌ హుతత్వ ఫలాశ్రయమిథస్స

వ్రత్యయః-పౌలస్త్యోరావణఏవపాతకీబ్రహ్మహత్యాదిపాతకవాన్ తస్యసమాగమేన వ్యాగత్యాజాయమానంసంసర్గజన్యమేనంపాపంతత్సంసర్గీ చపంచమఇతిన్యాయాత్ సంభా వితమరితమిత్యర్థః॥వ॥ లుఘంపంజమైనో ఘమ్ంహాద్దురితదుష్కృతమిత్యమరః॥పు నానఃశోధయన్నివపావనోధనకుర్వాణఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. శ్లోపూట్ శానట్ సర్వతీర్థా తాషుపజయఃవిరతిఃతాపుధుమారగథవిఃకృతేంద్రియజయస్యవ ॥వ॥అఘోరథస్యావయ వేవాత్వేత్రాణమింద్రియమితివిశ్వః॥జఘాలేదయాంపహ్నిఃమూతాశనఃతస్మిన్ ఫల మూ లస్థమర్ధతిత్తిఫలాశ్వి॥స॥ఫలాల్మోస్త్రీ ఫలంమూలమనిత్యభిధానాత్ ఫలాశాఃరాక్ష సాఃతఏవపల్లాశవమిథఃఫలాశవ్యవస్థ.వన్యధఃప్రాణత్యాగ్నమృగతిఃఅప్రతిహతగమనఃశోభ త్సభూవ-అత్ర శ్లేషోత్ప్రేక్షాసంప్రాణితః పావకయుక్తరూపకాలంకారాణిశిఖాలకారా

౧౧౩ || లంకేతి॥ లంకాయాం రఘుపతిదయితాం శ్రీరామప్రేయసీం సీతాంచార ణానాం నభశ్చరాణాం గంధర్వాదీనాం వాక్యవచనేన అనాహారేణ అపీడితాం అనష్ట మితియావత్ విదిత్వా జ్ఞాత్వా అతఏవ సానందః సంతోషః తాం సీతాం ప్రణమ్య నమ స్కృత్య ప్రతిగమనకథా ప్రతిప్రయాణవిధానే కుశమే॥స॥ విధిర్విధానే దైవేపీత్య మరః తస్యాః సీతాయాః నియోగం ఆజ్ఞాం ప్రాప్య తతః అరిష్టశైల అరిష్టాఖ్యం పరపార స్థపర్వతం ఆక్రమ్య పయసాంనిధిం సముద్రమపి స్వైరం యథేచ్ఛం అప్రతిహతమితి యావత్-ఉత్తీర్య ఉల్లఘ్య మహేంద్రం అంగదాద్యధిష్ఠితం మహేంద్రపర్వతం గత్వా హనూమాన్ ప్లవగకులపతీన్ అంగదజాంబవన్నీలాదిప్లవగేశ్వరాన్ పూర్ణ కామాన్ సంపూర్ణమనోరథాన్ చక్రే అత్ర అతివిస్తరకథనయోగ్యస్య అర్థస్య సంక్షేపేణోక్తేః సంక్షేపో నామగుణః-తదుక్తం-విద్యానాథేన సంక్షేపాఖ్యానాభిధా

గతిర్బభూవ ॥౧౧౩॥ ప॥ లంకాం దాపేక్ష్యనాత్తాం ర
ఘుపతిదయితాం చారణోక్త్యా విదిత్వా సానన్దస్తాం ప్రణమ్య
ప్రతిగమనవిధౌ ప్రాప్య తస్యాః నియోగమ్। ఆరుహ్యారిష్టశై
లం నిధిమపి పయసాం స్వైరముత్తీర్య వేగాచ్చక్రే గత్వా మ
హేంద్రం ప్లవగకులపతీన్ పూర్ణకామాన్ హనూమాన్॥
౧౧౪ ॥గ॥ అథయథార్హం సైన్యాధిపాన్ సంమాన్య మా
రుతి స్తైరనుయుక్తః స్వకీయవృత్తాంతమఖిలమ్మాఖ్యాతవాన్
౧౧౫॥గ॥ తదనుపవనతనయముదితా వానరవరూథి యూ

థం యత్-సంక్షేపః పరికీర్తితమితి. గ్రన్థావృత్తమ్ ||౧౧౪|| అథేతి ||అథానంతరం మారుతిః హనూమాన్ యథాపూర్వం యథాయోగ్యం సైన్యాధిపాన్ జాంబవదంగదాద సేనాపతీన్ సంమాన్యమానయిత్వా తైః సైన్యాధిపైః అనుయుక్తః కథం దృష్టా త్వయా దేవీ కథం వా తత్ర వర్తతే ఇత్యాదినా పృష్టస్సన్ అఖిలమశేషం స్వవృత్తాంతమాఖ్యాత వాన్ ఉత్పతనాదిసీతాదర్శనలంకాదాహాంతాం నిజవార్తాం అశేషాం కథయామా సేత్యర్థః ॥౧౧౫॥ తదనుస్వి ఇతి॥ తదను తదనంతరం పవనతనయప్రసన్నముదితా హనూమ ద్వాక్యసంతుష్టా వానరవరూథినీ కపిసైన్యం ॥ః॥ వరూథినీ బలం సైన్యమిత్యమరః - యూథనాథానయాతా జాంబవదాదియూథాధిపానయాతా తదాలింగనజనితం సీ తావలోకనసముత్పన్నమానందమానందభరథావాసం నాగకేసిత్యా సంతతేర్యానబద్ధ పరిపూర్ణా ఇత్యర్థః- దాశరథౌ శ్రీరామే సుగ్రీవేచ సంపిభజ్య ప్రమ్యగ్విచిత్య సీక్షే

తుం ద్రష్టుమితి ఫలోత్ప్రేక్షా । సీతావలోకనజాతానందకథనేన శ్రీరామసుగ్రీవానంద
యోరంతరం పరీక్షిష్యామీత్యర్థః । అహమహమికయా పరస్పరాహంకారేణ । అహమహ
మికా వ్యాఖ్యాతా అరణ్యకాండే అహమహమికయేత్యత్ర । ధావంతి ధావమానా అతివే
గేన ప్రద్రవంతీత్యర్థః । మధ్యేసరణ్యాం మధ్యేసరణిమార్గే మధ్య ఇత్యర్థః । పారేము
ఖ్యపుష్టా ఇత్యేవ్యయీభావః । తత్సన్నియోగాదేకారాంతత్వం చ మధ్యశబ్దస్య దధిము
ఖేన దధిముఖాఖ్యేన సుగ్రీవమాతులేన వానరేణ కృతమువనం రక్షణం యస్య తథోక్తం ।
❋ ఆనరక్షితకర్తరిల్యుట్ । తథాచ రామాయణం యగ్రక్షితమహావీర్యస్స దాదధిము
ఖః కపిః । మాతులః కపిముఖ్యస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మన ఇతి ॥ మధువనం మధునామక సు
గ్రీవోద్యానవనం మధుప్రచురత్వాత్ మధువనమిత్యర్థః । సంజ్ఞాహనూమదనుమత్యా
హనూమదాజ్ఞయా అభిభూయ ఆక్రమ్య మధుపానేన హృద్రావనేన యత్సుఖం తదనుబ

భనాథానుయాతా తద్దర్శనజనితమానందమానందశరణ్యౌ దాశ
రథ్యౌ సుగ్రీవేచ సంవిభజ్య పరీక్షితుమహామహమికయా ధా
వంతి మధ్యేసరణి దధిముఖకృతావనం మధువనం హనుమదను
మత్యాభిభూయ మధుపానసుఖమనుబభూవ ॥ ౧౧౬ ॥ ప ॥ అథా
ప్రపీడ్య గిరివరతుంగమంగదం కృతాంజలిర్దధిముఖపషరోష
వాన్ । వలీముఖాన్మధుభజనే శిలీముఖాన్ భవానిమాన్ రుషు
డితిని వారయేదితి ॥ ౧౧౭ ॥ వా ॥ అయమప్యేనమువోచ
త్ ॥ ౧౧౮ ॥ పం ॥ దశముఖపురమధ్యే వీక్షితా మైథిలీతి త్ర

భూవ । యథేష్టం మధ్వపిబదిత్యర్థః । మధుమధ్యే పుష్కరసేతౌ ద్రేపీత్యమరః ॥ ౧౧౬ ॥ అ
థేతి ॥ అథానంతరం రోషవాన్ మధువనాక్రాంతిజనితకోపవాన్ పిషః దధిముఖో వన
పాలకః అతదా కృతాంజలిః విరచితకరసంపుటస్సన్ ప్రార్థనాలక్షణమేతత్ గిరివర
తుంగం మహోన్నతమిత్యర్థః । అంగదం యువరాజం అబ్రవీత్ కిమితి భవాన్ మధుభ
జనే మధుపానే పుష్పరసాపహ్నవే చ శిలీముఖాన్ అళీన్ । స ॥ అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్య
మరః । రూపకాలంకారః । ఇమాన్ వలీముఖాన్ కపీన్ ॥ స ॥ కపిప్లవంగప్లవగశాఖామృగవ
లీముఖా ఇత్యమరః । రుషుడితి అంజసా నివారయేత్ నిరుంధ్యాదిత్యేవమబ్రవీదితి పూర్వే
ణ సంబంధః । అన్యథా మహోగ్రశాసనః సుగ్రీవం దండ ఇష్యతీతి భావః । శేషే ప్రథ
మః ॥ యుష్మదస్మద్య్సుపతిఙి కృత్యభవచ్ఛబ్దస్య శేషత్వాదితి ॥ రుచిరావృత్తం । చతుర్గృహా
హైరిహ రుచిరా జభాస్జగా ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౧౧౭ ॥ అయమితి ॥ అయమంగదోపి ఏనందధ

ధిముఖం ప్రతిఅవోచదిత్యర్థః ॥౧౧౮॥ అ॥ తత్ర కారమేవాహ॥ దశముఖేతి॥ దశముఖపురమధ్యే లంకాపురమధ్యే మైథిలీ సీతా వీక్షితా దృష్టా - ఇత్యేవంభూతం శ్రవణమధుశ్రోత్రామృతం యేన వీరేణ మహ్యం వితీర్ణం దత్తం॥ కి॥ విశ్రాణనం వితరణం స్పర్శనం ప్రతిపాదనమిత్యమరః - హే దధిముఖ సోయం వీరః భాషతే యది ఆజ్ఞావచనం వదతి చేత్ కః కో వా నిరుంధ్యాత్ నివారయేత్ న కోపి నిరోద్ధుం శక్నుయాదిత్యర్థః ॥❁॥ శకిలజ్జ్వలితలజ్ సకలవానరజీవాతుభూతమైథిలీకథామధుప్రదస్య దత్తమధుపాననివారణం కథం యుక్తం స్యాదితి భావః- అతః వానరాణాం వాహినీ సేనా యథేచ్ఛం ఇచ్ఛానుసదృశం- యథేష్టమితి పాఠః- మధు పిబతు మాలినీవృత్తమ్ ॥౧౧౯॥ తతః కిం జాతం తత్రాహ॥ తదన్వితి॥ తదను అంగదవచనానంతరం- భయవశసభయహారితం స్వేన సముపగతస్య సమీపం ప్రాప్తస్య దధిముఖస్య వచనేన విదితం జ్ఞాతం యన్మధువనకదనం వానరకృతమధువనోల్లుంఠనం తేన పరిగణితం పరిసంఖ్యాతం నిశ్చితమితి యావత్ -

వణమధువితీర్ణం యేన వీరేణ మహ్యమ్ । దధిముఖయది సో
యం భాషతే కో నిరుంధ్యాన్మధు పిబతు యథేచ్ఛం వాహినీ
వానరాణామ్ ॥ ౧౧౯ ॥ గ ॥ తదను భయవశసముపగతదధి
ముఖవచనవిదితమధువనకదనపరిగణితజనకదుహితృదర్శ
నజనితప్రమదభరభరితప్లవనతనయసత్రసువిక్రమమత
మతదధిముఖాగమననిమిత్తసంపత్తిమ్ ॥ ౧౨౦ ॥ ప ॥ అరు

రుచిజనకదుహితృదర్శనం సీతావలోకనం తజ్జనితేన తదుత్పాదితేన ప్రమదభరేణ హర్షాతిశయేన భరితః సంజాతభరః ఆనందపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః॥❁॥ భరిత ఇత్యత్ర తారకాదిత్వాదితచ్ ప్రమదేత్యత్ర ప్రమదసంమదౌ హర్షే ఇతి ప్రత్యయాంతో నిపాతః- తపనతనయస్సుగ్రీవః తత్ర తస్మిన్ సమయే- దధిముఖాగమనమేవ నిమిత్తసంపత్తిః కారణసామగ్రీ యస్యాస్తాం స్మితవికృతం ముఖవికాసనేత్రవిస్ఫారణభ్రూ న్నమనరోమాంచతాదిగాత్రచేష్టామతనుత అకరోత్ - మధువనకదనశ్రవణాత్ప్రీతా దశేవ సంగీర్ణం యథా పరమానందభరితో భూదిత్యర్థః ॥౧౨౦॥ అ॥ అనంతరం కపిప్రసాదాని కటవత్యభూదిత్యాహ॥ ఆరుహ్యేతి॥ అద్రిం పూగాన్ స్కంధవంతమారుహ్య అథావ రుహ్య నానా రోహణావరోహణక్రీడామనుభూయేత్యర్థః॥ వివిధాని అరణ్యానిసాన్ద్య ప్రవిశ్య నానాఫలాని పనసరసాలాదివివిధఫలాని ఆస్వాద్య భుక్త్వా- ఫలితవల్లితా నీత్యర్థః॥ ఆరచయ్యకృత్వా- ల్యపేక్షు పూర్వాదిత్య ఆదేశః- పదస్థైర్ముఖైః పాద్య

క్రమాః డిండిమాదివాద్యధ్వని శ్రేణీః అపాద్య వాదయిత్వా - తథా ద్రుమం క్రుమానిత్యర్థః- అక్రమం అవగతక్రమం మోహనోద్ధావనాదిజుగుప్సితాచరణేన అవగతమర్యాదమిత్యర్థః - అలింగ్య ఆశ్లిష్య మదవశాన్మధుపానజనితదర్పవశాత్పుచ్ఛచ్ఛటాం లాంగూలజాలం॥ బృంహితజాలం వక్రతాళింజాలకం చేటకాచ్ఛా చేలి వైజయన్తీ- ఆధూయ చాలయిత్వా- అహం ప్రథమో ఽహం ప్రథమ ఇతి యస్యాం క్రియాయాం సా అహం ప్రథమికా - వానరాణ్యం సకాదిత్వాత్స్వమాసః- స్వార్థేక ప్రత్యయః తయా పీనా స్థూలా ఏతత్పూర్వోక్తయా భావనేత్యర్థః కపీనాం చమూః వానరసేనా ఆరాత్ సమీపే॥ ని ॥ ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః- ఆవిరభూత్ అలక్ష్యతేతి ఘః-అత్ర కపిస్వభావస్యైవ యథావద్వర్ణనాత్స్వభావోక్తిరలంకారః- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ॥..

వర్షోద్రిమథావరుహ్య విపినాన్యాసాద్య నానాఫలాన్యాస్వా
ద్యప్లుతమారచయ్య వనస్రైరాజోద్యవాద్యక్రమాః ॥ అ
లిజ్యద్రుమమక్రమం మదవశాదాధూయ పుచ్ఛచ్ఛటా
మారాదావిరభూదహం ప్రథమికాపీనా కపీనాం చమూః ॥
౧౨౧ ॥ ప ॥ నిద్రాత్యయారుణితేన సమీరపుత్రస్సౌమి
త్రినేత్రయుగళేన నిపీయమానః ॥ చూడామణిం కరతలే క
లయన్ వవందే పాదారవిందయుగళం భరతాగ్రజస్య ॥
౧౨౨ ॥ ప ॥ ఆశ్లేషసంభ్రాంతగతాగతాభ్యాం విలోచనాభ్యాం వి స్త్రీ

౧౨౧॥ తతః కిం తత్రాహ॥ నిద్రేతి॥ సమీరపుత్రో హనూమాన్నిద్రాత్యయా నిద్రాభావాత్ యావద్వనవాసం నిద్రాపహరణారభావ ఇతి భావః- అరుణితేన పాటలితేన సౌమిత్రినేత్రయుగళేన లక్ష్మణనయనయుగ్మేన నిపీయమానః అత్యాదరేణ అవలోక్యమానః సన్నిత్యర్థః - ఏతేన శ్రీరామాపేక్షయాపి లక్ష్మణస్యైవ భూయాన్ హనూమదాగమనప్రతీక్షణాదరో విద్యత ఇతి సూచ్యతే- చూడామణిం సీతాయా అభిజ్ఞానభూతం శిరోరత్నం కరతలే కలయన్ శ్రీరామాదీనాం యథా చక్షుర్గోచరం స్యాత్ తథా ధారయన్నిత్యర్థః- సీతా దృష్టా సమాగత ఇతి ప్రథమవచనస్యైవ సజ్ఞాపకసాధనమితి భావః - భరతాగ్రజస్య శ్రీరామస్య పాదారవిందయుగళం వవన్దే ఇత్యుపమితసమాసో నమస్కారః కం - అనన్య శ్లోకత్రయగప్రాప్తాస్యేతత్ర్రయం ... ॥ ఆశ్లేషేతి॥ ఆశ్లేషసంభ్రాన్తగతాగతాభ్యాం ...

అశ్లిష్టేన అనాయాసేనైవ సంభూతే సంజాతే యే గతాగతే యాతాయాతే తాభ్యాం వితీ
ర్ణోఽవిలంఘితః విస్తీర్ణో మహార్ణవః పురుషాంతరదుస్తరమహాసముద్రో యేన స తథో
క్తోఽపి. అక్షోభ్యస్య మీపేన మహాంసమిహార్ణవ యయౌ భావః ॥❁॥ అవ్యయీభావే శర
త్ప్రభృతిభ్య ఇత్యచ్ప్రత్యయః. అనాయాసం సమ్యక్ పరితః నితరాం
త్యంతం. అవ్యయపూర్వకం ప్రత్యయః. ఆనందసింధౌ ఆనందసాగరే మజ్జదుద్గ్నే భూత్
ఈదృశ్యహో కపిపీరవాహినీమధ్యే అహమేవ మహోదధిముల్లంఘ్య సీతాం దృష్ట్వా ప్రత్యు
పరాగతోఽస్మీత్యేవంభూతభాషణప్రవర్తకమహాభాగ్యసంపన్నో భవమిత్య మంద
పందతుందిలితాంతఃకరణోఽభూదిత్యర్థః. అత ఏవ తేరోధాభాసోఽలంకారః ఇవ్యత్రపుప
త్తిః ॥౧౨॥ ఆనీతేతి ॥ ఆనీతస్య హనుమతాహృతస్య చూడామణేస్సీతాశిరోరత్నస్య
సన్నిధానాత్సాన్నిధ్యాద్ధేతోః. అతిప్రమోదేన ప్రాదుర్భూతానందేన రఘూద్వహేన
రఘునందనేన తత్ర తస్మిన్ సీతావృత్తాంతేవిషయే అనుయుక్తః పృష్టః పవనాత్మజన్మా
హనూమాన్ కృతప్రణామో విహితనమస్కారస్సన్ విజ్ఞాపయామాస సీతావలోక

నాదిమహార్ణవోఽపి। ఆసన్నసిన్ధుప్రతనాసమతుమతుస్య హాన్తానీతరాం
సుమజ్జ॥ ౧౨॥ ప॥ ఆనీతచూడామణిసన్నిధానాదతిప్రమోదేనర
ఘూద్వహేన। తత్రానుయుక్తః పవమానజన్మా విజ్ఞాపయామాస
కృతప్రణామః ॥౧౩॥ ఉ॥ ఉద్యానపూరోపవనసీమ్న్యథ రాజపుత్రీ
మాలోకయం నిశచరీగణబాధ్యమానామ్ ॥ తేనాపి పాతకవశేనసప
ర్ణలోకేబద్ధీకృతామివభుజంగమరాజకన్యామ్ ॥ ౧౪॥ వ॥ దేవ్యాస్త్వ

దాత్తాంతకథయా మాపేత్యర్థః. పూర్వమాగమనానంతరకర్తవ్యతయా విజ్ఞాపనే న
మస్కారః ఇదానీం శుభవార్తాకథనప్రారంభసంతోషాతిరేకాదితి వేదితవ్యం.
ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥౧౩॥ విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ ॥ ఉద్యానేతి ॥ అథ విజ్ఞాపనాన
న్తరం మంగళాచారేణ ॥ ని॥ మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథ ఇత్య
మరః లంకాపురస్య రావణరాజధాన్యా ఉపవనసీమ్ని ఉద్యానోపవనప్రదేశే అశోకవని
కామధ్య ఇత్యర్థః. నిశచరీగణబాధ్యమానాం రాక్షసీభిరివ పరితప్యమానాం.
అత ఏవ తేనాపి దుర్వారేణ పాతకవశేన పాపానుబంధేన సుపర్ణలోకే గరుడలోకే బం
దీకృతాం కారాగారబద్ధామిత్యర్థః. భుజంగమరాజకన్యాం నాగకన్యామివ స్థితాం. రా
జపుత్రీం జానకీం ఆలోకయం అవలోకితవానస్మి ఉపమాలంకారః వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥
౧౪॥ దేవ్యా ఇతి ॥ త్వదీయాన్వయకీర్తనేన భవదీయవంశప్రశంసయా త్వన్ముద్ర
యా త్వదీయప్రత్యభిజ్ఞానాంగుళీయముద్రికయా చ దేవ్యాస్సీతాయాః శోకం దుఃఖం నిర
వనిరస్య. అత ఏవ పరిపూర్ణమనోరథః సంపూర్ణమనోరథః ప్రహృష్టః తేనాపి శోకాపనయనా

గంతుమనాస్స్వగః ||❀|| తుంగామహానసోరపీతితురుణోమకారలోపః - అభిజ్ఞానమ
యాంజభిజ్ఞానరూపాం||❀|| తాం ద్రష్ట్యేమయటి జీప్ తాతాణ్ణం ప్రాంతం అయాచం
యాచితవానస్మి ఇంద్రఃక్రో ||౧౯|| బ్రహ్మేతి|| బ్రహ్మాస్త్రం దర్భమయాత్ మిత్ర
స్తోన్యవిశేషం కీర్తస్య జయంతాసురనామ్నః కాకాసురస్య కృత్యం నేత్రోల్లే
ఖనరూపక్రియాయస్యాం తాం ఇహ సెద్ధిత్రకూటకటకే పిసోదప్రవృత్తాం సంభూతాం కథా
మాఖ్యాయికాం అభిజ్ఞాప్య అభిజ్ఞానత్వేనోక్త్వా చిరం చిరకాలం దుఃదంత్యాః పూర్వా
సుభూతార్థస్మరణవశాత్ అశ్రూణి విసృజంత్యాః జనకేంద్రపుత్ర్యాః జానక్యాః వి
షో ఽయం చూడామణిః శిరోరత్నం తుభ్యం ప్రేషితః వాగ్రూపం వస్తురూపం చ అభిజ్ఞాన
ద్వయం ప్రహితమిత్యర్థః - వృత్తముపజాతిః - సిగ్జయాలే|| కిం బహునేతి||బహునా వా
గ్వ్యాపారేణ కిం నకిమపీత్యర్థః||తథాపి కించిద్వక్తవ్యమవశిష్టం విద్యత ఇత్యాహ|| దేవేతి
హే దేవ స్వామిన్ ప్రతిష్ఠాసూః ప్రస్థాతుమిచ్ఛుః ఉత్ప్లవిష్యమాణ ఇత్యర్థః||❀

దీయూన్వయకీర్తనేనతస్మిన్ ద్రయాచవ్యపనీయలోకమ్|| వార్తామభి
జ్ఞానమయాం చ ప్రస్థాతుకామః పరిపూర్ణకామః ||౧౯|| ప||
బ్రహ్మాస్త్రమిత్రస్తజయస్య కృత్యాం కథాం చ విజ్ఞాప్య చ నేప్రవృత్తామ్||
చిరం విదస్త్యా జనకేంద్రపుత్ర్యా చూడామణిః ప్రేషిత ఏష తుభ్యమ్||
కిం బహునా ||౨౦|| ప|| దేవ తస్యాః ప్రతిష్ఠాసూనసూనాం శైకపాలి
తాః||ముద్రయిత్వా ప్రసన్నో హం త్వదభిజ్ఞానముద్రయా|| ఇతి శ్రీవి
దర్భరాజవిరచితే శ్రీమచ్చమ్పూరామాయణే సుందరకాండస్సమాప్తః-

తిష్ఠస్సన్నంతాదు ప్రత్యయః - తథాపి అశ్లేకపాలితాః అశయాత్వదాగమనప్రతీక్ష
ణ్యకయా పాలితాః గుప్తాః శిబఖాగపరవక్షమాసః - తస్యాః సీతాయాః అసూన్ ప్రా
ణాన్ త్వదభిజ్ఞానముద్రయా అభిజ్ఞానరూపాంగుళీముద్రికయా త్వదభిజ్ఞానము
ద్రయా ముద్రాఫలకే ఏతి క్లిష్టరూపకం ముద్రయిత్వా సురక్షిత్యర్థః - అహం ప్రప
న్నః ఆగతో స్మీత్యర్థః||౨౧||ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందవందనీయసేవాదిరసం
దోహామందానందలాభాభినందితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకలి
తసారస్వతేన అఖండతపః ప్రచండముని ప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమహాముని
గోత్రావతంసస్య వచనాన్వయసుధాపారావారపారిజాతస్వర్థస్వాంతర్యవతారాం
తస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కొండూరుపండితవర్యస్య
తనూజేన గంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితా
యాం చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సా...జూషికాసమాఖ్యాయాం సుంద
రకాండస్సమాప్తః...

శ్రీరస్తు.

సవ్యాఖ్యానే చమ్పూరామాయణే యుద్ధకాండప్రారంభః.

ఇత్థంనిజచిత్రకవితానభాజితసకలవిసమాజేనతత్రభవతా భోజరాజేనవిరచిత పంచకాండసంబంధంచమ్పూరామాయణప్రబంధంపరిపూరయితుకామేనలక్ష్మణ నామ్నాపండితవర్యేణావశిష్టోయుద్ధకాండఃనిజవాగ్వైభవానుసారేణరచితస్సోయం మయేదానీంవ్యాక్రియతే. అథతత్రభవాన్ లక్ష్మణకవిఃస్వచికీర్షితస్య గ్రంథస్యనిష్ప్ర త్యూహపరిపూరణాయశిష్టాచారసంప్రాప్తవిశిష్టగురుచరణారవిందభోజమహారా జస్మరణరూపంమంగళంనిబధ్నాతి॥ దృష్ట ఇతి॥ యత్ర యస్మిన్ దైశికపదాంభోజేభోజే చంచద్యదృచ్ఛయాలీలయాపిఅత్యాదరేణచేత్యుభయత్రాప్యన్వయః. దృష్టే అవలోకితే సతినృణాంమనుష్యమాత్రస్యేత్యర్థః. ఏతచ్చసర్వత్రసంబధ్యతే వచసాందేవీసర స్వతీపురోవర్తతే ఉపాసనాదిప్రయత్నంవినైవస్వయంసన్నిహితాభవతీత్యర్థః॥

అసీతంఘనవాత్మజేనజనకక్ష్మాపాలపుత్రీశిరోరత్నంమూర్తిమివా
నురాగమపకృద్వీక్ష్యప్రమోదాన్వితః। యోలోకత్రయకంటకంద
శముఖంప్రోద్ధర్తుమైచ్ఛద్భృశం లాతోస్యాంవీరవరాగ్రణీర్జనకజాజాని
స్సదాపాతునః॥ శ్లో॥ ౧॥ దృష్టేయత్రయదృచ్ఛయాపివచసాందేవీపు

రః తథా మహదనల్పంకార్యకారణపర్యాప్తమిత్యర్థః. సాగస్యంకవితారసజ్ఞస్వాను భ్యుదేతి అభ్యుదయంప్రాప్నోతిసముత్పద్యతఇత్యర్థః. అభ్యాసైతి ఆలిపాతే అభిముఖ్యే వనసమీపమాగచ్ఛతీత్యర్థః. తథాసదసిరాజవిద్వత్సభాస్విత్యర్థః ప్రాగల్భ్యం సకలవి ద్యావివరణప్రాగల్భ్యముజ్జృంభతే విజృంభితంభవతి. తథాసకలాన్యమస్తా అపిక లా ఇతిహాసాగమాద్యాశ్చతుష్షష్టివిద్యాః జాయంతేఅధ్యయనపరిశీలనాభ్యాసాభావే నైవతత్వతోవబుధ్యంతేతథానవాఅపూర్వాఃకీర్తయస్సత్సమాఖ్యా జాగర్తివిలసతి. త త్రతస్మిన్దైశికపదాంభోజేగురుచరణారవిందే భోజే భోజరాజే మమచేతఃస్నిహ్యత్వి త్యరీత్యాబహుశ్రేయస్కరత్వాన్మమకంమనస్తత్రస్నేహాయుక్తంభవతీత్యర్థః. చ తుష్షష్టికలాస్తు॥ శ్లో॥ ఇతిహాసాగమాద్యాశ్చకావ్యాలంకారనాటకం। గాయకత్వంకవి త్వంచకామశాస్త్రందురోదరమ్। దేశభాషాలిపిజ్ఞానంలిపికర్మచవాచకమ్। సర్వాణి చావధానానిస్వరశాస్త్రంశకునమ్. సాముద్రికంరత్నశాస్త్రంరథాశ్వగజకౌశల మ్। మల్లశాస్త్రంసూదకర్మభూరుహాణాంచదోహదమ్. గంధవాదోధాతువాదఃఖన్యా వాదోరసస్యచ। జాలవాదోగ్నిసంస్తంభఃఖడ్గస్తంభోజలస్యచ. వాచస్స్తంభోవయః

స్తమ్భో వశ్యాకర్షణే మోహనం చ | విద్వేషణోచ్చాటనే చ మారణం కాలవఞ్చనం-ధాతువాదః పాదుకాసిద్ధిరేవ చ-మృత్తికాసిద్ధిరేవం చ-ఇన్ద్రజాలికమేవ చ-అఞ్జనం పరదృష్టిస్తమ్భనం స్వరవఞ్చనం | మణిమన్త్రౌషధానాం చ సిద్ధయశ్చ రసక్రియా | వృత్తిలక్షణశాస్త్రం వృక్షాయుర్వేదమేవ చ-అఞ్జనక్రియాః- అదృశ్యకరణీ దూరకర్షణీ చ | వాణిజ్యం పాశుపాల్యం చ కృషిరాహవకర్మ చ | లావకకుక్కుటమేషాది యుద్ధకారకకౌశలమ్-చతుష్షష్టికలాశ్చైతాః కాలవిద్భిః ప్రకీర్తితా ఇతి-అనుప్రాసోఽలఙ్కారః శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్-లక్షణం తూక్తమ్ ||౧||అ|| సమ్ప్రతి స్వాహఙ్కారం పరిహరతి | భోజేనేతి | తేన అసాధారణమహిమాస్పదతయా ప్రసిద్ధేన భోజేన రచితాం ప్రణీతామత ఏవ అత్యుదారాం రసాలఙ్కారాద్యుల్లాసితశబ్దార్థసఙ్ఘటనోజ్జ్వలతయా అత్యన్తగమ్భీరామిత్యర్థః కృతిం కావ్యమ్ అల్పీయసా అత్యల్పేన తుచ్ఛేన గౌరవరహితేనాపీత్యర్థః || ❁ || ద్వివచనవిభక్త్యాదినా ఇయసుఙ్ప్రత్యయః-వచసా పూరయిష్యన్ పూరితాం కరిష్యన్ అహమధునా

రోమాఞ్చితే సారస్యమస్మాదభ్యుదేతి సదసి ప్రాగల్భ్యముజ్జృ
మ్భతే | జాయన్తే సకలాః కలా అపి నృణాం యత్కీర్తనాద్వాచే
తస్మిన్నహ్యతితత్ర దైశికపదామ్భోజే చ భోజే మమ ||౧||ప||భోజే
న తేన రచితామపి పూరయిష్యన్ అల్పీయసాపి వచసా కృతిమప్యు
దారామ్ | న వ్రీడితోఽహమధునా నవరత్నహారసఙ్గేన కిం సుహృది ధా
ర్యత ఏవ తన్తుః ||౨|| ముద్రాముద్రితజీవితాం జనకజాం మోహోప
లం రాఘవం చూడారత్నవిలోకనేన సుచిరం నిధ్యాయ నిధ్యాయ

[illegible] న వ్రీడితో లజ్జితో న జాతః కాయం సర్వప్రసిద్ధభోజప్రబన్ధః క్వ చ వాఙ్మదీయో నాల్పిష్ఠేన వచసేన తత్పూరణమితి లజ్జాం న గతోఽస్మీత్యర్థః-కుత ఏతదిత్యాశఙ్క్యాత్ర అర్థాన్తరం న్యస్యతి-కిం సుహృది కథా హీత్యర్థః తత్రానుసూత్రం నవరత్నహారసఙ్గేన మాణిక్యహారసఙ్గేన కృత్వా దివ్యసుమనసేవ ధార్యత ఏవ అసజ్జ్యత ఏవ తన్తుః పరిస్ఫురతి ఇత్యర్థః-కుతః అల్ప ఏవ తన్తుః స్వస్య వ్యత్య... [illegible] ప్రహారం [illegible] ఇతి భావః-అర్థాన్తరన్యాసోఽలఙ్కారః-వసన్తతిలకా వృత్తమ్ ||..*

||౨|| ఏవం నిజవాగ్వ్యాపారస్యావకాశం సమ్పాద్య ప్రాసఙ్గికీం కథామాహ ||ముద్రే తి|| ముద్రయా శ్రీరామాభిజ్ఞానముద్రికయా ముద్రితం స్థాపితం జీవితం జీవనం యస్యాస్తాం-జనకజాం జానకీం చ తథా చూడారత్నవిలోకనేన చూడామణిదర్శనేన మోహాదలం [illegible] రాఘవం చ సుచిరం నిధ్యాయ [illegible] || ❁ || అత్యన్తం ధ్యాయం ధ్యాయం [illegible] చిన్తాయామితి ధా

తోఽసి పూర్వోక్తో ల్యప్త్వాదేశః-తథా నిధ్యాయ దృష్ట్వా చ॥౨॥ నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః-తథా చ జనకజాం ధ్యాత్వా రాఘవం దృష్ట్వా చేతి యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః -ధీరః ధైర్యశాలీ సప్రసిద్ధః లక్ష్మణ స్వామి త్రిఃపకేన కాండేన ఖాణ్డేన॥౨॥ కాండోఽస్త్రీ దణ్డబాణార్వవర్గావసరవారిషు ఇత్యమరః-పౌలస్త్యవిధ్వంసనం రావణసంహారం కలయితుం కర్తుం హృది ప్రారేభే ఉపచక్రమే-మనసి నిర్ధారితవానిత్యర్థః-తథా ధీరః ద్వా సౌమిత్రిః లక్ష్మణః లక్ష్మణనాయక త్రిఃపకేన కాండేన యుద్ధకాండేన విమలాం నిష్కళంకాం కథాం రావణసంహారరూపోపాఖ్యానం పూరయితుం పూర్ణాం కర్తుం హృది ప్రారేభే మనసి ఉపక్రాంతవాన్- అత్ర లక్ష్మణరామాదిభద్రాకస్య ప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరశ్లేషాలంకారః -వృత్తా ప్రకృతోభయగతముక్తం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం శ్లేషోయం శ్లిష్టత్వేన సర్వ కార్యద్వయోశ్చ నాంత్య ఇతి లక్షణాత్ శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్॥౩॥అ॥ కథాం పూరయితుం ప్రారేభ ఇత్యుక్తం సం ప్రతి తామేవ కథాం ప్రస్తౌతి ॥ అనంతేతి॥ అనంతరం

చ॥ ప్రారేభే హృది లక్ష్మణః కలయితుం పౌలస్త్యవిధ్వంసనం ధీరః పూర
యితుం కథాం చ విమలా మేకేన కాండేన సః॥౩॥ ప॥ అనన్తమంతర మనంత
రహనూజ్ఞ నేయాదాకర్ణ్య వృత్తిమనఘాం జనకాత్మజాయాః దృష్టిర్దశాన
నరుషా పరుషాయమాణా బాణాసనోపరి నధే ప్రభుణా రఘూణామ్ ॥
౪॥ గ॥ అథ సుగ్రీవోపి దశగ్రీవకుపితరాఘవావలోకనద్విగుణతరణో
త్సాహా స్సహాయ్యసమయమనుపాలయన్ స్థుమివ సిన్ధుమవధార్య.

చూడామణ్యభిజ్ఞానప్రదర్శనానంతరం. అనంతేన మందరం నిర్భరం యథా తథా ఆనందపరిపూరితమిత్యర్థః. ఆంజనేయాత్ అంజనాతనయాత్ హనూమతః ఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వాత్పంచమీ- అనఘాం నిర్దుష్టాం జనకాత్మజాయాః వృత్తిం వర్తనం జీవనం వా॥ వృత్తిర్వర్తనజీవన ఇత్యమరః ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా రఘూణాం ప్రభుణా శ్రీరామేణ దశాననే రావణే రుషా రోషేణ పరుషాయమాణా ఉగ్రాయమాణా దృష్టిర్బాణాసనోపరి కార్ముకోపరి దధే నిదధే మహావీరస్వభావాచ్ఛరాసనావలోకనం జ్ఞయోమ సుగ్రీవాదిభ్యో జైత్రయాత్రా సన్నాహమాజ్ఞాపయామాసేత్యర్థః- వసంతతిలకా వృత్తమ్॥౪॥ అథేతి॥ అథానంతరం సుగ్రీవోపి దశగ్రీవే కుపితస్య రాఘవస్య అవలోకనేన ద్విగుణితో ద్విరావృత్తః రణోత్సాహో యత్నః యస్య సతథోక్తః లోకోత్తరే ఈశకార్యే స్థేయాన్ ప్రయత్న ఉత్సాహ ఇతి లక్షణం సహాయస్య భావస్సాహాయ్యం సహాయకర్మ ॥ ... ॥ ప్రాప్తకాలోచితం తస్య సమయం సంవిదమపి సీతా ప్రవృత్త్యుపలబ్ధ్యనంతరం ... ఇత్యేవ పునః సోఽపి ...

పూర్వార్ధే విహితప్రతిజ్ఞామిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాన్తసంవిద ఇత్య
మరః - అనుపాలయన్ననువర్తమానః అగాధమతిః గంభీరబుద్ధిః - స్థైర్యాత్ ధీరత్వాత్
అంబుధిం మహాపక్షవసింధుం అవధార్య తథా సుతరాం నిశ్చిత్యేత్యర్థః ॥ ౪ ॥ పుంస్యేవాబ్ధిః
ప్రహిః కూప ఇత్యమరః - అధిరూఢం త్రికూటశృంగం యయా తాం త్రికూటాచలశృఙ్గా
గ్రారోహిణీమిత్యర్థః ॥ లంకామధిగంతుం అంగదకుముదనలనీలాః ప్రముఖాః ప్రధా
నాః యస్య తత్ తథోక్తం అఖిలమప్యనీకం వానరసైన్యం ॥ ౫ ॥ అనీకం తు రణే సైన్య ఇతివి
శ్వః - సమనీనహత్ సన్నాహయామాస ॥ ౫ ॥ నహతేర్ణ్యన్తాచ్ఛఙ్యుపధాహ్రస్వోభ్యాసదీర్ఘ
శ్చ ॥ ౫ ॥ వారిదాదితి ॥ రామనామతః రామాభిధానాత్ తద్రూపాదిత్యర్థః - వారిదాజ్జల
దాదపి అపాంగధారయా కటాక్షరేఖయా తన్నైవధారయా పునర్న్యూనాపి - పూరితా స
మగ్రీకృతా ఆప్యాయితా చ అఖిలా కృత్స్నాపి వాహినీ వక్త్రీ ॥ ౬ ॥ సేనానన్యోశ్చ వాహినీ
తి నైజయన్తీ - తత్క్షణం తస్మిన్నేవక్షణే దక్షిణం వాహినీశం ప్రతి దక్షిణసముద్రముద్దిశ్య
దాక్షిణ్యగుణయుక్తసేనానాయకం చేతి గమ్యతే - చచాల ప్రతస్థే శ్లేషసంకీర్ణం సమ

స్థైర్యాదగాధమతిరధిరూఢత్రికూటశృంగాం లఙ్కామధిగన్తుమజ్ఞవ
శముఖః నలనీలప్రముఖైః కపిసమనీనహదఖిలమనీకమ్ ॥ ౫ ॥ ప ॥ వా.

రిదాదపి చ రామనామతః పూరితా పునరపాఙ్గధారయా । తత్క్షణం ప్రతి
చచాల దక్షిణం వాహినీశముఖిలాపి వాహినీ ॥ ౬ ॥ తత్క్షణే సమవలిత ఋ
క్షసముదయకుముదామోదకారిణి శరభాధికప్రసాదశీలే నీలేందీవరానందిని
దశాననదిగాక్రమణవ్యగ్రతేజసి పవమానాత్మజానన్దే సలక్ష్మణాను

ప్రవర్తమానే పావకపదరూపకర్మ... తత్తత్క్షణ ఇతి ॥ తస్మిన్ క్షణే తత్కాల ఇత్యర్థః - సమం
తుల్యం చలితః ప్రస్థితః ఋక్షః ఋక్షనయః జాంబవదాదిభల్లూకగణః అన్యత్ర నక్షత్ర
మండలం యస్య తస్మిన్ ॥ ౭ ॥ ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకాః - నక్షత్రమృక్షం భం తారకమితి చా
మరః - కుముదస్య కుముదనామ్నః కపేః సేనాపతేః ఆమోదం సంతోషం అన్యత్ర కైరవో
ల్లాసం కరోతీతి కుముదామోదకారిణీ ॥ కుముదం కైరవే రక్తం కజే కుముదకీ కపౌ ఇతి వి
శ్వః - శరభే శరభాఖ్యసేనాపతౌ అధికప్రసాదశీలే అత్యంతానుగ్రహతత్పరే అన్యత్ర శ
రస్య ఆశ్వయాలాఖ్యమృగవిశేషకుమృగస్య ఆశోభాతస్య అపి అధికప్రసాదశీలే అతిని
ర్మలస్వభావే - నీలేందీవరాఖ్యసేనానాయకః అన్యత్ర నీలః ఇందీవరమివ తదానందినీత
త్పరితోషకారిణి అన్యత్ర నీలోత్పలవికాసకారిణి ॥ ౬ ॥ నీలః కపీశే త్రిషు తద్వర్ణే సేనాత
ద్వతి ఇతి నానార్థరత్నమాలా - దశాననదిశాక్రమణే రావణదిగవష్టమ్భే సైన్యాగ్రం
చటులం తేజః ప్రతాపో యస్య తస్మిన్ అన్యత్ర దశసంఖ్యాకాని ఆననాని ముఖాని యా
సాం తాసాం దిశాం దశదిఙ్ముఖానామిత్యర్థః - ఆక్రమణే అధరణే వ్యగ్రం వేగవత్తే

జోజ్యోతిర్యస్య తస్మిన్ ॥౯॥ తేజోనవత్ర భావేచజ్యోతిష్యస్మిన్ షిరోతసీతివా జయంతీ-
ష్యమారూఢః సముత్థితః తారానందనోఽంగదః యేన తేన లక్ష్మణేన సౌమిత్రిణా అనుగతే
అనుసృతే అన్యత్ర సమారూఢాః ప్రతిదినమేకైకతారాధిష్ఠానసియమాత్ సముత్థితాః
యాః తారాః అశ్విన్యాదినక్షత్రాణి తాః నందయతీతి తథోక్తః నచాంశాలక్ష్మణానుగతః
లాంఛనేన అనుసృతశ్చ తస్మిన్ లక్ష్మణేతి తృతీయయా అనుగతశబ్దేన అలుక్సమాసః - నిశా
చరాః రాక్షసాః తిమిరాణీవ అన్యత్ర శార్వరాంధకారాణి తేషాం వారణే విధ్వంసనే ని
ష్ఠోగ్రాకారో రామశ్చంద్ర ఇవేత్యుపమితసమాసః - ఉదయసానుమంతమివేతిస
ష్టోపమాలింగాత్ తస్మిన్ ఉదయసానుమంతముదయాచలమివ హనూమంతం సరయ
సత్వరమధిరోహతి అధితిష్ఠతి సతి సంతతస్సర్వత్ర కందళితస్సముత్పన్నః బహుళో
భూయిష్ఠశ్చ యో హరిజాలకోలాహలః వానరసంఘకలకలః ఘుమఘుమధ్వనిశ్చ తేన భ
రితాని పరిపూర్ణాని హరిదంతరాణి దిగంతరాణి యస్య సతథోక్తః - నిరంతరం నిరం
ధ్రం ఆస్కందితా ఆక్రాంతా నికటకాంతారావళిః సమీపాటవ్యశ్రేణిః యేన సత
థోక్తః సమంతతయేతత్ - వలీముఖబలమహాంబుధిః వానరసేనాసముద్ర ఇవేత్యుపమితస

గతే సరయముదయసానుమన్తమివ హనూమన్తమధిరోహతి నిశాచరతి
మిరవారణనిష్ఠే రామచన్ద్రే సమన్తతః కన్దళితబహుళహరిజాలకో
లాహలభరితహరిదన్తరో నిరన్తరాస్కన్దితనికటకాన్తారావళిర్వలీము
ఖబలమహాంబుధిస్ససంభ్రమముదజృమ్భత ॥౭॥ వ్యుత్క్రోశ సకాసర
ముదక్షిప్తపక్షవక్త్రపిత్ర స్తహంసనిశరారుదమూగియూథన్నో ॥ ఆ

మానః - ససంభ్రమం సాటోపం ఉదజృంభత ఉజ్జృంభితోఽభూత్ - శరభాదిః ప్రసాప శ
లేలక్ష్మణానుగత ఇత్యత్ర దళబ్దశ్లేషః - వస్తుతః శబ్దభేదేన అర్థద్వయావభాసేపి జతుకా
ష్ఠవదేకశబ్దస్య ప్రతీతేః అన్యత్రార్థశ్లేషః. ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదేకస్మాత్ తేన
అర్థద్వయప్రతీతేరేతత్సంకీర్ణేయముపమా ॥౭॥ ఉత్క్రోశ సేతి॥ ఆసీమనిమర్యాదం
అతివిపులమిత్యర్థః ॥౮॥ సీమసీమాస్త్రియాముభే ఇత్యమరః - [illegible]
సా [illegible] ॥౬॥ క్రీడాలీలాచనమర్మచే
త్యమరః - ఉత్త్రాసాః భయవిభ్రాంతాః [illegible] వనమహిషాః యస్మిన్ తథోక్తం ॥
౯॥ లులాయో మహిషో వాహద్విషత్కాసరసైరిభా ఇత్యమరః ఉదంచితాః ఉద్భ్రాంతాః
పంచవక్త్రాస్సింహాః యస్మిన్ తత్తథోక్తం ॥౧౦॥ సింహో మృగేంద్రః పంచాస్య ఇత్య మ
రః - విత్రస్తాః భీతాః హస్తినః గజాః యస్మిన్ తత్తథోక్తం - విగతాః శరారూణాం వ్యా
ఘ్రాదిహింస్రజంతూనాం చమూరూణాం మృగాణాం చ యూథాః యస్మిన్ తత్త
థోక్తం ॥౧౧॥ శరారుర్ఘాతుకో హింస్ర ఇత్యమరః ఆలోలాః [illegible]

తరంగాః దృష్టిపరంపరాః యేషాం తేషు తరంగశాఖాహారిణశ్శిశవో యాసాం తా ఇత్యర్థః। తత్త్రోక్తం
చాసీత్-వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౮॥ సైన్యైరితి॥ తతః సమనన్తరం-రఘుప
తిః సైన్యైః వానరసేనాభిః సరితాం నదీనాం నివేశం విన్యాసస్థానం॥ ని॥ నివేశశ్శిబిరో
ద్వాహ విన్యాసేషు ప్రకీర్తిత ఇతి విశ్వః। తేశం తయా వేశం తం కుర్వన్ సేనాసమూహా
తో అల్పసరాంసి కుర్వన్నిత్యర్థః ॥స॥ వేశంతః పల్వలం చాల్పసర ఇత్యమరః ॥ ❀ ॥
వేశంత శబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణిచ్ తాల్లుఙో రూపం॥ దేశేః-తథా విపినాంతరాణి గహనాంత
రాణి నివిరళయన్ విరళాని కుర్వన్ వానరసేనా సాటోపఘాటీభిః ఘటితతరుగుల్మపాపా
గోతయా సుగమనాని కుర్వన్నిత్యర్థః ॥❀॥ పూర్వవచ్ఛత్రృప్రత్యయః నహ్యం వహ్యాఖ్య
మపి అనహ్యాభిరచూనా దుష్ప్రవేశాః వా తో యస్మిన్ తం శైలం మాగనాం సంబంధం పర్వత
మారుహ్య తతః మందాని శైకనిలయం మందరగంధవాహైకనికేతనం మలయం మలయా
ఖ్యం శైలం జగామ వృత్తం పూర్వవత్ ॥ గత్వేతి॥ రామస్తమద్రిం మలయపర్వతం గత్వా
సౌమిత్రిం ప్రతీనం వక్ష్యమాణ ప్రకారం వచనమవాదీత్ ఉక్తవాన్ ॥❀॥ వదేలుఙి సిచి

లోలలోచనతరఙ్గసరఙ్గశంబమాసీద సీమః పినంకపి సమనన్తరోఘః ॥౯॥
సైన్యైస్తతో రఘుపతిస్సరితాం నివేశం వేశన్తయన్విరళయన్విపినాం
తరాణి। ఆరుహ్య శైలమపి సహ్యమసహ్యపాతం మందానిలైకనిలయం మలయం జగామ ॥౯॥ గత్వా రామస్తమద్రిం సౌమి
త్రిమిదమవాదీత్ ॥౧౦॥ ఆసీతటసమీపనిర్ఝరతరఙ్గరఙ్గత్కృతయోజ
డీకృతపతీరభూరుహాకటీరసంచారిణః। మనో విధురయన్తి మే మలయశై
ఖిలా మేదురా దురాసదవనప్రియప్రియతమారుతమారుతాః ॥౧౧॥

వివృద్ధిః పరస్మైపదేష్వితి వృద్ధిః ॥౧౦॥ ఆ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ ఆసీతి॥ తటసమీపే
మసానుప్రదేశే మయే నిర్ఝరాః ప్రవాహాః॥ ని॥ ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః॥
తేషాం తరంగైః తరంగిభిః స్యంద్భిః పయోభిః అంబుభిః జడీకృతాని శిశిరీకృతాని॥ జ॥ తు
షారశ్శిశిరో జడ ఇత్యమరః ॥❀॥ అభూతతద్భావే చ్విప్రత్యయః తథాభూతాని యాని తటీర
భూరుహాః తటదేశస్థవృక్షాః కటీరాణి గృహాణి తేషు సంచారిణో నియతావస్థానశీలాః
తాచ్ఛీల్యే ణినిః మలయమేఘలాసు మలయశైలనితంబప్రదేశేషు మేదురాః సాంద్రాః ॥
మేఘలా ఖడ్గబంధే స్యాత్ కాంచీశైలనితంబయోరితి విశ్వః-దురాసదాని దుర్లభత్వా
దుష్ప్రాపాని వనప్రియాః పికాః తేషాం కోకిలానాం గానాం రుతానికూజితాని యేషు తేషు త
థోక్తాః॥ ని॥ వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యపి త్యమరః- అమీ ప్రసిద్ధాః మారుతాః మా
రుతాః అనిలాః మే మమ మనో విధురయంతి విహ్వలయంతి వికలీకుర్వంతీత్యర్థః- యమ
కానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః పృథ్వీవృత్తమ్-లక్షణం తూక్తం॥౧౧॥ క్షితీ॥ ఇత్యుక్త్వా

శాలినః కరుణం దీనమాలపన్ వ్యాహరన్ ఏషః మహీమహేంద్రః భూదేవేంద్రః శ్రీరా
మః నిరుద్ధవేలం ఆవృతసముద్రకూలం ॥ వి ॥ వేలా కూలే చ జలధే వేలా కాలవికారయోరి
తి విశ్వః - మహేంద్రశైలం మహేతి దాక్షిణ్యకులపర్వతవిశేషం ॥ * ॥ మహేంద్రో మ
లయస్సహ్యశ్శుక్తిమానృక్షపర్వతాః ॥ వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతా
ఇతి విష్ణుపురాణవచనాత్ ఏతేన పూర్వోక్తసహ్యమలయాదికులపర్వతవిశేషత్వ
మవగంతవ్యం - అధిగత్య ప్రాప్య ఆవర్తైః జలభ్రమైః ముద్రితం చిహ్నితం ప్రతిబద్ధము
తిం యావత్ ॥ వి ॥ స్యాదావర్తోంభసాం భ్రమ ఇత్యమరః - అన్వయభూభుజాం సగరా
దినిజకులభూభుజాం శ్రేత్రుం శక్యః కీర్త్యః ॥ సూ ॥ కీర్త్యాజయ్యాః శక్యార్థావితి నిపాతః
తతో నిజ్జ్యమానసక్తం కీర్తనిధిం యశోనిధానమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - అంబునిధిం స
ముద్రం దదర్శ అత్ర ఆవర్తముద్రారోపణాత్ రూపకాలంకారః - నచ ఉక్తో
త్ప్రేక్షయా సంసృజ్యతే - న సంతతిలకాన్యత్ ॥ ౧౨ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ తమంబునిధిం దృష్ట్వా
చ అద్భుతాకృష్టమనాః ఆశ్చర్యావిష్టహృదయస్సన్ రామః తదిదం వచనమాచష్ట అవో
చత్ ॥ ౧౩ ॥ తత్ప్రాగపాహా ॥ దృష్టమితి హేసుగ్రీవ ఉల్లోలకల్లోలవేష్టితం చంచ

ప ॥ ఇత్యాలపన్ కరుణమేష నిరుద్ధవేలం శైలం మహేంద్రమధి
గత్య మహీమహేంద్రః । ఆవర్తముద్రితమువాచ స్వయభూపతీనా
మక్షయ్యకీర్తనిధిమప్పునిధిం దదర్శ ॥ ౧౨ ॥ దృష్ట్వా చ తమద్భు
తాకృష్టమనా రామస్తదిదమాచష్ట ॥ ౧౩ ॥ దృష్టుం నాలమగాధతాం

లతరంగవేష్టితం కల్లోలినీనాం నదీనాం వల్లభః పతిస్సముద్రః తం దృష్టుం ప్రేక్షితుం
అర్హసి యద్వస్మాదిత్యధ్యాహారః పతిః స్వాతా శేషమహార్హసి ఆదిశేషః - అగాధతాం
అతలస్పర్శతాం గాంభీర్యమిత్యర్థః ॥ వి ॥ అగాధమతలస్పర్శ ఇత్యమరః ॥ దృష్టుం నా
లం నపర్యాప్తః ॥ * ॥ పర్యాప్తవచనేష్వలమర్థేషు తుమున్ దిశః సీమాంతరేఖాః మ
ర్యాదావసానభూప్రదేశాః సికతానాం సమూహాః సైకతాని సికతమయాని ॥ వి ॥ సైక
తం సికతామయమిత్యమరః ॥ సూ ॥ సికతాశర్కరాభ్యాం చేత్యణ్ ప్రత్యయః - తేషాం
మండలాని శ్రేణయః ద్వీపాన్సింహళాదయో ద్వీపవిశేషాః తత్సాత్కారణాదయం
వారిధిః గిరాం దూరే వర్తత ఇతి శేషః అనిర్వాచ్య ఇత్యర్థః అతః ఏష వారిధిః యేషాం
నః కులభూభుజాం అస్మత్కుల ప్రసూత పూర్వరాజన్యానాం సగరకుమారాణామిత్యర్థః -
నఖరైః సుఖాత్ అనాయాసేన అఖాని అవదారితః ॥ * ॥ ఖన తెలుగు ఇట్ భావకర్మణోరో
రితి భిన్ - అఖానంతరం యేన వాస్మత్కులభూభుజా భగీరథేన వేత్యర్థః - పూరిత
ఆప్యాయితః గంగాసాగరపూరణేతి పురాణవచనాత్ తస్యాశ్చ కాపిలానలదగ్ధసగరతన
యసంతర్పణార్థం మహాప్రయత్నపూర్వకమానీతత్వాదితి భావః - తేషాం నః కు

భూభుజాం సగరకుమారభగీరథప్రభృత్యస్మదన్వయభూపతీనాం అవిహతస్థేమ్నః అప్రతిహతస్థైర్యాయ కల్పాంతస్థాయిన ఇత్యర్థః। స్థిరశబ్దస్య దృఢాదిపాఠాద్వా ఇమ దృఢాదిభ్యః ష్యఞ్ చేతి చకారాదిమనిచ్ ప్రియస్థిరేత్యాదినా స్థాదేశః। మహిమ్నే మాహాత్మ్యాయ తస్మై ఇమ సాక్షారః నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ। శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం ॥౧౪॥ అథేతి ॥ అథానంతరం హరీంద్రః సుగ్రీవోపి। మహేంద్రస్య ఉపాంతకాంతారేణ నికటారణ్యేన శోభత ఇతి తథోక్తైః లోభనీయాః మనోహారిణః శేమలయజాతాః శిలాః యస్మిన్ తస్మిన్ శైలోపవనదేశే సముద్రకూలోద్యానప్రదేశే రఘుపతేర్నిదేశేన ఆజ్ఞయా। అఖిలం బలం నివేశయామాస ప్రతిష్ఠాపయామాసేత్యర్థః ॥౧౫॥ సరసేతి ॥ సరసానాం సార్ద్రాణాం తటీరకుంజానాం చందనవనికుంజానాం వనే అథవా సరసాః తటీరకుంజాః యస్మిన్ తస్మిన్ వనే సంజవనః సమ్యగ్వేగశీలస్సన్ ॥ ❀ ॥ జు చం

ఫణిపతిస్స్వమూర్ధ్న కేభాదిశోద్వహాస్సైకతమండలాని తదయం
దూరేగిరాం వారిధేః। యేషామేష సుఖాదఖానినఖ్యరైర్న్యానాథవాప్రా
రితస్తేషాం నః కులభూభుజామవిహతస్థైమ్నే మహిమ్నే నమః ॥౧౪
గ ॥ అథ హరీంద్రోపి మహేంద్రోపాంతకాంతారశోభినిలోభనీ
యమలయజాతాని శైవేలోపవనదేశే రఘుపతేర్నిదేశేన నివేశ
యామాస బలమఖిలమ్ ॥౧౫। ప॥ సరసవటీరసంజవనసంజవనాభి
పతన్మృగమదగంధగంధవహమేదురితే న్యునిధేః। తటనికటే లుఠ
త్ఫనసతాలరసాలఫలైరుదితమదా[illegible]విచేరురుదరమ్భరయో హర
యః ॥౧౬॥ గ॥ అనంతరమపరమహాంభోధిమివ చలితమమ్భోధిరో
ధస్యంభోధివిలంఘనవిశృంఖలలాఘవం రాఘవానీకమనీకో స్ము

క్రమేత్యాదినా యుచ్ అక్షిపతః ప్రసరతః తథా మృగమదస్య కస్తూర్యాః గంధో యస్య స తథోక్తశ్చాసౌ గంధవహో అనిలః తేన మేదురితే తత్ప్రచురే ఇత్యర్థః। ఏతేన సఖి సంచారయోగ్యత్వం సూచ్యతే ॥ ని॥ మృగనాభిర్మృగమదః కస్తూరీత్యమరః। అంబునిధేస్సముద్రస్య తటనికటే కూలోపాంతే। లుఠద్భిః పచేలిమతయా స్వంతాన్నిపత్య భువి లుఠద్భిః పనసానాం తాళానాం రసాలానాం చ ఫలైః హేతునా ఉదితముదాః ఉత్పన్నహర్షాః కుతః ఉదరం బిభ్రతీత్యుదరంభరయః స్వోదరపూరకాః ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చేత్యత్ర చకారసాముగ్ర్యాదుదరంభరిరితి నిపాతనాత్సాధుః। హరయః కపయః విచేరుః తత్ఫలభక్షణతత్పరతయా తత్ర విజహ్రురిత్యర్థః। వృత్త్యనుప్రాసాలంకారః ॥౧౬॥ అథ రావణవృత్తాంతమాహ అనంతరమితి ॥ తదనంతరం సేనానివేశానంతరం। అపాంనిధేః సముద్రస్య కూలే చలితమపరమహాంభోధిమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా। తథా

శైథిల్యేఘనే సముద్రతరణే విశృంఖలాఘవం నిరాఘాటపాటవలియస్యతత్తథోక్తం
అనీకోన్మఖంగణోద్యుక్తం రాఘవానీకం శ్రీరామసైన్యం॥ని ॥అనీకంతురణే సైన్యమి
తిహలాయుధః-చారముఖాత్ గూఢపురుషవచనాదవధార్య శ్రుత్వా-రావణః ధార్య
మాణః హృదయాతంకః మనోవేదనాయస్య సతథోక్తః-అతఏవపఙ్కలీనచరణః కర్దమ
నిమగ్నపాదః ఐరావణఃఇంద్రగజఇవేత్యుపమా-అపరమన్యద్విధేయం కర్తవ్యమజా
నన్ అనవబుధ్యమానః తహి జానకీపరిత్యాగం శకలాతంకనిరాసంకరోత్విత్యత ఆ
హ-కామపరతంత్రః మన్మథపరాధీనః అతఏవజానకీమప్యలిమోక్తుకామః అపరిత్య
క్తుమనాస్సన్ మంత్రిభిస్సమం ప్రహస్తాద్యమాత్యైస్సహసమాజం సభామంటప
మాజగామ ప్రావ ॥౧౭॥ తహఇతి॥తదానీంతస్మిన్నవసరే-రజనీచరేంద్రో రా
వణః తహః ఏకాంతే-మంత్రవాదస్యతద్భూసికర్తవ్యత్వాదితిభావః॥ని॥తహఃశబ్దః పాం
శుచాలింగ ఇత్యమరః ప్రహస్తముఖ్యాన్ ప్రహస్తప్రముఖాన్ మంత్రిణః ఇదంవ
క్ష్యమాణం వచనమువభాషే-ఉవాచ భాషణప్రకారమేవాహ॥ఇదమితి ॥ఇదమేతత్ జా

ఖంచారముఖాదవధార్యధార్యమాణహృదయాతఙ్కః పఙ్కలీన
చరణ ఇవైరావణో రావణో విధేయమపరమజానన్ జానకీమప్య
విమోక్తుః కామః కామపరతంత్రో మన్త్రిభిస్సమం సమాజమాజగా
మ ॥౧౭॥ప॥రహస్తదానీం రజనీచరేన్ద్రః ప్రహస్తముఖ్యానిదమా
బభాషే॥ఇదంతు మే వాఞ్ఛితమీక్షితంవో వదన్తు యద్వైర జనో
చితం నః॥౧౮॥ X॥అమీ చ పున●శ్శయజ్ఞాప్యజ్ఞాపయన్ ॥౧౯॥ X॥

వక్ష్యా అపరిత్యాగరూపమిత్యర్థః-తుశబ్దో వధారణార్థకః మేమమ వాంఛితమభి
లషితం వః యుష్మాకమీక్షితం యుష్మాభిః ప్రత్యక్షతో దృష్టమిత్యర్థః ॥❁॥ మతిబుద్ధి
త్యాదినావర్తమానే క్తప్రత్యయః-క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీ-అతఃవః అస్మాకంయ
త్కృత్యం వైరిజనప్రత్యాసన్నే ఉచితం యుక్తంతత్ వదంతుసమ్యగ్విచార్య కథ
యంత్విత్యర్థః-ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం॥ ౧౮॥ అమీ చేతి॥ అశయం జానక్యా అపరి
త్యాగరూపం రావణాభిప్రాయం జానంతీత్యాశయజ్ఞాః-ఏతేన్తైతే షాహ్యైచ్ఛికభాషణ
తత్పరత్వమేవనతునీతిశాస్త్రార్థబోధన ప్రవృత్తితాత్పర్యమితిసూచ్యతే॥ ❁ ॥అ
త్రా తోను పనగేన్ ఇతికప్రత్యయః అతఏవాహభగవాన్ కాత్యాయనః ॥❁॥అ
కారాదనుపపదాత్ కర్మోపపదాతో భవతీతి ప్రతిషేధనేత్రివార్తికవ్యాఖ్యా
నభాష్యకారేణ అర్థశబ్దముదాహృత్య వధార్త్వ సమర్థనాత్ అమీ ప్రహస్తాది
మంత్రిణః పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే-వ్యజ్ఞాపయన్ విజ్ఞాపయామాసుః॥౧౯॥విజ్ఞాప
న ప్రకారమేవాహ॥దేవేతి॥హే దేవరాజన్ ॥ని॥దేవస్సురేష్వసేరాజ్ఞీతివిశ్వః భవజా

ష్టాపరేషు యుష్మాస్వనాదేశకరణతత్పరేషు అస్మాసు మాదృశేషు మహావీరేష్విత్యర్థః.
జీవత్సు ప్రాణధారితయా వర్తమానేషు సత్సు అయముపవాదస్సీతాహరణాద్వ్యాప్తే
పరస్త్రీగ్రహణకృతో హేతోః భవేదితి శేషః న కుతోపీత్యర్థః॥౧౯॥ అపవాదస్త్వవనిర్వాద
పరివాదాపవాదవదిత్యమరః - అతః నాథః స్వామీ భవానితి శేషః దుర్వారోపేనపరోపాం
దుస్సహం పౌరుషం ఉరుభుజపఞ్జరేణ మహాభుజమణ్డలేన ఆనీతామపహృతాం సీతాం జాత్వ
కదాచిదపి మనసాపి సంకల్పేపీత్యర్థః - న జహాతు న త్యజతు। వ్యా॥ గృహీతం న పరిత్యజేదితివ
చనాదపి లౌకికశిష్టోక్తిశేషే ప్రథమః - ఇత్యేవమభిదధానేషు వదత్సు సత్సు॥౨౦॥
తత ఇతి॥ తతః తదనన్తరం రమ్భోపహితో రమ్భానిబన్ధనో నలకూబరాత్ శ్రీకృతశాపః హా
రాంకసమ్భవః కైలాసోదరవేశ్మదీశ్వరవిరచితాపః వ్యా॥ తతో ద్వంద్వే సంవాద్యం ద్వో వి
బాహికవద్భావతీత్యేకవద్భావః - యద్వా రమ్భా ఉపహితో రమ్భాపతిః నలకూబరః స చ హా
రాంకశ్చ తౌ సంభవః కారణం యస్య తం బలాదన్యనారీగ్రహణే మూర్ధా శతధా భ
విష్యతీతి రమ్భానిబన్ధననలకూబరశాపం వానరైస్తద్వాక్యైర్విభిన్నమూర్ధభిస్త్రితిలిపనందీ

దేవ జీవత్సు భవదాజ్ఞావశేష్వనుచరేష్వస్మాసు కస్మాదయముపవా
దో దుర్వారపౌరుషభుజపఞ్జరానీతాం సీతాం జాతు న జహాతు నాథ ఇ
త్యభిదధానేషు॥౨౦॥గ॥తతో రమ్భోపహితహరాంకసంభవశా
పమమ్భోజభవశాపం చైతద్వృత్తాలమ్బనగాయమావేదయన్త
మగ్రజన్మా మసమానవినయవిజ్ఞానభూషణో విభీషణస్సరోష
మిదమవాదీత్ ॥౨౧॥ప॥అహహ వికసినిగూఢగాదద్యన్తంచరేన్ద్ర
త్వమసి పరకళత్రేషు రిక్తవారాను షంగః॥ అయణదవశిఖాయామూ

ర్ధ్వగశాపం చేత్యర్థః - తథా అమ్భోజభవశాపం పుంజికస్థలాఖ్యాప్సరోనిబన్ధనబ్ర
హ్మశాపం చైతస్మిన్ దాయాదః ఉపలమ్భాంతరాయం సంభోగప్రాప్తినిఘ్నమావేదయం
తం ప్రహస్తాదిభ్యః కథయన్తమగ్రజన్మానం జ్యేష్ఠభ్రాతరం రావణం వినయః మహత్సు
ప్రహ్వీభావః విజ్ఞానం శాస్త్రజన్యవివేకః తే అసమానే అసాధారణే వినయః జ్ఞానే ఏవ భూ
షణం యస్య తథోక్తః విభీషణః సరోషం సామర్షం యథా తథా ఇదం వక్ష్యమాణప్ర
కార వచనం అవాదీత్ ఉవాచ - అంభోజభవశాపం గ్రన్థాన్తరే [illegible] ॥అథ సంశయమి
త్వా సభాం మధ్యే వాక్యమబ్రవీత్ - అప్సరః ప్రభృతయో మన్యే బలాన్నార్యో మయా ప్లు
తా [illegible] శాపాః ఫాలం విపన్నభస్మసంశయః - ఇత్యహం తత్స్వయం వన్యపతితః ప్రసభమ
వతాం - నారోపయే బలాత్సీతాం వైదేహీం శయనం మమేతి॥౨౧॥ విభీషణోక్తప్ర
కారమేవాహ॥ అహహేత్యాది చతుర్భిః॥ అహహేత్యాక్షేపే॥వి॥ అహహేత్యద్భుతే ఖేదే చ
త్యమరః ఇన్ద్ర చరేన్ద్ర రాక్షసేశ్వర అత్రభవాన్ అభిధావ్య విధిసమాగాత్ రైవతా

ర్వరశళత్రే పరదారేషు దుర్నివారో నివారయితుమశక్యః అనురాగః ఆసక్తిః యస్య సతథోక్తః అసి - పరదారానుషక్తే మహాపాతకత్వేన శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్ తతో వినిపాతవి వనశ్యేయ ఇతి భావః - కథమివారుణాయాం రక్తవర్ణాయాం దవశిఖాయాం వనవహ్ని జ్వాలాయాం ॥ ౨ ॥ వనే చ వనవహ్నౌ చ దవో దావ ఇతీష్యత ఇతి శాశ్వతః ఆమిషగ్రాస మోహాత్ మాంసపిండభ్రాంతివశాత్ ॥ ౨ ॥ ఆమిషశ్చాస్త్రియాం మాంసే తథా స్యాద్భో గ్యవస్తునీతి వైజయంతీ - అవిరళం బహుళం యథా తథా కృతం అథవా అవిరళం విరళమ్ సంపద్యమానం కృతం నిరళకృతం తద్భవతీత్యవిరళకృతం బహుళీకృతం జిహ్వాచాప లం రసనేంద్రియస్ఫురణం యస్య స తథోక్తః ॥ ౨ ॥ శ్రోణ్యాగయః కేసరాదిభిరితి సమా సః కేసరీ సింహ ఇవేత్యుపమా సా చ భ్రాంతిమతాలంకారేణ సంకీర్యతే దవాగ్ని జ్వాలాస్వా దనస్య కేసరిణో యాదృశీ అవస్థా తాదృశ్యేవ తవాపీత్యర్థః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ... *

౨౨ ॥ ఆకర్ణ్యేతి ॥ అనఘ నిరుష్టే స్వవంశే నిజాన్వయే - కాకుత్స్థదారహరణోపగతం శ్రీ రామధర్మదార్యాపహరణసంప్రాప్తం - తద్వంశోద్భవేన త్వయా తస్యాః అపహృతత్వా దితి భావః కళంకం అపవాదం ॥ ౨ ॥ కళంకోంకాపవాదయోరిత్యమరః కిన్నరముఖాత్ ॥

మిషగ్రాసమోహాదవిరళకృతజిహ్వాచాపలః కేసరీవ ॥ ౨౨ ॥ ప ॥
ఆకర్ణ్యాకిన్నరముఖాదనఘ స్వవంశే కాకుత్స్థదారహరణోపగ
తం కళంకమ్ ॥ హా హేతి మీలితదృశః కరయోర్యుగం తదష్టాస్య
తీరపి కిం ఘపిదధాతు ధాతుః ॥ ౨౩ ॥ పశ్యేదానీముదధిపరిఖా

న్నరవచనాత్ ॥ ౨౨ ॥ ఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వాత్పంచమీ - ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా హా హేతి ప్రకృతవిషాదాతిశయద్యోతకో ద్విరుక్తోయం శబ్దః ॥ ౨ ॥ హా విషాదశుగార్తి ష్విత్యమరః - ఇత్యుక్త్వేతి శేషః మీలితదృశః తాదృగ్వార్తాకర్ణనజనితఖేదాతిశయా న్మీలితాక్షస్య విధాతుః బ్రహ్మణః తత్ ప్రసిద్ధం కరయోర్యుగం హస్తయుగ్మం కర్తృ అష్టావసితస్య చతుర్ముఖత్వాత్ అష్టసంఖ్యాకా ఇత్యర్థః - శ్రుతీః శ్రోత్రాణి కథం పిదధాతు ఆచ్ఛాదయతు ద్వయోరష్టాచ్ఛాదనే అపర్యాప్తత్వాన్నాచ్ఛాదయిష్యత్యేవేత్య ర్థః - తాదృగ్వార్తాకర్ణనే ... చ్ఛాదనస్యావశ్యకత్వాదితి భావః - త్వత్కృతేన మాట్టస్యాపి బ్రహ్మణః మహాత్మనః సంతాపస్సంప్రాప్తః - అతః దుర్జీవితమితి తా త్పర్యం ॥ ౨ ॥ అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనాని చేత్యమరః - అత్రోక్త్యవసారానం బంధపిహితత్వం బంధోక్తేగతిశయోక్తిః - వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౩ ॥ పశ్యేతి ॥ ఇదానీమ ధునా - పశ్య అవలోకయ కిం పశ్యామీత్యత ఆహ - ఉదధిపరిఘయా ... మౌనపాలితా గుప్తా దుష్ప్రవేశేత్యర్థః ॥ ౨ ॥ పరిఘంతు పరిఘేత్యమరః లంకానగ్రా - ... చాతీతః అని శ్చిత్యః పనవ రాత్ వాసరమాత్రాత్ ఆగత్య ... దు ... పనబ ... ॥

ఖరాదిరాక్షసవిక్షోభణగృహదాహాదిరూపాదురవస్థాశ్చ సకృత్ర్తతదేతదాశ్చర్య మి త్యర్థః ॥ అతఏవ క్తించ త్వత్పరిభవం రాక్షసవిధ్వంససంకటం కావ్య నిర్యా చ్యావమ యా విచిత్రశక్తిరేవ సీతా ధరణీతనయా జానకీ మైథిలీతి నామభిరుపలక్షితా సతీత్యర్థః ॥ జాతా పాత్రదుర్భాగ్యేతి శంకే తర్కయామి - అన్యథా కథమీదృగ్విపత్తిస్సంభవిష్యతీతి భావః - మన్యే శంకే ధ్రువమిత్యాదివన్నూనమితి నిఘంటుః ॥ ఉత్ప్రేక్షాలంకారః - మందాక్రాం తావృత్తం ॥౯౧॥ మయ్యేతి ॥ కిం బహునేతి ॥ గతార్థమేతత్ ॥౨౮॥ నేతి ॥ హే రావణ త్వం వా నరః కపిర్వా - నరం మానుషం వానరం కపిం యాహి యది న సంఖ్యాయసే చేత్ తర్హి ప్రయావే తౌ మద్బాహుబలస్య కియన్మాత్రమితి నలయే కరోషి చేదిత్యర్థః - తర్హి జిష్ణుభూః శక్ర పుత్రః వాలీ ॥ స ॥ జిష్ణుశ్శక్రే ధనంజయ ఇతి నిఘంటుః సచ కార్తవీర్యశ్చ తౌ పరిచితవీ ర్యౌ సమపూర్వం త్వదనుభూతపరాక్రమౌ ఖలు - ఏకేన వాలవలయనిబద్ధత్వాత్ అన్యేన యానత్పాదబంధీకృతత్వాచ్చేతి భావః - అత్ర తాదృగరివినాశకస్య తథావిధకా ర్తవీర్యకులనిర్మూలనాలంకర్మీణపరశురామభంగకర్తుశ్చ శ్రీరామస్య శ్లాఘ్యదివ్య

లితానుత్రలజ్జాన్వాచాలితః క్వానువనచరాదాగతో దుర్విపాకః ॥
కథమిహ నస్తత్ క్ష్మాపరిభవం శాపిమాయేతి శంకే జాతా సీతా ధరణితత
నయా జానకీ మైథిలీతి ॥౨౯॥ కిం బహునా ప్రసంగణయసి యది
త్వం వానరం వా నరం వా న సుపరిచితవీర్యౌ జిష్ణుభూకార్తవీర్యౌ ॥
న కలయసి యదిత్వం నంది శాపం చ ధాతుర్వరమపి నరవర్జం యుజధా
మో నైవ యోగః ॥ ....

నాశంకియన్మాత్రమిత్యంతనిగూఢాభిప్రాయః - అతస్త్వం నందిశాపం వానరైః తవ పరాభవో భవిష్యతీతి నందీశ్వరశాపం చ నరవర్జం సర్వహితం విధాతుర్వరమపి నరాదిత స్య అన్యస్మాన్న తే వినాశ ఇతి బ్రహ్మవరం చేత్యర్థః - న కలయసి యది న మనుషే యది నానుసంధత్సే తర్హి నైవ యోగో దైవగతిః దుర్జయః జేతుమశక్యః ॥*॥ ఈ పద్గిరిత్యాదినాక్రోశయః నందీశ్వరశాపబ్రహ్మవరానుగుణ్యేన వానరాణాం నరస్వ పభాగినః శ్రీరామస్య చ ప్రాప్యసన్నత్వాదత్యాసన్నమృత్యురితి భావః - మాలినీ వృత్తం ॥౩౦॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యాదిరేవమాదిర్యానీతిః నీతిశాస్త్రసమ్మతవార్తయా సహి తం సంబంధం యథాతథాహితమభినదంతమభిదధానకాలవంతమిత్యర్థః - కతమేరిక్త ప్రత్యయః మతిబుద్ధిత్యాదిసూత్రేణ కాలాద్వర్తమానే త్వాదనుజం విభీషణం అవ జ్ఞాయ అనుచితభాషణైరవమత్య ॥ ని ॥ కిధావమాపనావజ్ఞే త్యమరః అరాతిపతిః శత్రుప తిః పాతోభ్యంతరిజ్ఞాతిః దాయాదః - శిక్షణీయః దండ్య ఇత్యేవం శంసంతం షదంతం నృశం సబుద్ధిః ॥ ని ॥ నృశంసో ఘాతుకః క్రూరః పాపో ధూర్తః స్తువంచక ఇత్యమరః - తం రావ

ణం॥ అరుంతుదాచరణేన మర్మచ్ఛేదకరావణదురాచారదుర్భాషణాదినా రూరోషోపమ
షణః తేన భీషణః భయంకరః॥ ✿॥ అరుంతుదేత్యత్ర విధ్వరుషోస్తుద ఇతి ఖశి అరుద్విష
దిత్యాదినా ముమాగమః విభీషణో విహాయస్యేత్యా-విహాయసి ఆకాశే నభసీత్యర్థః ఉద్గ
చ్ఛత్॥౨॥ ఆతుపుంస్యాకాశవిహాయసీత్యమరః అనూత్పతద్భిః అనువృత్యోత్పతద్భిశ్చ
చతుర్భిరమాత్యైః అనలాదిమంత్రిభిస్సమం అమా సహ సఖిభిః అమాదిషు భవంతీత్యమా
త్యా ఇతి నిగ్రహః॥ మంత్రీ ధీసచివోఽమాత్య ఇత్యమరః॥ ✿॥ అమాశబ్దాదవ్యయా
త్యప్॥ ✿॥ అనలశ్చ హరిశ్చైవ సంపాతిః ప్రమతిస్తథా ఏతే విభీషణామాత్యాశ్చత్వారో
బుద్ధిసత్తమా ఇతి శ్రీరామాయణే-వారినిధిమతీత్య ఉల్లంఘ్య దూరత ఏవ అంతరిక్షగతః ఆ
కాశే గచ్ఛన్నేవ స్థితస్సన్నిత్యర్థః సవితర్కం కోఽయం కిమర్థమస్యాగమనప్రయోజన
మితి ససందేహం ఉద్గ్రీవానున్నమితకంధరాన్ సుగ్రీవాదీన్ వానరేశ్వరాన్ప్రతి ఏవం
వక్ష్యమాణప్రకారేణ అచష్ట అవోచత్ ఏతే వానరా మమాభిధేయమభిప్రాయమ
జ్ఞాయ సారావణసంబంధీత్యన్యథా కరిష్యంతి అతః రామసమాశ్రయణాభిప్రాయమే
తేభ్యో నివేద్య ఏతత్పురస్కారముఖేనైవ రామం సమాశ్రయిష్యామీత్యభిప్రేత్య బ్రవీ

త్॥౧॥ ఇత్యాదినీత్యా సహితం హితమభివదంతం నిజమనుజమవ
జ్ఞాయజ్ఞానేయమరాతిపక్షశ్రీక్షణీయ ఇతి శంసంతం నృశంసంత
మరుంతుదాచరణరోషభీషణో విభీషణో విహాయసా విహాయసి స
ముత్పతన్ననూత్పతద్భిశ్చతుర్భిరమాత్యైస్సమం వారినిధిమతీ
త్య దూరత ఏవ సవితర్కముద్గ్రీవాంస్తాన్ సుగ్రీవాదీనంతరిక్షగత

దిత్యర్థః॥ ✿॥ అత్ర శ్రీరామాయణవచనం॥ ✻॥ అన్యే త్వేవంవిధం బ్రూయాద్వాక్య
మేతన్నిశాచర అస్మిన్ముహూర్తే న భవేత్త్వాం తు ధిక్కులపాంసనం ఇత్యేవం కుపితో
భ్రాతా న్యాయవాదీ విభీషణః-ఉత్పపాత గదాపాణిశ్చతుర్భిస్సహ రాక్షసైరితి॥ సను
✿॥ జ్యేష్ఠో భ్రాతా పితా చైవ యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి॥ త్రయస్తే పితరో జ్ఞేయా ధర్మ
శ్చ దత్ర కారణమితి॥ జనితా చోపనేతా చ యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి-అన్నదాతా భ
యత్రాతా పంచైతే పితరః స్మృతా ఇతి జ్యేష్ఠభ్రాతృత్వేన పితృసామ్యమాపాద్యాపి తాదృ
గానహం రావణం పరిత్యజ్య రామసమీపాగమనం విభీషణస్య విరుద్ధమితి చేత్సత్యం॥ ✻
విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిందితస్య నిషేవణాత్-అనిగ్రహాచ్చేంద్రియాణాం నరః పతన
మృచ్ఛతీత్యాద్యుక్తపతనహేతూనాం రావణే పరిపూర్ణత్వాన్నపతితైస్సహ సంవ్యవ
హారోఽపి ద్యుత ఇతి పతితస్య పరిత్యాగాభిధానాత్॥ ✻॥ గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్య
మజానతః-ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య న్యాయ్యో దండో విధీయత ఇత్యాదినా ఉత్పథప్రవృ
త్తస్య గురోరపి పరిత్యాగశ్రవణాచ్చ న దోష ఇత్యలమతిప్రపంచేన॥౨౬॥౭॥ ఏవమ్

ష్ట ఇత్యుక్తం తత్ప్రకారమాహ॥ పౌలస్త్యమితి॥ అగ్రజనుషమగ్రజన్మానం జ్యేష్ఠభ్రాతరమిత్యర్థః॥ సి॥ జనుర్జననజన్మానీత్యమరః. ఏతేన స్వస్య రావణసంబంధేన దోషవత్త్వముక్తం భవతి. అనేన ॥*॥ ఉపాయాస్సైవ విధ్యంతిహ్యపాయా బహుళాస్తథా. ఇతియాగర్వహానిశ్చ సైవ కార్పణ్యముచ్యత ఇత్యుక్తలక్షణ కార్పణ్యరూపమంగం ప్రదర్శితం. పరుషం వదంతమరుంతుదభాషణశీలం ఏతేన యుక్తవచనభాషణరూపదోషప్రయుక్తత్వముచ్యతే. పౌలస్త్యం పులస్త్యవంశోద్భవం రావణం చ ఏతేన మహాకులప్రసూతత్వేపి పరద్రవ్యాపహారాచారతయా పరిహార్యత్వం సూచ్యతే తథా బాంధవజనం పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధువర్గాంచ సంత్యజ్య త్యక్త్వా. ఏతేన ప్రాతికూల్యనిరసనరూపమంగం ప్రదర్శితం విభీషణాఖ్యోహం ఏతచ్ఛబ్దైకవచనాంతత్వాత్ న తు షాంతత్వాత్ సోత్పాదనార్థం స్వనామసంకీర్తనమిత్యవగంతవ్యం. విద్విషతాం శత్రూణాం విరమయతీతి విరామం వినాశకం దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనక్షమమిత్యర్థః. ఆపన్నానాం తాపత్రయాదిపీడితానాం దైన్యహరణం దుర్గతినిరాసకం. సురనరతిర్యగాత్మనాం సర్వేషాం ప్రాణినాం సమాశ్రయణీయమిత్యర్థః. రమయతీతి రామం నాస్త్యేవ సకలలోకానందకరం మమ శరణం రక్షకమితి మత్వేతి శేషః॥ ని॥ శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః॥ చ॥

ఏవముక్త్వా॥ ౭౬॥ ఏ॥ పౌలస్త్యమగ్రజనుషం పరుషం వదంతం సంత్యజ్య బాంధవజనం చ విభీషణోహమ్॥ రామం విరామమిహ విద్విషతామపాపమాపన్నదైన్యహరణం శరణం ముమేతి॥ ౭౪॥ అ

మరః॥ అవాపం ప్రాప్నవం॥*॥ రక్షిష్యత్యనుకూలాన్న ఇతి యా సుదృఢా మతిః॥ స విశ్వాసో భవేచ్ఛ్రేష్ఠః సర్వదుష్కృతనాశక ఇత్యుక్తవిశ్వాసరూపకమంగం ప్రదర్శితం. తథా ఈ॥*॥ అనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనం రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం తథా। ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యే షడ్విధా శరణాగతిరితి భగవచ్ఛాస్త్రోక్తాయా షడంగాం శరణాగతిః ప్రదర్శితేతి ద్రష్టవ్యం. ననుఇక్ష్వాకువంశజస్య రాజ్ఞో రామభద్రస్యోక్తగుణసంపన్నత్వేన పరత్వం విభీషణేన కథముక్తమితి చేత్ ॥*॥ బాలోపి నావమంతవ్యో మనుష్య ఇతి భూమిపః మహతీ దేవతా హ్యేషా నరరూపేణ తిష్ఠతి। నాస్య క్షీః కురుతే కావ్యం నాసురో వింద తే బలమ్। నా దేవాంశో దదాత్యన్నం నావిష్ణుః పృథివీపతిరిత్యాదివచనే భూపతేః విష్ణురూపత్వావగమేన ॥❁॥ బ్రహ్మస్వయంభూశ్చతురాననో వేత్యాదిహనూమద్వచనాద్రామస్య బ్రహ్మాదిభ్యోధికశక్తికత్వేన అవగతత్వాత్॥❁॥ పరమాపద్గతస్యాపి ధర్మే మమ మతిర్భవేత్। యాం యాం మే జాయతే బుద్ధిర్యేషు యేషు శ్రమేషు చ॥ సా సా మమాతిధర్మిష్ఠా తం తం ధర్మం చ పాలయేతి ప్రార్థితేన బ్రహ్మ[illegible]నస్య సంగ్రహసారత్వేనైత [illegible] విష్ణో తీర్థదత్తవరత్వేన చ రామం సకలజగద

కార్థమిక్ష్వాకువంశపతేః పరమధర్మరూపం పరమభక్తిపరూపం శ్రీమన్నారాయణం జ్ఞాత్వా తథో క్తవానితి నవర్ణం రమణీయం. వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౨౭ ॥ అనంతరమితి॥ అనంతరం తు తం కరుణం అత్యంత దైన్యయుక్తం యథా తథా సమీరయంతం॥ ❀॥ పవనోర్ణాకశరణ్యాయ రాఘవాయ మహాత్మనే। న్యవేదయత తమాం తస్మై ప్రాంశః భీషణముపస్థితమితి భాషమాణమిత్యర్థః॥ వాచా ధర్మమనాపన్నం హీనం సాయమేకాన్తే నభవతాం మహానుభావః ప్రాప్య తీతి నివేదయంతమితి భావః తథా సమీరభువా హనుమతా చ స ప్రత్యభిజ్ఞాలంకా ప్రవేశసమయే మయా యం దృష్టః ధర్మిష్ఠః అస్మత్పక్షపాతేన దీనస్వర మేవాచరితవానిత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞాసహితమిత్యర్థః. విజ్ఞాపితం నివేదితం నిశాచరపతేరనుజం విభీషణం సిశామ్య దృష్ట్వా॥ ❀॥ శమోగతేనైవ ఇత్యత్ర శమోఽగతేనాథేః అమిత్యత్ర ప్రాప్తయా దశా భావః తస్య నిశాచరపతేః ఆగమనాయ ఆగమనస్యేత్యర్థః. కిం కారణం కో హేతురితి తత్ర శంకాపరవశే వితర్కతత్పరే॥ ౧॥ శంకాశీతకభయనాగారితి విశ్వః. హరీశే సుగ్రీవే నివేదయతి రావణావరజో యం విభీషణః శరణాభిలాషీ తయా సమాగత ఇతి విజ్ఞాపితవతి సతి. దాశరథిః శ్రీరామః అతిదయమాన నిరవధి కరు

న తరమః కరుణః సమీరయంతం సమీరభువా చ స ప్రత్యభిజ్ఞం విజ్ఞాపితం నిశాచరపతేరనుజం విశామ్పతే ఆగమనాయ కిం కారణమితి విజ్ఞాపయన్ నివేదయాత హరీశే దాశరథిరతిదయమానమానసస్సుయమానో మమ ఘరమిదమువాదీత్॥ ౨౮॥ వ॥ అభయాగతో మమ పక్షే చే

స్మ ధారఘవో భవత్విఘవో న కిం సఖె॥ అనుజోయయం స్తుతనుజోఽథ

దుఃఖప్రహాణేచ్ఛాతత్పరత్వాదయామాపద్యమానం మానవం యస్యాసత థోక్తః. తథాస్మయమానః స్మితపూర్వాభిభాషీ చ రాఘవ ఇతి వచనాద్వా హాసపూర్వకం రావణిత దనుజపి వశరణాగతశ్చేత్పంతోషఏవేతి భావః. శరణాగతఏవ చెట్ కో వా భవతు పునర్వేదనం కిమర్థం శరణాగతరక్షణదీక్షితస్య మమ నికట ఇతి మందహాస మూర్ధానస్స విత్యర్థః మధురం సర్వేషాం శ్రవణానందకరం. ఇదం వక్ష్యమాణ ప్రకారం వచనమువాదీదువాచ॥ ౨౮॥ అ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ అభయేతి॥ హే సఖె సుగ్రీవ అభయాగతః అభయార్థమాగతః జనః. మత్ మత్తస్సకాశాత్ మమ ధార్యత్ర అర్థం మమ ప్రాప్యమనోరథస్సన్నిత్యర్థః. అపయాతి చేదపగతో యది రఘవో రఘువంశోద్భవా రాజానః అత్ర రఘుశబ్దేన యదుశబ్దవత్తద్వంశ్యేలక్షణా జనపద శబ్దానామత్ర జాత్యా రఘవః అచానభవంతి కిం భవంత్యేవేత్యర్థః. న కేవలం శరణాగతసంరక్షణాద్వైముఖ్యే నామలఘుః కింతు పూర్వేషామపి సకలజన శరణ్యానామస్మత్కులభూపతీనామపి నైచ్యాపాదకత్వేన మూలచ్ఛేదకో భవామీతి భావః. అతః అయం శరణాభిలాషీ రక్షణీయ ఇతి భావః

వణస్యఅనుజ్ఞాంచాఅప్యు- అథవాతనుజ్ఞ:తనవూవా అప్త్యు-శరణాగతో జనఃకరుణావ
దాహృదయాపాత్రంఖలు-అతస్తమువశ్యమానయతేత్యాశయః-మంజుభాషిణీవృత్తం ||
౪౫ ||సజసాజగౌభవతిమంజుభాషిణీతిలక్షణాత్||౫౯||తదనుశ్రీరామువచ
నానంతరం హృదయనిదాశయాజ్ఞేనతఃనామతా-సరయంసత్వరమానీతః ప్రా
తఃఅయంశరణార్థీ ఆశ్వరంఃరామపేశ్వరఃవిభీషణః-నిసితస్వైదాశరథిమవంద
తనమస్కృతవాన్ ||౫౦|| రాక్షసకోపాఃశ్రీరామాత్రంశద్వోశవఆశరణత్యవ
రః||౫౦|| రామఇతి||రామఃవినతంప్రణతంరజనీచరేంద్రంవిభీషణం - అహబ్రూ
తేస్మ-అహంలంకరాత్వేనబ్రూహిత్వంభ్యాంతరంతదుక్తం వామనేన - అహబ్రూ తిణాణ
లతత్వభ్ర్వందితె-ఉక్తిప్రకారమేవాహ హేవిభీషణ అద్యేదానీంమయా- భాషితే
భవతెతుభ్యం భాతెడవమప్రత్యయఃవిశకం రాజ్యంరావణసామ్రాజ్యందత్తంవిత్తీ
ర్ణం-అత్ర భవిష్యదర్థేభూతత్వేనసిద్ధవత్కృత్యాయుచానః ఏతేనశ్రీరాము
స్యసత్యప్రతిజ్ఞానపరిపాలనధౌరెయత్వముక్తం ||౪౫|| తథాచరామాయణవచనం

వారిధిపోకిరుణాపంహిశరణాగతోజనః||౫౯|| ౯||తతస్సుహృద్యయా
విధానసామతాసంయమాసీతోవిసీతోయమాంశరపతిపవన్నతదా
శంథిమ్||౩౦||ప్ర రాము స్సమాహవినతంరజనీచరేన్ద్రంద త్తంమయా
స్యభవతే వికర్ణరాజ్యమ్ | అస్మిన్నుదాహరణముగ్రజరాజ్యభోక్తా
పానుత్సుప్లవంగమండలసార్వభౌమః||తథాహి||౩౧||వా|| శ్రేయఃపదా

గహత్యరావణంసంఖ్యేసప్రహస్తంసబాంధవం| రాజానంత్వాంకరిష్యామిలంకా
యాం రాక్షసేశ్వరేతి-ననుఅగ్రజంఘాతయిత్వా కథంతద్రాజ్యంభోక్తుముచితమి
త్యాశంక్యతత్రదృష్టాంతమాహ|| అస్మిన్నితి||అస్మిన్నర్థేఅగ్రజస్యజ్యేష్ఠభ్రాతుః
వాలినఃరాజ్యభోక్తారాజ్యానుభవకఃఅనుసృత్యగ్లవంతత్యనుత్తదాః అనుమాత్యభ్య
ర్థ్యాదయఃతైస్సహపానుష్ఠవః||౪౫||తేవసహేతితుల్యయోగఇతిబహువ్రీహి-వోపవ
ర్జానస్యేతిసహశబ్దస్యసభావఃప్లవగమండలసార్వభౌమఃకపిరాష్ట్రచక్రవర్తీసు
గ్రీవః-సర్వభూమేరీశ్వరస్సార్వభౌమఇతివిగ్రహః-తస్యేశ్వరస్య:వర్భూమిపృథివీ
భ్యామిత్యనుశతికాదీనాంచేత్యుభయపదవృద్ధిః-ఉదాహరణంనిదర్శనందృష్టాంతఃఉ
పమానమితియావత్-అతోనాత్రానాచిత్యశంకాకార్యేతిభావః-సాయందృష్టాంతా
లంకారః-బింబప్రతిబింబభావేనాపమత్యస్యగమ్యత్వేనవాచకాత్కించుదాహరణశ
బ్దేనతుల్యత్వాభిధానాదుపమాలంకారః- అతఏవదృష్టాంతోదాహరణనిదర్శ
నరూపాశ్శబ్దాప్రయుక్తవ్యాఃపూనరుక్త్యపత్తెరిత్యేకావళీకారః-వసంతతిలకా
వృత్తమ్-ఉక్తముపాఖ్యానాంతరన్యాసేనోపపాదయతి||తథాహీతి నవివప్ర కారఇత్యర్థః
౩౧|| శ్రేష్ఠప్రకారమేవాహ-శ్రేయఇతి||శ్రేయఃరాజ్యాదికంకర్తృ-విధేఃప్రసాదా

శ్రద్దైతాసు గ్రహాత్ ॥ ౭ ॥ ధీర్ద్విధా స్వైరే వేదేతి విశ్వః। ప్రాయా భావా ॥ ౭ ॥ ప్రా
భూమ్యంతగమన ఇత్యమరః। పదాత్ స్థానాత్ పదనాత్ప్రతిగమ్యతే ॥ ౭ ॥ పదం వ్య
సితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః। ఉపైతి ప్రాప్నోతి ఇతి యదిత్యర్థాత్ పాఠః
స్తిదానీం తత్సంబంధాత్తస్య న్యాయ్యవచనమిత్యర్థః। అద్యేదానీం విభీషణేను విభీషణ
ఏవ తు శబ్దో వ్యవచ్ఛేదార్థకః। ఫలితం ఫలవత్ పరిణతం జాతమిత్యర్థః। తారకా
దిత్వాదితచ్ హిరవధారణార్థకః। కుతః యదస్మాత్ విభీషణః రేఖా ఆతపత్రా
కారరేఖేత్యర్థః తత్సహితం మహాపురుషత్వాత్తచ్చిహ్నితం అస్య శ్రీరామస్య పదం
చరణం స్థానం చేతి గమ్యతే। గృహ్ణాతి స్వీకుర్యాత్। ఏకాతపత్రసహితమేకచ్ఛత్రయు
క్తం నిష్పత్తమిత్యర్థః। పదం సామ్రాజ్యం భేజే ప్రాప అతః శ్రేయసః పదాత్పదాం
తరప్రాప్తిరిత్యేతత్ఫలితం జాతమితి యుక్తముక్తమితి భావః శ్లేషానుప్రాణితో యం వి
షేణ సామా ... ర్థః నరూపో ర్థాంతరన్యాసోలంకారః వసంతతిలకావృత్తం ౩౨
అనంతరవృత్తమాహ॥ అసావిత్యాదినా॥ అసౌ విభీషణః పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే

త్పదముపైతి విధేః ప్రసాదాత్ శ్రేయస్తదద్య ఫలితం హి విభీషణే తు॥
రేఖాతపత్రసహితం పదమస్య గృహ్ణాన్ నైకాతపత్రసహితం పదమేష
భేజే॥ ౩౨ ॥ గ॥ అసౌ పునరగ్రత ఏవ భరతాగ్రజాపాంగసుధాతరంగా
భిషిక్తోపి పునరుక్తరాజ్యాభిషేకస్సకలవిస్రమ్భభాజనతయా సుగ్రీ
వ ఇవాపరో దశగ్రీవబలమఖిలమావేద్య సద్య ఏవ లంకాపురసమా
స్కందనాయ సేనాసముత్తరణహేతుం సేతుం విధాతుమారాధయ
వారాన్నిధిమితి సవినయమేనం విజ్ఞాపితవాన్ ॥ ౩౩ ॥ వ॥ అథ వారాన్ని

అగ్రతః అనుపదమేవ భరతాగ్రజస్య శ్రీరామచంద్రస్య అపాంగసుధాతరంగైః క
టాక్షామృతలహరీభిః అభిషిక్తోపి పునరుక్తరాజ్యాభిషేకః పునర్విరచితసామ్రాజ్యాంగ
మూర్ధాభిషేకః శ్రీరామేణ కరుణాకటాక్షావలోకనపూర్వకం లంకారాజ్యేభిషి
క్త ఇత్యర్థః। సకలవిస్రంభభాజనతయా సమగ్రవిశ్వాసపాత్రతయా ॥ ౭ ॥ సమౌ వి
స్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః। అపరస్సుగ్రీవ ఇవ స్థిత స్సన్నిత్యుత్ప్రేక్షా। అఖిలం సమగ్రం
దశగ్రీవబలం రావణశక్తిం సైన్యం వా ॥ ౭ ॥ బలం సైన్యం బలం స్థౌల్యం బలం శక్తిర్బలో సు
ర ఇతి శాశ్వతః। ఆవేద్య ॥ * ॥ అవధ్యస్సర్వభూతానాం గంధర్వోరగరక్షసామ్। రాజపుత్ర
దశగ్రీవో వరదానాత్స్వయంభువః ఇత్యాదినా విజ్ఞాప్యేత్యర్థః। సద్యో విలంబేనైవ లం
కాపురస్య సమాస్కందనాయ సమాక్రమణార్థం సేనాయా వానరసైన్యస్య సముత్తర
ణహేతుం సముద్రోల్లంఘనసాధనం సేతుం విధాతుం బద్ధుం వారాం నిధిం నీరనిధిం ॥ ఆ
పస్స్త్రీభూమ్ని వార్వారీత్యమరః। ఆరాధయ ప్రార్థయ ఇత్యేవం సవినయం ప్రశ్రయేణ వినయం
యం యథా తథా ఏనం శ్రీరామం ప్రతి విజ్ఞాపితవాన్ ॥ ౩౩ ॥ అ॥ తతః ... రా

మహర్షిమహాశ్చేందిత్యత్రాహ ॥ అథేతి ॥ అథవిభీషణవిజ్ఞాపనానంతరం-రామః దాశరా
థిః సింధుంధ్యాయన్ ప్రసాదనార్థం చింతయన్ -అంభోధిహృదయే అంభోధితీరే శేతఇతిత
థోక్తస్సన్ ॥ ❁ ॥ అథకథం శేతేత్యపేక్షాయాంశయనాసనాసిద్ధ్యకాలాదిత్యలుక్ చ
తు శ యనం దర్భరూప శయనం వేది పరిష్కృత భూమిం ॥ ని ॥
వేది పరిష్కృతాభూమిరిత్యమరః-హుతాశనః అగ్నిరివవ్యాసశే అత్రాధిశీ
త్య ఇత్యర్థః-ఉపమాలంకారః-తేన ప్రార్థనాసైథమేవాపి ప్రకారాంతరేణ కార్య
నిర్వాహసత్త్వం నాస్తీతి ద్యోత్యతే-తథా చ రామాయణవచనం ॥ ❋ ॥ ఏవముక్త్వా కుశా
స్తీర్ణే తీరే నదనదీపతేః-సం వేశ తదా రామో వేద్యామివ హుతాశన ఇతి ॥ ౩౪ ॥ త
త్ర ॥ తత్ర అంభోధితీరే చ కుశాస్తరణమధ్యం దర్భశయనమధ్యప్రదేశ ఇత్యర్థః ❁
అధిశేషస్థానసాంఘహమేతికృష్ణం అధ్యాసీనే అధిష్ఠితే దేవే స్వామిని రామభద్రే నియ
మవతాన్నిష్ఠాపారతిం త్రాణకరీ యుంత్రి తేనియమిత ఇవవస్తుత స్థానకలనియంత
త్వాత్తిస్యేవ నిర్ఘాత్మమితి భావః-నిశాత్రయమపి తిస్రో నిశా వ్యతీత్య-అత్యంతభక్తం
థింధ్యాయన్నమ్భోధిహృదయే శయః । ధ్యానశేత భర్గశయనం వేది
మివ హుతాశనః ॥ ౩౪ ॥ తత్ర చ కుశాస్తరణమధ్యమధ్యాసీనే దేవే
రామభద్రే నియమస్థిత ఇవ నియమవతాన్నిశా త్రియామా నిర్ధ్యానవ
తి ప్రసాదం నాససాదయాదసాంపతిః ॥ ౩౫ ॥ ప ॥ వ్యావాంయన్ స్థవి
లోచనకోణముద్భ్రాతోపారుణం సంచలితభ్రూసంచయం జహ్నాః ॥ అదాశ్వై
హాతథను ప్రథమో రఘూణాం సైతాముపాం ప్రథమ సగరసమాప

రాగే ద్వితీయాసిధ్యానవతినితరాం ధ్యానశిత్వరేస త్యసీ-యాదసాం జలజంతూనాం ప
తిః జలనిధిః ॥ సి ॥ రత్నాకరో జలనిధిర్యాదఃపతిరపాంపతిరిత్యమరః-అతఏవ ప్రసాదమను
గ్రహాభిముఖ్యమితియావత్ నాససాదన ప్రాప-తథా చ రామాయణవచనం ॥ ❁
తస్య రామస్య సుప్తస్య కుశాస్తీర్ణే మహీతలే-నియమాదప్రమత్తస్య నిశాస్తిస్రోఽతిచక్ర
మురితి ॥ ౩౬ ॥ తతశ్చ శ్రీరామః కిం కృతవానిత్యాహ ॥ వ్యావారయన్నితి ॥ అథస రాత్రియా
సంతరం-కోపారుణం తయా ప్రార్థనాయాం కృతాయామపి ముఖ్యముధ్యాన పరజ్ఞా
నెనతరాక్షిప్త నయనాఖ్యే నైవ క్రియా-అనాదృత్య తిష్ఠతీతి సంజాతక్రోధ ఇత్యర్థః-
విలోచనకోణం నేత్రాంచలం-అధ్యాసయన్ ప్రసారయన్ కుటిలితః ప్రకృత్యా
కుటిలభ్రూసంపృక్తాభ్యాం భంగోవిటంక ఇవయస్య న తథోక్తః-రఘూణాం ప్రథమః శ్రీరఘునా
యకః ప్రథమహాస్యాయం పైతాము హో యాయః ప్రథమసగరాశ్చభ్రష్టే త్యర్థః ॥ ❋ ॥ అవ
పసన్నజాహ్నవాపీతి బ్రహ్మాండపురాణవచనాత్ తస్యైవమాపనాయసం ధేనాయుధ్వం
శసమర్థాన్ ధనుర్దాదాతుమై హాచపిష్పల్ వసనం లక్ష్మణాత్ ॥ ....❋

౩౬॥ ఆదాయేతి॥ దురాపం పరేషాం దుష్ప్రాపం చాపమాదాయ చ అనలశిఖం శిఖ
యాగ్నేయాస్త్రం ఆరోపయత్ అనుసంధితవాన్ ॥౩౭॥ నాథ ఇతి॥ ఏష అయం నాథః ర
ఘునాయకః. పాథోనిధిః జలనిధిః॥ స॥ కబంధముదకం పాథ ఇత్యమరః. ఉపరి పావకరూప
మస్త్రం ఆగ్నేయాస్త్రం పూర్వత్ యదా విసృష్టం నోదయుజ్య నోదయుంక్త తావత్
తావత్ మందాకినీ వియద్గంగా సంతాపినీ స్వప్రియతమస్య మహావిపత్తిస్సంప్రాప్తే
తి సంతాపవతీ సతీ నయనవారిమిషేణ నేత్రాంబువ్యాజేన వారుణం వరుణదేవతాకం స
లిలాస్త్రం మూలంబే కిము స్వీకృతవతీ కిం అత్ర పతివిపత్తినిమిత్తకస్య దుఃఖా[illegible]నీ బాష్పవ్య
బాష్పత్వమపహ్నుత్య వారుణాస్త్రత్వేనోత్ప్రేక్షా. తథా ఆగ్నేయాస్త్రప్రయోగసం
తాపయోః కార్యకారణయోః భిన్నదేశత్వాదసంగత్యలంకారః ॥ కార్యకారణయో
ర్భిన్నదేశత్వే స్యాదసంగతిరితి లక్షణాత్. అయం చోక్తోత్ప్రేక్షానుగ ఇతి శంకరః వ
సంతతిలకావృత్తమ్॥౩౮॥ రుషేతి॥ రాఘవే శ్రీరామే రుషా రోషేణ విద్ధిఖం ఉద్ధతజ్వా
లం విశిఖం బాణమాగ్నేయాస్త్రమిత్యర్థః॥ వి॥ స్ఫురత్ జ్వాలే అతి శిఖే. స్ఫురత్ బాణవిశి

నాయ॥ ౩౬ ॥ స॥ ఆదాయ చ దురాపం చాపమారోపయత విశిఖమనలశి
ఖమ్॥ ౩౭ ॥ వ॥ నాథో వివ్నాక్షముదయుజ్య న యావదేవ పాథోనిధే
రుపరి పావకరూపమస్త్రమ్॥ సంతాపినీ నయనవారిమిషేణ తావన్మ
న్దాకినీ కిము త వారుణమాలలమ్బే॥ ౩౮ ॥ వ॥ రుషా విశిఖముద్ధిఖం జహాతి
రాఘవే లాఘవాదజాయత రుజాయతశ్వసితనక్రచక్రాకులమ్॥
రసాతలవలస్తిమిస్తిమితసమ్భ్రమమ్భాన సప్తద్వీపగిరికందరాంతరమ్

ఘం ఇతి చాతురః. లాఘవాత్ హస్తలాఘవాత్ జహాతీత్యజతి సతి॥ ఘు॥ జహాతేశ్శత్రప్ర
త్యయః. వార్ధిః అంతరం మధ్యం తత్ర్యం॥ సి॥ అంతరం పరిధానీయే బాహ్యావస్వరూపత
ఆత్మని. కింతు మధ్యేవకాశే పేతివైజయంతీ రుజా ఉపతాపః॥ ౦ ॥ స్త్రీ రుగ్రుజా చోప
తాప ఇత్యమరః॥ ఘు॥ షిద్భిదాదిభ్యో జ్ అథవా రుజేతి వేదనా భేదః తయా ఆయతాన్యతిదీ
ర్ఘాణి శ్వసితాని నిశ్వాసా యస్యేతి తథోక్తేన నక్రచక్రేణ కుంభీరాపరపర్యాయజల
గ్రహవ్యూహేనాకులం సంకులం॥ సి॥ నక్రస్తు కుంభీర ఇత్యమరః. రసాతలే పాతాళేవ
లంత్యో ప్లవమానాస్తిమయః శతయోజనవిస్తృతకాయాః మీనవిశేషాః యస్మిన్ తత్తథో
క్తం॥ సి॥ రాజీవశ్శకులస్తిమిరిత్యమరః. అత్ర వలతేరనుదాత్తత్వేసి చ షిపో జంభ్రో ఉనేన
తస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదప్రయోగః॥ అత ఏవ వలతే రాత్మనేపదమనిత్యత్వజ్ఞాప
నాదతి దామనః స్తిమితాః నిశ్చేష్టాః కుంభినో జలకరిణః యస్మిన్ తత్ కుంభినస్సర్వస్సర్వ
ర్వః శేషః॥ ॥ [illegible] సోలి హంతా హరితి [illegible] జయంతీ ప [illegible]

దిపర్వతబిలాని యస్మిన్ తత్తథోక్తం చ తత్ తరళం విఘూర్ణితం చ జాయత జాతం వృత్తం వృత్తం ॥౩౯॥ తత్క్షణమితి॥ తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణే అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా-అయం జలనిధిశ్చ వారినిధిరపి యుగాన్తానలస్య ప్రళయకాలాగ్నేః ॥ * ॥ కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - తుంగా చ సహనశీలోపి క్షమసహనేత్యర్థః - గరళదహనోష్మణాం నియతాత్మకు [illegible] సివానస్య శేషాశివిషస్య విషజ్వాలవరితా హానాన్వా సహనోముష్మణాః - బాడబస్య బడబానలస్య యద్గాధాం [illegible] శేహ్యా [illegible] దనం గాఢావలేపస్య ఇతిపాఠే ద్ర [illegible] హగర్వః॥ [illegible] తస్యసోఢాపి సహతే- [illegible] నిశితకుఠారస్య బ్రాహ్మణేభ్యస్సర్వస్వ [illegible] ప్రాధాన్యాసమయే ప్రయుక్తస్యేతి భావః-తతిక్షుః [illegible] శీలోపి క్షమతే స్మ [illegible] అంగారమయమగ్నిస్వరూపం అంతః పరిశోషయంతమప్రమేయం [illegible] అపరిచ్ఛిద్యమానభావం శరవరం అస్త్రోత్తమం - నిమిషం నిమేషమాత్రమపి కిముత చిరకాలమితి భావః - [illegible] సహేన చక్షుర్మేయస్యతో దుస్సహస్య తత్రాపి కోపావేశేన శ్రీరామప్రేరితస్యాస్త్రస్య కః క్షమతేతి భావః ॥౪౦॥ శరణమితి॥ అథాసహనా

తరం వారిధేః॥ ౩౯ ॥ [illegible] తత్క్షణం జలనిధిః తు అన్తాచ యుగాన్తానలస్య స
హనోపి గరళదహనోష్మణాం సోఢాపి బాడబగాఢావలేపస్య [illegible]
[illegible] పరిశోషయంతమంతరంగారమయమ
ప్రమేయం [illegible] నిమిషమపి న సేహే ॥౪౦॥ [illegible] శరణమథ శరణ్య
ధాని [illegible] జలనిధిరేష జగామ రామమేవ॥ పరుషకులిశపాతమేవ
కిం వా జలధర్మమపాయ [illegible] జీవలోకః॥౪౧॥ ఆగత్య చానుపదమేవ పదే

నం [illegible] శరణ్యధాని దానం శరజనితాత్యంతసంతాపకారణం ॥ని॥ నిదానం త్వాదికారణమిత్యమరః- రామం శ్రీరామమేవ శరణం గతః ॥ని॥ శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః- జగామ ప్రాప - గత్యర్థ [illegible] ఏతదిత్యాశయః [illegible] స్తాం [illegible] ॥ [illegible] జీవలోకః ప్రాణిసమూహః- పరుషః అసహ్యః కులిశనిపాతో యస్మిన్ తం-జలధరమేవ నాపాయయేత [illegible] తేకిం జలమితి శేషః- యాచత ఏవేత్యర్థః అతో [illegible] తత్పరశాగతిత్వం [illegible] భావః- అథ [illegible] యాచ్ఞాయామితి ధాతుః అథ మే ఘం యయేరథా [illegible] విరోధ [illegible] వదనాత్ - [illegible] ప్రావృట్కాలగారః- [illegible] వృత్తం ॥౪౧॥ ఆగత్యేతి॥ ఆగత్య శరణం ప్రాప్యేత - అనుపదమనంతరం- ఉపధీకృ [illegible] ఉపాయనీకృత [illegible] రత్నరాశిర్యేన సఃతథోక్తస్సన్ ॥ని॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదేత్యమరః- నీతవేషః అనుగతాకారః- వినయ

త్రిహ్వాభావ ఇత్యర్థః॥ ఉపజాతసుతిభిః విరచితస్తోత్రైః నతిభి నఃమస్కారైశ్చ- ర
ఘునందనమభ్యనందయత్ ఆతోషయత్- ఉప యనస్తుతిన మస్కారైః శ్రీరామస్యకో
పోపశమం చ కారస్తపణీపాత ప్రతీకారస్సంరంభో హిమ వత్మ నామితి భావః॥ అత్ర నతిభిరి
తి బహువచనం తాసాం భక్తి శ్రద్ధాతిశయపూర్వకత్వం ద్యోతయతి- తథాపి ధానామేవ
శ్రేయస్కరత్వాత్॥ ❖ ॥ తథాచ శ్రుతిః॥ భూయిష్ఠాం తే నమ ఉక్తిం విధేమేతి ర_గ్ వసిష్ఠ
తి॥ తదను రఘునందనాభినందనానంతరం సంహితం ధనుషి గుణే జితం అమోఘమవ్యర్థం
వైధాత్రమ స్త్రం బ్రహ్మాస్త్రం వసచి రాజామాభిరప్రముఖానాం పాపాత్మనాం ధామ
నిలయానస్థానే కుత్ర చ కస్మింశ్చిన్మరుసీమని మరుదేశే నిపాత్యతాం విసృజ్యతాం - మ
యా సలిలావష్టంభః సలిల ప్రతిబంధః సహ్యతే మృష్య తే కృపా వారాసి మే వ నలః సేతుం
విరచయతు విరచయత్విత్యమభిద ధానో భాషమాణః సాగరః మందం మందం మంద

కృతచి త్తః తన్నరాశిజలరాశిర్వినీతవేషావ జాతనుతిభిః నతిభిరభ్య
నన్దయద్రఘునన్దనమ్॥ ౭౨॥ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖
గ॥ తదనుసంహితమమోఘం వైధాత్రమస్త్రం మత్త్ర వచసచర
ధామనిమరుసీమనినిపాత్యతాం సహ్యతే గయాసలిలావ ష్టమ్భ స్స
మ్మ త్యే వనలో విరచయతు సేతుమిత్య భిదధానో మన్దమన్దమంతరధా
త్॥ ౭౩॥ ప॥ ఆదిష్టా రఘువుంగవేన హరయోహ్య ష్టాస దిక్షుతుకా
త్రైలోక్యాక్షిప్తమూలమధ్యశిఖరాన్ధాత్రీధరానాహరన్॥ మోః

ప్రకారం॥ ❖ ॥ ప్రాతే గుణవచనస్యేతిద్విర్భావః కమః ధారయవద్భావాత్సుపోలు
క్- అంతరధాదంతర్హితో భూత్॥ ౭౩॥ తత ఇంక త్ర హ॥ ఆదిష్టా ఇతి॥ హరయో వాన
రాః రఘునందనేన ఆదిష్టాస్సేతు నిబంధనాధం పర్వతానాహరంత్విత్యాజ్ఞప్తాస్సంతః
అష్టాస్వపి దిక్షు స్థితాని తిశేషః- త్రైలోక్యాసై లోక్యం పాతాళమర్త్యస్వర్లోకా
కా ఇత్యర్థః॥ ❖ ॥ చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ -తత్ర ఆంచితాని న గతా
నిమూలమధ్యశిఖరాణియే షాం తాని త్యక్తిశయో తైః-ధరంతీతి ధరాః పచాద్యచ్- ధా
త్రీధరాన్ పర్వతాన్ తుణాదాహరన్ ఆనీతవంతః- తతః నలేన నలితేషుస్తైః మైః ధా
త్రీధరైః జలనిధిః జంబాలతాం పంకతాం॥ ని॥ నిషద్వరస్తు జంబాలః పంకో స్త్రీశాదకర్దమా
మావిత్యమరః- యాతోపి నిరఘురపయః పూరైర్గిరి ప్రవాహైః॥ ని॥ ప్రవాహోనిర
ఝరో ఝర ఇత్యమరః- అచిరాయ శీఘ్రమేవ నిగచ్ఛత్ ఉపచయం ప్రాప్త ఇత్య
ర్థః పునర్భూయో పి పూర్వపూరితః పూరః కమ్రనిలిట్ అంబరం

కీలత్వనిర్ఝరపయఃపూరత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాద- సంబంధే సంబంధ రూపాతిశయోక్తిః పూర్వోక్తయా సంసృజ్యతే- శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్||౨౪||అథేతి||

అథానంతరం జలధౌ- అతిదూరనిపాతేన అత్యంతవిప్రకృష్టపాతేన సుదూరావగాహనే న పాదళితానాం విశీర్ణానాం జలచరాణాం నక్రాదిజలజంతూనాం జీవానాం ప్రాణి నాం జీవనదః పునరుజ్జీవకః గంధః ఆమోదో యాసాం తా స్తథోక్తాః మహౌషధయః సం జీవిన్యాదిలతాః శేషాః యేషాం తే తథోక్తాః ఇతి కపిహస్తక్షిప్తాః-స్ఫుటితాని పాతేన గా వే గః తేన దళితా యా ధరా సముద్రాధారభూమిః తస్యాం విరాజితాం ప్రకాశమానా నాం అహీనాం భుజంగానాం ఫణాతాళీ ఫణాసీనాం మహోరగాణాం చ ఫూత్కారైః సంఘూర్ణ ఘని ర్ఘోషసమీరణైః క్షుభితాః క్షోభం ప్రాపితాః అతఏవ గుహాగృహేభ్యః కందరమందిరాం తరాళేభ్యః ఉత్థితా నిర్గతా [illegible]రయో మహాసింహా యేషాం తే తథోక్తా గిరయః పర్వ

> క్షిప్తైః స్ఖలితేన తేన జలధిర్యాతోపి జమ్బాలతాం సింగర్చ్ఛన్నచిరా
> యనిర్ఝరపయఃపూరైః పునః పూరితః||౨౪||ప|| అథ జలధౌ నిపే
> తురతిదూరనిపాతదళజ్జలచరజీవజీవనదగన్ధమహౌషధయః స్ఫు
> టితధరావిరాజదహిపుఙ్గవఫూత్కరణక్షుభితగుహాగృహోత్థి
> తమహాహరయో గిరయః||౨౫||ప|| అలక్షితమహీధరగ్రహణమస్ఫు
> టక్షేపణం విచిత్రఘటనం తతో రచితానలేనామునా|అబోధి హరి
> యూథపైరధిపయోధి సేతుర్మహాన్భువో భుజఇవాభయం నిజ
> తనూభువో లమ్భయన్||౨౬|| ....*

తాః నిపేతుః పతంతిస్మ - అత్ర పూర్వోక్తరవాక్యస్థయోః సంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యోః సంసృష్టిః||౨౫||అలక్షితేతి||తతో గిరినిపాతానంతరమిత్యర్థః- అలక్షితం [illegible]స్పృష్టం మహీధరగ్రహణం పర్వతస్వీకరణం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా- అస్ఫుటక్షేపణం అప్రకాశనిక్షేపణం యథా తథేత్యతిశయోక్తిః- తథా విచిత్రా ఆశ్చర్యకరీ ఘటనా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా - అమునా నలేన అధిపయోధి పయోధౌ ఇతి విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- విరచితః నిర్మితః మహాన్ ఆయామతః సేతుః- హరియూథపైః కపిశ్రేష్ఠైః నిజతనూభువః స్వపుత్రికాయాః సీతాయాః అభయం భయాభావం అర్థాభావేవ్యయీభావః- లంభయన్ ప్రాపయన్ భువో భూదేవ్యాః భుజ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- అబోధి బుద్ధః||❀||బుధ్యతేః కర్మణి లుఙ్- దీపజనేత్యాదినా చ్లేశ్చిణాదేశః- పృథ్వీవృత్తమ్||౨౬||..............................

అనంతరమితి ॥ అనంతరం సేతునిర్మాణానంతరం - అన్తర్ముఖాః ఆత్మనిష్ఠాః యోగి
న ఇవ వలీముఖాః వానరాః ప్రబోధేన తత్త్వజ్ఞానేనైవ సేతుపథేన * బుద్ధ్వారిత్యాది
వానమాసాంతోచ్ఛ్రిత్యయః - సంసారం పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధురూపం సంస్పృ
తిమివ దుస్తరం తీర్త్వా శక్యం * ఈషద్దురిత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః - తరంగిణీపతిం స
ముద్రం - అతీత్యేతి త్వాణాసన్నస్తదానీమేవ ప్రకాశం చక్షుర్గోచరం భాస్వరం చ *
తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి శ్రుతిః - సువేలం సువేలాఖ్యం పర్వతం శోభనమర్యాదం
చ ॥ ని ॥ వేలాబ్ధితీరాబ్ధివృద్ధ్యోః కాలమర్యాదయోరపీతి నానార్థరత్నమాలాయాం - గి
రీశం పర్వతశ్రేష్ఠం పరమేశ్వరం చ - అవలోకయంతః పశ్యంతః - సాక్షాత్కుర్వంతశ్చ
ముహుః పునః పునః పరమనిర్వాచ్యమానందం సంతోషం బ్రహ్మానందం చ అవిందన్ అ
లభంత - అనేకేవేయముపమాశ్లేషసంకీర్ణా ॥౧౭॥ వలయితేతి ॥ రామః వలయితతటదే
శైరావేష్టితసానుప్రదేశైః వాహినీనాం కపిసేనానాం ॥ ని ॥ సేనానద్యోశ్చ వాహినీతి

గ ॥ అనన్తరమన్తర్ముఖా ఇవ వలీముఖాః ప్రబోధేనేవ సేతుప
థేన సంసారమివ దుస్తరం తరఙ్గిణీపతిమతీత్య సద్య ఏవ ప్రకా
శం గిరీశం సువేలమవలోకయన్తో ముహురవిందన్నతమానం
దమ్ ॥౧౭॥ వ ॥ వలయితతటదేశైర్వాహినీనాం నివేశైరవిరళ
వనరేఖామధ్యమధ్యాస్త రామః । కపికలకలశీర్యత్కన్దరామ
న్దిరాన్తస్స్ఖలితకుపితసింహత్రస్తవేలం సువేలమ్ ॥౧౮॥ గ ॥ తద
నుదశముఖోఽపి శుకముఖాదతిలఙ్ఘితజలధిమధిగతసువేలారా
మం రామం నిశమ్య సమ్యగవగమనాయ రఘునాయకబలస

వైజయంతీ - నివేశైః శిబిరైః అవిరళాని సాంద్రాణి వనరేఖామధ్యాని వనశ్రేణ్యంత
రాళాని యస్య తం తథోక్తం ॥ ని ॥ పఙ్క్తిః శ్రేణీ రేఖాస్తు రాజయ ఇత్యమరః - కపికలక
లైః వానరకోలాహలైః శీర్యమాణానాం విదీర్యమాణానాం కందరామందిరాణాం గు
హాగృహాణామంతర్మధ్యప్రదేశః ॥ ని ॥ అంతర్మధ్యే తథా ప్రాంతే స్వీకారార్థేఽపి
దృశ్యత ఇతి విశ్వః - తతశ్చలితాః కోలాహలాసహిష్ణుతయా నిర్గతాః తథా కుపితాశ్చ యే
సింహాస్తేభ్యః త్రస్తాః భీతాః వేలాః లక్షణయా తటవర్తిజంతవో యస్య తం - సువేలమ
ధ్యాస్త అధిష్ఠితవాన్ * అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతి కర్మత్వమ్ ॥౧౮॥ తదన్వితి ॥ తద
ను సువేలాధిష్ఠానానంతరం - దశముఖో రావణోఽపి శుకముఖాత్ శుకాఖ్యగూఢప్రణిధి
వచనాత్ అతిలంఘితజలధిం సేతుమార్గేణాతిక్రాంతవారిధిం అధిగతసువేలారా
మం అధిష్ఠితసువేలాచలోద్యానం - రామం నిశమ్య శ్రుత్వా సమ్యగవగమనాయ స
మ్యక్పరిజ్ఞానార్థం - రఘునాయకస్య బలమనుసైన్యముద్దిశ్య ప్రయాతయోః గతయోః

తథావిదితరాక్షసవృత్తాన్తజ్ఞానమస్యాస్తీతి విదితః * అర్శ ఆద్యచ్ ప్రత్యయః-సచా
సౌ విభీషణశ్చేతి తస్య ప్రేరణేన రావణప్రేషితావేతౌ గూఢపురుషౌ గృహ్ణీధ్వమితి చోద
నయా కుపితస్య క్రుద్ధస్య కపిలోకస్య వానరనివహస్య నియన్త్రణేన తత్కృత నిబన్ధ
నేనేత్యర్థః-నితాన్త ఖిన్నయోః అత్యన్తఖేదమాపన్నయోః- తతః విపన్నాధారేణ
ఆర్తరక్షకేణ దాశరథినా విమోచితప్రాణయోః త్యాజితజీవనయోః శుకసారణయోః
గూఢపురుషయోః-వచనాద్వానరబలం సమృద్ధం దృష్ట్వా నిబన్ధముక్తౌ పునరావామా
గతావిత్యేవంభూతవాక్యాదుగ్రమున్నతం ప్రాసాదం హర్మ్యమాసాద్య అధిరుహ్య
ప్రత్యేకశః భాగతః తాభ్యాం శుకసారణాభ్యాం ఆవేద్యమానాన్ జ్ఞాప్యమానాన్-ప్రవ
ర్ధమానాన్ వృద్ధిం ప్రాప్నువానాన్ సమరసన్నాహమతీన్ యుద్ధసన్నద్ధా బుద్ధిరే
షాం తాన్ ప్లవగసేనాపతీన్ సుగ్రీవాఙ్గదాదిసేనానాయకాన్-అతిధీరతయా అత్యం

సుప్రయాతయోర్విదితవిభీషణప్రేరణకుపితకపిలోకని
యన్త్రణనితాన్తఖిన్నయోర్విపన్నాధారదాశరథివిమోచి
తప్రాణయోశ్శుకసారణయోర్వచనాత్ప్రాసాదముద
గ్రమాసాద్య ప్రత్యేకశస్తదావేద్యమానాన్ప్రవర్ధమానా
న్సమరసన్నాహమతీన్ ప్లవగసేనాధిపతీనతిధీరతయా సా
వధీరణమవేక్షమాణః ప్రతిపక్షబలప్రశంసినావుభావప్యపే
క్షమాణశ్శార్దూలప్రభృతిభిః ప్రణిధిభిరవగతాశేషవృ
త్తాన్తస్తాన్సుచిరమనుచిన్తయన్నికటాసీనమతివినయప్ర
హ్వం విద్యుజ్జిహ్వముపహ్వరే కిమప్యభిధాయ సౌధాదవత

తరతిధీరతయా హేతునా సావధీరణం సావజ్ఞం అవేక్షమాణః అవలోకయమానః- త
థా ప్రతిపక్షస్య బలప్రశంసినౌ శత్రుసైన్యస్తావకౌ ఉభావపి శుకసారణౌ చ ఉపేక్ష
మాణః॥ శ్లో॥ రిపూణాం ప్రతికూలానాం యుద్ధార్థమభిధావతామ్। ఉభాభ్యాం సదృశం
నామ వక్తుమప్రస్తావే స్తవమిత్యాదినా గర్హమాణౌ ఇత్యర్థః- తథా శార్దూలప్ర
భృతిభిః ప్రణిధిభిః గూఢపురుషైః అవగతాశేషవృత్తాన్తః జ్ఞాతాఖిలసైన్యప్రవృత్తిః।
ని॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాన్త ఇత్యమరః- అత ఏవ తాన్తః ఖిన్నః సుచిరమనల్ప
కాలం-అనుచిన్తయన్ తద్విజయోపాయో భవేదితి విచారయన్- అన్తికాసీనం ని
కటవర్తినమతివినయప్రహ్వం అత్యన్తవినయేన నమ్రం విద్యుజ్జిహ్వం నామ కంచిన్మ
హామాయావినం రాక్షసం ప్రతి-ఉపహ్వరే రహసి అవ్యయమేతత్ కిమపి కించిద్వచనం
అభిధాయ మాయాకల్పితం రామశిరః సధనుః ప్రదర్శ్య సీతాం ప్రలోభయేత్యేవంభూ
తం వాక్యముక్త్వేత్యర్థః- సౌధాదవతతార అవరూఢవాన్॥ ౭౯॥ తత్క్షణమితి॥ తత్క్ష

ంతస్తత్క్షణే - క్షణదాచరోపి విద్యుజ్జిహ్వః నిశాచరపతేః నిదేశాత్ రావణాజ్ఞావశా ద్ధేతోః-మాయానుభావాత్ నిజమోహనశక్తిసామర్థ్యాత్ దాశరథేః శ్రీరామస్య శిరః సశరం సబాణం ధనుశ్చ నిర్మాయ ప్రకల్ప్య-ఆహవాత్ యుద్ధాత్ ఆనీతమిత్యుభిధాయ ఉక్త్వా - పునః సీతాయా అగ్రే నిధాయ నిక్షిప్య చ నిదాఘేన ఘర్మాతిశయేన గ్రీష్మకాల ప్రయుక్తోష్మాధిక్యేన సంతాపినీం వరితవ్యమానాం॥ ని॥ నిదాఘో గ్రీష్మకాలేస్యాదుష్ణస్వేదాంబునోరపీతి విశ్వః- వాసంతీం మాధవీలతాం॥ని॥ వాసంతీ మాధవీలతేత్యమరః_వైద్యుతానల ఇవేత్యుపమా - చిరకాలవిరహేణ బహుకాలవియోగేన విహ్వలీకృతాం మైథిలీమాకులీచకార ఆకులీకృతవాన్-తదేతన్ముఖప్రాణోపరమసలాసూత్రప్రాయం చండభానుసంతప్తాయ దవానలవేష్టమానరూపం చాభూదితి భావః ॥ ౫౦ ॥ తత ఇతి॥ తతస్తదనంతరం పతిదేవతా పతివ్రతా సా మైథిలీ- ముగ్ధా మూర్ఛితా పునః ప్రబుద్ధా బోధం ప్రాప్తా సతీ- అనార్యం మాయికం తత్సధనుశ్శిరస్తథ్యం యథార్థమితి విచార్య పర్యదేవయత వ్యలాపీత్ ॥ని॥ విలాపః పరిదేవనమిత్యమరః॥౫౧॥ తత్ప్రి

తాక ॥ ౪౯ ॥ గ॥ స క్షణాంచ క్షణదాచరో నిదేశాన్నిశాచరప
తేర్దాశరథిశిరస్సశరం ధనుర్నిర్మాయ మాయానుభావా
దాహవానీతమిత్యభిధాయ చ పురో నిధాయ నిదాఘాతిశయ
సంతాపినీం వాసంతీమివ వైద్యుతానలశ్చిరకాలవిరహవిహ్వ
లీకృతామాకులీచకార మైథిలీమ్ ॥ ౫౦ ॥ గ ॥ తతః ప్రబు
ద్ధా చ సా ముగ్ధా పునస్తథ్యమితి విచార్య తదనార్యం పర్యదేవ
యత పతిదేవతా ॥ ౫౧ ॥ ప ॥ రక్షోవరోధవసతిం రజనీ

చారమేవాహ॥ రక్ష ఇతి ॥ రక్షసో రావణస్య అవరోధవసతిం అంతఃపురావస్థానం అత్యంతదురవస్థాపాదినీమిత్యర్థః॥ని॥ శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః- రజనీచర్యశ్చ రజనీచరాశ్చ తేషాం అతిభయంకరాణామితి భావః * పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః రక్షయా గుప్త్యా ఉపరోధో నిర్బంధః తమపి- రావణస్య త్రిలోకకంటకస్య భర్త్సనసంతర్జనం చేతి సర్వం- యస్య శ్రీరామస్య ఉపలంభధియా ప్రాప్త్యాశయా- సహిష్యామి- సహ మర్షణే లట్ స్తజ్ -సః శ్రీరామః ఏవమిత్థంభూతః భిన్నశీర్షో జాత ఇత్యర్థః-అథాపి సర్వం సహత ఇతి సర్వంసహా హే సర్వంసహా వసుమతి॥ని॥ సర్వంసహా వసుమతీత్యమరః- భాతీతి భవతీ హే భవతి పూజ్యే * భాతేర్డవతు రిత్యౌణాదికో డవతు ప్రత్యయః- ఉగితశ్చేతి జీప్-సీతా స్వయమిత్యర్థః- జీవతి ప్రాణాన్ ధారయతి హంత ఏతద్దర్శనసమకాలమేవ ప్రాణనిష్క్రమణేన భావ్యే తథా నభూతమిత్యత్యంతవిరోధమిత్యర్థః- సర్వంసహాయాః సర్వసాక్షిత్వాన్నిజమాతృత్వాచ్చ తారిస్వంబో

ధ్యఇత్థం విలాపోప్యుక్త ఏవేతి భావః - అత్ర పూర్వోత్తరవాక్యార్థయోరనుప్రాసయమకవిశేషయోస్సంసృష్టిః॥౫౨॥ఇతీతి॥ ఇత్యేవముక్తప్రకారేణ-అత్యాహితమత్యాధిభీతబుద్ధ్యా-యద్వా అత్యాహితే జీవితానపేక్షితవ్యాపారే యామతిస్తయా సమేతాం తాం వృశ్చ్యద్ధిమతీమిత్యర్థః॥ని॥అత్యాహితం మహాభీతిః కర్మ జీవానపేక్షి చేత్యమరః-ఏతాం సీతాం సద్యః అవిలంబేనైవ అన్యథా మహానర్థస్స్యాదితి భావః- ఆసాద్య సన్నిధాయ హే సఖి ప్రియే * సఖ్యాశిశ్వీతి భాషాయామితి జీప్ - హే వై దేహి మైథిలి మే మహ్యం వచః దేహి మాం ప్రతివదస్వేత్యర్థః - తథా మమ మేవచః మయా వక్ష్యమాణం వాక్యమిత్యర్థః- విదేహి కురు మదీయవచనం శ్రుత్వా సమాహితమనస్కా భవేత్యర్థః-కిం తద్వచ ఇత్యత ఆహ- ఇయం వర్తమానా దశా వ్యవస్థా కథం కుతః కస్మాదపీత్యర్థః-కిం తు సేయం శిరోధనురాద్యాహరణక్రియా దశాననేన సమహామాయా

> చరాణాం రక్షోపరోధమపి రావణభర్త్సనం చ। సర్వం సహే
> యదుపలప్స్యధియాం స ఏవం సర్వంసహే భవతి జీవతి హన్త సీ
> తా॥ ౫౨ ॥౧॥ ఇత్యేవమత్యాహితమత్యా సమేతామేతాం స
> ద్య ఆసాద్య సఖి వై దేహి దేహి మే వచో మఞ్జువచో విధేహి క
> థమియం దీనా దశా దశాననకృతా మాయా హి సేయం మా
> యా హి మనసి వై ధుర్య మఖిలజగతీధుర్య భుజబలాభిరామే
> రామే పి కిమిదమనార్యం విచార్యమితి బాష్పమాణా సవినాపా
> రనిష్యందినీ కాదమ్బినీవ ఘర్మోద్వేగినీం కేకినీం సరమా చిర
> మాశ్వాసయామాస॥ ౫౩ ॥ ప॥ అథ నిగదితనీతిం ముక్త్వాము

వినా రావణేన కృతా ప్రయుక్తా మాయా హి చిత్రం ఖలు- ఏతత్సర్వం విభుశ్యేత్యర్థః-హారవ ధారణే-అతః మనసి వై ధుర్యం వైక్లబ్యం-మాయా హా మా ప్రావృన్ హా-కుతః అఖిలజగతీధుర్యం సకలలోకధురంధరం * ధురో యడ్ఢకావితి యత్ప్రత్యయః - యద్భుజబలం బాహుపరాక్రమః తేన అభిరామే కమనీయే రామే- అనార్యం తుచ్ఛమిదమేతత్ శిరచ్ఛేదాదికృత్యం విచార్య కిం విచారితుం యోగ్యం కిం న విచార్యమేవేత్యర్థః-అత్యంతవిరుద్ధత్వాదితి భావః-ఇత్యేవం ప్రకారేణ భాషమాణా సరమా విభీషణపత్నీ సవినాపారనిష్యందినీ ప్రత్యగ్రజలధారావర్షిణీ కాదంబినీ మేఘమాలా॥ని॥ కాదంబినీ మేఘమాలేత్యమరః-ఘర్మోద్వేగినీం గ్రీష్మపరిక్లిష్టాం॥ని॥ఉద్వేగ స్తిమితే క్లేశే భయే మందరగామినీతి శబ్దార్ణవః- కేకినీమివ మయూరీమివ చిరమాశ్వాసయామాస ఉపలాలితవతీ ఉజ్జీవితవతీత్యర్థః॥౫౩॥అథేతి॥అథ మాయాప్రయోగానంతరం అవిరతతరఃకంఠాం బహుళతరసమరాభినివేశేన భీషణః- నంద్యాదిత్వాల్ల్యుట్ - అయం రావణస్సి,

తాం శ్రీరామపత్నీం పరమపతివ్రతాం - ముంచ ముంచ అభీక్ష్ణం త్యజ - అభీక్ష్ణ్యే ద్విర్భావః - అన్యథా మహానర్థో భవిష్యతీతి భావః - ఇత్యేవం నిగదితనీతిము క్తనీతివచనం మాల్యవంతం మాల్యవరితం వా మమంత్రిణం - మనసి బహుగురు యథాతథా నమే నేన బుధ్యతేస్మ - కింతువివిస్వ గే ॥ని॥ ద్యౌస్స్వర్గః సభ సోరపీతి విశ్వః - మాలైవమాల్యం : చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞితి క్షీరస్వామీ - తద్వంతం పుష్పస్రగలంకృతమిత్యర్థః - అప్సరసాం మండలం పరం సురసుందరీ నికరమేవ ॥ని॥ మండలం త్రిష్విత్యమరః - బహుమే నే సీతామపరిత్యజ్య శ్రీరామేణ రణే నిహతస్సన్ స్వర్గం గంతుమైచ్ఛదిత్యర్థః - అనుప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః - మాలినీవృత్తం ॥౫౮॥ అథేతి ॥ అథానంతరం రామోపికామోచితవేషా ఇచ్ఛాసదృశ వేషధారిణః విహితపక్షీ భూమికా ఇత్యర్థః - తథాభూతే భ్యఃవిభీషణామాత్యేభ్యః - అనలాది విభీషణమంత్రిభ్యః విదితః విజ్ఞాతః రక్షో నగరస్య రావణరాజధాన్యాః లంకాయాః రక్షోదంతో గక్షుణపాతాయ

షే చ్ఛతిసీతామవిరతగణకణ్ఠాభిషణో రావణోయమ్ । మ

నసినబహుమేనేమన్త్రిణం మాల్యవన్తం దివిపరమప్సరీణాం

మండలం మాల్యవన్తమ్ ॥ ౫౮ ॥ ౧॥ అథ రామోపికామో

చితవేషవిభీషణామాత్య విదితరక్షో నగరరక్షో స్తోహృద

స్త్రోపజాతసమరసంరమ్భ ధీరంబుధి మేఖలా లఙ్కారమణే

ర్లఙ్కాయాః ప్రాగ్ద్వారస్థాయ ప్రహస్తాయ వగ్యస్తాహిత

ప్రాణానిలం నీలం దక్షిణద్వారగరక్షిణోమహోదరమ

హాపార్శ్వయోర్విశ్వత్రయవిజయధౌరేయం ధౌరేయం

స్యసతథోక్తః - తథాచ రామాయణే - శ్రీరామం ప్రతి విభీషణవచనం ॥ శ్లో ॥ అనలశ్శరభశ్చైవ సంపాతిః ప్రఘసస్తథా । గత్వా లంకాం మమామాత్యాః పురీం పునరిహాగతాః భూత్వా శకునయస్సర్వే ప్రవిష్టాశ్చరిపోర్బలమిత్యాది - అత ఏవ హృదంతే హృత్ప్రదేశే ఉపజాతా సమరే సంరంభధీః కోపబుద్ధిర్యస్య సతథోక్తస్య ॥ని॥ సంరంభస్సంభ్రమే కోప ఇత్యమరః - అంబుధిమేఖలాలంకారమణేః భూతధాత్రీభూషణాయమానాయా ఇత్యర్థః ॥ని॥ భూతధాత్ర్యబ్ధిమేఖలేత్యమరః - లంకాయాం ప్రాగ్ద్వారే స్థితేతి తథోక్తాయ * సుప్తిస్థ ఇతి కప్రత్యయః - ప్రహస్తాయ ప్రహస్తాఖ్యాయ రాక్షససేనాపతయే వగ్యస్తాహిత ప్రాణానిలం నిరస్తశత్రుప్రాణవాయుం శత్రుకులాంతకమిత్యర్థః - నీలం నామ వానరసేనాపతిం ప్రతినిధిం విధామేతి సర్వత్ర సంబంధ్యతే - తథా దక్షిణద్వారం రక్షత ఇతి తద్రక్షిణోః మహోదరమహాపార్శ్వయోః విశ్వత్రయవిజయధౌరేయం త్రైలోక్యవిజయధురంధరం తారేయం తారాతనయమంగదం స్త్రీభోక్తరి

తిథగుభయత్రాపిథకేన్యయా దేశః ప్రత్యగ్ద్వారపాలనం ప్రతీచీద్వారసంరక్షణమధికారో తీతితగధికృతే-కరోతేః క్విప్-పాకశాసనజితేఇంద్రజితే-సప్తమ్యంతపాఠేరు- అధికృతేనియోజితే-కృధాతోః కర్మణిక్తప్రత్యయః-పాకశాసనజి[illegible]విషయేఽతనూమంతంమూర్తిం-మంతంపరాక్రమమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా- హనూమంతం తథా అంతర్యన్యప్యే-మధ్యగుల్మే విహితరక్షాయ కృతసంరక్షణాయ విరూపాక్షాయ రాక్షససేనాధిపతయే చ తక్షుః ప్లవగబలాధిపతీన్ విభీషణసుగ్రీవజాంబవతః ప్లవగబలేష్వత్ర బలత్యక ఇతి సా- హితః ప్రకృతిభావః ప్రతినిర్దిశ్య ప్రతిభటాన్విధాయ కృత్వా-నియుజ్యేత్యర్థః- తథా ధనుశ్చ సజ్యమారోపితగుణం విధాయ కృత్వా- అనుజేన సమం లక్ష్మణేన సహాబలైర్వానరసైన్యైః ఉత్తరంగన్తుముద్భటస్సన్-సమీకాభిముఖేన సమరోన్ముఖేన దశముఖేన గుప్తం రక్షితముత్తరం ఉత్తరదిగవస్థితం గోపురం పురద్వారం- ఉపరురోధ రుణద్ధిస్మ॥౫౫॥ అతీతి॥ హరిబలైర్వానరసైన్యైః అత్యాకులాం అత్యంతసంకులాం లంకామవలోక్య దశకంధరకింకరేషు రావణభృత్యేషు దత్తార్గళేషు సంఘటితకవాటేషు

ప్రత్యగ్ద్వారపాలనాధికృతపాకశాసనజితే పరాక్రమమి
వతనూమన్తం హనూమన్తమనన్తవ్యూహవిహితరక్షాయ
విరూపాక్షాయ చరక్షస్సేనాః ప్లవగబలాధిపతీన్ప్రతి
నిర్దిశ్య విధాయ విధాయ చ సజ్యం ధనురనుజేన సమం సమీకా
భిముఖేన దశముఖేన గుప్తముత్తరగోపురముత్తరగోబలై
రుపరురోధ॥ ౫౫ ॥ వ॥ అత్యాకులాం హరిబలైరవలోక్య ల

వానరాణామంతః ప్రవేశనిరోధార్థం కవాటాచ్ఛాదితద్వారేషు సత్స్విత్యర్థః॥ ని॥ కవాటమరరం తుల్యమిత్యమరః-అంతకరాజధాన్యాం యమపుర్యాం- కవాటికాభిః కవాటైః కర్తృభిః* గౌరాదిత్వాత్ జీష్-అత ఏవోక్తమమరకోశే॥ శ్లో॥ స్త్రీస్యాత్కాచిన్మృణాల్యాదిర్వివక్షాపచయే యదీతి బాహుళ్యప్రతీతిః ప్రయోజనం-తతః స్వార్థికః కేన ఇతి హ్రస్వః- ఆసమంతాద్రక్షంతీత్యారక్షకైః ద్వారపాలకైః సందిగ్రహేత్యాదినా వచాద్యచ్-ఆరక్షికైరితి పాఠే- ఆరక్షాప్రయోజనమేషామారక్షికైః ప్రయోజనమితిఠక్-త్వరితం శీఘ్రం॥ ని॥ జవోఽథ శీఘ్రం త్వరితమిత్యమరః. ఉద్ఘాటితాభిర్విఘటితాభిః ఉదఘాటిఉద్ఘాటితం * ఘట వోఽథావెలుజ్ చిన్ భావకర్మణోరితిచిణ్ - సమనంతరమేవ మహారణే నివత్యపునరాగంత్ర్యాణాం రాక్షసానాం మత్ర ఏకమేవ ద్వారంచేత్ మహాసంకటం భవిష్యతీతిధియా యమ ద్వారపాలకాః సర్వాణ్యపి ద్వారాణిశీఘ్రముద్ఘాటితకవాటానిచక్రురిత్యర్థః- రాక్షసానాం పాపిష్ఠానాం యమపురప్రవేశనైయత్యావిర్భావః.- మృత్యుస్తేషామతిసన్నిహితోభూదితిఫలితార్థః-లోకేతావద

క్షైః స్వరతు కార్థం కేవలం వృథావ్యాప్రియతే భవిత వ్యస్యావిపత్త్యాదికం త్వావశ్య కతయా స్వయమేవ భవతి. నచైతజ్జ్ఞానం త్వయైవామూఢాః పశవ ఇవ శోచ్యా ఇతి తాత్ప ర్యార్థః. సంయమనీకవాటోద్ఘాటనాసంబంధే పితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. వ సంతతిలకావృత్తం॥ ౫౬ ॥ తత్త్వమితి॥ తత్త్వం తస్మిన్ క్షణే లక్ష్మణాగ్రజః శ్రీరా మః. సుగ్రీవేణ సహ ఉపలక్షితః సన్ ఏతత్ సర్వైరపి వానరైః సహేత్యర్థః. సువేలాచల కూటం సువేలాఖ్యగిరిశిఖరమధిరూఢోధిష్ఠితస్సన్ త్రికూట ఇత్యవనీధరః పర్వతః రాజా చకాస్త్యతే. తస్య చూడామణిం శిరోరత్నం త్రికూటాచలశిరోభూషణాయమానా మిత్యర్థః. రూపకాలంకారః. సింహళద్వీప ఇత్యష్టాదశద్వీపేషు ప్రసిద్ధో లంకాద్వీ పః అంతరీపం॥ ని॥ ద్వీపో(స్త్రీ)యామంతరీపమిత్యమరః. ద్విర్గతా ఆపో అస్మిన్నితి ద్వీప ఇతి నిగ్రహః. సుప్సుపేతి సమాసః. ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతోకారః ద్వ్యం తరుపసర్గేభ్యోప ఈదితీకారాదేశః. స ఏవ కమలం తస్య కర్ణికాం బీజకోశికాం పర

జానంకత్త్రాగ్రశేఖరదశకంధరకీజ రేషు। ఆరక్షకైస్స్వరి
తను త్తక రాజధాన్యాముద్ఘాటితాభిరుదభావికవాటికా
భిః। ౫౬ ॥ ౧ ॥ నాగణం లక్ష్మణాగ్రజస్సుగ్రీవేణసహ
సువేలాచలకూటమధిరూఢః స త్రికూటావనీధరచూడామ
ణిం సింహళద్వీపకమలకర్ణికాం నిభాళ్య ణకౌశలం విశ్వక
ర్మణో నివేశదరీం నిశాచరహరీణామనవరతబందీకృతామ
రపురంధ్రీబాష్పనదీమాతృకోపవనసీమాంతరాం స్తర
సేవాసమాగతదిక్పాలకులమాంగన దామప్యవజ్ఞాలబా

మశోభావహతయా తన్మధ్యవర్తినీమిత్యర్థః. అత్రైకదేశవర్తి శ్లిష్టపరంపరిత రూపకం. విశ్వకర్మణో గీర్వాణశిల్పినః॥ ని॥ విశ్వకర్మాదినకరే త్వష్టా గీర్వాణశిల్పిని శిల్పై జయంతి. నిర్మాణకౌశలం రచనాచాతుర్యం విశ్వకర్మణా యావత్సకౌశలం నిమిత్తా తామిత్యర్థః. అత్ర కౌశలతత్కార్యయోరభేదోక్తేరతిశయోక్తిః. ఏతేనాస్యాసా ధారణశిల్పసౌష్ఠవసంపన్నత్వం సూచ్యతే. నిశాచరాః రాక్షసాః ఏవ హరయః సిం హాః తేషాం నివేశదరీం నియతనివాసగుహామితి రూపకం. అనవరతం నిరంతరం బందీ కృతా ఉపగ్రహీకృతా యా అమరపురంధ్ర్యః సురసుందర్యః. తాసాం బాష్పైర్నే త్రాంబుభిః॥ బాష్పో నేత్రాంబుధూమయోరిత్యభిధానాత్. నద్య ఏవ మాతా యేషాం తా ని నదీమాతృకాణి నద్యంబుజీవదేశభూతానీత్యర్థః॥ ని॥ దేశో నద్యంబువృష్ట్యంబు సంపన్నవ్రీహిపాలితః। స్యాన్నదీమాతృకో దేవమాతృకశ్చ యథాక్రమమిత్యమ రః. తాన్యుపవనసీమాంతరాణి ఉద్యానప్రదేశాంతరాళాని యస్యాస్తాం. బందీక

సుందరసుందరీబాష్పాంబుప్రవాహపరిపూరితోద్యానవనమధ్యప్రదేశామిత్యర్థః- అత్ర సంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- నిరంతరమనవరతం సేవార్థం రావణో పాసనార్థం సమాగతస్య సంప్రాప్తస్య దిక్పాలకులస్య ఇంద్రాదిదిగీశ్వరసంఘస్య యే మాతంగాః ఐరావతాదిమత్తగజాః తేషాం మదాంబునా సంకిలః పంకవాన్ బాహ్యాంగణోత్సంగో బహిర్భవచత్వరప్రదేశో యస్యాస్తామితి పూర్వవదతిశయోక్తిః॥ ని॥ ఉత్సంగో ముక్తసంయోగే వతు స్యాద్ధర్మ్యతలేపి చేత్యుత్పలమాలాయాం * పంకిలేత్యత్ర పిచ్ఛాదిత్వాన్మత్వర్థీయ ఇలచ్ - బాహ్యేత్యత్ర బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యాత్ ష్యఞ్ - లంకాము అవలోకమానః అవేక్షమాణః- తత్ర లంకాయాంచ ఏకత్ర ఏకస్మిన్ ప్రదేశే- సమున్నతము త్తుంగ స్నతం సౌధం ప్రాసాదమిత్యర్థః * ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం - అధివసంతం అధితిష్ఠంతం స దేహబంధం మూర్తిమన్ సంతమసం విష్వగంధకారమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ని॥ ధ్వాంతే గాఢేంధతమసం క్షీణేవతమసం సంత

హ్యోద్యానోత్సఙ్గాం లఙ్కామవలోకమానస్తత్ర చైకత్ర సము
న్నతం సౌధమధివసన్తం సన్తమసమివ సదేహబన్ధమసిక్తచ
రోదస్త్తవిమలముక్తాతపత్రనిభాత్సతారకేణ విభావరీపతినే
వ సేవ్యమానం వైమానికవధూవిధూయమానధవళచామర
ద్వన్ద్వశోభితమభితశ్చలితమన్దాకినీపరీవాహమివాంజ
నాచలమఖిలజగద్విజయవర్ణావళీమతిన్నిర్ణాయక్తైగనే
కసమీరాభిఘాతమగ్నభగ్నైరావణవిషాణకులిశాగ్రైరు

మః॥ విష్వక్సంతమసమిత్యమరః- దేహబద్ధమితిపాఠే- గృహీతశరీరమిత్యర్థః- వాహితాగ్న్యాదిష్వితి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః- వాహితాగ్న్యాదిరాకృతిగణః- అంతికచరేణ పార్శ్వవర్తినా ఉదస్తమున్నమితం యద్విమలం ముక్తాతపత్రం స్వచ్ఛతరముక్తికచ్ఛత్రం తన్నిభాత్తద్వ్యాజాత్॥ ని॥ వ్యాజే నిభో నాసదృశే త్రిష్వథో నాచ్యలింగకావితి నానార్థరత్నమాలా- సతారకేణ అశ్విన్యాదినక్షత్రయుక్తేన విభావరీపతినా చంద్రేణ సేవ్యమానము పాస్యమానమివేతి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా- విమానేన సంచరంతీతి వైమానికాః దేవాః చరతీతి ఠక్- తేషాం వధూభ్యాం రమణీభ్యాం విధూయమానం పార్శ్వద్వయేపి సంవీజ్యమానం యద్ధవళచామరద్వంద్వం పాండరవాలవ్యజనయుగళం తేన శోభితం ప్రకాశమానమత ఏవ అభితః ఉభయతః ఉభయపార్శ్వయోరిత్యర్థః- చలితా ప్రసృతా మందాకినీపరీవాహా గంగాప్రవాహా యస్య తం తథోక్తం॥ ని॥ జలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహా ఇత్యమరః - అంజనాచలం కజ్జలశైలమివ స్థితమిత్యభూతోపమా ఉత్ప్రేక్షా వా మతభేదాత్- అఖిలజగతాం సమస్తలోకానాం యా విజయవర్ణావళయః విజయజా

పక్షాక్షురవిన్యాసాః తన్నతినిర్ఘాతయుక్తైః తాదృగ్భ్రుకుటిజనకైరిత్యర్థః - అతఏవ భ్రాన్తిమదలంకారః - అనేకసమీకేషు అసంఖ్యాతరణేషు - అభిఘాతైః సంహారైః మహాగ్ర్యాని సుదూరం ప్రవిష్టాని - అతఏవ భగ్నాని విదళితాని యాని ఐరావణవిషాణకులిశాగ్రాణి ఇంద్రగజదంతవజ్రముఖాని తైరుల్లిఖితం విక్షతం విశాలం యద్వక్షఃస్థలం తత్ఫలకమివ యస్య తం - ఆనీలతమాలసచ్ఛాయం సమంతాద్వా నీలతాపింఛగుచ్ఛసమానకాంతిమభినవలోహితవత్ ప్రత్యగ్రశోణితవత్ పాటలః అరుణః యః పటః స ఆచ్ఛాదితో వసితో యేన తం తథోక్తం ॥ని॥ రుధిరాసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితమిత్యమరః - అతఏవ సంధ్యారాగేణ బంధురం సుందరం ॥ని॥ బంధురం సుందరే నత్ర ఇత్యమరః - కంధరమంబుధరమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షోపమా వా ॥ని॥ పులిసికః కంశరోంబునోరిత్యమరః - దశకంధరం రావణం దదర్శ ॥౫౨॥ కోపాదితి ॥ తదా రావణదర్శనసమయే - హరిపతిర్వానరేశ్వరస్సుగ్రీవః - కోపాత్తద్దర్శనజనితామర్షాద్ధేతోః ఉత్పతితః రావణాధిష్ఠితసౌధముద్దిశ్యేతి శేషః ॥శ్లో॥ హతంచ రావణం యుద్ధే దర్శనాగపథారయేత శ్రీరా

తీర్ణవిశాలవక్షస్స్ఫలకమానీలతమాలసచ్ఛాయమా
చ్ఛాదితాభినవలోహితవత్పాటలపటం సంధ్యారాగబంధురం
కంధరమివ దదర్శ దశకంధరమ్ ॥ ౫౨ ॥ ప ॥ కోపాదుత్ప
తితస్తదా హరిపతిః కోటీరముత్పాటితం చక్రే నైరృతనాయ
కస్యాసు స్పృథీచక్రే చ వైభీషణమ్ । యుద్ధ్వాత ప్రథమా
వమానకుపితేనైతేన బుద్ధ్వా తతో మాయామస్య జగామ

మాయణవచనాత్ - శ్రీరామసన్నిధౌ స్వోక్తమర్థం సమర్థయితుం సత్వరముత్థిత ఇత్యర్థః - నైరృతనాయకస్య రక్షఃపతేః రావణస్య ॥ని॥ నైరృతో యాతురక్షసీత్యమరః - కోటీరం ముకుటముత్పాటితం చక్రే ఆకృష్య భువి నిపాతయామాసేత్యర్థః - శ్లో॥ ఆకృష్య ముకుటం చిత్రం పాతయిత్వా స తద్భువీతి రామాయణవచనం - తథా విభీషణసంబంధినం కోటీరం సుదృఢీచక్రే సుష్ఠు దృఢీకృతవాన్ * అభూతతద్భావే చ్విః - రావణకోటీరవిఘటనేన విభీషణకోటీరసంఘటనం నిశ్చితం చకారేత్యర్థః - అత్ర భావిన్యర్థే త్వేపి సిద్ధవదనువాదాద్భూతార్థప్రయోగః - అథ తత్ప్రథమావమానకుపితేన స ఏవ ప్రథమ ఆద్యస్తత్ప్రథమః తావత్ప్రత్యంతః కుత్రాపి భంగాభావాత్తేనావమానేన అవజ్ఞయా హేతునా కుపితేన క్రుద్ధేనైతేన రావణేన సహ యుద్ధ్వానుష్ఠితప్రహారైర్విచిత్రగతివిశేషైర్యుద్ధం కృత్వా - తతః అస్య రావణస్య మాయాం మాయాబలసమాశ్రయారంభం బుద్ధ్వా జ్ఞాత్వా పునర్భూతోపి - కోమలగుణగ్రామం రమణీయసకలసద్గుణాభిరామం శ్రీరామం జగామ ప్రాప - తథా చ రామాయణం ॥శ్లో॥ ఏతస్మిన్నంతరే రా

ష్టో మాయాబలము ధాత్మనః। ఆరబ్ధము వసంపేదే జ్ఞాత్వావై వానరాధిపః॥ ఉత్పపాత తదా కాశం జితకాశీ జితక్లమ ఇతి - అత్రాపి స్తరేణవ క్తృవాక్యార్థస్య సంక్షేపేణకథనాత్సంక్షేపో నామగుణః - లక్షణంతూక్తం. శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥ ౫౮ ॥ తత ఇతి॥ తత నదనంతరం - తస్య సుగ్రీవస్య యత్సాహసం రావణోపర్యుత్పతనరూపమవిచారకృత్యం తస్యోపాలంభవిధిః నిందావచనరచనాసరణిః కృతః యేన తథోక్తేన - తథా చ రామాయణం॥ శ్లో॥ అసంమంత్ర్య మయా సార్ధం తదిదం సాహసం కృతం। ఏవం సాహసయుక్తాని న కుర్వంతి జనేశ్వరా ఇతివిరచితసుగ్రీవోపాలంభేనేత్యర్థః॥ ని॥ యస్సనిందఉపాలంభ ఇత్యమరః - దాశరథినా శ్రీరామేణ కర్త్రా మంత్రిభిస్సుగ్రీవవిభీషణాద్యైస్సార్ధం స్వస్య సంమంత్ర్య దూతప్రేషణస్య రాజధర్మత్వాత్ప్రమత్య స్వ చార్యసమాదిష్టః॥ శ్లో॥ గత్వా సౌమ్య దశగ్రీవం బ్రూహి మద్వచనా దిదమిత్యాదినా ఆజ్ఞప్తః - సాధిష్ఠేన బాఢతరేణ భుజశౌర్యేణ బాహుపరాక్రమేణ శాలతే భీక్ష్ణమితి తథోక్తః * బహుళమాభీక్ష్ణ్యమిత్యమరః - సాధిష్ఠేత్యంతిక బాఢ యోరితి. దసా ధావివినా ధా

కోసావులఘుణ తాగ్నుం స రామఃపునః ॥ ౫౮ ॥ గ॥ తతోపిర
చితతత్సాహసోపాలంభవిధినా దాశరథినా సంమన్త్ర్య మ
న్త్రిభిస్సమాదిష్టస్సాధిష్ఠభుజశౌర్యశాలీ వాలినన్దనస్సలీలం
సాలముల్లఙ్ఘ్య లఙ్కాం ప్రవిశ్య నిశ్శఙ్కో నృశంసమితి శశం
సనిశిచరపతిమ్ ॥ ౫౯ ॥ వ॥ సోహం ప్లవఙ్గపతే స్తనయ
స్త్వదీయనిశ్వాసగన్ధినిజవాలధిమణ్డలస్య। కాలస్య దూతమణ

దేశః - వాలినందనః అంగదః - సలీలం సవిలాసం సోత్సాహతన పాటవమిత్యర్థః - సాలం ప్రాకారముల్లంఘ్య అతిక్రమ్య॥ ని॥ ప్రాకారో వరణస్సాల ఇత్యమరః - లంకాం ప్రవిశ్య నిశ్శంకో నిర్భీకస్సన్ - నృశంసం సంహారనిరతం నిశిచరపతిం రావణం - ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ శశంస ఉవాచ॥ ౫౯ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ సోహమిత్యాదివచనైః ॥ తత్రాదౌ కస్త్వం కస్య వా దూత ఇత్యాశంకాయామాహ - హే ప్లవంగపతేస్సంప్రసిద్ధోహం త్వదీయనిశ్వాసానాం తాడకోచ్ఛ్వాసానాం గంధః॥ అహో దే సంబంధో వా స్యాస్తీతి తథోక్తం - నిజవాలధిమండలం స్వకీయవాలవలయం యస్య తస్య వాలేన త్వాం నిబధ్య కర్షేణ నిత్యం ప్లవత ఇత్యర్థః॥ ని॥ గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోరితి విశ్వః - ప్లవంగమపతేః వాలినః తనయః - తథాహం దూషణఖరత్రిశిరసో ముఖానాం ముఖ్యానామాదేశేషాం రాక్షసానాం॥ ని॥ ముఖం తు వదనే ముఖ్యేతోప్రేదావుపాయయోరితి యాదవః - కాలస్య అంతకస్య॥ ని॥ కాలో దండధరశ్శ్రాద్ధదేవో వైవస్వతోంతక ఇత్యమరః - రఘుపతేః శ్రీరామస్య దూతమవధేహి జానీహి - నిజస్వరూపకథనాపదేశేనత

దీ యమదృశ్యోద్ఘాటనమిక్ష్వాకూణాం నిత్యర్థః। వసన్తతిలకావృత్తమ్ ||౬౦|| గతమితి || హా రఘుః పతే రఘుపతేః తృతీయం నయనం తృతీయనేత్రరూపమిత్యర్థః। అత్ర ఏవరూపకాలఙ్కారః - ఏతేన రామస్యాత్యన్తప్రేమాస్పదత్వం రావణస్యాతిగూఢాక్రమత్వం చ సూచ్యతే। కళత్రం భార్యాం సీతాం ||ని|| కళత్రం శ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః। ఆస్కన్దనీయమాక్రమణీయమితి మనుషే అవబుధ్యసే। హా ఆత్మవినాశహేతుభూతే యమితి న జానాసీతి విషాద ఇత్యర్థః ||ని|| హా విషాదశుగార్తిష్విత్యమరః। కథమివ మదేన అన్ధో వివేకశూన్యః - అత ఏవ మన్దాకినీమధుకరః వియద్గఙ్గానఞ్చరణశీలో భృఙ్గః। తుశబ్దో వ్యవచ్ఛేదకః। శంభోః త్ర్యమ్బకస్య అళికసంభవం లలాటస్థం ||ని|| లలాటమళికం గోధిరిత్యమరః - అక్షి అగ్న్యాత్మకం నేత్రం అమ్భోజమితి యథా మనుతే తద్వత్ స్వస్యాత్మవినాశహేతుభూతమేతదితి న జానాతీత్యర్థః। మన్దాకినీగ్రహణం కనకకమలసంభవేన తత్సాదృశ్యం లలాటనేత్రే అమ్భోజభ్రాన్తిజననార్థమిత్యవ

శత్రుశ్శిరోముఖానాం పౌలస్త్యమానాం రఘుపతేరవధేహి దూతమ్ || ౬౦ || ప|| రఘుః పతే రఘుపతేః తృతీయమాస్కన్దనీయమితి హా మనుషే శత్రుః। అమ్భోజమిత్యళికసంభవమక్షి శమ్భోర్మన్దాకినీమధుకరస్తు యథా మదాన్ధః || ౬౧ || కిఞ్చ || ప || ఏకం స్త్రైహాయసంభవాత్ప్రతిభవానాం నన్ద్వితీయం పునర్దైన్యాత్ స్వినయాత్తృతీయమపి మే శరాహతాద్విచ్యుతాత్। ఇత్థం త్వచ్ఛరితైః పితా మహాముఖాన్యేకమస్మై వాభవం స్తైర్య్వకం నలీధేహి దాశ గ్రీవస్య - ఉపమాలఙ్కారః। వృత్తం తు పూర్వవత్ ||వక్తవ్యాన్తరమపి విద్యతే ఇత్యాశ(?)చేత్||౬౧||తదేవాహ || ఏకమితి || హే నైశ్యేన్ద్ర స్త్రైహాయసంభవాత్ కాతర నీర్యక్కృతాత్ప్రతిభవాత్ - కారాగారనిక్షేపరూపతిరస్కారాద్ధేతోః ||ని|| అనాదరః పరిభవః పరీభావస్తిరస్క్రియేత్యమరః। ఏకం పితామహముఖం మ్లానం ఖిన్నం మహత్కులనన్దనస్య పరిభవస్సంప్రాప్త ఇతి తేజోహీనమభూదిత్యర్థః। తథా అవినయాత్ లోకవిద్విష్టాచరణరూపత్వదీయదుర్నయాత్ ద్వితీయం ముఖం మ్లానం తథా మేమ ద్రుతాగేనపిత్రా వాలినా అహితాద్విరచితాద్వైవక్తృతాత్ వా లేసనిబద్ధ్యకక్షనిక్షేపణరూపాద్వికారాత్తృతీయమపి ముఖం మ్లానమిత్థమనేన ప్రకారేణ - త్వచ్చరితైస్తావకదుర్వ్యాపారైః పితామహస్య చతుర్ముఖస్య ముఖాని వదనాని ఏకమేవ వినా త్రీణి ముఖాని మ్లానాన్యభవన్ బభూవురిత్యర్థః। తచ్చతదవ్యవశిష్టమేకం ముఖమిత్యర్థః। ఏవముక్తరీత్యా మ్లానం నవిధేహి సదురుష్వ - అత స్త్వయా మైథిలీ దాశరథయే దేయా దాతుం రోచతామ్.

గ్యాజ్ఞాన్యథాత్వస్య ఖమపి ముఖత్రయావశిష్టమపి స్థానం భవిష్యతీత్యర్థః - కూటస్థబ్రహ్మణో౽జ్ఞాని ముఖతాం విదధత స్తదీగ్గ్నితమితి భావః - అత్ర పితామహముఖత్రయస్థానాపరం భంగేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః - నానాజాలవిక్రీడితం వృత్తం ॥ ౬౧ ॥ కౌబేరస్యేతి ॥ కుబేరస్యేదం కౌబేరం * తస్యేదమిత్యణ్ - తస్య పుష్పకస్య పుష్పకాఖ్యవిమానస్య హరణమపహరణం చ జ్యేష్ఠభ్రాతరం జిత్వా తదీయపుష్పకహరణేన మహాపౌరుషం కృతమితి సోల్లుంఠనోక్తిః - కైలాసనిక్షేపణం హరనివాసశైలోత్తోలనం బాహుబలం చ విదగ్ధత ఇతి స్వామిద్రోహకరణాంతరదర్శితాద్ద్వితీయం బలం నిరూపితవానసీతి మహోద్ఘాటనోక్తిః - దిక్పాలానామింద్రాదివిజర్యాదాపాలకానాం ఆక్రమణం ఆస్కందనం చ సాంకర్యనిరాసపూర్వకం లోకం పరిపాలయతాం సాధూనామింద్రాదీనాం చాపరాధకారిణస్తవ మరాత్మత్వం కిం వక్తవ్యమిత్యాశయః తథా యుక్తో వక్తిః - ముహుః పునః పునః జల్పసి కథయసి తావతా పుష్పకాద్యాహరణాదినా కిం నాయకః కీర్తితః సకిమపీశ్యత ఇతి - ఇతస్సంయమినాం సన్న్యాసినాం వేషం కాషాయదండధారణరూపం న్యస్య

గథమేదేయాత్వయా మైథిలీ ॥ ౬౨ ॥ స ॥ కౌబేరస్య చ పుష్ప
కస్య హరణం కైలాసవిక్షేపణం దిక్పాలాక్రమణం చ జల్పసి
ముహుః కిం నాయకస్తావతా । వేషం సంయమినాం విధాయ
విజనే దేవీం వనే జానకీం వేగాదాహరతా త్వయా క్వ గదితం
వీరవ్రతస్యోదితమ్ ॥ ౬౩ ॥ కిం బహునా ॥ వ ॥ పూజోపహారరచ
నాయ పురా పురారేశ్ఛిన్నైః స్వమూర్ధభిరనన్యవశేషితం యః

పశ్య - విధాయ స్వీకృత్య - కపటసన్న్యాసీభూత్వేత్యర్థః - విజనే వనే జనానాం దృ దేవీం పూజ్యాం జానకీం వేగాత్ శ్రీరామదర్శనే సద్య ఏవ నిపాతో భవేదితి సముత్పన్నభయసంభ్రమాత్ ఆహరతా త్వయా ఇదానీం వీరవ్రతస్య వీరధర్మస్య ఉచితమనురూపం రచితం కృతం - సకలలోకశ్లాఘ్యాం జానకీం శ్రీరామాసమక్షం చౌర్యేణాపహరతా త్వయా సమ్యక్ పౌరుషం ప్రకటితమిత్యర్థః - వృత్తం తు పూర్వవత్ ॥ నిగమయతి ॥ కిం బహునేతి - బహూక్త్యా కిమిత్యర్థః ॥ ౬౩ ॥ పూజేతి ॥ పురా పూర్వం - పురారేరీశ్వరస్య పూజాయాం ఉపహారరచనాయై నైవేద్యకరణార్థం నవసు మూర్ధసు శిరస్సు ఛిన్నేషు సత్సు - యచ్ఛిరః దశమమిత్యర్థః - అవశేషితమవశిష్టం కృతం - తత్తే దశమమిత్యర్థః - దేవః వీరలక్ష్మ్యా దోర్వల్లితశలః శ్రీరామః అద్య ఇదానీం రణదేవతాయై గణాశన్యై - బలిం పూజోపహారం రచయితుం కర్తుం కుతుకీ కౌతుకవాన్ స్వాపరాధం నివేదయ పునర్జానక్యప్రదానే తత్క్రమేణ రామః త్వాం నిహనిష్యతీతి భావః ॥ ని ॥ బలిః పూజోపహారే దక్షే దైత్యభేదేపి ఇతి నానార్థరత్నమాలా - వసన్తతిలకా వృత్తం ॥

౬౪ ॥ అనంతరమితి ॥ అనంతరము ంగదవచనానంతరం-అరుంతుదతీత్యరుంతుదః మ
మర్మస్పృక్-తేనభాషణేన హేతునా రోషణేన రోషవతా కర్తరి ల్యుట్-రావణేనఅయం
వానరో గృహ్యతాం గృహ్యతామితిచాసకృద్విరుక్తిః-సంభ్రమేణప్రవృత్తిస్త్వాపలమి
తికాశికా - రోషాతిరేకాచ్చసంభ్రమ ఇత్యనేనప్రకారేణనరయంసత్వరమాదిష్టా
నాజ్ఞప్తైసతఏవాలంబితా గృహీతాంభుజౌబాహూప్రకోష్ఠౌకూర్పరాధః ప్రదేశౌచయై
స్తాన్ ॥ ని ॥ కహ్యాంతరంప్రకోష్ఠశ్చప్రకోష్ఠఃకూర్పరాదధఇతిశాశ్వతః- చతురశ్చతు
స్సంఖ్యాకాన్ ఆశరాన్ రాక్షసాన్-చతురఃతత్తాలకర్మ్యాసుబుద్ధికుశలం-అయమం
గదఃవిహంగాధిపోగరుత్మాన్- భుజంగాన్ సర్పానివగృహీత్వాదిః అంతరిక్షేసము
త్పత్యోత్ప్లుత్యఏతాన్ ఆశరాన్ నిపాత్యభునిపాతయిత్వాచ పాదేనతత్వాప్రాసాదశృం
గంరావణసౌధశిఖరంచిపోక్త-రావణస్యశిరోభంగంశిరోవిదారణమివేత్యుత్ప్రేక్షా- వి

త్ । దేవ స్తదద్యకుతుకీదశ ముంశిగ స్తేగా మోబలింరచయితుం
గణదేవతాయై ॥౬౪॥గ॥అన న్తమానుస్తన భాషణ రోషణేన
రావణేనగృహ్యతాంగృహ్యతామయమితిసర ణమాదిష్టా
నపలమ్బితభుజప్రకోష్ఠానాశరాంశ్చతురశ్చతురోయః భు
జఙ్గానివవిహఙ్గాధిపోగృహీత్వాదివిసముత్పత్యనిపాత్యచై
కాన్ పాదేనతత్ప్రాసాదశృఙ్గశిరోభఙ్గమివరిపోర్విభిన్దన్నవి
న్దన్ కమప్యాత్మనః ప్రతిగథంప జ్ఞేకరోపకంఠభువిఃపజగ
థభువో విపేశనివేశన్ ౬౫॥రఘుతనయా ప్రత్తోపదిశ రావణ
మర్విన నఃకుపితమవాహునాగివచ్ఛేపుటిలాంభ్రుకుటిమ్లి
థపరిచ వ్రూరా శపుర హాయస్ర రయ యుగ పిగమేయ

ఖిందన్ విదారయన్- తథాఽత్మనఃకమపిప్రతిరథంప్రతిభటమవిందన్ అలభమాన
స్సన్-పఙ్క్తికంఠోపకంఠభువః రావణనికటప్రదేశాత్-పఙ్క్తిరథభువో దశరథ
నందనస్యశ్రీరామస్యనివేశంశిబిరంనివేశప్రవిష్టవాన్ ॥౬౫॥రఘుతనయఇతి॥ తతోం
గదప్రవేశానంతరంరఘుతనయఃరఘునందనఃవిదితఃఅంగదవచనాద్విజ్ఞాతఃరావణ
మర్వినయఃసీతాప్రత్యర్పణాభావరూపరావణదుర్నీతిర్యేనసతథోక్తః - అతఏవకుపి
తమవాః కోపావిష్టచిత్తస్సన్-మనాగీరోదాత్తత్వాదీషత్ - ఇవశబ్దోవాక్యాలంకా
రే. ఇపీషదర్థోపమానాక్యాలంకారేష్వితిగణవ్యాఖ్యానే-భ్రుకుటింభ్రూభంగంకు
టిలాంవక్రాందధేధృతవాన్-అథానంతరంహరయోవానరాః-యుగవిగమేప్రళయే
యుగపదేకవారమేవఅంబుధిగాగర్వశిఖాయుగ్బాడబాసలజ్వాలాఇవ॥ని॥ ఔర్వస్తు బా
డబోబడబానలస్సత్యమరః.ఇనన ద్వాయథాకాష్ఠానితిదహ్యాభార్యాసుత్సానాత్-స

రయం సత్వరం ఆశరపురం లఙ్కాం పరివవ్రుః పరివేష్టయామాసుః- ఉపరురుధురిత్యర్థః ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౬౫ ॥ తత ఇతి ॥ తతః లఙ్కోపరోధానన్తరం- సమన్తాత్ ద్రావస్సం రావః- కోలాహల ఇతి యావత్. ని ॥ ఆరవారావసంరావా ఇత్యమరః- తస్య భావస్సాంరావిణం * అభివిధౌ భావ ఇనుణితి భావార్థే- ఇనుణ్ ఇతి చ ఘేతి సాంరావిణం అణిన్సుణ ఇతి స్వార్థే- ణ్ప్రత్యయః- ఆదివృద్ధిః ఇనుణ్యనపత్య ఇతి ప్రకృతిభావః- నాదపరిప్లవానాం నాదోత్క్రాన్తానాం ప్లవఙ్గవీరాణాం వానరవీరభటానాం సాంరావిణతుణే కోలాహల కాలే తదుత్సవే వా ॥ ని ॥ నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః- క్షుభితః క్షోభం ప్రాప్తః యః కోణప్రకరః రాక్షసనివహః ॥ ని ॥ రాక్షసః కోణపః క్రవ్యాదిత్యమరః- తస్య పాణికోణేన హస్తప్రదేశేన- అభ్యాపాతః కోణః వాద్యవాదనదండవిశేషః ॥ ని ॥ కోణో వీణాదివాదనమిత్యమరః- తేన ఆహతః తాడితః వాదితః దున్దుభిః రణభేరీ ॥ ని ॥ భేరీ స్త్రీ దున్దుభిః పుమానిత్యమరః- అధికభైరవైః అత్యన్తభీషణైః స్తరం

థాయాంగపదమ్బుధిమహాన్నవశిఖాః ॥ ౬౬ ॥ తతో నాదపరిప్లుత ప్లవగవీరసాంరావిణక్షుభితయుభిః కోణపప్రకరపాణికోణా హతైః । రవైరధికభైరవైరుపరురోధ రోదోన్తరం ఘనాఘనస్తనితబన్ధుభిర్దున్దుభిః ॥ ౬౭ ॥ తేన సహసా తతః కన్ధరయుతానలయతేవ జగన్తి మన్దుభిర్నిర్ఘోషేణ రోషేణ చ ప్రేర్యమాణా బుద్ధాః కేసరిణ ఇవ గిరికన్దరాన్నగరాన్నిర్గత్య నిర్గత్య నగరాయసన్ధాయకాన్యపత్యాని పానిమిత్తాన్యనిలాశనానా విమానాధిరూఢ పిశునసేనాస్త్రిస్రోభిస్సహ విజిహీర్షయేవ ప్రస్థానస

గితం అవిచ్ఛిన్నం యుష్మన్ నాఘునస్తనితం వర్షుకాబ్దగర్జితం- తస్య బన్ధుభిస్తత్సదృశైరిత్యర్థః- అత ఏవోపమా- జాలిసోదరబన్ధ్వాదిశబ్దాః సాదృశ్యవాచకా ఇత్యాహుః ॥ ని ॥ శక్రఘాతుక మత్తేభవర్షుకాబ్దా ఘనాఘనా ఇత్యమరః- రవైః భాఙ్కారైః- రోదోన్తరం ద్యావాభూమ్యోర్మధ్యమన్తరం- ఉపరురోధ ఆవృణోత్- రాక్షససమరసన్నాహభేరీభాఙ్కారస్సర్వత్ర వ్యాప్తోభూదిత్యర్థః- అత్ర దున్దుభిరవాణాం రోదోన్తరోపరోధాసమ్బన్ధేపి తత్సమ్బన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః- పృథ్వీవృత్తం ॥ ౬౭ ॥ తేనేతి ॥ సమన్తతస్సర్వత్ర కన్ధరయుతా వ్యాప్నువతా- అత ఏవ జగన్తి భువనాని సర్వలోకాన్ దళయతా విదారయతేవేత్యుత్ప్రేక్షా- తేన పూర్వోక్తేన దున్దుభినిర్ఘోషేణ రోషేణ వానరసాంరావిణజనితామర్షేణ చ ప్రేర్యమాణాః- అత ఏవ గిరికన్దరాద్గిరిదరీభ్య ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ దరీ తు కన్దరో వా స్త్రీత్యమరః- బుద్ధాస్సముత్థితాః కేసరిణస్సింహా ఇవేత్యుపమా- మన్దిరాన్మన్దిరేభ్యః నిర్గత్య నిర్గత్య- నగరాన్తరాయసన్ధాయకాని శత్రు

సీత్యాదినిషేధవచనపాదగ్రహణాదినాగమనవిఘ్నకారిణీ॥ని॥ విఘ్నాంతరాయః ప్రత్యూహఇత్యమరః-అపత్యానినంగనానివేత్యుపమా॥ని॥ ఆహుదుర్ణాహితరంసర్వే పత్యంతోకంతరూపస్పమేఇత్యమరః- అనిమిత్తాని ప్రతికూలవాతాదిదుశ్శకునాన్యవిలోకమానానగణయంతఇత్యర్థః-సమరపారవశ్యాదితిభావః * నఞర్థస్యనశబ్దస్య సుప్సుపేతిసమాసః-తథావిమానాధిగతాఃవ్యోమయానాధిష్ఠితాః-విబుధసీమంతిన్యః సురసుందర్యస్తాభిస్సహవిజిహీర్షయా విహారణేచ్ఛయేవేతి హేతూత్ప్రేక్షా-రణాభిముఖనిశాచరాణాంసురసుందరీసంభోగలాభాదితిభావః * విస్ఫూరాద్వధ్రతేస్పన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయేటాప్ - ప్రస్థానసమయేరణప్రయాణకాలేపరిమ్లానముఖిఃవిషణ్ణవదనాః-ఏతచ్చదుర్నిమిత్తమితిభావః-స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితిఙీష్-సుముఖీర్నిజవధూరప్యగణయంతః-అనాద్రియంతఇత్యర్థః-తథా నిరంతరమవిచ్ఛిన్నం జ్వలితఃప్రజ్వలన్ కోపఏవఅనలోయేషాంతేతథోక్తాః- నయన

మయూపరిమ్లానముఖీస్సుముఖీరప్యగణయన్తోనిరన్తరజ్వలి
తకోపానలనయనకోణాగ్నిశాలానతనిపాతవిత్రాసచలి
తనిజవారణనివారణావేశపగనశనిజాశయాదిశ'ముఖముఖ
గనివాగావామ్రేడితక్ష్వేళితవ్యాకులీకృతకులగిరిధా
గృధ్రాయతవర్మిష్ఠేసానలపతాకానీకసముత్తుఙ్గరథాఙ్గస
ఙ్ఘాతపరిగతాగనిశాన్తఃశితకృతాన్తనంష్ట్రాపటలవిరతగనఖ
రిఖిపట్టసప్రాసపరశుగదాముసలపరిఘముద్గరకృపాణ

శోణానేత్రాంతాస్తఏవఅరుణాలాతశతానిఅఙ్గారుణోల్కానీత్యర్థః॥ని॥ అలాతముల్కాకంజ్ఞేయంనపుంసకమిదంత్వయమితిప్రతాపమార్తాండః- తేషాంనిపాతాత్ప్రసారాత్ విత్రాసఃభయంఉల్కాదర్శనేనాగణాబిభ్యతీతిప్రసిద్ధిః తస్మాచ్చలితాఃనిర్గమనగతాఃయేనిజవారణాఃఆత్మీయగజాఃతేషాంనివారణావేశేప్రవర్తనకృత్యేపరవశాఃప్రమత్తాః అసవధానా ఇత్యర్థః-తథాదిశాముఖేషుదిగంతరాళేషు ముఖరాఃదుర్నిమిత్తతయాఅశుభసూచకనాదనతత్పరాఃయాఃశివాఃక్రోష్టారఃతాసాంరవాఃఆమ్రేడితానిద్విస్త్రిరుక్తరవాఇత్యర్థః॥ని॥శివాహరీతకీక్రోష్టేతివైజయంతీ॥ని॥ ఆమ్రేడితంద్విస్త్రిరుక్తమిత్యమరః-క్ష్వేళితాస్సింహనాదాః॥ని॥క్ష్వేళాతుసింహనాదస్స్యాదిత్యమరః-కర్ణరిక్తః-తైరాకులాస్సంకులాఃకులమహీధ్రాఃకులపర్వతాయేషాంతే - గృధ్రాణాంకంకానాంచయేఆయతాఃవిస్తృతాఃపక్షాస్తేషాంవిక్షేపైఃప్రేరణైఃఆకులానిసంకులానిపతాకానీకానిపతాకాయుక్తసైన్యానియేషాంతేతథోక్తాః॥ని॥అనీకంతురణేసైన్యఇత్యమరః-కంకాధిష్ఠితపతాకాపంక్తిరితిభావః॥

శ్లో॥ఆసన్నమృత్యోర్నిశాకశ్చేచరంతిగృధ్రా గదయోమూర్ధ్ని గృహాంహార్థ్వాభాగేఇ తిప్రసిద్ధిః-తథాసముత్తుంగాఅత్యున్నతాయేశతాంగసంఘాతాః ఆయతస్యందనబృందానితత్పరిగతాః తదారూఢా ఇత్యర్థః॥ని॥ శతాంగస్స్యందనోరథఇత్యమరః - తథానితాంతంనిశితానితీక్ష్ణాని యానికృతాంతస్యయమస్యదంష్ట్రాపటలానిదన్తవిశేషఫలకానిఖరాశ్చతిగ్మతరాః నిశితాః నేపట్టసాః విశాలసన్నివేశఖడ్గవిశేషాః ప్రాస్యంతఇతిప్రాసాః కుంతాపరపర్యాయాః క్షేపణీయాః ఆయుధవిశేషాః- తదుక్తంస్మృతికారేణ - కతరారిచకారకేసంజ్ఞాయామిత్యత్రప్రాస్యంతఇతిప్రాసాఇతి - పరశ్వధః కుఠారాః గదాః ప్రసిద్ధాః ముసలానిఅయోగ్రాణి - పరిఘాః అయోమయదండవిశేషాః॥ని॥పరిఘఃపరిఘాతకఇత్యమరః- ద్రుఘణాః ముద్గరాపరపర్యాయాః అయోమయాః గదాః॥ని॥ద్రుఘణోముద్గరఘనావిత్యమరః-కృపాణాః కరవాలశ్చేతిద్వంద్వః॥ని॥ కౌక్షేయకోమండలాగ్రః-కరవాలఃకృపాణకఇత్యమరః- తాన్ ఆయుధవిశేషాన్ ధారయంతి తాచ్ఛీల్యేనేతితథోక్తాః-తాచ్ఛీల్యేణినిః- తథాదారుణాభయంకరాఃనోఅ

ధారిణో దారుణాజగరసంతానసంపీతాఇవపిష్టకూటా
వ్యాధాంకరాళకాళాయసకింకటావికల్పాఇవకల్పా
న్తేబుదానావ్యక్తయఇవకాళరాత్రేర్విపర్యాఇవకాలకాల
స్యకాలస్యాపిభయంకరాస్ఙ్గజనుపతన్తస్సమీ
రయస్తోపీరవాదానాదాయశరాసనమాసారైరివగిరిమా
మ్బోధరాగూరాపాతభిన్నలీముఖైర్వ లీముఖబలమఖిలము

జగరసంతానాః మహాకాయసర్పవిశేషనికాయాః తైస్సంవీతాస్సంవేష్టితా విన్ధ్యకూటావింధ్యాచలశిఖరాణీవేత్యుపమా॥ని॥కూటోస్త్రీశిఖరంశృంగమిత్యమరః- అతికరాళాఃఅత్యంతభీషణాః కాలాయసకంకటాలోహమయాఃకవచాః తేప్యాధాఅముక్తాయైస్తేతథోక్తాః॥ని॥కరాళోదంతురేతుంగేకేఽపివైకృతేపివ। ఉరశ్ఛదఃకంకటకఇతివైజయంతీ-తథాకల్పాంబుదానాంప్రళయకాలమేఘానాంవికల్పాఇవ-కాళరాత్రేఃప్రళయకాలరాత్రేఃవ్యక్తయఃమూర్తయఇవ-కలికాలస్యమహాఘోరకలియుగసమయస్యవివర్తాఃపరిణామవిశేషాఇవప్రతీయమానాఇత్యుత్ప్రేక్షా- తథాకాలస్యయమస్యాపిభయంకరాభయప్రదాఇత్యతిశయోక్తిః * మేఘాధిభయేషుస్పృశిఖరము మార్గమః-సంగరాంగణంయుద్ధభూమింఅవతరంతఃప్రవిశంతఃవీరవాదాన్ భింధిభింధీత్యాదివీరాలాపాన్-సమీరయంతః ఉచ్చారయంతః- రక్షోభటాః రాక్షసయోధాః శరాసనంకార్ముకాణిశిత్యర్థః-ఆదాయస్వీకృత్య-అంభోధరాః మేఘాః ఆసారైఃధారాసంపాతైః॥ని॥ ధారాసంపాతఆసారఇత్యమరః-గిరిమివేత్యుపమా-

సూరా పాలిభిః అత్యంతదూరప్రసారిభిః - శిలీముఖైః బాణైః అఖిలం వలీముఖబలం వానరసైన్యము క్షోభయంతమ్ క్షోభమ నయన్నిత్యర్థః ॥౬౮॥ తతఇతి ॥ తతః విక్షోభణా నంతరం-నఖైః వానరనఖైః ధుతాః విక్షిప్తాః ఆయుధాః రాక్షసప్రయుక్త బాణపట్టసా ద్యాయుధాయస్మిన్ సతథోక్తః-తరుభిః సరిత్రుటితః పరితః విశీర్యంతః తోమరాః దండవిశేషాః యస్మిన్ సతథోక్తః-శిలాభిర్నిహతాః విదళితాః ముద్గరాయస్మింత్సతథోక్తః శిఖరిభిః పర్వతైః భిన్నాః విదారితాము త్తద్విపాః మత్తగజాః యస్మింత్స తథోక్తః - అతఏవ అతిభయంకరః అతిదారుణః - హరరక్షసాం వానరాణాం రాక్షసానాంచేత్య ర్థః - సంగరో రణః స్వపక్షయోః వానరరాక్షసబలయోః విజయమిచ్ఛంత్యాకాం క్షంత ఇతితథాక్తైః అతఏవారుద్రైః అత్యంతవ్యగ్రచిత్తైః దివ్యంతరిక్షస్థైః స్సురాసురైః దేవదానవైః అలక్షి దృష్టః * చిత్పావకమణిరితిచిహ్నో -ఓణోలుజిలిబుజ్ - సురాసురైరిత్యత్ర యేషాంచవిరోధశ్శాశ్వతిక ఇతిసర్వం ద్వైకవద్భావః - యతఏ

క్షోభయన్నగక్షోభటాః ॥ ౬౮ ॥ప॥ తతోనఖధుతాయుధస్త

రుపరిత్రుటితతోమరశ్శిలానిహతముద్గరశ్శిఖరిభిన్నమత్తద్వి

పః । స్వపక్షవిజయైషిభిర్దివిసురాసురైరాతురైరలక్షిహ

రిరక్షసామతిభయఙ్కరస్సఙ్గరః ॥ ౬౯ ॥ గ॥ క్రమేణవసు

పితకపివీరదూరీకృతనైర్ఋతవీరభుజప్రతాపానలఇవాస్త

మ్భజతి భానుమతిమథితాయుధికగళనాళప్రణాళీపరీవా

హాలోహిత నదీపూరఇవ మారమన్తరితహరిదాభోగేస వ్యా

షాంకార్యత ఏవవిరోధో వ్యాఘ్రాదివన్నశాశ్వతిక ఇత్యాహుః - అథవా సురైస్సంగతా అసురాః మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః-ఉత్తరపదలోపశ్చ-నతు సురాశ్చ అసురాశ్చేతిద్వంద్వః-అత్రయేషాంచవిరోధశ్శాశ్వతికఇత్యేకవద్భావస్స్యాదితి - వృత్తివృత్తం॥ ౭౦ ॥ ఇత్థం ప్రవృద్ధయుద్ధసంరంభయోరుభయబలయోస్సంధ్యాసమయః ప్రవృత్తఇత్యాహ॥ క్రమేణేతి॥ కించేలచార్థః-క్రమేణ కాలక్రమేణ కుపితైః రాక్ష సనంప్రహారక్రుద్ధైః కపివీరైః వానరభటైః దూరీకృతః దూరతో పాస్తః యః నైర్ఋతవీరాణాం రాక్షసయోధానాం భుజప్రతాపానలో బాహుప్రభావాగ్నిః - తస్మిన్నివ భానుమతిసూర్యే స్తమదర్శనం భజతిసతి - అస్తమిత్యకారాంతమవ్యయం॥ ని॥ అస్తమదర్శనమిత్యమరః-సూర్యపక్షేఅస్తమస్తాచలం॥ ని॥ అస్తస్తుచరమక్ష్మాభృదిత్య మరః-తథా ఆయుధం ప్రహరణమేషామిత్యాయుధికాః ప్రహరణమితిశక్ - మథితా నిచ్ఛిన్నానియాన్యాయుధికానాం గళనాళానితాన్యేవ ప్రణాళ్యః జలనిర్గమన మార్గాః తాభ్యః పరివహతి ప్రవహతీతితత్పరివాహః యోలోహితనదీపూరః శోణితసరిత్పూ

వాహాః తస్మిన్నివ - సంధ్యారాగే మారం సర్వత్రేత్యర్థః - అన్తరితః ఆచ్ఛాదితః - హరిదాభోగః దిగ్విస్తారో యేన తస్మిన్ తథోక్తే సతి - దిక్షు వ్యాప్రియమాణేషు సత్స్విత్యర్థః - విక్రాన్తాః పరాక్రమవన్తః - యే హరయః కపయస్త ఏవ హరయస్సింహాః ఇతి శ్లిష్టరూపకం॥ యమానిలేన్ద్రచన్ద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు। శుక్లాభకపిభేకేషు హరిర్నా కపిలే త్రిష్వితి అమరః - తేషాం సహస్రైః ఆక్రాన్తాని విదారితాని యాని సన్తావళానాం మహాగజేన్ద్రాణాం విపులకుమ్భస్థలాని తైః ముక్తైః త్యక్తైః యైః ముక్తాకలాపైః మౌక్తికప్రకరైః తస్మిన్నివ - తారాగణేన తత్ప్రమణ్డలే వియత్యాకాశే॥ ని॥ వియద్విష్ణుపదం వా తు పుంస్యాకాశవిహాయసీ త్యమరః - విజృమ్భమాణే సతి - గజానాం ముక్తాకరత్వం ముక్తం॥ శ్లో॥ కరీన్ద్రజీమూతవరాహశఙ్ఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని। ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరీతి॥ అథ రణరభసేన సమరసంభ్రమేణ చలితం ప్రవృత్తం యద్రథతురంగపదాతిగజం సేనాంగత్వాద్ద్వన్ద్వైకవద్భావః తస్య పదైరాహతం అవదారితం యద్విశ్వంభరాన్తరాళం రణక్షోణిమధ్యం

రాగే సముదంచితే విక్రాన్తహరినఖాక్రాన్తదన్తావళవిపుల
కుమ్భస్థలముక్తముక్తాకలాప ఇవ విజృమ్భమాణే వియతి తా
రాగణే రణరభసచలితరథతురగపదాతిగజపదాహతవిశ్వ
విశ్వమ్భరాన్తరాళజనుషి రజసీవ భువనమాస్కన్దతి తమసి
తామసీచరేష్వివ సశోకేషు యామినీవిరహవిహంగేష్వాశర
కరేష్వివ సకోశేషు తామరసేషు దాశరథిబల ఇవ ప్రమదా

తత్ర జనుర్జన్మ యస్య తస్మిన్ రజసి ధూళావివ తమస్యన్ధకారే భువనం జగత్ ఆస్కన్దత్యాక్రమతి సతి అత్ర॥ ని॥ హస్త్యశ్వరథపాదాతం సేనాంగం స్యాచ్చతుష్టయమిత్యభిధానాత్ - తతః ప్రసిద్ధైవ గజాదీనాం వక్తవ్యత్వే తథా నోక్తమితి చోద్యం యద్యపి తథాపి క్రమో నాత్ర వివక్షిత ఇతి - బహుష్వస్త్రేష్వేవమేవ పాఠదర్శనాత్ - నను యవాగ్వాగ్నిహోత్రం జుహోతి - యవాగూం పచతీత్యత్ర పాఠక్రమానుపపత్త్యా అర్థక్రమో యథా స్వీకృతః తద్వదత్రాపి యథాయోగ్యమన్వయోఽంగీక్రియతామితి చేత్సత్యం అపౌరుషేవేదవాక్యే యథా తథా వాస్తు పుంవాక్యే తు శ్రవణానన్తరమేవ ప్రయోక్తుస్తారతమ్యానభిజ్ఞత్వప్రతీతేరన్వయవిలంబాసహిష్ణుత్వాద్దోషాత్ దుర్వార ఇత్యలమతిప్రసంగేన - తథా తామసీచరేషు రాత్రించరేష్వివ॥ ని॥ తమిస్రా తామసీ రాత్రిరిత్యమరః - యామినీవిరహవిహంగేషు చక్రవాకపక్షిషు ఉభయత్రాపి పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః - సశోకేషు సవిషాదేషు సత్సు - ఏకత్ర మహావిపత్తిప్రత్యాసత్తేరన్యత్ర విరహకులిశత్వాచ్చేతి భావః - తథా ఆశరకరేషు రాక్షసభటహస్తేష్వివ తామరసేషు స

కేరుహోము సరోజేషు ఖడ్గాపాయూ తేజ్వలతల్పిధానేషు సత్సు- అన్యత్ర సరుట్కులేషు స
త్సు॥ని॥ కోశో స్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానే ర్థాఘు దివ్యయోరిత్యమరః - తథా దాశరథిబలే
శ్రీరామసైన్యశవ కుముదాకరే కైరవాకరే ప్రముదాకరే ఉల్లాసభాజి సతి- నాత్రతు
ల్యయోగితా ప్రతాపానలభానుమదాదీనాం కేవల ప్రకృతత్వేప్యుపమ్యస్యగమ్య
త్వేపి తగన్ధానాత్ - నాపిశ్లేషః కేవల ప్రకృతశ్లేషేపి శిష్యశ్లేషాయోగాత్ తస్మాదుప
మానోపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాం ప్రయోగేనే
యుము నే కేవలశబ్దాకాపిపూర్ణోపమాశ్లేషసంకీర్ణా ॥౨౦॥ తతః కిం తత్రాహ॥ ఆసా
రేతి॥ శరాణాం బాణానాం అన్యత్ర ఉదకానాం ఆసారధారాం ధారాసంపాతపరంప
రాః॥ని॥ ధారాసంపాత ఆసార ఇత్యమరః- వికిరన్ విక్షిపన్ అన్యత్ర ప్రవర్షన్నితి తత్
ద్ధేతౌ తత్త్వముపచర్యతే- అత ఏవ ఆశరాణాం రాక్షసానాం॥ని॥ రాక్షసః కోణపః క్రి
వ్యాత్ క్రవ్యాదో స్త్రప ఆశర ఇత్యమరః- అన్యత్ర ఆసమంతాచ్ఛరవత్ప్రవర్తంతే
తృష్ణయేత్యాశరాణాం చాతకాదిపక్షివిశేషాణామిత్యర్థః- మానసమాశ్వాసయన్ శి

కరే కుముదాకరే ॥ ౨౦ ॥ ప॥ ఆసారధారాం వికిరన్నరా
ణామాశ్వాసయన్మానసమాశరాణామ్ । వీరో హరీన్ సం
యతి మేఘనాదో వివ్యాధ హంసానివ మేఘనాదః ॥ ౨౧
ప॥ తతస్తదను దారుణే రభసమఙ్గదో రావణేర్ద్రుమేణ మహా
తాహతాఖిలధురీణయానవ్రజః । శితేన శతకోటినా శిఖరి
కూటమిన్ద్రో యథా మమంథ చరథం మనోరథమపి క్షణా

కత్ర భయనివారణేన అపరత్ర సర్వం సహోపతితమంబు న చాతకానామితి భాగతస్య
తేషాం పిపాసత్వాదభావామాంబుదానేనోజ్జీవయన్నిత్యర్థః- వీరో రణశూరో మేఘనాదః
ఇంద్రజిత్ - ఉత్పత్తిసమయ ఏవ మేఘవన్నదనాన్మేఘనాద ఇతి వ్యుత్పాదయంతి మేఘ
నాదః అభ్రనిర్ఘోషహంసానివ సంయతి యుద్ధే- హరీన్ వానరాన్ వివ్యాధ నిజఘాన- శ్లే
షసంకీర్ణోయముపమా- ఇంద్రవజ్రావృత్తం॥౨౧॥ రణ ఇతి॥ తదను తదనంతరం- దారు
ణే భీషణే రణే అఙ్గదః మహతా మహాయాన్హ తేన ద్రుమేణ రభసం వేగయుక్తం యథాత
థా॥ని॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః* అర్శ ఆద్యచ్ ప్రత్యయః- రావణేః రావణా
త్మజస్య ఇంద్రజితః అత ఇఞ్- అఖిలం సమస్తం ధురం వహంతీతి ధురీణో ధురంధరః ఖస్సర్వ
ధురాదిత్యత్ర యోగవిభాగాత్ఖ ప్రత్యయః- తాదృశో యో యానవ్రజః రథాశ్వనివహః
స ఆహతో మారితో యేన సతథోక్తస్సన్నిత్యర్థః- సాపేక్షత్వేసగమకత్వాత్సమాసః-
ఇంద్రః శితేన తీక్ష్ణేన శతకోటినా దంభోళ్యా శిఖరికూటం యథా పర్వతశిఖరమివ- రథం
రావణిస్స్యందనం రక్షసాం మనోరథం విజయాభిలాషమపి- క్షణాత్ క్షణమాత్రేణ మ

మన్థబభఞ్జ - అత్ర రథమనోరథయోః కేవలప్రకృతయో రేవమథనరూపసమానధ
ర్మేణ సాదృశ్యస్యైగమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా సా చ శ్లే
షమయా సంసృజ్యతే - పృథ్వీవృత్తమ్ ॥ ౨౨ ॥ వియదితి ॥ తదను రథమథనానన్తరం స రా
వణిరిన్ద్రజిన్మాయయా కైతవేన వియత్తలేన నభస్స్థలేన నిలీయ నిగూఢతయా స్థిత్వేతి శేషః
రఘుతనయం రఘునన్దనం సలక్ష్మణం లక్ష్మణసహితం లక్ష్యీకుర్వన్ ॥ ని ॥ లక్ష్యం లక్షం శరవ్యం
చేత్యమరః * తత్కరోతీతి ణిజన్తాల్లటః శత్రాదేశః - అధిగతజిహ్మగాకృతీన్ ప్రా
ప్తపన్నగాకారాన్ ॥ ని ॥ ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్మగః పవనాశన ఇత్యమరః - అజిహ్మ
మకుటిలం గచ్ఛన్తీత్యజిహ్మగాన్ శరాన్ అమర్షణతః కోపాత్సమితియుద్ధే వవర్షేనా
గపాశాస్త్రం ప్రయుక్తవానిత్యర్థః - రుచిరా వృత్తమ్ ॥ చతుర్గ్రహైరిహ రుచిరా జ
భౌ స్గా ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౩ ॥ లక్ష్మణేతి ॥ లక్ష్మణాచిహ్నేన లక్ష్మణేన చ అనుగతమిత్య
ర్థః శ్లేషమూలకనానావలమ్బిఫలగన్ధయపదేకశబ్దేనార్థద్వయప్రతీతేః - బన్ధచ్ఛిదం
సంసారనివర్తకం - రామచన్ద్రమివ తం రామం భయఙ్కరాః దారుణతమాః అత్యన్త

క్రకృసాన్ ॥ ౨౨ ॥ ప ॥ వియత్తలేతరదనుః లీయమానయా యా
సలక్ష్యయన్ రఘుతనయం సలక్ష్మణమ్ । అజిహ్మగానధిగతజి
హ్మగాకృతీనమర్షణస్సమితివవర్షరావణిః ॥ ౨౩ ॥ ప ॥ లక్ష్మ
ణానుగతం రామచన్ద్రం రాహుభయఙ్కరాః । బబన్ధుర్దారు
ణతమా బన్ధచ్ఛిదమమీశరాః ॥ ౨౪ ॥ ప ॥ యావద్వ్యాతి
షఙ్గం పురన్దరజయీ యావన్నగశాస్యాజ్ఞయా సీతా పుష్పక

దారుణాః అమీ శరాః నాగపాశరూపాః - బబన్ధుః రరుధుః శరకార్త్స్న్యం వేధనం - సన్నాగ
కార్త్స్న్యం వేష్టనం - తతః వేష్టనం చక్రురిత్యర్థః - అత్ర రాహుభయఙ్కరా ఇతి సమస్తో
మాలిఙ్గాద్రామచన్ద్ర ఇత్యత్రోపమితిసమాసాశ్రయణం యుక్తం - అతఏవ శ్లేష
సంకీర్ణేయముపమా - బన్ధచ్ఛిదం బబన్ధురిత్యత్ర విరోధాభాసస్య గమ్యత్వాత్ తత్
యోర్నాం సంసృష్టిః ॥ ౨౪ ॥ తతః కిం జాతం తత్రాహ ॥ యావదితి ॥ యావద్వ్యాప్తం పురం ద
జయీ ఇన్ద్రజిత్ * జిష్ణుజిత్యాదినా ఇనిప్రత్యయః - పురం లఙ్కాం యాతి - రఘుస
తౌ రామలక్ష్మణౌ నాగపాశబద్ధావతః కృతకృత్యోస్మీతి గచ్ఛతీత్యర్థః - తథా యావత
దశాస్యాజ్ఞయా రావణనియోగేన పుష్పకవాసినీ పుష్పకాఖ్యవిమానారూఢా సీతా శ
రః అగ్రే రఘువరౌ నాగపాశబద్ధౌ రామలక్ష్మణౌ దృష్ట్వా శోచతి విషీదతి యత్పూర్వోప
మేయం వర్తతే తావేవం నిబద్ధావితి ప్రదర్శయతేతి రావణేన నియుక్తైః రాక్షసైః
పుష్పకమారోప్య సీతాయాస్తదానీం తత్రానీతత్వాదితి భావః - తావత్తదానీమేవ తేషు
రోద్వక్తారః తాశనాః నాగపాశాః సుపర్ణగరుత్మాంగరుడపక్షానిలాతేసదః తా

విభగ్నా ఇతి వేగాతిశయోక్తిః - తతస్తదనంతరం రాఘవౌ రామలక్ష్మణౌ తమోము
క్తౌ రాహుముక్తౌ ॥ ౫ ॥ రాహుగ్రస్తౌ తేజస్వినౌ గుణ ఇత్యమరః - చంద్రదివాకరౌ చంద్ర
సూర్యావివ దీప్తౌ సుప్రకాశౌ బభూవతామితి శేషః - ఉపమాలంకారః - శార్దూలవిక్రీ
డితం వృత్తం ॥ ౮౫ ॥ దుర్వార ఇతి ॥ తదను నాగపాశమోక్షానంతరం - ద్వయోశ్చ బలయోః
వానరరాక్షససైన్యయోః దుర్వారేణ నివారయితుమశక్యేన ఉజ్జృంభమాణే ప్రవర్ధ
మానే సతి మారుతాత్మజో హనూమాన్ - ఆశ ఇత్ - భుజతః భుజబలప్రయుక్తస్సంగసాల
ప్రహారేణేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ ధూమ్రాక్షస్య శిరోమద్రేః శిరస్యంగమపాతయదిత్యాది రా
మాయణవచనాదితి భావః - ధూమ్రాక్షం ప్రకంపనమపి తస్య నామాకంపన ఇతి చ వదం
తి - ధూమ్రాక్షప్రకంపనామానౌ రాక్షససేనానాయకావిత్యర్థః - ద్వేధా ద్విప్రకా
రేణ వ్యధాదకరోత్ విదారయామాసేత్యర్థః - తథా తారేయస్తారాసుతోఽంగదోఽపి
స్త్రీభ్యో ధిగితి ధిక్ - అచలాత్ అచలే సేత్యర్థః - వజ్రదంష్ట్రం ద్వేధా వ్యధాత్ - తథా
నీలః అగ్నిసుతః వానరసేనాపతిః - బలాత్ నిజభుజశక్తేః ప్రహస్తం నామ రాక్షససేనా

పాసినీ రఘుసుతౌ దృష్ట్వా పురశ్చోచతి । తావత్తే గళితాస్య
వర్ణాగరుత్మాం వా లేనవాతాశనాదీప్తౌ చంద్రదివాకరావివ
తమోముక్తౌ తతో రాఘవౌ ॥ ౮౫ ॥ ౪॥ దుర్వారే తదను
ద్వయోశ్చ బలయోరుజ్జృంభమాణే గణే ధూమ్రాక్షం భుజ
తః ప్రకమ్పనమపి ద్వేధా వ్యధాన్మారుతిః। తారేయోఽపి చ వ
జ్రదంష్ట్రమచలాన్నీలః ప్రహస్తం బలాత్తత్సర్వం దశక
న్ధరాయ చకితైః గత్వా నక్తంచరైః ॥ ౮౬ ॥ ౫॥ అథ తదానీ

వతిం ద్వేధా వ్యధాత్ ॥ శ్లో ॥ ప్రహస్తస్య శిలాం మూర్ధ్ని నీలస్తూర్ణం న్యపాతయదిత్యా
ది రామాయణవచనం - తత్సర్వం ధూమ్రాక్షవధాద్యశేషవృత్తాంతం - చకితైః భయసం
భ్రాంతైః నక్తంచరైః హతశేషైః రాక్షసైః - దశకంధరాయ రావణాయ ఉక్తం కథితం
చ - అత్ర సంక్షేపో నామ గుణః - వృత్తం ప్రాగ్వత్ ॥ ౮౬ ॥ అథేతి ॥ అథ సేనాపతినిధ
నకథనానంతరం - తదానీం తస్మిన్సమయే - అనీకినీనాథానాం రాక్షససేనాపతీనాం
వధేన విధ్వంసనేన జనితః యః కోపాగ్నిః అమర్షాగ్నిర్వా తస్మాద్ధేతోః ఆరూఢ
సోత్కంఠస్సమరోత్సుకః దశకంఠో రావణః - సకలజగదండే అశేషబ్రహ్మాండగోళ
కే భరితః పరిపూర్ణః భయానకః భయంకరశ్చాసౌ జయానకనినదః జయదుందుభిధ్వ
నిః తేన బధిరితాని బధిరీకృతాని పూరితాని అశేషాణి సమస్తాని చ శేషాహిలోచనాని. ఆ
దిశేషచక్షూంషి యేన సతథోక్తః - తస్య చ ఘుశ్శ్రవస్త్వాద్దుందుభిధ్వనినా తల్లోచనపూ
రణం యుక్తమితి భావః - అత్రోక్తార్థా సంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - శ్లో.

దిష్ణుజిష్ణుకోదణ్డధరః దీప్యమానజైత్రధనుర్ధరః విస్ఫురదిన్ద్రధనురఙ్కితశ్చ- స
లిలధరో నీలమేఘ ఇవ సుమేరుశృఙ్గవత్ సముత్తుఙ్గముత్యన్నతం రథమలఙ్కుర్వన్ వి
భూషయన్ అధిరూఢస్సన్నిత్యర్థః॥ అలఙ్కారణవర్యాప్తిః శక్తివారణవాదకమిత్యమ
రః - తథా సర్వతః సమన్తతః చలితః యుగ్మసన్నద్ధతయా ప్రవృత్తస్సకలస్స్యన్దనశ్చ
తురఙ్గసఙ్ఘః-హస్త్యశ్వరథపాదాతరూపచతురఙ్గబలం యస్య సతథోక్తః- తస్య
భావస్తత్తా తయా హేతునా- స్వయం సాక్షాల్లఙ్కయానుగమ్యమానో౽నుసరమాణ ఇవే
త్యుత్ప్రేక్షా- క్రమాత్ క్రమేణ పురతోరణం పట్టణబహిర్ద్వారం॥ ని॥ తోరణో౽స్త్రీ
బహిర్ద్వారమిత్యమరః - అతిక్రమ్య ఉల్లఙ్ఘ్య పురతః పురస్తాత్-రణప్రచలితం యు
ద్ధార్థం ప్రసర్పన్నిఖిలమపి కపికులం వానరబలం ఆలోకయత అపశ్యత్ ॥౭౭॥ జేతా
రమితి ॥ ఆహవముఖే రణాగ్రే దశదిక్పతీనామిన్ద్రాదిదిక్పాలకానాం జేతారం* క

దనీకినీనాథ వధజనితకోపోదయాదాయోధనోత్కణ్ఠోద
శకణ్ఠస్సకలజగదణ్డభరితభయానకజ యానకనినదబధిరి
తాశేష శేషాహిలోచనో౽రోదిష్ణుజిష్ణుకోదణ్డధరస్సలిలధ
ర ఇవ సుమేరుశృఙ్గసముత్తుఙ్గం రథమలఙ్కుర్వంస్సర్వతశ్చ
లితసకలచతురఙ్గసఙ్ఘాతతయా లఙ్కయేవ స్వయమనుగమ్య
మానః క్రమాదతిక్రమ్య పురతోరణం పురతో రణప్రచలిత
మాలోకయత నిఖిలమపి కపికులమ్॥ ౭౭॥ ప॥ జేతారమాహవ
ముఖే దశదిక్పతీనాం దృష్ట్వా పురో దశముఖం రఘునన్దనస్య ।
శ్లాఘావశేన న చచాల శిరః పరం తత్సవ్యేతరం భుజశిరో౽పి సమీ
క్ష్య లక్ష్యమ్ ॥ ౭౮ ॥ ప॥ అథమదగజేన్ద్రైరధికతర్జితదిక్కు-

మ్భీకమణ్ణోఃకృతీతికమణిషష్ఠీ- ఊర్ధ్వాధో దిగ్భ్యాం దిశాం దశసఙ్ఖ్యాకత్వం
వేదితవ్యం-దశముఖం పురో౽గ్రే దృష్ట్వా శ్లాఘావశేన అహో మహానయమితి ప్రశంసా
వశేన రఘునన్దనస్య శ్రీరామస్య శిరః పరం ఉత్తమాఙ్గమేవ న చచాల-కిన్తు తత్ప్రసి
ద్ధమాత్మానురూపమిత్యర్థః-లక్ష్యం రావణరూపశరవ్యం సమీక్ష్య దృష్ట్వా - సవ్యే
తరం దక్షిణమిత్యర్థః- భుజశిరో భుజాగ్రమపి చచాల తద్దర్శనసమయ ఏవ శ్రీరా
మదక్షిణభుజశ్శరచాపవ్యాపారతత్పరో౽భూదితి కిం పక్తవ్యమస్య ధన్యత్వమితి భావః- ఏ
తేనాస్య మహావీరత్వం సూచ్యతే॥ శ్లో॥ స వీరో యస్య వై వీర్యమరిణా యుధి వర్ణ్యత ఇ
తి లక్షణాత్-అత్ర శిరోభుజశిరశ్చలనయోః కేవలప్రకృతత్వాత్తుల్యయోగితా-వసం
తతిలకావృత్తం॥ ౭౮ ॥ అథేతి॥ అథానన్తరం తదా తస్మిన్ వానరసేనాభియోగసమ

యే దశవదనో రావణః - అధికమత్యంతం తర్జితా భీషితా దిక్కరిణో యైస్తైర్మదగ
ర్జితైర్మదప్రయుక్తసింహనాదైః - దశదిగంతరం దశదిగవకాశాన్ నిర్ఘోషైః - అంత
రయన్ ఆచ్ఛాదయన్ - అంతరశబ్దాదంతర్ధానార్థాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శ
త్రాదేశః ॥ని॥ అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్యే ఇత్యుభయత్రా
ప్యమరః - సమరముఖే రణాగ్రే - సఖేలపదచంక్రమతః సవిలాసపాదవిన్యాసస్తై చి
త్రాన్ - జలధిమాదివరాహ ఇవ హరికులం వానరసమూహం - ఆకులం క్షుబ్ధం విదధే చ
కార ॥ ౭౮ ॥ అనంతరమితి ॥ అనంతరమనీకాసకందనేన వానరసేనాకులీకరణేన కంద
లితామర్షం సముత్పన్నక్రోధం - అత ఏవ గిరీన్ వర్షంతం హరీణామధిపతిం సుగ్రీ
వం చ అతినిష్ఠురేణ అత్యంతకఠోరేణ ముష్టినా ముష్టిశబ్దః పుంలింగోప్యస్తి యథాహామ
రసింహః ॥ని॥ సరత్నిః స్యాదరత్నిస్తు నిష్కనిష్ఠేన ముష్టినేతి - గాఢమత్యంతమభి
ఘ్నంతం ప్రహరంతం హనూమంతం అమందతరలాఘవేన అనల్పచంక్రమణపాటవేన

రిభిర్దశవదనస్తదా దశదిగంతరమంతరయన్ । సమరముఖే
సఖేలపదచంక్రమతో విదధే హరికులమాకులం జలధిమాదివ
రాహ ఇవ ॥ ౭౮ ॥ అనంతరమనీకాసకందనకందలితామ
ర్షం వర్షంతం గిరీన్ హరీణామధిపతిమతినిష్ఠురేణ ముష్టి
నా గాఢమభిఘ్నంతం హనూమంతమమందతరలాఘవా
క్రాంతధ్వజకిరీటాంచలం నీలమపి వానరసేనాపతిం నిఖిలమ
పి వానరబలం నిఖిలజగతీజితా మహతా బలేన వాతూల ఇవ
తూలరాశిమపసారయన్నవిరతశరాసారవర్షిణమభ్యమి
త్రీణం సౌమిత్రిమపి శక్త్యా మహత్యా గాఢమురసి వివ్యాధ

ఆక్రాంతే ఆక్రమణవిషయీకృతే ధ్వజకిరీటాంచలే కేతుకోటీరాగ్రే యేన తం - నిజ
చంక్రమణలాఘవేన ధ్వజకిరీటాగ్రదేశావాక్రాంతావిత్యర్థః - అర్ధర్చాదిష్వం
చలశబ్దో ద్రష్టవ్యః - యద్యప్యంచలశబ్దో వస్త్రదశాసు వర్తతే - అత ఏవామరసిం
హః ॥ని॥ అంచలం త్వంశుకాంతే స్యాదితి తథాప్యంచలమప్రదేశసాధర్మ్యాద్గౌణ ఇతి
నీలమపి నీలాఖ్యం వానరసేనాపతిం చ నిఖిలమపి వానరబలం నిఖిలజగతీజితా సకలభు
వనజయినా ॥ని॥ జగతీ భువనే భూమావితి విశ్వః - మహతా బలేన నిజపరాక్రమేణ వాతూ
లో వాత్యా - వాతాచ్చేత్యూలప్రత్యయః - తూలరాశిమివాపసారయన్ నిరస్యన్ - క్రవ్యా
దాధిపతిః రాక్షసేశ్వరః రావణః - అవిరతశరాసారవర్షిణం నిరంతరబాణవర్షప
రావర్షిణం అభ్యమిత్రీణం అభిముఖ్యేనామిత్రం సుష్ఠు గచ్ఛతీత్యభ్యమిత్రీణం ॥ని॥
సోభ్యమిత్రోభ్యమిత్రీయోప్యభ్యమిత్రీణ ఇత్యపీత్యమరః - సౌమిత్రిం లక్ష్మణమపి *.

బహ్వాదిత్వాదీష్-బహ్వాదిరాకృతిగణః మహత్యాశక్త్యా బ్రహ్మాస్త్రయా శక్త్యా- ఉర సి గాఢమతాడయత్ విద్ధ్యాత్ అభినిజఘాన॥ ౮౦ ॥ అవకీర్యేతి॥ దాశరథిః శ్రీరామః-అ శ్రుఝరైః బాష్పప్రవాహైః- అనుజం శక్తివిద్ధం లక్ష్మణం తథా శరైర్బాణైః-పులస్త్య తనుజం పులస్త్యవంశోద్భవం రావణం చావకీర్య వినిక్షిప్య- లక్ష్మణం ప్రతి రుదిత్వా రావ ణం విద్ధ్వా చేత్యర్థః- యుధి యుద్ధే కరుణవీరరసౌ శోకోత్సాహౌ స్థాయి నౌ రసవిశేషౌ- యుగపదేకవారమేవ వ్యధాత్ అకరోత్- తథా బలం వానరసైన్యం శోకహర్షాభ్యాం శబలం సంకీర్ణం వ్యధాత్ లక్ష్మణోపహతిజనితనిజశోకేన శోకః రావణప్రహరణే న హర్షః ఇతి వివేకః- నన్వన్యోన్యవిజాతీయయోః కరుణవీరరసయోః కథం యుగపద్వి ధానమితి చేత్-రసాః కార్యవశాత్సర్వే మిశ్రం త్యేవ పరస్పరమితి సర్వేషాం రసానాం కా ర్యసంభవాన్న దోష ఇతి నన్తే సః- ప్రమితాక్షరా వృత్తం ॥ ౮౧ ॥ అధూయేతి॥ సౌమి త్రిః మోహం మూర్చ్ఛాం అధూయ నిరస్య సంయతి యుద్ధే- అభితోన్మథనాయ శాత్రవవి

క్రవ్యాదాధిపతిః ॥ ౮౦ ॥ ప॥ అవకీర్య దాశరథిరశ్రుఝరైర

నుజం పులస్త్యతనుజం చ శరైః। యుగపద్వ్యధాత్కరుణవీర

రసౌ యుధి శోకహర్షశబలం చ బలమ్॥ ౮౧ ॥ ప ॥ అధూయ

మోహమభితోన్మథనాయ యావత్సౌమిత్రిరున్మిషతి

సంయతి తావదేవ। పౌలస్త్యమేష పరిభూయ పరం తదీయాన్

ప్రాణానముం మోచదయా నను మోచ బాణాన్ ॥ ౮౨ ॥

ప ॥ ప్రాప్య తత్ప్రథమమంయుధి దేవరాజయముదే జయమ్।

దశాననః పురీం ప్రాపదినదీపదశాననః ॥ ౮౩ ॥ ప॥ ప్రా

థ్వంసనాయ యావద్యదా ఉన్మిషతి అవబుధ్యతే తావత్తదానీమేవ॥ ని॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేవధౌ మానావధారణ ఇత్యమరః- ఏషః శ్రీరామః పౌలస్త్యం రావణం పరిభూయ తిరస్కృత్య- దయయా తాత్త్వికకృపయా తదీయాన్ రావణసంబంధినః ప్రాణాన్ పరం ప్రాణానేవ ముమోచ తత్యాజ - బాణాంస్తు నను ముమోచ ప్రథమమేవ కిమయం హంత వ్యః తతో గృహం గత్వా పునరాగచ్ఛత్విత్యుపేక్షితవానిత్యర్థః- వసంతతిలకా వృత్తం ౮౨ ॥ ప్రాప్యేతి॥ దశాననః తదేవ ప్రథమం తత్ప్రథమం పూర్వం యదా కదాప్యసం భావితత్వాదితి భావః- పరాజయం శ్రీరామాదపజయం ప్రాప్య ఉదేజయన్ ప్రకంప మానః * ఉత్పూర్వాద్దేజృ కంపన ఇతి ధాతోః శతృప్రత్యయః - అత ఏవ దినే అహని దీపవత్తస్యేవ దశాయేషాం తాని ఆననాని యస్య స తథోక్తః- తేజోహీనవదన స్సన్ని త్యర్థః- పురీం ప్రాపలంకాం ప్రవివేశ ॥ ౮౩ ॥ ప్రాబోధయదితి। తదను పురప్రవేశా నంతరం సః జ్యేష్ఠః దశముఖః- శయానం నిద్రాణం॥ ని॥ స్వప్నక్షయా శయనీయం ద్రా

ఘూర్ణి నిద్రాణశయితౌ సమావిత్యమరః * శజోవాచ్యమిత్యాశుచ - కుంభకర్ణం కాలం వినాప్యకాలఇత్యర్థః - బ్రహ్మవరదానాత్తస్యషాణ్మాసికావచ్ఛిన్ననిద్రాసంతరమేకస్మిన్దినేప్రబోధనియమాదితిభావః- ఏతచ్చోత్తరకాండేస్పష్టం * పృథగ్వినేత్యాదినాతృతీయావికల్పాత్పక్షేద్వితీయా- కథంచనకేనచిత్ప్రయాసేన - ప్రబోధయత్ బోధయామాస- సచకుంభకర్ణశ్చవిభోఃరావణస్యఆదేశతఃఆజ్ఞావచనాత్ - సంచమ్యాస్తసిః-ఉక్తిరాభాషణంవాక్యమాదేశోవచనంపచఇతిశబ్దార్ణవే- నవిద్యతేపునః ప్రబోధోయస్మింస్తతథోక్తోయస్సంనివేశోదీర్ఘనిద్రామరణమితియావత్ - తద్ధామతద్స్థానం తత్స్థానం వాపూర్వసంవేశధామ్నితుషణ్మాసేనవాపునఃప్రబోధోజాయతేనత్వత్రకదాచిదపీతిభావః॥౧॥ స్వాస్నిద్రాశయనంసాప్యపస్సంవేశఇత్యపి। ధామదేశగృహేస్థానేతేజోజన్మప్రభావయోరిత్యమరనిశ్చప్రకాశౌ - సమరాంగణంయుద్ధభూమింజగామప్రాప - వసంతతిలకావృత్తమ్॥౭౮॥ ఆగతమితి ॥ ఆగతంచేత్యస

బోధయత్నతదనుపజ్ఞముఖశ్శయానం కాలంవినాపి స
కథంచనకుంభకర్ణః। ఆదేశతస్సచవిభోరపునఃప్రబోధ
సంవేశధామసమరాంగణమాజగామ ॥ ౭౮ ॥ ౧ ॥ ఆగతం
చతమంజనాచలనికాశమాకాశభ్రమితత్రిశూలంశూలధ
గమివ జగత్త్రయోఽప్యుత్కంనక్తంచరం నిశామ్యశౌర్యోత్స
హజభుజతేజోవిశేషమశేషాసుదిక్షుధావమానంపవమాన
చలిత జలదపారిప్లవం ప్లవగబలమఙ్గదోఽధీరమవాదీత్ ॥
౭౯ ॥౨॥ కపయః కైకసేయానాం కాపి సేయం విభీషికా।

వాపః-అంజనాచలనికాశంకజ్జలశైలసన్నిభమిత్యుపమా- ఆకాశతలభ్రమితత్రిశూలంగగనతలావలీఢత్రిశిఖం - అతఏవజగత్త్రయోఽప్యుత్కంసన్నద్ధంశూలధరంకాలాగ్నిరుద్రమివస్థితంతంనక్తంచరంకుంభకర్ణంనిశామ్యదృష్ట్వా- శౌర్యోదయంప్రాప్యపక్షేసహజతేజోవిశేషః- స్వాభావికబహుప్రభావవిశేషోయస్యతత్తథోక్తంఅతఏవాశేషాసుదిక్షుప్రతిదిశమిత్యర్థః- ధావమానంపలాయమానం-అతఏవపవమానచలితజలదపారిప్లవంసమీరణసమీరితవారిదాహతరళం॥౩॥ పారిప్లవంతుతరళమిత్యమరః- ప్లవంగబలంకపిసైన్యం-అంగదోఽధీరముదారంఅవాదీదువాచ ॥ ౭౯ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ కపయఇతి ॥ హేకపయస్స్వయంపరిదృశ్యమానావ్యక్తిఃకైకసేయానాంకైకసీగర్భసంభూతానాంమధ్యే * స్త్రీభ్యోఢక్ - కాపికాచనవిభీషికావిత్రాసభూమికా-అతఃవఃయుష్మాకంపూర్వంభూతంభూతపూర్వం-తతోనజ్సమాసః-అదృష్టచరమిత్యర్థః-సుప్సుపేతిసమాసః-ప్రాకృతంలోకసాధారణంప్రకృతిసిద్ధం

శాభయస్తైక్ష్యత [illegible] పలాయనాది భయజనితవికారః - మాభైష్ట నభూయాత్ - ప్ర
కృతజస్సైరివ మహానీస్త్రైః యుస్త్రాగ్నిః శ్లేషవదిత్యర్థః * యూజిలు [illegible] ||
౮౬ || అథేతి || అస్థానం తరంహరయః కపయాఽపి - అనవయసంగతం [illegible] ప్ర
ధనానా సహితమంగదవచనమనాదాయ [illegible] అత ఏవ [illegible]
[illegible] ఇవ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ౮౬
[illegible] ||
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] | ౮౭ || [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ||
౮౭ || [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] || [illegible]
[illegible] || [illegible]
[illegible] అగీయన్తా [illegible]
[illegible] * [illegible]
[illegible] - అగాధ ధరణీధరాః [illegible] సంఘట్టనాత్ [illegible]
[illegible] ప్రతాపవ [illegible] ప్రహతుః పర ప్రహతుః రేవ [illegible]

పభేదాయచ అభవత్-అత్రపూర్వార్ధే క్షితిరుహాదూణీకృతత్వాసంబంధేపి తత్సం
బంధోక్తేరతిశయోక్తిః-తయోరక్షోవక్షసస్తాదృక్కారిత్వంవ్యజ్యతే-ఇదజీవితాచ్ఛేదం
వినాసహాంసవక్షవేత్యుపమాతిసంకరః-ఉత్తరార్ధేతూక్తాఘాతాసంబంధేపి తత్సం
బంధోక్తేరతిశయోక్తిః-ఘానఘాతాత్వత్రిశూలాభావినిషమాలంకారశ్చేతిసంకరః విరు
ద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్। విరూపఘటనావాస్యాద్విషమాలంకృ
తిస్త్రిధేతిలక్షణాత్-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౮౮॥ జ్వలదితి॥ అయంకుంభక
ర్ణః జ్వలదనలంప్రజ్వలజ్జ్వలనం త్రిశూలంపర్యుపరిష్టాత్ భ్రమయన్ చాలయన్-
అనిలఘావనమయన్ చాలయన్-సపాదఘాతేనకంపయన్నిత్యర్థః- అనీకమ
ధ్యేనమూర్ధ్నానివేశ్య ఋశ్యో యత్తైలనంతేలాతేనమలనాలిత్తముర్వ్యాలసిలస్య- సపదిస
ద్యఏవబలాత్ నిజబాహుపరాక్రమాత్- నీలంబుషభంశరభంచేలత్రిక వానరసే

ఘట్టనాత్ప్రాక్త్యా పృథ్వ్యాం పునః ప్రహారగుగభంక్షిపాయిభే
దాయిచ॥ ౮౮॥ ప॥ జ్వలదనలంత్రిశూలముపరిభ్రమయ
న్నమయన్నయమవనీమనికమధ్యేలసమూర్ధ్నలితః॥సపదిబభ
ఞ్జనీలమృషభంశరభంచబలాదహారితగన్ధమాదనమపునగ
వాక్షమపి॥ ౮౯॥ గ॥ తతశ్చమహాజభయాచాపలాధిగత
లాఘవంరాఘవంశరణముపస్సిత్వానంవానరానీకమాశ్వా
సయన్నిశ్వాధికవిపులభుజపీనోపికలద్విపమతిసత్వతఃపర్వ
తాస్వధాయిచ విచిత్రమతిదిగంయుద్ధంసక్తంచరవిముక్తధా

నాపరీణా-ఖభ ... యమువనా-లన్ధాగంధమాదనమహారత్ప్రహారదిత్యర్థః-గవాక్షమ
ప్యరుంధరురోధ-నిబధ్నాదిత్యర్థః॥౮౯॥తతఇతి॥ తత స్తనంలరంచనహాజేకపక
లన్యాభావ్యాస్తే ఏవస్తే కేనోభయుచాపవేతాభ్యామధిగతంప్రాప్తంలాఘవంలఘుత్వం
యేనతత్తథోక్తం-అంపవరాఘవంశరణంరక్షకం॥ని॥శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్య
రః-ఉపస్సిహానంప్రాప్యహానం-ఆశ్వాస్యహనాశ్వానచ-వానరానీకంవానరసైన్యం॥
ని॥అనీకంతురణేసైన్యఇతివిశ్వః-సమాశ్వాసయన్ ఉజ్జీవయన్-విశ్వాధికవిపులభుజని
గ్యః॥లోకోత్తరమహాబాహుపరాక్రమశాలిహరిదుంఘతస్సుగ్రీవః-ద్విషతికుంభకర్ణే
సర్వతః సమంతాత్సర్వతాన్వికీర్యవిక్షిప్య-అథ విచిత్రమాశ్చర్యకరం యుద్ధంఅతిచిరమత్యం
తంవిధాయ-॥లఃసక్తంచరేణకుంభకర్ణేనవిముక్తావిక్షిప్తా-ధాత్రీధరాంగః పర్వతశ్రే
ష్ఠస్సస్యసపథోక్తః-కుంభకర్ణహస్తవిముక్తపర్వతాహతఇత్యర్థః॥అతఏవఆచేతనఃని
స్పంజ్ఞస్సన్ కులిశదారితఃవజ్రాయుధవిదళితః॥ని॥హ్రాదినీవజ్రమస్త్రీస్యాత్కులిశం
భిదురంపవిరిత్యమరః-కులభూధరఃకులపర్వతఇవేత్యుపమా-ధరాయాంపపాత॥తథా

చరామాయణం॥ స తత్తదా భగ్నమవేక్ష్య శూలం చుకోప రక్షోధిపతిర్మహాత్మా। ఉత్పాట్య
లంకామలయాత్స శృంగం జఘాన సుగ్రీవముపేత్య తేన। స శైలశృంగాభిహతో విసం
జ్ఞస్సదుః ప్రహృష్టా యుధి యాతుధానాః ॥ ౮౦ ॥ తతః కిం జాతమిత్యత ఆహ ॥ పరిగృహ్యేతి॥ తద
నుపతనానంతరం- రావణానుజే కుంభకర్ణే ఝుడిత్యంజసా తం సుగ్రీవం బాహుపంజ
రేణోరుకాండశ్చేనేత్యర్థః- అధికరణవివక్షాయాం సప్తమీ- పరిగృహ్య గృహీత్వా-పు
రం లంకాం ప్రతిచలితే ప్రవృత్తే సత్యవినీతేన అమర్షితేన వాలినాకృతం-నః అస్మాకం
ప్రభోః స్వామినః రావణస్య అయశః వాలేన నిబధ్య కక్షే నిక్షేపణరూపకృత్యజనితావ
కీర్తిరిత్యర్థః - అద్యేదానీం ప్రమృష్టం శోధితం అస్మత్స్వామివిరోధివాల్యనుజస్య
ధృతమజేన కుంభకర్ణేన తథా నీతత్వాన్నిరాకృతమిత్యర్థః- ఇత్థం మన్వానాః-ఆ
శరైః రాక్షసైః హృష్టం సంతుష్టం- మంజుభాషిణీవృత్తం లక్షణంతూక్తం॥ ౮౧ ॥ తత్రే
తి॥ తత్ర లంకాపురే-విచిత్రాః వివిధాః కుసుమపరిమళాః పుష్పగంధాః యేషు తేషు

త్రధరావళీః కులిశదారితపక్షకులభూధరోద్ధరాయామమేత
నః పపాత హరికులపతిః ॥ ౯౦ ॥ ప ॥ పరిగృహ్య తం ఝడితి
బాహుపంజరే చలితే పురం ప్రతి పునా రావణానుజే। అవినీతవా
లికృతమద్య నః ప్రభోరయశః ప్రమృష్టమితి హృష్టమాశరైః
॥ ౯౧ ॥ న ॥ తత్ర చ విచిత్రకుసుమపరిమళశిశిరరథ్యోప
చారసచేతనోర్ధ్వ విసుగ్రీవనఖముఖాంకలితశూర్పణఖాము
ఖానుకారోదారుణాకారస్స చమత్కారం ప్రాకారంస
ముత్ప్లుత్య తనుముగతమేనమనాలక్ష్య వైలక్ష్యతః ప్రతినివృత్తో

క్షాః-శిశిరాః జలసేకాదినా శీతలాశ్చ యే రథ్యోపచారాః పురవీథీప్రసాధనక్రియాః తైః
స్సచేతనస్సంజ్ఞః- అత ఏవ ఊర్ధ్వగ్రీవః ఉన్నతకంధరశ్చ సుగ్రీవః-తస్య నఖముఖైః నఖా
గ్రైః ఆకలితః విరతః-శూర్పణఖాయాః ముఖానుకారః ముఖసాదృశ్యం యస్య స తథో
క్తః-సుగ్రీవనఖనిర్భిన్నకర్ణనాస ఇత్యర్థః- అత ఏవ దారుణాకారః భయంకరాకృ
తిః స చమత్కారం చమత్కారసహితం యథా తథా చమదిత్యనుకరణశబ్దః- చమత్కారలక్ష
ణంతు॥ శ్లో॥ సుఖమః ఖాద్భుతాస్వాదైః హర్షాద్యైశ్చిత్తవిక్రియా। చమత్కారస్సపి
త్కారశ్శ్రీకోల్లాసనాదిభిరితి- ప్రాకారం సాలం॥ని॥ ప్రాకారో వరణస్సాల ఇత్యమరః
ఉత్ప్లుత్య ఉల్లంఘ్య- అక్షిగతం చక్షుర్గోచరం ద్వేష్యం॥ని॥ ద్వేష్యేత్వక్షిగతో వధ్య ఇ
త్యమరః-తమేనమీదృగ్దుర్దశాకారిణం సుగ్రీవమనాలక్ష్య అదృష్ట్వా-విగతం లక్ష్యం
యస్య సః విలక్షః విహ్వలః తస్య భావః వైలక్ష్యం * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ - తతో
హేతోః ప్రతినివృత్తస్సన్ యుద్ధాయ ప్రత్యావృత్తః-వృత్తేవతురంగలాంకారే-ఉరుణేవ,

ఘుతే విషమతారకే న్యూనాతిరిక్తకనీనికే చేక్షణే నేత్రే యస్య స తథోక్తః - విరూపాగ్రా
క్ష ఇత్యర్థః॥ ని॥ నిస్తులం వర్తులం వృత్తమిత్యమరః - సోయం క్షణదాచరః క్షపాచరః
కుంభకర్ణః॥ ని॥ త్రియామా క్షణదా క్షపేత్యమరః - ప్రతిక్షణం క్షతక్షతజేక్షితే
మాద్యతీతి క్షీబః మత్తః॥ ని॥ మత్తే శౌండోత్కటక్షీబా ఇత్యమరః * క్షీబృ మద ఇతి
ధాతోరేను వసర్గే - ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతి నిష్ఠాంతో నిపాతః - తస్యభావస్తయా
స్ఖలితగతిపాదే - విఘూర్ణతయా ప్రతిపతత్ బలం శత్రుసైన్యమివ స్వబలమపి భక్షయన్
సౌమిత్రిమభ్యగ్రతం లక్ష్మణమలక్షయన్ మత్వా రాత్రిమవస్యాయం కియా నిత్యలక్ష్మీ
కుర్వన్ - అద్రిశిఖరం గిరిశృంగం విముంచన్నేవ ప్రయుంజాన స్సన్నేవ అంజసా ఝడి
తి రాఘవం శ్రీరామం ప్రత్యాజగామ ప్రాప - అభ్యుజ్జగామేత్యర్థః॥ ౯౧॥ విచ్ఛిద్యేతి॥ వీ
రశూరః రఘూణాంపతిః శ్రీరామః కలత్తుంభకర్ణవిముక్తం అద్రిశిఖరం - అర్ధచంద్రము
ఖం తత్ అర్ధచంద్రాఖ్యబాణాగ్రేణేత్యర్థః - విచ్ఛిద్య విశీర్య - అత్ర కుంభకర్ణే వాలిశ

వృత్తోఽసుపిషమతారకేక్షణః క్షణదాచరః ప్రతిక్షణమతిక్షీ
బతయా ప్రతిపతద్బలమివ స్వబలమపి భక్షయన్నలక్ష
యన్ సౌమిత్రిమద్రిశిఖరం విముంచన్నేవాయమంజసా రా
మమభిజగామ ॥ ౯౨ ॥ వి॥ విచ్ఛిద్యాశుతదర్ధచంద్రముఖ
తో వీరో రఘూణాంపతిర్బాణేనాత్రమమోచ వాలిదశనా
న్నాగ్రీచమర్మచ్ఛిదః । ఆలోక్యాథ స తాన్విదారితఖరానప్య
న్న కించిత్కరాన్ వాయవ్యం పునరైంద్రమప్యరివధూవై
ధవ్యధుర్యం దధే ॥ ౯౩ ॥ వ॥ రామాస్త్రేతి ॥ తేషు రా

నాం వాలివినాశకానాం - మారీచస్యమర్మచ్ఛిందంతీతి తథోక్తానాం - మారీచమారకాణి
త్యర్థః - విదారితఖరాణోఽస్త్రస్త్రాంశ్చ బాణాన్ముమోచ ప్రయుయుజే అత్ర వాలిదళనస్యమా
రీచమర్మచ్ఛేదకస్య ఖరవిదారిణశ్చ ఏకైకత్వేపి బహువచనప్రయోగస్తద్వర్గ్యాణా
మనేకత్వముపపద్యతే - తథా విదారితఖరానిత్యుత్తరార్ధస్థితత్వే పైకవాక్య
త్వాన్న వాక్యసంకీర్ణదోషః - అథానంతరం స రామః తాన్బాణాన్ స్వస్మిన్ కుంభకర్ణే అ
కించిత్కరాన కార్యకారిణః నోఘానితి యావత్ - ఆలోక్య దృష్ట్వా - ఏతేనాస్య వాలాద్య
ద్యపేక్షయా మహాసామర్థ్యసంపన్నత్వం సూచ్యతే - వాయవ్యం వాయుదేవతాకం
దివ్యాస్త్రం దధే ప్రయుక్తవాన్ - బాహుచ్ఛేదనార్థమితి భావః - పునర్వ్యాయోపి అరివ
ధూవైధవ్యేన శత్రుస్త్రీవైధవ్యే ధుర్యం ధురంధరం శత్రునాశకమిత్యర్థః * ధురో య
ఢ్ఖావితి యత్ప్రత్యయః - ఐంద్రం ఇంద్రదేవతాకమప్యస్త్రం దధే సచ్ఛిరశ్ఛేదార్థ
మితి శేషః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ ౯౩॥ రామాస్త్రవిలి॥ తతస్తపనందిరంరా

నాప్రాక్ రామాస్త్రైరిత్యర్థః రాక్షసపతేః కుంభకర్ణస్య అంగేషు బాహ్వాద్యవయవేషు దళితేషు భిన్నేషు తుంగః ఉన్నతః ఏకః భుజః బాహుః ప్రాక్ ప్రథమం ప్రత్యర్థిసేనాం బాధౌఘత్వ సైన్యసముద్ర ఇత్యుపమితసమాసః మందరగోపురదరాచల ఇవేత్యుపమా పపాత సింహాసనుద్రే నిష్పతితః ప్రవిసప్తః పరోపి భుజః ద్వితీయః సేతుర్యథా సేతురివ దదృశ ఇత్యుత్ప్రేక్షా ఛిన్నం విదారితం శిరః శిరశ్చ వ్యోమ్ని ఆకాశే త్రయః కూటాః యస్య సః త్రికూటః తస్య అనేకధాబద్ధః లంకాధిష్ఠానభూతస్య పర్వతస్య తురీయం చతుర్థం * చతురస్రయతా వాద్యక్షులోపశ్చేత్ప్రత్యయః కూటం శిఖరం అభవదితి గమ్యోత్ప్రేక్షేతి లిఙ్గానాం సంసృష్టిః - వ్యక్తిముఖార్ద్రవమ్ || ౯౪ || తదన్వి || తదను తదనన్తరం తేన కుంభకర్ణవధేన మోదముదా తేన భరితానాం ప్రాణానాం నాగహరీణాం వానరాణాం కోలాహలస్య కలకలస్య అకర్ణనేన విది

తస్య పలేంద్రజేష్వపి తుఙ్గో భుజః ప్రాగేవ కోసిపపాతమున్నగ ఇవ
ప్రత్యర్థిసేనామ్బుధౌ సింధౌ నిష్పతితః పరోపి దదృశే సేతు
ర్ద్వితీయో యథా ఛిన్నం వ్యోమ్ని శిరస్తురీయమభవత్కూ
టం త్రికూటస్య చ || ౯౪ || ౧ || తదను తదను మోదభరితహ
రికోలాహలాకర్ణనః దిక్కుమ్భకర్ణవధపరిమ్లానముఖేన ద
శముఖేన సహోదరౌ మహోదరమహాపార్శ్వౌ మహో
దయావిధాయ సమాదిష్టాః కుమారా నరాన్తకదేవాన్తకాతి
కాయత్రిశిరసస్సోపాదాయ పితుర్నిదేశం నివేశమిః పితృస
తేస్సమావిశన్నిమిషమీక భువమ్ || ౯౫ || ౨ || అజని పురస్స
మీకమనయోరుభయోర్బ్బలయోరపసిలి తేముష్టిప్రియమ

తోవిజ్ఞాతః కుంభకర్ణవధో యేన సంభోక్తః - సచాసౌ పరిమ్లానముఖః శోభాహీనవదనశ్చేతి విశేషణసమాసః - తేన దశముఖేన రావణేన - సహోదరౌ మహోదరమహాపార్శ్వౌ నామ రాక్షససేనానాయకౌ సహాయౌ రక్షకౌ విధాయ కృత్వా సమాదిష్టాః ఆజ్ఞాపితాః నరాన్తకో దేవాన్తకః అతికాయః త్రిశిరా ఇత్యుక్తాభిధానాశ్చత్వారః కుమారాః పితుః రావణస్య నిదేశం శిరసా దాయ గృహీత్వా అమీ కుమారాః పితృపతేః ప్రేతరాజస్య || ని || ధర్మరాజ పితృపతిస్సమవర్తీ పరేతరాడిత్యమరః - నివిశ్యతే త్రైనివేశః స్థానమిత్యుత్ప్రేక్షా - సమీకభువం రణభూమిం సమావిశన్ ప్రావిశన్ || ౯౫ ||
అజనీతి || పురః భూర్యయోరపి అనయోరుభయోర్బలయోః వరరాక్షససైన్యయోః సమీకం యుద్ధం అజని జాతం * జనేఃకర్తరి లుఙ్ - దీపజనేత్యాదినాచ్లేశ్చిణాదేశః - కీదృశం సమీకమిత్యత ఆహ - ఉత్సమీకం సుఖే అవదళితే సతి అన్యోన్యస్య ముష్టిభిః గజా

తేనతస్య పితృత్వగ్రహణః - అనుజీవితః అత్యర్తః రోషభరః అమర్షాతిరేకః యస్మిన్కర్మణి తత్తథో క్తం - సైనికానామమర్షాతిశయేన పునఃప్రవర్ధమానమిత్యర్థః - అమరస్య గిరిశృ ంగం సురసురేంద్రగిరిః తాదృశస్య అపూర్వకారకం మనోరథపరిపూరకం మహాకీర్తిగౌరవసం పాదకత్వేన ప్రత్యేకస్యైకవరలాభాదితి భావః - తథాయుత్సమరసముత్సుకేన సమరో త్సాహవతా పురుషేణ ప్రయుక్తం గిరిశేఖరం యావత్ - మునినా నారదేన అగ్రపృష్ఠచరమగ్రపృష్ఠపూర్వం - భూతపూర్వచరితమ్ - ఇత్యనుభూతపూర్వం యదా కదాచిజ్జాతత్వాదితి భావః - తాదృ శం యుద్ధమజనిష్టేతి సంబంధః ॥ ౯౬ ॥ మహాత్మేతి ॥ అథానంతరం వాలినందనోఽంగదః సంయ తియుద్ధే - వానరాంతకం వానరనాశకం నరాంతకం - శైలాచ్ఛైలేనేత్యర్థః - హనుమానపి దారయామాస - తథా హనూమతా ప్రసిద్ధః - సురాంతకః దేవాంతకోఽపి - పురా పూర్వం పురాంతకేన త్రిపురజయినా శంభునా - ఇవ శబ్దో వాక్యాలంకారే - ఇవేతి పదగ్రహణ

నుజీవితరోషభరమ్ । అమరస్య గిరిశృంగమపి యదాశ్రయ
పూర్వమకంపమానసముత్సుకేన మునినా యదగ్రపృష్ఠచరమ్ ॥
౯౭ ॥ స మహాత్మా లాంగలివాలినందనో నరాంతకం సం
యతి వానరాంతకమ్ । హనూమతాపి హతస్సురాంతకః పు
రాంతకేనేవ యథా పురాంతకః ॥ ౯౮ ॥ ౮ ॥ అనవరతసము
న్నతేనసన్నతేన నిహతే మహోదరే మహాగుణమధిశిరసి త్రి
శిరసి విశసితే మహాపార్శ్వే దిశి వాహినీపతిమహాస్త్ర ర
విహారరోషపరవశో నిశాచరాకారజిత మానినీకాయస్య మ
రమణీకాయస్య మాంగల్యస్య శత్రుసంగర వసుశస్త్రాస్త్రసా

మాస్త్రసామాన్యాలంకారే ష్వితిగణవ్యాఖ్యానే - అన్యథాయథేతి వాక్యార్థానాదివాక్యభేదే నవానరపుంగవదోషేమర్యాదస్యార్థాత్ - అంగదేనాంగదభార్యాత్ తుల్యావహూత్తః మానితః - హన ూమాయమకర్మణాస్యప్రస్పష్టః - వాశ్చర్యస్యాత్ ॥ ౯౭ ॥ అనంతరమితి ॥ అనంతరం నరాం తకదేవాంతకవధానంతరం - అనవరతం సమున్నతేన అహారవనగరకమార్జనకరణత్వేన నీతేన - మహోదరే నిహతేసతి తథా త్రిశిరసి మహాగుణమధిశిరసి సంగ్రామశ్లాఘ్యమ విస్తరేసతి - తథా మహాపార్శ్వే - ఆదిశబ్దః షాం తేషు రాక్షససేనానాయకేషు నిశసితేషు నిహతేషు సత్సు బహుప్రకారేణ హతేషు - విభారవిహారరోషపరవశస్సమాప్తోఽయం దశ్యాస్త్రా ంగామ్ంకరణః నిశాచరాకారః రాక్షసదేహధారిత మానినీకాయః - అంధకార పటలాభవన్నితి తదితుల్యస్త్రీనాం - అగ్నికాయః సమరమాంగల్యస్య త్రాణాయ వాంఛితే నసహ ॥ ౯౮ ॥
సుత్రామాగోత్రక్షిద్వజ్రేణాసహోవృత్రహావృషత్యమరః - వృత్రాసురవధేతుల్యవ

మా-సుమిత్రాసుతేన లక్ష్మణేన సహ విచిత్రం ఆశ్చర్యకరం ఆయోధనం వితేనే జన్యమకరోదిత్యర్థః ॥ ౯౮ ॥ స ఇతి ॥ సః సౌమిత్రిశ్చ సుచిరం అతిచిరకాలం నియుధ్య యుద్ధం కృత్వా-తమతికాయమీశవరాత్ బ్రహ్మవరాత్-అవధ్యః వధితుమశక్య ఇత్యేవమనిలగిరా వాయువచనేన విబుధ్య జ్ఞాత్వా - పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే- విధేరస్త్రం బ్రహ్మాస్త్రం అథ తత్ప్రాయుఙ్క్త-అథానేన బ్రహ్మాస్త్రేణ దళితం ఛిన్నం సత్-దివి అంతరిక్షే సముత్పతితం సముద్గతం-తత్ ప్రసిద్ధం అతికాయశిరః-జగతాం లోకానాం అధికాం బహుళాం రాహుభీతిం రాహురయమితి భ్రాంతిసముత్పన్నాం భీతిమతనుత అకరోత్. అత్రాతికాయశిరసి రాహుభ్రమాద్భ్రాంతిమదలంకారః ॥ శ్లో ॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయే పిహితాత్మని । ఆరోప్యమాణానుభవో యత్ర స భ్రాంతిమాన్మతః ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౯౯ ॥ అనునీయేతి ॥ అథానంతరం సంప్రసిద్ధః-రావణిః ఇంద్రజిత్ దివ్యంగసహోదరకుమారవధశ్రవణజనితశోకవిహ్వలం పితరం రావణం అనునీయ-న తాతమోహః

సుమిత్రాసుతేన సహ వితేనే విచిత్రమాయోధనమ్ ॥

౯౮ ॥ ప ॥ స చ సుచిరం నియుధ్య తమవధ్య ఇతీశవరాదనిలగి
రా విబుధ్య పునరస్త్రమథ.త్మవిధేః । దళితమనేన తద్దివి సము
త్పతితం జగతామతనుత రాహుభీతిమధికామతికాయశిరః ॥

౯౯ ॥ ప ॥ అనునీయ రావణిః రథోద్విధురం పితరం దధత్పృ
షుసమీకధురమ్ । సరథిస్సమేత్య సధనుశ్శరధీ చలితశ్చమూ
భిరభిదాశరథీ ॥ ౧౦౦ ॥ గ ॥ ఆగత్య సమరమరాతిజయమ
నోరథాయ రథాభిరక్షాం రక్షాంసి పరితః పరికల్ప్య ప్ర

గంతుమహాసీత్యాదినా సనాథాయ పృషుసమీకధురం మహాగణభారం దధత్ సన్నః యుద్ధసన్నద్ధ ఇత్యర్థః * నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః-రథీ రథారూఢః సహధనుషా సధనుః కార్ముకధరశ్చ సన్-శరధీ తూణీరౌ సమేత్య ధృతేత్యర్థః- శరాః ఇషవో ధీయంతే అనయోరితి శరధీ * కర్మణ్యధికరణే చేతి కిప్రత్యయః ॥ ని ॥ తూణోపాసంతూణీరనిషంగా ఇషుధిర్ద్వయోరిత్యమరః-చమూభిః సేనాభిస్సహ - అత్ర సహశబ్దప్రయోగేపి తదర్థగమ్యతాయాం వృద్ధో యూనేతి జ్ఞాపనాత్ తృతీయా - దాశరథీ అరామలక్ష్మణౌ అభిముఖ్యేనేత్యర్థః * అభిరభాగ ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా-చలితః ప్రవృత్తః-ప్రమితాక్షరావృత్తం ॥ ౧౦౦ ॥ ఆగత్యేతి ॥ సమరం యుద్ధమాగత్య ప్రవిశ్య-అరాతిజయమనోరథాయ శత్రుజయమనోరథసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః-రథాభిరక్షాం నిజరథగుప్తిముద్దిశ్యేతి శేషః-పరితస్సమంతాత్ రక్షాంసి రాక్షసాన్ పరికల్ప్య నియోజ్య - హవిషా ఆజ్యాదినా ప్రగతో దక్షిణం ప్రదక్షిణంశి

ప్రభృతిత్వాదవ్యయీభావః ప్రదక్షిణం శిఖాజ్వాలా యస్యతం॥ ని॥ ఘృణిజ్వాలే అపి శి
ఖే ఇత్యమరః - ఏతేనాస్య జయప్రసక్త్వం సూచ్యతే - తదుక్తం * ఇత్థం ప్రదక్షిణగతో హు
తభుజ్నృపస్య ధాత్రీం సముద్రరశనాం వశగాం కరోతీతి శిఖావంతమగ్నిం ప్రత్యర్పస్య
సంతప్య హిచ - మంత్రాధిగతవివిధశస్త్రాణి మంత్రసామర్థ్యసంప్రాప్తనానావిధా
స్త్రాణి దధానో ధారయన్ - తిరోధానేనాంతర్ధానేన గగనగతోంతరిక్షవర్తీ సన్నేవ - నిశి
తముఖైస్తీక్ష్ణాగ్రైశ్శిలీముఖైర్బాణైః నిఖిలమనీకహతిం అశేషచమూమర్మచ్ఛేదం
నిర్వర్త్య కృత్వా * నిర్గతస్త్రింశతోంగులిభ్య ఇతి నిస్త్రింశః ఖడ్గవిశేషః ॥ ని ॥
తూణ్యాం ఖడ్గే తు నిస్త్రింశ చంద్రహాసాసిరిష్టయ ఇత్యమరః - క్రమః పరిపాటీ య
స్య స తథోక్తః - ఖడ్గవిభేదకస్సన్నిత్యర్థః - క్రవ్యాదాం పక్షిణః - వ్యాధో లుబ్ధక
ఇవేత్యుపమా॥ ని॥ వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధకశ్చ స ఇత్యమరః - హరీ
న్వానరాన్విధురీచకార మూర్ఛితానకరోదిత్యర్థః ॥౧౦౧॥ సహేతి ॥ అయం రావణిః
సహలక్ష్మణేన సహలక్ష్మణం * తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః - వోపసర్జ

త్యర్ప్య చ హవిసా ద్రక్షిణశిఖం శిఖావన్తం మన్త్రాధిగతవివిధ
శస్త్రాణి దధానస్తిరోధానేన గగనగత ఏవ నిశితముఖైశ్శిలీము
ఖైర్నిర్వర్త్య నిఖిలమనీకహతిం నిస్త్రింశక్రమః క్రవ్యా
దాం వ్యాధ ఇవ హరీన్విధురీచకార॥౧౦౧॥ వ॥ సహలక్ష్మణం
తమపి దాశరథిం పరుషో నిదాఘ ఇవ పద్మసరః॥ వికలాశయం
విధురసత్త్వమయం విరచయ్య ధామ చ జగామ శనైః ॥
౧౦౨ ॥ వ ॥ తుతార్కభవతేజసి తుపితరామచన్ద్రద్యుతౌ

నస్యేతి వికల్పాత్సహశబ్దస్య సత్వాభావః - తం దాశరథిం శ్రీరామమపి పరుషస్తీక్ష్ణః ని
దాఘో గ్రీష్మకాలః ॥ ని ॥ నిదాఘో గ్రీష్మకాలే స్యాదుష్ణస్వేదాంబునోరపీతి విశ్వః - ప
ద్మసరః కమలాకరం - శరైః వికలాశయం వ్యాకులమానసం - అన్యత్ర కలుషితాధార
ప్రదేశంచ ॥ ని ॥ ఆయశస్స్యాదభిప్రాయే మానసాధారయోరపీతి విశ్వః - విధురసత్త్వం
విశ్లిష్టశక్తిం - అన్యత్ర విహ్వలజలజంతుకంచ ॥ ని ॥ విధురం ప్రత్యవేతే స్యాత్కష్టవిశ్లిష్ట
యోరపీతి వైజయంతీ - విరచయ్య కృత్వా ల్యపి లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - శనైః మం
దం కృతకృత్యత్వాదితి భావః - ధామ గృహం జగామ ప్రాప - శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా
ప్రమితాక్షరావృత్తం॥ ౧౦౨॥ తుతేతి ॥ తుతార్కభవతేజసి నిర్వాపితసుగ్రీవప్ర
తాపే తిరస్కృతసూర్యజనితప్రకాశే చ - తుపితా సంకుచితా రామ ఏవ చంద్రస్తస్య
ద్యుతిః శోభా యస్మిన్ తస్మిన్ తథోక్తే - అస్మిన్ ఘనే మహాత్మనీంద్రజిత్యేవ ఘనే మేఘే విశిఖ
వృష్టిం శరసంపాతం తామేవ వృష్టిం విముచ్యత్యక్త్వా నిగతే సతి - తదా తస్మిన్ తత్సదృశ యు

వాహినీ నదీ సేనా చ ॥ ని ॥ సేనానద్యోశ్చ వాహినీత్యపి వైజయన్తీ - అదీప్తః అప్రకాశః నళః నళాఖ్యః కపినాయకః - అన్యత్ర నళాః పోటగళాఖ్యతృణవిశేషాః యస్మిన్ ॥ ని ॥ నళః పోటగళే రాజ్ఞి పితృగతే కపీశ్వర ఇతి విశ్వః - అస్ఫురన్నదీప్యమానః కుముదః కపిః అన్యత్ర అస్ఫురంతి అనుల్లసంతి కుముదాని కైరవాణి యస్మిన్ ॥ ని ॥ కుముదం కైరవే రక్తపంకజే కుముదః కపౌ పావకే ఇతి విశ్వః - అస్తౌ నష్టప్రాయౌ నీలో నీలాఖ్యకపినాయక ఏవ ఉత్పలం యద్వా - అస్తౌ నీలోత్పలౌ నీలోత్పలనామానౌ కపినాయకౌ - అన్యత్ర నిష్టకృష్ణం దీవరాణి చ యస్మిన్ ॥ ని ॥ నీలః కపీశే ద్రుభేదే కృష్ణే నాతద్వతి త్రిష్వితి నానార్థరత్నమాలా - సముత్తరళమతిచంచలం స్థితివిధురం జీవనం జీవితం - అన్యత్ర ఉద్వేజితజలం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథేతి సర్వత్ర క్రియావిశేషణం - సమభవత్ ఉక్తరీత్యా శకలితాభూదిత్యర్థః - శ్లేషసంకీర్ణసావయవరూపకం - పృథ్వీవృత్తమ్ ॥ ౧౦౩ ॥ అచలమితి ॥ అథ సేనామూర్ఛానంతరం - హనూమతి జాంబవతః వరాపరజ్ఞస్య ఋక్షరాజస్య నియోగాత్ నిదేశవచనాత్ ఓషధీనామచలం సంజీవిన్యాద్యోషధిపర్వతం సలీలమనా

విముచ్య సతి నిగర్జతి విశిఖవృష్టిమస్మిన్ ఘనే । అదీప్తనళము
స్ఫురత్కుముదమస్తనీలోత్పలం సముత్తరళజీవనం సమభ
వత్తదా వాహినీ ॥ ౧౦౩ ॥ వ ॥ అచలమథ సలీలమోషధీనాం హ
రతి హనూమతి జాంబవన్నియోగాత్ । విచలితమభవద్బలం
విశల్యం విబుధమనోపి విధూతశోకశల్యమ్ ॥ ౧౦౪ ॥ గ ॥ పు
నస్తేన సహజతేజోభరితేన దవానలేన వానరబలేన దహ్యా

యాసం యథా తథా - ఆహరత్యానీతవతి సతి - బలం వానరసైన్యం విశల్యం శల్యరహితం సత్ విచలితమభవత్ పునర్యుద్ధసమృద్ధోత్సాహమభూదిత్యర్థః - తథా విబుధానాం శ్రీరామజయకాంక్షిణాం సురాణాం మనోపి ॥ ని ॥ విబుధాస్సురపండితా ఇత్యమరః - విధూతం విహతం శర ఏవ శల్యం యస్య తథోక్తం వానరసైన్యప్రబోధేన విబుధాస్సంతుష్టాంతఃకరణా బభూవురిత్యర్థః - అత్ర సైన్యవిబుధమనసోః కేవలప్రకృతత్వాత్తుల్యయోగితా భేదః - పుష్పితాగ్రా వృత్తం ॥ ౧౦౪ ॥ పునరితి ॥ పునర్భూయోపి సహజతేజోభరితేన నైసర్గికప్రభావపరిపూర్ణేన అన్యత్ర స్వాభావికార్చిస్సంపన్నేన ॥ ని ॥ తేజోనలే ప్రభావే హ్న్యోజ్యోత్స్యార్చిషి రేతసీతి వైజయంతీ - దవానలేన వనవహ్నినేవ వానరబలేన దహ్యమానాం భస్మీక్రియమాణాం దరీం గిరిగుహామివ పురీం లంకామపహాయ త్యక్త్వా పంచాననం సింహమివ ఏత్యనేశే వేయముపమా - పఙ్క్త్యాననని దేశతః రావణాజ్ఞా వచనాత్ చలితం యుద్ధాయ ప్రవృత్తం అఖిలలోకానశేషభువనాని ప్రకంపయతి నిపీడయతి నిజభుజబలేనేతి తథోక్తం - అకంపనం అకంపనాఖ్యం రాక్షససేనానాయకం - తథాపి

హతప్లవంగసంఘం నిహతవానరనివహం - ప్రజంఘురిత్యర్థాపత్తిగ్రాహ్యః సా - అంగద
భుజప్రతాప ఏవ అనలః తస్మిన్ - శలభాః పతంగాః - నిశమ్య అంగదబాహుపరాక్రమ
హతానాకర్ణ్యేత్యర్థః ॥ ౧ ॥ సహసాపతంగశలభావిత్యుపరి - లభామైందద్వివిదాభ్యాం
మైందద్వివిదాఖ్యవానరపతిభ్యాం అవదారితౌ వినిహతౌ మహారథౌ ॥ శ్లో ॥ ఇత్యాత్మానం సా
రథించాశ్వాన్ రక్షన్యుద్ధ్యేత యోనరః - సమహారథసంజ్ఞస్స్యాదిత్యాహుర్నీతికోవి
దా ఇత్యుక్తలక్షణౌ - శోణితాక్షవిరూపాక్షౌ శోణితాక్షవిరూపాక్షనామానౌ రాక్షససే
నానాయకావపి నిశామ్య దృష్ట్వా - కోపాకులితాభ్యాం అమర్షణాభ్యాం పరుషః
అత్యుద్ధతః సంరంభః యుద్ధసంభ్రమః ఉద్యమో వా ॥ ౨ ॥ అత్రాంతరే ఇత్యర్థః సూయాతు
సంరంభస్సంభ్రమోత్కోప ఇతి చామరః - కుంభనికుంభౌ నామ కుంభకర్ణపుత్రౌ మ
హావీరౌ కర్తౌ బాహుబలానిబహూన్ స్తానసముత్తంభ్య సాటోపముద్ధృత్య రాఘవభుజాభ్యాం
శ్రీరామబాహుభ్యాం సుబాహుమారీచావివ విశ్వామిత్రయాగసంరక్షణవేళాయామి

మానాందరీమివపురీముపహాయపఞ్చాననమివపఙ్క్త్యనన
నిదేశతశ్చలితమఖిలభువనప్రకమ్పనమకమ్పనమాహతప్ల
వంగసఙ్ఘం ప్రజఘ్నుమఙ్గదభుజప్రతాపానలశలభావుభావపి
నిశమ్య నిశామ్య ద్వివిదమైన్దావదారితౌ మహారథౌ శోణి
తాక్షవిరూపాక్షావపి కోపాకులితాభ్యాం పరుష సంరంభా
కుమ్భనికుమ్భౌ మహావీరౌ సముత్తంభ్య బాహూ సుబాహు
మారీచావివ రాఘవభుజాభ్యాం సుగ్రీవహనూమద్భ్యామ
ద్భుతం యుద్ధముత నిపాతాన్ ॥ ౧౦౫ ॥ వ ॥ భూమావాతతః ప్ల
వగరాజభుజేన విద్ధమాలోక్య కుంభముసహోవిరహం తదీ

తిభావః - రాఘవస్య భుజాభ్యాం భుజప్రాయాభ్యాం సుగ్రీవహనుమద్భ్యాం సహ - అ
ద్భుతమాశ్చర్యజనకం - యుద్ధం అతనిషాతాం కృతవంతౌ కుంభస్సుగ్రీవేణ నికుంభో హ
నుమతేతియథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - సచోక్తో యథాసంఖ్యమనుదేశ ఉద్దిష్టానాం క్రమేణ య
త్ ౧౦౬ ॥ భూమావితి ॥ తతస్తదనంతరం ప్లవగరాజభుజేన సుగ్రీవబాహునా విద్ధం ప్ర
హృతమత ఏవ భూమౌ పతితమితి శేషః - కుంభమాలోక్య దృష్ట్వా తదీయం విరహం వియో
గం - నసహత ఇత్యసహో నసహిష్ణుః * పచాద్యచ్ - నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః -
అనిలసూను నా హనుమతా నిహతః నికుంభః శోకాత్ భ్రాతృవిరహజనితవిషాదాద్ధేతోః
తనాఽపయుక్తం కుంభనామయుక్తం అమరీస్తనకుంభం అమరాంగనాకుచకుంభ
మేవ అగాత్ భ్రాతృవిరహాసహతయా తన్నామగంధసంబంధామరీకుచకుంభం ప్రా
పేత్యర్థః - అత్ర రణాభిముఖమరణహేతుకస్వర్గప్రాప్తేః అమరీకుచకుంభసంగమస్య శోక

హేతుత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - వసంతతిలకావృత్తమ్॥౧౦౬॥ తత ఇతి ॥ తదను కుంభనికుంభవధానంతరం - కుపితేన క్రుద్ధేన రావణేన ఆకారణమాహ్వానం యస్య తం రావణేనాహూతమిత్యర్థః ॥ ని ॥ హూతిరాకారణాహ్వానే ఇత్యమరః - తథా రణవాహే సమరక్రియానిర్వాహే విషయే నియుక్తమాజ్ఞాపితం - అత ఏవాఖిలవాహినీభిర్యుక్తం చతురంగసైన్యసమేతమిత్యర్థః - ఆహవాటోపముఖరం రణాడంబరారభటసముత్స్ఫుటసింహనాదం ఖరాత్మజం ఖరతనయం మకరాక్షం ఇక్ష్వాకస్య ఇక్ష్వాకువంశోద్భవస్య శ్రీరామస్య శరో బాణః విపక్షం శత్రుపక్షమపి తం సపక్ష ఏవ సబంధుస్సన్నేవేతి విరోధః - సచ సగరుదేవేతి పరిహారాద్విరోధాభాసః - జనయితుః జనకస్య ఖరస్య సమక్షం సమీపమనయత్ ప్రాపయామాస - మకరాక్షోపి నిహత ఇత్యర్థః॥౧౦౭॥ కృత్వేతి॥ అథో మకరాక్షవధానంతరం మహాభుజః అపరిచ్ఛిన్న

యమ్ । శ్లో॥ కాదగాదనిలసూనుహతో నికుంభః స్తన్నామ
యుక్తమమరీస్తనకుంభమేవ ॥ ౧౦౬ ॥ గ ॥ తతః కుపితరా
వణాకారణం రణవాహనియుక్తం యుక్తమఖిలవాహినీభి
రాహవాటోపముఖరం ఖరాత్మజం మకరాక్షమైక్ష్వాకశ
రోపి విపక్షమపి సపక్ష ఏవ సమక్షమనయజ్జనయితుః॥౧౦౭॥
వ ॥ కృత్వా మూర్ధని శాసనం పితురథో గత్వా రణం రావణి
ర్హుత్వాత్ర మహాభుజో హుతభుజం ధృత్వా మహాస్త్రా
ణి చ । స్థిత్వా వ్యోమ్ని మాయయా శరచయం త్యక్త్వా చ భి
త్త్వా చమూం బుధ్వా రాఘవకోపమాప సహసా లఙ్కామలం
కాతరః ॥ ౧౦౮ ॥ గ ॥ తతః ప్రతీచః ప్రతీహారాదయం ప్రాప్తి

భుజబలశాలీత్యర్థః - రావణిరింద్రజిత్ - పితుః రావణస్య శాసనమాజ్ఞాం మూర్ధని శిరసి - విభాషా జిశ్యోరితి వికల్పాదంశ్లోపాభావః - కృత్వా ధృత్వేత్యర్థః - రణం రణరంగం గత్వా - తత్ర రణరంగే హుతభుజం అగ్నిం హుత్వా మహాస్త్రాణి దివ్యాస్త్రాణి చ ధృత్వా మాయయా అంతర్ధానశక్త్యా వ్యోమ్ని అంతరిక్షే పూర్వవదల్లోపాభావః - స్థిత్వా శరచయం బాణపరంపరాం చ - త్యక్త్వా అభివృష్య - చమూం వానరసేనాం భిత్త్వా తతో రాఘవస్య కోపం కోపోదయం బుధ్వా జ్ఞాత్వా అలమత్యంతం కాతరో భీతస్సన్ సహసా శీఘ్రం - స్వరాదిపాఠాదవ్యయమిత్యాశ్శాకటాయనః - లంకామావ ప్రవివేశ - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥౧౦౮॥ అ॥ అథ నికుంభిలాం హోతుకామః ప్రత్యగ్ద్వారేణ నిర్గచ్ఛన్నింద్రజిత్ప్లవగమసవిఘాతుకం రామలక్ష్మణయోరుద్యోగం దృష్ట్వా తన్నివారణార్థం మాయాం ప్రకటితవానిత్యాహ॥ తత ఇతి॥ తతః పురప్రవేశానంతరం ప్రతీహా.

యతే విమోహ్యతే నేన పరమానసమితి ప్రతిహారః కైతవః సప్రయోజనమస్య ప్రాతిహారికో మాయావీత్యర్థః. ప్రయోజనమితి ఠక్. అయమింద్రజిత్ ప్రతీచః ప్రతీహారాత్ ప్రత్యగ్ద్వారాత్॥ని॥ స్త్రీ ద్వాద్వారం ప్రతీహార ఇత్యమరః. నిర్గత్య ఆంజనేయస్య హనూమతః పురతః పురస్తాత్. అసినా ఖడ్గేన మాయామయీం మిథ్యారూపాం కాంచిన్మైథిలీం సీతాం నికృత్య ఛిత్వా. అతః ఆకులీకృతమానసే వ్యాకులీకృతాంతఃకరణే తస్మిన్నాంజనేయే. ఇదం సీతావధకృత్యం ఆకస్మికమకస్మాదాగతమింద్రజాలమివేత్యర్థః. అతథ్యమసత్యమపి తథ్యం సత్యం విబుధ్య జ్ఞాత్వా॥ని॥ సత్యం తథ్యమృతం సమ్యగమూని త్రిషు తద్వతీత్యమరః. చిరాయ చిరకాలం విభక్తి ప్రతిరూపకమవ్యయమేతత్॥ని॥ చిరాయ చిరరాత్రాయేత్యమరః. నియుధ్య యుద్ధం కృత్వా నిరాశే ఆశారహితే నివృత్తే నిర్గతే సతి. విద్వేషిణ ఏవ పశవః తేషాం విశసనే విదారణే ఆరంభః ఉద్యోగః అస్యాస్తీతి తథోక్తః. యద్వా విద్వేషిత్విచ్ఛగః. ఇంద్రజిత్ పశువిశసనమారభతేతాం చీత్యనే

హరిః కో నిగదత్యేవం నికృత్యాసినా కాంచిదాంజనేయస్య పురతో మాయామయీం మైథిలీమాకులీకృతమానసే తస్మిన్నాకస్మికమిదమతథ్యమపి తథ్యమేవ విబుధ్య నియుధ్య చిరాయ చిరాశే నివృత్తే విద్వేషిపశువిశసనారమ్భనికుమ్భిలాం సమాసాద్య సద్యః ప్రావర్తయత సత్త్రీమతివిచిత్రమ్॥౧౦౯

గ॥ తదను హనూమతః ప్రతినివృత్తాద్దుర్వృత్తాంతమిమమాకర్ణ్య విదీర్ణమానసో మానసచర ఇవ రాజహంసో వజ్రనిర్ఘోషాద్విషాదాకులో రాజహంసస్సంసది నిపత్య సౌ

తితథోక్తస్సన్. నికుంభిలాం నికుంభిలాఖ్యహోమస్థానస్థలవిశేషమాసాద్య ప్రాప్య సద్యస్తదానీమేవాతిచిత్రమత్యంతాద్భుతం సత్త్రం పరమారణయాగం. ప్రావర్తయత ప్రవర్తయామాస ఉపక్రాంతవానిత్యర్థః॥౧౦౯॥ తదన్విత్తి॥ తదనుష్ఠం ద్రజితః నికుంభిలా ప్రవేశానంతరం. ప్రతినివృత్తాత్ ప్రత్యాగతాత్ హనూమతః ఇమం వృత్తాంతం మైథిలీవధరూపవార్తా॥ని॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః. ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా విదీర్ణమానసో విదళితహృదయః. అత ఏవ వజ్రనిర్ఘోషాత్ స్ఫూర్జథోః॥ని॥ స్ఫూర్జథుర్వజ్రనిర్ఘోష ఇత్యమరః. విదీర్ణమానసః తస్య తదుద్వేజకత్వాదితి భావః. మానసచరః మానససరోవర్తీ॥ని॥ మానసం సరసి స్వాంత ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః. రాజహంసః కలహంస ఇవ విషాదాకులః విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాభావచింతనైరిత్యుక్తలక్షణవిషాదపర్యాకులస్సన్. రాజహంసో నృపశ్రేష్ఠః రామః॥ని॥ రాజహంసో నృపశ్రేష్ఠే కాదంబకలహంసయోరితి విశ్వః. సంసది వాన

రసమితా॥ ని॥ సభాసమితిసంసద ఇత్యమరః - నిపత్య భువి వర్తితాద్వ - సౌమిత్రిణా సమా శ్వాస్యమానః॥ శ్లో॥ శుభే వర్త్మని తిష్ఠంతం త్వామార్య విజితేంద్రియమ్ । అనర్థేభ్యో న శక్నోతి త్రాతుం ధర్మో నిరర్థక ఇత్యాదినీతివచనైః సమాధీయమానః - కరుణం దీనం నిశ్వస్య - విశ్వస్య ప్రపంచస్యాపి తిరపి సకలలోకనిగ్రహానుగ్రహసమర్థోపీత్య ర్థః - సః రామః విధురో నిక్లిష్టస్సన్ వ్యలాపీత్ విలలాప॥ ని॥ విధురం ప్రత్యపేతే స్యా త్కష్టవిశ్లిష్టయోరపీతి వైజయంతీ॥౧౧౦॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ జజ్ఞ ఇతి॥ తత్తస్మాత్ తేన ప్రకారేణేత్యర్థః - అత్రభవతీ పూజ్యా సీతా అత్రభవతీ వ్యాఖ్యాతా - జనకస్య రాజ్ఞో యజ్ఞే అరణేః నిర్మంథనదారువిశేషాత్ - శిఖా అగ్నిజ్వాలేవేత్యుపమా - ఏతేన పరమ పతివ్రతాత్వమయోనిజత్వం చ సూచ్యతే॥ ని॥ శిఖా జ్వాలే అపి శిఖేత్యమరః - ధరణ్యాః హలముఖాకృష్టాయాః భూదేవ్యాః చిరాయ చిరకాలేన జజ్ఞే ప్రాదుర్బభూవ - తథా మనోః వైవస్వతమనోః వంశే కులే సకలలోకశ్లాఘ్య ఇతి భావః - వధూః స్నుషా దశరథ మహారాజస్యేతి భావః - యద్వా వధూః జాయా ఆత్మన ఇతి శేషః - అభవత్ జాతా॥ ని॥ వ

మిత్రిణా సమాశ్వాస్యమానస్సకరుణం నిశ్వస్య విశ్వస్యాప
తిరపి విధురో వ్యలాపీత్ ॥ ౧౧౦ ॥ వ॥ జజ్ఞే తదత్రభవతీ జన
కస్య యజ్ఞే దేవ్యాశ్చిరాయ ధరణేరరణేశ్శిఖేవ । వంశే మనో
రపి వధూరభవత్క్రమస్య ద్రామస్తథాపి విధినా రచితో విరా
మః॥౧౧౧ ॥ వ ॥ యత్నో ముధా భవతి యత్ర సమీరసూ
నోర్లంఘనం నలోపి నవసేతునిబన్ధనాయ । భూరేవ పావకశ

ధూర్జాయాస్స్నుషా చేత్యమరః - అన్యత్క్రముత్పత్తిగృహప్రవిష్టగృహయోః రత్యంతశ్లా ఘ్యస్స్వా వక్తవ్యమన్యత్క్రమపి నాస్తీత్యర్థః - రామ ఇత్యాత్మనిర్దేశః అఖండితమ హ్యద్భ్యోతనార్థః - విధినా దైవేన॥ ని॥ విధిర్విధానే దైవే చేత్యమరః - విగతా రామా సుం దరీ యస్య విరామో విగతభార్యః - రచితః కృతః దైవయోగో న కస్యాపి లంఘనీయ ఇతి భా వః॥ ని॥ సుందరీ రమణీ రామేత్యమరః - వసంతతిలకావృత్తం॥ . . . .

౧౧౧॥ యత్న ఇతి॥ యత్ర శోకజలధౌ సమీరసూనోః హనుమతః యత్నః ఉల్లం ఘనోత్సాహః ముధా వ్యర్థో భవతి - యేన తరితుం శక్యో న భవేదితి భావః - తథా నలోపి ప్రసిద్ధసేతునిర్మాతాపి నవసేతునిబంధనాయ నూతనసేతునిర్మాణాయ - నాలం న ప ర్యాప్తః - సోపి తరణోపాయకరణసమర్థో న భవతీత్యర్థః ✱ నమస్స్వస్తీత్యాది నా చతుర్థీ - తథా పావకశరః ఆగ్నేయాస్త్రము పి దూరే వర్తతాం ఇతి శేషః - సోప్యేనం శోషయితుం న శక్త ఇత్యర్థః - తత్తస్మాత్ కారణాత్ దురతిక్రమః దుస్తరోయం వర్తమా నః - తవ శోకజలధిః త్వన్నిమిత్తకోయం శోకసాగరః - కేనోపాయేన లంఘనీయః ఉక్తో పాయైః ప్రసిద్ధైర్నావస్తరితుం శక్యః - అయం తు న కేనాప్యుపాయేన తరితుం శక్య ఇతి

ర్థః॥-అతఏవ ప్రావమానాత్ప్రసిద్ధోపమానాదస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః* ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్సఏవస ఇతిలక్షణాత్ వృత్తం పూర్వవత్ ॥౧౧౨॥ ఇతీతి ఇత్యేవమాదిపరిదేవమానం విలపంతం॥ ని॥ విలాపః పరిదేవనమిత్యమరః - ఏనం శ్రీరామం విదితాసురమాయావిశేషః- విజ్ఞాతరాక్షసమోహనవ్యాపారవిశేషః విభీషణస్సమాగత్య సన్నిధిం ప్రత్యాగత్య- దేవస్వామిన్ శ్రీరామ భవతోపి మాయానియంతుః పరమపురుషస్యాపీతి భావః- అస్థానే అశోచనీయస్థానే సీతావధస్య మాయికత్వాదితి భావః- కరుణం నరి- కరుణశబ్దాగచ్- ఇదమేతదవస్థాంతరం గతాభేదః కింకిమర్థం- దుర్దశాపన్నత్వేన వర్తితవ్యమిత్యర్థః- కిం తు నిరంతరాయం నిర్విఘ్నం యథాతథా మఖనిర్వర్తనాద్యస్య విజయహేతుమంత్రనిష్పాదనార్థం- పురందరారిణా ఇంద్రజితా కృతమాచరితం- ఏతత్సీతావధరూపకృత్యం- కృతకం కృత్రిమం- అసత్యమేవేతియావత్-

రోదురతిక్రమోయంతతే- నశోకజలధిస్తవలఙ్ఘనీయః ॥
౧౧౨ ॥ ౪ ॥ ఇత్యాదిపరిదేవమానమేనం విదితాసురమా
యావిశేషో విభీషణస్సమాగత్య దేవ భవతోపి కిమిదమస్థానే
కరుణమవస్థాన్తరం నిరన్తరాయం మఖనిర్వర్తనాయ పురన్దరా
రిణా కృతం కృతకమేవైతదవధారయ ధారయ మనసి ధైర్య
మిత్యభిధాయ తద్వధాయ పురోధాయ లక్ష్మణం తస్య నా
దేవనికుమ్భిలాం బలైస్సహోపరురోధ ॥ ౧౧౩ ॥ ౫ ॥
హరికులారవతశ్చలితస్తతో గిరిదరీకుహరాదివ కేసరీ । అప
రిపూర్యముపాహవమాహవం సవిదధే బలశాసనశాసనః॥

అవధారయ జానీహి- అతః మనసి స్థైర్యం నిర్వికారత్వం- మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుష్వవికారతా- ధారయ స్వీకుర్విత్యేవమభిధాయ ఉక్త్వా- తస్యేంద్రజితః వధాయ సంహారార్థం లక్ష్మణం పురోధాయ పురస్కృత్య తత్ర నా దేవ తస్మిన్నేవ నికుంభిలాం నికుంభిలాఖ్యస్థానం బలైర్వానరసైన్యైస్సహ ఉపరురోధ నిరుద్ధవాన్॥ ౧౧౩॥ హరీతి॥ తతః ఉపరోధానంతరం- సప్రసిద్ధః బలం నామ దానవం శాస్తీతి బలశాసనః ఇంద్రః తం శాస్తీతి బలశాసనశాసనః ఇంద్రజిత్ * ఉభయత్రాపి కర్తరి ల్యుట్- హరికులారవతః కపిసైన్యకోలాహలాద్ధేతోః - గిరిదరీకుహరాత్ పర్వతగుహాగహ్వరాత్- కేసరీ సింహ ఇవ చలితో నిర్గతస్సన్- ఉపాహవాన సదసం మదర్షాకృతాముపేక్షాణ ఆసమంతాజ్జుహోత్యస్మిన్నిత్యాహవః యాగః * హ్వాదోరవిజుహోతేరప్రత్యయే గుణాభావశ్చాతమపరిపూర్య అసమాప్యైవ- ఆహూయంతే శత్రవోస్మిన్నిత్యాహవం యుద్ధం చకార * ఆజియుద్ధ ఇతి హ్వాయతేర్ధాతోరప్రత్యయః- సంప్రసారణం॥

ని॥ ఆహవస్సంగరే యాగ ఇతి విశ్వః - విదధే చకార - ద్రుతవిలంబితం వృత్తం॥ శ్లో॥ ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌ భరౌ ఇతి లక్షణాత్॥౧౧౪॥ వాతూలఇతి॥ తతః తదనంతరం మాయాం పరవ్యామోహకవ్యాపారం వేత్తీతి మాయావిత్ రావణసుత ఇంద్రజిత్ - తూలానాం వాతూలో వాతసమూహ ఇవేత్యుపమా * వాతాచ్చేత్యూలప్రత్యయః - రణాజిరే రణాంగణే॥ ని॥ అంగణం చత్వరాజిర ఇత్యమరః - వానరాణాం విద్రావయతీతి విద్రావణః నిరాసకః అభవత్ శరవర్షేణ వానరాన్ కాందిశీకాంశ్చకారేత్యర్థః॥౧౧౫॥ అనుపదమితి॥ అనుపదమనంతరం - అనీకోన్మథనే వానరసైన్యవిదారణే సంరంభః కోపః సంభ్రమో వా యస్య తం॥ ని॥ సంరంభస్సంభ్రమే కోప ఇతి శబ్దార్ణవః - సంవర్తసమయమదాంతం ప్రళయకాలోద్భటం॥ ని॥ సంవర్తః ప్రళయః కల్ప ఇత్యమరః - కృతాంతం యమమివ స్థితమిత్యుపమా॥ ని॥ కృతాంతౌ యమసిద్ధాంతావిత్యమరః - స్యందనగతం రథారూఢం సంక్రందనజితమింద్రజితం గంధవహనందనస్య హనూమతః స్కం

౧౧౪॥ వ॥ వాతూల ఇవ తూలానాం వానరాణాం రణాజి
రే। విద్రావణస్తతో మాయావిద్రావణసుతోఽభవత్॥
౧౧౫॥ గ॥ అనుపదమనీకోన్మథనసంరబ్ధం సంవర్తసమయ
దురాంతం కృతాంతమివ సమాపతంతం స్యందనగతం సంక్ర
ందనజితం గంధవహనందనస్కంధవర్తీ సౌమిత్రిః ప్రవర్తితతీక్ష్ణశిత
శరధారశ్శతధారపాణిరివ జంభమస్తంభయత్॥
౧౧౬॥ వ॥ వికస్వరముదోత్కటం ప్రచురవీరవాదోద్భటం
పతత్త్రుటితకంకటం ప్రతిహతాస్త్రమస్త్రేణచ। జగ

ద్వర్తీ స్కంధారూఢః సౌమిత్రిః లక్ష్మణః - ప్రవర్తితాః ప్రయుక్తాః నిశితాః తీక్ష్ణాః శరధారాః శరపరంపరా యేన సతథోక్తస్సన్ - జంభం జంభాఖ్యమసురం శతధారం వజ్రం యస్య శతధారపాణిరింద్ర ఇవేత్యుపమా * ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః॥ ని॥ శతకోటిస్స్వరుశ్శంభురితి పర్యాయేష్వమరః - అస్తంభయత్ ఉపరురోధ * స్తంభు రోధన ఇతి స్తంభుధాతోర్ణిజంతాల్లఙ్॥౧౧౬॥ వికస్వరేతి॥ వికస్వరః వికసనశీలః ప్రతిపదం ప్రవర్ధమాన ఇతి యావత్॥ ని॥ వికాసీతు వికస్వర ఇత్యమరః * స్థేశభాసపిసకసో వరజితి వరచ్ ప్రత్యయః॥ - తేన ముదేన దర్పేణ ఉత్కటము ద్రిక్తం - ప్రచురవీరవాదైః భింధిభింధీత్యాది ప్రభూతవీరాలాపైరుద్భటముజ్జృంభితం॥ ని॥ ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమిత్యమరః - పతంతః పతమానాః కృత్తాః త్రుటితాః ఛిన్నాః కంకటాః ఉరశ్ఛదా యస్మిన్ తం॥ ని॥ ఉరశ్ఛదః కంకటక ఇత్యమరః - తథా అస్త్రేణ [illegible] ర్త్యర్థః॥ ప్రతిహతాని ప్రతిరుద్ధాని అస్త్రాణి యస్మిన్ తం

తథోక్తంచ - జగత్త్రయభయాపహం త్రైలోక్యభయంకరం- శుభావహ మితిపాఠే త్రిలోకకంటకస్యేంద్రజితఃవినాశహేతుత్వాచ్ఛుభకరం-జయపరాజయయోః రణే చరంఅవిషయంతుల్యబలత్వాదితిభావః - అతఏవదారుణంపరస్పరభయంకరంరణం కలహంరణాని॥అస్త్రాయాంనమ రానీకరణాఃకలహాద్విగ్రహావిత్యమరః- తదాతస్మిన్సంగ మనే-ఉభౌసౌమిత్రీంద్రజితౌఇభౌతు త్తగజావివవితేనతుఃచక్రతుః-ఉపమానాలం కారః-పృథ్వీవృత్తం॥౧౧౫॥ శతధారేతి॥ అథానంతరందాశరథిఃదశరథపుత్రో ల క్ష్మణః * ఆతేఇష్ సమరేయుద్ధేశతధారకఠోరశిఖైఃకఠోరవక్త్రైః యుధతీక్ష్ణాగ్రైః విశిఖైర్బాణైః-శరాసగుణమింద్రజిత్కార్ముకజ్యాం॥వి॥గుణఃస్త్రావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియామఖ్యతంతుష్విత్యమరః-శతధాశతప్రకారేణశతశకలితమిత్యర్థః- విర చయ్యకృత్వా *ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః- విబుధేశజితమింద్రజితమపిహత సారథింవిదధేచకార॥ని॥సూతఃక్షత్తాచసారథిరిత్యమరః-తోటకవృత్తం- తోటకేస ఇతిఛందః॥శ్లో॥ ఇహతోటకమంబుధిసైఃప్రమితమిలక్షణముక్తంవృత్తరత్నాకరే॥

త్రియభయావహం జయపరాజయాగోచరం వితేనతు
రుభావిభావితదారణందారుణమ్॥౧౧౬॥ శ॥ శతధారక
ఠోరశిఖైర్విశిఖైశ్శతధావిరచయ్యశరాసగుణమ్ । విదధేవి
బుధేశజితఃసమరేహతసారథిమవ్యథదాశరథిః ॥ ౧౧౭ ॥
వ॥ యదుచితమహో మాయాశీలస్యయద్భుజశాలినస్స
దృశమథవాయుక్తంసక్తంచరేంద్రసుతస్యయత్ । శతమ
ఖజిత శ్శౌర్యం యద్వానురూపమథాత్మనస్తదకృతరుషా

౧౧౮ ॥ యదితి॥ అహోనికృత్తగుణోహతసారథిశ్చేత్యాశ్చర్యం మాయాశీలస్యప రవ్యామోహకవ్యాపారాచరణతత్పరస్యయత్కృత్యముచితముగుణంతథాభుజశా లినఃబాహుపరాక్రమశాలినఃయత్సదృశంసమానం-అథవేతిపక్షాంతరే-సక్తంచరేంద్రసుతస్యసకలలోకజైత్రరావణతనయస్యయద్యుక్తంఅర్హం- అథవేతివాశబ్ద రంభేశతమఖజితఃఇంద్రజితఃఆత్మనస్స్వస్యయచ్చ॥ని॥వాస్యాద్వికల్పోపమయోరే వార్థేచసముచ్చయఇత్యమరః- శౌర్యంశూరత్వంఅనురూపంసమర్థంతత్కృ త్యంశౌర్యంచరణేమహారోషేణామందఃమహారోషాక్రాంతఇత్యర్థః - మందోదరీ తనయఃఇంద్రజిత్ అకృతకృతవాన్-కృఞ్ఃఉ జితజ్ తనాదిత్వస్తథాసోరితిసిచోలు క్- మాయాశీలత్వాదిగుణసంపన్నస్యస్వస్యయదుచితంతత్సర్వమపిరణపాండిత్యమ కరోదిత్యర్థః-హరిణీవృత్తం॥శ్లో॥సరయుగహసైస్స్రౌస్లాగోయదాహరిణీతదే తింతుకాల్ - అతఏవాద్యపాదేద్వితీయయతిస్థానేఅపదస్థయత్వాఖ్యమకృతకృతమో

ప్యాలంకారికానమవృష్టిః॥శ్లో॥ కుత్రచిత్పదమధ్యేపియతిమిచ్ఛంతిసూరయః। యతి పూర్వాపరభాగౌ నస్యాతామేకవర్ణగావితి తిలకవచనమపి సమాధాతుం నశక్యా యాత్ తథాపి ॥ నతుప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్తమారాధయేదిత్యాది మహాకవిప్రయోగదర్శనాదదోషః నిరంకుశాఃఖలుకవయస్సర్వపథికాభవంతి॥౧౯॥ఏవమితి॥ స్పష్టార్థః॥౨౦॥ అనుపదమితి॥ అనుపదమనంతరం-విభీషణే అభీషణేనవతిసేన యాఅభిగమనవతిసతి॥ ని॥ యుత్సేనయాభిగమనమురాతపభీషణేనమిత్యమరః - సత్యాపాశేత్యాదినా సేనాశబ్దాణ్ణిచ్ స్థాదిషుఅభ్యాసేనచాభ్యాసస్యేతిసకారస్యషత్వం- భీషణేనభయంకరేణ అవినీతేనదుర్వినీతేన తేనేంద్రజితాముక్తాం ప్రయుక్తాం శక్తిం ఆయుధవిశేషం అర్ధచంద్రేణ బాణవిశేషేణ దారయన్ విభిందన్ - అముష్యఇంద్రజితఇదమదసీయం త్యదాదీని చేతిస్పృద్ధసంజ్ఞాయాంవృద్ధాచ్ఛః - అవినయం దుర్వినయం సోఢుం పారయన్ అశక్నువన్ - అముష్మాత్ఖలః క్రోధావిష్టస్సౌమిత్రిః లక్ష్మణః.

మంఘోమందోదరీతనయోరణే॥౧౯॥ గ॥ ఏవం మందోద-
రీతనయస్య లక్ష్మణేన సాకం యుధ్యమానస్య త్రిదినానివ్యతీ-
యుః॥ ౨౦ ॥ గ॥ అనుపదమభీషణేనవతివిభీషణే తే-
నావినీతేన భీషణేన విముక్తాం శక్తిమర్ధచంద్రేణ దారయ-
న్నపారయన్ సోఢుమదసీయమవినయమముష్మాత్ఖలస్సౌ-
మిత్రిరమోఘం మాఘవతమముఖ్యాదస్త్రమ్॥ ౨౧॥ వ॥
పతతిస్మ తత్ప్రథకుమస్త్రముజ్జ్వలం సశిరస్త్రమిన్ద్రజ-
యినశ్శిరస్తతః। అనుపుష్పవృష్టిరనఘాదివౌకసాముథబా

అమోఘం శత్రుశిరచ్ఛేదకమిత్యర్థః- మాఘవతమింద్రసంబంధి ఇదమిత్యణ్ -అస్త్రమముంచత్ ప్రాయుంక్త॥౨౧॥ పతతీతి॥ ప్రథమమాదౌ ఉజ్జ్వలందీప్తం తత్ప్రసిద్ధమస్త్రం సైంద్రాస్త్రం పతతిస్మ న్యపతత్- ఇంద్రజితీతి శేషః ✱ లట్స్మ ఇతి భూతార్థే లట్- తతః అస్త్రపాతానంతరం - సశిరస్త్రం సశీర్షణ్యమింద్రజయినః శిరః పతతిస్మ-అను పశ్చాత్ -శిరఃపతనానంతరం॥ని॥ పశ్చాత్సాదృశ్యయోరన్విత్యమరః - అనఘానిమలాస్తా॥ని॥ దుఃఖైనోవ్యసనేష్వఘమిత్యమరః-ద్యౌః దివంఓకః స్థానంయేషాంతే దివౌకసోదేవాః అత్యే వృషాసరాదిత్వాత్సాధుః ద్వితీయే॥ని॥ త్రిదివం స్వర్గేంతరిక్షే చే తినిఘణ్టుః-తేషాం పుష్పవృష్టిః తదపవర్జితప్రసూనవర్షమిత్యర్థః- పతతిస్మ అథానంతరమసురారిరోధితాం రావణాంతఃపురస్త్రీణాం బాష్పవృష్టిః నేత్రాంబువర్షణం పతతిస్మ - అత్రపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరం ప్రతిహేతుత్వాత్ కారణమాలాఽలంకారః॥ తదుక్తం పూర్వం పూర్వం ప్రతియదాహేతుస్స్యాదుత్తరోత్తరం- అతఃకా

రణమాలాఖ్యమలంకరణముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ - మంజుభాషిణీవృత్తం ॥౧౨౨॥
శ్రుత్వేతి॥ సుతస్య శక్రజితః ఇంద్రజితః నిధనం మరణం శ్రుత్వా రక్షసాం పతేః రావణ
స్య - సమస్తం ముఖం దశాపి ముఖానీత్యర్థః - శోకేన క్లాంతం పరిమ్లానం నిశ్వసత్ దీర్ఘో
ష్ణనిశ్వాససకృత్ అశ్రుపూరభరితం బాష్పప్రవాహపరిపూర్ణం క్రందదాక్రోశం చ
ఘూర్ఘారిచ ఘూరితి ముఖమారుతానుకారిశబ్దః - అథేతి వాక్యారంభే - కోపేన శత్రుకృ
[illegible]కారేణ మనఃప్రజ్వలనం కోప ఇత్యుక్తలక్షణేన క్రోధేన నిపాటలమరుణం చ
కుటిలితాః వక్రీకృతాః భ్రూవల్లయో యస్య తత్తథోక్తం - వృత్తాని విఘూర్ణనాన్యవ
ర్తులాకారాణి ఈక్షణాని యస్య తత్ దష్టాః దంతైర్నిపీడితాః ఘనాలంబమానాశ్చోష్ఠ
ష్ఠాధరోష్ఠా యస్య తత్తథోక్తం - అట్టహసితేన అతిశయితహాసేన ఉద్రిక్తముత్కటం
చ - జజ్ఞే జాతం అశేషాణి రావణముఖాని కరుణరౌద్రరసానుభావవిజృంభితాన్యభూవ
న్నిత్యర్థః - అత్ర క్రాంతత్వాదీనామనేకగుణానాం సముచితత్వాత్సముచ్చయాలంకా

వ్యపృష్టిరసురారిభాషితామ్॥౧౨౨॥ శ్రుత్వా శక్రజి
తస్సుతస్య నిధనం శోకేన రక్షఃపతేః క్లాంతం నిశ్వసదశ్రుపూర
భరితం క్రందచ్చఘూర్ఘారిచ। కోపేనాథ నిపాటలం చ
కుటిలభ్రూవల్లి వృత్తేక్షణం జజ్ఞే దష్టఘనోష్ఠమట్టహసితో
ద్రిక్తం సమస్తం ముఖమ్॥ ౧౨౩ ॥౫॥ అనంతరముపక్రాం
తాసూష్ణపురందరారిముఖేషు నందనేషు నిహతేషు కుంభ
కర్ణాదిషు భ్రాతృషు విధ్వస్తేషు ప్రహస్తపూర్వేషు సచి
వేషు వ్యాపాదితేషు విరూపాక్షప్రభృతిషు సేనాపతిషు వికీ
ర్ణే భవతి నిఖిలే బలే సమస్తతః కరుణపరిహారితపౌరవధూజన

రః॥ గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి సామాన్యలక్షణం - శార్దూలవిక్రీడితం
వృత్తం॥౧౨౩॥ అనంతరమితి॥ అనంతరం శోకరౌద్రరసావేశానంతరం విక్రాంతేషు
మహాశూరేషు॥ స॥ శూరో వీరశ్చ విక్రాంత ఇత్యమరః - పురంధరారిప్రముఖేషు ఇంద్ర
జిత్ప్రముఖేషు నందనేషు పుత్రేషు అవిక్రాంతాసుషు నిర్గతప్రాణేషు మృతేషు స
త్స్విత్యర్థః॥ని॥ పుంసి భూమ్న్యసవః ప్రాణా ఇత్యమరః - కుంభకర్ణ ఆదిర్యేషాం
తేషు ఆదిశబ్దేన మహోదరాదయో గృహ్యంతే - భ్రాతృషు సహోదరేషు నిహతేషు నష్టే
షు సత్సు - ప్రహస్తపూర్వేషు ప్రహస్తాదిషు సచివేషు మంత్రిషు విధ్వస్తేషు మారితేషు స
త్స్విత్యర్థః - విరూపాక్షప్రభృతి సేనాపతిషు వ్యాపాదితేషు వినాశితేషు సత్సు - నిఖిలే
బలవతి బలే సైన్యే చ వికీర్ణే భవతి విక్షిప్తే విధ్వస్తే సతి - లంకాయాం సమంతతః సర్వత్ర
కరుణపరిపూరితః శోకపరిపూర్ణో యః పౌరవధూజనః పట్టణస్త్రీజనస్తస్య పరిదేవ

నైర్విలాపైః ఉత్తరంగాయాముద్రిక్తాయాం తద్భూయిష్ఠాయాం సత్యామిత్యర్థః - ఆతంకాతిశయేన ఆపద్భయస్త్రైవ నరోషణో రోషణశీలః * క్రుధిమందార్థేభ్యశ్చేతి యుచ్ - రావణః తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణే ఇక్ష్వాకునాయకస్య శ్రీరామస్య దయితాం భార్యాం ధరణీసుతాం సీతాం - జిఘాంసుః హన్తుమిచ్ఛుః * హన్తేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః - అంతికగతమంత్రిణా సమీపస్థసచివేన నివార్యమాణః నచైతన్న్యాయ్యమితి నిషిధ్యమానః - తథా సారథినా విధినా చ చోదితః ప్రేరితో రథో యస్య స తథోక్తః - దాశరథివిజయే విహితసంగరః కృతప్రతిజ్ఞస్సన్ - సంగరాంగణం రణభువం అవతతార ప్రవివేశ || స || అథ ప్రతిజ్ఞాజిజ్ఞాసా - సంవిదాపత్సు సంగర ఇత్యుభయత్రాప్యమరః ||౧౭౮|| కోపాదితి || కోపాత్ సమరాభినివేశాద్ధేతోః - పరిఘాః అయోమయగదాః తోమరాః దండవిశేషాః - కుంతాః ప్రాసాః యష్టయో లగుడాశ్చాపాః కాముకాణి ఆశుగాః బాణాః

పరిదేవనోత్తరంగాయాం లంకాయామాతంకాతిశయ
రోషణో రావణస్తత్క్షణమిక్ష్వాకుకులనాయకదయితాం
ధరణీసుతాం జిఘాంసురంతికగతమంత్రిణా నివార్యమాణః
సారథినా చ సంచోదితరథో దాశరథివిజయవిహితసంగరస్స
ంగరాంగణమవతతార ||౧౭౮|| వ || కోపాదసౌ పరిఘతోమర
కుంతయష్టిచాపాశుగప్రముఖశక్తికృపాణపాణిః | ఏకోప్య
నేకముఖబాహుతయా సబన్ధులోకో యథా సమితిలోచన
గోచరోభూత్ ||౧౭౯|| వ || అలక్ష్యేతి సరభసాధిపతిః కృ
పాణం ముహుః ప్రసహ్య వినిపాతయన్ ప్లవగమణ్డలీమౌళి
షు | అయం తపతవాయమిత్యభిసమీక్ష మేకైకశో వరానివ

ప్రఘణాః ముద్గరాః శక్తయః ఆయుధవిశేషాః కృపాణాః ఖడ్గాశ్చ పాణిషు యస్య స తథోక్తో సౌ రావణః - ఏకః సకలవినాశాత్పరో యస్సన్నప్యపి అనేకముఖాని బాహవశ్చ యస్య స తథోక్తః - తస్య భావస్తత్తా - తయా హేతునా సబంధులోకో యథా బంధుజనసహిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా || ని || లోకస్తు భువనే జన ఇత్యమరః - ఇవవద్వాయథాశబ్దావితి దండీ - సమితియుద్ధే లోచనగోచరః ప్రత్యక్షోభూదిత్యర్థః - వానరాణామితి శేషః - వసంతతిలకావృత్తం || ౧౭౯ || అలక్ష్యేతి || సరభసాధిపతిః రావణః ప్లవగమండలీనాం వానరసమూహానాం మౌళిషు శిరస్సు - ప్రసహ్య బలాత్ కృపాణం చంద్రహాసం - ముహుః పునః పునః నిపాతయన్ ప్రవర్తయన్ - విదారణార్థమితి భావః - తపాయమేవ స్తథా తవాయమిత్యనేన ప్రకారేణ అభిసమీక్షం యుద్ధ ఇత్యర్థః - విభక్త్యర్థే అవ్యయీభావః - అమరవారనారీణాం సురసుందరీణాం ఏకైకశః ప్రత్యేకం వరాన్ ప్రియ

తమూర్ధ్వినిర్దిశన్నివ అలక్ష్యత ఇత్యుత్ప్రేక్షా-పృథ్వీవృత్తం॥ ౧౭౬॥ తత్క్షణమితి॥ త
త్క్షణం తస్మిన్ క్షణే అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా- అక్షౌహిణీనామనేకాక్షౌహిణీసంఖ్యాకా
నాం వానరాణాం అక్షౌహిణీసంఖ్యా తు ॥ శ్లో॥ ప్రయుతంనవసాహస్రంపంచాశ
త్త్రింశతం భటాః॥ పాదాతంషష్టిసాహస్రంషట్సప్తతి దశ వాజినః॥ ఏకవింశతిసాహస్రం
శతానామష్టసప్తతిః। ద్విరదాస్స్యందనా యత్ర సాక్షౌహిణ్యుచ్యతే బుధైరిత్యక్షౌహిణీ
సంఖ్యామాహుః- తథాచ మహాభారతే॥ శ్లో॥ ఏకో రథో గజశ్చైకో నరాః పంచ పదాత
యః। త్రయశ్చ తురగాస్తజ్జ్ఞైః పత్తిరిత్యభిధీయతే॥ పత్తింతు త్రిగుణామేతామాహుస్సేనా
ముఖం బుధాః। త్రీణి సేనాముఖాన్యేకో గుల్మ ఇత్యభిధీయతే॥ త్రయో గుల్మా గణో నా
మ వాహినీ తు గణాస్త్రయః। స్మృతాస్తిస్రస్తు వాహిన్యః పృతనేతి విచక్షణైః॥ చమూ
స్తు పృతనాస్తిస్రశ్చమ్వస్తిస్రస్త్వనీకినీ। అనీకినీం దశగుణామాహురక్షౌహిణీం బుధాః
ఇతి యద్వా హేమ రసింహః॥ ని॥ ఏకేభైకరథా త్ర్యశ్వా పత్తిః పంచపదాతికా। పత్త్యం
గైస్త్రిగుణైస్సర్వైః క్రమాదాఖ్యా యథోత్తరం॥ సేనాముఖం గుల్మగణౌ వాహినీ పృ

ఏనిర్దిశన్నసురవారవాహం త్రివామ్ ॥ ౧౭౬॥ గ ॥ తత్క్షణ
మక్షౌహిణీకస్దలితరుపమతి వరుషైర్విశిఖైః కేతనంవితలిత
మర్ధచన్ద్రనికృత్తధన్వానమస్త్రధారావిదారితసారథిమతివి
స్మయనీయకరలాఘవరాఘవానుజమమర్ష వేగముక్తయా
శక్త్యాముహూర్తమేవమూర్ఛామీలితముపరాగత్రివక్ష
ధరమాతతాన్వయాతుధానపతిః॥ ౧౭౭॥ వ॥ ఆలోక్యదూన

తనా చమూః। అనీకినీ నశా నీకిన్యక్షౌహిణ్యథనం వదీతి-॥ విక్షోభేన విధ్వంసనే నకండలిత
రుషం సముత్పన్నకోపమత ఏవాతివరుషైరత్యంతశితైః విశిఖైః బాణైః కేతనం విదళి
తం విగళయంతం కతరాఽరిక్తః- అర్ధచంద్రేణ బాణవిశేషేణ నికృత్తం ఛిన్నం ధనుర్యేన
తం ధనుష్ఛేత్యనజాదేశః- అస్త్రధారయా శరపరంపరయా అసిధారేతి పాఠే- ఖడ్గధా
రయా విదారితో విదళితస్సారథిర్యేన తం- విస్మాపయతీతి విస్మయనీయం కృత్యల్యు
టో బహుళమితి కర్తరి కృత్యనీయప్రత్యయః- అతివిస్మయనీయమత్యాశ్చర్యకరం కరలాఘ
వం హస్తపాటవం యస్య తం- రాఘవానుజం లక్ష్మణం యాతుధానపతిః రావణః- అమర్ష
వేగేన క్రోధరయేణ ముక్తయా ప్రయుక్తయా శక్త్యా ఉపమాయా నిమీలితశక్త్యా ఆ
యుధేన- కళాధరమిందుం- ఉపరాగో రాహుగ్రహగ్రాసణమేత్యుపమా। ని॥ ఉపరా
గో గ్రహో రాహుగ్రస్తే త్విందౌ చ పూష్ణి చేత్యమరః- ముహూర్తమల్పకాలమేవ॥ ని॥
ముహూర్తమల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయేఽపి చేతి వైజయంతీ- మూర్ఛయా మోహేన స
మీలితం విసంజ్ఞమేవమస్తు తస్తు నతథా- తస్య నరముపురుషాంశత్వాదితి భావః- అత్రా

నచకార-శక్తిప్రయోగేణలక్ష్మణమమూర్ఛయదిత్యర్థః||౧౨౭|| ఆలోక్యేతి || సరామః హృది హృత్ప్రదేశే-శక్తిఘాతాత్ శక్తిప్రహారాత్ దూనంపరితప్తం * దూఙ్ పరితాప ఇతి ధాతోః నిష్ఠాతకారస్యనకారః - అనుజంలక్ష్మణమాలోక్యశోకేనవిషాదేన సుతరామత్యంతంవిద్ధహృదయోవిదళితాంతరఙ్గస్సన్ - అథశోకానంతరంకోపేన క్రోధేనచాపంకుండలయాంచకార - ఆకర్ణాకర్షణేనవలయాకారంచకారేత్యర్థః - తథావిధాతావిధిరపిలంకాపతేః రావణస్యలలాటలిపింఆయుర్నాశాయకపాలస్థాక్షరవిన్యాసంకుండలయాంచకార - యథాలిఖితాధికాక్షరనిరసనేకుండలనాంకుర్వంతిలేఖికాః తద్వదిత్యర్థః - శ్రీరామస్సమరసంరంభందృష్ట్వా రావణస్యమృత్యుస్సన్నిహితోభూదిత్యర్థః - అత్రచాపలలాటలిప్యోః కేవలప్రస్తుతత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః||౧౨౮||అవకీర్యేతి||వ్యాఖ్యాతమేతత్||౧౨౯|| వలయితేతి|| అమర్షవతిలక్ష్మణప్రహారాత్క్రోధావిష్టే - అతఏవవలయితంకుండలీకృతంచిత్రంఆశ్చర్యజ

మనుజంహృది శక్తిఘాతాచ్ఛోకేనవిద్ధహృదయస్సుతరాం
సరామః| కోపేనచాపమథకుండలయాంచకారలఙ్కాపతే
రపిలలాటలిపింవిధాతా||౧౨౮|| వ ||అవకీర్యదాశరథిరశ్రు
ఝరైరనుజంపులస్త్యతనుజంచశరైః| యుగపద్వ్యథా
త్కరుణవీరరసౌయుధిశోకహర్షశబలంచబలమ్|| ౧౨౯ ||
వ||వలయితచిత్రచాపవతివారితపఙ్క్తిముఖేవిసృజతిరాఘ
వేవిశిఖవర్షమమర్షవతి|అరిషునకశ్చిదవ్యథనివృత్త్యగతస్సను
రాదమరవిలాసినీషునచకాచిదలబ్ధవరా||౧౩౦|| గ|| అయం

నకంచాపంఅస్యాస్తీతితథోక్తే-ఆకర్ణాకృష్టకార్ముక ఇత్యర్థః * యద్యపినకర్మధారయాన్మత్వర్థీయ ఇతికర్మధారయాన్మత్వర్థీయప్రత్యయప్రయోగంనసహంతే వ్యాకరణపారీణాః తథాపి-త్వగుత్తరాసఙ్గవతీమధిత్యకామిత్యాదిమహాకవిప్రయోగదర్శనాన్నదోష ఇతిసమాధేయం-వారితపఙ్క్తిముఖేసంస్తంభితరావణే- రాఘవే శ్రీరామేవిశిఖవర్షంశరవృష్టింవిసృజతి ప్రయుంజానేసతి-అథానంతరంఅరిషుశత్రుషుమధ్యేకశ్చిదపిరాక్షసఃసమరాదవ్యథాన్నివృత్త్యనగతఃకింతుసర్వేపి మృతా ఇత్యర్థః-తథాఅమరవిలాసినీషుసురసుందరీషు*చకౌకషలక్షీత్యాదినాధిమష్ప్రత్యయః-కాచిదేకాపివిలాసినీఅలబ్ధవరాఅప్రాప్తప్రియతమానాభూత్ -శ్రీరామబాణనిహతానాంసర్వేషామపిస్వర్లోకప్రాప్తిసంభవాత్సర్వాఅపిస్వర్గస్త్రియస్సంప్రాప్తవరాఏవబభూవురిత్యర్థః||౧౩౦||అయమితి || కించేతి చార్థః- అయందాశరథిః శ్రీరామఃపుత్రత్వాదపిపూర్వమేకవారమానీతత్వాదితిభావః· వాక్యాలంకారేవా -

అంజనాసుతేన హనూమతా సమానీతః జాంబవన్నిదేశాత్ప్రత్యానీతః మహీధరః
ఓషధిపర్వతః తస్యౌషధీనాం సంజీవకరణీప్రభృత్యోషధివిశేషాణాం విధినా సుషేణప్ర
యుక్తచికిత్సయా లబ్ధజీవితస్య పునర్లబ్ధప్రాణస్య సమాశ్లేషేణ గాఢాలింగనేన యత్సు
ఖం తేన లబ్ధమనోరథః సంప్రాప్తవాంఛితః- అత ఏవ సమేధమానః ప్రవర్ధమానః య
స్సమరకౌతుకోపలంభసంరంభః రణకుతూహలప్రాప్తిసంభ్రమః- తేన ఉదంచితాః
ఉత్పన్నా యే పులకాః రోమాంచాః తైః కంచుకితా వర్మితా ఆకృతిర్యస్య సతథోక్తస్సన్
ని॥ ఆకృతిః కథితా రూపే సామాన్యవపుషోరపీతి విశ్వః- అధిసంగరం సంగరే- విభక్త్య
ర్థేఽవ్యయీభావః- శతక్రతోరింద్రస్య అనుగ్రహాత్ప్రసాదాత్- నిమిత్తే పంచమీ- అ
మరాధిపసారథినా మాతలినా ఆనీతం ప్రాపితమతివిశంకటమత్యంతవిశాలం॥ ని॥ వి
శంకటం పృథుబృహద్విశాలం పృథులం మహదిత్యమరః * వేశ్చాల్లశంకటచావితి
శంకటచ్ప్రత్యయః- రథం స్యందనం సంకటకం కవచమపి అగ్రహీత్ స్వీకృతవాన్-

చ పునరంజనాసుతసమానీతమహీధరమహౌషధీవిధిలబ్ధజీవి
తానుజసమాశ్లేషసుఖలబ్ధమనోరథస్స మేధమానసమర
కౌతుకోపలంభసంరంభోదంచితపులకకంచుకితాకృతి
ర్దాశరథిరధిసంగరమమరాధిపసారథినా మాతలినా సమానీ
తమతివిశంకటం శతక్రతోరనుగ్రహాదగ్రహీత్ ॥౧౩౧॥
వ॥ అన్యోన్యస్య సదృశలక్ష్యమిళనాదాలక్ష్యశౌండీర్యయో
శ్శస్త్రాశస్త్రి సముద్భవత్పులకయోస్సశ్లాఘయోస్సాహ
సే । జాతే జీవితసంకటే విహరతోర్ద్వార్భానువిశ్రావ్య

ఉక్తం చ రామాయణే॥ శ్లో॥ సహస్రాక్షేణ కాకుత్స్థ రథోఽయం విజయాయ తే। దత్తస్తవ
మహాసత్త్వ శ్రీమంచ్ఛత్రునిబర్హణేత్యాది॥౧౩౧॥ అన్యోన్యస్యేతి॥ అన్యోన్యస్య ప
రస్పరస్య సదృశలక్ష్యమిళనాత్ సదృశలక్ష్యలాభాత్ * దృశేః క్సఇతి క్సాదేశః- ఆల
క్ష్యం అస్ఫుటదృశ్యం శౌండీర్యం శౌర్యం యయోస్తయోః- శస్త్రైశ్చ శస్త్రైశ్చ
ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం శస్త్రాశస్త్రి- ఇచ్కర్మవ్యతిహారే ఇతి బహువ్రీహేః
సమాసాంత ఇచ్ప్రత్యయః- అన్యేషామపి దృశ్యత ఇతి దీర్ఘః- తిష్ఠద్గుప్రభృతీని చేత్య
వ్యయీభావత్వాదవ్యయత్వం - తత్ర సముద్భవంతః సముత్పద్యమానాః పులకాః రో
మాంచాః యయోస్తయోః- సాహసే సాహసకృత్యే సతి సశ్లాఘయోః అహో మహదాశ్చ
ర్యం హస్తలాఘవమిత్యాది ప్రశంసాపరయోరిత్యర్థః- జీవితసంకటే ప్రాణనిబర్హం
ధే జాతే సతి- విహరతోః విహరమాణయోః విరహతోరితి పాఠే- వియుంజతోః ప్రసృతోరిప

న్మాత్రేప్యుచ్ఛ్వసితుం తూష్ణీం న తిష్ఠతోరిత్యర్థః - మూర్ఛాసు మోహదశాసు విశ్రాన్తశ్శ్రీ
తోః విశ్రాన్తిం గచ్ఛతోః - మూర్ఛాయాస్స్థాతోన్యత్ర క్షణమాత్రమపి కాలం వృథాన
యాతవతోరిత్యర్థః - రఘువీరపఙ్క్తిముఖయోః శ్రీరామరావణయోః - అ
శ్రాన్తమవిచ్ఛిన్నం యథా తథా అసీమా నిస్సీమా ఘోరో రణః ఆసీత్ - శార్దూల
విక్రీడితం వృత్తం ॥ ౧౩౨ ॥ అథేతి ॥ అథానన్తరమాఖణ్డలవృత్రనిభయోః సహ
స్రాక్షవృత్రాసురయోరిత్యుపమా ॥ వి ॥ ఆఖండలస్సహస్రాక్ష ఇత్యమరః -
తయోరుభయోః రామరావణయోః - అవిశ్రాన్తవిముక్తదివ్యాస్త్రయోః అవిచ్ఛి
న్నప్రయుక్తమహాస్త్రయోస్సతోరభఙ్గురం భఙ్గరహితం యథా తథా పరస్పరచ్ఛి
ద్రాణి అన్యోన్యమర్మస్థానాని మార్గయన్త్యన్విష్యన్తీతి తథోక్తేషు * కర్తరి
ల్యుట్ - అభఙ్గురేత్యత్ర భఞ్జభాసేత్యాదినా ఘురచ్ - మార్గణేషు సాయకేషు ॥ వి ॥
మార్గణస్సాయకార్థినావిత్యమరః - ఆలూనేషు విచ్ఛిన్నేషు సత్సు . ఛాదిష్వశ్చేతి

ఘోరం శ్రాన్తం రఘువీరపఙ్క్తిముఖయో రాసీదసీమా రణః
॥ ౧౩౨ ॥ గ ॥ అథ తయో రవిశ్రాన్తవిముక్తదివ్యాస్త్ర
యో రాఖణ్డలవృత్రనిభయో రుభయో రాలూనేషు మార్గ
ణేష్వభఙ్గురపరస్పరవివరమార్గణేష్వవచ్ఛిన్నేషు ధనుర్గుణే
ష్వవ్యాహతసహజసాహసగుణాధీనేషు ధురీణేషు చ యా
నేషు నిరపాయసమరాభియానేషు నిర్భిన్నే చ సాంయుగీ
నే రథే నిరస్త్రకల్యవిజయమనోరథమజాయత యశోధనమా
యోధనమ్ ॥ ౧౩౩ ॥ చ ॥ తూణీముఖాత్త్వరితముద్ధరణేగు

నిష్ఠానత్వం - తథా ధనుర్గుణేషు చాపమౌర్వీష్వవచ్ఛిన్నేషు విదళితేషు సత్సు - అవ్యాహ
తో ప్రతిహతః సహజో నైసర్గికశ్చ యస్సాహసగుణః తదధీనేషు తదాయత్తేషు సత్సు ॥
వి ॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః - ధురీణేషు ధురంధరేషు * ఖస్సర్వధురాదిత్యత్ర యో
గవిభాగాత్ఖప్రత్యయః - యానేషు శ్రీరామరథాశ్వేషు నిరపాయసమరాభియానేషు సత్సు
సాంయుగీనే సంయుగే సాధౌ యుద్ధసమర్థ ఇత్యర్థః ॥ వి ॥ సాంయుగీనో రణే సాధురిత్యమరః
రథే రావణస్యన్దనే నిర్భిన్నే నితరాం విదారితే సతి - నిరస్త్రకల్యః నైష్కల్యరహితం విజ
యాను నోరథో మనోభిలాషో యస్మింస్తద్యథా తథా - ఆయోధనం యుద్ధమజాయత జా
తం ॥ వి ॥ యుద్ధమాయోధనం జన్యమిత్యమరః ॥ ౧౩౩ ॥ తూణీముఖాన్నిషంగముఖాత్ త్వ
రితం శీఘ్రం ॥ వి ॥ జవిస్తరశీఘ్రం త్వరితమిత్యమరః - శరస్య బాణస్య ఉద్ధరణే ఆకర్షణే గు
ణేన మౌర్వ్యాస్సంయోజనే సంధానేపి ॥ వి ॥ మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గుణ ఇత్యమరః - అథానం
తరం వికారరహితా చేష్టా యత్రయస్మిన్వ్యాపారే - రాఘవశరః లోకేన ద్రష్టుమశక్యవృత్తిః

లోకే దృష్టః * లోకృగశర్ణాసేలుజిచిణ్ఫ్వకమూణోరితిచిన్ - అతివేగాద్వేగాతిశయా ద్ధేతో స్తదధీన స్తద్వాహారాయత్తఇవేతి వేగాతిశయో క్తశ్చ ప్రాణితో త్ప్రేక్షా - చిరంచిరకాలమాలులోకే సవిభ ర్శాన్చరాశ్చనసంధానందృష్ట ఇతర్థః. కమణిలిట్ - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౧౩౪ ॥ అథేతి ॥ రామః అర్ధోదీరితవీరవాదంఅర్ధోక్తవీరాలాపం యద్రావణముఖం - అస్త్రై రహరచ్చిచ్ఛేద-తీక్ష్ణాగ్రైః ణమా త్రేణ అందురతాకరదశతాతేనైవలంకావతేః రావణస్యముఖేన శేషం పూర్వోక్తవీరాలాపావశిష్టార్ధంచజగదేఉక్తం. అతఃధనుఃప్రహరణంయేషాంధానుష్కాఃధన్విన॥ని॥ధన్వీధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః - ప్రహరణమితిరక్ * ఇసుసుక్తాంతాత్క ఇతిక ప్రత్యయః - తేషాంమధ్యేమాయావినోఃవిచిత్రశక్తినం వన్నయోః * అస్మాయామేధాస్త్రజోవినిరితివినిప్రత్యయః - అథవాధానుష్కాచతౌమాయావినౌచేతివిశేషణసమాసః - తయోరుభయోః రామరావణయోఃచారవప్ఫతురాణ్మారాయుధగతివిశేషాస్త్ర ప్రయోగావాయస్మిన్ కర్మణి తద్యథాభవతితథా - సామ్యేసా

కేనసంయోజనేప్యథశరస్యవిమోచనేవా । యత్రవ్యలోకితదధీనఇవాతివేగాల్లోకేనరాఘవకరశ్చిరమాలులోకే ॥ ౧౩౪ ॥ వ॥ అర్ధోదీరితవీరవాదమహరద్రామోయదస్త్రైః క్షణాత్తేనైవాద్భుతతామువేనజగదేశేషంచలఙ్కాపతేః । సామ్యేసత్యపిచారుశౌరముభయోర్ధానుష్క మాయావినోర్విచ్ఛిన్నాననదర్శనాత్సుఖభవద్వ్రీడారణేరావణే ॥ ౧౩౫ ॥ వ ॥ దశాననశరక్షతిక్షరదసృగ్ఘరీబుద్బుదైస్తరఙ్గితమహేన్ద్రకఞ్చుటసహస్రచక్షుర్వృథః । రణేరఘుకులో

ద్యత్యేసత్యపిరణయుద్ధేవిచ్ఛిన్నాననదర్శనాత్ రామాస్త్రవిదళితముఖావలోకనాత్ - రావణేవ్రీడాలజ్జాసముభవత్ జీవత్యేవముఖాసకలలోకసమక్షంఛిన్నానిశిరాంసి పునర్గృహ్యంతేభిక్షేజీవితమిత్యాత్మనిందాపూర్వకంరావణో లజ్జితవానిత్యర్థః - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౧౩౫ ॥ దశాననేతి ॥ దశాననశరైః రావణప్రయుక్తబాణైః ఇయానిక్షతానిప్రహరణాఃతేభ్యఃక్షరంత్యాఃవిగళంత్యాః అసృఙ్ఘర్యాఃరక్తప్రవాహస్యబుద్బుదైః రాపోషైఃతరంగితస్సంజాతతరంగఃసమభివ్యాప్త ఇతియావత్ - తరంగితఇత్యత్రతారకాదిత్వాదితచ్ - తస్మిన్ మహేంద్రకంకటఇంద్రదత్తకవచేసహస్రంచక్షుఃవంధాస్సహస్రసంఖ్యాకనేత్రగోళకాయస్యసతథోక్తః * బుద్బుదేత్యాదినానసమాసాంతః - రణేరఘుకులోద్భవః శ్రీరామః - విమానేచరంతీతివైమానికాః దేవాః - నరలీలాంక్ - బలేనలాసురేరుపారోహణకపాటముక్షణస్సంరక్షలోచనోదశ

శతేక్షణో యథా సహస్రాక్ష ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - క్షణం క్షణమాత్రమనన్తరం తత్సం బన్ధాభావాదితి భావః. అమాని అవబుద్ధాః మన్యతేః కర్మణి లుఙ్ - ఇన్ద్రకవచసం బన్ధాత్తత్ర సహస్రాక్షేణ సగృఘ్రశోణితబుద్బుదసంబన్ధాచ్చ తథాత్వేనోత్ప్రేక్షి త ఇత్యర్థః - ఏతేన స్మరణం ధ్వన్యతే - పృథ్వీవృత్తమ్||౧౩౬||తదన్విత్వితి||తదను తదనన్తరం వారుణేన వరుణదేవతాకాస్త్రేణ సాస్య దేవతేత్యణ్ - ఏవముత్తరత్రాపి - వైశ్వానర మాగ్నేయాస్త్రం వైనతేయేన గారుత్మతేన వాతన్ధయం నాగాస్త్రం నాడీముష్ట్యోశ్చే త్యత్ర చకారాత్ఖశ్ ముమాగమః - వాయుర్దేవతాస్య వాయవ్యేన వాయ్వృతుపిత్రుషసో యదితి యత్ప్రత్యయః - వారిదం జలదాస్త్రం - ప్రాభాకరేణ సూర్యాస్త్రేణ - తామి స్రమన్ధకారాస్త్రం - మాహేన్ద్రేణ ఇన్ద్రదేవతాకాస్త్రేణ దానవం దానవా స్త్రం - మాహేశ్వరేణ మహేశ్వరాస్త్రేణ వైష్ణవం విష్ణుదేవతాకమిత్యేవముక్తరీత్యా

ధ్వః క్షణమమాని వైమానికైర్యథా దశశతేక్షణో వలరు
షా కషాయేక్షణః || ౧౩౬ || గ || తదను వారుణేన వైశ్వాన
రం వైనతేయేన వాతన్ధయం వాయవ్యేన వారిదం ప్రాభాక
రేణ తామిస్రం మాహేన్ద్రేణ దానవం మాహేశ్వరేణ వై
ష్ణవం చ పరస్పరమేవమస్త్రమస్త్రైర్భిన్దానౌ ఘోరనరో
రనిశమాహవాగ్రహాదవిదితాన్యహాని సప్త వ్యతీయుః||౧౩౭
వ|| శస్త్రాశస్త్రి సకౌతుకోపి దయితాం సంచిన్త్య పర్యాకు
లామస్త్రైర్జ్వలితైర్విధేరపునరుక్తైర్మేషేణ తన్మస్తకాన్ |రా

అస్త్రం వైశ్వానరాదికమస్త్రేణ వారుణాదినా భిన్దానౌ విదారయన్తౌ - భిద్యతే శ్శానచ్ - అనరౌ శ్రీరామరావణౌ - అనిశమవిరతం ఆహవాగ్రహాగ్రహేణాహవావేశా దవిదితాన్యజ్ఞాతాని సప్తాహాని దినాని వ్యతీయురతిచక్రముః - ఇణ్ గతావితి ధాతోర్లి ట్||౧౩౭||శస్త్రాశస్త్రి శస్త్రైః శస్త్రైః ప్రహృత్య ప్రహరణం యుద్ధం తత్ర సముత్సుకో ప్యుత్కణ్ఠితోపి సకౌతుకోపీతి పాఠే స్వయమేవార్థః - శస్త్రాశస్త్రి వ్యాఖ్యాతః సీతాపతిరఖిలప్రాణనాథః ఏతేన సద్విరహాసహిష్ణుత్వం సూచ్యతే - శ్రీరామః ప ర్యాకులాం విరహవిహ్వలాం దయితాం ప్రేయసీం సీతాం సంచిన్త్య సమరకేలితత్పర తయా విలమ్బే క్రియమాణే తస్యాః పునః క్లేశో భవిష్యతీతి విచార్యేత్యర్థః - జ్వలతా ది వ్యమానేన సవిద్యుతే పునరుక్తైః పునః ప్రయోగో యస్య తేషు ఏకవారప్రయోగైరేవ వి శేషేణేత్యర్థః - ... ద్వానవిద్యస్యే పునరుక్తైః మస్తకానాం పునః ప్రాదుర్భావేయ

స్మాత్తేనవిశేషరస్త్రేణప్రహృష్టస్త్రేణకరణేనముహుర్ముహుః పునఃపునః అవచ్ఛేదేపిపూ
ర్వంవిగళనేసత్యపికందళితానంకురితాన్ లంకాపతేఃరావణస్య తేచతేమస్తకాశ్చ
తాన్ గళశిరాంసీత్యర్థః-సమస్తజగతామశేషలోకానామాతంకేనసమముపద్రవే
ణసాకంఛిచ్ఛేదనిదారయామాస- అత్రరావణశిరోజగదాతంకచ్ఛేదయోఃకార్యకా
రణభావేనభిన్నకాలీనయోరపిసమమిత్యేకకాలీనతోక్త్యాకార్యకారణపౌర్వాప
ర్యవిపర్యయనిబంధనాతిశయోక్తిమూలాసహోక్తిరలంకారః- సహార్థేనాన్వయో
యత్రభవేదతిశయోక్తితః।కల్పితౌపమ్యపర్యంతాసాసహోక్తిరితీష్యతఇతిలక్షణాత్
-ఏతేనయుదారావణశిరశ్ఛేదఃతదాజగదాతంకచ్ఛేదోపీత్యౌపమ్యకల్పనయాకారణ
తాశుభావహప్రలీలశ్చమత్కారఇతిరహస్యం- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥౧౩౭॥
రక్ష ఇతి॥ రక్షఃపతౌరావణేపతతిభువినిపతితేసతి- లబ్ధమనోరథానాం ప్రాప్తకా
మానాం-అతఏవపుష్పవర్షమాతన్వతాంఅవసర్జయతాందివిసీదంతీతిదివిషదోదే
వాః॥ని॥ఆదితేయాదివిషదఇత్యమరః * సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్-హృద్యభ్యాము

మః కన్దలితాన్ముహుర్ముహురవచ్ఛేదేపి లబ్ధావతేరాతిశ్యేన
సమంసమస్తజగతాంచిచ్ఛేదసీతాపతిః॥౧౩౭॥వ॥ రక్షఃప
తౌపతతిలబ్ధమనోరథానామాతన్వతాందివిషదాం ముదపు
ష్పవర్షమ్।శ్లాఘావదంసమజనిష్టపరంనరామఃకామోపధః
కలితశూర్పణఖావికారః॥౧౩౮॥గ॥ అనన్తరమాలిఙ్గితరణ
వసున్ధరంశరతల్పమధిశయానమధిగతనిషఙ్గోపధానంయా

పసంఖ్యానమితిసప్తవ్యాఅలుక్-సుషామాదిషుచేతిషత్వం- అవిహితలక్షణోమూర్ధన్యః
సుషామాదిషుద్రష్టవ్యమితివచనాత్- తేషాం- రామఃపరంరామ ఏవశ్లాఘావదం
ప్రశంసాస్పదం-నసమజనిష్టనజాతః-దీపజనేత్యాదినాకర్తరిలుఙ్- కింభూతః- కామో
పధేఃకామకైతవాత్॥ని॥కపటోస్త్రీవ్యాజదంభోపధయశ్ఛద్మకైతవఇత్యమరః- క
లితోవిరచితఃశూర్పణఖావికారః కర్ణనాసాచ్ఛేదరూపఃయేనసః శ్లాఘావదంసమజని
ష్ట-కామోపధఇతిపాఠే- వనేదండకారణ్యేకలితశూర్పణఖావికారఃకామః శ్లాఘావదం
సమజనిష్ట-తస్యలోకకంటకరావణసంహారమూలత్వాదితిభావః- వసంతతిలకావ
త్తం॥౧౩౮॥అనంతరమితి॥ అనంతరంరావణపతనానంతరం- ఆలింగితరణవసుంధ
రమాశ్లిష్టరణభూమిం- అవాఙ్ముఖతయారణభువినిపతితమిత్యర్థః- శరతల్పంబాణశ
య్యామధిశయానంఅధిష్ఠితవంతం* అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతికర్మత్వం॥ని॥తల్పం
శయ్యాట్టదారేష్వితత్యమరః-అధిగతనిషంగోపధానంప్రాప్తతూణీరోపబర్హణం- ఏ
తేనమృత్వాపినిజప్రకృతింనజహాతీతిసూచ్యతే-యాతుధానపతింరావణమధిగత్యప్రా

వ్య-భువి నిపత్య పతిత్వా-సమానోదరే శయస్సోదర్యో భ్రాతా సమానశబ్దస్య ప్రాగివ సభావః- సోదరాచ్ఛేతి యత్ప్రత్యయః-తస్మిన్ స్నేహేన ప్రేమ్ణా సులభం సుఖలభ్యం-వైధుర్యం విహ్వలత్వం యస్య స తథోక్తః-అహం కుత్సితో౽ర్యః కదర్యః ఆత్మప్రాణత్రాణార్థం భ్రాతృఘాతితయా-ఉగ్రః॥ని॥ కదర్యః కృపణః క్షుద్ర ఇత్యమరః॥ శ్లో॥ ఆత్మానం ధర్మకృత్యం చ పుత్రదారాంశ్చ పీడయేత్। లోభాద్యః పితరం భ్రాతౄన్ స కదర్య ఇతి స్మృత ఇతి చ కోస్తత్పురుషే౽చేతి కుశబ్దస్య కదాదేశః - ఇత్యనేన ప్రకారేణ విహితనిజదూషణః విరచితాత్మనిన్దః విభీషణః చిరం విలలాప॥౧౪౦॥ తత్ప్రకారమేవాహ॥ అయీతి॥ అయి దశముఖ హే రావణ-సమాని తుల్యాశయానుభూతాని సుఖదుఃఖాని చ తైరన్వితం మద్వినాభావేన సుఖదుఃఖానుభవతత్పరమిత్యర్థః-బంధువర్గం పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధుసమూహం - తథా సహజం సహోదరం భవంతమపి-సాహసేన అవివేకేన ముంచతః త్యజతః- తథా కులవిశసనహేతోః కులనాశ...

తు థానపతిమధిగత్య నిపత్య చ భువి సోదర్యస్నేహసులభవై
ధుర్యః కదర్యో౽హమితి విహితనిజదూషణో౽పి భీషణశ్చిరత
రం విలలాప॥ ౧౪౦॥ ప॥ అయి సమసుఖదుఃఖైరన్వితం బ
న్ధువర్గం సహజమపి భవన్తం ముఞ్చతస్సాహసేన। కులవిశస
నహేతోః కూటధర్మానువృత్తేర్దశముఖ మమ యా౽భూద్వపమా
సీత్క్షశస్యాః॥ ౧౪౧॥ ప॥ ఆర్యస్య రక్షితుమసూననుజస్య ప
క్షః ప్రాణానముఞ్చత పరం యుధి కుమ్భకర్ణః। ధన్యః స ఏవ హ్యా
త్మహాయమహం నిజజీవహేతోరద్యాపి హన్త సహతే హత

రస్య- కూటధర్మేణ సహ బంధుభ్రాతరం పరిత్యజ్య ఆశ్రయసమాశ్రయణం కపటసహాచారే అనువృత్తిః అనుసరణం యస్య - మమ యా జీవితవ్యం ... ధారణ ఇత్యన్వయీ భావః- కథం కీస్వయమపనాశనం భ్రాతరః ఘూర్ణితమానిన్యే ... ఉపవాదః ఆసీత్॥ని॥ కథం ... వృత్తం॥ ౧౪౧॥ ... ర్యస్యేతి॥ ఆర్యస్య పూజ్యస్య భవతః అసూన్ ప్రాణాన్ రక్షితుం త్రాతుమనుజస్య ప్రసిద్ధః- ఏకః కుంభకర్ణః పరం కుంభకర్ణ ఏవ- ప్రాణాన్ యుధి సమితౌ అముంచత అత్యజత్-స ఏవ ధన్య ఇతి భావః. అహం తు నిజజీవహేతోః ఆత్మప్రాణత్రాణార్థమిత్యర్థః * షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ-స్వయం సాక్షాత్త్వజ్జీవహృత్ త్వత్ప్రాణాపహారీ-అతః అద్యాపి ... హాతకః పాపః ఇత్యుపాలంభోక్తిః-సాధ్యస్యేకః- విధిః ద్వైవం మా మేవం విధప్రోహణం సహతే మృష్యతి హంత ఈదృగనుచితకారిణో౽పి మమ మరణం నైవ ... ఇతి ఖిన్నో విభీషణ ఇత్యర్థః-వసంతతిలకా వృత్తం॥ ౧౪౨॥

ఇతీతి ॥ ఇత్యేవమనయా రీత్యా తస్మిన్విభీషణే విలపతి సతి - విదితో విజ్ఞాపితః వృత్తాంతః రావణసంహారవార్తా యస్యాస్సా తథోక్తా - అత ఏవాంతరితయూధపాభిః వినష్టయూథనాథాభిః కరిణీభిః కుంజరీభిరివేత్యుపమా - కరుణశబ్దాత్ క్రియాపదేనాపచ నాదర్శనా అన్వయః - కరుణం శ్రోతౄణాం శోకజనకం ఆరటంతీభిః క్రూరశబ్దంకుర్వతీభిః తరుణీభిస్సహాంతఃపురస్త్రీభిస్సాకం - శుద్ధాంతాదవరోధాత్సమాగత్య ॥ స ॥ శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేత్యమరః - మధ్యేసమరం సమరస్య మధ్యే రణమధ్యదేశ ఇత్యర్థః * పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః - తత్సంనియోగాదేకారత్వం మధ్యశబ్దస్య - అశనిహతం వజ్రవిదారితం - మందరం మందరాఖ్యపర్వతమివేత్యుపమా - ఆపతితం నిపతితం నాథం స్వామినం దశకంధరం రావణం నిరీక్ష్య - నిహతోపఘ్నా విచ్ఛిన్నాశ్రయవృక్షా ॥ని॥ ఉపఘ్నస్త్వాశ్రయ ఇత్యమరః - లతేవ నిపతంతీ భువి నిపతితా నిషాదేనాహతో విద్ధో దయితః ప్రియో యస్యాస్సా అత ఏవ విధురీకృతా విహ్వలీకృతేతి విశేషణసమా

కోపిభిర్వ్యామ్ ॥ ౧౪౨ ॥ గ ॥ ఇత్యేవముస్మిన్విలపతి విదితవృ
త్తాన్తాశ్శుద్ధాన్తాత్కరుణమారటన్తీభిరన్తరిత యూధపాభిరి
వకరిణీభిస్తరుణీభిస్సహ సమాగత్య మధ్యేసమరమాపతిత
మశనిహతమివ మన్దరం దశకన్ధరం నాథం నిరీక్ష్య నిహతోప
ఘ్నేవ లతేవ నిపతన్తీ విలపన్తీ నాథ నాథేత్యపరిమేయవిషా
దా నిషాదాహతదయిత విధురీకృతా కురరీవాక్రన్దంచక్రన్ద
మన్దోదరీ ॥ ౧౪౩ ॥ ప ॥ యా పీడితా జని పురా యమురాజధానీ వీ
రత్వయా సకలదిగ్విజయోత్సవేషు । తామద్య దుర్విధిబలేన
సమస్తలోకసాధారణీః పునరుపైష్యసి హా కిమేతత్ ॥ ౧౪౪ ॥

సోపపాదనీయం యద్వా నిషాదాహతదయితేన విధురీకృతా విశ్లిష్టీకృతా ॥ ని ॥ విధురం ప్రత్యవేతే స్యాత్ కష్టవిశ్లిష్టయోరపీతి వైజయంతీ * అథాంతతద్భావే చ్వీః - అస్య చ్వ్యానిపదీ ఘటా - కురరీవ ఉత్క్రోశ ఇవాగాంగనేవ ॥ ని ॥ ఉత్క్రోశకురరీ సమావిత్యమరః - అపరిమేయవిషాదా నిరవధికశోకా సతీ - మందోదరీ రావణాగ్రమహిషీ నాథ నాథేతి ప్రియ ప్రియేతి * వీప్సాయాం ద్విర్భావః - అమందముచ్చైః చక్రందవిలాపశోకవిలాపేత్యర్థః ॥ ౧౪౩ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ యేతి ॥ హే వీర పురా పూర్వం త్వయా సకలదిగ్విజయోత్సవేషు సమస్తదిగ్విజయయాత్రామహోత్సవేషు - యా యమరాజధానీ యమపురీ - పీడితా గృహ్టా అజని జాతా - తాం యమరాజధానీమద్యదానీం దుర్విధిబలేన దుష్టదైవవశేన - సమస్తలోకసాధారణీః సకలజనసాధారణస్సన్ - పునరుపాగతో మ్యేవ ఉపైష్యసి ప్రాప్స్యసి ఏతదవస్థాంతరం కిం హా ఇతి విషాదే ॥ స ॥ హావిషాదశుగార్తి

ష్వేత్యమరః-వసంతతిలకావృత్తం॥౧౨౪॥ జనక ఇతి॥ జనకః మమ పితా మయః-సస్వ
యం సాక్షాత్ దనుజవంశనాయకః దానవకులశ్రేష్ఠః-తథా దయితః ప్రియతమః జేత్రే
వ జైత్రం * జేతృశబ్దాత్ తృన్నంతాత్ ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థే అణ్ ప్రత్యయః-జగత్త్రి
తయస్య త్రైలోక్యస్య జైత్రం జయశీలం శాసనమాజ్ఞా యస్య స తథోక్తః-తథా తనయః పు
రందరం జయతీతి పురందరజయీ ఇంద్రజిత్-ఇత్యేవం ప్రకారేణ అహం గర్వితా సంజా
తగర్వా జాతేతి శేషః- అథ నేదానీం తు విధినా దైవేన ఏవం పరిదృశ్యమానప్రకారేణ-
విడంబితా అనుకృతా సర్వసంతుమేత్రైకైవ పరిశేషితాస్మీత్యర్థః- తథా చ రామా
యణే॥ శ్లో॥ పితా దానవరాజో మే భర్తా మే రాక్షసేశ్వరః- పుత్రస్తు శక్రనిర్జేతా ఇత్య
హం గర్వితా భృశమితి-మంజుభాషిణీవృత్తం॥౧౨౫॥ రాజన్య ఇతి॥ రాజ్ఞః అపత్యాని పు
మాంసో రాజన్యాః క్షత్రియాః * రాజశ్వశురాద్యదితి యత్ప్రత్యయః- రాజ్ఞోపత్యే
జాతిగ్రహణం సాధుః తేషాం ధర్మాన్ విదుషా ధర్మజ్ఞస్యాపి రఘూద్వహస్య శ్రీరామస్య

వ॥ జనకస్స్వయం దనుజవంశనాయకో దయితో జగత్త్రితయ
జైత్రశాసనః। తనయః పురన్దరజయీతి గర్వితా విధినాహ
మేవమధునా విడమ్బితా॥౧౨౫॥ వ॥ రాజన్యధర్మవిదుషో
పి రఘూద్వహస్య హత్వా యథాగ్రజమథానుజపట్టబంధః।
ఆరభ్య వాలినమసంశయమావిరాసీదిక్ష్వాకువంశసహజః
కథమేష ధర్మః॥౧౨౬॥ వ॥ అహహానిహతాలంకా-వాలా
నలేన హనూమతః పరమవనిజా పాతివ్రత్యానలేన భవానపి
సుఖమహామిహాసీనా శోకానలే పయదీదృశే ప్రభవతి నమాం

యథా యద్వత్ అగ్రజం హత్వా-అథానంతరమనుజపట్టబంధః అనుజస్య సామ్రాజ్యా
భిషేకః వాలినమారభ్య అసంశయం నిస్సందేహం-అవ్యయీభావః- ఆవిరా
సీత్ ప్రాదురభూత్ - ఏషోయం ధర్మః కథం కుతో వా ఇక్ష్వాకువంశస్య పరమధర్మి
ష్ఠస్య ఇక్ష్వాకుకులస్య సహజః నియతః న సహజ ఏవేత్యర్థః- అతః ఇక్ష్వాకుకులావతం
సస్య శ్రీరామస్యాయం న ధర్మ ఇతి భావః-వసంతతిలకావృత్తం॥౧౨౬॥ అహహేతి
ఖేదే॥ వి॥ అహహేత్యద్భుతే ఖేద ఇతి విశ్వః-తదేవాహ॥ హనూమతః వాలానలేన లంకాప
రమత్యంతం నిహతా దగ్ధా- అవనిజాయాః సీతాయాః పాతివ్రత్యం పతివ్రతాధర్మ ఏ
వ అనలః తేన-భవానపి నిహతః- అహం త్విహేదానీం-ఈదృశే అనిర్వాచ్యే శోకానలే స
తి- యద్యపి సుఖం నిర్విచారం ఆసీనా అవస్థితా- హాహా కాలే కథమాసీనేత్యత ఆహ- న
శేషః శోయం బంధానలశ్శోకాగ్నిః ప్రాయో భూమ్నా మాం హంతుం నాశయితుం-సప్ర

భవతిసమర్థో౽నభవతి-కథమస్య ధాత్మానం నదహతీతిభావః-హరిణీవృత్తం॥ ౧౪౫ ॥
తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాదిదానీమహం సాయం దినే సాయంకాలే సాయమిత్యవ్యయం-
దినశబ్దేన సుప్సుపేతిసమస్యతే-భగవతః పూజ్యస్య సవితురాదిత్యస్య ప్రభాద్యుతిరివ-
జాతం వేదో౽ధారణ్యంయస్మాత్తం జాతవేదసమగ్నిం॥ని॥జాతవేదాస్తమస్యాస్త దిత్యము
రః-ప్రవిశ్యసవితృప్రభాయాస్సాయమగ్నిప్రవేశే-ఆదిత్యోస్తమయన్నగ్నిమనుప్రవి
శతి-అగ్నింవావాదిత్యస్సాయంప్రవిశతీత్యాదిశ్రుతిరేవప్రమాణం-చంద్రమసం
చంద్రం చంద్రికాకౌముదీవ-తథాతటితోస్యసంతీతితటిత్వాన్మేఘస్తత్సామర్థ్యాద్ధి
యస్తటిత్భసంజ్ఞాయాంపరకార్యంనభవతి-కింతుర్ఘుయఇతిమతుపోమకారస్యవకారః-
అపదత్వాన్నజస్త్వంతంతటిద్వద్వ్యపదేశ్యక్షమాభవంతమనుసరంతీఅనువర్తమానా
చితాధిరోహణనానుగచ్ఛంతీసతీ నిరంతరవిరహదహనేన అవిచ్ఛిన్నవియోగాగ్నినా
దహ్యమానంతాపవ్యమానం ఆత్మానందేహంనిర్వాపయామి సుఖయామిత్యయాసాకం
ప్రసిద్ధాగ్నిప్రవేశమంతరాతాదృగ్విరహశోకానలజనితసంతాపస్య నిర్వాణాసం

హాస్తుం ప్రాయస్స ఏవ చింతానలః ॥ ౧౪౬ ॥ X ॥ తదహ
మిదానీం సాయన్దినే భగవతస్సవితుః ప్రభేవ ప్రవిశ్య జాతవేద
సం చంద్రికేవ చంద్రమసం తటిదివ తటిత్వన్తం భవంతమ
నుసరన్తీ నిర్వాపయామి నిరన్తరవిరహదహనదహ్యమాన
మాత్మానమ్ ॥ ౧౪౭ ॥ X ॥ ఇత్యాదికరుణపరిదేవనవతీం ప్ర
జావతీం నివృత్య నిర్వర్త్య చ నిజాజ్ఞయా నిశాచరపతేర్యథా
విధిన మేధం పితృమేధం సవిధ మేధమానవిషాదం విభీషణము శే

భవాన్ ॥శ్లో॥ఆర్తా ఘేతేనాముదితేహృష్టా ప్రోషితే మలినాకృశా మృతేమ్రియేతయా
నారీసా స్త్రీజ్ఞేయా పతివ్రతేతిస్మరణాత్-పతివ్రతాధర్మత్వాచ్చేతిభావః ఏతేన ప్రసి
ద్ధాసలాపేక్షయా విరహానలస్యాత్యంతసంతాపకరత్వం సూచ్యతే॥ ౧౪౮ ॥ ఇతీతి ॥ ఇ
త్యాద్యేవమాదికరుణపరిదేవనవతీం శ్రోత్రాణాం శోకజనకవిలాపవతీం ప్రజావ
తీం భ్రాతృజాయాం మందోదరీం॥ని॥ ప్రజావతీ భ్రాతృజాయేత్యమరః-నివృత్య ఆ
రోహణాగ్నిప్రవేశాన్నిషిధ్య- నిజాజ్ఞయా॥శ్లో॥ మరణాంతానివైరాణినివృత్తంనః ప్ర
యోజనం । క్రియతామస్యసంస్కారో మమాప్యేషయథాతవేత్యాది రామాయణోక్త
రీత్యాస్వనిదేశవచనేన నిశాచరపతేః రావణస్య-యథావిధియథాశాస్త్రం-మేధాబు
ద్ధివిశేషః శ్రద్ధేతియావత్-తయా సహితం యథాతథాపితృమేధం పితృయజ్ఞం * ప్రజా
పతిరగ్న్యమేధమసృజతేత్యాదౌ మేధశబ్దస్య యాగపరత్వేన వ్యాఖ్యానాత్-నిర్వర్త్య
కృత్వా-సవిధం సమీపే వర్తమానః ఏధమానవిషాదం ప్రవర్ధమాన శోకం విభీషణమ

శేషరాజ్యాధిపతిం లఙ్కాసకలసామ్రాజ్యాధిపతిం విధాతుం కర్తుం రఘుపతిః శ్రీరామః అఖిలతీర్థేభ్యః అశేషపుణ్యతీర్థేభ్యః ఆహృతైరానీతైః అమ్భోభిః - దావదహనాకులం దవదహ్నా సన్తాపితం వనస్పతిం వృక్షం ॥ ని ॥ వనస్పతిర్వృక్షమాత్రే వినాపుష్పైః ఫలవ్రుమ ఇతి విశ్వః - అమ్భోధరో మేఘ ఇవ అభ్యషిఞ్చత్ అభిషిక్తనాన్ ॥౧౪౯॥ అథేతి ॥ అథానన్తరం దశరథనన్దనాభిషేకాత్ శ్రీరామవిరచితమూర్ధాభిషేకాత్ అధిగతం ప్రాప్తం రాజ్యపదం సామ్రాజ్యస్థానం యస్య స తథోక్తః ॥ ని ॥ పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాఙ్ఘ్రివస్తుష్విత్యమరః - అయం విభీషణః అనుదినం దినేదినే విభీషణః అభివృద్ధగుణాలోకాభావః - అరుణకరా సూర్యకిరణా ఏవ అమృతం తేన పూరణమాప్యాయనం యస్య స తథోక్తః - ఇన్దుర్యథా ఇన్దురివ అభివృద్ధం ప్రవృద్ధం మణ్డలం రాష్ట్రం కోశం యస్య స తథోక్తోభూత్ - ఇన్దోరరుణకరయుక్తత్వముక్తం వరాహమిహిరేణ ॥ శ్లో ॥ సలిలమయే శశిని రవేర్దీధితయో మూర్ఛితాస్తమో నైశం । క్షపయన్తి దర్పణోదర

షరాజ్యాధిపతిం విధాతుమఖిలతీర్థాహృతైరమ్బుభిర
మ్భోధర ఇవ దావదహనాకులం వనస్పతిం రఘుపతిరభ్యషి
ఞ్చత్ ॥ ౧౪౯ ॥ వ ॥ అథ దశరథనన్దనాభిషేకాదధిగతరా
జ్యపదో విభీషణోऽయమ్ । అనుదినమభివృద్ధగుణాలోభూద
రుణకరామృతపూరణో యథేన్దుః ॥ ౧౫౦ ॥ తతః ॥ వ ॥ సీతా
ముదీక్ష్య నిభృతేన విభీషణేన సీతాముదారగుణరూపవతీం స
తీనామ్। దేవస్య తత్క్షణముభాగ్దశకణ్ఠకృష్టామానన్దశోకరస
బన్ధురమన్తరఙ్గమ్ ॥ ౧౫౧ ॥ గ ॥ అనన్తరమియమురుస్తవపవి

తరనిహితా ఇవ మన్దిరస్యాన్తమితి - శ్లేషసఙ్కీర్ణేయముపమా - పుష్పితాగ్రావృత్తం శ్లో ॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥ తతఇతి ॥ తతో విభీషణాభిషేకానన్తరం ॥ ౧౫౦ ॥ సీతామితి ॥ నిభృతేన నిశ్చితేన కరణత్రయపరిశుద్ధేనేత్యర్థః - విభీషణేన సీతాం సమీపం ప్రాపితాం సతీనాం స్త్రీణాం మధ్యే ఉదారాణి గమ్భీరాణి గుణరూపాణి సౌశీల్యాదయః రూపం సౌన్దర్యం చ అస్యాస్సన్తీతి తథోక్తాం - పిత్రా శం కాండదశకణ్ఠకృష్టాం రావణాపహృతాం సీతాముదీక్ష్య దృష్ట్వా - తత్క్షణం తస్మిన్క్షణ ఇత్యర్థః - దేవస్య స్వామినః శ్రీరామస్య అన్తరఙ్గమన్తఃకరణం - ఆనన్దః సీతాదర్శనజనితహర్షః శోకః ఈదృశీమిమాం దృష్ట్వా దురాచారో రావణః కథం తూష్ణీం స్థాస్యతీతి దుఃఖం - అథవా ఏతావన్తం కాలమత్యన్తపరిక్లిష్టేయమభూదితి విషాదః - తావేవ రసౌ తాభ్యాం బన్ధురం పరిపూర్ణమభూత్ - వసన్తతిలకావృత్తం ॥ ౧౫౧ ॥ అనన్తరమితి ॥ అనన్తరం శ్రీరామస్యానన్దశోకావేశానన్తరం

గ్రహం సీతా అరుంధతీవ సిద్ధగుణా పత్నీ వేత్యుపమా - పవిత్రచారిత్రం పరిశుద్ధసమా
చారః ఏవనిధిః నిక్షేపః - తస్య అధిష్ఠానదేవతా అధిష్ఠానదేవతా నిత్యం నిరతిశయనిర్మ
లాచారపరిపూరితేత్యర్థః - తథా పతిదేవతా పరమపతివ్రతా - పరస్య పరమాత్మనః ఆద్య
నాదిపుంసః పురాణపురుషస్యాపి నాయకస్య పత్యుః శ్రీరామస్య పురః ముఖ్యార్థమేవా
నన్వయం ముఖ్యాత్వేనావతీర్ణత్వాదితి భావః - ప్రత్యాయనాయ విశ్వాసోత్పాదనా
ర్థం ॥ ని ॥ ప్రత్యయో౽ధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః - పురందరముఖాని
న్ద్రాదీన్ బర్హిఃముఖాన్ బహుతరాః శోభమానేయే సంతాన్ దేవాన్ ॥ ని ॥ బర్హిఃముఖాః క్రతుభు
జః ॥ వాయవాతర్వాసినస్వాః - అగ్నిముఖా వై దేవా ఇతి శ్రుతేః - తథా భగవంతం పూజ్యం షడ్గుణైశ్వ
ర్యసంపన్నం వా - అరవిందాసనం బ్రహ్మాణం చ పురస్కృత్య పురోధాయ తాన్ సాక్షీ
కృత్యేత్యర్థః - తేషాం తదాసన్నిహితత్వాదితి భావః - ఇందుకళా చంద్రకళేవ పున
రపి దేవ్యంతీ సతీ - తపనం సూర్యమివ - దహనమగ్నిం అనుజగాహ ప్రవివేశ -
ఇందుకళాయాః సూర్యాంతర ప్రవేశః ఆగమసిద్ధః ॥ ౧౫౨ ॥ ప్రావిశదితి ॥ విశుద్ధచరి

త్రచారిత్రనిధేరధిదేవతా పతిదేవతా నాదిపుంసో౽పి పరస్య మ
ర్త్యధర్మేణ ప్రత్యాయనాయ నాయకస్య పురః పురందరముఖా
న్బర్హిర్ముఖాన్ పురస్కృత్య నమస్కృత్య చ భగవన్తమరవిన్దాస
నమిన్దుకళేవ పునరుదేవ్యన్తీ తపనమివ దహనమనుజగాహ ॥
౧౫౨ ॥ ప్రావిశద్దర్పిషి పరం నిజశుద్ధిహేతోర్దేవీ విశుద్ధచ
రితా జనకస్య పుత్రీ । అంహశ్చిరం హి యదపావనవస్తుసంగా
త్తస్యాత్తదస్య యం తదము నా బభూవ ॥ ౧౫౩ ॥ విశుద్ధశీ
లా పరమపవిత్రచరిత్రా దేవీ పూజ్యా జనకస్య పుత్రీ జానకీ - నిజశుద్ధిహేతోరాత్మశు
ద్ధ్యర్థమేవేత్యర్థః - షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ - అర్చిష్మతి జ్వలనే ప్రావిశత్ ప్ర
విష్టవతీ * విశతేర్లుఙ్ శల ఇగుపధాదనిటః క్స ఇతి క్సాదేశః - దమునాః జ్వలనః ॥ ని ॥
సప్తార్చిర్దమునాః శుక్ర ఇత్యమరః - చిరం చిరకాలమారభ్యేత్యర్థః - అపావనవస్తు
సంగాత్ అపవిత్రవస్తుసంపర్కాత్ స్వస్యసర్వభక్షకత్వాదితి భావః - యదంహో దురి
తం సంపాదితమితి శేషః ॥ ని ॥ అంహో దురితదుష్కృతమిత్యమరః - తదత్యత్యంతశ్రీ
యా తేనేత్యర్థః - అంహసా స్వయం త్యక్తః విముక్తో బభూవ - ఆత్మవిశుద్ధ్యర్థం ప్ర
విష్టాయాం పరమపతివ్రతాయాం జనకపుత్ర్యాం తత్స్పర్శాత్ స్వయం సకల దురి
తవిముక్తిద్వారా పరిశుద్ధో భూదితి మహదేతదాశ్చర్యమిత్యర్థః - అత్ర దమునసః దురిత
సంబంధతద్విముక్త్యోరసంబంధే౽పి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః - ఏతేన జ్వలనాత్
సీతాయాః వ్యతిరేకపవిత్రమప్యాక్షిప్యతే ॥ ౧౫౩ ॥ విశుద్ధేతి ॥ తత్ర తస్మిం త్స్వయమేర ఘు

గ్రసరో రఘునాయకః స శ్రీరామః అనలేన సంగాత్ అగ్నిసంపర్కాత్ - శుద్ధేతోః విశు
ద్ధశీలాం పరమపావనసమాచారాం విశేషణమేతత్ప్రభాయామపి యోజ్యం - విదేహ
జాం జనకమహారాజపుత్రీం మైథిలీమిత్యర్థః - అయోనిజామితి చ గమ్యతే - సీతాం
విలోక్య అత్యాదరేణ దృష్ట్వా - పూషా సూర్యః ప్రత్యుషసి ఉషఃకాలే ॥ని॥ ఉషః ప్రత్యు
షసీ అపీత్యమరః - ప్రభాం నిజశోభామివ పునః ప్రత్యగ్రహీత్ పరిగృహీతవాన్ - ఉపమా
లంకారః - ఏతేనానయోరత్యంతావినాభావసంబంధో వ్యజ్యతే - వృత్తముపజాతిః ॥
౧౫౪ ॥ అథేతి । అథ సీతాపరిగ్రహానంతరం దాశరథిః శ్రీరామః అధిగతః ప్రాప్తః
నిజప్రశంసావిధిః ఆత్మస్తుతివిధానం యేన స తథోక్తేన ॥శ్లో॥ భవాన్నారాయణో దేవః శ్రీ
మాంశ్చక్రాయుధః ప్రభుః । ఏకశృంగో వరాహస్త్వం భూతభవ్యసపత్నజిదిత్యాది
నా ఆత్మానం స్తువతేత్యర్థః - విధినా బ్రహ్మణా పురోగ్రే ప్రదర్శ్యమానం ఏషాయం త
వ పితా దశరథస్త్వద్దర్శనార్థమాగత ఇతి హస్తనిర్దేశేన లోచనగోచరీక్రియమా

లామనలేనసంగాద్విదేహజాం తత్ర విలోక్య సీతామ్ । ప్ర
భాం పునః ప్రత్యుషసీవ పూషా ప్రత్యగ్రహీత్సోగ్రసరో రఘూ
ణామ్ ॥ ౧౫౪ ॥ అథ దాశరథిరధిగతనిజప్రశంసావిధినా వి
ధినా పురః ప్రదర్శ్యమానం విమానగతం మహారథం దశరథం
ప్రణిపత్య ప్రతిపద్య శిరసి తదనుశాసనం పాకశాసనవరప్ర
త్యుజ్జీవితైః ప్రముదితైర్హరిభిరనుగమ్యమానః ప్రమోదమా
నమనాస్సుగ్రీవేణ సహ ధావమానం విభీషణం సకరుణమా
లోకయన్ననుజేన సీతయా చ సమమయోధ్యామభిగంతు
కామః కామచరం విమానమారురోహ కమపి కౌబేరమ్ ॥

ణమిత్యర్థః - విమానగతం వ్యోమయానారూఢం ॥ని॥ వ్యోమయానం విమానోస్త్రీత్యమ
రః - మహారథం మహాత్మానం దశరథం ప్రణిపత్య నమస్కృత్య తస్య దశరథస్య అనుశాస
నం ॥ కృతం కర్మ యశశ్లాఘ్యం ప్రాప్తం తే శత్రుసూదన । భ్రాతృభిస్సహ రాజ్యస్థో దీర్ఘ
మాయురవాప్నుహీత్యాజ్ఞావచనమిత్యర్థః - శిరసి ప్రతిపద్య ప్రాప్య అభ్యుపగమ్యేతి
వత్ పాకశాసనవరేణ ఇంద్రదత్తవరేణ ప్రత్యుజ్జీవితైరనుప్రాణితైః అత ఏవ ప్రముదితై
రనుగమ్యమానః ప్రమోదమానమనాః ప్రహృష్యమాణాంతఃకరణః - తథా సుగ్రీవేణ
సహ ధావమానం సౌహార్దేన కిమపి సల్లపంతం విభీషణం సకరుణం సదయమాలోకయన్
పశ్యన్ - అనుజేన లక్ష్మణేన సీతయా చ సమమయోధ్యాం నిజరాజధానీమభిగంతు
కామో జిగమిషుస్సన్ * తుంకామమనసోరపీతి తుమునో మకారలోపః - కమప్యని
ర్వాచ్యం కౌబేరం కుబేరసంబంధినం తస్యేదమిత్యణ్ - కామచరం స్వైరచారిణం వి

మానవరం పుష్పకాఖ్యం విమానశ్రేష్ఠమారురోహ అధిష్ఠితవాన్ ॥ ౧౫౫ ॥ ఆరు
హ్యేతి ॥ సోయం రామః పుష్పకమారుహ్య తాని పూర్వోక్తచరితాని విదితాని ప్రసిద్ధా
ని - లంకోపకంఠే లంకాపురనికటే యాని దశకంఠరణాంగణాని రావణసమరభూమ
యః తాని చ - గంభీరం గాంభీర్యగుణయుక్తం సింధుమపి సముద్రం చ సేతునిబంధనం
చ మృగీదృశః సీతాయాః సందర్శయన్ తదేతదితి ప్రదర్శయన్ జగామ - వసంతతిలకా
వృత్తం ॥ ౧౫౬ ॥ ఉపరీతి ॥ హే తరుణి మైథిలి - నః అస్మాకం సంబంధి మణివిమానం ర
త్నఖచితవ్యోమయానం - యథా యథా యేన యేన ప్రకారేణ వీప్సాయాం ద్విర్భావః - ఉ
పర్యుపర్యూర్ధ్వముదంచతి గచ్ఛతి తథా తథా తేన తేన ప్రకారేణ పూర్వవద్ద్విర్భావః - న
భః అంతరిక్షం విపులతాం విశాలతాముపయాతి అనంతత్వాత్తథా ప్రతీయత ఇత్యర్థః ॥
మహీవలయే భూమండలే తు * నద్యాం వహాన్యతరస్యామితి మహీశబ్దస్య హ్రస్వః - మ
హాంబునిధిం మహాసముద్రం పల్వలమల్పసరః ప్రాయమవేత్య దృష్ట్వా - పల్వలమివేతి

౧౫౫ ॥ వ ॥ ఆరుహ్య పుష్పకమయం విదితాని తాని లంకోపకం
ఠదశకంఠరణాంగణాని । సింధుం గభీరమపి సేతునిబంధనం చ
సందర్శయన్మృగదృశస్స జగామ రామః ॥ ౧౫౬ ॥ వ ॥ ఉప
రి యథా యథా మణివిమానముదంచతి నస్తరుణి తథా తథా వి
పులతాముపయాతి నభః । మహీవలయే తు పల్వలమవేత్య మ
హాంబునిధిం పవనభువే నివేద్య చ హసంతి వరే హరయః ॥
౧౫౭ ॥ ప ॥ గ ॥ ప్రియే విదేహరాజనందిని వినతానందనమప్యతి
శేతే విమానవేగః ॥ తథా హి ॥ ౧౫౮ ॥ వ ॥ యద్యద్దూరే పురః పశ్య
న్నిచ్ఛామి తవ శంసితుమ్ । తత్తదన్వగపి ద్రష్టుమపి వక్తుం

త్వత్ప్రేక్షా * అవపూర్వాదిణ్ తేః క్త్వో ల్యబాదేశః - దూరస్థస్య మహతోఽప్యల్పత
యా ప్రతీతేః లోకప్రసిద్ధత్వాదితి భావః - పవనభువే హనూమతే నివేద్య ప్రదర్శ్య చ -
వరే అన్యే హరయో వానరాః హసంతి - కృతోన్వప్యంబునిధిరేవం ప్రతిభాతి తదేత
దేతోల్లంఘనేన తవ కా ప్రతిష్ఠేత్యభిప్రాయేణ పరిహసంతీత్యర్థః ॥ ౧౫౭ ॥ అథ త
త్తత్స్థానాని ప్రదర్శయిష్యన్ సీతాం సంబోధయతి ॥ ప్రియేత్యాదినా ॥ హే ప్రియే జ
నకనందిని సీతే విమానవేగః వ్యోమయానరయః - వినతానందనం గరుత్మంతమప్యతిశే
తే తతోఽప్యతివేగేన గచ్ఛతీత్యర్థః ॥ ని ॥ గరుత్మాన్ గరుడస్తార్క్ష్యో వైనతేయః ఖగేశ్వర
ఇత్యమరః - తదేవ ప్రతిపాదయతి ॥ తథా హీతి ॥ ౧౫౮ ॥ ప్రతిపాదనప్రకారమేవాహ
యద్యదితి ॥ పురః పురస్తాత్ దూరాద్యద్యద్వస్తుస్థానం వా పశ్యన్ - తవ శంసితుం కథయి
తుమిచ్ఛామి తత్తద్వస్తుస్థానం వా అన్వక్ పశ్చాద్ద్రష్టుమపి తథా వక్తుమపి సా పార్శ్వే తేనాశ

శ్యత ఇతి వేగాతిశయోక్తిః· తథాపి వయ్యామిశ్రత్వేతి వాక్యశేషః॥౧౫౬॥ తరుణీతి॥ హే తరుణి సుందరి ధరణీసుతే భూపుత్రి సీతే. అయం వరిదృశ్యమానః ఋశ్యమూకః ఋశ్యమూకాఖ్యపర్వతః తం పశ్య అవలోకయ- హే బింబాధరే బింబోష్ఠి- పంపాసర ఇదం యత్ర మయా రావణాపహరణసమయే యస్యతీరే త్వద్విరహవేదనయా బహువిలపితమితి భావః· హే కంబుకంఠి శంఖసదృశగ్రీవే. అంగగాత్రకంఠేభ్యశ్చేతి జీష్- ఏతేన సౌభాగ్యలక్షణసంపత్తిస్సూచ్యతే- తదుక్తం సాముద్రికశాస్త్రే ॥ శ్లో॥ స్యాద్రాగ్రుమవిల్గితమురోమృమలాంగనానాంగ్రీవాచకంబునిచితాఘసుఖానిదత్తఇతి- కంబునిచితా త్రిరేఖావ్యాప్తేత్యర్థః- ఇయమేషా కబంధస్య కబంధాఖ్యదానవస్య నిధనభూమిః నిధ్వంసనస్థానం యేన సుగ్రీవసఖ్యం త్వత్ప్రాప్తిసాధనముపదిష్టమితి భావః- కరభావివదూరూ యస్యాస్తస్యాస్సంబుద్ధిః హే కరభోరు- ఊరూత్తరపదాదౌపమ్య ఇత్యూఙ్ప్రత్యయః- అత ఏవ హ్రస్వః॥ని॥ మణిబంధాదాకనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిరిత్యమరః- ఇదం

సవార్యతే ॥౧౫౬॥ ౫ ॥ తరుణిధరణీసుతే వశ్య ఋశ్యమూ
కోయం బింబాధరే పంపాసర ఇదం కంబుకంఠి కబంధనిధన
భూరియం కరభోరు ఖరాదికలహస్థానమిదం మధురాలాపిని
మధువనశాలేయం మత్తేభగామిని మాయామృగమృగ
యావనమిదం కుటిలాయతకబరి గోదావరీయం కుంభికుంభ
స్తని కుంభసంభవాయతనమిదమిందుముఖి విరాధవిధ్వంస
నభూరియం కంజలోచనే మహామునేరత్రేరాశ్రమపదమి
దం విదేహరాజపుత్రి చిత్రకూటోయమితి వివిధాః కథాః కథ

ఖరాదీనాం కలహస్థానం యుద్ధభూమిః- ఏతదాదిత్వయా దృష్టచరమితి భావః- హే మధురాలాపిని మంజుభాషిణి- ఇయం మధువనశాలా అయమూపమోరుటజ ఇత్యర్థః- హే మత్తేభగామిని మందయానే ఇదం మాయామృగస్య మాయామృగరూపధారిణో మారీచస్య మృగయా వసంతధ్వంసనకాననమిత్యర్థః- కుటిలా కుంచితా నతా- తథాభూతా యా ఏవ మోహనత్వాత్ ఆయతా దీర్ఘా చ కబరీ కేశపాశో యస్యాస్తస్యాస్సంబుద్ధిః- హే కుటిలాయతకబరి॥ని॥ కబరీ కేశపాశ ఇత్యమరః* జానపదేత్యాదినా జీష్ ఇయం గోదావరీ హే కుంభికుంభస్తని కరికుంభపృథులకుచే* స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితి జీష్- ఇదం కుంభసంభవాయతనమగస్త్యాశ్రమః॥ని॥ అగస్త్యః కుంభసంభవ ఇత్యమరః- హే ఇందుముఖి చంద్రాననే పూర్వవత్ జీష్- ఇయం విరాధస్య విధ్వంసనభూమిః వినాశస్థానం- హే కంజలోచనే పద్మనయనే- ఇదం మహామునేః మునిపుంగవస్య అత్రేరాశ్రమపదం తపోవనస్థానం- హే విదేహరాజపుత్రి జనక

నందనీయం చిత్రకూటపర్వతః. ఇత్యనేన ప్రకారేణ వివిధాః నానాప్రకారాః కథాః
ప్రోక్తాః పృష్టాచ * చింతితపూజకకథికుంభిశ్చర్చితశ్చేత్యత్ర ప్రత్యయః - కథయన్ శశంస
స్మిన్నాయం శ్రీరామః అంజసా ద్రుతం భాగీరథీపరిసరే గంగాప్రాంతభువి ॥ ని ॥ పర్యంత
భూః పరిసర ఇత్యమరః - భరద్వాజమునేస్సంబంధి ప్రశాంతం ప్రసన్నం నిర్వైరమి
త్యర్థః - పావనం పవిత్రం చేతి మిథో విశేషణ విశేష్యభావ వివక్షాయాం విశేషణం విశే
ష్యేణ బహులమితి సమాసః - తపోవనమాశ్రమమయాసీత్ ప్రాపేత్యర్థః *
యాతేర్లుజ్ యమరమ సమాతాం సక్స్వేతి సగాగమః - అస్తిసిచోపృక్త ఇతీడాగమః - మైథి
లీమ భాషత అవోచత ॥ ౧౬౦ ॥ ఉక్తప్రకారమేవాహ ॥ ప్రసుప్తేతి ॥ హరిః భుజంగః ॥ ని ॥
యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు । శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నా క
పిలే త్రిష్వత్యమరః - ప్రసుప్తస్య నిద్రాలోః బర్హిణస్య మయూరస్య యశ్శ్వాసః నిశ్వాసమారుతాః
తేషాం పారణా యాభోజనేన సుకృతీ ధన్యః ॥ ని ॥ సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధ
న్యః - మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకంఠో భుజంగభుగితి చామరః - బర్హిణభుజం

యస్మిన్వాంజసా భాగీరథీపరిసరగతం భరద్వాజమునేః ప్ర
శాంతపావనం తపోవనమయాసీత్ - అథావతచ మైథిలీమ్ ॥
౧౬౦ ॥ వ ॥ ప్రసుప్తబర్హిణశ్వాసపారణాసుకృతీ హరిః ।
కందూవినోదనోత్కంఠీకంఠీరవనఖై మృగః ॥ ౧౬౧ ॥ గ ॥
తత్ర భరద్వాజవిహితవివిధాతిథ్యస్తథైవ పదవీం దవీయసీమ
తిలంఘ్య పునరయోధ్యానవిధమాసీదన్నగ్రత ఏవ హనూమాను

గయోస్సహజవైరే సత్యపి మహామునిమహిమ్నా ప్రసన్నత్వాదాశ్రమస్య నిర్భయ
సాన్నిధ్య సంభవాదితి భావః - తథాముగోహారిణః - కంఠీరవనఖైః సింహనఖైః కం
దూవినోదనోత్కంఠీ కండూత్యపనోదనోత్సుకః పూర్వవద్భావః - సహజమపి వైరం సం
త్యజ్యైవ స్వైరం విహరంతి మృగపన్నగాదయ ఇతి మునేర్మహాతపస్సామర్థ్యం సూ
చ్యతే ॥ ౧౬౧ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రాశ్రమే భరద్వాజేన విహితం కృతం వివిధాతిథ్యం నానా
ప్రకారాతిథిసత్కారో యస్య సతథోక్తః - తథైవ పదవీం దవీయసీం దూరతరాం * స్థూలదూరే
త్యాదినా పూర్వగుణయణాదిపరలోపాద్వివచనవిభజ్యేత్యాదినా దయసున్ అవాదే
శః ఉగితశ్చేతి జీప్ - పదవీం మార్గం మతిలంఘ్యాతిక్రమ్య పునరయోధ్యాయః వాక్యాలంకా
రే వా అయోధ్యాయాః నవిధం సమీపమాసీదత్ ప్రాప్నువన్ అగ్రతః పురస్తాదేవ - హనూ
మతా ఆవేదితో నివేదితః ఉదంతః శ్రీరామాగమనవృత్తాంతో యస్య తం - అతపిఙతి
రుంధతీజాయా యస్య సోరుంధతీజానిః వసిష్ఠః * జాయాయా నిజిత్యనిజాదేశః - పురో
గ్రేసరో యస్య సతథోక్తః స్తం శ్రైభరతః ప్రత్యయగాత్ అభ్యగాత్ నిరంతరమానందబా

ష్పైరాకులితాః ఆలోకానాంశనానియేషాంతైః॥ని॥ ఆలోకాదర్శనోద్యోతావిత్యమ
రః - అమాత్యాదిలోకైః సుమన్త్రాదిమన్త్రిజనైః పరిగతంపరివేష్టితమతిపావన
మత్యన్తపరిశుద్ధంతపోధనవ్రతం జటావల్కలధారణకందమూలాశనాధశ్శయన
బ్రహ్మచర్యాదితపస్స్వ్యాపారోయస్యతం భక్తిఃపూజ్యేష్వనురాగః ఆజానభక్త్యాస్వభా
వసిద్ధభక్త్యాభరితంపరిపూర్ణంనిజభక్తితత్పరమిత్యర్థః॥ని॥ భక్తిర్నిషేవణేరాగేర
చన్యాయామితిశబ్దార్ణవే - ఆగచ్ఛంతమాయాంతం భరతమాలోకయన్ అతివత్సలత్వే
నహేతునా॥ని॥ శ్రీమాన్స్నిగ్ధస్తువత్సలఇత్యమరః - వత్సాంసాభ్యాంకామబలఇతిల
చ్ప్రత్యయః- తతస్తద్విమానాత్ పుష్పకాదవరోహణాయ దేవఃస్వామీదశకంఠరిపుః
రావణాంతకః శ్రీరామః-ఉదకంఠత ఉత్కంఠితవాన్-ఐచ్ఛదిత్యర్థః॥౧౬౨॥ తదా
నీం సీతామామంత్రితవాన్ శ్రీరామ ఇత్యాహ॥యానమితి॥ హేఅవనీకుమారి సీతే-
ఏతదస్మదధిష్ఠితంయానంపుష్పకంకర్తృ- మదాశయం మమావరోహణాభిప్రాయ

దావేదితోదంతమాగచ్ఛంతమరుంధతీజానిపురస్సరమజస్ర
మానందబాష్పాకులితాలోకైరమాత్యాదిలోకైః పరిగతమ
తిపావనతపోధనవ్రతమాజానభక్తిభరితమాగచ్ఛంతంభర
తమాలోకయన్నతివత్సలతయా తద్విమానాదవరోహణా
య దేవో దశకంఠరిపురుదకంఠత॥౧౬౨॥ వ॥యానం మదాశ
యమవేత్య యథాయథైతత్తారాపథాదవతరత్యవనీకుమారి।
ఆసేదుషీం సవిధముద్యతథాత్రధాభూరత్యాదరేణభవతీమ
నుగచ్ఛతీవ॥౧౬౩॥ వ॥ఇత్థం వదన్నిందుముఖీం సలీలం దేవః ప్ల
వంగాధిపదత్తహస్తః। విభీషణావేదితయావదవ్యావిమానన

మవేత్యజ్ఞాత్వా- యథాయథా తారాపథాదంతరిక్షాదవతరత్యవరోహతి- అత
ఏవావతరతి అవరోహతి తథాతథా భూః త్వన్మాతా భూదేవీ అద్యేదానీం సవిధం సమీపమా
సేదుషీం అత్యాదరేణ అత్యంత ప్రీత్యా ప్రేమ్ణా భవతీం పూజ్యాం త్వాం * భాసేదసా
మీపేత్యర్థః వ్రత్యయః-పూర్వవత్ అనుగచ్ఛత్యభ్యుద్గచ్ఛతీవేత్యుత్ప్రేక్షా- యథాసూ
రాదాగతాం పుత్రీం మాతా అత్యంతాదరేణాభ్యుద్గచ్ఛతి తద్వదిత్యర్థః - వసంతతిల
కావృత్తం॥౧౬౩॥ఇత్థమితి । ఇత్థమనేనప్రకారేణ * ఇదమస్థము ఇతిథము ప్రత్యయః
ఇందుముఖీం సీతాంప్రతి సలీలం సవిలాసం వదన్ దేవః స్వామీ శ్రీరామః- ప్లవంగాధి
పేన సుగ్రీవేణ దత్తహస్తః రాజలక్షణత్వాద్వితీర్ణహస్తావలంబో యస్యసతథోక్తస్స
విభీషణావేదితయా ఇతఆగమ్యతాం దేవేతి నిర్దిష్టయాప్థవ్యామార్గేణపథః కర

ర్ గంగమానసి... మందాశనే ఇతి

రురోహ అవరూథవాన్ ||౧౬౪|| ప్రణీతేతి । ప్రణీతే శ్రీరామచరణసన్నిధానం ప్రాపితే మణిపాదుకే పూర్వం రాజ్యపరిపాలపురస్కారార్థం మానీతే మాణిక్యపాదుకే యేన తం. పాదయోరగ్రతః పురస్తాత్ప్రణతం నమస్కృతం - భరతం జవాదాదరాతిశయప్రయుక్తరయాత్ ఉదస్య ఉత్థాప్య - భుజాభ్యంతరముపనయన్ గాఢమాలింగయన్నిత్యర్థః - తథా తపసా వ్రతోపవాసాదినా కృశం తమ్ అముష్య భరతస్య వపుశ్శరీరం దృష్ట్వా చ - వాత్సల్యతః సోదరస్నేహాత్ కరేణ ముహుః పునః పునః స్పృశన్ పరిమార్జయన్ - స రామః చిరం నవిరరామ నవిరతోభూత్ - తదుపలాలనతాత్పర్యేణ స్వల్పకాలం ప్రావర్తతేత్యర్థః - వ్యాజ్జ్వరిభ్యోరమ ఇతి పరస్మైపదం - పృథ్వీవృత్తం ||
౧౬౫ || పశ్యన్నితి । భరతః ఆర్యేణ పూజ్యేన శ్రీరామేణ సమం దుఃఖం దుఃఖానుభవోయస్య సః అత ఏవ కృశీకృతం అంగం శరీరం యస్యేతి బహుబ్రీహిగర్భితో విశేషణసమాసః - అథవా ఆర్యసమదుఃఖేన కృశీకృతాంగం అంతః కష్టక్లేశాననుభూతవంతం సౌమి

తో దుందమవారురోహ ||౧౬౪|| వ || ప్రణీతమణిపాదుకం
ప్రణతమగ్రతః పాదయోరుదస్య భరతం జవాదుపనయన్భు
జాభ్యంతరమ్। ఉదీక్ష్య చ తపః కృశం వపురముష్య వాత్సల్య
తః కరేణ ముహున్స్పృశన్న విరరామ రామశ్చిరమ్||౧౬౫
వ|| పశ్యన్నన్దం భరతః పరిరభ్య దోర్భ్యాం సౌమిత్రిమార్య
సమదుఃఖకృశీకృతాంగమ్ । సోయం సుఖోపనత రాజ్యపరా
ఙ్ముఖాయ తస్మై పునస్సహజభక్తిదృఢవ్రతాయ || ౧౬౬ ||
గ||అథభరతోపి పురతోభివాదిత పురుషం పౌరుషనిఘ్నశత్రు
త్రుం లక్ష్మణం పశ్యన్ దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం పరిరభ్య లింగ్య ననంద ఆర్యసహాసేనాయం ధన్యోభూదితి నంతుతోష తథా సోయం సౌమిత్రిస్సుఖేన ఉపనతే స్వయం సంప్రాప్తే రాజ్యే పరాఙ్ముఖాయ ఆదరరహితాయేత్యర్థః - మతః సహజభక్త్యా దృఢం గాఢం వ్రతం శ్రీరామాగమనపర్యంతం అయోధ్యాం న ప్రవేక్ష్యామీత్యాద్యరూపనియమో యస్య సతథోక్తాయ తస్మై భరతాయ పునశ్శబ్దోవాక్యాలంకారే - ననందత త్రాపి దానే తత్పరం భరతం దృష్ట్వా పరం జహర్షేత్యర్థః - గుణానాం పరమానరాస్పదత్వాదిదమన్యోన్యాభినందనం యుక్తమితి భావః - వసంతతిలకావృత్తం ||౧౬౭|| అథేతి । అథానంతరం భరతః పౌరుషనిఘ్నపురుషకారాధీనేన||ని||. అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః - శత్రుఘ్నేన సహ పురతః ప్రథమమభివాదితో నమస్కృతః పురుషః పరమపురుషః శ్రీరామః యస్మిన్ క్షణే తదృధా తథా - జనకనందినీం సీతాం ప్రణమ్య - తథా యథోచితా నిఃయథా సర్వాభిరుపచార్యాభిః ఉపచారైః ఉపపూర్వాచ్చరతే:

క్యజం రావ ప్రత్యయాదితి స్త్రియామ్ ప్రత్యయే టాప్ - అవరోధవధూభిః అంతఃపుర స్త్రీభిః సహితాః సావరోధవధూకాః * తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః సద్యః ప్రతశ్చేతి కప్-సుగ్రీవదశగ్రీవానుజౌ సుగ్రీవవిభీషణౌ ఆదీ యేషాం తాన్ వానరాన్ ఉన్మనీకృత్య ఉత్సుకచిత్తాన్ కృత్వా * అభూతతద్భావే చ్విః అన్యచ్ఛ్వేవతి దీర్ఘః। - అరున్మనశ్చక్షురిత్యాదినా సలోపః-అభ్యర్హితః పూజితః వసిష్ఠః యేన తం-ఆమంత్రితః సంబోధితో మంత్రిలోకో మంత్రిజనో యేన తం - అనుగ్రహాలోకేన కరుణాకటాక్షవీక్షణేన అనుగృహీతః అనుగ్రహవిషయీకృతః పౌరవర్గః పురజననివహో యేన తం - అగ్రజన్మానం జ్యేష్ఠభ్రాతరం శ్రీరామం విమానగతం విమానారూఢమేవ-సబహుమానం సగౌరవమానందయన్ అవనితాః శ్రీరామాగమనాదపగతారుజో వతాపో యస్య తత్తథోక్తం॥ని॥ స్త్రీరుగ్రుజా చోపతాప ఇత్యమరః- నిజం స్వకీయము

శత్రుఘ్నసహదేవీం ప్రణమ్య జనకనందినీమున్మనీకృత్య సావ
రోధవధూకాంస్సుగ్రీవదశగ్రీవానుజాదీన్ యథోదితాభి
రుపచర్యాభిరభ్యర్హితవసిష్ఠమామంత్రితమంత్రిలోకమ
నుగ్రహాలోకానుగృహీతపౌరవర్గమగ్రజన్మానం వి
మానగతమేవ సబహుమానమానందయన్ననయదవనీతరు
జం నిజమాశ్రమపదమ్॥౧౬౭॥ X ॥తత్ర చ సౌమిత్రిసీతాస
ఖో దాశరథిరతిలోభనీయవాత్సల్యాం కౌసల్యామతిశయిత
దుఃఖాతిరేకాం కైకేయీమతిక్రమస్నేహావరిష్వక్తాం సౌ
మిత్రిమాతరముపక్రమాదభివాదయన్నిజావలోకనరసని
రతాభిరేతాభిర్వనితాభిః కలాభిః పూర్ణో మా చంద్ర ఇవప

త్రమివ ఇద్ధం నందిగ్రామాఖ్యమావాసస్థానం-అనయత్ ప్రాపయామాస॥౧౬౭॥ తత్రేతి॥ తత్ర భరతాశ్రమపదే సౌమిత్రిసీతాసఖః లక్ష్మణసీతాసమేతః * రాజాహఃసఖిభ్యష్టచ్-దాశరథిః శ్రీరామః- అత్యంతం లోభయతీత్యతిలోభనీయం పుత్రగతాభిలాషవిశేషజనకమిత్యర్థః- తస్యా వాత్సల్యం స్నేహో యస్యాస్తాం కౌసల్యాం చ - అతిశయితో బహులః దుఃఖాతిరేకో యస్యాస్తాం సర్వానర్థమూలాహమస్మీతి సముత్పన్నదుఃఖభరాక్రాంతామిత్యర్థః- కైకేయీం చ అతిక్రమేణ క్రమమతిక్రాంతేన స్నేహేన పరిష్వక్తాం నిర్వ్యాజప్రేమపరిపూర్ణాం సౌమిత్రిమాతరమపి సుమిత్రాం చ క్రమాత్ వృద్ధానుక్రమాదభివాదయన్ నమస్కుర్వన్ - నిజావలోకనే ఆత్మదర్శనే యో రసోఽనురాగః - తస్మిన్నిరతాభిః తత్పరాభిః ఏతాభిః పూర్వోక్తాభిః వనితాభిరుత్తమస్త్రీభిః కలాభిరంశైః॥ని॥ కళాశిల్పే కాలభేదే చంద్రాంశే కలనా కళేతి వైజయంతీ-పూ

క్షిణామాచంద్ర ఇవ-దీధికాభిరూమిర్జాశ్చ రోహిణీధిః సము ద్ర ఇవేత్యుపమా- స్వయం ప్రతిభాంతం పరిరభ్యమాణః అదరాతిశయాత్ స్పృశ్యమానః అస్మిన్ప్రమాణః నిర్భరానందమ మందానందమవిందత అలభత-పరమానందభరితాంతఃకరణోభూదిత్యర్థః||౧౬౮|| అథేతి|| అథానంతరం గురోర్వసిష్ఠస్య ఆజ్ఞయా నిదేశేన-అఖిలజనేత్రసౌఖ్యకర అఖిలలోకలో చనసౌఖ్యకరేతి పాఠేపి శ్రీరామస్య-లోకితః సహజ సౌందర్యాతిశయా రఘూద్వహస్య శ్రీరామస్య- ఆదరా త్ విచరితం విశిష్టాచారయుక్తం అభిషేచనం మూర్ధాభిషేక విధాతుం కర్తుం-తం పరాం పరందాం గతిం విజహతా త్యజతా సన్ సంభ్రమం ప్రాప్తేనేత్యర్థః * జహతే త్యత్ర ప్రత్యయః-హరిగణేన వానరసమూహేన సమాకులితా సంక్షుభితా మంధరా కైకే యీదాసీ యస్మిన్ కాలే తద్యథా భవతి తథా-పత్రపుష్పైరవ ప్రయోగానవకాశాదితి భా వః-సమంతతః సకల దిగ్భ్య ఇత్యర్థః- తీర్థం పుణ్యనదీ సలిలం-పునరప్యాహరణాపా దానలంకారేణ-ఆనీయత ఆనీతం-వృద్ధ్వవృత్తం|| ౧౬౯ ||అలంకృత ఇతి || అయం రా

రోహిణీధర్వ్యది కాభిరివ ప్రతిభాంప రిరభ్యమాణో నిర్వ్యరా

నందమువిందత ||౧౬౮|| వ|| అథాఖిలజనేత్రసౌఖ్యేర రఘూద్వ

హస్యాదరాద్విథా తుమభిషేచనం విచరితం గురోరాజ్ఞ

యా| అనీయత సమంతతో హరిగణేన తీర్థం పునస్సమాపలి

తమంబరం విజహతా గతిం బుద్ధరామ్|| ౧౬౯|| వ|| అలంకృతః

కృతమభిషేకమాదరాదమాత్యసంహతిభిరవాప్యరాఘవః

పురోన్ముఖః పునరయమాన శేరథం ప మోరథం సచభరతో

మహారథః||౧౭౦|| X ||తత్ర చ సేవావిచక్షణాభ్యాం శత్రు

పతిః రఘువంశోద్భవః శ్రీరామః అమాత్యసంహతిభిః మంత్రివర్గైః తత్ర తేషాం మం త్ర్యాదిరితి భావః- ఆదరాత్ సత్కారాత్ కృతం విరచితమభిషేకమవాప్య మూర్ధా భిషిక్తస్సన్నిత్యర్థః- అథాలంకృతః నానాసలంకారైర్ధారణపూర్వకం వివిధవిచిత్రమ హారదివ్యాంబరాదిభిః విభూషిత. పునః పురోన్ముఖః అయోధ్యాపుర ప్రవేశాభిముఖస్స న్నిత్యర్థః-రథమాసనః శ్రేష్ఠం పుష్పకం విహాయ రథారూఢో భూదిత్యర్థః * అశ్వ శస్త్రాదిభి స్సహ సుశోభితసా - తథా మహారథః మహాత్మా ప్రసిద్ధః భరతశ్చ మ నః శ్రీరామాభిషేకరూపనిజవాంఛితార్థసిద్ధిమాన శ్రీరామాభిషేకేణ పరి పూర్ణమనోరథోభూదిత్యర్థః- రుచిరావృత్తం || చతుర్గ్రహైరిహ రుచిరా జభ్సౌ గాగ ఇతి లక్షణాత్||౧౭౦|| తత్రేతి||కించేతి భావః-తత్ర తస్మిన్సమయే సేవావిచ క్షణాభ్యాం- ఉపచారాచరణతత్పరాభ్యాం శత్రుఘ్నలక్ష్మణాభ్యాం జ్యేష్ఠకనిష్ఠాభ్యా మవి పవిత్రతః లక్ష్మణాపేక్షయాపి శత్రుఘ్నస్యాదరాతిశయద్యోతనాయ ఏవం-తథా

చమహోకవిప్రసారోంగః॥ శ్లో॥ శత్రుఘ్నలక్ష్మణముఖైరుపచర్యమాణస్సామ్రాజ్యభోగ నిత్యోభరతోఽజభూవేతి - అభితః ఉభయపార్శ్వయోరిత్యర్థః - విధూయమానే వీజితే వ్యజనే చామరే యస్య సతథోక్తః - పరిజనాచారనిరతేన భృత్యజనోచితాచారతత్పరేణ భరతేన ఉదస్తమున్నమితం విమలం స్వచ్ఛం చ ముక్తాతపత్రం ముక్తామయచ్ఛత్రం యస్య సతథోక్తః - విచిత్రమాశ్చర్యకరం విచిత్రసన్నివేశం వా యథా స్యాత్తథోపహితేన విరచితేన సైన్యేన దివ్యభూషణాంబరప్రయుక్త్యా యవప్రసాధనేన చారుః సుందరః - తథాకతాం గాః కింగాః మాతంగాః గజాః తేఆరూఢాః అధిష్ఠితాః సైన్యైః॥ని॥ శతాంగస్య స్యందనోరథః ఇత్యమరః - శతగప్లవగవాహినీపతిభి విభీషణసుగ్రీవప్రముఖైరాక్షసవానరసేనానాయకైః అనుగమ్యమానః అథ ప్రియమాణస్సన్ రామచంద్రః శ్వేతాశ్వతానాం కుసుమానాం లాజానాం చ హోమ చారణవిశేష ... ప్రవ... మానస ...

ఘ్నలక్ష్మణాభ్యామభితోఽపనీతవ్యజనః పరిజనాచారనిరత
భరతోదస్తవిమలముక్తాతపత్రోఽవిదితోఽపహితసైన్యవ్యా
దివ్యారూఢశతాంగమాతంగైః రాశతప్లవగవాహినీపతిభిర
నుగమ్యమానః ప్రపత్యమానశ్వేతాతకుసుమలాజావ
కారపౌరపురంధ్రీకదంబసంరబ్ధచలితమంజీరమణికాం
చీవలయవాచాలితాం వాద్యమానమాంగళికతూర్యఘోష
ణాం వైబోధికవివిధరవశ్రవణసముదంచ్ఛలితసామోద
పౌరసంబాధాం సౌధాంతరగవాక్షచలితతరుణీజనేక్షణరే
ఖానీలోత్పలదామతోరణాభిరామరథ్యాంతరామయోధ్యా

యాం ప్రియమాణో వైశ్వాని కంధోక్తాని యాని పౌరపురంధ్రీకదంబాని స్త్రీనివహాస్తైః సంరంభేణ సంభ్రమేణ చలితైః ... మంజీర ... కాంచీవలయైః నూపురమణిక్వణరశనాకంకణైః వాచాలితాం ముఖరితాం * ... తాం ... వాద్యమానాని మాంగళికతూర్యాణి మంగళవాద్యానితద్ఘోషణాం తథా వైబోధికవివిధరవాణాం ... విబోధకజననానావిధశబ్దానాం ... శ్రవణసముదంచ్ఛలితాః ప్రచలితాః సామోదాః సానందాశ్చ యే పౌరాః పురజనాః తైస్సంబాధాం సంకీర్ణాం - మాంగళిక ... సౌధాంతరగవాక్షైః ప్రాసాదమధ్యవాతాయనైః చలితాః ప్రసృతాః ... తరుణీజనేక్షణరేఖాః సుందరీజననేత్రపంక్తయః - తా ఏవ నీలోత్పలదామతోరణాని తైరభిరామాణి రమ్యాణి రథ్యాంతరాణి ప్రతోళ్యభ్యంతరాణి యస్యాస్తాం. అయోధ్యామాజగామ ప్రవివేశేత్యర్థః॥౧౨౧॥ సాకేతము॥

విజయాజయకీలని* విసృష్టేత్యాదినా॥ ని ప్రత్యాహ॥ యద్వా ప్రశస్తో రావణవిజయో యస్యాస్సేతి విజయా ప్రశంసాయామినిః సప్రస్థితో రామస్సాకేతమయోధ్యాం॥ ని॥ సాకేతస్యాప్యయోధ్యాయా మిత్యమరః॥ స సుగ్రీవ యివాన్ ప్రవిష్టః॥ ఉపేయివాననుచాన శ్చేతికస్వసు ప్రత్యయాంతో నిపాతః॥ భ్రాతృభిః అనుజైః భరతాదిభిః సంసేవితః ఉపచర్యమాణః సుగ్రీవప్రముఖాన్ సుగ్రీవాదీన్ ప్రియసఖాన్ ప్రియసుహృదః * స్వేస్వే పదే కిష్కింధాది ప్రతినియత స్థానేష్వితి స్థాపయన్ స్థాపయా స్థిత్యా ... పూర్వం ... విభ్యో దేవికల్పాన్ స్మిన్నాదేశా ధావకః స్థాపయన్ ప్రతిష్ఠాపయన్ తథా దేవ్యా సీతయా సమం స్వచ్ఛందం యథేచ్ఛం సుఖాని భోగాన్ అనుభవన్ దానపాత్రో ... కీర్తిః తస్యా విభవైః సామర్థ్యైః ... ఆమోదినీం ... మేదినీం భూమిం సుచిరం అతిచిరకాలం పాలయతిస్మ పాలితవాన్ * లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్ ... లవిక్రీడిత వృత్తం॥ సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవః శార్దూలవిక్రీడితం॥౧౭౧॥ అథ కవిః కావ్యావసానే

ధ్యామాజగామ రామచంద్రః॥౧౭౧॥వ॥ సాకేతం సముపే
యివాంస్స విజయాసంసేవితో భ్రాతృభిస్సుగ్రీవప్రముఖా
నపి ప్రియసఖాన్ స్వే స్వే పదే స్థాపయన్। స్వచ్ఛందం సుచిరం
సుఖాన్యనుభవన్ దేవ్యా తథా సీతయా రామః పాలయతి స్మ
కీర్తివిభవై రామోదినీం మేదినీమ్॥౧౭౨॥వ॥ సాహిత్యాదిక
ళావతా శనకరగ్రామావతంసాయిత శ్రీగంగాధరధీరసిం

హాఖ్యేన పూర్వకం కాండసమాప్తిం శ్లోకేనాహ॥ సాహిత్యేతి॥ సాహిత్యం కావ్యనాటకాలంకారాదిసముదాయరూపవిద్యా తదాది ప్రముఖం యాసాం తాః కలావిద్యాః అస్య సంతీతి సాహిత్యాదికళావతా నకలవిద్యారహస్యాభిజ్ఞేనేత్యర్థః॥ అత్ర కమలా యస్యాస్స్వయం ద్వేగకరత్వాత్ స్వస్వ నికేత ఇత్యాదివ ... శనకరమితి గ్రామః తస్య అవతంసవదాచరతి అవతంసాయితః భూషణాయమానః ఉపమానార్థే ... చారక్యజం ... తాత్క్ర్తరి క్తః॥ సచాసౌ శ్రీగంగాధరధీరశ్చ శ్రీయుక్తః గంగాధరనామా పండితః॥ ని॥ ధీరో మనీషీజ్ఞః ప్రాజ్ఞస్సంఖ్యావాన్ పండితః కవిరిత్యమరః॥ స ఏవ సింధుః సముద్రః తస్య విధునా చంద్రేణ పుత్రత్వాదుల్లాసకరత్వాచ్చ తద్రూపేణేత్యర్థః॥ అత ఏవ శ్లిష్టపరంపరితరూపకం॥ ని॥ విధుర్విష్ణౌ చంద్రమసీత్యమరః॥ గంగాంబికా సూనునా గంగాంబికాగర్భసంభూతేన లక్ష్మణసూరిణా లక్ష్మణాఖ్యవిదుషా॥ ప్రాహ్ణస్య రాంభోజేన రాజ్ఞా ఉదితైః విరచితైః పంచభిః బాలకాండాదిసుందరకాండాంతైః కాండైః విహితః ఆనందో విగ్రహస్త్రప్రమోదోయేన తస్మిన్నిత్యుత్తరపదసమాసః॥ ... బంధైశ్చ ... పూరా

మాయణాఖ్యే కావ్యే పునః విరచితః ప్రణీతః - షష్ఠః షష్ఠాంశపూరణః - కాణ్డో యుద్ధకాణ్డోఽపి చిరంజీయాత్ సర్వోత్కర్షేణ వర్తతా మిత్యర్థః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం॥ శ్లో॥ పూర్వేషాం విదుషాం మతాని వివిధాన్యాలోచ్య తత్సారమప్యాకృష్యైవ మఖండపండితసరీతోపాయసందర్భితా। యద్యత్ర ప్రతిభాతి భూషణమిదం విజ్ఞాయ తాం భూషణం తత్రాపి ప్రతిభాతి చేన్నసపరామృశ్యాంహ్యవశ్యం బుధైః॥ లోకేషు ప్రతిభాతి మధ్యమ జగత్యత్ర త్రిలింగాహ్వయే దేశే సత్ప్రథితాద్రిసాళితనయాతీరతటే పరం తత్ర చ। గ్రామః కాంజులురీతి తత్ర మహితః శ్రీరామచంద్రస్సుధీః శ్రీమానుద్వహతా ముమష్యకవితాకన్యాం రఘూణాం పతేః॥ ....

ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందీవరసందోహసంపల్లాభాధినందితరఘు

ధుపిధునాగంగాంబికాసూనునా। ప్రాగ్భోజోదితపంచ

కాండవిహితానందే ప్రబంధే పునః కాండో లక్ష్మణసూరిణా

విరచితః షష్ఠోపి జీయాచ్చిరమ్॥ ****************

ఇతి శ్రీభోజలక్ష్మణకృతం చంపూరామాయణా

ఖ్యం కావ్యం సమాప్తమ్.

నందనసరోజారవిందమకరందాస్వాదనకలంకితసారస్వతోన్మీలితతరః ప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమహామునిగోత్రపవిత్రస్య సామాన్యవాయసుధాపారావారపారిజాతస్య ధన్వంతరస్య తాతారామరసస్యాయుర్వేదప్రముఖ నిఖిలవిద్యాసారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య ధన్వంతరిగౌరాంబదార్యస్య తనూజేన గంగాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణ విరచితాయాం - చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యాయాం యుద్ధకాండస్సమాప్తః॥

రామచంద్రార్యరచితా రామచంద్రపదాశ్రితా।

వ్యాఖ్యాత్ర యుద్ధకాండస్య పూర్ణాభూన్మంజూషికాభిధా॥

చమ్పూరామాయణం సమాప్తమ్

